

श्रीराधाकृष्णाम्या नमः

महर्षिवेदव्यासप्रणीत

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

(मूलमात्रम्)

तदिदम्—

बालानोपाद्वेन घनश्यामदासेन 'गीताप्रेस' नास्ति मुद्रणालये
मुद्रयित्वा प्रकाशितम्

प्रथम संस्करणम् ५२५०, सवत् १९९८
द्वितीय संस्करणम् ५०००, सवत् १९९९
तृतीय संस्करणम् ५०००, सवत् २००१

मूल्यम् १॥)

प्रातिस्थानम्—'गीताप्रेस, गोरखपुर

निवेदनम्

कान्ति सिताऽऽमृशति निन्दितशारदेन्दु-
 र्यत्रैकतो विलसितामसिताङ्गशोभाम् ।
 वृन्दावनेऽपि कृतयामुनगाङ्गसङ्गं

राधामुकुन्दयुगलं तदहं नमामि ॥

विदन्त्येवेदं निखिन्शास्त्रपाराजारपारदृश्वानो महात्मानो निद्रासो निरक्त्या भक्त्या
 स्वात्मबोधेन च मिलसन्त स तश्च यदनाद्यनेहस परिसृतप्रगाहे दुरवगाहे पर सहस्र-
 बाधेऽगाधे चास्मिन्नगज्जलनिधावामौलि निमज्जता तदूर्मिभिरनरतमुपर्यधो नीयमानानां
 स्वोद्वाराय च कश्चिदनपायमुपायमजानानानामत एव सीदता विपीदता च जनानां सद्य
 सन्तरणाय नान्या काचन तरी सुदृढा पुराणपरिवृढाच्छ्रीमद्भागवतच्छास्त्रादृते । नापि
 चान्य कश्चिद् धीररो धीरर प्रभवेदन्तरेण भगवत वारिदभास जगन्निवास वासुदेवम् ।
 पारे वाचामस्ति महत्त्वं भगवतो भागवतस्य च । नेश शेषोऽप्यशेषतया वक्तुं किमुता-
 स्मादृशो मासदृश तथाप्यथावाच्य सर्व स्वमतिपरिणामावधि गृणन्निति न्यायेन यत्
 कदाचित् क्वचित् केनचित् किञ्चिदुच्यते तदप्यखिलद्वीपदीपाय भगवते भास्वते दीप-
 प्रदर्शनमित्र विडम्बनमात्र स्वकीयश्रद्धाभक्त्यभिव्यञ्जनमात्रमेवेति वा मनसिकृत्य
 तदौचित्यं समर्थनीयम् । सत्यं तु पुनरियदेन, न वयं शक्ता भगवतो भागवतस्य
 भागवतानां च माहात्म्यप्रकाशनेऽतस्तूष्णीमेवास्महे ।

इदं पुनरनुभूतचरं दृष्टचरं च बहूनां महात्मना यच्छ्रीमद्भागवतस्याश्रयग्रहणेन
 परिहृतचाञ्चल्याया शम्पाया इव भगवदनुकम्पाया प्रकाशशानै शनैरुत्तरोत्तरमुत्कर्षे-
 णान्तर्व्योम्नि वितायते कियद् वचाम ? कियद् वा संकलयाम ? श्रीमद्भागवतं
 स्वधीयानै कतिभिर्न ह्यपितात्रियाम्यो भ्रान्ति ? कति वानात्रापिता शाश्वतीं शान्तिम् ?

यतो भगवतो वाङ्मयावतार श्रीमद्भागवतम्—‘इदं भागवतं नाम पुराणं ब्रह्मसम्मितम्’
 इति वचनात् । ब्रह्मपदेन हि ह परं ब्रह्म बोद्धव्यम्, न वेद, भागवतस्य निगमरूप्यतरु
 फलत्वेनोपक्रमणात्, ‘यः स्नानुभूतमखिलश्रुतिमारम्’ इत्यादिना श्रुतिमारत्वं प्रतिशानाच्च ।
 निगमस्य कल्पतरौ फलं भुते मारश्च भगवान्-द्विष्टुष्ण एव । तदभितनया भागवतमपि
 तथा व्यपदिश्यते । फलरूप्यगताय माधुर्यानिशय सूर्यने । माधुर्यं हि फलं एवावाचने
 न पादपे । फलमाधुर्यमपेक्ष्यैव पादपानां प्रशस्त्याऽऽग्राह्यते । अतो निगमादप्यतिशय
 सौभाग्यगालि माधुरीबुरीण श्रीमद्भागवतं नाम महत्पुराणमिति नात्र मशयः शेषोऽपि ।

श्रीमद्भागवतीयश्रियाणां मप्रपञ्चमुपपादनस्य मंक्षिनेऽस्मिन्निवेदने नास्त्यवमरोऽत्र
 काशश्च । पुराणस्यास्य ज्ञाने भक्तबुधमपत्र वा चरमं तात्पर्यं ज्ञानस्य भक्तेश्च कीदृशं
 स्वरूपमिष्यते विवेचनमावश्यकमपि स्थानमस्मिन्नाहं परिहायने । तथाप्यनुग्रहचतुष्टयज्ञानं
 विना कस्मिंश्चिदपि ग्रन्थे कस्यचिदपि प्रवृत्तेः शक्त्या नदिदानीं प्रदर्श्यते । ‘धर्म
 प्रोक्षितस्ततोऽत्र परमो निर्मसराणां सत्ता वैव वास्तवमत्र उस्तु शिखरं तापत्रयोमूलनम्’
 इत्यस्मिन्द्वात्रेके विज्ञेयतोऽनुग्रहचतुष्टयमेव मिलेभ्यत । तथा हि—अत्र भागवते
 प्रोक्षितस्तत्र परमो धर्मो निरूप्यते । कैत्र फलमिमं प्रवृत्तितो निष्काम इति
 यावत् । अत एवार्थं निर्मसराणां सत्ता धर्म । मात्सर्यं हि कामकलुषितचित्तेष्वेव
 विज्ञेयते । निष्कामा एव निर्मसरा भवन्त्यतस्तेषां धर्मस्य कामवैतवर्हितत्वं युज्यत
 एव । अत एवार्थं धर्मो भागवतधर्मतया व्यपदिश्यते, भागवतानामेव निर्मसत्वात्,
 भागवतधर्मनिरूपणायैव भागवतान्तरस्योपक्रमणाच्च, तथा च सगच्छते—‘किं वा
 भागवता धर्मा न प्रायेण निरूपिता । प्रिया परमहमाणा त एव ह्यद्युतप्रिया ॥’ इति
 व्यासवचनम् । किञ्च वास्तवं वैवशिखरं उस्तवपीह प्रकाशने । वास्तवमिति सत्, वैवमिति
 चित्, शिखरमिति चानन्दलक्षणम् । मच्चिदानन्दोपलक्षितं तत्र चेहोपनिष्यत इति मात्र ।
 उक्तं चैषमशरेणै—‘अत्रानुवर्त्यतेऽमीक्ष्य विद्यात्मा भगवान् हरिः ।’ इति । ‘श्रान्तो
 यच्च मे साक्षादनादिनिग्रहो हरिः ।’ इति च । एतेन त्रिषो लिख्यते । सर्वधत्स्वत्र
 बोद्धव्योदयमात्रो बोद्धव्य । तत्र च विज्ञास्यो मुमुक्षुः सिरक्ता भवमयमीनाश्चात्रिकारिण

इति मिद्वपति । तापत्रयोमूलनमिति प्रयोजनं लक्ष्यते । न हि दुःखत्रयामारूप एव मोक्षसाध्यश्चदिहाभिन्नः शिवमिति विशेषेण शिष्यानुभूतेश्चाभिप्रेतत्वेन मोक्षस्यामारूपताच्याघातात् । अतो बोधो मुक्तिर्भगवत्प्राप्तिर्वा प्रयोजनमस्त्येयरूपेणानुबन्धचतुष्टयस्वीकारणीयम् ।

ननु 'अत्र मार्गो विमर्गश्च' इत्यादिना सर्गादिगर्जनस्याप्युपक्रान्तत्वेन कथं पूर्वोक्त एव त्रिषयोऽनर्गत इति चेद्भयनाम्—पुराणरक्षणमगमनाय मार्गरीनामानुपद्विकवर्णनमिहोद्भवम्, न हि तत्र विमर्शा । स्थूलभूतानां भूगोलखगोलपौरिशाड्भ्रमण्डस्य च वर्णनं भगवत् स्थूलरूपानिरूपणाभिप्रायेण बोध्यम्, न तु भूगोलिकज्ञानसंपादनाय, परितः परिवर्तनशीलेऽस्मिन्नगति कश्चित् कालविशेषं लिखितस्य भूगोलवर्णनस्य सदैवोपयोगामभवात् । अतो न तत्रेदानीं तदनष्टभूगोलवर्णनं सह सगतिरन्वेष्टव्या । आधुनिकैर्हि स्थूलदृष्ट्या समक्षं दृश्यमानस्य स्थूलजगतो वर्णनं क्रियते । महर्षिभिस्तु योगशक्त्या मनसा प्रत्यक्षीक्रियमाणानां सूक्ष्मलोकानां च चित्रणं विहितमित्युभयत्र माम्याभावात् सुस्पष्ट एव । तस्माद् भगवत् स्थूलरूपानुध्यानार्थमेव त्रिराड्भ्रमण्डवर्णनमिति नात्र विमर्शादः । तथा च शुक्रेनाप्युक्तम्—'स्थूले भगवतो रूपे मनः सगारयेद्धिया ।' इति । न चेतामता पुराणानामप्रामाण्यं शङ्क्यम्, पयसामर्ण्यं इव पचसा परमात्मन्येव पर्यस्मानमिति कृत्वा परात्मपरतया पौराणिकवर्णनस्य सर्वथा प्रमाणभूतत्वापगमात् । किञ्च चतुर्दशसु त्रिधासु पुराणमप्येका त्रिधा । पुराणरक्षणं च सर्गप्रतिसर्गवंशमन्वतरणशानुचरितरूपम् । यद्यपि सर्गमहारयोर्मूलं श्रुतावेवास्मात्, तथापि तदीय सुस्पष्ट सन्निस्तरं च वर्णनं पुराणादृते नान्यत्रोपलभ्यते । वंशमन्वतरादीनां तु वर्णनं पुराणेष्वेव दृश्यते नात्र । नामदेवमिश्रादिब्रह्मर्षीणां मन्वादिराजर्षीणां श्रीरामकृष्णाद्यवताराणां चेतिवृत्तं श्रवणायापि नोपलभ्येत पुराणं चेन्न स्यान्महाभारतसहितम् । न हि पुराणानां कश्चित् कालोऽनर्तुं शक्यः, अनादित्वात् । न च पुराणेषु राजवशवर्गनात्तदनुभास्त्वेन तेषामनादित्यं न स्यादिति शङ्क्यम्, तेन प्रतिकल्पभास्त्रिराजवंशवर्णनस्वीकारात् । ननु प्रतिकल्पं तुल्यं सर्गो न स्यादिति चेन्न, 'धाता यथापूर्वमकल्पयत्'

इति श्रुत्या प्रतिकल्प समानसृष्टे समर्पितत्वात् । न च तथा स्वीकारेऽपि नैवानादित्य सेत्स्यति, यथा संसारचक्रमनादि, तथैव राजादिवृत्तमपीति स्वीकारे क्षत्यभावात् । अन्यथा वेदानामप्यनादित्वे न स्यात् 'उर्जशी ह्याम्परा । सा पुण्यवस-
मेड चक्रमे ।' इत्यादिश्रुतिभिरिति वृत्तस्योपार्जनत्वात् । तस्मादक्षतमनात् त्व्य पुराणानाम् ।
अत एव च्छादोग्येऽपि पुराण श्रूयते—इतिहासपुराण पञ्चमं वेदानां वेदमिति । मात्स्य
कौर्मिन्यादिसमाख्यास्तु प्रवचननिर्गमना न तु तन्निर्माणनिर्गमना, आनुपूर्वीनिर्माण-
निर्गमना वा काठकादिवत् ।

तस्मात् मिदमेतत्—पुराणविद्या मनातनी । अत एव कल्पादौ ब्रह्मा
'पुराणं मनसास्मत्' इत्युच्यते । यथा हि वेदानां त्रिकाण्डविषयत्वेऽपि
ब्रह्मात्मविषयत्वमेव पर्यस्यति, तथैवाप्येषां पुराणानां भागवतस्य चेति न
कोऽपि निगमात् । ज्ञाने भक्तौ निष्कामार्थं च समादर एव श्रीमद्भागवतस्य । यत्र
कर्मिणामुपरि क्वचित् कटाक्षोऽवलोक्यते, तत्र कर्मपदेन हिंसाद्यर्थप्रशानं सकामकर्म
बोद्धव्यम्, प्रोज्झितकैवर्त्यमनिरूपणप्रस्तावेनाविरोधस्येप्सितत्वात् । एतेन कर्म
प्रत्याख्यानपर भागवत शास्त्रमिति वदत परास्ता, 'नाचरेयस्तु वेदोक्तं स्वयमज्ञो
ऽजिनेन्द्रिय । विरुर्मणा ह्यर्थमेण मृत्योर्मुमुक्षुर्मुदैति स ॥' इति वचनेन त्रिहितकर्म-
हेलनरतानां दुर्गतिप्रतिपादनात् । यच्च पुराणेषु भागवते च कथास्तुनि
सैव्यादिसामग्रीवर्णने जनसङ्ख्यावर्णने चासमाव्यमित्र किञ्चिन्निरुद्धपते, तदपि बहुत्व-
तात्पर्येणेति ज्ञातव्यम् । यदपि च क्वचित् सुसिद्धतपदप्रयोगेषु व्यक्तिकृत्याकरण-
नियमानां व्यतिक्रमो दृश्यते, तदपिच्छादसन्वात्समाधेयम् । 'इतिहासपुराणं
पञ्चमम्' इति श्रुत्या निगमनरुक्त्वस्वरूपेण च भागवत वेदनया व्यपदेश्यु शक्यम् ।
अत एव तत्र यानि पदानि यथा प्रयुक्तानि तानि तथैव शुद्धानीति मतव्यम्,
छन्दसि दृष्टानुमिगनात्, व्याप्त्य पाणिन्यादिनियमपारवश्याभावाच्च ।
व्यासेनापि पूर्वसिद्धान्त्येन पुराणानि सकलितानीति न विस्मर्तव्यम् । अत एव तत्र
तत्र 'आर्यत्वात्' समाहित श्रीमदादिभिरिति सर्वं समञ्जसम् । वशमन्त्रतरादीनां वर्णनमपि
न श्रवणदर्शनद्वारा ततो वैराग्यमुत्पाद्य परमात्मनि रागोद्वर्जनायैवेति पूर्ववत् संगम-

नीयम्, अन्यथा मुक्तिरूपप्रयोजनसाधने तेषामुपयोगाभावेन वर्णनासंगत्यापत्ते ।
 तथा चोच्यते भागवते पर्यवसानेऽपि—‘कथा इमास्ते कथिता महीयसा विताय
 श्लोकेषु यश परेयुषाम् । विज्ञानवैराग्यविश्रमिभो ॥’ इति । ‘यस्तूतमल्लोकगुणा-
 नुवाद सगीयतेऽभीक्ष्णममङ्गलम् । तमेव नित्य शृणुयादभीक्ष्ण कृष्णेऽमला भक्तिमभी-
 स्तमानः ॥’ इति च । एव च सर्वाश्रयभूते परमात्मन्येवैकस्मिन् तात्पर्यं भागवतस्येति
 निश्चयप्रच वक्तुं शक्यते । उक्तं च—‘दशमस्य निशुद्धयर्थं नानानामिह लक्षणम् ।
 वर्णयन्ति महात्मान श्रुतेनार्धेन चाक्षसा ॥’ इति । आश्रय एव दशम लक्षणम् ।
 आश्रयपदार्थश्च—‘आभासश्च निरोधश्च यतश्चाध्यवसीयते । स आश्रय पर ब्रह्म
 परमात्मेति शन्यते ॥’ इति वचनात् परमात्मरूप एवेत्यल पल्लवितेन ।

विद्यायता भागवते परीक्षेति प्रसिद्धयैव भागवतस्य विषयगाम्भीर्यमनुमीयते,
 उपलभ्यन्ते चास्योपरि नानामापासु निबद्धा बहुविधा व्याख्या । देवभाषाया तु भागवतोपरि
 बहुशृङ्गीकाटीकितता सन्ति । एतेन श्रीमद्भागवतस्य लोके समादरणीयता सूच्यते
 महता च । सत्यमेवैतद् यद् भागवतधर्माणां चेद् निश्चस्मिन्नस्मिन् सर्वतः प्रचारो
 भवेत्तर्हि न दन्दह्येत दुःखदायकदहनज्वालायामिदानीमिव कोऽपि जागतिको जनः ।
 अतो जगति यथा यागानपि प्रसारः समवेच्छ्रीमद्भागवतस्य तदर्थमुद्योगो विज्ञातव्य एवा-
 स्माभिर्निश्चयसपथपान्यैः । निजैर्निरतिशयैर्गुणगणैर्धन्य पुराणमूर्त्यमिद् भागवतं स्वीयेन
 महता महत्त्वेन परं प्रख्यातं परितः प्रसृतं सर्वतः समादृतं च समस्त्येव समस्तपुराणा-
 न्तरापेक्षया तथाप्यतोऽप्यधिकतरं प्रचारं प्रसारश्चाकाङ्क्षितोऽस्त्यस्येति तदर्थं
 यतनीयमेव सर्वं ।

एतदेवोद्दिष्ट्यास्माभिरपि नानाविधानेकसत्स्वरूपेण श्रीमद्भागवतस्य प्रकाशन-
 मारब्धम् । इदमिदानीं स्वाध्यायपरसिकानां पाठकमहानुभावानां समुखे समुल्लसति
 मूलमात्रं संस्करणमिति सहर्षप्रकर्षं सूच्यते । यद्यप्यन्यत्रापि नैकविधानि सत्स्वरूपानि
 प्राकृत्य नीतानि श्रीमद्भागवतस्य, तथापीह तेभ्यो यद् वैलक्षण्यं तत्र ध्यानमाकृष्य
 सुप्रियम् । जानन्त्येव सुवृत्तिनः वृत्तिनो यत्प्राचुर्येणोपलभ्यमानैः पाठान्तरैर्निम्न-

टीकाकारानुगृहीतेरकस्य प्राचीनतमशुद्धपाठस्यावधारणे क्रियद् दृष्करं जातम् । यदृष्टं
पाठेषु को हि प्रथमदृष्टमिमं इति निश्चयं विना ब्रम्भ्यते मा । तन्निश्चयाय विदुषां
प्रयत्नो नितरामपेक्ष्यत एवेति न वक्तुमादयन्ता । प्रस्तुतेऽस्मिन् संस्करणे ७०० ए०
शास्त्रीलुपाभिधारिणा पण्डितरश्रीचिम्बनलालगोखामिमहोदयेन पण्डितप्रवरश्रीशांतनु-
निहारिद्विवेदेन पाण्डेयोपाह्वयपण्डितश्रीरामारायणचतुर्दशखिणा तथा वैश्वानरेवैश्विद्वद्भि-
परस्पर मिश्रित्वा प्राचीनान्यर्वाचीनानि च हस्तलिखितानि मुद्रितानि च बहूनि भागस्त-
पुस्तकानि दृष्ट्वा शुद्धं प्राचीनतमं च पाठमपेक्षुं प्रयासो विहितः । प्रयासेऽस्मिन्
मथुरासंस्कृत्येन पण्डितरश्रीजगन्नाथलालचतुर्वेदिमहोदयेन चास्माकं यथेष्टं साहाय्यमा-
चरितम् । महानुभावेन तेनानेकानि हस्तलिखितानि मुद्रितानि च पुस्तकानि दृष्ट्वा
सम्पूर्णश्रीमद्भागवतस्य पाठनिर्णये स्वीया सुबद्धमूल्या शुभसम्पत्तिं समर्पितेति तदर्थं स
मृशं धन्यवादाह । समेषाममीषां विदुषामुपकाराभारान् वयं शिरसा विभृजम् । प्रयत्नेऽस्मिन्
क्रियती संस्कृता समासादितास्माभिरिति ध्रुवा एव निर्णय्यति, ययं त्वेतावदेव व्याहरामो
यव्ययासेनानेन श्रीमद्भागवतास्वादरमिकानासुरियां मनागपि सतोषधेत् स्यात्तद्वा परिश्रमस्य
माफ्म्यमेव मम्यामहे । श्रीमद्भागवतप्रथमस्यादी पञ्चपुराणोक्तं तमाहारममपि यथायथं
छिन्विषु मुद्रितेषु च पुस्तकेषु योजितं दृश्यते, तथेहाप्यस्त्येव । इदं पुनरिह वैशिष्ट्यं
यद् आदानिमातेऽपि श्रीमद्भागवतमाहारम्ये सहितम् । इदमतिमं माहात्म्यमतीत्यमुद-
म्कदपुराणादुद्धृतम् । संस्करणेऽस्मिन् शुद्धिनिरासाय सुतरामुद्योगे कृतेऽपि चेत्तथाशक्त्या-
दल्पप्रज्ञायाप्रमादाभिज्ञायाधुनाप्यशुद्धयोऽवशिष्टा भवेदुरिति संभावयाम । आशास्महे
च करुणारक्षणालया विद्वासंस्तदर्थं क्षमा विनाय ता सूचयिष्यति यतोऽग्रिमे संस्करणे
संशोधयितुं प्रयतिष्यामहे इति दासः ।

माहात्म्यसहितश्रीमद्भागवतमहापुराणस्थविषयाणामनुक्रमः

अध्याये

विषया

माहात्म्ये

(पद्मपुराणान्तर्गते)

- १ नारदसन्कादिसमागम , नारदकर्तृक भक्तिज्ञानवैराग्यवृत्तात्तनिवेदनं च ।
- २ भक्ते क्लेशनिवृत्तये नागदस्योद्योगः ।
- ३ सनकादिमुखाच्छ्रीमद्भागवतश्रवणेन भक्तेस्तुष्टिर्ज्ञानवैराग्ययोः पुष्टिश्च ।
- ४ सप्ताहकथायाः भगवतः प्रादुर्भावं , गोरुणोपाख्यानारम्भश्च ।
- ५ धुन्धुकारिणो दुर्मृत्युनिमित्तप्रेतत्वं प्राप्तिवर्णनं ततो गोकणानुग्रहेणोद्धारश्च ।
- ६ श्रीमद्भागवतसप्ताहपाठायणविधिः ।

प्रथमस्कन्धे

- १ नैमिषक्षेत्रे श्रीमद्भागवतविषये सूतः प्रति शौनकादिमुनीनां प्रश्नः ।
- २ सूतप्रतिवचनम् , भगवत्कथायाः श्रवणं कीर्तनयोर्निश्चयसंकरत्वं भगवत्भक्त्योर्माहात्म्यवर्णनं च ।
- ३ भगवतश्चतुर्विंशत्ययत्ताराणां संक्षेपतो वर्णनम् ।
- ४ महर्षेर्व्यासस्यापरितोषः , तदाश्रमे देवर्षिः ।
- ५ न भगवद्गुणकर्म

अध्याये

विषया

- वर्णनस्य महत्त्वं देवर्षिनारदकर्तृक स्वकीयपूर्वज-मवृत्तात्तत्त्वं च ।
- ६ पूर्वज-मवृत्तान्तोपाश — नारदस्य भगवद्वाराधनपूर्वकं ब्रह्मणः सकाशात् जन्मग्रहणम् ।
- ७ नारदोपदेशेन व्यासद्वारा श्रीमद्भागवतारम्भः , तत्र परीक्षित-मप्रस्तावऽश्रित्यामा कृतं सुतानां द्रोपदीसुतानां वधः , अश्रित्याम्न परामवधः ।
- ८ उत्तरागर्भे द्रौप्यस्य तत्र परीक्षितो रक्षणम् , कुन्तीकृता श्रीकृष्णस्तुतिः , युधिष्ठिरानुत्तरश्च ।
- ९ युधिष्ठिरादीनां भीष्मसमीपे गमनम् , तत्र विविधान् धर्मानुपदिश्य श्रीकृष्णस्तवनपूर्वकं भीष्मस्य महाप्रस्थानं च ।
- १० भगवतः श्रीकृष्णस्य द्वारकागमनम् ।
- ११ द्वारकावातिभिः कृतं भगवतोऽभि नन्दनम् , पुरप्रवेशवर्णनं च ।
- १२ परीक्षितो जन्मोत्सवः ।
- १३ विदुरोपदेशेन गान्धार्या सह धृतराष्ट्रस्य वनाय प्रस्थानम् ।
- १४ अग्रशकुनदशनेन युधिष्ठिरस्य चिन्ताः , द्वारकातोऽजुनस्यागमनं च ।

- अध्याये विषया
- १५ अर्जुनाद् यदुक्तं सहार भगवत्
निरोधान् च श्रुत्वा पाण्डवानां हिमालय
दिशि महाप्रयागम् ।
१६ परीक्षितो रूपलभः, शिवजपः,
भूमिधमसवादश्रयण च ।
१७ परीक्षितमैनसादः, कलिनिग्रहण च ।
१८ परीक्षिते मुनिमुमारशापः ।
१९ परीक्षितो गङ्गातटं प्रायोपवशनम्,
श्रुतिप्रमाणम्, गुहागमनम्, राक्ष
प्रशब्धः ।

द्वितीयस्कन्धे

- १ शुकप्रवचनम्—तत्रादौ ध्यानविधिः,
भगवता विराट् रूपस्य वर्णनं च ।
२ योगिना योगधारणयोक्तमणप्रकारस्य
वर्णनं सद्योमुक्तिक्रममुक्तयोर्भिरूपणं च ।
३ नानाविधकामनाभिदये नानादेवानां
मुगमनम्, शौनकप्रश्नः—तत्र
भगवत्सेवानारायणोद्दिष्टाणां प्रशसनं च ।
४ श्लोकिः, राक्षः सृष्टिविषयकः प्रश्नः,
शुकस्य मङ्गलाचरणपूर्वकः कथारम्भश्च ।
५ ब्रह्माणं प्रति नारादप्रश्नः, ब्रह्मोक्तिः,
तत्त्वानामुत्पत्तिः, ब्रह्माण्डनिर्माण
वर्णनं च ।
६ पुरुषसूक्तार्थेन भगवतो विराट् स्वरूपस्य
वर्णनम् ।
७ वराहवतारादारभ्य श्रीकृष्णावतार
पर्यन्तं सक्षेत्रावतारचरितवर्णनम् ।

अध्याये

विषया

८ परीक्षित प्रश्नाः ।

- ९ गुरुस्य प्रतिवचनम्—ब्रह्मणो वैकुण्ठ
धामदशानम् तत्राभ्यर्चमानेन भगवता
ब्रह्मणे चतुःशतमागवतोपदेशदानम् ।
१० पुराणलक्षणानि, विगतपुरुषविग्रहे
इन्द्रियतदधिप्रातृदेवानामुत्पत्तिश्च ।

तृतीयस्कन्धे

- १ धृतराष्ट्र परित्यज्य गन्तव्यं विदुरस्यो
द्वयं सह समागमम् ।
२ प्रभुविरहविष्णुजोदधेन सक्षेपत
श्रीकृष्णवाग्गीलान्जनम् ।
३ मथुरायां द्वारकायां च सम्पन्नानां
श्रीकृष्णलाङ्गनां वर्णनम्, यदुना
प्रमासक्षेत्रगमनं च ।
४ यदुवधशरदारकयनम्, स्वयदारोहणात्
प्रागुदवापोनदिष्टस्य शान्त्योत्पलम्भये
विदुरस्य मैत्रेयशत्रिणो गमनम् ।
५ विदुरप्रश्नमनुसृत्य मैत्रेयद्वागः सृष्टिक्रम
वर्णनम्—तत्र महादादितत्वानामुत्पत्तिः,
तत्त्वात्मकदेवैर्भूतं भगवत्स्त्वयं च ।
६ इशशक्तिप्रवेगेन स्थूलभूतानां
जगन्निर्माणशक्तित्वप्रदर्शनपूर्वकं
विराट् विग्रहोत्पत्तिकथनम् ।
७ निगुणस्य भगवतो गुणक्रियादिसङ्ग
कथमिति प्रश्नस्य मैत्रेयद्वागः समाधानं
श्रुत्वा विदुरस्य पुनर्विविधा प्रश्नाः ।
८ विष्णोर्नाभिक्रमलाङ्घनोत्पत्तिवर्णनम् ।

अध्याये	विषया	अध्याये	विषया
१	ब्रह्मकृता भगवत्स्तुति, भगवतो ब्रह्मणे वरप्रदानं च ।	२२	मनुकर्मसनाद, कर्मदेवहूतिविवाह, मनोब्रह्मावर्ताय प्रस्थानं च ।
१०	दशविधसृष्टिवर्णनम् ।	२३	समाधिस्थितस्य कर्मस्य देवहूतिकृता परिचर्या, कर्मद्वारा दिव्यविमाननिर्माणम्, तत्र दम्पत्योर्विहारो नवकन्यानामुत्पत्तिश्च ।
११	मन्वन्तरादिकालपरिमाणनिरूपणं मनुष्यदेवाद्यायुषो वर्णनं च ।	२४	कपिलावतार, नवकन्यानां विवाह, कर्ममन्त्रपिलसवाद, कर्मस्य भगवत्पदप्राप्तिश्च ।
१२	सनकादे रुद्रस्य मरीच्यादीनां सरस्वत्या वंदादीनां चोत्पत्तिवर्णनम्, ब्रह्मणो देहात् स्वायम्भुवमनो अतरूपायाश्च जन्म ।	२५	देवहूतिकपिलसवाद, कपिलद्वारा भक्तियोगनिरूपणं च ।
१३	ब्रह्मणो नासारध्मादाविर्भूतस्य भगवतो यज्ञवराहस्य सक्षिप्तचरितम्, श्रुतिभिर्कृतं भगवत् स्तवनं च ।	२६	महदादितत्त्वानामुत्पत्तिनिरूपणं सद्धर्मवर्णनं च ।
१४	दितिकश्यपसवाद, दित्या कश्यपद्वारा गर्भस्थानं च ।	२७	प्रकृतिपुरुषयोर्विवेकद्वारा मोक्षप्राप्तिवर्णनं भक्तियोगेन प्रकृतेस्तिरोधानं कथनं च ।
१५	वैकुण्ठधामवर्णनम्—तत्र गतानां सनकादीनां जयविजयाबुद्धिस्य शापदानं भगवतो दर्शनं च ।	२८	सत्रीजयोगलक्षणं सगुणस्य भगवत्पृथग्वयवध्यानवर्णनं च ।
१६	भगवत्कृतं सनकादीनां सान्त्वनम्, वैकुण्ठाजयविजययोः पत्नयश्च ।	२९	भक्तियोगरहस्यं कालप्रभाववर्णनं च ।
१७	हिरण्याक्षहिरण्यकशिप्योर्जन्म, तदानीमुत्पातदर्शनम्, हिरण्याक्षदिग्विजयश्च ।	३०	देहगोहासत्पुरुषाणां पापादधोगतिं कथनम् ।
१८	पृथिव्या उदारकाले हिरण्याक्षवराहसमागमस्तयोर्युद्धवर्णनं च ।	३१	मातुः कुक्षौ प्रविष्टस्य जीवस्य देहप्राप्तिवर्णनं गर्भस्य जीवकृता भगवत्स्तुति, जीवस्य बाल्याद्यवस्थाङ्गेष्ववर्णनं च ।
१९	ब्रह्मणः प्रायनामङ्गीकृत्य वराहकृतो हिरण्याक्षवधः ।	३२	धूमार्चिराख्यमार्गद्वयगतानां विभिन्नगतिः, कर्मासक्तचेतसा निन्दा, भक्तियोगस्योत्कर्षवर्णनं च ।
२०	ब्रह्मकृतविषयसृष्टिवर्णनम् ।	३३	देवहूतिकृता प्रस्थानम्, २
२१	प्रस्तुत्य कर्ममत्तपस्या, कर्ममस्याप्रमेयं च ।		

अध्याये

विषया

- २१ सागोलविवरण रवे रथस्य तद्गतेश्च
वर्णनम् ।
२२ चन्द्रादिग्रहाणां स्थितेर्गतेश्च वर्णनम् ।
२३ विष्णुपदस्य शिशुमारचक्रस्य च वर्णनम् ।
२४ राक्षादिस्थितेरत्नादिसप्तभूविराणां च
विवरणम् ।
२५ सङ्क्षुब्धदेशस्य सस्यितिलदीयस्तम्भश्च ।
२६ विभिन्नरक्तगतीनां वर्णनम् ।

पष्ठस्कन्धे

- १ अजामिलापारम्भान् विष्णुदूतयमदूत
सवादश्च ।
२ विष्णुदूतमुखेन भागवतघमनाममाहात्म्य
निरूपणं याम्यपाशाभुक्तस्याजामिलस्य
भगवद्वाराधनया परमघामगमनं च ।
३ यमयमदूतसवाद, वैष्णवोत्सर्पवर्णनं च ।
४ दशजन्म, तत्कृतपक्षोऽवस्थाने भगवतो
दशनहसगुह्यस्तोत्रं दशभगवत्सवादश्च ।
५ नारदोद्देशेन हयशशबलाश्रयणा
दशपुत्राणां विरक्तिनारदाय दण्डकर्तृक
शापदानं च ।
६ दशस्य पथिकयानां वधविस्तारः ।
७ इन्द्रेण कृतं गुह्येयमानं ततो देवानां
मैश्वर्यपत्रं, विश्वरूपस्य पौरोहित्ये
वरणं च ।
८ विश्वरूपद्वारा इन्द्राय नारायणवर्मो
पदेशः ।
९ विश्वरूपवधः, कृष्णस्योत्पत्तिर्देवकृत

अध्याय

विषया

- भगवत्सत्त्वा भगवद्भक्तप्रदानं च ।
१० देवानां दधीचे सभाशतदम्पिताचीं
यज्ञनिर्माणं देवदानवयुद्धं च ।
११ वृषस्य भक्तिशानवैराग्ययुक्तवीरोचितो
द्वारा ।
१२ इन्द्रवृषयुद्धं वृषस्य ययश्च ।
१३ ब्रह्महत्यामयादिद्रव्यपलायनम्, अश्व
मेधयज्ञेन ब्रह्महत्याविचारणं च ।
१४ वृत्तासुरस्य पूर्वजन्मवृत्तान्तो विप्रकेतु
पारथानम्, अङ्गिरसप्रसादोऽन्ये
स्वमुक्ते विनष्टे चित्रकेतोरत्यन्तशोकः,
कृतयुतेर्विलापश्च ।
१५ चित्रकेतवेऽङ्गिरोनारदयोरुपदेशः ।
१६ मृतपुत्रस्य जीवात्मन उक्तिः, चित्रकेतवे
नारदकर्तृकं सङ्कर्षणमन्त्रप्रदानं तज्जपेन
विद्याधरत्वप्राप्तिर्भगवतोऽनन्तस्य दर्शनं
च ।
१७ कैलासे पार्वतीभक्तिस्य शिवस्वोपहास
करणात् पार्वतीशपेन चित्रकेतावृष
जन्मप्राप्तिश्च ।
१८ दितिबशवर्णनं महतामुत्पत्तिश्च ।
१९ पुष्पमन्त्रविधिः ।

सप्तमस्कन्धे

- १ नारदमुषिघट्टरसयादारम्भ — जयविजय
यो सनकादिशापाहृत्यजन्मप्राप्तिः ।
२ हिरण्यकशिपो स्वभृत्येभ्यः प्रजापीडना
यमादेशं पुत्रशोकाकुलाया दिते
स्वशानीनां च सान्त्रनाथमुपदेशश्च ।

अध्याये	विषया
३	हिरण्यकशिपोस्तपसा तप्तानां देवानां प्रार्थनया ब्रह्मणा तस्मै वरदानम् ।
४	हिरण्यकशिपोः शासनम्, प्रह्लादस्य जन्म, तद्गुणानां च वर्णनम् ।
५	हिरण्यकशिपुप्रह्लादसंवादः, प्रह्लाद-वधार्थं हिरण्यकशिपोः प्रयत्नः, प्रह्लादस्य पुनर्गुरुद्वये स्थापनं च ।
६	दैत्यबालकेभ्यः प्रह्लादस्योपदेशः ।
७	मातुर्गर्भे स्थितस्य प्रह्लादस्य देवर्षिनारद-मुखादुपदेशश्रवणम् ।
८	प्रह्लादवधोद्यमः, सप्तमन्त्रमिहावतारः, हिरण्यकशिपोर्वधः, ब्रह्मादिदेववृत्तक-भगवत्स्तवनं च ।
९	प्रह्लादकृतभगवत्स्तुतिः ।
१०	प्रह्लादवृत्तिरसंवादः, प्रह्लादाय वरप्रदानं तस्य राज्येऽभिषेकः, भगवतोऽन्तर्धानं त्रिपुरदहनारण्ये च ।
११	नृणां सनातनो धर्मः, वर्णधर्माः, स्त्रीधर्माश्च ।
१२	ब्रह्मचर्यवानप्रस्थाश्रमयोर्धर्माः ।
१३	सन्यासधर्मवर्णनम्, अबधूतप्रह्लाद-संवादश्च ।
१४	देशकालादिविशेषेण गृहस्थधर्म-निरूपणम् ।
१५	गृहस्थानां कृते मोक्षधर्मनिरूपणं नारदस्य स्वप्राग्जन्मवृत्तांतकथनं च ।
	अष्टमस्कन्धे
१	स्वायम्भुवादिमन्यन्तराचतुष्टयवर्णनं यज्ञ-वतारचरित्रं च ।

अध्याये	विषया
२	गजेन्द्रोपाख्याने गजप्राह्मयुद्धवर्णनम् ।
३	गजेन्द्रकर्तृकं भगवत्स्तवनं माहाद्-गजेन्द्रस्य मोक्षणं च ।
४	गजप्राह्मयोः पूर्वजन्मचरिततयोरुद्धारश्च ।
५	रैवतचाक्षुषमन्तरवर्णनम्, चाक्षुषे-ऽजितावतारवृत्तम्, असुरपराजिते-र्देवैः सह ब्रह्मणा कृतं भगवत्स्तवनं च ।
६	भगवदाशयां देवानामसुरैः सन्धाय-समुद्रमन्यनार्यमुद्योगः ।
७	समुद्रमन्यनारम्भः समुद्रोद्भूतहाला-हलविषमयेन भीतैर्देवैः स्तुतस्य भगवत-शिरस्य विषयान् च ।
८	उदधेरन्यान्यरत्नानामुत्पत्तिः — लक्ष्म्या-आविर्भावः, तथा भगवतो वरणं च, दैवैश्च हृते सुषाकलशे भगवतो-मोहिनीरूपधारणम् ।
९	देवानाममृतपानं दैत्यवञ्चनं राहु-शिरश्छेदश्च ।
१०	देवासुरसंग्रामस्तत्र दैत्यमायानिर्माण-द्वारे प्राकट्य मायानिरासश्च ।
११	बले पराजयः, दैत्यानां विनाशः, नारदोक्त्या युद्धसमाप्तिः, शुक्रद्वारा-बले सजीवनं च ।
१२	भगवतो मोहिनीरूपं दृष्ट्वा महादेवस्य-मोहः ।
१३	भविष्यन्मन्तरसप्तकवर्णनम् ।
१४	मन्वादीनां पृथक्पृथक्कर्मनिरूपणम् ।

अध्याये

विषया

- २१ वेणुगीतम्—भगवतो मधुर वेणुनाद
माकर्ण्य गोपीभिस्तद्गुणगानम् ।
- २२ चौरहरणलीला ।
- २३ अजयाञ्जलिपेण यक्षयज्ञोष्णनुग्रह ।
- २४ इन्द्रमखभङ्ग ।
- २५ कोपाद्मुसलधारारणैवपतीन्द्रे व्रजौकसा
रक्षणार्थं गोवर्धनधारणम् ।
- २६ श्रीकृष्णस्यालौकिक प्रभात दृष्ट्वा
चिन्तितान् गोपान् प्रति नन्दस्य गौर्गोकि
कथनम् ।
- २७ विगतमदस्येन्द्रस्य श्रीकृष्णमन्त्रिणौ
क्षमाशर्पणं कामधेविद्राभ्यां श्रीकृष्ण
स्याभिप्रेक्ष्य ।
- २८ विमलेऽजगाहनाद् वरुणदूतेन वरुणा
लय नीतस्य नन्दस्य भगवता पुनरा
नयनम् ।
- २९ वेणुनाद श्रुत्वाऽजगतानां गोपीनां श्री
कृष्णेन सह सवाद , रासारम्भ , तासां
मानापनोदाय भगवतोऽन्तर्धानं च ।
- ३० गोपीद्वारा भगवतोऽनुसन्धानं तदा
चरितानुकरणं यमुनापुलिने तदागम
प्रतीक्षणं च ।
- ३१ गोपीगीतम्—विरहातगापीनां भग
वदुपसन्धानाय प्रार्थनम् ।
- ३२ भगवत् प्रादुर्भाव , गोपीनामा
क्षारणं च ।

अध्याये

विषया

- ३३ महारासगणनं परीक्षितृत्यङ्गाया
शुकद्वारा समाधानं च ।
- ३४ अजगरमुत्तानन्दस्य मोचनम्,
अजगरस्य पूर्वविद्याधरस्वरूपप्राप्तिः ।
- ३५ युग्मगीतम्—गोचारणाय वन गतस्य
भगवतो गोपीजनकृतं गुणगानम् ।
- ३६ अरिष्टासुरवध , कसल्यादूरं प्रति नन्द
गोकुलगमनायादेशश्च ।
- ३७ केशिपुत्र , नारदकृतं भगवत्स्तवनं
निलायनरीढ्या व्योमासुरवधश्च ।
- ३८ कृष्णाय रामकृष्णौ मथुरामानेतु
मन्त्रस्य नन्दगोकुलं प्रति गमनं तत्र
रामकृष्णद्वारा तस्य शक्त्यारम्भः ।
- ३९ श्रीकृष्णचलरामयोर्मथुरा प्रति प्रस्थानं
विरहकातरगोपीनां करुणोद्गारं कालि
यामभूतकृतं भगवद्भामदर्शनं च ।
- ४० अनूरुक्ता भगवत्स्तुतिः ।
- ४१ रामकृष्णयोर्मथुरायां प्रवेशः , रजकपुत्र ,
यायकमालाभारयोरनुग्रहणं च ।
- ४२ कुञ्जायामनुग्रहः , धनुषा मङ्ग , मह
शालाशजीकरणं च ।
- ४३ कुवलयापीडवधः , भगवतो मल्लशालायां
प्रवेशः , चाणूरेण सह सवादश्च ।
- ४४ चाणूरमुष्टिकादीनां मन्त्रानां निघन
कसस्य वधश्च ।
- ४५ वसुदेवदेवरीक्षात्त्वनम् , उग्रसेनस्य
राज्याभिषेकः , रामकृष्णयोरेकनयन
विद्याध्ययनं गुरोर्मृतपुत्रस्यानयनं च ।

अध्याये	विषया
४६	स्वविरहार्णवगोपीनां सान्त्वनाय भगवतोद्भवस्य प्रस्थापनम्, नन्दोद्भवसवादश्च ।
४७	उद्भवगोपीसवाद , भ्रमरगीतम्, उद्भवस्य मथुरागमनं च ।
४८	भगवता कुञ्जामनोरथपूर्ति , अनुरग्रह गत्वा पाण्डवसमाचारज्ञानायादूरस्य हस्तिनापुरं प्रति प्रस्थापनं च ।
४९	अनूरस्य हस्तिनापुरे गमनं कुन्त्या करुणोद्धार , अनूरधृतराष्ट्रसवाद , अनूरस्य पुनर्यदुपुर्यामागमनं च । (उत्तरार्धे)
५०	रामकृष्णयोर्जरासधेन सह युद्धं द्वारकादुर्गनिर्माणं च ।
५१	काल्यवनविनाश , मुचुकुन्दकृता भगवतं स्तुतिश्च ।
५२	रामकृष्णयोर्द्वारकागमनं बलरामविवाह , श्रीकृष्णाय रुक्मिण्यासंदेशश्च ।
५३	कृष्णस्य कुण्डिनपुरे गमनं रुक्मिणीहरणं च ।
५४	यदुभि सह सम्राजे चैत्रपक्षीयराज्ञा पराजय , रुक्मिण पराभव , बलभद्रकृतसान्त्वनं रुक्मिणीश्रीकृष्णविवाहश्च ।
५५	प्रद्युम्नस्य जन्म शम्बरामुरवधश्च ।
५६	स्यमन्तकोपाख्याना भगवतः कलङ्कमार्जनं जाम्बवतीसत्यमामयो पाणिग्रहणं च ।

अध्याये	विषया
५७	सत्राजितं हत्वा शतधन्वना स्यमन्तकहरणं तस्य च वध , अनूरस्य च पलायनं पुनर्द्वारकायामागमनं च ।
५८	कालिदीमित्रविन्दासत्यामद्रालक्ष्मणादीनां पाणिग्रहणम् ।
५९	मुरवध , भौमामुरवध , भूमिकृता भगवत्स्तुति , भौमाहृतपोडशसहस्रराजन्यानां परिणयनं पारिजातहरणं च ।
६०	रुक्मिणीश्रीकृष्णयोः प्रणयकल्हः ।
६१	श्रीकृष्णसत्ततीनां वर्णनम्, अनिरुद्धविवाहे रुक्मिणो वधश्च ।
६२	ऊयानिरुद्धसमागम , अनिरुद्धस्य बन्धनं च ।
६३	श्रीकृष्णबाणासुरसम्राट् ; तत्र माहेश्वरज्वरेण महेद्वरेण च कृता भगवत्स्तुति ।
६४	नृगस्योद्धारः ।
६५	बलभद्रस्य व्रजे गमनं कालिदीनर्पणं च ।
६६	पौण्ड्रकाशिराजयोर्वध , स्वप्रयुक्तेनाभिचाराग्निना मुदक्षिणस्य विनाश , सुदर्शनेन वाराणसीदहनं च ।
६७	रैवतके द्विविदवधः ।
६८	साम्बविवाह , बलरामेण हस्तिनापुरकर्षणं च ।
६९	देवर्षिनारदकर्तृकं भगवतो गृहचयादर्शनम् ।
७०	श्रीकृष्णस्याहिककृत्यवर्णनं युधिष्ठिरसन्देशमादाय नारदस्य, जरासंध

- अध्याये विषया
- कारानिवदनृपाणां दशमादाय दूतस्य चागमनम् ।
- ७१ उद्धवमन्त्रणया श्रीकृष्णस्येन्द्रप्रस्थ गमनम् ।
- ७२ राजसूयोपक्रमे पाण्डवानां दिग्विजयः भीष्मेन जरासन्धघ्नश्च ।
- ७३ जरासन्धघ्नद्वानां राशौ वाराग्रहाभौचनम् ।
- ७४ राजसूये भगवतोऽग्रपूजनं ततो वृष्टस्य हर्षितं शिशुपालस्य भगवता घघश्च ।
- ७५ राजसूयान्तेऽवभृथज्ञानमहास्वः, मयनिर्मिताया सुषिष्टिरसभाया दुर्बोधनस्याविमाननं च ।
- ७६ शाल्यस्य यन्त्रि सह युद्धम् ।
- ७७ भगवता सौमसहितस्य शाल्यस्य विनाशः ।
- ७८ दन्तवक्रविदूरथवधः, बलरामद्वारा सूतगिरिदण्डश्च ।
- ७९ बल्लकवधः सूतहत्यामाजनाय बलभट्टस्य तीर्पणं भ्रमणं च ।
- ८० सुदामोपाख्यानम्-पक्षीमेरणया सुदासो भगवन्समीपं गमनं भगवता तस्य संस्कारश्च ।
- ८१ सुदाम स्वपुरीं प्रत्यागमनं तत्र भगवदत्तमैदवयमुपलभ्य भगवद्वात्सल्यगुणगानम् ।
- ८२ प्रभासे सूर्योपरागपर्याणि यदुभि सह कुरूणा नन्दादिगोशानां च समागमः ।

- अध्याये विषया
- ८३ द्रौपदीं प्रति श्रीकृष्णपत्नीनां स्वस्वीदाहवृत्तान्नवर्णनम् ।
- ८४ ऋषिगणकृता भगवत्स्तुतिः, वसुदेव यज्ञोत्सवं बन्धुना प्रस्थापनादिनं च ।
- ८५ वसुदेवमुनेन भगवत्स्त्वप्रतिपादां भगवता देवकीप्रार्थनया तदीयमृतपुत्राणामानयनं च ।
- ८६ सुमद्रादरण श्रीकृष्णस्य मिथिलागमनात्तत्र बहुलाश्रितदेवयोः सञ्चयि सृष्टेयं प्रवेशः ।
- ८७ बन्धस्तुतिः ।
- ८८ शिवाच्युतयोः स्वभाववैलक्षण्यवदुत्पन्ननिष्पन्ना शम्भोवृकासुरभयाद्रक्षणं च ।
- ८९ मृगुकर्तृन् त्रिदशरीक्षणं तत्र विष्णोर्भेद्यं पापेन सह महाशालपुरं गत्वा भगवता ब्राह्मणस्य मृतपुत्राणां मानयनं च ।
- ९० श्रीकृष्णलीलानां मक्षेपतोऽनुज्ञेन तमहिषीणां तस्मिन्नुरागाधिक्यं यदुच्चरीयानामसंख्येयत्प्रतिपादनं च ।
- एकादशस्कन्धे**
- १ ऋषीणां यदुत्कृष्टहाराय शानः ।
- २ वसुदेवाय देवर्षिनारदापदेश-तत्र निमिनवयोगेश्वरसंवादरूपं पूर्वं भागवतधर्मस्य भागवतलक्षणस्य च वर्णनम् ।
- ३ मायायास्ततः सन्तरणोपायस्य च वर्णनं ब्रह्मकर्मादितिरूपणं च ।

- अध्याये विषया
- ४ भगवतोऽवताराणां वर्णनम् ।
 ५ भक्तिहीनपुरुषाणां निष्ठायां प्रतियुगं
 पूजाविधानस्य च भेदवर्णनम् ।
 ६ श्रीकृष्णोद्धवसवादारम्भ ।
 ७ उद्धवपृष्टेन भगवता तस्मै शनोपदेश
 करणं तत्र प्रसङ्गेनावधूतोपाख्यानं
 भारभ्यः तदीयचतुर्विंशतिगुरुष्वष्टगुरुभ्यः
 उपदेशग्रहणवर्णनम् ।
 ८ अवधूतस्याजगरादिनवगुरुणां वर्णनम् ।
 ९ कुरुरादिसप्तगुरुणां वर्णनम्, अवधूतो
 पाख्यानसमाप्तिश्च ।
 १० आत्मनः ससारबन्धो देहाभ्यासा
 दस्तीति बोधनं जगतो मिथ्यात्वं
 निरूपणं च ।
 ११ बद्धमुक्तयोः साधूनां च लक्षणकथनं
 सद्भक्तिप्राप्त्युपायस्य च वर्णनम् ।
 १२ सत्सङ्गमहिमा कमनुष्ठानकर्मत्याग
 व्यवस्थावर्णनं च ।
 १३ भगवता हस्तरूपेण ब्रह्मणे शनोपदेशः ।
 १४ भक्तेर्महत्त्वं ध्यानयोगवर्णनं च ।
 १५ अष्टादशतिथिवर्णनम् ।
 १६ भगवतो विभूतीनां वर्णनम् ।
 १७ वणधर्मनिरूपणम्, आश्रमेषु ब्रह्मचारि
 गृहस्थधर्मवर्णनं च ।
 १८ वानप्रस्थसन्यासाश्रमधर्मानिरूपणम् ।
 १९ भूक्तेः साधनस्य यमनियमादीनां च

- अध्याये विषया
- २० ज्ञानकर्मभक्तियोगानां वर्णनम् ।
 २१ द्रव्यदेशादिगुणदोषवर्णनम् ।
 २२ तत्त्वानां सत्त्वा पुरुषप्रकृतिविवेकश्च ।
 २३ तितिक्षुद्विजोपाख्यानम्—भिक्षुगीतम् ।
 २४ सांख्ययोगवर्णनम् ।
 २५ सत्त्वादिगुणत्रयवृत्तिनिरूपणम् ।
 २६ ऐलगीतम् ।
 २७ साङ्गक्रियायोगवर्णनम् ।
 २८ परमार्थनिरूपणम् ।
 २९ भागवतधर्मनिरूपणम्, उद्धवस्य
 बदरिकाश्रमगमनं च ।
 ३० यदुक्कुलसंहारवर्णनम् ।
 ३१ भगवतः परमधामगमनम् ।
द्वादशस्कन्धे
 १ कलियुगीयराजवशवर्णनम् ।
 २ कल्धिर्मनिरूपणं कल्क्यवतारस्य
 कृतयुगागमस्य च समयः ।
 ३ भूमिगीतं कलिदोषनिरासोपायः,
 युगधर्मनिरूपणं कलौ हरिनामकीर्तनं
 माहात्म्यवर्णनं च ।
 ४ चतुर्विधप्रलयधर्णनम् ।
 ५ परमार्थोपदेशेन राज्ञः परीक्षितो
 भीतिनिवारणम् ।
 ६ परीक्षितो देहत्यागं सर्पसत्रं वेदानां
 शाखाविभागश्च ।
 ७ अथर्ववेदविभागं पुराणलक्षणवर्णनं च ।
 ८ मार्कण्डेयस्य तपस्या तत्कृतनरनारायण
 स्तुतिश्च ।

अध्याये	विषया	अध्याये	विषया
९	माकण्डेयकर्तृक भगवत्मायानिर्मित महाप्रणयलीलादशनम् ।		पदिष्ट प्रजभूमिमाहात्म्य च ।
१०	माकण्डेयाय भगवत् शङ्करस्य वरदानम् ।	२	श्रीकृष्णपत्नीमालिन्दीसवाद , कालि न्युपदेशेन श्रीकृष्णसकीर्तनोत्सवारम्भ स्तत्रोद्भवदशन च ।
११	साङ्गोपाङ्गायुधस्य भगवत् स्वरूप वर्णनं सूक्ष्मदुर्गमं च ।	३	उद्धवमुखेन श्रीमद्भागवतमाहात्म्य वर्णनं भागवतोपदेशस्य सम्प्रदायक्रम कथनं परीक्षित कलिनिग्रहायोयोग , भागवतश्रवणेन वज्रादीनां भगवद्दर्शनं च ।
१२	श्रीमद्भागवतोक्तविषयाणां संपेतो विवरणम् ।	४	श्रीमद्भागवतस्य वक्तृश्रोतृणां लक्षणानि, भागवतश्रवणस्य फलं विधिश्च ।
१३	विभिन्नपुराणानां श्लोकसंख्या श्रीमद्भागवतमहत्त्वं च ।		
	माहात्म्ये (स्कन्दपुराणान्तर्गते)		
१	परीशद्वज्रनामसवाद , शाण्डिल्यो-		

अथ ध्यानम्

वस्तूरीतिलक ललाटपटले घक्ष स्थले कौस्तुभ
 नासाग्रे धरमोक्तिक करतले त्रेणु करे कङ्कणम् ।
 सर्वाङ्गे हरिचन्दन सुललित कण्ठे च मुक्तामली
 गोपस्त्रीपरिवेष्टितो विजयते गोपालचूडामणि ॥
 अस्ति स्वस्तवर्णीकराग्रमिगलत्करपप्रसूनाप्स्रुत
 यस्तु प्रस्तुतत्रेणुनादलहरीनिर्माणनिर्याकुलम् ।
 अस्तस्रस्तनिरञ्जनीप्रिविलसद्गोपीसहस्रानृत
 हस्तन्यस्तनतापधर्मपिलोदार किशोराकृति ॥
 इत्येवं ध्यात्वा पाठमारभेत ।

युगल छवि

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमाहात्म्यम्

अथ प्रथमोऽध्यायः

सच्चिदानन्दरूपाय विश्वोत्तरवादिदेतरे । तापत्रयविनाशाय श्रीकृष्णाय नमः ॥ १ ॥
य प्रमज्जतमनुपेतमपेतकृत्य द्वैपायनो विरहकातर आलुहाव ।
पुत्रेति तन्मयतया तरवोऽभिनेदुस्त सर्वभूतहृदय मुनिमानतोऽस्मि ॥ २ ॥
नैमिषे सूतमासीनमभिवाद्य महामतिम् । कथामृतरसास्वादकुशल शौनकोऽब्रवीत् ॥ ३ ॥

शौनक उवाच

अज्ञानध्वान्तविष्वसकोटिसूर्यसमप्रभ । सूताख्याहि कथासार मम कर्णरसायनम् ॥ ४ ॥
भक्तिज्ञानविरागाप्तो विवेको वर्धते महान् । मायामोहनिरासश्च वैष्णवै क्रियते कथम् ॥ ५ ॥
इह घोरे कलौ प्रायो जीवश्चासुरता गत । ज्ञेशाक्रान्तस्य तस्यैव शोघने किं परायणम् ॥ ६ ॥
श्रेयसा यद्भवेच्छ्रेय पावनाना च पावनम् । कृष्णप्राप्तिकर शश्वत्साधन तद्ब्रदाधुना ॥ ७ ॥
चिन्तामणिलोकमुत्त सुरद्रु स्वर्गसम्पदम् । प्रयच्छति गुरु प्रीतो वैकुण्ठयोगिदुर्लभम् ॥ ८ ॥

सूत उवाच

प्रीति शौनक चित्ते ते ह्यतो वच्मि विचार्य च । सर्वसिद्धान्तनिष्पन्न ससारभयनाशनम् ॥ ९ ॥
मत्तयोषधवर्धन यद्य कृष्णसन्तोषहेतुकम् । तदह तेऽभिधास्यामि सावधानतया शृणु ॥ १० ॥
कालव्यालमुखप्रासनासनिर्णयहेतवे । श्रीमद्भागवत शास्त्र कलौ करिण भाषितम् ॥ ११ ॥
एतस्मादपर किञ्चिन्मन शुद्धयै न विद्यते । जन्मान्तरे भवेत्पुण्य तदा भागवत लभेत् ॥ १२ ॥
परीक्षिते कथा वक्तु सभाया सस्यिते शुके । सुधाकुम्भ गृहीत्वैव देवास्तत्र समागमन् ॥ १३ ॥
शुक नत्वावदन्सर्वे स्वकार्यकुशला सुरा । कथासुधा प्रयच्छस्व गृहीत्वैव सुधामिमाम् ॥ १४ ॥
एव विनिमये जाते सुधा राज्ञा प्रपीयताम् । प्रपास्यामो वय सर्वे श्रीमद्भागवतामृतम् ॥ १५ ॥
क सुधाक कथा लोके कथा च क मणिर्महान् । ब्रह्मरातो विचार्यैव तदा देवाज्जहास ह ॥ १६ ॥
अभक्तास्ताश्च विशाय न ददौ स कथामृतम् । श्रीमद्भागवती वार्ता सुराणामपि दुर्लभा ॥ १७ ॥

राशो मोक्ष तया वीर्य पुरा घातापि विस्मित । सत्यलोके तुला बद्ध्वा तोलयित्वा घनायज ॥१८॥
 लून्मयानि जातानि गौरवेण इदं महत् । तदा श्रुतिगणा सर्वे विस्मय परम ययुः ॥१९॥
 मनिरे भगवद्रूप शास्त्र भागवत क्लौ । पठनाच्छ्रवणात्मनो वैकुण्ठफलदायकम् ॥२०॥
 सप्तद्वेन श्रुतं चैतत्सर्वथा मुक्तिदायकम् । सनमद्यै पुरा प्रोक्तं नारदाय दयारै ॥२१॥
 यद्यपि ब्रह्मसंघाच्छ्रुतमेतत्सुरर्षिणा । सप्ताहभरणविधिं कुमारस्तस्य भाषित ॥२२॥

शौनख उवाच

लोकविग्रहमुक्तस्य नारदस्याखिरस्य च । विधिं श्रुत्वा कुत प्रीतिं तथोगं कुत तैः सह ॥२३॥

सूत उवाच

अत्र तं वीर्यविषयमिदं भक्तियुक्तं कथानकम् । श्रुत्वेन मम यत्प्रोक्तं तद्दृष्ट्वा शिष्यं विचार्य च ॥२४॥
 एकदा द्विप्रियालाया चत्वारः श्रुत्योऽमला । सत्सङ्गायै समायाता ददृशुस्तनं नारदम् ॥२५॥

कुमारा ऊचुः

कथं ब्रह्मन्दीनमुखं कुतश्चित्तातुरो भगवन् । त्वरितं गम्यते कुत्र कुतश्चागमनं तव ॥२६॥
 इदानीं शून्यचित्ताऽसि गतचित्तो यथा जन । तवदं मुक्तसङ्गस्य नोचितं यद् कारणम् ॥२७॥

नारद उवाच

अहं तु पृथिवीं यातो शाखा सर्वोत्तमामिति । पुष्करं च प्रयागं च काशीं गोदावरीं तथा ॥२८॥
 हरिश्चन्द्रं कुरुजेत्रं थीरञ्च सेतुरञ्चनम् । एषमादिषु तीर्थेषु भ्रममाण इतस्ततः ॥२९॥
 नाप्यत्र कुत्रचिच्छर्मं मनः सतोपकारकम् । कलिनाशर्ममित्रेण घरेयं बाधिताधुना ॥३०॥
 गत्य नास्ति तत्र शौचं दया दानं न विग्रहे । उदरभ्रमरिणो जीवा वराका वृट्भाषिण ॥३१॥
 मन्दा मुमदमृतयो मन्दभाग्याश्चुपद्रुता । पालण्डनिरता सतो विरक्ता सपरिग्रहा ॥३२॥
 सत्पणीप्रभुता गदे श्यालको बुद्धिदायकः । कन्याविक्रयिणी लोभादम्पतीनां च कस्वनम् ॥३३॥
 आश्रमा यवनैः कदास्त्रीयानि सरितस्तथा । देवतायतनान्यत्र दुष्टैर्नष्टानि भूरिश ॥३४॥
 न योगी नैव सिद्धो वा न शनौ सन्नियो नरः । कलिदायानलेनायं श्रावणं भस्मता गतम् ॥३५॥
 अट्टशला जनपदा शिवशूला द्विजातयः । कामिन्यः केशशूलिन्यः सम्भवन्ति कलाविह ॥३६॥
 एव परपन् कनेदोऽपान् पर्यटनवीमहम् । यामुनं तटमापन्नो यत्र लीला हरिभूत् ॥३७॥
 तत्राश्रयं मया दृष्टं भूयता तमुनीश्वरा । एका तु तदग्रे तत्र निदण्णा खिन्नमानसा ॥३८॥
 इदो ह्यो पतितो पार्श्वे निःश्वस्तावचेतनो । शुभ्रपती प्रशेषती रुदती च तयो पुर ॥३९॥
 दशदिशुः निरीक्षन्ती रक्षितारं निजं वयुः । वीक्ष्यमाना शतस्त्रीभिर्बोध्यमाना मुहुर्मुहुः ॥४०॥

दृष्ट्वा दूराद्वत् सोऽहं कीदृशेन तदन्तिकम् । मादृष्ट्वा चोरित्यतायां विहृता चावचीद्वच ॥४१॥

घालोपाच

भो भो साधो क्षणं तिष्ठ मध्विन्तामरि नाशय । दर्शनं तव लोकस्य सर्वपापहरं परम् ॥४२॥

बहुधा तव पापयेन दुःखशान्तिर्भविष्यति । यदा भाग्यं भवेद्भरि भवतो दर्शनं तदा ॥४३॥

नारद उवाच

कासित्वकाविमौ चेमानार्यं क्वा पद्मलोचना । वद देवि सविस्तारं स्वस्य दुःखस्य कारणम् ॥४४॥

घालोपाच

अहं भक्तिरिति रूपाता इमौ मे तनयौ मतौ । शान्तैराग्यनामानौ कालयोगेन जर्जरौ ॥४५॥

गङ्गायां सरितश्चेमा मत्सेवार्थं समागता । तथापि न च मे श्रेयं सेवितायां सुरैरपि ॥४६॥

इदानीं शृणु मद्भार्या सच्चित्तत्त्व तपोधन । वार्तां मे वितताप्यस्ति तां श्रुत्वा सुखमावह ॥४७॥

उत्पन्ना द्रविडे साह वृद्धि कर्णाटके गता । क्वचित्क्वचिन्महाराष्ट्रे गुजरे जीर्णता गता ॥४८॥

तत्र घोरकलैर्योगात्वाखण्डैः पण्डिताङ्गका । दुर्गलाश्चिरयाता पुत्राभ्यां सह मन्दताम् ॥४९॥

वृन्दावनं पुनः प्राप्य नवीनेव मुरूपिणी । जाताह युवती सम्यक्प्रेष्ठरूपा तु साम्प्रतम् ॥५०॥

इमौ तु शयितायत्र सुतौ मे ह्लिश्यत अमात् । इदं म्यानं परित्यज्य विदेशं गम्यते मया ॥५१॥

जरठस्य समायातौ तेन दुःखेन दुःखिता । साह तु तरुणी कस्मात्सुतौ वृद्धाविमौ कुत ॥५२॥

श्रयाणां सहचारित्वाद्दूरीत्य कुत स्थितम् । घटते जरठा माता तरुणौ तनयाविति ॥५३॥

अतः शोचामि चात्मानं विस्मयाविष्टमानसा । वद योगनिधे धीमन् कारणं चान् किं भवेत् ॥५४॥

नारद उवाच

शानेनात्मनि पश्यामि सर्वमेतत्तवानधे । न विषादस्तवया कार्पो हरिः श ते करिष्यति ॥५५॥

सूत उवाच

क्षणमात्रेण तज्ज्ञात्वा वाक्यमूचे मुनीश्वर ॥५६॥

नारद उवाच

शृणुष्व अवहिताबाले युगोऽयं दारुणः कलिः । तेन लुप्तं सदाचारो योगमार्गस्तपासि च ॥५७॥

जना अघासुरायन्ते शत्रुदुष्कर्मकारिणः । इह सन्तो विपीदन्ति प्रहृष्यन्ति हासाधवः ।

घत्ते धैर्यं तु यो धीमान् स धीरः पण्डितोऽयम् ॥५८॥

अस्पृश्यानवलोक्येयः शेषभारकरी धरा । वर्षे वर्षे क्रमाज्जाता मङ्गला नापि दृश्यते ॥५९॥

न त्वामपि सुतैः साककोऽपि पश्यति साम्प्रतम् । उपेक्षितानुरागाधैर्जर्जरत्नेन सखिता ॥६०॥

वृन्दावनस्य सयोगात्पुनस्तव तरुणी नवा । घन्यं वृन्दावनं तेन भक्तिर्नृत्यति यत्र च ॥६१॥

अनेमौ ग्राहकाभावान् जरामपि मुञ्चत । किञ्चिदात्ममुखेनेह प्रसुप्तिर्मन्यतेऽनयो ॥६२॥

अहो निद्रा कथं याति वृद्धत्वं च महत्तरम् । विनश्यति त्रिगुणं स्मरन्मासासमायम् ॥३०॥
 व्योमभागी तदैवाभूमा श्रुपे क्षिप्रमिति । उग्रम सक्तस्तेऽयं भविष्यति न संशय ॥३१॥
 एतदर्थं तु सत्कर्म सुखं त्वं समाचर । तत्ते कमामिवाभ्यसितं साधनं साधुभूषणम् ॥३२॥
 सत्कर्मणि वृत्ते तस्मिन् सनिद्रा वृद्धतानयो । गमिष्यति भणान्नसि सर्वं प्रहरिष्यति ॥३३॥
 इत्याकाशश्च स्पष्टं तत्सर्वं विभ्रतम् । नारदो विष्णुः लेभे नेदं ज्ञातमिति मुपय ॥३४॥

नारद उवाच

अनयाऽऽकाशवाण्यानि गोप्यत्वेन निरूपितम् । किं वा तत्साधनं कार्यं येन कार्यं मयेत्तयो ॥३५॥
 क्व भविष्यन्ति सत्ततः कथं दास्यंति साधनम् । मया न किं प्रकृतव्ययदुक्तं व्योमभागाया ॥३६॥

मृत उवाच

तत्र द्वावपि मस्याप्य निगता नारदो मुनि । तीर्थं तीर्थं विभिन्नम्य पृच्छं मां मुनीश्वरान् ॥३७॥
 वृत्तात् भूयतं सर्वं किञ्चिन्निश्चयं नोच्यत । असाध्यं चेत्तत्र प्रोदुर्गोपमिति चापरं ।

मूढीभूतस्तथा ये तु कियत्तस्तु पलायिता ॥३८॥

हाहाकारो महानासीत्त्रैलोक्ये विस्मयावह । वदवेदान्तघोषं गीतापाठैर्निबोधितम् ॥३९॥
 भक्तिज्ञानविरागाणां नोदतिश्रुतिर्हं यदा । उपायो नान्योऽस्ताति कर्णे कर्णेऽजपञ्चना ॥४०॥
 योगिनां नारदेनापि स्वयं न जायते तु यत् । तत्कथं शक्यते यस्तुमितैरिह मातुषे ॥४१॥

पद्ममृगिणो पृष्टैर्निर्णीयोक्तं दुरासदम् ॥४२॥

ततश्चिन्तातुरो सोऽयं बदरीवनमागत । तत्र श्रवामि चापेति तदर्थं कृतनिश्चय ॥४३॥
 तव हृदयं पुरतः सनकादीन्मुनीश्वरान् । कोटिपूर्वसमाभाषणानुवाच मुनिस्तप्तम् ॥४४॥

नारद उवाच

इदानीं श्रीभाग्येन मगद्भिः सङ्गमोऽभवत् । कुमारो मुपतां घोरं कृपा कृत्वा ममोपरि ॥४५॥
 भवन्तो योगिनः सर्वे बुद्धिमत्तो बहुश्रुता । पञ्चहायनसमुक्ता पूर्वेषामपि पूर्वजा ॥४६॥
 सदा वैकुण्ठनिन्या हरिकीर्तनतत्परा । लीलामृतरसो मत्ता कथामात्रैकजीविनः ॥४७॥
 हरि शरणमेव हि नित्यं येषां मुखं वच । अतः कालसमादिषु जरा युष्मान् नाधते ॥४८॥
 येषां भ्रूमङ्गमात्रेण द्वारपालौ हरं पुरा । भूमौ निगतिनो सजो यत्कृपात् पुरं गतौ ॥४९॥
 अहो भाग्यस्य योगो दयनं मयःशमिह । अनुग्रहस्तु कर्तव्यो मयि दीने दयावरे ॥५०॥
 अशरीरगिरोक्तं यत्किं साधनमुच्यताम् । अनुष्ठेयं कथं तावत्प्रयुक्तं सविस्तरम् ॥५१॥
 भक्तिज्ञानविरागाणां मुखमुत्पश्यते कथम् । स्थानं सर्वकर्मेषु प्रेमपूर्वकं प्रयत्नतः ॥५२॥

कुमार उवाच

मा चिन्तां कुरु देवर्षे हर्षं चित्ते समावह । उपायं मुखसाधोऽजं वनतः पूर्वं यत्नं हि ॥५३॥

अहो नारद धन्योऽसि विरक्तानां शिरोमणि । सदा श्रीकृष्णदासानामग्रणीयोंगमात्कर ॥५४॥
 त्वयि चित्रं न मन्तव्यं भक्त्यर्थमनुवर्तिनि । घटते कृष्णदासस्य भक्ते सख्यापना सदा ॥५५॥
 श्रुतिभिर्वह्यो लोके पन्थानं प्रकटीकृता । श्रमसाध्याश्च ते सर्वे प्रायः स्वर्गफलप्रदा ॥५६॥
 वैकुण्ठसाधकं पथा स तु गोप्यो हि वतते । तस्योपदेष्टा पुरुषः प्रायो भाग्येन लभ्यते ॥५७॥
 सत्कर्म तव निर्दिष्टं व्योमवाचा तु यत्पुरा । तदुच्यते शृणुष्वान्यस्मिन्चित्तं प्रसन्नधी ॥५८॥
 द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथापरे । स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च ते तु कर्मविसूचना ॥५९॥
 सत्कर्मसूचको नूनं ज्ञानयज्ञः स्मृतो बुधैः । श्रीमद्भागवतालापः स तु गीतं शुभादिभिः ॥६०॥
 भक्तिज्ञानविरागाणां तद्घोषेण नलं महत् । व्रजिष्यति द्वयोः कष्टमुप भक्तेर्मविष्यति ॥६१॥
 प्रलयं हि गमिष्यन्ति श्रीमद्भागवतध्वने । कलेर्दोषा इमे सर्वे सिंहशब्दाद् वृत्ता इव ॥६२॥
 ज्ञानवैराग्यसंयुक्ता भक्तिः प्रेमरसावहा । प्रतिगोहं प्रतिजनं ततः प्रीडा करिष्यति ॥६३॥

नारद उवाच

वेदवेदान्तप्रोपैश्च गीतागते प्रबोधितम् । भक्तिज्ञानविरागाणां नोदतिष्ठति क्व यदा ॥६४॥
 श्रीमद्भागवतालापान्तर्गतं बोधमेष्यति । तत्कथासु तु वेदार्थं श्लोके श्लोके पदे पदे ॥६५॥
 छिन्दन्तु सशयं ह्येनं भग्नतोऽमोघदर्शना । विलम्बो नान्न कतव्यं शरणागतवत्सला ॥६६॥

कुमार उचुः

वैशेषनिधदा साराज्ञाता भागवती कथा । असुप्तमासतोभाति पृथग्भूता फलाह्वति ॥६७॥
 आमूलाग्ररसस्तिष्ठतास्ते न स्वात्रते यथा । स भूय सम्पृथग्भूतः फले विश्वमनोहर ॥६८॥
 यथा दुग्धे स्थितं सर्पिणं स्वादायोपकल्पते । पृथग्भूतं हि तद्गन्धं देवानां रसवर्धनम् ॥६९॥
 इक्षूणामपि मध्यान्तं शर्करा व्याप्य तिष्ठति । पृथग्भूता च सा मिष्टा तथा भागवती कथा ॥७०॥
 इदं भागवतं नाम पुराणं ब्रह्मसम्मितम् । भक्तिज्ञानविरागाणां स्थानाय प्रकाशितम् ॥७१॥
 वेदातपेदसुस्नाते गीताया अपि कतरि । परित्यापवति व्यासे मुह्यत्यज्ञानसागरे ॥७२॥
 तदा त्वया पुरा प्रोक्तं चतुःश्लोकसमन्वितम् । तदीयश्रवणात्सत्प्रो निर्बाधो नादरायण ॥७३॥
 तत्र ते विस्मयं केन यतः प्रश्नकरो भवान् । श्रीमद्भागवतश्राव्यशोकदुःखविनाशनम् ॥७४॥

नारद उवाच

यद्दर्शनं च विनिहत्यशुभानि सद्यः श्रेयस्तनोति भगवदुल्लेखदार्दितानाम् ।
 निशेषशेषमुखगीतकथैकपाना प्रेमप्रकाशकृतये शरणं गतोऽस्मि ॥७५॥
 भाग्योदयेन बहुजन्मसमर्जितेन सत्सङ्गमं च लभते पुरुषो यदा वै ।
 अज्ञानहेतुकृतमोहमदाघकारनाशविधाय हि तदोदयते विवेकः ॥७६॥

इति श्रीपद्मपुराणे उल्लेखे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये कुमारनारदसंवादे नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

अद्वात भवणे नित्य माते तावद्धि यत् पश्यम् । तत् कञ्च गुरुदेवेन सत्तादभवति कृतर ॥४८॥
मनसश्चान्वाद्रोगात्पुसा चैवायुष क्षयात् । कलेदोषगुह्यात् सत्तादभवति मन्त्र ॥४९॥
यत् पश्य नास्ति तपसा न योगे समाधिना । आगारायेन तत् सत्तादभवति तन्त्रे ॥५०॥
यथाद् गन्ति सत्ताद सत्तादो गजंति न्नात् । तपणे गजंति प्रोक्षेमीकाजिय हि गन्ति ॥५१॥
योगाद् गजंति सत्तादो ध्यानाज्ञानात् गजंति । किं प्रमो गजंति तस्य रे रे म नि गन्ति ॥५२॥

शैलिक उवाच

साभर्यमेतत्कथित कथानक शनान्धिमान् गिनत्य साम्प्रतम् ।

निश्चये भागवत पुराण ज्ञातुं योगविदा देवचक्रम् ॥५॥

मृत उद्यानि

यदा कृष्णो धरा त्यक्त्वा स्वपदं गन्तुमुद्यतः । एतादृशं परिश्रुयानुद्बुधो धातमब्रवीत् ॥४॥

उद्धृत उवाच

त्वं तु यास्यसि गोविन्द भक्तकार्ये विधाय च । मधिने मदती चिन्ता सा धृष्टा गुणभवद् ॥५५॥
 आगतोऽयं वल्गिधारो भविष्यन्ति पुन रता । तत्तद्देनेन सन्तोऽपि गमिष्यन्त्युपमा यदा ॥५६॥
 तदा मारवती भूमिगोरूपय कमाधयेत् । अयान इदयते प्रातास्तत्त दमन्मोचन ॥५७॥
 अतः सत्तु दया कृत्वा भक्तवत्सल मा त्रम । भक्तार्थं सगुणो जातो निराकारोऽपि चिन्मय । ८।
 त्वद्विद्योगेन ते भक्ता कथं स्यास्यति भूयः । निगुणो गगने वष्टमत् किञ्चिद् विचारय ॥५९॥
 इत्युदवच श्रुत्वा प्रभासञ्चितयद्दरि । भक्त्या बलम्बनार्णय किं विषये मयति च ॥६०॥
 स्वकीय यद्भवेत्तेजस्तच्च भागवतेऽदधात् । तिरोबाय प्रविष्टोऽयं श्रीमद्भागवताणवम् ॥६१॥
 तनेय वाङ्मयी मूर्ति प्रत्यक्षा वर्तते हरे । सेवनाञ्ज्वलात्पाटाद् दधानात्पातनाशिनी ॥६२॥
 सप्ताहश्रवण तेन सर्वेभ्योऽप्यविक कृत्स्नम् । साधनानि तिरस्कृत्य कणे धर्मोऽयमीरित ॥६३॥
 तु खदारिद्र्यदौर्भाग्यपापप्रक्षालनाय च । कामत्रोघजयार्थं हि कर्तुं धर्मोऽयमीरित ॥६४॥
 अन्यथा वैष्णवी माया देवैरपि मुहुस्तम्भा । कथं त्याज्या भवेत्पुमिभ सप्ताहोऽतः प्रकीर्ति ॥६५॥

सुत उवाच

एव नगाध्वजगणारुधमे प्रकाशमान श्रुतिभि समापान् ।
 आश्रयमेक समभूतदानीं तदुच्यत शशणु शौनरु खन् ॥६९॥
 भक्ति सुतो तौ तरुणौ गृहीत्वा प्रेमेकरूपा सहसाऽऽविरासीत् ।
 भीष्मण गोविन्द हरे मुरारे नायेति नामानि मुहुषदत्तौ ॥६७॥
 ता चागता भागवतार्थभूषा मुचादक्या दह्यु सदस्या ।
 कथं प्रविष्टा कथमागतयेय मध्ये मुनीनामिति तर्कयन्त ॥६८॥

ऊचु कुमारा वचन तदानीं कथायतो निष्पतिताधुनेयम् ।
एव गिर सा ससुता निशम्य सनत्कुमार निजगाद नम्रा ॥६९॥

भक्तिरुवाच

भवद्भिरक्षैव कृतास्मि पुष्टा कलिप्रणष्टापि कथारसेन ।
काह तु तिष्ठाम्यधुना श्रुन्तु ब्राह्मा इदं ता गिरमूचिरे ते ॥७०॥
भक्तेषु गोविन्दसरूपकर्त्री प्रेमैकधर्त्री भवरोगहन्त्री ।
सा त्वं च तिष्ठस्व सुधैर्यसधया निरन्तर वैष्णवमानसानि ॥७१॥
ततोऽपि दोषा कलिजा हमे न्वा द्रष्टुं न शक्ता प्रमयोऽपि लोके ।
एव तदाज्ञावसरेऽपि भक्तिस्तदा निषण्णा हरिदासचित्ते ॥७२॥
सकलभुवनमध्ये निर्घनास्तेऽपि धन्या निवसति हृदि येषां श्रीहरेर्मत्तिकेका ।
हरिरपि निजलोक सर्वथातो विहाय प्रविशति हृदि तेषां भक्तिसूत्रोपनद्ध ॥७३॥
ब्रूमोऽद्य ते किमधिक महिमानमेव ब्रह्मात्मकस्य भुवि भागवताभिघस्य ।
यत्सधयात्रिगदिते लभते सुवक्ता श्रोतापि कृष्णसमतामलमन्यधर्मं ॥७४॥
इति श्रीपद्मपुराणे उच्चरखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये भक्तिकण्ठनिवर्तनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

सूत उवाच

अथ वैष्णवचित्तेषु दृष्ट्वा भक्तिमलौकिकीम् । निजलोकं परिश्यज्य भगवान् भक्तवत्सल ॥ १ ॥
वनमाली घनश्याम पीतवासा मनोहर । काञ्चीकलापरुचिरोल्लसन्मुकुटकुण्डल ॥ २ ॥
त्रिभङ्गललितश्चाफकौस्तुभेन विराजित । कोटिममथलावण्यो हरिचन्दनचर्चित ॥ ३ ॥
परमानन्दचिन्मूर्तिर्मधुरो मुरलीधर । आप्रवेश स्वभक्तानां हृदयान्यमलानि च ॥ ४ ॥
वैकुण्ठवासिनो ये च वैष्णवा उद्धवादेव । ताकयाश्रवणार्थं ते गूढरूपेण सस्यिता ॥ ५ ॥
तदा जयजयारावो रसपुष्टिरलौकिका । चूर्णप्रसूनवृष्टिश्च मुहुः शङ्करवोऽप्यभूत् ॥ ६ ॥
तत्सभासस्यितानां च देहगेहात्मविरमृति । दृष्ट्वा च तमयावस्थां नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ ७ ॥

अलौकिकोऽयं महिमा मुनीधरा सप्ताहजन्योऽयं विलोकितो मया ।
मूढा शठा ये पशुपक्षिणोऽत्र सर्वेऽपि निष्पापतमा भवन्ति ॥ ८ ॥
अतो नृलोके ननु नास्ति किञ्चिच्चित्तस्य शोघाय कलौ पवित्रम् ।
अघौषविध्वंसकरं भुवि नास्ति चान्यत् ॥ ९ ॥
के के नि मया सप्ताह्यशेन कथामयेन ।
कोऽपि नवीनमार्गः ॥ १० ॥

सुमारा ऊचु

ये मानवा पापकृतस्तु सदा सदा दुराचारता विमगना ।
 श्रोधादिदग्धा कुटिलाश्च कामिनः सप्ताहयशेन बलौ पुनन्ति ते ॥११॥
 सत्त्वेन हीना पितृमातृपुत्रादृष्टादृष्टाभिमममवर्षिता ।
 ये दाम्भिका मन्सरिणोऽपि हिंसा सप्ताहयशेन कलौ पुनन्ति ते ॥१२॥
 पञ्चोपपायस्त्रयस्त्रयकारिणः शूरा विग्रहना इव निदग्धा ये ।
 ब्रह्मस्वपुण व्यभिचारकारिणः सप्ताहयशेन बलौ पुनन्ति ते ॥१३॥
 कायेन वाचा मनसापि पातकं नित्यं प्रकुर्वन्ति शठा इडेन ये ।
 परस्वपुष्टा मलिना दुरागया सप्ताहयशेन कलौ पुनन्ति ते ॥१४॥

अत्र ते कीर्तयिष्याम इतिहासं पुरातनम् । यस्य भक्त्यभावेन पारशानि प्रजायते ॥१५॥
 तुङ्गभद्राक्षे पूर्वमभूत् पत्तनमुत्तमम् । यत्र वर्णां स्थापनेन सत्यगत्यमनगा ॥१६॥
 भात्मदेव पुरे तस्मिन् सर्ववेदविशारदः । श्रोतृमातृपुत्रिणातो द्वितीय इव भास्करः ॥१७॥
 भिक्षुको रित्तमालोके तस्मिन् धु-धुली स्मृता । स्वशक्त्यापि नित्यं मु-द्रीमुकुटोद्भवा ॥१८॥
 लोकवातागता शूरा प्रायशो बहुकृत्यिका । शूरा च गदहस्तैः कृपणा कन्दप्रिया ॥१९॥
 एव निवसतो प्रेम्णा दम्पत्यो रममाणयोः । अथा कामान्मयोराधत्र मुखाय गृहादिकम् ॥२०॥
 पश्चादमां समारंघास्ताभ्यां सन्तानइतरे । गोभूक्षिण्यवासाति दीन्यो दम्यते सन् ॥२१॥
 घनार्धं घममार्गेण ताभ्यां नीतं तथापि च । न पुत्रो नापि वा पुत्री सततभित्तानुरो भूयम् ॥२२॥
 एकदा सदिजो दु-ष्टाद् दृष्ट्यक्त्वा वनगतः । मध्याह्ने तृपितो जानस्तदागं समुपेयिवान् ॥२३॥
 पीत्वा जलं निपणस्तु प्रजादु-रेन कर्पितः । मुद्रतादपि तत्रैव स्यासी कश्चिदागतः ॥२४॥
 दृष्ट्वा पीतजलं तं तु विप्रो यातस्तदन्तिकम् । नत्वा च पादयोस्तस्य नि-श्चसन् सस्यित पुरः ॥२५॥

यतिशयाच

कथं यदिपि विप्रस्य का ते नि-श्चसन् वगीयसी । वद त्वं सत्वरं मया स्वस्य दु-ःखस्य कारणम् ॥२६॥

व्याख्यान उवाच

किं ब्रवीमि श्रुत्ये दु-ःखं पूर्वपापेन सञ्चितम् । मदीया पूर्वजान्त्रोय बचोष्णमुपभुञ्जते ॥२७॥
 महत् नैव शङ्कन्ति मीत्या देवा द्विजातयः । प्रजादु-रेन दृष्ट्योऽहं प्राणास्त्यक्तुमिहागतः ॥२८॥
 पिण्डीवित प्रजाहीनं पिण्डी च प्रजा त्रिना । पिण्डीनं चानपायस्य धिक्कुलं सन्ततिं विना ॥२९॥
 पाल्यतया मया धेनु सा ब-या सर्वथा भवेत् । यो मया रोपितो वृक्ष सोऽपि ब-ध्यत्वमा भवेत् ॥३०॥
 यत्रलं मदगृहायात तत्र शीघ्रं त्रिनश्यति । निर्भायस्यारत्यस्य किमनो जीवितेन मे ॥३१॥
 इत्युक्त्वा स करोदोच्चैस्तापश्वै-रु-पवीडितः । तदा तस्य यतोक्षिते कृष्णाभूद्वरीयसी ॥३२॥

तद्भालाक्षरमात्रं च वाचयामास योगवान् । सर्वं शत्वा यति पश्चाद्विप्रमूचे सविस्तरम् ॥३३॥

यतिरवाच

मुञ्चाशानं प्रजास्य बलिष्ठा कर्मणो गति । विप्रे तु समालाद्य त्यज ससारवासनाम् ॥३४॥

शृणु शिप्रं मया तेऽद्य प्रारब्धं तु विलोकितम् । सततं भावयिष्ये तव पुत्रो नैव च नैव च ॥३५॥

सन्तते सगरो दुःखमवापाङ्ग पुरा तथा । रे मुञ्चाद्य कुटुम्बाद्या सन्यासे सर्वथा मुखम् ॥३६॥

ब्राह्मण उवाच

विप्रेरेण भवेत् किं मे पुत्रं देहि बलादपि । नो चेत्त्यजाम्यहं प्राणास्तदग्रे शोकमूर्च्छित ॥३७॥

पुत्रादिमुखरीनोऽयं स यास शुष्क एव हि । गृहस्य सरतो लोके पुत्रपौत्रसमन्वित ॥३८॥

इति विप्राग्रहं दृष्ट्वा प्रात्रवीत् स तपोधन । चित्रनेतुगतं कष्टं विधिलेखविमर्शनात् ॥३९॥

न यास्यसि मुप पुत्राद् यया दैवहतोद्यम । अतो हटेन मुक्तोऽसि ह्ययि न किं वदाम्यहम् ॥४०॥

तस्याग्रहं समालोक्य पलमेकं स दत्तवान् । इदं भक्ष्यं पत्न्या त्वं ततः पुत्रो भविष्यति ॥४१॥

सत्यं शौचं दया दानमेकभक्तं तु भोजनम् । वपावधिस्त्रिया कार्यं तेन पुत्रोऽतिनिमल ॥४२॥

एवमुक्त्वा ययौ योगी विप्रस्तु गृहमागत । पत्न्या पाणौ पलं दत्त्वा स्वयं यातस्तु कुत्रचित् ॥४३॥

तरुणी कुटिला तस्य सत्पत्रे च करोद ह । अहो चिन्ताममोत्पन्ना पलं चाहं न भक्ष्ये ॥४४॥

फलभक्षेण गमं स्याद्भणोदरवृद्धिता । स्वल्पभक्षं ततोऽश्नन्निर्गृहकार्यं कथं भवेत् ॥४५॥

दैवाद्वाटीं प्रजेद्भामे पलायेद्गर्भिणी कथम् । शुक्रयन्निषधेद्गर्भंस्तं कुक्षे कथमुत्सृजेत् ॥४६॥

तिर्यक् चेदागतो गर्भस्तदा मे मरणं भवेत् । प्रसूतो दास्यं दुःखं सुकुमारी कथं सहे ॥४७॥

मदायां मयि सर्वं ननादां सहरेत्तदा । सत्यशौचादिनियमो दुराराध्यः स दृश्यते ॥४८॥

लालने पालने दुःखं प्रसूतायाश्च वतते । वक्ष्यामि विधवा नारी मुखिनी चेति मे मति ॥४९॥

एव कुतर्कयोगेन तत्फलं नैव भक्षितम् । पत्न्या पृष्टं पलं भुक्तं भुक्तं चेति तथैरितम् ॥५०॥

एकदा भगिनी तस्यास्तद्गृहं स्वेच्छयाऽऽगता । तदग्रे कथितं सर्वं चिन्तेयं महती हि मे ॥५१॥

दुर्बला तेन दुःखेन ह्यनुजे करवाणि किम् । सात्रवीन्मम गर्भोऽस्ति तदास्यामि प्रसूति ॥५२॥

तावत्कालं सगर्भेव गुप्ता तिष्ठं गृहं सुखम् । वित्तं त्यज्यतेत्येच्छं स ते दास्यति बालकम् ॥५३॥

पाण्मासिको मृतो बाल इति लोको यदिष्यति । तं बालं पोषयिष्यामि नित्यमागत्य ते गृहे ॥५४॥

फलमर्पय धेनुं त्वं परीक्षार्थं तु साम्प्रतम् । तत्तदाचरितं सर्वं तथैव स्त्रीस्वभावतः ॥५५॥

अयं कालेन सा नारी प्रसूता बालकं तदा । आनीय जनको बालं रहस्ये धुधुर्ली ददौ ॥५६॥

तया च कथितं भर्त्रे प्रसूतं सुखमर्मकं । लोकस्य सुखमुत्पन्नमात्मदेवप्रजोदयात् ॥५७॥

ददौ दानं द्विजातिभ्यो जातकर्म विधाय च । गीतवादिप्रघोषोऽभूत्तद्द्वारे मङ्गलं बहु ॥५८॥

भर्तुरग्रेऽब्रवीद्वाक्यं स्तन्यं नास्ति कुचे मम । अन्यस्तन्येन निदुग्धा कथं पुष्णामि बालकम् ॥५९॥

मन्त्रसुध प्रस्ताया मृतो बालस्तु वर्तते । तामाकार्यं गृहे रक्ष सा तेऽर्मे पोषयिष्यति ॥६०॥
 पतिना तत्कृत सर्वं पुत्ररक्षणहेतवे । पुत्रस्य धु-धुकारीति नाम मात्रा प्रतिष्ठितम् ॥६१॥
 त्रिमते निर्गति चाय सा धेनु सुपुत्रऽमङ्गम् । सर्वाङ्गमुदरं दिप्य निमग्नं वनप्रमम् ॥६२॥
 दृष्ट्वा प्रसन्नो विप्रस्तु सत्कारान् स्वयमादधे । मत्वाऽऽश्रये जना सर्वे दिदृक्षार्थं समागता ॥६३॥
 भाग्योदयोऽधुना जात आत्मदेवस्य पश्यत । धेवा बाल प्रसूतस्तु देवरूपीति कौतुकम् ॥६४॥
 न शत तद्रहस्यं तु कनारि विधियोगत । गोकर्णं तं सुतं दृष्ट्वा गोकर्णं नाम चाकरोत् ॥६५॥
 कियत्कालेन तौ जातौ तंरुणौ वनपातुभौ । गोकर्णं पण्डितो ज्ञानी धु-धुकारी महाबल ॥६६॥
 ज्ञानशौचाभ्याशौनो दुर्मन्त्री क्रोधवर्धित । दुष्परिग्रहकर्ता च शवदस्तन भोजनम् ॥६७॥
 चौर सर्वजनद्वेषी परवेशमप्रदीपक । लालनायार्मकान् धृत्वा सद्यः कूपे न्यपातयत् ॥६८॥
 हिंसक शस्त्रधारा च दीना धाना प्रपीडक । चाण्डालाभिरतो नित्यपाशहस्तः ससद्गत ॥६९॥
 तेन वेश्याकुसुमेन मित्रं मित्रं तु नाशितम् । एरुदा पितरौ ताड्य पात्राणि स्वयमाहरत् ॥७०॥
 तस्मिन् कृपणं प्रोचैरनर्क्षीनो करोद ह । वध्यस्तु तु समीचीनं पुपुनो दुःखदायक ॥७१॥
 कृत्वा मित्रं गच्छामि को मे दुःखं व्यपोष्येत् । प्राणात्यजामि तु तेन हा कष्टमममस्थितम् ॥७२॥
 सदानां तु समागत्य गोकर्णो शान्तमुत । गोधयामास जातु वैराग्यं परिदर्शयत् ॥७३॥
 अक्षरं पण्डितं सत्तापं तु खरूपी विमोहक । सुतं वस्य घनं वस्य स्तोदवाञ्छलतेऽतिशम् ॥७४॥
 न चोद्रेष्य सुगं किञ्चिन् सुखं च नर्तनम् । सुखमस्ति विरक्तस्य मुनेरेकान्तजीविन ॥७५॥
 मुञ्चाशनं प्रजारूपं मोहतो नरके गति । निपतिष्यति देहोऽप्यसर्वं त्यक्त्वा वनप्रज ॥७६॥
 सदास्य तु समाकण्य गन्तुकामं पितामहीत् । किं कर्तव्यं वने तात तत्तु वद सविस्तरम् ॥७७॥
 अध्वरूपे स्नेहशोने वद पशुरहं शठ । वमणा पतितो नूनं मामुदरं दयानिधे ॥७८॥

गोकर्ण उवाच

देहऽस्मिन्मामुदरोऽभिभूतिं त्यज त्वं जायामुतादिषु सदा ममता विमुञ्च ।
 पश्यानिद्यं जगन्दिद्यं क्षणभङ्गनिष्ठं वैराग्यरामागमिको भव भक्तिनिष्ठ ॥७९॥
 धर्मं भजस्व सततं त्यज लाल्यमानं सेवस्व साधुपुण्याङ्गं हि कामतृष्णाम् ।
 अन्यस्य दातृगुणचित्तनमाशु मुक्त्वा सवाक्यारसमहो नितरां पिब त्वम् ॥८०॥
 एष मुक्तोक्तिश्चतोऽपि गृहं विहाय यातो न्न स्थिरमतिर्गतपट्टिवर्ध ।
 मुक्तो हरेरनुदिनं परिचययासौ श्रीकृष्णमात्रं नियतं दशमस्य पाठात् ॥८१॥

इति श्रीमद्भागवते उत्तरखण्डे श्रीमद्भागवतमहात्म्ये विप्रमोक्षो

नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

सूत उवाच

पितृपुरते तेन जननी ताडिता भृशम् । क्वचित्तिष्ठति ब्रूहि हनिष्ये लक्ष्म्या न चेत् ॥ १ ॥
इति तद्वाक्यसन्त्रासाञ्जनन्या पुत्रदुःखत । कूपे पात कृतो रात्रौ तेन सा निधनगता ॥ २ ॥
गोकर्णस्तीर्थयात्रार्थं निर्गतो योगसंस्थित । न दुःखं न सुखं तस्य न वैरी नापि बाधय ॥ ३ ॥
धुधुकारी गृहेऽतिष्ठत्यत्र पण्यवधूयत । अत्युग्रमर्मकर्ता च तत्प्रेषणयिमुदधी ॥ ४ ॥
एकदा कुलटास्तास्तु भूषणान्यभिलिख्य । तदर्थं निर्गतो गेहात्कामाघो मृत्युमस्मरन् ॥ ५ ॥
यत्तस्ततश्च सद्यः पितृ वेश्म पुनर्गत । ताम्बोऽयं चतुर्विधं भूषणानि कियति च ॥ ६ ॥
बहुवित्तचय दृष्ट्वा रात्रौ नायौ ध्यचारयन् । चौर्यं करोत्यसौ नित्यमतो राजा प्रहीयति ॥ ७ ॥
वित्तं हत्वा पुनश्चैनं मारयिष्यति निश्चितम् । अतोऽर्थं गुप्तये गूढमस्माभिः किं न हयते ॥ ८ ॥
निहत्यैनं गृहीत्वार्थं यास्यामो यत्र कुत्रचित् । इति ता निश्चयं कृत्वा सुप्तं सम्बद्धश्चरन्मभिः ॥ ९ ॥
पाशं कण्ठे निधायास्य तन्मृत्युमुपचक्रमु । त्वरितं न ममाराधौ चिन्ता युक्तास्तदाभवन् ॥ १० ॥
तत्ताङ्गारसमूहाश्च तन्मुग्धे हि विचिधिषु । अग्निज्वालातिदुःखेन व्याकुलो निधनगत ॥ ११ ॥
तं देहं मुमुक्षुर्गते प्रायः साहसिका स्त्रिय । न शतं तद्रहस्यं तु येनापीदं तथैव च ॥ १२ ॥
लोके पृष्टावदन्ति सा दूरं यात प्रियो हि न । आगमिष्यति वर्योऽस्मिन् वित्तलोभविकरितं ॥ १३ ॥
स्त्रीणां नैव तु विश्वास दुष्टानां कारयेद्बुधः । विश्वासेयः स्थितो मूढः स दुःखे परिभूयते ॥ १४ ॥
सुधामयं यच्च यासां कामिनां रसवर्धनम् । हृदयक्षुरधाराभिमयं कोनामयोपिताम् ॥ १५ ॥
सद्यः पितृ ता याताः कुलटा बहुमर्तृका । धुधुकारी बभूवाय महान्प्रेतः कुर्मत ॥ १६ ॥
वात्यारूपधरो नित्यं धावन् दशदिशोऽन्तरम् । शीतातपपरिच्छिद्यो निराहारः पिपासितः ॥ १७ ॥
न लेभे शरणं क्वापि हा देवेति मुहुर्वदन् । कियत्कालेन गोकर्णो मृतः लोकादबुध्यत ॥ १८ ॥
अनाथः तं विदित्वैव गयाश्राद्धमचीकृत । यस्मिंस्तीर्थे तु सयाति तत्र श्राद्धमवर्तयत् ॥ १९ ॥
एवमभ्रमन् स गोकर्णः स्वपुरं समुपेयिवान् । रात्रौ गृहाङ्गणे स्वसुमागतोऽनृक्षितः परे ॥ २० ॥
तत्र सुप्तः स विशाय धुधुकारी स्वबान्धवम् । निशीथे दर्शयामास महारौद्रतरं वपुः ॥ २१ ॥
सकृन्मेव सृष्ट्वस्तीं सृष्ट्वा महिषोऽभवत् । सकृदिन्द्रं सृष्ट्वापि पुनश्च पुरुषोऽभवत् ॥ २२ ॥
वैपरीत्यमिदं दृष्ट्वा गोकर्णो धैर्यसंयुतः । अयं दुर्गतिः कोऽपि निश्चित्याय तमब्रवीत् ॥ २३ ॥

गोकर्ण उवाच

कस्त्वमुग्रतरो रात्रौ कुतो यातो दशमिमाम् । किं वा प्रेतः पिशाचो वा राक्षसोऽसीति शसन ॥ २४ ॥

सूत उवाच

एव पृष्टस्तदा तेन करोदोद्यं पुनः पुनः । अशक्तो वचनोच्चारं सशामानं चकार ह ॥ २५ ॥

ततोऽञ्जले जल कृत्वा गोकर्णस्तमुदरेयत् । तत्सेकहतपातोऽसौ प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥२६॥

प्रेत उवाच

अहं भ्राता त्वदीयोऽस्मि धुधुकारीति नामा । स्वकीयेनैव दोषेण ब्रह्मण नाशित मया ॥२७॥
कर्मणो नास्ति सत्या मे महाहाने विवर्तिन । लोकानां हिंसक सोऽहं स्वाभिदु मेन मारित ॥२८॥
अतः प्रेतत्वमापन्नो दुर्दशा च वक्ष्यामि हम् । वाताहारेण नीयामि देवाधीनपदेदयात् ॥२९॥
अहो यथो कृपा मिथो भ्रातमामाशु मोक्षय । गोकर्णो यच्चन श्रुत्वा तस्मै वाक्यमयाब्रवीत् ॥३०॥

गोकर्ण उवाच

त्वदर्थं नु गयापिण्डो मया दत्तो विधानतः । तत्कथं नैव मुक्तोऽसि मयाश्चर्यमिदं महत् ॥३१॥
गयाध्याद्रात्र मुक्तिं देदुपायो नापरस्तिवह । किं रिधेम मया प्रेत तत्त्वं वद मविस्मरम् ॥३२॥

प्रेत उवाच

गयाध्याद्रहस्येनापि मुक्तिर्मे न भविष्यति । उपायमपरं कञ्चित्त्वं विचारय साम्प्रतम् ॥३३॥
इति तत्रावयमाकर्ण्य गोकर्णो विस्मय गत । शतभाद्वैर्न मुक्तिश्चेदसाध्य मोचनं तव ॥३४॥
इदानीं तु निजं स्थानमातिष्ठ प्रेत निभय । त्वमुक्तिं साधककिञ्चिद्विदाचरिष्ये विचिन्तय च ॥३५॥
धुधुकारी निजस्थानं तेनादिष्टस्ततां गत । गोकर्णश्चित्तयामास तत्र रात्रिं न तदव्यगात् ॥३६॥
प्रातस्तमागत दृष्ट्वा लोकां प्रीत्या समागत । तत्सर्वं कथितं तेन यथातः च यया निधि ॥३७॥
विद्राघो योगनिद्राश्च शनिनो ब्रह्मवादिन । तमुक्तिं नैव तेऽपश्यन् पश्यतः शास्त्रमध्ययान् ३८
ततः सर्वं सूर्यवाक्यं तमुक्तौ स्थापितं परम् । गोकर्णं सत्प्रभनं चक्रे सूर्यवेगस्यैव तदा ॥३९॥
तुभ्यं नमो जगत्सावित्रं ब्रूहि मे मुक्तिं हेतुकम् । तन्नुत्त्वा दूरतः सूर्यं स्फुटमित्यभ्यभाषत ॥४०॥
श्रीमद्भागवतामुक्तिं सप्ताहं वाचनं कुरु । इति सूर्यवचं सर्वैर्धर्मरूपं तु विश्रुतम् ॥४१॥
सर्वेऽनुवन् प्रयत्नेन कर्तव्यं सुकरं रिदम् । गोकर्णा निश्चयं कृत्वा वाचनार्थं प्रवर्तित ॥४२॥
तत्र सध्वजगाथायां देशप्रामाज्जना मयु । पञ्चमध्वजदमदाश्च तेऽपि पापक्षयाय वै ॥४३॥
समाजस्तु महाज्ञातो देवविस्मयकारकः । यदेवात्ममास्थाय गोकर्णाऽकथयत्कथाम् ॥४४॥
स प्रेतोऽपि तदापातं स्थानं पश्यति तन्मतः । सप्तप्रिययुतं तत्रापश्यत्कीचकमुच्छ्रितम् ॥४५॥
तन्मूलोद्भूतमापि यं भवणार्थं स्थितो ह्यहो । वातरूपी स्थितिं कर्तुं मशक्तो वशमाविशत् ॥४६॥
यैषां ब्राह्मणं मुख्यं श्रोतारं परिकल्प्य सः । प्रथमस्त्वयं सप्तमास्थानधेनुजोऽकरोत् ॥४७॥
दिान्ते रक्षिता गायता तदा चित्रं यभूव ह । यैकप्रियभेदेऽभूत्तच्छब्दं पश्यतां सताम् ॥४८॥
द्वितीयेऽह्नि तथा सायं द्वितीयप्रियभेदेनम् । तृतीयेऽह्नि तथा सायं तृतीयप्रियभेदेनम् ॥४९॥
एव सप्तदिनेभ्यश्च सप्तप्रियभेदेनम् । कृत्वा स द्वादशशकं यध्ववणाप्येततां जहौ ॥५०॥
रिष्यन्परो जातस्तुल्यधीदाममण्डितः । पीतवासा धनस्यामो मुमुद्री कुण्डलान्वितः ॥५१॥

ननाम भ्रातर सद्यो गोकर्णमिति चाब्रवीत् । त्वयाह मोचितो बन्धो कृपया प्रेतकश्मलात् ॥५२॥
 धन्या भागवती वार्ता प्रेतपीढाविनाशिनी । सप्ताहोऽपि तथा धन्य कृष्णलोकपलप्रद ॥५३॥
 कम्पन्ते सर्वपापानि सप्ताहश्रवणे स्थिते । अस्माक प्रलय सद्य कया चेय करिष्यति ॥५४॥
 आर्द्रं शुष्कलुप्त्यूल वाङ्मनः कर्मभि कृतम् । श्रवण विदहेत्पाप पावक समिधो यथा ॥५५॥
 अस्मिन् वै भारते वर्षे सूरिभिर्देवसप्तदि । अत्रयाश्राविणा पुसा निष्फलजन्मकीर्णितम् ॥५६॥
 किं मोहितो रक्षितेन सुपुष्टेन बलीयसा । अघ्रुवेण शरीरेण शुक्शास्त्रकया विना ॥५७॥
 अस्मिन्मम स्नायुषद् मासशोणितलेपितम् । चर्माबनद्ध दुर्गन्ध पात्र मूत्रपुरीषयो ॥५८॥
 जराशोकविपाकार्ते रोगमन्दिरमातुरम् । दुष्पूर दुर्धरं दुष्ट सदोष क्षणभङ्गुरम् ॥५९॥
 कृमिविड्भस्मसञ्ज्ञान्त शरीरमिति वर्णितम् । अस्थिरेण स्थिर कर्म कुतोऽय साधयेन हि ॥६०॥
 यत्प्राप्त सस्कृत चान साय तच्च विनश्यति । तदीयरससम्पुष्टे काये का नाम नित्यता ॥६१॥
 सप्ताहश्रवणालोके प्राप्यते निकटे हरि । अतो दोषनिवृत्त्यर्थमेतदेव हि साधनम् ॥६२॥
 सुदुष्टदा इव तोयेषु मशका इव जन्तुषु । जायन्ते मरणायैव कयाश्रवणवर्जिता ॥६३॥
 जहस्य शुष्कवशस्य यत्र ग्रन्थिविभेदनम् । चित्र किमु तदा चित्तग्रन्थिभेद कयाभवात् ॥६४॥
 भिद्यते हृदयग्रन्थिदिच्छन्ते सर्वसंशया । क्षीयन्ते चास्य कमाणि सप्ताहश्रवणे कृते ॥६५॥
 ससारकर्दमालेपप्रक्षालनपटीयसि । कयातीर्थे स्थिते चित्ते मुक्तिरेव बुधै स्मृता ॥६६॥
 एव ब्रुवति वै तस्मिन् विमानमागमत्तदा । वैकुण्ठवासिभिर्युक्त प्रस्फुरद्दीप्तिमण्डलम् ॥६७॥
 सर्वेषा पश्यता भजे विमान धु-धुलीसुत । विमाने वैष्णवान् वीक्ष्य गोकर्णं वाक्यमब्रवीत् ॥६८॥

गोकर्ण उवाच

अत्रैव बहव सन्ति श्रोतारो मम निर्मला । आनीतानि विमानानि नतेषा युगपत्कुत ॥६९॥
 श्रवण समभागेन सर्वेषामिह दृश्यते । फलभेद कुतो जात प्रनुवन्दु हरिप्रिया ॥७०॥

हरिदासा ऊचु

श्रवणस्य विभेदेन फलभेदोऽत्र सस्थित । श्रवण तु कृत सर्वैर्न तथा मनन कृतम् ।

फलभेदस्ततो जातो भजनादपि मानद ॥७१॥

सप्तरात्रमुपोष्यैव प्रेतेन श्रवण कृतम् । मननादि तथा तेन स्थिरचित्ते कृत भ्रमम् ॥७२॥
 अहम् च इत शान प्रमादेन इत भ्रुतम् । सन्दिग्धो हि हतो मन्त्रो व्यग्रचित्तो हतो जप ॥७३॥
 अवैष्णवो हतो देशो हत श्राद्धमपात्रकम् । हतमश्रोत्रिये दानमनाचार इत कुलम् ॥७४॥
 विश्वासो गुरुवाक्येषु स्वस्मिन्दीनत्वभावना । मनोदोषजयश्चैव कयाया निश्चला मति ॥७५॥
 एवमादि कृते चैस्सात्तदा वै श्रवणे फलम् । पुन श्रवान्ते सर्वेषा वैकुण्ठे वसतिर्भुवम् ॥७६॥
 गोकर्ण
 दास्यति स्वयम् । एवमुक्त्या ययु सर्वे वैकुण्ठं हरिकीर्तना ॥७७॥

श्रावणे मासि गोनर्णं कथामूचे तथा पुन । मत्तरानवती भूय भवण ते कृत पुन ॥७८॥

कथासमाप्तौ यज्ञात् भूयना तच्च नारद ॥७९॥

विमाने सह भक्षैश्च हरिराविर्भव ह । जयशब्दानम शब्दास्तत्रासन् मह्यसदा ॥८०॥

पाञ्चजन्यवर्नि चक्रे हर्षोत्तन स्वय हरि । गोनर्णे तु समालिङ्गवाक्कोत्स्वसदृशं हरि ॥८१॥

श्रोतृमन्यान् धनश्यामान् पीतकौशयवाक्छ । किराटिन कुण्डलिनस्तथा च ते हरि क्षणात् ॥८२॥

तद्गामे ये स्थिता पीता आशचाण्डालजातय । विमानस्यापितास्तेऽपि गोनर्णं कृपया तदा ॥८३॥

प्रेषिता हरिलोके तं यत्र गच्छन्ति योगिन । गोकर्णेन स गोपालो गोलोक गोपबलभम् ।

कथाश्रवणत प्रीतो निर्ययी भक्तबल् ॥८४॥

अयोध्यावासिन पूर्वं यथा रामेण सङ्गता । तथा कृष्णेन तनीता गालाङ्ग योगिद्वर्लभम् ॥८५॥

यत्र सूर्यस्य सोमस्य सिद्धानां न गति कदा । त लोका हि गतास्ते तु श्रीमद्भागवतभवात् ॥८६॥

धृमाऽत्र ते किं फलं दमुज्ज्वल सप्ताहभशेन कथामु श्रुतम् ।

कथन गोकर्णस्याश्वरो ये पीतश्च त गमगता न भूय ॥८७॥

वाताम्बुपर्णाशनदेहशोषणैस्तपोभिरुग्रैश्चिरकालश्रुतम् ।

योगैश्च स्यान्ति न ता गतिं ये सप्ताहगायाभ्रवणेन याति याम् ॥८८॥

इतिहासमिमं पुण्य शाण्डिल्योऽपि मुनीश्वर । पठत चित्रकूटस्थो ब्रह्मानन्दपरिप्लुत ॥८९॥

आख्यानमेतत्परमं पवित्रं श्रुतं सङ्गद् वै विदहेदघोषम् ।

आद्रे प्रयुक्तं पितृतृप्तिमावहन्त्य मुपाठादपुनर्भव च ॥९०॥

इति श्रीमद्भारुणे उत्तरखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये गोकर्णमोक्षवर्णनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

धुमारा उचु

अथ ते सम्प्रवक्ष्याम सप्ताहश्रवण विधिम् । सहायैर्वसुभिश्चैव प्राय साध्यो विधि स्मृत ॥१॥

दैवञ्च तु समाहूय मुहूर्ते प्रकृत्य यत्नत । विवाहे यादृशं वित्तं तादृशं परिकल्पयेत् ॥ २ ॥

नभस्य आश्विनोर्जां च भागशीर्षं शुचिन्मया । एते मासा कथारम्भे श्रोतृणां मोक्षसूचका ॥ ३ ॥

मासानां विप्र हयानि तानि त्याज्यानि सर्वया । सहायाश्चेतरे तत्र कर्तव्याः सोऽयमाश्रयः ॥ ४ ॥

देहे देशे तथा सेव्ये वार्ता प्रेष्या प्रयत्नत । भविष्यति कथा चात्र आराधय्य बुद्धुमिभि ॥ ५ ॥

दूरहरिकथा केचिद्दूरे चान्युत्तकीर्तना । स्त्रिय दूद्रादयो ये च तथा बोधो यतो भवेत् ॥ ६ ॥

देशे देशे विरक्ता ये वैष्णवा कीर्तनोत्सुका । तेष्वेव पत्रं प्रेष्य च तत्क्षेपनमिवाविरतम् ॥ ७ ॥

सता समाश्रो भविता सत्तराः सुदुर्लभा । न पूर्वैरसुरूपैव कथा चात्र भविष्यति ॥ ८ ॥

श्रीभागवतपीयूषगानाय रसलम्पटा । भवतश्च तथा श्रीप्रमायात प्रेमतररा ॥ ९ ॥
 नावकाश कदाचिच्चेद्दिनमात्रं तथापि तु । सर्वयागमन कार्ये क्षणोऽप्येव सुदुर्लभ ॥ १० ॥
 एवमाकारण तेषां कर्तव्यं विनयेन च । आगन्तुकानां सर्वेषां वासस्थानानि च ॥ ११ ॥
 तीर्थं वापि वने वापि गृहे वा भवणं मतम् । विशालाद्यमुष्णपत्रं कर्तव्यं तत्कथास्यलम् ॥ १२ ॥
 शोभनं मार्जनं भूमेर्लेखं पातुमण्डनम् । गृहोपस्करमुद्धृत्य गृहकोणे निवेशयेत् ॥ १३ ॥
 अवाक्पञ्चाक्षतो यथादास्तीर्णानि प्रमेलयेत् । कर्तव्यो मण्डपं प्रोक्ष्य कदलीगण्डमण्डित ॥ १४ ॥
 पञ्चपुष्पदलैर्विष्वग्भित्तानेन विराजित । चतुर्दिशु ध्वजारोपो बहुसम्पदिराजित ॥ १५ ॥
 ऊर्ध्वं सतैव लोकाश्च कर्तव्याः सविस्तरम् । तेषु यिमां विरक्तान् स्थापनीयां प्रबोध्य च ॥ १६ ॥
 पूर्वं तेषामासनानि कर्तव्यानि यथोत्तरम् । यत्कुक्ष्यापि तदा दिव्यमासनं परिकल्पयेत् ॥ १७ ॥
 उदङ्मुखो भवेद्भक्ता भोक्ता वै प्राङ्मुखस्तदा । प्राङ्मुखश्चन्द्रवेदका भोक्ता चोदङ्मुखस्तदा ॥ १८ ॥
 अथवा पूर्वदिग्गेषां पूज्यपूजकमण्डित । भोक्तृणामागमे प्रोक्ता देशकालादिकोविदै ॥ १९ ॥
 विरक्तो वैष्णवो विप्रो वेदशास्त्रविशुद्धिकृत् । दृष्टान्तकुशलं धीरो वक्ता वार्योऽतिनि स्पृहः ॥ २० ॥
 अनेकधर्मविभ्राता स्त्रैणा पादपण्डवादिन । शुक्लशास्त्रकपोसारैर्याज्यास्ते यदि पण्डिता ॥ २१ ॥
 वक्तुं पार्श्वे सहायार्थमन्यं स्थाप्यस्तथाविधं । पण्डितं सशयच्छेत्ता लोकबोधनतत्पर ॥ २२ ॥
 वक्त्रा शौरं प्रकर्तव्यं दिनादद्यां व्रतास्तये । अरुणोदयेऽसौ निर्वर्त्य शौचं स्नानं समाचरेत् ॥ २३ ॥
 नित्यं सधेयं कृत्वा सध्याद्यं स्वं प्रयत्नतः । कथाविप्रविधाताय गणनाथं प्रपूजयेत् ॥ २४ ॥
 पितृन् सतर्प्यं शुद्धयर्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत् । मण्डलं च प्रकर्तव्यं तत्र स्थाप्यो हरिस्तथा ॥ २५ ॥
 कृष्णमुद्गिरय मन्थेन चरेत्पूजाविधिं क्रमात् । प्रदक्षिणमनस्कारान् पूजान्ते स्तुतिमाचरेत् ॥ २६ ॥
 सगरसागरे मग्नं दीनं मां कुरुणानिधे । कममोहगृहीताङ्गं मामुद्धर भगार्णवात् ॥ २७ ॥
 श्रीमद्भागवतस्यापि तत्तं पूजा प्रयत्नतः । कर्तव्या विधिना प्रीत्या धूपदीपसमन्विता ॥ २८ ॥
 ततस्तु श्रीफलं धृत्या नमस्कारं समाचरेत् । स्तुतिं प्रसन्नचित्तेन कर्तव्या केवलं तदा ॥ २९ ॥
 श्रीमद्भागवताख्याऽयं प्रत्यक्षं कृष्ण एव हि । स्वीकृतोऽसि मया नाय मुक्त्यर्थं भवसागरे ॥ ३० ॥
 मनोरथो मदीयोऽयं सफलः सर्वथा त्वया । निर्विघ्नेनैव कर्तव्यो दासोऽहं तव केशव ॥ ३१ ॥
 एव दीनवच्च प्रोच्य वक्तारं चायं पूजयेत् । सम्भूष्य यस्त्रभूषाभिः पूजां ते तच्च सस्तुवेत् ॥ ३२ ॥
 शुक्लरूपं प्रबोधनं सर्वशास्त्रविशारदं । एतत्कथाप्रकाशेन मदज्ञानं विनाशय ॥ ३३ ॥
 तदग्रे नियमं पश्चात्कर्तव्यं श्रेयसे मुदा । सत्पराय यथाशक्त्या धारणीयं स एव हि ॥ ३४ ॥
 वरणं पञ्चविप्राणां कथामङ्गलनिवृत्तये । कर्तव्यस्तैर्हरेर्जाप्यं द्वादशाक्षरविद्यया ॥ ३५ ॥
 ब्राह्मणान् वैष्णवाश्चान्यास्तथा कीर्तनकारिण । नत्वा सम्पूज्य दत्तांशं स्वयमासनमाविशेत् ॥ ३६ ॥
 लोकवित्तघनागारपुत्रचिन्ता व्युदस्य च । कथाचित्तं शुद्धमतिं सलभेत्फलमुत्तमम् ॥ ३७ ॥

श्रावणे मासि गोमर्गे कथामूचे तथा पुन । सतराश्रवणी भूय श्रवणं ते कृतं पुन ॥७८॥

कथासमाप्तौ यज्ञात् भूयता तच्च नारद ॥७९॥

विमानैः सह सत्तैश्च हरिराविर्भव ६ । जयशब्दान्म शब्दास्तत्रासन् नन्दयन्तादा ॥८०॥

पाञ्चजयघ्वनिं चक्रे हृषीकेश स्वयं हरि । गोकर्णे तु समाहिंस्त्रिधा करोत्यसदृशं हरि ॥८१॥

श्रोतृनन्यान् घनश्रवणान् पीतकौशयगाष्ठ । किरीटिनं कुण्डलिनस्तथा चक्रे हरिः क्षणात् ॥८२॥

तद्गामे ये स्थिता जीवा आश्चर्याण्डालजातय । विमाने स्थापितास्तोऽपि गोमर्गं कृपया तदा ॥८३॥

प्रेयिता हरिलोके ते यत्र गच्छन्ति योगिन । गोकर्णेन स गोपालो गोलोकं गोपबलमम् ।

कथाश्रवणतः प्रीतो निरयौ भक्तबल्लभ ॥८४॥

अयोध्यावासिनः पूर्वं यथा रामेण सङ्गता । तथा कृष्णेन ते नीता गोलोकं योगिदुर्लभम् ॥८५॥

यत्र सूर्यस्य सोमस्य सिद्धानां न गतिः कदा । तल्लोकं दिशतामस्तु श्रीमद्भागवतध्वनम् ॥८६॥

प्रमोदत्र ते किं पल्लवन्दमुज्ज्वलं सप्ताहयज्ञेन कथामु सञ्चितम् ।

कर्णेन गोकर्णयासरो ये पीतश्च तं गर्भगता न भूय ॥८७॥

वाताम्बुपर्णाशनदेहशोषणैस्तपोभिरुग्रैश्चिरकालसञ्चिते ।

योगैश्च सयान्ति न ता गतिं वै सप्ताहयाश्रवणेन याति याम् ॥८८॥

इतिहासमिमं पुष्पशाण्डिल्योऽपि मुनीश्वर । पठत चित्रकूटस्थो ब्रह्मानन्दपरिष्कृत ॥८९॥

आरुह्यानमेतत्परमं पवित्रं श्रुतं सद्दु वै विददेदधौषम् ।

आद्रे प्रमुच्य पितृवृत्तिमावहेत्तित्य मुपाठादपुनर्भयं च ॥९०॥

इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये गोकर्णमेखवर्णनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

कुमारा ऊचुः

अथ ते सम्प्रवक्ष्याम सप्ताहश्रवणे विधिम् । सहायेर्वमुमिश्रैव प्रायः साध्यो विधिः स्मृतः ॥१॥

दैवशः तु समाहूय मुहूर्ते प्रणुत्य यत्नतः । विवाहे यादृशं वित्तं तादृशं परिकल्पयेत् ॥२॥

नभस्य आश्विनोर्नामं भागशीघ्रं शुचिनिर्मा । एते मासा कथारम्भे श्रोतृणां मोक्षसूचका ॥३॥

मासानां त्रिषु हेमानि तानि त्याज्यानि सर्वथा । सहायाश्चेत्तरं तत्र कर्तव्या सोचमाश्रये ॥४॥

देवो देवो तथा सद्यः वार्ता प्रपद्या प्रयत्नतः । भविष्यति कथां चात्र आगतव्यं बुद्धुमिधि ॥५॥

दूरेऽपि कथां केमिदूरे चाच्युतकीर्तना । स्त्रियः शूद्रादया ये च तेषां बोधायतो भवेत् ॥६॥

दशं देवो विरुद्धा ये वैष्णवाः कीर्तनोत्सुका । तेष्वेव पत्रं प्रेष्य च तन्लेखनमिति रितम् ॥७॥

सदा समाजो भविता सतराश्र मुदुर्लभ । अपूर्वरसरूपैव कथां चात्र भविष्यति ॥८॥

श्रीभागवतवीर्यपानाय रसलम्पटा । भवन्तश्च तथा शीघ्रमायात प्रेमतत्परा ॥ ९ ॥
 नावकाश्च कदाचिच्चेदिनमात्रं तथापि तु । सर्वपागमन कार्ये क्षणोऽत्रैव सुदुर्लभ ॥ १० ॥
 एवमाकारण तेषां कर्तव्यं विनयेन च । आगन्तुकानां सर्वेषां वासस्थानानि कल्पयेत् ॥ ११ ॥
 तीर्थे वापि वने वापि गृहे वा श्रवणं मतम् । विशालाचमुघा यत्र कर्तव्यं तत्कयास्थलम् ॥ १२ ॥
 शोषणं मार्जनं भूमेर्लपनं घातुमण्डनम् । गृहोपस्कारमुद्धृत्य गृहकोणे निवेशयेत् ॥ १३ ॥
 अवाक्पश्चादतो यक्षादास्त्रीर्णानि प्रमेलयेत् । कर्तव्यो मण्डपं प्रोक्षेत् कदलीखण्डमण्डित ॥ १४ ॥
 पलपुष्पदलैर्विष्वम्बितानेन विराजितः । चतुर्दिक्षु ध्वजारोपो बहुसम्पद्भिराजितः ॥ १५ ॥
 ऊर्ध्वं स्तैव लोकाश्च कल्पनीयाः सविस्तरम् । तेषु विप्रा विरक्ताश्च स्थापनीयाः प्रबोध्य च ॥ १६ ॥
 पूर्वं तृणमासनानि कर्तव्यानि यथोत्तरम् । यत्कुश्वापि तदा दिव्यमासनं परिकल्पयेत् ॥ १७ ॥
 उदङ्मुखो भवेद्भक्ता श्रोता वै प्राङ्मुखस्तदा । प्राङ्मुखश्चेन्नेवेद्भक्ता श्रोता चोदङ्मुखस्तदा ॥ १८ ॥
 अथवा पूर्वदिग्गेषां पूज्यपूजकमध्यतः । श्रोतृणामागमे प्रोक्ता देशकालादिकोविदैः ॥ १९ ॥
 रिक्तो वैष्णवो विप्रो वेदशास्त्रविशुद्धिकृत् । दृष्टान्तकुशललो धीरो वक्ता कार्योऽतिनिष्ठः ॥ २० ॥
 अनेकधर्मविघ्नाता स्त्रैणां पाखण्डवादिनः । शुक्लशास्त्रकथोच्चारित्याज्यास्ते यदि पण्डिताः ॥ २१ ॥
 वक्तुं पार्श्वे सहायार्थमन्यं स्थाप्यस्तथाविधं । पण्डितः सशयच्छेत्ता लोकबोधनतत्परः ॥ २२ ॥
 वक्त्रा क्षौरं प्रकर्तव्यं दिनादर्वाग्रतासये । अरुणोदयेऽसौ निर्वर्त्य शौचं स्नानं समाचरेत् ॥ २३ ॥
 नित्यं सक्षेपतः कृत्वा सन्ध्याद्यं स्वं प्रयत्नतः । कथाविघ्नविधाताय गणनाथं प्रपूजयेत् ॥ २४ ॥
 पितृन् सतर्प्य शुद्धयर्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत् । मण्डलं च प्रकर्तव्यं तत्र स्थाप्यो हरिश्मया ॥ २५ ॥
 कृष्णमुद्दिश्य मन्त्रेण चरेत्पूजाविधिं क्रमात् । प्रदक्षिणनमस्कारान् पूजान्ते स्तुतिमाचरेत् ॥ २६ ॥
 सशरसागरे मग्नं दीनं मां करुणानिधे । कर्ममोहगृहीताङ्गं मामुदरं भवार्णवात् ॥ २७ ॥
 श्रीमद्भागवतस्यापि तत् पूजां प्रयत्नतः । कर्तव्या विधिना प्रीत्या धूर्वादीपसमन्विता ॥ २८ ॥
 ततस्तु धीफलं धृत्वा नमस्कारं समाचरेत् । स्तुतिं प्रसन्नचित्तेन कर्तव्यां केवलं तदा ॥ २९ ॥
 श्रीमद्भागवताख्यास्य प्रत्यक्षं कृष्ण एव हि । स्वीकृतोऽसि मया नाय मुक्त्यर्थं भवसागरे ॥ ३० ॥
 मनोरथो मदीयोऽयं सफलः सर्वथा त्वया । निर्विघ्नेनैव कर्तव्यो दासोऽहं तव केशव ॥ ३१ ॥
 एव दीनवचः प्रोच्य वक्त्रं चायं पूजयेत् । सम्भूष्य यत्नभूषाभिः पूजां ते तत्र सप्तवेत् ॥ ३२ ॥
 शुक्लरूपं प्रबोधय सर्वशास्त्रविशारदः । एतत्कथाप्रकाशनं मद्भक्तानां मिनाशय ॥ ३३ ॥
 तदग्रे नियमं पश्चात्कर्तव्यं श्रेयसे मुदा । सत्परां यथाशक्त्या धारणीयं स एव हि ॥ ३४ ॥
 वरणं पञ्चविप्राणां कथामङ्गलनिवृत्तये । कर्तव्यं स्तौहि रैर्जाप्यं दादशाक्षरं विद्यायां ॥ ३५ ॥
 वादनां वैष्णवाध्यानास्तथा कीर्तनकारिणः । नत्वा समुप्य दत्ताक्षं स्वयमासनमाविशेत् ॥ ३६ ॥
 लोकवित्तधनागारपुत्रचिन्ता व्युदरं च । कथाचित्तं शुद्धमतिं सलभेत्पुनश्च ॥ ३७ ॥

सुत उवाच

एव ब्रुवाणे सति बादरायणौ मध्ये सभाया हरिरात्तिगीत् ।
प्रह्लादबल्युदवपास्तुनादिभिर्दृतः सुरार्पिंस्मभूजयच्च तान् ॥८४॥
दृष्ट्वा प्रसन्न महदामने हरिं त चर्त्तन् कीर्तनमप्रान्नदा ।
भवो भवाया कमलामनस्तु तत्रागमन्कीर्तनरत्नागम् ॥८५॥

प्रह्लादस्तालधारी तरलगतितया चोदय कल्पधारणपाणाधारी सुरार्पिं मयकुशलनासगस्ताजुनोऽभूत्
इन्द्रोऽवादीन्मृदङ्गजपत्रयमुकरा कीर्तनतकुमारायथाग्रे भाववत्ता सरमरचनया व्याधुषुषोऽभूत् ॥

ननर्त मय विक्रमेव तत्र भक्त्यादिकाना नग्नमुनेषाम् ।
अलौकिक कीर्तनमेतदीदृश हरि प्रगताऽपि यच्चोऽन्यीतन् ॥८७॥
मत्तो वर भागवृताद् वृणुष्वभीत कथाकीर्तननोऽर्जुन साभ्यन्तम् ।
भुजति तद्वाक्यमतिप्रसन्ना प्रेमाद्रचिच्छा हरिमुचिरे त ॥८८॥
नगादगायासु च सर्पभक्तैरेभिस्त्वया भाग्यमिति प्रयत्नात् ।
मनोरथोऽय परिपूर्णीयस्तथति चोक्त्वा तरणीयतायुता ॥८९॥
तनोऽनमत्तचरणेषु नारदमया शुकादीनिपि तापसाश्च ।
अथ प्रहृष्टा परिणमोदा सर्वे ययु पीतकयामृतास्ते ॥९०॥
भक्ति मुताम्भा सह रक्षिता सा शान्ते स्वकीयेऽपि तदाशुवेन ।
अतो हरिभागयतस्य सेवनाञ्चित समायाति हि वैष्णवानाम् ॥९१॥
दारिद्र्यदुःखज्वरदाहिनाना मायाप्रियाचीपरिमर्दितानाम् ।
सखारसिन्धौ परिपातिताना क्षेमाय वै भागवत प्रगर्जति ॥९२॥

शौनक उवाच

शुकैर्नोक्त कदा राने गोकर्णेन कदा पुन । सुरपये कदा ब्राह्मैरिडिधि मे शशय त्विमम् ॥९३॥

सुत उवाच

आकृष्णनिगमात्त्रिंशद्वपाधिर्गते कलौ । नवमीनो नभस्ये च कथारम्भ शुक्रोऽङ्करोत् ॥९४॥
परीञ्जिच्छ्रवणान्ते च कञ्चो वपश्चतस्रये । शुद्धे शुचौ नरम्या च धेनुनोऽङ्कपत्तकयाम् ॥९५॥
तस्मादपि कलौ प्राप्ते त्रिंशद्वर्षगते सति । कचुरूर्जे मिते पक्षे नवम्या ब्रह्मण मुता ॥९६॥
इत्येतत्ते समाख्यात यत्पृष्टोऽहं त्वयानघ । कलौ मागवती वार्ता मयरोषयिनाशिनी ॥९७॥

कृष्णप्रिय सकलजन्मपनाशन च मुक्तयेकहेतुमिह भक्तिविनासकारि ।

सन्त कपानकमिद पिबतादरण लोके हि तीथपरिशीलनसेवया किम् ॥९८॥

स्वपुरुषमपि वीक्ष्य पाशदस्तं वदति यमं किल तस्य कर्णमूले ।

परिहरं भगवत्कयासु मत्तान् प्रभुरहमन्यनृणां न वैष्णवानाम् ॥९९॥

असारे ससारे विषयविषयसङ्गाकुलधियः क्षणार्धे क्षेमार्थं पिबत गुकगायातुलसुषाम् ।

किमर्थं व्यर्थं मोघजतं कुपये कुत्सितकथे परीक्षित्वाक्षी यच्छूवणगतमुक्तयुक्तिः कथने ॥१००॥

रसप्रवाहसंस्थेन श्रीशुक्लेनेरिता कथा । कण्ठे सम्बध्यते येन स वैकुण्ठप्रभुर्भवेत् ॥१०१॥

इति च परमगुह्यं सर्वसिद्धान्तसिद्धं सपदि निगदितं ते शास्त्रपुञ्ज विलोक्य ।

जगति शुक्कयातो निर्मलः नास्ति किञ्चित्पिब परसुपदेतोद्भांसस्वन्यसारम् ॥१०२॥

एता यो नियततया शृणोति मत्तया यश्चैना कथयति शुद्धवैष्णवाग्रे ।

तौ सम्यग्विधिकरणात्फलं लभेते यायाध्याजं हि भुवने निमग्नसाध्यम् ॥१०३॥

इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरमण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये श्रवणं

विधिकथनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

समाप्तमिदं श्रीमद्भागवतमाहात्म्यम्

हरि ॐ तत्सत्

श्रीमद्भागवतम्

श्रुत्यमूर्खलघुः

अथ प्रथमोऽध्यायः

जन्माद्यस्य यतोऽन्वयादितरतश्चार्थेष्वभिज्ञः स्वराट्तेने ब्रह्मा हृदा य आदिकवये मुह्यन्ति यत्स्वरय ।
तेजोवारिमृदा यया विणिमयो यत्र त्रिसर्गोऽमृता धाम्ना स्वेन सदा निरस्तमुदरं सत्यं परं धीमहि ॥ १ ॥
धर्मं प्रोद्दिशतवैतवोऽत्र परमो निर्मैत्तराणां सता वेद्यं वास्तवमत्र वस्तु शिखरं तापश्रयोन्मूलनम् ।
श्रीमद्भागवते महामुनिवृत्ते किं वा परैरीश्वरं सद्यो हृदयवक्ष्यतेऽनवृत्तिभिः शुश्रूषुभिस्तत्क्षणात् ॥ २ ॥
निगममल्पतरोर्गालितं परं शुभमुत्पादमृतद्रवसमुत्तमम् ।

पिबत भागवतं रसमालयं मुहुरदो रसिका मुनि भावुका ॥ ३ ॥

नैमिषेऽनिमिषक्षेत्रे शृण्वन् शौनकादयः । सत्रं स्वर्गायलोकाय सहस्रसमभासत ॥ ४ ॥
त एकादा तु मुनयः प्रातर्हुतहुताग्रयः । सत्कृतं सूतमासीनं पप्रच्छुरिदमादरात् ॥ ५ ॥

शृण्वन् ऊचुः

त्वया खलु पुराणानि सेतिहासानि चानघ । आरुतातान्यप्यधीतानि धर्मशास्त्राणि यायुत ॥ ६ ॥
यानि वेदविदा श्रेष्ठो भगवान् वादरायणः । अन्ये च मुनयः सूत परावरविदो विदुः ॥ ७ ॥
वेत्यं त्वं सौम्यं तत्सर्वं तत्त्वतस्तदनुग्रहात् । ब्रूयुः क्षिप्रस्य शिष्यस्य गुरवो गुह्यमप्युत ॥ ८ ॥
तत्र तनाञ्जसाऽऽयुष्मन् भवता यदिनिश्चितम् । पुषामेकात्ततं धेयस्तत्र शसितुमर्हसि ॥ ९ ॥
प्रायेणाल्यायुषं सम्यक्लावसिन् युगे जनाः । मन्दा मुमन्दमतथो मदभाग्या ह्युपद्रुता ॥ १० ॥
भूरीणि भूरिकमाणि श्रोतव्यानि विभागशः । अतः साधोऽत्र यत्सारं समुद्धृत्य मनीषया ।

ब्रूहि न भद्रघानानां येनात्मा संप्रसीदति ॥ ११ ॥

सूत जानासि भद्रं ते भगवान् सत्त्वता पतिः । देवक्या बभूव देवस्य जातो यस्य चिकीर्षया ॥ १२ ॥
तत्र शुश्रूषमाणानामर्हस्यङ्गानुवर्णितुम् । यस्याधतारो भूतानां क्षेमाय च भवाय च ॥ १३ ॥
आपन्नं संसृतिं घोरा यत्राम विवशो गृणत् । ततः सद्यो विमुच्येत यद्विभेति स्वयं भयम् ॥ १४ ॥

यत्पादसश्रया सत मुनय प्रशमायना । सप्त पुनस्तुषुपस्पृष्टा स्वर्गुन्ध्यापोऽनुस्रवया ॥१५॥
 कौ वा मगरतन्मस्य पुण्यश्लोकेऽव्यकर्मण । शुद्धिकामो न गणुयात्प्रश कश्मिलापहम् ॥१६॥
 तस्य कर्माण्युदाराणि परिगीतानि सूरिभि । श्रुद्दिन श्रवणानाना लीलया दधत कला ॥१७॥
 अथाख्यादि श्रेयोमनवतारकथा शुभा । लोला निदधत स्वैरभोश्चरस्यात्ममायया ॥१८॥
 वयं तु न वितृप्याम उत्तमश्लोकरविक्रमे । यच्छृण्वता रसज्ञाना स्वादु स्वादु पदे पदे ॥१९॥
 कृत्तवान् किल वीर्याणि सह रामेण केशव । अस्मिन्त्यानि भगवान्गूढ कथमानुय ॥२०॥
 कलिमारात्माजाय क्षेत्रेऽस्मिन् वैष्णव वयम् । आमीना दीर्घसत्रेण कथाया सङ्गा हरे ॥२१॥
 त्वं न सदर्शितो घात्रा दुस्तर निस्त्रितीर्यताम् । कश्चि सत्प्रहर पुषा कर्णधार इयार्णवम् ॥२२॥
 अदि योनेध्वरे कृष्णे ब्रह्मणे धमवमणि । स्वा काशमधुनोपेत धम क उरण गत ॥२३॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पद्मसहस्रं सट्टिथ्या प्रथमस्कन्धे नैमिषीणेषाम्याने प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

यास उवाच

इति सप्रभमहद्यो विप्राणा रौमहपणि । प्रतिपूज्य वचस्तेषां प्राप्तुमुपचक्रमे ॥ १ ॥

सूत उवाच

य प्रजन्तमभुपेतमपतन्मूर्त्तम् ईपायनो विरहकातर आजुहाय ।

पुत्रेति तमयतया तरवोऽभिनेदुस्त सभूतहृदय मुनिमानतोऽस्मि ॥ २ ॥

य स्वानुभारमखिलश्रुतिषारमेकमध्यात्मदीपमर्तितार्पना तमोऽन्धम् ।

सखातिगा कक्षयथाऽऽद पुराणगुह्यत याससूनुमुपयामिगुरु मुनीनाम् ॥ ३ ॥

नारायण नमस्तु नर चैव नरोत्तमम् । देवां सरस्वतीं यास ततो जयमुदीरयेत् ॥ ४ ॥

मुनय साधु पृथेऽह भवद्विलोकमङ्गलम् । यत्कृत कृष्णसप्रभो येनात्मा मुप्रसीदति ॥ ५ ॥

स वै पुषा परो धर्मो यतो भक्तिरधोऽने । अहेतुक्यप्रतिहता यथाऽऽत्मा सम्प्रसीदति ॥ ६ ॥

यामुदेवं भगवति भक्तियोग प्रयोजित । जनयत्यागु वैराग्य शान च यदहेतुकम् ॥ ७ ॥

धम स्वनुष्ठित पुषा विध्वक्सेनकपायु य । नोत्पादयेत्तदि रति श्रम एव हि केवलम् ॥ ८ ॥

धमस्य ह्यायवर्गस्य नायोऽयायोपकल्पते । नायस्य धर्मैकात्म्य कामो गमाय दिस्मृत ॥ ९ ॥

कामस्य नेति यमीतिर्लाभे जीवेत यायता । जीयस्य तत्स्वनिशासा नाथो यश्चेदकर्मणि ॥ १० ॥

वदन्ति तत्तत्त्वविदस्तत्र यज्ज्ञानमद्वयम् । ब्रह्मेति परमात्मति भगवानिति श्रूयते ॥ ११ ॥

तच्छ्रद्धधाना मुनयो ज्ञानरैराययुक्तया । पश्यन्त्यात्मनि चात्मान भक्त्या श्रुतगृहीतया ॥ १२ ॥

अत पुष्मिर्दिजश्रेष्ठा यणाधमविभाग्य । स्वनुष्ठितस्य धर्मस्य सतिदिर्हरितोपणम् ॥ १३ ॥

तस्मादेकेन मनसा भगवान् सात्वता पति । श्रोतव्य कीर्तितव्यश्च ध्येय पूज्यश्च नित्यदा ॥१४॥
यदनुध्यासिना युक्ता कर्मग्रन्थिनिबन्धनम् । छिन्दन्ति कोविदास्तस्य कोन कुर्यात्कथारतिम् ॥१५॥
शुश्रूषो भद्रधानस्य वासुदेवक्यारुचि । म्यामहत्सेवया विप्रा पुण्यतीर्थनिषेवणात् ॥१६॥
शृण्वता स्वकया कृष्ण पुण्यभवनकीर्तन । हृद्यत स्यो ह्यभद्राणि विधुनोति मुह्यस्तताम् ॥१७॥
नष्टप्रायेष्वभद्रेषु नित्यं भागवतसेवया । भगवत्सुत्तमस्त्रोके भक्तिर्भवति नैष्ठिकी ॥१८॥
तदा रजस्तमोभावा कामलोभादयश्च ये । चेत् एतैरनाविद्ध स्थित सत्त्वे प्रसीदति ॥१९॥
एव प्रसन्नमनसो भगवद्भक्तियोगत । भगवत्तत्त्वविज्ञान मुक्तसङ्गस्य जायते ॥२०॥
भिक्त्रते हृदयग्रन्थिच्छिद्यन्ते सर्वसंशया । क्षीयन्ते चास्य कर्माणि ह्यष्ट एवात्मनीश्वरे ॥२१॥
अतो वै कवयो नित्य भक्ति परमया मुदा । वासुदेवे भगवति कुर्वन्त्यात्मप्रसादनीम् ॥२२॥

सत्त्वं रजस्तम इति प्रकृतेर्गुणास्तेयुक्तं परं पुरुष एक इहास्य घते ।

न्यित्यादये हरिविरिञ्चिहरेति सजा श्रेयासि तत्र सत्त्वं सत्त्वनोर्दृष्टा स्यु ॥२३॥

पार्थिवाहारुणो धूमस्तस्मादग्निस्त्रयीमय । तमसस्तु रजस्तस्मात्सत्त्वं यद्ब्रह्मदत्तम् ॥२४॥
भेजिरे मुनयोऽद्यापि भगवन्तमघोशजम् । सत्त्वं विशुद्धं क्षेमाय कल्पते वेऽनु तानिह ॥२५॥
मुमुक्षवो घोररूपान् हित्वा भूतपतीनय । नारायणकला शांता भजन्ति ह्यनसूयव ॥२६॥
रजस्तमं प्रकृतय समशीला भजन्ति वै । पितृभूतप्रजेशादीन् ध्रियैश्वर्यप्रजेभ्य ॥२७॥
वासुदेवपरा वेदा वासुदेवपरा मत्ता । वासुदेवपरा योगा वासुदेवपरा क्रिया ॥२८॥
वासुदेवपरं ज्ञानं वासुदेवपरं तप । वासुदेवपरो धर्मो वासुदेवपरा गति ॥२९॥
स एवेद ससर्जामि भगवानात्ममायया । सदसद्रूपया चासौ गुणमय्यागुणो विभु ॥३०॥
तया विलसितेष्वेपु गुणेषु गुणवानिव । अन्तः प्रविष्ट आभाति विज्ञानेन विजृम्भित ॥३१॥
यया ह्यवहितो वह्निर्दाम्प्येक स्वयोनियु । नानेव भाति विश्वात्मा भूतेषु च तथा पुमान् ॥३२॥
असौ गुणमयैर्भावेर्भूतसूत्रेन्द्रियात्मभि । स्वनिर्मितेषु निर्विण्णेषु भूतेषु तद्गुणान् ॥३३॥
भावयत्येष सत्त्वेन लोमान् वै लोकभावन । लीलावतारानुरतो देवतिर्यङ्मूरादिषु ॥३४॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्या सज्जितायां प्रथमस्कन्धे नैमिषीयोपार्याने द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

सूत उवाच

जगद्दे पौरुष रूपं भगवान् महदादिभि । सभूतं षोडशकल्पादौ लोकसिंहासनात् ॥ १ ॥
यस्याम्भसि शयानस्य योगनिद्रा यितन्वत । नाभिहृदाम्बुजादासीद्ब्रह्मा विश्वसृजापति ॥ २ ॥
यस्यावयवसंस्थाने कल्पितो लोकविस्तार । तद्वै भगवतो रूपं विशुद्धं सत्त्वमूर्जितम् ॥ ३ ॥

पश्यन्त्यदो रूपमदभ्रचतुषा सहस्रपादोरुमुजाननाद्भुतम् ।

सहस्रमूषश्रवणागिनासिक सहस्रमौल्यम्बरकुण्डलोत्सव ॥ ४ ॥

एतन्नानावताराणां निधानं वीचमव्ययम् । यस्याशशेनं सृज्यते देवतियद्भिरादय ॥ ५ ॥

स एव प्रथमः देवः कौमारः सगामाश्रितः । चचार दुश्चरं ब्रह्मा ब्रह्मचर्यमखण्डितम् ॥ ६ ॥

द्वितीयः तु भवायास्य रसातलगता महीम् । उद्धरिष्यन्नुपादत्तं मणेशः सौमरं वपुः ॥ ७ ॥

तृतीयमृषिसर्गे च देवपितृमुपेत्य स । तत्र सात्वतमाचष्ट नैधर्म्ये कर्मणा यतः ॥ ८ ॥

तुर्ये धर्मकलासर्गे नरनारायणावृषी । भूत्वाऽऽत्मोपशमपतमकरोद् दुश्चरं तपः ॥ ९ ॥

पञ्चमः कविलो नाम सिद्धेशः कालविष्टम्भः । प्रोवाचासुषुपे सास्य तत्त्वप्रामात्रिनिष्पन्नः ॥ १० ॥

षष्ठे अत्रैरपत्यत्वं ब्रूतः प्राप्तोऽनसूयया । आवीरिणीमलकाय प्रह्लादादिभ्य ऊचिवान् ॥ ११ ॥

ततः सप्तमः आकृत्या दत्तेयशोऽभ्यजायत । स मामाद्यैः सुरगणैरपास्वायम्भुवान्तरम् ॥ १२ ॥

अष्टमे मेरुदेव्या तु नामेजात उरुक्रमः । दशयन् वत्सं धीराणां सवाभ्रमनमस्कृतम् ॥ १३ ॥

ऋषिभिर्वाचितो भेजे नवमः पाथवः वपुः । दुग्धेमामौषधीर्निप्रास्तेनायः स उवाच सः ॥ १४ ॥

रूपं स जगृहे मात्सर्यं चाक्षुषोदधिमन्त्रे । नात्वारोप्य महीमय्यामपादैवस्वतः मनुम् ॥ १५ ॥

सुरासुराणामुदधिं ममता मन्दराचलम् । दध्ने कर्मठरूपेण पृष्ठं एकादशे विभुः ॥ १६ ॥

धान्यतरं द्वादशमं त्रयोदशममेव च । अत्रायत्तुरानया मोहिन्या मोहयन् स्त्रिया ॥ १७ ॥

चतुर्दशं नारसिंहं विभ्रदं त्यद्रमूर्जितम् । ददार कर्जैरञ्जस्येरका कटकृत्या ॥ १८ ॥

पञ्चदशं धामनकं कृत्वागादध्वरं जले । पदत्रयं याचमानः प्रत्वादिस्तुस्त्रिविष्टपम् ॥ १९ ॥

अततरेषोऽष्टमे पश्यन् ब्रह्मद्रुहो नृपान् । त्रिं सप्तकृत्वं कुपितो निधत्रामररो महीम् ॥ २० ॥

ततः सप्तदशे जातः सत्यवत्या पराशरात् । चने वेदतरो द्वास्ता दृष्ट्वा पुलोऽल्पमेघसः ॥ २१ ॥

नरदेवतमापन्नः सुरकार्यचित्रीयया । समुद्रनिग्रहादीनि चने वीर्याण्यतः परम् ॥ २२ ॥

एकोर्नामिरे विंशतिमे वृक्षिणु प्राप्य जामनी । रामकृष्णाविति भुवो भगवानहङ्गरम् ॥ २३ ॥

ततः कलो संप्रवृत्ते सभोहायः सुरद्विषाम् । बुद्धो नाग्राजनमुत वीकटेषु भविष्यति ॥ २४ ॥

अथाधो युगसंघायाः दस्युप्रावेपुः राणक्षुः । जनिता रिणुयुवशो नाग्रा कल्किजगत्सति ॥ २५ ॥

अक्तारा ह्यसंख्येषा हरेः सत्त्वनिधेर्दिजा । यथाविदासिनः कुल्या सरसं स्युः सत्स्रसः ॥ २६ ॥

ऋषयो मनवो देवा मनुष्या महीजसः । कला सर्वे हरेरेव संप्रजापयस्तथा ॥ २७ ॥

एतच्छाश्वला पुनः कृष्णस्तु भगवान् स्वयम् । इन्द्रारिव्याकुलं लोकं मृडयति युगे युगे ॥ २८ ॥

जमः गुह्यः भगवतो यः एतत्प्रवृत्तः नरः । सायप्रातर्गुणान् भक्त्या तु खप्रामादिसृज्यते ॥ २९ ॥

एतद्रूपः भगवतो ह्यरूपस्य चिन्तात्मनः । मायागुणैर्निर्गन्तः महदादिभिरात्मनि ॥ ३० ॥

मया नमसि मेघौरो रेणुर्वा पार्थिवोऽभिलः । एव द्रष्टरि हस्यत्पमारोपितमबुद्धिभिः ॥ ३१ ॥

अतः परं यदव्यक्तमव्यूढगुणव्यूहितम् । अदृष्टाश्रुतवस्तुत्वात् स जीवो यत्पुनर्भव ॥३२॥
यत्रेमे सदसद्रूपे प्रतिपिद्धे स्वसविदा । अविद्ययाऽऽत्मनि कृते इति तद्ब्रह्मदर्शनम् ॥३३॥
यद्येषोपरता देवी माया वैशारदी मतिः । सम्पन्न एवेति विदुर्महिम्नि स्ये महीयते ॥३४॥
एव जमानि कर्माणि ह्यङ्गुर्जनस्य च । वर्णयन्ति स्म कवयो वेदगुह्यानि हृत्पते ॥३५॥

स वा इदं विश्रममोघलीलं सृजत्यवस्थितिं न सज्जतेऽस्मिन् ।
भूतेषु चान्तरितं आत्मतन्त्रं पाण्डुर्गिकं जिघ्रति पङ्कजेश ॥३६॥
न चास्य कश्चिन्निपुणेन धातुरवैति जन्तुः कुमनीप ऊती ।
नामानि रूपाणि मनोरचोभिः सन्तम्बतो नटचर्यामिवात्र ॥३७॥
स वेदं धातुं पदवीं परस्य दुरन्तवीर्यस्य रथाङ्गपाणे ।
योऽमायया सन्ततयानुवृत्त्या भजेत तत्त्वादसरोजगन्धम् ॥३८॥
अथेह घन्या भगवन्त इत्थं यद्वासुदेवेऽखिललोकनाथे ।
कुर्वन्ति सर्वात्मकमात्मभावं न यत्र भूय परिवर्त उग्र ॥३९॥

इदं भागवतं नाम पुराणं ब्रह्मसंमितम् । उत्तमश्लोकचरितं चकार भगवानृषिः ॥४०॥
नि श्रेयसाय लोकस्य घन्यं स्वस्त्ययनं महत् । तदिदं ग्राहयामास सुतमात्मवता वरम् ॥४१॥
सर्ववेदेतिहासानां सारं सारं समुद्वृतम् । स तु सश्रान्तयामास महाराज परीक्षितम् ॥४२॥
प्रायोपविष्टं गङ्गायां परीतं परमर्षिभिः । कृष्णे स्वधामोपगते धर्मज्ञानादिभिः सह ॥४३॥
कलौ नष्टदशमेऽपि पुराणाङ्गोऽधुनोदितः । तत्र कीर्तयतो विप्रा विप्रर्षेभूरितेजसः ॥४४॥
अहं चाध्यगमं तत्र निविष्टस्तदनुग्रहात् । सोऽहं भावविष्यामि ययाधीतययामतिः ॥४५॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा संहितायां प्रथमस्कन्धे नैमिषीयोपाख्याने तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

व्यास उवाच

इति श्रुत्वाणं सस्तूय मुनीनां दीर्घसन्निभाम् । वृद्धं कुलपतिं सूतबह्वृचं शौनकोऽब्रवीत् ॥१॥

शौनक उवाच

सूतं सूतं महाभागं वद नो वदतां वर । कथां भागवतीं पुण्यायदाहं भगवान्छुक् ॥२॥
कस्मिन् युगे प्रवृत्तेऽयं स्थाने वा केन हेतुना । कृतं शब्दोदितं कृष्णं कृतवान् संहितां मुनिः ॥३॥
तस्य पुत्रो महायोगी समदृढनिर्विकल्पकः । एकान्तमतिरुतिद्रो गूढो मूढ इवेयते ॥४॥
दृष्टानुयान्तमृषिमात्मजमप्यनघं देव्यो हिया परिदधुर्न सुतस्य चित्रम् ।
तद्दीक्ष्य पृच्छति मुनौ जगदुद्धवास्ति स्त्रीपुंमिदा न तु सुतस्य विविक्तदृष्टे ॥५॥

कथमालक्षितं पोरे सप्राप्तं कुरुजाह्नलात् । उत्तमूकजडवद्विचरन् गन्तव्ये ॥ ६ ॥
 कथं वा पाण्डवेयस्य राजर्षेमुनिना सह । सबाद समभूत् तात यत्रैवासात्प्रतो श्रुति ॥ ७ ॥
 स गोरोहनमानं हि यदुत्तु गृहमेधिनाम् । अवेक्षते महाभागस्तार्थी कुर्वेत्तदाश्रमम् ॥ ८ ॥
 अभिमनुमुत यत् प्रादुर्भागवतोत्तमम् । तस्य जन्म महाधर्म्यकर्मणि च शृणोहि न ॥ ९ ॥
 स सम्राट् कस्य वा हतो पाण्डूनां मानवर्धन । प्रयोपविष्टो गङ्गायामनादृत्य धिराट् श्रियम् ॥ १० ॥

नमस्ति यत्नादनिर्केतमात्मन शिवाय हानीय धनानि शत्रु ।

कथं स धीर श्रियमङ्ग दुस्त्यजा युवैपतोत्सद्रुमहो सदाशुभि ॥ ११ ॥

शिवाय लोकस्य भयाय भूतये य उत्तमश्लोकपरायणा जना ।

जीवन्ति नात्मायमसौ पराश्रय मुमोच निविद्य कुत कलेवरम् ॥ १२ ॥

तत्तर् न समाचक्ष्व पृथ यदिह किञ्चन । मये रत्राशिपे वाचा स्नातमन्यत्र छादसात् ॥ १३ ॥

सूत उवाच

क्षपर समनुपासते कृतोये युगपयमे । जात पराशराद्योगी वासव्या कल्या हरे ॥ १४ ॥

सकृदानित्तरस्त्रया उपसृष्ट्य जलं शुचि । विविक्तदंष्ट्रा आत्मान उदिते रविमण्डले ॥ १५ ॥

परायत्नं स श्रुति कालेनाव्यवरहता । युगधर्मव्यतिकर प्राप्तं शुचि युगं युगे ॥ १६ ॥

भौतिकान् च भावानां शक्तिहासं च तत्कृतम् । अथ हवानानि सत्त्वान् दुर्मेधान् ह्यसितायुष ॥ १७ ॥

दुर्भगाश्च जनान् वीर्य मुनिदिव्येन चतुषा । सववणाश्रमाणा यद्ध्यौ हितममोषदृक् ॥ १८ ॥

चानुहोत्र कर्म शुद्धं प्रवृत्तानां शिष्य वैदिकम् । षडध्याद् यश्च सन्तत्यै चंदमेकं चतुर्विधम् ॥ १९ ॥

श्रुत्यैव सामायवाच्या वेदाश्चत्वार उद्धृता । इति शासपुराणं च पञ्चमो वेद उच्यते ॥ २० ॥

तथैवैदं पदं सामगो जैमिनि कवि । वैशम्पायन एवैको निष्णानो यजुर्मासुत ॥ २१ ॥

अथ गान्धिरसामासीत् सुमनुदाकणो मुनि । इति शासपुराणानां पिता मे रोमहर्षण ॥ २२ ॥

त एव श्रुत्वा वेदं स्व स्व लस्यजनेकथा । शिष्यै प्रशिक्ष्यैस्त्वच्छिष्यैर्वेदास्त शास्त्रिनोऽभवन् ॥ २३ ॥

त एव वेदा दुर्मेधान् तं पुरुषेयया । एव चरार भगवान् व्यास कृष्णयत्नतः ॥ २४ ॥

स्वश्रुद्विजयधूना त्रया न श्रुतिगोचरा । कर्षभेयसि मृत्पाना श्रेय एव भवेदिह ।

इति भारतमागव्यानं कृपया मुनिना कृतम् ॥ २५ ॥

एव प्रवृत्त्यं सदा भूतानां श्रेयसि दिवा । सवात्मकेनापि यदा नातुष्यदुद्धृत्य तत् ॥ २६ ॥

न शिष्योऽनुपुदय सन्मन्त्रोऽस्ते शुचौ । वितरयन् विविक्तस्य हृदप्रोवाच धर्मवित् ॥ २७ ॥

भूतत्रेन हि यदा छन्दोऽनं गुरुषोऽप्यय । मानिता निव्यलीकेन गृहीतं चानुशासनम् ॥ २८ ॥

भारतस्य देशेन श्यामाचार्यश्च दक्षिण । हरनते यत्र धमादि स्त्रीशूद्रादिभिरप्युत ॥ २९ ॥

तपानि कत मे देशो त्यात्मा येवात्मना निभु । अगम्यत्र इवाभाति ब्रह्मवर्चस्यसत्तम ॥ ३० ॥

किं वा भागवता धर्मा न प्रायेण निरूपिता । प्रिया परमहंसाना त एव ह्यच्युतप्रिया ॥३१॥
तस्यैव खिलमात्मान मन्यमानस्य खिद्यत । कृष्णस्य नारदोऽभ्यागादाश्रम प्रागुदाहृतम् ॥३२॥
तमभिज्ञाय सहसा प्रत्युत्थायागत मुनि । पूजयामास विधिवन्नारद सुरपूजितम् ॥३३॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा सहितायां प्रथमस्कन्धे नैमिषीयोपाख्याने चतुर्थोऽध्याय ॥४॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

सूत उवाच

अथ त मुखमासीन उपासीन बृहच्छूना । देवर्षिं प्राह विप्रर्षिं वीणापाणि सयज्ञिव ॥ १ ॥

नारद उवाच

पाराशय महाभाग भवत कश्चिदात्मना । परितुष्यति शारीर आत्मा मानस एव वा ॥ २ ॥
जिज्ञासित सुसपन्नमपि ते महद्बद्धतम् । कृतवान् भारत यस्त्व सर्वार्यपरिवृद्धितम् ॥ ३ ॥
जिज्ञासितमधीत च यत्तद्ब्रह्म सनातनम् । अयापि शोचस्यात्मानमकृतार्थ इव प्रभो ॥ ४ ॥

व्यास उवाच

अस्त्येष मे सर्वमिदं त्वयोक्तं तथापि नात्मा परितुष्यते मे ।
तमूलमव्यक्तमगाधबोधं पृच्छामहे त्वाऽऽत्ममवात्मभूतम् ॥ ५ ॥
स वै भवान् वेद समस्तगुह्यमुपासितो यत्पुरुष पुराण ।
परावेशो मनसैव विश्वं सृजत्यवत्यस्ति गुणैरसङ्ग ॥ ६ ॥
त्वं पर्यटन्नर्कं इव त्रिलोकीमन्तश्चरो वायुरिवात्मसाक्षी ।
परावरे ब्रह्मणि धर्मतो प्रतै स्नातस्य मे न्यूनमलं विचक्ष्व ॥ ७ ॥

श्रीनारद उवाच

भवतानुदितप्राय यशो भगवतोऽमलम् । येनैवासौ न तुष्येत मन्ये तद्दर्शनं तिलम् ॥ ८ ॥
यथा धर्मादयश्चार्था मुनिर्व्यानुत्तीर्तिता । न तथा वासुदेवस्य महिमा ह्यनुवर्णिता ॥ ९ ॥
न यद्ब्रह्मविषयं हरेर्यशो जगत्प्रविनं प्रवृणीत कर्हिचित् ।
तद्वायस तीर्थमुद्यन्ति मानसा न यत्र दसा निरमत्युशिवक्षया ॥१०॥
तद्वाग्विसर्गो जनताधरिष्वो यस्मिन् प्रतिश्लोकमबद्धवत्यपि ।
नामान्यनन्तस्य यशोऽङ्कितानि यच्छृण्वन्ति गायन्ति गृणन्ति साधव ॥११॥
पुन शश्वदभद्रमीश्वरे न चार्पितुं निरञ्जानम् । ॥१२॥

महाभाग भवानमोषदृक्
समा

एकदा निगता गेहान् हर्ता निशि गा पयि । सर्वोऽश्नत् पदा स्पृष्ट कृपणा कालचोदित ॥ १ ॥
 तदा तदहमीदृश्यं भक्तानां शमभीष्टत । अनुग्रहं मयमानं प्रातिष्ठ दिशमुत्तराम् ॥ २ ॥
 स्पीताङ्गनपदास्तत्र पुरप्रामनजाकरान् । रणखण्डवाटीश्च वनायुपवनानि च ॥ ३ ॥
 चित्रघातुविचित्राद्रीनिभमभ्रमुज्जुमार । जगत्पञ्चवज्रालिनीं मुखसेविता ॥ ४ ॥
 चित्रम्बु पञ्चरथैर्विभ्रमदध्रमरश्रिय । नन्वेणुशरमन्मकुशकीचकगह्वरम् ॥ ५ ॥
 एक एवातिवानोऽहमद्राक्ष विपिनं मदत् । पारं प्रतिभयाकारं व्यालोदूक्षशिवाजिरम् ॥ ६ ॥
 परिश्रान्तद्विषाभाहं कृत्परीतो बुभुक्षित । म्नात्वा पीत्वा हृदे नगा उपस्पृष्टो गतधम ॥ ७ ॥
 तस्मिन्निर्मनुजऽरण्ये पिप्पलोपला आस्यत । आत्मनाऽऽत्मानामात्मस्य यथाश्रुतमचिन्तयम् ॥ ८ ॥
 घ्नायतश्चरणाम्भोन भावनिर्जितचेतसा । औत्कण्ठ्याश्रुकलाश्रयद्वयाशीमेत्यनेनैरि ॥ ९ ॥
 प्रेमातिभरनिर्मिषपुलकाङ्गोऽतिनिवृत । आनन्दमप्ये लीनो नावश्यमुभय मुने ॥ १० ॥
 रूपं भगवता यत्तन्मनः कातं शुचापहम् । अदृश्यं सहस्रोत्तस्ये वैकुण्ठ्यादुर्मेना इव ॥ ११ ॥
 दिदृक्षुस्मदहं भूय प्रणिधाय मनो हृदि । वीक्षमाणोऽपि नावश्यमवितृत इवातुर ॥ १२ ॥
 एव यतन्तं रिजने मामाहागोचरो गिराम् । गम्भीरशृङ्गण्या वाचा गुचं प्रशमयस्त्रिव ॥ १३ ॥
 हठाग्निज्ञमनि भवान् मा द्रष्टुमिहाहति । अनिरक्षन्प्रायाणा दुर्दशोऽहं कुपोभिताम् ॥ १४ ॥
 सकृद्यदर्थितं न्यप्रेतत्कामाय तेऽनघ । मत्कामं शनैः साधु सवान्मुञ्चति हृन्धयान् ॥ १५ ॥
 सत्सवयादीपया ते जाता मयि दृढा मति । हित्वावद्यमिमं लोकं गन्ता मज्जन्तामवि ॥ १६ ॥
 मतिर्मयि निबद्धेयं न विद्येत किञ्चित् । प्रजातर्गनिरोधेऽपि स्मृतिश्च मदनुग्रहात् ॥ १७ ॥

एतापदुक्तोपरराम तमहद्भूतं नमोलिङ्गमलिङ्गमीदवरम् ।

अहं च तस्मै महता मदीयसे शीर्ष्णावनाम विदधेऽनुकम्पित ॥ २६ ॥

नामायनन्तस्य हतनरं पठन् गुह्यानि भद्राणि कृतानि च स्मरन् ।

गापयत्स्वुग्रमना गतस्त्वहं कालं प्रतीक्षन् विमदो विमत्तर ॥ २७ ॥

एष कृष्णमतेव्रजान् उक्तस्यामलात्मनः । कालं प्रादुरभूत् काले तद्विस्ताराम्नीयया ॥ २८ ॥

प्रयुज्यमानं मयि तां शुद्धां भागवतीं तनुम् । आरब्धकर्मनिषाणो न्यपतत् पाञ्चभौतिक ॥ २९ ॥

कल्पान्त इदमादाय शयानेऽमरयुदन्वित । शिष्यविषोरनुप्राणं विविधोऽन्तरहं विभो ॥ ३० ॥

सहस्रगुणयुत उत्पन्नं विस्तृतं । मरीचिमिथ्याश्रयं प्राणेभ्योऽहं च जज्ञिरे ॥ ३१ ॥

अतर्हिश्च लोनास्त्रीन् पर्येभ्यस्क्वदितव्रत । अनुग्रहामहाविष्णोरविषाणगतिं क्वचित् ॥ ३२ ॥

देवदत्तामिमं वीणां स्वरद्वयविभूषिताम् । मूच्छयित्वा हरिकथां गायमानश्चराम्यहम् ॥ ३३ ॥

प्रगायतं स्ववीणां तीक्ष्णपादं प्रियधवा । आहूत इव मे शीघ्रं दर्शनं याति चेतयि ॥ ३४ ॥

१५ ॥ ३५ ॥ मात्रास्यैच्छया मुहुः । भवति धुम्ना दृष्टो हरिचर्यानुवणनम् ॥ ३५ ॥

यमादिभियोगपथै कामलोभहतो मुहु । मुकुन्दसेवया यद्वत् तथाऽऽत्माद्वा न शाम्यति ॥३६॥
सर्वे तदिदमाख्यात यत्पृष्टोऽह त्वयानघ । जन्मकर्मरहस्य मे भवतश्चात्मतोषणम् ॥३७॥

सूत उवाच

एव सभाष्य भगवान्नारदो वासवीसुतम् । आमन्त्र्य वीणारणयन् ययौ यादृच्छिको मुनि ३८
अहो देवर्षिर्धन्योऽय यस्कीर्तिं शार्ङ्गधन्वन । गायन्माद्यक्षिद तन्व्या रमयत्यातुर जगत् ॥३९॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहत्स्या संहिताया प्रथमस्कन्धे व्यासनारदसंवादे षष्ठोऽध्याय ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

शौनक उवाच

निर्गते नारदे सूत भगवान् बादरायण । श्रुतवास्तदभिप्रेत तत किमकरोद्विभु ॥ १ ॥

सूत उवाच

ब्रह्मनया सरस्वत्यामाश्रम पश्चिमे तटे । शम्भाप्राप्त इति प्रोक्त श्रुषीणा सत्रवर्धन ॥ २ ॥
तस्मिन्स्व आश्रमे व्यासो बदरीपण्डमण्डिते । आसीनोऽप उपस्पृश्य प्रणिदध्यौ मन स्वयम् ॥३॥
भक्तियोगेन मनसि सम्यक् प्रणिहितेऽमले । अपश्यत् पुरुषपूर्वं माया च तदपाश्रयाम् ॥ ४ ॥
यया सम्मोहितो जीव आत्मान त्रिगुणात्मनम् । परोऽपि मनुतेऽनर्थं तत्कृत चाभिपद्यते ॥ ५ ॥
अनयापशम साक्षाद् भक्तियोगमधोक्षजे । लोकस्थाजानतो विद्वाश्चमे सात्वतसहिताम् ॥ ६ ॥
यस्या वै श्रूयमाणाया कृष्णे परमपूरये । भक्तिरुपपद्यते पुंस शोकमोहभयापहा ॥ ७ ॥
स सहिता भागवती कृतवानुक्रम्य चात्मजम् । शुक्रमध्यापयामास निवृत्तिनिरत मुनि ॥ ८ ॥

शौनक उवाच

स वै निवृत्तिनिरत सर्वत्रोपेक्षको मुनि । कस्य वा बृहतीमेतामात्माराम समभ्यसत् ॥ ९ ॥

सूत उवाच

आत्मारामाश्च मुनयो निग्रन्या अप्युक्रमे । कुर्वन्त्यहैतुर्वी भक्तिमित्यभूतगुणो हरि ॥ १० ॥
हरेर्गुणाक्षिप्तमतिर्भगवान् बादरायणि । अध्यगामहदाख्यान नित्य विष्णुजनप्रिय ॥ ११ ॥
परीक्षितोऽय राजर्षेजन्मकर्मविलापनम् । सस्या च पाण्डुपुत्राणा वक्ष्ये कृष्णकथोदयम् ॥ १२ ॥
यदा मृधे कौरवसुञ्जयाना वीरेष्वयो वीरगति गतेषु ।
वृकोदराविद्धगदाभिमशमशोरुदण्डे धृतराष्ट्रपुत्रे ॥ १३ ॥
भर्तुं प्रिय द्रौणिरिति स्म पश्यन् कृष्णामुताना स्वपता शिरासि ।
उपाहरद्विप्रियमेव तस्य जुगुप्सित कर्म विगर्हयन्ति ॥ १४ ॥

एकदा निर्गता गेहाहन्तीं निशि गा पयि । सर्पोऽदद्यत् पदा स्पृष्ट वृषणा कालचोदित ॥ ९ ॥
 तदा तदहमीशस्य भक्तानां शमभीष्टत । अनुग्रहं मयमानं प्रातिष्ठ दिशमुत्तराम् ॥ १० ॥
 स्त्रीताञ्जनपदास्तत्र पुरप्रामत्रनाकरान् । खट्वस्त्रवटवादीश्च वनान्युपवनानि च ॥ ११ ॥
 चित्रघातुनिचिगाद्रीनिभममभुजदुमान् । जलाशयाच्छिन्नजलात्रलिनीं मुरसेयिता ॥ १२ ॥
 विश्रम्बनैः पत्रयैर्भिन्नमद्भ्रमरश्रिय । नलपेणुशरम्भबकुलीचक्रगह्वरम् ॥ १३ ॥
 एक एवातिपातोऽहमद्रात्रिणि महत् । घोर प्रतिभयाकारं व्यालोलूकशिवाजिरम् ॥ १४ ॥
 परिश्रातत्रियात्माद् वृष्टपरीतो बुभुक्षित । स्नात्वा पीत्वा हृदे नया उपस्पृष्टो गतश्रम ॥ १५ ॥
 तस्मिन्निभुजेऽरण्यापिण्डोपसृज्यत । आत्मनाऽऽत्मानमात्मस्य यथा नुतमचिन्तयम् ॥ १६ ॥
 ध्यायतश्चरणाम्मोज भावनिर्जितचेतसा । ओल्लण्टया मुक्ताक्षस्य हृद्यासीमे शनैर्हरि ॥ १७ ॥
 प्रेमातिभरिभिर्मनपुलकाङ्गाऽतिनिवृत्त । आनन्दसङ्गतं लीनो नापश्यमुभय मुने ॥ १८ ॥
 रूप भगवता यन्मनः कातं शुचापहम् । अपश्यन् सहस्रोत्तरेषु वैष्णव्यादुर्मना इव ॥ १९ ॥
 दिदृक्षुस्तदहं भूयः प्रणिधाय मनां हृदि । बोधमाणोऽपि नापश्यमवितृप्त इवातुर ॥ २० ॥
 एव यत्तत् विजयं मामाहागोचरो गिराम् । गम्भीरश्चक्षण्या चाचा शुचं प्रथमयन्निव ॥ २१ ॥
 दानाम्निडांमनि भवान् मा द्रष्टुमिहाहति । अविषयकपायाणां दुर्दशोऽहं कुयोगिनाम् ॥ २२ ॥
 सङ्कटार्थितं रूपमेतस्मात्माय तेऽनघ । मत्कामं शनैः साधु सवान्मुञ्चति हृन्मया ॥ २३ ॥
 सत्सेवयादीर्घया ते जाता मयि हृदा मति । ह्रिष्यावयमिमं लोकं गता मजनतामपि ॥ २४ ॥
 मतिर्मयि निवर्द्धयेत् विनयेत् कर्हिचित् । प्रज्ञासर्गनिरोधेऽपि स्मृतिश्च मदनुग्रहात् ॥ २५ ॥

एतावदुक्तोपरराम तमहद्भूतं नमोल्लिङ्गमल्लिङ्गमीश्वरम् ।

अहं च तस्मै महता मदीयसे शीष्णावनाम विदधेऽनुकम्पित ॥ २६ ॥

नामान्यनन्तस्य हतनयं पठन् गुह्यानि भद्राणि कृतानि च स्मरन् ।

गापयन्स्पृष्टमना गतस्पृहं कालं प्रतीक्षन् विमदो विमरम् ॥ २७ ॥

एष कृष्णमतस्त्रयस्त्रयस्यामगत्मान् । कालं प्रादुरभूत् काले तद्विरसौ दामनीयया ॥ २८ ॥

प्रयुज्यमाने मयि तां गुह्यां भागवतीं तनुम् । आरब्धकर्मनिपाणोऽप्यतन्पाद्भूमौतिक ॥ २९ ॥

कलान्त इदमादाय शयानऽगमस्युदन्वत । शिशुविघोरनुप्राणं विविशऽन्तरहं विभो ॥ ३० ॥

सहस्रपुगयन्त उत्थायेदं सिन्धुपत । मरीचिमिश्राश्रुपयं प्राणेष्वोऽहं च जज्ञिरे ॥ ३१ ॥

अन्तर्वदिश्वं लोकाद्रीन् पर्वण्यस्कन्दिततत । अनुग्रहं महाविष्णोः रविषां गतिं क्वचित् ॥ ३२ ॥

देवदत्तामिमां वीणां स्वरब्रह्मविभूयिताम् । मूर्च्छयित्वा हरिः कथां गात्रमानश्चराम्यहम् ॥ ३३ ॥

प्रगायतं स्ववीणाणि लीयपादं प्रियधवा । आहूत इव मे शीघ्रं दशनं गतिं चेतसि ॥ ३४ ॥

मात्रास्वरैश्छयां मुह । भवति पुण्यं दृष्टो हरिश्चयानुवर्णनम् ॥ ३५ ॥

एकदा निर्गता गेहाहुन्तीं निद्राया पयि । सपौंडरशतं पदा स्तुष्टं कृपणा कालचोदित ॥ १ ॥
 तदा तदहमांशस्य भक्तानां शमभीष्टतः । अनुग्रहं मन्यमानं प्रातिष्ठत्तिष्ठमुत्तराम् ॥ २ ॥
 स्वीताञ्जनपदास्तत्र पुरप्रामवजासरान् । सेटपवटयादीनां वनानुपवनानि च ॥ ३ ॥
 चित्रधातुविचित्राद्रीनिभमप्रमुञ्जद्रुमान् । जलाशयान्दिग्भक्त्यान्निद्रां मुरधेयिता ॥ ४ ॥
 चित्रस्वनैः पञ्चरथैर्विभ्रमद्भ्रमराश्रयः । नलपुञ्जसम्पुञ्जशोचनगह्वरम् ॥ ५ ॥
 एक एवातिपातोऽहमद्राक्ष विपिना महत् । घोरं प्रतिमयाकारं व्यालेदृक्कृत्वाभिरम् ॥ ६ ॥
 परिध्रातेन्द्रियामाह तृप्तीतो बुभुजितः । आत्मा पीता हृदे नञ्जः उपरस्तुष्टो गतभ्रमः ॥ ७ ॥
 तस्मिन्निर्मनुजेष्वपि प्लेपस्य आश्रितः । आत्मनाऽऽमानमात्मस्य यथाशुभमिन्दियम् ॥ ८ ॥
 ध्यायतश्चरणाम्भोजं भावयन्निर्जनेतया । ओत्कण्ठयाधुन्यगन्धस्य हृत्वागीर्णे शनैर्हरिः ॥ ९ ॥
 प्रेमातिभरनिर्मितपुलकाद्गोऽतिनिवृतः । आनन्दसङ्घो लीनो तावदपमुमयं मुने ॥ १० ॥
 रूपं मगधतो यत्तमन कातं शुचापहम् । अरश्यन् सहस्रोत्तमं येऽप्याहुर्मना इव ॥ ११ ॥
 दिदृक्षुस्तदहं भूयः प्रणिधाय मनो हृदि । वीक्षमाणाऽपि नारयमस्मिन्महातुरः ॥ १२ ॥
 एव यतन्तं विजने मामाहागोचरा गिराम् । गम्भीरशृङ्गया याज्ञां गुचं प्रशमयप्रियः ॥ १३ ॥
 हन्तासिञ्जमनि भवान्मा द्रष्टुमिहाहति । अविरजःपायाणां दुदशोऽहं कुयोगिताम् ॥ १४ ॥
 सङ्कलङ्घितं रूपमेतत्कामाय तेऽनघ । मत्तन्मम शनैः साधु स्यात्सुखं हि हृत्पथान् ॥ १५ ॥
 सत्सेवयादीक्षया ते जाता मयि हन्ता मतिः । दिश्वारवामिमं लोकं गन्तां मज्जनतामति ॥ १६ ॥
 मतिर्मयि निबद्धेयं न विपद्येत कर्हिचित् । प्रजाधर्मनिरोधेऽपि स्मृत्यर्थं मदनुग्रहात् ॥ १७ ॥

एतावदुक्तवोपरराम तमहङ्गत नभोलिङ्गमलिङ्गमीश्वरम् ।

अहं च तस्मै महता महीयसे शीष्णावनाम विदधेऽनुकम्पित ॥ २६ ॥

नामान्यनन्तस्य हतयः पठन् गुह्यानि भद्राणि कृतानि च स्मरन् ।

शापयन्स्तुष्टमना गतस्तृष्टः कालं प्रतीक्षन् विमदो विमत्सरः ॥ २७ ॥

एवं कृष्णमन्त्रं श्रुत्वा तत्रैव स्थामात्मनः । कालं प्रादुरभूत् काले तद्विस्तारमानीयमा ॥ २८ ॥

प्रयुज्यमाने मयि तां शुद्धां भागवतीं तनुम् । आरब्धकर्मनिर्वाणो न्ययान् वाञ्छामौक्तिक ॥ २९ ॥

कल्पात् इदमादाय शयानेऽभ्यस्तुदन्वतः । शिष्टविपोरनुप्राणं विप्रिदशन्तरहं विभो ॥ ३० ॥

सहस्रयुगपयंत उत्पायेदं निरुद्धतः । मरीचिमिधाश्रयं प्राणेभ्योऽहं च जशिरे ॥ ३१ ॥

अतश्चरिष्य लोकाब्जिन् पर्येभ्यस्कन्दितनतः । अनुग्रहमहाविप्लोरपि धारयामि क्वचित् ॥ ३२ ॥

देवदत्तामिया वीणां स्वरब्रह्मविभूषिताम् । मूर्च्छयिष्या हरिकथां सापमानक्षराम्यहम् ॥ ३३ ॥

स्ववीर्याणि तीक्ष्णपादं प्रियश्रवा । आहूत इव मे शीघ्रं दद्यात् याति चेतसि ॥ ३४ ॥

मात्रास्योच्छ्रया मुहुः । भवति धुष्टया दृष्टो हरिचर्यानुवर्णनम् ॥ ३५ ॥

यमादिभिर्योग्यै कामलोभहतो मुहु । मुमुन्दसेवया यद्वा तथाऽऽरमाद्धा न शम्भति ॥३६॥
सर्वे तदिदमाख्यानं परमेश्वर त्वयानप । जन्मकर्मरहस्य मे भवतश्चात्मतोषणम् ॥३७॥

सूत उवाच

एव समाप्य भगवानारदो वातवासुतम् । आत्मन्यधीना रणययौ यादृच्छिको मुनि ३८
अहो देवर्षिरन्योऽयं यश्चीति शार्ङ्गधन्वन । गायमाद्यन्निदं तन्मया रमयत्यातुरजगत् ॥३९॥
एति श्रीमद्भागवत महापुराणे पारमहत्सां संहितायां प्रथमस्कन्धे श्वासनारदसंवादे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

शौनक उवाच

निर्गतं नारद सूत भगवान् वादरायण । श्रुतवास्तदभिप्रेत तत किमकरोद्दिमु ॥ १ ॥

सूत उवाच

ब्रह्मनया सरस्वत्यामाथम पश्चिमे तटे । शम्भाप्राप्त इति प्रोक्तं ऋषीणां सत्रार्धन ॥ २ ॥
तस्मिन् स्व आश्रमे व्यासो यदरीपण्डमण्डिते । आसीनोऽप्युपसृश्य प्रणिदध्यौ मनः स्वयम् ॥ ३ ॥
भक्तियोगेन मनसि सम्पक् प्रणिहितोऽमले । अवश्यत् पुरुषपूर्वं माया च तदपाश्रयात् ॥ ४ ॥
यया सम्मोहितो जान आत्मानं त्रिगुणात्मजम् । परोऽपि मनुतेऽनर्थं तत्कृतं चाभिपश्यते ॥ ५ ॥
अनर्थार्थम साञ्जं भक्तियोगमधोक्षजे । लोकस्याजानतो विद्वाश्चै सात्त्वतमहिताम् ॥ ६ ॥
यस्या वै शूयमाणाया कृष्णो परमपूरुषे । भक्तिरुत्पद्यते पुंसः शोकमोहमयापहा ॥ ७ ॥
स संहिता भागवतीं कृत्वानुक्रम्य चात्मजम् । शुक्लमध्यापयामास निवृत्तिनिरत मुनि ॥ ८ ॥

शौनक उवाच

स वै निवृत्तिनिरत सर्वत्रोपेक्षको मुनि । कस्य वा बृहतीमेतामात्माराम समम्यसत् ॥ ९ ॥

सूत उवाच

आत्मारामाश्च मुनयो निमग्न्या अप्युदकमे । कुर्वन्त्यहैतुकीं भक्तिमित्यम्भूतगुणो हरि ॥ १० ॥
हेतुगुणाधिसमतिर्भगवान् वादरायणि । अध्यगामहदाख्यानं नित्यं विष्णुजनप्रिय ॥ ११ ॥
परीक्षितोऽयं राजर्षेर्जन्मकर्मरिलापनम् । सत्सा च पाण्डुपुत्राणां वक्ष्ये कृष्णकथोदयम् ॥ १२ ॥
यदा मृधे कौरवसृज्यानां वीरध्वयो वीरगति गतेषु ।
वृकोदराविद्वगदाभिर्मर्षभमोरुदण्डे धृतराष्ट्रपुत्रे ॥ १३ ॥
भर्तुं प्रिय द्रौणिरीति स्म पश्यन् कृष्णामुतानां स्वपता शिरासि ।
उपाहरादिप्रियमेव तस्य सुगुणितं कर्म विगर्हयन्ति ॥ १४ ॥

माता शिष्यता निषा सुताना निशम्य घोर परितप्यमाना ।
 तदास्वद्वान्धवकलाकुलाग्नी ता सात्वयस्ताह किरीटमाली ॥१५॥
 तदा गुचस्ते प्रमृजामि मन्त्रे मद्ब्रह्मबन्धो धिर आततायिन ।
 शाण्डीरमुत्तैर्विशिष्यैरुपाहरे त्वाऽऽनम्य यत्काम्यसि दग्धपुत्रा ॥१६॥
 इति प्रिया ३-गुविचित्रजल्पे स सात्वयिरगच्युतमित्रसुत ।
 अवाद्रवह्णित उम्रधवा कविध्वजो गुह्यपुत्र रथेन ॥१७॥
 तमापतत स विलक्ष्य दूरात् कुमारहोद्विग्नमना रयन ।
 पराद्रव्यप्राणपरीमुहूर्ध्वा यावद्रम रुद्रभयाद् धर्षा ॥१८॥

यदाशरणमाप्तमानमैकत आ तत्राजिनम् । अल्ल मल्लशिरो मेन आमराण द्विजात्मज ॥१९॥
 अयावद्वृक्ष सलिल मदधे तत्समाहित । अजाननुस्मरार प्राणकृत उपस्थिते ॥२०॥
 तत प्रादुर्भूत तेज प्रचण्ड सप्तोदिशम् । प्राणापदमभिप्रेक्ष्य निष्णु निष्णुक्वाच ह ॥२१॥

अर्जुन उवाच

कृष्ण कृष्ण महाभाग मकरात्मभयङ्कर । त्वमसौ दह्यमानानामपवगाऽमि रसुते ॥२२॥
 त्वमात्रं पुरुष साक्षादीदृश प्रकृत पर । मायाप्युदस्य चिच्छया वैतल्ये स्थित आत्मनि ॥
 स एव जीवन्नाकस्य मायामाहितचेतस । विधत्ते स्वेन वीर्येण श्रेया धमादिलक्षणम् ॥२४॥
 तथाय चावतारस्त भुवो भारजिहोर्ण्या । स्वाना चानयमावानामनुध्यानाय चाकृत् ॥२५॥
 किमिदं स्विःकृता चेति देवदेव न वेद्यमहम् । सर्वतोमुखमायाति तेज परमदारुणम् ॥२६॥

श्रीमगवानुवाच

चेत्येदं द्रोणपुत्रस्य ब्राह्ममन्त्रं प्रार्थितम् । तैवासौ वेद सहार प्राणबाध उपस्थिते ॥२७॥
 नक्षत्रायतनं किञ्चिदस्त्र प्रत्यक्षकथनम् । जह्यमृतं ज उतदमल्लभा ह्यस्ततेजसा ॥२८॥

सूत उवाच

शुक्ला भगवता प्राक्तं काल्युत परवीरहा । सृष्ट्यागत परिक्रम्य ब्राह्म ब्राह्मण सन्दधे ॥२९॥
 सहस्रान्मोयमुभयोन्तवली शरस्रते । आवृत्य रोदसी स च चवृथातेऽर्जुनक्षिबत् ॥३०॥
 दृष्ट्वास्त्रतेऽस्तु तपोर्जीनेवान् प्रदहन्महत् । दह्यमाना प्रजा सर्वा सायतकममसत ॥३१॥
 प्रजोग्रयमात्क्ष्य लोकज्यनिर्जर स तत । मत च धामुदेवस्य सङ्घारार्जुनो जयम् ॥३२॥
 तत आसाद्य तरसा दारुण गीतमीमुतम् । बभूवामपताम्राह पशु रथनया यथा ॥३३॥
 ११ ५५ बद्ध्वा शिपुबन्धत् । प्रादात्ता प्रकुपितो भगवान्मुजेक्षण ॥३४॥
 पायार्श्वि शत्रु मल्लवपुमिर्न जहि । योऽपवनागस्य सुतानवधीनिशि बालकान् ॥३५॥

मत्तं प्रमत्तमुन्मत्तं सुतं बालं स्त्रियं जडम् । प्रपन्नं विरयं भीतं नरिपुं हन्ति घर्मावित् ॥२६॥
 स्वप्राणान् यः परप्राणैः प्रपुष्पात्यघृणं सलं । तद्रूपस्तस्य हि श्रेयो यद्दोषात् प्राप्य च पुमान् ॥२७॥
 प्रतिश्रुतं च भवता पाञ्चात्यैः शृण्वतो मम । आहरिष्ये शिरस्तस्य यस्ते मानिनि पुत्रहा ॥२८॥
 तदसौ वक्ष्यतां पापं आतताय्यात्मवत्पुत्रं । भर्तुंश्च विप्रियं वीरं कृतवान् कुलभासनं ॥२९॥
 एव परीक्षतां धर्मं पापं कृष्णेन चोदितं । नैऋतदन्तुं गुरुमुनं यद्यप्यात्महनं महान् ॥३०॥
 अयोपेत्य स्वशिबिरं गोविन्दप्रियसारथि । न्यवेदयत्तत्प्रियायै शोचत्प्याआत्मजान् हतान् ॥३१॥
 तथाऽऽहृतं पशुवत्प्राशवद्धमवाह्मुगं । कर्मजुगुप्सितेन ।

निरीक्ष्य कृष्णापकृतं गुरोः सुतं वामस्वभावा कृपयाननाम च ॥३२॥

उवाच चासहन्त्यस्य बन्धनानयनं सती । मुच्यतां मुच्यतामेष ब्राह्मणो नितरां गुरु ॥३३॥
 सरस्वतो धनुर्वेदं सविर्गोपगमम् । अस्त्रप्रामश्च भवता शिक्षितो यदनुमदात् ॥३४॥
 स एव भगवान् द्रोणं प्रजारूपेण वदते । तस्यात्मनोऽर्धं पत्यास्ते नान्यगाद्रीरसुः कृषी ॥३५॥
 तद्वर्मज्ञं महाभागं भवद्भिर्गौरवं कुलम् । वृजिननादति प्राप्नुवृज्य वन्द्यमभीदगश ॥३६॥
 मा रोदीदस्य जननी गौतमी पतिदेवता । ययाह मृतवत्प्राऽऽस्ता रोदिम्यश्रुमुत्सी मुहुः ॥३७॥
 यै कोपितं ब्रह्मकुलं राजन्यैरजितात्मभिः । तत्कुलं प्रदहत्याशु सानुबन्धं शुचापितम् ॥३८॥

सूत उवाच

धर्म्यं न्याय्यं सत्करणं निर्वर्त्य लोकं समं महत् । राजा धर्मसुतो राज्ञ्या प्रत्यनन्ददत्तचोद्विजा ॥३९॥
 नकुलं सहदेवश्च युयुधानो घनञ्जय । भगवान् देवकीपुत्रो ये चायेयाश्च योपित ॥४०॥
 तत्राहामर्षितो भीमस्तस्य श्रेयान् वधं स्मृतं । न भतुनात्मनश्चाप्येयोऽहन्तुस्तांश्चिद्वान् वृषा ॥४१॥
 निशम्य भीमगदितं द्रौपद्याश्च चतुर्भुज । आलोक्य यदनं सत्पुत्रिदमाह हसन्निव ॥४२॥

श्रीकृष्ण उवाच

ब्रह्मबन्धुर्न हन्तव्यः आततायी वधार्हण । मयैवोभयमास्नातं परिपाह्यपुत्रासनम् ॥४३॥
 कुरु प्रतिश्रुतं सत्यं यत्तत्सान्वयतां प्रियाम् । प्रियं च भीमसेनस्य पाञ्चाल्यामहमेव च ॥४४॥

सूत उवाच

अर्जुनं सहसाऽऽशायं हरेर्हृदि मया सिना । मणिं जहार मूर्धन्यं द्विजस्य सहमूर्धजम् ॥४५॥
 विमुच्य रक्षणाबद्धं बालं हत्याहतप्रभम् । तेजसा मणिना हीनं शिविरान्निरयापयत् ॥४६॥
 कपनं द्रविणादानं स्यान्नात्रियादणं सत्यम् । एष हि ब्रह्मबन्धूनां वधो नान्योऽस्ति दैहिकः ॥४७॥
 पुत्रशोकातुरा सर्वे पाण्डवाः सह कृष्णया । स्वानां मृतानां यत्कृत्यं चक्षुर्निर्हरणादिकम् ॥४८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसां संहितायां प्रथमस्कन्धे द्रौणिनिप्रहो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः

सूत उवाच

अथ ते सपरेतानां म्वाणामुदरमिच्छताम् । दानुसकृष्णा गङ्गाया पुरस्कृत्ययसु स्त्रिय ॥१॥
 तं निनीयोदकं सर्वे पिलप्य च भृशं पुनः । आप्लुता हरिपादां जरजं वृतसरिजले ॥ २ ॥
 तत्रामीनं कुरुपतिं धृतराष्ट्रं सहायुजम् । गार्गादीं पुत्रगोकार्तेषुषाङ्गुणा च माधव ॥३॥
 सात्त्वयामास मुनिभिस्तु वधून्कुचार्पितान् । भूतेषु बालस्य गतिं दशयन्नप्रतिश्रियाम् ॥ ४ ॥
 साधयित्वा जतशत्रो म्व राज्यं कृतपैर्द्वैतम् । पातयित्वा सतो राजं कचम्पर्शधनायुष ॥ ५ ॥
 यात्रप्रित्नाश्वमेधैस्तु त्रिभिस्तु मन्त्रैः । तदशं पावनं दिशुः शतमन्त्रोरिवातनोत् ॥ ६ ॥
 आत्मन्य पाण्डुपुत्राश्च शैनेयोदवसयुत । द्वैपायनादिभिर्विप्रैः पूजितैः प्रतिपूजित ॥ ७ ॥
 गन्तुं कृतमतिप्रह्वान् द्वारकां रयमास्थित । उपलेभेऽभिधावतीमुत्तरां भयचिह्नलाम् ॥ ८ ॥

उत्तरोवाच

पाहि पाहि महायोगिन् देवदेव जगत्पते । नान्यत्पदं भयं पश्ये यत्र मृत्युं परस्परम् ॥ ९ ॥
 अभिद्ववति मामीश शरस्तापयो विभो । कामं ददतु मानाय मामगर्भो निपात्यताम् ॥१०॥

सूत उवाच

उपधातुं वचस्तस्या भगवान् भक्त्यत्सलः । जगण्डमिदं कर्तुं द्रौणेरस्त्रमनुधृत ॥११॥
 तर्ह्येताय मुनिश्रेष्ठ पाण्डवा पञ्च सायकान् । आत्मनोऽभिमुखान् दीप्तानालक्ष्यान्प्राणयुषाददु ॥१२॥
 व्यसनं वीक्ष्य तत्तेषामनन्यत्रिषपात्मनाम् । सुदग्नेन स्वास्त्रेण ह्यनारक्षा व्यधादिभु ॥१३॥
 अन्तं म्य सन्भूतानामात्मा योगेश्वरो हरिः । स्वमाययाऽऽवृणोद् गर्भं पैराभ्यां कुरुतन्त्रे ॥१४॥
 यत्पश्यन् ब्रह्मशिरस्त्वमोहं वाप्रतिश्रियम् । वैष्णवं तेज आसाद्य समशाभ्यदं भृङ्गद्वह ॥१५॥
 मां मत्स्यां ह्येतदार्थं सनाश्रयमयेऽच्युते । य इदं मायया देव्या सृजत्यवतिहन्त्यज ॥१६॥
 ब्रह्मतेजोऽग्निमुत्तैरात्मजैः सह कृष्णया । प्रयाणाभिमुखं कृष्णामिदमाह प्रया सती ॥१७॥

कुत्स्युवाच

नमस्ये पुरुष त्वाऽऽग्रमीश्वरं प्रवृत्ते परम् । अलक्ष्यं सवभूतानामन्तर्हरिवस्थितम् ॥१८॥
 मापावनविकाच्छत्रमशयोजमययम् । न लभ्यसे मूढदृशा तपो नाश्वघरो यथा ॥१९॥
 तथा परमहंसानां मुनीनाममन्त्रमनाम् । मत्त्रिषागमिधानायेक्यं पश्येमहि स्त्रिय ॥२०॥
 कृष्णाय चासुदेवाय देवकीनन्दनाय च । नन्दगोपकुमाराय गोविन्दाय नमो नमः ॥२१॥
 नमः पङ्कजनामाय नमः पङ्कजमालिने । नमः पङ्कजनेत्राय नमस्तं पङ्कजाङ्घ्रये ॥२२॥
 यथा हृषीकेशं पलेन देवकीं कसेन रुद्रातिचिरं पुत्रार्पिता ।
 विमोचिताहं च सहात्मजा विमो त्वयैव नाथेन मुहुर्निपद्मिनाम् ॥२३॥

विपान्महाम्रे पुरुषाददर्शनादसत्सभाया वनधासकृच्छ्रत ।

मृधे मृधेऽनेकमहारथास्ततो द्रौण्यस्तथासा हरेऽभिरक्षिता ॥२४॥

विपद सन्तु न शशक्तत्र तत्र जगद्गुरो । भवतो दर्शन यत्स्यादपुनर्भयदर्शनम् ॥२५॥

जमैश्वर्यश्रुतश्रीभिरेधमानमद पुमान् । नैवार्हत्यभिधातु वै त्वामक्लिञ्चनगोचरम् ॥२६॥

नमोऽक्लिञ्चनवित्ताय निवृत्तगुणवृत्तये । आत्मारामाय शान्ताय वैवल्यपतये नम ॥२७॥

मन्ये त्वा कालमीशानमनादिनिधन विभुम् । समचरन्त सर्वत्र भूताना यन्मिष कलि ॥२८॥

न वेद कश्चिद्भगवत्किञ्चिर्पित तवेहमानस्य नृणा विहम्बनम् ।

न यस्य कश्चिद्वितोऽस्ति कर्हिचिद्द्रेष्यश्च यस्मिन् विपमा मतिर्नृणाम् ॥२९॥

जन्म कर्म च विश्वात्मजजस्राकर्तुरात्मन । तिर्यङ्नृपिषु याद सु तदप्यन्तविहम्बनम् ॥३०॥

गोप्याददे त्वयि कृतागसि दाम तावद् या ते दशाश्रुफल्लिखनसभ्रमाक्षम् ।

वक्त्र निनीय भयभावनया स्थितस्य सा मा विमोहयति भीरपि यद्विभोति ॥३१॥

केचिदाहुरज जात पुण्यश्लोकस्य कीर्तये । यदो प्रियम्यान्यवाये मलयस्थेव चन्दनम् ॥३२॥

अपरे वसुदेवस्य देवक्या याचितोऽभ्यगात् । अर्भत्वमस्य क्षेमाय वधाय च सुरद्विषाम् ॥३३॥

भारावतारणायाये भुवो नाव इवोदधौ । सीदन्त्याभूरिभारेण जातो ह्यात्मभुवार्थित ॥३४॥

भवेऽस्मिन् क्लिश्यमानानामविद्याकामकर्मभि । श्रयणस्मरणार्हाणि करिष्यन्निति केचन ॥३५॥

शृण्वन्ति गायन्ति शृणत्यभीक्ष्णश स्मरन्ति नन्दन्ति तत्रेहित जना ।

त एव पश्यन्त्यचिरेण तावक भवप्रवाहोपरम पदाम्बुजम् ॥३६॥

अप्यत्र नस्य स्वकृतेहित प्रभो जिहाससि स्वित्सुहृदोऽनुजीविन ।

येषा न चान्यद्भवत पदाम्बुजात्परायण राजसु योजिताहसाम् ॥३७॥

के वय नामरूपाभ्या यदुभि सह पाण्डवा । भवतोऽदर्शन यर्हि हृषीकृष्णामिवेशितु ॥३८॥

नेय शोभिष्यते तत्र तथेदानीं गदाधर । त्वत्पदरङ्गिता भाति स्वलक्षणविलक्षिते ॥३९॥

हमे जनपदा सृष्ट्वा सुपक्वोपधिभीरुष । वनाद्रिन्युदन्वन्तो ह्येधन्ते तव वीक्षिते ॥४०॥

अय विश्वेश विश्वात्मन् विश्वमूर्ते स्त्रकेषु मे । स्नेहपागमिम छिन्धि दृढ पाण्डुपु वृष्णिपु ॥४१॥

त्वयि मेऽनयविषया मतिर्मधुपतेऽसकृत् । रतिमुद्रहतादद्धा गङ्गेवौषमुदन्वति ॥४२॥

श्रीकृष्ण कृष्णसख वृष्ण्युपभावनिधुग्राजन्यवशदहनानपवर्गवीर्य ।

गोविन्द गोद्विजमुरार्तिहरावतार योगेश्वरालिलगुरो भगवन्नमस्ते ॥४३॥

सूत उवाच

पृथयेत्य कल्पदै परिणूतालिलोदय । मद् जहास वैकुण्ठो मोहयन्निव मायया ॥४४॥

ता वाढमित्युपासन् प्रविश्य गजसाह्वयम् । स्त्रियश्च स्वपुरयास्यन् प्रेम्णाराज्ञानिवारित ॥४५॥

व्यामात्रैरीश्वरहाते कृष्णेनाद्भुतकमणा । प्रबोधितोऽपीतिहासेऽनुष्यत शुचार्जित ॥४६॥
 जाह राजा धममुनश्चित्तपन् सुहृदा वधम् । प्राङ्मनेनात्मना पित्रा स्नेहमोहवश गत ॥४७॥
 अशो मे पश्यताहान हृदि रुढ दुरात्मन । पारम्यस्यैव देहस्य बहया मज्जोद्दिणोदित ॥४८॥
 बालद्विनन्दनमपितृप्रानुगुरुद्वन्द्वम् । न मे स्यातिरपांमो तो हसि क्षयायुतायुते ॥४९॥
 नैनो राज प्रजामर्तुधमयुद्धे बबो द्विषाम् । इति मे ऽतु बोधाय कल्पते शासन वच ॥५०॥
 स्त्रीणामद्वतरान्ना द्राहो योऽद्याप्यहोरित्यत । कर्मभिर्द्वन्द्वमधीयेत्तद्वत्स्यो व्यभोदितुम् ॥५१॥
 यथा पङ्केन पद्माम्भ मुखा वा मुराकृतम् । भूतइत्या तथैवा न यशैर्मांशुमर्हति ॥५२॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे कूर्तराष्ट्रतिसुषिद्धितुतापो नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

अथ नवमोऽध्यायः

सूत उवाच

इति मीन प्रजाद्राहात् सप्तमविगित्तया । ततो विनग्नन प्रागाद् यत्र दवत्रतोऽपतत् ॥ १ ॥
 तदा ते भ्रातर सर्वे सन्ध्वे स्वर्णभूषितै । अन्वगच्छन् रथैर्विप्रा व्यासधौम्यादयस्तथा ॥ २ ॥
 भगवानपि विप्रपुत्रे रथेन सधनतय । स तैर्यगच्चत नृर कुबेर इव पुराकै ॥ ३ ॥
 दृष्ट्वा निपतित भूमौ दिवश्च्युतमिबामरम् । प्रणेमु पाण्डवा भीष्मसाधुना सह चक्रिणा ॥ ४ ॥
 तन ब्रह्मपय मर्षे देवपयश्च सत्तम । राजर्षयश्च तत्रासन् द्रष्टु भरतपुङ्गवम् ॥ ५ ॥
 पश्यतो तारदो धौम्यो भगवान् बादरायण । बृहदस्यो भरद्वाज सशिष्यो रेणुकासुत ॥ ६ ॥
 वसिष्ठ इन्द्रप्रमदस्त्रितो गृत्समदोऽसित । कक्षीवान् गौतमोऽत्रिश्च कौशिकोऽयमुदशन ॥ ७ ॥
 अन्ये च मुनयो ब्रह्मन् ब्रह्मरातादयोऽमला । शिष्यैश्च वेता आक्रमु कश्यपाक्षिरसादय ॥ ८ ॥
 तान् समेतान् मशामानुरात्म्य वसूतम् । पूजयामास धमञ्जो देवकाविभागवित् ॥ ९ ॥
 कृष्ण च तत्प्रभावश्च जानीन जगदीश्वरम् । हृदिस्थ पूजयामास माययोपात्तविमहम् ॥ १० ॥
 पाण्डुपुत्रानुपासीनान् प्रभयप्रेमसद्वतान् । अभ्याचष्टानुरागास्तैरधीभूतन चतुष्पा ॥ ११ ॥
 अशो कष्टमहोऽप्याप्य वक्ष्य धर्मनन्दना । जीवितु नाहम ह्ये विप्रधर्माच्युताश्रया ॥ १२ ॥
 सखितोऽतिरथ पाण्डो पृथा बालप्रजा बभू । युष्मत्कृते नह्नु क्लशात्प्राप्ता तोरयती मुहु ॥ १३ ॥
 सर्वे कालकृत मये भयता च यदप्रियम् । सपालो यद्रथो लोरो बायोऽरिष घनावलि ॥ १४ ॥
 मन धर्ममुतो राजा गदापाणिशूकोदर । कृष्णोऽस्त्री गाण्डिवचाप मुहूर्त्तृष्णज्जनेविपत् ॥ १५ ॥
 न ह्यस्य किंचिद्राजन् पुमान् वेद विधित्सितम् । यद्विजिज्ञासया युक्ता मुञ्चति कचयाऽपि हि ॥ १६ ॥
 तस्मान्दि दयत न श्वस्य भरतर्षभ । तस्यानुविहितोऽनाथा नाशपाहि प्रजा प्रभो ॥ १७ ॥
 एषैव भगवान् साक्षाद्रादौ नारायण पुमान् । मोक्षय मायया लोभ गूढश्चरति कृष्णिषु ॥ १८ ॥
 अस्यानुभाव भगवान् वेद गुह्यतम शिव । देवर्षिर्नारद साक्षाद् भगवन् कपिलोऽप्य ॥ १९ ॥

य मन्यसे मातुलेयं प्रियं मित्रं सुदृढतमम् । अक्षरो सचिवदूतसौहृदादयसारयिम् ॥२०॥
सर्वोन्नत समदृशो हृदयस्थानशृङ्खले । तत्कृतमतिवैपम्यं निरवयस्य न कञ्चित् ॥२१॥
तथाप्येकात्मकेषु पश्य भूषातुङ्गितम् । यन्मेऽसूक्त्यजत साक्षात्कृष्णो दशनमागत ॥२२॥
भक्त्याऽऽवेश्य मनोयस्मिन् वाचा यत्रामक्रीतयन् । त्यजत्कलेररयोगी मुच्यते कामकर्मभि ॥२३॥

स देवदेवो भगवान् प्रतीक्षता कलेरर यावदिदं दिनोभ्यदम् ।

प्रव्रजहासारणलोनोक्षणमुत्तामधुजो ध्यानपथधुभुज ॥२४॥

सूत उवाच

सुषिश्चिरस्तदाकर्ण्य शयानं शरपञ्चरे । अपृच्छद् विप्रिधान् घमानृषीणां चातुष्टुष्वताम् ॥२५॥
पुरुषस्य धारविहितान् यथावर्णं यथाश्रमम् । धैराग्यरागोपाधिभ्यामाप्तातोभयलक्षणात् ॥२६॥
दानधर्मान् राजधर्मान् मोक्षधर्मान् विभागशः । स्त्रीघमान् भगवद्वर्मान् ममासव्यासयोगत ॥२७॥
धर्मापकाममोक्षाश्च सदोपायान् यथा मुने । नानाख्यानेतिहासेषु वर्णयामास तत्त्ववित् ॥२८॥
धर्मं प्रवदतस्तस्य स कालं प्रत्युपस्थितः । यो योगिनश्चन्द्रमृत्योर्वाञ्छितस्तत्सूत्रायण ॥२९॥

तदोरसद्वयं गिर सदस्त्रिणीर्विमुक्तसङ्गं मन आदिपूरुष ।

कृष्णे लक्ष्मीतपटे चतुर्भुजे पुरं स्थितेऽमीलितदृग्व्यधारयत् ॥३०॥

विशुद्धया धारणया दत्तागुभस्तदीक्षयैवाशु गतायुषव्यय ।

निवृत्तसर्वेन्द्रियवृत्तिविभ्रमस्तुष्टव जन्म विमुञ्जज्ञानादनम् ॥३१॥

श्रीभीष्म उवाच

इति मतिरुपनस्यिता वितृष्णा भगवति सात्वतपुरुषे विभूषि ।

स्वमुत्तमुपगते क्वचिद्ब्रह्मर्तुं प्रकृतिमुपेयुषि यद्भवप्रवाह ॥३२॥

त्रिभुवनकमनं तमालयर्णं रत्रिकरगौरचराम्बरं दधाने ।

वपुर्लङ्ककुलावृताननाञ्जं विजयसले रतिरस्तु मेऽनवद्या ॥३३॥

सुषिं तुरगरजोविधूम्नप्रिध्मरूक्चलितश्रमयार्थलङ्कृतस्ये ।

मम निशिनशरैर्विभिद्यमानत्वचि विलसत्कयचेऽस्तु कृष्ण आत्मा ॥३४॥

सपदि सखिवचो निशम्य मध्ये निजपरयोर्बल्यो रय निवेश्य ।

स्थितवति परसैनिकायुग्मणा हतवति पार्थसले रतिर्ममास्तु ॥३५॥

व्ययहितवृत्तनामुत्तं निरीक्ष्य स्वजनवधाद् विमुक्तस्य दोषमुद्धया ।

कुमतिमहरदात्मविद्या यश्चरणरतिं परमस्य तस्य मेऽस्तु ॥३६॥

स्वनिगममहाय मत्प्रतिशामृतमधिर्भुवनवपुतो रयस्य ।

धृतरथचरणोऽभ्ययाघल्दगुहैरिरिय हतुमिभं गतोत्तरीय ॥३७॥

धितविशिष्टहृतो निशीणदश क्षतजपरिहृत जाततापिनो मे ।
 प्रसभमभिमसार मद्बचार्थं स भवतु मे भगवान् गतिर्बुद्ध ॥३८॥
 विषयरसजुद्धम्ब आत्ततोरे धृतहृदरश्मिनि तच्छिद्येक्षण्ये ।
 भगवति रतिरस्तु मे मुमूर्षोर्यमिह निरीक्ष्य इता गता सम्पत् ॥३९॥
 सन्तिगतिविलासधरगुहासप्रणयनिरीक्षणकल्पितोरुमाना ।
 कृतमनुकृतयत्त उमदाद्या प्रवृत्तिमगान्किल यस्य गोपवत् ॥४०॥
 मुनिगणनृपवर्यसङ्कुलेऽन्त सदसि युधिष्ठिरराजस्य पपाम् ।
 अर्हणमुपपेद इक्षणीयो मम दक्षिणोच्चर एष आचिरात्मा ॥४१॥
 तमिममहमत्र शरीरभाजा हृदि हृदि धिष्टितमामकल्पितानाम् ।
 प्रतिदृशमिव नैकघार्कमेव समधिगतोऽस्मि विधूतमेदमोह ॥४२॥

सूत उवाच

कृष्ण एव भगवति मनोरागद्विभूतिभि । आत्मपात्मानमावेशन सोऽन्त श्राव उपारमत् ॥४३॥
 सपद्यमानमाहाय भीष्म ब्रह्मणि निष्कले । सर्वे बभूवुस्ते तूर्णानि वयासीव दिनात्यये ॥४४॥
 तत्र दुःखमयो नेदुर्देवमानवजादिता । दशसु साधवो राजा रत्नात्येतु पुण्यकृष्टय ॥४५॥
 तस्य निहरणार्थीनि सम्पतरतश्च भागव । युधिष्ठिर कारयित्वा मुहूर्ते दुःखितोऽभवत् ॥४६॥
 त्र्यम्बुर्मुनयो ह्यष्ट कृष्ण तद्गुणनामभि । ततस्ते कृष्णहृदया स्वाभमान् प्रययु पुन ॥४७॥
 ततो युधिष्ठिरो गन्वा सहकृष्णो गजावयम् । पितर सान्त्वयामास गाधारीं च तपस्विनीम् ॥४८॥
 निष्ठा चानुमतो राजा यामुदवानुमोदित । चकार राज्य धर्मेण पितृपैतामहं किमु ॥४९॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पार्थसंहत्या सद्दिनाया प्रथमस्कन्धे युधिष्ठिराय प्रणम्यो नाम नवमोऽध्याय ॥१॥

अथ दशमोऽध्यायः

शौनक उवाच

इत्या स्वरिवरसृष्ट आन्तापिनो युधिष्ठिरो घमभृता वरिष्ठ ।
 सदानुजे प्रत्यवकद्रभोजन कथं प्रवृत्त किमकारपीत्तत ॥ १ ॥

सूत उवाच

यथा कुरार्येणदयामिनिर्द्वैत सरोहयित्वा मयभावनो हरि ।
 निवेशयित्वा निजराज इक्षरो युधिष्ठिं प्रीतमना यभूय ॥ २ ॥
 निरास्य भीष्मोक्तमपाच्युतो न प्रवृत्तविज्ञानविधूतविभ्रम ।
 यथास मामिन्द्र इवाजिताश्रय परिष्युष्यन्तामनुकानुवर्तित ॥ ३ ॥

काम ववर्षं पर्जन्यं सर्वकामदुषा मही । सिपिचु स्मन्नजान् गावः पयसोघस्वतीमुदा ॥ ४ ॥
 नद्यः समुद्रा गिरयः सवनस्पतिर्वीरुषः । फलन्त्योपघयः सर्वा काममवृत्तु तस्य वै ॥ ५ ॥
 नाथयो व्याघ्रश्च क्लेशा दैवभूतात्महेतवः । अजातशत्रावभवञ्जान् राशिः कर्हिचित् ॥ ६ ॥
 उपित्वा हास्तिनपुरे मासान् कतिपयान् हरिः । सुहृदाश्च विशोकाय स्वसुश्च प्रियकाम्यया ॥ ७ ॥
 आमन्त्र्य चाम्यनुज्ञातः परिष्वज्याभिधात्तम् । आरुरोहरय कैश्चित्परिष्वक्तोऽभिवादित ॥ ८ ॥
 सुभद्रा द्रौपदी कुन्ती विराटतनया तथा । गान्धारी धृतराष्ट्रश्च युयुत्सुर्गोतमो यमौ ॥ ९ ॥
 वृकोदरश्च घौर्म्यश्च द्वियो मत्स्यसुतादयः । न सेहिर विमुह्यन्तो विरहं शाङ्गधन्वन ॥ १० ॥
 सत्सङ्गा मुक्तदुःसङ्गो ह्यतु नोत्सहते बुधः । कीर्त्यमानयशो यस्य सकृदाकर्ण्यरोचनम् ॥ ११ ॥
 तस्मिन्न्यस्तथियः पार्था सहेरन् विरहं कथम् । दशनस्पर्शसलापशयनासनभोजनैः ॥ १२ ॥
 सर्वे तेऽनिमिषैरक्षैस्तमनुद्रुतचेतसः । वीक्षन्त स्नेहसम्यक्का विचेष्टुस्तत्र ह ॥ १३ ॥
 न्यसन्धन्नुद्गलद्वाष्पमौत्कण्ठ्याद्देवकीसुते । निथात्यगाराज्ञोऽभद्रमिति स्याद्वाग्वचस्त्रियः ॥ १४ ॥
 मृदङ्गशङ्खमेयश्च वीणापणवगोमुखा । धु-धुपानकषण्टाद्या नेदुर्दुन्दुभयस्तथा ॥ १५ ॥
 प्रासादशिखरारूढा कुरुनाया दिदृक्षया । ववृषु कुसुमैः कृष्णप्रेमवीडास्मितेक्षणा ॥ १६ ॥
 सितातपत्रजग्राह मुक्तादामविभूषितम् । रत्नदण्डगुडाकेशप्रियप्रियतमस्य ह ॥ १७ ॥
 उद्धवसात्यकिश्चैव व्यजने परमाश्रुते । विकीर्यमाणकुसुमैरेजे मधुपतिपथि ॥ १८ ॥
 अभ्रयन्ताशिषः सत्यास्तत्र तत्र द्विजेरिता । नानुरूपानुरूपाश्च निर्गुणस्य गुणात्मनः ॥ १९ ॥
 अयोयमासीत्सजल्प उत्तमश्लोकचेतसाम् । कौरवेन्द्रपुरस्त्रीणां सर्वश्रुतिमनोहर ॥ २० ॥

स वै विलाय पुरुषपुरातनो य एक आसीदविशेष आत्मनि ।

अग्रे गुणभ्यो जगदात्मनीश्वरे निमीलित आत्मनि शि सुप्तशक्तिपु ॥ २१ ॥

स एव भूयो निजवीर्यचोदिता स्वजीवमाया प्रकृतिं सिसृक्षतीम् ।

अनामरूपात्मनि रूपनामनी विधित्समानोऽनुससार शास्त्रवृत् ॥ २२ ॥

स वा अय यत्पदमत्र सूरयो जितेन्द्रिया निर्जितमातरिश्चन ।

पश्यन्ति भक्त्युत्कलितामलात्मना नन्वेव सत्त्व परिमार्ष्टुमर्हति ॥ २३ ॥

स वा अय सरयुनगीतसत्कथो वेदेषु गुह्येषु च गुह्यवादिभिः ।

य एक ईशो जगदात्मलीलया सृजत्यवत्पत्तिं न तत्र सृजते ॥ २४ ॥

यदा ह्यधर्मेण तमोधिषो नृपा जीवन्ति तत्रैव हि सत्त्वतः किल ।

धत्ते भगः सत्यमृतदया यशो भवाय रूपाणि दधन्तुगे युगे ॥ २५ ॥

अहो अलश्लाघ्यतम यदो कुलमहो अलपुण्यतममधोर्वनम् ।

यदेव पुसामृषभ श्रियपतिस्वजमना चङ्क्रमणेन चाश्रति ॥ २६ ॥

अहो यत स्वर्गसंस्तिरस्करी बुधस्वली पुण्ययास्करी भुव ।
 पश्यन्ति नित्य यदनुप्रहेषित स्मितावलोक स्वपतिं स्म यत्प्रजा ॥२७॥
 नून व्रतज्ञानहुतादिनेदर समर्थितो ह्यस्य गृहीतगणिभि ।
 विवर्ति या सरयधगमृत मुहुर्जालिय सममुह्यदाशया ॥२८॥
 या वीर्यशुल्केन हुता स्वयवरे प्रमथ्य चैव प्रमुत्तान् द्विशुभिण ।
 प्रद्युम्नसाम्भ्याम्भुतादयोऽपरा याश्चाहुता भीमपथे सदस्त्रय ॥२९॥
 दता पर स्त्रीत्वमपाम्पेक्ष्य निरस्तशौच तत साधु कुवते ।
 याम्भगृहात्पुष्करलोचन पतिर्न जात्वपैत्याहुतिभिर्हृदि स्पृशन् ॥३०॥

एवमिषा गदतीना स गिर पुरयोपिताम् । निरीक्षणेनाभिन दूरस्मितेन यमो हरि ॥३१॥
 अज्ञातशत्रु घृनना गोरीषाय मधुद्विष । परम्य शक्तिन खेहात्प्रायुक्त्वा चतुरङ्गिणीम् ॥३२॥
 अथ दूरागताञ्छौरि कौरवान् विरहातुरान् । सतिवत्य दृढ खिन्वान् प्रायास्त्वनगर्ग प्रिये ॥३३॥
 कुरुजाह्नलपाशालान् शूरसेनान् सयामुनान् । ब्रह्मापते कुरुक्षेत्र मत्स्यान् सारस्वतानय ॥३४॥
 मरुधवमतिक्रम्य सौत्रीराभीरयो परान् । आनितान् भार्गवाभागाच्छूतवाहो मनस्विनु ॥३५॥
 सत्र तत्र ह तत्रत्यैहरि प्रत्युत्पाहण । साय भेज दिश पश्चाद्वायुगो गा गतस्तदा ॥३६॥
 इति श्रीमद्भागवत महापुराणे पारमहर्ष्या संहितायां प्रथमस्कन्धे नैमिषायोगोत्तराध्याये दशमोऽध्यायः ॥१०॥

अथैकादशोऽध्यायः

सुत उवाच

आनितान् स उपमन्य स्तृढाञ्जनपदान् स्वकान् । दध्मो दरवर तेषा विषाद शमयन्निव ॥ १ ॥
 स उवाचाक्षो घबलीदरो दरोऽप्युहकमस्याधरशोणशोणिमा ।
 दाध्मावमान करकञ्जसम्पुटे यया जखण्डे फलस उत्स्रज ॥ २ ॥
 तद्रूपश्रुत्य निनद जगद्भयमपायदम् । प्रत्युद्यु प्रजा सर्वां मनुदशनलान्छा ॥ ३ ॥
 सभोपनीतबल्यो रवेर्दीर्घमिवाहुता । आत्माराम पूर्णकाम निजलाभेन नित्यदा ॥ ४ ॥
 प्रीत्युत्पुल्लमुरता प्रोत्तुहर्षगद्गदया गिरा । पितर सर्वसुहृदमवितारमिवाभका ॥ ५ ॥
 नता स्म ते तापसदाह्निपङ्कज विविश्ववैरिभ्यमुतेऽयन्दिनम् ।
 परायण क्षेममिहच्छता पर न यत्र काल प्रमवेत्पर प्रमु ॥ ६ ॥
 भवाय नस्त्य भव विश्वभावन तमेव माताय सुहृत्पति पिता ।
 त्व सदगुरुन परम च दैवत यस्तानुवृत्त्या वृत्तिनो बभूविम ॥ ७ ॥
 अहो सनाथा भवता स्म यद्वय त्रैविष्टयानामपि दूरदशनम् ।
 प्रेमस्मितस्निग्धनिरीक्षणानन परमैव रूप तत्र सर्वसौमगम् ॥ ८ ॥

यह्यंशुजाक्षपससार भो भवान् कुरुन्मधून् याय सुहृदिदृक्षया ।

तत्राब्दकोटिप्रतिम क्षणो भवेद्रविं विनाश्नोरिव नस्तवाच्युत ॥ ९ ॥

इति चोदीरिता याच प्रजाना भक्तवत्सल । शृण्वानोऽनुग्रह दृष्ट्या वितन्वन् प्राविशत्पुरीम् ॥ १० ॥

मधुमोजदशाहं हंकु कुरान्धकवृष्णिभि । आरमत्तुल्यबलैर्गुप्ता नागैर्भोगवतीमिव ॥ ११ ॥

सर्वतु सर्वविभवपुण्यवृक्षलताश्रमै । उद्यानोपवनारामैश्च तपश्चाकराश्रयम् ॥ १२ ॥

गोपुरद्वारमाणेषु कृतकौतुकतोरणाम् । चित्रध्वजपताकाग्रैरन्त प्रतिहतातपाम् ॥ १३ ॥

समाजिनमहामागारस्थापणकचत्वराम् । सिक्ता गन्धजलैस्तृप्ता फलपुष्पाक्षताङ्कुरै ॥ १४ ॥

द्वारि द्वारि गृहाणा च दध्यक्षतफलेभुभि । अलङ्कृता पूर्णकुम्भैर्वलिभिर्धूपदीपकै ॥ १५ ॥

निशम्य प्रेषमायान्त वसुदेवो महामना । अमूरश्चोपसेनश्च रामश्चाद्भुतविक्रम ॥ १६ ॥

प्रद्युम्नश्चारुदेष्णश्च साम्बो जाम्बवतीसुत । प्रहपवेगोच्छशितशयनासनभोजना ॥ १७ ॥

वारणेन्द्र पुरस्कृत्य ब्राह्मणै समुमङ्गलै । शङ्खतुर्यनिनादेन ब्रह्मघोषेण चाहता ।

प्रत्युज्जग्मू रथैर्हृष्टा प्रणयागतसाध्वसा ॥ १८ ॥

वारमुख्याश्च शतशो यानैस्तद्दर्शनोत्सुका । लसत्कुण्डलनिभातकपोलवदनश्रिय ॥ १९ ॥

नटनर्तकगन्धर्वा सुतमागधवदिन । गायति चोत्तमश्लोकचरितान्यद्भुतानि च ॥ २० ॥

भगवास्तत्र बभूना पौराणामनुवर्तिनाम् । यथाविध्युपसङ्गम्य सर्वेषा मानमादधे ॥ २१ ॥

प्रह्वाभिवादनादलेपकस्पर्शस्मितेक्षणै । आश्वास्य चाश्वपाकेभ्यो वरैश्चाभिमनैर्विभु ॥ २२ ॥

स्वयं च गुरुभिर्विप्रै सदरै स्थविरैरपि । आशीर्भिर्युज्यमानोऽन्यैर्विदिमिश्चाविशत्पुरम् ॥ २३ ॥

राजमार्गे गते वृष्णे द्वारकाया कुलस्त्रिय । हर्म्यग्न्यारुरुहुर्विप्र तदीक्षणमहोत्सवा ॥ २४ ॥

नित्य निरीक्षमाणाना यदपि द्वारकौकशाम् । न वितृप्यन्ति हि दृश श्रियोधामाङ्गमच्युतम् ॥ २५ ॥

श्रियो निवासो यस्योर पानपात्र मुख दृशाम् । बाहवो लोकपालाना सारङ्गाणापदाम्बुजम् ॥ २६ ॥

सितातपत्रयजनैरुपस्कृत प्रसूनवर्षैरभिवर्षित पथि ।

विशङ्कावासा वनमालया बभौ घनो यथाकोहुपचापवैद्युतै ॥ २७ ॥

प्रविष्टस्तु गृह पित्रो परिष्वक्त स्वमातृभि । ववन्दे शिरसा सप्त देवकीप्रमुखा मुदा ॥ २८ ॥

ता पुत्रमङ्कमारोप्य खेदस्नुतपयोधरा । इपविहलितात्मान सिपिचुर्नेत्रजैर्जलै ॥ २९ ॥

अथाविदारस्वभवन सर्वकाममनुत्तमम् । प्रासादा यत्र पत्नीना सहस्राणि च षोडश ॥ ३० ॥

पत्न्य पतिं प्रोष्य गृहानुपागत विलोक्य सङ्घातमनोमहोत्सवा ।

॥ ३१ ॥

॥ ३१ ॥

तत्र तत्रात्मना दुरन्तमावा परिरेभिरे पतिम्

नेत्रयोर्विलज्जतीना भृगुवर्य वैक्लवात्

यद्यप्यसौ पाश्वगतो रहोगतस्तथापि तस्याद्भियुग न नवम् ।

पदे पदे का विरमेत तत्पदाच्चलापि यच्छ्रीन जहाति कर्हिचित् ॥ २३ ॥

एव नृपाणां त्रितिभारजमनामशोहिणीमि परिशृत्ततेजसाम् ।

विषाय धैर श्वसनो यथानां मिथो वधेनोपरतो निरागुघ ॥ २४ ॥

स एव नरलोकेऽस्मिन्वतीण स्वमायया । रेमे स्त्रीरजःपूटस्या भगवान्प्राकृतो यया ॥ २५ ॥

उद्दामभावदिगुनामलवन्मुहासत्रीहावलोकनिहतो मदनोऽपि यासाम् ।

समुद्य नापमजहात्प्रमदोत्तमास्ता यस्येन्द्रिय विमयितु कुहरेन नेकु ॥ २६ ॥

तमय मयते लोको ह्यसङ्गमपि मङ्गिनम् । आत्मौपम्येन मनुजं व्यापृण्वान् यतोऽनुघ ॥ २७ ॥

एतदीशननीशस्य प्रवृत्तिस्योऽपि तद्गुणं । न युज्यते सदात्मस्थैर्यथा बुद्धिस्तादाभया ॥ २८ ॥

त मेनिरेऽनल मूला स्त्रेण चानुव्रत रह । अप्रमाणविदो भर्तुरीश्वर मतस्यो यथा ॥ २९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्त्या संहितार्था प्रथमस्कन्धे त्रिभिर्विषयोपाख्याने धर्मरूपेण

धारकाप्रवेशो नामैकादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

शौनक उवाच

अकृत्याम्नोपसृष्टेन ब्रह्मशीर्ष्णाकृतजसा । उत्तराया गो गभ इशोनाजीवित पुन ॥ १ ॥

तस्य जन्म महाउद्वे कर्माणि च महात्मन । निघन च यथैवासीत्स प्रेत्य गतवान् यथा ॥ २ ॥

तदिदं श्रोतुमिच्छामो गदितु यदि मन्यसे । ब्रह्मिन् श्रद्धयानाना यस्य शानमदाच्छुक्ल ॥ ३ ॥

सुत उवाच

अवीपलद्धर्मराज पितृवद्रङ्गयन् प्रजा । निस्पृह सबकामेष्व कृष्णपादान्जसेवया ॥ ४ ॥

सम्पद क्रतवो लोका महिषी भ्रान्तरा मही । जम्बूद्वीपाधिरत्य च यशश्च त्रिदिव गतम् ॥ ५ ॥

किं ते कामा सुरस्त्राहा मुकुन्दमनसो द्विजा । अविजहुर्मुद राज क्षुधितस्य यथेतरे ॥ ६ ॥

मातुर्गर्भगतो वीर स तदा मृगुनन्दन । ददर्श पुरुष कश्चिद्दृष्टमानोऽस्त्रतेजसा ॥ ७ ॥

अङ्गुष्ठमात्रममल स्फुरत्स्फुरत्सौमिनिम् । अवीच्यदर्शनं श्याम तडिद्वात्ममच्युतम् ॥ ८ ॥

श्रीमदीधचक्षुर्गन्तु तत्तत्काञ्चनकुण्डलम् । क्षतजाश्व गदापाणिमात्मन सर्गतोऽनिशम् ।

परिभ्रमन्तमुत्सामा भ्रामयन्त गदा मुहु ॥ ९ ॥

अस्त्रतेज म्बगदया नीहारमिव गोपति । विषमन्त सन्निकर्ष पयश्चत क इत्यसौ ॥ १० ॥

विभूष तदमेयात्मा भगवान् धमगुन् विभु । भिषतो दण्डामास्य तत्रैवातर्द्धे हरि ॥ ११ ॥

तत सर्वगुणोदरं सानुकूलप्रहोदय । जज्ञे यशश्चर पाण्डोभूय पाण्डरिवीनसा ॥ १२ ॥

तस्य प्रीतमना राजा विप्रैर्घोष्यकृपादिभि । जातककारयामासचाचयित्वा च मङ्गलम् ॥१३॥
 शिरण्यगामहं ग्रामान् हस्त्यश्वाङ्गुपतिर्वरा । प्रादात्स्वन च विप्रेभ्य प्रजातीर्थे स तीर्थं त्रित् १४
 तमूचुर्ब्राह्मणास्तुष्टा राजान प्रधयावितम् । एष ह्यस्मिन् प्रजाततौ पुरूणा पौरवर्षभ ॥१५॥
 दैवेनाप्रतिघातेन शुद्धे मस्यामुपेयुषि । रातो योऽनुप्रदायाय विष्णुः प्रभविष्णुना ॥१६॥
 तस्मात्तामा विष्णुरात इति लोके बृहज्जुवा । भविष्यति न स देहो महाभागवतो महार ॥१७॥

युधिष्ठिर उवाच

अप्येव वदयान् राजर्षीन् पुण्यश्लोकान् महात्मन । अनुवर्तितां स्विद्यशसा साधुवादेन सत्तमा ॥१८॥

ब्राह्मणा ऊचुः

पार्यं प्रनाविता साक्षादिश्वामुरिष मानव । ब्रह्मण्य सत्यसन्धश्च रामो दाशरथिर्यया ॥१९॥
 एष दाता शरण्यश्च यथा ह्यौशीनर शिषि । यशो वितनिता स्वाना दौष्यन्तिरिव यज्वनाम् २०
 धन्विनामग्रणीरिष तुल्यश्चाजुनयोर्द्वयो । हुताश इव दुधर्षं समुद्र इव दुस्तर ॥२१॥
 मृगेन्द्र इव विक्रान्तो निपेत्यो हिमवानिष । तितिक्षुर्चसुधेवासौ सदिष्णु पितराविव ॥२२॥
 पितामहसम साम्ये प्रसादे गिरिशोपम । आभय सवभूताना यथा देवो रमाश्रय ॥२३॥
 सर्वसद्गुणमाहात्म्य एष कृष्णमनुव्रत । रतिदेव ह्योदारो ययातिरिव धार्मिक ॥२४॥
 धृत्या बलिसम कृष्णे प्रह्लाद इव सद्ग्रह । आहर्तृपोऽश्वमेधाना बृहदाना पयुपासक ॥२५॥
 राजर्षीणा जनयिता शास्ता चोत्पयगामिनाम् । निमग्नहीता कलेरेप भुवो धर्मस्य कारणात् ॥२६॥
 तत्त्वकादात्मनो मृत्यु द्विजपुत्रोपसर्जितात् । प्रपत्स्यत उपश्रुत्य मुक्तसङ्ग पद हरे ॥२७॥
 जिज्ञासितात्मयायात्म्यो मुनेर्व्याससुतादसौ । हित्वेद रुप गङ्गाया यास्यत्यद्वाकुतोभयम् ॥२८॥
 इति राश उपादिश्य विप्रा जातककोविदा । लब्धापचितय सर्वे प्रतिजग्मु स्वकान् शृङ्गान् २९
 स एष लोकविख्यात परीक्षितदिति यत्प्रभु । गर्भहृष्टमनुच्यायन् परीक्षेत नरेष्विह ॥३०॥
 स राजपुत्रो ववृष आशु शुङ्ग इवोडुप । आपूर्यमाण पितृभि काष्ठाभिरिव सोऽन्वहम् ३१
 यक्ष्यमाणोऽश्वमेधेन शातिद्रोहजिहासया । राजालब्धघनो दध्यावन्यत्र करदण्डयो ॥३२॥
 तदभिप्रेतमालक्ष्य भ्रातरोऽन्युतचोदिता । घन प्रहीणमाजहुरुदीच्या दिशि भुरिश ॥३३॥
 तेन सम्भृतसम्भारो धमपुत्रो युधिष्ठिर । वाजिमेधेस्त्रिभिर्भातो यज्ञै समयजद्वरिम् ॥३४॥
 आहूतो भगवान् राजा याजयित्वा द्विजैर्नृपम् । उवाच कतिचि मासान् सुहृदा प्रियकाम्यया ॥३५॥
 ततो राजाम्यनुज्ञात कृष्णया सह बभूवुभि । ययौ द्वावरतो ब्रह्मन् सार्जुनो यदुभिर्वृत ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्या सहिताया प्रथमस्कन्धे नैमिषीयोपाख्याने

परीक्षिज्जन्माधुत्कर्था नाम द्वादशोऽध्याय ॥ १२ ॥

यत्राप्यसौ पाश्वगतो रक्षोगतस्तथापि तस्याद्भियुग न नम् ।
 पदे पदे का निरमेत तत्पदाच्चलापि यच्छ्रीर्न जहाति कर्हिचित् ॥३३॥
 एव नृपाणा ऽतिभारजमनामक्षौहिणीभिः परिवृत्ततेजसाम् ।
 विधाय वैरश्चसनो यथानुमिथो बधेनोपरतो निरायुध ॥३४॥

स एव तरलोक्तेऽस्मिन्नवनीर्णं स्वमायया । रेमे स्त्रीरत्नमूढस्यो भगवान् प्राकृतो यथा ॥३५॥

उद्धामभावनिशुनामलवल्गुहासत्राडावलोऽनिहतो मदनोऽपि यासाम् ।

समुद्यन्तमजहात्प्रमदोत्तमास्ता यस्याद्रिय विमयितुं कुहरेन शेकु ॥३६॥

तमय मयते लोको ह्यसङ्गमपि सङ्गिनम् । आत्मौपम्येन मनुजव्यापुष्पानयतोऽनुच ॥३७॥

एतदाशनमौशस्य प्रकृतिस्योऽपि तद्गुणैः । न युज्यते सदात्मस्थेयया बुद्धिस्तान्भया ॥३८॥

तमेनिरेऽन्या मूढा स्त्रैश्च चानुमत रह । अप्रमाणविदो भर्तुरीश्वर मतयो यथा ॥३९॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे पादमहत्या सदितायां प्रथमस्कन्धे नमिनीयोपाख्याने श्रीकृष्ण

शारकाप्रवेशो नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

शौनक उवाच

अश्वत्थाम्नोपसृष्टेन ब्रह्मशीष्णोऽस्तेजसा । उत्तरायन्तो गर्भं ह्येनाजीवित पुन ॥ १ ॥

तस्य जन्म महाउद्रे कर्माणि च महात्मनः । निघ्न च यथैवामीत्स प्रेत्य गतान् यथा ॥ २ ॥

तदिदं श्रोतुमिच्छामो गदितुं यदि मयसे । ब्रूहि न ह्यध्यानानायस्य ज्ञानमदाच्छुक् ॥ ३ ॥

सूत उवाच

अपीत्युद्धमराजः शिवुवद्रज्यन् प्रजा । निःस्पृह सर्वकामेभ्यः कृष्णपादान्जशेवया ॥ ४ ॥

सम्पदं व्रतवो लोका महिनी भ्रातरो मही । जन्मूद्गीराधिपत्यं च यशश्च त्रिदिव गतम् ॥ ५ ॥

किं ते कामा मुरराशा मुकुन्दमनसो द्विजा । अविजुहुमदं राज्ञः क्षुधितस्य यथेतेरे ॥ ६ ॥

मातुर्गर्भगतो वीरः स तदा भृगुनन्दनः । ददर्श पुरुषं कश्चिदह्यमानोऽस्त्रतेजसा ॥ ७ ॥

अद्भुतमाश्रममलं स्फुरत्पुरटमौलिनम् । अपीच्यदर्शनं श्यामं तद्विद्वांसमच्युतम् ॥ ८ ॥

श्रीमनीर्धचतुर्गण्डुं तप्तकाञ्चनकुण्डलम् । हतजाश्वगदापाणिमात्मनः सर्वतोदिशम् ।

परिभ्रमन्तमुल्कामा भ्रामयन्त गदा मुहुः ॥ ९ ॥

अज्रेतेन स्वगदया नीहारमिव गोपतिः । विधमन्त सन्निकर्षे पर्वशतं क इत्यसौ ॥१०॥

विभूय तदमयात्मा भगवान् धर्मयुगं विभुः । भिषतो दशमानस्य तत्रैवातदधे हरिः ॥११॥

तत्र सयुगोदके सातुर्ग्रहोदये । जजेर्बंशधर पाण्डोर्भूय पाण्डुरिवौजसा ॥१२॥

तस्य प्रीतमना राजा विप्रधीम्यकृपादिभि । जातककारयामास वाचयित्वा च मङ्गलम् ॥१३॥
 हिरण्यगामर्हो मामान् हस्त्यश्वा नृपतिर्वरार । प्रादास्त्वन च विप्रेभ्य प्रजातीर्थे स तीर्थयित् ॥१४॥
 तमूचुर्बाष्णास्तुष्टा राजान प्रभयाचितम् । एष ह्यग्निन् प्रजातन्तो पुरूणा पौरवर्षभ ॥१५॥
 देवेनाप्रतिघातेन शुक्ले सन्ध्यामुपेयुषि । रातो योऽनुप्रहायार्थं विष्णुना प्रभविष्णुना ॥१६॥
 ससात्ताज्ञा विष्णुरात इति लोके बृहच्छ्रुत्वा । भविष्यति न स देहो महाभागवतो महान् ॥१७॥

युधिष्ठिर उवाच

अप्येष वक्ष्यान् राजर्षीन् पुण्यश्लोकान् महात्मन । अयुर्वर्तितास्विद्यशसा साधुवादेन सत्तमा ॥१८॥

प्राप्त्या ऊचुः

पार्थ प्रजायिता साजादिश्वाकुरिव मानव । ब्रह्मण्य सत्यसंधश्च रामो दाशरथिर्यथा ॥१९॥
 एष दाता शरण्यश्च यथा ह्यौशीनर शिवि । यशो वितनिता स्वाना दौष्यन्तिरिव यज्वनाम् ॥२०॥
 धन्विनामप्रणीरेप ब्रह्मण्यश्वाञ्जनयोर्द्वयो । हुताश इव दुर्धर्य समुद्र इव दुस्तर ॥२१॥
 मृगेन्द्र इव विक्रान्तो निपेभ्यो हिमवानिव । तितिशुर्वसुधेवासौ सदिष्णु पितराविव ॥२२॥
 पितामहसम साम्ये प्रसादे गिरिशोपम । आश्रय सर्वभूताना यथा देवो रमाश्रय ॥२३॥
 सर्वसद्गुणमाहात्म्य एष कृष्णमनुजत । रन्तिदेव इवोदारो ययातिरिव धार्मिक ॥२४॥
 धृत्या बलिसम कृष्णे प्रह्लाद इव सद्ग्रह । आहर्तपोऽश्वमेधाना बृद्धाऽऽ पर्युपासक ॥२५॥
 राजर्षीणां जनयिता शास्ता चोत्पयगामिनाम् । निप्रहीता कल्लेरेष भुवो धर्मस्य कारणात् ॥२६॥
 तक्षकादात्मनो मृत्यु द्विजपुत्रोपसर्जितात् । प्रपत्स्यत उपश्रुत्य मुक्तसङ्ग पद हरे ॥२७॥
 जिज्ञासितात्मयायात्म्यो मुनेर्व्यासमुतादसौ । हित्वेद नृप गङ्गाया मास्यत्यद्वाङ्मुतोभयम् ॥२८॥
 इति राश उपदिश्य विप्रा जातरकोविदा । लब्धपचितय सर्वे प्रतिजग्मु स्वकान् गृहान् ॥२९॥
 स एष लोकविरयात परीक्षिदिति यत्प्रभु । गर्भहृष्टमनुध्यायन् परीक्षेत नरेप्तिह ॥३०॥
 स राजपुत्रो वशुध आशु शुक्ल इवोद्भुप । आपूर्यमाण पितृभि काष्ठाभिरिव सोऽन्वहम् ॥३१॥
 यक्ष्यमाणोऽश्वमेधेन शान्तिद्रोहजिहासया । राजालम्बघनो दध्यायन्यत्र करदण्डयो ॥३२॥
 तदभिप्रेतमालक्ष्य भ्रातरोऽन्युतचोदिता । घन प्रहीणमाजहुरुदीच्या दिशि भूरिश ॥३३॥
 तेन सम्भृतसम्भारो धर्मपुत्रो युधिष्ठिर । वाजिमेधैस्त्रिभिर्भातो यशै समयजद्धरिम् ॥३४॥
 आहूतो भगवान् राश यात्रयित्वा द्विजैर्नृपम् । उवास कतिचिन्मासान् सुहृदा प्रियकाम्यया ॥३५॥
 ततो राशाम्यनुज्ञात कृष्णया सह यधुभि । ययौ द्वारयर्ता ब्रह्मन् सार्जुनो यदुभिर्नृत ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्या संहिताया प्रथमस्कन्धे नैमिषीयोपाख्यान

परीक्षिज्ज मायुत्कर्षो नाम द्वादशोऽध्याय ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

सूत उवाच

विदुरस्तीर्थयात्राया मेनेयादात्मनो गतिम् । ज्ञात्वागाद्राम्निनपुत्रतयावातविचित्सित ॥ १ ॥
 यासत कृतगन्प्रभान्क्षता कौपारयाग्रत । जातेकभक्तिर्गाविदे तेमन्त्रापरराम ह ॥ २ ॥
 त बन्धुमागत दृष्ट्वा घमपुत्र सहाजुज । धृतराष्ट्रो युयुत्सुश्च सत शारद्वत पृथा ॥ ३ ॥
 गांधारी द्रौपदी ब्रह्मन्सुभद्रा चोत्तरा कृपी । अयाश्चजामय पाण्डोर्जातय समुता स्त्रिय ॥ ४ ॥
 प्रत्युज्जगमु प्रहरेण प्राण तत्र इवागतम् । अभिसगम्य विधित्परिध्वङ्गाभिवादनै ॥ ५ ॥
 मुमुक्षु प्रेमशण्णोघ विरहीत्कण्ठकातरा । राजा तमह्याद्भक्ते कृतान्नपरिग्रहम् ॥ ६ ॥
 त मुक्त्वन्तमासीन विभ्रात मुत्तमासने । प्रश्रयावननो राजा प्राह तपा च शृण्वताम् ॥ ७ ॥

युधिष्ठिर उवाच

अरि स्मरय नो युष्मत्पक्षच्छायासमेधितान् । विपद्गणाद्विषाम्वादेर्मोचिता यत्समातृका ॥ ८ ॥
 यथा ब्रूया वर्तित वक्षरद्भि निमित्तमण्डलम् । तीर्थानि क्षेत्रमुख्यानि रावितानीह भूतले ॥ ९ ॥
 भवद्विधा भागवतास्तीर्थभूता स्वयं प्रियो । तीर्थानुवन्ति तीर्थानि स्वात स्थेन गदामृता ॥ १० ॥
 अपि न सुहृदस्तात बाधरा कृष्णदेवता । दृष्ट्वा श्रुता वा यदव स्वपुर्णो मुखमासते ॥ ११ ॥
 इत्युक्तो घमरात्रेण सर्वे तत्समवणयत् । यथानुभूत क्रमशो विना यदुत्पलक्षयम् ॥ १२ ॥
 न बधिय दुर्विपह रूणा स्वयमुपस्थितम् । नावेदयत्सरूणो दुःखितार् द्रष्टुमक्षम ॥ १३ ॥
 वक्षित्वा न्मथावात्सीत्सत्कृतो देववत्सुखम् । भ्रातुर्ज्यैष्ठस्य श्रेयस्कृत्सर्वेषां प्रीतिमावहन् ॥ १४ ॥
 अबिभ्रदर्यमा दण्ड यथावदघकारिषु । यावद्धार शूद्रत्व शापाद् वर्प्यशत यम ॥ १५ ॥
 युधिष्ठिरो लम्बराज्यो दृष्ट्वा पौन कुलधरम् । भ्रातृमिलोकपालाभैमुमुदे परया धिया ॥ १६ ॥
 एव शृहेषु सक्तानां प्रमत्तानां तदीहया । अत्यग्रामदविज्ञात काल परमदुस्तर ॥ १७ ॥
 विदुरस्तदभिप्रत्य धृतराष्ट्रमभाषत । राजत्रिगम्यता शीघ्र पश्येद भयमागतम् ॥ १८ ॥
 प्रतिश्रिया न यस्येह कुतश्चित्किंचित्प्रभो । स एव भगवत्काल सर्वेषां समगत ॥ १९ ॥
 येन चैवाभिग्नोऽयं प्राणैः प्रियतमैरपि । जन सद्यो वियुज्येत किमुतायेर्यनारिभि ॥ २० ॥
 गिरुध्रावृमुहं पुत्रा हतास्त विगत वय । आत्मा च जरया ग्रस्त परगेहमुपासते ॥ २१ ॥
 अग्रे महीयमी न तोजोविताशा यया भवान् । भीमापवर्जित पिण्डमादत्ते शृङ्गालवत् ॥ २२ ॥
 अग्निर्निस्तुणे दत्तश्च गगो दाराश्च दुपिता । हत क्षेत्र घन येषां तदत्तैरमुभिः कियत् ॥ २३ ॥
 सत्यापि तव दरिद्रस्य कृपणस्य जिजीविषो । परैर्यनिच्छतो जीर्णो जरया बामसी इव ॥ २४ ॥
 गतस्तार्थमिह देह निरर्थो मुक्त्वन्धन । अनिगतगतिर्जह्यात्स वै धीर उदाहृत ॥ २५ ॥

य स्वकात्परतो वेह जातनिर्वेद आत्मवान् । हृदि कृत्वा हरिं गेहात्प्रज्जेत् नरोत्तम ॥२६॥
अपोदीचीं दिश यातु स्वैरज्ञातगतिर्भवात् । इतोऽर्वाङ्गप्रायश काल पुष्पागुणविकर्षण ॥२७॥

एव राजा विदुरेणानुजेन प्रशाचक्षुर्बोधितो ह्याजमीढ ।
छित्त्वा स्वेपु स्नेहपाशान् द्रदिमो निश्चक्राम भ्रातृसन्दर्शिताध्वा ॥२८॥
पतिं प्रयात सुखस्य पुत्री पतिव्रता चानुजगाम साध्वी ।
हिमालय न्यस्तदण्डप्रहरिं मनस्विनामिव सत्सम्प्रहार ॥२९॥
अज्ञातशत्रु कृतमैत्रो हुताग्निर्निप्राजत्वा तिलगोभूमिरुक्मै ।
गृह प्रविष्टो गुरुवन्दनाय न चापश्यत्पितरौ सौवर्णी च ॥३०॥

तत्र सञ्जयमाधीन पप्रच्छोद्विग्नमानस । गावह्मणे क नस्तातो वृद्धो हीनश्च नेत्रयो ॥३१॥
अम्बा च हतपुत्राऽऽर्ता पितृव्य क गत मुह्यत् । अपि मय्यकृतप्रसे हतबन्धु स भार्यया ।

आशसमान शमल गङ्गाया दु स्तितोऽपतत् ॥३२॥

पितर्युपरते पाण्डौ सवात्र मुह्यद शिशून् । अरक्षता व्यसृत पितृव्यौ क गतावित ॥३३॥

सूत उवाच

कृपया स्नेहवैकुल्यात्सुतो विरहकथित । आत्मेश्वरमचक्षाणो न प्रत्याहातिपीडित ॥३४॥
विमृज्याश्रूणि पाणिभ्या विष्टभ्यात्मनामात्मना । अज्ञातशत्रु प्रत्यूचे प्रभो पादावनुसरन् ॥३५॥

सञ्जय उवाच

नाह वेद व्यवसित पित्रोर्वं कुलनन्दन । गान्धार्या वा महाबाहो मुषितोऽस्मि महात्मभि ३६
अयाजगाम भगवानारद सहतुम्बुरु । प्रत्युत्पायाभिवाद्याह सानुजोऽभ्यचयन्निव ॥३७॥

युधिष्ठिर उवाच

नाह वेद गतिं पित्रोर्मगवन् क गतावित । अम्बा वा हतपुत्राऽऽर्ता क गता च तपस्विनी ॥३८॥
कर्णधार इवापारे भगवान् पारदर्शक । अयावभाषे भगवानारदो मुनिसत्तम ॥३९॥
मा कञ्चन शुचो राजन् यदीश्वरवश जगत् । लोका सपाला यस्येमे वहति बलिमीशितु ।

स सयुनक्ति भूतानि स एव वियुनक्ति च ॥४०॥

यथा गावो नसि प्रोतास्तन्त्या बद्धा स्वदामभि । वात्तन्त्या नामभिर्वद्धा वहन्ति बलिमीशितु ॥४१॥
यथा क्रीडोपस्कराणा सयोगविगमाविह । इच्छया क्रीडितु स्याता तथैवेशेच्छया नृणाम् ॥४२॥
यमन्यसे ध्रुव लोकमध्रुव वा न चोभयम् । सर्वया दिन शोच्यास्ते स्नेहादन्यत्र मोहजात् ॥४३॥
तस्माज्जह्यङ्ग वैक्लव्यमशानकृतमात्मन । कथत्वनाया कुरणा वर्तेरस्ते च मा विना ॥४४॥
कालकर्मगुणाधीनो देहोऽय पाञ्चभौतिक । कथमन्यास्तु गोपायेत्सर्वग्रस्तो यथा परम् ॥४५॥

वृहस्तानि सृष्टानामपदानि चतुष्पदम् । पल्लूनि तत्र महता जीवो जीवस्य जीवनम् ॥४६॥
 तदिदं भगवान् राजनेक आत्माऽऽत्मना स्वहृक् । अतरोऽनतरो माति पश्यत माययोद्धवा ॥४७॥
 सोऽयमत्र महाराज भगवान् भूतभावन । कालरुजोऽवतीर्णोऽन्यामभावाप मुग्धियाम् ॥४८॥
 निष्पादित दधृत्त्वमवशेष प्रतीते । तावच्च प्रमवेक्षण भवेत्प्रदिदेश्वर ॥४९॥
 धृतराष्ट्र सह भ्रात्रा गांधावा च स्वभादया । दक्षिणेन हिमवत शृपीणामाधम गत ॥५०॥
 स्रोताभि सप्तभिया वैस्वधुनी सप्तधा वृषात् । सप्ताना प्रीतये नाना सप्तस्रोत प्रवक्षते ॥५१॥
 स्नात्वरानुसवन तस्मिन् हुत्वा चाग्नीन् यथाविधि । अब्रमश उपशान्तात्मा स आस्ते निगतैषण ॥५२॥
 जिताघ्नो निनश्वाघ प्रत्याहृतपङ्क्तिद्वय । हरिभावनया ध्वस्तैरज सत्त्वतमामल ॥५३॥
 विशानात्मनि सयोज्य क्षेत्रशे प्रणिगम्य तम् । ब्रह्मण्यत्मानमाधारे घटाभरमिवाम्बरे ॥५४॥
 ध्वस्तमायागुणोदकौ निरुद्धकरणाश्रय । निवर्तिताविलाहार आस्त रसाणुरिवाचल ।

तस्यातराया मैवाभू सयन्तापित्कमण ॥५५॥

स वा अग्रतनाद् राजन् परत पञ्चमेऽहनि । कलेवर हास्यति स तत्र भग्मोभग्नियति ॥५६॥
 दहमानेऽग्निभिर्देहे पत्यु पत्नी सहोदने । बहि स्थिता पति साध्वी तमग्निमनुषेक्षति ॥५७॥
 विदुरस्तु तदाश्चर्यं निशाम्य कुरुनन्दन । दर्शयाम्युतन्मग्माद् गन्ता तीर्थनिषेवक ॥५८॥
 इत्युक्त्वा यावद्वत्सर्गं नारद सहस्रमुचुः । युधिष्ठिरो वचस्तस्य हृदि कृत्वा जहात्युच ॥५९॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुण्ये पारमहंस्या भक्तिप्रिया प्रथमस्कंधे त्रैमिषीये पारवाने त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

सुत उवाच

सप्रस्थिते द्वारकाया जिष्णो बभ्रुदिदृक्षया । शतु च पुण्यश्लोकस्य कृष्णस्य च विचेष्टितम् ॥१॥
 यतीता कतिचि मासास्तदानावात्ततोऽजुन । ददर्श घोररूपाणि निमित्तानि कुरूदर ॥२॥
 कालस्य च भति रोद्रा विपर्यन्तुधर्मिण । पापीयसी नृणा वार्ता क्रोधलोभा नृतारमनाम् ॥३॥
 जिह्मप्राय व्यवहृत शाठ्यमिश्र च सौहृदम् । पितृमातृमुहृद्भ्रातृदम्पतीना च कल्कनम् ॥४॥
 निमित्तान्यत्यरिष्टानि काले त्वनुगते नृणाम् । लोभाग्रधर्मप्रकृति दृष्टोवाचानुज नृप ॥५॥

युधिष्ठिर उवाच

समप्रेषतो द्वारकाया जिष्णुर्बभ्रुदिदृक्षया । शतु च पुण्यश्लोकस्य कृष्णस्य च विचेष्टितम् ॥६॥
 गता सप्ताधुना मासा भीमसेन तवानुज । नाथाति कस्य वा इतोनाह वेदेदमञ्जसा ॥७॥
 अपि देवर्षिणाऽऽदिष्ट स कालोऽयमुपस्थित । यदाऽऽत्मनोऽङ्गमाप्नोति भगवानुसिद्ध इति ॥८॥
 यस्मात् सम्पदो राज्यदारा प्राणा कुरु प्रजा । आसन् सपत्नयिजयो लकाश्च यदनुमशत् ॥९॥

पश्योत्पातान्नरव्याघ्र दिव्यान् भौमान् सदेहिकान् । दाहणान् शसतोऽदूराद् मय नो बुद्धिमोहनम् ॥१०॥
 ऊर्व्वलिबाह्वो मय स्फुरन्त्यङ्ग पुन पुन । वेपथुश्चापि हृदयभाराद् दास्यन्ति विप्रियम् ॥११॥
 शिवैवोन्नतमादित्यमभिरौत्यनलानना । मामङ्ग सारमेयोऽयमभिरौति ह्यभीरुवत् ॥१२॥
 शस्ता कुर्व्वति मा सव्य दक्षिणपशवोऽपरे । बाहाश्च पुरुषव्याघ्र लक्ष्ये रुदतो मम ॥१३॥
 मृत्युदूत कपोतोऽयमुद्रक कम्पयन्मन । प्रत्युद्रकश्च कुहानैरनिद्रौ शून्यमिच्छत ॥१४॥
 धूम्रा दिश परिधय कम्पते भू सहाद्रिभि । निर्घातश्च महास्तात साकच स्नयितुभि ॥१५॥
 वायुवाति सरस्पशा रजसा विसृजस्तम । असृग् वर्पन्ति जलदा बीभत्समिव सर्वत ॥१६॥
 सूर्ये हतप्रभ पश्य ग्रहमर्दं मिथो दिवि । ससङ्कुलैर्भूतगणैर्ज्वलिते इव रोदसी ॥१७॥
 नयो नदाश्च धुमिता सरासि च मनासि च । न ज्वलत्यग्निराज्येन कालोऽयं किं विधास्यति ॥१८॥
 न पिबन्ति स्नानवत्सा न दुहन्ति च मातर । रुदन्यश्रुमुखा गावो न दृष्यन्त्यृपभा व्रजे ॥१९॥
 दैवतानि रुदन्तीव स्विद्यन्ति ह्युच्चलन्ति च । इमे जनपदा ग्रामा पुरोद्यानाकराश्रमा ।

अष्टधियो निरानन्दा किमपि दर्शयन्ति न ॥२०॥

मन्य एतैर्महोत्पातैर्नृन भगवत पदै । अनन्यपुरुषश्रीभिर्हीना भूर्हतसौभगा ॥२१॥
 इति चिन्तयतस्तस्य दृष्टारिष्टेन चेतसा । राश प्रत्यागमद् ब्रह्मन् यदुपुर्या कपिष्णव ॥२२॥
 त पादयोर्निपतितमययापूर्वमानुरम् । अथोवदामब्बिदू मुञ्चत नयनाब्जयो ॥२३॥
 विलोक्योद्भिद्रहृदयो विच्छायमनुज नृप । पृच्छति स्म सुहृन्मध्ये सस्मरन्नारदेरितम् ॥२४॥

युधिष्ठिर उवाच

कच्चिदानर्तपुर्या न स्वजना सुखमासते । मधुभोजदशार्हाईसात्वतान्वक्वृष्णय ॥२५॥
 शूरो मातामह कच्चित्स्वस्त्यास्ते वायमारिप । मातुल सानुज कच्चित्कुशल्यानकदुन्दुभि ॥२६॥
 सप्त स्वसारस्तत्पत्न्यो मातुलान्य सहात्मजा । आसते सस्तुपा क्षेमदेवकीप्रमुखा स्वयम् ॥२७॥
 कच्चिद्राजाऽऽहुको जीवत्यस्तपुत्रोऽस्य चानुज । हृदीक समुतोऽनूरो जयतगदसारणा ॥२८॥
 आसते कुशल कच्चिद् ये च शनुजिदादय । कच्चिदास्ते सुप्त रामो भगवान् सात्वताप्रभु ॥२९॥
 प्रद्युम्न सर्पवृष्णीना सुप्तमास्ते महारथ । गम्भीररयोऽनिरुद्धो वर्धते भगवानुत ॥३०॥
 सुपेणश्चारुदेणश्च साम्बो जाम्बवतीसुत । अन्ये च कार्पण्यप्रवरा सपुत्रा ऋषभादय ॥३१॥
 तथैवानुचरा शौरे श्रुतदेवोद्धवादय । सुनन्दनन्दशीर्षण्या ये चान्ये सात्वतपभा ॥३२॥
 अपि स्वस्त्यासते मयै रामकृष्णभुजाश्रया । अपि स्मरन्ति कुशलमस्माक बद्धसौहृदा ॥३३॥
 भगवानपि गोविन्दो ब्रह्मण्यो भक्तवत्सल । कच्चिपुरे सुधमाया सुखमास्ते सुहृद्वृत ॥३४॥
 मङ्गलाय च लोकाना क्षेमाय च भवाय च । आस्ते यदुकुलाभ्योधावात्रोऽनतसप्त पुमान् ३५
 यद्वाहुदण्डगुप्ताया स्वपुर्या यदवोऽर्चिता । क्रीडन्ति परमानन्द महापौरुषिका इव ॥३६॥

परमहृद्भूषणमुर्यकर्मणा सत्यादया द्रव्यसङ्ख्योपिति ।

निर्वित्य सत्ये निदशास्तदादिषो हरन्ति वज्रायुधवहभोचिता ॥३७॥

तद्वाहृदण्डाम्बुदयाजुजीविता यदुप्रवारा ह्यकुतोभया मुहु ।

अधिकमत्यङ्गिभिर्माहता चलात् सभा मुघमो मुरगसर्मोचिताम् ॥३८॥

कचित्तेजनामय तात भ्रष्टज्ञा विभामि म । अच्यमानोऽरुणा किं वा तातचिरोपित ॥३९॥

कचिताभिहताऽभावे शदादिभिरमङ्गले । न दत्तमुत्तममिष्य आशया यत्प्रतिभुतम् ॥४०॥

कचित्त्व ब्राह्मण बाल गा वृद्ध रोमिण स्त्रियम् । शरणापद्यत सत्य नात्याहा शरणप्रद ॥४१॥

कचित्चनारामोऽगम्यागम्या शक्तकृता स्त्रियम् । पराजितो बाय भवानोत्तमैनामभै पथि ॥४२॥

अभिविष्यर्षमुह्यक्षास्तव सभाजयान् वृद्धबाष्कान् । जुगुप्सितकमकिञ्चित्कृतयान यदद्यमम् ॥४३॥

कचित्प्रेतुमेनाय हृदयनात्मबन्धुना । श्रयोऽस्मि रहितो नित्य मयसे तेऽप्यया न क्व ॥४४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसासहिचार्यप्रसंगतः । पुरिष्ठिरवितरो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥१४॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

सूत उवाच

एककृष्णसख कृष्णो भ्रात्रा राक्ष विकल्पित । नानाशङ्कास्पद रूप कृष्णविक्षेपकक्षित ॥ १ ॥

शोकेन शुष्यद्ददनहृत्सरोजो हतप्रभ । विभु तमेव नुष्पायताश्रमोऽपतिभाषितम् ॥ २ ॥

कृन्तूणस्तन्मय सुच पाणिनाऽऽमृज्य नययो । पराङ्मण समुजदप्रणयौत्कण्ठ्यकातर ॥ ३ ॥

सख्य मैत्रौ सौहृद च सारण्यादिषु रुसरन् । नृपमप्रजमित्याह बाष्पगह्वदया गिरा ॥ ४ ॥

अर्जुन उवाच

वधितोऽह महाराज हरिणा वधुर्गणि । येन मेऽपहत तेजो देवविस्मादन महत् ॥ ५ ॥

यस्य क्षणविभागन लोको ह्यप्रियदर्शन । उक्थेन रहितो ह्येष मृतक प्रोच्यते यथा ॥ ६ ॥

यत्सश्रयाद् दुरदतोऽमुषागताना राक्षा स्वयनरमुते स्मरदुर्मदानाम् ।

तेजो हृत खलु मयाभिहतश्च मत्स्य सञ्जीवित्तन घनुषाधिगता च कृष्णा ॥ ७ ॥

यत्तन्निषावहगु खण्डवमग्रयेऽदामिन्द्र च सामरगण तरणा विजित्य ।

सन्धा सभा मयकृताद्भुतशिल्पमाया दिग्भ्योऽहरन्मृपतयो बलिमध्वरे ते ॥ ८ ॥

यत्तेजसा नृगधितोऽहमिहृत्ताये आयोऽनुजस्त्व गजायुतसत्त्ववीर्य ।

तेनाहता प्रमथनाममत्ताय भूषा यमोचितास्तदनयन् बलिमध्वरे ते ॥ ९ ॥

पद्मास्तशधिमखकलसमशायिकेऽस्त्राधिष्ठचारुकर वितथै सभायाम् ।

स्पृष्ट विकीर्य पदयो पतिताभ्रमुदया यस्त्रिखिवाऽहृत हतेषाविमुक्तकेशा ॥ १० ॥

यो नो जुगोष वनमेत्य दुरन्तकृच्छ्राद् दुर्वाससोऽरिबिहितादयुताग्रमुग्र ।
 शाकान्निशिष्टमुपभुज्य यतस्त्रिलोकीं तृताममस्त सलिले विनिमग्नस्रु ॥ ११ ॥
 यत्तेजसाय भगवाद् युधि शूलपाणिर्विस्मापित सगिरिजोऽस्त्रमदात्रिज मे ।
 धन्येऽपि चाहममुनैव क्लेशेरेण प्राप्तो महेन्द्रभवने महदासनाधिपम् ॥ १२ ॥
 तत्रैव मे विहरतो भुजदण्डयुग्म गाण्डीवलक्षणमरातिवधाय देवा ।
 सेन्द्रा भिता यदनुभाषितमाजमीढ तेनाहमग्र मुषित पुरुषेण भूम्ना ॥ १३ ॥
 यद्वाग्धव कुरुबलाब्धिमनन्तवारमेको रथेन ततरेऽहमर्थासत्त्वम् ।
 प्रत्याहृत बहु घन च मया परेषा तेजास्यद मणिमय च हृत शिरोभ्य ॥ १४ ॥
 यो भीष्मकर्णगुरुशल्यचमूष्वदभ्रराजज्यवर्यरथमण्डलमण्डितासु ।
 अग्नेचरो मम विभो रथयूयपानामायुर्मनासि च दृष्टा सह ओज आर्च्छत् ॥ १५ ॥
 यद्दोषु मा प्रणिहित गुरुभीष्मकर्णनसृजिगर्तशलसैधवबाहुषाद्यै ।
 अस्त्राण्यमोघमहिमानि निरूपितानि नो पस्पृशुनृहरिदासमिवासुराणि ॥ १६ ॥
 सौत्ये वृत कुमतिनाऽऽत्मद ईश्वरो मे यत्पादपद्मभवाय भजन्ति भव्या ।
 मा भ्रान्तवाहमरयो रथिनो भुविष्ठ न प्राहरन्यदनुभावनिरस्तचित्ता ॥ १७ ॥
 नर्माण्युदाररुचिरस्मितशोभितानि हे पार्थ हेऽर्जुन सखे कुरुनन्दनेति ।
 सञ्जल्पितानि नरदेव हृदिस्पृशानि स्मृतुल्लुठन्ति हृदय मम माघवत्य ॥ १८ ॥
 शय्यासनाटनविक्रत्यनभोजनादिष्वैकयाद्वयस्य श्रुतवानिति विप्रलब्ध ।
 सत्यु सखेव पितृवत् तनयस्य सर्वे सेहे महान् महितया कुमतेरघ मे ॥ १९ ॥
 सोऽह नृपेन्द्र रहित पुरुषोत्तमेन सख्या प्रियेण सुहृदा हृदयेन शून्य ।
 अध्वन्युरुक्रमपरिग्रहमङ्ग रक्षा गोपैरसद्भिरबलेव विनिर्जितोऽस्मि ॥ २० ॥
 तद्वै धनुस्त इषव स रथो ह्यास्ते सोऽह रथी नृपतयो यत आनमन्ति ।
 सर्वे क्षणेन तदभूदसदीशरिक्त भस्मन् द्रुत कुहकगद्गमिवोत्तमूष्याम् ॥ २१ ॥
 राजस्त्वयाभिपृष्टाना सुहृदा न सुहृदपुरे । विप्रशापविमूढाना निघ्नता सुधिभिर्मिय ॥ २२ ॥
 वारुणीं मदिरा पीत्वा मदोन्मथितचेतसाम् । अजानतामिवान्योन्य चतु पञ्चावशेषिता ॥ २३ ॥
 प्रायेणैतद्भगवत इश्वरस्य विचेष्टितम् । मियो निघ्नति भूतानि भावयन्ति च यन्मिय ॥ २४ ॥
 जलौकसा जले यद्गन्महान्तोऽदन्त्यणीयस । दुर्बलान् बलिनो राजन् महान्तो बलिनो मिय ॥ २५ ॥
 एव त्रलिष्ठैर्यदुभिर्महद्भिरितरान् विभु । यदून् यदुभिरन्योन्य भूभागान् सजहार ह ॥ २६ ॥
 देशकालार्थयुक्तानि हृत्पापोपशमानि च । हरन्ति स्मरतश्चित्त गोविन्दाभिहितानि मे ॥ २७ ॥

सूत उवाच

एव चिन्तयतो जिज्ञासो कृष्णपादसरोरुहम् । लौहादेनातिगादेन शांताऽऽसीद् विमग्नामिति ॥२८॥
 यामुदेवाह्वयनुध्यानपरिहृतिरुद्भासा । भक्त्या निमग्नतागैरकथयविभक्तोऽर्जुन ॥२९॥
 गीतं भगवता ज्ञानं यत्तत्सङ्ग्रहममूषयि । कालक्रमतमोऽहं पुनरुद्यमगम् प्रभु ॥३०॥
 विशोको ब्रह्मसम्पत्त्या मण्डितैर्दत्तमक्षय । लीनप्रकृतिर्नैगुण्याल्लङ्घत्वादधमम् ॥३१॥
 निश्चयं भगवन्मार्गं मत्स्या यदुत्कुलस्य च । स्वपथाय मर्नि चरे निभृतात्मा युधिष्ठिर ॥३२॥

पृथाप्यर्जुनस्य धनञ्जयोदितं नाशं यदूनां भगवन्निति च ताम् ।

एकांतभक्त्या भगवत्पथोक्षेत्रे निवशितात्मोपरराम मरुते ॥ ३३ ॥

यथाहरद् भुवो भारं तां तनुं निजहावज । कण्टकं कण्टकेनेव द्वयं चाग्नीशितुं समम् ॥३४॥

यथा मत्स्यादिरूपाणि घते जह्यात् यथा नट । भूभारं क्षपितो येन जहौ तच्च कलेरम् ॥३५॥

यदा मुकुन्दो भगवानिमां महां चहौ स्वतत्त्वा श्रमणीयसत्त्वम् ।

तदाहरेवाप्रतिबुद्धचेतसामधमद्वेष्टुं कल्पिन्स्ववर्तते ॥ ३६ ॥

युधिष्ठिरस्तत्परिषपणं बुधं पुरे च राष्ट्रे च गृहं तदाऽऽजमनि ।

विभाव्य लोमानृतजिह्वादिंसनाद्यधमचक्रं गमनाय पयधात् ॥ ३७ ॥

स्वरात् पौषं निमयिनमात्मन सुषमं गुणैः । तापनीव्या पतिभूमेरभ्यपिञ्चत् गजाङ्घ्रये ॥३८॥

मयुरामा तया वज्रं शूरसेनपतिस्ततः । प्राजापत्या निरूप्येष्टिमज्ञानविषदीक्षर ॥३९॥

विस्मयं तत्र तत्सर्वं दुर्लभवत्पादिकम् । निर्ममो निरहङ्कारं सञ्जिनाशेषकञ्चन ॥४०॥

याचं जुहावमनसि तत्प्राण इत्येव च तम् । मृत्यावपानं सोत्सर्गं तपश्च लब्धजोऽहोत् ॥४१॥

नित्रे हुताय पञ्चत्वं तथैकत्वेऽनुज्ञो मुनिः । सर्वमात्मयनुहरीद् ब्रह्मण्यात्मानमयमे ॥४२॥

चौरवाशा निराहारो यद्वावाङ्मुक्तमूषजः । दण्डवत्प्राप्तमना रूपजटो मत्तपिशाचवत् ॥४३॥

अनयेऽपमाणो निरगादृष्टवन् यथिरो यथा । उदीर्चीं प्रविश्याशां गतपूर्वो महात्मभिः ।

इदि ब्रह्म परं यायज्ञायतेतं यतो गतं ॥ ४४ ॥

सर्वं तमनुं निजं बुध्नातरं कृतनिश्चया । कलिनाधर्ममित्रेण दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा प्रजा मुनिः ॥४५॥

तस्य बुधुत्सर्वायां शास्त्राऽऽज्यन्तिक्रमात्मनः । मनसा चारवामासुर्वपुण्ड्रचरणाम्बुजम् ॥४६॥

सद्वचनोद्दिक्त्वा भक्त्या विगुह्यविश्रामं परे । तस्मिन्प्राप्यपदं एकान्तमतयो गतिम् ॥४७॥

अवापुर्दुर्बारां ते अमन्द्रिषियत्मात्मभिः । विधूतकम्पसा स्थानं विजितेनात्मनैव हि ॥४८॥

विदुरोऽर्जुनं परित्यज्य प्रसासे देहनात्मवान् । कृष्णावेष्टेन तच्चित्तं पितृभिः स्वपुत्रं ययौ ॥४९॥

द्रोणं च तदाऽऽज्य पत्नीनामन्येष्टतान् । बासुदेवे भगवति त्वेकान्तमतिरागं तम् ॥५०॥

य भद्रमेतत् भगवत्प्रियाणा पाण्डो मुतात्रामिति सप्रयाणम् ।

शृणोऽयं स्वस्त्यया पवित्रं लब्ध्वा हरी भक्तिमुनेति सिद्धिम् ॥ ५१ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वारमहर्ष्यं संहितायां प्रथमस्कन्धे द्वादशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

अथ षोडशोऽध्यायः

सूत उवाच

ततः परीक्षित् द्विजवर्यशिषया महीं महाभागशो राज्ञस ६ ।

यथा हि स्यामभिज्ञातकोविदा समादिशा विप्र महत्पुनस्तथा ॥ १ ॥

४ उत्तरस्य तनयामुपयेम इरावतीम् । जनमेजयादींश्चतुरास्यामुत्पादयत्सुताम् ॥ २ ॥

आजहाराश्वमेधास्त्रीं गङ्गायाभूरिदक्षिणान् । शारद्वत्तं गुरु कृत्वा देवा यत्राक्षिगोचरा ॥ ३ ॥

निजप्रादौ जता चीर कर्त्तिदिग्विजये क्षचित् । उपलिङ्गपरं शूद्रं प्रात गोमिथुनं पदा ॥ ४ ॥

शान्तक उवाच

कस्य हेतोर्निजप्राह कर्त्ति दिग्विजये रूप । तदेवचिह्नभृक् शूद्र कोऽसौ मा य पदाहनत् ।

तत्कथ्यता महाभाग यदि कृष्णकयाधयम् ॥ ५ ॥

अयवात्य पदाम्भोजमकरन्दलिङ्गा सताम् । किमन्यैरसदालापैरायुषो यदसद्व्यय ॥ ६ ॥

शुद्रायुषा नृणामङ्ग मत्यानामृतमिच्छताम् । इहोत्तमो भगवान् मृत्युं शामित्रकर्मणि ॥ ७ ॥

न कश्चिन्निप्रपते तावद् यावदास्त इहातक । एतदर्थं हि भगवानाहृत परमर्षिभिः ।

अहो नृलोके पीयेत हरिलीलामृतं वच ॥ ८ ॥

मदस्य मदप्रशस्य वयो मन्दायुषश्च वै । निद्रया हिपते नक्तं दिवा च व्यर्थं कर्मभिः ॥ ९ ॥

सूत उवाच

यदा परीक्षित् कुरुजाङ्गले वसन् कर्त्तिं प्रविष्टं निजचक्रवर्तिनं ।

विशम्य वातामातिप्रिया ततः शरासनं सयुगशौण्डिराददे ॥ १० ॥

खलङ्कृतं श्यामचक्रयोजितं रथं मृगेन्द्रध्वजमाश्रितं पुरात् ।

वृत्तो रथाश्वद्विपत्तिपुक्तया स्वसेनया दिग्विजयाय निर्गतः ॥ ११ ॥

भद्राश्वकेतुमालं च भारतं चोत्तरान् कुरुन् । किंपुरुषादीनि वर्णाणि विजित्य जगद्दे बलिम् ॥ १२ ॥

ततः तत्रोपशृण्वान् स्वपूर्वेषां महात्मनाम् । प्रगीयमानं च यशः कृष्णमाहात्म्यसूचकम् ॥ १३ ॥

आत्मानं च परित्रातमश्वत्थामोऽस्त्रतेजसः । स्नेहं च वृष्णिपार्ष्णां तेषां भक्तिं च केशवे ॥ १४ ॥

तेस्य परमसत्त्वप्रोक्तुं जृम्भितगचन । महाधनानि धानानि ददौ क्षाराम्भामनाम् ॥१५॥

सारथ्यपारपदसंयनकल्पदौत्यवीरामनानुत्तमान्तरप्रणामम् ।

स्त्रिभेषु वाग्दुषु जगत्प्रणति च विष्णोर्भक्तिं करोति तृपतिप्रणारविदे ॥१६॥

तस्यैव तर्तमानस्य पूर्वेषां धृतिमन्त्रहम् । नातिदूरे स्त्रिभ्यश्च यदातीत् तन्निषेध मे ॥१७॥

धम पदेदेनचरन् विच्छायामुपलभ्य गाम् । पृच्छति स्माधुवदना पित्राभ्यामिन् मातरम् ॥१८॥

धर्म उवाच

कश्चिद्भद्रेऽनामपमानस्ते विच्छायां म्हापत्तयमुपा ।

आत्मज्ञये भवतीमन्तराधि दूरे कथु शोचति कश्चाभ्य ॥१९॥

पादेन्यून शोचति मैत्रपादमारामान वा हृत्त्रैभ्योऽप्यमाणां ।

आहो सुरादीन् ह्यायशभागान् प्रजा उत स्त्रिममपत्यवपति ॥२०॥

अरक्षमाणा स्त्रिय उरि बालान् शोचत्यगो पुत्रपादैरियातात् ।

वाच देवीं ब्रह्मकुले कुर्मण्यब्रह्मण्ये राजकुल कुलाध्वान् ॥२१॥

किं क्षत्रधून् कलिनायसुहार् राष्ट्राणि वा तैरघरास्तानि ।

इतस्ततो वाशनपानवामस्त्राभ्यवायोऽग्न्यजीवलोक्त्रम् ॥२२॥

यद्राम्य ते भूरिभरायतारकृतायतारस्य हरपेरिति ।

अन्तर्हितस्य स्मरती विमुक्ता कर्माणि निर्वाणशिल्पिकृतानि ॥२३॥

इदं ममाचक्ष्व तवाधिमूढ वसुधरे येन विकर्षितामि ।

काणेन वा ते बलिना बलीयसा सुराचित किं हृतमम्ब सौभागम् ॥२४॥

धरण्युवाच

भवान् हि वेद तत्सर्वं यन्मा धमानुपृच्छति । चतुर्भिर्वतसे येन पादैर्लोकमुखावदै ॥२५॥

सत्यं शोच दया क्षातिस्त्याग सन्तोष आजवम् । शमो दमस्तप साम्य तितिक्षोपरति धृतम् ॥२६॥

ज्ञान विरक्तिरैश्वर्यं शौर्यं तेजो बल स्मृति । स्वातन्त्र्य कोशल कान्तिर्यैर्मादवमयच ॥२७॥

प्रागल्भ्य प्रश्रय शीत सह श्लोकावल भग । गाम्भीर्यैर्यैर्यमास्त्रिकय कीर्तिमानाऽनहृति ॥२८॥

एते चाये च भगवन्नित्या यत्र महागुणा । प्राय्यां महत्त्वमिच्छन्निर्न धियन्ति स कश्चित् ॥२९॥

तेनाह गुणपारेण श्रीनिवासेन साम्प्रतम् । शोचामि रहित लोक पाप्मान कलिने शितम् ॥३०॥

आत्मानं चानुशोचामि मवन्तं चामरोत्तमम् । देवान् पितृनृपान् साधून् स्वान् वर्णाक्षयाऽऽभमान्

ब्रह्मादयो बहुतिथि यदपाङ्गमोक्षकामान्तरः समचरन् भगवत्प्रपन्ना ।

सा श्री स्ववासमरविन्दवन विहाय यत्पादसौभाग्यमल भजतेऽनुरक्ता ॥३१॥

तस्याहमञ्जकुलिशाङ्कुशकेतुकेतै श्रीमत्पदैर्मगधत समलकृताङ्गी ।
 श्रीनित्यरोच उपलभ्य ततो विभूतिं लोमान् स मा व्यसृजदुत्सयतीं तदन्ते ॥ ३३ ॥
 यो वै ममातिभरमासुरवशराशामक्षौहिणीशतमपानुददात्मतन्त्र ।
 त्वा दु स्यामूनपदमात्मनि पौरुषेण सम्पादयन् यदुपुरम्यमभिभ्रदङ्गम् ॥ ३४ ॥
 का वा सहेत विरह पुरुषोत्तमस्य प्रेमावलोकश्चिरस्मितवल्गुजलै ।
 स्थैर्यं समानमहरन्मधुमानिनीना रोमोत्सवो मम यदहं विविद्विक्ताया ॥ ३५ ॥

स्योरेव कथयतो पृथिवीधर्मयोस्तदा । परीक्षितामराजर्षिं प्राप्तं प्राचीं सरस्वतीम् ॥ ३६ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा संहिताया प्रथमस्कन्धे पृथ्वीधर्मसत्त्वादो नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः

सूत उवाच

तत्र गोमिथुन राजा हन्यमानमनायवत् । दण्डहस्तं च वृषल ददृशे नृपलान्छनम् ॥ १ ॥
 वृषं मृणालवृषल मेहन्तमिव विभ्यतम् । वेपमान पदैकेन सीदन्तं शृङ्गताडितम् ॥ २ ॥
 गा च धर्मदुष्ठा दीना भृशं शृङ्गपदाहताम् । विवत्सा साश्रुवदनाक्षामा यवसमिच्छतीम् ॥ ३ ॥
 प्रपच्छ रयमास्तुद कार्तस्वरपरिच्छदम् । मेघगम्भीरया वाचा समारोपितकार्मुक ॥ ४ ॥
 वस्त्वं मच्छरणे लोके बलाद्धस्यबलान् बली । नरदेवोऽसि वेपेण नटवत्कर्मणाद्रिज ॥ ५ ॥
 वस्त्वं कृष्णे गते दूरं सह गाण्डीवधन्वना । शोच्योऽस्यशोच्यान् रहसि प्रहरन् वधमर्हसि ॥ ६ ॥
 त्वं वा मृणालवृषल पादैन्मून पदा चरन् । वृषरूपेण किं वक्षिद्देवो न परिरोदयन् ॥ ७ ॥
 न जातु पौरवेन्द्राणां दोर्दण्डपरिरम्भिते । भूतलेऽनुपतन्त्यस्मिन् विना ते प्राणिनां शुचि ॥ ८ ॥
 मा सौरभेयानुशुचो व्येतु ते वृषलान्द्रयम् । मारोदीरम्भ भद्रं ते खलानां मयि शास्त्रारि ॥ ९ ॥
 यस्य राष्ट्रे प्रजा सवाल्लस्यते साध्व्यसाधुभिः । तस्य मत्तस्य नश्यन्ति कीर्तिरायुर्मगो गतिः ॥ १० ॥
 एष राजा परो धर्मो ह्यार्तानामार्तिनिग्रहः । अत एनं वधिष्यामि भूतद्रुहमसत्तमम् ॥ ११ ॥
 कोऽवृश्चत्तव पादास्त्रीन् सौरभेय चतुष्पदः । मा भूवत्स्वादृशा राष्ट्रे राजा कृष्णानुवर्तिनाम् ॥ १२ ॥
 आख्याहि वृष भद्रं व साधूनामकृतागसाम् । आत्मवैरूप्यकतार पार्थानां कीर्तिदूषणम् ॥ १३ ॥
 जनेऽनागस्यध युञ्जन् सर्वतोऽस्य च मन्द्रयम् । साधूनां भद्रमेव स्यादसाधुदमने वृते ॥ १४ ॥
 अनागः स्विह भूतेषु य आगस्कृजिरङ्कुशः । आहर्तास्मि भुजसाक्षादमर्त्यस्यापि साङ्गदम् ॥ १५ ॥
 राजा हि परमो धर्मः स्वधर्मस्थानुपालनम् । शासतोऽन्यान् यथाशास्त्रमनापयुत्ययानिह ॥ १६ ॥

धर्म उवाच

एतद् पाण्डवेयानां युक्तमार्ताभयं वचः । वेपा गुणगणैः कृष्णो दौत्यादौ भगवान् वृत्तः १७

न वयं क्लेशशीजानि यतः स्युः पुरुषपर्यभ । पुरुषतः विज्ञानीमो वाक्यभेदविमोहिता ॥१८॥
 केचिद् विरुद्धवसना आहुरात्मानमात्मनः । देवमये परे रमं स्वभाग्रमपरे प्रभुम् ॥१९॥
 अप्रतर्क्यादनिर्देश्यादिति केष्वपि निश्चयः । अत्रानुरूपं राजपे विमृशस्य मनीषया ॥२०॥

सूत उवाच

एव धर्मे प्रवदति स सम्राट् द्विजसत्तम । समाहितेन मनसा विन्द पर्यचष्ट तम् ॥२१॥

राज्ञोवाच

धर्मे ब्रवीषि धर्मज्ञ धर्मोऽसि वृष्टरूपधृक् । यदधमकृतं स्यात् सूचकस्यापि तद् भवेत् ॥२२॥
 शयवा देवगणपाया नून गतिरगोचरा । चेतसो वचसश्चापि भूतानामिति निश्चयः ॥२३॥
 तप शौच दया सत्यमिति पादा प्रसीतिता । अधर्मोऽश्रयो भग्ना समयमद्रमदेस्तव ॥२४॥
 इदानीं धर्मं पादस्ते सद्यः निरर्तयेद् यतः । तं विष्णुस्त्यधर्मोऽयमनृतेनैधित कलि ॥२५॥
 इयं च भूर्भगवता न्यामिताकभरा सती । श्रीमद्रामन्यदायासे गततः कृतश्रीतुका ॥२६॥
 शोचन्तः सुकला साध्वी दुभयोवोऽज्ञिताधुना । अन्नहृष्याश्रुपथ्याज्ज्ञा शूद्रा भोष्यन्ति मामिति ॥
 इति धर्मे मया चैव सान्त्वयित्वा महारथ । निशातमाददे खड्गं कृत्येऽधमहेतवे ॥२८॥
 तं त्रिषामुमभिपेत्य विहाय नृपलाञ्छनम् । तत्पादमूलं शिरसा समागात् भयविह्वलः ॥२९॥
 पतितं पादयोर्वीक्ष्य कृपया दीनपतलः । शरण्यो नावधीच्छ्लोक्य आह चेदं हसन्निव ॥३०॥

राज्ञोवाच

न ते गुडाकश्यशोचराणां बदाञ्जलेयं भयमस्ति विशिष्टम् ।
 न वर्तितव्यं भवता कथञ्चन धेने मदीये त्वमधमबधु ॥३१॥
 त्वां वर्तमानं नरदेवदेहपुत्रप्रवृत्तोऽयमधर्मपूरा ।
 लोभोऽनृत चौर्यमनायमहो ज्येष्ठा च माया कलहश्च दम्भः ॥३२॥
 न वर्तितव्यं तदधमबधो धर्मेण सत्येन च वर्तितव्यम् ।
 ब्रह्मावत यत्र यजन्ति यज्ञैश्चैश्वरं यज्ञवितायिज्ञा ॥३३॥
 यस्मिन् हरिर्भगवानिष्यमान इत्यात्ममूर्तिर्यजता श्रुतनोति ।
 कामानमोघान् स्थिरजङ्गमानामातवर्हिषांयुर्विष आत्मा ॥३४॥

सूत उवाच

परीक्षितैवमादिष्ट स कलिजातवेपथुः । तमुत्ततासिमाह दण्डपाणिमिवोद्यतम् ॥३५॥

कलिर्वाच

यत्र वचनं वत्स्यामि सावभौम तवाशया । लक्ष्यं तत्र तत्रापि त्वामात्तेषु शरासनम् ॥३६॥
 तमे धर्मघृता भेष्टं स्थानं निर्देष्टुमर्हसि । यत्रैव नियतो वत्स्य आतिष्ठस्तेऽनुशासनम् ॥३७॥

सूत उवाच

अभ्यर्पितश्चादा तस्मै स्थानानि कल्पे ददौ । स्नानपात्रं च स्नात्वा यत्रार्चमश्नुविधम् ॥३८॥
 पुनश्च याचमानाय जातरूपमश्रमभुः । ततोऽनृतं गदं काम रजो धैर्यं च पञ्चमम् ॥३९॥
 अमूनि पञ्च न्यानानि ह्यधर्मप्रभव कलि । औत्तरेयेण दत्तानि न्ययसत्तन्निदेशकृत् ॥४०॥
 अपैतानि न सेवेत बुभूषुः पुरूपं क्वचित् । विनेषतो धर्मशीले राजा लोकपतिर्गुरु ॥४१॥
 कृपस्य नष्टास्त्रीन् पादास्तप शौचं दयामिति । प्रतिषदध आश्रमस्य मर्दां च समवधयत् ॥४२॥
 स एष एतर्ह्यध्यात् आसनं पार्ष्णिचोचितम् । वितामहे तोषन्यरा राशायण्य विप्रिधता ॥४३॥
 जाम्बेऽगुना स राजर्षिः कौरवेन्द्रधियोऽमरः । गङ्गाह्वने महाभागश्चमवर्ती वृद्धश्चूवा ॥४४॥
 इत्यभूतानुभावोऽयमभिमन्बुमुतोऽयम् । यस्य पालयत छोर्णो गूय सत्राय दीक्षिता ॥४५॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्स्य सदेवार्था प्रथमस्कन्धे कलिप्रदेशे नाम सत्तराष्टोऽध्यायः ॥१७॥

अथाष्टादशोऽध्यायः

सूत उवाच

यो वै त्रीण्यस्त्रविष्टो न मातृगदरे मृतः । अत्रुमहाद् भगवतः कृष्णस्याद्भुतमर्मणः ॥ १ ॥
 ब्रह्मकोपोर्यिताद् यस्तु तक्षकात्प्राणविप्रवात् । न सम्मुमोहोऽवमयाद् भगवत्यर्पिताशयः ॥ २ ॥
 उत्सृज्य सर्वतः स ह्यविशताजितमसिति । वैशाखवेर्जहौ शिष्यो गङ्गायां स्वकलेरम् ॥ ३ ॥
 नोत्तमश्लोकवार्तनां जुपता तत्कथामृतम् । न्याससम्भ्रमोऽन्तकालेऽपि स्मरता तत्पदाम्बुजम् ॥
 तावत्कलिर्न प्रभवैः प्रविष्टोऽपीह सर्वतः । यावदीशो महागुर्व्यामाभिमानय एकराट् ॥ ५ ॥
 यस्मिन्नहनि यक्षेण भगवानुत्सर्ज गाम् । तदैवेहानुवृत्तोऽसावधर्मप्रभवः कलिः ॥ ६ ॥
 नानुद्रेष्टि कलिं सम्राट् सारङ्ग इव सारभुक् । कुशलायां सिद्धयन्ति नेतराणि कृतानि यत् ॥
 किं नु बालेषु शूरेण कलिना धीरभीक्ष्णा । अप्रमत्तः प्रमत्तेषु यो मृकोऽगुर्वर्तते ॥ ८ ॥
 उपवर्णितमेतद् यं पुण्यं पारीक्षित मया । वासुदेवकथोपेतमारयानं यदपृच्छतः ॥ ९ ॥
 या या कथा भगवतः कथनीयोरुमणः । गुणकर्माभया पुमिं ससेव्यास्तां बुभूषुभिः १०

ऋषय ऊचुः

सूत जीव समा सौम्य शाश्वतीविशद यदा । यस्त्व शसति कृष्णस्य मर्त्यानाममृतं दिनः ॥११॥
 कर्मण्यस्मिन्नाश्वासे धूम्रधूम्रात्मना भवात् । आपाययति गोविन्दपादपद्मासव मधु ॥१२॥
 तुल्ययाम लवेनापि न स्वर्गे नापुनर्मवम् । भगवत्सङ्गिसङ्गस्य मर्त्यानि किमुताशिषः ॥१३॥

को नाम तृप्येद् रसवित्कथाया महत्तमेकान्तपरायणस्य ।

नात गुणानामगुणस्य जग्नुर्योगेश्वरा ये भवपात्रमुदया ॥ १४ ॥

तन्नो भवान् वै भगवत्प्रधानो महत्तमैकात्मरायणस्य ।
 हरेरुदार चरित विशुद्ध शुश्रूषता नो वितनोतु विद्वन् ॥ १५ ॥
 स वै महाभागवत परीक्षिद् योऽपनर्गाख्यमदभ्रबुद्धि ।
 ज्ञानेन वैयासकिमुद्भितेन भेने त्वगोद्भजनपादमूलम् ॥ १६ ॥
 तन्न पर पुण्यमसृज्यतार्यमाख्यानमत्यद्भुतयोगनिष्ठम् ।
 आर्याह्यन्ताचरितोरपन पारीक्षित भागवताभिरामन् ॥ १७ ॥

सूत उवाच

अहो वय जन्मभूतेऽयं हास इदानीदृष्ट्यापि विलोमजाता ।
 दौर्ध्रुत्यमाधि विधुनोति शीघ्र महत्तमानामभिधानयोग ॥ १८ ॥
 कुत पुनश्चणतो नाम नस्य महत्तमैकात्मपरायणस्य ।
 योऽनन्तशक्तिभगवाननन्तो महद्गुणत्वाद् यमनन्तमाहु ॥ १९ ॥
 एतावताल ननु सूचिनन गुणैरसाम्यानतिशायनस्य ।
 हित्वेतारान् प्रार्थयतो निभृतिर्यस्याग्निरेणु जुपतेऽभीष्टो ॥ २० ॥
 अयापि यत्पादनरावस्य जगद्विज्ञोपहृताङ्गाम्भ ।
 सेश पुनात्ययतमो मुकुन्दात् को नाम लोके भगवत्पदार्य ॥ २१ ॥
 यत्रानुरक्ता सहस्रैर्धोरा व्यपोक्ष दंष्टादिषु सङ्गमूढम् ।
 व्रजन्ति तत्पारमहस्यमत्य यस्मिन्नहिषोपशम स्वयम् ॥ २२ ॥
 अह हि पृष्टोऽयमणो भवद्भिराचक्ष आत्मावगमोऽन यावान् ।

नम पतन्त्यात्मसम पतत्रिणस्तया सम विष्णुगतिं विपश्चित ॥ २३ ॥

एकदा धनुर्धम्य विचरन्मृगया यने । मृगाननुगत आत्त क्षुधितस्तृपितो भृशम् ॥ २४ ॥
 जलाशयमचन्त्राण प्रविशन् तमाश्रमम् । ददर्श मुनिमासीन शात मीलितलोचनम् ॥ २५ ॥
 प्रतिरुद्धे द्विप्राणमनोऽनुद्धिमसारतन् । स्थानत्रयात्पर प्राप्त ब्रह्मभूतमविक्रियम् ॥ २६ ॥
 विप्रकीर्णजटाञ्छन रौरवेणाजितेन च । विशुष्यत्ताल्लृदक तथाभूतमयाचत ॥ २७ ॥
 अलङ्घनृणभूमादिरसमाप्तायसृष्ट । अवशातमिवात्मान मयमानश्चुकोप ह ॥ २८ ॥
 जभूतपूत सहस्रा क्षुत्तृढभ्यामदितात्मन । ब्राह्मण प्रत्यभूद् ब्रह्ममत्सरो मन्युरेव च ॥ २९ ॥
 स तु ब्रह्मप्रेरते गतामुमुग्ध रूपा । विनिर्गच्छन् घनुष्कोत्वा निषाय पुरमागमत् ॥ ३० ॥
 एष किं निमृतादोषकरणो मीलितेक्षण । मृषासमाधिराहोन्वित्किं नु स्यात्क्षत्रवधुभि ॥ ३१ ॥
 तस्य पुत्रोऽतिवेजस्वी विहरन् बालोऽर्भके । राशाय प्रापित तात श्रुत्वा तत्रेदमब्रवीत् ॥ ३२ ॥
 अयम् पालना पीत्ता बलिभुजामिव । स्वामिन्यध यद्वासाना द्वारपाना शुनामिव ॥ ३३ ॥

ब्राह्मणे क्षत्रबन्धुर्हि द्वारपालो निरूपित । सकथतदग्रहे द्वा स्व सभाण्डभोक्तुमर्हति ॥३४॥
 कृष्णे गते भगवति शास्तर्युत्पथगामिनाम् । तद्भिन्नसेतुनद्याह शास्त्रि पश्यत मे बलम् ॥३५॥
 इत्युक्त्वा रोयताम्राक्षो धयस्यानृषिनालकान् । कौशिकयाप उपस्पृश्य वाग्वज्र विससर्ज ह ॥३६॥
 इति लङ्घितमर्याद तक्षक सप्तमेऽहनि । दह्यथति स्म कुलाङ्गार चोदितो मेततद्रुहम् ॥३७॥
 ततोऽभ्येत्याश्रम बालो गले सर्पकलेवरम् । पितर धीक्ष्य दु खार्तो मुक्तकण्ठो करोद ह ॥३८॥
 स वा आह्विरसो ब्रह्मन् श्रुत्वा सुतविलापनम् । उन्मील्य शनकैर्नेत्रे हृष्टा स्वासे मृतोरगम् ॥३९॥
 विसृज्य पुनः पप्रच्छ वत्स कस्माद्वि रोदधि । केन वा ते प्रतिकृतमित्युक्त स न्यवेदयत् ॥४०॥

निशम्य शप्तमतदर्हे नरेन्द्र स ब्राह्मणो नात्मजमम्यनन्दत् ।

अहो वताहो महदश ते कृतमल्लयीसि द्रोह उरुर्दमो धृत ॥ ४१ ॥

न वै नृभिर्नरदेव पराख्य समातुमर्हस्यविपक्वबुद्धे ।

यत्तेजसा दुर्विपहेण गुप्ता विन्दन्ति भद्राण्यकुतोभया प्रजा ॥ ४२ ॥

अलक्ष्यमाणे नरदेवनाम्नि रयाङ्गपाणावयमङ्ग लोक ।

तदा हि चौरप्रचुरो विनङ्क्ष्यत्यरक्ष्यमाणोऽविवरूयवत्क्षणात् ॥ ४३ ॥

तदद्य न पापमुपैरयनन्वय यत्तदनायस्य वसोर्विलुम्पकात् ।

परस्पर घ्नन्ति शपन्ति वृक्षते पशून् स्त्रियोऽर्थान् पुरुदस्यवो जना ॥ ४४ ॥

तदाऽऽर्यधर्मश्च विलीयते नृणा वर्णाभमाचारसुतन्त्रयीमय ।

ततोऽर्यकामाभिनिवेशितात्मना शुना कपीनामिव वर्णसङ्कर ॥ ४५ ॥

धर्मपालो नरपति स तु सम्राट् बृहच्छ्रवा । साक्षा महाभागवतो राजर्षिर्यमेधयाट् ।

क्षुत्तृट्भ्रमयुतो दीनो नैवास्मच्छापमर्हति ॥ ४६ ॥

अपापेषु स्वमृत्येषु बालेनापक्वबुद्धिना । पाप कृत तद्गगवान् सर्वात्मा क्षन्तुमर्हति ॥४७॥

तिरस्कृता विप्रलब्धा शप्ता क्षिप्ता हता अपि । नास्य तत्प्रतिकुर्वन्ति तद्भक्षा प्रभवोऽपि हि ४८

इति पुत्रकृतापेन सोऽनुतप्तो महामुनि । स्वय विप्रकृतो राशा नैवाध तदचिन्तयत् ॥४९॥

प्रायश साधवो लोके परैर्द्वन्द्वेषु योजिता । न व्ययन्ति न हृष्यन्ति यत आत्मागुणाश्रय ॥५०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहत्स्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे विप्रशापोपलम्भन नामाष्टादशोऽध्याय ॥१८॥

अथैकोनविंशोऽध्यायः

सूत उवाच

महीपतिस्त्वय तत्कम गर्शे विचिन्तयन्नात्मकृत सुदुर्मना ।

अहो मया नीचमनार्यवत्कृत निरागसि ब्रह्मणि गूढतेजसि ॥ १ ॥

ध्रुव ततो मे कृतदेवहेलनाद् दुरत्ययं वृश्मन नातिदीर्घात् ।
 तस्मै काम रघुनिष्कृताय मे यथा न दुर्या पुनरेवमदा ॥ २ ॥
 अद्यैव राज्य बलमृद्धकाश प्रकोपितप्रहङ्गुलानलो मे ।
 दहत्वभद्रस्य पुनन मेऽन्तु पापीयसी धार्द्रिजदवगोम्य ॥ ३ ॥
 सचिन्तयन्निधमयाभ्रणोद् यथा मुने सुतोक्तो निश्च्युतिस्तधवाह्य ।
 स साधु मेने नचिरेण सज्जनान् प्रसक्तस्य विगच्छि सारणम् ॥ ४ ॥
 अथो विहायेमममु च लोके विमर्शितौ ह्यतया पुरस्तात् ।
 कृष्णादग्निसेनामधिमन्यमान उपाविशत् प्रायममर्त्यनयाम् ॥ ५ ॥
 या नै लसच्छ्रीतुलसीनिमिभ्रकृष्णाद्भिरेण्वम्भधिकामुनेभ्यः ।
 पुनाति लोहानुभयन सेशान् कस्ता न मेऽत मरिच्यमाण ॥ ६ ॥
 इति व्यवस्थित्य स पाण्डुरय प्रायोपयश प्रति विष्णुपत्न्याम् ।
 दध्यौ मुकुन्दादग्निमनयभावो मुनिप्रतो मुक्तसमस्तसङ्ग ॥ ७ ॥
 तत्रोपजग्मुर्भुवन पुनाना महानुभावा मुनय सशिष्या ।
 प्रायेण तीथाभिगमापदेशी स्वयं हि तीथानि पुनन्ति सत ॥ ८ ॥
 अत्रिर्बभिश्रच्यवन शरद्धानरिष्टनेमिर्मृगुरत्तिराश्व ।
 पराशरो गाविमुनोऽथ राम उत्तथ इन्द्रप्रमदेष्मगाहो ॥ ९ ॥
 मेधातिथिर्देवल आश्विमेगो भारद्वाजो गौतम विष्णुलाद ।
 मैत्रेय और्व कश्यप कुम्भयोनिर्देवायनो भगवान्नारदश्च ॥ १० ॥
 अन्ये च देवर्षिर्महर्षिव्या राजर्षिव्या अरुणादयश्च ।
 नानायेवप्रवरान् समेतानभ्यर्च्य राजा शिरसा चक्रदे ॥ ११ ॥
 मुखोदविष्टेष्वथ तेषु भूय कृतप्रणाम स्वचिन्तयित यत् ।
 विज्ञापयामास विविक्तचेता उपस्थितोऽग्रेऽभिगृहीतगणि ॥ १२ ॥

राज्ञोवाच

अहो यय धन्यतमा तृपाणा महत्तमानुग्रहणीयशीला ।
 राजा कुल ब्राह्मणपण्यशीचाद् दूराद्विमुक्त यत् तर्ह्येकम् ॥ १३ ॥
 तस्यैव मेऽन्य परावरेशो यावत्सचित्तस्य गृहेष्वभाक्ष्यम् ।
 निर्वेदमूले दिज्जिज्ञास्वरूपो यन प्रसक्ता भयमाशु घत्ते ॥ १४ ॥
 त मोषयान प्रतियज्ज विद्या गद्गा च देवी धृतचित्तभीते ।
 दिवे पश्य कुहकनाशको वा दद्यात्स्वल् गायत विष्णुगाथा ॥ १५ ॥

पुनश्च भूयाद् भगवत्प्राप्ते रति प्रसङ्गश्च तदाभयेषु ।
 महत्सु सां यामुपयामि सृष्टिं मेधस्तु सर्वत्र तमो दिक्षेभ्य ॥ १६ ॥
 इति स्म राजाध्वपवसाययुता प्राचीमूलेषु कुशेषु धीरः ।
 उदह्मणो दक्षिणवृत्त आस्ते समुद्रपत्न्या स्वगतान्यस्तमारः ॥ १७ ॥
 एव च तग्निरदेवदेवे प्रायोषविष्टे दिवि देवसह्यः ।
 प्रशस्य भूमौ च्चिरिन् प्रयुनैर्मुदा सुहृद्दुमयश्च तेषु ॥ १८ ॥
 महर्षयो चै समुपगता ये प्रशस्य साञ्चित्यमुदमाना ।
 ऊचुः प्रचतुप्रदशीलतारा यदुत्तमश्लोकगुणाभिरूपम् ॥ १९ ॥
 न या इदं रात्रिर्विषं चिप्रं भवत्सु वृष्ण समनुव्रतपु ।
 येऽध्यासन् रात्रिर्विष्टं सद्यो बहुभगवत्पार्यकामा ॥ २० ॥
 सर्वं ययं तावदिहामहेऽद्य कलेवर यावदसौ विशाय ।
 लोक पर विरजस्व विशोक यास्यत्यय मागवतप्रधान ॥ २१ ॥
 आश्रुत्य तदपिगणवच परीक्षितागमधुच्युद् गुरु चाव्यलीकम् ।
 आभाषतैनानभिन्वय युक्तं शुश्रूषमाणश्चरितानि विष्णो ॥ २२ ॥
 समागता सयंत एव सर्वे वेदा यथा मूर्तिपरास्त्रिष्टुष्टे ।
 नेहायवामुत्र च कश्चनार्यं श्रुते परात्प्रहमात्मशीलम् ॥ २३ ॥
 ततश्च च पृच्छयमिमं विपृच्छे विभ्रम्य विप्रा इतिकथ्यतायाम् ।
 सवात्मना म्रियमाणैश्च कृत्य शुद्धं च तन्नामृशतामियुक्ता ॥ २४ ॥
 तत्रामवद् भगवान् व्यासपुत्रो यदृच्छया गामटमानोऽनपेश ।
 अलक्ष्यलिप्तो निजलामतुष्टो वृत्तंश्च बालैरकभूतवेष ॥ २५ ॥
 तं द्रयष्टव्यं मुकुमारपादकरोरुबाहुसनपोलगात्रम् ।
 चार्यायताश्चोन्नतस्तुत्यकर्णसुभ्रानन कम्बुसुजातकण्ठम् ॥ २६ ॥
 निगूढजत्रु पृथुतुङ्गवक्षसमावर्तनाभिं बलिवल्गूदरं च ।
 दिगम्बरं वक्त्रविनीर्णकेशं प्रलम्बनाहुः स्वमरोत्तमाभम् ॥ २७ ॥
 श्यामं सदापीच्यवयोऽङ्गं लक्ष्म्या स्त्रीणा मनोऽक्षं चचिरस्मितेन ।
 प्रत्युत्थितास्तेऽमुनय स्वासनेभ्यस्तल्लक्षणज्ञा अपि गूढवर्चसम् ॥ २८ ॥
 स आगताय तस्मै सपर्यो शिरसाऽऽजहार ।
 त्रयोऽर्भका महासने सोपविवेश पूजित ॥ २९ ॥

स सवृतस्तत्र महान् महीयसा ब्रह्मपिराजपिदेवयित्तु ।
 व्यरोचताल भगवान् यथेदुर्ग्रहशतारानिकरै परीत ॥ ३० ॥
 प्रशान्तमासीनमकुण्ठमेधसं मुनि नृपो भागवतोऽभ्युपेत्य ।
 प्रणम्य मूर्ध्निर्वाहित कृताञ्जलिर्नत्वा गिरा सवृतया वपृच्छत् ॥ ३१ ॥

परीक्षिदुवाच

स्महो अद्य वयं ब्रह्मन् सखेव्या क्षत्रवधाय । कृपयातिथिरूपेण भगवन्निम्नीर्यका कृता ॥ ३२ ॥
 येनासस्मरणात् पुसा सद्य शुद्धयति वै गृहा । किं पुनर्दर्शनस्पर्शपादशौचासनादिभि ॥ ३३ ॥
 सान्निध्याच्चेमहायोगिन् पातकानि महात्ययि । सद्यो नश्यति वै पुसा विष्णोरिव सुरेतरा ॥ ३४ ॥
 अपि मे भगवान् प्रीत कृष्ण पाण्डुसुतप्रिय । पैतृष्वस्त्रेयप्रीत्यर्थं तद्गोत्रस्यात्तवा घब ॥ ३५ ॥
 अन्यया तेऽप्यक्तगतेर्दर्शनं न कथं नृणाम् । नितरा भ्रियमाणानां ससिद्धस्य धनीयस ॥ ३६ ॥
 अतः पृच्छामि सधिद्धिं योगिना परमं गुरुम् । पुरुषस्येह यत्कार्यं भ्रियमाणस्य सर्वथा ॥ ३७ ॥
 यच्छ्रुतव्यमयो जाप्य मत्कृतव्यं नृभिः प्रभो । स्मृतं यं भजनीयं वा ब्रूहि यद्वा विपर्ययम् ॥ ३८ ॥
 नूनं भगवतो ब्रह्मन् गृहेषु गृहमेधिनाम् । न लक्ष्यते ह्यवस्थानमपि गोदोहनं क्वचित् ॥ ३९ ॥

सुत उवाच

एवमाभाषितं पृष्टं सराज्ञा ऋग्भया गिरा । प्रत्यभाषत घर्मशो भगवान् बादरायणि ॥ ४० ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहत्स्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे गुवागमने षकोनविंशतिनमोऽध्याय ॥ १९ ॥

इति प्रथमस्कन्धः समाप्तः

हरि ॐ तत्सत्

श्रीमद्भागवतम्

द्वितीयस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

यरीयानेष ते प्रश्न कृतो लोकहितो नृप । आत्मवित्समत पुषा श्रोतव्यादिपु य पर ॥ १ ॥
 श्रोतव्यादीनि राजेन्द्र नृणा सन्ति सहस्रश । अपश्यतामात्मतत्त्व गृहेषु गृहमेधिनाम् ॥ २ ॥
 निद्रया ह्रियते नक्त व्यवसायेन च वा वय । दिवा चायेंहया राजन् कुटुम्बभरणेन वा ॥ ३ ॥
 दैहापत्यकलत्रादिध्वात्मसैन्येष्वसत्स्वपि । तेषा प्रमत्तो निघन पश्यन्नपि न पश्यति ॥ ४ ॥
 तस्माद् भारत सवात्मा भगवान् हरिरीश्वर । श्रोतव्य कीर्तितव्यश्च स्मर्तव्यश्चेच्छताभयम् ॥ ५ ॥
 एतावान् साख्ययोगम्या स्वधर्मपरिनिष्ठया । जमलभि पर पुषामते नारायणस्मृति ॥ ६ ॥
 प्रायेण मुनयो राजन् निवृत्ता विधिपेधत । नैर्गुण्यस्था रमन्ते स्म गुणानुबन्धने ह्ये ॥ ७ ॥
 इद भागवत नाम पुराण ब्रह्मसम्मितम् । अधीतवान् द्वापरदादौ पितुर्द्वैपायनादहम् ॥ ८ ॥
 परिनिष्ठितोऽपि नैर्गुण्य उत्तमश्लोकलीलया । गृहीतचेता राजर्षे आख्यान यदधीतवान् ॥ ९ ॥
 तदह तेऽभिषास्यामि महापौरुषिको भवान् । यस्य श्रद्धतामाशु स्यान्मुकुन्दे मति स्ती ॥ १० ॥
 एतन्निर्दिष्टमानानामिच्छतामकुतोभयम् । योगिना नृप निर्णीत हरेर्नामानुकीर्तनम् ॥ ११ ॥
 किं प्रमत्तस्य बहुभि परोश्चैर्हायनैरिह । वर मुहूर्ते विदित घटेत श्रेयसे यत ॥ १२ ॥
 खट्वाङ्गो नाम राजर्षिशाखेयत्तामिहायुष । मुहूर्तात् सर्वमुत्सृज्य गतवानभय हरिम् ॥ १३ ॥
 तवाप्येतर्हि कौरव्य सप्ताह जीवितावधि । उपकल्पय तत्सर्वं तावद् यत्साम्प्रयायिकम् ॥ १४ ॥
 अन्तराले तु पुरुष आगते गतसाध्वस । छिन्द्यादसङ्गशस्त्रेण स्पृष्टा देहेऽनु ये च तम् ॥ १५ ॥
 गृहात् प्रव्रजितो धीर पुण्यतीर्थजलाश्रुत । शुचौ विविक्त आसीनो विधिवत् कल्पितासने ॥ १६ ॥
 अभ्यसेन्मनसा शुद्ध निवृद्धहाक्षर परम् । मनो यच्छेजितश्वासो ब्रह्मबीजमविसारन् ॥ १७ ॥
 नियच्छेद् विषयेभ्योऽज्ञा मनसा बुद्धिसारथि । मन कर्मभिराक्षिप्त शुभायें धारयेद् धिया ॥ १८ ॥
 तत्रैकाग्र्यव व्यायेदव्युच्छिन्नेन चेतसा । मनो निर्विषय युद्धक्त्वा तत किञ्चन न स्परेत् ।

पद तत्परम विष्णोर्मनो यत्र प्रसीदति ॥ १९ ॥

रजस्तमोभ्यामाक्षित विमूढ मन आत्मन । यच्छेद्धारणया क्षीरो हृति या तत्कृतमलम् ॥२०॥
यस्या सन्धार्यमाणाया योगिनो भक्तिरक्षण । आशु सम्पद्यते योग आश्रय भद्रमीक्षत ॥२१॥

राजोवाच

यथा सन्धार्यत ब्रह्मन् धारणा यत्र सम्मता । यादृशी वा हरेदाशु पुरुषस्य मनोमलम् ॥२२॥

श्रीशुक उवाच

जितासनो जितश्वाखो जितसङ्गो जितेन्द्रिय । स्थूल भगवतोरूप मन सन्धारयेद् धिया ॥२३॥
विशेषस्तस्य देहोऽयं स्थविष्ठश्च स्थवीयसान् । यनेदं दृश्यत विद्यन् भूत भव्य भवश्च सत् ॥२४॥
आण्डकोटो शरीरेऽस्मिन् सप्ताम्बरसयुते । वैराज पुरुषो योऽसौ भगवान् धारणाश्रय ॥२५॥

पातालमेतस्य हि पादमूलं पठन्ति पार्थिवपदे रसातलम् ।

महातन् विश्वसृजोऽयं गुह्यै तलतलं वै पुरुषस्य जह्ने ॥२६॥

इदं जानुनी सुत तं विश्वमूर्तेरुद्वयं वितलं चातलं च ।

महीतलं तज्जघन महीपते नभस्तलं नाभिसरो गृणन्ति ॥२७॥

उरस्तलं प्यातिरनीकमस्य ग्रीवा महर्ष्यदनं वै जनोऽस्य ।

तपो ररागी विदुरादिपुंस सत्यं तु शीर्षाणि सहस्रशीर्ष्ण ॥२८॥

हृद्रादयो बाहव आहुयन्त्या कर्णा दिशो भोत्रममुष्य शब्द ।

नभस्तलद्वयो परमस्य नासे घ्राणोऽस्य गन्धो मुखमग्निरिन्द्र ॥२९॥

चौरक्षणी चक्षुरभूत् पतङ्ग पद्माणि विष्णोरहनी उभे च ।

तद्भूविजृम्भ परमेष्ठिविष्ण्यमावोऽस्य तालं रस एव जिह्वा ॥३०॥

छायास्वनन्तस्य शिरो गृणन्ति दद्या यम स्नेहकला द्विजानि ।

हासो जनोमादकरी च माया दुरन्तसर्गो यदपाङ्गमात्र ॥३१॥

ग्रीवोत्तरोष्ठोऽधर एव लोभो घर्म स्तनोऽधर्मपयोऽस्य पृष्ठ ।

कस्तस्य मेढ्रं वृणौ च मित्रौ कुक्षि समुद्रा गिरयोऽस्मिन्महा ॥३२॥

नवोऽस्य नाड्योऽयं तनूरुहाणि महीरुहा विश्वतनोर्नृपेन्द्र ।

अनन्तग्रीयं श्वसितं मातरिश्वा गतिवयं कर्म गुणप्रवाह ॥३३॥

इशस्य केशान् त्रिदुरम्बुवाहान् वायस्तु सन्ध्यां कुक्षयं भूम् ।

अन्यत्तमाहुर्हृदयं मनश्च स चन्द्रमा सवविकारकोश ॥३४॥

विश्वानर्थास्तु महिमामनन्ति सर्वात्मिनोऽन्तःकरणं गिरिध्रम् ।

अथाश्वत्थुर्गगना नगानि सर्वे मृगा पशव ओषिदेशा ॥३५॥

ययासि तद्व्याकरण विचित्र मनुर्मनीषा मनुजो निवास ।
 गन्धर्वविद्याधरचारणाप्सर स्वरस्मृतीरसुरानीकवीर्य ॥३६॥
 ब्रह्मानन क्षत्रभुजो महात्मा विङ्कुरङ्घ्रिश्रितकृष्णवर्ण ।
 नानाभिघाभीज्यगणोपपन्नो द्रव्यात्मक कर्म वितानयोग ॥३७॥
 इयानसावीश्वरविग्रहस्य य सन्निवेश कथितो मया ते ।
 सन्धार्यतडांस्मन् वपुषि स्वविष्टे मन स्वबुद्ध्या न यतोऽस्ति किञ्चित् ॥३८॥
 स सर्ववीर्यस्यनुभूतसर्व आत्मा यया स्वप्रजनेक्षितैक ।
 त सत्यमानदनिधि भजेत नान्यत्र सज्जेद् यत आत्मपात ॥३९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्या संहितायां द्वितीयस्कन्धे महापुरुषमस्थानुवर्णने प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एव पुरा धारणयाऽऽत्मयोनिर्णष्टा स्मृतिं प्रत्यचरुष्य तुष्टात् ।
 तथा ससज्जंदममोघदृष्टिर्यथाप्ययात् प्राग्व्यवसायबुद्धि ॥ १ ॥
 शान्दस्य हि ब्रह्मण एष पन्था यन्नामभिध्यायति धीरपार्यै ।
 परिभ्रमस्तत्र न विन्दतेऽर्थान् मायामये वासनया शयान ॥ २ ॥
 अत क्विर्नामसु यावदर्थं स्यादप्रमत्तो व्यवसायबुद्धि ।
 सिद्धेऽन्यथार्थे न यतेत तत्र परिभ्रम तत्र समीक्षमाण ॥ ३ ॥
 सत्या क्षितौ किं कश्चिपो प्रयासैर्वाहौ स्वसिद्धे ह्युपरहणे किम् ।
 सत्यञ्जलौ किं पुरुषात्रपात्या दिग्वत्कलादौ सति किं दुक्लै ॥ ४ ॥

चौराणि किं पयि न सति दिशन्ति भिक्षा नैवाङ्घ्रिपा परभृत सरितोऽप्यशुष्यन् ।
 रुद्धा गुहा किमजितोऽवति नोपसन्नान् कस्माद् भजन्ति कवयो धनदुर्मदायान् ॥ ५ ॥

एव स्वचित्ते स्वत एव सिद्ध आत्मा प्रियोऽर्थो भगवाननन्त ।
 त निर्वृतो नियतार्थो भजेत ससारहेतुपरमश्च यत्र ॥ ६ ॥
 कस्ता त्वनाहत्य परानुचितामृते पशूनसर्ती नाम शुञ्ज्यात् ।
 पश्यञ्जन पतित वैतरण्या स्वकमजान् परितापाङ्गुषाणम् ॥ ७ ॥
 केचित्स्वदेहान्तर्द्वंदावकशो प्रादेशमात्र पुरुष वसन्तम् ।
 चतुर्भुज कञ्जुरयाङ्गशङ्खगदाधर धारणया स्मरन्ति ॥ ८ ॥

प्रसन्नवक्त्र नलिनायतेक्षण वदम्बविञ्जलपिङ्गवाससम् ।
 लसन्महारत्नहिरण्ययाङ्गम् स्फुरन्महारत्नकिरीटकुण्डलम् ॥ ९ ॥
 उग्रिन्द्रहस्तङ्कजकर्णिकाश्रये योगेश्वरास्यापितपादपङ्कजम् ।
 श्रीलक्ष्मण कौस्तुभरत्नकधरमम्लानलक्ष्म्या वनमालयाऽऽवृतम् ॥ १० ॥
 विभूषित मेखललयाङ्गुलीपर्वमहाधनैर्नूपुरकङ्कणादिभि ।
 निष्कामन्यकुञ्चितनीलकुन्तैर्विरोचमानाननहासधनैश्च ॥ ११ ॥
 अदीनलीलाहसितेशोभन्सद्भूमङ्गसमुचितभूयनुग्रहम् ।
 हृषेत चित्तमयमेनमीश्वर ध्यायन्मनो धारणशक्तितृप्ते ॥ १२ ॥
 एकैकशोऽङ्गानि धियानुभाषयेत् पादादि यावद्वसित गदामृत ।
 जित जित स्थानमशेष धारयेत् पर पर शुद्ध्यति धारयेद्यथा ॥ १३ ॥
 यावन् जायेत परावरेऽस्मिन् विन्वेश्वरे द्रष्टरि भक्तियोग ।
 तान्मन्त्रवीय पुरुषस्य रूप नियाचक्षणे प्रयत स्मरेत् ॥ १४ ॥
 स्थिर सुख चासनमाश्रितो यत्तियदा जिह्वामुखिममल लोचम् ।
 काले च देशे च मनो न तज्जयेन् प्राणान् नियच्छे मनसा जितासु ॥ १५ ॥
 मन स्वशुद्ध्यामलया नियम्य क्षेत्रज्ञ एता निनयेत् तमात्मनि ।
 आत्मानमात्मव्यवस्थं धीरो लब्धोऽन्यथास्तिविरमेत् कृत्यात् ॥ १६ ॥
 न यत्र कालोऽनिमिषा पर प्रभु कुतोऽनु दया जगता य इक्षिरे ।
 न यत्र सत्त्व न रजस्तमश्च न वै विकारो न महा प्रधानम् ॥ १७ ॥
 पर पद वैष्णवमामनन्ति तत्रानेति नेतीत्यतदुल्लिख्यते ।
 विसृज्य दीरात्म्यमनन्यसौहृदा हृदीयगुणाहपद पदे पदे ॥ १८ ॥
 इत्य मुनिस्तूरमेद् व्यवसितो विशानहन्तीर्वसुरचित्ताशय ।
 स्ववार्णिनाऽऽशीड्य गुदं ततोऽनिल म्यानेषु पदसूत्रमयजितम् ॥ १९ ॥
 नाम्ना स्थित हृद्यधिरूप्य म्माङ्गुदानगत्पौरसि त नयेऽमुनि ।
 ततोऽनुसन्धाय धिया मनन्दी स्वतामूढ शनकैर्नयेत् ॥ २० ॥
 तस्माद् भुवोरन्तरमुन्नयेत् निरुद्धसत्ताप्यनोऽन्येषु ।
 स्थित्वा मुहूर्तार्धमकुण्ठदृष्टिर्निर्मितं मूर्धन् विसृजेत् पर गत ॥ २१ ॥
 यदि प्रमास्यभूय पारमेश्वर वैद्यायसानामुत यद्विहारम् ।
 अष्टाक्षिपत्य गुणसत्रियाये सदैव गच्छेत्तन्मतेन्द्रियैश्च ॥ २२ ॥

योगेश्वराणां गतिमाहुरन्तर्द्विस्त्रिलोक्या पवनान्तरात्मनाम् ।

न कर्मभिस्तां गतिमाप्नुयन्ति विद्यातमोयोगसमाधिभाजाम् ॥ २३ ॥

वैश्वानरं याति विहायसा गतं सुषुम्नया ब्रह्मपथेन शोचिषा ।

विभूतकल्कोऽथ हरेरुदस्तात् प्रयाति चक्रं नृप शैशुमारम् ॥ २४ ॥

तद्विश्वनाभिं स्वतिवर्त्य विष्णोरणीयसा विरजेनात्मनैक ।

नमस्कृतं ब्रह्मविदामुपैति कल्पायुषो यद्विबुधा रमन्ते ॥ २५ ॥

अथो अनन्तस्य मुत्तानलेन दन्दह्यमानं च निरीक्ष्य विश्वम् ।

निर्याति सिद्धेश्वरजुषविध्वंयं यद् द्वैपरार्ध्यं तद् पारमेष्ठ्यम् ॥ २६ ॥

न यत्र शोको न जरा न मृत्युर्नातिर्न चोद्रेगः श्रुते कुतश्चित् ।

यच्चित्तोदं कृपयानिदविदा दुरन्तदुःखप्रभवानुदर्शनात् ॥ २७ ॥

ततो विशेषं प्रतिपद्य निर्भयस्तेनात्मनापोऽनलमूर्तिरत्परम् ।

ज्योतिर्मयो वायुमुपेत्य काले वाय्वात्मना खं बृहदात्मलिङ्गम् ॥ २८ ॥

प्राणेन गन्धं रसनेन वै रसं रूपं तु दृष्ट्या श्वसनं त्वचैव ।

श्रोत्रेण चोपेत्य नभोगुणत्वं प्राणेन चाकृतिमुपैति योगी ॥ २९ ॥

स भूतसूदमेन्द्रियसन्निकर्षं मनोमयं देवमयं विकार्यम् ।

ससाग्रं गत्वा सह तेन याति विशानतत्त्वं गुणसनिरोधम् ॥ ३० ॥

तेनात्मनाऽऽत्मानमुपैति शान्तमानन्दमानन्दमयोऽनसने ।

एतां गतिं भागवतीं गतो यः स वै पुनर्नेह विपन्नतः ॥ ३१ ॥

एते स्मृती ते नृप वेदगीते त्वयाभिपृष्टे ह सनातने च ।

ये वै पुरा ब्रह्मण आह पृष्ट आराधितो भगवान् वासुदेव ॥ ३२ ॥

न ह्यतोऽन्यं शिवं पन्था विशतं सञ्ज्ञताविह । वासुदेवे भगवति भक्तियोगो यतो भवेत् ॥ ३३ ॥

भगवान् ब्रह्मकार्त्स्न्येन निरन्वीक्ष्य मनीषया । तदध्यवस्यत्कूटस्थो रतिरात्मन्यतो भवेत् ॥ ३४ ॥

भगवान् सर्वभूतेषु लक्षितं स्वात्मना हरिः । हृदयैर्बुद्ध्यादिभिर्द्रष्टा लक्षणैरनुमापकैः ॥ ३५ ॥

तस्मात् सर्वात्मना राजन् हरिः सर्वत्र सर्वदा । श्रोतव्यं कीर्तितव्यं स्मृतं व्यो भगवान् नृणाम् ॥ ३६ ॥

पिबन्ति ये भगवत आत्मनः सता कथामृतश्रवणपुटेषु सम्भृतम् ।

पुनरिति ते विषयविदूषिताशयं व्रजन्ति तच्चरणसरोरुहान्तिकम् ॥ ३७ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्या संहितायां द्वितीयस्कन्धे पुरुषसत्यावर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २२ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः.

श्रीशुक उवाच

एवमेतन्निगदितं पृष्टवान् यद्व्रतान् मम । तृणार्थं प्रयमाणां मनुष्येषु मनीषिणाम् ॥ १ ॥
 नक्षत्रचक्रकामस्तु यत्नेन ब्रह्मणस्पतिम् । इन्द्रमिन्द्रियवामस्तु प्रजाकाम प्रजापतीन् ॥ २ ॥
 देवा माया तु श्रीनामस्तजस्कामो निभावसुम् । वसुकामो वसन् रुद्रान् वीरकामोऽथ वीर्यवान् ॥
 अत्रायकामस्त्वदिति स्वर्गकामोऽदिति मुतात् । विश्वान् देवान् राज्यकाम मायान् ससाधको निशाम्
 आयुष्कामोऽश्विनौ देवौ पुष्टिकाम इला यजेत् । प्रतिष्ठाकाम पुरुषो रोदसी लोकमातरौ ॥ ५ ॥
 रूपाभिकामो गन्धवान् स्त्रीकामोऽप्सरउत्तरीम् । आधिपत्यकाम सर्वेषां यजेत परमेष्ठिनम् ॥ ६ ॥
 यज्ञ यज्ञेयं यज्ञस्काम कोशकाम प्रचेतसम् । निराशामस्तु मिरिणदाभ्युत्थार्थं उमासतीम् । ७ ॥
 धर्मार्थं उत्तमश्लोकं तत्तु तवन् वितुन् यजेत् । रक्षाकाम पुण्यजनानो नृकामो मरुद्गणान् ॥ ८ ॥
 राज्यकामो मनू देवान् श्रुतिं त्वमिचरन् यत्नेत् । कामकामो यत्नेत् सोममकाम पुरुषपरम् ॥ ९ ॥
 अकाम सर्वकामा धा मातृकाम उदारघा । तीक्ष्णं भक्तियोगेन यजेत पुरुष परम् ॥ १० ॥
 एतां गां व यजतामिह नि श्रेयसोदय । भगवत्यन्तलो भागो यद्भागवतमङ्गत ॥ ११ ॥

शान यज्ञप्रतिनिवृत्तगुणो मिचरन्मात्मप्रवाद उत यत्र गुणेष्वसङ्गः ।

वैवस्वदमतपयस्त्वय भक्तियोगो नो निवृत्तो हरिकथासु रति न कुर्यात् ॥ १२ ॥

शौनक उवाच

इत्यभिधाहृत राजा निशम्य भरतर्षभ । किमयत् पृष्टवान् भूयो वैयासस्मिन्मृषि कविम् ॥ १३ ॥
 एतच्छ्रुत्वा विद्वन्सुत नोऽहमिमापितुम् । कथा हरिकथोदकां सतास्थु सदसि ध्रुवम् ॥ १४ ॥
 स वै भागवतो राजा पाण्डवो महारथ । यात्नीडनैः ब्रीडन् कृष्णक्रीडाय जाददे ॥ १५ ॥
 वैयासकिं भगवान् वासुदेवरायण । उरगायगुणोदारा सतास्थुर्हि समागमे ॥ १६ ॥
 आयुर्हरति वै पुनामुद्यतस्त च यतसौ । तस्यत यत्पुणो नीत उत्तमश्लोकवातया ॥ १७ ॥
 तत्र किं न जीर्वा तमस्त्रा विनश्चतयुत । न खादति न मेदति किं ग्रामपशवोऽपरे ॥ १८ ॥
 धविद्वराहद्वारैः सस्तुत पुन्य पशु । न यत्कर्णपथोपेतो जातु नाम गदाप्रज ॥ १९ ॥

विळे बनोद्वममिक्कमान् ये न शृण्वत कर्णपुटं तस्य ।

त्रिहासती दादुरिरेव सुत न चोरगायत्युरगायगाया ॥ २० ॥

भार पर पट्टिरीटजुमप्युत्तमाङ्ग न नमे मुकुन्दम् ।

शावो करो नो कुरुत सपर्यो हरत्सत्काञ्चनकङ्कणी या ॥ २१ ॥

बहायित ते नयने ताराणां लिङ्गानि विष्णोर्न निरीश्रुतो ये ।

पादौ नृणां तौ द्रुमचमभाचौ क्षेप्राणि नानुव्रजतो हरेर्या ॥ २२ ॥

जीवन्मुक्तो भागवताद्भिर्येषु न जातु मत्स्योऽभिलभेत यस्तु ।
 श्रीरिण्युपधा मनुजस्तुल्य्याः श्वसन्त्यवो यस्तु न वेद गन्धम ॥२३॥
 तदस्मसार इदं यतेद यद् गृह्यमाणैर्हरिनामधेयै ।
 न विनियेताय यदा त्रिकारो नेधे जल गात्रच्छेदु इयं ॥२४॥
 अथाभिषेकस्त मनोऽनुवृत्त प्रभापरो भागवतप्रधान ।
 यदाह वैयासकिरात्मनिद्याविशारदो त्वपि साधु वृष्ट ॥२५॥
 इति श्रीमद्भागवते भगवत्पुराणे पारमहंस्यो महिषाया द्वितीयस्कन्धे तृतीयेऽध्यायः ॥३॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

सूत उवाच

वैयासिकेति वचस्तत्त्वनिश्चयमात्मन । उपधार्य मतिं कृष्ण औत्तरेय सतीं व्यधान ॥ १ ॥
 आत्मज्ञायास्तुतागारपशुद्रविणरधुपु । राज्ये चाविकले निय विरूढा ममता जहौ ॥ २ ॥
 पप्रच्छ चेममेवार्थं यन्मा पृच्छथ सत्तमा । कृष्णातुमावधवणे श्रद्धधानो महामता ॥ ३ ॥
 मस्या विशाय मन्यस्य कर्म त्रैवर्गिकं च यत् । यामुदेरे भगवति आत्मभाज दृढ गत ॥ ४ ॥

राजोवाच

समीचीन वचो ब्रह्मन् सर्वशस्य तवानघ । तमो त्रिदीयते महा हरे कथयत कथाम् ॥ ५ ॥
 भूय एव विविरतामि भगवानात्ममायया । यथेद सृजते विश्व दुर्विभाव्यमधीश्वरै ॥ ६ ॥
 यथा गोपायति विभुर्यथा सयच्छते पुन । यायाशक्तिमुपाभित्य पुरुशक्ति पर पुमान् ।

आत्मा प्रीदयन् क्रीडन् करोति विकरोति च ॥ ७ ॥

नूनं भगवतो ब्रह्मन् हरेरद्भुतकर्मण । दुर्विभाव्यमिवाभाति कविभिश्चापि चेष्टितम् ॥ ८ ॥
 यथा गुणास्तु प्रकृतेर्युगपरक्रमशोऽपि वा । विभर्ति भूरिशस्त्रेण कुर्वन्कमाणि जमभि ॥ ९ ॥
 विचिकिरितमेतमे ब्रवीतु भगवान् यथा । शब्दे ब्रह्मणि निष्णात परस्मिन् मवान् खलु १०

सूत उवाच

इत्युपामन्त्रितो राजा गुणानुकथने हरे । हृषीकेशमनुस्मृत्य प्रतिवक्तु प्रचक्रमे ॥ ११ ॥

श्रीशुक उवाच

नम परस्मै पुरुषाय भूयसे सद्गुणवस्थाननिरोधलीलाया ।
 गृहीतशक्तिव्रिताया देहिनामन्तर्मवायानुपलक्ष्यवर्मने ॥ १२ ॥
 भूयो नम सद्गुजिनच्छिदेऽऽसनामसभवायाखिलसत्त्वमूतये ।
 पुषा पुन पारमहंस्य आश्रमे व्यवसितानामनुमृग्यदाशुपे ॥ १३ ॥

नमो नमस्तेऽस्तु नमो भवतु विदूरवाशाय मुहुः कुयोगिनाम् ।
 निरस्तसाध्यातिशयेन राषसा स्वधामनि ब्रह्मणि रस्यते नमः ॥१४॥
 यत्कीन यत्स्मरण यदीक्षण यद्वन्दन यद्रूपेण यदर्शनम् ।
 लोकस्य सर्वो विधुनोति कल्मष तस्मै मुभद्रश्रवसे नमो नमः ॥१५॥
 विचक्षणा यश्चरणोपसादनात् सङ्गं व्युदस्योभयतोऽन्तरात्मन ।
 विदति हि ब्रह्मगतिं गतह्रमास्तस्मै मुभद्रश्रवसे नमो नमः ॥१६॥
 तपस्विनो दानपरा यशस्विनो मनस्विनो मन्त्रिदः सुमङ्गला ।
 क्षेम न विदन्ति विना यदर्पण तस्मै मुभद्रश्रवसे नमो नमः ॥१७॥
 किरातहूणा भूपतिन्दुपुष्कसा आभीरकङ्का यवना खल्लादय ।
 येऽन्ये च पाषा यदुपाधयाश्रया श्रुयन्ति तस्मै प्रभविष्णवे नमः ॥१८॥
 स एष आत्माऽऽमवतामवीक्षरन्मयीमयो धर्ममयस्तपोमय ।
 गतज्वलीकैरजशङ्करादिभिर्वितक्यलिहो भगवान् प्रसीदताम् ॥१९॥
 भिय पतिर्यतयति प्रजापतिर्विषा पति गैकपतिर्धरापति ।
 पतिर्गतिश्चाध्वर्युष्णिगाल्यता प्रसीदता मे भगवान् सता पति ॥२०॥
 यदद्वैतप्रनुष्ठानसमाधिषौतया धियानुपश्यन्ति हि तत्त्वमात्मन ।
 वदन्ति चैतत्त्ववयो यथावच्च स मे मुहुः दा भगवान् प्रसीदताम् ॥२१॥
 प्रचोदिता येन पुरा सरस्वती वितवतानस्य सर्वा स्मृति हृदि ।
 स्वल्पेणा प्रादुर्भूतविलास्यत स मे श्रृयाणामृषभ प्रसीदताम् ॥२२॥
 भूतैर्महद्भिर्य इमा पुरो विभुर्निर्माय शेते यदमूय पृथक् ।
 भुक्ते गुणान् धोदश धोदशात्मक सोऽङ्कृषीष्ट भगवान् वचासि मे ॥२३॥

नमस्तस्मै भगवते व्यासायामिततेजसे । पपुजानमय सौम्या यमुखाभुक्कहासवम् ॥२४॥
 एतदेवात्मभू राज्ञारदाय विपृच्छते । वेदगर्भाऽभ्यधात् साक्षाद् यदाह हरिरात्मन २५
 र्णि श्रीमद्भागवत महापुराणे परमहंस्ये संहितायां द्वितीयस्कन्धे चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

नारद उवाच

दवदेव नमस्तेऽस्तु भूतभावन पूर्वन । तद्विज्ञानीहि यज्ज्ञानमात्मतत्त्वनिदर्शनम् ॥ १ ॥
 यद्रूपं यदधिष्ठानं यत् सृष्टिमिदं प्रभो । यत्तस्य यत्परं यच्च तत्तत्त्वं यद् तत्त्वतः ॥ २ ॥
 सर्वं ह्येतद्भवान् वेद भूतमव्यभक्तप्रभ । कर्तव्यं कर्तव्यं विना विना विना विना ॥ ३ ॥

यदिज्ञानो यदाधारो यत्परस्त्व यदात्मक । एक सृजति भूतानि भूतैरेवात्ममायया ॥ ४ ॥
आत्मन् भावयसे तानि न पराभावयन् स्वयम् । आत्मशक्तिमगृह्य ऊणनाभिरिवाहम् ॥ ५ ॥
नाह वेद पर ह्यस्मिन्नापर न सम विभो । नामरूपगुणैर्भाव्य सदसत्किञ्चिदयत ॥ ६ ॥
स भवानचरद् घोर यत्तप सुसमाहित । तेन रोदयसे नस्त्व पराशङ्का प्रयच्छसि ॥ ७ ॥
एतमे पृच्छत सर्वे सर्वज्ञ सकलेश्वर । विजानीहि तथैवेदमह बुद्धयेऽनुशासित ॥ ८ ॥

ब्रह्मोवाच

सम्प्राकृष्टणिःस्वेद वत्स ते विचिकित्सितम् । यदह चोदित सौम्य भगवद्दीर्यदर्शने ॥ ९ ॥
नानृत तव तच्चापि यथा मां प्रब्रवीषि भो । अनिशाय पर मत्त एतावत्त्व यतो हि मे ॥ १० ॥
येन स्वरोचिषा विद्वन् रोचित रोचयाम्यहम् । ययार्कोऽभिर्यथा सोमो ययर्त्तमहत्तरका ॥ ११ ॥
तस्मै नमो भगवते वासुदेवाय धीमहि । यन्मायया दुर्जयया मा तुवन्ति जगद्गुरुम् ॥ १२ ॥
विलज्जमानया यस्य स्यादुमीक्षापयेऽमुया । विमोहिता विकल्पन्ते ममाहमिति दुधिय ॥ १३ ॥
द्रव्य कर्म च कालश्च स्वभावो जीव एव च । वासुदेवात्परो ब्रह्मन् चा योऽर्थोऽस्ति तत्त्वत ॥ १४ ॥
नारायणपरा वेदा देवा नारायणाङ्गजा । नारायणपरा लोका नारायणपरा मखा ॥ १५ ॥
नारायणपरो योगो नारायणपर तप । नारायणपर ज्ञान नारायणपरा गति ॥ १६ ॥
तस्यापि द्रष्टुरीशस्य कूटस्थस्याखिलात्मन । सृज्यसृजामि सृष्टोऽहमीक्षयैराभिचोदित ॥ १७ ॥
सद्य रजस्तम इति निर्गुणस्य गुणाञ्जय । स्थितिसर्गनिरोधेषु गृहीता मायया विभो ॥ १८ ॥
कार्यकारणकर्तृत्वे द्रव्यज्ञानक्रियाश्रया । ब्रह्मन्ति नित्यदामुक्त मायिन पुरुष गुणा ॥ १९ ॥
स एष भगवोऽह्निह्निभिरेभिरघोक्षज । स्वलक्षितगतिर्ब्रह्मन् सर्वेषा मम चेश्वर ॥ २० ॥
कालं कर्म स्वभाव च मायेशो मायया स्वया । आत्मन् यदृच्छया प्राप्त विबुभूपुरुषाददे ॥ २१ ॥
कालाद् गुणयतिक्रम परिणाम स्वभावत । कर्मणो जन्म महत् पुरुषाधिष्ठितादभूत् ॥ २२ ॥
महत्तु विदुर्बाणाद्रज सत्त्वोपवृद्धितात् । तम प्रधानस्त्वभयद् द्रव्यज्ञाननिर्यात्मक ॥ २३ ॥
सोऽहङ्कार इति प्राक्तो विदुर्वन् समभूत्त्रिधा । वैकारिकतैजसश्च तामसश्चेति यन्निदा ।

द्रव्यशक्ति क्रियाशक्तिर्ज्ञानशक्तिरिति प्रभो ॥ २४ ॥

गमसादपि भूतादेर्विकुर्वाणादभूज्जम् । तस्य मात्रा गुण शब्दो लिङ्ग यद् द्रष्टृदृश्ययो ॥ २५ ॥
नमसोऽय विदुर्बाणादभूत्सर्शगुणोऽनिल । परान्वयाच्छब्दवाश्च प्राण ओज सहो बलम् ॥ २६ ॥
वायोरपि विदुर्बाणात्कालकर्मस्वभावत । उदपत्यत तेजो वै रूपवत्स्पर्शशब्दवत् ॥ २७ ॥
तेजसस्तु विदुर्बाणादासीदभो रसात्मकम् । रूपवत्स्पर्शवच्चाभ्यो घोधवच्च परान्वयात् ॥ २८ ॥
प्रिथेपस्तु विदुर्बाणादभसो गन्धवानभूत् । परान्वयाद्रसस्पर्शशब्दरूपगुणाचित ॥ २९ ॥
वैकारिकामनो जशे देवा वैकारिका दश । दिव्यातार्त्तप्रचेतोऽश्विबह्नीन्द्रोपेन्द्रमित्रका ॥ ३० ॥

तैजसात्तु विक्रयणाग्निद्रियाणि दशामवन् । शानशक्ति क्रियाशक्तिर्बुद्धि प्राणस्तु तेजसी ।

श्रीनृसिंहाष्टकप्रमाणद्वयानन्दोर्महाराजः प्रणम्य ॥२१॥

यदेतच्छ्रुता भावा भूतेन्द्रियमनोगुणा । उदावतननिर्माणे न शेकुर्ग्रन्थवित्तम ॥३२॥

तदा सहस्रचापयोय भगवच्छक्तिचोदिता । सदस्रस्रमुपादाय चोभय स्रष्टुर्हृद ॥३३॥

ययं युगसहस्रात्ते तदण्डमुदनेधयम् । कालकर्मस्वभावम्यो जीवाऽजीवमजीवयत् ॥३४॥

स एव पुरुषस्तस्मादण्ड निर्भय निगत । महत्त्वोर्ध्वध्विबाहुश्च सद्यन्तनशीपवान् ॥३५॥

यस्येकावयवैर्लोकान् कल्पयन्ति मनीषिणः । कथादिभिरथ सप्त एतोर्ध्वजघनादिभिः ॥३६॥

पुरुषस्य मुस ब्रह्म क्षत्रमेतस्य बाहव । ऊर्वोर्वस्यो भगवत पद्म्याश्चन्द्रोऽभ्यजायत ॥३७॥

भूगैक कलित पदभ्या भुवर्लोकोऽप्य नाभित । हृदा स्वर्लोक उरमा महर्लोको महात्मन ॥३८॥

प्रीयाया जनलोकश्च रामलोक स्तनद्वयान् । मृधभि सत्यलोऽस्तु ब्रह्मलोक सनातन ॥३१॥

सत्त्वस्या चातन्त्र्यमसूयया वितल विभो । जानुभ्या सुतल शुद्ध जङ्घाभ्या तु तलातलम् ॥४०॥

महातः तु गुल्फाभ्यां प्रपदाभ्यां रक्षात्तम् । पाताः पादतः इति लोकमयं पुमान् ॥४१॥

भूलोकं कलितं पद्मं शुभलोकोऽयं नाभित । स्वयं कलितो मूर्धा इति वा लोककलना ॥४२॥

इति श्रीभट्टाचार्ये महापुराणे पाद्मसंहिता महिता श्री ग्तिगस्त्य पञ्चमोऽध्यायः ॥ ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

ब्रह्मोपाच

याचा वहेमुख क्षेत्र छंदस सप्त घातर । इ यक्यामृताज्ञाना जिह्वा समरसस्य च ॥ १ ॥

सर्वायुना च वायोश्च तनासे परमायने । अश्विनोरोषधीना च प्राणो मोदप्रमोदयो ॥ २ ॥

रूपाणा तेजसा चतुर्दिव सूक्ष्मं चाक्षिणी । कर्णा दिशा च तायाना श्रोत्रमाकाशशब्दयो ।

तद्वाचं चतुमाराणां सौमगस्य च भाजनम् ॥ ३ ॥

त्वगण स्वर्गगयोश्च सर्वमेधस्य चैव हि । रोमाण्युद्भिज्जजातीना यैर्मा यशस्तु समृत ॥ ४ ॥

केसरमधुनायस्य शिगलोदश्रविपुताम् । बाह्वो लोकपालानां प्राप्या क्षेमकर्मणाम् ॥ ५ ॥

विक्रमो भूभुव स्वश्च क्षेमस्य शरणस्य च । सर्वकामपरस्यापि हरेश्चरण आम्पदम् ॥ ६ ॥

अथा वीर्यस्य सगम्य पञ्चमस्य प्रजापते । पुत्रं शिक्ष उपस्यस्तु प्रजात्यानन्दनिर्भूते ॥ ७ ॥

पायुधमस्य मित्रस्य परिमोक्षस्य नारद । दिंशायानिर्भृतेमृत्योर्निर्यस्य शुद्धं मृत ॥ ८

पराभूतेष्वर्धस्य तमसश्चापि पश्चिम । नाड्यो नदनीना तु गात्राणामखिसहति ॥ ९

अपचरषधिधूना भूताना निघनस्य च । उदर विदित पुमो हृदय मनस पदम् ॥१०॥

पमस्य मम द्रुम्य च कुमारणा भयस्य च । विज्ञानस्य च सत्यस्य परम्यामा परायणम् ॥११

अहं भवान् भवश्चैव त इमे मुनयोऽप्रजा । सुरासुरनरा नागा रागा मृगसरीसृपा ॥१२॥
 गन्धर्वाप्सरसो यक्षा रक्षोभूतगणोरगा । पशव पितर पित्रा विद्याप्राधारणा द्रुमा ॥१३॥
 अन्ये च विविधा जीरा जलस्यजनभौकस । प्रक्षंकेतवस्तारास्तडित स्तनयिजव ॥१४॥
 सर्वे पुरुष एवेद भूत भव्य भवच्च यत् । तेनेदमावृत विश्व वितस्तिमधितिष्ठति ॥१५॥
 स्वधिष्ण्य प्रतपन् प्राणो बहिश्च प्रतपत्यसौ । एवं विराज प्रतपस्तपत्यन्तर्बहि पुमान् ॥१६॥
 सोऽमृतस्याभयस्थेशो मर्त्यमन यदत्यगात् । महिमैष ततो ब्रह्मन् पुरुषस्य दुरत्यय ॥१७॥
 पादेषु सर्वभूतानि पुष स्थितिपदो विदु । अमृत क्षेममभय त्रिमूर्धोऽघायि मूर्धसु ॥१८॥
 पादास्त्रयो बहिश्चासन्नप्रजाना य आश्रमा । अन्तस्त्रिलोक्यास्त्वपरो गृहमेधोऽवृद्धत ॥१९॥
 सुती विचक्रमे विष्वङ् साशनानशने उभे । यदविद्या च विद्या च पुष्टपस्तृभयाश्रय ॥२०॥
 यसादण्ड विराड् जजेभूतेन्द्रियगुणात्मन । तद्द्रव्यमत्यगाद्विश्व गोभि सूर्य इवातपन् ॥२१॥
 यदास्य नाम्याललिनादहमास महात्मन । नाविद यज्ञसभागान् पुरुषावयवाहते ॥२२॥
 तेषु यज्ञस्य पशव सवनस्तरतय कुशा । इद च देवयजन कालश्चोरगुणान्वित ॥२३॥
 वस्तुन्योपधय स्नेहा रसलोहमृदो जलम् । ऋचो यजुषि सामानि चातुर्होत्र च सत्तम ॥२४॥
 नामधेयानि मन्त्राश्च दक्षिणाश्च व्रतानि च । देवतानुकम्प कल्प सङ्कल्पस्तन्त्रमेव च ॥२५॥
 गतयो मतय श्रद्धा प्रायश्चित्त समर्पणम् । पुरुषावयवैरैते सम्भारा सम्भृता मया ॥२६॥
 इति सम्भृतसम्भार पुरुषावयवैरहम् । तमेव पुरुष यज्ञ तेनैवायजमीश्वरम् ॥२७॥
 ततस्ते भ्रातर इमे प्रजाना पतयो नव । अयजन् व्यक्तमव्यक्त पुरुष सुसमाहिता ॥२८॥
 ततश्च मनय काले इजिरे ऋषयोऽपरे । पितरो विनुष्ठा दैत्या मनुष्या क्रतुभिर्विभुम् ॥२९॥
 नारायणे भगवति तदिद विश्वमाहितम् । गृहीतमायोरगुण सर्गादावगुण स्वत ॥३०॥
 सृजामि तन्नियुक्तोऽहं हरो हरति तद्वश । विश्व पुरुषरूपेण परिपाति त्रिशक्तिधृक् ॥३१॥
 इति तेऽभिहित तात यथेदमनुवृच्छसि । नान्यद्भगवत किञ्चिद्भाष्य सदसदात्मकम् ॥३२॥
 न भारती मेऽङ्ग मृषोपलक्ष्यते न वै क्वचिन्मे मनसो मृषा गति ।
 न मे हृषीकाणि पतन्त्यसत्ये यमे हृदौ तक्ण्ठ्यता धृतो हरि ॥३३॥
 सोऽहं समाप्रायमयस्तपोमय प्रजापतीनामभिवन्दित पति ।
 आस्थाय योग निपुण समाहितस्त नाव्यगच्छ यत आत्मसम्मय ॥३४॥
 नतोऽस्म्यहं तच्चरण समीयुषा भवच्छिद स्वस्त्ययन सुमङ्गलम् ।
 यो ह्यात्ममायाविभव स पयगाद्यथा नभ स्वान्तमथापरे कुत ॥३५॥
 नाहं न यूयं यद्वता गतिं विदुर्न वामदेव किमुतापरे सुरा ।
 तन्मायया मोहितशुद्धयस्त्विद विनिर्मित चात्मसम विचक्ष्महे ॥३६॥

तेजसां च विकृताणां त्रिधाभि दशाभवन् । ज्ञानशक्ति क्रियाशक्तिर्बुद्धि प्राणस्तु तेजसौ ।

श्रोत्रत्वग्माणहृदिजिह्वावाग्दोर्मैन्द्रादृन्ध्रिषायन ॥३१॥

पदेतेऽसङ्गता भावा भूतेन्द्रियमनोगुणा । रता रतननिमाणे न गेकुर्नराविचम ॥३२॥
तदा सहस्रचा यो य भगवच्छक्तिचोदिता । सदसरवमुगदाय चोभय सस्रजुद्धदः ॥३३॥
धर्मादूगसहस्रान्ते तदण्डमुदकेशयम् । कालकर्मस्वभावस्यो जीवाऽजीवमजीवयत् ॥३४॥
स एव पुरुषस्तस्मादण्ड निर्मित्य निगत । सहस्रोर्वह्मिषाहुञ्च सहस्राननशीपवान् ॥३५॥
यस्त्रेहावयवैर्लोकान् कुर्याति मनीषिण । कस्यादिभिरथ सप्तसप्तौ वैजयन्तादिभि ॥३६॥
पुरुषस्य सुरा ब्रह्म शत्रमेतस्य बाहव । ऊर्गोर्वश्यो भगवत पद्म्या द्यूदोऽम्यजायत ॥३७॥
भूर्लोकं कथित पद्म्या भुवर्गोऽम्य नाभित । हृदा म्यर्लोक उरसा मर्लोकौ महात्मन ॥३८॥
ग्रीवाया न्नलोकश्च ततोऽन्येक न्नदद्यान् । मूर्ध्नि सत्यलोकेस्तु ब्रह्मलोकं सनातन ॥३९॥
तत्कथ्या चातन् कलसमूहस्या कितल त्रिभो । जानुभ्या सुतन् द्यूद जह्याम्या तु तलातलम् ॥४०॥
महातेजस्तु गुल्फाभ्या प्रपदाभ्या रसातलम् । पाताल पादतलत इति लोकमय पुमान् ॥४१॥
भूर्लोकं कथित पद्म्या भुवर्गोऽम्य नाभित । म्यर्गक कथितो मूर्ध्ना इति वालोककल्पना ॥४२॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराण पारमहंस्यो मन्त्रिणां दिनायस्वप्ने पञ्चमोऽध्यायः ॥

अथ पष्ठोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

याचा यद्वैर्मुक्त क्षेत्र छन्दसा सप्त घातय । हयकल्यामृताताना जिह्वा सर्गसस्य च ॥ १ ॥
सवायना च त्रयोश्च तत्रावे परमायने । अधिनोरोपधीना च प्राणो मोदप्रमोदयो ॥ २ ॥
रूपाणां तेजसा चन्द्रिर्व सूर्यस्य चाग्निः । कर्णौ दिशा च तीक्ष्णानां श्रोत्रमाकाशशब्दयोः ।

तद्वार्तं वस्तुसाराणां सौमग्यं च माजनम् ॥ ३ ॥

त्वगस्य स्वयंवायोश्च सर्वमेवम्य चैव हि । रोमाण्युद्भिन्नज्ञानोना यैवो यशस्तु सभृत ॥ ४ ॥
केशधर्मधनवापस्य शिखलेशप्रनियुताम् । बाह्यो लोकगालानां प्रायण क्षेमकमणाम् ॥ ५ ॥
त्रिकर्मा भूमुत्र म्वथ क्षेमस्य शरणस्य च । सर्वकामवरम्यापि हरेश्चरण आस्पदम् ॥ ६ ॥
अथा वीरस्य सस्य पञ्चमस्य प्रजायते । पुंश्च शिशु उपस्यस्तु प्रजात्यानन्दनिवृत ॥ ७ ॥
पायुषमस्य मित्रस्य परिमोक्षस्य नारद । हिंसाया निश्चुत्तेर्मृत्या निरदम्य गुद म्मृत ॥ ८ ॥
पराभूतेरधर्मस्य तमसश्चापि पश्चिम । तान्त्रो नदनदीनां तु गोत्राणामस्मिहति ॥ ९ ॥
अयस्वरशक्तिधूना भूताना निघनस्य च । उदर निदिते पुंसो हृदय मनस पदम् ॥ १० ॥
अपस्य मम दुर्म्यं च कुमारानां भवस्य च । विशानस्य च सत्तन्य परम्यामा परायणम् ॥ ११ ॥

अहं भवान् भवश्रेय त इमे मुनयोऽप्रजा । सुरासुरनरा नागा रागा मृगसरीसृपा ॥२२॥
 गचर्याप्तरसो यथा रसोभूतगणोरगा । पशव भितर सिद्धाधिप्राप्ताभारणा दुमाः ॥२३॥
 अन्ये च विविधा जीरा जकृत्यनभौकस । प्रक्षेपेतयस्तारास्तपित स्तनयितव ॥२४॥
 सर्वे पुरुष एवेद भूत मव्य भयस यत् । तेनेदमावृत विश्व वितस्तिमपितिष्ठति ॥२५॥
 स्वधिष्य प्रतर प्राणो बहिश्च प्रतपत्यसौ । एवं विराजप्रतपंस्तनयन्तर्बहि पुमान् ॥२६॥
 सोऽमृतम्याभयप्येशो मर्त्यमत्र यदत्यगात् । महिमैष ततो ब्रह्मन् पुरुषस्य दुरत्यय ॥२७॥
 पादेषु सर्वभूतानि पुष स्थितिपदो विदु । अमृत क्षेममभय त्रिमूर्तोऽघाति मूर्धसु ॥२८॥
 पादास्त्रयो बहिश्चासनप्रजाना य आभ्रमा । अन्तस्त्रिलोक्यास्त्वपरो गृहमेघोऽवृद्धत ॥२९॥
 सती विचक्रमे विष्यद् साशनानशने उभे । यदविद्या च विद्या च पुरुषस्तुभयाश्रय ॥२०॥
 यम्मादण्ड विराड् जनेभूतेन्द्रियगुणात्मक । तद्द्रव्यमत्यगाद्विश्वं गोभि सूर्य इवातप ॥२१॥
 यदास्य नाम्पात्रलिनादहमास महात्मन । नाविद यशसभागन् पुरुषावयवाहते ॥२२॥
 तेषु यशस्य पशव सपनस्तप कुशा । इद च देवयजन कालश्चोरगुणान्वित ॥२३॥
 यस्तुन्योपचय स्नेहा रसलोहमृदो जलम् । शृचो यजुषि सामानिचातुर्दान च सत्तम ॥२४॥
 नामधेयानि मन्त्राश्च दक्षिणाश्च प्रतानि च । देवताउक्रम कल्प सङ्कल्पस्तन्नमेव च ॥२५॥
 गतयो मतय अद्वा प्रायश्चित्त समर्पणम् । पुरुषावयवैरेते सम्भारा सम्भृता मया ॥२६॥
 इति सम्भृतसम्भार पुरुषावयवैरहम् । तमेव पुरुष यश तेनेयायजमीश्वरम् ॥२७॥
 ततस्ते भ्रातर इमे प्रजाना पतयो नव । अयजन् व्यक्तमव्यक्त पुरुष सुसमाहिता ॥२८॥
 ततश्च मनन काले ईजिरे शृणुयोऽपरे । पितरो धिनुष्ठादैत्या मनुष्या ऋषिर्विष्णुम् ॥२९॥
 नारायणे भगवति तदिद विश्वमाहितम् । गृहीतमायोरुगुण सर्गादावगुण स्वत ॥३०॥
 सृजामि तत्रियुक्तोऽह हरो हरति तद्वश । विश्व पुरुषरूपेण परिपाति निशनिभृद् ॥३१॥
 इति तेऽभिहित तात यथेदमनुपृच्छसि । नान्यद्भगवत किञ्चिद्भाष्य सदसदात्मकम् ॥३२॥
 न भारती मेऽङ्ग मृगोपलक्ष्यते न वै कश्चिमे मनसो मृगा गति ।
 न मे हृषीकाणि पतन्त्यसलये यन्मे हृदीकण्ठयवता धृतो हरि ॥३३॥
 सोऽह समाग्रायमयस्तपोमय प्रजापतीनामभिवन्दित ईश्वर ।
 आस्थाय योग निपुण समाहितस्त नाव्यगच्छ यत आत्मसुखम् ॥३४॥
 नतोऽस्म्यह तत्क्षरण समीयुषा भवच्छिद स्वस्त्ययन मुमङ्गलम् ।
 यो ह्यात्ममायाविमय स पर्यगाद्यथा नभस्वान्मनसान कुत
 नाह न यूय यद्वता गतिं विदुर्न वामदेव हिन्दुनारे इ
 तमायया विनिर्मित आनन्दम् ॥३५॥

यस्यावतारकमाणि गावन्ति ह्यसदादयः । न य विदति तत्त्वेन तस्मै भगवते नमः ॥३७॥
 स एष आयः पुरुष कल्मे कल्मेऽस्तु त्वयः । आत्माऽऽत्मयात्मनाऽऽत्मानं सयच्छति च पाति च
 विशुद्धं केवलं ज्ञानं प्रत्यक्मभ्यगवसितम् । यत्तु पूज्यमनाग्रतः निर्गुणं नित्यमद्वयम् ॥३८॥
 श्रुत्ये विदति मुनयः प्रज्ञां तात्मान्द्रियाशयाः । यदा तदव्यसत्तत्त्वैस्तिराधीयेत विष्णुतम् ॥३९॥
 आत्रोऽवतारः पुरुषः परस्य बालः स्वभावात् सदममनश्च ।
 द्रव्यविचारो गुणहृद्रियागिराट्स्वराट् स्थास्तु चरिष्णु भूग ॥४०॥
 अहं भवो यज्ञ इमे प्रजेशा दक्षादयो ये भवदादयश्च ।
 स्वर्लोकपालाः रत्नलोकापालाः तृलोकपालास्तत्त्वलोकापालाः ॥४१॥
 गन्धर्वविश्राघरचारणशा ये यशुरगोरगनागनायाः ।
 ये वा श्रुतीशामृषभाः पितृणां दैत्येन्द्रसिद्धेश्वरदानदेवताः ।
 अये च यः प्रेतनिशाचभूतकृष्णाम्बुजादो मृगपश्यधीशाः ॥४२॥
 यत्किञ्च लोकः भगवन्महन्वदोजः सहस्वद्वलवत्क्षमावत् ।
 श्रीह्रीविभूत्यात्मनः दद्मुताणं तत्त्वं परं रूपवदस्व रूपम् ॥४३॥
 प्राधातृता यानृष आमाति लीलातारान् पुरुषस्य भूम्नः ।
 आनीयता कणकपायशोपाननुजमिन् त इमान् सुपुत्रान् ॥४४॥
 इति भीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्स्या सहिताया द्वितीयस्कन्धेऽध्यायः ॥६॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

ब्रह्मोपाख

यनोऽग्रतः क्षितितिलोद्धरणाय विभ्रत्कौडीं तनुः सकृज्जगद्वर्धयामनः ।
 अन्तमहाणव उपागतमादिदैत्यं तं दमृयाद्रिमिव वज्रघरो ददार ॥ १ ॥
 जातो रुचेऽजनयत्सुयमान् सुयश आकृतिसूनुर्मरानय दक्षिणायाम् ।
 लोकत्रयस्य महतीमहरयदार्तिं स्वायमुधेन मनुना हरिरित्यनूत् ॥ २ ॥
 जज्ञे च कदमयेदं द्विजं देवहूत्या स्त्रीभिः समं नवभिरात्मगतिं स्वमाश्रे ।
 ऊचे ययाऽऽत्मममलं गुणसङ्गयङ्कमस्मिन् विधूय कपिलस्य गतिं प्रपेदे ॥ ३ ॥
 अत्रैरपत्यमभिकाङ्क्षत आह तुष्टो दत्तो मयाहमिति यद्वगवान् स दत्तः ।
 यत्सदपङ्कजपरामरविनदेशं योगर्द्धिमापुरुषर्षी यदुद्देह्याद्या ॥ ४ ॥
 तप्ततपोविधिषलेकशिख्यया मे आदौ सनात्स्वतरसं स चतुःस्रोऽभूत् ।
 प्राकल्पसम्प्रवर्तिनश्मिहात्मतत्त्वं सम्पद्यगाद मुनयो यदचक्षतामन् ॥ ५ ॥

धर्मस्य ददद्दुहितर्यजानिह मृत्योः तारायणो नर इति स्वतः प्रभावः ।
 दृष्ट्वाऽऽत्मनो भगवतो विप्रमायन्ते देवस्त्वनम्रशृङ्गा पतितुं न शोचुः ॥ ६ ॥
 काम ददति कृतिनो ननु रोषदृष्ट्वा रोषं दहतस्तुतते न दहनस्यमाणम् ।
 शोऽयं यदन्तरमर्त्तं विविधन् विभेति काम यथ पु पुनरस्य मन भवेत् ॥ ७ ॥
 विद्वं क्षतमुदितविभिरन्ति राणो बालोऽपि मनुष्यगान्धर्वो यनापि ।
 तस्मा अदाद् ध्रुवगतिं गच्छेत् प्रगतो दिव्याः स्तुतिनि मुणयो यदुपर्यपन्नात् ॥ ८ ॥
 यदेनमुत्तमगतं द्विजवाक्यमग्नविष्णुहवीर्यभग्नं निरये पतन्नाम् ।
 प्रात्यार्षितो जगति पुत्रपदं च लेभे दुग्धा यमुनि यमुषा गफलानि येन ॥ ९ ॥
 नाभेरताम्रपम आस मुदेविशुद्धो वै चचार समहरजद्व्योमचर्याम् ।
 यत्सारमहस्यमृषयः पदमामर्त्तन्ति त्वस्य प्रशान्तकरणं परिमुक्तस्य ॥ १० ॥
 सरे ममास भगवान् हवशीरपाथो साक्षात् यमपुरुषस्तपनीयवणः ।
 छन्दोमयो मलमयोऽपि लदेवतात्मा याचो बभूवुरपती श्वत्तोऽस्य तन ॥ ११ ॥
 मत्स्यो युगान्तगमये मनुजोऽप्यथ शोणीमयो विविलज्जीवनिवायकेतः ।
 विरंछितानुरुभये शलिषे मुष्णाम आदाय तथ विजहार ह वेदमार्गान् ॥ १२ ॥
 शीरोदघायमरदानवसूयशानामुन्मत्तताममृतलब्धय आदिदेव ।
 पृथेन वच्छयवपुर्विदघार गोथ निद्राशणोऽद्रिपरिवर्तकपाणवश्च ॥ १३ ॥
 त्रैविष्ट्योरुभयश स नृसिंहरूप कृत्वा भ्रमद्भुट्टिददृक्कराल्वरत्रम् ।
 दैत्यैर्द्रमाशु गदयाभिरतन्तमारादूरो निपात्य विददार नरोः स्फुरन्तम् ॥ १४ ॥
 अन्तःसरस्फुरलेन पदे गृहीतो ग्राहेण यूयपतिरभ्युजहस्त आत ।
 आहृदमादिपुरुषातिल्लोकनाय तीर्थभय भयणमङ्गलनामधेय ॥ १५ ॥
 श्रुत्वा हरिस्तमरणार्थिनमप्रमेयश्चक्रायुधं पतगराजमुजाधिरूढः ।
 चक्रेण नक्रवदनं विनिगम्य तस्मादस्ते प्रगृह्य भगवार् वृषयोऽजहार ॥ १६ ॥
 ज्वायान् गुणैरयरजोऽप्यदिते मुताना लोकान् विचक्रम इमान् यदयाधियशः ।
 ह्मा यामनेन जगृहे त्रिपदच्छलेन याञ्जामृते पथि चरन् प्रमुमिर्न चाल्य ॥ १७ ॥
 नाथो बलेरयमुदमपादघौचमाय शिरसा धृतयतो विभ्रुघाधिपत्यम् ।
 यो वै प्रतिश्रुतमृते न चिकीर्षदन्यदात्मानमग्नं शिरसा हरयेऽभिमेने ॥ १८ ॥
 द्रुम्य च नारदं भृशं भगवान् विशृद्धभावेन साधुपरितुष्ट उवाच योगम् ।
 शानं च भागवतमात्मसतत्वदीपं यद्वासुदेवशरणा विदुरञ्जसेव ॥ १९ ॥

चक्र च दिङ्मवहत दशसु स्वतजा मन्वतरपु मनुवशघरो विभर्ति ।
 दुष्टेषु राजसु दम व्यदधात् मन्त्रीति सये त्रिष्टु उद्यती प्रथमधरिषे ॥२०॥
 धन्वतरिश्च भगवान् स्वयमेव कीर्तिनाम्ना नृणा पुरुषजा रुज आशु हन्ति ।
 यज्ञे च भागममृतापुरवायवन्ध आमुष्य धेदमनुशास्त्यपतीर्य लोके ॥२१॥
 क्षय क्षयाय विधिनोभृत महत्तमा ब्रह्मधुगुप्तिवर्धं तारकतिर्लिप्सु ।
 उदन्त्यसावनिकण्टकमुग्रवीर्यनि सप्तकृत्य उरुधारपश्वधेन ॥२२॥
 अस्मत्प्रसादसमुत्त कल्या कलेश इक्ष्वाकुवश अपतीर्य गुरोर्निदेशे ।
 तिष्ठन् वन सदयितानुज श्राविपेश यस्मिन् विरुष्य दशरुधर आर्तिमार्च्छत् ॥२३॥
 यस्मा अदादुदधिरुढमयाङ्गवेयो मार्गे सप्तधरिपुर हरवर्धधो ।
 दूरे सुहृन्मयितरोपमुशोणदृष्ट्या तातप्यमात्मरुरोगनक्रचक्र ॥२४॥
 वन स्थलदार्शरुग्गमहे द्रवाहदतैर्विहभितरुन्नुप ऊढहासम् ।
 सदाऽमुभि सद विनध्यति दारद्वतुर्विस्मृर्जितैधनुष उच्चरतोऽक्षितेन्य ॥२५॥
 भूमे सुरेतरवरूपविमर्दिताया क्लेशव्यथाय कल्या क्षितकृष्णेश ।
 जात करिष्यति जनानुपलक्ष्यमाण कर्माणि चात्ममहिमोपनिषधनानि ॥२६॥
 तोकन जीवहरण यदुल्लङ्घिकायास्त्रेमासिकस्य च पदा शम्भोऽपवृत्त ।
 यद्रिङ्गतातरगतेन दिविस्पृशावा उमूलन रिप्तरथाजुनयो न भाव्यम् ॥२७॥
 यद्वै प्रजे प्रजपशून् विपतोयपीयान् पालास्त्वजीवयदनुग्रहदृष्टिष्ट्या ।
 तन्मुदयेऽतिविषवीयविलोलजिह्वमुष्माटविष्यदुरग विहरन् हृदियाम् ॥२८॥
 तत्कम दिव्यमिव यन्निशि नि शयान दावाग्निना शुचिवने परिदक्षमाने ।
 उध्रेष्यति प्रजमतोऽवतितातकाल नेत्रे पिण्डस्य सत्रगेऽनधिगम्यवीय ॥२९॥
 गृहीत यत्रदुपबन्धममुष्य माता शुच्य सुतस्य न तु तत्तदमुष्य माति ।
 यज्जृम्भतोऽस्य वन्दने भुवनानि गोणी सवीक्ष्य शङ्कितमना प्रतिनोषिताऽऽसीत् ॥३०॥
 नन्द च मोष्यति भयाद् वरुणस्य पाशाद् गोपान् त्रिलेपुषिहितामयस्तुना च ।
 अह्वयावृत निशि शयानमतिभमेण लोके विमुण्ठ उपनेष्यति गोकुलम् ॥३१॥
 गोपैर्मते प्रतिहत प्रजविप्रवाय देवऽभिवपति पशून् कृपया रिशु ।
 घर्तोच्छिन्नीप्रमिव सप्त दिनानि सप्तवर्षो महीप्रमनघैककरे सलीलम् ॥३२॥
 क्रीडन् वने निशि निशाकररश्मिगौर्यो राशोमुख कल्पदायतमूर्च्छितेन ।
 उदीपितसररुजा प्रजमृदधूना हर्तुहरिष्यति शिरो घनदानुगस्य ॥३३॥

ये च प्रलम्बस्वरददुरयेऽथरिष्टमल्लैभक्तसयचना कुजपीण्डकायाः ।
 अये च शाल्वकृषिबलदन्तवक्त्रसप्तोशशम्भ्राविदूरयकविममुख्या ॥३४॥
 ये धा मृधे समितिशालिन आत्तचाना, काम्भोजमलम्पकुर्वयैक्यसुखायाः ।
 शासन्त्यदर्शनमल बलभीमपार्यव्याजाहुयेन हरिणा निलय सदीयम् ॥३५॥
 कालेन मीलितधियामममृन्म नृणा स्तोकायुषा स्वनिगमो वत दूरपार ।
 आविर्हितस्त्वनुयुग स हि सत्यवत्या वेददुम विटपशो विभजिष्यति स्म ॥३६॥
 देवद्विषा निगमवर्त्मनि निष्ठिताना पृथिर्मयेन विहिताभिरहस्यतृभि ।
 लोसान् प्रता मतिविमोहमतिप्रलोभं वेप विधाय बहु भाष्यत औगधर्म्यम् ॥३७॥
 यर्ह्याश्वेष्वपि सता न हरे कथा स्यु पापण्डिनोदिजजना वृषला नृदेवा ।
 स्वाहास्वधा वपदिति स्म गिरो न यत्र शास्ता भविष्यति कलेर्भगवान् युगान्ते ॥३८॥
 सर्गे तयोऽहमृगयो नव ये प्रजेशा स्थाने च धर्ममखमन्वमरावनीशा ।
 अन्ते त्वधर्महरमन्वयुवशासुराद्या मायाविभूतय इमाः पुरुशक्तिभाज ॥३९॥
 विष्णोनु धीर्यगणना कतमोऽर्हतीह य पार्यवान्यपि कविर्विममे रजासि ।
 चरुक्रम य स्वरभवास्पलता त्रिपृष्ठ यस्तात्रिमाभ्यषदनादुरुक्मप्यानम् ॥४०॥
 नात्त विदाम्यश्ममी मुनयोऽप्रजास्ते मायाबलस्य पुरुषस्य कुतोऽपरे ये ।
 गायन् गुणान् दशशतानन आदिदेव शेषोऽधुनापि सम्बल्यति नास्य पारम् ॥४१॥
 येषा स एव भगवान् दययेदनन्त सवात्मनाऽऽश्रितपदो यदि निर्व्यलीकम् ।
 ते दुस्तरामतितरन्ति च देवमाया नैषा ममाहमिति धी श्वसृगालभक्ष्ये ॥४२॥
 वेदाहमङ्ग परमस्य हि योगमाया यूय भवश्च भगवानथ दैत्यवर्य ।
 पत्नी मनो स च मनुश्च तदात्मजाश्च प्राचीनर्हिर्भृशुरङ्ग उत ध्रुवश्च ॥४३॥
 ह्रस्वाकुरैल्मुचुकुन्दविदेहगाधिरण्वग्गरीपसगरा गयनाहुपायाः ।
 माघात्रलर्कशतघन्वनुरतिदेवा देवप्रतो बलिरमूर्त्तारयो दिलीप ॥४४॥
 सौभर्युतङ्गशिबिदेवलपिप्पलादसारस्वतोद्धवपराशरभूरिपेणा ।
 येऽन्ये विभीषणहन्महुपेद्रदत्तपायार्ष्टिपेणविदुरश्रुतदेववर्या ॥४५॥
 ते वै विदन्त्यतितरन्ति च देवमाया स्त्रीशूद्रहूणशबरा अपि पापजीवा ।
 यद्यद्भुतक्रमपरायणशीलशिष्टास्तिर्यग्जना अपि विमु श्रुतधारणा ये ॥४६॥
 शश्वत्प्रशान्तमभय प्रतिबोधमात्र शुद्ध सम सदसत परमात्मतत्त्वम् ।
 शब्दो न यत्र पुरुकारकवान् क्रियार्थो माया परैत्यभिमुखे च विलजमाना ॥४७॥

तद्वै पद भगवत परमस्य पुंसो ब्रह्मेति यद्विदुरजसुरस्य विशोकम् ।

सञ्जयः नियम्य यतयो यमकर्तृद्वेति जह्युः स्वरादिव निपानत्वनित्रमिन्द्र ॥४८॥

स श्रेयसामपि विभुर्मगवान् यतोऽस्य भावस्वभावविहितस्य सतः प्रसिद्धिः ।

देहे स्वघातुविगमेऽनुविशोयमाणे व्योमेय तत्र पुरुषो न विशीर्यतेऽज ॥४९॥

सोऽय तेऽभिहितस्तान् भगवान् विश्वभावन । समासेन ह्यनायदन्यन्मात् सदसच्च यत् ॥५०॥

इदं भागवतं नाम यमे भगवतोदितम् । समहोऽयं विभूतीनां रमेतद्विपुलीकुक्ष ॥५१॥

यथा हरौ भगवति नृणां भक्तिर्भविष्यति । सवात्मयत्तिगन्धार इति सङ्कल्प्य वर्णय ॥५२॥

माया वर्णयतोऽमुष्य इश्वरस्यानुमोदत । शृण्वत श्रद्धया नित्यमाययाऽऽत्मानं मुह्यति ॥५३॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे पारमहंसां संहितायां द्वितीयस्कन्धे ब्रह्मनारदसंवाद सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः

राजोवाच

ब्रह्मणा चोदितो ब्रह्मरूपिणां रयानं गुणस्य च । यस्मै यस्मै यथा प्राह नारदो देवदर्शन ॥ १ ॥

एतद्वेदितुमिच्छामि तत्तत्र वेदविदा वर । हररज्जुतवीर्यस्य कथा लोकसुमङ्गला ॥ २ ॥

कथयस्व महाभाग यथाहमखिलात्मनि । कृष्णे निवेश्य नि सङ्गमनस्त्वय्ये कलेवरम् ॥ ३ ॥

शृण्वन् श्रद्धया नित्यं शृणुतश्च ह्यचेष्टितम् । कालेन नातिदीर्घेण भगवान् विशते हृदि ॥ ४ ॥

प्रविष्टं कर्णरन्ध्रेण स्वानां भागसरोरुहम् । धुनोति शमनकृष्णं सलिलस्य यथा शरत् ॥ ५ ॥

घोतात्मा पुरुष कृष्णपादमूलं न मुञ्चति । मुक्तसर्वपरिवलेशं पायं स्वशरणं यथा ॥ ६ ॥

यदधातुमतो ब्रह्मन् देहारम्भोऽस्य धातुभिः । यदृच्छया हेतुना वा भवन्तो जानते यथा ॥ ७ ॥

आधीत्यनुदरात् पद्मं लोचसंस्थानलक्षणम् । यावानय वै पुरुष इयत्तावयवै शृण्वक् ॥

तावानवाविति प्रोक्तं सत्यान्वयवानिव ॥ ८ ॥

अजं सृजति भूतानि भूतात्मा यदनुग्रहात् । ददौ येन तद्रूपं नाभिपन्नसमुद्रव ॥ ९ ॥

स चारि यत्र पुरुषो विश्वासित्युद्रवाप्यय । मुक्त्वाऽऽत्ममाणां मायेऽं शेते सर्वगुराशय ॥ १० ॥

पुरुषावयवैर्लोका सपासा पूर्वकलिता । लोकैरमुष्पावयवा सपासैरिति शुश्रुम ॥ ११ ॥

यावान् कन्धो विकल्पो वा यथा कालोऽनुमीयते । भूतमव्ययमवच्छब्दं आयुर्मानं च यत्सत ॥ १२ ॥

कालस्यानुगतिर्या तु लक्ष्यतेऽण्वी वृक्ष्यपि । यावय वमगतयो यादशीर्द्विजसत्तम ॥ १३ ॥

यस्मिन् क्रमसमावायो यथा येनोपगृह्यते । गुणानां गुणिना चैव परिणाममभीप्सताम् ॥ १४ ॥

भूगतालङ्कुर्व्योममहन्धन्मभूताम् । सतिस्वमुद्रद्वीपानां सम्भवश्चेतदोक्तसाम् ॥ १५ ॥

प्रमाणमदकोशस्य बाह्यान्धतरभेदतः । महता चानुचरितं वर्णाश्रमविनिश्चय ॥ १६ ॥

तस्मै रत्नाङ्ग भगवान् सभाजित सद्दशयामास पर न यत्परम् ।
 व्यपेतमङ्गेशयिमोदसाध्यस्य स्वदृष्टवन्निर्विदुधैरभिपुतम् ॥ ९ ॥
 प्रवर्तते यत्र रजस्तमस्तयो सत्त्वं च मिश्रं न च कालविक्रम ।
 न यत्र माया किमुतापर हरेरनुग्रहा यत्र सुरासुरार्चिता ॥ १० ॥
 श्यामावदाता शतपत्रलोचना विशङ्खवस्त्रा मुरुच मुपेक्षस ।
 सर्वे चतुर्गह्व उन्मिय मणिप्रवेकनिष्कामरणा सुवचस ।
 प्रबालपैदूयमृणालचर्म परिस्फुरद्गुण्डलमौलिमालिन ॥ ११ ॥
 भ्रान्तिष्णुभिर्म परितो विराजते हस्तदिमानात्रलिभिर्महात्मनाम् ।
 विज्ञोतमान प्रमदोत्तमायुभि सविन्दुदभ्रावलिभिर्मया नभ ॥ १२ ॥
 श्रीयत्र रूपिन्दुङ्गायपादयो करोति मान वदुषा विभूतिभि ।
 प्रेङ्खन्ति या कुसुमाकरानुगैरिणीयमाना प्रियकर्म गायती ॥ १३ ॥
 ददर्श तत्राग्निललातता पति भिय पति यज्ञपति जगत्पतिम् ।
 सुनन्दनदप्रपलाटनादिभि स्वरावदमुरै परितेवित विमुम् ॥ १४ ॥
 भृत्यप्रसादाभिमुख दृगासव प्रसन्नहासादणलोचनाननम् ।
 किरीटिन कुण्डलिन चतुर्भुज पीताम्बर वक्षसि लक्षित भिया ॥ १५ ॥
 अयर्हणीयामनमासित पर वृत चतु पोडशमङ्गशक्तिभि ।
 युक्त मगै स्वैरितरत्र चाधुनै स्व एव धाम् रममाणमीश्वरम् ॥ १६ ॥
 तद्गुणाहादपरिष्टतान्तरो हृष्यतनु प्रेमभराश्रुलोचन ।
 ननाम पादाङ्गुलमस्य विश्वसृग् यत्नारमहस्येन पयाधिगम्यते ॥ १७ ॥
 त प्रीयमाण समुपस्थित तदा प्रजापिङ्गो निजगणनादहम् ।
 बभाप इपरिस्तशोचिपा गिरा प्रिय प्रिय प्रीतमना करे स्पृशन् ॥ १८ ॥

श्रीभगवानुवाच

स्वयाह तोषित सम्यग्देवर्भ सिद्धयुषा । चिर भूतेन तपसा दुस्तोष वृष्टयोगिनाम् ॥ १९ ॥
 धर धरय भद्र ते वरेश माभियान्त्रितम् । मङ्गलद्वैयपरिभ्राम पुषो मदर्शनावधि ॥ २० ॥
 मनीषितानुभावोऽय मम लोकावलोकनम् । यदुपश्रुत्य रहसि चकर्थ परम तप ॥ २१ ॥
 प्रत्यादिष्ट मया तत्र त्वयि कमविमोहिते । तगो मे हृदय साक्षादत्माह तपसोऽनघ ॥ २२ ॥
 मृजामि तनसैवेद प्रणामि तपसा पुन । विभिर्मि तपसा विश्व वीर्ये मे दुश्चर तप ॥ २३ ॥

ब्रह्मोवाच

भगवन् सप्रभूतानामयडोऽवस्थितो गुहाम् । वद ह्यप्रतिबुद्धेन प्रणनेन चिकीर्षितम् ॥ २४ ॥

तथापि नायमानस्य नाथ नाथय नाथितम् । परावरे यथा रूपे जानीया ते त्वरूपिण ॥२५॥
यथाऽऽत्ममायायोगेन नानाशक्त्युपपृंहितम् । विलुम्पन् विसृजन् गृह्णन् विभ्रदात्मानमात्मना ॥२६॥
क्रीडस्यमोघसङ्घस्य ऊर्णनाभिर्यथोर्णते । तथा तद्विषया धेहि मनीषा मयि माधव ॥२७॥
भगवच्छिक्षितमह करवाणि ह्यतन्द्रित । नेहमान प्रजासर्गं बध्यैय यदनुग्रहात् ॥२८॥
यावत्सखा सख्युरिवेश ते कृत प्रजाविसर्गे विभजामि भो जनम् ।
अविक्लवस्ते परिकर्मणि स्थितो मा मे समुद्रद्वन्द्वोऽजमानिन ॥२९॥

श्रीभगवानुवाच

ज्ञान परमगुह्य मे यद्विज्ञानसमन्वितम् । सरहस्य तदद्भ्य च गृहाण गदित मया ॥३०॥
यावानह यथाभाषो यद्रूपगुणकर्मक । तथैव तत्रविज्ञानमस्तु ते मदनुग्रहात् ॥३१॥
अहमेवासमेवाग्रे नान्यद्यत्सदसत्परम् । पश्चादहयदेतच्च योऽवशिष्येन सोऽस्यहम् ॥३२॥
श्रुतेऽयं यत्प्रतीयेत न प्रतीयेत चात्मनि । तद्विद्यादात्मनो मायायथाऽऽभासो यथा तम ॥३३॥
यथा महान्ति भूतानि भूतेष्व्याचवेध्वनु । प्रविष्टान्यप्रविष्टानि तथा तेषु न तेष्वहम् ॥३४॥
एतावदेव जिज्ञास्य तत्त्वजिज्ञासुनाऽऽत्मनः । अवयव्यतिरेकाभ्यां यत्स्यात् सर्वत्र सर्वदा ॥३५॥
एतन्मत समातिष्ठ परमेण समाधिना । भवान्कल्पविकल्पेपुन विप्रह्यति कर्हिचित् ॥३६॥

श्रीशुक उवाच

सम्प्रदिश्यैवमज्जनो जनानां परमेष्ठिनम् । पश्यतस्तस्य तद्रूपमात्मनो न्यरुणद्धरि ॥३७॥
अन्तर्हितेन्द्रियार्थाय हरये विदिताञ्जलि । सर्वभूतमयो विश्व ससर्जेंद स पूर्ववत् ॥३८॥
प्रजावतिधमपतिरेकदा नियमान् यमान् । भद्र प्रजानामिच्छन्नातिष्ठत्स्वार्थकाम्यया ॥३९॥
त नारद प्रियतमो रिक्यादानामनुव्रत । शुभ्रपमाण शीलेन प्रश्रयेण दमेन च ॥४०॥
माया विविदिषन् विष्णोर्मयेशस्य महाभुनि । महाभागवतो राजन् पितर पर्यतोपयत् ॥४१॥
तुष्ट निशाम्य पितर लोकानां प्रपितामहम् । देवर्षिं परिपप्रच्छ भवान् यन्मानुपृच्छति ॥४२॥
तस्मा इदं भागवत पुराणं दशलक्षणम् । प्रोक्तं भगवता प्राह प्रीत पुत्राय भूतकृत् ॥४३॥
नारद प्राह मुनये सरस्वत्यास्तटे नृप । ध्यायते ब्रह्म परम व्यासायामिततेजसे ॥४४॥
यदुताह स्वयां पृष्टो वैराजात् पुरुषादिदम् । यथाऽऽसीत्तदुपाख्यास्ते प्रभानन्याश्च कृत्स्नश ॥४५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यो सहितायां द्वितीयस्कन्धे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

अथ दशमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अत्र सर्गो विषर्गश्च स्थान पोषणमृतय । मन्वन्तरेशानुकथा निरोधो मुक्तिराश्रय ॥ १ ॥
दशमस्य विशुद्धयर्थं नवानामिह लक्षणम् । वर्णयन्ति महात्मान श्रुतेनार्येण चाञ्जला ॥ २ ॥

तस्मै ह्यलोक भगवान् सभाजित सन्दर्शयामास पर न यत्परम् ।
 व्यपेतसङ्क्षेपविमोहसम्बन्ध स्वहृदयद्विर्विमुक्तैरभिपुत्रम् ॥ ९ ॥
 प्रवर्तते यत्र रजस्तमस्तयो सत्त्व च मिश्रं न च कालपित्रम् ।
 न यत्र माया विमुतापरे हरेरनुनता यत्र सुरासुराविता ॥ १० ॥
 इयामावदाता शतयन्त्रलोचना विशङ्खवह्ना सुरुच मुपेशस ।
 सर्वे चतुर्वाह्य उन्मिष मणिप्रवेकनिष्काभरणा सुवर्चस ।
 प्रवालवैदूयमृणालवर्चस परिस्फुरत्कुण्डलमौलिमालिन ॥ ११ ॥
 भ्राजिष्णुभिर्यं परितो विराजते लसद्दिमानावलिभिर्महात्मनाम् ।
 विप्रोत्तमान प्रमदोत्तमाशुभि सविन्दुद्भ्रातृलिभिर्व्या नभ ॥ १२ ॥
 श्रीर्यं रूपिण्युद्गायपादयो करोति मान बहुधा विभूतिभि ।
 प्रेङ्ख श्रिता या कुसुमाकरानुगर्गिणीयमाना प्रियकर्म गायती ॥ १३ ॥
 ददश तत्राखिलसाल्वता पति श्रिय पर्नि यत्पति जगत्पतिम् ।
 मुनन्दनदम्बलाहणादिभि स्वशर्पदमुत्परे परितेवित त्रिमुम् ॥ १४ ॥
 शूलप्रसादाभिमुख दृगावय प्रसन्नहासारुणलोचनाननम् ।
 विरीटिन कुण्डलिन चतुर्भुज पीताम्बर वज्रसि लक्षित श्रिया ॥ १५ ॥
 अर्घ्यदृगावयनमास्थित पर शृत चतु षोडशरश्मिशक्तिभि ।
 युक्त भगौ स्वैरितरत्र चाश्रुते स्व एव धामन् रममाणमीश्वरम् ॥ १६ ॥
 तदधनाह्लादपरिप्लुतान्तरो हृष्यत्तनु प्रेमभराश्रुलोचन ।
 ननाम पादाभ्युन्नमस विश्वसृग् यत्पारमहस्येन पथाधिगम्यते ॥ १७ ॥
 त प्रीयमाण समुपस्थित तदा प्रज्जरितगे निजशासनाहणम् ।
 वभाप ईषत्सितशोचिषा गिरा प्रिय प्रिय प्रीतमना करे स्पृशन् ॥ १८ ॥

श्रीभगवानुवाच

स्वयाह तोषित सम्पन्नदग्धं तिसृशया । चिर भूतेन तपसा दुस्तोष कूटयोगिनाम् ॥ १९ ॥
 यर वरय भद्र ते घरेण मामिषाञ्छितम् । ब्रह्मन्त्यैष परिभ्राम पुनो मर्द्दनावधि ॥ २० ॥
 मन्त्रीपितानुम्रावोऽप मम लोकानलोकनम् । यदुपश्रुय रहसि चकर्म परम तप ॥ २१ ॥
 प्रत्यादिष्ट मया तत्र त्वयि कमयिमोहिते । तमे मे हृदय धाक्षादात्माह तपसोऽनघ ॥ २२ ॥
 सुजामि तपसैवेद प्रणामि तपसा पुन । विभर्मि तपसा विश्व वीर्य मे दुश्चर तप ॥ २३ ॥

ब्रह्मोवाच

भगवन् सप्रभूतानाम यशोऽनलितो गुहाम् । वेद ह्यप्रतिवन्देन प्रणानेन चिकीर्षितम् ॥ २४ ॥

त्वक्चर्ममास्ररूपिरमेदोमज्जाग्न्यधातव । भूम्यतेजोमया सप्त प्राणोव्योमाग्नुतामुभि ॥३१॥
 गुणात्मकानीन्द्रियाणि भूतादिप्रमया गुणा । मग्नं सर्वविकारात्मा बुद्धिर्विज्ञानरूपिणी ॥३२॥
 एतद्भगवतो रूपं स्थूलं ते व्याहृतं मया । मह्योदिभिश्चावरणैरष्टभिर्बहिरावृतम् ॥३३॥
 अतः परं सूक्ष्मममध्यर्क्षं निर्दिशेयम् । अनादिमध्यनिधनं नित्यं बाह्यजनकं परम् ॥३४॥
 अमुनी भगवद्रूपे मया ते अनुवर्णिते । उभे अरिगृह्णन्ति मायासृष्टे विगमिता ॥३५॥
 स वाच्यवाचकनया भगवाद्ब्रह्मरूपधृक् । नामरूपक्रिया धत्ते सक्रमाकर्म्मकं परं ॥३६॥
 प्रजापतीन्मान्देवाद्यनीन्पितृगणान्पृथक् । सिद्धचारणगन्धवान्विद्याभामुरगुह्यकार् ॥३७॥
 विष्णुराप्सरसो नागान् सर्पान्किम्बुहयोरगान् । मातृरक्ष पिशाचाश्च प्रेतभूतयिनायकान् ॥३८॥
 कूष्माण्डो मादवेतालान्वातृघनान्प्रक्षानवि । खगाग्मृगापशून्शृङ्गारिगिरिपृषतीसृषार् ॥
 द्विविधाश्चतुर्विधा येऽन्ये जलस्थलनमौकसः । कुशलाकुशलाभिश्चा कर्मणागतयस्त्रिमा ॥४०॥
 मत्तं रजन्मम इति तिस्रः सुराचारकाः । तत्राप्येकैकशो गजान्मिदन्ते गतयस्त्रिधा ।

यदैकैवतरोऽन्यास्या स्वभाव उपहन्यते ॥४१॥

स एवेदं जगद्धाता भगवान् धमरूपधृक् । पुष्पातिस्वापयन् विश्वतिर्यङ्मनसुरात्मभि ॥४२॥
 सतः कालाग्निरुद्रात्मा यत्स्थण्मिदमात्मनः । सन्नियच्छति कालेन घनानीकमिवानिल ॥४३॥
 इत्यभावेन कथितो भगवाद्भगवत्तमै । नेत्यभावेन हि परं द्रष्टुमर्हन्ति शरय ॥४४॥
 नास्य कमाणि जन्मादौ परस्यानुविधीयते । कतृत्वप्रतिषेधार्थं माययाऽऽरोपितहितत् ॥४५॥
 अयं तु ब्रह्मण कल्पः सविकल्प उदाहृतः । विधि साधारणो यत्र सगा प्राकृतवैकृता ॥४६॥
 परिमाणं च कालस्य कल्पलक्षणविग्रहम् । यथा पुरस्ताद् व्याख्यास्ये पात्रकल्पमथोऽष्टशु ॥४७॥

शौनक उवाच

यदाह नो भवान् सतः क्षत्ता भगवतोत्तम । चचारतीर्षानि भुवस्त्यक्त्वा बन्धून् सुदुस्त्यजान् ॥
 दुष्टं कौपारवेत्सस्य सवादोऽप्यात्मसंश्रितः । यद्वा स भगवास्तस्मै शृष्टस्तत्त्वमुवाच ह ॥४९॥
 गृहीतस्तदिदं सौम्यं विदुरस्य विचेष्टितम् । बन्धुत्यागनिमित्तं च तर्पणागतवान् पुनः ॥५०॥

सूत उवाच

राज्ञा परीक्षिता पृष्ठे यदवोचन्महामुनि । तद्भोऽभिधास्ये शृणुत राज्ञः प्रभानुसारतः ॥५१॥
 इति श्रीमद्भागवत महापुराणे द्वितीयस्कन्धेऽष्टादशसाहस्र्यां संहितायां पुरुषसंस्थानुवर्णनं नाम दशमोऽध्यायः ॥

इति द्वितीयस्कन्धः समाप्तः

त्वक्चर्ममासरुधिरमेदोमज्जास्थिधातव । भूम्यतेजोमया सप्त प्राणोव्योमाम्बुवायुभि ॥३१॥
 गुणात्मनानीन्द्रियाणि भूतादिप्रमत्ता गुणा । मन सर्वविकारात्मा बुद्धिर्विशानरूपिणी ॥३२॥
 एतद्भगवतो रूपं स्थूलं ते व्याहृतं मया । मह्यादिभिश्चावरणैरष्टभिर्बहिरावृतम् ॥३३॥
 अतः परं सूक्ष्मतममव्यक्तं निर्विशेषणम् । अनादिमह्यनिधननित्यवाङ्मनस परम् ॥३४॥
 अमुनी भगवद्रूपे मया ते अनुवर्णिते । उभे अपि न गृह्णन्ति मायासृष्टे विपश्चित ॥३५॥
 स वाच्यवाचकतया भगवान् ब्रह्मरूपधृक् । नामरूपक्रिया धत्ते सकर्माकर्मक पर ॥३६॥
 प्रजापतीन् मनुन् देवानृषीन् पितृगणान् पृथक् । सिद्धचारणगन्धर्वान् विद्याध्रासुरगुह्यकान् ॥३७॥
 किन्नराप्सरसो नागान् सर्पान् किम्पुरुषोरगान् । मातृ रक्ष पिशाचाश्च प्रेतभूतयिनायकान् ॥३८॥
 कूष्माण्डो मादवेतालान् यातुघनान् ब्रह्मणपि । खगान् मृगान् पशून् वृक्षान् गिरीं तृपसरीसृपान् ॥
 द्विविधाश्चतुर्विधा येऽन्ये जलस्थलनमौकस । कुशलाकुशला मिथ्या कमणागतयस्त्रिमा ॥४०॥
 सत्य रजस्तम इति तिस्रः सुरनृनारका । तत्राप्येकैकशो राजन् भिद्यन्ते गतयस्त्रिधा ।

यदैतैस्तरोऽन्याम्या स्वभाव उपहन्यते ॥४१॥

स एवेद जगद्धाता भगवान् धर्मरूपधृक् । पुष्पाति स्थापयन् विश्वतिर्यङ्मनसुरात्मभि ॥४२॥
 ततः कालाग्निरुद्रात्मा यत्सृष्टमिदमात्मन । सन्नियच्छति कालेन धनानीकमिवानिल ॥४३॥
 इत्यभावेन कथितो भगवान् भगवत्तमै । नेत्यभावेन हि परं द्रष्टुमर्हन्ति सरय ॥४४॥
 नास्य कर्माणि जन्मादौ परस्यानुविधीयते । कर्तृत्वप्रतिषेधार्थं माययाऽऽरोपितं हितत् ॥४५॥
 अयं तु ब्रह्मण कल्पः सविक्ल्प उदाहृत । विधि साधारणो यत्र सगा प्राकृत्यैकता ॥४६॥
 परिमाणं च कालस्य कल्पलक्षणविग्रहम् । यथा पुरस्ताद् व्याख्यास्ये पात्रं कल्पमयो शृणु ॥४७॥

शौनक उवाच

यदाह नो भवान् सूत क्षत्ता भागवतोत्तम । चचार तीर्षाणि भुवस्त्यक्त्वा बभूव सुदुस्त्यजान् ॥
 कुन कौपारवेस्तस्य सवादोऽभ्यात्मसञ्चित । यद्वा स भगवास्तस्मै पृष्टस्तत्त्वमुवाच ह ॥४९॥
 ब्रूहि नस्तदिदं सौम्य विदुरस्य विचेष्टितम् । बभ्रुत्यागनिमित्तं च तथैवागतवान् पुन ॥५०॥

सूत उवाच

राज्ञः परीक्षिता पृष्ठो यदवोचन्महामुनि । तद्वोऽभिधास्ये शृणुत राजः प्रभानुसारत ॥५१॥
 एतं श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वितीयस्कन्धे वेष्टादशसाहस्रशः सहिताया पुरुषसंस्तानुवचनं नाम दशमोऽध्यायः १ ।

इति द्वितीयस्कन्धः समाप्तः

ॐ श्रीपरमात्मने नमः

श्रीमद्भागवतम्

चतुर्थस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

थीशुक उवाच

एवमेतत् पुरा पृष्टो मैत्रेयो भगवान् किल । क्षत्राद्या प्रविष्टेन स्वकया स्वग्रहमृद्धिमत् ॥ १ ॥

यदा अथ मन्त्रहृदो भगवानस्तित्रेधर । पौरवेन्द्रग्रहं हित्वा प्रविशेत्तामसात्कृतम् ॥ २ ॥

राजोवाच

कुत्र क्षत्रुर्मगवता मैत्रेयेणास सङ्गम् । कदा वा सह सवाद एतद्दर्शय न प्रभो ॥ ३ ॥

न त्वन्मार्पोदयस्तस्य विदुरस्यामलात्मनः । तस्मिन् वरीयसि प्रभो साधुवादोपबृंहित ॥ ४ ॥

सूत उवाच

न एवमृषिययोंऽयं पृष्टो राजा परीक्षिता । प्रत्याह तं सुबहुविक्रीता मा भूयतामिति ॥ ५ ॥

थीशुक उवाच

यदा तु राजा स्वसुतानसाधून् पृष्णप्रघमणं विनष्टदृष्टिः ।

भ्रातृपयिष्ठस्य सुतान् विबधून् प्रवेद्य लाक्षाभयने ददाह ॥ ६ ॥

यदा समाया क्रुद्धदेवदेव्या केशाभिमर्शं मुतकर्म गह्वरम् ।

न वारयामास नृपं स्नुषाया स्वासौर्द्धरन्त्या उच्युक्कुमानि ॥ ७ ॥

सूते त्वधर्मेण जितस्य साधो सत्यावन्मस्य वनागतस्य ।

न याचतोऽदात्तमयनं दाय तमो जुषाणो यदजातशत्रो ॥ ८ ॥

यदा च पार्षप्रदितं समाया जगद्गुर्यानि जगाद वृष्णः ।

न तानि पुषाममृतायनानि राजोरु मेने क्षतपुण्यलेश ॥ ९ ॥

यदोषहूतो भवनं प्रविष्टो मन्त्राय पृष्टं किल पूजयेत् ।

अयाह तमन्त्रदृशा वगीयान् यन्मन्त्रिणो वैदुरिकं वदन्ति ॥ १० ॥

अजातशत्रो प्रतिपद्य दायं तितिक्षतो दुर्विपहं तवागम् ।

सहानुजो यत्र शृकोदरादिं श्वसन् रुपा यत्त्वमलं विभेषि ॥ ११ ॥

पार्श्वे देवा भगवार्मुकुन्दा गृहीतवान् स क्षितिदेवदेव ।
 भास्ते म्यपुत्रो यदुदेवदेवो निनिर्जिताशेषवृदेवदेव ॥ १२ ॥
 स एष दोष पुरुषदिवास्त गृहान् प्रविष्टो यमपत्यमत्या ।
 पुण्याणि वृष्णाद् विमुक्तो गन्धर्वीत्यज्ञादवशं कुल्कीशलाय ॥ १३ ॥
 इत्युग्रात्मनः सुवोधनेन प्रवृद्धकोपस्फुरिताधरेण ।
 अमर्त्या मत्तृणीयशां क्षत्ता सकणानुजसौबलेन ॥ १४ ॥
 क एनमशेषपुष्टां जिह्वा दारता मुग्न्यद्वल्लिखेव पुष्ट ।
 समित्प्रतोष परहृय आस्ते निवासतामाशु पुराच्छ्रुत्तान ॥ १५ ॥
 स हृद्यमशुभं दण्डणशोभ्रातु पुरो मममु ताडितोऽपि ।
 ह्यर धनुर्दारि रिषाय माया गतयथोऽप्यादुरु मानवान् ॥ १६ ॥
 न निरत कीरवपुष्पञ्चा गज्राडपात्तीयद पदानि ।
 अवाप्तमन् पुष्पचिरादयः शो म्वधिष्ठितो यानि सहस्रमूर्ति ॥ १७ ॥
 पुरा पुष्पायनादिः पेष्यवद्भतायेषु सखितर मु ।
 अन्मन्त्रिणे गम्यदृत्यु चचार तीयायतनेष्वान्य ॥ १८ ॥
 गपञ्च लेखविनिर्गृप्ति मयऽऽप्युताऽध शयनोऽवधूत ।
 भासित हरीरवतूतरेषो मतानि चरे हरितोऽग्नानि ॥ १९ ॥
 ह्यर प्रजन् भारतमेव सयं कालेन यावद्भूतवान् प्रभासम् ।
 तावत्तुशास क्षितिमेकचक्रामेकातरग्रामजितेन पार्थ ॥ २० ॥
 तत्राप शुभाय मुहूर्तनिष्ठि धा यथा तनुजयद्विमश्रयम् ।
 भक्षयथा दध्यममातुशोऽर सस्वतीं प्रत्यगिषाय दूष्णीम् ॥ २१ ॥
 तस्या रिम्पोशानो मनोश्च पृथोरषामेक्षितस्य वायो ।
 न यं मुदाम्य गगन गुरुम्य यच्छ्राद्धदेवस्य स आशिषेवे ॥ २२ ॥
 अन्धानि चेद दिग्देवदये कृतानि नानापवनानि पिण्डो ।
 मयद्भुत्प्राद्वितमन्दिरानि यदर्शनार्थं दृष्टुमनुस्मरन्ति ॥ २३ ॥
 तत्तत्प्रतिग्रह्य गुरावृमृद सौरीरमत्स्यान् बुद्धजाङ्गलाश्च ।
 काञ्च तावदपुनामुपेत्य प्रोद्भव भागवत ददश ॥ २४ ॥
 स क पुदपाचरं मशात दृश्यते प्रामनय प्रीतिम् ।
 भास्तेन गत प्रापन मर्दं स्वानामपञ्चाद मगधपञ्चातम् ॥ २५ ॥

कश्चित्पुराणो पुरुषो स्वनाम्नगद्गानुवृत्त्येह किलावतीर्णः ।
 आसात उर्व्या कुशल विधाय कृतक्षणौ कुशल शूरगेहे ॥ २६ ॥
 कश्चिकुरुणा परम सुहृत्तो भाम म आस्ते सुप्तमङ्ग शौरि ।
 यो वै स्वमृणा पितृनुददाति वरान् वदायो वरतर्पणेन ॥ २७ ॥
 कश्चिद्रूप्याधिपतिर्यदूना प्रद्युम्न आस्ते सुप्तमङ्ग दीर ।
 य रुमिणो भगवतोऽभिनेमे आराध्य विप्रान् स्मरमादिसर्गे ॥ २८ ॥
 कश्चित्सुर सत्यवृत्तिभोजदाशार्हकाणामधिप म आस्ते ।
 यमम्यपिञ्चच्छतपत्रनेत्रो नृपासनाशा परिहृत्य दूरात् ॥ २९ ॥
 कश्चिद्वरे सौम्य सुत सष्टक्ष आस्तेऽप्रणी रयिना साधु साम्ब ।
 असूत य जाम्बवती यताढ्या देव गुह योऽभिरुच्य धृतोऽग्रे ॥ ३० ॥
 छेम स कश्चियुयुधान आस्ते य फाल्गुनाहन्वधनूरहस्य ।
 लेभेऽञ्जसाधोक्षजसेवयैव गतिं तदीया यतिभिर्दुरापाम् ॥ ३१ ॥
 कश्चिद् बुध स्वस्त्यनमीव आस्ते श्वपल्कपुत्रो भगवत्प्रपन्न ।
 य कृष्णपादाङ्कितमार्गपामुष्वचेष्टत प्रेमविभिन्नधैर्य ॥ ३२ ॥
 कश्चिच्छिव देवरुभोजपुत्र्या विष्णुप्रजाया इव देवमातु ।
 या वै स्वगर्भेण दधार देव त्रयी यया यश्वितानमर्थम् ॥ ३३ ॥
 अपिस्विदास्ते भगवान्सुरा घोय सात्पता कामदुघोऽनिरुद्ध ।
 यमामनन्ति स्म ह शब्दयोनिं मनोमय सत्पतुरीयतत्त्वम् ॥ ३४ ॥
 अपिस्विदन्ये च निजाश्मदैवमनन्यवृत्त्या समनुव्रता ये ।
 हृदीकसत्यात्मजचारुदेष्णगदादय स्वस्ति चरन्ति सौम्य ॥ ३५ ॥
 अपि स्वदोर्म्यो विजयाच्युताम्या धर्मेण धर्म परिपाति सेतुम् ।
 दुर्योधनोऽतप्यत यत्सभाया साम्राज्यलक्ष्म्या विजयानुवृत्त्या ॥ ३६ ॥
 किं वा कृताधेध्वधमत्यमर्षो भीमोऽहिवद्दीर्घतम व्यमुञ्चत् ।
 यस्याह्मिपान रणभूर्न सेहे मार्गो गदायाश्चरतो विचित्रम् ॥ ३७ ॥
 कश्चिद्यशोधा रथयूयपाना गाण्डीवध-बोपरतारिरास्ते ।
 अलक्षितो यच्छरकूटगूढो मायाकिरातो गिरिशस्तुतोष ॥ ३८ ॥
 यमातुतस्त्रिचनयौ पृथाया पार्थिवृतौ पद्मभिरक्षिणीव ।
 रेमात उद्गाय मृधे स्वरिक्य परात्सुपर्णाविव वज्रिवक्त्रात् ॥ ३९ ॥

अहो पृथानि त्रिषतेऽर्भकाश्च राजर्षिवर्येण विनापि तेन ।
 यस्त्रेकवीरोऽधिरथो विजिग्य घनुर्द्वितीयः कटुभक्षतम् ॥ ४० ॥
 सौम्यानुशोचे तमधपतत्त भागे परेताय विदुदुहे य ।
 निर्यापितो यन मुहुत्स्वपुया अह स्वपुनान् समनुव्रतेन ॥ ४१ ॥
 सोऽह हरेर्मत्यविहम्भनेन दृशो नृणा चालयता विधातु ।
 नान्योपलभ्य पदवीं प्रसादाच्चरामि पश्यन् गतविस्मयोऽत्र ॥ ४२ ॥
 नून नृपाणा त्रिमदोत्पथाना मही मुहुश्चालयता चमूभि ।
 वधात्प्रपन्नातिजिहीर्षयेशोऽप्युपजताथ भगवान् वुरूणाम् ॥ ४३ ॥
 अजस्रं जमोत्सयनादानाथ कर्माण्यकनुग्रहणाय पुताम् ।
 नन्वन्यथा कोऽर्ति देहयागं परा गुणानामुत कर्मतन्त्रम् ॥ ४४ ॥
 तस्य प्रपन्नाखिलोक्पानामस्थितानामनुशासने स्वे ।
 अर्पाय जातस्य यदुष्वजस्य यतोऽस्य कीतय तीर्थकीर्ते ॥ ४५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्स्या सद्विनाया नृनायक्य च विदुरोद्धवमवाह प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इति भागवतं पृष्ठ धृत्वा वार्ता प्रियाभयाम् । प्रतिवक्तुं न चोत्सह ओत्कण्ठ्यात्ममारितेश्वर ॥ १ ॥
 य पञ्चहायनो मात्रा प्रातराशाय याचित । तत्रैच्छद्रचयन् यस्य सपर्यां बाललीलया ॥ २ ॥
 स कथं सेवया तस्य कालेन जरस गत । पृष्ठे वार्ता प्रतिष्ठायाद्भट्ट पादावनुसरन् ॥ ३ ॥
 स मुहूर्तमभूत्तूष्णीं कृष्णाद्भिसुधया भृशम् । तीक्ष्णे भक्तियोगेन निमग्न साधु निर्ब्रत ॥ ४ ॥
 पुलकोद्भिन्नसबाह्वो मुञ्चमीलद्दृशा शुच । पृणार्थो लभितस्तेन स्नेहप्रसरसम्प्लुत ॥ ५ ॥
 शनैर्भोगवत्कान्तलोकं पुनरागत । विमृष्यनेने विदुरप्रत्याहोद्धव उत्त्मयन् ॥ ६ ॥

उद्धव उवाच

कृष्णतुर्मणिनिम्लेचे गोणेष्वजगरेण ह । किं नु न कुशल् नृया गतभीषु गृहेष्वहम् ॥ ७ ॥
 दुर्मगो यत लोकोऽर्थं यदवा नितरामपि । य सवस ता न विदुर्हरि मीना इवोडुपम ॥ ८ ॥
 इद्भिन्नरा पुरुषौढा एकातामाश्च सात्यता । सात्वतामृषभ सर्वे नृतावास्तममस्त ॥ ९ ॥
 दवस्य मायया स्पृष्टा ये चान्यदसदाश्रिता । भ्राम्यते धीर्न तद्वाक्यराम युमात्मनो हरी ॥ १० ॥
 प्रदर्यातपतयसामरितुमदृशा नृणाम् । जादायान्तरघात्रस्तु स्वविग्रहोक्तलोचनम् ॥ ११ ॥
 यमर्त्यलौकिकं न्वयोगमायावल दशयता गृहीतम् ।
 विभारय न्वम्य च भोगगर्हे पर पद भूषणभूषणाङ्गम् ॥ १२ ॥

यद्धर्मसूनोर्यत राजसूये निरीक्ष्य दृक्स्वस्त्ययं त्रिलोक ।
 कात्स्न्यं चाद्येह गत विधातुर्वाक्स्तौ कौशलमित्यमन्यत ॥ १२ ॥
 यस्यानुरागश्रुतहासरासलीलावलोकप्रतिलब्धमाना ।
 व्रजलियो दृग्भिरनुप्रवृत्तधियोऽवतस्थु किल कृत्यगपा ॥ १४ ॥
 स्वशान्तरूपेष्वितरै स्वरूपैरभ्यर्चमानेष्वनुकम्पितात्मा ।
 परावरेक्षो महदशयुक्तो ह्यजोऽपि जातो भगवान् ययाग्रि ॥ १५ ॥
 मा रेदयत्येतदजस्य जन्मबिडम्बन यद्वसुदेवगोहे ।
 व्रजे च वासोऽरिभयादिव स्वयं पुराद् व्यवात्सीद्यदनन्तवीर्य ॥ १६ ॥
 दुनोति चेत् स्मरतो ममेतद्यदाह पादावभिवद्य पित्रो ।
 ताताम्ब कसादुच्छाङ्गिताना प्रसीदत नोऽकृतनिष्कृतीनाम् ॥ १७ ॥
 को वा अमुष्याद्विषरोजरेण विस्मर्तुमीशीत पुमान् विजिग्रन् ।
 यो विस्फुरद्भ्रूविटपेन भूमेभारं कृतात्तेन तिरश्चकार ॥ १८ ॥
 दृष्ट्वा भवद्भिर्ननु राजसूये चैवस्य कृष्णं दिपतोऽपि सिद्धि ।
 या योगिन सस्पृहयन्ति सम्यग्योगेन कस्तद्विरह सहेत ॥ १९ ॥
 तथैव चान्ये नरलोकवीरा य आदवे कृष्णमुखारविन्दम् ।
 नेत्रे पिबन्तो नयनामिराम पार्श्वान्प्रपृता पदमापुरस्य ॥ २० ॥
 स्वयं त्वसाम्पातिशयस्यधीश स्वाराज्यलभ्याप्तसमस्तकाम ।
 बलिं हरद्विश्चिरलोकपालै र्निरीटकोटयेडितपादपीठ ॥ २१ ॥
 तत्तस्य कैङ्कर्यमल भूतान्नो विग्लानयत्यङ्ग यदुग्रसेनम् ।
 तिष्ठन्निपण्ण परमेष्ठिधिष्ण्वे न्यग्रोधयद्देव निघारयेति ॥ २२ ॥
 अहो बन्दी य स्तनकालकूट जिघासयापाययदप्यसाध्वी ।
 लेभे गतिं धाम्युचिता ततोऽन्यं क वा दयातु शरणं व्रजेम ॥ २३ ॥
 मयेऽसुरान् भागवतास्त्यधीशो सरम्भमार्गाभिनिविष्टचित्तान् ।

ये सयुगेऽचक्षत तार्क्ष्यपुत्रमघे सुनाभायुधमापतन्तम् ॥ २४ ॥

वसुदेवस्य देवक्या जातो भोनेद्रवन्धने । चिरीर्पुर्भगवानम्या शमजेनाभियाचित ॥ २५ ॥
 ततो नन्दव्रजमित पित्रा कसाद्विभियता । एकादशसमास्तत्र गृहार्चिं सबलोऽवसत् ॥ २६ ॥
 परीतो वत्सपैर्वत्साश्चारयन् व्यहरद्विभु । यमुनोपवने कूजद्विजसकुलिताङ्घ्रिपे ॥ २७ ॥
 कौमारीं दर्शयश्चेष्टा प्रेक्षणीया व्रजौकसाम् । रुदनिव हसन्मुग्धबालसिंहावलोकन ॥ २८ ॥
 स एव गोघन लक्ष्म्या निकेत सितगोवृषम् । ज्वारयत्तनुगान् गोपान् गण्डेशुररीरमत् ॥ २९ ॥

अहो पृथपि भ्रियतेऽर्मकार्ये राजधिवयण विनापि तेन ।
 यस्तेकरीरोऽधिरथो विजिग्य घनुर्द्वितीय कनुभश्चतन ॥ ४० ॥
 सौम्यानुसोचे तमघ पतत भात्रे परेताय विदुदुहे य ।
 निपापितो येन सुहृ स्वपुया अर स्वपुत्रान् समनुमतन ॥ ४१ ॥
 सोऽह हरेर्मर्त्यविटम्बनन दशो नृणा चालयतो विधातु ।
 नान्योपलभ्य पदवीं प्रसदाञ्चरामि पश्यन् गतविस्मयोऽत्र ॥ ४२ ॥
 नृन नृपाणा त्रिमदोत्पयाना महीं मुहुश्चालयता चनुमि ।
 वधा प्रपत्रार्तिजिहीर्षयेऽप्युप उताथ भगवान् कुम्भाम् ॥ ४३ ॥
 अजस्य जमोत्पयनाशनाय कर्माण्यकर्तुं ग्रहणाय पुताम् ।
 न वयसा कोऽर्त देहयाग परा गुणानामुत वमतत्रम् ॥ ४४ ॥
 तस्य प्रपत्राखिलोक्पानामवन्वितानामनुशासन स्वे ।
 अथाय जातस्य यदुपजस्य वाता सग कीर्तय तार्पणी ॥ ४५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा मन्त्रिणां न्यायस्य २ विदुरोद्भवभाष्ये प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इति भागवत प्रष्ट क्षत्रा वार्ता प्रियाभयाम् । प्रतिवक्तु न चोत्तेह औत्कण्ड्यस्मारितेश्वर ॥ १ ॥
 य पञ्चहायनो मात्रा प्रातराशाय याचित । तत्रैच्छद्वचयन् यस्य सपर्या जाललीक्या ॥ २ ॥
 स कय सेवया तस्य कालेन जरस गत । पृष्टो वार्ता प्रतिज्यूयाद्भतु पादावनुसरन् ॥ ३ ॥
 स मुहूर्तमभून्तूष्णा कृष्णाद्भिमुधया भृशम् । तीव्रेण भक्तियोगेन निमग्न साजु निर्वृत ॥ ४ ॥
 पुलकोद्भिजसवान्नो मुञ्चमीलद्दृष्टा शुच । पूणार्था लभितस्तेन स्नेहप्रसरसम्प्लुत ॥ ५ ॥
 शनैर्मगवह्वाका नृलोके पुनरागत । विमृशनेने विदुर प्रयाहाद्वच उत्स्रयन् ॥ ६ ॥

उद्धन उवाच

कृष्णयुमणिनिम्लोच गीर्णेष्वजगरेण ह । किं नु न कुशल त्रया गनभीषु गृह्ण्वहम् ॥ ७ ॥
 दुर्मगो घत लोकोऽयं यदवो नितरामपि । ये सवस ता न विदुर्हि मीना इवोद्भुपम् ॥ ८ ॥
 इक्षितशा पुरुषौटा एकारामाश्च सात्त्वता । सात्त्वतामृषभ सर्वे अतावासमर्मसन् ॥ ९ ॥
 देवस्य मायया मृष्टा ये चायदसदाभिना । भ्राम्यते वीर्न तद्वाक्यैरात्मयुमात्मनो हरौ ॥ १० ॥
 प्रदर्याततवषामपितृप्तदृष्टा नृणाम् । आदायान्तरघात्रम् स्वविम्ब लोकलोचनम् ॥ ११ ॥
 यमत्यलीलौपविक स्वयोगमायाव दण्डयता रूढीतम् ।
 विम्मान स्वस्य च सौमगर्दे पर पद भूषणभूषणाङ्गम् ॥ १२ ॥

यद्धर्मस्योर्ध्वत राजसूये निरीक्ष्य हवस्वरयया त्रिलोक ।
 कार्त्स्न्येन चाद्येह गत विधातुरवाक्स्तुतौ कौशन्मित्यमयत ॥ १३ ॥
 यस्यानुरागपुत्रहासरातलीलाधलोऽप्रतिलब्धमाना ।
 प्रजन्त्रियो दृग्भिरनुप्रवृत्तधियोऽवतस्थु किल कृत्यशया ॥ १४ ॥
 स्वशान्तरूपेष्वातरं स्वरूपैरभ्यर्चमानेध्वनुक्मितात्मा ।
 परावरेणो गददशयुक्तो तज्जोऽपि जातो भगवान् ययामि ॥ १५ ॥
 मा गेदयत्येतदजस्य जन्मविदम्भवा यद्वसुदेनगेहे ।
 प्रजे च वासोऽरिभयादिव स्वयं पुराद् व्यवात्सीयदान्तगीर्ये ॥ १६ ॥
 दुनोति चेत म्मरतो ममैतद्यदाह पादावभिवच पित्रो ।
 ताताम्ब वणादुद्यशद्विताना प्रसीदत नोऽकृतपिष्पुनीनाम् ॥ १७ ॥
 को वा अमुष्याद्भिमरोजरेण विमर्तुं गोशीत पुमान् विजिघ्रन् ।
 यो विस्फुरद्भ्रूविटपा भूमेभारं कृतातेन तिरश्चकार ॥ १८ ॥
 दृष्टा भगवन्निर्ननु राजसूये चैशस्य कृष्णं द्विपतोऽपि छिदि ।
 या योगिन सम्पृह्यन्ति सम्प्योगेन वस्त्राद्विरह सहेत ॥ १९ ॥
 तथैव चान्ये नरलोकवीरा य आदवे कृष्णमुरारविदम् ।
 नेत्रै विवर्तो नयनाभिराम पायान्नपृता पदमापुरसा ॥ २० ॥
 स्वय त्वसाम्पातिशयभ्यधीश स्वाराज्यलक्ष्म्यास्तमस्तुताम् ।
 बलिं हरद्विश्चिरलोकपालै विरीटकोटयेदितपादपीठ ॥ २१ ॥
 तत्तस्य कैद्वर्यमभूताश्रो विग्लानयस्यज्ञ यदुग्रसेनम् ।
 तिष्ठन्निपण्ण परमेष्ठिधिष्ये न्यस्रोचयहेच निघारयेति ॥ २२ ॥
 अहा वरी य स्तनकालदृष्ट जिघासयापाययदप्यसाज्जी ।
 लेभे गति धाम्युचिता ततोऽन्य क वा दयाऽ शरण प्रजेम ॥ २३ ॥
 मयेऽसुरान् भागवतात्म्यधीशो सरम्भमार्गोभिनिविष्टचित्तान् ।

ये समुगोऽचक्षत तादर्यपुत्रमसे सुनामायुधमापतन्तम् ॥ २४ ॥

यसुदेवस्य देवक्या जातो भोजेन्द्रवचने । चित्रीपुर्मगवानस्या शमजेनाभियाचित ॥ २५ ॥
 ततो नन्दप्रनमित पित्रा वसादिविभ्यता । एकादशसमास्तत्र गृहार्चि सद्यलोऽवसत् ॥ २६ ॥
 परीतो वत्सपैर्वत्साश्चारयन् व्यहरद्विभु । यमुनोपवने वृजद्भिजमकुलिताङ्गमिपे ॥ २७ ॥
 कौमारीं दर्शयश्चेष्टा प्रेक्षणीया प्रचौकसाम् । रुदन्निव हसन्मुग्धबालमिहावलोकन ॥ २८ ॥
 स एव गोघन लक्ष्म्या निर्येत सितगोवृषम् । ज्वारयन्ननुगान् गोवान् रणद्वेणुररीरमत् ॥ २९ ॥

प्रयुक्तान् भोजराजो मायिन कामरूपिण । लीलाव्यनुदत्तास्तात्वालः श्रीहृन्वनिवा ॥ ३० ॥
 विरजान् विपयानेन निरुद्य भुजगाधिपम् । उत्पाशपापयद्वावस्तोयं प्रकृतिस्थितम् ॥ ३१ ॥
 अयाज्यद्रोसयेन गोराज दिनोत्तमै । पितृस्य चौरभारस्य चिकीर्षु सद्रमय विभु ॥ ३२ ॥
 वपती द्वे प्रज कोपाद्भ्रममानेऽतिविह्वल । गोप्रलीलातपयेण गातो भद्रानुग्रहता ॥ ३३ ॥
 शरच्छिक्तेर्मृग मानपन् रजनीमुखम् । गापन् कल्पद रेमे स्त्रीणा मण्डलमण्डन ॥ ३४ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्या संहितायां तृतीयस्कन्धे विविरोद्धवत्काये दिनापोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

उद्धव उवाच

तत स आगत्य पुर म्वनिशोब्धिक्रीयया द्य बलदेवममुत ।
 निपात्य तुङ्गादिप्रयूथनाय हत व्ययपद् व्यसुभोजसोऽर्थ्याम् ॥ १ ॥
 सान्दीपने सृष्ट्योक्तं ब्रह्माधीत्य सविस्तरम् । तस्मै प्रादाद्भर पुत्र मृत पञ्चजनोदरात् ॥ २ ॥
 समाहुता मीमंस्कयया य श्रिय सवर्णेन सुभूययैवाम् ।
 गार्वर्यवृत्त्या मिश्रता स्वभाग जहे पद मूर्ध्नि दधत्तुर्णम् ॥ ३ ॥
 ककुक्षतोऽविद्वन्तो दमिषा स्वयवरे नाम्रजिनीमुषाह ।
 तद्भ्रममानानपि गृध्रतोऽज्ञाञ्जप्तेऽमृत शस्त्रमृत स्वशस्त्रे ॥ ४ ॥
 प्रिय प्रमुम्राग्य इव प्रियाया विधित्तुरार्च्छं द्युतह यदर्थम् ।
 वज्रपाद्रज्ज सगणो रुपाद्य श्रीहृन्मृगो नूनमय वधूनाम् ॥ ५ ॥
 सुत मूढे स वपुषा प्रसूत दृष्ट्वा सुनाभोऽमपित धरिष्या ।
 आम्निप्रतस्तप्तनयाय दोष दत्वा तदन्त पुरमाविवेश ॥ ६ ॥
 तत्राहुतास्ता नरदेवकन्या कुनेन दृष्ट्वा हरिमातवधुम् ।
 उत्थाय सद्यो जगद्गु प्रहयन्नीहानुरागप्रहिताग्लोके ॥ ७ ॥
 आसा मुहूर्त एकसित्तानागारेषु योयिताम् । सन्निधौ जगद्दे पाणीनिरुप स्वमायया ॥ ८ ॥
 तास्वपत्न्या यजनयदात्मनुस्थानि सतत । एकैकस्या दश दश प्रकृतेर्विबुधूयया ॥ ९ ॥
 कालमागवशात्वादीननीकै रुघत पुरम् । अजीघनस्त्वय दिव्य स्वपुषा तेज जादिशत् ॥ १० ॥
 शम्बर द्विपिद बाणं मुर बल्ललमव च । अन्याश्च दन्तत्रकादीनवधीत्वाश्च घातयत् ॥ ११ ॥
 अथ ते भ्रातृपुत्राणा पक्षयो पतितान्पुत्रान् । सच्चल भू कुक्ष्येन देवामापतता बलै ॥ १२ ॥
 सकर्णदु शायनशोबलाना कुम्भपात्रेन हतधियायुगम् ।
 सुयोधन सानुचर शायन भक्षोऽमूर्ध्वो न नन्द पश्यन् ॥ १३ ॥

कियान् भुवोऽय क्षपितोरुभारो यद्गोणभीष्मार्जुनभीममूले ।
अष्टादशाशौहिणिको मदशैरास्ते बल दुर्विपह यदूनाम् ॥१४॥
मियो यदैषा भविता विवादो मध्यामदातान्नविलोचनानाम् ।
नैषा वधोपाय इयानतोऽन्यो मध्युद्यतेऽन्तर्दधते स्वय स्म ॥१५॥

एव सञ्चिन्त्य भगवान् स्वरान्ये स्वाप्य धमजम् । नन्दयामास सुहृद साधूना यत्नं दर्शयन् ॥१६॥
उत्तराया धृत पूरोर्वश साध्वभिर्मन्युना । स वै द्रौण्यस्त्रसञ्चित पुनर्भगवता धृत ॥१७॥
अयाजयद्धममुतमश्वमेधैस्त्रिभिर्विभु । सोऽपि दमामनुजैरक्षन् रेमे वृष्णमनुव्रत ॥१८॥
भगवानपि विश्वात्मा लोकवेदपयानुग । वामान् सिपेने द्वावत्यामसत् साख्यमास्थत ॥१९॥
स्त्रिंशसितावलोकेन वाचा पीयूषस्त्रया । चरित्रेणानवप्रेन श्रीनिनेतेन चात्मना ॥२०॥
इम लोन्ममु चैव रमयन् सुतरा यदून् । रेमे क्षणदया दत्तक्षणस्त्रीक्षणसौहृद ॥२१॥
तस्यैव रममाणस्य सवत्सरगणान् बहून् । रहमेधेषु योगेषु विराग समजायत ॥२२॥
देवाधीनेषु कामेषु देवाधीन स्वय पुमान् । को विस्वम्भेत योगेन योगेश्वरमनुव्रत ॥२३॥
पुर्यो कदाचित्क्रीडद्विर्यदुभोजकुमारकै । कोपिता मुनय शेषुर्भगवन्मतमोविदा ॥२४॥
तत कतिपयैमासैश्चण्डिभोजान्धवा दय । ययु प्रमास सहृष्टा रथैर्देवविमोहिता ॥२५॥
तत स्नात्वा त्रितुदेवाऽर्षीश्चैव तदम्भसा । तपयित्वाय विप्रेभ्यो गावो बहुगुणा ददु ॥२६॥
हिरण्य रजत शय्या वासास्यजिनकम्बलान् । यान रयानिभान् कन्या धरा वृत्तिकरीमपि ॥२७॥
अन्न चोररस तेभ्यो दत्त्वा भगवदर्पणम् । गोविप्रायांसव शूरा प्रणेमुर्मुविमूर्धभि ॥२८॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्या सहितार्या तृतीयस्कन्धे विदुषोद्धवसंवादे तृतीयोऽध्याय ॥३॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

उद्धव उवाच

अय ते तदनुज्ञाता भुक्त्वा पीत्वा च वारुणीम् । तथा विभ्रशितशाना दुरुक्तैर्मर्म परपृशु ॥ १ ॥
तेषा मैरयदोषेण विपयीकृतचेतसाम् । निम्लोचति रवावासीद्वेणुनामिव मर्दनम् ॥ २ ॥
भगवान् स्वात्ममायाया गतितामवलोक्य स । सरस्वतीमुपरपृश्य वृक्षमूलमुपाविशत् ॥ ३ ॥
अह चोक्तो भगवता प्रपन्नार्तिद्वेण ह । यदरीं त्व प्रयाहीति स्वकुल सजिहीषुणा ॥ ४ ॥
अयापि तदभिप्रेत जानतहमरिन्दम । पृष्ठतोऽन्वगम भर्तुं पादविदलेपणाक्षम् ॥ ५ ॥
अद्राक्षमेकमासीन विचिन्वन्दयित पतिम् । श्रीनिकेत सरस्वत्या कृतकेतमनेतनम् ॥ ६ ॥
श्यामावदात विरज प्रशान्तरुणलोचनम् । दोर्मिश्चतुर्भिर्विदित पीतवौशाङ्गरेण च ॥ ७ ॥
वाम ऊरावधिभ्रित्य दक्षिणाङ्गिसरोरुहम् । अवाभितार्मकाश्वत्थमकुश स्यत्तपिप्पलम् ॥ ८ ॥

तस्मिन्महाभागवतो देवायनमुद्धरत्वा । तत्कान्तुरारुखिद आण्णद यद्व्यया ॥ १ ॥
 तस्यानुरक्तस्य मुमुक्षुद प्रमोदमागतकथारम्भ ।
 आश्रयतो मामनुरागहाससमीक्षया निश्चमयतुगा ॥ १० ॥

श्रीभगवानुवाच

यदाहमन्तमनसास्थित त ददामि यत्तद् दुरव्ययम्भे ।
 मन्त्रं पुरा विद्वत्सुता वयना मतिदिरामन वसो तदह ॥ ११ ॥
 स एष साधो चरमा भवानामागदितस्ते मरुनुपरो यत् ।
 यन्मा तृणैकान् रह उरसुजात दिप्या ददक्षान् रितादानुहृत्वा ॥ १२ ॥
 पुरा मया प्रोक्तमजाय नाभ्ये पद्म निगन्ताय मगादिषो ।
 गान पर ममहिमाभावा यत्सर्वो भागवा वदन्ति ॥ १३ ॥
 इत्यादतोक् परमस्य पुत्र प्रतिगानुप्रदमानोऽहम् ।
 स्नेहोऽयोमा स्वस्तित्ताजरा मुञ्चत्युच प्राणतिराकभाये ॥ १४ ॥
 का बोध ते पादशरोजभावा मुदुर्भोऽनेषु चतुष्पदीह ।
 तथापि नाह प्रवृणोमि भूमन् भवत्तदाभोजनियवणो मुह ॥ १५ ॥
 वमाण्यनीहस्य भवोऽभवस्य ते दृगाभयोऽपारिमयात्पलात्तार ।
 कात्तामनोय प्रमदासुताभय म्या मरुत विद्यति क्षीविदामिह ॥ १६ ॥
 मन्त्रेषु मा वा उपहृष यत्प्रमकुण्ठितात्पण्डितदामयोष ।
 पृच्छे प्रभो मुग्ध इवाप्रमत्तस्तप्तो मनो मोहयतीव देव ॥ १७ ॥
 गा पर स्वतमरह प्रकाश प्रोवाच करमै भगवान् समग्रम् ।

अपि धम नो प्रदद्याव भर्तृदाउक्षा यद् वृजिन् तरेम ॥ १८ ॥

इत्यावेदितहादाय मय स भगवान् पर । आदिदेशारविदाश आत्मन परमा स्थितिम् ॥ १९ ॥

स एवमाराधितरादतीयादेषाततस्यात्मविशेषमार्ग ।

प्रणम्य पादौ परिषृत्य देवमिहागतोऽह विरशतुत्याम् ॥ २० ॥

माऽह तद्दर्शनहादवियोगान्निधुत प्रमो । गमिष्ये दयितं तस्य वदार्थममण्डलम् ॥ २१ ॥

यत्र नारायणो देवा नरश्च भगवातृपि । मृदु तीव्र तमो दीर्घ तेनाते लोचमायनौ ॥ २२ ॥

श्रीशुक उवाच

इत्युद्धवाहुपाकण्य मुहृदा तु मह वधम् । शननाशमपत्तत्ता शोकमुत्पतित सुष ॥ २३ ॥

स स महाभागवत प्रपन्न कौरवर्षम् । विभ्रमादयधत्तेद गुरय कृष्णपरिग्रहे ॥ २४ ॥

विदुर उवाच

ज्ञान पर न्यात्मरह प्रकाश यदाह योगेश्वर इभरस्ते ।

वत् भ्रात्रोऽर्हति यद्वि पिण्णोन्मत्ता स्वमृत्पार्यङ्कतश्चरन्ति ॥२५॥

उद्धव उवाच

ननु ते तत्त्वमस्य श्रुति कौप्यस्योऽन्ति मे । गच्छाद्भगवताऽऽदिष्टो मर्त्यलोके जिज्ञासना ॥२६॥

श्रीशुक उवाच

इति मह विदुरा विश्वमूर्तगुणस्थया मुपया प्रापितोऽस्ताप ।

शमिव पुनिने यमत्वमुक्ता समुपित औपगविर्निशा ततोऽगान् ॥२७॥

राजोवाच

निभनमुपगतं तु नृणिभोजेभ्यधिरथयूययूयपेपु मुख्यः ।

न तु कथमवशिष्ट उद्धवो यद्भरिरपि तत्पज आकृति म्यधीश ॥२८॥

श्रीशुक उवाच

मरुशापापदेशेन कालेनामोषवाञ्छित । गृह्यत्व स्वकुलं नृपत्यक्ष्ण देहमचित्तयत् ॥२९॥

अस्माह्लोकादुपरतं मयि ज्ञान मदाभयम् । अर्हत्युद्धव एषाढा सम्प्रत्यात्मवता वरः ॥३०॥

नोद्धवोऽप्यपि मन्यूनो यद्गुणैर्नादितं प्रभु । अतो मद्भयं लोकं ग्राहयतिह तिष्ठतु ॥३१॥

एष त्रिलोकगुरुणा सदिष्ट शब्दयोनिना । बदर्याभममासाद्य हरिमीने समाधिया ॥३२॥

विदुरोऽप्युद्धवाच्युक्त्वा कृष्णस्य परमात्मन । व्रीहयोपातदेहस्य कर्माणि क्लृप्तानि च ॥३३॥

देहन्त्यास च तस्यैव धीराणां पैर्यवर्धनम् । अयेना दुष्करतः पशुना विह्वलात्मनाम् ॥३४॥

आत्मानं च कुक्ष्येष्ट कृष्णेन मनसेक्षितम् । ध्यायन् गते भागवते रुरोद प्रेमविह्वल ॥३५॥

कालिदा कृतिभिः सिद्ध अशोभिर्भरतधृभ । प्रापद्यत स्व सरित यत्र मित्रासुतो मुनि ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे पारमहन्त्या महिताया तृतीयस्कन्धे विदुरोद्धवसंवादे चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

द्वारि युनद्या श्रुपभ कुरूणा मैत्रेयमासीनमगाधबोधम् ।

क्षनोपसृत्याच्युतभायशुद्ध पप्रच्छ सौशीत्यगुणाभिवृत्त ॥ १ ॥

विदुर उवाच

मुखाय कर्माणि करोति लोको न ते मुलं वान्यदुपारम वा ।

विन्देत भूयस्तत एव दुःखं यदत्र युक्तं भगवान् वदेत् ॥ २ ॥

जनस्य कृणाद्विमुखस्य देवादयमशीलस्य सुदुःखितस्य ।
 अनुग्रहावेह चरन्ति तून् भूतानि भव्यानि जनार्दनस्य ॥ ३ ॥
 तत्साधुन्यादिश यत्नं य १ सराधितो भगवान् येन पुणम् ।
 हृत्स्मितो यच्छति भक्तिपूते ज्ञान सत्त्वाधिगम पुराणम् ॥ ४ ॥
 कराति कमाणि कृतावतारो या शतमन्त्रो भगवात्प्रवीण ।
 यया ससर्गाप्र इद निरीह सम्पाप्य वृत्ति जगतो पिपत्ते ॥ ५ ॥
 यया पुन स्वे स इद निवेद्य शोने गुहाया स निरुत्तवृत्ति ।
 योगेश्वराधीश्वर एक एतदनुप्रविष्टो बहुधा यथाऽऽभीत् ॥ ६ ॥
 क्रीडन् विवत्ते द्विजगोमुराणा क्षेमाय कमाण्यवतारभेदै ।
 मनो न तृप्यत्यपि शृण्वता न सुखोक्मौलेश्वरितामृतानि ॥ ७ ॥
 वैस्तत्त्वभेदैरधिदोऽनयो लोमानगेकार सह लोकपालान् ।
 अचीकलस्यत्र हि सर्वसत्त्वनिकायभेदोऽधिकृत प्रनीत ॥ ८ ॥
 यन प्रज्ञानामृत आत्मकर्मरूपाभिधाना च भिदा व्यघत ।
 नारायणो विश्वसृडात्मयोनिरतद्य नो दणय विप्रनय ॥ ९ ॥
 परावरेणा भगवन् व्रतानि श्रुतानि मे व्यासमुखादभीष्टम् ।
 अनृणुम शुल्लमुखावदाना तेषामृते कृष्णकयामृतीषात् ॥ १० ॥
 कस्तृणुयात्तीर्थपदोऽभिधानान् सनेपु व सूरिभिरीह्यमानात् ।
 य कणनाडी पुरुषस्य यातो भवप्रदा गेहरति ठिनन्ति ॥ ११ ॥
 मुनिर्विद्यशुभ्रगवद्गुणाना सखापि ते भारतमाह कृष्ण ।
 यस्मिन्ना ग्राम्यमुखानुवादमतिग्रहाता नु हरे कथायाम् ॥ १२ ॥
 सा त्रयन्मयविवर्धमाना विरक्तिमयत्र करोति पुन ।
 हरे पदानुस्मृतिनिवृत्तस्य समस्तदुःखाययमाप्नु घत्ते ॥ १३ ॥
 तान्छोच्यशोच्यानविदोऽनुशोचे हरे कथाया विमुत्तानयेन ।
 जिगोति देवोऽनिमित्तस्तु येषामासुर्दृष्टावाद्यतिस्मृतीनाम् ॥ १४ ॥
 तदस्य कौपारव शर्मदातुर्हरे कथामेव कथामु सांम् ।
 उद्धृत्य पुण्येभ्य इतान्कथो शिवाय न कीर्तय तीर्थकीर्ते ॥ १५ ॥
 स विश्वजन्मव्यतिमयमापे कृतावतार प्रगृहीतशक्ति ।
 चकार कर्माण्यनिपुण्याणि यातीश्वर कीर्तय तानि माताम् ॥ १६ ॥

श्रीशुक उवाच

स एव भगवान् पृष्ठ क्षत्रा कौपारविमुनि । पुषा नि श्रेयसाथेन तमाह बहु मानयन् ॥१७॥

मेनेय उवाच

साधु पृष्ठ स्वयां प्राधो लोकान् साधनगृह्यता । कीर्तिप्रितवता लोके आत्मनोऽधोक्षजात्मन ॥१८॥
नैतच्चित्र त्वयि क्षत्तर्वादरायणवीर्यजे । गृहीतोऽनन्यभावेन यस्त्वया हरिरीश्वर ॥१९॥
माण्डव्यशापाद् भगवान् प्रजासयमनो यम । भ्रातु क्षेत्रे भुजिष्याया जात सत्यवतीसुतात् ॥२०॥
मनान् भगवतो नित्य सम्मत सातुगल्य च । यस्य ज्ञानोपदेशाय मादिशद् भगवान् व्रतन् ॥२१॥
अथ ते भगवल्लीला योगमायोपगृहिता । विश्वस्थित्युद्भवा तार्था वर्णयाम्यनुपूर्वश ॥२२॥
भगवानेक आसेदमग्र आत्माऽऽ मना विभु । आत्मेच्छानुगतात्माना नामत्युपलक्षण ॥२३॥
स या एष तदा द्रष्टा नापश्यद् दृश्यमेकराट् । मेनेऽसन्तमिनात्मान सुप्तशक्तिरसुप्तदृक् ॥२४॥
सा वा एतस्य सद्रष्टु शक्ति सदमदात्मिका । माया नाम महाभाग ययेद निर्ममे विभु ॥२५॥
कालवृत्त्या तु मायाया गुणमस्यामधोक्षज । पुरुषेणात्मभूतेन वीर्यमाधत्त वीर्यवान् ॥२६॥
ततोऽभवन्महत्तत्त्वमव्यक्ताकालचोदितात् । विशानात्माऽऽत्मदेहस्य विश्वव्यञ्जस्तमोनुद २७
सोऽप्यशगुणकात्मा भगवद्दृष्टिगोचर । आत्मानव्यकरोदात्मा विश्वस्यास्य सिद्धयया ॥२८॥
महत्तत्त्वादिकुवाणादहतस्व व्यजायत । कार्यकारणकर्त्रात्मा भूतेन्द्रियमनोमय ॥२९॥
वैकारिकस्तैजसश्च तामसश्चेत्यह त्रिधा । अहतत्त्वादिकुवाणा मनो वैकारिकादभूत् ।

वैकारिकाश्च ये देवा अयाभिव्यञ्जन यत ॥ ३० ॥

तैजसानोद्रियाण्येव शानकममयानि च । तामसो भूतसूक्ष्मादिर्यत ए लङ्घ्यमात्मन ॥३१॥
कालमायाशयोगेन भगवद्वीक्षित नभ । नभसोऽनुसृत स्वर्गं विकुर्वन्निर्ममेऽनिलम् ॥३२॥
अनिलोऽपि त्रिकुर्वाणो नभसोरुबलान्वित । ससज रूपतन्मात्र ज्योतिर्लोकस्यलोचनम् ॥३३॥
अनिलेनान्वित ज्योतिर्विकुर्वन्तरबीक्षितम् । आधत्ताम्भो रसमय कालमायाशयोगत ॥३४॥
ज्योतिषाम्भोऽनुससृष्ट विकुर्वद्भवावीक्षितम् । महीं गन्धगुणामाघात्कालमायाशयोगत ॥३५॥
भूताना नमआदीना यद्यद्भव्यायरागम् । तेषा परानुससर्गात् ययासरय गुणान् विदु ॥३६॥
एते देवा कलाविणो कालमायाशलिङ्गिन । नानात्वात् स्वक्रियानीशा प्रोचु प्राञ्जल्यो विभुम् ॥

देवा ऊचु

नमाम ते देव पदारविन्द प्रपन्नतापोपशमातपत्रम् ।
यमूलवेता यतयोऽञ्जलोऽ ससारदु ए बहिरुत्क्षिपन्ति ॥ ३८ ॥
धातर्यदस्मिन् भव इश जीवास्तापत्रयेणोपहृता न शर्म ।
आत्मैह्यमन्ते भगवस्तवाङ्घ्रिच्छाया सविद्यामत आधयेम ॥ ३९ ॥

मार्गन्ति यत्ते मुत्तपन्नानि शृणुस्त्वप्यो विविक्ते ।
 यस्यावमपौदसरिद्वराया पद पद तीथपद प्रपन्ना ॥ ४० ॥
 यच्छ्रद्धया श्रुतवत्सा च भक्त्या समृज्यमाने हृदयेऽवधाय ।
 ज्ञानेन वैराग्यबलेन धीरा ब्रजेन तत्तेऽङ्घ्रिस्तरोजवीठम् ॥ ४१ ॥
 विश्वस्य जन्मस्थितिमयमार्थं कृतावतारस्य पदाम्बुज ते ।
 ब्रजेन सर्वे गणन यदीह स्मृत प्रयच्छत्यभय स्वपुसाम् ॥ ४२ ॥
 यस्तानुबोधेऽसति देहगदे ममाहमित्युद्धुरामहाणाम् ।
 पुमा सुदूर वसतोऽपि पुर्या भजेन तत्ते भगवन् पदाब्जम् ॥ ४३ ॥
 तान् वै ह्यमदृष्टिभिरक्षिभिर्ये पराह्वान्तमनस परेश ।
 अथो न पश्यत्युरुगाय नून ये त पदयासविलासलक्ष्म्या ॥ ४४ ॥
 पानेन ते देव कथामुत्राया प्रवृद्धभक्त्या विदादाशया ये ।
 वैराग्यसार प्रतिगम्य बोध यथाञ्जसा बीसुरकुण्ठधिष्यम् ॥ ४५ ॥
 तथार चात्मसमाधियोगबलेन क्त्वा प्रकृतिं बलिष्ठाम् ।
 त्यामेव धीरा पुन्य विदधति तेषा भ्रम स्थान तु सवया ते ॥ ४६ ॥
 तत्ते वयं शकमिमुभयात्र त्वयानुसृणुस्त्रिभिरात्मभि स्म ।
 सर्वे विमुक्ता न्वविहारतत्र न गृह्मस्तत्प्रतिहर्तव्ये ते ॥ ४७ ॥
 यावन्नलिं तेऽन हराम काले यया वयं चात्रमदाम यत्र ।
 ययोमयेषा त इमे हि लोका नलिं हरतोऽत्रमदत्यन्हा ॥ ४८ ॥
 एव न मुराणामसि सा बयाना वृटस्थ आत्र पुरा पुराण ।
 त्व देव शक्त्या गुणकर्मयोनौ रेतस्त्वनाया कविमादधेऽज ॥ ४९ ॥
 तना वयं सत्प्रमुखा यदर्थं बभूविमात्मन् करवाम किं ते ।
 एव न स्वन्तु परिददि शनया देव क्रियार्थं यदनुग्रहाणाम् ॥ ५० ॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे पारमहंसा संहितायाः तृतीयस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

ऋषिरुवाच

इति तासां स्वशक्तीनां सतीनामसमेत्य स । प्रनुत्तलोकतन्नाणा निशाम्य गतिमीश्वर ॥ १ ॥
 कालमथा तदा दवीं विप्रच्छत्किमुच्यते । नयोर्विशतितत्त्वानां गण युगपदाविशत् ॥ २ ॥
 सऽनुप्रविष्टो भगवांश्चेष्टान्पण त गणन् । भिन्न सयानयामास सुतं कर्म प्रबोधयन् ॥ ३ ॥

प्रबुद्धकमा देवेन त्रयोविंशतिको गण । प्रेरितोऽजनयत् स्वाभिमात्राभिरधिपूरुषम् ॥ ४ ॥
 परेण विशतास्वस्मिन्मात्रया विश्वसृग्गण । बुधोभान्यो यमासात्र यस्मिँहोवाधराचरा ॥ ५ ॥
 हिरण्यस्य स पुरुष सहस्रपरिवत्सरान् । आण्डकोऽत्र उवासास्तु तर्गन्त्वोपवृद्धित ॥ ६ ॥
 स वै विश्वसृजा गर्भो देवकर्मात्मशक्तिमात्र । त्रिभुजात्मनाऽऽत्मानमकथा दशधा त्रिधा ॥ ७ ॥
 एष ह्यशेषस्तवानामात्माश परमात्मन । आद्याऽवतारो यत्रासौ भूतग्रामो विभा यते ॥ ८ ॥
 साध्यात्म साधिदैवश्च साधिभूत इति त्रिधा । विराट् प्राणा दशविष एकधा हृदयेन च ॥ ९ ॥
 न्नरन् विश्वसृजामीत्रो विशासितमधोऽज । विराजमतपन् रमेत तेजस्रया विवृत्तये ॥ १० ॥
 अयं तस्याभिततस्य कति चायतनानि ह । निरभिद्यत्त देवाना तानि मे गदत शृणु ॥ ११ ॥
 तस्यागिरास्य निर्भिन्न लोकपालोऽविशद् पदम् । वाचा स्वाशेन यत्तव्य ययासौ प्रतिपद्यते ॥ १२ ॥
 निर्भिन्न ताडु वरुणो लोकपालोऽविशद्वरे । जिह्वाशेन च रस ययासौ प्रतिपद्यते ॥ १३ ॥
 निर्भिन्ने अश्विनौ नास विष्णोराविशता पदम् । घ्राणेनाशेन गन्धस्य प्रतिपत्तिर्यतो भवेत् ॥ १४ ॥
 निर्भिन्ने अक्षिणी त्वष्टा लोकपालोऽविशद् विभो । चक्षुषाशन रूपाणा प्रतिपत्तियतो भवेत् ॥ १५ ॥
 निर्भिन्नान्यस्य चमाणि लोकपालोऽनिलोऽविशत् । घ्राणेनाशेन मरुतस्य येनासौ प्रतिपद्यते ॥ १६ ॥
 कणावस्य विनिर्मितौ धिष्ण्य स्य विविगुर्दिश । श्रोत्रेणाशेन शब्दस्य सिद्धि येन प्रपद्यते ॥ १७ ॥
 त्वचमस्य विनिर्मिता विविशुर्धिष्ण्यमोषथा । ज्ञेन रोमभि कण्डू यैरसौ प्रतिपद्यते ॥ १८ ॥
 मेढ्र तस्य विनिर्मित स्वधिष्ण्य क उपाविशत् । रेतसाशेन येनासावानन्द प्रतिपद्यते ॥ १९ ॥
 गुद पुंसो विनिर्मित मित्रो लोकेश आविशत् । पायुनाशेन येनासौ विसर्गं प्रतिपद्यते ॥ २० ॥
 हस्तावस्य विनिर्मिता विद्र स्वपतिराविशत् । वार्तयाशेन पुरुषो यया वृत्ति प्रपद्यते ॥ २१ ॥
 पादावस्य विनिर्मितौ लोकेशो विष्णुराविशत् । गत्या स्वाशेन पुरुषो यया प्राप्यप्रपद्यते ॥ २२ ॥
 बुद्धि चास्य विनिर्मिता वागीशो धिष्ण्यमाविशत् । बोधेनाशेन बोद्धव्यप्रतिपत्तिर्यतो भवेत् ॥ २३ ॥
 हृदय चास्य निर्भिन्न चन्द्रमा धिष्ण्यमाविशत् । मनसाशेन येनासौ विज्रिया प्रतिपद्यते ॥ २४ ॥
 आत्मान चास्य निर्भिन्नमभिमानोऽविशत् पदम् । कमणाशेन येनासौ कर्तव्य प्रतिपद्यते ॥ २५ ॥
 सत्य चास्य विनिर्मित महान् धिष्ण्यमुपाविशत् । चित्तेनाशेन येनासौ विज्ञान प्रतिपद्यते ॥ २६ ॥
 शीष्णोऽस्य त्रौर्धरा पद्भ्या ख नाभेरुदपद्भ्या । गुणाना वृत्तयो येषु प्रतीयन्ते मुरादय ॥ २७ ॥
 आत्यन्तिकेन सत्त्वेन दिव देवा प्रपेदिरे । घरा रज स्वभावेन पणयो ये च ताननु ॥ २८ ॥
 तार्तीयिन स्वभावेन भगवन्नाभिमाश्रिता । उभयोरन्तरव्योम ये रुद्रपार्षदा गणा ॥ २९ ॥
 मुपततोऽवर्तत ब्रह्म रुद्रह । यस्तु मुखत्वाद् वर्णानां मुख्याऽभूद्वा ॥
 नाहुर्म्योऽवर्तत । यो जातस्त्रायते घणान् पौरुष ॥
 विशोऽवर्तत । वैश्यस्तदुद्रयो वार्ता नृणा य ॥
 नीरसि

पद्मना भगवतो जज्ञे शुभ्रपा घर्मसिद्धये । तस्याज्ञात पुरा यदा यद्वृत्त्या तुष्यते हरि ॥३३॥
एते वणा स्वर्गमेण यजति स्वगुह हरिम् । भद्रयाऽऽमविगुदययै यज्ञाता सह वृत्तिभि ॥३४॥
एतच्छुचभगवतो रंरकमात्मरूपिण । क भद्रयादुराकस्तु योगमायानन्दयम् ॥३५॥
अथापि कीर्तयाम्यद्भ ययामति यथाश्रुतम् । कीर्तं हर रसा सत्कृते गिरमयाभिषाहलीम् ॥३६॥

एकातलाभ वचसो नु पुना मुक्ताकमान्गुणदादमाहु ।

श्रुतेश्च विद्वद्भिस्त्वाहृताया कथामुधावा मुपमप्रयोगम् ॥ ३७ ॥

आत्मनाऽऽमिती रत्न महिमा कविनाऽऽदिना । मन्त्रसरसहस्राते विद्या योगविरक्तया ॥३८॥
ज्यो भगवता माया म विनामरि माहिनी । यन्मय चात्मरत्ना मा न वद किमुतारे ॥३९॥
यतोऽप्राप्य न्यस्त त वाचश्च मनसा सह । अहं चान् इमे दमानस्मै भगवते नम ॥४०॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्या सप्तिताया तृतायास्कन्धे षष्ठोऽध्याय ॥६॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एव मुवाण मैत्रेय द्वैपायनमुतो शुभ । प्राणयन्त्रिण भारत्या विदुर प्रत्यभाषत ॥ १ ॥

विदुर उवाच

ब्रह्मन् कथं भगवन्धि मात्रस्याविकारिण । लीनया चापि मुज्यन्त्रिगुणस्य गुणा त्रिधा ॥ २ ॥
मृदावा मुग्धमोऽर्भक्ष कामध्वित्रीदिषायत । स्वतस्तुमस्य च कथं निवृत्तस्य सदान्यत ॥ ३ ॥
अथाज्ञीद भगवान् विश्व गुणमप्याऽऽ ममायया । तया सम्या सत्येतद्भूय प्रत्यविषास्यति ॥ ४ ॥
देवत राजतो योऽवावरम्यात स्वतोऽन्यत । अविष्टापरौवात्मान मुज्येताजया कथम् ॥ ५ ॥
भगवानेक एवैष सर्वग्रेऽर्थवन्वित । अमुष्य दुर्भगत्वया के गो वा कर्मभि कुत ॥ ६ ॥
एतस्मिन् मे मनो निद्रन् खिद्यतेऽज्ञानमहृटे । तन पराणुद विमो कश्च मानस महत् ॥ ७ ॥

श्रीशुक उवाच

स इत्य चोदित धातना तत्त्वजिज्ञासुना मुनि । प्रत्याह भगवच्चित्तं भयक्षिप गतस्तय ॥ ८ ॥

मैत्रेय उवाच

सेयं भगवतो माया यद्येन विरुध्यत । इन्द्रस्य विमुक्तस्य कार्पण्यमुत बध्नन् ॥ ९ ॥
यदर्थेन विनामुष्य पुन आत्मविरयय । प्रतीयत उपद्रष्टु स्वगिरस्तेदनादिक ॥१०॥
यथा जले चन्द्रमस कम्पादिस्तद्वृत्तो गुण । दृश्यतेऽनत्रिन्द्रपुरात्मना नात्मनो गुण ॥११॥
स वै निवृत्तिर्भोग वासुदेवानुरम्या । भगवद्भक्तियोगेन तिरोषते धनैरिह ॥१२॥
यदेन्द्रिषोपरामोऽयं द्रष्टात्मनि परे हरी । मिलीयते तदा क्लेशा समुत्स्येन कृत्स्नय ॥१३॥

अदोपसङ्गेशशम त्रिघत्ते गुणानुवादश्रवण मुगरे ।

कुत पुनस्तच्चरणारविन्दपरागसेवारतिरात्मलब्धा ॥१४॥

त्रिदुर उवाच

सठित सशयो मह्य तव सूक्तसिना विभो । उभयत्रापि भगवन् मनो मे सप्रधावति ॥१५॥
 साध्वेतद् व्याहृत विद्वन्नात्ममायायन हरे । आभात्यपार्थ निमूल विश्वमूढ न यद्वहि ॥१६॥
 यश्च मूढतमो लोके यश्च बुद्धे पर गत । तातुभौ सुखमेधेते ह्रिदयत्यतरितो जन ॥१७॥
 अथाभाव निनिश्चित्य प्रतीतस्यापि नात्मन । ता चापि युष्मच्चरणसेवयाह पराणुदे ॥१८॥
 यत्सेवया भगवत कूटस्थस्य मधुद्रिष । रतिरासो भवेत् तीव्र पादयोर्व्यसनार्दन ॥१९॥
 दुराग ह्यलतपस सेवा वैजुण्ठवत्तमु । यत्रोपगीयते नित्य देवदेवो जनार्दन ॥२०॥
 सृष्ट्याग्रे महदादीनि सविस्माराण्यनुक्रमात् । तेभ्यो विराजमुदधृत्य तमनु प्राविशद् विमु ॥२१॥
 यमाहुर्गात्र पुरुष सहस्राङ्घ्र्युर्माहुषम् । यत्र विश्व इमे लोका सयिकाम समासते ॥२२॥
 यस्मिन् दशविध प्राण सेन्द्रियार्थेन्द्रियछिन्नवृत् । त्वयेरितो यतो वणास्तद्विभूतीर्बदस्व न ॥२३॥
 यत्र पुत्रैश्च पौत्रैश्च नप्तृभि सह गोत्रजै । प्रजाविचित्राकृतय आसन्त्याभिरिदत्ततम् ॥२४॥
 प्रजापतीना स पतिश्चकल्पे कान् प्रजागतीन् । सर्गाश्चैवानुसर्गाश्च मनून् मन्वन्तराधिपान् ॥२५॥
 एतेषामपि वशाश्च वशानुचरितानि च । उपर्यधश्च ये लोका भूमेर्मित्रात्मजासते ॥२६॥
 तेषा सस्या प्रमाण च भूलाकस्य च वर्णय । तिर्यङ्गानुपदेवाना सरीसृपपतरित्रणाम् ।

वद न सर्गसंव्यूह गार्भस्तेदद्विजोद्विदाम् ॥२७॥

गुणावतारैर्विश्वस्य सर्गस्थित्यप्ययाध्रवम् । सृजत श्रीनिवासस्य व्याचक्ष्वोदारविक्रमम् ॥२८॥
 वर्णाश्रमविभागाश्च रूपशीलस्वभावत । श्रुषीणाजमकर्मदि वेदस्य च विकर्षणम् ॥२९॥
 यशस्य च वितानानि योगस्य च पथ प्रभो । नैकर्म्यस्य च सात्त्विकस्य तन्त्र वा भगवत्समृतम् ३०
 पाखण्डपथवैषम्य प्रतिलोमनिवेशनम् । जीवस्य गतयो याश्च यावतीर्गुणकर्मजा ॥३१॥
 धर्मार्थकाममोक्षाणा निमित्तान्यविरोधत । वार्ताया दण्डनीतेश्च सुतस्य च विधिं पृथक् ॥३२॥
 श्राद्धस्य च विधिं ब्रह्मन् पितृणा सर्गमेव च । ग्रहनक्षत्रताराणा कालाययवस्थितिम् ॥३३॥
 दानस्य तपसो वापि यद्येष्टार्तयो फलम् । प्रवासस्यस्य यो धमा यश्च पुस उतागदि ॥३४॥
 येन वा भगवास्तुष्येद् धमयोनिजनादन । सम्प्रसीदति वा येषामेतदाख्यादि चानय ॥३५॥
 धनुप्रताना शिष्याणा पुत्राणा च द्विजोत्तम । अनाष्टमपि ब्रूयुर्गुरो दीनयत्सला ॥३६॥
 तत्त्वाना भगवस्तेषा कतिधा । तत्रेम क उपासीरन् क उ स्विदनुशेरते ॥
 पुरुषस्य च सस्थान स्वरूप । शान च नैगम यत्तदृशिशिष्यप्रयाजनम्
 निमित्तानि च प्रो । स्वतो शान कुत पुषा भक्तिर्वैराग्यमेव

एतान् मे पृच्छत प्रभान् हरे कर्मविधित्तया । ब्रूहि मेऽहस्य मित्रवादजया नष्टचक्षुष ॥४०॥
 सर्वे वेदाश्च यज्ञाश्च तपो दानानि ज्ञानघ । जीवामयप्रदानस्तु न दुर्वीरन् कल्पामपि ॥४१॥

श्रीशुक्र उवाच

स इत्यमापृष्टपुराणकल्पं कुरुप्रधानेन मुनिप्रधान ।
 प्रवृद्धदृशो भगवन्कथाया सचोदितस्तु प्रहसतिवाह ॥४२॥
 इति श्रीमद्भागवतं महापुराणे पारमहंस्ये सद्धिताया तृतीयस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः ॥७॥

अथाष्टमोऽध्यायः

मध्वेय उवाच

सुखप्रणीया उत पुरुषाणां यत्किञ्चकार भगवत्प्रधान ।
 बभूवियेहाजितक्रीर्तिमाला पदे पदे नूतनयस्यभीक्षणम् ॥१॥
 साऽहं हृणा दुष्टमुखाय दुःखं महद्गतानां विरमाय तस्य ।
 प्रवर्तये भागवतं पुराणं यदाह साक्षाद् भगवाद्दिशम्य ॥२॥
 आसीनमुखा भगवन्तमाद्य सङ्कपणं दवमकुण्ठसंज्ञम् ।
 विविक्सवस्तत्त्वमतं परस्य कुमारमुख्या मुनयोऽप्यप्रच्छन् ॥३॥
 स्वमेव विप्रस्य बहु मानवान् य वासुदेवाभिषमासनति ।
 प्रत्यङ्मुताधाम्भुजकोशमापन्नमाल्यं तं विबुधादयाय ॥४॥
 स्वधुन्युदादौ स्वजगत्कल्पैरुपस्पृशन्तश्चरणोपघाम् ।
 पद्मं यदर्वन्त्यदिराजस्य सप्रेमनानावलिभिपरार्या ॥५॥
 प्रहृष्टगन्ता वचसापुराणस्य उच्यते नास्य कृतानि तज्ज्ञा ।
 विरीटसाहनमणिप्रप्रेतप्रश्रितोऽमकणासहस्रम् ॥६॥
 प्रोक्त्वा किञ्चित्प्रगल्भतमं निवृत्तिधर्माभिगताय तेन ।
 सन्तुष्टमागतं स चाह प्रथमं साध्यायनायाह्वयं ततस्तथा ॥७॥
 लब्ध्यायनं पारमन्स्यमुख्या प्रियञ्चमाणो भगवद्विभूती ।
 जगद साऽहम्भद्रवेऽन्विताय पराधरायाय बृहस्पतेश्च ॥८॥
 प्राञ्जलं मय स दयालुर्गुणो मुनि पुरुस्त्वेन पुराणमाद्यम् ।
 साऽहं तदैतं कथयामि वत्स भद्राग्ने निषमनुव्रताय ॥९॥
 उदाप्युत निषमिदं तदासीन्ननिद्रयामीलितदृष्ट्यमील्यत् ।
 अहीद्वतन्त्यविश्रयान एव कृतञ्चणं स्वात्मरतौ निरीह ॥१०॥

सोऽन्त शरिरेऽर्जितभूतसूक्ष्म कालात्मिका शक्तिमुदीरयाण ।
 उवाच तस्मिन् सलिले पदे स्वे ययानलो दाहणि रुद्धवीर्य ॥ ११ ॥
 चतुयुगानां च सङ्कल्पमप्सु स्वप्नं स्वयोदीरितया स्वशक्त्या ।
 कालाख्ययाऽऽसादितकर्मतन्त्रो लोकानपीतान् ददृशे स्वददे ॥ १२ ॥
 तस्यायं सूक्ष्माभिनिविष्टदृष्टेरन्तर्गतोऽर्थो रजसा तनीयान् ।
 गुणेन कालानुगतेन विद्ध सूप्यस्तदाभिरत नाभिदेशात् ॥ १३ ॥
 स पद्मकोश सङ्गोदतिष्ठत् कालेन र्ममप्रतिबोधनेन ।
 स्वरोचिषा तत्सलिल विशाल विद्येतयत्नं ह्वात्मयोनि ॥ १४ ॥
 तल्लोकरूपं स उ एव विष्णु प्रावीविशत् सर्वगुणावभासम् ।
 तस्मिन् स्वयं वेदमयो विधाता स्वयंभुव धं स्म वदन्ति सोऽभूत् ॥ १५ ॥
 तस्या स चाम्भोरुहर्णिकायामवस्थितो लोकरूपस्थितमान ।
 परिक्रमन् व्योम्नि विवृत्तनेत्रधत्वारि लेभेऽनुदिश मुत्तानि ॥ १६ ॥
 तस्माद् युगान्तश्चसनायघूर्णजलोर्मिचक्रात् सलिलाद् विरूढम् ।
 उपाश्रितं कञ्जमु लोभतत्त्व नात्मानमद्वाविददादिदेव ॥ १७ ॥
 क एष योऽसावहमञ्जपृष्ठ एतत्कुतो बाञ्जमनन्यदप्सु ।
 अस्ति ह्यधस्तादिह मिञ्चनैतदधिष्ठितं यत्र सता नु भाव्यम् ॥ १८ ॥
 स इत्यमुद्वीक्ष्य तदञ्जनालनाडीभिरन्तर्जलमाविबश ।
 नार्वाङ्गतस्तात्परनालनालनाभि विचिन्वस्तदविन्दताज ॥ १९ ॥
 तमस्यपारे विदुरात्मसर्गं विचिन्वतोऽभूत् सुमहास्त्रिणेमि ।
 यो देहभाजा भयमीरयाण परिक्षिणोऽत्यायुरजस्य इति ॥ २० ॥
 ततो निवृत्तोऽप्रतिलब्धकाम स्वधिष्यमासाद्य पुन स देव ।
 शनैजितश्चासनिवृत्तचित्तो न्यपीददारूढसमाधियोग ॥ २१ ॥
 कालेन सोऽज पुरुषायुषाभिप्रवृत्तयागो विरूढगोच ।
 स्वयं तदन्तर्हृदयेऽन्भातमपश्यत्तापश्यत् यत्र पूर्वम् ॥ २२ ॥
 मृणालगौरायतशेषभोगपयङ्क एक पुरुष शयानम् ।
 फणातपत्रायुतमूर्धरत्नयुभिर्हृतं यान्तयुगात्ततोये ॥ २३ ॥
 प्रेक्षा क्षिपन्त हरितोपलाद्रे सन्ध्याभ्रनोवेरुदरुक्कममूर्धं ।
 रत्नोदधारायधिमैत्र्यवनस्रजो वेणुभुजाङ्गिपाङ्ग्रे ॥ २४ ॥

आयामतो विस्तरत स्वमानदहेन लोकत्रयमग्रहेण ।
 विचित्रदिव्याभरणाशुक्राना वृत्तभिरापाभितवेपदेहम् ॥ २५ ॥
 पुला स्वनामाय विविक्तमागैरभ्ययता कामदुषाङ्घ्रिपद्मम् ।
 प्रदर्शयत कृपया नयेदुमयूतभिन्नाहुलिचारुपत्रम् ॥ २६ ॥
 मुलेन लोकार्तिहरस्मितेन परिरुक्तरुण्डलमण्डितेन ।
 शाणायितेनाधरिभ्यभासा प्रत्यर्हयत मुनेन सुधा ॥ २७ ॥
 रुद्रमन्त्रिजलपिशङ्गवाससा स्वलङ्घृत भेतालम्बा नितम्ब ।
 हरेण चानन्तघनेन यत्न श्रीवत्पराय स्वलवङ्गभेन ॥ २८ ॥
 परार्धवेयूरमणिप्रवक्त्रपर्यस्तदोदण्डसदृशशालम् ।
 अव्यक्तमूल भुवनाङ्घ्रिपेद्रमहीद्रभोगैरधिर्वीतवत्सम् ॥ २९ ॥
 चराचरोको भगवन्महीश्रमहीद्रपद्म शल्लालागूढम् ।
 किरीटसाक्षरिण्यगृह्णमाविर्मवत्कीस्तुभरल्लगभम् ॥ ३० ॥
 निर्धीतमाग्रायमधुव्रतभिया स्ववार्तिमय्या घनमालया हरिम् ।
 सूयदुवायवग्न्यगम निधामभि परिक्रमत्प्राधनिनैदुरावदम् ॥ ३१ ॥
 तर्ह्येव तन्नाभिर सरोजमात्मानमम् श्रवण विद्यध ।
 दन्तैर् देवो जगतो विराता नात पर लोकविर्गाहृष्टि ॥ ३२ ॥
 स कर्मबीज रजसोपरत्त प्रजा सिद्धस्तत्रियदेव दृष्ट्वा ।
 अस्तौद् विसर्गाभिमुत्तस्तमीत्यमयक्तयत्नयामिर्विशतारामा ॥ ३३ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

अथ नवमोऽध्यायः

प्रसूतोत्पत्ति

शतांशमि मेऽयं सुचिरात्रनु देहभाजा न शायत भगवतो गतिरित्ययम् ।
 नान्यत्त्वदस्ति भगवत्तपि तत्र शुद्ध भावागुणव्यतिकरात्तदुर्विभासि ॥ १ ॥
 रूपं यदतदवजोधरसोदयेन शश्वजिह्वतमस सदनुग्रहाय ।
 आदौ गृहीतमवतारशक्तकबीज यन्नाभपद्मभवनादहमाविराठम् ॥ २ ॥
 नात पर परम यद्भवन स्वरूपमानन्दमाश्रमविस्मयविद्भवर्च ।
 पश्यामि विधुस्तजमेरुमधिश्रमात्मन् भूतेन्द्रियारामकमदस्त उपाभितोऽस्मि ॥ ३ ॥
 तद्वा इदं भुवनमङ्गल मङ्गलाय ध्याने स नो दर्शित त उपासकानाम् ।
 तस्मै नमो भगवतेऽनुविधेम तुभ्य योऽनारतो नरकमाप्तिमरसप्रसङ्गैः ॥ ४ ॥

ये तु रदीयचरणाम्बुजकोशगन्ध निप्रति पर्णपिवरे भुतिवातनीतम् ।
 भक्त्या रूढितचरण पर्याच तेपा तापैपि नाय हृदयाम्बुरुदात्मवपुषाम् ॥ ५ ॥
 तावद्भय द्रविणमेहमुद्धमिमित्त शोक सृष्टा परिभयो निपुल्लभ लोभ ।
 तात्रगोत्वसदवग्रह आर्तिमूल यावन्न तेऽहमिममय प्रवृणीत लोक ॥ ६ ॥
 दैवेन ते हतधियो भवत प्रसङ्गात्सवागुभोरशमनाद् विमुक्तैर्द्विधा ये ।
 कुर्वन्ति काममुखलेशलवाय दीप्ता लोभाभिभूतमनसोऽनुशलानि शश्वत् ॥ ७ ॥
 चुचुष्टश्चिपातुभिरिमा मुहुरयमाना शीतोष्णवातवर्षस्तिमतराद्य ।
 कामाग्निनाच्युत दया च मुहुर्भरेण सपत्यतो मन उद्वम सीदते मे ॥ ८ ॥
 यावत्पृथक्त्वमिदमात्मा इन्द्रियार्थमायाबल भगवतो जा इश पश्येत् ।
 तावन्न सत्त्विरसौ प्रतिसकमेत व्यर्थापि दुःखनिवह वहती त्रियाया ॥ ९ ॥
 अद्वयापृतातर्करणा गिषि नि शयाता नानामनोरमधिया क्षणभगनिद्रा ।
 दैवाहतार्थरचना ऋषयोऽपि देव सुष्मत्प्रसङ्गविमुखा इह मरन्ति ॥ १० ॥
 त्व माद्ययोगपरिभाषितहृत्सरोज आस्ते ध्रुतेक्षितपयो ननु नाथ पुषाम् ।
 यद् यद्विद्या त उरुगाय विभावयन्ति तत्तदपु प्रणयसे सदानुप्रदाय ॥ ११ ॥
 नातिप्रसीदति तपोपचितोपचारैराराधित सुरगणैर्हृदि यद्वकामै ।
 यत्सर्भूतदययासदलभ्यथैको नानाजनेष्ववहित मुह्यदतरात्मा ॥ १२ ॥
 पुषामतो विविधकर्मभिरध्वराद्यैदानेन चोग्रतपसा प्रतर्चयथा च ।
 आराधन भगवतस्तय सक्रियायो धर्मोऽर्पित कर्हिचिद्भ्रियते न यत्र ॥ १३ ॥
 शश्वत्स्वरूपमहसैव निपीतभेदमोहाय बोधधिपणाय नम परस्मै ।
 विश्वोद्भवस्थितिलयेषु निमित्तलीलारासाय ते नम इद चतुर्मेश्वराय ॥ १४ ॥
 यस्यावतारगुणकर्मविदम्बनानि नामानि येऽसुविगमे विवशा गृणन्ति ।
 ते नैकजन्मशमल सदसैव हित्वा सयान्त्यपावृतमृत तमज प्रपद्ये ॥ १५ ॥
 यो वा अह च गिरिशश्च विभु स्वय च स्थित्युद्भवप्रलयहेतव आत्ममूलम् ।
 भित्त्वा त्रिपादवृष एक उरुप्ररोहस्तस्मै नमो भगवते भुवनद्रुमाय ॥ १६ ॥
 लोको विकर्मनिरत कुशले प्रमत्त कर्मण्यय त्वदुदिते भवदर्चने स्वे ।
 यस्तावदस्य बलवानिह जीविताद्या स्याद्विद्वन्त्यनिमिषाय नमोऽस्तु तस्मै ॥ १७ ॥
 यस्माद् विमेष्यहमपि द्विपराधिष्यमन्ध्यासित सकललोकनमस्कृत यत् ।
 तेपे तपो ॥ १८ ॥ नमो भगवतेऽधिमन्त्राय तुभ्यम् ॥ १८ ॥
 भा० मू०

तिर्यङ्गानुष्यविनुधादियु जीवधानिध्यामच्छयाऽऽत्मकृतसेतुपरीक्षया यः ।
 रेमे निरस्तरतिरप्यवददेहस्तरमे नमो भगवते पुरुषोत्तमाय ॥१९॥
 योऽविद्ययानुपहतोऽपि दशार्धतुल्या निद्रामुवाह जठरीकृतलोकयात्र ।
 अन्तर्जलऽद्विकशिपुस्पर्शानुमूला भोमोर्मिमालिन जनस्य सुग विवृण्वत् ॥ २० ॥
 यन्नाभिपद्मभगनादहमासमीच्य लोकत्रयोपकरणो यदनुग्रहेण ।
 तस्मै नमस्त उदरस्यमवाय योगनिद्रावसानविनष्टत्रल्लिनेक्षणाय ॥ २१ ॥
 सोऽय समस्तजगता मुहुरेक आत्मा तत्त्वेन यमृद्वयत भगवान् भगेन ।
 तेनैव म इशमनुस्पृशताद् यथाह सत्यामि पूर्वश्रितं प्रणतप्रियोऽसौ ॥ २२ ॥
 एष प्रपन्नवरदो रमयाऽऽमशक्तया यद् यत्करिष्यति श्रुतगुणावतार ।
 तस्मिन् स्वधिकममिद् मुञ्जतोऽपि चेत्तो युञ्जीत वसन्तमल च यथा विजृम्हाम् ॥ २३ ॥
 नाभिहृदादिह सतोऽम्भसि यस्य पुंसो विज्ञानचिरहमासमनन्तगच्छे ।
 रूप विचित्रमिदमस्य विवृण्वतो मे मा शरिणीष्ट निगमस्य गिरा विसृज ॥ २४ ॥
 सोऽसावदभ्रकरणो भगवान् विशुद्धप्रेममिता नयनामुखा विजृम्भन् ।
 उत्थाय त्रिभुविजयाय च नो विषाद मा ज्ञ्या निगमनयतात्पुरुष पुराण ॥ २५ ॥

मन्त्रेयः प्राच

स्वसमव निद्रामयैव तपोविज्ञासमाविभि । यावन्मनोवच स्तुत्वा विरराम स लिङ्गवत् ॥२६॥
 अथाभिप्रेतमवीक्ष्य ब्रह्मणो मधुसूदन । विपण्णनेतस तेन कल्पव्यतिकराम्भसा ॥२७॥
 लोकसस्यानविज्ञान आत्मन परिलिखत । तमाहागाधया वाचा वन्मल शमयसिच ॥२८॥

श्रीभगवानुवाच

मा वेदगर्भं गास्तर्द्रीं सग उद्यममाग्रह । तमयाऽऽश्रितस्त्वग्रेयमा प्रापयते मयान् ॥२९॥
 भूयस्तव तप आतिष्ठ त्रिधा चैव मदाश्रयान् । ताभ्यामन्तर्द्वि ब्रह्मन् लोकान् द्रक्ष्यस्य पावृतान् ॥३०॥
 तत आत्मनि लोके च भक्तियुक्तं समाहित । द्रष्टासि मा तत ब्रह्म मयि लोकास्तवमात्मन ॥३१॥
 यदा तु सर्वभूतेषु दाक्ष्ण्यमिमिव स्थितम् । प्रतिचक्षीत मा लोको जग्याच्छर्वेव वदमलम् ॥३२॥
 यदा रहितमात्मानं भूतेन्द्रियगुणाशये । स्वरूपेण मयोपेतं पश्यन् न्वाराज्यमृच्छति ॥३३॥
 नानाकर्मजितानेन प्रजा बह्वी विसृजत । नात्मावसीदत्यस्मिन्नेतरे वर्णायामदनुग्रह ॥३४॥
 ऋषिमाद्य न ब्रह्माति पापीयास्ता रजोगुण । यमनोमयि निर्बद्ध प्रजा सञ्जतोऽपि ते ॥३५॥
 शतोऽहं भवता त्वज् दुर्विशेषोऽपि देहिनाम् । यमात्ममयसेऽयुक्तं भूतेन्द्रियगुणात्मभि ॥३६॥
 द्रुम्य मद्रिनिचित्मायामात्मा मे दर्शितोऽबहि । नालेन सलिले मूल पुष्करस्य विचिन्वत ॥३७॥
 यच्चकर्माङ्गं मत्स्तोत्रं मत्कथाम्युदयाङ्कितम् । यदा तपसि ते निद्रा स एष मदनुग्रहः ॥३८॥

पीतोऽहमस्तु भद्र ते लोकानां विजयेच्छया । यदस्तीयीर्गुणमयं निगुणं मानुष्यं यन् ॥३९॥
 एतेन पुमानित्यस्तुत्या स्तोत्रेण मा भजेत् । तस्याशु संप्रीदेय सर्वकामवेश्वर ॥४०॥
 तूनेन तपसा यज्ञैर्दानैर्योगसमाधिना । राक्षसि श्रेयसपुत्रामत्प्रीतिस्तत्त्वविन्मतम् ॥४१॥
 भद्रमात्माऽऽत्मना घातं प्रेष्ठ सन् प्रेषसामधि । अतो मयि रतिं कुर्याद् देहादिर्यत्कृते प्रिय ॥४२॥
 सर्ववेदमयेनेदमात्मनाऽऽत्माऽऽत्मयोनिना । प्रजां सृज यथापूर्वं याश्च मय्यनुशेते ॥४३॥

मेत्रेय उवाच

तस्मा एव जगत्त्रये प्रधानपुरुषेश्वर । व्यज्येद स्वेन रूपेण कञ्जनाभस्तिरोदधे ॥४४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

अथ दशमोऽध्यायः

विदुर उवाच

अन्तर्हिते भगवति ब्रह्मा लोकपितामह । प्रजां ससृज कतिधा दैहिकीमानधीर्विभु ॥ १ ॥
 ये च मे भगवन् पृष्टास्त्वय्यया बहुवित्तम् । तान् वदस्वानुपूर्व्येण उन्निध न सर्वशयान् ॥ २ ॥

सूत उवाच

एव सञ्चोदितस्तेन क्षत्रा कौशारवो मुनि । प्रीत प्रत्याह तान् प्रभान् हृदिस्थानय भार्गव । ३ ।

मेत्रेय उवाच

विरिञ्चोऽपि तथा चक्रे दिव्यं वर्षशतं तप । आत्मयात्मानमावेश्य यदाह भगवानज ॥ ४ ॥
 तद्विलोक्याब्जसम्भूतो वायुना यदधिष्ठितः । पद्ममम्भश्च तत्कालकृतवीर्येण कम्पितम् ॥ ५ ॥
 तपसा ह्येवमानेन विद्यया चात्मसंस्थया । विवृद्धविज्ञानबलो न्यपाद् वायुं सहाम्भसा ॥ ६ ॥
 तद्विलोक्य वियद्व्यापि पुष्करं यदधिष्ठितम् । अनेन लोकान् पागलीनान् कल्पितास्तीत्यचितयत् ७
 पद्ममोक्षं तदाऽऽविश्य भगवत्कर्मचोदितः । एकं व्यभाङ्गीकुरुष्व त्रिधा भाव्य द्विसप्तधा ॥ ८ ॥
 एतावाञ्जीवलोकस्य सस्याभेदं समाहृतः । धर्मस्य ह्यनिमित्तस्य विपाकं परमेष्ठयधौ ॥ ९ ॥

विदुर उवाच

यदात्यं बहुरूपस्य हरेरद्भुतकर्मणः । कालात्प लक्षणं ब्रह्मन् यथावर्णय न प्रभो ॥१०॥

मेत्रेय उवाच

गुणव्यतिकराकारो निर्विशेषोऽप्रतिष्ठितः । पुरुषस्तदुपादानमात्मानं लीलया सृजत् ॥११॥
 विदुः वै ब्रह्मतन्मात्रं संस्थितं विष्णुमायया । इश्वरेण परिच्छिन्नं कालेनाव्यक्तमूर्तिना ॥१२॥
 यथेदानीं तथाम्रे च पश्चादप्येतदीदृशम् । सर्गो नवविघ्नस्तस्य प्राकृतो वैकृतस्तु यः ॥१३॥
 कालद्रव्यगुणैरस्य त्रिविधं प्रतिसकम् । आद्यस्तु महत् सर्गो गुणवैषम्यमात्मनः ॥१४॥

द्वितीयस्तद्वमो यत्र द्रव्यज्ञानत्रियोदय । भूतसगतृतीयस्तु तन्मात्रोदयशक्तिमान् ॥ १५ ॥
 चतुर्थ ऐन्द्रिय सगं वस्तु ज्ञानक्रियात्मक । वैकारिका देवसग पञ्चमो यन्मय मन ॥ १६ ॥
 षष्ठस्तमस सगो यस्तत्पुद्गलकृत प्रमो । पट्टिमे प्राकृता सगो वैकृतानत्रिमे शृणु ॥ १७ ॥
 रजोमाजा भगवतो लीलेय हरिमेघस । सप्तमो मुख्यसर्गान्तु षड्विघ्नमश्रुषा च य ॥ १८ ॥
 वनरत्योपधिलतत्ववसारा बोरुधो द्रुमा । उत्थोतसस्तम प्राया अत स्पर्शा विरोधिण ॥ १९ ॥
 तिरश्चास्यम सग सोऽष्टविशद्विधो मत । अयिदो भूरितमसो प्राणज्ञा क्षत्रोदिता ॥ २० ॥
 गौरजो मक्षि कृष्ण सूक्तो मय्यो रुह । द्विदशा पञ्चत्रयेमे अविच्छेद्य सत्तम ॥ २१ ॥
 खरोऽश्वोऽश्वतरो गौर शरभश्चमरी तथा । एते चैकदशा सत्त शृणु पञ्चनरात्पञ्चन ॥ २२ ॥
 आ सृणालो वृक्षो व्याजो माजोर दशान्वरी । सिद्ध कपिगज दूमो गोधा च मकरादय ॥ २३ ॥
 कङ्कणमण्डप्येनमासभमूर्त्तार्हण । हस्तसारसचक्राहकाकादकादय खगा ॥ २४ ॥
 अवाक्स्तोतस्तु नम गच्छरक्विरो नृणाम् । रजोऽधिका कर्मपरा दु ते च सुखमानिन ॥ २५ ॥
 वैक्रनाश्रय एवैते देवसगश्च सत्तम । वैकारिकस्तु य प्रोक्त क्षौमारस्तु भयात्मक ॥ २६ ॥
 देवसर्गश्चाष्टविधो त्रिनुषा पितरोऽसुरा । गन्धर्वाश्चरस सिद्धा य रक्षाणि चारणा ॥ २७ ॥
 भूतप्रेतपिशाचाश्च विद्याघ्रा किन्नरादय । दन्ते विदुराग्याना सर्गास्ते विश्वसूक्तृता ॥ २८ ॥
 अत पर प्रवक्ष्यामि वशात्तव तराणि च । एव रजं प्लुत क्षुद्रा कस्यादिष्यात्तमभूरि ।

सुजल्यमोषसङ्कल आत्मैवात्मानमात्मना ॥ २९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा महिताया तृतायस्कन्ध दशमोऽध्याय ॥ १० ॥

अथैकादशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

चरम सद्दिशेषाणामनेकोऽस्युत सदा । परमाणु स विनैवा नृणामेक्यभ्रमो यत ॥ १ ॥
 सत एव पदार्थस्य स्वरूपावस्थितस्य यत् । कैवल्य परममहानविशेषो निरन्तर ॥ २ ॥
 एव कागेऽप्यनुमित सौम्ये सौल्ये च सत्तम । सम्यानभुक्त्या भगवानव्यक्तो व्यक्तभुगाविभु ॥ ३ ॥
 स काल परमाणुं यो मुहृत्ते परमाणुताम् । ततोऽविशेषमुग् यस्तु स काल परमो महान् ॥ ४ ॥
 अणुर्द्धा परमाणू स्यात्तन्मोषुष्य स्मृत । जालान्तरम्यवगत एवैवानुपतन्मतात् ॥ ५ ॥
 शरणाश्रितिकमुहृत्ते य काल स त्रुटि स्मृत । शतभागस्तु येष स्यात्तैस्त्रिभिस्तु लव स्मृत ॥ ६ ॥
 निमेषत्रिलको ज्ञेय आघातस्तं श्रय क्षण । क्षणवान् पञ्चभिर्दु काशाल्लघुता दशपञ्च च ॥ ७ ॥
 एतूनि वै समान्नाता दश पञ्च च नाडिका । ते द्वे मुहूर्त प्रहर पञ्चम सम वा नृणाम् ॥ ८ ॥
 द्वादशाघपलोमान चतुर्भिश्चतुरङ्गुले । स्वर्णमाषे कृतच्छिद्र यास्तद्व्यजलप्लुतम् ॥ ९ ॥
 यामाश्वत्थारक्षत्तारो मत्स्यानामदनी उभे । पक्ष पञ्चदशाहानि शुक्ल कृष्णश्च मानद ॥ १० ॥

तयो ममुद्ययो मास पितृणां तदहनिशम् । द्वौ तावत् पश्यन् दक्षिण चोत्तर दिवि ॥११॥
अयने चाहनी प्राहुर्दत्तरो द्वादश स्मृत । सवत्सरश्च तूणा परमायुर्निरूपितम् ॥१२॥
महश्चताराचक्रस्य परमाण्वादिना जगत् । सवत्सरायसानेन पर्येत्यनिमिगो विभु ॥१३॥
सवत्सर परिवत्सर इडावत्सर एव च । अनुव सरो वत्सरश्च विदुरैव प्रभाष्यते ॥१४॥

य सृज्यशक्तिगुरुधोच्छ्वमयन् स्वशक्त्या पुनोऽभ्रमाय दिवि धावति भूतभेद ।

कालात्यया गुणमय क्रतुभिर्नितवत्सरभै बलि हरत वत्सरपञ्चकाय ॥१५॥

त्रिदुर उवाच

पितृदेवमनुष्याणामायु परमिद स्मृतम् । परेषा गतिमाचक्ष्वधे रसु कल्पाद् बहिर्विद ॥१६॥
भगवान् यद कालस्य गति भगवतो ननु । विद्वन् विचक्षते धीरा योगरादेन चतुषा ॥१७॥

मेघेय उवाच

कृत नेता द्वापर च कलिश्चेति चतुर्युगम् । दिव्यैर्द्वादशभिर्वर्षं सावधान निरूपितम् ॥१८॥
चत्वारि त्रीणि द्वे चैक कृतादिषु यथाक्रमम् । सख्यातानि सहस्राणि द्विगुणानि शतानि च ॥१९॥
सध्याशयोन्तरेण य काल शतसप्तत्ययो । तमेवाहुर्युगं तज्ज्ञा यत्र धर्मो विधीयते ॥२०॥
धर्मश्चतुष्टयान्मनुजान् कृते समनुवर्तते । स एवान्येष्वधर्मेण व्येति पादेन वर्धता ॥२१॥
त्रिलोक्या युगसाहस्रं त्रिदिवब्रह्मणो दिनम् । तावत्येव निशा तात यन्निमीलति विश्वसृक् ॥२२॥
निशावसान आरब्धो लोककल्पोऽनुवर्तते । यावद्दिनं भगवतो मनून् भुञ्जश्चतुर्दश ॥२३॥
स्व स्व काल मनुर्मुहूर्त्तं साधिका ह्येकसप्ततिम् । मन्वतरेषु मनवस्तद्ब्रह्मा श्रूयष सुरा ।

भवन्ति चैव युगपत्सुरेशाश्चानु ये च तान् ॥२४॥

एष दैनन्दिनं सर्गो ब्राह्मल्लोक्यवर्तन । तिर्यङ्मृत्पितृदेवानां समवो यत्र कर्मभि ॥२५॥
मन्वतरेषु भगवान् बिभ्रत्सत्त्वं स्वमूर्तिभि । मन्वादिभिरिदं विश्वमवत्युदितपौरुष ॥२६॥
तमोमानाशुपादाय प्रतिपद्यद्विक्रम । कालेनानुगताशेष आस्ते तूष्णीं दिनात्यये ॥२७॥
तमेवान्विषीयन्ते लोका भूरादयस्त्रय । निशायामनुवृत्तायानिर्मुक्तशशिभास्करम् ॥२८॥
त्रिलोक्या दह्यमानायां शक्त्या सङ्कर्षणाग्निना । यान्त्यूपमणा महल्लोकजन्मभृग्यादयोऽर्दिता ॥२९॥
तावत्त्रिभुवनं सद्य कल्याणैर्धितसिन्धव । प्रावयन् युक्तटाटोपचण्डवातेरितोर्मय ॥३०॥
अन्तः स तस्मिन् सलिल आस्तेऽनन्तासरो हरि । योगनिद्रानिमीलाश्च स्तूयमानो जनालयै ॥३१॥
एवविधैरहोरात्रैः कालगत्योपलक्षितैः । अपक्षितमिवास्यापि परमायुर्वयं शतम् ॥३२॥
यदर्धमायुषस्तस्य परार्धमभिधीयते । पूर्वं परार्धोऽपक्रान्तो ह्यपरोऽद्य प्रवर्तते ॥३३॥
पूर्वस्यादौ परार्धस्य ब्राह्मो नाम महानभूत् । कल्पो यत्राभवद् ब्रह्मा शब्दब्रह्मेति य विदुः ॥३४॥
तस्यैव चान्ते कल्पोऽभूद् य पाञ्चमभिचक्षते । यद्वरेर्नाभिसरस आसीत्लोकसरोरुहम् ॥३५॥

अथ तु कथितं कलाम् द्वितीयस्यापि भारत । वाराह इति विद्यातो यत्रासीत्सूक्ष्मो हरिः ॥३६॥
 कालोऽयं द्विपराधायो निमेष उपचर्यते । अव्याकृतस्यानन्तस्य अनादेः न गदात्मनः ॥३७॥
 कालोऽयं परमाप्वाग्निर्द्विपराधात्त इक्ष्वरः । नैवेदितुं प्रभुभूय इक्ष्वरो घाममानिनाम् ॥३८॥
 विकारे सहितो सुखैर्विशेषादिभिरावृतः । आण्डकोशो बहिरयपञ्चाशत्कोटिविरजितः ॥३९॥
 दशोत्तराधिकैर्यत्र प्रविष्टः परमाणुवत् । तद्दशतेऽन्तर्गताश्चाचेकोटिशो ह्यण्डराशयः ॥४०॥
 तदाहुरक्षरं ब्रह्मा सर्वकारणकारणम् । विष्णोर्घाम परसाक्षात्पुरुषस्य महात्मनः ॥४१॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्या सहितपापुनीयस्कन्धे षष्ठादशोऽध्यायः ॥११॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

मेघेय उवाच

इति ते वर्णितं क्षत्रं काण्डव्यं परमात्मनः । महिमा रदगर्भोऽयं यथास्त्राक्षीद्विबोधमे ॥ १ ॥
 ससज्जप्रेऽवतामिहमथ तामिहमादिहृत् । महामोहं च माहं च तमश्चाशानवृत्तयः ॥ २ ॥
 दृष्ट्वा पापीयर्मीं सृष्टिं नात्मानं बहुमन्यत । भगवद्भ्यान्पूतेन मनसा याततोऽसृजत् ॥ ३ ॥
 धनकं च मनन्दं च सनातनमयात्मभू । धनतुमारं च मुनीन्निष्क्रियानूर्ध्वरतसः ॥ ४ ॥
 सान्त्वमापस्वभू पुत्रान् प्रजां सृजत पुत्ररा । तत्रैच्छामोक्षधर्माणो धामुदेधपरायणाः ॥ ५ ॥
 साऽभ्यासं सुनैरेव प्रत्यापयातानुशासने । क्रोधं दुर्विपहं जातं नियन्तुमुपचक्रमे ॥ ६ ॥
 धिया निरुपमाणोऽपि भूयोर्मध्यात्प्रजापते । सत्रोऽजायत तमन्युः क्रुमागे नीललोहितः ॥ ७ ॥
 स यै रराद देवानां पूर्वजो भगवान् भवः । नामानि कुरु मे घातं स्थानानि च जगद्गुरो ॥ ८ ॥
 इति तस्य वचः पाशो भगवान् परिपालयन् । अम्बघाद् भद्रया वाचा मा रोदीक्षतकरोमि ते ॥ ९ ॥
 यदरोदी सुरभेष्टो देवो ह्य बालकः । तत्तत्त्वामभिधास्यन्ति नाम्ना रुद्र इति प्रजा ॥ १० ॥
 हृदिद्रिष्याथ्यमुज्योम वायुरग्निरल् महि । सूर्यश्चन्द्रस्तपश्चैव स्थानायमे कृतानि मे ॥ ११ ॥
 मनुमनुमहिनसो महोऽऽसुवः श्रुतपञ्चजः । उग्ररता भवः कालो वामदेवो घृतव्रतः ॥ १२ ॥
 धीवृत्तिश्चनोमा च निपुत्सर्विरिलाम्बिका । इरावतो मुधा दीक्षा रुद्राण्यो रुद्र तेस्त्रियः ॥ १३ ॥
 यशनेतानि नामानि स्थानानि च सयोग्यः । इमिं सृज प्रजा बह्वी प्रजानामसि यत्नति ॥ १४ ॥
 इत्यादिष्टः स गुरुणा भगवाद्गोललोहितः । सत्तादृतिव्यभागेन ससज्जामसमा प्रजा ॥ १५ ॥
 रुद्राणां रुद्रस्थानां समन्ताद् प्रगता जगत् । निशाम्यासख्यशो यूषान् प्रजापतिरशङ्कतः ॥ १६ ॥
 अञ्जं प्रजामि सृणुमिहशोमि सुरोत्तम । मया सह दहन्तीभिर्दिशश्चभुभिर्दहत्यग्रे ॥ १७ ॥
 तत्र आतिष्ठ भद्रं ते सर्वभूतमुपावहम् । तपसैव यथापूर्वं सप्त विश्वमिदं भवान् ॥ १८ ॥
 तपसैव परं ज्योतिर्मगधन्तमघोऽजम् । सर्वभूतगुहावासमञ्जसा विन्दते पुमान् ॥ १९ ॥

मेघेय उवाच

एवमात्ममुवाऽऽदिष्ट परिश्रम्य गिरा पतिम् । वादमित्यमुमामन्य विवेश तपसे धनम् ॥२०॥
 अयाभिध्यायत सर्गं दश पुत्रा प्रजगिरे । भगवच्छ्रुतिमुत्तस्य लोकसन्तानहेतव ॥२१॥
 मरीचिरुपनिर्गमो पुलस्त्य पुलह मनु । भृगुर्यसिष्ठो दक्षश्च दशमस्तत्र तारद ॥२२॥
 उत्सन्नानारदो जज्ञे दक्षोऽङ्गुष्ठात्स्वयम्भुज । प्राणाद्बसिष्ठ मञ्जातो भृगुस्त्वचि कराल्जितु ॥२३॥
 पुलहो नामितो जज्ञे पुलस्त्य कर्णयोऽमृषि । अङ्गिरा मुखतोऽरणोऽग्निर्मरीचिर्मनसोऽभवत् ॥२४॥
 धर्मं स्तनाद् दक्षिणतो यत्र नारायण स्वयम् । अधम पृष्ठतो यस्मात्पृथुलोकभयङ्कर ॥२५॥
 हृदिकामो मुखं क्रोधो लोभश्चाघरदच्छदात् । आल्याद्वाक्सिन्धवो मेढ्राग्निर्ऋति पायो रघाश्रय ॥२६॥
 छापापा नर्दमो जज्ञे देवहूत्या पति प्रभु । मनसो देहतश्चेद जज्ञे विश्वहृतो जगत् ॥२७॥
 वाच दुहितरं तन्वीं स्वयम्भूर्हरतीं मन । अक्रामाचक्रमेक्षत स राम इति न श्रुतम् ॥२८॥
 तमधर्मे कृतमतिं बिलोक्य पितरं मुता । मरीचिमुख्या मुनयो विश्रम्भात्प्रत्यबोचयन् ॥२९॥
 नैतत्पूर्वं कृतं त्वये न करिष्यन्ति चाररे । यत्त्व दुहितरं गच्छेरनिष्ठाङ्गज प्रभु ॥३०॥
 तेजीयसामपि ह्येतत् सुश्रोत्र्य जगद्गुरो । यद्वृत्तमनुविष्ठन् वै लोक क्षेमाय कल्पते ॥३१॥
 तस्मै नमो भगवते य इदं स्तेन रोचिषा । आत्मस्य व्यक्षयामास स धर्मे पातुमर्हति ॥३२॥
 स इत्य गृणत पुत्रान् पुरो हृष्टा प्रजापतीन् । प्रजापतिपतिस्तन्व तत्याज मोऽतितस्तदा ।

ता दिशो जगद्गुहोरा नीहार यद्विदुस्तम ॥३३॥

कदाचिद् व्यायत सप्तुर्गन्दा आसश्चतुर्मुखान् । कथं सस्याम्य ह लोकान् समवेतान् यया पुरा ॥३४॥
 चातुर्दश कमतन्त्रमुपवेदनयै सह । धर्मस्य पादाश्चत्वारस्तथैवाथमवृत्तयः ॥३५॥

विदुर उवाच

स वै विश्वसृजामीशो वेदादीन् मुखतोऽसृजत् । यद् यद् येनासृजद् देवस्तन्मे ब्रूहि तपोधन ॥३६॥

मेघेय उवाच

ऋग्यजु सामायत्राख्यान् वेदान् पूर्वादिभिर्मुदै । शास्त्रमिज्या स्तुतिस्तोमं प्रायश्चित्तं व्यवधात्कमात्
 आयुर्वेदं धनुर्वेदं गान्धर्वं वेदमात्मन । स्थापत्य चासृजद् वेदं क्रमात्पूर्वादिभिर्मुदै ॥३८॥
 इतिहासपुराणानि पञ्चम वेदमीश्वरः । सर्वेभ्य एव यन्त्रेभ्यः ससृजे सवदर्शन ॥३९॥
 षोडश्युक्थौ पूर्वयन्त्रात्पुरीष्यग्निष्टुतावय । आतोर्यामातिरात्रौ च वाजपेय सगोसवम् ॥४०॥
 विद्यादानं तप सत्यं धर्मस्येति पदानि च । आश्रमाश्च यथासंख्यमसृजत्सह वृत्तिभि ॥४१॥
 शास्त्रं प्राजापत्यं च ब्राह्मणं चायं बृहत्तथा । वार्तां सञ्जयशालीनशिलोच्छ्र इति वै गृहे ॥४२॥
 वैखानसा वाल्मिह्यौ दुम्बरा पेनपावने । न्यासे कुङ्किचकं पूर्वं बह्वेदो हसनिष्क्रियौ ॥४३॥
 आन्वीक्षिकी प्रथी वार्ता दण्डनीतिस्तथैव च । एष व्याहृतयश्चासन् प्रणवो ह्यस्य दहृतः ॥४४॥

तस्योष्णिगासील्लोमस्यो गायत्री च स्वचो विभो । त्रिष्टुभ्मात्मात्तुतोऽनुष्टुभ्मात्पश्य प्रजापते ॥४५॥
 मन्वाया पङ्क्तिरुत्पत्ता बृहता प्राणतोऽभवत् । सरोस्तस्याभवजीव रररो देह उदाहृत ॥४६॥
 ऊष्माणमिन्द्रियाभ्याहुरत स्था ब्रह्मात्मन । ररा यत् विहारेण भवति स प्रजापते ॥४७॥
 शब्दब्रह्मात्मनस्तस्य व्यक्ताव्यक्तात्मन पर । ब्रह्मावभाति वितता तानाशक्त्युपवृद्धित ॥४८॥
 ततोऽनुरामादाय स सगाय मनो दधे । श्रुयोणा भूरिवीणाणामपि सममविरुतम् ॥४९॥
 शात्वा तद्भृदये भूयश्चित्तयामास कोरय । अहो अद्भुतमेतमे व्यापृतस्यापि नित्यदा ॥५०॥
 न ह्येष ते प्रजा नून देवमत्र विपातकम् । एष सुततृप्तस्तस्य दैव चावेक्षतस्तदा ॥५१॥
 कस्य रूपमभूद् द्वेषा यत्कायमभिचक्षत । ताम्या रूपविभागाभ्या मिथुन समप्रयत ॥५२॥
 यस्तु तत्र पुमान् सोऽभून्मनु स्वायम्भुव स्वराट् । स्त्रियोऽऽसीच्छतम्पाटया मर्दिष्यस्य महात्मन ॥
 तदा मिथुनधर्मेण प्रजा ह्येषामभूविरे । न चापि शास्त्राया पञ्चानत्यान्यजीजनत् ॥५४॥
 प्रियमतोत्तानपादौ तिष्ठ कन्याश्च भारत । आत्तिर्देवहूतिश्च प्रभृतिरिति सत्तम ॥५५॥
 आकृतिं हचय प्रादात्कदमाय वृ मयमाम् । दक्षायादा प्रभृतिं च यत् आपूरित जगत् ॥५६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्ये सद्दिनायां एतावत्कण्ठे द्वारणोऽध्यायः ॥ १३ ॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

निशम्य वाच वदतो मुने पुण्यतमा नृप । भूय प्रच्छ कौरव्यो वामुदेवकथादृत ॥ १ ॥

विदुर उवाच

स वै स्वायम्भुव समाट् प्रिय पुन स्वयम्भुव । प्रतिलभ्य प्रिया पर्जा किं चकार ततो मुने ॥ २ ॥

चरित तस्य राजर्षरादिराजस्य सत्तम । ब्रूहि मे भद्रधानाय विष्यत्सेनाप्रयो ह्यसौ ॥ ३ ॥

श्रुतस्य पुत्रा सुचिरधर्मस्य नन्वञ्जसा गूरिभिरीडितोऽर्थ ।

यत्तद्गुणानुश्रवण मुकुन्पादारविन्द हृदयसु येषाम् ॥ ४ ॥

श्रीशुक उवाच

इति तुवाण विदुर विनीत सहस्रशीर्ष्णश्चरणोपधानम् ।

प्रहृष्टरोमा भगवत्कथाया प्रणीयमानो मुनिरभ्यचष्ट ॥ ५ ॥

मैत्रेय उवाच

यदास्वभार्याया साज्जात स्वायम्भुवो मनु । प्राञ्जलिं प्रणतश्चेद वेदगर्भममापत ॥ ६ ॥

त्यमेक सर्वभूतानां जमकृद् वृत्तिद पिता । अयापिन प्रजानां ते शुभ्रूपा केन वा भवेत् ॥ ७ ॥

तदिषेधि नमस्तुभ्य कर्मस्वीकृतात्मशक्तिषु । यत्कृत्वेह यद्यो विष्वगमुत्र च भवेद्गति ॥ ८ ॥

ब्रह्मोवाच

प्रीतस्तुभ्यमह तात स्वस्ति स्ताद्वा क्षितीश्वर । यत्रिव्यलीकेन हृदा शाधि मेत्यात्मनापितम् ॥ ९ ॥
एतास्त्यात्मजैर्वीर कार्या ह्यपचित्तिगुरौ । शक्त्याप्रमत्तैर्गृह्येत सादर गतमत्सरै ॥ १० ॥
स त्वमस्यामपत्यानि सदृशान्यात्मनो गुणे । उत्पाद्य शास धर्मेण गा यज्ञै पुरुष यज ॥ ११ ॥
पर शुश्रूषण मह्य स्यात्प्रजारक्षया नृप । भगवास्ते प्रजामर्तुर्हृषीकेशोऽनुवृष्यति ॥ १२ ॥
येषा न तुणे भगवान् यशस्विद्धो जनार्दन । तेषां श्रमो ह्यपायाय यदात्मानादत स्वयम् ॥ १३ ॥

मनुस्ववाच

आदेशोऽह भगवतो वतयामीत्सूदन । स्थानं त्विहानुजानीहि प्रजानां मम च प्रभो ॥ १४ ॥
यदोक्तं सर्वसत्त्वानां मदीं मग्नां महाम्भवि । अस्या उद्धरणे यत्नो देव देव्या विधीयताम् ॥ १५ ॥

मैत्रेय उवाच

परमेष्ठी त्वया मध्ये तथा सत्त्वामवेक्ष्य गाम् । कथमेना समुन्नेष्य इति दध्यौ धिया चिरम् ॥ १६ ॥
सृजतो मे क्षितिर्वाभिं प्राव्यमाना रसा गता । अथात्र किमनुष्ठेयमम्माभि सर्गयोजितैः ।

यस्याह हृदयादास स इहो विदधातु मे ॥ १७ ॥

इत्यभिध्यायतो नासाविवरात्सहसानघ । वराहतोको निरगादद्भुष्टपरिमाणक ॥ १८ ॥
तस्याभिपश्यत स्वस्थ क्षणेन क्लिप्त भारत । गजमात्रं प्रवृष्टे तदद्भुतमभून्महत् ॥ १९ ॥
मरीचिप्रमुखैर्मित्रैः कुमारैर्मनुना सह । दृष्ट्वा तत्त्वौकर रूपं तर्कयामास चित्रधा ॥ २० ॥
किमेतत्सौकरव्याज सत्त्वं दिव्यमवस्थितम् । अहो बताश्चर्यमिदं नासाया मे विनि सृतम् ॥ २१ ॥
दृष्टोऽद्भुष्टशिरोमात्रं क्षणाद्गण्डशिलासम । अपि स्विद्भगवानेव यज्ञो मे गेदयन्मन ॥ २२ ॥
इति मीमांसतस्तस्य ब्रह्मण सह सूनुभिः । भगवान् यज्ञपुरुषो जगज्जगन्नेन्द्रसन्निभ ॥ २३ ॥
ब्रह्मण हर्षयामास हरिस्ताश्च द्विजोत्तमान् । स्वर्गजितेन ककुभ प्रतिस्वनयता विशु ॥ २४ ॥

निशम्य ते घर्षरितं स्वरोदक्षयिष्णु मायामयसूकरस्य ।

जनस्तप सत्यनिवासिनस्ते त्रिभिः पवित्रैर्मुनयोऽगुणन् स्म ॥ २५ ॥

तेषां सता वेदवितानमूर्तिर्ब्रह्मावधार्यात्मगुणानुवादम् ।

विनय भूयो विबुधोदयाय गजेन्द्रलीलो जलमाविवेश ॥ २६ ॥

उत्क्षिप्तवालं खचरं कठोरं सटा विधुन्वन् खररोमशत्वक् ।

खुराहताभ्रं सितदंष्ट्रं इक्ष्वाज्योतिर्भासे भगवान्महीध्र ॥ २७ ॥

प्राणेन पृथ्व्या पदवीं विजिघ्रन् क्रोडापदेशं स्वयमध्वराङ्ग ।

करालदंष्ट्रोऽप्यकरालहृन्म्यामुद्रीक्ष्य विप्रान् गृणतोऽविशत्कम् ॥ २८ ॥

स वज्रसूत्रनिपातवंगविशीर्णदुःखि मनयन्नुदयान् ।
 उत्पद्यदौर्धोमिमुनैरिवातद्वन्द्वोऽथ वरेश्वर पादौ मेति ॥ २९ ॥
 खुरैः क्षुरप्रैर्दंश्यस्तदाप उत्यापार विप्ररू रसायाम् ।
 ददर्श गा तत्र मुपुष्पूरमे या गावधानी स्वयमम्भपत ॥ ३० ॥
 स्वदम्प्रयोद्धूत्व महीं निमगा स उरियत सहरुन्वे रसायाः ।
 तत्रापि रैत्य गदयाऽऽगत त मुताभमदीपिततीक्ष्णायु ॥ ३१ ॥
 जगान् स्थानमगस्त्यविश्रम स लील्येभं मृगराद्विकर्माभिः ।
 तद्रक्षपङ्गाङ्कितगाण्डतुण्डो यथा गजेन्द्रो जगती विभिन्दा ॥ ३२ ॥
 तमात्मनी उ सितस्तकोप्या दमापुलिपन्त गजनीलशङ्ख ।
 प्रपाय रदाचल्योऽनुनाकर्षिरिन्निभुरत्या उपनस्युरीश्वर ॥ ३३ ॥

श्रुपथ ऊचुः

पितृपितृ तदङ्गि यशभावा प्रयी तनु म्वा परिधुन्वते नम ।
 यत्राभगतेषु निवृत्त्युरध्वरास्तस्मै गम कारणयूधराय ते ॥ ३४ ॥
 रूपं तर्जतनु दुष्कृतात्मना दुर्दर्शन देव यदध्वराभङ्गम् ।
 छन्दासि यस्य त्वचि रक्षिरामम्याज्य दृशि तदङ्गिपुत्रानुदौघम् ॥ ३५ ॥
 सक्नुण्ड आसीत्युन इश नासयोरिदोदर चमसा क्षणरूपे ।
 प्राशिषमास्ये प्रसने ग्रहास्तु ते यद्यर्थेण ते भगवन्निर्दिशम् ॥ ३६ ॥
 दीप्तानुजन्मोऽसद शिरोधर त्व प्रादणीयोदयनीयदम् ।
 जिह्वा प्रवर्ग्यस्तव शीपककृतो सम्पादसध्य चित्तयोऽस्योदिते ॥ ३७ ॥
 सोमस्तु रेत सवना यवस्थिति सस्याविभेदास्तव देव धातव ।
 मन्त्राणि सन्नाणि शरीरस्यैस्त्व सन्यस्तकतुरिष्टिबन्धन ॥ ३८ ॥
 नमो नमस्तेऽखिलमप्रदेवताद्रव्याय सर्वकृते क्रियात्मने ।
 वैराग्यमक्त्यात्मजयानुभावितशानाम विद्यागुरवे नमो नम ॥ ३९ ॥
 दध्नाप्रकोप्या भगवन्स्त्वया धृता विरागते भूधर भू सम्भूधरा ।
 यथा वनाग्नि सरतो दत्ता धृता मत्तज्ञेन्द्रस्य सप्तपद्मिनी ॥ ४० ॥
 त्रयीमयं रूपमिदं च सौकर भूषण्डलेनाय दत्ता धृतेन ते ।
 चक्रास्ति गृह्णोदपनेन भूयसा कुलाचलेन्द्रस्य ययैव विभ्रम ॥ ४१ ॥
 सस्याययौना जगता सतस्थुषा लोकाय पक्षीमसि मातर पिता ।
 विधेम चास्यै नमसा सदृत्वयापस्या स्वतज्जोऽग्निमिबारणाग्ना ॥ ४२ ॥

यः भद्रधीतान्यतमस्तस्य प्रभो रक्षा गताया मुय उद्विगृहणम् ।
न विम्वयोऽनौ त्वयि विश्वत्रिसाये यो माययेदं ससृजेऽतिविम्वयम् ॥ ४३ ॥
विधुन्वता येदमय निज यपुजास्तप उत्पत्तिवासिनो ययम् ।
सटाशितोद्भूतशिराम्बुधिदुर्भिविमृज्यमाणा भृशमीश पाविता ॥ ४४ ॥
स ये यत भ्रममतिह्ययेव ते य कर्मणा पारमवारकर्मण ।
ययोगमायागुणयोगमोहित विदय समस्त भगवत् विधेदि शम् ॥ ४५ ॥

मैत्रेय उवाच

इत्थुपस्थीयमानस्तैर्मुनिभिर्नृणांवादिभिः । तल्लिखे स्वमुराक्रान्त उपाधत्तायितावनिम् ॥ ४६ ॥
स इत्य भगवानुर्वा विध्वक्सेनः प्रजापति । रक्षाया लील्योद्धीतामप्सु न्यस्य ययौ हरि ॥ ४७ ॥
य एवमेता हरिमेवसो हरे कथा मुभद्रा कथनीयमायिन ।
शृण्वीत भक्त्या श्रवयेत घोशर्तो जनार्दनोऽस्याशु हृदि प्रथीदति ॥ ४८ ॥
तस्मिन्प्रसङ्गे सत्कलाशिषाप्रभौ किं दुर्लभं ताभिरल ल्वात्मभिः ।
अनन्यदृष्ट्या भजता गुहाशय स्वय विधत्ते स्वयति पर पराम् ॥ ४९ ॥
यो नाम लोके पुरुषार्थसारविश्वपुराकथाना भगवत्कथासुधाम् ।
आपीय कर्णाञ्जलिभिर्मवापहामहो विरज्येत विना नरेतरम् ॥ ५० ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्स्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे पराह्मप्रादुर्भावानुवर्णने त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

निशम्य कौयारविणोपवर्णिता हरे कथा कारणसूकरात्मन ।
पुन स पप्रच्छ तद्गुयताञ्जलिर्न चातितुष्टो विदुरो धृतप्रत ॥ १ ॥

विदुर उवाच

तेनैव तु मुनिप्रेष्ठ हरिणा यज्ञमूर्तिना । आदिदैवो हरिण्यासो हत इत्यनुश्रुतम् ॥ २ ॥
तस्य चोद्धरत भोर्णां स्वदष्ट्राग्नेण लीलया । दैत्यराजस्य च ब्रह्मन् वस्साद्धेतोरभून्मृष ॥ ३ ॥

मैत्रेय उवाच

साधु धीर त्वया पृष्टमथतारकया हरे । यत्त्वपृच्छसि मर्त्यानामृत्युपाशविशातनीम् ॥ ४ ॥
ययोत्तानपद पुत्रो मुनिना गीतयार्भक । मृत्यो कृत्वैव मूर्ध्न्यहृन्निमाशरोह हरे पदम् ॥ ५ ॥
मेवर्णित पुरा । ब्रह्मणा देवदेवेन देवानामनुपृच्छताम् ॥ ६ ॥
कश्यप पतिम् । अपत्यकामा चक्रमे सन्ध्या

मैत्रेय उवाच

भूत्वा भागवतं पौत्रममोदत दिनिभृशम् । पुनर्योश्च वध कृष्णाद्विदिताऽऽसीमहामना ५०
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा संहितायां तृतीयस्कन्धे दिनिभृशसंवादे चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

प्राप्तापत्य तु तत्तेज परतजाह्न दिति । दधार वपाणि शन शङ्कमाना सुरार्दनात् ॥ १ ॥
लोके तेन ह्नालोके लोम्पाला ह्रौजस । न्यरेदयन् विषद्वजे घ्नान्तव्यतिकर दिशाम् ॥ २ ॥

देवा ऊचुः

तम एतद्विभो वत्स मविष्ठा यद्वय भृशम् । न त्वयक्त भगवत कालेनालृष्टवर्त्मन ॥ ३ ॥
देवदेव जगद्धातार्कनायगिगामण । परेषामपरया त्व भूतानामसि भाववित् ॥ ४ ॥
नमो विज्ञानवीर्याय माययदभूतेषुषे । शरीतगुणभेदाय नमस्तद्व्यक्तयोनये ॥ ५ ॥
ये त्वात्येभ्यो भवेन भावयन्त्वामभावन्म । आसनि प्रोत्सुवन पर सदमदात्मकम् ॥ ६ ॥
तेरा सुगन्धयोगाना तिरदायप्रिद्रात्पगाम । लघुमत्प्रसादाना न कुतश्चित्तराम्य ॥ ७ ॥
यस्त्वान्नामजा सा मावस्तत्पर यि न्ता । इरन्ति वत्सियायत्तास्तस्मै मुख्याय तेनम ॥ ८ ॥
स त्व विषत्त्व स भूमस्तमषा उत्तकमेणाम् । अदभ्रदयया इष्टया आपनानर्हशीशितुम् ॥ ९ ॥
एष देव दितेगम जोज काश्यपमर्षितम् । दिशस्तिमिरयन् गर्वा वर्धतेऽग्निरिवैषधि ॥ १० ॥

मैत्रेय उवाच

म प्रहस्य महाबाहो भगवान् शम्भुगोचर । प्रत्याचष्टामभूदेवान् प्रीणन् रुचिरयागिरा ॥ ११ ॥

ब्रह्मोवाच

मानसा मे सुता पुष्पतूर्जजा सनकादय । चेर्विहायसा लोमोहोत्रेषु विगतस्पृहा ॥ १२ ॥
त एकदा भगवतो वैकुण्ठस्यामलात्मन । यसुर्वैकुण्ठनिवय सर्वलोकनमस्तुतम् ॥ १३ ॥
वसन्ति यत्र पुष्पा सर्वे वैकुण्ठमूतय । येऽनिमित्तनिमित्तेन धर्मेणाराधयन् हरिम् ॥ १४ ॥
यत्र चात्र पुमानास्ते भगवान् शम्भुगोचर । सत्ताविष्टय विरजस्वाना नोमृदयन् वृष ॥ १५ ॥
यत्र नैश्वेयस नाम वन कामदुषैद्रुमै । सत्रुश्रोभिर्विभ्राजत्कैवल्यमिव मूर्तिमत् ॥ १६ ॥

वैमानिका सलज्जनाक्षरितानि यत्र गायति लोकशमन्त्रपणानि भर्तु ।

अतर्जलेऽनुपिरुममधुमाधरीना गधेन खण्डितधियोऽप्यत्रिल क्षिपत ॥ १७ ॥

पारायनायमृतकारसक्ताकृत्वात्पूहहशुकवित्तिरिगिणा य ।

कोलाहलो त्रिरामेऽचिरमात्रमुच्चैर्मृह्णाधिपे हरिकयामिव गायमाने ॥ १८ ॥

महाकुटुम्बकालयगकायुष्मावागबभूवमुज्ज्वलिता ।
 गन्धर्वैर्चितं तुलसिजातयेन तस्या यत्किञ्च सुगामं बभूव गावन्ति ॥ १९ ॥
 यमकुलं इति शनतिनामरष्टैर्दूर्योधनवत्तदेवमयैवमानैः ।
 देवबृहस्पतिपुत्रा गीतामिमुखा कृष्णामनोन रजभाद्रमुदत्तयायै ॥ २० ॥
 भीष्मिणी कृष्णवती चरणारविः श्रीलामुखा इरिमञ्जि मुनदाया ।
 शैलपते रक्षितकुल्य उषेऽहोहि ममार्तोय यदुपहृष्टेऽन्यथा ॥ २१ ॥
 यत्तु विदुमाराहमप्यमृतायु मेधाविता निजयनं तुल्यमिषीतम् ।
 अम्यन्तो रयन्कमुद्रणमीत्य वदन्मु-उदितं भगवत्तमताह वदती ॥ २२ ॥
 यत्तमम्यप्यभिदोहतायुषाऽन्मृज्यति येऽन्यविद्या कुक्ष्यामतिषी ।
 याम्नु मुता इतमोर्मुभिरागारागाराया शिवत्तदशनेषु तम मु इन्त ॥ २३ ॥
 येऽन्यधियामसि च नो दुर्गतिं प्रपसा शानं च तस्यमिषम महभम यय ।
 नाराभन भगवतो वितत्तदमुष्य तस्मैहिता तितया च मायया त ॥ २४ ॥
 यय महारथनिमिषामृषभापुष्ट्या दूरेण गुरुरि ग रष्टणीवशीला ।
 मर्तुर्मिष मुयत्तम कथनापुरागैर्ग्रन्थबाणकल्या पुल्कीकृताह्ना ॥ २५ ॥
 तदिदमगुर्वधिहृत भुनैवयस्य दिव्य विचित्रविषुधात्यविमानशोचि ।
 आपु परा मुदमव्युत्पत्त्य योगमायावले ग मुरान्मदयो विमुण्ठम् ॥ २६ ॥
 तन्मित्रसीत्य मुय गृहसज्जमाया वता रुमात्रयमायय सप्तमायाम् ।
 देवाचम्यत गृहीतगदौ परार्थवैयूरमुण्डलकिरीटविटङ्गवेधौ ॥ २७ ॥
 मत्तद्विरेचनमालिकया गिरीनो विन्यमयासितचतुष्टयवाहुमण्ये ।
 यवर्ण भ्रुवा कुटिलपास्फुटनिर्गमाम्या रत्नेशनेन च मनाप्रभत दधानौ ॥ २८ ॥
 द्यौतेयोर्निधिविपुर्मिषतोरष्टद्वया पूया यया पुरटवज्रवाटिका या ।
 सर्वत्र तेऽप्यिमया मुनय ररहृषा ये तश्चरन्त्वपिहता विगताभिश्च ॥ २९ ॥
 रात्र्यीत्य यातरशाधतुर कुमात्राष्टद्वयाधवयतो विदिता मत्तवान् ।
 वेप्रेण चाग्रात्ययतामत्तदह्नाली तेजो विहस्य भगवत्प्रतिगृहशीलौ ॥ ३० ॥
 ताभ्यामिषत्स्वनिधिवेषु निधिभ्यमाना ररहृत्तमाह्विहरेः प्रतिहारपाभ्याम् ।
 ऊचु मुहत्तमदिदशितमग्न इषत्कामाजुजेन सहषा त उपप्लुताया ॥ ३१ ॥

मुनय ऊचुः

को वामिदैत्य भगवत्परिचययोच्चेत्तद्वर्मिणा निवसता विषम स्वभाव ।
 तस्मिन् प्रशान्तपुरुषे गतविमद्वे वाको याऽऽत्मपरमुहकयो परिशङ्कनीय ॥ ३२ ॥

त त्वा विदाम भगवन् परमात्मतत्त्व सत्त्वेन नन्दति ॥ १ ॥ रक्षयन्नेवम् ।
 तत्तेऽनुतागविदितैर्दृढमाक्षिणीकृद्भ्यस्यो हृदि विदुस्त्वमे ॥ ४७ ॥
 नात्यन्तिकं विजयन्त्यपि ते प्रसादं कित्त्वत्परिदृश्यन् न उच्यते ।
 येऽहं त्वदङ्गिप्रसादा भवत कयाया कीर्तयतीत्यंशरुहः ॥ ४८ ॥
 काम भव स्ववृत्तिर्निरिन्दे न स्याद्येतोऽलिवद् यदि ह ते नरो रमेव ।
 वाचश्च नस्तुम्भिर्यदि नैर्दृग्निगोमा पूर्येत ते पुनर्यदि नरो रमेव ॥ ४९ ॥
 प्रादुश्चकार्यं यदिदं पुनर्यदि नरो रमेव निर्वृतिमवाप्नुयिष्ये न ।
 तस्मा इदं भगवते नमः श्रद्धयैव वाञ्छामना दुःखदयो नरो रमेव ॥ ५० ॥

श्रीमद्भागवते मध्यपुराणे दशमस्कन्धे अष्टमोऽध्यायः १४ ॥

अथ षोडशोऽध्यायः

प्रथोऽध्यायः

शनि तद् गृणता तेषां मुनीनां योगधर्माणाम् । प्रतिनय जगदेदं विकुण्ठनिरोधे ॥ १ ॥

श्रीमद्भागवतप्रथमोऽध्यायः

एतौ तौ पार्यदौ मह्य जयो विजय एव च । हृत्प्रीत्यमा यद्वो बहूमातामि ॥ १ ॥
 यस्त्वेतयोर्वृतौ दण्डो भवद्भिर्मानुष्यैर्न । य एवानुमयोऽस्माभिर्मुनयो देवदेव ॥ २ ॥
 तद् प्रसादयाम्यत्र ब्रह्म देव परं हि मे । तद्वीर्यामहं नमो यस्त्वपुम्भिरस्य ॥ ३ ॥
 यक्षामानि च गृह्णाति लोको भृत्ये कृतागति । गोप्याधुयांस्त्वकीर्तिं हन्ति त्वचमिनाम तमे ॥ ४ ॥

यस्यामृतमलयः प्रवणायगाहः स्य मुनाति जगदा शयचाद् विकुण्ठः ।
 सोऽहं भवद्भ्य उपलब्धमुतीर्यकीर्तिं निजिभ्यः शयवाहमपि यः प्रतिकूलवृत्तिम् ॥ ५ ॥
 यस्त्वेवया चरणपद्मपत्रिप्रेरेणु स्य प्रसादितमात्रं प्रतिलब्धशीलम् ।
 न श्रीर्विरक्तमपि मा विजहाति यस्याः प्रसादयामं इदं नियमान् वहन्ति ॥ ६ ॥
 नाहं तथापि यजमानहविर्विताने इत्यहं पुनरुदयमदः पुनमुद्युतेन ।
 यद्वाक्ष्यस्य सुखतश्चरतोऽनुधातं तुभ्यः स्य विद्विर्भिरिजर्मपाकैः ॥ ७ ॥
 येषां विभर्म्महमखण्डविकुण्ठयोगयायाः प्रीतिमात्राः प्रीतिः किरिटे ।
 विप्रास्तु को न विपदेत यदर्हणाभः सः पुनाति यदयं प्रणामलोकान् ॥ ८ ॥
 ये मे तद्दिजवरान्दुहतीमदीया भूताः यदयं प्रीतिः सः मेदयुद्धवा ।
 ब्रह्मत्यपक्षतद्वशो ह्यदिमं यवस्ताः यथा कया मां मुनयः प्रीतिदण्डनतु ॥ ९ ॥
 ये ब्राह्मणान्मयि प्रिया क्षिपतोऽच्यन्तं मुनयः प्रीतिः सः मेदयुद्धवा ।

यानुरागकल्याऽऽत्मजवद् गृणतः सः प्रीतिः सः मेदयुद्धवा ॥ १० ॥

तमे स्वमहुरवसायमलक्ष्माणौ युष्मद्व्यतिन्ममगतिं प्रतिपद्य सद्य ।
भूयो ममातिक्रमिता तदनुग्रहो मे यत्कल्पतामचिरतो भृतयोर्विवाच ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच

अयं तस्योशर्त्ता देवीमृषिकुल्या सरस्वतीम् । नास्वाद्यमयुदष्टानां तेपामात्माप्यनुप्यत ॥ १३ ॥
सर्ता व्यादाय शृण्वतो लब्ध्वां गुर्वर्यगह्वराम् । विगाह्यागाघगम्भीरा न विदुस्तच्चिकीर्षितम् ॥ १४ ॥
ते योगमाययाऽऽरचयारमेष्ठयमहोदयम् । प्रोक्षु प्राञ्जलयो विप्राः प्रहृष्टा क्षुभितत्त्वच ॥ १५ ॥

ऋषय ऊचुः

न धय भगवन् विमलस्त्व देव चिरीर्षितम् । कृतो मेऽनुग्रहश्चेति यदध्यक्ष प्रभाषसे ॥ १६ ॥
ब्रह्मण्यस्य परं देव ब्राह्मणा किल ते प्रभो । विप्राणां देवदेवानां भगवानात्मदैवतम् ॥ १७ ॥
त्वचं सनातना धर्मो रक्ष्यते तनुभिस्तव । धर्मस्य परमो गुह्यो निर्विकारो भयामत ॥ १८ ॥
तरन्ति ह्यञ्जसा मृत्युं निवृत्ता यदनुग्रहात् । योगिनः स भवान् किंस्विदनुगृह्येत यत्नैः ॥ १९ ॥

य वै विभूतिरूपयात्यनुबेल्मयैरर्थाधिभिः स्वशिरसा धृतपादरेणु ।

धन्यार्षिताद्भितुलसीनवदामधाम्नो लोक मधुव्रतपतरिव कामयाना ॥ २० ॥

यस्ता निवृत्तचरितैरनुवर्तमाना नात्याद्रियत्परमभागवतप्रसङ्ग ।

स त्व द्विजानुपयपुण्यरज पुनीत श्रीचतुर्लक्ष किमगा भगभाजनस्तवम् ॥ २१ ॥

धर्मस्य ते भगवत्स्त्रियुग त्रिभिः स्वैः पद्भिश्चराचरमिदं द्विजदेवतार्थम् ।

नूनं भूत तदभिधाति रजस्तमश्च सत्त्वेन नो वरदया तनुवा निरस्य ॥ २२ ॥

न त्व द्विजोत्तमकुलं यद्विहात्मगोऽ गोप्ता वृष स्वर्हणेन सख्यवृत्तेन ।

तर्ह्येन न हृत्यति शिवस्तव देव पया लोकोऽग्रहीष्यदपमस्य हि तत्प्रमाणम् ॥ २३ ॥

तत्तेऽनभोष्टमिव सत्त्वनिधेर्विधितो श्रेम जनाय निजशक्तिभिर्दधृताः ।

नैतावता व्यधिपतेर्बत विश्वमर्तुस्तेज हत त्ववनतस्य स ते विनोद ॥ २४ ॥

य वानयोर्दममधीश भवान् विषत्ते वृत्तिं नु या तदनुममहि निर्व्यलीनम् ।

अम्मासु वा य उचितो प्रियता स दण्डो येऽनागतौ वयमयुद्धमहि किंत्वपेण ॥ २५ ॥

श्रीभगवानुवाच

एतौ सुरेतरगतिं प्रतिपद्य सद्य सरम्भसभृतसमाध्यनुपद्वयोगौ ।

भूय सकाशमुपयास्यत आशु यो व शापो मयैव निमित्तस्तदवैत विप्रा ॥ २६ ॥

ब्रह्मोवाच

अथ तं मुनयो दृष्ट्वा नयनानन्दभाजनम् । वैकुण्ठतदधिष्ठानं विकुण्ठं च स्वयंप्रभम् ॥ २७ ॥

भगवन्त परिक्रम्य प्रणिपत्यानुमान्य च । प्रतिजग्मु प्रमुदिता शसन्तो वैष्णवीं श्रियम् ॥२८॥
 भगवाननुगावाह यात मा भैष्टमस्तु शम् । ब्रह्मतेज समर्थोऽपि हन्तु नेच्छे मत तु मे ॥२९॥
 एतत्पुरैव निर्दिष्ट रमया क्रुद्धया यदा । पुरापवारिता द्वारि विशती मस्युपारते ॥३०॥
 मयि सरम्भयोगेन निस्तीर्य ब्रह्महेलनम् । प्रत्येभ्यत निकाश मे कालेनाल्पीयसा पुन ॥३१॥
 द्वा स्थावादित्य भगवान् विमानश्रेणिभूषणम् । सर्वातिशयया लक्ष्म्या जुष्टस्व विष्ण्यमाविशत् ॥३२॥
 तौ तु गीर्वाणश्रुतभौ तृस्तरादरिलोक्त । इतश्चिथौ ब्रह्मशापादभूता विगतस्मयौ ॥३३॥
 तदा विकुण्ठधिपणात्तयोर्निपतमानयो । हाहाकारो महानासीद् विमानाग्र्येषु पुत्रम् ॥३४॥
 तावेव ह्यधुना प्राप्तौ पार्षदप्रवरौ हरे । दितेर्जटरनिर्विष्ट काश्यप तेज उत्स्वणम् ॥३५॥
 तयोरसुरयोरथ तेजसा यमयोर्हि व । आक्षिप्त तेज एतर्हि भगवास्तद् विधित्सति ॥३६॥

विश्वस्य य स्थितिलयोद्भवहेतुराद्यो योगेश्वरेरपि दुरत्यययोगमाय ।

क्षेम विधास्यति स नो भगवास्त्वधीशस्तत्रास्मदीयविमृशेन क्रियानिर्हार्य ॥ ३७ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहत्स्यां संहिताया तृतीयस्कन्धे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः श्रीनेटिया ३८ अथ

मैत्रेय उवाच

दीक्षापर ।

निशम्यात्ममुवा गीत कारण शङ्क्योञ्जिता । तत सर्वे व्यवर्तन्त त्रिदिवाय दिवौत्स ॥ १ ॥
 दितिस्तु भर्तुरादेशादपत्यपरिशङ्किनी । पूर्णे वर्षशते साध्वी पुत्रौ प्रमुपुवे यमौ ॥ २ ॥
 उत्पाता बहवस्तत्र निपेतुजायमानयो । दिविभुव्यन्तरिक्षे च लोकस्योरुभयावहा ॥ ३ ॥
 सहाचला भुवश्चेलुर्दिश सर्वा प्रजज्वल । सोल्काश्चाशनय पेतु केतवश्चातिहेतव ॥ ४ ॥
 ववौ वायु सुदुस्पर्श फल्कारानीरयन्मुहु । उन्मूल्यन्नगपतीन् वात्यानीकोरजोध्वज ॥ ५ ॥
 उद्धसत्तडिदम्भोदघटया नष्टभागणे । व्योमि प्रविष्टतमसा न स व्याहृत्यते पदम् ॥ ६ ॥
 चुकोश विमना वार्धिरुदूर्मि क्षुभितोदर । सोदपानाश्च सरितश्चुक्षुभु शुष्कपङ्कजा ॥ ७ ॥
 मुहु परिधयोऽभूवन् सराहो शशिसूर्ययो । निर्घाता रयनिहादा विधरेभ्य प्रजशिरे ॥ ८ ॥
 अन्तर्ग्रामेषु मुखतो यमन्त्यो बह्निमुत्स्वणम् । सृगालोलूकटङ्कारे प्रणेदुरशिव शिवा ॥ ९ ॥
 सङ्गीतवद्गोदनवदुन्नमय्य शिरोधराम् । व्यमुञ्चन् विविधा वाचो ग्रामसिंहास्ततस्तत ॥ १० ॥
 खराश्च कर्कशै क्षत्त खुरेक्षतो घरातलम् । खार्काररभसा मत्ता पर्यधावन् वरूयश ॥ ११ ॥
 रुदन्तो रासभत्रस्ता नीडादुदपतन् खगा । घोपेऽरण्ये च पशव शङ्खन्मूनमकुर्वन् ॥ १२ ॥
 गावोऽत्रसत्रसृगदोहास्तोयदा पूयवर्षिण । व्यरुदन्देवलिङ्गानि द्रुमा पेतुर्विगानिलम् ॥ १३ ॥
 ग्रहान् पुण्यतमानन्ये भगणाश्चापि दीपिता । अतिचेरुर्वक्रगत्या युयुधुश्च परस्परम् ॥ १४ ॥

दृष्टान्याश्च महोत्पातान्तत्तत्प्रविद प्रजा । ब्रह्मपुत्रावृते भीता मेनिरे विधमप्लवम् ॥१५॥
तावादिदैत्यौ सहसा व्यज्यमानात्मवोरुषौ । वटुघातेऽश्मसारेण कायेनाद्रिपती इव ॥१६॥

दिविस्पृष्टौ ह्रमकिरीटकोटिभिनिरुजकाष्ठौ स्फुरदद्भुताभुजौ ।
गाकम्पयती चरणौ पदे पदे कम्पा सुसञ्च्याकमतीत्य तस्यतु ॥ १७ ॥
प्रजापतिनाम तयोरकार्षेठ य ग्राम् स्वदेहाद् यमयोरजायत ।
त वै हिरण्यकशिपु पिदु प्रजा य त हिरण्याश्मसत साग्रत ॥ १८ ॥

चम्रे हिरण्यकशिपुर्दोर्ग्या ब्रह्मारेण च । वशे सवाल्लोकास्त्रीनक्रुतोमृत्युरुद्धत ॥१९॥
हिरण्याक्षोऽनुजन्तस्य प्रिय प्रीतिवृद्धवहम् । गदापाणिदिद्ययातो युयुत्सुर्मृगयन् रणम् ॥२०॥
त वीक्ष्य दुःसहजव रणत्काञ्चननूपुरम् । वैचय त्या स्रजा ज्वलमस्यस्तमहागदम् ॥२१॥
मनोवीर्यवरोस्तिष्ठमसृण्यमक्रुतोभयम् । भीता निलित्यरे देवास्ताम्यथस्ता इवाहय ॥२२॥
स वै तिरोहितान् दृष्ट्वा महसा स्तेन दैत्यराट् । सेन्द्रा देवगणान् क्षीवानपश्यन् व्यनदद्भृशम् २३
ततो निवृत्त क्रोडिपन् गम्भीर भीमनि स्वनम् । विजगाहे महासरो वार्धि मत्त इव द्विप ॥२४॥

तस्मिन् प्रविष्टे वरुणस्य सैनिका यादोगणा सत्रधिय सखाध्वसा ।
अह्वयमात्र अपि तस्य वर्चसा प्रघर्षिता दूरतर प्रदुद्रुषु ॥ २५ ॥
स वर्षपूगानुदधौ मद्वाचलश्चरमहोर्मिञ्छ्वसनेरितामुहु ।
मौव्याभिजप्ते गदया विभावरीमासेदिवात्मात पुरीं प्रचेतस ॥ २६ ॥
तत्रोपलभ्यासुरलोन्पालक यादोगणानामृषभ प्रचेतसम् ।
मयन् प्रलधु प्रणिपत्य नीचयज्ञगाद मे देह्यधिराज सयुगम् ॥ २७ ॥
त्व लोकपालोऽविपतिर्दृष्ट्वा वीयापक्षो दुर्मदवीरमानिनाम् ।
विजित्य लोकेऽल्लिदैयदानवान् यद्राजस्येन पुरायजत् प्रभो ॥ २८ ॥
स एवमुत्तिष्ठमदेन विद्रिपा दृष्ट प्रलब्धो भगवानपा पति ।
रोष समुत्थ शमयन् स्वया धिया व्यवोचदद्भोपशम गता वयम् ॥ २९ ॥
परशामि नाय पुन्यात्पुरातनाद् य सयुगे त्वा रणमार्गकोविदम् ।
आराधयिष्यत्यसुरपभेहि तं मनस्विनो य शृणते भवाहृशा ॥ ३० ॥
त वीरमारादभिपत्य विस्मय शयिष्यसे वीरशये श्वभिर्भूत ।
यस्त्वाद्विधानामसता प्रशान्तये रूपाणि घते सदनुग्रहच्छया ॥ ३१ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्या संहितायां तृतीयस्कन्धे हिरण्याक्षदिम्बिनये सप्तदशोऽध्याय ॥१७॥

अष्टाष्टादशोऽध्यायः

मेघ्रेय उवाच

तदेवमाकर्ण्य जलेशभाषितं महामनास्तद् विगणय्य दुर्मद ।
 हरेर्निदिष्ट्वा गतिमङ्ग नारदाद् रसातलं निर्विविशे स्थरान्वित ॥ १ ॥
 ददर्श तत्राभिजितं घराधरं प्रोक्षीयमानावनिमप्रदं पृथा ।
 मुष्णन्तमक्ष्णा म्वरुचोऽरुणभिया जहास चाहो वनगोचरो मृग ॥ २ ॥
 आटेनमेवैव महर्षिं विमुञ्च नो रसोक्ता विश्वसृजेयमर्पिता ।
 न स्वप्ति वास्यस्यनया ममेश्वर मुराधमासादितसूकराकृते ॥ ३ ॥
 त्वं न सपञ्चरमनाय किं भूतो यो मायया हृत्यसुरान् परोक्षजित् ।
 त्वा योगमायावलमत्स्यपौरुषं सस्याप्य मूढं प्रमृजे सुहृच्छुच ॥ ४ ॥
 त्वयि सस्थिते गदया शीर्णशीर्षण्यस्मद्भुजच्युतया ये च तुभ्यम् ।
 बलिं हरन्त्यप्युपयो ये च देवा स्वयं सर्वे न मविध्यत्यमूला ॥ ५ ॥
 स तुद्यमानोऽरिदुरुक्ततोमरैर्दंष्ट्राप्रणा गामुपलक्ष्य भीताम् ।
 तोद मृषन्निरगादम्बुमध्याद् प्राहाहतं सकरेणुर्ययेभ ॥ ६ ॥
 तं नि सरन्तं सलिलादनुद्भुतो हिरण्यकेशो द्विरद यथा क्षय ।
 करालदंष्ट्रोऽशनिनि स्वनोऽब्रवीद् गतहिया किं त्वसता विगर्हितम् ॥ ७ ॥
 स गामुदस्तात्सलिलस्य गोचरे विन्यस्य तस्यामदधात्स्वसत्त्वम् ।
 अभिष्टुतो विश्वसृजा प्रसूनैरापूर्यमाणो त्रिबुधे पश्यतोऽजे ॥ ८ ॥
 परानुपक्तं तपनीयोपरुष्य महागटं काञ्चनचित्रदंष्ट्रम् ।
 मर्मण्यभीक्ष्णं प्रतुदन्तं दुरुक्तैः प्रचण्डमन्युः प्रहसस्तं बभाषे ॥ ९ ॥

श्रीभगवानुवाच

सत्यं वयं भो वनगोचरा मृगा युष्मद्विधामृगये ग्रामसिंहान् ।
 न मृत्युपादौ प्रतिमुक्तस्य वीरा वीर्यस्य तत्र गृह्णन्त्यभद्र ॥ १० ॥
 एते वयं न्यासहरा रसोरसा गतहियो गदया द्रावितास्ते ।
 तिष्ठामहेऽपि कथञ्चिदाजौ स्थेयं क्व यामो बलिनोत्पाद्य वैरम् ॥ ११ ॥
 त्वं पद्मयाना किल यूयपाधियो घटम्ब नोऽस्वस्तय आश्वनूढ ।
 सस्याप्य चास्मान् प्रमृजाशु स्वप्नानां यत्वा प्रतिज्ञां नातिपिपत्यसम् ॥ १२ ॥

मेघ्रेय उवाच

सोऽधिष्ठितो भगवता प्रलब्धश्च रुपा भृशम् । आजहारोत्त्वणं क्रोधं प्रीडयमानोऽदिरादिव ॥ १३ ॥

सृजन्नमर्षितं श्वात्मानमुप्रचलितेन्द्रिय । आवाप्य तरसा दैत्यो गदयाम्यहोदरिम् ॥१४॥
 भगवास्तु गदावेगं विसृष्टं रिपुणोरसि । अवञ्चयत्तिरश्चीनो योगारूढ इवान्तकम् ॥१५॥
 पुनर्गदां स्वामादाय भ्रामयत्तमभीक्ष्णशः । अभ्यधायद्वरिं भुङ्क्त सरम्भादृष्टदन्तदम् ॥१६॥
 ततश्च गदमारुतिं दक्षिणस्या भुवि प्रभु । आजघ्ने स तु तां सौम्यगदया कोविदोऽहन्त् ॥१७॥
 एव गदाम्यां गुर्वीम्या ह्यस्यो हरिरेव च । जिगीषया मुसरोधावप्येत्यमभिजप्रतु ॥१८॥

तयो स्तुषोस्तिग्मगदाहताङ्गयो क्षतामवप्राणविशृङ्खलमन्व्यो ।

विचित्रमागोश्वरतोर्जिगीषया व्यभादिलायामिव शुष्मिणोर्मूष ॥ १९ ॥

दैत्यस्य यशवयवस्य मायागृहीतवाराहतनोर्महात्मनः ।

कौरव्य मथा द्विपताधिपदनं दिदृक्षुरागादपिभिवृतं म्वराट् ॥ २० ॥

आसन्नशोण्डीरमपेतसाध्वसं कृतप्रतीकारमहायविक्रमम् ।

विलक्ष्य दैत्य भगवान् सहस्रणार्जगाद नारायणमादिसूकरम् ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच

एष ते देव देवानामङ्गिमूलमुपेयुषाम् । विप्राणां सौरभेयीणां भूतानामप्यनागताम् ॥२२॥

आगस्कृद्भयदृष्टुं हृदमाद्राद्वरोऽमुर । अन्वपन्नप्रतिरमो लोकानटति कण्ठक ॥२३॥

मैनं गावाविन हसं निरङ्कुशमसत्तमम् । आक्रीड बालवद् देव यथाऽऽसीविषमुत्थितम् २४

न यावदेष वर्धेत स्वा वेल प्राप्य दारुण । स्वा देव मायामास्याय तावज्जह्यधमन्वुत ॥२५॥

एषा घोरतमा स न्यालोकच्छम्बट्करी प्रभो । उपसर्पति सवात्मन् सुराणां जयमावह ॥२६॥

अधुनैषोऽभिजिज्ञाम योगो मौहूर्तिको ह्यगात् । शिवाय नस्त्य मुहृदामाशु निस्तर दुस्तरम् ॥२७॥

दिष्ट्या स्वाविहितं मृत्युमयमासादितं स्वयम् । विरुम्यैनं मृधे हत्वा लोकानाधेहि शमणि ॥२८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे द्विष्ण्वाश्ववेष्टादशोऽध्यायः ॥२८॥

अथैकोनविंशोऽध्यायः

भैरवे उवाच

अवधार्य विरिञ्चस्य निष्यलीकामृतं वच । प्रहस्य प्रेममार्गेण तदपाङ्गेन सोऽग्रहीत् ॥ १ ॥

ततः सपत्नं मुखतश्चरत्तमकुतोभयम् । जघानोत्पत्य गदया हनावमुरमक्षज ॥ २ ॥

सा हता तेन गदया विहता भगवत्करात् । त्रिगूर्णितापतद्रेजे तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३ ॥

स तदा लघ्वतीर्थोऽपि न बबाधे निरायुधम् । मानयन् स मृधेधर्मं विष्वक्सेनं प्रकोपयन् ॥ ४ ॥

गदायामपविद्राया हाहानारे विनिगते । मानयामास तदधर्मं मुनाम चास्तरद्विम्बु ॥ ५ ॥

तं व्यग्रमक्षं दितिपुत्राधमेन स्वपार्षदमुख्येन विप्रजमानम् ।

चित्रा बाचोऽतद्विद्रा लेचराणां तनास्मासन् स्वस्ति तेऽमुं जहीति ॥ ६ ॥

स त निशाम्यात्तरयाङ्गमग्रतो व्यवस्थित पद्मपलाशलोचनम् ।

विलोक्य चामर्पपरिप्लुतेन्द्रियो रुपा स्वदन्तच्छदमादशच्छ्रवणम् ॥ ७ ॥

करालदंष्ट्रश्चुम्ब्यो सचक्ष्णो दहन्निव । अभिप्लुत्य स्वगदया हतोऽसीत्याहनदरिम् ॥ ८ ॥

पदा सव्येन ता साधो भगवान् यशसूकर । लीलया भिपत शत्रो प्राहरद्वातरहसम् ॥ ९ ॥

आह चायुधमाधत्स्व घटस्व त्व जिगीषसि । इत्युक्त स तदा भूयस्ताडयन् व्यनदद् भृशम् ॥ १० ॥

ता स आरतनीं वीक्ष्य भगवान् समवस्थित । जग्राह लीलया प्राप्ता गरुत्मानिव पद्मिनीम् ॥ ११ ॥

स्वपौरुषे प्रतिहते हतमानो महासुर । नैच्छद्गदा दीयमाना हरिणा विगतप्रभ ॥ १२ ॥

जग्राह त्रिशिर्षं शूल ज्वलज्ज्वलनलोत्पम् । यशाय धृतरूपाय विप्रायाभिचरन् यया ॥ १३ ॥

तदोजसा दैत्यमहाभटार्पित चक्रासदत्त ए उदीणदीधिति ।

चक्रेण चिच्छेद निशातनेमिना हरिर्यया ताड्यपतत्प्रमुञ्चितम् ॥ १४ ॥

वृकणे स्वशूले बहुधारिणा हरे प्रयेत्य विस्तीर्णमुखो विभूतिमत् ।

प्रवृद्धरोष स कठोरमुष्टिना नदन् प्रहृत्या तरधीयतासुर ॥ १५ ॥

तेनेत्यमाहृत क्षत्तर्मगवानादिसूर । नाकम्यत मनाक्कापि स्रजा हत इव द्विप ॥ १६ ॥

अयोरुघासृजमाया योगमापेश्वरे हरो । या विलोक्य प्रजास्रस्ता मेनिरेऽस्योपसयमम् ॥ १७ ॥

प्रवयुर्वायवश्चण्डास्तम पासवमैरयन् । दिग्भ्यो निपेतुग्रावाण क्षेपणै प्रहिता इव ॥ १८ ॥

द्यौर्नष्टभगणाभ्रौधे सविद्युत्स्तनयित्नुभि । वर्षद्भि पूयकेशासृग्विष्णून्प्रासीनि चासृजत् ॥ १९ ॥

गिरय प्रत्यदृश्यन्त नानायुधमुचोऽनघ । दिग्वासो यातुधान्य शूलिन्यो मुक्तमूर्धजा ॥ २० ॥

बहुभिर्यक्षरक्षोभि पत्यश्वरयकुञ्जै । आततायिभिरुत्सृष्टा हिंसा वाचोऽतिवैशता ॥ २१ ॥

प्रादुष्कृताना मायानामासुरीणा विनाशयत् । सुदर्शनात्त्र भगवान् प्रायुहृक् दयित त्रिपात् ॥ २२ ॥

तदा दिते समभवत्सहसा हृदि वेपथु । स्मरन्त्या भर्तुरादेश स्तनाचासृक् प्रसुखुवे ॥ २३ ॥

विनष्टासु स्वमायासु भूयश्चाप्रज्य केशवम् । रुपोपगूहमानोऽमु दहरोऽवस्थित बहि ॥ २४ ॥

त मुष्टिभिर्विनिघ्नन्त वज्रसारैरघोक्षज । करेण कर्णमूलेऽहन् यया त्वाष्ट्र मरुत्पति ॥ २५ ॥

स आहतो विश्वजिता ह्यवशया परिभ्रमद्वात्र उदस्तलोचन ।

विशीर्षबाह्वद्भिः शिरोरुहोऽपतद् यया नगेन्द्रो छलितो नभस्वता ॥ २६ ॥

क्षितौ शयान तमकुण्ठवर्चस करालदंष्ट्र परिदहदच्छदम् ।

अजादयो वीक्ष्य शशसुरगता अहो इमा को नु लभेत सस्यितम् ॥ २७ ॥

य योगिनो योगसमाधिना रहो न्यायन्ति लिङ्गादसतो मुमुक्षया ।

तस्यैष दैत्यशृपम पदाहतो मुत्सं प्रपश्यस्तनुमुत्सर्ज ह ॥ २८ ॥

एतौ तौ पार्यदावस्य शापाद् यातावसन्नतिम् । पुन कतिपयै स्थानप्रपत्येते हजन्मभि ॥ २९ ॥

देवा उचुः

नमो नमस्तस्विलयज्ञतत्प्रे स्थितौ गृहीतामलसत्त्वमूर्तये ।
दिष्टया हृतोऽयं जगतामभुदस्तत्त्वादभक्त्या वयमीश निवृता ॥ ३० ॥

मैत्रेय उवाच

एष हिरण्याक्षमसह्यविक्रमं स सादयित्वा हरिरादिसूत्र ।
नगाम लोकं स्वमपण्डितोत्सव समीडितं पुष्करविष्टरादिभि ॥ ३१ ॥
मया यथानूक्तमवादि ते हरे कृतायतारस्य सुमित्र चेष्टितम् ।
यथा हिरण्याक्ष उदारविक्रमो महामूढो क्रीडनवन्निराकृत ॥ ३२ ॥

सूत उवाच

इति कौपारवाख्यातामाश्रुत्य भगवत्कथाम् । क्षत्ताऽऽनन्द पर लेभे महाभागवतो दिज ॥ ३३ ॥
अन्येषां पुण्यश्लोमानामुद्दामयशसा सताम् । उपश्रुत्य भवेमोद भीवत्साक्षस्य किं पुन ॥ ३४ ॥
यो गजेन्द्र शशप्रस्त ध्यायन्त चरणागुजम् । प्रोक्षन्तीनां करेणुना कृच्छ्रतोऽमोचयद्द्रुतम् ॥ ३५ ॥
तं सुखाराध्यमृजुभिरनन्यशरणैर्दृभिः । कृतश्च को न सप्रेत दुराराध्यमसाधुभिः ॥ ३६ ॥
यो वै हिरण्याक्षवधं महान्नुत विक्रीडितं कारणसूकरात्मन ।
शृणोति गायत्यनुमोदतेऽञ्जसा विमुच्यते ब्रह्मवघादपि दिजा ॥ ३७ ॥
एतन्महापुण्यमलं पवित्रं धन्यं यशस्यं पदमायुराशिराम् ।
प्राणैर्द्रियाणां युधि शौर्यवर्धनं नारायणोऽन्ते गतिरङ्ग शृण्वताम् ॥ ३८ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा संहितायां कृतायस्कन्धे हिरण्याक्षप्रथमो नाम एकोनविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

अथ विंशतितमोऽध्यायः

शौनक उवाच

महीं प्रतिष्ठामप्यस्य सौते स्वायम्भुवो मनु । कायवतितष्ठद्द्वाराणि भागायावरजमनाम् ॥ १ ॥
क्षत्तामहाभागवतं कृष्णस्यैकान्तिकं सुदृष्ट्वा । यस्तत्प्राजाग्रजं कृष्णे सापत्यमघवानिति ॥ २ ॥
द्रैपायनादनवरो महिषे तस्य देहज । सयात्मना धितं कृष्णं तत्पराश्चाप्यनुव्रत ॥ ३ ॥
किमवपृच्छन्मैत्रेय विरजास्तीयसेयया । उपगम्य कुशावर्तं आसीनं तत्त्वचित्तमम् ॥ ४ ॥
तयो वदतो सूतं प्रवृत्ता ह्यमला कथा । आपो गाङ्गा इवाघग्नीर्हरे पादाम्बुजाभया ॥ ५ ॥
ता न कीर्तय भद्रं ते कीर्तयोदारकर्मण । रसश्च को नु तृप्येत हरिलीलामृतं विबन् ॥ ६ ॥
एवमुपश्रुत्वा पृष्ट्वा शृणिभिर्नैमियायनैः । भगवत्पिताम्यात्मस्तानाह भूयतामिति ॥ ७ ॥

सूत उवाच

हरेर्धृतक्रोडतनो स्वमायया निशम्य गोरुद्धरण रसातलात् ।

लीला हिरण्याक्षमवज्ञया हत सजातहर्षा मुनिमाह भारत ॥ ८ ॥

विदुर उवाच

प्रजापतिपति सृष्टा प्रजासर्वे प्रजापतीन् । किमारभत मे ब्रह्मन् प्रनृक्ष्यक्तमार्गयित् ॥ ९ ॥

ये मरीन्यादयो विप्रा यस्तु स्वायम्भुवो मनु । ते वै ब्रह्मण आदेशात्कथमेतदभाषयन् ॥ १० ॥

सद्वितीया किमसृजन् स्वतन्त्रा उत कर्मसु । आहोस्त्रिसहता सर्वे हृदस्य समकल्पयन् ॥ ११ ॥

मैत्रेय उवाच

दैवेन दुर्वितर्क्येण परेणानिमिषेण च । जातक्षोभाद्भागवतो महानासीद्गुणनयात् ॥ १२ ॥

रजप्रधानान्महतस्त्रिलिङ्गो दैवचोदितात् । जात समर्जभूतादिर्विवदादीनि पञ्चश ॥ १३ ॥

तानि चैकैक्यं स्रष्टुमसमृष्ट्यानि भौतिकम् । सहस्य दैवयोगेन हैममण्डमवासृजन् ॥ १४ ॥

सोऽश्विपिशाचिवसलिले आण्डकोशो निरात्मक । साग्र वै वर्षसाहस्रमाववासीत्तमीश्वर ॥ १५ ॥

तस्य नाभेरभूत्यग्र सहस्रार्कावदीधिति । सर्वजीवनिकायौको यत्र स्वयमभूत्स्वराट् ॥ १६ ॥

सोऽनुविष्णे भगवता य शेते सलिलाशये । लोकसस्या यथापूर्वं निर्ममे सस्यया स्वया ॥ १७ ॥

ससर्जच्छायया विद्या पञ्चपर्वाणमग्रत । तामिहमधतामिह तमो मोहो महातम ॥ १८ ॥

विसृजजातमन काय नाभिनन्दस्तमोमयम् । जगृहुयक्षरक्षासि रात्रि क्षुत्तृट्ममुद्भवाम् ॥ १९ ॥

क्षुत्तृड्भ्यामुपसृष्टास्ते त जग्धुमभिदुद्बुधु । मा रक्षतैन जक्षध्वमित्यूक्षु क्षुत्तृड्दिता ॥ २० ॥

देवस्तानाह सविप्रो मा मा ज-उत रक्षत । अहो मे यक्षरक्षासि प्रजा यूय बभूविष ॥ २१ ॥

देवता प्रभया याया दीव्यन् प्रमुखतोऽसृजन् । ते अहार्पुर्देवयन्तो विसृष्टा ता प्रभामह ॥ २२ ॥

देवोऽदेवाञ्जघनत सृजति स्मातिलोलुपान् । त एन लोलुपतया मैथुनायाभिपेदिरे ॥ २३ ॥

ततो हसन् स भगवान्मसुरैर्निरपत्रपै । अन्वीयमानस्तरसा क्रुद्धो भीत परापतत् ॥ २४ ॥

स उपवज्र्य वरद प्रपन्नार्तिहर हरिम् । अनुग्रहाय भक्तानामनुरूपात्मदर्शनम् ॥ २५ ॥

पाहि मा परमात्मस्ते प्रेयणेनासृज प्रजा । ता इमा यमितु पापा उपाक्रामन्ति मा प्रभो ॥ २६ ॥

त्वमेक किल लोफानाक्लिष्टना क्लेशनाशन । त्वमेक क्लेशदस्तेषामनासन्नपदा तव ॥ २७ ॥

सोऽवधार्यास्य कार्पण्यविविक्ताध्यात्मदर्शन । विमुञ्चात्मतनु घोरामित्युक्तो विमुमोच ह ॥ २८ ॥

ता क्षणचरणाम्भोजा मदविह्वललोचनाम् । काञ्चीकलापविलसद्बुलच्छत्रोघसम् ॥ २९ ॥

अन्योन्यश्लेषोत्तुङ्गनिरन्तरपयोधराम् । सुनासा सुद्विजा क्षिग्धहासलीलावलोकनाम् ॥ ३० ॥

गूहन्तीं ग्रीडयाऽऽत्मान नीलालकवरूपिणीम् । उपलभ्यासुरा धर्म सर्वे सम्मुमुहु स्त्रियम् ॥ ३१ ॥

अहो रूपमहो धैर्यमहो अस्या नव वय । मध्ये कामयमानानामकामेव विवर्षति ॥ ३२ ॥

वितर्कयतो बहुधा ता सध्या प्रमदाकृतिम् । अभिसभाव्य रिश्रम्भात्पर्यपृच्छन् कुमेघस ॥३३॥
 काचिकस्यासिरमोहः क्रोधायस्तेऽत्र भामिनि । रूपद्रविणपण्येन दुभगातो विवाधसे ॥३४॥
 या वा काचित्स्वमबले दिष्ट्या सन्दशन तव । उत्सुनोपीक्षमाणाना कन्दुकप्रीडया मन ॥३५॥

नैरुत्र ते जयति शालिनि पादपद्म धृत्या मुहु करतलेन पतत्पतङ्गम् ।

मध्य विधीदति वृहस्तनभारभीत शातेय दृष्टिरमला सुशिखासमूह ॥३६॥

इति सायन्तीं सायामसुरा प्रमदायतीम् । प्रलोभयतीं जगद्गुर्मत्वा मूढधिय क्षियम् ॥३७॥
 प्रहस्य भावगम्भीर क्षिप्रत्यात्मानमात्मना । कात्या ससर्पं भगवान् गाधवाप्सरसा गणान् ॥३८॥
 विससजतनु सा वै ज्योत्स्ना कातिमता प्रियाम् । त एव चाददु प्रीत्या विश्वावसुपुरोगमा ॥३९॥
 सृष्ट्वा भूतपिशाचाश्च भगवानात्मतद्रिगा । दिग्वाससो मुक्तकेशान् वीक्ष्य चामीलयद् दृशो ४०
 जगद्गुम्भदिसृष्टा ता जूम्भगाख्या तनु प्रभो । निद्रामिन्द्रियविक्रेदो यया भूतेषु दृश्यते ।

येनोच्छिष्टा घटयन्ति तमुन्माद प्रचक्षते ॥४१॥

ऊर्जस्वन्त मन्मथान् आत्मान् भगवानज । सायान् गणान् पितृगणान् परोक्षेणासृजत्प्रभु ४२
 त आत्मसर्गं त काय पितर प्रतिपेदिरे । साध्येभ्यश्च पितृभ्यश्च कवयो यद्वितवते ॥४३॥
 सिद्धान् पिशाचरात्रैव तिराधानेन सोऽसृजत् । तेभ्योऽददात्तमात्मानमन्तर्धानाख्यममुतम् ॥४४॥
 सन्निरान् किम्पुरुषान् प्रत्यात्मेनासृजत्प्रभु । मानयतात्मनाऽऽत्मानमात्माभास विलोक्यन् ४५
 ते तु तत्तद्गुणं त्यक्त यत्परमेष्ठिना । मिथुनीभूय गायन्तस्तमेवोपसि कमभि ॥४६॥
 देहेन वै भोगवता शयानो बहुचिन्तया । सर्गेऽनुपचिते क्रोधादुत्ससज ह तद्वपु ॥४७॥
 येऽहीयन्तामुत केशा अहयस्तेऽङ्ग जशिरे । सपा प्रसपत कूरा नागा भोगोरुक्चन्धरा ॥४८॥
 स आत्मान मन्यमान कृतकृत्यमियात्मभू । तदा मनून् ससर्जान्ते मनसा लोकभावनान् ॥४९॥
 तस्य सोऽत्यसृजत्स्वाय पुर पुरुषमात्मवान् । तादृष्ट्वा ये पुरा सृष्टा प्रशशसु प्रजापतिम् ॥५०॥
 अहो एतज्जगत्स्रष्टुं सृजत वत ते कृतम् । प्रतिष्ठिता प्रिया यस्मिन् शाकमनमदामहे ॥५१॥
 तपसा विद्यया युक्तो योगेन सुसमाधिना । शृपीदृपिदृषीकेश ससर्जाभिमता प्रजा ॥५२॥
 तेभ्यश्चैकैकश स्वस्य देहस्याशमदादज । यत्तत्समाधियोगोर्दितपोविद्याविरक्तिम् ॥५३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्सा संहितायां तृतीयस्कन्धे विंशतिनमोऽध्यायः ॥२०॥

अथैकविंशतितमोऽध्यायः

विदुर उवाच

स्वायम्भुवस्य च मनोर्विश परमसम्मत । कथ्यता भगवन् यत्र मैथुनेनैधिरे प्रजा ॥ १ ॥
 पियत्रतोत्ताननादौ सुतो स्वायम्भुवस्य वै । यथाघर्मे जगुपतु सतदीपवतीं महीम् ॥ २ ॥

तस्य वै द्रुहिता ब्रह्मन्देवदूतीति विश्रुता । पत्नी प्रजापतेरुक्ता कर्दमस्य त्वयानघ ॥ ३ ॥
तस्या स वै महायोगी युक्ताया योगलक्षणे । ससर्ज कतिधा वीर्यं तन्मे शुश्रूषवे वद ॥ ४ ॥
रुचिर्यो भगवान् ब्रह्मन्दक्षो वा ब्रह्मण सुत । यथा ससर्ज भूतानि लब्ध्वा भार्यो च मानवीम् ॥ ५ ॥

मन्त्रेय उवाच

प्रजा सृजेति भगवान् कर्दमो ब्रह्मणोदित । सरस्वत्या तपस्तेपे सहस्राणा समा दश ॥ ६ ॥
तत समाधियुक्तेन क्रियायोगेन कर्दम । सप्रपेदे हरिं भक्त्या प्रपन्नवरदाशुपम् ॥ ७ ॥
तावत्प्रसन्नो भगवान् पुष्कराक्ष कृते सुगे । दर्शयामास त दत्त शब्द ब्रह्म दधद्वय ॥ ८ ॥
स त विरजमर्काम् सितपद्मोत्पलस्रजम् । स्निग्धनीलालकजातवक्त्राब्ज विरजोऽम्बरम् ॥ ९ ॥
किरीटिन कुण्डलिन शङ्खचक्रगदाधरम् । श्वेतोत्पलश्रीडनक मन स्पर्शसितेक्षणम् ॥ १० ॥
विन्यस्तचरणाभोजमसदेशे गरुत्मत । हृष्टा रेऽवस्थित वक्ष भिय कौस्तुभसन्धरम् ॥ ११ ॥
जातहर्षोऽपतन्मूर्धा क्षितौ लब्धमनोरथ । गीर्भिस्त्वभ्यगृणात्प्रीतिस्वभावात्मा कृताञ्जलि ॥ १२ ॥

ऋषिरुवाच

ब्रुष्ट बताद्याखिलसत्त्वगदो सासिष्यमक्षोस्तव दर्शनान्न ।
यद्दर्शन जन्मभिरिड्य सद्भिराशसते योगिनो रूढयोगा ॥ १३ ॥
ये मायया ते हतमेघसत्त्वत्पादारविन्द भवसिन्धुपोतम् ।
उपासते कामलवाय तेषा रासीश कामान्निरयेऽपि ये स्यु ॥ १४ ॥
तथा स चाह परिवोदुकाम समानशीला गृहमेघधेनुम् ।
उपेयिवान्मूलमशेषमूल दुराशय कामदुघाह्मिपस्य ॥ १५ ॥
प्रजापतेस्ते वचसाधीश तन्त्या लोभ किलाय कामहतोऽनुबद्ध ।
अह च लोकानुगतो ब्रह्मामि बलिं च शुक्लानिमिषाय तुभ्यम् ॥ १६ ॥
लोकाश्च लोकानुगतान् पशूश्च हित्वा श्रितास्ते चरणातपत्रम् ।
परस्पर त्वद्गुणवादसीधुपीयूषनिर्यापितदेहधर्मा ॥ १७ ॥
न तेऽजराक्षमिरायुरेषा त्रयोदशार त्रिशत पष्टिपर्यं ।
पण्मेभ्यनन्तच्छ्रदि यस्त्रिणाभि करालस्रोतो जगदाच्छिद्य धावत् ॥ १८ ॥
एक स्वय सङ्गत सिद्धयाद्वितीययाऽऽत्मक्षधियोगमायया ।
सृजस्यद पाप्मि पुनर्प्रसिष्यसे ययोर्णनाभिर्मगवन् स्वशक्तिभि ॥ १९ ॥
नैतद्भताधीश पद तवेप्सित यन्मायया नस्तनुपे भूतसूक्ष्मम् ।
अनुग्रहास्त्वपि यद्भि मायया लसत्तुलस्या तनुवा विलक्षित ॥ २० ॥

त त्वानुभूत्योपरतक्रियार्थं स्वमायया वर्तितलोकतत्रम् ।
नमाम्यभीष्टा नमनीयपादसरोजमपीयसि कामवर्षम् ॥२१॥

ऋषिरुवाच

इत्यभ्यलीक प्रणुतोऽञ्जनाभस्तमात्रभाषे वचसाभृतेन ।
सुपर्णपक्षोपरि रोचमान प्रममितोद्गीर्णविभ्रमद्भू ॥२२॥

श्रीभगवानुवाच

विदित्वा तव चैत्यं मं पुत्रैव समयोजि तत् । यदर्थमात्मनियमैस्तयैवाहं समर्चितं ॥२३॥
न वै जातु मयैव स्यात्प्रजाध्यक्ष मदर्थणम् । भवद्विधेष्वतितरा मयि सद्यमितात्मनाम् ॥२४॥
प्रजापतिमुत सम्राजमनुर्विख्यातमङ्गल । ब्रह्मार्तं योऽधिगच्छच्छास्ति सप्तार्णवामहीम् ॥२५॥
स चेह विप्र राजर्षिमहिष्या शतरूपया । आयास्यति दिदृक्षुस्त्वा परशोधर्मज्ञोऽपिद ॥२६॥
आत्मजामसितापाङ्गी वयं शीलगुणाविताम् । मृगयतीं पति दास्यत्यनुरूपाय ते प्रभो ॥२७॥
समाहितं ते हृदयं यत्रेमान् परिकल्परान् । सात्वा ब्रह्मनृपयधू काममाशु मजिष्यति ॥२८॥
या त आत्मभृत वीर्यं नवधा प्रसविष्यति । वीर्ये त्वदीयं शृणुय आधास्यन्त्यङ्गुलाऽऽत्मन २९
त्वं च सम्पन्नगुणाय निदेशं म उद्यत्तम । मयि तीर्थीकृताशेषक्रियार्थो मा प्रपत्स्यसे ॥३०॥
कृत्वा दया च जीवेषु दत्त्वा चाभयमात्मजान् । मय्यात्मानं सह जगद् द्रश्यस्यात्मनि चापि माम् ३१
सदाह स्वाशकलया त्वदीयेण महामुने । तव क्षेत्रे देवहूत्या प्रणेध्ये तत्प्रसहिताम् ॥३२॥

मैत्रेय उवाच

एव तमनुभाष्याय भगवान् प्रत्यगक्षज । जगाम बिन्दुसरसं सरस्वत्या परिभितात् ॥३३॥

निरीक्षतस्तस्य वयावशेषसिद्धेश्वराभिष्टुतसिद्धमाग ।

आकर्णयन् पत्रयेन्द्रपर्श्वद्व्यारितं स्ताममुदीर्णगाम ॥३४॥

अथ सपत्यिते शुद्धे कर्दमो भगवानृषि । आस्ते स्म बिन्दुसरसि त कालप्रतिपात्यन् ॥३५॥
मनु स्यन्दनमाख्याय शातशौम्भपरिच्छदम् । आरोप्य स्या दुहितरं समार्यं पर्यटमहीम् ॥३६॥
तस्मिन् मुखवन्नहनि भगवान् यत्समादिशत् । उपायादाधमपदं मुने शान्तनवस्य तत् ॥३७॥
यस्मिन् भगवतो नेत्रात्रपतनभ्रुविन्दव । कृपया सम्परीतस्य प्रपन्नेऽर्चितया भूशम् ॥३८॥
तदे बिन्दुसरो नाम सरस्वत्या परिण्डुतम् । पुण्यं शिवामृतजलं महर्षिगणसेवितम् ॥३९॥
पुण्यद्रुमलताजालैः कूजत्पुण्यमृगाद्विजैः । सबर्तुफलपुष्पाभ्यं वनराजिभ्रियावितम् ॥४०॥
मत्तद्विजगणैर्गुह्यं मत्तभ्रमरविभ्रमम् । मत्तर्हिनटाटोपमाह्वयं मत्तसोऽकिलम् ॥४१॥
कदम्बचम्पनाशोकवरज्ज्वलुलासने । कुन्दमन्दारकुटजैश्चूतपोतैर्गन्धकृतम् ॥४२॥
आरुण्यैः प्रवेष्टैः कुरुरैर्जलकुकुटैः । सारसैश्चक्रवाकैश्च चकोरैश्च कूजितम् ॥४३॥

तदेव हरिणे मोक्षे शान्तिप्रवयजुस्तरे । गोपुच्छैर्हरिभिमर्षैर्ननुलैनाभिभिशृतम् ॥४४॥
प्रविरय तत्तीर्थधरमादिराज सहात्मज । ददर्श मुनिमासीनं तस्मिन् द्रुतद्रुताशनम् ॥४५॥
विदोन्मात्रं वपुषा तत्रस्थुप्रसुजा विररा । तातिशामभगवत रिग्धापाङ्गावलोकनात् ।

तदपाहृतामृतसलामीयुषभक्त्येव ॥४६॥

प्रागु पञ्चालशास्य जटि^१ श्रीगामगा । उपमश्रित्य मज्जिन यथाहणमसकृतम् ॥४७॥
अपोदजमुवापातं रुदेय प्रणन पुर । सपयथा पर्यगृह्णात्प्रतिनन्त्रानुरूपया ॥४८॥
शरीरार्हणमासीन भवत प्रीणय^२मुनि । स्मरत् भगवदादेशमित्याह शृणुया गिरा ॥४९॥
नूनं चट्प्रमण देव सता सरक्षणाय ते । तपाय चासतायस्तदरे शक्तिर्हिपालिनी ॥५०॥
योऽहैर्द्रमोद्रागृहा यमघमप्रचतसाम् । रूपाणि स्थानआधरेतस्मै गुणाय तनम ॥५१॥
न यदा रयमायाप जैत्र मणिगणानितम् । विस्पूर्जश्चण्डकोदण्डो रयेन प्रासयत्रघान् ॥५२॥
स्वहैचचरणगुण्य वेपथ्यमण्डलं भुव । विषयार् नृहती सेना पयटस्यगुमानिय ॥५३॥
तदैव सेतय सर्वे घणाश्रमनिष्य^३रना । भगवद्रचिता राजर्भितोरन्यतदस्यभि ॥५४॥
अथमथ समेधेत लोटपैव्यंजुसौदृभि । शयानेत्ययिलोकोऽय दस्युप्रस्तो विनह्यति ॥५५॥
अथापि पृच्छे त्वा यौर यदर्थं त्वमिहागत । तद्रय निर्व्यलीकेन प्रतिपद्यामहे हृदा ॥५६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्य महित्या तृतीयस्कन्धे एकविंशतिमोऽध्याय ॥२२॥

अथ द्वाविंशतितमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

एवमाश्रितगुणगुणकर्मोदयो मुनिम् । समीह इव त सम्राड्भुवारतमुवाच ह ॥ १ ॥

मनुजनाच

ब्रह्मासृजत्स्वमुखतो सुधमानात्मपरीप्यया । छन्दोमयस्तपोविद्यायोगमुक्तानलम्पटान् ॥ २ ॥
नन्त्राणायासुजबाम्मान्दो सहस्रात्सहस्रात् । हृदय तस्य हि ब्रह्म क्षत्रमङ्ग प्रचक्षते ॥ ३ ॥
अतो ह्यन्योयमात्मान ब्रह्म क्षत्र च रक्षत । रक्षति स्मात्ययो देव स य सदसदात्मक ॥ ४ ॥
तत्र सदसदान्देवच्छिता मे सर्वसशया । यत्स्वय भगवान् प्रीत्याधममाहरिरक्षिपो ॥ ५ ॥
दिष्टयामे भगवान् दृष्टोदुदशो योऽकृतात्मनाम् । दिष्टया पादरज स्पृष्टशीष्णामे भवत शिवम् ॥ ६ ॥
दिष्टया त्वयानुशिष्टोऽह कृतश्चानुप्रहो महान् । अरातृत् कणारप्रैर्जुष्ट दिष्टयोऽतीर्गिर ॥ ७ ॥
स भवान्दुहितृस्नेहपरिष्ठात्मनो मम । श्रोतुमहसि दीनस्य श्रापित कृपया मुने ॥ ८ ॥
श्रियन्तोत्तानपदो स्वसेय दुहिता मम । अन्विच्छति पतिं युक्तवय शीलगुणादिभि ॥ ९ ॥
यदा तु भवत शीलश्रुतरूपवयोगुणान् । अशृणोत्तारदादेया त्वम्यासीत्कृतनिधया ॥ १० ॥

तत्प्रतीच्छ द्विजाग्र्येमा श्रद्धयोपहृता मया । सप्तात्मनानुरूपा ते गृहमेविषु कर्मसु ॥११॥
 उग्रस्य हि कामस्य प्रतिपादो न शक्यते । अग्निर्मुक्तसङ्गस्य कामरक्तस्य किं पुनः ॥१२॥
 य उद्यतमनादस्य क्रीनाशमभियाचते । क्षीयते तदस्य स्पीतमानधावशया इतः ॥१३॥
 अहं प्राशृण्वयं विदन् विवाहार्थं समुद्यतम् । अतस्तत्पुत्रपुत्राणां प्रज्ञा प्रतिगृह्णाण मे ॥१४॥

ऋषिदवाच

वादिमुद्रोदुवामोऽहमप्रज्ञा च तवात्मजा । आरयोऽनुरूपोऽसावाद्योऽत्रैवाहिको विधिः ॥१५॥
 काम स भूयान्नरदेव तेऽन्या पुत्रा समामासविधौ प्रतीतः ।
 क एव ते तनया नाद्रियेत स्वयैव वा या त्रिपतीमित्र श्रियम् ॥ १६ ॥
 या हम्भपृष्ठे घणदह्मिण्योभा विक्रीडती कदुकविह्वलाक्षीम् ।
 विश्वात्सुर्यपतस्पादिमानाद्विलोच्य समोऽविमूढचेता ॥ १७ ॥
 ता प्रार्थयन्ती ललनाललाममसवितभीचरणरट्टाम् ।
 वसा मनोदधरद स्वसार को नानुमन्येत बुधोऽभियाताम् ॥ १८ ॥
 अतो भजिष्ये समयेन साध्वी यावत्संजो विभूयादात्मनो मे ।
 अतो धमान् पारमहस्यमुरगार् शूलप्रोक्तान् बहु मयेऽविहिंसान् ॥ १९ ॥
 यतोऽभवद्विश्वमिदं विचित्रं सस्यास्यते यत्र च यावतिष्ठते ।
 प्रजापतीनां पतिरेव मह्यं परं प्रमाणं भगवाननन्तं ॥ २० ॥

मेनेय उवाच

स उपप्रवचन्नियदेवावभाष आसीच्च तूष्णीमरविन्दनाभम् ।
 धियोपगृह्णन् स्मितशोभितन मुनेन चेतो लुब्धमे देवहूत्या ॥ २१ ॥
 सोऽनुशत्वा व्यवसितमहिष्या दुहितुं स्फुग्म् । तस्मै गुणगणाढ्याय ददौ तुल्या प्रहर्षितः ॥ २२ ॥
 शतरूपा महाराशी पारिवर्त्तामहावहान् । दम्पत्यो पर्यदात्मीत्याभूषावास परिच्छदान् ॥ २३ ॥
 प्रज्ञा दुहितरं समाट् सट्पाय गतयय । उपगुह्य च वाहुभ्यामौत्कण्ठ्योऽभिमिताशयः ॥ २४ ॥
 अशनुवस्तद्विगदं मुञ्चन् बाष्पकला मुहुः । आसिञ्चदम्बं यत्सेति नेनोदैर्दुहितुं शिला ॥ २५ ॥
 आमन्त्र्य तं मुनिवरमनुशातं सहानुगः । प्रतस्थे रथमारुह्य सभार्यं स्वपुरं नृपः ॥ २६ ॥
 उभयोऽपि कुल्यायां सरस्वत्यां सुरोवक्षे । ऋषीणां मुपशान्तानां पश्यन्नाश्रमसम्पदः ॥ २७ ॥
 तमायातमभिप्रेत्य ब्रह्मावतात्प्रजापतिम् । गीतसंस्तुतिवादित्रैः प्रत्युदीयुः प्रहर्षिताः ॥ २८ ॥
 बर्हिष्मती नाम पुरीं स्वसम्पत्समन्विता । न्यपतन् यत्र रोमाणि यशस्याङ्गं विधुन्वतः ॥ २९ ॥
 ऊर्यां काशास्त एवासन्धश्चदरितवर्चसः । ऋषयोऽपि पराभाव्य यशत्रान् यशमीजिरे ॥ ३० ॥
 कुशकाशमयं बर्हिर्वास्तीर्यं भगवामनु । अयजन्नश्वपुरुषं लब्ध्वा स्यान् यतो भुवम् ॥ ३१ ॥

ईश्वरतीनाम विमुक्तौ निर्विष्य गमायम् । तस्या प्रविष्टो भवत तावन्नयमिनागनम् ॥३२॥
समाय सप्रज कामाः सुमुनेऽङ्गारिरोषत । सगोपमानसत्कीर्तिं सस्त्रोमि मुरगायनै ।

प्रयुषेधुषदेः दृढा गृह्या हरे वया ॥ ३३ ॥

निष्णाः योगमायासु मुनि स्वायम्भुवं ममुम् । यदा भ्रशयितु भोगा न शेकुभगवत्परम् ॥३४॥
अनायासान्नास्यस्यमाना स्वान्तरयारना । गृह्यतो ध्यायतो विष्णो कुर्वता मुयत कया ॥३५॥
स एवं स्वान्तर निन्ये युगानामेकगतति । वासुदेवप्रसङ्गेन परिभूतमतिगय ॥३६॥
गणैरा मानसा दिव्या दैवाद्ये ये च मातुता । भौतिकान्ध कय क्लेशा नाघन्ते हरिमभयम् ॥३७॥
य दृष्टो मुनिभि प्रादुर्धर्माजाना विद्यान्तुभा । तृणा वर्णाधमाणा च सर्वभूतहित सदा ॥३८॥
एतच्च आदिराजस्य मनोऽक्षरितमद्भुतम् । रणित वणतीयस्य तदपत्योदय गृणु ॥३९॥

श्री श्रीमद्भागवते महापुराणे पादमहर्षा मङ्गिताया तृतीयस्कन्धे द्वाविंशति तोऽध्याय ॥ २२ ॥

अथ त्रयोविंशोऽध्यायः

मथेय उवाच

निवृत्त्या प्रस्थिते साध्वी पतिमिश्रितकोविदा । नित्य पर्यन्तरत्नीत्या भवानीव भवप्रभुम् ॥ १ ॥
विभ्रमभोगात्मशौचे गौरवेण दमेन च । शुश्रूषया सौष्टदेन वाचा मधुरया च भो ॥ २ ॥
निसृज्य काम दम्भ च द्वेषं लोभमथ मदम् । अप्रमत्तोऽयता नित्य तेजीयासमतोऽयत् ॥ ३ ॥
य ये देवपिवर्यस्या मानवी समनुग्रताम् । दैवाद्गरीयस पत्युगयासाना महाशिव ॥ ४ ॥
काञ्चन भूयसा दामा कर्शिता मतचर्यया । प्रेमगहदया वाचा पीडित कृपयान्वीत् ॥ ५ ॥

कर्म उवाच

तृष्टोऽहमय तव मानसि मानदाया शुश्रूषया परमया परया च भक्त्या ।
या देहिनामयमतीव सुदृढस्वदेहो नापेक्षित समुचित क्षयितु मदर्थे ॥ ६ ॥
य मे स्वधर्मनिरतस्य तप समाविध्यात्मयोगविजिता भगवत्प्रमादा ।
तानेव ते मदनुष्ठेयनयावद्वान् दृष्टिं प्रशस्य प्रितराम्यभयानशोकान् ॥ ७ ॥
अये पुनर्भगवतो भुव उद्विजृम्भविभ्रशितार्थरचना किमुक्त्वमस्य ।
शिद्धासि मुद्विज विभनात्रिजधर्मदोहान्दिव्यात्रैर्दुर्धिया नृपविक्रियाभि ॥ ८ ॥
एष नुनागम मलापिलयोगमायाविद्याविचक्षणमवेक्ष्य गताधिरासीत् ।
सम्प्रभयप्रणयविह्वलया गिरिपद्मीडावलोकविलसद्वसिताननाऽऽह ॥ ९ ॥

देवहृतिरुवाच

राक्ष यत द्विजवृषैतदमोघयोगमायाधिपे त्वयि विमो तदवैमि भर्त ।
यस्तेऽभ्यधासि समय सकृदङ्गसङ्गो भूयाद्गरीयसि गुण प्रसव सतीनाम् ॥ १० ॥

तत्रेतिष्ठत्यमुनश्चिद्य यथोपदेश येनैष मे वक्षितोऽतिरिरसयाऽऽत्मा ।

सिद्धयेत ते कृतमाभववर्षिताया दीनस्तदीश भवन सदृश विचक्ष्व ॥ ११ ॥

मन्त्रेय उवाच

प्रियाया प्रियमपि उच्यते कदमा योगमाश्रित । विमान नामग श्वत्सहोवाविरचीकरत् ॥ १२ ॥

सप्तकामदुष दिव्य सर्वरत्नसमपितम् । सप्तदशपञ्चयोदशैर्मणिसमैरुपस्कृतम् ॥ १३ ॥

दिव्योपकरणोपेत सर्वकारमुत्पादम् । पट्टिनामि पताकामिर्विचित्राभिरलङ्कितम् ॥ १४ ॥

मणिमूर्तिचित्रमायाभिर्मञ्जुशिशिरदण्डप्रिमि । द्रुक्लोलमकौशेयैनानावस्त्रैर्विराजितम् ॥ १५ ॥

उपयुगि विप्लवनिष्ठेषु पृथक्पृथक् । उतै कशिपुभि कातपर्यङ्कव्यजनासने ॥ १६ ॥

तत्र तत्र विनिश्चितनानाशिलोपशोभितम् । महामरकतस्यस्या जुष्ट विद्रुमवेदिभि ॥ १७ ॥

दासु विद्रुमदेहस्या भात वज्रकपाटवत् । शिपरेण्डिद्रनीलेषु हेमकुम्भैरधिष्ठितम् ॥ १८ ॥

चतुष्पल्यग्नारागाग्न्यैर्त्रयमितिपु निर्मितै । जुष्ट विचित्रैतानैर्महाहैममत्तोरणे ॥ १९ ॥

हृन्पारावतत्रानैस्त्र तत्र निकृजितम् । कृत्रिमामन्यमानै न्वानधिहृष्टाधिहृष्ट च ॥ २० ॥

विदारस्थानविश्रामसवशप्राज्ञणाजिरे । यथोपजाय रचितैर्विस्सापनमिवात्मन ॥ २१ ॥

इहगृहं तत्पश्यन्तीं नातिप्रातेन चेनश । सप्तभूताशयाभिश्च प्राबोचत्कदम स्वयम् ॥ २२ ॥

निमज्ज्यामिन् हृदे मोह विमानमिदमारुह । इदं पुङ्गव तूयमाशिया यावत् नृणाम् ॥ २३ ॥

मा तद्वत् समादाय वच कुचयेक्षणा । सरज विश्रती वासो वेणीभूताश्च मूधवान् ॥ २४ ॥

अङ्ग च मलयङ्गेन सठन शरलस्तनन् । आविश सरस्वत्या सर शिवनलाशयम् ॥ २५ ॥

सान्त सरसि वैश्रमस्या एतानि दशकयका । सर्वा किशोरवयसो ददशोत्पलगायय ॥ २६ ॥

ता दृष्ट्वा सद्वीर्याय मोक्षु प्राञ्जल्य श्रिय । वय कमकरीस्तुम्यशाधिनि करवामकिम् ॥ २७ ॥

ज्ञानेन ता महार्हेण स्नापयित्वा मनस्विनीम् । दुर्गले निर्मले नूले ददुरस्ये च मानदा ॥ २८ ॥

दूषणानि पराणानि वरीयासि क्षुमन्ति च । अत्र सप्तगुणोपेत पान चैवामृतासवम् ॥ २९ ॥

अयादर्ये स्वमात्मान स्तयिण विरताम्बरम् । विरज कृतस्वस्त्ययनकयाभिबहुमानितम् ॥ ३० ॥

ज्ञात कृतगिर ज्ञान सत्रामरणभूषितम् । निष्कप्रीव बलयिनि कृजत्काञ्चनचूचुरम् ॥ ३१ ॥

श्रोण्योरुष्यस्तया कान्त्याकाञ्चया दहुरतया । शरेण च महाक्षेत्र कचरेन च भूषितम् ॥ ३२ ॥

मुदता मुधुवा श्लक्ष्णस्निग्धानाङ्गेन चतुषा । पद्मकोशस्तृषा नीलैरलक्षैश्च लक्षमुल्लम् ॥ ३३ ॥

यदा सम्भार श्रृङ्गभमृषोणा दयित पतिम् । तत्र चास्ते सह स्त्रीमियत्रास्ते स प्रजापति ॥ ३४ ॥

भनु पुरस्तादा मान स्त्रीवस्तुत तदा । निशाम्य तत्रोगगति सशय प्रत्यपद्यत ॥ ३५ ॥

स ता कृतमल्लाना निभ्राजतीमपूषवत् । आत्मनो निभ्रतीरूप सवीतरुचिरस्तनीम् ॥ ३६ ॥

विदावरीसहस्रेण सेयमाना सुवासकम् । जातभायो विमान तदारोह्यदमित्रहन् ॥ ३७ ॥

तस्मिन्नष्टतमहिमा प्रिययानुरक्तो विद्याधरीभिरुपचीर्णवपुर्विमाने ।

वभ्राज उत्कचकुमुद्व्रजधानपीच्यस्ताराभिरावृत इवोद्बुधतिर्नभस्य ॥३८॥

तेनाष्टलोकपविहारकुलाचलेन्द्रोणीस्वनङ्गसखमारुतसौभगासु ।

सिद्धैर्नुतो द्युधुनिपातशिवस्वनासु रेमे चिर धनदवल्लरनावरूपी ॥३९॥

वैशम्भके सुरसने नन्दने पुष्पभद्रके । मानसे चैत्रमध्ये च स रेमे रामया रत ॥४०॥

भ्राजिष्णुना विमानेन कामगेन महीयसा । यैमानिवानत्यशेत चरँल्लोकान् ययानिल ॥४१॥

किं दुरापादनं तेषां पुणामुहामचेतसाम् । यैराश्रितस्तीर्यपदश्चरणो व्यसात्यय ॥४२॥

प्रेक्षयित्वा भुवो गोलपत्यै यावान् स्वसख्यया । बह्वाश्चर्यं महायोगी स्याश्रमाय न्यवर्तत ॥४३॥

विभज्य नवधाऽऽत्मानं मानवीं सुरतोत्सुकाम् । रामा निरमयन् रेमे वर्षपूगामुहूर्तवत् ॥४४॥

तस्मिन् विमाने उत्कृष्टा शय्या रतिकरीं श्रिता । न चाबुध्यत तं कालं पत्यापीच्येन मगता ॥४५॥

एव योगानुभावेन दम्पत्यो रममाणयो । शत व्यतीसु शरदं कामलालसयोगनाम् ॥४६॥

तस्यामावृत्तेतस्ता भावयन्नात्मनाऽऽत्मवित् । नोधा विधाय रूपं स्वसर्वसङ्कल्पविद्विभु ॥४७॥

अतः सासुपुत्रे सत्रो देवहृति स्त्रियं प्रजा । सर्वास्ताश्चाहसर्वाङ्गयो लोहितोत्पलगन्धय ॥४८॥

पतिं सा प्रव्रजिष्यत तदाऽऽलक्ष्योद्यती सती । स्मयमाना विह्वलेन हृदयेन विदूयता ॥४९॥

लिखन्त्यधोमुखी भूमिं पदा नलमणिधिया । उवाच ललिता वाचं निरुध्याश्रुक्लाशनै ॥५०॥

देवहृतिरचाच

सर्वं तद्भगवा महाभुषोवाहं प्रतिश्रुतम् । अद्यापि मे प्रपन्नाया अभयं दातुमर्हसि ॥५१॥

ब्रह्मन् दुहितृभिस्तुभ्य विमृश्या पतयं समा । कश्चित्स्यान्मे विशोकाय त्वयि प्रव्रजिते वनम् ॥५२॥

एतावतालं कालेन व्यतिक्रान्तेन मे प्रभो । इन्द्रियार्यप्रसङ्गेन परित्यक्तपरात्मन ॥५३॥

इन्द्रियायसु सज्जन्त्या प्रसङ्गस्त्वयि मे कृत । अजानन्त्या परं भावं तथाप्यस्त्वभयाय मे ॥५४॥

सङ्गो यः ससृतेर्हेतुरसस्तु विहितोऽधिया । स एव साधुषु कृतो नि सङ्गत्वाय कल्पते ॥५५॥

नेह यत्कर्म धर्माय न विरागाय कल्पते । न तीर्यपदसेवायै जीवन्नपि मृतो हि स ॥५६॥

साहं मगवतो नूनं वञ्चिता मायया दृढम् । यत्त्वा विमुक्तिदं प्राप्य न मुमुक्षेय बन्धनात् ॥५७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्या सहितानां तृतीयस्कन्धे कापिलेयोपाख्याने त्रयोविंशोऽध्यायः २३

अथ चतुर्विंशतितमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

निर्वन्दवादिनीमेव मनोर्दुहितरं मुनि । दयालुशालिनीमाह शुक्लाभिर्व्याहृतस्मरन् ॥ १ ॥

ऋषिरुवाच

मा खिदो राजपुत्रीत्यमात्मानं मत्प्रनिन्दिते । भगवास्तेऽक्षरो गर्भमदूरात्सम्प्रपत्स्यते ॥ २ ॥

पृतप्रतापि भद्र ते दमेन नियमेन च । तपाद्भविषदाश्रय धृष्ट्या चेश्वर भज ॥ ३ ॥
सत्त्वयाऽऽरावित गुह्योपितयाममक यश । छेत्ता ते हृदयप्रथिमौदयो ब्रह्मभावन ॥ ४ ॥

मैत्रेय उवाच

देवहृत्यपि सदेव गोरवेण प्रजापते । मम्यन् भद्राय पुरुष वृत्त्यममजदृक् ॥ ५ ॥
तस्या बहुतिथे काल भगवागधुसूदा । बार्दम बीर्यमापनो जगेऽग्निरिव दारुणि ॥ ६ ॥
अवाद्यस्तदा व्यागि बादित्राणि घनाघना । गायन्ति त स्त गायवा गृत्यन्त्यपराखो मुदा ॥ ७ ॥
पेतु सुमनसो दिव्या सेचरैरपवर्जिता । प्रसेदुश्च दिशः सवा अम्मासि च मनासि च ॥ ८ ॥
तत्त्वर्दमाभमनद सरस्वत्या परिश्रितम् । स्वयम्भू साकमृषिभिर्मरीच्यादिभिरम्ययात् ॥ ९ ॥
भगवत् पर ब्रह्म सत्त्वेनाशेन शशुहन् । तत्त्वमख्याविश्वस्यै जात विद्वानज स्वराद् ॥ १० ॥
सभाजयन् विशुद्धेन चेतसा तच्चिर्भाषितम् । प्रहृष्यमाणैरमुभि कर्दम चेदमम्यधात् ॥ ११ ॥

ब्रह्मोवाच

त्वया मेऽपचितिस्तात कलिस्ता निव्यन्तीकृत । यमे सजगृह धारय भवामानद मानयन् ॥ १२ ॥
एतावत्त्वेव गन्ध्या दया पितरि पुत्रके । तदात्मन्यनुमयेत गौरवेण गुरोर्वच ॥ १३ ॥
इमा रुहितर गम्य तव यत्स सुमयमा । सगमेत प्रभावै स्वैर्बुद्धयिष्यन्त्यनेकधा ॥ १४ ॥
अतस्त्वमृषिमुख्येभ्यः यथाशील यथावचि । आत्मजा परिदेह्यद्य विस्तृणीहि यशो भुवि ॥ १५ ॥
वन्दाम्हाद्य पुरुषमपतीर्णं स्वमायया । भूताना शेवर्षि देह विभ्राण कपिल मुने ॥ १६ ॥
ज्ञाविज्ञानयोगेन कर्मणामुद्धरन् जटा । हिरण्यकेश पद्माक्ष पद्ममुद्रापदाम्बुज ॥ १७ ॥
एष मानवि ते गर्भे प्रविष्ट कैटमार्दन । अविद्यासद्यप्रग्निय छित्वागा विचरिष्यति ॥ १८ ॥
अय सिद्धगणाधीश साङ्गथाचार्य सुसम्मत । लोके कपिल इत्याख्यागन्ता ते कीर्तियर्धन ॥ १९ ॥

मैत्रेय उवाच

तावास्वास्य जगत्सृष्टा कुमारै सहनारद । हृषो हंसन यानेन त्रिधामपरम ययौ ॥ २० ॥
गते शतवृत्तौ धत्त कर्दमस्तेन चोदित । यथोदित स्वदुहित्वा प्रादाद्विषसृजासत ॥ २१ ॥
मरीच्य कला प्रादादनयुयामपात्रये । श्रद्धामङ्गिरसेऽयच्छत्पुत्स्तयाय हविर्भुवम् ॥ २२ ॥
पुलहाय गात सुक्ता क्रतवे च क्रिया सतीम् । रपातिं च भृगवेऽयच्छत्तमिष्यायायश्चतीम् ॥ २३ ॥
अथर्वणेऽददाच्छान्तिं यया यशो वितयते । विप्रर्षभान् कृतोद्वाहान् सदारान् समलाल्यत् ॥ २४ ॥
ततस्त शृपय धत्त कृतदारा निमन्य तम् । प्रातिष्ठन्नन्दिमापत्रा स्व स्वमाभ्रममण्डलम् ॥ २५ ॥
स चावतीर्णं त्रियुगमाजाय विदुषर्षभम् । विवित्त उपसङ्गम्य प्रणम्य समभाषत ॥ २६ ॥
अहो पापव्यमानाना निरये स्वैरमङ्गलै । कालेन भूयसा नून प्रसीदतीह देवता ॥ २७ ॥
बहुनमविषकेन सम्पद्योगसमाधिना । द्रष्टु यतन्ते यनय श्यागाग्रेषु यत्पदम् ॥ २८ ॥

स एव भगवानत्र हेल न गण्य न । गृहेषु जातो ग्राम्याणाम् स्वानामपशपोषण ॥२९॥
 स्वीय वाक्यमृत कर्तुमवतीर्णोऽसि मे गृहे । चिकीर्षुर्मगवान् शान भक्तानां मानवर्धन ॥३०॥
 तान्येव तेऽभिरूपाणि रूपाणि भगवत्सव । यानि यानि च रोचन्ते स्वजनानामरूपिण ॥३१॥
 त्वा स्मरिभिरुत्तममुत्तयाद्वा सदाभिषादार्हणपादपीठम् ।
 ऐश्वर्यवैराग्ययशोऽवबोधवीर्यधिया पूर्त्तमह प्रपद्ये ॥३२॥
 पर प्रधान पुरुष महात काल कवि त्रिवृत लोकपालम् ।
 आत्मानुभूत्यानुगतप्रपञ्च स्वच्छन्दशक्तिं कपिल प्रपद्ये ॥३३॥
 आ म्माभिपृच्छेऽद्य पतिं प्रजानां त्वयावतीर्णार्ण उतात्तकाम ।
 परिव्रज्यपदवीमास्थितोऽह चरिष्ये त्वा हृदि युञ्जान् विशोक ॥३४॥

श्रीभगवानुवाच

मया प्रोक्तं हि लोकस्य प्रमाणं सत्यलौकिके । अयाजनि मया तुभ्य यदवोचमृतं मुने ॥३५॥
 एतन्मे जन्म लोकेऽस्मिन्मुमुक्षुणा दुराशयात् । प्रमत्तयानाय तत्त्वानां समतायात्मदर्शने ॥३६॥
 एष आरमपयोऽव्यक्तो नष्ट कालेन भूयसा । तं प्रवर्तयितुं देहमिमं विद्धि मया भूतम् ॥३७॥
 गच्छ काम मया पृष्ठो मयि सत्यस्तस्मिन् । जित्वा सुदुर्जयं मृत्युममृतत्वाय मा भज ॥३८॥
 मामात्मानं स्वयज्योति सर्वभूतगुहाशयम् । आत्मयेवात्मना वीक्ष्य विशोकोऽभयमृच्छसि ॥३९॥
 मात्रे आध्यात्मिकीं विद्यां शमनीं सवकर्मणाम् । वितरिष्ये यया चासौ भयं चातितरिष्यति ॥४०॥

मैत्रेय उवाच

एष समुदितस्तेन कपिलेन प्रजापति । दक्षिणीकृत्य तं प्रीतो यनमेव जगाम ह ॥४१॥
 व्रतं स आस्थितो मौनमात्मैकशरणो मुनि । नि सङ्गो व्यचरत्क्षोणीमनमिरनिकेतन ॥४२॥
 मनो ब्रह्मणि युञ्जानो यत्तत्सदसत परम् । गुणावभासे विगुण एकभक्त्यानुभाविते ॥४३॥
 निरहङ्गतिर्निर्ममश्च निद्रन्द समदृक् स्वदृक् । प्रत्यक्प्रशान्तधीर्धीर प्रशान्तोर्मिरिवोदधि ॥४४॥
 वासुदेवे भगवति सर्वज्ञे प्रत्यगात्मनि । परेण भक्तिभावेन लब्ध्वात्मा मुक्तबन्धन ॥४५॥
 आत्मानं सर्वभूतेषु भगवन्तमवस्थितम् । अपश्यत्सर्वभूतानि भगवत्यपि चात्मनि ॥४६॥
 इच्छाद्वेषविहीनेन सर्वत्र समचेतसा । भगवद्भक्तियुक्तेन प्राप्ता भागवती गति ॥४७॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्यं संहितायां तृतीयस्कन्धे कापिलेये चतुर्विंशतिमोऽध्यायः ॥ २४ ॥

अथ पञ्चविंशतितमोऽध्यायः

शौनक उवाच

कपिलस्तत्त्वसंख्याता भगवानात्ममायया । जात स्वयमज साक्षादात्मप्रकृतये नृणाम् ॥ १ ॥

न तस्य वप्स्यन् पुत्रा वरिष्ण सर्वयोगिनाम् । विभुनो भुतदेवस्य भूरि वृष्यन्ति मेऽस्य ॥ २ ॥
यद्यद्विषत्ते भगवान् स्वच्छन्दात्माऽऽरममायया । तानि मे भद्रधानस्य कीर्तन्या यनुकीर्तय ॥ ३ ॥

सूत उवाच

देवायामस्यस्त्वेन मैत्रेयो भगवास्तया । प्राहेद विदुर प्रीत आभीक्ष्ण्य प्रचोदित ॥ ४ ॥

मैत्रेय उवाच

स्मरि प्रणिताऽन्य भातु प्रियचिकीपया । तस्मिन् विदुरेऽवात्सीद्भगवान् कपिल किल ॥ ५ ॥
गंगागीतावर्माणं सत्यमागामदर्शनम् । स्वसुत देवहृत्याह धातु सस्मरती वच ॥ ६ ॥

देवहृतिरुवाच

निर्दिष्टा निजमं भगवन्निर्दिष्टयत्तर्पणात् । येन सभाव्यमानेन प्रपन्नाश्च तम प्रभो ॥ ७ ॥
मं ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥
मं ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥
मं ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥

तं त्वां मत्वा क्षात्रं क्षात्रं मन्मथयत्तारतरो कुठारम् ।

भिक्षामगते ॥ १० ॥ पृथग्य गमागि तद्धर्मविदा वरिष्ठम् ॥ ११ ॥

भिक्षु उवाच

भिक्षु ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥

मिया ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥

श्रीमत्पद्मपुत्र उवाच

मया ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥

मया ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥

मया ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥

मया ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥

मया ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥

मया ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥

मया ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥

मया ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥

मया ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥

मया ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥

मया ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥

मया ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥ तस्मिन् ॥ १ ॥

त एते साधव साध्वि सवसङ्गविचर्जिताः । सङ्गस्तेष्वय ते प्राप्य सङ्गदोषहरा हि ते ॥२४॥
 सता प्रसङ्गान्मम यौर्यसविदा भवन्ति हृत्कर्णरसायना कथा ।
 तज्जोषणादापरवर्गवर्त्मनि भद्रा रतिर्भक्तिरनुममिष्यति ॥ २५ ॥
 भक्त्या पुमाङ्गातविराग ऐश्वर्याद् दृष्टुतामद्रचनानुचिन्तया ।
 चित्तस्य यत्तो ग्रहणे योगयुक्तो यतिप्यते श्रुजुभिर्योगमार्गं ॥ २६ ॥
 असेवयार्थं प्रकृतेर्गुणाना शान्तेः पैराग्यविजृम्भितेन ।
 योगेन मय्यर्पितया च भक्त्या मा प्रत्यगात्मानमिहावरुन्धे ॥ २७ ॥

देवहृतिरुवाच

काचिरवयुचिताभक्ति कीदृशी मम गोचरा । यया पद ते निर्वाणमङ्गताया भवा अहम् ॥२८॥
 यो योगो भगवद्वाणो निराणात्मस्तरयोदित । कीदृश कति चाङ्गानि यतस्तत्त्वावबोधनम् ॥२९॥
 तदेतन्मे विजानीहि यथाह मन्दधीर्हरे । मुग्ध बुद्धयेय दुर्बोध योना भगवदनुमहात् ॥३०॥

मैत्रेय उवाच

विदित्वायं कपिलो मातुरित्य जातस्नेहो यत्र तन्वाभिजात ।
 तत्प्राप्ताय यत्प्रवदन्ति साख्य प्रोवाच वै भक्तिवितानयोगम् ॥ ३१ ॥

श्रीभगवानुवाच

देवाना गुणलिङ्गानामानुभविष्कर्मणाम् । सत्त्वैवैकमनसोवृत्ति स्वाभाविकी तु या ॥३२॥
 अनिमित्ता भागवती भक्ति सिद्धेर्गरीयसी । जरयत्याशु या कोश निर्गीर्णमनसो यथा ॥३३॥
 नैकात्मता मे स्पृहयन्ति केचिन्मत्पादसेवाभिरता मदीहा ।
 येऽन्योन्यतो भागवता प्रसज्य सभाजयन्ते मम पौरुषाणि ॥३४॥
 पश्यन्ति ते मे रुचिराण्यम्ब सन्त प्रसन्नयवभ्रातृणलोचनानि ।
 रूपाणि दिव्यानि वरप्रदानि साक वाच स्पृहणीया वदन्ति ॥३५॥
 तैर्दर्शनीयावयवैरुदारविलासहासेक्षितवामसूतैः ।
 हृतात्मनो हृतप्राणाश्च भक्तिरनिच्छतो मे गतिमर्षी प्रयुङ्क्ते ॥३६॥
 अथो निभूति मम मायायिनस्तामैश्वर्यमष्टाङ्गमनुप्रवृत्तम् ।
 श्रिय भागवतीं वास्पृहयन्ति भद्रा परस्य मे तेऽनुवृते तु लोके ॥३७॥
 न कर्हिचिन्मत्परा शान्तरूपे नङ्गयन्ति नो मेऽनिमियो लेढि हेति ।
 येषामह प्रिय आत्मा सुतश्च सप्ता गुरु सुहृदो देवमिष्टम् ॥३८॥
 इमं लोकं तथैवामुमात्मानमुभयायिनम् । आत्मानमनु ये चेहये राय पशवो गृहा ॥३९॥
 विसृज्य सर्वानन्याश्च मामेव विश्वतोमुखम् । भजन्त्यननया भक्त्या तान्मृत्योरतिपारये ॥४०॥

नायत्र मद्भगवत् प्रधानपुरुषेश्वरात् । आत्मन सर्वभूतानां भयं तीव्रं निवर्तते ॥४१॥
 मद्भयाद्वाति वातोऽयं स्युस्तपति मद्भयात् । वर्षतीन्द्रो दहत्यग्निमृत्युश्चरति मद्भयात् ॥४२॥
 ज्ञानरैराग्ययुक्तेन भक्तियोगेन योगिन । धेमाय पादमूलं मे प्रविशन्त्यङ्कुतोभयम् ॥४३॥
 एतावानेन लोकेऽस्मिन् पुत्रानि श्रेयसोदय । तीव्रेण भक्तियोगेन ममे मय्यर्पितं स्थिरम् ॥४४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे काविलेखोपाख्याने पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥ २५ ॥

अथ पञ्चविंशतितमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

अथ ते सप्रवक्ष्यामि तत्त्वानां लक्षणं पृथक् । यद्विदित्वा विमुच्येत पुरुषं प्राकृतेर्गुणैः ॥ १ ॥
 ज्ञानं निश्चेयसाधाय पुरुषस्यात्मदर्शनम् । यदाहुर्गणये तत्ते हृदयप्रतिषेधेनम् ॥ २ ॥
 अनादिरात्मा पुरुषो निर्गुणः प्रकृतेः परः । प्रत्यङ्गामास्वयज्योतिर्विद्वन्नेन समन्वितम् ॥ ३ ॥
 स एष प्रकृतिः सूत्रमादैर्वा गुणमयीं विभुः । यद्वच्छेद्यैवोपगतामम्यपद्यत लील्या ॥ ४ ॥
 गुणैर्विचित्रा सृजतीं सरूपा प्रकृतिः प्रजा । विलोक्य मुमुक्षे सत्र स इह ज्ञानगूह्या ॥ ५ ॥
 एव परमिध्यानेन कर्तृत्वं प्रकृतेः पुमान् । कमसु नियमाणेषु गुणैरात्मनि मयते ॥ ६ ॥
 तदस्य ससृतिर्विधं पारतन्त्र्यं च तत्कृतम् । भक्त्यक्तुरीशस्य साशिशो निवृत्तात्मनः ॥ ७ ॥
 कार्यकारणकर्तृत्वे कारणं प्रकृतिः त्रिदुः । भोक्तृत्वे सुखदुःखानां पुरुषः प्रकृतेः परम् ॥ ८ ॥

द्वेयहृतिरुवाच

प्रकृतेः पुरुषस्यापि लक्षणं पुरुषोत्तम । ब्रुहि कारणपोरस्य सदसच यदात्मकम् ॥ ९ ॥

श्रीभगवानुवाच

यत्तत्रिगुणमव्यक्तं नित्यं सदसदात्मकम् । प्रधानं प्रकृतिं प्राहुरविशेषं विशेषयत् ॥१०॥
 पञ्चभिः पञ्चभिर्भूतैः चतुर्भिर्दशभिराया । एतच्चतुर्विंशतिकं गणं प्राधानिकं विदुः ॥११॥
 महाभूतानि पञ्चैव भूरापोऽग्निरमरुतः । तन्मात्राणि च तावन्ति गन्धादीनि मतानि मे ॥१२॥
 इन्द्रियाणि दश भोजं त्वग्दमननासिका । वाक्चक्षुः श्रोत्रं मेढं पायुर्दंशम उच्यते ॥१३॥
 मनो बुद्धिरहङ्कारश्चित्तमित्यन्तरात्मकम् । चतुष्टया लक्ष्यते भेदो कृत्वा लक्षणरूपया ॥१४॥
 एतावानेव सङ्ख्यातो ब्रह्मणः सगुणस्य ह । सनिर्विशोमया प्रोक्तो यः कालः पञ्चविधकः ॥१५॥
 प्रभावः पौरुषं प्राहुः कालमेके यतो भयम् । अहङ्कारविमूढस्य कर्तुं प्रकृतिमीशुषः ॥१६॥
 प्रकृतेर्गुणसाम्यस्य निर्विशेषस्य मानविः । चेष्टायत स भगवान् काल इत्युपलक्षितः ॥१७॥
 अन्तः पुरुषरूपेण कालरूपेण यो बहिः । समवेत्येष सरवानां भगवानात्ममायया ॥१८॥
 देवाभुमिव धमिण्यास्वस्या योनौ परः पुमान् । आधत्त धीर्यैः सायत महत्तत्त्वं हिरण्यमम् ॥१९॥

विश्वमात्मगत व्यञ्जन् कूटस्थो जगदङ्कुर । स्वतेजसापिबस्तीप्रमात्मप्रस्वापन तम् ॥२०॥
 यत्तत्स्वत्वगुण स्वच्छ शान्त भगवत पदम् । यदाहुर्वासुदेवाख्य चित्त तन्महदात्मकम् ॥२१॥
 स्वच्छत्वमविभारित्व शातत्वमिति चेतस । वृत्तिभिल्लक्षण प्रोक्त यथापा प्रकृति परा ॥२२॥
 महत्त्वादिकुर्वाणाद्भगवद्दीर्घसम्भवात् । क्रियाशक्तिरहङ्कारस्त्रिविध समपद्यत ॥२३॥
 वैकारिकस्तेजसश्च तामसश्च यतो भव । मनमश्चेन्द्रियाणां च भूताना महतामपि ॥२४॥
 सहस्रशिरस साक्षात्मनस्त प्रचक्षते । सङ्कर्षणाख्य पुरुष भूतेन्द्रियमनोमयम् ॥२५॥
 कतृत्प करणत्वं च कार्यत्वं चेति लक्षणम् । शान्तघोरविमूढत्वमिति वा स्यादहङ्कृते ॥२६॥
 वैकारिकादिकुर्वाणा मनस्तत्त्वमजायत । यन्सङ्कल्पविकल्पाभ्यां वर्तते कामसम्भव ॥२७॥
 यद्विदुर्हानिकृदाण्य हृषीकाणामघोश्वरम् । शारदेन्दोवरश्यामसराख्य योगिभि शनै ॥२८॥
 तैजसात्तु विकुर्वाणाद् बुद्धितत्त्वमभूत्सति । द्रव्यस्फुरणविज्ञानमिन्द्रियाणामनुग्रह ॥२९॥
 सशयोऽय विपर्यासो निश्चय स्मृतिरेव च । स्याप इत्युच्यते बुद्धेर्लक्षण वृत्ति पृथक् ॥३०॥
 तैजसानीन्द्रियाण्येव क्रियाज्ञानविभागश्च । प्राणस्य हि क्रियाशक्तिर्बुद्धेर्विज्ञानशक्तिता ॥३१॥
 तामसाच्च विकुर्वाणाद्भगवद्दीर्घचोदितात् । शब्दमात्रमभूत्तस्मान्नभ श्रोत्र तु शब्दगम् ॥३२॥
 अर्थाश्रयत्व शब्दस्य द्रष्टुर्लङ्घ्यत्वमेव च । तन्मात्रत्वं च नभसो लक्षण क्वयो विदुः ॥३३॥
 भूताना छिद्रदातृत्वं बहिरन्तरमेव च । प्राणेन्द्रियात्मधिष्ण्यत्व नभसो वृत्तिलक्षणम् ॥३४॥
 नभस शब्दतन्मात्रात्कालगत्या विभुर्वत । स्पर्शोऽभवत्ततो वायुस्त्वक् स्पर्शस्य च सग्रह ॥३५॥
 मृदुत्वं कठिनत्वं च शैत्यमुष्णत्वमेव च । एतत्स्पर्शस्य स्पर्शत्वं तन्मात्रत्वं नभस्वत् ॥३६॥
 चालन व्यूहनं प्राप्तिर्नेतृत्वं द्रव्यशब्दयो । सर्वेन्द्रियाणामात्मत्वं वायो कर्माभिलक्षणम् ॥३७॥
 वायोश्च स्पर्शतन्मात्राद्रूप दैवेरितादभूत् । समुत्थित ततस्तेजश्चक्षू रूपोपलम्भनम् ॥३८॥
 द्रव्याकृतित्व गुणता व्यक्तिस्थित्वमेव च । तेजस्त्वं तेजस साध्वि रूपमात्रस्य वृत्तय ॥३९॥
 द्योतन पचन पानमदन हिममर्दनम् । तेजसो वृत्तयस्तेजसाः शोषण क्षुत्तृष्टेव च ॥४०॥
 रूपमात्रादिकुर्वाणात्तेजसो दैवचोदितात् । रसमात्रमभूत्तस्माद्रसो जिह्वा रसग्रह ॥४१॥
 कपायो मधुरस्तिक्क कट्वम्ल इति नैकधा । भौतिकाना विकारेण रस एको विभिद्यते ॥४२॥
 क्लेदन पिण्डनं वृत्ति प्राणनाप्यायनोन्दनम् । तापापनोदो भूयस्त्वमममसो वृत्तयस्त्वमा ॥४३॥
 रसमात्रादिकुर्वाणाद्रसो दैवचोदितात् । गन्धमात्रमभूत्तस्मात्पृथ्वी प्राणस्तु गन्धग ॥४४॥
 करम्मपूतिसौरभ्यशान्तोष्णाम्लादिभि पृथक् । द्रव्यावयववैषम्याद्गन्ध एको विभिद्यते ॥४५॥
 भावन ब्रह्मण स्थान धारण सद्बोधोपगम् । सर्वसत्त्वगुणोद्भेद पृथिवीवृत्तिलक्षणम् ॥४६॥
 नभोगुणविशेषोऽर्थो यन्मृत्तच्छ्रोत्रमुच्यते । वायोर्गुणविशेषोऽर्थो यस्य तत्स्पर्शनं विदुः ॥४७॥
 तेजोगुणविशेषोऽर्थो । अम्भोगुणविशेषोऽर्थो यस्य तद्रसनं विदुः ।

भूमेर्गुणविस्तपोऽया यस्य स प्राग उच्यते ॥४८॥

परस्य हृदयत घर्मो ह्यपरस्मिन् समवयात् । अतो विशेषो भावाना भूमावेवोपलभ्यते ॥४९॥
एतान्यसहस्य यदा महदादीनि सप्त वै । काल्कमगुणोपतो जगदादिरुपाविशन् ॥५०॥
ततस्तेनानुविद्धेभ्यो युक्तेभ्योऽण्डमचतनम् । उत्थित पुरुषो यस्मादुदतिष्ठदसौ विराट् ॥५१॥
एतदण्ड विशेषारण्य कमवृद्धैर्दशोत्तरै । तोयादिभि परिवृत प्रधानेनावृत्तैर्बहि ।

यत्र लोकवितानोऽय रूप भगवतो हरे ॥५२॥

हिरण्मयादण्डकोशादुत्प्राय सलिलेशयात् । तमाविश्य महादेवो बहुधा निर्विभेद एव ॥५३॥
निरभिद्यतास्य प्रथम मुग्न वाणी ततोऽभवत् । वाण्या वह्निरयोनासे प्राणोऽतो प्राण एतयो ॥५४॥
प्राणाद्वायुरभिद्येतामधिणी चक्षुरेतयो । तस्मात्सूर्यो व्यभिद्येताकर्णो ओत्र ततो दिश ॥५५॥
निर्विभेद विराजस्त्वग्रोमश्मभ्रवादमन्तत । तत ओपधयश्चासञ्छिन्न निर्विभेदे तत ॥५६॥
रेतस्तस्मादाप आसन्निरभिद्यत वै गुदम् । गुदादपानाऽपानाच्च मृत्युर्लोकभयङ्कर ॥५७॥
हस्तौ च निरभिद्येता बलताम्या तत स्तराट् । पादौ च निरभिद्येता गतिस्ताम्या ततो हरि ॥५८॥
नाल्योऽस्य निरभिद्यन्तताम्यो लोहितमाभूतम् । नद्यस्तत समभवन्नुदर निरभिद्यत ॥५९॥
शुत्पिरासे तत स्याता समुद्रस्त्वेतयोरभूत् । अथास्य हृदय भिन्न हृदया मन उत्थितम् ॥६०॥
मनसश्चन्द्रमा जातो बुद्धिर्वुद्धेर्गिरा पति । अहङ्कारस्ततो रुद्रश्चित्त चैत्यस्ततोऽभवत् ॥६१॥
एते ह्यभ्युत्थिता देवा नैवास्मोत्थापनेऽशक्न् । पुनराविविशु खानितमुत्थापयितु क्मात् ॥६२॥
बद्धिनाचा मुख भेजे नोदतिष्ठत्तदा विराट् । प्राणेन नासिके वायुर्नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥६३॥
अग्निणी चक्षुषाऽऽदित्यो नोदतिष्ठत्तदा विराट् । ओत्रेण कर्णौ च दिशो नादतिष्ठत्तदा विराट् ॥६४॥
त्वच रोमभिरोग्रभ्यो नोदतिष्ठत्तदा विराट् । रेतसा शिश्रमापस्तु नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥६५॥
गुद मृत्युरपानन नोदतिष्ठत्तदा विराट् । हन्ताविद्रो रलेनैव नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥६६॥
विष्णुर्गर्गैव चरणौ नोदतिष्ठत्तदा विराट् । नाडीनयो लोहितेन नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥६७॥
शुत्तृह्म्यामुदर सिधुर्नोदतिष्ठत्तदा विराट् । हृदय मनसा चन्द्रो नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥६८॥
बुद्ध्या ब्रह्मापि हृदय नोदतिष्ठत्तदा विराट् । रुद्रोऽमिमत्या हृदय नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥६९॥
चित्तेन हृदय चैत्य क्षेत्रज्ञ प्रायिशयदा । विराट् तदैव पुरुष सलिलदुदतिष्ठत ॥७०॥
यथा प्रसुप्त पुरुष प्राणेन्द्रियमनोधिष । प्रभवति शिना येन नोत्थापयितुमोजसा ॥७१॥
तमस्मिन् प्रत्यगात्मान धिया योगप्रवृत्तया । भक्त्या विरक्त्या शानेन विविध्यात्मनि चिन्तयेत् ॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे कूर्मवल्कल्य कथितेय तत्त्वसामान्य षड्विंशतिमोऽध्याय ॥२६॥

अथ सप्तविंशतितमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

प्रकृतिस्थोऽपि पुरुषो नाप्यते प्राकृतगुणे । अविकारादकर्तृत्वाविगुणत्वाज्जलार्जवत् ॥ १ ॥
 स एव यर्हि प्रकृतगुणेष्वभिविपजते । अद्विज्याविमूढात्मा कतास्मीत्यभिमन्यते ॥ २ ॥
 तेन ससारपदधीमयशोऽभ्येत्यनिवृत्त । प्रासङ्गिकैः कर्मदोषैः सदसमिश्रयोगिणु ॥ ३ ॥
 अयं ह्यविद्यमानोऽपि सद्यस्तिन निवर्तते । ध्यायतो विषयानस्य स्वप्नेऽनयागमो यथा ॥ ४ ॥
 अत एव शनैश्चित्तं प्रकृतमसता पयि । भक्तियोगोऽतीव्रेण विरक्तया च नयेद्रसम् ॥ ५ ॥
 यमादिभिर्पौगपयैरभ्यसत् भद्रयाचित । मयि भावेन सत्येन मत्कथाश्रवणेन च ॥ ६ ॥
 सर्वभूतसमत्वेन विविरेणाप्रसङ्गत । ब्रह्मचर्येण मौनेन स्वधर्मेण बलीयसा ॥ ७ ॥
 यदृच्छयोपलब्धेन सन्तुष्टो मितमुद्विगुनि । विविक्तशरण शान्तो मैत्र करुण आत्मज्ञान् ॥ ८ ॥
 सानुबधे च देहेऽस्मिन्नकुर्वन्नसदाग्रहम् । शनेन दृष्टतत्त्वेन प्रकृते पुरुषस्य च ॥ ९ ॥
 निवृत्तबुद्धयवस्थानो दूरीभूतान्यदशन । उपलभ्यात्मनाऽऽत्मानं चक्षुषेर्वार्जमात्महम् ॥ १० ॥
 मुक्लिङ्ग सदाभासमसति प्रतिपद्यते । सतो बन्धुमसद्युः सर्वानुस्यूतमद्रयम् ॥ ११ ॥
 यथा जलस्य आभास स्थलस्थेनावदृश्यते । स्वाभासेन तथा सूर्यो जलस्थेन दिवि स्थित ॥ १२ ॥
 एव त्रिवृदहङ्कारो भूतेन्द्रियमनोमयैः । स्वामासैर्लक्षितोऽनेन सदाभासेन सत्यदृक् ॥ १३ ॥
 भूतसूक्ष्मेन्द्रियमनोबुद्ध्यादिष्विह निद्रया । लीनेष्वसति यस्तत्र विनिद्रो निरद्विज्य ॥ १४ ॥
 मन्यमानस्तदाऽऽत्मानमनष्टो नष्टवन्मृपा । नष्टेऽहङ्कारेण द्रष्टा नष्टचित्त इवातुर ॥ १५ ॥
 एव प्रत्यवमृश्यासावात्मानं प्रतिपद्यते । साहङ्कारस्य द्रव्यस्य योऽवस्थानमनुग्रह ॥ १६ ॥

देवहूतिरुवाच

पुरुष प्रकृतिर्ब्रह्मत्र विमुञ्चति कर्हिचित् । अन्योन्यापाश्रयत्वाच्च नित्यत्वादनयो प्रमो ॥ १७ ॥
 यथा गन्धस्य भूमेश्च न भावो व्यतिरेकतः । अपा रसस्य च यथा तथा बुद्धेः परस्य च ॥ १८ ॥
 अकर्तुं कर्मबन्धोऽयं पुरुषस्य यदाश्रय । गुणेषु सत्सु प्रकृते कैवल्यतेष्वस्त कथम् ॥ १९ ॥
 क्वचित्त्वावमर्शेन निवृत्त भयमुत्पणम् । अनिवृत्तनिमित्तत्वात्पुनः प्रत्ययतिष्ठते ॥ २० ॥

श्रीभगवानुवाच

अनिमित्तनिमित्तेन स्वधर्मेणामलात्मना । तीव्रया मयि भवत्या च भूतसम्भृतया चिरम् ॥ २१ ॥
 शनेन दृष्टतत्त्वेन वैराग्येण बलीयसा । तपोयुक्तेन योगेन तीव्रेणात्मसमाधिना ॥ २२ ॥
 प्रकृति पुरुषस्थेह दह्यमाना त्वहर्निशम् । तिरोमवित्री शनैरमेयोर्निरिवारण ॥ २३ ॥
 भुक्तमोगा परित्यक्ता दृष्टदोषा च नित्यशः । नेश्वरस्यागुप्तं घटे स्वे महिम्नि स्थितस्य च ॥ २४ ॥
 यथा ह्यप्रतिबुद्धस्य प्रस्वापो यद्वनर्धभृत् । स एव प्रतिबुद्धस्य न वै मोहाय कल्पते ॥ २५ ॥

एव विदिततत्त्वस्य प्रवृत्तिर्मयि मानसम् । सुज्ञतो नाम्मुक्त आत्मारामस्य कश्चित् ॥२६॥
 यदैवमयाभरत कालेन बहुजमना । सर्वत्र जातघराय आ ब्रह्ममुखनाशुनि ॥२७॥
 मद्भक्त प्रतिबुद्धायो मत्प्रसादेन भूयसा । नि श्रेयसस्वसंस्थानवैवल्याख्य मदाश्रयम् ॥२८॥
 प्राप्तातीराज्जसा धीर स्वदृशाच्छिन्नसङ्गय । यद्वत्त्वा न निवर्तेत योगी लिङ्गादिनिर्गमे ॥२९॥
 यदा न योगोपचित्तानु चेतो मायासु सिद्धस्य विपज्जतेऽङ्ग ।
 अनयद्वदुध्वय मे गति म्यादात्यंतिकी यत्र न मृत्युदास ॥ ३० ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यो संहितायां तृतीयस्कन्धे वापिनेयोपारयाने सप्तविंशतितमोऽध्याय २७

अथाष्टाविंशतितमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

योगस्य लक्षणं वक्ष्ये सग्रीजस्य नृपात्मजे । मनो येनैव विधिना प्रसन्न याति सत्त्वम् ॥ १ ॥
 स्वधर्माचरणं शक्त्या निधर्माच्च निवर्तनम् । दैवात्म्येन सतोय आत्मविश्रणार्चनम् ॥ २ ॥
 गाम्भ्यधमनिवृत्तिश्च माक्षधमरतिस्तथा । मितमेध्यादेन शश्वद्विविक्तक्षेमशेयनम् ॥ ३ ॥
 अहिंसा सत्यमस्तेय यावदर्थपरिग्रह । ब्रह्मचर्येतरं शौचस्वाध्याय पुरुषार्चनम् ॥ ४ ॥
 मौनं सदाऽऽसनजय स्यैर्यं प्राणजय शनैः । प्रत्याहारश्चन्द्रियाणां विषयाभ्यसनसा हृदि ॥ ५ ॥
 द्यधिष्ण्यानामेकदेशे मनसा प्राणधारणम् । वैकुण्ठलीलाभिध्यानं समाधानं तथाऽऽत्मनः ॥ ६ ॥
 एतैरन्यैश्च पथिभिर्मनो दुष्टमसत्त्वम् । बुद्ध्या युक्तीतश्चनैर्जितप्राणो ह्यतद्रित ॥ ७ ॥
 शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य विजितासन आसनम् । तस्मिन् स्वस्तिं समासीनः शृङ्गुकाय समम्यसेत् ॥ ८ ॥
 प्राणस्य शोषयेत् मार्गं पूरकुम्भकरेचकैः । प्रतिकूलेन वा चित्तं यथा स्थिरमचञ्चलम् ॥ ९ ॥
 मनोऽचिरात्स्याद्विरजं जितधातुस्य योगिनः । वाय्वग्निश्चाथवा लोहध्मातस्य जतिवैमलम् ॥ १० ॥
 प्राणायामैर्देहेन्द्रियोपाधारणाभिश्च तिल्विपान् । प्रत्याहारेण ससर्गाभ्याने तानीश्वरान् गुणान् ॥ ११ ॥
 यदा मनः स्व विरजं योगेन सुसमाहितम् । बाष्ठा भगवतो ध्यायेत्स्वनावाप्रावलोकन ॥ १२ ॥
 प्रसन्नवदनाम्भोजं पद्मगभाषणेशुणम् । नीलोत्पलदलश्यामं शङ्खचक्रादाधरम् ॥ १३ ॥
 लसत्पङ्कजकिञ्चुल्वपीतकौशेयवाससम् । श्रीरत्नवहसं भ्राजत्कौस्तुभामुक्तकधरम् ॥ १४ ॥
 मच्चद्विरेफकल्पा परीतं वनमालया । परायणहारयलयकिरीटान्नदनुपुरम् ॥ १५ ॥
 काञ्चीगुणोत्तमच्छोणिं हृदयाम्भोजविष्टरम् । दशनीयतमं शान्तं मनोनयनवर्धनम् ॥ १६ ॥
 अश्लीलचर्चनं शश्वत्सर्गलोकनमस्कृतम् । सतं वयसि कैशोरे मृत्यानुग्रहकातरम् ॥ १७ ॥
 कीर्तन्यतीर्थयशसं पुण्यश्लोकयशस्कृतम् । ध्यायेद्देव समप्राङ्गं यावन्न च्यवते मनः ॥ १८ ॥
 स्थितं ब्रजतमासीनं शयानं वा गुहाशयम् । प्रेम्णीवेहितं ध्यायेच्छुद्धमावेन चेतसा ॥ १९ ॥

तस्मिँल्लघ्वपद चित्त सर्वाययसमितम् । विलक्ष्यैकत्र सयुज्यादङ्गे भगवतो मुनि ॥२०॥
 सचिन्तयेद्भगवतश्चरणारविन्द यन्नाङ्कुशच्चजसरोरुहलान्छनाद्वयम् ।
 उज्ज्वलरत्नविलसत्सत्त्वत्रचालज्योत्स्नाभिराहतमहदधृदयाघकारम् ॥२१॥
 यच्छौचनि सुतसरित्प्रवरोदकेन तीर्थेन मूर्च्छ्यधिमृतेन शिव शिवोऽभूत् ।
 ध्यातुर्भन शमलशैलनिसुप्रव्र ध्यायेच्चिर भगवतश्चरणारविन्दम् ॥२२॥
 जानुद्वय जलजलोचनया जान्या लक्ष्म्यालिलस्य सुरवन्दितया विधातु ।
 ऊर्वोर्निधाय कस्पलवरोचिषा यत्सलालित हृदि विभोरभवस्य कुर्यात् ॥२३॥
 ऊरू सुरर्णभुजयोरधिशोभमानावोजोनिधी अतस्त्रिकाकुसुमावभासौ ।
 व्यालम्पिषीतवरवाससि घर्तमानकाञ्चीकलापपरिरम्भि नितम्बविग्रयम् ॥२४॥
 नाभिहृद भुवनकोशगुहोदरस्य यत्रात्मयोनिधियणारितिल्लोकपद्मम् ।
 व्यूढ हरिन्मणिशृङ्गस्तपोरमुष्य ध्यायेद् द्वय विशदहारमयूखगौरम् ॥२५॥
 यशोऽधिवासमपमस्य महाविभूते पुषा मनोनयननिर्गृतिमादधानम् ।
 कण्ठ च कौस्तुभमणेरधिभूषणार्थं कुर्यान्मनस्यतिल्लोम्नमस्कृतस्य ॥२६॥
 चाङ्गुष्ठ मन्दरगिरे परिवर्तनेन निर्णितबाहुयल्लयानधिलोकपालान् ।
 सञ्चिन्तयेद्दशशतारमसहतेज शङ्ख च तत्करसरोरुहराजहसम् ॥२७॥
 कौमोदकीं भगवतो दयिता स्मरेत् दिग्धामरातिभटशोणितकर्दमेन ।
 भाला मधुव्रतवरूयगिरोपघुष्टा चैत्यस्य तत्त्वममल मणिमस्य कण्ठे ॥२८॥
 भृत्यानुकम्पितधियेह गृहीतमूर्ते सञ्चिन्तयेद्भगवतो वदनारविन्दम् ।
 यद्विस्फुरन्मकरकुण्डलवल्गितेन वियोतितामलकपोलमुदारनासम् ॥२९॥
 यच्छ्रीनिवेतमलिभि परिसेव्यमान भूत्वा स्वया कुटिलकुन्तलवृन्दलुष्टम् ।
 मीनद्वयाभ्रयमधिशिपदञ्जनेन ध्यायेन्मनोमयमतन्निवृत उल्लसद्भु ॥३०॥
 तस्याबलोकमधिर कृपयातिघोरतापत्रयोपशमनाय निसुष्टमक्षणे ।
 क्षिण्धस्सितानुगुणित विपुलप्रसाद ध्यायेच्चिर विपुलभावनया गुहायाम् ॥३१॥
 ह्राम हरेरवनताखिललोकतीव्रशोकाभुसागरविशोषणमायुदारम् ।
 सम्मोहनाय रचित निजमाययास्य भ्रूमण्डलं मुनिकृते मकरध्वजस्य ॥३२॥
 ध्यानायन प्रहसित बहुलाधरोष्ठभासारुणायिततनुद्विजकुन्दपट्टिक ।
 ध्यायेत्स्वदेहकुहरेऽवसितस्य विष्णोर्मक्त्याऽऽर्द्रयार्पितमना न पृथग्निदहक्षेत् ॥३३॥
 एव ह्यो भगवति प्रतिलब्धभावो भक्त्या द्रवदधृदय उत्पुलक प्रमोदात् ।
 सुहृदयमानसाश्चापि चित्तबद्धिश्च शनकैर्वियुङ्क्ते ॥३४॥

मुनाश्रय यदि निरिपय विरक्त निर्माणमृच्छति मन सहसा ययार्चि ।

आत्मानमन पुरुषोऽयवधानमेकमवीक्षत प्रतिनिवृत्तगुणप्रवाह ॥३५॥

सोऽप्येतया चरमया मनसो निवृत्त्या तस्मिन्महिम्नयवसित सुखदु खबाहो ।

हेतुत्वमप्यसति कर्तरि दु खयोयत्स्वात्मन् विघटत उपलब्धपरात्मकाष्ठ ॥३६॥

देह च तनचरम स्थितमुत्थित वा सिद्धो विवश्यति यतोऽध्यगमस्वरूपम् ।

दैवादुपेतमय दैववशादपत बाहो यथा परिकृत मदिरामदाघ ॥३७॥

देहोऽपि दैववशात् खलु कम यावत्स्वारम्भक प्रतिसमीक्षत एव साधु ।

त सप्रपञ्चमधिरूढसमाधियोग स्नापन पुनर्न भजते प्रतिबुद्धवस्तु ॥३८॥

यथा पुत्राच्च वित्ताच्च पृथग्द्वर्त्य प्रतीयते । अप्यात्मत्वेनाभिमताद्देहादे पुरुषस्याया ॥३९॥

यथोल्मुकादिस्तुलिङ्गाद्रूमाद्रपि स्वमम्भवात् । अप्यात्मत्वेनाभिमताप्रयाग्रे पृथगुल्मुकात् ॥४०॥

भूतेन्द्रियात् करणात्प्रधानाजीवमश्नितात् । आत्मा तथा पृथग्द्रष्टा भगवान् ब्रह्मसहित ॥४१॥

सर्वभूतषु चात्मान सर्वभूतानि चात्मनि । इक्षेतानयभावेन भूतध्वज तदात्मताम् ॥४२॥

स्वयोनिषु यथा ज्योतिरेक नाना प्रतीयते । योनीना गुणवैपम्यात्तथाऽऽत्मा प्रभृतौ स्थित ॥४३॥

तस्मादिमा स्वा प्रभृतिर्दैवी सदसदात्मिकाम् । दुर्विभाव्या पराभाव्य स्वरूपेणावतिष्ठते ॥४४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे कापिलेये साधनानुष्ठान नामाष्टाविंशतितमोऽध्याय ॥२८॥

अथैकोनविंशत्तमोऽध्यायः

देवहतिरुवाच

लक्षण महदादीना प्रकृत पुरुषस्य च । स्वरूप लक्ष्यतेऽमीषा येन तत्पारमार्थिकम् ॥ १ ॥

यथा साव्येषु कथित यमूल तत्प्रचक्षते । भक्तियोगस्य मे मार्गे ब्रूहि विस्तरसा प्रभो ॥ २ ॥

विरागो येन पुरुषो भगवन् सर्वतो भवेत् । आचक्ष्व जीवलोऽस्य विधिधाममसृती ॥ ३ ॥

कालस्थेश्वररूपस्य परेषा च परस्य ते । स्वरूप बत कुर्वन्ति यद्वेतो कुशल जना ॥ ४ ॥

लोकस्य मिथ्याभिमतैरच्युपभिर प्रसुप्तस्य तमस्यनाश्रये ।

भान्तस्य कमस्वनुविद्धया धिया त्वमाविरासी किल योगमास्कर ॥ ५ ॥

मेनेय उवाच

इति मातुर्यं च श्लक्ष्ण प्रतिनन्द महाशुनि । आनभाये कुरुश्रेष्ठ प्रीतस्ता करुणादित ॥ ६ ॥

श्रीमगवानुवाच

भक्तियोगो बहुविधो मार्गेर्भामिनि भाव्यते । स्वभावगुणमार्गेण पुषा भावो विभिन्नते ॥ ७ ॥

अभिसन्धाय यो हिंसा दम्भ मात्सर्यमेव धा । सरम्भी भिन्नदम्भाव मयि कुर्यात्त तामस ॥ ८ ॥

नियमानभिषाधाय यश ऐश्वर्यमेव वा । अचादानर्चयेद्यो मा पृथग्भाव स राजस ॥ ९ ॥
 कर्मनिर्हारमुद्दिश्य परस्मिन् वा तदर्पणम् । यजेत्प्रव्यमिति वा पृथग्भाव स सात्त्विक ॥ १० ॥
 मद्गुणश्रुतिमात्रेण मयि सर्वगुणशये । मनोगतिरविच्छिन्ना यया गङ्गाभसोऽम्बुधौ ॥ ११ ॥
 लक्षण भक्तियोगस्य निर्गुणस्य ह्युदाहृतम् । अद्वैतस्यैव्यवहिता या भक्तिः पुरुषोत्तमे ॥ १२ ॥
 सालोक्यसाहिष्णामीष्यसारूप्यैकत्वमप्युत । दीयमान न गृह्णाति विना मत्सेवन जना ॥ १३ ॥
 स एव भक्तियोगाख्य आत्यन्तिक उदाहृत । येनातिप्रव्य त्रिगुण मद्भावायोपपद्यते ॥ १४ ॥
 निवेदितेनानिमित्तेन स्वघर्मण महीयसा । क्रियायोगेन शस्तेन नातिहिंसेण नित्यशः ॥ १५ ॥
 मदिष्ट्यदर्शनस्यार्थपूजास्तुत्यभिवन्दनैः । भूतेषु मद्भावनया सत्तेनासङ्गमेन च ॥ १६ ॥
 महता बहुमानेन दीनानामनुकम्पया । मैत्र्या चैवात्मतुल्येषु यमेन नियमेन च ॥ १७ ॥
 आध्यात्मिकानुश्रवणानामसङ्कीर्तनाद्य मे । आर्जवेनार्यसङ्गेन निरहक्रियया तथा ॥ १८ ॥
 मदर्शनो गुणैरेतैः परिसृष्ट आशय । पुरुषस्याङ्गसाम्भवेति श्रुतमात्रगुण हि माम् ॥ १९ ॥
 यया गतस्यो घ्राणमावृद्धे गच्छ आशयात् । एव योगरत चेत् आत्मानमविकारि यत् ॥ २० ॥
 अह सर्वेषु भूतेषु भूतात्मावस्थित सदा । तमवशाय मा मर्त्यं कुरुतेऽर्चाविडम्बनम् ॥ २१ ॥
 यो मा सर्वेषु भूतेषु सन्तमात्मानमीश्वरम् । हित्वा चोभजते मौल्याद्भूतमन्येव जुरोति स ॥ २२ ॥
 दिशत परकाये मा मानिनो भिन्नदर्शिनः । भूतेषु बद्धवैरस्य न मन शान्तिमृच्छति ॥ २३ ॥
 अहमुच्चावचैर्द्रव्यैः क्रिययोत्पन्नयानघे । नैव तुष्येऽर्चितोऽर्चाया भूतग्रामावमानिनः ॥ २४ ॥
 अर्चादावर्चयेत्तावदीदृशं मा स्वकर्मवृत् । यावन्न वेद स्वहृदि सर्वभूतेष्ववस्थितम् ॥ २५ ॥
 आत्मनश्च परस्यापि यः करोत्यन्तरोदरम् । तस्य भिन्नदृशो मृत्युर्विदधे भयमुल्बणम् ॥ २६ ॥
 अयं मा सर्वभूतेषु भूतात्मानं कृतालयम् । अर्हयेद्दानमानाभ्यां मैत्र्याभिन्नेन चक्षुषा ॥ २७ ॥
 जीवा श्रेष्ठा ह्यजीवानां ततः प्राणभूत शुभे । ततः सचित्ता प्रवरास्ततश्चेन्द्रियवृत्तयः ॥ २८ ॥
 तत्रापि स्पर्शवेदिभ्यः प्रवरा रसवेदिनः । तेभ्यो गन्धविदः श्रेष्ठास्ततः शब्दविदो घराः ॥ २९ ॥
 रूपभेदविदस्तत्र ततश्चोभयतोदतः । तेषां बहुपदा श्रेष्ठाश्चतुष्पादस्ततो द्विपात् ॥ ३० ॥
 ततो वर्णाश्च चत्वारस्तेषां ब्राह्मण उत्तमः । ब्राह्मणेष्वपि वेदशो ह्यार्यशोऽभ्यधिकस्ततः ॥ ३१ ॥
 अर्यशास्त्रशयच्छेत्ता ततः श्रेयान् स्वकर्मवृत् । मुक्तसङ्गस्ततो भूयानदोग्धा धर्ममात्मनः ॥ ३२ ॥
 तस्मां मय्यर्पिताशेषक्रियार्थात्मा निरन्तरः । मय्यर्पितात्मनः पुषो मयि सन्यस्तकर्मणः ।

न पश्यामि परं भूतमकर्तुं समदर्शनात् ॥ ३३ ॥

मनसैतानि भूतानि प्रणमेद्बहुमानयन् । ईश्वरो जीवकल्याणप्रविष्टो भगवानिति ॥ ३४ ॥
 भक्तियोगश्च योगश्च मया मानव्युदीरितः । ययोरैकतरेणैव पुरुषः पुरुषः प्रजेत् ॥ ३५ ॥
 एतद्भगवतो रूपं ब्रह्मणः परमात्मनः । परं प्रधानं पुरुषं दैवकर्मविचेष्टितम् ॥ ३६ ॥

रूपभेदास्पद दिव्य काल इत्यभिधीयते । भूताग्रा महदादीनां यतो भिन्नदशा भवम् ॥३७॥
 योऽन प्रविश्य भूतानि भूतैरच्यतिलाभय । सविष्ण्वाख्योऽधियमोऽसौ कालः कल्पता प्रभु ॥३८॥
 न चास्य कश्चिद्व्यति न द्वेष्टो न च बाधय । आविशत्यप्रमत्तोऽसौ प्रमत्त जनमन्तवृत् ॥३९॥
 यद्भयाद्वाति वातोऽयं सूर्यमपति यद्भयात् । यद्भयाद्भपते देवो भगणो भाति यद्भयात् ॥४०॥
 यद्भयादस्तयो भीता लताश्चौषधिभिः सह । स्वे स्वे कालेऽभिगृह्णन्ति पुष्पाणि च पत्तानि च ॥४१॥
 स्रवन्ति तरिणो भीता नोत्सर्ग्युदधिर्वित । अग्निरिधेः सतिरिभिर्भूर्नि मज्जति यद्भयात् ॥४२॥
 नभो ददाति श्वसता पदं यन्नियमादद । लोकं स्तदेहं तनुते महान् सप्तभिरावृतम् ॥४३॥
 गुणाभिमानिनो देवा सगादिष्वस्य यद्भयात् । वर्तन्तेऽनुयुगं यथा वशा एतच्चराचरम् ॥४४॥
 सोऽन तोऽनवर कालोऽनादिरादिकृदव्यय । जनं जनेन जनयमारयन्मृत्युनान्तकम् ॥४५॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे कापिले योगख्याने एकोनविंशतमोऽध्यायः ॥ २९ ॥

अथ त्रिशत्तमोऽध्यायः

कपिल उवाच

तस्यैतस्य जनो नूनं नायं वेदोऽविक्रमन् । कात्यमानोऽपि त्रिलिङ्गो वायोरिव घनावलिः ॥ १ ॥
 यं यमर्षं ध्रुवादत्ते दुःखेन मुखहेतवे । तत् ध्रुवोति भगवान् पुमान्छोचति मत्सृते ॥ २ ॥
 यदध्रुवस्य देहस्य सानुराधस्य दुर्मतिः । ध्रुवाणि मन्यते मोहाद् गृह्येष्टव्रजसूनि च ॥ ३ ॥
 जन्तुर्वै मय एतस्मिन् या वा योनिमनुव्रजेत् । तस्या तस्या स लभते निवृत्तिं न विरज्यते ॥ ४ ॥
 नरकस्योऽपि देहं वै न पुमास्त्यक्तुमिच्छति । नारक्या निवृत्तौ सखा देवमायाविमोहितः ॥ ५ ॥
 आत्मजायामुतागारपद्मद्रविणबन्धुषु । निरुद्धमूलहृदय आत्मानं बहु मन्यते ॥ ६ ॥
 सदस्यमानसर्वाङ्ग एषामुदहनाधिना । करोत्यविरतं मूढो दुरितानि दुराशयः ॥ ७ ॥
 आश्लिष्यतेन्द्रियं स्वीणाममतीनां च मायया । रहो रचितयाऽऽज्ञापै शिश्नान् कल्भारिणाम् ॥ ८ ॥
 गृहेषु कूटघर्मेषु दुःखतर्नेष्वतिद्रित । कुर्वन् दुःखप्रतीकारं सुखवन्मन्यते गृही ॥ ९ ॥
 अर्थैरापादितैर्गुणैर्वा हिंसयेत्स्वतश्च तान् । पुष्पाति येषां पोषेण शेषमुग्यात्ययं स्वयम् ॥ १० ॥
 वाताय ह्युपमानायामारब्धाया पुनः पुनः । लोभाभिभूतो नि सत्त्वं परार्थं कुरुते स्पृहाम् ॥ ११ ॥
 कुटुम्बभरणास्त्रो मन्दभाग्यो वृथोऽयम् । भ्रिया विहीनः कृणोष्यायञ्छ्रुतिमूढधीः ॥ १२ ॥
 एवं स्वभरणाकल्पं तत्कल्पादयस्तथा । नाद्रियन्ते यथापूर्वं कीनाशा इव गोजरम् ॥ १३ ॥
 तत्राप्यजातनिर्वेदो भ्रियमाणः स्वयम्भूतैः । जरयोपात्तवैरूप्यो मरणाभिमुखो गृहे ॥ १४ ॥
 आस्तेऽवमत्पोषयस्तं गृहनालं ह्याहरन् । आमयाज्यप्रदीप्ताभिरत्पाद्भारोऽल्पवेष्टितः ॥ १५ ॥
 बाधुनोत्कमतोऽक्षरं वपमरुदनादिकं । काशश्वासकृतायासं कण्ठे घुस्घुरायते ॥ १६ ॥

शयान परिशोचद्भिः परिवीत स्वबन्धुभिः । रात्र्यमानोऽपि न तृप्ते कालपाशवश गत ॥१७॥
एव कुटुम्बभरणे व्यापृतात्माजितेन्द्रिय । म्रियते रुदता स्वानामुरुवेदनयास्तधी ॥१८॥
यमदूतो तदा ग्रातो भीमो सरभसेक्षणौ । स दृष्ट्वा तस्तद्वदय शकुन्मूत्र विमुञ्चति ॥१९॥
यातनादेह आश्रित्य पार्श्वेर्द्धजा गले बलात् । नयतो दीर्घमजान दण्ड्य राजभटा यया ॥२०॥
तयोर्निर्भिन्नहृदयस्तर्जनेर्जानवेपथु । पथि श्वभिर्मर्श्यमाण आतोऽथ स्वमनुस्सरन् ॥२१॥

क्षुत्तृप्तीतोऽर्षदवानलानिलैः सतप्यमान पथि ततवाकुले ।

कुच्छ्रेण पृष्ठे कशया च ताहितश्चलत्यशक्तोऽपि निराश्रमोदके ॥ २२ ॥

तत्र तत्र पतञ्जान्तो भूर्च्छित पुनरुत्थित । पथा पापीयसा नीतस्तमसा यमसादनम् ॥२३॥
योजनाना सहस्राणि नवति नव चाञ्चन । त्रिभिर्मुहूर्तैर्द्राम्यावा नीत प्राप्नोति यातना ॥२४॥
आदीपन स्वगात्राणा वेष्टयित्वोत्सुकादिभिः । आत्मसादनं कापि स्वकृत् परतोऽपि वा ॥२५॥
जीवतश्चान्त्राभ्युद्धार श्वघ्नैर्यमसादने । सर्ववृश्चि रुदशायैर्दशान्निश्वात्मवैशसम् ॥२६॥
हृत्तन चावयवशो गजादिभ्यो भिदापनम् । पातन गिरिशृङ्गेभ्यो रोषा चाम्नुगतयो ॥२७॥
यास्तामिस्रा घतामिस्रा रौरवाद्याश्च यातना । भुङ्क्ते नरो वा नारी वा मिय सङ्गेन निर्मिता ॥२८॥
अत्रैव नरक स्वर्ग इति मात प्रचक्षते । या यातना वै नारक्यस्ता इहाप्युपलक्षिता ॥२९॥
एव कुटुम्ब विभ्राण उदरम्भर एव वा । विसृज्येहोभय प्रेत्य भुङ्क्ते तत्फलमीदृशम् ॥३०॥
एव प्रपद्यते ध्वान्त हित्वेद स्वकलेवरम् । कुशलेतरपाथयो भूतद्रोहेण यदभूतम् ॥३१॥
दैवेनासादित तस्य शमल निरये पुमान् । भुङ्क्ते कुटुम्बपोषस्य हृतवित्त इवातुर ॥३२॥
केवलेन ह्यधर्मेण कुटुम्बभरणोत्सुक । याति जीवोऽन्धतामिस्र चरम तमस पदम् ॥३३॥
अथस्तान्नलोकस्य यावतीर्यातनादय । क्रमशः समनुक्रम्य पुनरत्राव्रजेन्नुचि ॥३४॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे कापिलेयोपाख्याने कमविपाको नाम त्रिंशत्तमोऽध्याय ॥३०॥

अथैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

कर्मेणा दैवनेत्रेण जन्नुर्देहोपपत्तये । स्त्रिया प्रविष्ट उदर पुंसो रेत वणाश्रय ॥ १ ॥
कलल त्वेकारात्रेण पञ्चरात्रेण बुद्धुदम् । दशाहेन तु कर्म्मन्धू पेश्यण्ड वा तत परम् ॥ २ ॥
मातेन तु शिरो द्राम्या बाह्वदृष्याद्यङ्गविग्रह । नखलोमास्थिचर्माणि लिङ्गान्द्रोऽङ्गयस्त्रिभिः ॥ ३ ॥
चतुर्भिर्धातव सप्त पञ्चभिः क्षुत्तृडुद्भव । पङ्क्तिर्जरायुणा वीत कुशो भ्राम्यति दक्षिणे ॥ ४ ॥
मातुर्जग्धापानाद्यैरेषद्वातुरसम्भवे । शेते विष्णुत्रयोरर्गते स जन्तुर्जन्तुसम्भवे ॥ ५ ॥
हृमिमि ॥ ६ ॥

कटुतीक्ष्णोष्णवणरूक्षाम्लादिभिरुत्पन्नैः । मातृमुत्तरेष्वपश्यत् सर्वाङ्गोरित्यतवेदन ॥ ७ ॥
 उत्थेन सवृत्तमस्मिन्नन्यैः बहिरागत । आस्ते कृत्वा शिर कुक्षौ मुमपृष्ठशिरोधर ॥ ८ ॥
 अरस्य स्वाङ्गचेष्टाया शङ्कत इव पश्यरे । तत्र लब्धस्मृतिर्देवात्कर्म जन्मशतोद्भवम् ।

स्मरन्दीधमालूच्यास शर्म किं नाम विन्दते ॥ ९ ॥

आरम्य सप्तमा मासाल्लघोषोऽपि श्रेयित । नैकत्रास्ते स्मृतिवातैर्विष्ठाभूरिव सोदर ॥ १० ॥
 नायमान श्रुतिर्भात सप्तत्रि कृताञ्जलि । स्तुवीत त विद्मव्या याचा येनोन्नेऽपित ॥ ११ ॥

जतुरुवाच

तस्योपसन्नमवितु जगदिच्छयाऽऽत्तनानातनोर्भुवि चलच्चरणारविन्दम् ।
 सोऽद् भ्रजामि शरण शङ्कतोभय मे येनेदृशी गतिरदर्यसतोऽनुरूपा ॥ १२ ॥
 यस्त्वन्न बद्ध इव कर्मभिरावृतात्मा भूतेन्द्रियागमयीमवलम्ब्य मायाम् ।
 आस्ते पिण्डमविकारमरणद्वेषोद्यममप्यमानन्ददृश्येऽप्यसित नमामि ॥ १३ ॥
 य पञ्चभूतरचिते रहित शरीरेच्छन्तो यथेन्द्रियगुणार्थचिदात्मकोऽहम् ।
 तेनाविपुण्ठमहिमानमृषिं तमेन वदे पर प्रकृतिपूरुषयो पुमासम् ॥ १४ ॥
 य माययोरुगुणकर्मनिर्धनेऽस्मिन् साधारिके पयि चरस्तदभिभ्रमेण ।
 नष्टस्मृति पुनरय प्रवृणीत लोक युक्त्या कया महदनुमदमन्तरेण ॥ १५ ॥
 ज्ञान यदेतददधात्कतम स देवस्त्रैकालिन् स्थिरचरेष्वनुवर्तितोऽश ।
 त जीवकर्मपदवीमनुवर्तमानान्नापन्नयोपशमनाय यय भजेम ॥ १६ ॥
 देख्ययदेहविकरे जठराग्निनासृग्विष्णुमूत्ररूपपतितो भृशतप्तदेह ।
 इच्छन्नितो प्रिवेसितु गणयन् स्वमासान्निर्वास्यते कृपणधीर्भगवन् कदा नु ॥ १७ ॥
 येनेदृशी गतिमसौ दशमास्य इश सप्राहित पुरुदयेन भवाहरोऽन ।
 स्वेनैव तुष्यतु कृतेन स दीननाथ को नाम तत्पति विनाञ्जलिमस्य कृपान् ॥ १८ ॥
 परप्रत्यय विषणया णतु सप्तत्रि शारीरके दमशरीर्यपर स्वदेहे ।
 यत्सृष्ट्याऽऽस तमह पुरुष पुराण पश्ये बहिर्हृदि च चैत्वमिदं प्रतीतम् ॥ १९ ॥
 सोऽन् वसत्रपि विभो ग्रहदु खवास गमात्र निजिगमिष बहिरन्ध्रकूपे ।
 यन्नोपयातमुपसपति देवमाया मिथ्याप्रतिर्यदनु ससृतिचक्रमेतन् ॥ २० ॥
 तस्मादङ् विगतयिष्व उद्धरिष्य आत्मानमाश्रु तमस मुह्यदाऽऽत्मनैव ।
 भूयो यथा यसनमेतदनेकं भ्रमा मे भविष्यदुपशान्तिविष्णुपाद ॥ २१ ॥

फणिल उवाच

एव कृतमतिगर्भे दशमास्य स्तुवन्पि । सद्य क्षिपत्यवाचीन प्रसूयं स्मृतिमावृत ॥ २२ ॥

तेनावसृष्ट सहसा कृत्यावाक् शिर आतुर । विनिष्कामति कृच्छ्रेण निरुच्छ्वासो हतस्मृति ॥२४॥
 पतितो भुव्यसृङ्मूने विद्याभूरिव चेष्टते । रोरूपति गते शाने विपरीता गति गत ॥२५॥
 परच्छद न विदुषा पुण्यमाणो जनेन स । अनभिप्रेतमापन्न प्रत्याख्यातुमनीश्वर ॥२६॥
 शायितोऽशुचिपर्यङ्के जातु स्वेदजदूषिते । नेश कण्डूयनेऽज्ञानामासन्नोत्थानचेष्टने ॥२७॥
 तुदन्त्यामत्वच दशा भयका मत्कुणादय । रुदन्त विगतशान कृमय कृमिन् यथा ॥२८॥
 इत्येव शैशव भुक्त्वा दुरा पौगण्डमेव च । अलघाभीप्सितोऽज्ञानादिद्वमयु शुचार्पित ॥२९॥
 सह देहेन मानेन वर्धमानेन मन्युना । करोति विग्रहकामी वामिष्यताय चात्मन ॥३०॥
 भूते पञ्चभिरारब्धे देहे देहबुधोऽसकृत् । अहममेत्यसद्वाह करोति कुमतिर्मतिम् ॥३१॥
 तदर्थं कुरुते कर्म यद्बद्धो याति ससृतिम् । योऽनुयाति ददत्क्षेत्रमवित्राकर्मबन्धन ॥३२॥
 यद्यसद्भि पयि पुन शिरनोदरकृतोद्यमै । आस्थितो रमते जन्तुस्तमो विशति पूर्ववत् ॥३३॥
 सत्य शौच दया मौन बुद्धि श्रीहार्प्यश क्षमा । शमो दमो भगधेतय कसद्वायाति सक्षयम् ॥३४॥
 तेष्वशास्त्रेषु मूढेषु खण्डितात्मस्वसाधुषु । सङ्ग न कुर्याच्छोभ्येषु योपित्नीढामृगेषु च ॥३५॥
 न तयास्य भवेन्मोहो बन्धश्चान्यप्रसङ्गत । योपित्तज्ञाद्यया पुषो यया तत्सङ्गिसङ्गत ॥३६॥
 प्रजापति स्वा दुहितर दृष्ट्वा तद्रूपधर्पित । रोदिद्भृता सोऽन्वधावद्वक्षरूपी हतशप ॥३७॥
 तत्सृष्टसृष्टेषु को न्वखण्डितधी पुमान् । ऋषिं नारायणमृते योपिमय्येह मायया ॥३८॥
 बल मे पश्य मायाया स्त्रीमय्या जयिनो दिशाम् । या करोति पदाक्रान्तान् भूविजृम्भेण केवलम् ॥३९॥

सङ्ग न कुर्यात्प्रमदास्तु जातु योगस्य पार परमाश्नुतु ।

मत्सेवया प्रतिलब्धात्मलाभो वदन्ति या निरयद्वारमस्य ॥३९॥

योपयाति शनैमाया योपिदेवविनिर्मिता । तामीक्षेतात्मनो मृत्यु तृणै वूपमिवावृतम् ॥४०॥
 ता मन्यते पतिं मोहा मन्मायामृपभायतीम् । स्त्रीत्व स्त्रीसङ्गत प्राप्तो वित्तापत्यगृहप्रदम् ॥४१॥
 तामात्मनो विजानीयात्पत्यपत्यगृहात्मकम् । दैवोपसादित मृत्यु मृगयोगांघ्रन यया ॥४२॥
 देहेन जीवभूतेन लोकाहो क मनुष्यजन् । मुञ्जान एव कर्माणि करोत्यविरत पुमान् ॥४३॥
 जीवो ह्यस्यानुगो देहो भूतेन्द्रियमनोमय । तन्निरोधोऽस्य मरणमाविभावस्तु सम्भव ॥४४॥
 द्रव्योपलब्धिस्थानस्य द्रव्येक्षायोग्यता यदा । तत्पञ्चत्वमहमानादुत्पत्तिर्द्रव्यदर्शनम् ॥४५॥
 यथाक्षोर्द्रव्यावयवदर्शनायोग्यता यदा । तदैव चक्षुषो द्रष्टृद्रष्टृत्वायोग्यतानयो ॥४६॥
 तस्मात् कार्य सत्रासो न कार्पण्य न सम्भ्रम । बुद्ध्या जीवगतिं धीरो मुक्तसङ्गश्चरेदिह ॥४७॥
 सम्यग्दर्शनया बुद्ध्या योगवैराग्ययुक्तया । मायाविरचिते लोके चरेन्न्यस्य कळेवरम् ॥४८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे कापिलोपाख्याने जीवगतिर्नामैकविंशत्तमोऽध्याय ॥३१॥

अथ द्वात्रिंशोऽध्यायः

कपिल उवाच

अथ या गृहमेधीयाश्चमानेवावसत् गृह । काममर्थे च चमान् स्वान् दोषिभूय पिपति तान्
 स जनि भगवद्वमात्मानमूर्त्तं पगाह्मुग । यजते ऋतुभिर्देवान् वितुः ॥ २ ॥
 तन्मूढयाऽऽनन्तमति पितृदेवमन पुमान् । गत्वा चाद्रमन लोक सोमना पुनरेष्यति ॥ ३ ॥
 यदा चादीदृशम्यासा नेतेऽन्तःताम्यो हरि । तदा रोमा लय मातित एत गृहमेधिनाम् ॥ ४ ॥
 ये राघमान दुहति धीरा कामार्थे हेतवे । नि मद्रा यस्तु कमाण प्रशान्ता गुदचेतसः ॥ ५ ॥
 निवृत्तिर्षानिरता निममा निरहृता । स्थधमाव्येन सरन परिगुदधेन चेतसा ॥ ६ ॥
 एवद्वारेण ते यान्ति पुरुष विश्वतोमुत्तम । पराग्रेण प्रकृतिमस्योत्पत्यन्तभावात् ॥ ७ ॥
 द्विराद्वावसाने य प्रप्यो गगणस्तु ते । तावदव्यामते लोक परस्य परचिन्तना ॥ ८ ॥
 द्याममोऽन्तानिलियमार्द्रद्रियाधभृतादिभिः परिवृत प्रतिवञ्जिहीर्षु ।
 अन्तःपात विवृति यर्हि गुणत्रयामा काल पराग्रेण मनुभूय पर स्वयम्भू ॥ ९ ॥
 एव परस्य भगवन्तमनुप्रविष्टा य यागिनो जितमहमनसो विरागा ।
 तनेन गार्गममृत पुरुष पुराण ब्रह्म प्रधानमुपयात्यगताभिमाना ॥ १० ॥
 अथ ते सर्वभूताना इत्यग्नेषु कृतालयम् । भूतानुभावा कारण व्रज भावेन भामिनि ॥ ११ ॥
 आद्य स्थिरचरानां या वेदगम सहर्षिभिः । योगेश्वर कुमारालौ सिद्धैर्योगप्रवर्तकैः ॥ १२ ॥
 भद्राष्ट्याभिमानेन नि मग्नेनारि कमणा । कर्तृस्त्वान्तगुण ब्रह्म पुरुष पुरुषपमम् ॥ १३ ॥
 स एतत्पुन काये कान्तेनेधग्मुर्विना । जाते गुणव्यतिकरे ययापूर्वे प्रापयते ॥ १४ ॥
 ऐश्वर्ये पारमेष्ठ्ये च देवसि धर्मविरिर्मितम् । निपत्य पुनरायान्ति गुणव्यतिकरे सति ॥ १५ ॥
 ये त्विहासकमनः कममु भद्रयान्विता । कुयन्त्यप्रतिगद्वानि निपात्यपि च कृत्वाश ॥ १६ ॥
 रत्नस्य कुण्ठान्नय कामाभ्यानेऽन्वित्रिया । पितृयपन्त्यनुदिन गृह्यभिरताशया ॥ १७ ॥
 वैर्वादिस्त पुण्या विमुक्ता हरिमेवम । कथाया कथनीयोऽविममस्य मधुद्विष ॥ १८ ॥
 ता देव विद्वान् ये चान्युतययानुध्याम् । दिवा शृण्वन्त्यमद्राया पुरीषमिव निद्रमुत् ॥ १९ ॥
 दन्ति पयार्दण विनोदं प्रवृन्ति ते । प्रजामनुप्रापयन्ते श्मशानात्तत्रियाहृत ॥ २० ॥
 तन्मते शीघ्रमुक्ता पुनर्योऽस्मि सति । पतति त्रियशा देवैः शत्रो विभ्रान्तोदया ॥ २१ ॥
 तन्मत्य सर्वभवेन भक्तस्य परमेष्ठिनाम् । तदुन्नाभयया भक्त्या भनोयपदाम्बुजम् ॥ २२ ॥
 वागुदरे भगवति भक्तियोग प्रयोजित । जनयत्याहु वैराग्य शानं यद्गृह्यदर्शनम् ॥ २३ ॥
 यदाहा तिलग्रेषु समेतिन्द्रियचिभिः । तत्रियज्ञानि वैगम्य प्रियमप्रियमित्युत् ॥ २४ ॥
 य तदेवामनाऽऽमान नि मद्र एवदस्ता । हेतोराग्रेण हितमाह पद्मीश्वते ॥ २५ ॥

ज्ञानमात्र पर ब्रह्म परमात्मेश्वर पुमान् । दृश्यादिभि पृथग्भागेर्भगवानेक इयते ॥२६॥
 एतावानेव योगेन समग्रेणेह योगिन । मुच्यतेऽभिमतो ह्यर्थो यदस्रस्तु कृत्वा ॥२७॥
 ज्ञानमेक पराचीरिन्द्रियैर्ब्रह्म निर्गुणम् । अवभात्यर्थरूपेण भान्त्या दाम्नादिधर्मिणा ॥२८॥
 यथा महान्दरूपस्त्रिवृत्यविविध स्वरान् । एकादशविधस्यास्य वपुरण्ड जगद्यत ॥२९॥
 एतद्वै भद्रया भक्त्या योगाम्यासेन नित्यम् । समाहितात्मा नि सद्गो विरक्त्या परिपश्यति ॥३०॥
 इत्येतत्कथितं गुर्वि ज्ञानं तद्ब्रह्मदशनम् । येनापुनुद्व्यते तत्त्व प्रकृते पुरुषस्य च ॥३१॥
 ज्ञानयोगश्च भक्तिष्ठो नैर्गुण्यो भक्तिलक्षण । द्वयोरप्येक एवायं भगवच्छब्दलक्षण ॥३२॥
 यथेन्द्रिये पृथग्द्वारैरर्थो बहुगुणाध्रय । एकोनानेयते तद्ब्रह्मगवान्शास्त्रवत्तमभि ॥३३॥
 क्रियया ऋतुभिर्दानैस्तप स्वाध्यायमर्शने । आत्मेन्द्रियजयेनापि सयासेन च कर्मणाम् ॥३४॥
 योगेन विविधाङ्गेन भक्तियोगेन चैव हि । धर्मेणोभयचिद्वेनय प्रवृत्तिनिवृत्तिमान् ॥३५॥
 आत्मतत्त्वावशेषेन यैराग्येण दृढेन च । ईयते भगवानेभि सगुणो निर्गुण स्वदृक् ॥३६॥
 प्रायोच भक्तियोगस्य स्वरूपं ते चतुर्विधम् । कालस्य चाव्यक्तगतयोऽन्तर्धावति जन्तुषु ॥३७॥
 जीवस्य ससृतीर्यहोरात्रियाकर्मनिर्मिता । यास्वङ्गप्रविशन्नात्मानं वेद गतिमात्मन ॥३८॥
 नैतत्त्वलायोपदिशेत्ताविनीताय कर्हिचित् । न स्तब्धाय न भिन्नाय नैव धर्मध्वजाय च ॥३९॥
 न लोलुपायोपदिशेत् गृहारूढचेतसे । नाभक्ताय च मे जातु न मद्रक्तद्रिपामपि ॥४०॥
 भद्रधानाय भक्ताय विनीतायानन्दयवे । भूतेषु कृतमैश्रव्यं शुश्रूषाभिरताय च ॥४१॥
 बहिर्जातविरागाय शान्तचित्ताय दीयताम् । निर्मत्सराय शुचये यस्याः प्रेयसा प्रिय ॥४२॥
 य इह शृणुयादम्भं भद्रया पुरुषं सङ्कृत् । यो वाभिषत्ते मयित्तं स ह्येति पदवीं च मे ॥४३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्षा संहितायां तृतीयस्कन्धे ऋषिलेये द्वाविंशोऽध्यायः ॥३२॥

अथ त्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

एव निशम्य कपिलस्य वचो जनित्री सा कर्दमस्य दयिता किल देवहृति ।

विष्णुस्तमोहपटला तमभिप्रणम्य तुष्टाव सत्त्वविषयाङ्घ्रितसिद्धिभूमिम् ॥ १ ॥

देवहृतिरुवाच

अथाप्यजोऽन्नं सलिले शयानं भूतेन्द्रियार्थात्ममयं वपुस्ते ।

गुणप्रवाहं सदशेषबीजं दध्यौ स्वयं यज्जठराब्जजातं ॥ २ ॥

स एव विश्वस्य भवान् विधत्ते गुणप्रवाहेण विभक्तवीर्यं ।

सर्गाद्यनीहोऽद्वितयाभिसन्धिरात्मेश्वरोऽस्तर्क्यसहस्रशक्तिः ॥ ३ ॥

स त्व भृतो मे जठरेण नाथ कथं नु यस्योदर एतदासीत् ।
 विश्व युगाते वटपत्र एक शेते स्म मायाशिवुरद्धिपान ॥ ४ ॥
 त्व देहत न प्रथमाय पाप्मना निदेशभाजा च विभो विभूतये ।
 यमावतारास्तव गूकरादयस्तयायमप्यात्मपथोपलब्धये ॥ ५ ॥
 यत्रामधेरध्वणानुसीर्तनाद्यत्प्रहृणाद्यत्स्मरणादपि क्वचित् ।
 श्लाघोऽपि सद्य सवनाय कल्पते कुत पुनस्ते भगवन्नु दर्शनात् ॥ ६ ॥
 अहो वत श्वपचोऽतो गरीयान् यजिह्वाग्ने वतते नाम तुम्यम् ।
 तेपुस्तपस्ते जुहुन्तु सन्तुराया ब्रह्मानूचुनाम गृणति ये ते ॥ ७ ॥
 तत्त्वाग्रह ब्रह्म पर पुमास प्रत्यक्श्रोतस्यात्मनि सविभाषम् ।
 स्यतेनृणां ध्वस्तगुणप्रवाह वन्दे विष्णु कपिल वंदगर्भम् ॥ ८ ॥

मैत्रेय उवाच

इदितो भगवानेव कपिलाख्य पर पुमान् । वाचाविह्वलयेत्याह मातर मातृवत्सल ॥ ९ ॥

ऋषिल उवाच

मार्गेणानेन मातस्त मुषेयेनोदितेन मे । आस्थितेन परा काष्ठामचिरादवरोक्ष्यसि ॥ १० ॥
 श्रद्धावैतमन मह्य जुष्ट यद्ब्रह्मादिभि । येन मामभव याया भृत्यमुच्छ्रित्यतद्विद ॥ ११ ॥

मैत्रेय उवाच

इति प्रदत्त भगवान् सती तामात्मनो गतिम् । स्वमात्रा ब्रह्मवादि या कपिलोऽनुमतो ययौ ॥ १२ ॥
 सा चारि तनयोक्तेन योगादेशेन योगयुक् । तस्मिन्नाश्रम आपीडे सरस्वत्या समाहिता ॥ १३ ॥
 अभीक्ष्णाग्नाहकविशान् जटिलानुदिलङ्कान् । आत्मानं चोपेतपथा विभ्रती चीरिण कृशम् ॥ १४ ॥
 प्रजापते कदमस्य तपोयोगविजृम्भितम् । स्वगार्हस्थ्यमनौपम्यं प्राप्यै यैमानि नैरपि ॥ १५ ॥
 पय पेननिमा शय्या दान्ता दधमपरिच्छिदा । आसनानि च हैमानि सुस्पृशास्तरणानि च ॥ १६ ॥
 स्वच्छस्पर्शिककुण्डेषु महामारकतेषु च । रत्नप्रदीपा आभाति ललनारत्नसयुता ॥ १७ ॥
 गृहोद्यान कुसुमितै रम्य बद्धमरुदुमै । कूजद्विहङ्गमिश्रुन गाय मत्तमधुव्रतम् ॥ १८ ॥
 यत्र प्रविष्टमात्मानं विनुषानुचरा जगु । वाप्यामुत्पलगाधिन्या कर्दमेनोपलालितम् ॥ १९ ॥
 शिला तदीश्वरतममप्याखण्डल्योपिताम् । विद्विजकार बदन पुत्रविश्लेषणातुरा ॥ २० ॥
 धनं प्रजिते पयावपत्यविरहातुरा । ज्ञाततत्त्वाप्यभूजष्टे कसे गौरिव वत्सला ॥ २१ ॥
 तमेव ध्यायती दधमपत्य कपिल इरिम् । बभूवाचिरतो वत्स नि स्पृहा तादृशे गृहे ॥ २२ ॥
 ध्यायती भगवद्रूपं यदाह ध्यागोचरम् । सुत प्रसन्नवदनं समस्तव्यस्तचित्तया ॥ २३ ॥
 भक्तिप्रवाहयोगेन वैराग्येण दलीयसा । सुत्तापुद्गलज्जातनं ज्ञानेन ब्रह्महेतुना ॥ २४ ॥

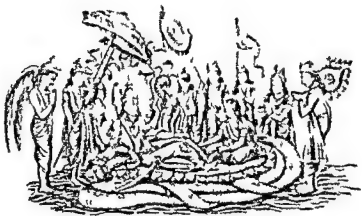
विशुद्धेन तदाऽऽत्मानमात्मना विश्वतोमुखम् । स्वानुभूत्या तिरोभूतमायागुणविशेषणम् ॥२५॥
 ब्रह्मण्यवस्थितमतिर्भगवत्यात्मसश्रये । निवृत्तजीवापत्तित्वात्क्षीणह्येताऽऽप्तनिर्वृति ॥२६॥
 नित्यारूढसमाधित्वात्परावृत्तगुणभ्रमा । न संसार तदाऽऽत्मान स्वप्नेदृष्टमिवोत्थित ॥२७॥
 तद्देह परत पोषोऽप्यकृशश्चाध्यसम्भवात् । बभौ मलैरवच्छन्न सधूम इव पावक ॥२८॥
 स्वाङ्ग तपोयोगमय मुक्तकेश गताम्बरम् । दैवगुप्त न बुबुधे वासुदेवप्रविष्टधी ॥२९॥
 एव सा कपिलोक्तेन मार्गेणाचिरत परम् । आत्मान ब्रह्म निर्वाणं भगवन्तमवाप ह ॥३०॥
 तद्दीरावीत्युप्यतम क्षेत्र त्रैलोक्यविश्रुतम् । नास्मा सिद्धपद यत्र सा ससिद्धिमुपेयुपी ॥३१॥
 तस्यास्तद्योगविधुतमार्त्यं मर्त्यमभूत्सरित् । स्रोतसा प्रवरा सौम्य सिद्धिदा सिद्धयेविता ॥३२॥
 कपिलोऽपि महायोगी भगवान् पितुराश्रमात् । मातर समनुज्ञाप्य प्रागुदीचीं दिश ययौ ॥३३॥
 सिद्धचारणगघर्वैर्मुनिभिश्चाप्सरोगणै । स्तूयमान समुद्रेण दत्तार्हणनिकेतन ॥३४॥
 आस्ते योग समाख्याय साख्याचार्यैरभिष्टुत । त्रयाणामपि लोकानामुपशान्त्यै समाहित ॥३५॥
 एतन्निगदित तात यत्पृष्टोऽह तवानघ । कपिलस्य च सवादो देवहूत्याश्च पावन ॥३६॥
 य इदमनुशृणोति योऽभिघत्ते कपिलमुनेर्मतमात्मयोगगुह्यम् ।
 भगवति कृतघी सुपर्णकेतावुपलभते भगवत्पदारविन्दम् ॥३७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा संहितायां तृतीयस्कन्धे
 वापिन्योपाख्याने त्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्याय ॥ ३३ ॥

इति तृतीयस्कन्धः समाप्तः ।

॥ हरि ॐ तत्सत् ॥

ॐ श्रीपरमात्मने नमः

श्रीमद्भागवतम्

चतुर्थस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

मनोरुं शतरूपाया तिष्ठ कन्याश्च जशिरे । आकृतिर्देवहूतिश्च प्रसूतिरिति विधृता ॥ १ ॥
आकृतिं रुचये प्रादादपि भ्रातृमतीं रूप । पुत्रिकाधर्ममाश्रित्य शतरूपानुमोदित ॥ २ ॥
प्रजापतिं स भगवान् रुचिस्तस्यामजीजनत् । मिथुनं ब्रह्मचरंस्त्री परमेण समाधिना ॥ ३ ॥
यस्तयो पुत्र्य साक्षाद्विष्णुर्यशस्वरूपभृक् । या स्त्री सा दक्षिणा भूतेरशभूतानपायिनी ॥ ४ ॥
आनित्ये स्वयं पुत्र्या पुत्र विततरोचिषम् । स्वायमुषो मुदा युक्तो रुचिर्जग्राह दक्षिणाम् ॥ ५ ॥
ता कामयाना भगवानुवाह यजुषा पति । तुषया तोषमायन्नोऽजायद् द्वादशात्मजान् ॥ ६ ॥
तोष प्रतोष सन्तोषो भद्र शांतिरिडस्पति । इधम कविर्विभु स्वह मुदेवो रोचनो द्विपट् ॥ ७ ॥
तुषिता नाम ते देवा आसन् स्वायम्भुवान्तरे । मरीचिमिश्रा श्रुषयो यश सुरगणेश्वर ॥ ८ ॥
प्रियप्रतोचानगदौ मनुपुत्रौ महोजसौ । तत्पुत्रपौत्रास्तृणामनुवृत्त तदन्तरम् ॥ ९ ॥
देवहूतिमदात्तात् कर्दमायामजा मनु । तत्सम्यग्धि श्रुतप्राय भवता गदतो मम ॥ १० ॥
दक्षाय ब्रह्मपुत्राय प्रसूतिं भगवांमनु । प्रायच्छत्कृतं सर्गस्त्रिलोक्याविततो महान् ॥ ११ ॥
या कर्दममुता प्रोक्ता नय ब्रह्मर्षिपत्नय । तासां प्रसूतिप्रसव प्रोच्यमान निबोध मे ॥ १२ ॥
पत्नी मरीचेस्तु कला सुपुत्रे कर्दमात्मजा । कश्यप पूर्णिमान च यमोरापूरित जगत् ॥ १३ ॥
पूर्णिमासूत विरज विश्वग च परन्तप । देवकुल्या हरे पादशौचाद्याभूत्सरिदिव ॥ १४ ॥
अत्रे पत्न्यनरूपा श्रीक्षणे सुयशस मुतान् । दत्त दुवांसस सोममात्मेक्षत्रहसम्भवान् ॥ १५ ॥

विदुर उवाच

अत्रेगृहे मुरभेष्टा स्थित्युत्पत्त्यन्तहेतव । किञ्चिच्चिकीर्षवो जाता एतदाख्याहि मे गुरो ॥ १६ ॥

मैत्रेय उवाच

ब्रह्मणा नोदित सृष्टावजिर्ब्रह्मविदा वर । सह पत्न्या ययावृक्ष कुलाद्रि तपसि स्थित ॥ १७ ॥
तस्मिन् प्रसूतस्तथकपलाशाशोककानने । यार्भि स्ववद्विरुद्धे निर्विघ्न्याया समन्तत ॥ १८ ॥
प्राणायामेन सयम्य मनो ययंशतं मुनि । अतिष्ठदेकपादेन निर्द्वन्द्वोऽनिलभोजन ॥ १९ ॥

शरणं तं प्रपद्येऽहं य एव जगदीश्वर । प्रजामात्मसमा मय्यप्रवच्छत्विति चिन्तयन् ॥२०॥
 तप्यमानं त्रिभुवनं प्राणायामैरवाप्तिना । निगतेन मुनेर्मूढं समीक्ष्य प्रभवस्त्रय ॥२१॥
 अप्यरोमुनिगार्वागिद्विप्राधरोरगी । वितायमानयशस्तदाश्रमपदं मयु ॥२२॥
 तत्रादुर्भावसयोगविप्रातितमना मुनि । उत्तिष्ठतेकपादेन ददर्श विबुधर्षभान् ॥२३॥
 प्रणम्य दण्डवद्भूमौ पतस्थेऽर्हणाञ्जलि । शृणुसमुपर्णस्थान् स्वे स्वैश्चिह्नैश्च चिह्नितान् २४
 शृणुवल्किन इष्टदनेनोपलम्भितान् । तद्रोचिषा प्रतिहते निमोक्ष मुनिरक्षिणी ॥२५॥
 चेत्तस्मात्प्रवणं मुञ्चयस्तानीत्सहताञ्जलि । शृण्वया सूतया वाचा सर्वलोकगरीयस ॥२६॥

अग्रिरुवाच

विश्वान्द्रवमितिलयेदु विमज्जमानेमायागुणैरनुयुगं विगृहीतदेहा ।
 ते ब्रह्मविष्णुगिरिशा प्रणतोऽस्म्यहं वन्तेम्य क एव भवतामहोपहृत ॥२७॥
 एको मयेह भगवान् विविधप्रधानैश्चितीकृतं प्रजननाय कथं नुयूयम् ।
 अन्तरागतास्तनुभृता मनसोऽपि दूराद्ब्रूतं प्रनीदत महानिहविस्सयो मे ॥२८॥

मेरीय उवाच

इति तस्य वचं श्रुत्वा त्रयस्ते विबुधर्षभा । प्रत्यादु शृण्वया वाचा प्रहस्य तमृषिं प्रभो ॥२९॥

देवा ऊचुः

यथा कृतस्ते सङ्कल्पो भान्य तेनैव नान्यथा । सत्सङ्कल्पस्य ते ब्रह्मन् यद्वैध्यायति ते वयम् ॥३०॥
 अयास्तर्दशभूतास्ते आत्मजा लोकत्रिश्रुता । भवितारोऽहं भद्रं ते विस्तप्यति च ते यश ॥३१॥
 एव कामरर दत्त्वा प्रतिजग्मुः सुरेश्वरा । समाजितास्तयो सम्यग्दम्पत्योर्मिपतोस्तत ॥३२॥
 सोमोऽभूद्ब्रह्मणोऽश्वेन दत्तो विष्णोस्तु योगवित् । दुर्गाथा शङ्करस्याशोनिबोधाङ्गिरस प्रजा ॥३३॥
 भद्रा त्वङ्गिरस पत्नी चतस्रोऽसूत कन्यका । विहीराली कुहू राका चतुर्थ्यनुमतिस्तथा ॥३४॥
 तत्पुत्रावपरावास्ता ख्यातौ म्वारोचिपेऽन्तरे । उत्तम्यो भगवान् साक्षाद्ब्रह्मिष्ठश्च वृहस्पति ॥३५॥
 पुलस्त्योऽन्ननयन्त्यामगस्त्यं च इविर्भुवि । सोऽन्यजन्मनि दहामिर्विथयाथ महातपा ॥३६॥
 तस्य यज्ञपतिर्देव कुबेरस्त्वहविदासुत । रावण कुम्भकर्णश्च तपायस्याविभीषण ॥३७॥
 पुलहस्य गतिभाया ग्रीनसूत सती सुतान् । कर्मजैष्ठ वरीयास हरिष्णु च महामते ॥३८॥
 त्रस्तोऽपि क्रिया भाया वाल्किन्यानसूयस । शृणून् पटिषहस्राणि ज्वलतो ब्रह्मतेजसा ॥३९॥
 ऊत्राया जहिर पुत्रा वलिष्ठस्य परन्तप । चित्रकेतुप्रघातास्ते सत ब्रह्मर्षयोऽमला ॥४०॥
 चित्रकेतुः सुरोचिथ विरजा मित्र एव च । उत्सवो वसुभृद्यानो द्युमाश्रित्यादयोऽपरे ॥४१॥
 चित्तिस्त्वपघेण पत्नी लेभ पुत्र भूतव्रतम् । दध्यञ्जमरवधिरम शृगोर्नश निबोध मे ॥४२॥
 शृणु स्यात्प्राग्महाभाग पत्न्या पुत्रानजीजनत् । धातारं च विषातारं भिष च भगवत्पराम् ॥४३॥

आयति नियति चैव मुते मेरुस्तयोरदात् । ताम्य तयोरभवता मृकण्ड प्राण एव च ॥४४॥
मार्कण्डेयो मृकण्डस्य प्राणाद्वेदशिरा मुनि । कविश्च भार्गवो यस्य भगवानुशना सुत ॥४५॥
त एते मुनय क्षत्तलोकान् सर्गैरभावयन् । एष कर्मदौहित्रसन्तान कथितस्तव ।

शृण्वत श्रद्धधानस्य सद्य पापहर पर ॥ ४६ ॥

प्रसूतिं मानवीं दक्ष उपयेमे ह्यजात्मज । तस्या ससर्ज दुहितृ पौडशामल्लेचना ॥४७॥
त्रयोदशादाहमाय तथैकाममये विभु । पितृभ्य एका मुक्तेभ्यो भवायैका भवच्छिदे ॥४८॥
श्रद्धा मैत्री दया शान्तिस्तुष्टि पुष्टि क्रियोन्नति । बुद्धिर्मैधा तितिक्षा हीमूर्तिर्धर्मस्य पत्नय ॥४९॥
श्रद्धासुत शुभ मैत्री प्रसादमभय दया । शान्ति सुख मुद तुष्टि स्मय पुष्टिरस्युत ॥५०॥
योग क्रियोन्नतिर्दर्पमये बुद्धिरस्युत । मेधा स्मृति तितिक्षा तु क्षेम ही प्रश्रम सुतम् ॥५१॥

मूर्ति सर्वगुणोत्पत्तिर्नरनारायणावृषी ॥ ५२ ॥

ययोजन्मन्यदो विश्वमभ्यन दत्सुनिर्वृतम् । मनासि ककुभो वाता प्रसेदु सरितोऽद्रय ॥५३॥
दिव्यवाद्यन्त त्याणि पेदु कुसुमवृष्टय । मुनयस्तृष्टुस्तुष्टा जगुर्गर्ध्वकिन्तरा ॥५४॥
नृत्यन्ति स्म स्त्रियो देव्य आसीत्यरममङ्गलम् । देवा ब्रह्मादय सर्वे उपतस्थुरभिष्टवै ॥५५॥

देवा ऊचुः

यो मय्या विरचित निजयाऽऽत्मनीद रे रूपभेदमिव तत्प्रतिचक्षणाय ।

एतेन धर्मसदने ऋषिमूर्तिनाद्य प्रादुर्ध्वकार पुरुषाय नम परस्मै ॥ ५६ ॥

सोऽय स्थितिव्यतिकरोपशमाय सृष्टान् सत्त्वेन न सुरगणाननुमेयतत्त्व ।

दृश्याददभ्रकरणेन विलोकनेन यन्त्रीनिकेतममल क्षिपतारविन्दम् ॥ ५७ ॥

एव सुरगणैस्तात भगवतावभिष्टुतौ । लब्धावलोकैर्ययतुरर्चितौ गन्धमादनम् ॥५८॥

ताविमौ वै भगवतो हरेरशाविहागतौ । भारव्ययाय च भुव कृष्णो यदुकुरुद्वहौ ॥५९॥

स्वाहाभिमानिन्धामेरात्मजास्त्रीनजीजनत् । पावक पयमान च शुचि च हुतभोजनम् ॥६०॥

तेभ्योऽग्नय समभवधत्वारिशच्च पञ्च च । त एवैकोनपञ्चाशत्साक पितृपितामहै ॥६१॥

वैतानिके कर्मणि यत्नामभिर्ब्रह्मवादिभि । आग्नेय्य इष्टयो यशे निरूप्यन्तेऽग्नयस्तु ते ॥६२॥

अग्निष्वात्ता बर्हिषद सौम्या पितर आज्यपा । सामयोऽग्नयस्तेषा पत्नी दाक्षायणी स्वचा ॥६३॥

तेभ्यो दधार कन्ये द्वे वयुना धारिणा स्वचा । उभे ते ब्रह्मवादिन्यौ ज्ञानविज्ञानपारगे ॥६४॥

भवस्य पत्नी तु सती भव देवमनुजता । आत्मन सदश पुन न लेभे गुणशीलता ॥६५॥

पितर्यप्रतिरूपे स्वे भवायानागरे रुपा । अप्रौढैवात्मनाऽऽत्मानमजहाद्योगसयुता ॥६६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्षा संहितायां चतुर्थस्कन्धे विदुरमैत्रेयसवादे प्रथमोऽध्याय ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

विदुर उवाच

भद्रं शीघ्रं तत्र श्रेष्ठे दक्षो दुहितृवल्लभ । विद्वेषमकरोत्कस्मादनादित्यात्मजा सतीम् ॥ १ ॥
कस्तं चराचरगुरुं निर्वैरं शातविप्रहम् । आत्मारामं यः द्रष्टुं जगतो दैवतं महत् ॥ २ ॥
एतदाख्याहि मे ब्रह्मज्ञात्मातुः श्वशुरस्य च । विद्वेषस्तु यतः प्राणास्तत्प्रेते दुस्त्यजान् सतीम् ॥ ३ ॥

मैत्रेय उवाच

पुरा विश्वरूपा सत्रे समेता परमर्षयः । तयामरगया सर्वे सातुगा मुनयोऽग्रयः ॥ ४ ॥
तत्र प्रविष्टमृषयो दृष्ट्वाक्रमिव राचिषा । भ्राजमानं विततिमिरं कुर्वन्तं तन्महत्सदः ॥ ५ ॥
उदतिष्ठन् सदस्यास्ते स्वविष्णवेभ्यः सहामयः । श्रुते विरिञ्च शर्वं च तन्नासातिष्ठेत्ततः ॥ ६ ॥
सदस्यसतिभिर्दक्षो भगवान् साधुः सत्कृतः । अजं लोकगुरुं नत्वा निरसाद तदाशया ॥ ७ ॥
प्राङ्गोपगच्छन् मृदं दृष्ट्वा नामृष्यत्तदनादितः । उवाच वामं च शुभ्यामभिबीक्ष्य दहन्तिव ॥ ८ ॥
भूयता ब्रह्मर्षयो मे सहदेवा सहामयः । साधूनां श्रुतो वृत्तं नाशानां च मत्संघात् ॥ ९ ॥
अथ तु लोकपालानां यशोभो निरपश्य । सद्गिराचरितं पथा येन साधेन दूषितं ॥ १० ॥
एव मे शिष्यता प्राप्तो यः मे दुहितुरग्रहीत् । पाणिं विप्रामिमुखतः सावित्र्या इव साधुवत् ॥ ११ ॥
गृहीत्वा मृगशावाक्ष्या पाणिं मन्दलोचनः । प्रत्युष्यानामिवादाहं वाचाप्यहृतं नोचितम् ॥ १२ ॥
लुप्तक्रियायाश्च ये मानिने भिरसेतवे । अनिच्छन्त्यदा बालां शूद्रायेवावर्त्ता गिरम् ॥ १३ ॥
प्रेतावासेषु घोरेषु प्रेतैर्भूतगणैर्वृतः । अटशुभं मत्तं यमो व्युत्तकेशो हसन् रुदन् ॥ १४ ॥
चित्तामसकृतज्ञानं प्रेतसङ्घं स्विभूषणः । शिवापदेशो ह्यशिवो भक्तो मत्तजनमियः ।

पतिं प्रमथभूतानां तमोमात्रात्मकात्मनाम् ॥ १५ ॥

तस्मा उन्मादनायाम् नष्टशौचाय दुहृदे । दत्ता वत मया साध्वी चोदिते परमेष्ठिना ॥ १६ ॥

मैत्रेय उवाच

विनिर्घेयं स गिरिशमप्रतीपमवस्थितम् । दक्षोऽथाप उपर्युक्ष्य बुद्धं शप्तुं प्रचक्रमे ॥ १७ ॥
अथ तु देवयजनं इन्द्रोपेक्षादिभिर्भवं । सह भागं न लभता देवैर्देवगणाधमः ॥ १८ ॥
निपिष्यमानं स सदस्यमुत्पैर्दक्षो गिरिधाय विरुज्य शापम् ।
तस्मादिनिष्क्रम्य त्रिवृद्धमन्युर्जंगमं पौरव्यं निजं निवेतनम् ॥ १९ ॥
विज्ञाय शापं गिरिशानुगामणीर्न दीक्षरो रीयकपायदूषितः ।
दशायं शापं विरुजन् दारुणं ये चान्वमोदन्तदवाभ्यता द्विजाः ॥ २० ॥
य एतमर्त्यमुद्दिश्य भगवत्यप्रतिदुहि । दुह्यत्यशं पृथग्दृष्टिस्तत्त्वतो विमुखो भवेत् ॥ २१ ॥

गृहेषु कूटधर्मेषु सक्तो ग्राम्यमुखेच्छया । कर्मतन्त्रं वितनुते वेदवादविपन्नधी ॥२२॥
 बुद्ध्या पराभिध्यायिन्या विस्मृतात्मगतिं पशु । स्त्रीकामोऽस्त्वतितरादक्षो बस्तमुखोऽचिरात् ॥२३॥
 विद्याबुद्धिरविद्याया कर्ममय्यामसौ जड । ससरन्निव ह ये चामुमनु शर्वावमानिनम् ॥२४॥
 गिर भुताया पुष्पिण्या मधुगन्धेन भूरिणा । मघ्ना चोन्मथितात्मानं समुह्यन्तु हरद्विप ॥२५॥
 सर्वभक्षा द्विजा वृत्तैः धृतविद्यातपोव्रता । वित्तदेहेन्द्रियारामा याचका विचरन्तिवह ॥२६॥
 तस्यैव ददतः शापं श्रुत्वा द्विजकुलाय वै । भृगुं प्रत्यसृजच्छापं ब्रह्मादण्डं दुरत्ययम् ॥२७॥
 भवव्रतधरा ये च ये च तान् समनुव्रता । पाखण्डिनस्ते भवन्तु सच्छास्त्रपरिपन्थिन ॥२८॥
 नष्टशौचा मूढधियो जटाभस्मास्थधारिण । विश्वं तु शिवदीक्षाया यत्र देव सुरासवम् ॥२९॥
 ब्रह्म च ब्राह्मणाश्चैव ययूय परिनिन्दय । सेतुं विधारणं पुसामतः पाखण्डमाधिता ॥३०॥
 एष एव हि लोकानां शिवं पन्थां सनातनम् । यः पूर्वं चानुसन्तस्युर्यत्प्रमाणं जनार्दन ॥३१॥
 तद्ब्रह्म परमं शुद्धं सता वर्त्म सनातनम् । विगर्ह्य यात पाखण्डं देवो यत्र भूतराट् ॥३२॥

मैत्रेय उवाच

तस्यैव यदतः शापं भृगो स भगवान् भव । निश्चक्राम ततः किञ्चिद्विमना हवः सानुग ॥३३॥
 तेऽपि विश्वसृजं सत्रं सहस्रपरिवत्सरान् । सविधायं महेश्वातं यत्रेज्यं श्रृष्टमो हरिः ॥३४॥
 आप्लुत्यावभृयं यत्र गङ्गा यमुनयान्विता । विरजेनात्मना सर्वे स्व स्व धाम ययुस्ततः ॥३५॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्षी संहितार्या चतुर्थस्कन्धे दशशापो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

सदा विद्विषतोरेव कालो वै प्रियमाणयो । जामातुः श्वशुरस्यापि सुमहानतिचक्रमे ॥ १ ॥
 यदाभिषिक्तो दक्षस्तु ब्रह्मणा परमेष्ठिना । प्रजापतीनां सर्वेषामाधिपत्ये सस्योऽभवत् ॥ २ ॥
 इष्ट्वा स वाजपेयेन ब्रह्मिष्ठानभिभूय च । बृहस्पतिस्तत्र नाम समारोहेऽक्षतम् ॥ ३ ॥
 तस्मिन् ब्रह्मर्षयः सर्वे देवर्षिपितृदेवता । आसन् कृतस्वस्त्ययनास्तत्पत्न्यश्च सभर्तृका ॥ ४ ॥
 तदुपश्रुत्य नमसि स्तेचराणां प्रजल्पताम् । सती दाक्षायणी देवी पितृर्यज्ञमहोत्सवम् ॥ ५ ॥
 व्रजती सर्वतो दिग्म्य उपदेववरस्त्रिय । विमानयानां सप्रेष्ठा निष्ककण्ठी सुवाससः ॥ ६ ॥
 दृष्ट्वा स्वनिलयाम्याशे लोलाक्षीमृष्टकुण्डला । पतिं भूतपतिं देवमौत्सुक्यादभ्यभाषत ॥ ७ ॥

सत्युवाच

प्रजापतेस्ते श्वशुरस्य साम्प्रतं निर्यापितो यज्ञमहोत्सवः किल ।

वयं च तन्नाभिसराम वाम ते यद्यर्थितामी विबुधा व्रजन्ति हि ॥ ८ ॥

त किं करोमीति शृणन्तमाह ब्रह्मायलि भगवान् भूतनाथ ।
 दक्ष सयज्ञ जहि मद्भटाना त्वमग्रणी रुद्र मयाशमो मे ॥ ४ ॥
 आरुत एव कुमितन मयुना स देवदेव परिचक्रमे त्रिभुम् ।
 मने तदाऽऽत्मानममङ्गरदसा महीयसा तात सह सहिष्णुम् ॥ ५ ॥
 अवीयमान स तु रुद्रपापदैर्भूश नदद्भिर्व्यनदत्सुभैरवम् ।
 उद्यम्य शूल जगदन्तकान्तर स प्राद्वद् घोषणभूषणाद्भि ॥ ६ ॥
 अथर्विजो यजमान सदस्या ककुब्जुदीच्या प्रसमीक्ष्य रेणुम् ।
 तम श्रिततत्पुन एतद्रनोऽभूदिति द्विजा द्विजपत्यश्च दध्यु ॥ ७ ॥
 वाता न नाति न हि सति दम्यव प्राचीनरहिर्जोयति होमदण्ड ।
 गावो न काल्य त इद कुतो रजो लोकोऽधुना किं प्रलयाय कल्पते ॥ ८ ॥
 प्रसूतिमिश्रा स्त्रिय उद्विग्नचित्ता ऊर्जुर्विपाको वृजिनस्यैष तस्य ।
 यत्स्य नीना दुहितृणा प्रवेश मुता सतीमवदध्यावनागाम् ॥ ९ ॥
 यस्तत्रफले युतजटाकलाय स्वशूलस्यर्चितदिग्गजेन्द्र ।
 वितय नृत्यत्युदिताब्जदोर्नजानुचाट्टहासस्तनयितुभिरदिक् ॥ १० ॥
 अमर्षयित्वा तमश्रितजस मन्युप्लुत दुर्विषह भ्रुकुट्या ।
 करालद्रष्टामिदस्तभागण स्यात्सस्ति किं कोपयतो विधातु ॥ ११ ॥
 बद्धवमुद्रिमदशोच्यमाने जनेन दक्षस्य मुहुर्महात्मन ।
 उत्पेतुहत्पाततमा सहस्रशो भयावहा दिनि भूमौ च पर्यङ् ॥ १२ ॥
 तावत्स रुद्रानुचरैर्मतो महाजानासुधैवामनरैरुदासुधै ।
 पिबै पिश्र्मैर्मकरोरानने पयाद्रवाद्भिर्विदुरावरुष्यत ॥ १३ ॥

केचिद्बभञ्जु प्राग्बश पत्नीशाला तथापरे । सह आग्नीप्रशाला च तद्विहार महानसम् ॥ १४ ॥
 रुद्रपुण्ड्रमात्राणि तथैकेऽग्नीननाशयन् । कुण्डेष्वनृत्यन् केचिद्विभिद्रुर्वेदिमेखला ॥ १५ ॥
 अग्राशत मुनीनन्य एके पत्नीरतजयन् । अपरे जगद्गुदैवान् प्रत्यासन्नान् पलायितान् ॥ १६ ॥
 भृगु चरच मणिमान् घोरभद्र प्रजागतिम् । चण्डीश पूषण देव भगनन्दीश्वरोऽग्रहीत् ॥ १७ ॥
 सव एतर्विजो हृष्टा सदस्या सदिवीकष । तैरच्यमाना सुभृश प्राबभिर्नैकषाद्रवन् ॥ १८ ॥
 जुह्वत नृवहस्रस्य श्वभूणि भगवान् भव । भगोलुब्धे सदसि योऽहसच्छमश्च दर्शयन् ॥ १९ ॥
 भगस्य मेने भगवान् पातितस्य रुपा मुवि । उज्जहार सह स्योऽङ्गनाय शान्तमसुचत् ॥ २० ॥
 पूषणभारातपदन्तान् कालिङ्गस्य यथा ग्ल । शय्यमाने गरिमणि योऽहसद्वयदत्त ॥ २१ ॥
 आनभ्योरसि दक्षस्य पितृपरिण हेतिना । छिन्दन्नपि तदुद्धर्तुं नाशनीत् यम्बकस्तदा ॥ २२ ॥

शस्त्रैरजान्वितैरेयमनिर्भित्तवच हर । शिखय परमारजो दध्यो पशुपतिश्चिरम् ॥२३॥
 दृष्ट्वा सशतन योग पशुना स पतिर्मते । यजमानपशो वस्य वायात्तेनाहरश्चिर ॥२४॥
 पाधुवादस्तादा तेषां कर्म तत्तस्य शसताम् । भूतप्रेतपिशाचानामन्येषां तद्विपर्यय ॥२५॥
 पुहावैतश्चिरस्तस्मिन् दक्षिणाप्रायमर्पित । तद्देवयजन दग्ध्वा प्रातिष्ठद् गुहाकाल्यम् ॥२६॥
 इति धीमन्नागवते महापुराणे पारमहन्त्यां संहितायां चतुर्दशस्कन्धे श्रद्धयश्चिष्यसो नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥

अथ पष्ठोऽध्यायः

मंत्रेय उवाच

अथ देवगणा सर्वे रुद्रानीकैः पराजिता । शूलपट्टिश्चनिस्त्रिंशदगदारिषमुद्गरे ॥ १ ॥
 सञ्छिन्नमिलसर्वाङ्गा सत्त्विकसम्प्राभयाकुला । स्वयमुवे नमस्कृत्य कात्स्न्येनैतन्न्ययेदयन् ॥ २ ॥
 तपलम्भ्य पुरैवैतद्भगवानन्नसम्भव । नारायणश्च विश्वात्मानं वस्याध्वरमीयतु ॥ ३ ॥
 तदाकर्ण्य विभुः प्राह तेजीयसि कृतागसि । शेमाय तत्र सा भूयात्र प्रायेण बुभूषताम् ॥ ४ ॥
 अयापि यूयं कृतकिल्बिषा भवं ये बर्हिषो भागभाज परादु ।
 प्रसादयध्वं परिशुद्धचेतसा क्षिप्रप्रसादं प्रशूदीताहृषिपद्मम् ॥ ५ ॥
 आशासना जीवितमध्वरस्य लोकं सपालं कृपितं न यस्मिन् ।
 तमाशु देव प्रियया विहीनं क्षमापयध्वं हृदि विद्धं दुक्ते ॥ ६ ॥
 नाहं न यशो न च यूयमन्ये ये देहभाजो मुनयश्च तत्त्वम् ।
 विदुः प्रमाणं बलवीर्ययोर्वा यस्यात्मतन्त्रस्य क उपायं विधित्सेत् ॥ ७ ॥
 स ह्यत्यमादिदयं सुरानजस्ते समन्वितं पितृभिः सप्रजेशैः ।
 ययौ स्वधिष्ण्यातिलयं पुरदिपं कैलासमद्रिप्रवरं प्रियं प्रभो ॥ ८ ॥

जन्मोपधितपोमन्त्रयोगसिद्धेनैरेतरे । जुष्टं वित्रगन्धर्वैरप्सरसोभिर्भृतं सदा ॥ ९ ॥
 नानामणिपये शृङ्गेर्नानाघातुविचित्रितैः । नानाद्रुमलतागुल्मैर्नानामृगगणानृतैः ॥ १० ॥
 नानामलप्रखण्डैर्नानाकन्दरसानुभिः । रमणं विहरन्तीनां रमणं सिद्धयोपिताम् ॥ ११ ॥
 मयूरकैकाभिरुतं मदाघालिधिमूर्च्छितम् । प्रावितैरक्तकण्ठानां कृजितैश्च पतत्रिणाम् ॥ १२ ॥
 आह्वयन्तमिवोदस्तैर्दिजान् कामदुघैर्द्रुमैः । मजन्तमिव मातङ्गैर्गुणन्तमिव निर्हारैः ॥ १३ ॥
 मन्दारैः पारिजातैश्च सरलैश्चोपशोभितम् । तमालैः शालतालैश्च कोविदारारुणैर्जुनैः ॥ १४ ॥
 चूतैः कदम्बैर्नौपैश्च नागपुञ्जागचम्पकैः । पाटलाशोकबकुलैः कुन्दैः कुरवकैरपि ॥ १५ ॥
 स्वर्णार्णशतपत्रैश्च धरैर्गुरुजातिभिः । कुञ्जकैर्मल्लिकाभिश्च माधवीभिश्च मण्डितम् ॥ १६ ॥
 पनसोदुम्बराश्रत्यम्बुन्यग्रोचहिङ्गुभिः । भूर्जैरोषधिभिः पूरोराजपूगैश्च जम्बुभिः ॥ १७ ॥

खजुरास्रातकामाऽपि प्रियात्मभुक्तेन्दुदे । दुमन्तातिभिरयैश्च रागिनिं वेणुकीचके ॥१८॥
 कुमुदोत्पलङ्गहारशतपत्रवनदिग्भि । नलिनीषु कञ्च दूजतगवृन्दोपशोभितम् ॥१९॥
 मृगे शाखामृगे ऋद्धैर्मृगद्वैश्वसशल्यके । गव्यै शरभेष्वाभे रुक्मिणिरिवादिभि ॥२०॥
 वर्णात्रैकपदाश्वास्यैरिषुष्ट वृक्षनामिभि । कदलीरुण्डसद्वदालिनीपुलिनधियम् ॥२१॥
 पर्यस्त नन्दया सरया स्नानपुण्यतरोदया । विलोक्य भूतेशगिरिं विपुषा मिस्रयं ययु ॥२२॥
 ददृशुस्तत्र ते रम्यामल्का नाम वै पुरीम् । वनसौगण्डिकं चापि यत्र तन्नाम पङ्कजम् ॥२३॥
 नन्दा चान्कनन्दा च हरितौ शङ्खत पुर । तीर्थपादपदाम्भोजरङ्गमानीर पापने ॥२४॥
 ययो सुरस्त्रिय क्षत्रवरुण म्वधिष्यत । ऋद्धिन्ति पुष्ट मिश्रत्यो विगाढ रतिकर्षिता २५
 ययोस्तत्पानविभ्रान्तयकुङ्कुमभिर्ज्वरम् । त्रिदशोऽपि निरत्यम्भ पापयन्तो गजाम्बुजी ॥२६॥
 तारहेममहारक्षविमानशतगकुलाम् । पुष्ट पुण्यजनस्त्रीभियथा न सतदिदृश्वनम् ॥२७॥
 हित्वा यशेश्वरपुरीं वनसौगण्डिकं च तत् । द्रुमे कामदुर्धरेण चित्रमाल्यपलच्छदे ॥२८॥
 रक्तकण्ठस्तगानीकस्वरमण्डितरत्नपदम् । कल्लुषकुण्डलं च मरदण्डनलाशयम् ॥२९॥
 यनकुञ्जरसप्तहरिचन्दनवासुना । अधि पुण्यजनस्त्रीणां मुहुर्दमयन् मन ॥३०॥
 वैदूयकृत्तमोसना वाप्य उत्पलमालिनी । प्राप्त किम्पुरुषैरुद्धा त आरादृष्टशुर्वटम् ॥३१॥
 स योजनशतारसव पादोनविटपादत । पर्यवृत्ताचलच्छायो निर्नादस्तापवर्जित ॥३२॥
 तसिन् महायोगमये मुमुक्षुशरणे सुरा । ददृशु शिवमासीनस्येष्टाग्नयमिवात्मकम् ॥३३॥
 सनदनाद्यैमहासिद्धे शास्त्रे सशान्तविग्रहम् । उपास्यमानसग्या च भन्नागुत्तरशयाम् ॥३४॥
 विद्यातपोयोगपयमास्थित तमघीश्वरम् । चरत विश्वमुद्दद वात्सल्यालोकमल्लम् ॥३५॥
 लिङ्गं च तापसाभीष्टमस्मदण्डजटाजितम् । अङ्गेन सञ्चयाभ्रद्वया चन्द्रलेखा च विभ्रतम् ॥३६॥
 उपविष्ट दर्भमय्या तस्या ब्रह्म सनातनम् । नारदाय प्रयोचत पृच्छते शृण्वता सताम् ॥३७॥
 कृत्योरौ दक्षिणे सव्य पादपद्मं च जानुनि । बाहु प्रकोष्ठेऽश्वमालामासीन तकमुद्रया ॥३८॥
 त ब्रह्मनिर्वाणसमाधिमाश्रित व्युपाश्रित गिरिस्त योगकक्षाम् ।
 सलोकपाला मुनयो मनुनामाद्य मनु प्राञ्जल्य प्रणेमु ॥३९॥
 स तूपठभ्यागतमात्मयोनिं सुरासुरैरैरभिर्वादितारम्भि ।
 उतथाय चक्रे शिरसाभियन्दनमर्हत्तम कन्य यथैव यिष्णु ॥४०॥
 तयापरे सिद्धगणा महर्षिर्भिर्य वै समतादनु नीललारितम् ।
 नमस्कृत प्राह शशाङ्करोत्तर कृतप्रणाम ग्रहसन्निवात्मम् ॥४१॥

ग्रन्थोवाच

जाने त्वामीश विश्वस्य जगतो योनिबीजयो । शर्त्तं शिवस्य च पर यत्तद्ब्रह्म निरन्तरम् ॥४२॥

मेव भगवनेतच्छिवशक्त्यो सरूपयो । विश्व सृजति पात्यति श्रीङ्मनूणोपटो यथा ॥४३॥

त्वमेव धर्मार्थदुष्पापिपत्तये दक्षेन सूत्रेण ससर्जिणाध्वरम् ।

त्वयैवलोकेऽवसिताश्च सेतवो यान् ब्राह्मणा भद्रघते धृतमता ॥ ४४ ॥

त्व कर्मणा मङ्गलमङ्गलानां कर्तुं सा लोकतनुपेस्व पर या ।

अमङ्गलानां च तमिस्तमुत्खण विपयय केन तदेव कस्यचित् ॥ ४५ ॥

न वै सता त्वच्चरणार्पितात्मना भूतेषु सर्वेष्वभिपश्यता तव ।

भूतानि चात्मन्यपृथग्दिदृक्षता प्रायेण रोयोऽभिभवेद्ययापशुम् ॥ ४६ ॥

पृथग्विय कर्मदंशो दुराशया परोदयेनार्पितद्विजोऽनिशम् ।

परान् दुरुक्तैर्वितुदत्यस्तुदास्तान् मा वधीद्वैवधान् भवद्विघ्न ॥ ४७ ॥

यस्मिन् यदा पुष्करनाभमायया दुरन्तया स्पृष्टधिय पृथग्दृश ।

कुवन्ति तत्र ह्यनुकम्पया कृपा न साधयो दैवबलात्कृते क्रमम् ॥ ४८ ॥

भवास्तु पुष परमस्य मायया दुरन्तयास्पृष्टमति समस्तदृक् ।

तया हतात्मस्वनुकमचेतस्वनुग्रह कर्तुमिहार्हसि प्रभो ॥ ४९ ॥

कुर्वन्ध्वरस्योद्धरण हतस्य भोस्त्वयासमाप्तस्य मनो प्रजापते ।

न यत्र भाग तत्र भागिनो ददु कुयज्विनो येन मत्तो निनीयते ॥ ५० ॥

जीवताद्यजमानोऽय प्रपद्येताक्षिणी भग । भृगो ऋश्रणि रोहन्तु पूष्णो दन्ताश्च पूर्ववत् ॥ ५१ ॥

देवानां भग्नगात्राणामृत्विजा चायुधाश्मभि । भवतानुग्रहीतानामाशु मयोऽस्त्वनातुरम् ॥ ५२ ॥

एष ते रुद्र भागोऽस्तु यदुच्छिद्योऽध्वरस्य वै । यशस्ते रुद्रभागेन कल्पतामद्य यज्ञहन् ॥ ५३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुगणे पारमहन्त्या महिताया चतुर्थस्कन्धे रुद्रमात्मन नाम षष्ठोऽध्याय ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

इत्यजेनानुनीतेन भवेन परितुष्यता । अन्यथायि महाबाहो प्रहस्य श्रयतामिति ॥ १ ॥

श्रीमहादेव उवाच

नाथ प्रजेश बालानां वर्णये नानुब्रिन्तये । देवमायाभिभूतानां दण्डस्तत्र धृतो मया ॥ २ ॥

प्रजापतेर्दग्धशीर्ष्णो भवत्वजमुप शिर । मित्रस्य चक्षुपेक्षेत भाग स्व बर्हिषो भग ॥ ३ ॥

पूषा तु यजमानस्य दद्मिर्जक्षतु पिष्टमुक् । देवा प्रकृतसर्वाङ्गा ये म उच्छेपण ददु ॥ ४ ॥

बाहुभ्यामश्विनो पूष्णो हस्ताभ्या कृतबाहव । भवत्व-वर्षयवश्चाये बस्तदमश्रुर्भृगुर्भवेत् ॥ ५ ॥

मैत्रेय उवाच

तदा सर्वाणि भूतानि श्रुत्वा मीढुष्टमोदितम् । परिपुष्टात्मभिस्तात साधु साध्यायथाशुक्लम् ॥ ६ ।
 ततो मीढ्वा समामन्य सुनासीरा सहर्षिभि । भूयस्तद्देवयजन समीदयद्देवसो ययु ॥ ७ ।
 विधाय कात्तर्येन च तद्यदाह भगवान् भव । सन्दधु कस्य वायेन सवनीयपशो शिर ॥ ८ ।
 सधीयमाने शिरसि दग्धो रुद्राभिवीक्षित । सद्य सुत इवोत्तस्यौ ददशे चाप्रतो मृढम् ॥ ९ ।
 तदा कृपध्वजद्देवकिलारमा प्रजापति । शिवावलोकादभयन्तरदधद इवामल ॥ १० ।
 भयस्तवाय कृतधीनाशरोदनुरागत । औत्कण्ठ्याद्वाध्वकल्या सपरेता सुता स्मरन् ॥ ११ ।
 कृच्छ्रात्सस्तम्य च मन प्रेमविह्वलित सुधी । शशस त्रियलीकेन भावेनेष्ट प्रजापति ॥ १२ ।

दक्ष उवाच

भूयाननुग्रह जहो भवता कृतो मे दण्डस्त्वया मयि मृतो यदपि प्रलम्ब ।
 न मक्षवधुषु च वा भगवत्पश्या तुभ्य हरेक्ष युत एव भूतव्रतेषु ॥ १३ ॥
 त्रिप्रातपोव्रतधरान् सुखत स्म त्रिप्रात् ब्रह्मात्मतत्त्वमयितु प्रथम त्वमस्त्वाक् ।
 तद्वाह्यान् परम सवविपत्सु पाप्मि पाल पशूनिव विभो प्रगृहीतदण्ड ॥ १४ ॥
 योऽपि मया विदिततत्त्वदृशा सभाया त्रितो दुरुक्तिविशिखैरगणय्य तन्माम् ।
 अवाक् पतन्तमर्हत्तमनिदयापाद् दृष्ट्वाऽऽर्द्रया स भगवान् स्वकृतेन तुष्येत ॥ १५ ॥

मैत्रेय उवाच

क्षमाप्येव स मीढ्वास ब्रह्मणा चानुमन्त्रित । कर्म स ज्ञानयामास सोपाध्यायविगादिभि ॥ १६ ॥
 चेष्णव यरुषन्तत्यै त्रिकपाल द्विजोत्तमा । पुरोडाश निरवपन् वीरसर्गशुद्धये ॥ १७ ॥
 अध्वर्युणाऽऽत्तहविषा यजमानो विशाग्नते । धिया विशुद्धया दध्यौ तथा प्रादुरभूदरि ॥ १८ ॥
 तदा स्वप्नमया तेषा शोतयन्त्या दिशो दश । मुष्णस्तेज उपानीतस्ताश्च्येण शोत्रवाजिना ॥ १९ ॥
 श्यामो हिरण्यरश्नोऽर्ककिरीटजुष्टो नीलालकभ्रमरमण्डितमुण्डलास्य ।
 कन्वञ्जचक्रशरचापगदासिचर्मध्वजैर्हिरण्मयमुज्जैरिव कर्णिकार ॥ २० ॥
 वक्षस्यभिध्रितवधूर्वनमाल्युदारहावावलोककल्या रमयश्च विश्वम् ।
 पार्श्वभ्रमरद्वयजनचामरराजहृष श्वतातपत्रशशिनीपरि रज्यमान ॥ २१ ॥
 तमुपागतमालक्ष्य सर्वे सुरगणादय । प्रणेषु सहस्रोत्थाय ब्रह्मेद्र यथानायका ॥ २२ ॥
 तचेजसा इतरुच सत्रजिह्वा सप्ताध्वशा । मूर्मा धृताञ्जलिपुटा उपतश्चुरघोषजम् ॥ २३ ॥
 अप्यवाङ्मृत्यो यस्य महि त्वात्मभुतादय । ययामति गृणन्ति स्म कृतानुग्रहविग्रहम् ॥ २४ ॥
 दक्षो यद्दीताह्णसादनोत्तम यशेश्वर विश्वसृजा पर गुरुम् ।
 सुनन्दनदायनुगैर्दृत मुदा गृणन् प्रपेदे प्रयत कृताञ्जलि ॥ २५ ॥

दध उवाच

शुद्ध स्वयम्भुपरतालितुद्धववस्थ चिन्मात्रमेकमभय प्रतिपिष्य मायाम् ।

तिष्ठस्तथैव पुरुषात्ममुपेत्य तस्यामास्ते भवानपरिशुद्ध इवात्मतन्त्र ॥२६॥

ऋत्विज ऊचु

तत्त्व न ते वयमनशून रुद्रद्यापात्वर्भण्यवग्रहधियो भगवन् विदाम ।

धर्मोपलक्षणमिदं त्रिवृदध्वराख्यं ज्ञातं यदर्धमधिर्दयमदोध्यवस्था ॥२७॥

सदस्या ऊचु

तत्त्वध्वन्यशरण उरुक्लेशदुर्गोऽन्तर्कोप्रव्यालाविष्टे विषयमृगतृष्यात्मगेहोरुभार ।

न्द्रद्वन्द्वे खलमृगभये शोकदावेऽशुसार्थं पादोरुस्ते शरणं कदा याति कामोपसृष्ट ॥२८॥

रुद्र उवाच

तत्र वरद वराहप्रावाशिपेहातिलार्थे ह्यपि मुनिभिरसत्त्वैरादरेणार्हणीये ।

यदि रचितधिय माविचलोकोऽपिद्विदं अपति न गणये तत्त्वत्परानुग्रहेण ॥२९॥

भृगुरुवाच

यमायया गहनयापहृतात्मबोधा ब्रह्मादयस्तनुभृतस्तमसि स्वपन्त ।

नात्मन् भ्रिततव विदन्त्यधुनापि तत्त्व सोऽयं प्रसीदतु भवान् प्रणतात्मवन्धु ॥३०॥

ग्रहोवाच

नैतस्त्वरूपं भवतोऽसौ पदार्थभेदग्रहे पुरुषो यावदीक्षेत् ।

ज्ञानस्य चार्थस्य गुणस्य चाश्रयो मायामयाद् व्यतिरिक्तो यतस्त्वम् ॥३१॥

इन्द्र उवाच

इदमप्यव्युतं विश्वभावनं वपुरानन्दकरं मनोदृशाम् ।

सुरविद्विद्वत्क्षपणैरुदायुधैर्भुजदण्डैरुपपन्नमष्टभिः ॥३२॥

पत्न्य ऊचु

यशोऽयं तव यजनाय केन सृष्टो विष्वस्तं पशुपतिनाच दक्षकोपात् ।

तं नस्त्वं शवशयनाभशान्तमेधं यज्ञात्मजलिनरुचा दृशा पुनीदि ॥३३॥

ऋषय ऊचु

अनन्वितं ते भगवन् विचेष्टितं यदात्मना चरसि हि कर्म नाज्यसे ।

यत उपसेदुरीश्वरीं न मन्यते ॥३४॥

सिद्धा ऊचुः

अयं त्वत्कथामृष्टपीयूषनद्या मनोवारणं क्लेशदायामिदं च ।
तृपातीऽवगाढो न संसारं दाव न निष्कामति ब्रह्मसम्पन्नवत् ॥३५॥

यजमान्युवाच

स्वागतं ते प्रसीदेशं तुभ्यं नमः श्रीनिवाम श्रिया ज्ञान्तया प्रादि न ।
त्वामृतेऽधीश नाङ्गैर्मलं शोभत शीर्षहीनं कवचो यथा पूरुष ॥३६॥

लोमपाला ऊचुः

हृष्टं किं नो दृग्भिरसद्गृहैस्त्वं प्रत्यग्नृष्टा दृश्यते येन दृश्यम् ।
माया ह्येषा भवदीया हि भूमन् यस्त्वं पष्टं पञ्चभिर्भासि भूतैः ॥३७॥

योगेश्वरा ऊचुः

प्रेयाजं तेऽन्योऽस्त्यमुतस्त्वयि प्रभो विद्वात्मनीक्षेत्रं पृथग्य आत्मनः ।
अथापि भक्त्येशतयोपधावतामनं यद्वृत्त्यानुगृहाण वसल ॥३८॥
जगदुद्भवस्थितिलयेषु दैवतो बहुभिद्यमानगुणयाऽऽत्ममायया ।
रचितात्ममेदमतये स्वसंस्थया विनिवर्तितभ्रमगुणात्मने नमः ॥३९॥

ब्रह्मोवाच

नमस्ते धितस्तवाय धर्मादीनां च सत्तये । निर्गुणाय च यत्काष्ठा नाह वेदापरेऽपि च ॥४०॥

अग्निर्वाच

यत्तेजसाहं सुसामिद्वतेजा हव्यं यदे स्वध्वर आज्यसिक्तम् ।
तं यन्नियं पञ्चविधं च पञ्चभिः स्थिष्टं यजुर्भिः प्रणतोऽस्मि यज्ञम् ॥४१॥

देवा ऊचुः

पुरा कल्पापाये स्वकृतमुदरीकृत्य विकृतं त्वमेवायस्त्रास्मिन् सलिल उरगोऽद्राधिपयने ।
पुमान् शेषे सिद्धैर्हृदि विमृशितायात्मवदपि स एवाद्याश्नोर्धं पयि चरसि भृत्यानवसि न ॥४२॥

गन्धर्वा ऊचुः

अशाशास्ते देव मरीच्यादय एते ब्रह्मेन्द्राया देवगणा रुद्रपुंगवा ।
त्रीढामाण्ड विश्वमिदं यस्य निभूमस्तस्मै नित्यं नाथ नमस्ते करवाम ॥४३॥

विद्याधरा ऊचुः

स्वमाययार्थमभिपद्य क्लेशोऽस्मिन् कृत्वा ममाहमिति दुर्मतिफल्यै स्वैः ।
क्षितोऽप्यसद्विषयलालसं ब्राह्मणमोहं युष्मत्कथामृतनिषेवक उद्बुदस्येत् ॥४४॥

ब्राह्मणा ऊचुः

त्व ऋतुस्त्व इविस्त्व हुताश स्वय एव हि मन्त्र समिदर्भपात्राणि च ।
 एव सदस्यत्विजो दम्पती देवता अग्निहोत्र स्वधा सोम आज्य पशु ॥४५॥
 त्व पुरा गा रसाया महासूकरो दृष्ट्या पश्चिनीं वारणेन्द्रो यया ।
 स्तूयमानो नदह्नील्या योगिमिव्युजहर्ष्य त्रयीगात्र यशन्तु ॥४६॥
 स प्रसीद त्वमस्माकमाकाङ्क्षता दर्शन ते परिभ्रष्टसत्कर्मणाम् ।
 कीर्त्यमाने नृभिर्नामि यशेश ते यशविघ्ना क्षय यान्ति तस्मै नमः ॥४७॥

मेत्रेय उवाच

इति दक्ष कविर्यज्ञ भद्र रुद्रावमर्शितम् । कीर्त्यमाने हृषीकेशे सनिचे यशभावेन ॥४८॥
 भगवान् स्वेन भागेन सर्वात्मा सर्वभागभृक् । दक्ष बभाष आभाष्य प्रीयमाण इवानघ ॥४९॥

श्रीभगवानुवाच

अहं ब्रह्मा च सर्वेश्वर जगत् कारण परम् । आत्मेश्वर उपद्रष्टा स्वयद्गविविशेषण ॥५०॥
 आत्ममाया समाविश्य सोऽहं गुणमयीं द्विज । सृजन् रक्षन् हर्षन् विश्वदग्ने सञ्ज्ञा क्रियोचिताम् ॥५१॥
 तस्मिन् ब्रह्मण्यद्वितीये केवले परमात्मनि । ब्रह्मरुद्रौ च भूतानि भेदेनाशोऽनुपश्यति ॥५२॥
 यया पुमाद्यस्वाङ्गेषु शिर पाण्यादिषु क्वचित् । पारक्यबुद्धिं कुरुते एव भूतेषु मत्पर ॥५३॥
 त्रयाणामेकभावानां यो न पश्यति वै भिदाम् । सर्वभूतात्मना ब्रह्मन् स शान्तिमधिगच्छति ॥५४॥

मेत्रेय उवाच

एव भगवताऽऽदिष्ट प्रजापतिपतिर्हरिम् । अर्चित्वा ऋतुना स्वेन देवानुभयतोऽयजत् ॥५५॥
 रुद्र च स्वेन भागेन ह्युपाधावत्समाहित । कर्मणो देवसानेन सोमपानितरानपि ।

उदवस्य सहत्विग्भिः सस्त्रावबभूय ततः ॥५६॥

तस्मा अप्यनुभावेन स्वेनैवावाप्तराघसे । घर्म एव मर्तिं दत्त्वा त्रिदशास्ते दिव ययुः ॥५७॥
 एव दाक्षायणीं हित्वा सती पूर्वकलेवरम् । जज्ञे हिमवत क्षेत्रे मेनायामिति श्रुतम् ॥५८॥
 तमेव दयितं भूय आबृङ्क्ते पतिमम्बिका । अनन्यभायैकगतिं शक्तिं सुतेव पूरुषम् ॥५९॥
 एतद्भगवत् शम्भो कर्म दक्षाध्वरदुह । श्रुतभागवताच्छिष्यादुद्धवा मे बृहस्पते ॥६०॥

पवित्र परसीद चेष्टित यशस्यमायुष्यमघौघमर्षणम् ।

इति श्रीमद्भागवतसंहितायां चतुर्थस्कन्धे अध्याय ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

सनकाद्या नारदश्च शृमुहंसोऽवगिर्यति । नैत गृहान् ब्रह्मसुता ह्यावसन्नुष्वरेतस ॥ १ ॥
 मृषाधर्मस्य भार्याऽऽसीद्दम्भ माया च शत्रुहृन् । असूत मिथुन तत्तु निर्भृतिजगदेऽपज ॥ २ ॥
 तयो समभनहोमो निकृतिश्च महामते । ताम्या मोघश्च हिंसा च यदुरुचि स्वशाकलि ३
 दुरुक्तौ कलिरावत्त भय मृत्यु च सत्तम । तयोश्च मिथुन जज्ञे यातना निरयस्तया ॥ ४ ॥
 समग्रेण मयाऽऽत्पात प्रतिस्पर्शस्तवानघ । त्रि भुवैतत्पुमान् पुण्यं विधुनोत्यात्मनो मलम् ॥
 अयात कीतये वश पुण्यकीर्तं कुरुद्वह । स्वायभुवस्यापि मनोहरेरशशजन्मन ॥ ६ ॥
 प्रियत्रतोत्तानपादौ शतरूपापते सुतो । वामुदेवस्य कल्या रक्षाया जगत स्थितौ ॥ ७ ॥
 जाये उत्तानपादस्य सुनीति सुरचिस्तयो । सुरचि प्रेयसी फणुर्नेतरा यत्सुतो ध्रुव ॥ ८ ॥
 एन्दा सुरचे पुत्रमद्रमारोप्य लालयन् । उत्तम नारुक्षन्त ध्रुव राजाम्यनन्दत ॥ ९ ॥
 तथा चिकीर्षमाण त सपत्न्यास्तनय ध्रुवम् । सुरचि शृण्वतो राज्ञे सेर्ष्यमाहातिगर्विता ॥ १० ॥
 न वत्स नृपतेर्विष्ण्य भवानारोडुमर्हति । न गृहीतो मया यत्त्व कुक्षावपि नृपात्मज ॥ ११ ॥
 बालोऽसि बत नात्मानमन्यस्त्रीगर्मसम्भृतम् । नूनं वेद भवान् यस्य दुल्भेऽर्घ्ये मनोरथ ॥ १२ ॥
 तपसाऽऽराध्य पुरुष तस्यैवानुग्रहेण मे । गर्भेत्वंसाधयात्मानयदीच्छसि नृपासनम् ॥ १३ ॥

मैत्रेय उवाच

मातु सपत्न्या स दुरुचिविद्ध श्वसन् रूपा दण्डहतो ययाहि ।
 हित्वा मिपन्त पितरः स्रजवाच जगाम मातु प्रवदन् सकाशम् ॥ १४ ॥
 त नि श्वसन्त स्फुरिताघरोष्ठं सुनीतिरुत्तम उदूह्य बालम् ।
 निशम्य तत्पौरमुत्थानितात् सा विष्वधे यद्ददित सपत्न्या ॥ १५ ॥
 सोत्सृज्य धैर्यं विललाप शोकदायामिना दावलतेव बाला ।
 वाक्य सपत्न्या सरती सरोजश्रिया दृशा बाष्पकलामुवाह ॥ १६ ॥
 दीर्घं श्वसन्ती वृजिनस्य पारमपश्यती बालकमाह बाला ।
 मामङ्गल तात परेषु मद्या मुद्वेजे जनो यत्परदुःखदस्तत् ॥ १७ ॥
 सत्यं सुरच्याभिहितं भगवन्मे यद् दुर्मगाया उदरे गृहीत ।
 सान्येन वृद्धश्च विजृम्भते या भार्येति वा बोधुमिदस्यतिर्मां ॥ १८ ॥
 आतिष्ठ तत्तात विमत्सरस्त्वमुक्तं समात्रापि यदव्यलीकम् ।
 आराधयाधोऽजपादपद्म यदीच्छसेऽद्यासनमुत्तमो यथा ॥ १९ ॥

यस्याह्मिपद्म परिचय विश्वविभावनायात्तुणाभिपत्ते ।
 अजोऽप्यतिष्ठत् खलु पारमेष्ठ्य पदं जितात्मभक्तनाभिवन्द्यम् ॥ २० ॥
 तथा मनुयों भगवान् पितामहो यमेकमत्या पुष्टदक्षिणैर्मते ।
 इष्टाभिपेदे दुरयाममन्यतो भौम मुरं दिव्यमयावर्ग्यम् ॥ २१ ॥
 तमेव घत्साभय भूत्यवसलं मुमुक्षुभिर्मृग्यपदान्जपद्वितम् ।
 अनन्यभावे निजधर्मभाषिते मत्स्यवस्थाय भजस्य पूरुषम् ॥ २२ ॥
 नान्य तत पश्यलाशलोचाद्दु सच्छिदते मृगयामि कचन ।
 यो मृग्यते हस्तगृहीतपद्मया धियेतरेरङ्ग विमृग्यमाणया ॥ २३ ॥

मैत्रेय उवाच

एव सञ्जल्पित मातुराकर्ण्यापागम यच्च । सन्निवृत्त्यात्मनाऽऽत्माननिश्चयामभितु पुरात् ॥
 नारदस्तदुपाकर्ण्य शत्वा तस्य चिकीर्षितम् । सृष्ट्वा मूर्धन्यवप्नेन पाणिना ग्राहविस्मित ॥ २५ ॥
 अहो तेज सत्रियाणा मानभङ्गममृष्यताम् । बालोऽप्यय दृढा धत्ते यत्समातुरगद्वच ॥ २६ ॥

नारद उवाच

नाधुनाप्यवमान ते सम्मान वापि पुत्रक । लक्ष्याम कुमारस्य सत्तस्य व्रीहनादिषु ॥ २७ ॥
 विक्ष्ये विद्यमानेऽपि न ह्यसन्तोपहेतव । पुष्टो मोहमृते भिन्नायल्लोके निजकर्मभि ॥ २८ ॥
 परितुष्येत् ततस्तात तावन्मात्रेण पूरुष । दैवोपसादित मावद् वीक्ष्येद्वरगतिं शुच ॥ २९ ॥
 अथ माग्रेपदिष्टेन योगेनावरुत्ससि । यत्प्रसाद स त्रै पुसा दुराराध्यो मतो मम ॥ ३० ॥
 मुनय पदवीं यस्य नि सङ्गेनोरुजमभि । न विदुर्मृगयन्तोऽपि तीव्रयोगसमाधिना ॥ ३१ ॥
 अतो निवर्ततामेव निर्वचन्मव निष्फल । यतिष्यति भवान् काले श्रेयसा समुपस्थिते ॥ ३२ ॥
 यस्य यद् दैवविहित स तेन सुखदु खयो । आत्मानतोपयन् देही तमस पारमृच्छति ॥ ३३ ॥
 गुणाधिकान्मुद लिप्सेदनुकोश गुणाधमात् । मैत्रीं समानादन्विच्छेत् तपैरभिभूयते ॥ ३४ ॥

ध्रुव उवाच

सोऽय शमो भगवता सुखदु खहतात्मनाम् । दर्शित कृपया पुसा दुर्दशाऽस्मद्विधैस्तु य ॥ ३५ ॥
 अथापि मेऽविनीतस्य धात्त घोरमुपेयुष । मुरुष्या दुर्वचोमाणैर्न भिन्ने भयते हृदि ॥ ३६ ॥
 पद त्रिमुवनोत्कृष्ट जिगीयो साधु वर्त्म मे । मृष्टस्मत्पितृभिर्ग्राह्यजन्यैरप्यनधिष्ठितम् ॥ ३७ ॥
 नृा भवान् भगवतो योऽङ्गज परमेष्ठिन । पितुदन्नटते वीणा हितार्यं जगतोऽर्जवत् ॥ ३८ ॥

मैत्रेय उवाच

इत्युदाहृतमाकर्ण्य भगवान् ५ । प्रीत प्रत्याह त बाल सद्वाक्यमनुकम्पया ॥ ३९ ॥

नारद उवाच

जन्त्याभिहित पया ॥ ते । भगवान् वासुदेवस्त भज

धर्मार्थनाममोक्षारथ य इच्छेच्छ्रेय आत्मन । एकमेव हरेस्तत्र कारण पादसेवनम् ॥४१॥
 तत्तान गच्छ भद्र ते यमुनापास्तं शुचि । पुण्य मधुवन यत्र सात्रिष्य नित्यदा हरे ॥४२॥
 ज्ञात्वा तु सवन तस्मिन् कालिन्त्या सलिले शिवे । कृतोचितानि णिउसद्वात्मन कल्पितासन ॥४३॥
 प्राणायामेन निवृत्ता प्राणेन्द्रियमनामन्म् । शनैस्त्वदस्याभिध्याये मनसा गुरुणा गुग्म् ॥४४॥
 प्रसादाभिपुष्ट शरीरप्रसन्नवदनेक्षणम् । सुताम सुभुव चारुण्योल सुरमुन्दरम् ॥४५॥
 तरुण रमणीयाङ्गमरुणोष्ठेभ्या ररम् । प्रणताध्वय दृग्ध शरण्य वरुणार्णवम् ॥४६॥
 श्रीव साङ्ग धनश्याम पुरुष धनमालिनम् । शङ्खचक्रगदापद्मेभिर्व्यक्तचतुर्भुजम् ॥४७॥
 किराटिन कुण्डलिन केयूरकलयाभितम् । कौस्तुभाभरणग्रीव पीतकौशेयवाससम् ॥४८॥
 राज्ञीकलापयस्त लसत्काञ्चनपूरम् । दर्शनीयतम शात मनोनयनवर्धनम् ॥४९॥
 पद्म्या नखमणिभेषयाविलसद्भ्या समर्चताम् । हृत्पद्मकर्मिकाधिष्ण्यमात्रम्यात्मन्यर्वास्थितम् ॥५०॥
 मयमानमभिध्यायेत् सानुरागारलोचनम् । नित्यतनैकभूतेन मनसा धरदयमम् ॥५१॥
 एव भगवतो रूप सुभद्र ध्यायतो मन । निवृत्त्या परया त्प्रे सभ्यन्न न निवर्तते ॥५२॥
 जप्यश्च परमो गुह्य भूयता मे दृपात्मज । य सस्तरान प्रपठन् पुमान् पश्यति स्वेचरान् ॥५३॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

मनेषानेन देवस्य कुर्याद् द्रव्यमयी बुध । सपर्यो विविधैर्द्रव्यैर्देशकालविभागवित् ॥५४॥
 सलिले शुचिभिर्माल्यैश्चैर्मूलजलादिभि । शस्ताङ्कुराशुचैश्चाचैत्तुलस्या प्रियया प्रभुम् ॥५५॥
 द्रव्यमयीमर्चाक्षित्यम्वादिषु वाचयेत् । आभृतात्मा मुनि शान्तो मितवाट् मितवन्यमुक् ॥५६॥
 स्वेच्छावतारचरितैरचिन्त्यनिजमायया । करिष्यत्युत्तमदलोक्ताद्भ्यायेद्दृष्टयङ्गम् ॥५७॥
 परिचया भगवतो यावय पूर्णसक्ति । ता मन्त्रहृदयेनैव प्रयुज्यान्मन्त्रमूर्तये ॥५८॥
 एव कायेन मनसा उचया च मनोगतम् । ररिव्रमाणो भगवान् मक्तिमररिचर्यया ॥५९॥
 पुताममाथिना सम्यग्भजता भागवर्धन । श्रेयो दिशत्यभिमत यदमोदिषु देहिनाम् ॥६०॥
 विरक्तचेन्द्रियरतो भक्तियोगेन भूयसा । त निरन्तरभावेन भजेतादा विमुक्तये ॥६१॥
 इत्युक्तस्त परिक्रम्य प्रणम्य च दृगभ्र । ययौ मधुवन पुण्य हरेश्चरणचर्चितम् ॥६२॥
 तपोवन गत तस्मिन् पविष्टोऽन्त पुर मुनिः । अतिहर्षको राश मुखानीन उवाच तम् ॥६३॥

नारद उवाच

राजन् किं ध्यायसे दीर्घं मुनेन परिशुष्यता । किं या न रिष्यते कामो धर्मो वार्येन संयुत ॥६४॥

राजोवाच

मुता मे बालको ब्रह्मन् स्त्रीणेनाकरुणात्मना । निराशित पञ्चवर्षं सह माया महान् कवि ॥६५॥
 अप्यनार्यं वने ब्रह्मन् मास्मादत्यर्भवं वृका । आत शयान क्षुधित परिम्लानमुखाभुजम् ॥६६॥

अहो मे वत दीरात्म्य स्त्रीजितस्थोपधारय । योऽङ्ग प्रेम्णाऽऽरुक्षन्त ताम्यनन्दमसत्तम ॥६७॥

नारद उवाच

मा मा शुच स्वतनय देवगुप्त विशाम्पते । तत्प्रभावमविशय प्रावृद्धो यद्यशो जगत् ॥६८॥
सुदुष्कर कर्म कृत्वा लोकपालैरपि प्रभु । एष्यत्यचिरतो राजन् यशो विपुलयस्तव ॥६९॥

मैत्रेय उवाच

इति देवर्षिणा प्रोक्त विश्रुत्य जगतीपति । राजलक्ष्मीमनाहत्य पुत्रमेवान्वचितयत् ॥७०॥
तत्रामिषिक्त प्रयतन्नामुपोष्य विभावरीम् । समाहित पयचरदृष्ट्यादेशेन पूरुषम् ॥७१॥
त्रिरात्रान्त त्रिरात्रान्ते कपित्थब्रदराशन । आत्मवृत्त्यनुसारेण मास ण्येऽर्चयन् हरिम् ॥७२॥
द्वितीय च तथा मास षष्ठे षष्ठेऽर्भको दिने । तृणपणादिभि शीर्णे कृतानोऽम्यर्चयन् विभुम् ॥७३॥
तृतीय चानयन्मास नयमे नवमेऽहनि । अन्नमक्ष उत्तमश्लोकमुपाषावत्समाधिना ॥७४॥
चतुर्थमपि चै मास द्वादशे द्वादशेऽहनि । वायुमक्षो जितश्वासो ध्यायन् देवमधारयत् ॥७५॥
पञ्चमे माम्यनुप्राप्ते जितश्वासो वृषात्मज । ध्यायन् ब्रह्म पदैकेन तस्यौ स्थाणुरिवाचल ॥७६॥
सर्वतो मन आकृष्य हृदि भूतेन्द्रियाशयम् । ध्यायन् भगवतो रूप नाद्राक्षोत् किञ्चनापरम् ॥७७॥
आधार महदादीना प्रधानपुरुषेश्वरम् । ब्रह्म धारयमाणस्य त्रयो लोकाश्चकम्पिरे ॥७८॥

यदैकपादेन स पार्थिवार्भकस्तस्यौ तदद्भुष्टनिपीडिता मही ।

ननाम तत्रार्धमिमेन्द्रधिष्ठिता तरीव सव्येतरत पदे पदे ॥७९॥

तस्मिन्नभिध्यायति विश्वमात्मनो द्वार निरुष्यामुमनन्यया धिया ।

लोका निरुच्छ्वासनिपीडिता भृश सलोकपाला शरण ययुर्हरिम् ॥८०॥

देवा ऊचुः

नैव विदामो भगवन् प्राणरोध चराचरस्यातिलसत्त्वधाम्न ।

विषेहि तत्रो वृजिनादिमोक्ष प्राप्ता वय त्वा शरण शरण्यम् ॥८१॥

श्रीभगवानुवाच

मा भैष्ट बाल तपसो दुरत्ययान्निवर्तयिष्ये प्रतियात स्वधाम ।

यतो हि व प्राणनिरोध आसीदौत्तानपादिर्मयि सगतात्मा ॥८२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्या संहितायां चतुर्थस्कन्धे ह्यवचरितेऽष्टमोऽध्याय ॥ ८ ॥

अथ नवमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

उरुक्रमे कृतावनामा
ततो गह्वरमता मघोर्वन मृत्यु

स वै धिया योगविपान्तीमया हृत्पद्मकोशे स्फुरित तद्विप्रभम् ।
 तिरोहित सद्गुणैवोपलक्ष्य बहि स्थित तदवस्थ ददर्श ॥ २ ॥
 तदर्शनेनागतसाध्वस क्षितावव-दताङ्ग विनमस्य दण्डयत् ।
 दृग्मया प्रपश्यत् परिवन्निगार्भकश्चन्द्रनिवासेन मुजैरियाश्रितम् ॥ ३ ॥
 स त विवक्षतमतद्दिद हरिशाखास्य सर्वस्य च हृदयस्थित ।
 कृताञ्जलिं ब्रह्ममयेन कम्बुना पस्पार्णं याल कृपया कपोले ॥ ४ ॥
 स वै तदैव प्रतिपादिता गिर देवीं परिशततरात्मनिर्णय ।
 त भक्तिभावोऽम्भ्यगुणादस्तत्पर परिश्रुतोद्भवस ध्रुवसिति ॥ ५ ॥

ध्रुव उवाच

योऽन्त प्रविश्य मम चाचमिमा प्रसुता सञ्जीवयत्यतिलक्षतिपर स्वधाम्ना ।
 अन्याश्च हस्तचरणभ्रवणरत्नादीन् प्राणात्तमो भगवत पुरुषाय तुभ्यम् ॥ ६ ॥
 एकस्मिन्मेव भगवन्निदमात्मशक्त्या मायाख्ययोरुगुणया महदाद्यशेषम् ।
 सृष्टानुविश्य पुरुषस्तदसद्गुणेषु नानेव दारुण्य विभावसुवद्विभाषि ॥ ७ ॥
 त्वद्वक्त्या वयुन्येदमचष्ट विद्वन्मुत्तप्रबुद्ध इव नाथ भवत्प्रपन्न ।
 तस्यानग्न्यशरण तव पादमूल विस्मर्यते कृतविदा वयमार्तबन्धो ॥ ८ ॥
 नूनं विमुष्टमतस्तव मायया ते ये त्वा भवाप्ययविमोक्षणमन्यरेतो ।
 अर्चन्ति कल्पकतरु कुणपोपमोग्धमिच्छति यत्स्पर्शज निरयेऽपि नृणाम् ॥ ९ ॥
 या निर्गुतिस्तनुभृता तव पादपद्मयानाद्भवज्जनकथाभ्रवणेन वा स्यात् ।
 सा ब्रह्मणि स्वमहिमयपि नाथ मा भूत्किं तन्तरासि लुलिततपतता विमानात् ॥ १० ॥
 भक्तिं मुहुः प्रवहता त्वयि मे प्रवृज्जो भूयादनन्त महताममलाशयानाम् ।
 येनाञ्जलोस्वणमुद्रव्यसन भवान्धि नेष्ये भवद्गुणकयामृतपानमत्त ॥ ११ ॥
 ते न स्मरन्त्यतितरा प्रियमीश मर्त्ये ये चान्वद सुतमुह्यद्गदवित्तदारा ।
 ये त्वज्जनाभ भवदीयपदारविन्दसौगन्ध्यद्वन्द्वेषु कृतप्रसङ्गा ॥ १२ ॥
 तिर्यङ्मगद्विजसरीसृपदेयदैत्यमत्यादिभि परिचित सदसद्विशेषम् ।
 रूप सविष्ठमज ते महदाद्यनेक नात पर परम वेदि न यत्र वाद ॥ १३ ॥
 कल्पात् एतदखिल जठरेण शङ्कन् शोते पुमान् स्वद्वगनन्तसखस्तदङ्गे ।
 यन्नामिहियुद्धकाश्चनलोकपद्मगर्भे शुमान् भगवते प्रणतोऽस्मि तस्मै ॥ १४ ॥
 त्व नित्यमुक्त्परिगुदविबुद्ध आत्मा कूटस्थ आदिपुरुषो भगवास्त्यधीश ।
 यद्बुद्धयर्थास्तिस्रिषण्डितया स्वदृष्ट्या द्रष्टा स्थितावधिमलो व्यतिरिक्त आस्ते ॥ १५ ॥

यस्मिन् विरुद्धगतयो ह्यनिश पतन्ति विशादयो विविधशक्तय आनुपूर्व्यात् ।
तद्भूत विश्वभयमेकमनन्तमाद्यमानन्दमाश्रमविकारमह प्रपद्ये ॥ १६ ॥
सत्पाशिषो हि भगवंस्तव पादपद्ममासीसामाभजत पुरुषार्थमूर्ते ।
अप्येवमर्थं भगवान् परिपाति दीनात् पाश्रेय वत्समनुग्रहात्तरोऽन्मान् ॥ १७ ॥

मैत्रेय उवाच

अथाभिदुत एव ये गत्सङ्कल्पेन धीमता । भृत्यापुरक्षो भगवान् प्रतिपाद्येदमब्रवीत् ॥ १८ ॥

श्रीमगवानुवाच

वेदाहं ते व्यवसित हृदि राजन्यशालक । तत्प्रयच्छामि भद्रं ते दुरापमपि मुमत ॥ १९ ॥
नान्यैरधिष्ठित भद्र यद्वाजिष्णु भुवधिति । यत्र प्रदर्शिताराणा ज्योतिषा चक्रमादितम् ॥ २० ॥
मेढ्या गोचक्रगत्स्यास्तु परस्तात्कल्पयाहिनाम् । घर्मोऽग्नि वश्यप शुक्रो मुनयो ये वनौकस ।

चरन्ति दक्षिणीकृत्य भ्रमन्तो यत्ततारवा ॥ २१ ॥

प्रस्यिते तु वनं पित्रा दत्त्वा गा घमश्रम । पट्विशद्वपसाहस रक्षिताव्याहतेन्द्रिय ॥ २२ ॥
त्वद्भातर्युत्तमे नष्टे मृगयाया तु तमना । अवेणती यनमाता दावामि सा प्रवेक्ष्यति ॥ २३ ॥
इष्टा मां यशहृदयं यशै पुष्कलदक्षिणे । भुक्त्वा चेहाशिष सत्या अन्ते मासस्सरिष्यसि ॥ २४ ॥
ततो गन्तासि मत्स्थानं सवलोकनमस्कृतम् । उपरिष्ठादपिभ्यस्त्व यतो नावर्तते गत ॥ २५ ॥

मैत्रेय उवाच

इत्यर्चितं स भगवानतिदिश्यामन पदम् । बालस्य पश्यतो धाम स्वमगाद्गरुडध्वज ॥ २६ ॥
सोऽपि सङ्कल्पज विष्णो पादसेवोपसादितम् । प्राप्य सङ्कल्पनिर्वाणं नातिप्रीतोऽभ्यगात् पुरम् ॥ २७ ॥

विदुर उवाच

सुदुर्लभं यत्परमं पदं हरेर्मायायिनस्तत्परणार्चनार्जितम् ।
लब्ध्वाप्यसिद्धार्थमिवैकजमना कथं स्वमात्मानममन्यतार्थवित् ॥ २८ ॥

मैत्रेय उवाच

मातु सपत्न्या वाग्वागैहृदि विद्वस्तु तान् स्मरन् । नैच्छ मुक्तिपतेर्मुक्तिं तस्मात्तापमुपेयिवान् ॥ २९ ॥

ध्रुव उवाच

समाधिना नैऋतवेन यत्पदं विदुः सनन्दादय ऊर्ध्वरेतस ।
मासेरहं पद्भिरमुष्य पादयोऽष्टाया मुपेत्यागता पृथग्व्रति ॥ ३० ॥

अहो वत ममानात्म्य मन्दभाग्यस्य पश्यत । भवच्छिद पादमूलं गत्वायाचे यदन्तवत् ॥ ३१ ॥
मतिर्विदूषिता देवै पतद्भिरसहिष्णुभिः । यो नारदयचस्तप्य नामाहिपमसत्तम ॥ ३२ ॥
देवीं मायामुपाश्रित्य प्रसुप्त इव भिन्नहृक् । तप्ये द्वितीयेऽप्यसति भ्रातृभ्रातृव्यहृदुजा ॥ ३३ ॥

तमेनमात्मनि दुष्टविग्रहे व्यपाधितं त्रिगुणमेवमधरम् ।

आत्मानमन्विच्छ विमुक्तमात्मन् गमिषिद भेदमसत्प्रतीयते ॥ २९ ॥

त्व प्रत्यगात्मनि तदा भगवत्प्राप्त आनन्दमात्र उपपन्नमनश्चो ।

मक्ति विषय परमाशनकैरयिधार्म य विभेत्त्यसि ममाहमिति प्ररुदम् ॥ ३० ॥

स्यच्छ रोप भद्र त प्रनीप श्रेयसा परम् । भुतन भूयसा रात्रजगदेव यथाऽऽमयम् ॥ ३१ ॥

येनोत्प्राप्तपुरुषात्क उद्भिजत मृशम् । त दुषस्तद्रा गच्छेद्विच्छन्नभयमात्मन ॥ ३२ ॥

हेतुन गिरिशम्राद्रुधनदस्य स्वया कृतम् । यन्मिश्रापुण्यजनान् भ्रातृभानित्यमर्षित ॥ ३३ ॥

त प्रसादय वत्सा सुप्रत्या प्रभयोक्तिभि । नयावमदत्ता तेज दुष् गोऽभिगमिष्यति ॥ ३४ ॥

एव स्वायम्भुव पोत्रमनुशास्य मनुभुम् । तेनाभिरन्दित शास्त्रमिति स्वपुरगयो ॥ ३५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्षी सत्तामं चतुर्थस्कन्धे एवाध्यायः ॥ १२ ॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

मन्त्रेय उवाच

ध्रुव निरुक्तं प्रतिबुद्धय वैशद्यारुपतमन्यु भगवान् परोक्षर ।

तत्रागतधारणयश्चकिन्तरे तस्मैमानोऽभ्यवदत् कृताञ्जलिम् ॥ १ ॥

घनद उवाच

भो भो शत्रियदायाद परितुष्टोऽसि तेऽनघ । यस्त्य रितामहादेशाद्देर दुस्त्यजमत्यज ॥ २ ॥

न मवानरपीयशान यथा भ्रातर तव । बाल एव हि भूताना प्रभुरप्ययभाषयो ॥ ३ ॥

अह त्रमित्त्वयाया घोरशानात्पुरुषस्य हि । स्वाप्नोनाभाव्यतद्रचानाद्यया वचनिर्ययो ॥ ४ ॥

तद्रच्छ ध्रुव भद्र ते भगवन्तमबोद्धवम् । सप्तभूतात्ममाधेन सप्तभूतात्मविमहम् ॥ ५ ॥

मजस्व भजनीयाह्विमभवाय भवच्छिदम् । युक्त विरहितं शक्त्या गुणमप्याऽऽत्ममायया ॥ ६ ॥

कृषीहि काम रूप यमनोगत मत्तस्त्वमौत्तानपदेऽविशङ्कित ।

वर वरार्होऽभ्युज्जनाभगादयोरनन्तर त्वा वयमङ्ग शुभ्रम् ॥ ७ ॥

मन्त्रेय उवाच

स राजराजेन वराय चोदितो ध्रुवो महाभागवतो महामति ।

हरो स घमेऽवल्लिता स्मृतिं यथा तत्त्वयत्नेन दुरत्यय तम ॥ ८ ॥

तस्य प्रीतेन मनसा ता द्रव्यैर्विहस्तात । पश्यतोऽन्तदधे सोऽपि स्वपुरं प्रत्यपद्यत ॥ ९ ॥

अयायजत यशेश क्रतुभिर्भूरिदक्षिणै । द्रव्यक्रियादेवताना कम वर्मवत्प्रदम् ॥ १० ॥

सर्वात्मन्यभ्युतेऽसर्वे तीर्त्तया भक्तिप्रदहन् । ददशात्मनि भूतेषु तमेवावस्थितं विभुम् ॥ ११ ॥

तमेव शीलसम्पन्नं ब्रह्मण्यं दीनवत्सलम् । गोप्तारं धमसेत्तु ना मेनिरे पितरं प्रजा ॥१२॥
 पट्विंशद्वर्षसाहस्रं शशास क्षितिमण्डलम् । भोगैः पुण्यक्षयं कुर्वन्तभोगैरशुभक्षयम् ॥१३॥
 एव बहुसहस्रं कालं महात्माविचलेन्द्रियं । त्रिवर्गांशयिकं नीत्वा पुत्रायादानृपासनम् ॥१४॥
 मन्यमान इदं विदन् मायारचितमात्मनि । अविद्यारचितस्वप्नगर्भनगरोपमम् ॥१५॥

आत्मस्यपत्यसुहृदो बलमृद्धकोशमन्तं पुरं परिविहारभुवश्च रम्या ।

भूमण्डलं जलधिमेतलमाकलय्य कालोपसृष्टमिति स प्रययौ विशालाम् ॥ १६ ॥

तस्या विशुद्धकरणं शिववार्विगाह्यं यद्वाऽऽसनं जितमरुमनसा हृताक्षः ।

स्थूले दधारं मगधप्रतिरूपं एतद् ध्यायस्तदव्यवहितो व्यसृजत्समाधौ ॥ १७ ॥

भक्तिं ह्यौ भगवति प्रवहन्नजस्रमानं दवाण्यकल्याणं मुहुरधमानः ।

विलिख्यमानहृदयं पुल्काचिताङ्गो नारमानमस्सरदसाविति मुचलिक्ष्णुः ॥ १८ ॥

स ददर्श विमानाग्र्यं नभसोऽनतरद् ध्रुवं । विभ्राजयद्दशदिशो राकाप्रतिमिवोदितम् ॥१९॥

तनानु देवप्रवरौ चतुर्भुजौ श्यामौ किशोरावरुणाभुजेक्षणौ ।

स्थितावबध्यं गदां सुवाससौ किरीटहाराङ्गदचाद्यकुण्डलौ ॥२०॥

विश्राय तातुत्तमगायत्रिकुरावभ्युत्थितं साध्वसविस्मृतक्रमः ।

ननाम नामानि गृणन् मधुद्विषं पापत्पघनानाविति सहताञ्जलिः ॥२१॥

तं कृष्णपादाभिनिविष्टचेतसं बद्धाञ्जलिं प्रश्रयन्प्रकन्धरम् ।

मुनं दनन्दानुरसृत्य सस्मितं प्रत्यूचतुः पुष्करनाभसम्मतौ ॥२२॥

मुनन्दनन्दावूचतुः

भो भो राजन् सुभद्र ते वाच नोऽग्रहितं शृणु । यं पञ्चवर्षस्तपसा भवान् देवमतीतृपत् ॥२३॥

तस्याखिलजगद्वातुरावा देवस्य शार्ङ्गिणः । पार्षदाविह सम्प्राप्तौ नेतुं त्वा भगवत्पदम् ॥२४॥

सुदुर्जयं विष्णुपदं जितं त्वया यत्सूर्योऽप्राप्य विचक्षते परम् ।

आतिष्ठ तच्चन्द्रदिवाकरादयो ग्रहक्षताराः परिरयन्ति दक्षिणम् ॥ २५ ॥

अनास्थितं ते पितृभिरन्यैरप्यङ्गं कर्हिचित् । आतिष्ठ जगता वन्द्यं तद्विष्णोः परमपदम् ॥२६॥

एतद्विमानप्रवरमुत्तमश्लोकमौलिना । उपस्यापितमायुष्मन्प्रधरोदुः स्वमर्हसि ॥२७॥

मैत्रेय उवाच

निशम्य वैकुण्ठनियोज्यमुख्ययोर्मधुच्युतं वाचमुक्त्वा मप्रिय ।

मुनीन् प्रणम्याशिष्यमम्यवादयत् ॥ २८ ॥

परीत्याभ्यर्च्य च । इत्येव तदधिष्ठातुं विभ्रद्रूपं हिरण्यम् ।

तदोत्तानपद पुत्रो ददशा तत्कमागतम् । मृत्योर्मूर्ध्नि पद दत्त्वा आहरोहान्मुत गृहम् ॥३०॥
 तदा दुःखभयो नेदुमृदङ्गणवादय । गन्धमुरया प्रजगु पेतु कुसुमवृष्टय ॥३१॥
 स च मर्त्यलोन्मारोक्षन् सुनीतिं जननीं ध्रुव । ज वस्तरदग हित्वा दीना यास्ये त्रिविष्टपम् ॥३२॥
 इति व्यवधित तस्य व्यवसाय सुरोत्तमौ । दशयामासतुर्द्वीं पुरो यानेन गच्छतीम् ॥३३॥
 तत तत्र प्रशसद्भि पथि वैमानिकै सुरै । अवकीर्यमाणो ददृशे कुसुमै क्रमशो ग्रहान् ॥३४॥
 तिलोर्की देवयानेन सोऽतिप्रज्य मुनीनपि । परस्ताद्यद् ध्रुवगतिर्विष्णो पदमयाम्यगात् ॥३५॥

यन् भ्राजमान स्वधनैव सप्रता लोकास्त्रयो ह्यनु विभ्राजन्त एते ।

यन्नात्रजज्ञ उपु येऽननुग्रहा प्रजति भद्राणि चरन्ति येऽनिशम् ॥ ३६ ॥

या ता समदृश शुद्धा सवभूतानुरज्जना । या त्वज्जसाच्युतपदमच्युतप्रियवाधवा ॥३७॥
 इत्युत्तानपद पुत्रो ध्रुव कृष्णपरायण । अभूत्तयाणा लोकाना चूडामणिरिवामल ॥३८॥
 गम्भीरनेगोऽनिमित्त ज्योतिषा चक्रमाहितम् । यस्मिन् भ्रमतिकौरव्य मेढ्याभिप्रगवागण ॥३९॥
 महिमान विलाक्यास्य नारदो भगवानृषि । आतोय तितुदन्लोकान् सनेऽगायत्प्रचेतसाम् ४०

नारद उवाच

नून सुनीते पतिदेवतायास्तप प्रभावस्य सुतस्य ता गतिम् ।

दृष्ट्वाभ्युगधानपि वेदवादिनो नैवाधिगतु प्रभवन्ति किं नृपा ॥ ४१ ॥

य पञ्चवर्षो गुरुदारवाङ्मरैर्मित्रेण यातो हृदयेन दूयता ।

वन मदादेशकरोऽजित प्रभु जिगाय तद्भक्तगुणै पराजितम् ॥ ४२ ॥

य धात्रबधुमुवि तस्याविरूढमचारुक्षेदपि वर्षपूरौ ।

पट्पञ्चवर्षो यदहोभिरस्ये प्रसाद्य वैजुण्ठमवाप तत्पदम् ॥ ४३ ॥

मैत्रेय उवाच

एतत्तेऽभिहित सर्वं यत्पृष्टोऽहमिह त्वया । ध्रुवस्योत्तमयशसश्चरित समत सताम् ॥४४॥

धन्य यशस्यमायुष्य पुण्य स्वस्त्ययन महत् । स्वर्ग्य ध्रौव्य सौमनस्य प्रशस्यमघमर्षणम् ॥४५॥

सुत्वेतच्छ्रद्धयाभीशमच्युतप्रियचेष्टितम् । भवेद्भक्तिर्भगवति यया स्यात्क्षेशसहाय ॥४६॥

महत्प्रमिच्छता तीर्थं श्रोतु शीलादयो गुणा । यत्र तेजस्तदिच्छ्रुता मानो यत्र मनस्विनाम् ॥४७॥

प्रयत कीर्तयेत्प्रात समवाये द्विज-प्रनाम् । साय च पुण्यश्लोकस्य ध्रुवस्य चरित महत् ॥४८॥

पौर्णमास्या सिनीवास्या द्वादस्या श्रवणेऽपवा । दिनशय्ये व्यतीपाते सक्रमेऽर्चनेऽपि वा ॥४९॥

श्रावयच्छ्रद्धयानाना तीर्थपादपदाश्रय । नेच्छस्तत्रात्मनाऽऽत्मान सन्तुष्ट इति सिध्यति ५०

शनमशाततत्त्वाय यो दद्यात्सत्ययेऽमृतम् । कृपालोर्दाननायस्य देवास्तस्यानुगृह्यते ॥५१॥

इदं मया तेऽभिहितं कुरुद्वह ध्रुवस्य विख्यातविशुद्धकर्मण ।

हित्वाभक्तं क्रीडनशानि मातुर्गृहं च विष्णु शरणं यो जगाम ॥५२॥

३१ श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यं सद्दिनाया चतुर्थस्कन्धे ध्रुवचरितं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

सूत उवाच

निश्चयं कौपारविणोपवर्णितं ध्रुवस्य वैकुण्ठपदाधिरोहणम् ।

प्रसूतभावो भगवत्पद्मोक्षजे प्रष्टुं पुनस्तं विदुरं प्रचक्षते ॥ १ ॥

विदुर उवाच

के ते प्रचेतसो नाम कस्यापत्यानि सुप्रतः । कस्यान्ववाये प्रख्याता कुत्र या सप्रमासतः ॥ २ ॥

मन्ये महाभागवतं नारदं देवदर्शनम् । येन प्रोक्तं त्रियायोगं परिचयाविधिर्हरेः ॥ ३ ॥

स्वधर्मशीले पुरुषैर्भगवान् यत्पूरुषः । इक्ष्यमानो भक्तिमता नारदेनेरितं किल ॥ ४ ॥

यास्तां देवर्षिणा तत्र वर्णितां भगवत्कथा । मह्यं शुश्रूषे ब्रह्माः कात्स्न्येनाचष्टुमर्हसि ॥ ५ ॥

मेघेय उवाच

ध्रुवस्य चोत्कलं पुनः पितरि प्रसिद्धे वनम् । सार्वभौमश्रियं नैऋतदधिराजासनं पितुः ॥ ६ ॥

स जन्मनोपशान्तात्मा नि सङ्गं समदर्शनः । ददर्श लोके विततमात्मानं लोकमात्मनि ॥ ७ ॥

आत्मानं ब्रह्म निर्वाणं प्रत्यस्तमितविग्रहम् । अवबोधरसैकात्म्यमानन्दमनुसततम् ॥ ८ ॥

अव्ययच्छिन्नयोगाग्निदग्धकर्ममलाशयः । स्वरूपमवस्त्वानो नात्मनोऽन्यं तदैक्षत ॥ ९ ॥

जडान्धवधिरान्मत्तमूकाकृतिरतमतिः । लक्षितं पयि बालानां प्रशान्ताचिर्बिबानलः ॥ १० ॥

मत्वा तं जडमुन्मत्तं कुलवृद्धा समन्त्रिणः । वत्सरं भूपतिं चक्रुर्यवीयास भ्रमे सुतम् ॥ ११ ॥

स्वर्गार्थिर्वत्सरस्येष्टा भार्यासुतं ब्रह्मात्मजान् । पुष्पाण्यं तिरमकेतुं च इधमूर्जं यसु जयम् ॥ १२ ॥

पुष्पाण्यस्य प्रभा भार्या दोषा च द्वे बभूवतुः । प्रातर्मध्यदिनसायमिति ह्यासन् प्रभासुता ॥ १३ ॥

प्रदोषो निशिषो व्युष्ट इति दोषासुताश्च यः । व्युष्टं सुतं पुष्करिण्यां सवतेजसमादधे ॥ १४ ॥

स चक्षुः सुतमाकृत्या पत्न्या मनुमवाप ह । मनोरसुतं महिषीं विरजातद्वला सुतान् ॥ १५ ॥

पुरु कुत्स त्रितं युष्मत् सत्यवन्तमृतं धृतम् । अमिष्टोममतीरात्रं प्रशुम्नं शिविमुत्सुकम् ॥ १६ ॥

उत्सुकोऽजनयत्पुत्रान् पुष्करिण्यां बहुत्तमान् । अङ्गं सुमनसं रपातिं ब्रतुमङ्गिरसं गयम् ॥ १७ ॥

सुनीयाङ्गस्य या पत्नी सुपुत्रे वनमुत्सृज्यम् । यद्वै शील्यात्स राजर्षिर्निर्विण्णो निरगात्पुरात् ॥ १८ ॥

यमङ्गं शेषं कुपिता वाग्वा मुनयः किल । गतासोक्तस्य भूयस्ते ममन्धुर्दक्षिणं करम् ॥ १९ ॥

अराजके तदा लोके दस्युभिः पीडिता प्रजा । जातो नारायणाग्नेन पृथुराद्यः क्षीतीश्वरः ॥ २० ॥

ततोऽननपद पुत्रो ददशा तस्मागतम् । मृत्योर्मूर्तिर्नि पद दत्त्वा आकरोहान्मुत गृहम् ॥३०॥
 तदा हुहुमयो नेदुर्मदङ्गणवादय । गन्धर्वमुरया प्रजगु पेतु कुसुमवृष्टय ॥३१॥
 स च स्वर्लोक्मारोक्षन् सुनीतिं जननीं ध्रुव । अ बस्तरदग हित्वा दीना यास्ये त्रिविष्टपम् ॥३२॥
 इति व्यसित तस्य स्ववसाय सुरोत्तमौ । दग्धामासतुर्देवीं पुरो यानेन गच्छतीम् ॥३३॥
 तत्र तत्र प्रशसन्नि पथि वैमानिकैः सुरैः । अरकीर्यमाणो ददशो कुसुमे क्रमशो महान् ॥३४॥
 त्रिलोकीं देवयानेन सोऽतिगन्ध सुनीनपि । परस्ताद्यद् ध्रुवगतिर्विष्णो पदमयाम्बगात् ॥३५॥

यद् भ्रातृमात्रं स्वस्वैव सप्ततो लोकास्त्रयो ह्यनु विभ्राजत एते ।

यज्ञानजज्ञानुषु येऽननुग्रहा प्रजति भद्राणि चरति यऽनिशम् ॥ ३६ ॥

या ता समदश गुद्धा गवभूतानुरञ्जना । या व्यञ्जसाच्युतपदमच्युतप्रियवान्धवा ॥३७॥

इत्युत्तानपद पुनो नुन कृष्णपरायण । अभूत्प्रयाणा लोकाना चूडामणिरिवामल ॥३८॥

गम्भीरगोऽनिमिष ज्योतिषा चक्रमाहितम् । यस्मिन् भ्रमति कौरव्य मेत्यामिव गवागण ॥३९॥

महिमानं विष्णुकथाल्य नारदो भगवात्पि । आतोय वितुदन्लोकान् सनेऽगायत्प्रचेतसाम् ४०

नारद उवाच

नूनं सुनीते पतिदेवतायास्तप प्रभावस्य सुतस्य ता गतिम् ।

दृष्ट्वाभ्युपगानपि वेदवादिनो नैराधिगतु प्रभवन्ति किं नृपा ॥ ४१ ॥

य पञ्चगव्यं गुरुदारवाक्शरैर्मित्रेण यातो हृदयेन दूयता ।

यन मदादेशकरोऽजित प्रभु जिगाय तद्भक्तगुणैः पराजितम् ॥ ४२ ॥

य द्वाप्रबधुमुपि तस्याधिरूढमवारुहोदपि वर्षपूर्वौ ।

पट्पञ्चवर्षौ यदशोभिरसौ प्रसाद्य वैकुण्ठमप्य तत्पदम् ॥ ४३ ॥

मैत्रेय उवाच

एतत्तेऽभिहितं सर्वं यत्पृष्टोऽहमिह त्वया । ध्रुवस्योत्तमपञ्चशतधरितं समतं सताम् ॥४४॥

घयं यशस्यमायुष्य पुण्यं स्वस्त्वयनं महत् । स्वर्ग्यं प्रीत्य सौमनस्य प्रशस्यमधमपणम् ॥४५॥

भुवैतच्छ्रद्धयाभीष्णमच्युतप्रियचेष्टितम् । भवेद्भक्तिभगवति यया स्यात्क्षेत्रसक्षय ॥४६॥

महत्प्रमिच्छता तीर्थं श्रोतुं शीघ्रदया गुणा । यत्र तेजस्तदिच्छन्ना मानो यत्र मनस्विनाम् ॥४७॥

प्रपत कर्तयेत्प्रातः समयाये द्विजमनान् । सपि च पुण्यश्लोकस्य ध्रुवस्य चरितं महत् ॥४८॥

पौर्णमास्या यिनीवाच्या द्वादश्या श्रवणेऽप्यवा । दिनशये व्यतीपाते मक्रमेऽर्द्धदिनेऽपि वा ॥४९॥

भावयच्छ्रद्धावानां तीर्थपादपदाभय । नेच्छस्तत्रा मनाऽऽत्मानं सन्तुष्ट इति सिध्यति ५०

ज्ञानमशततवाय यो दद्यात्सत्यमेऽमृतम् । कुपालोर्दीननायस्य देवाहास्यानुरहते ॥५१॥

कदपत्य वर मन्ये उदपायान्मुखा पदस्य । निधिचेत यद्वा मर्त्यो यत्प्रेक्ष्यति यद्वा ॥४६॥
 एर स निर्विण्मना तृपो यद्वा भिशीय उतपाय मशेदयोदयात् ।
 अलम्पिद्रोऽनुपलक्षितो तृभिर्हिंत्वा गतो वेनमुव प्रमुखात् ॥४७॥
 विशाय निधिच गत पति प्रजा पुरोहितामात्यष्टद्वगणादय ।
 विचिक्मुह्यर्था मतिशोककातरा यया निगूढं पुष्प पुयोगिन ॥४८॥
 अलम्पन्त पदवीं प्रजावतेऽतोद्यमा प्रमुपच्युत ते पुरीम् ।
 श्वापीर ममेतानभिषय साधयो यवेदय पौरव भर्तृनिष्ठम् ॥४९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारशरसां संहितायां चतुर्थस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

भृग्वादयस्ते मुनयो लोकाणां शेमदर्शिनः । गोतयंसति वै नृणां पश्यन्त पशुसाम्यताम् ॥ १ ॥
 वीर मातरमाहूय मुनीषा ब्रह्मचादिनः । प्रकृत्यसमत वेनमम्यपिञ्चन् पतिं भुव ॥ २ ॥
 श्रुत्वा तृपासनगत वेनममुप्रशासनम् । तिलिस्युर्दस्य सद्य सर्वप्रस्ता इयास्तवः ॥ ३ ॥
 स आरूढनृपस्यान उग्रद्वोऽष्टविभूतिभिः । अवमेने महाभागान् स्तब्ध सम्भावित स्वतः ॥४॥
 एवं मदाय उत्सिक्तो निरङ्कुश इय द्विपः । पर्यट् रयमास्याय कम्पयजिव रोदसी ॥ ५ ॥
 नयष्ट्य न दातव्यं न होतव्यं द्विजा क्वचित् । इति न्यवारयद्धर्मं भेरीघोषेण सर्वशः ॥ ६ ॥
 वेनस्यावेक्ष्य मुनयो दुष्टुत्तस्य विचेष्टितम् । विमृश्य लोकव्यसनं कृपयोचुः सप्तत्रिणः ॥ ७ ॥
 अहो उभयतः प्राप्त लोकस्य व्यसनं महत् । दाहपुभयनो दीप्त इव तस्करपालयो ॥ ८ ॥
 अराजम्भयादेय कृतो राजातदर्हणः । ततोऽप्यासीद्भयत्यद्य कथं स्यात्स्वस्ति देहिनाम् ॥९॥
 अहेरिष पय पोष पोषकस्याप्यनर्थभृत् । वेन प्रकृत्यैव खलु मुनीयागभसम्भवः ॥१०॥
 निरूपित प्रजापाल स जिघासति वै प्रजा । तथापि सान्त्वयेयामा नुमास्मास्तत्पातकं स्पृशेत् ॥११॥
 तदिदं द्विर्द्वारसदृष्टो वेनोऽस्माभिः कृतो नृपः । सान्त्वितो यदि नो बान्धवः प्रहृष्यत्यधर्मकृत् ॥१२॥
 लोकधिकारसदग्धं ददिध्याम स्वतेजसा । एवमध्यवसायैर्न मुनयो गूढमयवः ॥

उपमन्यामुनन् वेन सात्वयित्वा च सामभिः ॥ १३ ॥

मुनय ऊचुः

नृपवर्यं नियोधेतद्यत्ते विशापयाम भो । आयु श्रीबलकीर्त्तिना तव तात विवर्धनम् ॥१४॥
 धर्मं आचरित पुषा वाङ्मनः कायबुद्धिभिः । लोकान् विशोकान् वितरत्ययान् त्यमसन्निनाम् ॥१५॥
 स ते मा विनोदोदीर प्रजानां शेमलक्षणः । यस्मिन् विनष्टे नृपतिरैश्वर्यादवरोहति ॥१६॥

गिदुर उवाच

तस्य शीर्षनिधे साधोर्ब्रह्मण्यस्य महात्मन । राज्ञ कथमभूदुष्टा प्रजा यद्विमना ययौ ॥२१॥
किं वाशे येन उद्दिश्य ब्रह्मदण्डमयूयुजन् । दण्डप्रतपरे राक्षि मुनयो धर्मकोविदा ॥२२॥
नावध्येय प्रजायाञ्च प्रजाभिरपवानपि । यदसौ लोकपालानां विभक्त्योज स्वतेजसा ॥२३॥
एतदास्यादि मे ब्रह्मन् मुनीनात्मजचेष्टितम् । भद्रधानाय भक्त्या त्व परावरचितम् ॥२४॥

मंत्रेय उवाच

अज्ञोऽध्वमेध राजर्षिराजहार महान्रुतम् । नाजग्मुर्देवतास्तस्मिन्नाहूता ब्रह्मवादिभि ॥२५॥
तन्मूर्तुर्पिस्मितास्तत्र यजमानमर्षत्विज । हवींषि हूयमानानि न ते गृह्णन्ति देवता ॥२६॥
राजन् हवींषा दुष्टानि भद्रयाऽऽसादितानि ते । छांदास्यपातयामानि योजितानि धृतप्रतै ॥२७॥
न पिदामह दयानां हेलन वयमण्वपि । यत्र गृह्णन्ति भागान् स्वान् ये देवा कमवाक्षिण २८

मंत्रेय उवाच

अज्ञो द्विजवा तृत्वा यजमान मुदुर्मना । तत्प्रष्टु व्यसृजद्वाच सदस्यास्तदनुशया ॥२९॥
नागच्छन्त्याहुता देवा न गृह्णन्ति प्रशानिह । सदसस्पतयो श्रूत किमवद्य मया कृतम् ॥३०॥

सदसस्पतय ऊचुः

नन्दयद्भवतो नाथ तावमनाक् स्थितम् । अस्त्येक प्राक्तनमप्य यदिहेहृक् त्वमप्रज ॥३१॥
तथा सावय मद्र ते आत्मान सुप्रज नृप । इष्टस्ते पुत्रकामस्य पुत्र दास्यति यशमुक् ॥३२॥
तथा स्वभागधेयानि प्रहीष्यन्ति दिवौ रम । यद्यश्च पुरुष साक्षादपत्याय हविर्भूत ॥३३॥
तास्तान् कामान् हरिर्दद्याद्यान् यान् कामयते जन । आराधितो यथैवैष तथा पुसा पलोदय ॥३४॥
इति व्यवशिता निप्रास्तस्य राज्ञ प्रजातये । पुरोडाश निरवपञ् शिपिविधाय विष्णवे ॥३५॥
तस्मात्पुरुष उत्तस्यो हेममाल्यमलाम्बर । हिरण्मयेन पात्रेण सिद्धमादाय पायसम् ॥३६॥
स विप्राभुजतो राजा गृहीत्वाञ्जलिर्नौदनम् । अवघ्राय मुदा युक्तं प्रादात्सत्न्या उदारधी ॥३७॥
सा तत्पुत्रवत राशी प्रादय वै पत्न्यादधे । गर्भे काल उपावृत्ते कुमार सुपुत्रेऽप्रजा ॥३८॥
स बाल एव पुत्रयो मातामहमनुव्रत । अधर्मोद्योन्नव मृत्यु तेनामयदधार्मिक ॥३९॥
स शरासनमुपम्य मृगपुर्ननगोचर । हत्येषाधुमृगान् दोनान् वेनाऽसावित्यरौजन ४०
आकटे श्रीढता बाला वयम्यानतिद्वारुण । प्रमथ्य निरतुर्नोद्य पशुमारममारयत् ॥४१॥
स विचर्य खल पुत्र शाश्वतैर्विविधैर्नृप । यदा न शास्ति कस्यो मृशमासीत्सुदुर्मना ॥४२॥
प्रादणाम्यर्चितो देवो मेऽप्रजा गृहमेधिन । क्रदपत्यमृतं तु स ये न विन्दन्ति दुर्मरम् ॥४३॥
यत पारीयशी कीर्तिरधर्मश्च मशरूणाम् । यतो विरोध सर्वेषां यत आधिरनन्तक ॥४४॥
अस्य प्रज्ञादेर्यं वै मोक्षघनमात्मन । पण्डितो बहुमन्येत यदया कलेद्यदा गृहा ॥४५॥

उदपत्य वर मन्ये सदपर्याच्युत्ता पदात् । निर्विद्येत गृहामर्त्यो यत्क्लेशनिवहा गृहा ॥४६॥
 एव स निर्विण्णमना नृपो गृहान्निशीय उत्थाय महोदयोदयात् ।
 अलम्बनिद्रोऽनुपलक्षितो नृभिर्हित्वा गतो वेनमुव प्रसुताम् ॥ ४७ ॥
 विशाय निर्विद्य गत पतिं प्रजा पुरोहितामात्यसुहृद्गणादय ।
 विचिक्युरुध्वापतिशोककातरा यया निगूढ पुरुष कुयोगिन ॥ ४८ ॥
 अलक्षयन्त पदवीं प्रजापतेऽतोद्यमा प्रत्युपसृत्य ते पुरीम् ।
 शृपीन् समेतानभिवक्ष्य साधवो यवेदयन् पौरव भतुविप्रम् ॥ ४९ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्स्या संहितायां चतुर्थस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

मृगवादयस्ते मुनयो लोकाना क्षेमदर्शिन । गोत्तर्यसति वै नृणा पश्यन्त पशुसाम्यताम् ॥ १ ॥
 चीर मातरमाहूय मुनीया ब्रह्मवादिन । प्रकृत्यसमत वेनमभ्यपिबन् पतिं भुव ॥ २ ॥
 श्रुत्वा नृपासनगत वेनमायुप्रशासनम् । निलित्सुर्दस्य सद्य सर्वत्रस्ता इवाखव ॥ ३ ॥
 स आरूढनृपस्थान उन्नद्धोऽष्टविभूतिभि । अवमेने महाभागान् स्तब्ध सम्भावित स्वत ॥ ४ ॥
 एव मदान्ध उत्सिक्तो निरङ्कुश इव द्विप । पर्यटन् रयमास्याय कम्पयन्ति रोदसी ॥ ५ ॥
 न यष्टव्य न दातव्य न होतव्य द्विजा क्वचित् । इति न्यवारयद्धर्म भेरीघोषेण सर्वश ॥ ६ ॥
 वेनस्यावेक्ष्य मुनयो दुर्दृष्टस्य विचेष्टितम् । विमृश्य लोकव्यसन कृपयोचु स्म सत्रिण ॥ ७ ॥
 अहो उभयत प्राप्त लोकेत्य व्यसन महत् । दारुण्युभयतो दीप्त इव तस्करपालयो ॥ ८ ॥
 अराजकभयादेय कृतो राजातदर्हण । ततोऽप्यासीद्भवत्यद्य कथ स्यात्स्वस्ति देहिनाम् ॥ ९ ॥
 अहेरिव पय पोष पोषकस्याप्यनर्थभृत् । वेन प्रकृत्यैव खलु मुनीयागर्भसम्भव ॥ १० ॥
 निरूपित प्रजापाल स जिघासति वै प्रजा । तयापि सान्त्वयेमामुनास्मास्तत्पातक स्पृशेत् ॥ ११ ॥
 तद्विद्वद्भिरसद्वृत्तो वेनोऽस्माभि कृतो नृप । सात्त्वितो यदि नो वाच न प्रदीष्यत्यधर्मकृत् ॥ १२ ॥
 लोकधिकारसन्दग्ध दहिष्याम स्वतेजसा । एवमध्यवसायै न मुनयो गूढमन्यव ।

उपव्रज्याम्रुगन् वेन सात्वयित्वा च सामभि ॥ १३ ॥

मुनय ऊचुः

नृपवर्य निघोषैतद्यत्ते विज्ञापयाम भो । आयु श्रीबलकीर्त्तिना तव तात विवर्धनम् ॥ १४ ॥
 धर्म आचरित पुसावाङ्मन कायबुद्धिभि । लोकान् विशोकान् वितरत्ययानन्त्यमसङ्गिनाम् ॥ १५ ॥
 स ते मा विनयेद्दीर प्रजाना क्षेमलक्षण । यस्मिन् विनष्टे नृपतिरैश्वर्यादिवरोऽहति ॥ १६ ॥

राजतसाधमात्येभ्यश्चोरादिभ्यः प्रजा नृप । रक्षन् यथा बलि गृह्णन्निह प्रेत्य च मोदते ॥१७॥
 यस्य राष्ट्रे पुरे चैव भगवान् यशपूरुष । इज्यते स्वेन घर्मेण जनैर्वर्णश्रमान्विते ॥१८॥
 तस्य राशौ महामाग भगवान् भूतभावन । परितुष्यति विश्वात्मा तिष्ठतो निजशासने ॥१९॥
 तस्मिंस्तुष्टे किमप्राप्य जगतामीश्वरेश्वरे । लोका सपाला ह्येतस्मै हरन्ति बलिमाहता ॥२०॥

त सर्वलोकामरयश्चग्रह त्रयीमय द्वयमय तपोमयम् ।

यज्ञैर्निचिन्नैर्यजतो भवाय ते राजन् स्वदेशानतुरोद्धमदृषि ॥ २१ ॥

यज्ञेन युष्मद्विषये द्विजातिभिर्विंशतयमानेन सुरा कला हरे ।

स्विष्टा सुतुष्टा प्रदिशति यान्छित तद्वेलन नार्हसि वीर चेष्टितुम् ॥ २२ ॥

येन उवाच

बालिशा बत यूय वा अधर्मे घममानिन । ये वृत्तिद पति हित्या जार पतिश्रुपासते ॥२३॥
 अवज्ञानन्धमी मूढा नृपरूपिणमीश्वरम् । नानुविन्दन्ति ते मद्रमिह लोके परत्र च ॥२४॥
 नो यशपुरुषो नाम यत्र वो भक्तिरीदृशी । भर्तृलोहविदूराणा यथा जारे क्रुयोपिताम् ॥२५॥
 विष्णुर्विरिञ्चो गिरिश इन्द्रो वायुर्यमो रवि । पर्जन्यो घनद सोम क्षितिर्गमिरपांस्पति ॥२६॥
 एते चाये च विनुधा प्रभवो वरदापयो । देहे भवन्ति नृपते सर्वदेवमयो नृप ॥२७॥
 तस्मात्मा धर्मभिर्विप्रा यजन् गतमरसरा । बलि च मह्य हरत मत्तोऽन्य कोऽग्रमुक् पुमान् ॥२८॥

मैत्रेय उवाच

इत्य विषययमति पापीयातुत्यथ गत । अनुनीयमानस्तद्याज्ञानचक्रे भ्रष्टमङ्गल ॥२९॥
 इति तेऽस्तवृतास्तेन द्विजा पण्डितमानिना । भग्नया मव्ययाज्ञाया तस्मै विदुर चुनुधु ॥३०॥
 हन्यता हन्यतामेव पाप प्रकृतिदारुण । जीवज्ञगदसायाश्च कुरुते ममसाद् ध्रुवम् ॥३१॥
 नायमर्हत्यसद्वृत्तो नरदेववरासनम् । योऽधियक्षपति विष्णु विनिर्दत्यनवप्रप ॥३२॥
 को येन परिचक्षीत येनमेनमृतेऽशुमम् । प्रात ईदृशमैश्वर्यं यदनुग्रहभाजन ॥३३॥
 इत्य व्यवसिता हतुमृषयो रूढमयन । निर्जपुर्हुङ्कृतैर्बेन इतमच्युतानेन्दया ॥३४॥
 शृण्विभि रगाधमपद गते पुनकलेनरम् । सुनीया पालयामास निद्यायोगेन शोचती ॥३५॥
 एकदा मुनयस्ते तु सरस्वतसिलिङ्गप्लुता । हुत्वाग्नीन् सत्कथाश्रुत्वरुपयिषा सरित्ते ॥३६॥
 वीक्ष्योत्थितान् महोत्पातानाहुर्लोकभयङ्करान् । अप्यभद्रमनायाया दस्युभ्यो न भवेद्भुव ॥३७॥
 एव मृशन्त शृण्वो धात्रा सवतोदिशम् । पासु सनुयितो भूरिक्षोराणामभिलुम्पताम् ॥३८॥
 तद्रुप्रद्रवमाशय लोकस्य वसु लुम्पताम् । भवत्युपरते तस्मिन्तन्यो य च जिपासताम् ॥३९॥
 चोत्प्राप जनपद हीनसत्त्वमराजकम् । लोकाग्रावारयन् शक्ता अपि तद्दोषदर्शिन ॥४०॥
 ब्राह्मण समदक् शान्तो दीनाना सनुपेक्षक । सपते ब्रह्म तस्यापि भिन्नभाण्डात्ययो यथा ॥४१॥

नाहस्य यशो राजदेशेय गस्यानुमति । अमोघवीर्यादिप्राप्तोऽस्मिन् केशवाभया ॥४२॥
 विनिश्चित्यैवमृषयो विपन्नस्य महीपते । ममप्युरुह तरसा तप्रासीद्वाहुको नर ॥४३॥
 काकट्फोऽतिहस्ताग्रो हस्तबाहुर्महाहनु । हस्तपाशिसनाशग्रो रक्षाशस्ताम्रमूर्धज ॥४४॥
 तप्तु तेऽयनत दीन किं करोमीति यादिनम् । निपीदित्यमुदस्तात स निपादस्ततोऽभवत् ॥४५॥
 तस्य वशास्तु नैपादा गिरिकाननगोचरा । येषाहरणायमागो धेनुकल्पमुत्क्षणम् ॥४६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्ये सद्गितायां चतुर्ग्वक्त्रे कृष्णविरिते निपादोत्तरांशे चतुर्दशोऽध्यायः १५

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

अथ तस्य पुनर्विप्रैरपुत्रस्य महीपते । बाहुभ्या मय्यमानाभ्या मिथुन समपद्यत ॥ १ ॥
 तद् दृष्ट्वा मिथुन जातमृषयो ब्रह्मवादिन । ऊचु परमसन्तुष्टा विदित्वा भगवत्कलाम् ॥ २ ॥

मृषय ऊचु

एष विष्णोर्भगवत फला भुवनपालनी । इय च लक्ष्म्या सम्भूति पुरुषस्थानपायिनी ॥ ३ ॥
 अथ तु प्रथमो रागा पुमान् प्रथयिता यश । पृथुर्नाग महाराजो भविष्यति पृथुभया ॥ ४ ॥
 इय च सुदती देवी गुणभूषणभूषणा । अर्चिर्नाम वरारोहा पृथुमेवावकृष्यती ॥ ५ ॥
 एष साधादरेरक्षो जातो लोकरिरक्षया । इय च तत्परा दि श्रीरनुजशेऽनपायिनी ॥ ६ ॥

मैत्रेय उवाच

प्रशसन्ति स्म त विप्रा गार्धर्वप्रवरा जगुः । मुमुक्षु मुमनोघारा सिद्धा नृत्यन्ति स्व स्त्रिय ॥ ७ ॥
 शङ्कर्त्यमृदङ्गाद्या नेदुर्दुन्दुभयो दिवि । तत्र सर्व उपाजग्मुर्देवपितृणा गणा ॥ ८ ॥
 ब्रह्मा जगद्गर्देवै सहास्रत्य सुरेश्वरै । दैत्यस्य दक्षिणे हस्ते दृष्ट्वा चिह्न गदाभूत ॥ ९ ॥
 पादयोररविन्द च त वै मेने हर कलाम् । यस्याप्रतिहत चक्रमश स परमेष्ठिन ॥ १० ॥
 तस्याभिपेक्ष आरब्धो ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभि । आभिपेक्षचनिकान्यस्मा आजहु सवतो जना ॥ ११ ॥
 सरित्समुद्रा गिरयो नागा गाव लगा मृगा । द्यौ क्षिति सर्वभूतानि समाजहृरुपायनम् ॥ १२ ॥
 सोऽभिपिक्तो महाराज मुनासा सान्वलङ्कृत । पत्याचिपालङ्कृतया विरेजेऽग्निरिवापर ॥ १३ ॥
 तस्मै जहार घनदो हैम वीर वरासनम् । वरुण सलिलस्तावमातपत्र शशिप्रभम् ॥ १४ ॥
 वायुश्च बालव्यजने धर्म कीर्तिमयी स्तजम् । इन्द्र किरीटमुत्कृष्ट दण्ड सयमनयम् ॥ १५ ॥
 ब्रह्मा ब्रह्मसय वम भारती हारमुत्तमम् । हरि सुदर्शन चक्र तत्परान्यव्याहताभियम् ॥ १६ ॥
 दशचन्द्रमसि रुद्र शतचन्द्र तथाम्बिका । सोमोऽमृतमयानश्वास्तृषा रूपाश्रय रयम् ॥ १७ ॥
 अमिराजगय ५ ॥ १५ ॥ भू पादुके योगमय्यौ द्यौ पुष्पावलिमवहम् ॥ १८ ॥

नाट्य सुगीत वादिभ्रमन्तधान च रोचग । श्रुपयश्चाक्षिप सत्या समुद्र शङ्खमात्मजम् ॥१९॥
 सिधव पर्वता नद्यो रमवीथीमहात्मन । सुतोऽय मागधो वदीत स्तोतुमुपतस्थिरे ॥२०॥
 स्तावकास्तानभिप्रेत्य पृथुर्यैय प्रतापवान् । मेघनिर्हृदया वाचा प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥२१॥

पृथुरुवाच

भो सूत हे मागध भौम्य यदिहोत्रेऽधुनास्वष्टगुणस्य मे स्यात् ।
 किमाश्रयो मे न्तव एष योज्यता मामय्यभूयन् वितपा गिरोच ॥ २२ ॥
 तस्मात्परोऽस्मदुपश्रुतायत्नकरिभ्यस्य स्तोत्रमपीच्यवाच ।
 सत्युत्तमश्लोकगुणानुवादे जुगुप्सित न स्तवयन्ति सन्ध्या ॥ २३ ॥
 महद्गुणानात्मनि कर्तुमीश क स्तावसै स्तावयतेऽस्यतोऽपि ।
 तस्याभविष्यन्निति विप्रलब्धो जनावशस्य कुमतिर्न वैद ॥ २४ ॥
 प्रभो ह्यात्मन स्तोत्र जुगुप्सन्त्यपि विश्रुता । ह्रीमन्त परमोदारा पौरुष वा विगर्हितम् ॥२५॥
 यय त्वविदिता लोके सुनाद्यापि यरीमभि । कर्मभि कथमात्मान गापयिष्याम बालवत् ॥२६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा संहितायां चतुर्थस्कन्धे पृथुचरिते पञ्चदशोऽध्याय ॥ १५ ॥

अथ षोडशोऽध्यायः

मेत्रेय उवाच

इति श्रुवाण नृपति गायका मुनिचोदिता । तुष्टुषुस्तुष्टमनसस्ताद्रागमृतसेवया ॥ १ ॥
 नाल वय ते महिमानुवर्णने यो देववयोंऽवततार मायया ।
 वेनाङ्गजातस्य च पौरुषाणि ते वावस्पतीनामपि बभ्रमुर्धिय ॥ २ ॥
 अयाप्युदारभवस पृथोर्हरे कलावतारस्य कयामृताहता ।
 यथोपदेश मुनिभि प्रचोदिता स्थाप्यानि कर्माणि वय वितमहि ॥ ३ ॥
 एष धर्मभृता श्रेष्ठो लोक धर्मेऽनुवर्तयन् । गोप्ता च धर्मसेतूना शास्ता तत्परिपयिनाम् ॥ ४ ॥
 एष वै लोकपालाना विभक्त्येकस्तनौ तनु । काले काले यथाभाग लोकयोः समयोर्हितम् ॥ ५ ॥
 यमु काल उपादत्ते काले चाय विमुञ्चति । सम सर्वेषु भूतेषु प्रतपन् सूर्यवद्विभु ॥ ६ ॥
 तितिष्ठत्यक्रम वैय उपर्याक्रमतामपि । भूताना करुण शश्वदाताना स्थितिवृत्तिमान् ॥ ७ ॥
 देवेऽवर्षत्यसौ देवो नरदेववपुर्हरि । वृच्छूपाणा प्रजा ह्येष रक्षिष्यत्यज्ञसेन्द्रवत् ॥ ८ ॥
 आप्यायत्यसौ लोक वदनामृतमूर्तिना । सानुरागाबलोकेन विशदस्मितचारुणा ॥ ९ ॥
 अब्यक्तवर्त्मण निगूढकार्यो गम्भीरवेद्या उपगुप्तचित्त ।
 अनन्तमाहात्म्यगुणैकधामा पृथु प्रचेता इव सवृतात्मा ॥ १० ॥

राक्षसप्रमुखां वर्णान् भूत्वा मात्यपुराधस । पौराजानपदान् श्रेणीं प्रवृत्ती समपूजयत् ॥२॥

विदुर उवाच

कस्याहधार गोरूप धरित्री बहूरुपिणी । यादुदोहपृथुमन्त्रको वत्सो दोहन च किम् ॥१॥
 कृत्या विपमा देवी कृता तन समा नयम् । तस्य मेध्य इय देव कस्य हेतोः पादरत् ॥४॥
 अनकुमाराद्भगवतो तस्यन् ब्रह्मविदुत्तमात् । लब्ध्वा शानसविज्ञानराजपि का गतिं गत ॥५॥
 यथायदपि कृष्णस्य भवान् भगवत प्रभो । भव मुधवस पुण्य पूर्वदेहकयाश्रयम् ॥६॥
 भक्त्या मेऽनुरक्त्या तव चावाक्षनस्य च । वक्तुमर्हसि वोऽदुःखदैन्यरूपेण गामिमाम् ॥७॥

सूत उवाच

बोद्धितो विदुरेणैव वासुदेवकथा प्रति । प्रशस्य त प्रीतमना मैत्रेय प्रत्यभाषत ॥८॥

मैत्रेय उवाच

यदाभिकं पृथुरङ्ग विप्रैरामन्त्रितो जनतायाश्च पाल ।
 प्रजा निरन्ते क्षितिशुद्ध एत्य धुतामदेहा पतिमम्यवोचन् ॥ ९ ॥
 वय राजजाठरणाभितप्ता यथाग्निना कोटरस्थेन वृक्षा ।
 त्वामद्य याता शरण शरण्य यः साधितो वृत्तिक्कर पतिर्न ॥१०॥
 तन्नो भवानीक्षु रातवेऽन धुगार्दिताना नरदेवदेव ।
 यावत् नष्टयामह उज्जितोजा वातापतिस्त्व किल् लोकरूपाल ॥११॥

मैत्रेय उवाच

पृथु प्रजाना करुण निशम्य परिदेवितम् । दीर्घं दध्यौ कुरुश्रेष्ठ निमित्तं छोऽवपचत ॥१२॥
 इति व्यथितो बुद्ध्या प्रगृहीतशरासन । स दधे विशिष्य भूमे क्रुद्धस्त्रिपुरहा यथा ॥१३॥
 प्रशेषमाना धरणी निशाम्भोदायुध च तम् । गौ सत्यपाद्रवद्राता मृगीव मृगयुक्तता ॥१४॥
 तामवधावत्तदैन्यं दुषितोऽज्यरुणेश्वर । शर धनुषि सत्पाय यत्र यत्र पलायते ॥१५॥
 सा दिशो विदिशो देवी रोदसी चा तर तयो । धावती तत्र तत्रैव ददग्रात्पलाययुधम् ॥१६॥
 लोके नाविदत घ्राण वैत्यान्मृत्योरिव प्रजा । अस्ता तदा निववृते हृदयेन विदूयता ॥१७॥
 उवाच च महाभाग धमशापनवत्सल । राहिमामपि भूताना पालनेऽवस्थितो भवान् ॥१८॥
 स त्व निधाससं कस्माद्दीनामकृतकिटिन्धाम् । अहनिष्यत्कथं योषा धमश इति यो मत ॥१९॥
 भ्रहरन्ति न वै स्त्रीषु कृतागस्त्वपि जन्तव । किमुत त्वद्विधा राजन् करुणा दीनरत्सला ॥२०॥
 मा विषाण्याजरा नाव यत्र विश्व प्रतिष्ठितम् । आत्मानं च प्रजाश्रेमा कथमम्भसि धास्वसि ॥२१॥

पृथुरुवाच

आ बधिष्यामि मच्छासनपराङ्मुखीम् । भागं बर्हिषि यादृक्केन तनोति च नो वसु ॥२२॥

यवर्षं जम्भ्यनुदिनं नैव दोम्ब्वोपध पय । तस्यामेव हि दुष्टया दण्डो नात्र न शस्यते ॥ २३ ॥
 त्वस्त्वोपधिवीजानि प्राक् सृष्टानि स्वयंभुवा । न मुञ्चस्यात्मरुद्धानि मामवशाय मन्दधी ॥ २४ ॥
 अनूपा क्षुत्तरीतानामाताना परिदेयितम् । शमयिष्यामि मद्भाणैर्मित्रायास्तव मेदसा ॥ २५ ॥
 पुमान् योयिद्वुतङ्गीव आत्मसम्भारोऽयम् । भूतेषु निरनुमोशो नृपाणा तद्बोधोऽवध ॥ २६ ॥
 त्वास्तव्यादुर्मदानोत्वा मायागातिलश शरी । आत्मयोगवलेनेना धारयिष्याम्यह प्रजा ॥ २७ ॥
 एव मन्युमयीं मूर्तिं कृतान्तमिव मिश्रतम् । प्रणता प्राङ्गलि प्राह मही सञ्जातवेपथु ॥ २८ ॥

धरोवाच

नम परस्मै पुरुषाय मायया विन्द्यस्तनानातनवेऽगुणात्मने ।
 नम स्वरूपानुभवेन निर्धुतद्रव्यक्रियाकारकविभ्रमोर्मये ॥ २९ ॥
 येनाद्मात्मायतनं विनिर्मिता घात्रा यतोऽयं गुणसंगसङ्ग्रहः ।
 स एव मा ह तुमुदायुध स्वरादुपस्थितोऽन्यं शरणं कमाभये ॥ ३० ॥
 य एतदादावसृजधराचरं स्वमाययाऽऽत्माश्रययावितक्यया ।
 तथैव सोऽयं किल गोतुमुद्यतं कथं नु मा धर्मपरो जिघासति ॥ ३१ ॥
 नूनं यतेशस्य समीहितं जनैस्तन्मायया तुजययाकृतात्मभिः ।
 न लक्ष्यते यस्त्वकरोदकारयचोऽनेक एकं परतश्च ईश्वर ॥ ३२ ॥
 सगादियोऽस्यानुगुणद्वि शक्तिभिद्रव्यक्रियाकारकचेतनात्मभिः ।
 तस्मै समुन्नदनिरुद्धशक्तये नम परस्मै पुरुषाय वेधसे ॥ ३३ ॥
 स वै भवानात्मविनिर्मितं जगद्भूतेन्द्रियान्तं करणात्मकं विभो ।
 सस्यापयिष्यन्नजं मा रसातलादभ्युज्जहाराम्भयं आदिसूकर ॥ ३४ ॥
 अवाप्तुपस्थे मयि नाभ्यवस्थिता प्रजा भवानद्यरिरक्षिषु किल ।
 स चीरमूर्तिं समभूद्राधरो यो मा पयस्तुप्रशरो जिघासति ॥ ३५ ॥
 नूनं जनैरीहितमीश्वराणामस्सद्विपैस्तद्गुणसर्गमायया ।
 न ज्ञायते मोहितचित्तवर्त्मभिस्तेभ्यो नमो वीरयशस्क्रेम्य ॥ ३६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्या संहितायां चतुर्धस्कन्धे पृथुविजये धरिणीनिप्रवेशे नाम सप्तदशोऽध्यायः १७

अथाष्टादशोऽध्यायः

मेत्रेय उवाच

इत्थं पृथुमभिपृष्ट्य कथां प्रस्तुतिताधरम् । पुनराहावनिर्भाता सक्तभ्यात्मानमात्मना ॥ १ ॥
 सन्नियच्छामिभो मन्यु निबोध आवितं च मे । सर्वतः सारमादत्ते यया मधुको बुध ॥ २ ॥

अस्मिँल्लोकेऽयवामुष्मिन् मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः । दृष्ट्वा योगा प्रयुक्ताश्च पुष्ठा भ्रेय प्रसिद्धये ॥ ३ ॥
 तानातिष्ठति यः सम्यग्गुणायान् पूर्वं दर्शितान् । अत्र ध्रुवोपेत उपेयान् विन्दतेऽऽत्मा ॥ ४ ॥
 ताननादृत्य यो विद्वानथानारभत स्वयम् । तस्य व्यभिचरत्पथा जारब्वाश्च पुनः पुनः ॥ ५ ॥
 पुरा सृष्टा क्षोपयतो ब्रह्मणा वा विद्यापते । मुच्यमाना मया दृष्टा अवद्भिरधृतमते ॥ ६ ॥
 अपालितानादृता च भवद्भिरलंकपालकैः । चोराभूतऽयत्नैरेऽहं यज्ञार्थेऽग्रसमोपधी ॥ ७ ॥
 नूनं ता वीरुधः श्रीणा मयि कालेन भूयसा । तत्र योगेन दृष्टेन भवानादातुमर्हति ॥ ८ ॥
 वत्स क्रतव्य मे वीर येनाहं वत्सला तव । धोस्त्वेक्षीरमयान् कामाननुरूपं च दोहनम् ॥ ९ ॥
 दोष्धार च महाबाहो भूतानां भूतभावन । अत्र मीप्सितमूजस्वद्भगवान् वाञ्छत यदि ॥ १० ॥
 समा च तुरु मा राजन् देववृष्ट यथा पयः । अरतापि भद्रं तं उपावर्तेत मे विभो ॥ ११ ॥
 इति प्रियं हितं वाक्यं भुवः जादाय नृपति । वत्स क्रतुः समनुगणाय दुहत् सकलौपधी ॥ १२ ॥
 तथा परे च तव नारमाददत्त उधा । ततोऽन्यं च यथाक्रमं दुदुहुः पृथुभाविताम् ॥ १३ ॥
 शृण्वो दुदुहुर्वाभिद्रियन्मय सत्तम । वत्स वृहस्पतिं कृत्वा पयसोऽदोमयं शुचि ॥ १४ ॥
 कृत्वा वत्स सुराणां इन्द्रं माममुदुहन् । हिरण्ययेन पात्रेण धीर्यमोजो बलं पयः ॥ १५ ॥
 दैतेया दानवा वत्स प्रह्लादमसुरपुत्रम् । विधाया दूतं धीरमयं गते सुरासवम् ॥ १६ ॥
 गन्धमाप्सरसोऽप्युक्षन् पात्रं पद्ममयं पयः । तत्स विश्वावसुः कृत्वा गाधर्वमधुसौभगम् ॥ १७ ॥
 वत्सेन भितरोऽयम्णा कथं धीरमधुक्षत । आमपात्रे महाभागा ध्रुवः श्राद्धदेवता ॥ १८ ॥
 प्रकल्प्य वत्स कपिलं सिद्धां सङ्कल्पनामयीन् । सिद्धिं न भवति विद्यां च ये च विद्याधरादयः ॥ १९ ॥
 अन्ये च मायिनो मायामतधानाद्भुतात्मनाम् । मयं प्रकल्प्य वत्स ते दुदुहुर्वाणामयीम् ॥ २० ॥
 यक्षरक्षाधिभूतानि पिशाचा पिशिताशना । भूतेशवत्सा दुदुहुः कालं क्षतजासवम् ॥ २१ ॥
 तथाह्यो दन्दशूका सर्पा नागाश्च तक्षकम् । विधाय वत्स दुदुहुर्विलपात्रे विपं पयः ॥ २२ ॥
 पशवो यवश्च क्षीरं वत्स कृत्वा च गोवृषम् । अरण्यपात्रे चाधुक्षं मृगेन्द्रेण च दक्षिण ॥ २३ ॥
 क्रव्यादा प्राणिनः क्रव्यं दुदुहुः स्वे कलेवरे । सुपर्णवत्सा विहगाश्चर चाचरमेव च ॥ २४ ॥
 घटवत्सा वनस्पतयः पृथग्रसमयं पयः । गिरयो हिमवद्वत्सानानापातून् स्वसानुषु ॥ २५ ॥
 सवस्वमुख्यवत्सेन स्वे स्वे पात्रे पृथक् पयः । सवस्वामदुधा पृथ्वा दुदुहुः पृथुभाविताम् ॥ २६ ॥
 एष पृथ्वादयः पृथ्वीमनादा स्वजगत्सम । दोहवत्सादिभेदेन क्षीरभेदं कुरुद्वह ॥ २७ ॥
 ततो महीपति प्रीत सर्वकामदुधा पृथुः । दुहितृपते च नारमा प्रेम्णा दुहितृवत्सल ॥ २८ ॥
 चूणयन् स्वघनुष्कोन्या गिरिकूटानि राजराट् । भूयण्डलमिदं चैव प्रायश्चक्रे समविभु ॥ २९ ॥
 अथामिन् भगवान् चैव प्रजानां वृत्तिदं पिता । निवासान् कल्पयाञ्चक्रे तत्र तत्र यथाहृत ॥ ३० ॥
 ग्रामान् पुरं पत्तनानि दुर्गाणि विविधानि च । धीपान् मज्जान् ससिधिरानाकरान् खेटखवटान् ॥ ३१ ॥

प्राप्त्योरिह नैवेपा पुरप्रामादिकल्पना । ययासुख वसन्ति स तत्र तत्राकुतोभया ॥३२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्षा संहितायां चतुर्थस्कन्धे पृथुविजयेष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

अथैकोनविंशतितमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

अयादीक्षत राजा तु ह्यमेघशतेन स । ब्रह्मावर्ते मनो क्षेत्रे यत्र प्राची सरस्वती ॥ १ ॥
तदभिप्रेत्य भगवान् कर्मातिशयमात्मन । शतक्रतुर्न ममृषे पृथोर्यज्ञमहोत्सवम् ॥ २ ॥
यत्र यज्ञगति साक्षाद्भगवान् हरिरीश्वर । अन्वभूयत सर्वात्मा सर्वलोकगुरु प्रभु ॥ ३ ॥
अन्वितो ब्रह्मशर्माया लोकपालैः सहानुगैः । उपगीयमानो गन्धर्वैर्मुनिभिश्चाप्सरोगणैः ॥ ४ ॥
सिद्धा विद्याधरा दैत्या दानवा गुह्यकादयः । सुनन्दनन्दप्रमुखा पार्षदप्रवरा हरे ॥ ५ ॥
कपिलो नारदो दत्तो योगेश सनकादयः । तमन्वीयुर्भागवता ये च तत्सेवनोत्सुका ॥ ६ ॥
यत्र धर्मदुघा भूमिः सवकामदुघा सती । दोग्धि स्माभीप्सितानर्थान यजमानस्य भारत ॥ ७ ॥
ऊहुः सर्वसाक्षयः क्षीरदध्मजगोरसान् । तरवो भूरिवर्ष्माणः प्रासूयन्त मधुच्युत ॥ ८ ॥
सिधवो रत्ननिकरान् गिरयोऽन चतुर्धिमम् । उपायनमुपाजहुः सर्वे लोका सपालका ॥ ९ ॥
इति चाबोधजेशस्य पृथोस्तु परमोदयम् । असूयन् भगवानिन्द्र प्रतिघातमचीकरत् ॥ १० ॥
चरमेणाश्वमेधेन यजमाने यजुष्यतिम् । वैन्ये यज्ञशु स्पर्धन्पोवाह तिरोहित ॥ ११ ॥
तमत्रिर्भगवानैक्षत्वरमाण विहायसा । आमुक्तमिव पाखण्ड योऽधर्मे धमविभ्रम ॥ १२ ॥
अत्रिणा चोदितो हन्तु पृथुपुत्रो महारथ । अन्वधावत सकृद्वस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ १३ ॥
त तादृशाकृति वीक्ष्य मेने धर्मे शरीरिणम् । जटिल भस्मनाच्छन्न तस्मै बाण न मुञ्चति ॥ १४ ॥
यथानिवृत्त त भूयो हन्तवेऽत्रिरचोदयत् । जहि यज्ञहन तात महेन्द्र त्रिमुपाधमम् ॥ १५ ॥
एव वैन्यसुत प्रोक्तस्त्वरमाण विहायसा । अन्वद्रवदभिकुद्रो रावण गृध्राडिव ॥ १६ ॥
सोऽश्वरूपचतद्वित्वा तस्मा अन्तर्हित स्वराट् । वीर स्वपशुमादाय पितुर्यज्ञमुपेयिवान् ॥ १७ ॥
तत्तस्य चास्तुत कर्म विचक्ष्य परमार्थय । नामधेय ददुस्तस्मै विजिताश्व इति प्रभो ॥ १८ ॥
उपसृज्य तमस्तीव्र जहाराश्व पुनर्हरि । चषालयूपतश्छो हिरण्यरशन विभु ॥ १९ ॥
अत्रि सन्दर्शयामास त्वरमाण विहायसा । कपालखट्वाङ्गधर वीरो नैनमवाधत ॥ २० ॥
अत्रिणा चोदितस्तस्मै स दधे विशिष्ट रूपा । सोऽश्वरूप च तद्वित्वा तस्यावन्तर्हित स्वराट् ॥ २१ ॥
वीरश्चाश्वमुपादाय पितुयज्ञमयाव्रजत् । तद्वद्य हरे रूप जगद्गुह्यनिर्दुर्बला ॥ २२ ॥
यानि रूपाणि जगद्देहानि ह्यजिहीर्षया । तानि पापस्य खण्डानि लिङ्ग खण्डमिदोच्यते ॥ २३ ॥
एवमिन्द्रे जगद्देहानि विचक्ष्य विहायसा । तद्गृहीतविस्मृष्टेषु पाखण्डेषु मतिर्नृणाम् ॥ २४ ॥

धर्म इत्युत्तमेषु नमस्कृतपादितु । प्रायेण सज्जते भ्रान्त्या पेशलेषु च धामिषु ॥२५॥
तदभिजाय भगवान् पृथु पृथुपराक्रम । इन्द्राय कुपितो याणमादत्तोऽतर्कामुरु ॥२६॥

तमुत्तिज शत्रुनाभिसंधित विचक्ष्य दुष्प्रेक्ष्यमसह्यरदसम् ।

निवारयामासुरहो महामतेन युज्यतेऽत्रान्यवध प्रचोदितात् ॥ २७ ॥

वय मरुत्-तमिहाधनाशन हुवामह त्वच्छ्रवणा इतस्विपम् ।

अयातयामोऽद्वैतन्तर प्रसह्य राजन् जुह्वाम तेऽदितम् ॥ २८ ॥

इत्याम-व क्रतुपति विदुरास्यस्त्रिचो रुपा । सुखस्ताञ्जुहुतोऽप्येत्य स्वयम्भू प्रत्यपेयत ॥२९॥

न व यो भवतामिन्द्रो यदशो भगवत्तनु । य जिषास्य यशेन यस्तेष्टास्तनव मुरा ॥३०॥

तदिद पश्यत महद्धर्म-यतिकर द्विजा । इन्द्रेणानुष्ठित राज कर्मैतद्विजिषासता ॥३१॥

पृथुकीत पृथोभूयात्तर्हो नो नशतक्रतु । जलते क्रतुभि स्विष्टैर्यद्वान् मोक्षधर्मवित् ॥३२॥

नेवारमने महे द्राय रोपमाहर्तुमर्हसि । उभावपि हि भद्र त उत्तमश्लोकविग्रहौ ॥३३॥

मास्मिन् महाराज कथा स चिन्ता मिशामयासद्भ्य आदृतात्मा ।

यद्भाग्यतो दैवहत नु कर्तु मनोऽतिरुष्ट विशते तमोऽधम् ॥ ३४ ॥

क्रतुर्विरमतामेष दवेषु दुरचमह । धमव्यतिकरो यत्र पालण्डैरिन्द्रनिर्मितै ॥३५॥

एभिरिन्द्रोपससृष्टै पालण्डैर्हारिभिर्जनम् । ह्रियमाण विचक्ष्वैन यस्ते यशुधुगश्वमुट् ॥३६॥

भवान् परिश्रानुमिहावतर्हो धर्मे जनाना समयानुरूपम् ।

वेनापचारादवलसमय तद्देहतो विष्णुकलासि दैन्य ॥ ३७ ॥

स त्व विमृश्यास्य भय प्रजापते सङ्कल्पन विश्वसृजा पिपीपृहि ।

ऐर्द्रा च मायानुपधर्ममातर प्रचण्डपालण्डपथ प्रभो जहि ॥ ३८ ॥

मैत्रेय उवाच

इत्य स लोकगुहणा समादिष्टो विशम्भति । तथा च कृत्वा वात्सल्य मघोनापि च सन्दधे ॥३९॥

हुतावमृषज्ञानाय पृथगे भूरिकमणे । वरान् ददुस्ते वरदा ये तद्वर्हिषि तर्जिता ॥४०॥

त्रिषा सत्याशिपस्तुष्टा श्रद्धया लब्धदक्षिणा । आशिपोयुयुत क्षत्ररादिरात्राय सत्कृता ॥४१॥

त्वयाऽऽहृता महाराहो सर्व एव समागता । पूजिता दानमानाभ्या पितृदेवर्षिमानवा ॥४२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्ये संहितायां चतुर्थस्कन्धे पृथुविजय एवमेव निश्चितमोऽध्याय ॥१९॥

अथ निश्चितमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

भगवानपि वैकुण्ठ साक मयवता विभु । यशैर्वशपतिस्तुष्टो यशुभुक् तमभाषत ॥ १ ॥

धर्म इत्युपधर्मेण नभरक्तपटादिषु । प्रायेण सज्जते भ्रान्त्या पेयलेषु च वाग्मिषु ॥२५॥
तदभिजाय भगवान् पृथु पृथुराक्रम । इन्द्राय कुपितो वाणमादत्तोऽतर्कामुकं ॥२६॥

तमृतिरन शन्यथाभिसंधित विचक्ष्य दुष्प्रेक्ष्यमसह्यरहसम् ।

निवारयामासुरहो महामतेन युज्यतेऽन्यान्यवध प्रचोदितात् ॥ २७ ॥

वय मरुत्वन्तमिहाधनाशन ह्वयामहे त्वच्छूबषा इतत्विषम् ।

अयातयामोरहवैरन्तर प्रसह्य राजन् जुह्वाम तेऽहितम् ॥ २८ ॥

इत्यामन् ऋतुपति विदुरात्यत्विजो रुषा । सुग्धस्तान्जुहोतुऽभ्येत्य स्वयम्भू प्रत्यपेयत ॥२९॥

न वधो भवतामिन्द्रो यदशो भगवच्चतु । य निषास्य यज्ञेन मत्सेष्टास्तनव मुरा ॥३०॥

तदिद पदरत महद्दर्मवतिकर द्विजा । इन्द्रेणानुष्ठित राश कर्मेतद्विनिषासता ॥३१॥

पृथुकाते पृथोभूयात्तर्होकोनघतम्भु । जलतेऽक्रतुभि स्विष्टैर्यद्वान् मोक्षधर्मवित् ॥३२॥

नैवाग्ने गदेन्द्राय रोपमाहनुमर्हसि । उभावपि हि भद्र त उत्तमश्लोकविप्रदौ ॥३३॥

माम्मिन् महाराज कृषा स्म चिन्ता निशामयास्मद्वच आहतात्मा ।

यद्वत्तायतो देवहत नु कर्तुं मनोऽतिरुष्ट विद्यते तमोऽयम् ॥ ३४ ॥

ऋतुरिरमतामेय देवेषु दुरवग्रह । धर्मवतिकरो यन पापण्डैरिन्द्रनिर्मितै ॥३५॥

एभिर्निद्रोषसृष्टै पाल्खण्डैरिभिर्नैनम् । द्विषमाण विचक्ष्वैन यस्ते यशुगुग्धमुट् ॥३६॥

भवान् परित्रातुमिहावतीर्णो धर्म जनाना समयानुरूपम् ।

येनापचारादवत्तमद्य तद्देहतो विष्णुकलावि वैन्य ॥ ३७ ॥

स त्व विमृदनास्य भव प्रजापते सङ्कल्पन विश्वसृजा पिपीपृष्टि ।

ऐन्द्रा च मायामुपधर्ममातर प्रचण्डपाल्खण्डपथ प्रभो जहि ॥ ३८ ॥

मेत्रेय उवाच

इत्य स ङोक्तगुहणा समादिष्टो विशाम्यति । तथा च कृत्वा वात्सल्यमघोनापि च सन्दधे ॥३९॥

वृतावनमस्तनानाय पृथवे भूरिकमणे । वरान् ददुस्ते वरदा ये तद्गर्हिषि तर्पिता ॥४०॥

पिपा सत्पाशपस्तुष्टा श्रद्धया लब्धदक्षिणा । आशिषो युयुजु क्षत्रादिराजाय सत्कृता ॥४१॥

त्वयाऽऽहृता महाबाहो सर्व एव समागता । पूजिता दानमानाभ्या पितृदेवर्षिमानवा ॥४२॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे पारमहर्ष्य संहितार्या चतुर्थस्कन्धे पृथुविजय प्रकोनविंशतिर्नामोऽध्यायः ॥१९॥

अथ विशतितमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

नगरानपि वैकुण्ठ साक मववता विभु । यशैरूपवितस्तुष्टो यशुभुक् तमभाषत ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

एष तेऽक्षरवैजयं इयमवगात्र ॥ १॥ एतावत् आत्मानममुष्य श्रुमुर्हसि ॥ २॥
 मुनिं साधये लोके तदेव तरोत्तमा ॥ तामिदुःखानि तन्मोघर्दिनामाकृष्यता ॥ ३॥
 पुरुषा यदि मुह्यन्ति त्वाद्या देवमात्रया ॥ भ्रम एव परं ज्ञातो यो सा वृद्धसेवता ॥ ४॥
 अतः कायमिमं विद्वान्निपातानमस्मि ॥ आरब्धइति नैराशमिन् प्रसिद्धोऽनुपमते ॥ ५॥
 अथ कथं शरीरं किञ्चन नोत्पादितं गृह ॥ अन्तराग्निने तारिकं युष्मांसमता बुध ॥ ६॥
 एकं शुद्धं स्वयं यतिनिगुणाङ्गी गुणभय ॥ तत्र गोऽन्तात् तत्राङ्गी तिरात्माऽज्जनाऽज्जना पर ७॥
 य एव सन्तमात्मानमात्मस्य देव पुरुष ॥ तत्र यो प्रवृत्तिस्तेऽस्मिन् तद्गुणे समस्मिन् ॥ ८॥
 य एव सन्तमात्मानमात्मस्य देव पुरुष ॥ तत्र यो प्रवृत्तिस्तेऽस्मिन् तद्गुणे समस्मिन् ॥ ९॥
 परित्यक्तगुणः सभ्यदर्शनो विद्यदाया ॥ शक्ति मे समवस्थानं ब्रह्म केन न्यमश्नुते ॥ १०॥
 उदासीनमियाज्जयं द्रव्यज्ञानमिदमना ॥ तूटस्वमिममात्मानं यो वेदामोति शोभनम् ॥ ११॥

भिन्नस्य लिङ्गस्य गुणप्रयासो द्रव्यक्रियाकारवचेतात्मा ॥
 दृष्टानु सन्तस्तु विज्ञानु सूर्यो न विप्रियन्ते मयि बद्धोद्दृष्ट ॥ १२॥
 सम समानोत्तममध्यमाधमं गुणं च बुधे च नितेन्द्रिदाशय ॥
 मयोपकृततापिल्लोकाशुतो विधत्तं वीरारितल्लोकरक्षणम् ॥ १३॥
 धेय प्रजापालनमेव राशे यत्कात्राये मुकुतात् पद्ममशम् ॥
 हर्तान्यथा हतपुण्यं प्रजानामरक्षिता करहारोऽधमचि ॥ १४॥
 एव द्विजाभ्यानुमतानुवृत्तपमप्रधानोऽन्यतमोऽपितासा ॥
 हृदयेन फालेन गृह्येयातान् द्रष्टासि सिद्धान्तनुरत्तलोक ॥ १५॥
 वरं च मत् कदा मातरेन्द्र वृणीष्य तेऽहं गुणशीलयन्त ॥
 नाहं मनेनैव मुलभस्तपोभिर्वागेन वा यत्समचित्तवर्ती ॥ १६॥

मैत्रेय उवाच

स इत्यं लोकगुणानां विष्णुस्तेन विश्वजित् ॥ अनुयायित आदेशं शिरसा जगदे हरे ॥ १७॥
 सृष्टयत् पादयो प्रेम्णा प्रीडित स्वेन कर्मणा ॥ यतस्तु परिष्वज्य विद्वेषं विसर्जं ॥ १८॥
 भगवानयं विश्वात्मा पृथुनोपहृताहं ॥ समुज्जिज्ञानया भक्त्या गृहीतचरणाम्बुज ॥ १९॥
 प्रस्थानाभिमुखोऽप्येनमनुप्राप्तविलम्बित ॥ पश्यन् पद्मपलाशाक्षो न प्रतस्थे मुह्यत्तताम् ॥ २०॥

स आदिराजो रचिताञ्जलिहरिं विलोकितुं नाशकदधुलोचन ॥

न किञ्चनोवाच स प्राणविक्रान्तो हृदोगुह्यामुमवाचस्थित ॥

अथावमृत्वा मुक्ता विलोक्य तत्तद्दृग्गोचरमाह पूरुषम् ।
पदा सृजन्त श्रितिमस उन्नते विन्यस्तहस्ताग्रमुरङ्गविद्रिष ॥ २२ ॥

पृथुरवाच

वरान् विभो त्वद्भरदेश्वराद् बुध कथं वृणीते गुणविन्यात्मनाम् ।
ये नागकाणामपि सन्ति देहिना तानीश वैवचपते वृण न च ॥ २३ ॥
न कामये नाथ तदप्यहं क्वचिन्न रत्र युष्मच्चरणाम्बुजासव ।
महत्तमान्तद्ददमान्मुपसृज्यतो विषत्स्व र्गणायुतमथ मे वर ॥ २४ ॥
स उत्तमश्लोक महामुखच्युता भवत्सदाभोजमुधाकणानिल ।
स्मृतिं पुनरिस्मृततत्त्ववर्त्मना क्रुयाग्निना नो वितरस्व ल वरै ॥ २५ ॥
यद्य शिव मुश्रव आर्यसज्जमे यदृच्छया चोपशृणोति ते सङ्गृह् ।
कथं गुणशो विरमेद्दिना पशु धीर्यत्प्रवत्रे गुणसप्रदेच्छया ॥ २६ ॥
अथाभजे स्वाखिलपूरुषोत्तम गुणालय पद्ममेव तालस ।
अप्यावधोरकपतिस्पृधो कल्पिन स्यात्कृतत्वचरणैकतानयो ॥ २७ ॥
जगज्जनन्या जगदीश वैशस स्यादेव यत्कर्मणि न समाहितम् ।
करोषि पत्न्यवत्युह दानवत्सल स्व एव धिष्येऽभिरतस्य कितया ॥ २८ ॥
भजन्त्यथ त्वामत एव साधवो व्युदस्तमायागुणविभ्रमोदयम् ।
भवत्यदानुसरणादृते सता निमित्तमन्यद्भगवन्न विग्रहे ॥ २९ ॥
मन्ये गिर ते जगता विमोहिनीं वर वृणीष्वेति भजतमाय यत् ।
वाचानुत्तयायदित जनोऽसित कथं पुन कम करोति मोहित ॥ ३० ॥
त्वमाययादा जन इह खण्डितो यदन्यदाशस्त श्रुतात्मनोऽबुध ।
यथा चरेद्दालहित पिता स्वय तथा त्वमेवाहसि न समीहितम् ॥ ३१ ॥

मैत्रेय उवाच

इत्यादिराजेन नुत स विशदहृत्तमाह राजन् मयि भक्तिरस्तु ते ।
दिष्टयेदस्य धीमयिते कृतायया माया मदीया तरति स दुस्तराम् ॥ ३२ ॥
तत्त्वं कुरु मयाऽऽदिष्टमप्रमत्तं प्रजापते । मदादेशकरो लोकं सन्नामोति शोभनम् ॥ ३३ ॥

मैत्रेय उवाच

इति वेन्यन् राज्ञेयं प्रतिनन्द्याथवद्वच । पूजितोऽनुग्रहीत्येन गन्तुं चक्रेऽप्युतो मतिम् ॥ ३४ ॥
देवर्षिभिरुगन्धर्वलिङ्गचारणपत्रगा । किन्नराप्सरसो मर्त्या खगा भूतान्यनेकश ॥ ३५ ॥
रागा वाग्विवाञ्जलिभक्ति । सभाजिता ययु सर्वे वैकुण्ठानुगतास्तत ॥ ३६ ॥

भगवानपि रार्क्षं सोराध्यायस्य चाच्युत । हरन्निव मनोऽमुख्य स्वधाम प्रत्यपगत ॥१७॥
अदृष्टाय नमस्कृत्य नृप सदर्शितात्मने । अव्यक्ताय च देवानां देवाय स्वपुर ययौ ॥१८॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्षया संहितायां चतुर्थस्कन्धे विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

अथैकविंशतितमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

मौक्तिके कुमुदस्रग्मिर्दुकूलैः स्वर्णतोरणैः । महासुरभिभिर्धूपैर्मण्डित तत्र तत्र वै ॥ १ ॥
चन्दनागुरुतोयार्द्ररघ्याच्चत्वरमार्गवत् । पुष्पाक्षतफलैस्तोक्मैलजैरर्चिर्भिरर्चितम् ॥ २ ॥
संवृन्दैः कदलीस्तम्भैः पूगपोतैः परिकृतम् । तक्षपल्लवमालाभिः सर्वतः समलङ्कृतम् ॥ ३ ॥
प्रजास्त दीपत्रलिभिः सम्भृताशेषमङ्गलैः । अभीर्गुर्मृष्टकन्याश्च मृष्टकुण्डलमण्डिता ॥ ४ ॥
शङ्खदुन्दुभिघोषेण ब्रह्मघोषेण चर्त्विजाम् । विवेश भवनं वीरः स्तूयमानो गतस्मय ॥ ५ ॥
पूजितः पूजयामास तत्र तत्र महायशः । पौराज्ज्ञानपदास्तास्तान् प्रीतः प्रियवरप्रदः ॥ ६ ॥

स एवमादीन्यनवद्यचेष्टितः कर्माणि भूयासि महान् महत्तमः ।
कुर्वन् शशांशवनिमण्डलः यशः स्फीतः निघायारुरुहे परं पदम् ॥ ७ ॥

सुत उवाच

तदादिराजस्य यशो विजृम्भितः गुणैरशेषैर्गुणवत्सभाजितम् ।
क्षत्ता महाभागवतः सदस्यते कौपारविः प्राह शृणन्तमर्चयन् ॥ ८ ॥

विदुर उवाच

सोऽभिषिक्तः पृथुर्विप्रेलंब्याशेषमुरार्हणः । मिश्रत् स वैष्णवतेजो बाह्योर्याम्यादुदोहगाम् ॥ ९ ॥
को न्यस्य कीर्तिं न शृणोत्यभिशो यद्विक्रमोच्छिष्टमशेषधूपाः ।
लोकाः सपाला उपजीवन्ति काममद्यापि तमे वदः कर्म शुद्धम् ॥ १० ॥

मैत्रेय उवाच

गङ्गायमुनयोर्नद्योन्तराक्षेत्रमावसन् । आरब्धानेव बुभुजे भोगान् पुण्यजिहासया ॥ ११ ॥
सर्वत्रास्त्रलितादेशः सप्तद्वीपैकदण्डधृक् । अन्यत्र ब्राह्मणकुलादन्यत्राच्युतगोत्रतः ॥ १२ ॥
एकदाऽऽसीन्महासत्रदीप्ता तत्र दिवौकृषाम् । समाजो ब्रह्मर्षिणा च राजर्षिणा च सत्तमः ॥ १३ ॥
तस्मिन् ईदृशुः सर्वेषु स्वर्चितेषु यथार्हतः । उत्थितः सदसो मध्ये ताराणामुडुरादिव ॥ १४ ॥
प्राशुः पीनायतमुजो गौरः कञ्जारुणक्षेणः । सुनासः सुमुखः सौम्यः पीनासः सुदिजसितः ॥ १५ ॥
व्यूढवक्षाः वृहच्छ्रेणिवर्लिबल्लुगुदलोदरः । आवर्तनाभिरोजस्वी काञ्चनोरुदप्रपात् ॥ १६ ॥
सुहृन्मवकासितस्निग्धमूर्धजः कम्बुः कन्धरः । महाधनेः दुकूलाग्रे परिघायोपवीय च ॥ १७ ॥
व्यज्रिताशेषगात्रश्रीर्नियमेः न्यस्तभूषणः । कृष्णाजिनधरः श्रीमान् कुशपाणिः कृतोचितः ॥ १८ ॥

अथावमृष्याश्रुकला विलोक्यन्नतृप्तहृगोचरमाह पूरुषम् ।
पदा सृशत क्षितिमस उन्नते विन्यस्तहस्ताग्रमुरङ्गविद्विष ॥ २२ ॥

पृथुरुवाच

वरान् विमोक्षद्वरदेश्वराद् बुध कथं वृणीते गुणविभ्रियात्मनाम् ।
ये नारकाणामपि सन्ति देहिना तानीश वैवल्यपते वृणे न च ॥ २३ ॥
न कामये नाथ तदप्यहं क्वचिन्न यत्र युष्मच्चरणाम्बुजासन ।
महत्तमान्तर्हृदयामुत्पच्युतो विषत्स्व कर्णायुतमेव मे वर ॥ २४ ॥
स उत्तमश्लोक महन्मुत्वच्युता भवत्यदाम्भोजमुधाकणानिल ।
स्मृतिं पुनर्विस्मृततत्त्ववर्त्मना पुयोगिना नो वितरत्यल वरै ॥ २५ ॥
यद्यपि मुध्रव आर्यसङ्गमे यदृच्छया चोपशृणोति ते सकृत् ।
कथं गुणज्ञो विरमंदिता पशु श्रीर्यत्पवत्रे गुणसमृद्देच्छया ॥ २६ ॥
अथाभजे स्वारिपलपूरुषोत्तम गुणालय पद्मकरेव लालस ।
अप्यावयोरेकपतिसृष्टो कलिन स्यात्कृतत्वचरणैकतानयो ॥ २७ ॥
जगज्जनन्या जगदीश वैशस स्यादेव यत्कर्मणि न समीहितम् ।
करोषि पन्नवत्युक् दानवत्सलं स्य एव धिष्येऽभिरतस्य किं तथा ॥ २८ ॥
भजन्त्ययं त्वामत एव साधनो व्युदस्तमायागुणविभ्रमोदयम् ।
भवत्यदानुम्भरणादृतं सता निमित्तमन्यद्भगवज्ज विद्महे ॥ २९ ॥
मन्ये गिर ते जगता विमोहिनीं वर वृणीष्वेति भजन्तमात्म यत् ।
वाचानुतन्त्या यदि ते जनोऽसितं कथं पुनः कर्म करोति मोहित ॥ ३० ॥
तन्मापयादा जन इह खण्डितो यदयदाशास्तं श्रुतात्मनोऽनुध ।
यया चरेद्दालहितं पिता स्वयं तथा त्वमेवाहंसि न समीहितम् ॥ ३१ ॥

मैत्रेय उवाच

इत्यादिराजेन नुत स विश्वदृक् तमाह राजन् मयि भक्तिरस्तु ते ।

दिष्टयेदृशी धीमयिते कृता यया माया मदीया तरति स दुस्तराम् ॥ ३२ ॥

तत्त्वं कुरु मयाऽऽदिष्टमप्रमत्तं प्रजापते । मदादेशकरो लोकं सर्वत्रामोति शोभनम् ॥ ३३ ॥

मैत्रेय उवाच

इति वैश्यस्य राजर्षेः प्रतिनद्याथयद्वचः । पूजितोऽनुग्रहीत्वैनं गन्तुं चक्रेऽच्युतो मतिम् ।
देवर्षिपितृणां धवसिद्धचारणपन्नगा । किन्नराप्सरसो मर्यादा खगा भूतान्यनेकशः
यज्ञेश्वरपिया राज्ञा वाग्विचाञ्जलिभक्तितः । उभाजिता ययुः सर्वे वैश्व

यत्तेवपाशेषगुहाशय स्वराद् विप्रमियस्तुष्यति काममीश्वर ।
तदेव तद्दर्शयैर्विनीते सवात्मना ब्रह्मकुल निषेप्यताम् ॥ ३९ ॥
पुनरुत्तिभेतानतिवेलमात्मन प्रधादतोऽयन्तश्चम स्वत स्वयम् ।
यन्नित्यसम्भविष्यता तत परं किमप्राप्ति मुख हविर्भुजात् ॥ ४० ॥
अभाष्यनन्त ततुत्तरसोविदे भद्राहुतं यन्मुख इग्यातामभि ।
न ये तथा चेतनया बहिष्कृत द्रुताशने पारमहस्यपर्यगु ॥ ४१ ॥
यद्ब्रह्म निर निरज सातनं भद्रातपोमद्गलमौनसयमे ।
समाधिना विभ्रति हार्यदृष्टे यदेदमादर्श इवावभासते ॥ ४२ ॥
तेषामह पादसरोवरेणुमाया बहेषाधिकिरोटमासु ।
य नित्यदा विभ्रत आगु पारं नश्यत्यसु सर्वगुणा भजन्ति ॥ ४३ ॥
गुणामा शीलधन कृतं वृद्धाभयं सवृणतेऽनु सम्पद ।
प्रसीदता ब्रह्मकुले गवा च जनार्दन, सातुचरश्च मक्षम् ॥ ४४ ॥

मैत्रेय उवाच

इति भुवाण उपति पितृदेवद्विजातय । तुष्टुबुर्हृष्टमनस साधुवादेन साधव ॥ ४५ ॥
पुत्रेण जयते लोकानिति सत्यवती भुति । ब्रह्मदण्डहत पाप्मो यद्वेनोऽत्यतरत्तम ॥ ४६ ॥
हिरण्यकशिपुश्चापि भगवन्नन्दया तम । विविक्षुरत्यगात्सुनो प्रह्लादस्यानुभावत ॥ ४७ ॥
वीरवर्य पित पृथ्व्या समा सञ्जीवशाश्वती । यस्येदश्यन्मुते भक्ति सर्वलोत्रैकमर्तारि ॥ ४८ ॥

अहो यय क्षय पवित्रकीर्ते त्वयैव नाथेन मुकुन्दनाया ।

य उत्तमश्लोकतमस्य विष्णोर्ब्रह्मण्यदेवस्य कथा व्यनक्ति ॥ ४९ ॥

नात्यद्भुतमिद नाथ तवाजीव्यानुशासनम् । प्रजापुरामोमहता प्रवृत्ति करुणात्मनाम् ॥ ५० ॥

अद्य नस्तमस पारस्त्वयोपासादित प्रभो । भ्राम्यता नष्टदृष्टीना कर्मभिर्देवसञ्चितै ॥ ५१ ॥

नमो विष्टदसत्त्वाय पुरुषाय महीयसे । यो ब्रह्म क्षत्रमाविश्य विभर्ताद स्वतेजसा ॥ ५२ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्षा संहितायां चतुर्थस्कन्धे पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥

अथ द्वाविंशतितमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

जनेषु प्रगृणत्स्वैव पृथु पृथुचक्रमम् । तत्रोपजग्मुर्मुनयश्चत्वार सूर्यवर्चस ॥ १ ॥

तास्तु सिद्धेश्वरान् राजा व्योम्नोऽचरतोऽर्चिषा । लोकानपापान् कुर्वत्या सातुगोऽचष्ट लक्षितान् ॥ २ ॥

तद्दर्शनोद्भवान् प्राणान् प्रत्यादित्सुरिवोत्थित । सप्तदस्यानुगो वेन्य इन्द्रियेशो गुणानिव ॥ ३ ॥

दिक्षिरन्निघ्नताराश्च समैक्षत समन्तत । ऊचिचानिदमुर्वीश तद सहर्षयन्निव ॥१९॥
चाव चित्रपद श्लक्ष्ण मृग गूढमविकृषम् । सर्वेषामुपकारार्थं तदा अनुवदन्निव ॥२०॥

राजोपाच

सम्या शृणुत भद्र व साधवो य इहागता । सत्तु जिज्ञासुभिर्धर्ममात्रेण स्वमनीषितम् ॥२१॥
अहदण्डधरा राजा प्रजानामिह योजित । रक्षिता वृत्तिद स्वेयु सेतुषु स्थापिता पूषक् ॥२२॥
तस्य मे तदनुष्ठानायानाहुन्नल्लवादिन । लोकांस्तु वामसदोहायस्य तुष्मति दिष्टदृक् ॥२३॥
य उद्वेगैर राजा प्रजा वमैर्ध्वशिक्षयन् । प्रजानां शमल भुङ्क्ते भग च स्वजहाति स ॥२४॥
तत् प्रजा भक्त्युपेक्षार्थं स्वायमेवानुसूय । कुरुतापोक्षजघियस्तर्हि मेऽनुग्रह कृत ॥२५॥
यूय तदनुमोदध्व पितृदेवयथोऽमला । कर्तुं शास्त्रानुशातुस्तस्य यत्प्रत्य तत्फलम् ॥२६॥
अस्ति यश्चरतिनाम वपाञ्चिदर्हस्यमा । इहाभुव च लक्ष्यन्ते ज्योत्स्नावत्य क्वचिन्नुव ॥२७॥
मनाश्चाननादस्य ध्रुवस्यापि भर्हीपते । प्रियव्रतस्य राजर्षेरद्वयस्यास्तितु पितु ॥२८॥
इदृशानामयान्येषामजस्य च भवस्य च । प्रह्लादस्य बलेश्चापि कृत्यमस्ति गदामृता ॥२९॥
दौहित्रादीनृते मृत्योः शान्त्यान् धर्मात्रमोहितान् । वर्गस्वर्गापवर्गाणां प्रायेणैकात्म्यहेतुना ॥३०॥

यत्पादधनाभिरुचिस्तपस्विनामशेषजमोषचित मल धिय ।

सद्य क्षिणोत्यन्वद्विमेधती सती यथा पदाद्गुह्यविनि सृता सरित् ॥ ३१ ॥

विनिधुताशेषमनोमल पुमानवज्ञविज्ञानविशेषवीर्यवान् ।

यदहमिमूले कृतकेतन पुनन ससृति लेशवहा प्रपद्यते ॥ ३२ ॥

तमेव यूय भनतात्मवृत्तिभिमनोवच कायगुणै स्ववर्मभि ।

अमायिन कामदुषाद्भिपद्भुज यथाधिकारावसितार्थसिद्धय ॥ ३३ ॥

असाविहानेकगुणोऽगुणोऽध्वर पृथग्विषद्व्यगुणक्रियाक्षिभि ।

सम्पद्यतेऽथाश्रयलिङ्गनामभिर्विशुद्धविज्ञानधन स्वरूपत ॥ ३४ ॥

प्रधानशालाशयधमसग्रह शरीर एव प्रतिपद्य चेतनाम् ।

क्रियाफलत्वेन विमुर्विभाव्यते यथानलो दारुषु तद्गुणतमक ॥ ३५ ॥

अहो ममामी यितरन्त्यनुग्रह हरिं गुरु यश्चमुजामधीश्वरम् ।

स्वधमयागेन यजन्ति मामका निरन्तर क्षोणितले दृढमता ॥ ३६ ॥

मा जातु तेन प्रभवे महार्द्धमिस्तितिक्षया तपसा विचया च ।

देदीप्यमानऽजितदेवतानां कुले स्वय राजकुलाद् द्विजानाम् ॥ ३७ ॥

ब्रह्मण्यदेव पुरुष पुरातनो नित्य हरिर्यश्चरणाभिवन्दनात् ।

अवाप्त लक्ष्मीमनपायिनीं यशो जगत्पवित्र च महत्तमाग्रणी ॥ ३८ ॥

हरेर्मुहुस्तत्परकर्णपूरगुणभिधानेन विजृम्भमाणया ।
 भक्त्या ह्यसङ्ग सदसत्तनात्मनि स्यात्त्रिगुणे ब्रह्मणि चाञ्जसा रति ॥ २५ ॥
 यदा रतिर्ब्रह्मणि नैष्ठिकी पुमानाचार्यवान् ज्ञानविरागरहसा ।
 दहत्यवीर्यं हृदय जीवकोश पञ्चात्मक योनिमिवोत्थितोऽग्नि ॥ २६ ॥
 दग्धाशयो मुक्तमस्ततद्गुणो नैवात्मनो बहिरन्तर्विचष्टे ।
 परात्मनोर्यद् व्यवधान पुरस्तात् स्वप्ने यथा पुरुषस्तद्दिनाशे ॥ २७ ॥

आत्मानमिन्द्रियायै च पर यदुभयोरपि । सत्त्वाशय उपाधौ वै पुमान् पश्यति नान्यदा ॥ २८ ॥
 निमित्ते सति सर्वत्र जलादावपि पूरुष । आत्मनश्च परस्यापि भिदा पश्यति नायदा ॥ २९ ॥
 इन्द्रियैर्विषयाकृष्टैराक्षित ध्यायता मन । चेतना हरते बुद्धे स्तम्बस्तोयमिव हृदात् ॥ ३० ॥
 भ्रश्यत्यनुस्मृतिक्षित ज्ञानभ्रश स्मृतिक्षये । तद्रोध कवय प्राहुरात्मापह्नवमात्मन ॥ ३१ ॥
 नात परतरो लोके पुंस स्वार्यव्यतिक्रम । यदध्यन्त्यस्य प्रेयस्त्वमात्मन स्वव्यतिक्रमात् ॥ ३२ ॥
 अयैन्द्रियार्थाभिध्यान सर्वार्थापह्नवो नृणाम् । भ्रशितो ज्ञानविज्ञानाद्येनाविशति मुख्यताम् ॥ ३३ ॥
 न कुर्यात् कर्हिचित्सङ्ग तमस्तीव्र तितीरिपु । धर्मार्थकाममोक्षाणा यदत्यन्तविघातकम् ॥ ३४ ॥
 तत्रापि मोक्ष एवार्थ आत्यन्तिकतयेष्यते । त्रैयग्योऽप्यो यतो नित्य कृतान्तभयसमुत् ॥ ३५ ॥
 परेऽवरे च ये भावा गुणव्यतिकरादनु । न तेषा विद्यते क्षेममीशविध्वंसिताश्रिपाम् ॥ ३६ ॥

तत् त्व नरेन्द्र जगतामय तस्थुषा च देहेन्द्रियासुधिपणात्मभिरावृतानाम् ।
 य क्षेत्रचित्तरतया हृदि विध्वगाधि प्रत्यक् चकास्ति भगवास्तमेहि सोऽस्मि ॥ ३७ ॥
 यस्मिन्नित् सदसदात्मतया विभाति माया विवेकविधुति खजि वाहिवुद्धिः ।
 त नित्यमुक्तपरिशुद्धविबुद्धतत्त्व प्रत्यूढकर्मकलिलप्रकृतिं प्रपद्ये ॥ ३८ ॥
 यत्पादपङ्कजपलाशविलासभक्त्या कमाशय ग्रथितमुद्गययन्ति सन्त ।
 तद्भञ्जरिक्तमतयो यतयोऽपिरुद्धस्तोतोगणास्तमरण भज वासुदेवम् ॥ ३९ ॥
 कृच्छ्रो महानिह भवार्णवमप्रवेश पङ्वर्गनक्रमसुरेन तितीरयन्ति ।
 तत् त्व हरेर्भगवतो भजनीयमङ्घ्रि कृत्वोऽप्यव्यसनमुत्तर दुस्तरार्णम् ॥ ४० ॥

मैत्रेय उवाच

स एव ब्रह्मपुत्रेण कुमारेणात्ममेधसा । दर्शितात्मगति सम्यक्प्रशस्योवाच तनृप ॥ ४१ ॥

राजोवाच

कृतो मेऽनुग्रह पूर्वं हरिणाऽऽर्तानुकम्पिना । तमापादयितु ब्रह्मन् भगवन् यूयमागता ॥ ४२ ॥
 निष्पादितश्च कात्स्न्येन भगवन्निर्युणालुभि । साधूच्छिष्ट हि मे सर्वमात्मना सह किं ददे ॥ ४३ ॥
 प्राणा दारा सुता ब्रह्मन् गृह्यश्च सपरिच्छदा । राज्य बल मही कोदा इति सर्वं निवेदितम् ॥ ४४ ॥

तत्राप्यदाम्ननियमो वैशानरुत्तुषमत् । आरब्ध उग्रतपसि यथा स्वविजो पुरा ॥ ४ ॥
 बन्दमूलकान्तराशुष्कपणाशन क्वचित् । अग्नयः कतिथिश्चान् वायुमक्षत परम् ॥ ५ ॥
 ग्रीष्मे पञ्चतया वीरो वपास्वाणरपाण्मुनिः । आषण्ठमग्न शिशिर उदये ज्येष्ठेऽष्टमः ॥ ६ ॥
 तितिपुष्यतवाग्दान्त ऊर्ध्वरेता जितातिलः । आरिरापयिषु कृष्णमचाक्षय उत्तमम् ॥ ७ ॥
 तेन क्रमानुष्ठितेन चक्षुक्रममलाशयः । प्राणायामे सन्निकटपद्वगतिरनवन्धन ॥ ८ ॥
 सनत्कुमारो भगवान् यदाहाध्यात्मिक परम् । योग तनेयः पुण्यमभजत्पुण्यपथ ॥ ९ ॥
 भगवद्भक्तिं साधो धत्वा यततः सदा । भक्तिर्भगवति ब्रह्मण्यनन्यविद्याभवत् ॥ १० ॥

तस्यानया भगवतः परिक्रमशुद्धसत्त्वात्मनेह्यदनु सस्तराणानुपूर्व्या ।
 ज्ञान विरक्तिमदभूत्रिचितेन यत्तच्छिच्छेद सद्यसाद निबन्धनमाश्रयम् ॥ ११ ॥
 जिज्ञान्यधीरधिगतात्मगतिर्निरीक्ष्यस्तत्तयजेऽच्छिन्नदिद यमुनेन येन ।
 तावत्त योगगतिभिर्मतिरप्रमत्तो यावद्ब्रह्मजगत्तयागु रतिं न कुर्यात् ॥ १२ ॥

एव स वीरप्रवरः सयोज्यामानमात्मनि । ब्रह्मभूतो हृद् काले तत्प्राज्ञस्य फलेभ्यम् ॥ १३ ॥
 समीक्ष्य वायु पाणिभ्यां वायुमुत्सारयन् यनैः । नाम्ना बोधेऽध्ववस्यान् हृद्गुरः कण्ठशीर्षणि ॥ १४ ॥
 उत्तर्पयस्तु तं मूर्ध्नि क्रमेणावेश्य नि स्पृह । वायु वायो धितो कार्यं तेजस्तजस्ययुजत् ॥ १५ ॥
 पान्याकाशे द्रव तोये यथास्थान विभागशः । धितिमग्नसि तत्तेजस्यदो वायो नमस्यधुम् ॥ १६ ॥
 इन्द्रियेषु मनस्तानि तमात्रेषु यदोद्भवम् । भूतादिनामन्युत्कृष्य महत्मात्मनि सन्दधे ॥ १७ ॥
 तं सर्वगुणविन्यास जीवे मायामये न्यधात् । तं चानुशयमात्मस्यमभावतुशयी पुमान् ।

ज्ञानवैराग्यवीर्येण स्वरूपस्योऽज्ञातपु ॥ १८ ॥

अविनाम महाराज्ञी तत्तत्पुन्यगता वनम् । मुकुमार्यतदर्शं च यत्तदम्या स्वर्शनं भुव ॥ १९ ॥

अतीव भर्तुर्मतपमनिष्ठया शुभ्रया चारपदहयात्रया ।
 नाविन्दतांति परिक्रपितापि सा प्रेयस्करस्पर्शनमाननिवृत्ति ॥ २० ॥
 देह विपनातिलचेतनादिक पत्सु पृथिव्या दयितस्य चारमनः ।
 आलस्य किञ्चिच्च विलप्य सा सती चितामयारोपमदद्रिष्ठानुनि ॥ २१ ॥
 विधाय कृत्य हृदिनीजलाप्युता दत्त्वोदकं भक्तुददारकर्मणः ।

नत्वा दिविस्त्रास्त्रिदशास्त्रि परीत्य विवेश बह्वि ध्यायती भर्तुपादौ ॥ २२ ॥

विलोकथानुगता सार्धं पृथु वीरवर पतिम् । नृपुत्रुर्वरदा देवैर्देवपत्न्य सहस्रशः ॥ २३ ॥
 कुर्वत्य जुमुमासार तस्मिन् मन्दरानुनि । नदस्त्वमरतूयेषु गणन्ति स परस्परम् ॥ २४ ॥

देव्य ऊचुः

अहो इयं बधूर्धन्या या चैव भूमजा पतिम् । सर्वात्मना पतिं भेजे यज्ञेयं श्रीर्वधूरिव ॥ २५ ॥

मैत्रेय उवाच

इत्यनुक्तेऽहदयो भगवानाह तान् शिव । यदाश्रयान् राजपुत्रानाराधयन्तो यच ॥२२॥

श्रीशुक्र उवाच

वितत जातमिदं पूर्वस्मै रान्तिस्मृ मे । भवता राक्षसादृष्टं सर्वं ना जातमनं तम ॥२३॥
 नमः पङ्कजनाभाय भूतसूक्तो द्रव्यात्मने । यादुदंशाय शान्ताय हृदस्थाय स्वरोचिष ॥२४॥
 सङ्कषणाय सुभाय दुरन्तायान्तराय च । नमो विश्वप्रकोपाय प्रमुष्णायान्तरात्मने ॥२५॥
 नमो नमोऽनिहदाय हृषीकेशाद्रिद्रव्यात्मने । नमः परमहृषाय पूषाय निभ्रातात्मने ॥२६॥
 स्वगारवाद्वागाय नमः शुचिरपि तम । तमो दिरण्यरायाय यादुदंशाय तन्त्रे ॥२७॥
 नम ऊज इय त्रय्या पतये यशस्वते । तृतिदाय च जीवानां नमः शरणात्मने ॥२८॥
 सर्वसत्त्वामदेहाय विशाखाय सर्वोपदे । नमः शैलशय्याय सद्गोत्राश्रयाय च ॥२९॥
 अर्थलिङ्गाय नमस्ते नमोऽन्तरिक्षात्मने । तम पुण्याय लोकान् अमुष्मै प्रियवरे ॥३०॥
 प्रवृत्ताय निवृत्ताय विन्देवाय कर्मणे । नमोऽयमर्शियाकाय मूर्धन्यं दुःखदाय च ॥३१॥
 नमस्त आशिषामीश मनने कारणात्मने । नमो धर्माय वरत पूषायाकुण्डनेऽपि ।

पुरुषाय पुराणाय सात्त्विकाश्रयाय च ॥३२॥

शक्तिप्रथमेताय भीतुपेऽहङ्कृतात्मने । चेतश्चातृतिरूपाय नमो वाचोविभूतये ॥३३॥
 दर्शनं नो दिहन्ना देहि भागवताचैतम् । रूपं प्रियतमं स्नानं सर्वेन्द्रियगुणाग्रजम् ॥३४॥
 क्षिप्रव्राह्मणस्यैव सख्यौ दयसप्रदम् । चावापतचतुर्बाहु मुजतश्चिराननम् ॥३५॥
 पद्मकोशरत्नाशय सुन्दरभु मुनाधिकम् । मुद्रिं मुकुटोत्थास्य समर्प्य विभूषणम् ॥३६॥
 प्रीतिप्रदक्षितापाद्रमलकैषपयोधितम् । लसत्पङ्कजकिञ्चलकुन्दवृक्षं मृष्टदुग्धलम् ॥३७॥
 स्फुरतिकरीटवलयहारनूपुरमेखलम् । शङ्खचक्रगदापद्ममालामण्डपमर्दिमतम् ॥३८॥
 सिद्धस्त्वन्धिरयो विभ्रत्सोमगम्रीवकौस्तुभम् । धियानपायि वाञ्छितनिश्वासाश्रमोऽप्यसत् ॥३९॥
 पूरेचक्रसविमलवल्गुदलोदरम् । प्रतिसक्तामयदिवसं नाम्नायामभीरया ॥४०॥
 श्यामभीष्णधिराचिण्णुदुर्लभस्त्रणमेखलम् । समचावर्द्धिज्जुह्वनिघ्नजानुमुदशनम् ॥४१॥

पदा शरत्पद्मशशरोचिषा तलमुभिर्नोऽन्तरप विधुचता ।

प्रदशय स्वीयमपास्तशान्तं पदं गुरो मागैर्गुहस्तमोऽनुषाम् ॥४२॥

एतद्रूपमनुष्यमात्मगुद्धिमभीष्टताम् । यत्कृत्यानोऽमयदं स्वधममनुतिष्ठताम् ॥४३॥
 भवान् भक्तिमता लभ्यो दुर्लभं सर्वदेहिनाम् । स्वाराज्यस्याप्यभिमत एकान्तनात्मविद्वति ॥४४॥
 च दुराराज्यमाराज्यं सतामपि दुराजया । एकान्तभक्त्या को वाञ्छतेऽतदमूलं विना बहि ॥४५॥
 यत्र निर्विघ्नमरणं कृतान्तो नाभिमन्यत । विश्वविष्वस्यार्थीर्षशौर्यविरूजितभुवा ॥४६॥

अणार्धेनापि तुल्ये न स्वर्गं नापुनर्भवम् । भगवत्सङ्क्षिप्तसङ्क्षस्य मर्त्यानां किमुताशिष ॥५७॥
 अयानघाद्रेस्तव कीर्तितीर्थयोर-तर्हि स्नानविधूतपाप्मनाम् ।
 भूतेष्वनुजोशुसत्त्वशीलिनां स्यात्सङ्गमोऽनुग्रह एव नस्तव ॥ ५८ ॥
 न यस्य चित्तं बहिरर्थविभ्रमं तमोगुहाया च विशुद्धमाविशत् ।
 यद्भक्तियोगानुगृहीतमञ्जसा मुनिर्विचष्टे ननु तत्र ते गतिम् ॥ ५९ ॥
 यत्रेदव्यज्यते विश्वविश्वसिद्धवभाति यत् । तत्त्वब्रह्म परज्योतिराकाशमिव विस्तृतम् ॥ ६० ॥
 यो माययेद पुरुषरूपासृजद्विभक्तिं भूय क्षपयत्यविक्रिय ।
 यद्रेददुद्धि सदिवत्तमद्रु स्यया तमात्मतन्म भगवन् प्रतीमहि ॥ ६१ ॥
 क्रियाकलापैरिदमेव योगिन भद्रान्विता साधु यजन्ति सिद्धये ।
 भूतेन्द्रियान्तं करणोपलक्षितवेदे च तत्रे च त एव कोविदा ॥ ६२ ॥
 त्वमेक आद्य पुरुष सुप्तशक्तिस्तया रज सत्त्वतमो विभियते ।
 महानह ख मरुदग्निवार्धगं सुरर्षयो भूतगणा इदं यत ॥ ६३ ॥
 सृष्टं स्वयन्त्येदमनुप्रविष्टश्चतुर्विधं पुरमात्माशनेन ।
 अथो विदुस्त पुरुष सन्तमन्तर्मुदक्ते द्विपीत्रैर्मधु सारथ य ॥ ६४ ॥
 स एष लोकान्तिचण्डवेगो विप्रसि त्वं खलु कालयान ।
 भूतानि भूतैरनुमेयतत्त्वो घनावलीर्वायुरिवाविपह्य ॥ ६५ ॥
 प्रमत्तमुच्चैरितिकृत्यचिन्तया प्रवृद्धलोभं विपयेषु लालसम् ।
 त्वमप्रमत्त, सहस्राभियद्ये क्षुल्ललिहानोऽहिरिवाखुमन्तक ॥ ६६ ॥
 कस्तत्त्वदानं विजहाति पण्डितो यस्तेऽवमानव्ययमानवेतनः ।
 विशुद्धयास्सदगुणरचितं स यद्विनोपपत्तिं मनवश्चतुर्दश ॥ ६७ ॥
 अयं त्वमसि नो ब्रह्मन् परमात्मन् विप्रश्चिताम् । विश्वरुद्रभयश्चस्तमकुतश्चिद्वया गति ॥ ६८ ॥
 इदं जयतं भद्रं वो विशुद्धा नृपनन्दना । स्वधर्ममनुनिष्ठन्तो भगवत्परिप्ताशया ॥ ६९ ॥
 तमेवात्मानमात्मस्थं सर्वभूतेष्ववस्थितम् । पूजयन् च गणन्तश्च ध्यायन्तश्चासकृद्वरिम् ॥ ७० ॥
 योगादेशमुपासाद्य धारयन्तो मुनिप्रता । समाहितभियं सर्वं एतदम्यसताहता ॥ ७१ ॥
 इदमाह पुरासाकं भगवान् विश्वसृकगति । भृग्व्यादीनामात्मजानासिस्तुष्टु ससिस्तुष्टताम् ॥ ७२ ॥
 ते वयं नोदिता, सर्वे प्रजासर्गं प्रजेश्वरा । अनेन भवस्ततमसं सिस्तुष्टो विविधा प्रजा ॥ ७३ ॥
 अयेदं नित्यदा युक्तो जपत्रवहितं पुमान् । अचिराच्छ्रेय आप्नोति वामुदेवपरायण ॥ ७४ ॥
 श्रेयसमिह सर्वेषां ज्ञानं नि श्रेयसं परम् । सुप्तं तरति दुष्पारं ज्ञाननौर्व्यसनार्णवम् ॥ ७५ ॥
 य इमं भद्रया युक्तो भवति भगवत्स्तवम् । अधीयानो दुराराभ्य हरिमाराधयत्यसौ ॥ ७६ ॥

नारद उवाच

इति तौ त्वमती तत्र उभय समग्र मिय । ताप्रतिपदपुरीराजनमुमुदाते दत्त समा ॥४॥
 उपगीयमाना ललित तत्र तत्र च गायन । श्रीङ्गपरिरुत स्त्रीभिर्दिनोमाविशन्नुचौ ॥४॥
 सतागरे कृत्वा द्वार पुनस्तथास्तु दे अथ । पृथग्विषयगतपर्यं तस्या य कश्चनेभ्यः ॥४॥
 पञ्च द्वारस्तु तैरस्या दक्षिणैका तयोत्तरा । पश्चिम द्वे अमूगा त नामानि नृप वणशे ॥४॥
 तत्र नाट्यविभुत्वा च प्राग्द्वाराकत्र निर्मिते । विभ्राणितं जननद याति ताम्बा सुमत्सल ॥४॥
 नर्त्तिनां नालिनी च प्राग्द्वाराकत्र निर्मिते । अमभूतसलस्ताम्बा गिरय याति घोरभम् ॥४॥
 मुग्यानाम पुरस्ताद् द्वास्तयाऽऽनवहृदनी । विषयो याति पुररादधश्चिपणा ॥४॥
 पितृहृन्पु पुया द्वादक्षिणेन पुञ्जन । राष्ट्र दक्षिणपञ्चाल याति श्रुतपराशिव ॥५॥
 देवहर्नाम पुया द्वा उत्तरेण पुरञ्जन । राष्ट्रमुत्तरपञ्चाल याति श्रुतपराशिव ॥५॥
 आनुगी नाम पश्चाद् द्वास्तया याति पुरञ्जन । प्रामक नाम विषय दुमदन समन्वित ॥५॥
 निष्कृतिर्नाम पश्चाद् द्वास्तया याति पुरञ्जन । वैश्व नाम विषय दुग्धकेन समन्वित ॥५॥
 अघावनीना पौराणा निवास्येष्टहृत्तुभौ । अश्वपदतामपिगतिस्त्राभ्या याति कपोति च ॥५॥
 स यत्नान्त पुरगतो विनूचानसमीपत । ग्राह प्रसाद हर्षे वा याति जायात्मजोद्वयम् ॥५॥
 एव कमनु सखं कामात्मा वञ्जिनाऽनुव । महिषी यद्यदीहृत तत्तदेवान्मवर्तत ॥५॥
 कचित्पिपन्त्या विवति मदिरा मदविह्वल । अन्नत्या वनिदभाति वञ्जत्या सह जडिति ॥५॥
 कचिद्वायति गायत्या रुदत्या रुदति कचिन् । कचिदसन्त्या हसति जल्पन्त्यामनु जल्पति ॥५॥
 कचिद्वावति धावन्त्या विशन्त्यामनु तिष्ठति । अनु शेते शयन्तामन्वास्ते कचिदावतीन् ॥५॥
 कचिच्छृणोति शृणन्त्या पदपन्त्यामनु पश्यति । कचिन्निमति निमन्त्या सृष्टन्त्या सृष्टति कचिन् ॥५॥
 कचिन्न शोचती जायामनु शोचति दीनवन् । अनु हृष्यति हृष्यन्त्या मृदितामनु मोदते ॥५॥
 पिप्रलब्धो महिष्यैव सवप्रकृतिवञ्चित । नेष्टन्नमुद्रोत्यश्च ह्यैन्वातीडा मूगा यथा ॥५॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे चतुर्थस्कन्धे पुरजनोंपाख्याने पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥२५॥

अथ इतिशतितमोऽध्यायः

नारद उवाच

स एकादशमहर्षावो रथ पञ्चाशमाशुगम् । द्वीप द्विचक्रमेराव त्रिवेणु पञ्चवन्धुरम् ॥ १ ॥
 एकरदम्पेकदमनमेकनीट द्विचक्रम् । पञ्चप्रहरण सप्तवक्त्रं पञ्चविक्रमम् ॥ २ ॥
 हेमोपस्करमाकृष्ट स्वर्णवमाश्वयुगि । एकादशमूलाय पञ्चप्रसमगाहनम् ॥ ३ ॥
 चचार मृगया तत्र हत आत्तेपुकायुध । विहाय जायामतदर्शो मृगव्यसनलाल्भ ॥ ४ ॥

आसुरीं वृत्तिमाश्रित्य घोरात्मा निरनुग्रह । न्यहनन्निशितैर्बाणैर्वनेषु वनगोचरान् ॥ ५ ॥
 तीर्थेषु प्रतिदृष्टेषु राजा मेघ्यान् पशून् वने । यावदर्थमल लुब्धो हन्यादिति नियम्यते ॥ ६ ॥
 य एव कर्म नियत विद्वान् कुत्रात मानव । कमणा तेन राजेन्द्र शनेन न स लिप्यते ॥ ७ ॥
 अन्यथा कर्म कुर्वाणो मानारूढो निश्च्यते । गुणप्रवाहपतितो नष्टप्रज्ञो प्रजत्यध ॥ ८ ॥
 तत्र निर्भिन्नगात्राणां चित्रबाजैः शिलीमुखैः । विष्णोऽभूद्दुःखितानां दुःखं कृष्णात्मनाम् ॥ ९ ॥
 शशान् वराहान् महिषान् गव्यान् रुद्रशल्वाङ्गान् । मेघ्यानन्याश्च विविधान् विनिघ्नन् भ्रममभ्यगात् १०
 ततः क्षुत्तृप्तिभ्रान्तो निवृत्तो गृहमेधिवान् । कृतस्त्रानोचिताद्वा सविवेश गतक्लम ॥ ११ ॥
 आत्मानमर्हयाञ्चक्रे धूपालेषु स्रगादिभिः । साध्वलकृतसर्वाङ्गो माह्व्यामादधे मन ॥ १२ ॥
 तृप्तो हृष्ट सुहृत्तश्च कन्दर्पाकृतमानस । न व्यचष्ट वरारोहा गृहिणीं गृहमेधिनीम् ॥ १३ ॥
 अन्तःपुरस्त्रियोऽपृच्छद्विमना इव वेदिपत् । अपि व कुशलं रामां सेश्वरीणां यथा पुरा ॥ १४ ॥
 न तथैतर्हि रोचन्ते गृहेषु गृहसम्पद । यदि न स्याद् गृहे माता पत्नी वा पतिदेवता ।

व्यङ्गे रय इव प्राञ्च को नामासीत् दीनवत् ॥ १५ ॥

कं वर्तते सा ललना मज्जन्त व्यसनार्णवे । या मामुद्धरते प्रज्ञा दीपयन्ती पदे पदे ॥ १६ ॥

रामा ऊचुः

नरनाथ न जानीमस्त्वपि या यद्व्यवस्यति । भूतले निरवस्तारे शयाना पश्य शत्रुहन् ॥ १७ ॥

नारद उवाच

पुरज्जन स्वमहिषीं निरीक्ष्यावधुता भुवि । तत्सङ्गोन्मथितशनो वैक्लव्य परम ययौ ॥ १८ ॥
 सान्त्वयन् श्लक्ष्णया वाचा हृदयेन विदूयता । प्रेयस्या स्नेहसरम्भलिङ्गमात्मनि नाभ्यगात् ॥ १९ ॥
 अनुनिन्येऽयं शनकैर्बोऽनुनयकोविद । पत्यर्श पादयुगलमाह चोत्सङ्गलालिताम् ॥ २० ॥

पुरज्जन उवाच

नूनं त्वकृतपुण्यास्ते भूत्या येष्वीश्वरा शुभे । कृतागस्त्वात्मसात्कृत्वा शिलादण्डेन युञ्जते ॥ २१ ॥
 परमोऽनुग्रहो दण्डो भृत्येषु प्रमुणार्पित । बालो न वेद तत्तन्नि वन्धुकृत्यममपण ॥ २२ ॥
 सा त्वं मुक्तं मुदति सुभ्रवतुरागभारम्रीडाविलम्बविलसद्दक्षितबालोकम् ।
 नीलालकालिभिरुपस्कृतमुज्जस न स्वाना प्रदर्शय मनस्विनि वत्सुवाक्यम् ॥ २३ ॥
 तस्मिन्दधे दममहं तव वीरपति योऽन्यत्र भूसुरकुलात्तत्किल्बिषस्तम् ।
 पश्ये न वीतभयमुन्मुदित त्रिलोक्यामन्यत्र वै मुररिपोरितरत्र दासात् ॥ २४ ॥
 वक्त्रं न ते विहर्षं सरम्भभीममविमृष्टमपेतरागम् ।
 पश्ये मुजातौ विम्बाघरं ॥ २५ ॥
 भा० मू०

तमे प्रदीद सुहृद कृतकिल्बिषस्य स्वैर गतस्य मृगया व्यमनातुरस्य ।
 वा देवर वशगतं कुसुमाञ्जवगनिखसार्पणमुगती न भजेत कृत्ये ॥ २६ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे पुरञ्जनापारयाने षड्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २६ ॥

अथ सप्तविंशतितमोऽध्यायः

नारद उवाच

इत्य पुरञ्जन सङ्गम्यशमानीय विभ्रमे । पुरञ्जनी महाराज रेमे रमयती पतिम् ॥ १ ॥
 स राजा महिषा राजन् सुखाता रुचिराननाम् । कृतम्बस्त्ययना दृष्टाम्बनन्ददुपामताम् ॥ २ ॥
 तयोपगूढ परिरन्धक्-चरो रहोऽनुम प्रैरपट्टचेतन ।
 न कालरहो ब्रुवुषे दुरत्यय दिवा निशति प्रमदापरिग्रह ॥ ३ ॥
 शयान उन्नद्धमदो महामना महार्हतस्ये महिषीभुजोपधिः ।
 तामेव वीरो मनुते पर यतस्तमोऽभिभूतो न निज पर च यत् ॥ ४ ॥

तथैव रममाणस्य कामकश्मलचेतस । क्षणाधमिव राज्ञे-द्र व्यतिक्रान्तं न च यय ॥ ५ ॥
 तस्यामजनयत् पुनान् पुरञ्जया पुरञ्जन । शतान्येकादश विराडायुषोऽधमयात्यगात् ॥ ६ ॥
 दुहितुर्दशोत्तरशत पितृमातृयशस्करी । शीलौदायगुणापेता पौरञ्जन्य प्रजापते ॥ ७ ॥
 स पञ्चालपति पुनान् पितृपुत्रविवधनान् । दारैः सयोजयामास दुहितुः सद्योर्वरे ॥ ८ ॥
 पुनाणा चाभयन् पुना एकैस्स्य शत शतम् । यैर्वै पौरञ्जो वश पञ्चालेषु समेधित ॥ ९ ॥
 तेषु तद्विषयहोषु गृहकोशानुजाविषु । निरूढेन ममत्वेन विषयेष्वन्ववक्ष्यत ॥ १० ॥
 ईजे च ऋतुभिपारैर्दीक्षित पशुमारवै । देवान् पितॄन् भूतपतीन्नानाकामो यथा भवान् ॥ ११ ॥
 मुत्तेश्वेव प्रमत्तस्य कुटुम्बास्त-चेतस । आसवाद स वै कालो योऽप्रिय प्रिययोषिताम् ॥ १२ ॥
 चण्डवेग इति रथातो ग वर्षाधिपतिरुप । ग धर्वास्तस्य बलिन पट्युत्तरशतत्रयम् ॥ १३ ॥
 ग-ध र्यस्तादृशीरस्य मैथुन्यश्च धिताधिता । परिश्रुया विबुधमन्ति सव नामग्निनिर्मिताम् ॥ १४ ॥
 ते चण्डवेगानुचरा पुरञ्जनपुर यदा । हर्तुमारिभिरे तत्र प्रत्यपेक्ष्यजागर ॥ १५ ॥
 स उत्तमि शर्तरेको विशत्या च शत उमा । पुरञ्जनपुराध्यक्षो ग-धर्वैर्युयुधे पत्नी ॥ १६ ॥
 धायमाणे स्वसम्बन्धे एकस्मिन् गृहमिर्बुधा । चिन्ता परा जगामात सराष्ट्रपुरवा-धय ॥ १७ ॥
 स एव पुण्यो मधुभुक् पञ्चालेषु स्वपापदै । उपनीत बलि गृह्णन् स्त्रीजिता नाविदद्रयम् ॥ १८ ॥
 कालस्य दुहिता काचित्त्रिलोका वरमिच्छती । पयट्मती न वहिष्मन् प्रत्यनन्दत कश्चन ॥ १९ ॥
 दौभाग्येन तन्मनो लोके विधुता दुभगेति सा । या तृणा राजर्षये तु वृतादात्पूरवे वरम् ॥ २० ॥
 कदाचिदटमाना सा ब्रह्मलोका महीं गतम् । धमे दृढद्वत मा तु जानती काममोहिता ॥ २१ ॥

मयि सरस्य विपुलमदाञ्छापं सुतु सहम् । स्यात्तुमर्हसि नैकत्र मद्याञ्जाविमुखो मुने ॥२२॥
 ततो विहृतसङ्कटा कन्धका यवनेश्वरम् । मयोपदिष्टमावाय यमे नाग्रा भय पतिम् ॥२३॥
 श्रृंगम यवनानां त्वा कृणे योरिष्टत पतिन् । संकटास्त्वयि नूताना रूत किञ्चन रिष्यति ॥२४॥
 द्वाविमावनुशोचन्ति गालावसदप्रशे । यत्शोकशास्त्रोपनत न राति ॥ तदिच्छति ॥२५॥
 अथो भवस्व मा भद्र भवता मे दया कुरु । एतावान् पौरुषो धमा यदार्ताननुकम्पते ॥२६॥
 कालकन्योदितयचो निशम्य यवनेश्वर । त्रिद्वीपुर्देवगुप्य स वसित तामभापत ॥२७॥
 मया निरूपितम्बुभ्य पतिरात्ममगाग्निना । तामिनन्दति लोकोऽयं त्वामभद्रामसम्भ्रताम् ॥२८॥
 स्वमध्यक्षगतिभुङ्क्त्व लोक कर्मविनिर्मितम् । याहि मे पृतनापुत्रा प्रजानां प्रणेय्यति ॥२९॥
 प्रज्जारोऽयं मम भ्राता एव च म भगिनी भव । चराम्बुभ्या लोकेऽस्मिन्नव्यक्तो भीमसैनिक ॥३०॥
 इति धीमन्नागवते महापुराणे पारश्वर्या सहितायां चतुर्थस्कन्धे पुरश्चनोपाख्याने सप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥३०॥

अथाष्टाविंशतितमोऽध्यायः

नारद उवाच

सैनिका भयनाग्नौ ये वर्द्धिष्मन् दिष्टकारिण । प्रज्जारकालकन्याभ्या विचेद्वरवनीमिमाम् ॥ १ ॥
 त एकदा तु रभसा पुरश्चनपुरीं उप । रुद्रधुर्भमभोगाञ्चा अरत्वज्रगपालिताम् ॥ २ ॥
 कालकन्यायि जुमुते पुरश्चनपुर उलात् । ययाभिभूत पुरुष सद्यो नि सरतामियात् ॥ ३ ॥
 तयोपभुज्यमाना ये यवना सर्वेतादिशम् । द्वाभिं प्रविश्य मुभ्यशप्रार्दयन् सकलापुरीम् ॥ ४ ॥
 तस्या प्रपीड्यमानायामभिमानो पुरश्चन । अरापोरविधास्तापान् जुडुम्बीममताकुल ॥ ५ ॥
 कन्योपगृहो नष्टश्च कृपणो विषयात्मक । नष्टप्रशो हृतेश्वर्यो गन्धर्वयवनैर्गलात् ॥ ६ ॥
 विशीर्णो स्वपुरीं वीक्ष्य प्रतिमूलनिनादताम् । पुत्रान् पीथानुगामात्पाञ्चाया च गतशोददाम् ॥ ७ ॥
 आत्मानं कन्यया प्रस्तं पञ्चालानरिदूषिताम् । दुरन्तचिन्तामापनो न लेभे तत्प्रतिक्रियाम् ॥ ८ ॥
 कामानभिलपन् दीनो यातयामाक्ष कन्यया । विगतात्मगतिस्नेह पुत्रदाराश्च लालयन् ॥ ९ ॥
 गन्धर्वयवनाकांता कालकन्योपमर्दिताम् । हातु प्रचक्रमे राजा ता पुरीमनिशमत ॥ १० ॥
 भयनाग्नौऽमजो भ्राता प्रज्जार प्रत्युपस्थित । ददाहता पुरीं कृत्वा भ्रातु श्रियचिकीर्षया ॥ ११ ॥
 तस्या सन्दह्यमानाया सगौर सगरिच्छद । कौटुम्बिक कुटुम्बिन्या उपातप्यत सान्वय ॥ १२ ॥
 यवनोपरुद्धायतनो प्रस्ताया कालकन्यया । पुरीं प्रज्जारतसृष्ट पुरपालोऽन्यतप्यत ॥ १३ ॥
 न शेके सोऽपितुं तत्र पुरुषून्पूष्वेषधु । गन्तुमैच्छततो वृधकोटरादिव सानलात् ॥ १४ ॥
 शिथिलायचो यर्हि गन्धर्वहृतगौरव । यवनैररिभी राजन्पुरुद्धो करोद ह ॥ १५ ॥
 दुहितुं पुत्रपौत्राश्च जामिजामातृपापदान् । स्वत्वायशिष्ट यतिकञ्चिद् दहकोशपरिच्छदम् ॥ १६ ॥

अहं ममति स्वीकृत्य गृहपुं कुमतिशही । दध्नीं प्रमदया दीनो विप्रयोग उपस्थिते ॥१७॥
 लोकांतर गतवति मय्यनाथा पुटुभिनी । वर्तिष्यते क्रम त्वेषा बालकाननुशोचती ॥१८॥
 न मय्यनाशिते मुहूर्त्ते नात्रात त्वाति मत्तरा । मयि कृष्टे सुस्रज्जा भस्मित यतवाग्मयात् ॥१९॥
 प्रशोषयति माविश युषिते शोककर्मिता । कर्मतद् गृहमेधीय वीर्यरूपि नेष्यति ॥२०॥
 कथं नु दारका दीना दारकीवापराधणा । वर्तिष्यते मयि गते भिन्नभाव इवोदधी ॥२१॥
 एव तृपणया बुद्धया शोच तमतदर्शणम् । महीतु कृतबोरेन भवनामान्यपद्यत ॥२२॥
 पशुवद्यवनैरेव नीयमान स्वक क्षयम् । अन्यद्राजनुपया शोचतो भृशमातुरा ॥२३॥
 पुरीं विहायोपगत उपरुद्धो भुजङ्गम । यदा तमेवानुपुरी विशीर्णां प्रकृति गता ॥२४॥
 शिष्टेष्वमाण प्रमथ यवनेन स्त्रीपथा । ताविदत्तमवाऽऽविष्ट सखायमुद्धपुर ॥२५॥
 त यज्ञाशवोऽनेन सञ्ज्ञता येऽदमाञ्जना । कुठारैश्चिच्छिदु मुद्धा स्मरन्तोऽमीवमस्यतत् ॥२६॥
 न्यनन्तारं तमसि मद्यो नप्सृमृति समा । शाश्वतीरनुभूयार्ति प्रमदासङ्गभूति ॥२७॥
 तामेव मनसा गृह्णन् चमुर प्रमदोत्तमा । अनन्तर विदर्भस्य राजसिंहस्य वेदमनि ॥२८॥
 उपयेम वीर्यपणा वैदर्भी मय्यध्वज । युधिनिजित्य राजन्यान्पाण्डव परपुरञ्जय ॥२९॥
 तस्या स जनराशक आत्मनामसितेक्षणाम् । यनीयस सप्तसुतान् सप्त द्रविडभूभृत ॥३०॥
 एवैकस्याभवलेपा राजजनुदमर्बुदम् । भोष्यत यद्विश्वरैर्ही मन्वन्तर परम् ॥३१॥
 अगस्त्य प्राग्दुहितरमुपयेमे धृतप्रताम । यस्या दृढच्युतो जात इध्मवाहात्मजोऽयुनि ॥३२॥
 विमज्य तनयेभ्य दम्भा राजर्षिमलयध्वज । आरिराघयिषु कृष्णसज्जामकुलाचलम् ॥३३॥
 हित्वा गृहान् सुतान् भोगान् वैदर्भा मदिरक्षणा । अत्रावत पाण्डवेश पयोत्क्षेप रजनीकरम् ॥३४॥
 तत्र च द्रवसा नाम ताम्रपर्णी घटोदरा । तत्पुण्यसलिलैर्नित्यमुमयत्रात्मनो मृजन् ॥३५॥
 कदाष्टिभिर्पूर्वकनै पुष्पपर्णस्तृणोदकै । रतमान शनैर्गार्क्यन तप आस्थित ॥३६॥
 शीतोष्णवातवशाणि धुसिपासे प्रियाप्रिये । सुखदुःखे हसि द्वायजयत्समदर्शन ॥३७॥
 तपसा विद्यया पञ्चरूपायो नियमैर्यमै । सुयुजे ब्रह्मण्यात्मान विजिताश्चानिष्ठाशय ॥३८॥
 आस्ते स्यागुरिवैकत्र दिव्य वपशत स्थिर । घातुदेवे भगवति नायदेदोद्वहन् रतिम् ॥३९॥
 सन्धारकतयाऽऽत्मान श्रितिरिकतयाऽऽत्मनि । विद्वान् स्वप्न इवामशेषाक्षिण विरराम ह ॥४०॥
 साज्जद्भगवतोक्तेन गुरुणा हरिणा रूप । विद्वद्भजानदापेन स्फुरता विश्वतोमुखम् ॥४१॥
 परे ब्रह्मणि चात्मान पर ब्रह्म तयाऽऽत्मनि । वीक्षमाणो विश्वेशागस्तादुरराम ह ॥४२॥
 पतिं परमवमश वैदर्भी मलयध्वजम् । प्रेम्णा पर्यचरद्वित्वा भोगान् सापतिदेवता ॥४३॥
 चौरपाशा व्रतक्षामा वेणीभूतधिरुहता । बभानुवपतिं या ता दिक्षा या तमिधानलम् ॥४४॥
 अज्ञानती प्रियतम यदोपरतमञ्जना । मस्तिरासनमाताश यथावतैमवान्न ॥४५॥

यदा नोपलभेताद्भ्याग्न्माण पत्युरर्चती । आसीत् सविप्रहृदया यूयध्रष्टा मृगी यथा ॥४६॥
 आत्मानं शोचती दीनमबन्धु विह्वलाश्रुभिः । स्तनावाविश्य विपिने मुखर प्रवरोद सा ॥४७॥
 उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजर्षे इमामुदधिमेतलाम् । दस्युन्य क्षत्रत्रयुन्यो विभ्यती वातुमईसि ॥४८॥
 एव विलपती बाला विपिनेऽनुगता पतिम् । पतिता पादवोर्मर्तुं रुदत्यश्रूण्यवर्तयत् ॥४९॥
 चितिं दाहमयीं चित्वा तस्या पशुः श्लेवरम् । आदीप्य चानुरणे विलपन्ती मनो दधे ॥५०॥
 तत्र पूर्वतरः कश्चित्सखा ब्राह्मण आत्मवान् । सन्त्ययन् पशुना साप्रा तामाह रुदतीं प्रभो ॥५१॥

ब्राह्मण उवाच

का त्वकस्यापि को वाय शयागो यस्य शोचसि । जानासि किं सखाय मा येनाग्रे विचचर्य ह ॥५२॥
 अपि स्मरसि चात्मानमविशतस्तस्य सखे । हित्वा मा पदमन्विच्छन् भौमभोगरतो गत ॥५३॥
 हठावह च त्वं चायं सखायौ मानसायनौ । अभूतामन्तरा यौकं सहस्रपरिवस्तरान् ॥५४॥
 स त्वं विहाय मा वन्द्यो गतो प्राप्यमतिमहीम् । विचरन् पदमद्राक्षी कयाचिलिर्मितं स्त्रिया ॥५५॥
 पञ्चाराम नगद्वारमेकपालं त्रिकोणकम् । पटकुलं पञ्चविषणं पञ्चप्रकृतिं स्त्रीधवम् ॥५६॥
 पञ्चेन्द्रियार्था आरामा द्वार प्राणा नव प्रभो । तेजोऽवन्तानि कोष्ठानि कुलमिद्रयसम्रह ॥५७॥
 विषणस्तु क्रियाशक्तिर्भूतप्रकृतिरव्यया । शब्दरसगंधा पुमास्त्वयं प्रविष्टो नात्रनुष्यते ॥५८॥
 तस्मिंस्त्वयं रामया स्पृष्टो रममाणोऽश्रुतस्मृतिः । तत्सङ्गादीदृशीं प्राप्तो दद्यां पापीयर्षी प्रभो ॥५९॥
 न त्वं विदर्भदुहिता नायं वीरः सुहृच्च व । न पतिस्त्वयं पुरञ्जन्या रुदरो न वामुरो यथा ॥६०॥
 माया ह्येषा मया सृष्टा यत्पुमासंस्त्रियं सतीम् । मन्यसे नोभयं यद्वै ह्यौ पश्यात्रयोगाठम् ॥६१॥
 अहं भवान् चायस्त्वत्त्वमेवाहं विचक्ष्व भो । न नौ पश्यन्ति कवयदिउद्रे जातु मनाः ॥६२॥
 यथा पुरुष आत्मानमेकमादर्शचक्षुषो । द्विधाभूतमवेषेत तथैवान्तामवाक्ये ॥६३॥
 एव स मानसो ह्यो हसेन प्रतिबोधितः । स्वस्यस्तद्व्यभिचारेण नशमात्रं पुनः ॥६४॥
 बहिष्मन्नेतदध्यात्मं पादोक्ष्येण प्रदर्शितम् । यत्परोक्षप्रियो देवो भगवान् ॥६५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे पुराणोपाख्यानेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥२९॥

अथैकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः

प्राचीनचर्हिर्कृपाच

भगवस्ते वचाऽस्माभिर्न सम्यगवगम्यते । कवयस्तद्विद्वन्ति न नः कृपायामि ॥१॥

नारद उवाच

पुरुष पुरञ्जनविद्यायदं पुरम् । एकविंशत्तमः ॥१॥

योऽविशतः हतस्तस्य । यत्र निशस्ते गुह्यं ॥२॥

यदा ॥ २५॥ ॥१॥ नवद्वारं निरुद्धं ॥३॥

बुद्धिं तु प्रमदा विद्याममाहमिति यत्कृतम् । यामधिष्ठाय ददेऽस्मिन् पुमान् भुङ्क्तेऽस्यभिगुणान् ॥ ६ ॥
 सखाय इन्द्रियगणा ज्ञानं कर्म च यत्कृतम् । सख्यस्तद्वृत्तयः प्राण पञ्चवृत्तिर्यथोरग ॥ ७ ॥
 बृहद्बलं मनो विद्याबुभयेन्द्रियनाथकम् । पञ्चाला पञ्च विषया यन्मध्ये नवत्वं पुरम् ॥ ७ ॥
 अग्निणी नाविके कर्णा मुखश्चिभ्रगुदामिति । द्वे द्वे द्वारौ ग्रहियाति यस्तदिन्द्रियसमुत् ॥ ८ ॥
 अक्षिणी नाविके ज्ञास्यमिति पञ्च पुरं कृता । दक्षिणा दक्षिण कर्ण उत्तरा चोत्तर स्मृत ॥ ९ ॥
 पश्चिमे इत्यथोद्गारौ गुदं पिभ्रमिहोच्यते । एतौताऽऽविमुखी चान् नेत्रे एकत्र निर्मिते ।

रूप विभ्राजितं ताम्या विचष्टे चक्षुषेश्वर ॥ १० ॥

नलिनी नालिनी नासे ग व सौरभ उच्यते । प्राणोऽवधूतो मुराशस्य विषणो वाग्रवद्रस ॥ ११ ॥
 आपणो व्यग्रहारीऽत्र वित्रमघो बहुदनम् । पितृहर्दक्षिण कर्ण उत्तरो देवहू स्मृत ॥ १२ ॥
 प्रवृत्तं च निवृत्तं च शास्त्रं पञ्चात्मकितम् । पितृयानं देवयानं भोगाश्चतुर्धराद्भजेत् ॥ १३ ॥
 आमुरीमद्वद्मवाग्दार्ढ्यवायो ग्रामिणा रति । उपस्यो दुर्मदं प्रोक्तो निमृत्तिर्गुद उच्यते ॥ १४ ॥
 वैशद्यं नरः पायुर्द्वयोऽथौ तु म ॥ १५ ॥ इत्युपादौ पुमास्ताम्या युक्तो याति करोति च ॥ १५ ॥
 अन्तः पुरं च हृदयं विपुर्निर्मनं उच्यते । तत्र मोहं प्रसादं वा हर्षं प्राप्नोति तद्गुणैः ॥ १६ ॥
 यथा यथा विक्रियते गुणाक्ता विकरोति वा । तथा तथोपद्रष्टाऽऽत्मा तद्वृत्तीरनुकार्यते ॥ १७ ॥
 देहो रयस्तिवन्द्रियाश्च सवत्सरयोऽगति । द्विकमचनस्त्रिगुणध्वजं पञ्चामुवधुर ॥ १८ ॥
 मनोरदिममुद्रिख्यतो हृत्तीडो द्वन्द्वरुर । पञ्चेन्द्रियाथप्रक्षेपं सप्तचातुर्वर्त्यक ॥ १९ ॥
 आकृतिर्विक्रमो राशौ मृगनृणां प्रधावति । एकादशेन्द्रियचमं पञ्चमूलाविनोदकृत् ॥ २० ॥
 सवत्सरश्चण्डवेगं कालो येनोपलक्षितः । तस्माद्दानीह ग धर्वा गन्धर्व्यो रात्रय स्मृता ।

हरन्त्यायुः परिक्रात्या पृथुत्तरश्चतस्रयम् ॥ २१ ॥

कालकन्या जरा साञ्जालोकस्ता नाभिनन्दति । स्वसारं जगद्दे मृत्युं क्षयाय यवनेश्वर ॥ २२ ॥
 आघयो व्याघ्रस्तस्य सैनिका यरनाश्वरा । भूतोपसगाशुरयः प्रव्वारो द्विविधो ज्वर ॥ २३ ॥
 एष बहुविधैर्दुर्दैवभूतात्मवम्भत्रैः । किंश्चिमानं शतं वर्षं देहं देही तमोवृत् ॥ २४ ॥
 प्राणैर्द्रियमनोवमानात्मन्यव्यस्य निगुणः । शेते कामलवान् यायन्ममाहमिति कर्मकृत् ॥ २५ ॥
 यदाऽऽत्मानमविशाय भगवन्तं परं गुहम् । पुरुषस्तु विपज्जेत गुणेषु प्रकृते स्वरूपम् ॥ २६ ॥
 गुणाभिमानी स तदा कर्माणि कुरुतेऽत्रयः । शुक्रं कृष्णं लोहितं वा यथा कर्माभिजायते ॥ २७ ॥
 शुक्लात्पराशयभूयिर्गोहो कानामोति कर्हिचित् । दुःखोदकान् त्रियापाठास्तमं शोकोत्कटान् कर्हिचित् ॥ २८ ॥
 कर्हिपुमान् कर्हिच स्त्री कर्हितो मयमघवी । देवो मनुष्यस्तिर्यग्ना यथा रम्यगुणं भव ॥ २९ ॥
 क्षुत्पिपीतो यथा दीनः सारमेयो गृहं गृहम् । चरन् विन्दति यदिष्टं दण्डमोदनमेव वा ॥ ३० ॥
 तथा कामागयो जीव उपायचपया भ्रमन् । उपर्यधो वा मध्ये वा याति दिष्टं प्रियाप्रियम् ॥ ३१ ॥

दुःखेकतरेणापि देवभूतात्महेतुषु । जीवस्य न व्यवच्छेदः स्याच्चेत्तत्प्रतिक्रिया ॥३२॥
यथा हि पुरुषो भार शिरसा गुरुमुद्वहन् । तस्त्वन्येन स आघस्ते तथा सर्वा प्रतिक्रिया ॥३३॥
नैकान्ततः प्रतोऽरार कमणा कर्म केवलम् । द्वय ह्यविद्योपसृत स्वप्ने स्वप्न इवानघ ॥३४॥
अर्थ ह्यविद्यमानेऽपि ससृतिर्न निवर्तते । मनसा लिङ्गरूपेण स्वप्ने विचरतो यथा ॥३५॥
अथात्मनोऽर्थभूतस्य यतोऽनर्थपरम्भरा । ससृतिस्तद्व्यवच्छेदो भक्त्या परमया गुरौ ॥३६॥
बासुदेवे भगवति भक्तिभोग समाहित । उन्नीचीनेन वैराग्य ज्ञान च जनयिष्यति ॥३७॥
सोऽचिरादेव राजर्षे स्यादच्युतकथाश्रय । शृण्वत धृद्धानस्य नित्यदा स्यादधीयत ॥३८॥
यत्र भागवता राजन् सावबो विशदाशया । भगवद्गुणानुकथनश्रवणव्यग्रचेतस ॥३९॥

तस्मिन् महन्मुपरिता मधुभिचरित्रपीयूषोपसरित परितः स्रवन्ति ।

ता ये पिबन्त्यवितृषो नृप गाढकर्णैस्तात्र स्पृशन्त्यश्नन्तृदभयशोकमोहा ॥४०॥

एतैरुपद्रुतो नित्य जीवलोके स्वभावजैः । न करोति हरेर्नूनं कथामृतनिधौ रतिम् ॥४१॥
प्रजापतिरपि साक्षाद्भगवान् गिरिशो मनु । दद्यादयं प्रजाव्यक्षा नैष्ठिका सनकादय ॥४२॥
मरीचिरव्यङ्गिरसो पुलस्त्य पुलह क्रतु । भृगुर्वसिष्ठ इत्येते मदन्ता ब्रह्मवादिन ॥४३॥
अथापि वाचस्पतयस्तपोविद्यासमाधिभिः । पश्यन्तोऽपि न पश्यन्ति पश्यन्त परमेश्वरम् ॥४४॥
शब्दब्रह्मणि दुष्पारे चरन्त उरुविस्तर । मन्त्रलिङ्गैर्व्यवच्छिन्नं भजन्तो न विदुः परम् ॥४५॥
यदा यमनुग्रहाति भगवानात्मभावित । स जहाति मतिं लोके वेदे च परिनिष्ठिताम् ॥४६॥
तस्मात्कर्मसु र्हिष्मन्नज्ञानादर्थकाशिषु । मार्गदृष्टि कृपा श्रोत्रस्पर्शस्पर्शवस्तुषु ॥४७॥
स्व लोक न विदुस्ते वै यत्र देवो जनार्दन । आहुधूप्रधियो वेद सकर्मकमतद्विद ॥४८॥
आस्तौर्यं दर्भं प्रागग्रैः कालन्येन क्षितिमण्डलम् । सन्धो वृद्धघान्मानी कर्म नावैपि यत्परम् ।

तत्कर्म हरितोप यत्सा विद्या तन्मतिर्यया ॥४९॥

हरिर्देहभूतामामा स्वयं प्रकृतिरीश्वर । तत्तादमूल शरणं यत क्षेमो नृणामिह ॥५०॥
स वै प्रियतमश्चात्मा यतो न भयमण्वपि । इति वेद स वै विद्वान् सो विद्वान् स गुरुर्हरि ॥५१॥

नारद उवाच

प्रश्न एव हि सङ्छिन्नो भवतः, पुरुषर्षभ । अत्र मे वदतो गुह्यं निशामय मुनिश्वितम् ॥५२॥

क्षुद्रश्चर सुमनसा शरणे मिथित्वा रक्त पङ्कजगणसामसु लुब्धकर्णम् ।

अग्रे वृकान्सुतृपोऽविगणव्ययान्त पृष्ठे मृग मृगय लुब्धकबाणभिन्नम् ॥५३॥

[अस्यार्थः]

सुमनः सधर्मणा स्त्रीणां शरणं आश्रमे पुष्पमधुगन्धवल्गुद्वतम काम्यकर्मविपाकजं काम

सुखलब्धजैः

तदभिनिवेशितमनसः

मनोहरयनितादिजनालापेष्वतितरामतिप्रलोभितरणमग्रे वृकयूयवदात्मन आयुर्हरतोऽहोरात्रा
न्तान् फालत्वंविद्ययाननिगणय्य गृह्यु विहरन्त पृथक्त एव परोक्षमनुप्रवृत्तो सुन्धक कृतान्तोऽन्त
शरणं यमिह पराविध्यति तमिममात्मानमहो राजन् भिन्नहृदय द्रष्टुमर्हसीति ॥५४॥

स त्व विचक्ष्य मृत्वेष्टितमात्मनोऽन्तश्चित्तं निवृत्तं हृदि कर्णधुनौ च चित्ते ।

जयङ्गनाश्रममसत्तमयूयगाय प्रीणीहि हसद्वरण विरम क्रमेण ॥५५॥

राजोवाच

उत्तम वीक्षित ब्रह्मन् भगवान् उदभाषत । नैतज्जानन्त्युपायाया किं न ब्रूयुर्चिदुर्थं हि ॥५६॥
सद्योऽत्र तु मे विप्र सखिप्रसक्तो महान् । शृण्वोऽपि हि मुह्यन्ति यत्र नेन्द्रियवृत्तय ॥५७॥
कर्माण्यारभते येन पुमानिह विहाय तम् । अमुनात्येन देहेन जुष्टानि स यदश्नुते ॥५८॥
इति वेदविदा बाद श्रयत तत्र तत्र ह । कर्म यत्क्रियते प्रोक्त परोक्ष न प्रकाशते ॥५९॥

नारद उवाच

येनैवारभते कर्म तेनैवामुन तत्पुमान् । भुङ्क्ते ह्यव्यवधानेन लिङ्गेन मनसा स्वयम् ॥६०॥
शयागमिममुत्सृज्य श्वसत पुरुषो यथा । समात्मन्याहितं भुङ्क्ते तादृशेनेतरेण वा ॥६१॥
ममेते मनसा यद्यदसावहामतिं ब्रुवन् । गृहीयात्तत्पुमान् सार्द्धं कर्म येन पुनर्भव ॥६२॥
यथानुमायते चित्तमुभयैरिन्द्रियेद्वैतम् । एव प्राग्देहज कर्म लक्ष्यते चित्तवृत्तिभि ॥६३॥
नानुभूतं क चानेन देहनादष्टमभ्रुतम् । इदाचित्तुपलभ्येत यद्रूप यादृगात्मनि ॥६४॥
तनास्य तादृश राजेल्लिङ्गिनो देहसम्भवम् । उदत्स्वाननुभूतोऽर्थो न मनःस्पृष्टुमर्हति ॥६५॥
मन एव मनुष्यस्य पूर्वरूपाणि शसति । भविष्यतश्च भद्रं ते तथैव न भविष्यत ॥६६॥
अदृष्टमनुत चात्र कचिन्मनसि दृश्यते । यथा तथानुमन्तव्यं देशकालक्रियाभयम् ॥६७॥
सर्वे क्रमानुरोपेन मनसोन्द्रियगोचरा । आयान्ति यगंशो याति सर्वे समनसो जना ॥६८॥
सर्वैकनिष्ठे मनसि भगवत्पार्ष्ववर्तिनि । तमध्वन्द्रमसीवेदमुपरज्यायमासते ॥६९॥
नाहममति भावोऽयं पुरुषे व्यवधीयते । यावद्बुद्धिमनोऽप्यगुणव्यूहो ह्यनादिमान् ॥७०॥
सुतिमूर्च्छोपतापेषु प्राणायनविघातत । नेहतेऽहमिति शन मृत्युपञ्चारयोरपि ॥७१॥
गर्भे बाल्येऽप्यपौष्कल्यादेकादशविधं तदा । लिङ्गं न दृश्यते यूनां बुद्ध्या च द्रमसो यथा ॥७२॥
अप्ये ह्यविद्यमानेऽपि सत्तितनं निवर्तते । ध्यायतो विपयानस्य स्वप्नेऽनयागमो यथा ॥७३॥
एव पञ्चविधं लिङ्गं त्रिवृत् षोडशविस्तृतम् । एष चेतनया युक्तो जीव इत्यभिधीयते ॥७४॥
अनेन पुरुषो दशानुपादत्ते विमुञ्चति । इषे शोक भय दुःखं मुखं चानेन विन्दति ॥७५॥
यथा तृणजलकेय नापयात्यपयाति च । न त्वज्जिप्रयमाणाऽपि प्राग्देहाभिमर्ति जन ॥७६॥
यावदन्यं न विन्देत व्यवधानेन कर्मणाम् । मन एव मनुष्येन्द्र भूतानां भवभावनम् ॥७७॥

यदाश्चैश्वरितान् ध्यायन् कर्माण्याचिनुतेऽसकृत् । सति कर्मण्यविद्याया बन्ध कर्मण्यनात्मन ॥७८॥
अतस्तदपवादार्थं भज सवात्मना हरिम् । पश्यस्तदात्मक विश्वस्थित्युत्पत्त्यप्यया यत ॥७९॥

मैत्रेय उवाच

भागवतमुख्यो भगवान्नारदो हसयोगेतिम् । प्रदर्श्य ह्यमुमामय सिद्धलोऽततोऽगमत् ॥८०॥
प्राचीनवर्हा राजर्षि प्रजासगाभिरक्षणे । आदिश्य पुत्रानगमत्तपसे कपिलाश्रमम् ॥८१॥
तनैकाग्रमना वीरो गोविन्दचरणाम्बुजम् । विमुक्तसङ्कोऽनुभजन् भक्त्या तत्साम्यतामगात् ८२
एतदध्यात्मपारोक्ष्य गीत देवर्षिणानघ । य आबधेद्य शृणुयात्स लिङ्गेन विमुच्यते ॥८३॥
एतन्मुकुन्दयशसा भुवन पुनान देवर्षिव्यमुखनि सतमात्मशोचम् ।

य कीर्त्यमानमधिगच्छति पारमेष्ठ्य नास्मिन् भवे भ्रमति मुक्तसमस्तबन्ध ॥८४॥
अध्यात्मपारोक्ष्यमिदं मयाधिगतमद्भुतम् । एव स्त्रियाऽऽश्रम पुंसश्चिजोऽमुत्र च सशय ८५
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसां संहिताया चतुर्थस्कन्धे विदुरमैत्रेयसंवाद
प्राचीनवर्हिर्नारदसंवादो नामैकोनविंशत्तमोऽध्यायः ॥ २९ ॥

अथ त्रिंशत्तमोऽध्यायः

विदुर उवाच

ये त्वयाभिहिता ब्रह्मन् सुता प्राचीनगर्हिष । ते रुद्रगीतेन हरिं सिद्धिमापु प्रतोष्य काम् ॥ १ ॥
किं बार्हस्पत्येह परत्र वाय कैवल्यनाथप्रियपार्ववर्तिन ।
आसाद्य देव गिरिं यदृच्छया प्रापु पर नूनमय प्रचेतस ॥ २ ॥

मैत्रेय उवाच

प्रचेतसोऽन्तरुदधौ पितुरादेशकारिण । जपयज्ञेन तपसा पुरञ्जनमतोषयन् ॥ ३ ॥
दशवर्षसहस्रान्ते पुरुषस्तु सनातन । तेषामाविरभूत्कृच्छ्र शान्तेन शमयन् रुचा ॥ ४ ॥
सुपर्णस्कन्धमारुढो मेरुश्चङ्गमिवाम्बुद । पीतवासा मणिग्रीव कुर्वन् वितिमिरा दिश ॥ ५ ॥
काशिष्णुना कनकवर्णविभूषणेन भ्राजत्कपोलवदनो विलसतिऋट ।
अष्टाध्वैरनुचरैर्मुनिभिः सुरेन्द्रैरासेवितो गरुडकिन्नरगीतकीर्ति ॥ ६ ॥
पीनायताष्टभुजमण्डलमध्यलक्ष्म्या स्पर्धेच्छ्रिया परिवृतो वनमालयाऽऽद्य ।
बर्हिष्मत पुरुष आह सुतान् प्रपन्नान् पर्जन्यनादकृतया सृज्यावलोक ॥ ७ ॥

श्रीभगवानुवाच

वर वृणीष्व भद्र वो यूय मे नृपनन्दना । सौहार्देनाष्टयन्धमास्तुष्टोऽह सौहृदेन व ॥ ८ ॥
योऽनुसरति सध्याया युष्माननुदिन नर । तस्य भ्रातृष्वात्मसाम्य तथा भूतेषु सौहृदम् ॥ ९ ॥
ये तु मा रुद्रगीतेन साय । स्तुवन्त्यहं कामवरान्दास्ये प्रशा च शोभनाम् ॥ १० ॥

वयम् विपुरादेशमग्रहीष्ट मुदान्विता । जयाय उद्यतो कीर्तिलोमाननु भविष्यति ॥१॥
 भविता विभुत पुत्रोऽनयमो ब्रह्मणो पुणै । य एतामात्मनोर्यत्र त्रिलोकीं पूरयिष्यति ॥२॥
 वण्डो प्रालोचयालं भाक्या कमललोचना । ता चारविद्धा जगद्गुरुदा नृपनन्दना ॥३॥
 शुल्कामाया मुखे राजा क्षेम पीरूपपरिणीम् । देशिना रोदमानाया निदधे म दयान्विता ॥४॥
 प्रजानिसर्ग आदिष्टा पित्रा मामनुवृत्ता । तत्र कया चरारोहा तामुद्रस्त मा विरम् ॥५॥
 अपृथग्दर्शनीलानां सर्वेषां च सुमध्यमा । अट्टयवर्मशीलय भूदात्यन्यविताशया ॥६॥
 दिव्यवपुर्हस्ताणां सहस्रमहतौतव । भोमान्भोक्षय भोगान् वै दिव्याश्चानुग्रहममर ॥७॥
 अथ मय्यनराधिया भक्त्या परकुण्ठाशया । उपयास्य मद्राम निर्विच निरयादत ॥८॥
 गृह्ण्याचिन्ता चापि पुष्टा कुशलक्रमणाम् । मद्रातायातयामाना न वचाय गृह्य मता ॥९॥
 नव्यवद्भूदये यक्षो ब्रह्मेतद्ब्रह्मवादिभि । नमुह्यति न शोचन्ति न हृष्यन्ति यतो गता ॥१०॥

मैत्रेय उवाच

एव भुवाण पुरुषार्थभाजन जनादन प्राञ्जल्य प्रचेतस ।
 तर्शनध्वस्ततमोरजोमला गिराण्यन् गद्वदया मुह्यन्तमम् ॥ ११ ॥

प्रचेतस ऊचुः

नमो नम क्लेशरिनाशनाय निरुपितोदारगुणाढ्याय ।
 मनोवचोवेगपुरोजवाय सर्वाश्रमागैरगताघ्रजे नम ॥ १२ ॥
 शुद्धाय शांताय नम स्वनिष्ठया मनस्वयार्थे विलसद्द्रवाय ।
 नमो जगत्स्थानलयोदयेषु गृहीतमायागुणविग्रहाय ॥ १३ ॥
 नमो विशुद्धसत्त्वाय हरये हरिमेधस । चासुदेवाय कृष्णाय प्रभवे सर्वसात्वताम् ॥ १४ ॥
 नम कमलनाभाय नम कमलमालिने । नम कमलपादाय नमस्ते कमलेश्वर ॥ १५ ॥
 नम कमलकिञ्जल्कपिण्डमालयाससे । सर्वभूतनिवासाय नमोऽयुद्धमहिषाक्षिणे ॥ १६ ॥
 रूप भगवता त्वेददशेषकेशसंक्षयम् । आविष्टत । क्लिष्टानाकिमन्यदनुकम्पितम् ॥ १७ ॥
 एतावच्च हि विमुभिर्भाव्य दीनेषु वत्सले । यदनुसार्यते काले स्वशुद्धयामद्र घन ॥ १८ ॥
 येनोपशान्तिभूतानां क्षुल्लकानामपीहताम् । अतर्हिदोऽहृदये कस्मातो वेदनाशिय ॥ १९ ॥
 जतारेव बरोऽम्माकमीषितो जगत पते । प्रतनो भगवान् येपापवर्गागुर्वातिः ॥ २० ॥
 यर वृणीमहेऽयापि नाथ तत्परत परात् । न ह्यन्तस्त्वद्विभूतीनामोऽन्त इति वीर्यसे ॥ २१ ॥
 पारिजातेऽञ्जना लब्धे सारद्रोऽन्यत्र सेवते । त्वदह्निमूमासायसाक्षात्किं वृणीमहि ॥ २२ ॥
 वाचसे मायया स्पृष्टा भ्रमाम इह कर्मभि । तावद्रवत्प्रसङ्गानां सङ्ग त्याघो भवे भय ॥ २३ ॥
 द्रव्याम लवेनापि न स्वर्गे नापुनर्भवम् । भगवत्तन्निस्तन्मत्स्य मत्त्वाना त्रिभुताशिय ॥ २४ ॥

यत्रेडयन्ते कया मृष्टास्तृष्णाया प्रशमो यत । निर्बैरं यत्र भूतेषु नाद्रेगो यत्र कश्चन ॥३५॥
यत्र नारायण साक्षाद्भगवान्पाशिनो गति । सत्सूयते सत्कयासु मुक्तसङ्गै पुन पुन ॥३६॥
तेषां विचरता पद्म्या तीर्थानां पावनेच्छया । भीतस्य किं न रोचेत तावन्नाना समागम ॥३७॥

यत्र तु साक्षाद्भगवन् भवस्य भियस्य सरयु क्षणसमामेन ।

सुदुश्चिक्लिप्तस्य भवस्य मृत्योर्भिषक्तम त्वाय गति गता स्म ॥ ३८ ॥

यत्र स्वधीतं गुरव प्रसादिता विप्राश्च वृद्धाश्च सदानुवृत्त्या ।

आर्या नता सुहृदो भ्रानरश्च सर्वाणि भूतान्यनसूययैव ॥ ३९ ॥

यत्र सुतप्तं तप एतदीश निरन्धरा कालमदभ्रमस्तु ।

सर्वे तदेतत्पुरुषस्य भूयो वृणीमहे ते परितोषणाय ॥ ४० ॥

मनु स्वयम्भूर्भगवान् भवश्च येऽन्ये तपोज्ञानविशुद्धसत्त्वा ।

अदृष्टपारय अपि यमहिम्रं स्तुवन्त्ययो त्वाऽऽत्मसमं गृणीम ॥ ४१ ॥

नमः समाय शुद्धाय पुरुषाय पराय च । वामुदेवाय सत्त्वाय तुभ्य भगवते नमः ॥४२॥

मैत्रेय उवाच

इति प्रचेतोभिरभिदुतो हरि प्रीतस्तथेत्याह शरण्यवत्सल ।

अनिच्छता यानममृतचक्षुषा ययौ स्वधामानपवर्गवीर्यं ॥ ४३ ॥

अयं निर्वायं सलिलात्प्रचेतस उदन्वत । वीक्ष्याकृष्यन्द्ममैश्वर्या गा गा रोद्धुमिवोच्छ्रितै ॥

ततोऽग्निमारुतौ राजन्नमुञ्चन् सुखतो रुपा । मही निर्वाक्य कर्तुं सर्वतर्क इवात्यये ॥४५॥

भस्मसात्क्रियमाणास्ताद्गुमान् वीक्ष्य पितामह । आगतं शमयामास पुत्रान् र्हिष्मतो नयै ॥४६॥

तत्रावशिष्टा ये वृक्षा भीता दुहितर तदा । उज्जहुस्ते प्रचेतोभ्य उपदिष्टा स्वयम्भुवा ॥४७॥

ते च ब्रह्मण आदेशामारिषामुपयेमिरे । यस्या महदवशानादजन्यजनयोनिज ॥४८॥

चाक्षुषे त्वन्तरे प्राप्ते प्राक्सर्गे कालविद्वते । यः ससर्जं प्रजा इष्टा सदक्षो दैवचोदित ॥४९॥

यो जायमान सर्वेषां तेजस्तेजस्विना दत्ता । स्वयोपादत्त दाक्ष्याच्च कमणा दक्षमनुवन् ॥५०॥

तं प्रजासर्गैरक्षायामनादिरभिपिच्य च । युयोज युयुजेऽन्याश्च स वै सर्वप्रजापतीन् ॥५१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यं संहितायां चतुर्थस्कन्धे त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥

अथैत्रिशत्तमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

तत उत्पन्नविज्ञाना पितॄन् । स्मरन्त आत्मजे भार्या विसृज्य प्रायजन्

दीक्षिता ब्रह्मसन्ने । प्रतीच्यादिधि बेलया सिद्धोऽभूद्यत्र

वातिजितप्रणमनोवचादृशोजितामनान् शान्तमनविग्रहान् ।

परेऽमले ब्रह्मणि योजितात्मन सुरासुरेभ्यो ददृशे स नारद ॥ ३ ॥

तमागत त उत्थाय प्रणिपत्याभिनय च । पूजयित्वा यथादेश मुखासीनमघानुबन् ॥ ४ ॥

प्रचेतस ऊचु

स्वागत ते सुराऽज दिष्टया नो दर्शनं गत । तव चङ्क्रमण ब्रह्मप्रमयाय यथा रवे ॥ ५ ॥

यदादिष्ट भगवता शिरोनाधोभुजेन च । तद् ग्रहेषु प्रसक्ताना प्रायश क्षयित प्रभो ॥ ६ ॥

तत्र प्रद्योतयाव्यात्मज्ञान तत्त्वायदर्शनम् । येनाङ्गता तस्मिन्मो दुस्तरं भवसागरम् ॥ ७ ॥

मैत्रेय उवाच

इति प्रचेतसा पृष्टो भगवाद्धारदो मुनि । भगवत्युत्तमश्लोक आविष्टात्माब्रवीन्नुपान् ॥ ८ ॥

नारद उवाच

तत्रात्र तानि कर्माणि तदायुस्तमनो वच । नृणां येनेह विश्वात्मा सेव्यते हरिरीश्वर ॥ ९ ॥

किं जन्मभिस्त्रिभिर्देह शौक्लाविव्रयाशिकै । कमभिवा त्रयोप्रोक्तै पुंसोऽपि विबुधायुषा ॥ १० ॥

युतेन तपसा वा किं बन्धोभिश्चित्तवृत्तिभि । बुद्ध्या वा किं निपुण्या बलेनेन्द्रियराधसा ॥ ११ ॥

किं वा यागेन सारथेन न्यासस्वाध्याययोरपि । किं वा श्रेयोभिरन्यैश्च न यत्रात्मप्रदो हरि ॥ १२ ॥

श्रेयसामपि सर्वेषामात्मा ह्यवधिरर्थत । सर्वेषामपि भूतानां हरिरात्माऽऽत्मद भिय ॥ १३ ॥

यथा तरोर्मूलनिषेचनेन वृष्यन्ति तत्स्फुटमुजोपशाला ।

प्राणोपहाराद्य ययेन्द्रियाणां तथैव सर्वाङ्गमच्युतेज्या ॥ १४ ॥

यथैव सूर्याप्रभवन्ति बार पुनश्च तन्मिन् प्रविशन्ति काले ।

भूतानि भूमौ स्थिरजन्तमानि तथा हरयेव गुणप्रवाह ॥ १५ ॥

एतत्पदं तज्जगदात्मन परं सङ्गद्विभातं सवितुयया प्रभा ।

यथासर्वो जायति मुक्तशक्तयो ब्रह्मक्रियाशान्निभदाभ्रमात्मय ॥ १६ ॥

यथा नभस्प्रभतम प्रकाशा भवन्ति भूषा न भवन्त्यनुक्रमात् ।

एव परे ब्रह्मणि शक्तयस्त्वमू रजस्तम सत्त्वमिति प्रवाह ॥ १७ ॥

तेनैकमात्मानमशेषदेहिना काल प्रधानं पुरुषं परेशम् ।

स्वतजसा ऋस्तगुणप्रवाहमात्मैकभावेन मजध्वमद्वा ॥ १८ ॥

दस्या सर्वभूतेषु सगुह्या येन केन वा । सर्वेन्द्रियोपशान्त्या च तुष्पत्याश्च जनार्दन ॥ १९ ॥

अपहतसक्तैषणामलात्मन्यविरतमेधितभावनोपहृत ।

निजजनवत्तगत्वमात्मनोऽयत्र सरति छिद्रवदक्षरं सता हि ॥ २० ॥

न भजति कुमनीषिणा स इज्या हरिरधनात्मधाप्रियो रसश ।
श्रुतधनकृत्कर्मणा मदीये विदधति पापमकिञ्चनेषु यत्नम् ॥ २१ ॥
भियमनुचरती तदर्धिनश्च द्विपदपतीन् विनुधाश्च यत्स्वपूर्ण ।
न भजति निजभृत्यपगतप्र कथममुमुक्षोः पुमान् कृतश ॥ २२ ॥

मैत्रेय उवाच

इति प्रचेतसो राज्ञस्त्याक्ष भगवत्कथा । आवधिवाग्रदालोकययौ स्वायम्भुवो मुनिः ॥ २३ ॥
तेऽपि तन्मुखनिपात यशो लोहमलानक्षम् । हरेनिशम्य तत्पाद ध्वायन्तस्तद्वति ययुः ॥ २४ ॥
एतत्तेऽभिहित क्षत्तयैन्मा त्व परिप्रष्टवान् । प्रचेतसा नारदस्य सवाद हरिक्तीतनम् ॥ २५ ॥

श्रीशुक उवाच

य एष उत्तानवदो मानवस्यानुवर्णित । यश प्रियमतस्यापि निगोध नृपसत्तम ॥ २६ ॥
यो नारदादात्मविद्यामधिगम्य पुनर्मांसीम् । शुकत्वा विभज्य पुत्रेभ्य ऐदवर समगात्पदम् ॥ २७ ॥

इमा तु कौपारविशोषवर्णिता क्षत्ता निशम्याजितवादसत्कयाम् ।
प्रहृदभासोऽभुक्कृत्कृत्लो मुनेर्दधार मूर्ध्ना चरण हृदा हरे ॥ २८ ॥

विदुर उवाच

सोऽयमद्य महायोगिन् भवता कक्षणात्मना । दर्शितस्तमस पासो यत्राविश्वनगो हरिः ॥ २९ ॥

श्रीशुक उवाच

इत्यनभ्य तमामन्य विदुरो गजसाह्वयम् । स्वानादिदृष्टु प्रययौ शतीना निर्वृताशय ॥ ३० ॥
एतच्च शृणुषाद्राजन् राजा ह्यर्पितात्मनाम् । आयुधनयश स्वस्ति गतिमैश्वर्यमाप्नुयात् ॥ ३१ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टादशस्कन्धोऽसिद्धितायां चतुर्थस्कन्धे प्रचेतउपाख्यान
नामत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

इति चतुर्थस्कन्धः समाप्तः ।

हरि ॐ तत्सत्

ॐ श्रीपरमात्मे नमः

श्रीमद्भागवतम्

पञ्चमस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

राजोवाच

प्रियव्रतो भागवत आत्माराम कथं मुने । गृहेऽरमत् यन्मूलं कमन्ध पराभव ॥ १ ॥
न नूनं मुक्तसङ्गानां तादृशानां द्विजपम । गृहेष्वभिनिवेशोऽयं पुषा भवितुमर्हति ॥ २ ॥
महता खलु विप्रर्षे उत्तमश्लोकपादयो । छायानिर्वृतचिन्तानां न कुटुम्बे स्पृशामति ॥ ३ ॥
सशयोऽयं महान् ब्रह्मन् दारागारसुतादिषु । सकस्य यत्सिद्धिरभूत् कृष्णे च मतिरच्युता ॥ ४ ॥

श्रीशुक उवाच

बाढमुक्तं भगवत उत्तमश्लोकस्य श्रीमच्चरणारविन्दमकरन्दरस आवेशितचेतसो भागवत
परमहंसदयितकथा किञ्चिदन्तरायविहता स्वा शिवतमा पदवीं न प्रायेण हिन्वति ॥ ५ ॥
यार्हि वाव ह राजन् स राजपुत्र प्रियव्रत परमभागवतो नारदस्य चरणोपसेवयाञ्जसावगतपरमाथ
सत्त्वो ब्रह्मसन्नेन दीक्षिष्यमाणोऽनितलपरिपालनायाम्नातप्रवरगुणगणैकात्मभाजनतया
स्वपिप्रोयामन्त्रितो भगवति वासुदेवे एवाव्यवधानसमाधियोगेन समावेशितसत्कलकारकक्रियाकलापो
नैवाम्यन दद्यन्पि तदप्रस्थान्नातव्यं तदधिकरण आत्मनोऽन्यस्मादसतोऽपि पराभवमन्वीक्षमाण
॥ ६ ॥ अथ ह भगवानादिदेव एतस्य गुणविसर्गस्य परिवृहणानुभ्यानव्यवसितसत्कलजगदभिप्राय
आत्मयोनिरस्त्रिनिगमनिजगणपरिवेष्टित स्वभवनादवततार ॥ ७ ॥ स तत्र तत्र गगनतल
उडुगतिरिव विमानावलिभिरनुपयममरपरिवृद्धैरभिपूज्यमानं पयि पयि च वरूयशं सिद्धगन्धव
साध्यचरणमुनिगणैरुपगीयमानो गन्धमादनद्रोणीमवभासयन्नुपसर्प ॥ ८ ॥ तत्र ह वा षण्ण
देवर्षिर्हसयानेन पितरं सहसैवोत्पायाहणेन सह
मवहिताञ्जलिरुपतस्थे ॥ ९ ॥ तदुपनीतार्हणं
गणावतारमुजय इति होवाच ॥ १० ॥

श्रीभगवानुवाच

निरोध तातेदमृतं ब्रवीमि माययितुं देवमर्हस्यप्रमेयम् ।
 यत्र भवस्तं तत् एष महर्षिवशम् सर्वे त्रिवशा यस्य दिष्टम् ॥ ११ ॥
 न तस्य कञ्चित्तरसा विद्यया वा न योगवीर्येण मनीषया वा ।
 नैवार्थदर्मे परतः स्वतो वा कृतं विद्वन्तु तनुभृद्भिभूयात् ॥ १२ ॥
 भवाय नागाय च कर्म कर्तुं शोनाय मोहाय सदा भयाय ।
 मुखाय दुःखाय च देहयोगमव्यक्तदिष्टं जनताङ्गं घटे ॥ १३ ॥
 यद्वाचि तन्त्या गुणकमदामभि सुदुस्तरैर्यत्संयमं सुयोजिता ।
 सर्वे वडामो रत्निमीश्वराय प्रोता नखीव द्विपदं चतुष्पदं ॥ १४ ॥
 इशाभिस्तुष्टं क्षवस्त्रमहङ्कृतं दुःखं सुखं वा गुणकमसङ्गात् ।
 आस्थाय तत्तद्यदमुद्वक्तं नाथश्चभुष्मतांघ्रादिव नीयमाना ॥ १५ ॥
 मुचोऽपि तावद्भिभूयात्स्वदेहमारब्धमभजनमिमानयन्य ।
 ययानुभूतं प्रतिधातनिद्रं किं त्वं यदहाय गुणात्तं वृद्धं ॥ १६ ॥
 भयं प्रमत्तस्य वनेर्ध्यायि स्याद्यतः स आस्ते सदपटम्पल ।
 जितेन्द्रियस्यात्सरतेर्बुधस्य गृहाश्रमं किं नु करोत्यवयम् ॥ १७ ॥
 यं पटुष्वपान् विचिगीयमाणो गृहं नु निर्विश्य यतेत पूर्वम् ।
 जल्पति दुर्गाभितः ऊर्जितारान् धीनेषु कामं विचरेद्विपश्चित् ॥ १८ ॥
 न त्वञ्जनामाब्धिसरोत्तकोऽदुर्गाभितो निजितपटम्पल ।
 भुङ्क्ष्वेह भोगान् पुरुषातिदिष्टान् विमुक्तसङ्गं प्रवृत्तिं भजस्व ॥ १९ ॥

श्रीशुक उवाच

इति समभिहितो महाभागवतो भगवत्स्त्रिभुवनगुरोरनुशासनमात्मनो लघुतयावनत
 शिराधरा गङ्गामिति सर्वहृत्मानमुवाह ॥ २० ॥ भगवानपि मनुना यथावदुपकल्पिताप
 चिनि मियजन्नारदगोरविषममभिसमीक्षमाणयोरात्मसमवस्थानमवाङ्मनसं प्रयमव्यवहृत
 प्रवतरत्नगमत् ॥ २१ ॥

मनुरपि परेणैव प्रतिशब्धितमनोरथं मुरर्षिवरानुमतेनात्मजमग्निरवराण्डलस्थितिगुह्यं
 आन्ध्याप्य स्वयमतिविषमविषयविषजलाशयाशया उपराराम ॥ २२ ॥ इति ह वाव स
 जगतीतिरीश्वरेऽप्यभिनिवशितरमाधिकाराऽऽरिखजगद्भ्यश्चसनपरानुभावस्य भगवत्
 गोदेपुत्रस्याह्मियुगलानवरतयानानुभावेन परिराज्यतवायाऽवदातोऽपि मानवर्धनो
 महता महीतल्मनुशशास ॥ २३ ॥ अथ च दुहितरं प्रजापतिर्विदवकमण उपयेमे बर्हिष्मती

नाम तस्यामु ह वाव आत्मजानात्मसमानशीलगुणकर्मरूपवीर्योदारान्द्रा भावयावभूय कन्या
 च यवीयसीमूर्जस्वती नाम ॥ २४ ॥ आग्नीध्रेष्मविह्वयष्टाहुमदावीरहरण्यरेतोऽतृप्तपृष्ठ-
 सवनमेधातिथिवीतिहोत्रकवय इति सर्वं एवाग्निनामान ॥ २५ ॥ एतेषा कर्मिणोऽनीर
 सवन इति त्रय आसन्नूष्वरेतसस्त आत्मविद्यायामर्भमावादारम्य इतिपरिचयः पारमहंस्य-
 मेवाश्रमममज्जन् ॥ २६ ॥ तस्मिन्नु ह वा उपशमशीला परमपय सङ्गतीरनिवासाऽप्यस्य
 भगवतो वासुदेवस्य भीताना शरणभूतस्य श्रीमच्चरणारविन्दाधिरतः ॥ २७ ॥ अन्त्यस्यामपि ज्ञानदा ॥ २८ ॥
 योगानुभावेन परिभाषितान्तर्हृदयाधिगते भगवति सर्वेषा ॥ २९ ॥ न्येवात्मनस्तादात्म्यमविशेषेण समीयु ॥ ३० ॥
 स्तामसो रैवत इति भवन्तराधिपतय ॥ ३१ ॥

एवमुपशमायनेषु स्वतनयेष्वय जगतीपतिर्जगतीमया ॥ ३२ ॥
 मव्याहताखिलपुरुषकारसारसभृतदोर्दण्डयुगलापीडितमौर्वाङ्गुणमनिर्गुणमना ॥ ३३ ॥
 ध्मत्वाध्यानुदिनमेधमानप्रमोदप्रसरणयौषिष्यम्रीडाप्रमुत्तितहासाय ॥ ३४ ॥
 मानविवेक इवानवबुधमान इव महामना बुभुजे ॥ ३५ ॥
 परिक्रामन् भगवानादित्यो वसुधातलमधेनैव प्रतपत्यधेनायच्छायाय ॥ ३६ ॥
 चितातिपुरुषप्रभावस्तदनभिनन्दन् समजवेन रयेन ज्योतिमयन रजनीम् ॥ ३७ ॥
 कृत्वस्तरणिमनुपर्यङ्कामद् द्वितीय इव पतङ्ग ॥ ३८ ॥ ये वा उ ह ॥ ३९ ॥
 सप्त सिन्धव आसन् यत एव कृता सप्त सुवो द्वीपा ॥ ४० ॥
 पुष्करसशास्तेषा परिमाण पूर्वस्मात्पूर्वस्मादुत्तर उत्तरो यथा ॥ ४१ ॥
 उपकल्पता ॥ ४२ ॥ क्षारोदेषुरसोदसुरोदघृतोदधीरोदश्च ॥ ४३ ॥
 द्वीपपरिखा इवाभ्यन्तरद्वीपसमाना एकैकदयेन यथानुरूपे ॥ ४४ ॥
 उपकल्पितास्तेषु जम्बादिषु बहिष्मतीपतिरनुप्रताना ॥ ४५ ॥
 घृतपृष्ठमेधातिथिवीतिहोत्रसज्जान् यथासख्येनैकैकस्मिन् ॥ ४६ ॥
 चोर्जस्वती नामोद्यनसे प्रायच्छद्यस्यामासीद् देवयानी ॥ ४७ ॥

नैवविष पुरुषकार उद्यमस्य पुषा ॥ ४८ ॥

चित्र विदूरविगत सकृदाददीत यत्रागच्छन् ॥ ४९ ॥

स एवमपरिमितबलपराक्रम एकदा तु ॥ ५० ॥

निर्वृतमिवात्मान मन्यमान आत्मनिर्वेद इदमार ॥ ५१ ॥

ऽहमिन्द्रियैरविद्यारचितविषमविषयान्धकूपे तदस्य ॥ ५२ ॥

गर्हयाञ्जकार ॥ ५३ ॥

विभज्य भुक्तभोगा च महिषीं मृतकमिव सहमहाविभूतिमपहाय स्वय निश्चिन्तितो हृदि
रहोतहरिविहारानुभावो भगवतो नारदस्य पदवीं पुनरेवानुसहार ॥२८॥

तस्य ह वा एतं श्लाका —

प्रियव्रतकृतं कर्म को नु कुर्याद्विनेश्वरम् । यो नेमिनिम्नेरकरोच्छाया म्रन् सप्तवारिधीन् ॥३१॥
भूतस्थानं कृतं येन सरिद्धिरिवनादिभिः । सीमा च भूतनिवृत्त्यै ऽपि द्वीपे विभागश्च ॥३०॥
भौम दिव्य मानुष च महित्वं कमयोगजम् । यश्चक्रे निरयौषम्यं पुण्यानुजनप्रिय ॥३२॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्सां संहितायां पञ्चमस्कन्धे प्रियव्रतविजये प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एव पितरि सप्रवृत्ते तदनुशासने उत्तमानं आमीशो जम्बूद्वीपकस्य प्रजा औरसवदमा
वेदमात्रं पर्यगोपायत् ॥ १ ॥ स च कदाचित्पितृलोककामं सुरवरचरितानीडाचलश्रेण्या
भगवतं विश्वसृजा पतिमाभूतपरिचर्यापकरणं आत्मैकाग्र्येण तपस्याराधयाम्बभूव ॥ २ ॥
तदुपलभ्य भगवानादिपुरुषं सदसि गान्तां पूर्वाचिन्ति नामाप्स्यसमभियापयामास ॥ ३ ॥ सा
च तदाश्रमापवनमतिरमणीयं विविधनिविद्विष्टविष्टिपनिकरसंश्लिष्टपुरटलतारुदस्यलविहङ्गम
मिथुनैः प्रोच्यमानश्रुतिभिः प्रतिरोध्यमानसलिलकुक्कुटकारण्डवकलहसादिभिर्विचित्रमुपकृजिता
मलज्जलाशयकमळाकरमुप बध्नाम ॥ ४ ॥ तस्यां सुललितमामनपदविन्यासगतिविलासायाश्चानुपद
खणखणायमानरुचिरचरणाभरणस्वनमुपाकर्ण्य नरदेवकुमार समाधियोगेनामीलितनयननलिन
मुकुटमुगलमीपदिकचप्य व्यचष्ट ॥ ५ ॥ तामेवाविदूरे मधुकरीमिव सुमनस उपजिघ्रन्तीं
दिविजमनुजमनोनयनाह्लाददुर्ध्वैगतिविहारघोडाचिनयाबलेकसुखराक्षरावयवैर्मनसि नृणां कुसुमा
युधस्य विदधतां विवरं निजमुखविगलितामृतासवसहासभाषणामोदमदाधमधुकरनिकरोप
रोधेन द्रुतपदविन्यासेन वल्लुप्तदनस्तनकलशकरभाररक्षणां देवीं तदवलोकनेन विवृतावसरस्य
भगवतो मकरध्वजस्य वशमुपनीतो जडवदिति शेषाच—॥ ६ ॥

कां च चिकीर्षति च किं मुनिवर्यं शैले मायासि कापि भगवत्परदेवताया ।
विज्ये प्रियं धनुषी सुहृदात्मनोऽर्थे किं वा मृगान् मृगयस्य विपिने प्रमत्तान् ॥ ७ ॥
बाणाविमो भगवतः शतपत्रपशौ शान्तावपुङ्गवचिरावतितिग्मदन्तौ ।
कस्मै युयुङ्क्षुषि वने प्रचरन् विप्रं धेमाय नो जडधिया तव विक्रमोऽस्तु ॥ ८ ॥
धिष्या इमे भगवतः परितः पठन्ति गायन्ति सामं सरास्यमजलमौशम् ।
युष्मच्छिखावटलिता सुमनोऽभिवृष्टी सर्वे भजन्त्युपिगणा इव वेदशाखा ॥ ९ ॥

वाचं परं चरणपद्मरवित्तिरीणा ब्रह्मज्ञरूपमुत्तरा शृण्वाम तुभ्यम् ।
 लब्धा कदम्बवचिरद्भुविट्कृमिभ्ये यस्यामलातपरिधि क च बलकल ते ॥१०॥
 किं सभृग वचिरवोर्द्विज शृङ्गपोस्ते मध्ये दृशो यद्वसि यत्र दृशि भिता मे ।
 पङ्कोऽवण नुरभिरात्मविषाण ईदृग् येनाश्रम नुभम मे मुरभीकरोपि ॥११॥
 लोक प्रदर्शय मुह्यतम तावत् मे यस्य इत्यमुरसावयववपूर्वा ।
 अस्मादिषस्य मनउत्तपनौ भिभर्ति वसुधुत सस्तरासमुपादि वक्त्रे ॥१२॥
 कायाऽऽत्मवृत्तिरदनादविरज्ज याति दिष्णो कलास्यनिमिषो मकरो चवर्णौ ।
 उद्विग्नमीनयुगल द्विजवद्विचोचिरासनभृङ्गनिस्सर सर इन्मुत्त ते ॥१३॥
 योऽसौ त्वया करसराजदत्त पतङ्गो दिक्षु भ्रमन् भ्रमत एजपतऽधिणी मे ।
 मुक्त त ते सरसि वक्रजटावरूप कण्ठोऽनिलो हरति लम्पट एष नीवीम् ॥१४॥
 रूप तपोधन तपश्चरता तपोम ह्येतत्तु केन तपसा भवतोपलब्धम् ।
 चर्तुं तपोऽईषि मया सह मित्र मस्य ऋ वा प्रसादति स वै भवभावनो मे ॥१५॥
 न त्वा त्यजामि दयित द्विजदेवदत्त यस्मिन्मनो ह्यपि नो न विषाति ल्पनम् ।
 मा चाहशृङ्गवर्हसि नेतुमनुवत्त ते चित्त वत् प्रतिसरन्तु शिवा सचिब्य ॥१६॥

श्रीशुक उवाच

इति ललनानुनयातिविदारदो ग्राम्यवेदग्न्यया परिभाषया ता विबुधवधू विबुधमतिरधि
 समाजयामास ॥ १७ ॥ सा च ततस्तस्य वीरयूषपतेर्तुद्विशीलरूपवय श्रियौदार्येण पराक्षितम
 नास्तेन सशयुतायुतारिवत्सरोपलक्षण काल जम्बूद्वीपपतिना भौमस्वर्गभोगान् बुभुजे ॥ १८ ॥
 तस्यामु इ वा आत्मजान् स राजतर आग्नीध्रो नाभिकिम्पुरुषहरिवर्षेलावृतरम्यकहिरण्मयकुक्ष-
 भद्राधकेतुमालसंज्ञानव पुत्रानजनयत् ॥ १९ ॥

सा सूबाय सुतानवानुवत्सर गृह एवापहाय पूर्वचित्तिर्भूय एवाज देवमुपतस्थे ॥२०॥
 आग्नीध्रमुतास्ते मातुरनुग्रहादौत्पत्तिर्नैव सहननयलोपेता पित्रा विभक्ता आत्मतुल्यनामानि
 ययाभाग जम्बूद्वीपवर्षाणि बुभुजु ॥ २१ ॥ आग्नीध्रो राजावृत्त कामानामप्सरसमेवानुदिन
 मधिमन्यमानस्तस्या सलोकता श्रुतिभिरवाक्यं यत्र पितरो मादयन्ते ॥ २२ ॥ सम्प्रेते पितरि
 नव व्रातरो मेरुदुहितृर्मेरुदेवीं प्रतिलूपायुग्रदंष्ट्रीं लता रम्या इयामा नारी भद्रा देयवीतिमिति
 सञ्ज्ञा नवोदवहन् ॥ २३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्ये सवितायां पञ्चमस्कन्धे आग्नीध्रवर्णन नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

नाभिरपत्यकामोऽप्रज्ञया मेकदेया भगवन्तं यत्पुरुषमवदितात्मायजत ॥ १ ॥ तस्य ह
वाव श्रद्धया विशुद्धभावेन यजत प्रवर्ग्येण प्रचरन्तु ब्रह्मदेशकालमन्विन्ददक्षिणाविधानयोगी
पत्यया दुरचिगमोऽपि भगवान् भागवतवात्सल्यतया गुप्तीक आत्मानमपराजित निजप्रनाभि
प्रेतायविभित्तया गृहीतहृदयो हृदयङ्गम मनोनयनानन्दनायकवाभिराममाविष्कार ॥ २ ॥
अथ ह तमाविष्कृतभुजसुगलद्वय हिरण्मय पुरुषविशेष कपिशकौशेयाम्बरधरमुरशि विलसच्छ्री
वत्सललाम दरवरघनरुद्वनमालारूपमृतमणिगदादिभिरुपश्रित स्फुटकिरणप्रसरमुज्ज्वल
कुण्डलकटकटिसूत्रहारकेयूरपुरायज्ञभूषणविभूषितमृत्विबसदस्यग्रहपतयोऽघना ह्यौत्तमध
नमुपलभ्य सबहुमानसर्हणेनावतशीपाण उपतस्थ ॥ ३ ॥

श्रुतिज्ञ ऊचुः

अहंति मुहुरहंतमार्हणमस्माकमनुपयाना नमा नम इत्यतात्सतुपयिधित कोऽहति पुमान्
प्रकृतिगुणयति करमतिरनीध इधरस्य परम्य प्रकृतिपुरुषयोरवाक्कनाभिनामरूपाप्रकृतिमी रूपनि
रूपणम् ॥ ४ ॥ सफलजननिफायवृजिनिरसनशिवतमप्रवरगुणगणैकदेशकथनादते ॥ ५ ॥
परिजनानुरागविरचितशबलसद्यदसल्लसितकिंसल्यतुलसिकावूचादुरैरपि सभृतया सपयया किल
परम परितुष्यसि ॥ ६ ॥

अयानयापि न भवत इज्यबोहभारभरया समुचितमर्यमिशेषलभाभे ॥ ७ ॥ आत्मन
एवानुसवनमञ्जवातिरेनेण बोभूयमानाद्येवपुरुषायस्वरूपस्य किन्तु नायाशिष आराधना
नामेतदभिसराचनमात्र भवितुमर्हति ॥ ८ ॥ तद्यथा बालिशाना स्वममामन भवे पर
मविदुषा परमरमपुत्र्य प्रकर्षकृष्णवा स्वमहिमान चापवर्गाख्यमुपकल्पमिध्पन् स्वय नापचित
एवेतरवदिद्वेषलक्षित ॥ ९ ॥ अयायमेव चरो ह्यहंतम यदि बर्हिपि राजर्षेर्वरदपमो भवान्निज
पुरुषेक्षणविषय आसीत् ॥ १० ॥

असङ्गनिश्चितज्ञानानलविधूताशेषमलाना भवस्वभावानामात्मारामाणा मुनीनामनवरत
परिगुणितगुणगणपरममङ्गलायनगुणगणकयनोऽसि ॥ ११ ॥ अथ कथञ्चित्सत्त्वतन्मृत्युतनजृम्भण
दुरवस्थानादिषु विवशाना न स्मरणाय ज्वरमरणदशायामपि सफलकदमलनिरसनानि तव
गुणकृतनामधेयानि वचनगोचराणि भवन्तु ॥ १२ ॥

किञ्चाय राजपिरपत्यकाम प्रजा भवाहशीमाशासन इश्वरमाशिषा स्वर्गापवर्गयोरपि
भवन्तमुरभावति प्रजायामथप्रत्ययो धनदमिवायन पलीकरणम् ॥ १३ ॥ को वा इह

तेऽपराजितोऽपराजितया माययानवसितपदव्यानावृतमतिर्विषयविधरयानावृतप्रवृत्तिरनुपासित
महचरण ॥ १४ ॥ यदुह वाव तव पुनरदभ्रकर्तरिह समावृतस्तत्रार्थधिया मन्दाना
नस्तत्रदेवहेलन देवदेवार्हसि साम्येन सधान् प्रतिबोद्धुमविदुषाम् ॥ १५ ॥

श्रीशुक उवाच

इति निगदेनाभिष्टुयमानो भगवाननिमिषर्षभो चर्पधराभिवादिताभिवन्दितचरण
सदयमिदमाह ॥ १६ ॥

श्रीभगवानुवाच

अहो बताहमृषयो भवद्भिरवितथगोभिर्वरमसुलभमभियाचितो यदमुष्यात्मजो मया
सदृशो भूयादिति ममाहमेवाभिरूप कैवल्यादद्यापि ब्रह्मवादे न मृषा भवितुमर्हति ममैव हि
मुख यद् द्विजदेवकुञ्जम् ॥ १७ ॥ तत आग्रीग्रीवैऽऽशकलावतरिष्याम्यात्मतुल्यमनुपलभमान ॥ १८ ॥

श्रीशुक उवाच

इति निशामयन्त्या मेरुदेव्या पतिमभिधायान्तर्दधे भगवान् ॥ १९ ॥ बहिर्हि पितृस्मिन्नेव
विष्णुदत्त भगवान् परमर्षिभिः प्रसादितो नाभे प्रियचिकीर्षया तदवरोधायने मेरुदेव्या
धमान् दर्शयितुकामो वातरश्नाना भ्रमणानामृषीणामूर्ध्वमन्यिना शुक्लया तनुवावततार ॥ २० ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे नाभिचरिते ऋषभावतारो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ ह तमुत्पत्यैवाभिव्यज्यमानभगवत्क्षण साम्योपशमवैराग्यैश्वर्यमहाविभूतिभिरनुदिन
मेधमानानुभाव प्रकृतय प्रजा ब्राह्मणा देवताश्चावनितलसमवनायातितरा जग्धुः ॥ १ ॥ तस्य
ह वा इत्य वर्मणा वरीयसा बृहच्छ्लोकेन चौजसा बलेन श्रिया यशसा वीर्यशौर्याभ्या च पिता
ऋषम इतीदं नाम चकार ॥ २ ॥ तस्य हीन्द्र स्पर्धमानो भगवान् वर्षे न ववर्ष तदवधार्य
भगवानृषभदेवो योगेश्वर प्रहस्यात्मयोगमायया स्ववर्षमजनाभ नामाभ्यवर्षत् ॥ ३ ॥ नाभिस्तु
यथाभिलषित सुप्रजास्त्वमवबुध्यातिप्रमोदभरबिह्वलो गङ्गादाक्षरया गिरा स्वैर गृहीत
नरलोकसर्वम् भगवन्त पुराणपुरुष मायाविलसितमतिर्वत्स तातेति सानुरागमुपललयन् परा
निर्वृतिमुपगत ॥ ४ ॥ विदितानुरागमापौरप्रकृति जनपदो राजा नाभिरात्मज समयसेतुरक्षाया
मभियिष्य ब्राह्मणेष्पनिधाय सह मेरुदेव्या विशालाया प्रसन्ननिपुणेन तपसा समाधियोगेन
नरनारायणाख्य भगवन्त वासुदेवमुपसृज्य कालेन तन्महिमानमवाप ॥ ५ ॥

यस्य ह पाण्डवेय

अथ तृतीयोऽध्यायः

औशुक उवाच

नाभिरपत्यकामोऽप्रजया मेरुदंष्ट्रा भगवन्त यज्ञपुरुषमवदितात्मायजत ॥ १ ॥ तस्य ह
 वाव श्रद्धया विशुद्धभावेन यजत प्रवर्ग्येषु प्रचरन्तु द्वापदेशकालमग्रतिर्वन्द्यिणाविधानयोगी
 पत्न्या दुरधिगमोऽपि भगवान् भागवतवाचसप्यतया सुप्रतीक आत्मानमपराजित निजजनानि
 प्रेतायविधित्तया रहीतहृदयो हृदयक्षम मनोनयनानदनावयवाभिराममायिधकार ॥ २ ॥
 अथ ह तमाविष्कृतभुजयुगलद्वय हिरण्यमय पुरुषविशेष कपिशकौशेयाम्बरधरमुरसि विलसन्त्री
 वत्सललाम दरवरयनरुहवनमालाचूड्यमृतमणिगदादिभिरुपजित स्फुटनिरणप्रवरमुकुट
 कुण्डलकटकटिसूनहारकेयूरनूपुराद्यन्नभूषणविभूषितमृतिवत्सदस्यगृहपतयोऽधना इयोत्तमथ
 नमुपलभ्य सप्तद्विमानमहणेनावनतनीपाण उपतस्थ ॥ ३ ॥

ऋत्विज ऊचुः

अहंसि मुहुरहंसमार्हणमस्माकमनुपयाना नमो नम इत्येतावत्सदुपशिक्षित कोऽहिति पुमान्
 प्रकृतिगुणव्यतिकरमतिरनीश इश्वरस्य परस्य प्रकृतिपुरुषयोरवाक्तनाभिनामरूपाप्रकृतिमी रूपनि
 रूपणम् ॥ ४ ॥ सकलजननिकायत्रजिनिरासनशिवतमप्रवरगुणगणैकदेशकयनाद्वते ॥ ५ ॥
 परिजनानुरागविरचितशबलसशब्दसलिलसितकिसलयतुलसिकादूवाङ्कुरैरपि सभृतया मपर्यया विल
 परम परितुष्यति ॥ ६ ॥

अयानयापि न भवत इत्ययोरुभारभरया समुचितमर्ममिश्रेणलभामहे ॥ ७ ॥ आत्मन
 एवानुषयनमज्जयायतिरेकेण रोभूयमानाशेषपुरुषार्थस्वरूपस्य किन्तु नायाशिप आशासाना
 नामेतदभिषराघनमात्र भवितुमर्हति ॥ ८ ॥ तद्यथा गालिशाना स्वयमात्मन श्रेय पर
 मविदुषा परमरमपुरुष प्रकर्षकरुणया स्वमहिमान चापवर्गाद्यमुपकल्पयिष्यन् स्वय नापचित
 एवेतरवदिहोपलक्षित ॥ ९ ॥ अथायमेव चरो ह्यहत्तम यदि बह्विपि राजपर्वरदर्पभो भवात्रिज
 पुरुषश्चणविषय आसात् ॥ १० ॥

अशङ्कनिधितशानानलविधूताशेषमलाना भवत्स्वभावानामात्मारामाणा मुनीनामनुवरत
 परिगुणितगुणगणपरममङ्गलायनगुणगणकयनोऽसि ॥ ११ ॥ अथ कथञ्चित्स्वल्जनभुत्पतनजुम्भण
 दुरवस्थानादिषु विवक्षाना न स्मरणाय उवरमरणदशायामपि सकलशमलनिरसनानि तव
 गुणहृन्नामधेयानि वचनगोचराणि भवन्तु ॥ १२ ॥

किञ्चाप्य राजप्रतिपत्यकाम प्रजा भवाद्दधीमाशाशन इश्वरमादिषा स्वगापवर्गयोरपि
 भवतमुपवाचति प्रजायामर्थप्रत्ययो घनदमिवाधन पत्नीवरणम् ॥ १३ ॥ को वा इह

तेऽपराजितोऽपराजितया मायानयसितरदव्यानावृतमतिर्विषयविपरयानावृतप्रकृतिरनुवाचित
महेश्वर ॥ १४ ॥ यदुह वाव तव पुनरदभ्रकृतरिह समावृतस्तत्रार्थधिया मन्दाना
नस्त्वद्देवहेलनं दवदेवार्हसि साम्येन सवान् प्रतिबोदुमविदुषाम् ॥ १५ ॥

श्रीशुक उवाच

इति निगदेनाभिष्टूयमानो भगवाननिमिषर्षभो वर्षभराभिवादिताभिर्विदितचरण
सदयमिदमाह ॥ १६ ॥

श्रीभगवानुवाच

अहो बताहमृषयो भवद्विरवितथगोर्भिर्वरममुलभमभियाचितो यदमुष्यात्मजो मया
सहशो भूयादिति ममाहमेवाभिरूप नैवत्यादयापि ब्रह्मवादो न मृषा भवितुमर्हति ममैव हि
मुनयद् द्वित्रदेवकुलम् ॥ १७ ॥ तत आमीप्रोवैऽशकृन्वावतरिष्याम्यात्मतुल्यमनुपलभमान ॥ १८ ॥

श्रीशुक उवाच

इति निशामयन्त्या मेरुदेव्या पतिमभिधायान्तरर्धे भगवान् ॥ १९ ॥ बर्हिषि तस्मिन्नेव
विष्णुदत्त भगवान् परमर्षिभि प्रसादितो नाभे प्रियचिकीर्षया तदवरोधायने मेरुदेव्या
धमान् दर्शयितुक्कामो वातरश्नाना शमणानामृषीणामूर्ध्वमन्यिना शुक्लया तनुवावततार ॥ २० ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे नाभिचरिते ऋषभावतारो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ ह तमुत्पत्त्यैवाभिव्यज्यमानभगवत्क्षण साम्योपशमवैराग्यैश्वर्यमहाविभूतिभिरनुदिन
मेधमानानुभाव प्रकृतय प्रजा ब्राह्मणा देवताश्चावनितलसमवनयातितरा जग्धु ॥ १ ॥ तस्य
ह वा इत्थं वर्ष्मणा वरीयसा बृहच्छ्लोकेन चौजसा बलेन भिया यशसा वीर्यशौर्याभ्या च पिता
ऋषभ इतीदं नाम चकार ॥ २ ॥ तस्य हीन्द्र स्वधमानो भगवान् वर्षे न ववर्ष तदवधार्य
भगवानृषभदेवो योगेश्वर प्रहस्यात्मयोगमायया स्ववर्षमजनाभ नामाभ्यवर्षत् ॥ ३ ॥ नाभिस्तु
ययामिलपित सुप्रजास्तवमवरुध्यातिप्रमोदभरविह्वलो गद्गदाक्षरया गिरा स्वैर गृहीत
नरलोकसधर्मं भगवन्त पुराणपुरुष मायाविलसितमतिर्वत्स तातेति सानुरागमुपललयन् परा
निवृत्तिमुपगत ॥ ४ ॥ विदितानुरागमापौरप्रकृति जनपदो राजा नाभिरात्मज समयसेतुरक्षाया
मभिषिच्य ब्राह्मणेषूपनिधाय सह मेरुदेव्या विशालाया प्रशत्रनिपुणेन तपसा समाधिवोगेन
नरनारायणाख्य भगवन्त वासुदेवमुपासीन कालेन तन्महिमानमवाप ॥ ५ ॥

यस्य ह पाण्डवेय श्लोकावदाहरन्ति—

को नु तत्कर्म राजर्षेनामेरन्वाचरेऽपुमान् । अपत्यतामगाद्यस्य हरि शुद्धेन कर्मणा ॥ ६ ॥
ब्रह्मण्योऽयं कुतो नामेर्विप्रमङ्गलपूजिता । यस्य बहिर्हि यजेत दर्शयामासुरांजना ॥ ७ ॥

अथ ह भगवात्पुत्रभदेव स्ववर्षे कर्मक्षेत्रमनुमन्यमान प्रदर्शितशुक्लवाक्ष
लम्बवैर्गुरुभिरनुज्ञातो गृहमेधिना धर्माननुशिक्षमाणो जयन्त्यामिन्द्रदत्तायामुभयव्यंज
कर्म समाप्तायागातमभिमुञ्जत्तात्मनानामात्मसमानानां तत जनयामास ॥ ८ ॥ येषां सप्त
महायोगी भरतो ज्येष्ठ श्रेष्ठगुण आसीद्येनेद वर्षे भारतमिति व्यपदिशन्ति ॥ ९ ॥ तन्व
कुशावत इलावतो ब्रह्मावता मलय केतुर्भद्रसेन इन्द्रस्पृग्विदभ कीकट इति नव नवति
प्रधाना ॥ १० ॥

कविर्हरिन्तरिक्ष प्रबुद्ध पित्रलायन । आरिहोत्रोऽयं द्रुमिलम्बमस इरभाजन ॥ ११ ॥

इति भागवतधर्मदर्शना नव महाभागवतास्तेषां मुचरित भगवन्महिमोपवृत्ति
वमुदेवनारदसवादमुपशमायनमुपरिष्ठाद्वर्णयिष्याम ॥ १२ ॥ यवीयाव एकाशीतिजायन्तेषां
पितुरादेशकरा महाशालीना महाश्रोत्रिया यशशोला कर्मविशुद्धा ब्राह्मणा बभूवुः ॥ १३ ॥

भगवात्पुत्रभद्रेण जन्मतत स्वयं नित्यनिवृत्तानयपरम्पर केवलानन्दानुभव इक्ष्वरएव
विपरीतवत्कर्माप्यारभमाण कालेनानुगत धर्ममाचरणेनोपशिक्षयन्नतद्विदा सम उपशान्तो मेन
कारुणिको धर्माध्ययश्च प्रजानां दामृतावरोधेन गृह्यु लोक नियमयत् ॥ १४ ॥ यच्चञ्चीदप्याचरित
तत्तदनुवर्तते लोक ॥ १५ ॥ यद्यपि स्वविदित सकृद्वर्मे ब्राह्मणं गुप्तं ब्राह्मणैर्दर्शितमाग्रेण
सामादिभिरुपायैर्जनतामनुशयात् ॥ १६ ॥ द्रव्यदेशकालवय श्रद्धतिर्विविचोद्देशोपचिते सर्वैरपि
क्रतुभिर्यथोपदेष्ट शतकृत्व इयाज ॥ १७ ॥ भगवत्तर्पणेन परिरक्ष्यमाण एतस्मिन् वर्षे न कश्चन
पुरुषो वाञ्छत्यविद्यमानमिवात्मनोऽन्यस्मात्कथञ्चन किमपि कर्हिचिदवेष्टते भर्तार्यनुसचन
विनृम्मितस्नेहातिशयमन्तरेण ॥ १८ ॥ स कदाचिदटमानो भगवात्पुत्रभो ब्रह्मायतगता
ब्रह्मर्षिप्रवरसभायां प्रजानां निशाम्यतीनामात्मजानवहितात्मन प्रश्रयप्रणयभरमुपनित्रता
नप्युपशिक्षयन्निति होवाच ॥ १९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहत्सां सहितया पञ्चमस्कन्धे चतुर्थाऽध्यायः ॥ ८ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

ऋषभ उवाच

नाय देहो देहभाजा नृलोके कणान् कामानर्हते विद्मुञ्जा ये ।

तनो दिव्य पुत्रका येन सत्यं गृह्येयम्माद् ब्रह्मसौरयत्नन्तम् ॥ १ ॥

महोवाच द्वारमाहुर्विमुक्तैस्तमोद्वारं यापिता सङ्गिसङ्गम् ।

महान्तस्ते समचिन्ता प्रशान्ता विमन्यन् गृह्यन् साधवो ये ॥ २ ॥

ये वा मयीशे कृतसौहृदाया जनेषु देहभरवार्तिकेषु ।
 गृहेषु जायात्मजरातिमत्सु न प्रीतियुक्ता यावदयाश्च लोके ॥ ३ ॥
 नूनं प्रमत्तं कुर्वते विक्रमं यदिन्द्रियप्रीतय आवृणोति ।
 न साधु मन्ये यत आत्मनोऽयमसन्नपि ह्येवमसौ देह ॥ ४ ॥
 पराभवस्तावदबोधजातो यावन्न जिज्ञासत आत्मतत्त्वम् ।
 यावत्क्रियास्तावदिदं मनो वै कर्मात्मकं येन शरीरबन्ध ॥ ५ ॥
 एव मनः कर्मवशं प्रयुङ्क्ते अविद्ययाऽऽमन्युपधीयमाने ।
 प्रीतिर्न यावन्मयि वासुदेवे न मुच्यते देहयोगेन तावत् ॥ ६ ॥
 यदा न पश्यत्ययमागुणेहा स्वार्थे प्रमत्तं सहसा विपश्चित् ।
 गतस्मृतिर्विन्दति तत्र तापानासाद्य मैथुन्यमगारमश ॥ ७ ॥
 पुंस्रिज्या मिथुनीभावमेतं तयोर्मियो हृदयग्रन्थिमाहुः ।
 अतो गृहक्षेत्रमुतासवित्तैर्जनस्य मोहोऽयमहं ममेति ॥ ८ ॥
 यदा मनोहृदयग्रन्थिरस्य कमानुबद्धो दृढ आदलयेत ।
 यदा जनः सम्परिवर्ततेऽस्मा मुक्तं परं यात्यतिहाय हेतुम् ॥ ९ ॥
 इधे गुरौ मयि भक्त्यानुवृत्त्या बितृष्ण्या द्वन्द्वतितिक्षया च ।
 सर्वत्र जन्तोर्व्यसनावगत्या जिज्ञासया तपसेहानिवृत्त्या ॥ १० ॥
 मत्कर्मभिर्मत्कथया च नित्यं मदेवसङ्गाद् गुणकीतनाम्ने ।
 निर्वैरासाम्योपशमेन पुत्रा जिज्ञासया देहगोहात्मनुद्रे ॥ ११ ॥
 अध्यात्मयोगेन विविक्तसेवया प्राणेन्द्रियात्माभिजयेन सध्यक् ।
 सच्छ्रद्धया ब्रह्मचर्येण शश्वदसम्प्रमादेन यमेन वाचाम् ॥ १२ ॥
 सर्वत्र मद्भावविचक्षणेन शनेन विशानविराजतेन ।
 योगेन धृत्युद्यमसत्त्वयुक्तो लिङ्गं व्यपोहेत्पुण्यशलोऽहमाख्यम् ॥ १३ ॥
 कर्माश्रयं हृदयग्रन्थिबन्धमविद्ययाऽऽसादितमप्रमत्तं ।
 अनेन योगेन ययोपदेशं सम्प्राप्योपशोपरमेतं योगात् ॥ १४ ॥
 पुत्राश्च शिष्याश्च नृपो गुरुर्वा महोरुक्कामो मदनुग्रहाय ।
 इत्थं विमन्युरनुशिष्यादत्तज्ज्ञानं योजयेत्कर्मणु कर्ममूढान् ।
 कं योजयन्मनुजोऽहं लभेत् निपातयन्नष्टदश दिग्गजैः ॥ १५ ॥
 लोकं स्वयं धेयसि नष्टदृष्टिर्लोकांस्पर्शान् समीहेत निष्कामकामम् ।
 अन्योन्यवैरं सुखलेशहेतोरनन्तदुःखं च न वेद मूढ ॥

कस्त स्वय तदभिज्ञो विपश्चिदविद्यायामन्तरे उत्तमानम् ।
 इष्टा पुनस्त सृष्टुं कुबुद्धिं प्रयोजयेदुत्पया यथा चम् ॥१७॥
 गुह्यं स स्यात्स्वजनो न स स्यात्पिता न स स्याज्जननी न सा स्यात् ।
 दैव न तत्स्यात् पतिश्च स स्यात् मोक्षयेद्य सनुपेतमृत्युम् ॥१८॥
 इदं शरीरं मम दुर्विभाव्य सत्यं हि मे हृदयं यत्र यम् ।
 पृष्ठं कृतो मे यदधमं आरादतो हि मामृषभ प्राहुराया ॥१९॥
 तस्मान्नवन्तो हृदयेन जाताः सर्वे महीयासममुं सनाभम् ।
 अङ्घ्रिबुद्ध्या भरत भजन्स्व शुश्रूषण तद्भरणं प्रजानाम् ॥२०॥
 भूतेषु वीरुदम्य उदुत्तमा ये सरीसृपास्तेषु सर्वोवनिष्ठाः ।
 ततो मनुष्याः प्रमथास्ततोऽपि गार्ध्वर्षिद्वया विबुधानुगा ये ॥२१॥
 देवासुरेभ्यो मघवत्प्रधाना दक्षादयो ब्रह्मसुतास्तु तेषाम् ।
 भयं परं सोऽयं विरिञ्चवीर्यं स मत्सरोऽहं द्विजदंबदेव ॥२२॥
 न ब्राह्मणैस्तुल्यं भूतमन्यत्पश्यामि विद्यां किमतं परं तु ।
 यस्मिन्नुभिमि प्रहृतं श्रद्धयाहमश्नामि कामं न तस्यामिहोने ॥२३॥
 धृता तनूकदाती मे पुराणी येनेह सत्त्वं परमं पवित्रम् ।
 शमो दमः सत्यमनुग्रहश्च तपस्तिष्ठानुभवश्च यत्र ॥२४॥
 मत्तोऽप्यनन्तात्परतः परस्मात्स्वर्गापवर्गाधिपतेर्मे किञ्चित् ।
 येन किमु स्यादितरेण तेषामकिञ्चनानां मयि भक्तिभाजाम् ॥२५॥
 सर्वाणि मद्विष्णयतया भवद्भिश्चराणि भूतानि सुता पुत्राणि ।
 सभावितव्यानि पदे पदे घो विविक्कट्गभिस्तद्गुहार्हणं मे ॥२६॥
 मनोवचोदङ्करणेहितस्य साक्षात्कृतं मे परिवर्द्धणं हि ।
 विना पुमान् येन महाविमोहात्कृतान्तराद्यात् विमोक्तुमीशेत् ॥२७॥

श्रीशुक उवाच

एवमनुशास्यतामजान् स्वयमनुशिष्टानपि लोकानुशासनार्थं महानुभावः पद्मसुहृद्भगवा-
 न्पदेश उपशमयीलानामुपरतकर्मणा महामुनीनां भक्तिज्ञानधैराग्यलक्षणं पारमहंस्यधर्मं
 क्षमाणं स्वतनयशतज्येष्ठं परमभागवतं भगवज्जनपरायणं भरत धरणिपालनायाभिपिन्त्य
 भवन् एवोर्वरितशरीरमात्रपरिग्रहं उमस्त इव गगनपरिभ्रान् प्रकीर्णदैष्ट आत्मन्य-
 आहवनीयो ब्रह्माचरताम्यवगात्र ॥२८॥ जवान्चमूकवक्षिपिशाचोन्मादकवदवधूतवेगोऽभिभाष्य
 ऽपि जनानां गृहीतमौनव्रतस्त्वृष्णीं बभूव ॥२९॥ तत्र तत्र पुराणामाकरलेटवाटध्वजशिविर-

व्रजघोषस्यार्थगिरिवनाभमादिष्वनुपयमवनिचरापसदै परिभूयमानो मक्षिकाभिरिव वनगजस्तर्जन
ताडनावमेहनशीवनप्रावशकृद्रज प्रक्षेपपूतिगातदुरुक्तैस्तदविगणयत्रेवासत्तस्थान एतस्मिन् देहो
पलक्षणे सदपदेश उभयानुभवस्वरूपेण स्वमहिमावस्थानेनासमारोपिताहममाभिमानत्वाद
विलिखिष्यतमना पृथिवीमेकचर परिभ्राम ॥ ३० ॥ अतिसुकुमारकरचरणोर स्थलविपुल
बाहुसगलवदनाद्यवयवविन्यास प्रकृतिसुन्दरस्वभावहासमुमुखो नवनलिनदलायमानशिशिरतारा
रुणायतनयनरुचिर सदृशसुभगकपोलकर्णकण्ठनासो विगूढस्मितवदनमहोत्सवेन पुरवर्निताना
मनसि कुसुममयारासनमुपदधान परागवलम्बमानफुटिलजटिलरूपिशनेशभूरिभारोऽवधूतमलिन
निजशरीरेण ग्रहयहीत इवाहस्यत ॥ ३१ ॥

यर्हि वाव स भगवान् लोकमिम योगस्याद्वा प्रतीपमिवाचक्षाणस्त्यप्रतिक्रियावर्म गीभस्मितमिति
त्रतमाजगरमास्थित शयान एवाजाति पिबति सादत्यवमेहति हृदति स चेष्टमान उच्चरित
आदिग्योद्देश ॥ ३२ ॥ तस्य ह य पुरीषसुरभिसौगन्ध्यवायुस्त देश दशयोजन समन्तात्सुरभि
चकार ॥ ३३ ॥ एव गोमृगकाकचर्यया मजस्तिष्ठन्नासीन शयान काकमृगगोचरित पिबति
सादत्यवमेहति स ॥ ३४ ॥ इति नानायोगचर्याचरणो भगवान् कैवल्यपतिर्मुपभोऽविरतपरम
महानन्दानुभव आत्मनि सर्वेषा भूतानामात्मभूते भगवति वामुदेव आत्मनोऽव्यवधानानन्तरोदर
भावेन सिद्धसमस्तार्थपरिपूर्णो योगेश्वर्याणि वैहायसमनोजवान्तधानपरकायप्रवेशदूरग्रहणादीनि
यदृच्छयोपगतानि नाज्ञसा नृप हृदयेनाभ्यनन्दत् ॥ ३५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहत्सा संहिताया पञ्चमस्कन्धे रूपभेदेवानुचरिते पञ्चमोऽध्याय ॥ ५ ॥

अथ पष्ठोऽध्यायः

राजोवाच

न नून भगव आत्मारामाणा योगसमीरितशानावमर्जितकर्मबीजानामैश्वर्याणि पुन
ल्लेशदानि भवितुमर्हन्ति यदृच्छयोपगतानि ॥ १ ॥

ऋषिरुवाच

सत्यमुक्त किन्निवह वा एके न मनसोऽद्वा विभ्रममनवस्थानस्य शठकिरात इव सङ्गच्छन्ते
॥ २ ॥ तथा चोक्तम्—

न कुर्यात्कर्हिचित्सत्य मनसि ह्यनवस्थिते । यद्विभ्रमाच्चिराच्चीर्णं चस्कन्दतप ऐश्वर्यम् ॥ ३ ॥
नित्य ददाति कामस्य चिद्ध तमनु येऽरय । योगिन कृतमैत्रस्य पत्युर्जायेष पुश्वली ॥ ४ ॥
कामो मन्थुर्मदो लोभ शोकमोहमयादय । कमबन्धश्च यन्मूल स्वीकुर्यात्को नु तद्बुध ॥ ५ ॥

अथैवमसिललोकमाललामोऽपि विलक्षणैर्जडवदवधूतवेषभाषाचरितैरविलक्षितभगवत्
प्रभावो योगिना साम्प्रायविविधमनुशिक्षयन् स्वकलेवर जिह्रासुरात्मन्यात्मानमस्यबहितमनर्यान्तर

कस्त स्वयं तदभिज्ञो विप्रश्चिद्विद्यायामन्तरे वर्तमानम् ।
 इष्ट्वा पुनस्त सृष्ट्वा दुर्बुद्धिं प्रयोजयेदुत्पत्तयं यथान्वनम् ॥१७॥
 गुरुर्न स स्यात्स्वजनो न स स्यात्पिता न स स्यान्ननीन स स्यात् ।
 देव न तत्स्यान्न पतिश्च स स्यात् मोक्षयेत् समुपेतमृत्युम् ॥१८॥
 इदं शरीरं मम दुर्विभाव्यं सत्त्वं हि मे हृदयं यत्तु धमम् ।
 पृष्ठे कृतो मे यदधमं आरादतो हि मामृणुम प्रादुरावा ॥१९॥
 तस्मान्नवन्तो हृदयन जाता सर्वं महीयासममुं सनामम् ।
 अङ्घ्रिष्टुदया भरत भञ्ज्य शश्रूष्य तद्भरणं प्रजानाम् ॥२०॥
 भूतेषु वीरुद्भ्य उदुत्तमा ये सरीसृपास्तेषु सञ्चोषनिष्ठा ।
 ततो मनुष्या प्रमयास्ततोऽपि गार्ध्वविद्धा विनुधानुगा ये ॥२१॥
 देवासुरेभ्यो मघनप्रधाना दद्यादगो ब्रह्ममुतास्तु तेषाम् ।
 मन पर सोऽप्य विरिञ्चवीर्यं स मत्परोऽहं द्विजदंढव ॥२२॥
 न त्राहणेस्तुल्ये भूतमन्यत्पश्यामि विप्रा किमत परं तु ।
 यस्मिन्नुभि प्रहृतं श्रद्धयाहमस्नामि कामं न तयाग्निहोत्रे ॥२३॥
 भूता तनूकृता मे पुराणी येनेह सत्त्वं परमं पवित्रम् ।
 शमो दम सत्यमनुग्रहश्च तपस्तिष्ठितानुभवश्च यश्च ॥२४॥
 मतोऽप्यनन्तात्परत परस्मात्स्वगापवगाधिपतर्नं किञ्चित् ।
 येषां किमु स्यादितरेण तेषामकिञ्चनानां मयि भक्तिभाजाम् ॥२५॥
 सत्राणि मद्विष्णुपतया भजन्निश्चराणि भूतानि मुता मुवाणि ।
 सभावितव्यानि पदे पदे वो विविक्तदृग्भिस्तनुहार्षणं मे ॥२६॥
 मनोवचोद्वेगकरणेहितस्य साक्षात्कृतं मे परिर्वर्णं हि ।
 विना पुमान् येन महाविमोहात्तृप्तान्तवाद्यात् विमोक्तुमीशेत् ॥२७॥

श्रीगुफ उवाच

एवमनुशास्यत्मात्मानं स्वयमनुशिष्टानपि लोकानुशासनार्थं महानुभाव परममुद्धमगवा
 नृपभाषदेश उपशमशीलानामुपरतकर्मणा महामुनीनां भक्तिज्ञानवैराग्यलक्षणं पारमहंसधर्मं
 मुपशिक्षमाणं स्वतनपशुतज्येष्ठं परमभागवतं भगवज्जनपरायणं भरत धराणिपालनायाभिपिच्य
 स्वयं भवन् एवोर्वरितशरीरमात्रपरिग्रह उन्मत्त इव गगनपरिधानं प्रकीर्णकेश आत्मन्या
 रोपिताहवनीयो ब्रह्मावतात्प्रवन्नाज ॥२८॥ जडाश्चमूकवधिरपिशाचोन्मादकबदधूतवेगोऽभिभाष्य
 माणोऽपि जनानां गृहीतमौननतस्तूष्णीं बभूव ॥२९॥ तत्र तत्र पुरप्रामाकररेटवाटपर्वटशिविर

वज्रधोपतायगिरिनाध्रमादिष्वनुपमवनिचरारसदे परिभूषमानो मधिकाभिरिव रागजस्तर्जन
वादनावमहादीवनप्रायशःरज प्रशेषपूतिगतदुरुक्षैस्तदविगणयन्नेवास्तत्स्थान एतस्मिन् देशे
पल्लव सद्यदेश उभयाभुवस्वरूपेण स्वमहिमावस्थाने तासमारोपिताहममाभिमानत्वाद
विच्छिन्धितमना पृथिवीमेकचर परिश्रमाम् ॥ ३० ॥ अतिनुकुमारकरचरणोर स्याद्विपुल
बाह्यगलवदनायवयवविन्यास प्रकृतिसुन्दरस्वभावहासमुत्प्लो नयान्निदलायमानशिशिरतारा
व्यायतनयनरुचिर सद्यमुभाकपोलकर्णकण्ठनाथो विगूढनित्यदनमहोत्सवेन पुरवर्निताना
मनसि कुसुमशरासनमुपदधान परागवलम्बमाफुटिलजटिलपिशकेशभूरिभारोऽवधूतमलिन
निनारीरेण प्रहृष्टहीत इवादृश्यत ॥ ३१ ॥

यदि यावत्त भगवान् लोकनिमयागस्यादा प्रतीवमिवाचान्तात्प्रतिन्याकम गीभस्मितमिति
नानाजगरमास्ति शयान एवाभाति पिरति सादत्यमेवति हृदति स्म चेष्टमान उचरित
आदिगोहेद्य ॥ ३२ ॥ तस्य ह य पुरीषमुरभिगौगन्धवापुस्त देश दशयोजन समन्तात्सुरभि
चकार ॥ ३३ ॥ एव गोमृगशकज्यया मज्जस्तिष्ठप्राचीन शयान शकमृगगोचरित पिरति
सादत्यमेवति स्म ॥ ३४ ॥ इति नानायोगचयाचरणो भगवान् कैवल्यपतिर्भूयभोऽपिरतपरम
मदानन्दानुभवा आत्मनि सर्वगा भूतानामात्मभूते भगवति वासुदेव आत्मनोऽव्यवधानानन्तरोदर
भावेन शिद्धसमस्तार्परिपूर्णा योगेश्वराणि वैद्यायसमनोजवान्तपापरकायप्रवेशदूरप्रहणादीनि
यदृच्छयोपगतानि नाश्रुता नृप हृदयेनाभ्यनन्दत ॥ ३५ ॥

इति भीमज्जागवे महापुराणे पारमहंस्य संहितायां पञ्चमस्कन्धे पञ्चमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथ पष्ठोऽध्यायः

राजोवाच

न नून भगव आत्मासमाणा योगसमीरितशानावभर्जितकर्मबीजानामैश्वर्याणि पुन
लेशदानि भवितुमहन्ति यदृच्छयोपगतानि ॥ १ ॥

ऋषिदवाच

सद्यमुक्त किन्तिवह वा एके न मनसोऽदा विभ्रम्भमनवस्थानस्य शठकिरात इव सङ्गच्छन्त
॥ २ ॥ तथा चोक्तम्—

न कुयात्कर्हिचित्सख्य मनसि ह्यनवस्थिते । यद्विभ्रम्भाधिराधीर्णं चस्कन्द तप ऐदवरम् ॥ ३ ॥
नित्य ददाति कामस्य चिद्व्र तमनु येऽस्य । योगिन कृतमैत्रस्य पत्युजायेव पुश्वली ॥ ४ ॥
कामो मन्थुर्मदो लोभ शोकमोहमयादय । कमन्वक्ष यन्मूल (५)

प्रभावो योगिना

गोचयन् स्वकलेवर

भावेनावीक्षमाण उपरतानुवृत्तिरपरराम ॥ ६ ॥ तस्य ह वा एव मुक्तलिङ्गस्य भगवत श्रृणुमस्य
योगमायावासनया देह इमा जगतीमभिमानाभासेन सक्रममाण कोक्कुवेङ्कुटफण्डाक्षिणर्णाटकान्
देशान् यच्छब्दयोगत मुटकाचलोपवन आस्यकृताश्मन्त्रवल् उन्माद इव मुक्तमूर्धनोऽस्तवीत
एव विचचार ॥ ७ ॥ अय समीरवेगविभूतवेणुविक्रपण ताताप्रदाबानलस्तद्गनमालेलिहान सद्
तेन ददाह ॥ ८ ॥

यस्य शिलानुचरितमुपाकर्ण्य कोक्कुवेङ्कुटकाना रा नाहं तामोपशिश्य कलाधर्म उत्कृष्यमाणे
भवितव्येन विमाहित स्ववर्मपयमकुतोभयमपहाय रुपयरागण्डमधमज्जस निजमनीयया मन्द
सम्प्रवर्तयिष्यते ॥ ९ ॥ येन ह वाव रलो मनुजापसदा देवमायामोहिता स्वविधिनियोगशौच
चारित्रविहीना देवहृत्ना यपव्रतानि निजनिवेच्छया गृह्णाना अध्वानानाचमनाशौचवेष्टोत्त
नादीनि कलिनाधमगुह्येनोपहतथियो ब्रह्म ब्राह्मणयपुरुषलोकेविदूषका प्रायेण भविष्यन्ति ॥ १० ॥
ते च ह्यवाक्कृत्वा निजलाज्यात्रया वरम्परयाऽऽश्नन्त्यात्ममस्य धे रयमेव प्रपतिष्यन्ति ॥ ११ ॥

अयमवतारो रजसोपप्लुतवैवल्यापशिक्षणार्थ ॥ १२ ॥ तस्यानुगुणान् श्लोकान् गायन्ति—

अहो भुव घत्तममुद्रवत्या द्वीपेषु धर्षेण्यधिपुण्यमेतत् ।

गायन्ति यत्रत्यजना मुरारे कमाणि भद्राण्यवतारवन्ति ॥ १३ ॥

अहो नु वशो नयसावदात प्रैयवतो यत्र पुमान् पुराण ।

कृतावतार पुरुष स जायश्चचार धर्मे यदस्मिहेतुम् ॥ १४ ॥

को न्वस्य काष्ठामपरोऽनुगच्छे मनोरथेनाप्यभवस्य योगी ।

यो योगमाया स्पृहयत्युदस्ता ह्यसत्तथा येन कृतप्रयत्ना ॥ १५ ॥

इति ह मम सकलवेदलोकदेवब्राह्मणमावा परमगुरोर्मगवत श्रृणुमाख्यस्य विशुद्धाचरित
मीरित पुषा समस्तदुश्चरिताभिहरण परममहामङ्गलायनमिदमनुधदयोपचितवानुशृणोत्याधाव
यति वावहितो भगवति तस्मिन् वासुदेव एका ततो भक्तिरनयोरपि समनुवर्तते ॥ १६ ॥ यस्यामेव
क्वच आत्मानमरिरित विविधवृत्तिनसंसारपरितापोपतप्यमानमनुसवन क्षापयन्तस्तथैव परया
निवृत्त्या ह्यवगमात्यन्तिर परमपुरुषायधमपि स्वयमावादिर्त नो एवाद्रियन्ते भगवदीयत्वेनैव
परिसमाप्तसर्वाया ॥ १७ ॥

राजन् पतिगुह्यर्ल भवता नदूना दैव प्रिय कुलपति क्व च क्रिङ्करो न ।

जस्त्वेवमङ्ग भगवान् भजता मुकुन्दो मुक्ति ददाति कर्हिचित्स न भक्तियोगम् ॥ १८ ॥

नित्यानुभूतनिजलाभनिवृत्ततृष्ण श्रेयस्यतद्रचनया चिरमुत्तमुदे ।

लोकस्य य करुणयामयमात्मलोकाख्याज्जमो भगवते श्रृणुभाष्य तस्मै ॥ १९ ॥

एति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारनहर्या सहितायां पञ्चमस्कन्धे ऋषभदेवानुचरिते पष्ठोऽध्याय ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

भरतस्तु महाभागवतो यदा भगवतावनितलपरिपालनाय सचिन्तितस्तदनुशासनपर
पञ्चजनीं विश्वरूपदुहितरमुपयेमे ॥ १ ॥ तस्यामु ह वा आत्मजान् कात्स्न्येनानुरूपानात्मन
पञ्च जनयामास भूतादिरिव भूतसूक्ष्माणि ॥ २ ॥ सुमतिं राष्ट्रभृत सुदर्शनमावरण धूम्रकेतुमिति ।
अजनाम नामैतद्वर्षे भारतमिति यत आरभ्य व्यपदिशन्ति ॥ ३ ॥

स गृहुविन्महीपति, पितृपितामहवदुरुचत्सलतया स्वे स्वे कर्मणि वर्तमाना प्रजा
स्वयममानुवर्तमान पर्यपालयत् ॥ ४ ॥ इजे च भगवन्त यशक्रतुरूप क्रतुभिरुचावचै श्रद्धया
ऽऽइतामिहोन्नतदर्शपूर्णमासचातुर्मास्यपशुसोमाना प्रकृतिविकृतिभिरनुसवन चातुर्होत्रविधिना ॥ ५ ॥
सम्पन्नरत्नानायागेषु विरचिताङ्गक्रियेष्वपूर्वे यत्क्रियाफल धर्माख्य परे ब्रह्मणि यशपुरुषे
सर्वदेवतालिङ्गाना मन्त्राणामथनियामकतया साक्षात्कर्तारि परदेवताया भगवति वामुदेव एव
भावयमान आत्मनेपुण्यमृदितकपायो हवि श्वध्वर्युभिर्गृह्यमाणेषु स यजमानो यशभाजो देवास्तान्
पुरुषावयवेष्वभ्यध्यायत् ॥ ६ ॥ एव कमविशुद्धया विशुद्धसत्त्वस्यान्तर्हृदयाकाशशरीरे ब्रह्मणि
भगवति वामुदेवे महापुरुषरूपोपलक्षणे श्रीवत्सकौस्तुभवनमालारिदरगदादिभिरुपलक्षिते निज
पुरुषहृल्लिखितेनात्मनि पुरुषरूपेण विरोचमान उच्चैस्तरा भस्तिरनुदिनमेधमानरयाजायत ॥ ७ ॥

एव वषापुतसहस्रपर्यन्तावसितम्निर्वाणायसरोऽधिभुज्यमान स्वतनयेभ्यो रिक्थ पितृ
पैतामह ययादाय विभज्य स्वय सकलसम्पन्निकेतात्स्वनिकेतात् पुलहाश्रम प्रवव्राज ॥ ८ ॥ यत्र
ह वत्स भगवान् हरिरद्यापि तत्रत्याना निजजनाना वात्सल्येन सन्निधाप्यत इच्छारूपेण ॥ ९ ॥
यत्राश्रमपदान्मुभयतोनाभिभिर्हृष्यकैश्चक्रनदी नाम सरित्प्रवरा सर्वत पवित्रीकरोति ॥ १० ॥

तस्मिन् वाव किल स एकल पुलहाश्रमोपवने विविधकुसुमकिसलयतुलसिकाम्बुभि
कन्दमूलफलोपहारैश्च समीहमानो भगवत आराधन विविक्त उपरतविषयाभिलाष उपभृत्वोपशम
परातिर्हृतिमवाप ॥ ११ ॥ तथेत्यमविरतपुरुषपरिचर्यया भगवति प्रवर्धमानानुरागभरद्भुतहृदय
गैयित्य प्रहर्षवेगेनात्मन्युद्ब्रज्यमानरोमपुलककुलक औत्कण्ठ्यप्रवृत्तप्रणयबाष्पनिस्स्रावलोक
नयन एव निजरमणारुणचरणारविन्दानुध्यानपरिचितभक्तियोगेन परिप्लुतपरमाह्लादगम्भीर-
हृदयहृदावगाढधिपणस्तामपि क्रियमाणा भगवत्स्पर्शो न संसार ॥ १२ ॥ इत्य धृतभगवद्भक्त
ऐण्येयाजिनवाससानुसवनाभिपेकाद्रकपिशुकुटिलजटाकलापेन च विरोचमान सूर्यचा भगवन्त
हिरण्यम पुरुषमुजिहाने सूर्यमण्डलेऽन्युपतिष्ठन्नेतद्बुद्बोवाच—॥ १३ ॥

परोरज सवितुर्जातिवेदो देवस्य भर्गो मनसेद जजान ।

सुरेतवाद पुनराविश्य चष्टे हस प्राण नृपद्रिद्धिरामिम ॥ १४ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे भरतसरिते भगवत्परिचयायां सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एकदा तु महानगा कृताभिपकनैयमिकावश्यको ब्रह्माक्षरमभिगृणानो मुहूर्तत्रयमुदकान्त
उपविशे ॥ १ ॥ तत्र तदा राजन् हरिणी पिपासया जलाशयान्याशमेकैवोपचगाम ॥ २ ॥
तथा पेषीयमान उदके तावदेवाविदूरेण नदतो मृगपतेरुन्नादो लोकमयकर उदपतत् ॥ ३ ॥
तमुपश्रुत्य सा मृगवधू प्रकृतिविद्धा चकितनिरीक्षणा सुतरामपि हरिभयाभिनिवेशव्यग्रहृदया
पारिप्लव्हाष्टिरगततृणा भयात्सहसैवोचकाम ॥ ४ ॥

तस्या उत्पतन्त्या अन्तर्वन्त्या उरुभयावगलितो योनिनिर्गतो गर्भं स्रोतसि निपपात
॥ ५ ॥ तत्प्रसवोत्सपणभयरोदातुरा स्वगणेन वियुज्यमाना कस्याश्चिद्द्वयो कृष्णसारसती
निपपाताय च ममार ॥ ६ ॥

तत्त्वेणकुणक कृपण स्रोतसालूह्यमानमभिवीक्ष्यापविद्ध नधुरिबानुकम्पया राजर्षिर्भरत
आदाय मृतमातरमित्याश्रमपदमनयत् ॥ ७ ॥ तस्य ह वा एणकुणक उच्चैरेतस्मिन् कृतनिजाभि
मानस्याहरहस्तत्पोषणसालनलालनप्रीणनानुश्यानेनात्मनियमा सहयमा पुरुषपरिचर्यादय
एकैकश कतिपयेनाहर्गणेन वियुज्यमाना किं सर्व एवोदवसन् ॥ ८ ॥ अहो बतार्य हरिणकुणक
कृपण ईश्वररयचरणपरिभ्रमणरयेण स्वगणमुहृद्बन्धुभ्य परिवर्जित शरणं च मापसादितो
मामेष मातापितरौ भ्रातृजातान् यौयिनाश्चैवोपेयाय नान्य कञ्चन वेद मय्यतिविस्रब्ध्वात एव
मया मत्तरायणस्य पोषणपालनप्रीणनलालनमनस्युनानुष्ठेय शरण्योपेक्षादोषविदुषा ॥ ९ ॥
नूनं ह्यायां साधव उपशमशीला कृपणमुहृद एवविधार्ये स्वार्थानपि गुरुतरानुपेक्षन्ते ॥ १० ॥

इति कृतानुपङ्ग आसनशयनाटनस्थानाशनादियु सह मृगजङ्गुना स्नेहानुबद्धहृदय आसीत्
॥ ११ ॥ कुशकुसुमसमित्यलाद्यफलमूलोदकान्याहरिष्यमाणो बृक्सालाड्वादिभ्यो भयमाश्रयमानो
यदा सह हरिणकुणकेन वन समाविद्यति ॥ १२ ॥ ययिषु च मुग्धभावेन तत्र तत्र विपक्त
मतिप्रणयमरहृदय कार्पण्यात्कथेनोद्ब्रूयति एवमुत्सङ्ग उरसि चाधायोपलालय मुद परमामवाप
॥ १३ ॥ क्रियाया निवर्त्यमानायामन्तरालेऽप्युत्थायोत्थाय यदेनमभिचर्षति तर्हि वाव स
चपयति प्रकृतिस्थेन मनसा तस्मा आशिष आद्यास्ते स्वस्ति स्नाद्भस्ते ते सर्वत इति ॥ १४ ॥

अन्यदा भृशमुद्रिग्रमना नष्टद्विषि इव कृपण सकृणमतितर्पेण हरिणकुणकविरहविह्वल
हृदयसतापस्तमेवानुशोचन् किल कश्मल महदभिरम्भित इति होवाच ॥ १५ ॥ अपि वत स
वै कृपण एणबालको मृतहरिणीमुतोऽहो ममानार्यस्य शठकिरातमतेरकृतमुकृतस्य कृतविस्मभ
आत्मप्रत्ययेन तदविगणयन् सुजन इवागमिष्यति ॥ १६ ॥ अपि ध्येमेणासिन्नाश्रमोपवने
शपाणि चरन्त देवगुप्त द्रक्ष्यामि ॥ १७ ॥ अपि च न वृक सालावृकोऽन्यतमो वा नैकचर
एकचरो वा भक्षयति ॥ १८ ॥ निम्नोचति ह भगवान् सकलजगत्क्षेमोदयस्त्रय्यात्माद्यापि मम
न मृगवधून्यास आगच्छति ॥ १९ ॥ अपिस्विदकृतमुकृतमागत्य मा मुखयिष्यति हरिण
रात्रकुमारो विविधरुचिरदर्शनीयनिजमृगदारकविनोदैरसन्तोष स्वानामपनुदन् ॥ २० ॥
सल्लिकाया मा मृषा समाधिनाऽऽमोलितदृश प्रेमसरम्भेण चकितचकित आगत्य
श्रुदपस्यविपाणाग्रेण लुठति ॥ २१ ॥ आसादितहविषि र्हिंषि दूषिते मयोपालब्धो भीतभीत
सन्धुरतरास शृपिकुमारवदवहितकरुणकलाप आस्ते ॥ २२ ॥

किं वा अरे आचरित तस्तपस्विन्यानया यदिमवनि सविनयकृष्णसारतनयतनुतर
शुभगशिवतमास्त्ररसुरपदपङ्क्तिभिद्रविणविधुरातुरस्य कृपणस्य मम द्रविणपदवीं सूचयन्त्या
त्मानं च सवत कृतकौतुक द्विजानां स्वर्गापवर्गकामानां देवयजन करोति ॥ २३ ॥ अपि
स्विदसौ भगवानुद्धुपतिरेन मृगपतिभयान्मृतमातर मृगबालक स्वाश्रमपरिभ्रष्टमनुकम्पया कृपण
नवलल परिपाति ॥ २४ ॥ किं वाऽऽत्मजविह्वलपञ्चरदवदहनशिखाभिरुपत्यमानहृदयस्थल
नलिनीक मासुपसृतमृगीतनय शिशिरशान्तानुरागगुणितनिजवदनसल्लिलामृतमयगभस्तिभि
संघयतीति च ॥ २५ ॥

एवमघटमानमनोरयाकुलहृदयो मृगदारकाभासेन स्वारब्धकर्मणा योगारम्भणतो वि
प्रशित स योगतापसो भगवदाराधनलक्षणाच्च कथमितरया जात्यन्तर एणकुणक जासन्न
शशान्नि श्रेयसप्रतिपक्षतया प्राक्परित्यक्तदुस्त्यजहृदयाभिजातस्य तस्यैवमतरायविहतयोगा
रम्भणस्य राजर्षेर्मरतस्य तावन्मृगार्भकपोषणपालनप्रीणनलालनानुपङ्गेणाविगणयत आत्मानमहिरि
वाबुबिल दुरतिग्रम काल करालरभस आपद्यत ॥ २६ ॥ तदानीमपि पाश्वर्धतिनमात्मज
मिवानुशोचन्तमभिवीक्षमाणो मृग एवाभिनिवेशितमना विसृज्य लोकमिम सह मृगेण कलेवर
मृतमनु न मृतजन्मानुस्मृतिरितरवमृगशरीरमवाप ॥ २७ ॥ तत्रापि ह वा आत्मनो मृगत्व
कारण भगवदाराधनसमीहानुभावेनानुस्मृत्य भृशमनुतप्यमान आह ॥ २८ ॥ अहो कण्ट
भ्रष्टोऽहमात्मवतामनुपयाद्यद्विमुक्तसमस्तसङ्गस्य विविक्तपुण्यारण्यशरणस्यात्मवत आत्मनि
सर्वेषामात्मना भगवति वासुदेवे तदनुश्रवणमननसङ्कीर्तनाराधनानुसरणाभियोगेनाश्नून्यसकलयामेन
कालेन समावेशित समाहित कात्स्न्येन मनस्तनु पुनर्ममाबुधस्यारान्मृगमुतमनु परिसुखाव ॥ २९ ॥

इत्येव निगूढनिर्वेदो विस्लस्य मूर्त्ता मातर पुनर्भगवत्क्षेत्रमुपशमशीलमुनिगणदयित
शालग्राम पुलस्त्यपुलहाश्रम कालञ्जराभ्याजगाम ॥ ३० ॥ तस्मिन्नपि काल प्रतीक्षमाण
सञ्ज्ञाच्च भृशमुद्रिम् आत्मसहचर शुष्कपर्णतृणवारुधा बतमानो मृगतृणमिच्छावसानमेव
गणय-मृगशरीर तीर्योदकद्विजमुत्सर्ज ॥ ३१ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्या संहितायां पञ्चमस्कन्धे भरतचरितेऽष्टमोऽध्याय ॥ ८ ॥

अथ नवमोऽध्याय

श्रीशुक उवाच

अथ ह्यस्यचिद् द्विजवरस्याङ्गिर प्रवरस्य शमदमतप स्वा यायाध्ययनत्यागसन्तोषतितिता
प्रभयवित्पानसूयात्मज्ञानानन्दयुक्तस्यात्मसदृशश्रुतशीलाचाररूपौदार्यगुणा नव सोदर्या अङ्गजा
भूवृषिभियुत च यवीयस्या भार्यायाम् ॥ १ ॥ यस्तु तत्र पुमास्त परमभागवत राजपिप्रवर
भरतमुत्सृष्टमृगशरीर चरमशरीरेण विप्रत्वं गतमाहु ॥ २ ॥ तत्रापि स्वजनसञ्ज्ञाच्च भृश-
मुद्रिजमानो भगवत कर्मण्यविश्वसनश्रवणस्मरणगुणविवरणचरणारविन्दयुगल मनसा विदध
दात्मन प्रतिपातमाशङ्कमानो भगवदनुग्रहेणानुस्मृतस्त्वपूर्वजमावलिरात्मानमुत्तज्जडाध्वधिर
स्वरूपेण दशयामास लोकस्य ॥ ३ ॥ तस्यापि ह वा आत्मजस्य विप्र पुत्रस्नेहानुबद्धमना आ
समायतनात् सत्कारान् यथोपदेश विदधान उपनीतस्य च पुन शौचाचमनादीन् कर्मानयमान
नभिप्रेतानपि समश्निष्यदनुशिष्टेन हि भाय पितु पुत्रेणेति ॥ ४ ॥ स चापि तदुह पितृस
न्निधावेवासप्रीचीनमिव स करोति छन्दाम्यध्यापयिष्यन् सद ब्राह्मतिभि सप्रणवशिरस्त्रिपर्दा
हावित्र्यौ ग्रैष्मवासा तच्चात्मानधीयानमप्यसमवेतरूप प्राहयामास ॥ ५ ॥

एव स्वतनुज आत्मन्यनुरागावेशितचित्त शौचाध्ययनव्रतनियमगुवनलगुप्रपणायौप
कुषाणककर्माण्यनभियुक्तायपि समनुशिष्टेन भाव्यमित्यसदाग्रह पुत्रमनुशास्य स्वय तपद
नधिगतमनोरथ कालेनाप्रमत्तेन स्वय यद् एव प्रमत्त उपसृष्ट ॥ ६ ॥ अथ यवीयसी द्विज
सती स्वगर्भजत मियुत सपत्न्या उपन्यस्य स्वयमनुसस्यया पतिलोभमगात् ॥ ७ ॥

पितृमुत्तरे भ्रातर एनमतप्रभावविदस्त्रस्या विद्यायामेव पर्यवर्तितमतयो न परविद्याया
जडमतिरिति भ्रातुरनुशासननिरवन्धान्यवृत्तन्त ॥ ८ ॥ स च प्राकृतैर्द्विपदपुमिभिरुत्तज्जड
ध्वधिरत्यभिभाष्यमाणो यदा तदतुरुपाणि प्रमासते कर्माणि च स कायमाण परेऽप्युया करोति
निष्ठितो व्रतनतो वा याच्यया यदृच्छया चोपसादितमल्प बहु मृष्ट कदन चाभ्यवहरति पर
नेन्द्रियमीतिनिमित्तम् । नित्यनिवृत्तिनिमित्तस्त्वध्विद्विशुद्धानुभवानन्दस्वात्मलभाधिगम सुख
दुःखयोर्द्वन्द्वनिमित्तयोरसम्भाविवदेहाभिमान ॥ ९ ॥ शीतोष्णवातवर्षेषु वृष इवानावृताङ्ग

पीन सहननाङ्ग स्थण्डिलसवेशनानुन्मर्दनामजनरजसा महामणिरिवानभिव्यक्तब्रह्मवर्चस
कुपटावृतकटिरुपवीतेनोरुमपिणा द्विजातिरिति ब्रह्मनन्दुरिति सञ्जयात्पञ्चजनावमतो विचचार
॥ १० ॥ यदा तु परत आहार कर्मवेतनत इहमान स्वभ्रातृभिरपि केदारकर्मणि निरुपितस्तदपि
करोति किन्तु न सम विषम न्यूनमधिकमिति वेद कणपिण्याकफलीकरणकुल्माषस्थालीपुरीपादी
न्यप्यमृतवदभ्यवहरति ॥ ११ ॥

अथ कदाचित्कश्चिद् वृषलपतिर्भद्रकाल्यै पुरुषपशुमालभतापत्यकाम ॥ १२ ॥ तस्य
ह दैवमुक्तस्य पशो पदवीं तदनुचरा परिधावतो निशि निशीयसमये तमसाऽऽवृतायामनधि
गतपशव आकस्मिकेन विधिना केदारान् वीरासनेन मृगवराहादिभ्य सरक्षमाणमङ्गिर प्रवरसुत
मपश्यन् ॥ १३ ॥ अथ त एनमनवद्यलक्षणमवमृश्य भर्तृकर्मनिष्ठाति मन्यमाना बद्ध्वा रशनया
चण्डिकागृहमुपनिन्युर्मुदा विरसितवदना ॥ १४ ॥

अथ पणयस्त स्वविधिनामिषिव्याहतेन वाससाऽऽन्ध्याय भूषणालेपञ्चमृतिलकादिभिरुपस्कृत
भुक्तवन्त धूपदीपमाल्यलाजकिसलयाङ्कुरफलोपहारोपेतया वैशससख्या महा गीतस्तुतिमृदङ्ग
पणवधोपेण च पुरुषपशु भद्रकाल्या पुरत उपवेशयामासु ॥ १५ ॥ अथ वृषलराजपणि
पुरुषपशोरसृगासवेन देवी भद्रकाली यक्ष्यमाणस्तदभिमानितमसिमतिकरालनिशित
मुपाददे ॥ १६ ॥

इति तेषां वृषलानां रजस्तम प्रकृतीनां धनमदरजउत्सिक्तमनसा भगवत्कलावीरकुल
कदर्याकृत्योत्पथेन स्वैर विहरता हिंसाविहाराणां कमातिदारुण यद्ब्रह्मभूतस्य साक्षाद्ब्रह्मर्षिसुतस्य
निर्वैरस्यसर्वभूतमुद्बुद्ध सुनायामप्यननुमतमालम्भनतदुपलभ्य ब्रह्मतेजसातिदुर्विपरेण दन्दहमानेन
वपुषा सहसोच्चचाटु सैव देवी भद्रकाली ॥ १७ ॥ भृशममर्षरोषावेशरभसविलसितभ्रुकुटिविटप
कुटिलदद्वारुणेषणाटोपातिभयानकवदना इन्तुकामेनैव महाट्टहासमतिसरम्भेण विमुञ्चन्ती तत
उत्स्य पापीयसा दुष्टानां तेनैवासिना विवृण्वशीर्णां गलात्स्वन्तमसृगासवमत्सुष्ण सह गणेन
निपीयातिपानमदविह्वलेचैस्तरा स्वपापदै सह जगौ ननर्त च विजहार च शिर कन्दुकलीलया
॥ १८ ॥ एवमेव खलु महदभिचारातिक्रम कात्स्न्येनात्मने फलति ॥ १९ ॥ न वा एतद्विष्णु
दत्त महदद्भुत यदसम्भ्रम स्वगिरश्चेदन आपतितेऽपि विमुक्तदेहात्मात्मभावमुद्बुद्धदयग्रन्थीनां
सर्वसम्बुद्बुद्धात्मना निर्वैराणां साक्षाद्भगवतानिमिषारिवरायुधेनाप्रमत्तेन तैस्तेभाभै परिरक्ष्य
माणानां तत्पादमूलमकुतश्चिद्भयमुपसृतानां भागवतपरमहंसानाम् ॥ २० ॥

इति श्रीमद्भागवते पञ्चमस्कन्धे अध्याय नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

अथ दशमोऽध्यायः

धीशुक उवाच

अथ सि धुमोवीररा रङ्गणस्य प्रजत रङ्गुमस्यान्तर्द तदुत्तरतिना दिविकावाह
न्यपगतमन देवोपनादित स रिजवर उपलभ एष बीना मुस उहनात्रो गावर
नादुममिति पूयिष्ठिरहीने स एहीत प्रमममतद उमाह दिविका यमहानुभाव ॥

यदा हि रिजवरस्तेपुमावावलोकागतेन गमाहिता पुष्पगतिस्तदा रि
न्वसिधिका रङ्गण उपचार्य पुष्पानधिगत आह ह यानार साधतिप्रमाउ किमिति
नुकते यानगिति ॥ २ ॥

अथ त इश्वरवर सोताल्ममुपाकर्ण्यात्पुगीना उद्धितमनस्त विभारपाध
॥ ३ ॥ न वय नरदव प्रमत्ता भयप्रियमातुरया साधव चहाम । नवमुने निमुद्यो
द्रुत प्रजति नाना मह चोदुमु ह यष पारयाम इति ॥ ४ ॥

साधगिको दाय एव नूनमेकस्यापि सर्वसा साधगिकाना भवितुमर्हतीति नि
निशम्य कृपणवचो राजा रङ्गण उपाधितदृष्टादपि निषर्गेण यराहृत इपदुप्यितमनुरवि
प्रमत्तनस जातवदमसि रजसाऽऽवृतमतिरह ॥ ५ ॥ अहो कष्टं जातम्यक्तमुष परिभा
दार्थमभवानमेक एव ऊहिवान् मुचिर नातिगीमा न सहताप्रा जरा साधनुतो भगन् एते
एवार एत सनुतिन इति वदु विपलभोऽप्यसिधया रितद्रव्यगुणकमाद्यवस्त्रभक्त
ऽवस्तुनिसम्यानविपददममेत्यनप्यारोपितमिध्याप्रत्ययोन्नमभूतस्तुणी शिधिका पूयदुमह ॥

अथ पुन स्वशिधिकाया विपमगताया प्रकुपित उवाच रङ्गण किमिदम
जीव मृतो मा कदर्शक्य भट्टासनमतिचरति प्रमत्तस्य च ते करोमि चिकिषा दण्डपाणि
जनताया यथा प्रकृतिं स्वा भजिष्यत इति ॥ ७ ॥

एव बह्वरद्वमभि भाषमाण नरदेयामिमान रजसा तमसानुविद्येन मदन तिरश्चुर
गभगवतिप्रयनिकत पण्डितमानिन स भगवान् ब्राह्मणा नसभूत सर्वभूतमुद्धतात
योगेश्वरचदाया नातिव्युत्पन्नमतिं स्मयमान ह्य निगतस्मय इदमाह— ॥ ८ ॥

ब्राह्मण उवाच

उप्योदित व्यक्तमविप्रलब्ध भनु स मे स्याददि वीर भार ।

गन्तुर्यदि स्यादधिगम्यमध्या पीवेति राघो न विदा प्रयाद ॥ ९ ॥

सौख्य वादयै व्याभय आधयथ धुसुद्ध भय कलिरिच्छा जरा च ।

निद्रा रतिमनुरहमद मुचो देहन जातस्य हि मे न यति ॥ १० ॥

जीवन्मृतत्वं नियमेन राजनाद्यन्तव्यद्विकृतस्य दृष्टम् ।
स्वस्वाम्यभावो ध्रुव ईड्य यत्र तर्ह्यन्यतेऽसौ विधिकृत्ययोग ॥११॥
विशेषबुद्धेर्विवर मनाक् च पश्याम यन्न व्यवहारतोऽन्यत् ।
क ईधरस्तत्र किमीशितव्य तथापि राजन् करवाम कि ते ॥१२॥
उन्मत्तमत्तजडवत्स्वसस्या गतस्य मे वीर चिक्वित्तिनेन ।
अर्थं कियान् भवता शिद्धितेन स्तब्धप्रमत्तस्य च पिष्टपेप ॥१३॥

श्रीशुक उवाच

एतावदनुवादपरिभाषया प्रत्युदीर्य मुनिवर उपशमशील उपरतानात्म्यनिमित्त
उपभोगेन कर्मारब्ध व्यपनयन् राजयानमपि तयोवाह ॥१४॥ स चापि पाण्डवेय
सिन्धुसौवीरपतिस्तत्त्वजिज्ञासाया सम्पक्कृद्भयाधिकृताधिकारस्तद्भृदयग्रयिमोचन द्विजवच
आश्रुत्य बहुयोगग्रन्थसमत त्वरयावह्य शिरसा पादमूलमुपसृत क्षमापयन् विगतदृष्टदेवस्य
उवाच ॥ १५ ॥

कस्त्व निगूढश्चरति द्विजाना विभर्षि सून कतमोऽवधूत ।
कस्यासि कुम्भस्य इहापि कस्मात्क्षेमाय नश्चेदसि नोत शुद्ध ॥१६॥
नाह विशङ्के सुरराजवज्रात् श्यक्षशूलान्न यमस्य दण्डात् ।
नान्यर्कसोमानिलवित्तपाल्नाच्छङ्के भृश ब्रह्मकुलावमानात् ॥१७॥
तद् नूह्यसङ्गो जडवत्रिगूढविज्ञानवीर्यो विचरस्यपार ।
वचासि योगप्रयितानि साधो न न क्षमन्ते मनसापि भेतुम् ॥१८॥
अहं च योगेश्वरमात्मतत्त्वविदा मुनीना परम गुह्य वै ।
प्रधु प्रवृत्त किमिहारण तत् साक्षाद्वरिं शानकलावतीर्णम् ॥१९॥
स वै भवार्होऽकनिरीक्षणार्थमव्यक्तलिङ्गो विचरत्यपिस्वित् ।
योगेश्वराणा गतिमन्धबुद्धि कथं विचक्षीत गृहानुबन्ध ॥२०॥
दृष्ट भ्रम कर्मत आत्मनो वै भर्तुर्गन्तुर्भवतश्चानुमन्ये ।
यथासतोदानयनाद्यभावात्समूल इष्टो व्यवहारमार्ग ॥२१॥
स्यात्यग्नितपात्ययसोऽभितापस्तत्तापतस्तण्डुलगर्भरन्धि ।
देहेन्द्रियास्वाश्रयसन्निकपात्तत्ससुति पुरुषस्यानुरोधात् ॥२२॥
शास्ताभिगोप्ता नृपति प्रजाना य किङ्करोवैनपिनष्टि पिष्टम् ।
स्वधर्ममाराधनमच्युतस्य यदीहमानो विजहात्यधौघम् ॥२३॥

तमे भवान्नरदेवाभिमानमदेन तुच्छीकृतसत्तमस्य ।
 कृपीष्ट मैत्रीदृशमार्तवधो यथा तरे सदवध्यानमह ॥२४॥
 न विक्रिया विश्वमुद्धत्सलस्य साम्येन धीताभिमतस्तवापि ।
 महद्भिमानात्स्वकृतादि मादङ्गुल्यत्यदूरादपि शूलपाणि ॥२५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा संहितायां पञ्चमस्कन्धे दशमोऽध्यायः ॥१०॥

अष्टैकादशोऽध्यायः

ब्राह्मण उवाच

अकोविद कोविदवादवान् वदस्यथो नातिविदा वरिष्ठ ।
 न सूरयो हि यवहारमेन तत्त्वावमर्शेन सहामनन्ति ॥ १ ॥
 तथैव राजनुरुगाईमेधवितानविद्योरुविजृम्भितेषु ।
 न वेदरादधु हि तत्त्ववाद प्रायेण श्रद्धा नु चकास्ति साधु ॥ २ ॥
 न तस्य तत्त्वग्रहणाय साक्षाद्वरीयशोरपि वाच समासन् ।
 स्वप्न निवृत्त्या गृहमेधिवीर्य्य न यस्य हेयानुमितम्बय स्यात् ॥ ३ ॥
 यावमनो रजसा पुरुषस्य सत्त्वेन वा तमसा वानुरुदम् ।
 चेतोभिराकृतिभिरातनोति निरङ्कुश कुशल चेतरे वा ॥ ४ ॥
 स वासनात्मा विषयोपरत्तो गुणप्रवाहो विकृत पोदशात्मा ।
 विभ्रष्टृषह्नामभि रूपभेदमन्तर्बहिर्द्व च पुरैस्तनोति ॥ ५ ॥
 दुःखं सुखं व्यतिरिक्तं च तीव्रं कालापपन्नं फलमाव्यनक्ति ।
 आलिङ्ग्य मायारचितान्तरात्मा स्वर्दाहिन सस्यतिचक्रूट ॥ ६ ॥
 तावानय व्यवहार सदापि धेनवस्यो भवति स्थूलसूक्ष्म ।
 तस्मा मना लिङ्गमदो वदन्ति गुणगुणत्वस्य परावरस्य ॥ ७ ॥
 गुणानुरक्तं व्यसनाय जन्तोः क्षेमाय नैर्गुण्यमथो मन स्यात् ।
 ययाप्रदीपो घृतवर्तितमभन् शिला सधूमा भजति ह्यन्यदा स्वम् ।
 पदं तथा गुणकमानुबद्धं वृत्तीमन भ्रयतज्ज्यत तत्त्वम् ॥ ८ ॥
 एकादशावमनसो हि वृत्तय आकृत्य पञ्च धियोऽभिमान ।
 मात्राणि कर्माणि पुर च तासां वदन्ति दैकादश वीर भूमी ॥ ९ ॥
 गवाकृतिस्वयस्रसभवासि विषमरत्नपद्मभिजल्यशिला ।
 एकादश स्वीकरण ममेति शय्यामह द्वादशमेक आहु ॥ १० ॥

द्रव्यस्वभावाद्ययकर्मकालैरेकादशमो मनसो विकारा ।
 सहस्रश शतश कोटिशश्च क्षेत्रगतो न मिथो न स्वतः स्युः ॥११॥
 क्षेत्रज्ञ एता मनसो विभूतीर्जीवस्य मावारचितस्य नित्या ।
 आविर्हिता कापि तिरोहिताश्च शब्दो विचष्टे ह्यविशुद्धकर्तुः ॥१२॥
 क्षेत्रज्ञ आत्मा पुरुष पुराण साक्षात्स्वयज्योतिरज परेश ।
 नारायणो भगवान् वासुदेव न्वमाययाऽऽत्मन्मन्वधीयमानः ॥१३॥
 ययानित न्वावरजज्ञमानासात्मस्वरूपेण निविष्ट इक्षेत् ।
 एवं परो भगवान् वासुदेव क्षेत्रज्ञ आत्मेदमनुप्रविष्टः ॥१४॥
 न यावदेता तनुभृजरेन्द्र विधूय माया वयुनोदयन ।
 विमुक्तसङ्गो जितपट्सपन्नो वेदात्मतत्त्व भ्रमतीह तावत् ॥१५॥
 न यावदेतन्मन आत्मलिङ्ग सधारतापात्रपन जनस्य ।
 यच्छ्रोत्रमोहामयरागलोभवैरानुबध ममता विधत्ते ॥१६॥
 भ्रातृव्यमेन तददभ्रवीर्यमुपेक्षयाष्वेधितमप्रमत्त ।
 गुरोर्हरेश्चरणोपासनाश्रो जहि ध्वलीक स्वयमात्ममोषम् ॥१७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्ये संहितायां पञ्चमस्कन्धे नाक्षत्ररहस्यसंवादे पञ्चादशोऽध्यायः ॥११॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

रहस्यगण उवाच

नमो नम कारणविग्रहाय स्वरूपतुच्छीकृतविग्रहाय ।
 नमोऽवधूत द्विजयन्धुलि ज्ञानिगुदनित्यानुभवाय तुभ्यम् ॥ १ ॥
 ज्वरामयार्तस्य यथागद सन्निदाषदग्धस्य यथा हिमाम्भ ।
 रुदेहमानाहिविदष्टष्टैर्ब्रह्मन् वचस्तेऽमृतमौषध मे ॥ २ ॥
 तस्मान्द्रवत्त मम सशयार्थं प्रक्षयामि पश्चादधुना सुरोधम् ।
 अष्वाभ्ययोगप्रयित तवोक्तमाख्याहि कौतूहलचेतसो मे ॥ ३ ॥
 यदाह योगेश्वर दृश्यमानं क्रियाफल सद्ब्यवहारमूलम् ।
 न ह्यञ्जसा तत्त्वविमर्शनाय भवानमुष्मिन् भ्रमते मनो मे ॥ ४ ॥

प्राह्मण उवाच

अयं जनो नाम चलन् पृथिव्या य पार्थिव पार्थिव कस्य हेतोः ।
 तस्यापि चाङ्घ्र्योरधि गुल्फजद्वाजान् रुमव्योरशिरोधराता ॥ ५ ॥

अंसेऽपि दार्वी शिबिका च यस्या सौवीराज्येयदेश जास्ते ।
 यस्मिन् भवान् रुदनिजाभिमानो राजास्मि सि धुध्विति दुर्मदाथ ॥ ६ ॥
 शोच्यानिमास्त्वमधिकष्टदानान् विष्टया निगृह्यभिरनुमरोऽसि ।
 जनस्य गोप्तास्मि पिकृत्यमानो न शोभसे घृदसमानु घृष्ट ॥ ७ ॥
 यदा क्षितावेव चराचरस्य विदाम निश प्रभव च नित्यम् ।
 तन्नामतोऽन्यद् व्ययहारमूल निरूप्यता सत् क्रिययानुमेयम् ॥ ८ ॥
 एव निरुक्त क्षितिशब्दवृत्तमश्रितधानात्परमाणवो ये ।
 अविवक्षा मनसा कल्पितास्ते येषा समूहेन कृतो विशाप ॥ ९ ॥
 एव कृश स्तूलमणुबृहदसच्च सङ्गीवमजीवमन्यत् ।
 द्रव्यस्वभावाद्यप्यकालकर्मनाम्नाजयावेहि कृत द्वितीयम् ॥ १० ॥
 ज्ञान विशुद्ध परमार्थमेकमनन्तर त्वरद्भिर्ज्ञेय सत्यम् ।
 प्रत्यक् प्रज्ञात भगवच्छब्दसञ्च यद्वासुदेव कवयो वदन्ति ॥ ११ ॥
 रद्भुगणैतत्तपसा न याति न चेत्तया निर्वपणाद् गृहाद्वा ।
 नच्छन्दसा नैव जलामिदूर्ध्वैर्विना महत्वादरजोऽभियेकम् ॥ १२ ॥
 यज्ञोत्तमश्लोकगुणानुवाद प्रस्तूयते ग्राम्यकथाविघात ।
 निषेव्यमाणोऽनुदिन मुमुक्षोमति सता यच्छति वासुदेवे ॥ १३ ॥
 अहं पुरा भरतो नाम राजा विमुक्तदृष्टश्रुतसङ्गवच ।
 आराधन भगवत इहमानो मृगोऽभव मृगसङ्गाद्वतार्य ॥ १४ ॥
 सा मा स्मृतिर्मृगदहंऽपि वीर कृष्णाचनप्रभवा नो जहाति ।
 अथो अहं जनसङ्गादसङ्गो विशङ्खमानोऽविवृत्तश्वरामि ॥ १५ ॥
 तस्मान्नरोऽसङ्गसुसङ्गजातशानाशिनेहैव विवृक्चमोह ।
 हरिं तदीशकयनश्रुताभ्या लब्धस्मृतित्यात्यतिपारमर्ष्यन ॥ १६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्ष्या संहितायां पञ्चमस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

ब्राह्मण उवाच

दुरत्ययेऽन्वयजया निवेशितो रजस्तम सत्त्वविभक्तकर्महृक् ।
 स एष सार्थोऽर्थपर परिभ्रमन् भवाटवी याति न शम विदति ॥ १ ॥
 यस्यामिमेषन्नरदेव दस्यव सार्थं विलुम्पन्ति कुनायकबलात् ।
 गोमायवो यत्र हरन्ति सार्थिक प्रमत्तमाविश्य यथोरणं वृका ॥ २ ॥

प्रभूतवीरुत्तृणगुह्यगह्वरे कठोरदशैर्मशकैरुपद्रुत ।
 क्वचित्तु गन्धर्वपुर प्रपश्यति क्वचित्क्वचिच्चाशुरयोत्सुकग्रहम् ॥ ३ ॥
 निवासतोयद्रविणात्मबुद्धिस्ततस्ततो धावति भो अटव्याम् ।
 क्वचिच्च वात्योयितपामुधूमा दिशो न जानाति रजस्वलाक्ष ॥ ४ ॥
 अदृश्यशिलीस्वनकर्णशूल उलूकवाग्भिर्व्यथितान्तरात्मा ।
 अपुण्यवृक्षान् भ्रयते क्षुधार्दितो मरीचितोयान्यभिधावति क्वचित् ॥ ५ ॥
 क्वचिद्वितोया सरितोऽभियाति परस्पर चालयते निरन्ध्र ।
 आसाद्य दाव क्वचिदग्निततो निविद्यते क्व च यक्षैर्दृतासु ॥ ६ ॥
 शरैर्हृतस्व क्व च निर्विण्णचेता शोचन् विमुह्यन्नुपयाति कश्मलम् ।
 क्वचिच्च गन्धर्वपुर प्रविष्ट प्रमोदते निर्वृतवन्मुहूर्तम् ॥ ७ ॥
 चलन् क्वचित्कण्टकशर्कराङ्घ्रिर्नगावरुक्षुर्विमना इवास्ते ।
 पदे पदेऽभ्यन्तरवह्निनादित कौटुम्बिक क्रुष्यति वै जनाय ॥ ८ ॥
 क्वचिन्निगीणोऽजगराहिना जनो नावैति किञ्चिद्विपिनेऽपविद्ध ।
 दष्ट स्म शेते क्व च दन्दशकैरन्धोऽन्धकूपे पतितस्तमिसे ॥ ९ ॥
 क्वहिं स चित्तुद्रसरसान् विचिन्वन्स्तन्मक्षिकाभिर्व्यथितो विमान ।
 तत्रातिकृच्छ्रात्प्रतिलब्धमानो बलाद्विलुम्पन्त्यथ तत्तोऽन्ये ॥ १० ॥
 क्वचिच्च शीतातपवातवर्षप्रतिक्रिया कर्तुमनीश आस्ते ।
 क्वचिन्मियो विपणन् यच्च किञ्चिद्विद्वेपमृच्छत्युत वित्तशाठ्यात् ॥ ११ ॥
 क्वचित्क्वचिल्लीणधनस्तु तस्मिन् शय्यासनस्थानविहारहीन ।
 याचन् परादप्रतिलब्धकाम पारव्यदृष्टिर्लभतेऽवमानम् ॥ १२ ॥
 अन्योन्यवित्तव्यतिपङ्कवृद्धवैरानुबन्धो विवहन्मियश्च ।
 अश्वन्यमुष्मिन्नुत्कृच्छ्रवित्तनाधोपसर्गैर्विहरन् विपन्न ॥ १३ ॥
 तास्तान् विपजान् स हि तत्र तत्रविहाय जात परिगृह्य सार्थ ।
 आवर्ततेऽद्यापि न कश्चिदन वीराध्वन पारमुपैति योगम् ॥ १४ ॥
 मनस्विनो निर्जितदिग्गजेन्द्रा ममेति सर्वे भुवि बद्धवैरा ।
 मृधे शयीरन्न तु तद्गजन्ति यन्न्यस्तदण्डो गतवैरोऽभियाति ॥ १५ ॥
 प्रसज्जति कापि लताभुजाश्रयस्तदाश्रया व्यक्तपदद्विजस्तृष्ट ।
 क्वचित्क्वदाचिद्वरिचक्रतल्लसन् सख्य विधत्ते बक्रकङ्कयप्रैः ॥ १६ ॥

अंशेऽपि दार्ढीं शिबिका च यस्या सोयीररात्रेत्यरदेश जास्ते ।
 यस्मिन् भवान् रुढनिजाभिमानो राजास्मि सिन्धुष्विति दुर्मदाय ॥ ६ ॥
 शोभ्यानिमास्त्वमधिपद्वीतान् विप्रया निगृह्यभिरनुप्रशोऽसि ।
 जनस्य गोप्तास्मि विक्लवमानो न शोभसे वृद्धसमायु धृष्ट ॥ ७ ॥
 यदा क्षितावन् चराचरस्य विदाम निष्ठा प्रभव च नित्यम् ।
 तत्रामतोऽन्यद् व्यवहारमूल निरूप्यता सत् क्रिययानुमेयम् ॥ ८ ॥
 एव निष्कृत् क्षितिश्च द्रवुत्तमसन्निधानात्परमाणवो ये ।
 अविद्यया मनसा कल्पितास्ते येषा समूहेन कृतो विदोष ॥ ९ ॥
 एव कृत् स्मृत्तमणुर्दृष्टदसच्च सञ्जीवमजीवमन्यत् ।
 द्रव्यस्वभावाशयकालकर्मनाम्नाजवावेहि कृत द्वितीयम् ॥ १० ॥
 शान विशुद्ध परमायमेकमनन्तर त्वरद्विर्लस सत्यम् ।
 प्रत्यक् प्रधात भगवच्छब्दसह यद्वासुदेव कवयो वदन्ति ॥ ११ ॥
 रद्वृगणेतत्तपसा न याति न चेत्तया निर्वपणाद् गृहाद्वा ।
 नच्छन्दसा नैव जलामिष्यैर्विना महत्पादरजोऽभिवेकम् ॥ १२ ॥
 यत्रोत्तमश्लोकगुणानुवाद प्रस्तूयते प्राभ्यकयाविधात ।
 निषेव्यमाणोऽनुदिन मुमुक्षोमति सतां यच्छति वामुदेवे ॥ १३ ॥
 अह पुरा भरतो नाम राजा विमुक्तदृष्टधृतसङ्गबन्ध ।
 आराधन भगवत ईहमानो मृगोऽभव मृगसङ्गाद्धतार्थ ॥ १४ ॥
 सा मा स्मृतिर्मृगदेहेऽपि धीर कृष्णार्चनप्रभवा नो जहाति ।
 अथो अह जनसङ्गादसङ्गो विशदुमानोऽविरुत्तधरामि ॥ १५ ॥
 तस्माजरोऽसङ्गसुसङ्गजातशानासिनेहैव विवृक्कमोह ।
 हरिं तदीशकथनश्रुताभ्या लब्धस्मृतिर्यातिपारमर्ष्यन ॥ १६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वारमहर्षा संहितायां पञ्चमस्कन्धे नाक्षत्ररहस्यसंवादे द्वादशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

ब्राह्मण उवाच

दुरत्ययेऽन्वयजया निवेशितो रजस्तम सत्त्वविभक्तकर्महक् ।
 स एष सायोऽस्यपर परिभ्रमन् भवाटवीं याति न शर्म विन्दति ॥ १ ॥
 यस्यामिमे पण्णरदेव दस्यव सार्यं विवृण्वन्ति कुनायक बलात् ।
 गोमायवो यत्र हरन्ति सायिक प्रमत्तमाविश्य यथोरण वृका ॥ २ ॥

ऽध्वन्यापतित ईश्वरस्य भगवतो विष्णोर्वैश्वानरा मायया जीवलोकोऽयं यथा घणिकायोऽयं पर
स्वदेहनिष्पादितः समानुभयः समानवदशिवत्तमाया सधाराऽव्या गतो नाद्यापि विफलबहुमिति
योगेह्तात्तापोपशमनी हरिगुरुचरणारविन्दमधुकरानुपदवीमवरुन्धे यस्यामु द वा एते
पडिन्द्रियनामान कर्मणा दस्य एव त ॥ १ ॥ तद्यथा पुरुषस्य धनं यत्किञ्चिदमौपयिकं
बहुकृच्छ्राधिगत साक्षात्परमपुरुषपाराधनलक्षणा योऽसौ परमस्तु तं सम्प्राप्य उदाहरन्ति । तद्धर्म्यं
धनं दर्शनस्पर्शनभक्षणस्नादनावप्राणसकृत्पश्यन् यद्यथा गृहग्राम्योपभोगान् पुनायत्याजितात्मनो
यथा सार्धस्य विलुम्बन्ति ॥ २ ॥ अथ च यत्र कौटुम्बिका दारापत्न्यादयो नाम्ना कर्मणा
वृक्षसुगाला एवानिच्छतोऽपि कदयस्य कुटुम्बिन उरणकवत्सरस्वमाण मपतोऽपि हरन्ति
॥ ३ ॥ यथा ह्यनुवत्सर कृष्यमाणमप्यदग्धरीज क्षेत्रे पुनर्यावपनकाले गुम्भतृणवीरुद्रिगङ्गारमिव
भयत्येवमेव गृहाश्रमं कमक्षेत्रं यस्मिन् हि कामाण्युत्सीदन्ति यदयं कामकरण्ड एष
आवस्य ॥ ४ ॥

तत्र गतो दशमशतसमापसर्गैर्मुने शतभयकुन्ततत्करमूपकादिभिरुपरुध्यमानवदिप्राण
कचित्परित्यक्तमानोऽस्मिन्धन्यविद्याकामकर्मभिरुपरुक्तमनसानुपपन्नार्थं नरलोकं गच्छन् नगरमुप-
पन्नमिति मिथ्यादृष्टिरनुपश्यति ॥ ५ ॥ तत्र च कचिदातपोदकनिभान् विषयानुपधावति
पानभोजनव्यवायादिव्यसनलोष्ठुप ॥ ६ ॥ कचिच्चाशेषदोषनिपदनं पुरीषविशेषतद्गुणनिमित्त-
मिति सुवर्णमुषादित्सत्यमिकामकातर इवोत्सुकपिशाचम् ॥ ७ ॥ अथ कदाचिन्निवासानीय
द्रविणाद्यनेकात्मोपजीवनाभिनिवेश एतस्या सधाराऽव्यामितस्ततः परिधावति ॥ ८ ॥ कचिच्च
वात्यौपम्यया प्रमदयाऽऽरोहमारोपितस्तत्त्वालंरजसा रजनीभूत इवासाधुमर्यादो रजस्वलाधोऽपि
दिग्देयता अतिरजस्वल्मतिर्न विजानाति ॥ ९ ॥ कचित्सकृदवगतविषयवैतण्यं स्वयं पराभि-
ध्यानेन विप्रश्रितस्मृतिस्त्येव मरीचितोयप्रायास्तान्यामिधावति ॥ १० ॥ कचिदुलूखमिही
स्वनवदतिपरुपरभसाटोप प्रत्यक्षं परोक्षं वा रिपुराजकुलनिर्मसिर्षितेनातिव्यथितकर्णमूलहृदय
॥ ११ ॥ स यदा कुम्भपूर्वमुत्तुस्तदा कारस्फुरकाकुत्पुण्ड्रावपुण्यदुमलताविपोदपानप्रभुमार्यं
गुण्यद्रविणाञ्जीवन्मृतान् स्वयं जीवन्निधमाणा उपधावति ॥ १२ ॥ एकदात्पसङ्गान्निकृतमति
व्युदकस्रोतः स्फुल्लनवदुभयतोऽपि दुःखदपाखण्डमभिधाति ॥ १३ ॥ यदा तु परबाधयान्वा आत्मने
नोपनमति तदा हि पितृपुत्रार्हभूत रिपुपुत्रान् वा स खलु भक्षयति ॥ १४ ॥ कचिदाशय-
गृहं दाववधियार्थं विधुरममुखोदकं शोकाग्निना दह्यमानो भृशं निर्वेदमुपगच्छति ॥ १५ ॥
कचित्कालविपमितराजकुलरक्षसापहृतप्रियतमधनानु प्रमृत्तक इव विगतजीवलक्षण आस्ते ॥ १६ ॥
कदाचिन्मनोरयोपगतपितृपितामहाद्यस्तदिति स्वप्रनिर्णयितलक्षणमनुभवति ॥ १७ ॥ कचिद्
गृहाश्रमकर्मचोदनातिभरगिरिमारुहकृत्समाणो लोकव्यसनवर्षितमना कण्टकशर्कराक्षेत्रप्रविशन्निज-

तैर्विदितो हसकुलं समाविशन्न रोचयन् शीलमुपैति वानरान् ।
 तज्जातिरासेन मुनिवृत्तेन्द्रिय परम्परोद्दीक्षणचिस्मृतावधि ॥१७॥
 दुमेषु रस्यन् सुतदारवत्सलो व्यावादीनो विवश स्वगन्धने ।
 क्वचित्प्रमादाद्भिरिवन्दरे पतन् बलागृहीत्वा गजभीत आस्थित ॥१८॥
 अत कथाञ्चित्त बिभुक्त आपद पुनश्च सार्धं प्रविशत्यरिन्दम ।
 अघ्वन्यमुष्मिन्नजया निवेष्टितो भ्रमज्जनोऽप्यापि न वेद कश्चन ॥१९॥
 रहूगण त्वमपि ह्यध्वनोऽस्य सन्यस्तदण्ड कृतभूतमेष ।
 असञ्जितात्मा हरिसेवया शित शानासिमादाय तरातिपारम् ॥२०॥

राजोवाच

अहो नृजन्माखिलजमशोभन किं जन्मभित्त्वपरैरप्यमुष्मिन् ।
 न यद्दृष्टीकेशयश कृतात्मना महात्मना व प्रचुर समागम ॥२१॥
 न ह्यद्भुत त्वच्चरणाब्जरेणुभिरुताहतो भर्त्तिरघोक्षजेऽमला ।
 भौहूर्तिकाशस्य समागमाद्य मे दुस्तर्कमूलेऽपहतोऽविवेक ॥२२॥
 नमो महद्भ्योऽस्तु नम शिगुभ्यो नमो युवभ्यो नम आ वदुभ्य ।
 ये ब्राह्मणा गामव्यूतलिङ्गाञ्जरन्ति तेभ्य शिवमस्तु राक्षाम् ॥२३॥

श्रीशुक उवाच

ब्रह्मेवमुत्तरामात स वै ब्रह्मर्षिसुत शिष्यपतय आत्मसतत्त्व विगणयत परानुभाव
 परमकारुणिकत्रयोदशिय रहूगणेन सक्कृणमभिवन्दितचरण जापूर्णार्णव इव निमृतकरणोभ्याशयो
 घरणिमिमा विचचार ॥२४॥ सौवीरपतिरपि सुजनसमवगतपरमात्मसतत्त्व आत्मन्यविद्या
 म्यारोपिता च देहात्ममति विसृज । एव हि नृप भगवदाश्रिताश्रितानुभाव ॥२५॥

राजोवाच

यो ह वा इह बहुविदा महाभागवत त्वयाभिहित परोक्षेण वचसा जीवलोकभवात्त्वा स
 ह्यायमनीपया कलितविपरो नाज्ञसाध्युत्पन्नलोऽसमाधिगम । अथ तदेवैतदुरवगम समवेतानु
 कल्पेन निदिश्यतामिति ॥२६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्यो सहितायां पञ्चमस्कन्धे त्रयोदशोऽध्याय ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

स होवाच

अथ देहात्ममानिना सर्वादिगुणार्थेष्वर्थास्त्वत्तदुद्यत्कुशलमवहारविनिमित्तविविध
 देशवर्तिभिविद्योऽवयोगाद्यनादिससारानुभवस्य द्वारभूतेन पदिन्द्रियवर्गेण तन्मिन्दुर्गाञ्चवदसुगमे

यदिद योगानुशासन न वा एतदवबुधते यन्न्यस्तदण्डा मुनय उपशमशीला उपरतात्मान
समवगच्छन्ति ॥१९॥ यदपि दिगिभजयिनो यज्विनो ये वै राजर्षय किं तु पर मृधे शयीरन्नस्या
मेव ममेयमिति कृतवैरानुग्रहाया विसृज्य स्वयमुपसहृता ॥ ४० ॥ कर्मवह्नीमवलम्ब्य
तत आपद कथञ्चिन्नरकादिमुक्त पुनरप्येव ससाराध्वनि वर्तमानो नरलोकसाधुमुपयाति
एवमुपरि गतोऽपि ॥ ४१ ॥

तस्येदमुपगायन्ति—

आर्षभस्येह राजर्षेर्मनसापि महात्मन । नानुवर्त्माहति नृपो मक्षिकेव गरुत्मत ॥४२॥
यो दुस्त्यजान्दारसुतान् मुहुराज्य हृदिसृष्ट, । जहौ सुवैव मलवदुत्तमश्लोकलाल् ॥४३॥

यो दुस्त्यजान् क्षितिमुतस्वजनार्थदारान् प्रार्थ्यो श्रिय सुखरै सदयावलोकाम् ।

नैच्छन्त्पुस्तदुचित महता मधुद्विट्सेवानुरक्तमनसामभवोऽपि फल्यु ॥ ४४ ॥

यशाय धर्मपतये विधिनैपुणाय योगाय साख्यशिरसे प्रकृतीश्वराय ।

नारायणाय हरये नम इत्युदार हास्यन्मृगात्वमपि य समुदाजहार ॥ ४५ ॥

य इद भागवतसंभाजितावदातगुणकर्मणो राजर्षेर्भरतस्यानुचरित स्वस्त्ययनमायुष्य
घन्य यशस्य स्वर्ग्यापवर्ग्ये वानुशृणोत्याख्यास्यत्यभिनन्दति च सर्वा एवाशिष आत्मन आशास्ते
न काञ्चन परत इति ॥ ४६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे भरतोपाख्याने पारोक्ष्यविवरण नाम चतुर्दशोऽध्याय ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

भरतस्यात्मज मुमतिनामाभिहितो यमु ह वाय केचित्पाखण्डिन श्रृपभपदवीमनुवर्त्मान
चानार्था अवेदसमाम्नाता देवता स्वमनोपया पापीयस्या कलौ कल्पयिष्यन्ति ॥ १ ॥ तस्माद्
वृद्धसेनाया देवताजिनाम पुत्रोऽभवत् ॥ २ ॥ अथासुर्या तत्तनयो देवशुभ्रस्ततो धेनुमत्या
मुत शरमेष्टी तस्य सुवर्चलाया प्रतीह उपजात ॥ ३ ॥ य आत्मविद्यामाख्याय स्वय सशुद्धो
महापुरुषमनुससारा ॥ ४ ॥ प्रतीहात्सुवर्चलाया प्रतिहर्त्रादयस्त्रय आसन्निज्याकोविदा धनव प्रतिहर्तु
स्तुत्यामजभूमानावजनिपाताम् ॥ ५ ॥ भूम्न श्रृपिदुल्यायामुह्रीयस्तत प्रस्तावो देवदुल्याया
प्रस्तावाग्निमुत्ताया हृदयज आसीद्विभुविभोरत्या च पृथुपेणस्तस्मात्तज्ज आकृत्वा जशेनकाद्द्रुतिपुत्रो
गयो राजर्षिप्रवर उदारभवा अजायत साध्वान्नरगवतो विष्णोर्जगद्रिरक्षिपया र्हीतसत्त्वस्य कलाऽऽत्म
वत्त्वादिलक्षणेन महापुरुषता प्राप्त ॥ ६ ॥ स वै स्वधर्मेण प्रजापालनपोषणप्रीणनोपलब्धनानु
शासनलक्षणेनेज्यादिना च भगवति महापुरुषे परावरे ब्रह्मणि सत्तात्मनापितपरमार्थलक्षणेन

सीदति ॥१८॥ कचिच्च दुःसहेन कायाभ्यन्तरवह्निना गृहीतसारं स्वकुटुम्भाय मुच्यति ॥१९॥ स एव पुननिद्राज्जगृहीतोऽप्ये तमसि मग्नं धन्यारण्य इव शेते नान्यत्किञ्चन वेदं शब्दं ह्वापविद् २०

कदाचिद्भ्रममानदष्टो दुःखनन्दशूकैरलम्बनिद्राक्षणो व्यपितहृदयेनानुधीयमाणविश्रान्तोऽन्वकूपेऽन्ववत्सति ॥२१॥ कर्हिस्मिन् चित्काममधुलवान् विचिन्वन् यदा परदारपरद्रव्याप्यवशं चान्तो राज्ञा स्वामिभिर्वा निहतं पतत्पारे निरपे ॥२२॥ अथ च तस्मादुभयथापि हि कमासि त्रासमनससारावपनमुदाहरति ॥२३॥ भुक्तस्ततो यदि बाधादेवदत्तं उपाश्रितं च तस्मादपि विष्णुमित्र इत्यनवस्थिति ॥२४॥ कचिच्च शीतवाताद्यनेनाधिदैविकभौतिकान्तीयानां दशानां प्रतिनिवारणेऽकल्यो दुरन्तचिन्तया विषण्ण आस्ते ॥२५॥ कचिन्मियो व्यवहरन् यत्किञ्चिद्वनमन्येभ्यो वा काकिणिकामानमप्यपरिहन् यत्किञ्चिद्वा विद्वेषमेति वित्तशाल्यात् ॥२६॥ अप्यन्यमुष्मिन्निम उपसर्गास्तथा मुखदुःखरागद्वेषमयाभिमानप्रमादोन्मादशोकमोहलोममात्सर्येभ्योऽवमानं पुत्तिपासा धिव्याधिजमजरामरणादय ॥२७॥ कापि देवमायया स्त्रिया भुजलतोपगूढं प्रसक्तविवेकविश्रान्तो यदिहारगृहारम्भाकुलहृदयस्तदा त्रयावसक्तमुतदुहितुकल्पमापितावलोकविचेष्टितापहतहृदय आत्मानमजितात्मापारेऽप्ये तमसि प्रहिणोति ॥२८॥ कदाचिद्दीश्वरस्य भगवतो विष्णोश्चक्रात्परमाण्वादिदिपराधोपवर्गकालोपलक्षणात्परिवर्तितेन वयसा रहसा हरत आब्रह्मतृणसम्भवादीनां भूतानामनिमिषतो भिषता विव्रस्तहृदयस्तमेवेश्वरकालचक्रनिजायुधसाक्षाद्भगवन्तं यशुरुपमना इत्यपाल्पद्वेवता कङ्कश्रवकवटपाया आर्यसमयपरिहृता साङ्केत्येनाभिधत्ते ॥२९॥ यदा पाण्डिभिरात्मवञ्चितैस्तैरुष वञ्चितो ब्रह्मकुलसमावसस्तेषां शीलमुपनयनादिश्रौतस्मार्तकर्मणु ध्यानेन भगवतो यशुरुपस्याराधनमेव तदरोचयन् शूद्रकुलं भजते निगमाचारेऽशुद्धितो यस्य मिथुनीभावः कुटुम्भभरणं यथा वानरजाते ॥३०॥ तत्रापि निरखरोचस्त्वेरेण विहरन्ति कृपण बुद्धिरन्योऽयमुल्लिखणादिना प्राम्यक्रमणैव विस्मृतकालावधि ॥३१॥ कचिद्द्रुमवर्दहिकार्येषु गृहेषु रस्यन् यथा वानरमुतदारवत्सलो व्यवायक्षण ॥३२॥

एवमन्वयवरुन्वानो मृत्युगजमयात्तमसि गिरिकन्दरप्राये ॥३३॥ कचिच्छीतवाताद्यनेकदैविकभौतिकान्तीयानां दुःखानां प्रतिनिवारणेऽकल्यो दुरन्तविषयविषण्ण आस्ते ॥३४॥ कचिन्मियो व्यवहरन् यत्किञ्चिद्वनमुपयाति वित्तशाल्येन ॥३५॥ कचिच्छीणघनं घन्यासनाशनाद्युपभोगविहीनो यावदप्रतिलम्बमनोरयोपगतादानेऽवसितमतिस्ततस्ततोऽवमानादीनि जनादभिलभत ॥३६॥ एव वित्तव्यतिपद्मविवृद्धवैरानुनयोऽपि पूर्ववासनया मिय उद्धृत्य यापयति ॥३७॥ एतस्मिन् ससारावनि नानाहेतोषसर्गबाधित आपन्नविषयो यत्र यस्तमु इवावेतरस्तत्र विस्मयं जातं जातमुपादाय शोचन्मुह्यन् विभ्यद्विबदन् कन्दं सहृष्यन् गायत्र्यमानं शार्धयजितो नैवावततऽद्यापि यत आरब्ध एष नरलोकसार्यो यमम्बनं पारमुपदिशन्ति ॥३८॥

शृपिरुवाच

न वै महाराज भगवतो मायागुणविभूते काष्ठ मनसा वचसा वाविगन्तुमल्
विबुधायुपापि पुरुषस्तस्मात्प्राधायेनैव भूगोलकविशेष नामरूपमानलक्षणतो व्याख्यास्याम
॥ ४ ॥ यो वाय द्वीप कुवलयकमलकोशाम्बन्तरकोशो नियुतयोजनविशाल समवर्तुलो
यथा पुष्करपद्मम् ॥ ५ ॥ यस्मिन्नव वर्षाणि नवयोजनसहस्रायामान्यष्टभिर्मर्यादागिरिभि
सुविभक्तानि भवन्ति ॥ ६ ॥ एषा मध्ये इलावृत नामाम्बन्तरवर्षे यस्य नाभ्यामवस्थित सर्वत
सौवर्ण कुलगिरिराजो मेरुर्द्वीपायामसमुद्राह कर्णिकाभूत कुवलयकमलस्य मूर्धनि द्वा
त्रिंशत्सहस्रयोजनविततो मूले षोडशसहस्र तावतान्तर्भूम्या प्रविष्ट ॥ ७ ॥ उत्तरोत्तरेणेलावृत नील
द्वेत् शृङ्गवानिति त्रयो रम्यकहिरण्ययकुरुणा वषाणा मर्यादागिरय प्रागायता उभयत
क्षारोदावधयो दिसहस्रपृथग एकैकश पूर्वस्मात्पूर्वस्मादुत्तर उत्तरो दशाद्याधिकाशेन दैर्घ्य एव
हसन्ति ॥ ८ ॥

एव दक्षिणेनेलावृत निषधो हेमकुटो हिमालय इति प्रागायता यथा नीलादयोऽधुत
योजनोत्सेषा हरिवर्षकिम्पुरुषभारताना यथासंख्यम् ॥ ९ ॥ तथैवेलावृतमपरेण पूर्वेण च
मान्यवद्गन्धमादनावानीलनिषधायतौ दिसहस्र पश्यतु केतुमालभद्राश्वयो सीमान विदधाते
॥ १० ॥ मन्दरो मेरुमन्दर सुपार्श्व कुमुद इत्ययुतयोजनविस्तारोद्वाहा मेरोश्चतुर्दिशमवष्टम्भ
गिरय उपकलसा ॥ ११ ॥ चतुर्वर्षेतेषु चूतजम्बूकदम्बन्यग्रोधाश्वत्वार पादपप्रवरा पर्वतकेतव
इवाधिसहस्रयोजनोद्वाहास्तावद्विष्टपयिततप शतयोजनपरिणाहा ॥ १२ ॥

हृदाश्वत्वार पयोमध्विपुरसमृष्टजला यदुपस्पर्धिन् उपदेवगणा योगैश्वर्याणि
स्वाभाविकानि भरतर्षभ धारयन्ति ॥ १३ ॥ देवोद्यानानि च भवन्ति चत्वारि नन्दन चैत्ररथ
चैभ्राजक सर्वतोभद्रमिति ॥ १४ ॥ येष्वाभरपरिवृद्धा सहसुरललनाललामयूयपतय उपदेवगणै
रुपगीयमानमहिमान किल विहरन्ति ॥ १५ ॥

मन्दरोत्सङ्ग एकादशशतयोजनोत्तुङ्गदेवचूतशिरसो गिरिगिरिखरस्थूलानि फलान्यमृत
कल्पानि पतन्ति ॥ १६ ॥ तेषा विशीर्यमाणानामतिमधुरसुरभिमुगधिवरहुलाक्षरसोदेनारुणोदा
नाम नदी मन्दरगिरिशिखरान्निपतन्ती पूर्वेणेलावृतमुपद्रवयति ॥ १७ ॥ यदुपजोषणाद्भवान्या
अनुचरीणा पुण्यजनवधूनामवयवस्वशमुगधवातो दशयोजन समन्तादनुवावयति ॥ १८ ॥
एव जम्बूफलानामत्युचनिपातविशीणानामनस्त्रिप्रायाणामिभक्तायनिभाना रसेन जम्बू नाम नदी
मेरुमन्दरशिखरादयुतयोजनादवनितले निपतन्ती दक्षिणेनात्मान यावदिलावृतमुपस्यन्दयति
॥ १९ ॥ तावदुभयोरपि रोषसोर्या मृत्तिका तद्रसेनानुविध्यमाना बाष्पकंसयोगविपाकेन

ब्रह्मविचरणानुषेवयाऽऽपादितभगवद्भक्तियोगेन चाभीक्ष्ण्य परिभावितातिशुद्धमतिरुपरतानात्म्य
आत्मनि स्वयमुपलभ्यमानब्रह्मात्मानुभवोऽपि निरभिमान एवावनिमज्जुगुपत् ॥ ७ ॥ तस्येमा
गाथा पाण्डवेय पुराविद् उपगायन्ति ॥ ८ ॥

राय नृप क प्रतियाति कर्मभिर्यज्जगामिनी बहुविद्धमगोता ।

समागतधी सदस्यति सता सत्सेवकोऽयो भगवत्कलामृते ॥ ९ ॥

यमभ्यपिञ्चन् परया मुदा सती सत्याधिपो दक्षकन्या सरिद्रि ।

यस्य प्रचाना दुदुहे घराऽऽशिषो निराशिषो गुणवत्सस्तुतोवा ॥ १० ॥

छन्दास्यकामस्य च यस्य कामान् दुदुहुराजहुरयो रलि नृपा ।

प्रत्यश्रिता सुधि धर्मेण विप्रा यदाशिषा पथमद्य परेत्य ॥ ११ ॥

यस्यात्वेरे भगवानध्वरात्मा मघोनि माद्यत्युरुघोमवीधे ।

भद्राविशुद्धाचलभाक्तियोगसमर्पितज्यापलमाजहार ॥ १२ ॥

यत्प्राणनाद्वहिनि देवतियद्मनुष्यवीरुत्तृणमाविरिञ्चात् ।

प्रीयेत सद्य स ह विश्वजीव प्रीत स्वय प्रीतिमगाद्रयस्य ॥ १३ ॥

गयाद्वयन्त्या चिनरय सुगतिरवरोधन इति त्रय पुना बभूवुश्चित्ररयादूर्णया
सम्राडजनिष्ट ॥ १४ ॥ तत उत्कलाया मरीचिमरीचेर्बिन्दुमत्या रिदुमानुदपचत तस्मात्सरपाया
मधुर्नामाभवमघो मुमनसि वीरव्रतस्ततो भोजाया मधुप्रमयू जज्ञाते मन्यो सत्याया
भौवनस्ततो दूषणाया त्वष्टाजनिष्ट त्वष्टुर्विरोचनाया विरजो विरजस्य शतजित्प्रवर पुत्रश्चत
कन्या च विप्रूष्या किल जातम् ॥ १५ ॥

तत्राय श्लोक —

प्रेयव्रत वशमिम विरजध्वरमोद्वह । अक्रूरोदत्यल कीत्या विष्णु मुरगर्णयथा ॥ १६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे प्रियव्रतवशानुसीतर्न नाम पञ्चदशोऽध्याय ॥ १५ ॥

अथ षोडशोऽध्याय

राजोवाच

उक्तस्त्वया भूमण्डलायामविशेषो यावदादित्यस्तपति यत्र चासौ ज्योतिषा गणैश्चन्द्रमा
या सह दृश्यते ॥ १ ॥ तत्रापि प्रियव्रतयचरणपरिप्राते सप्तमि सप्त सिन्धव उपकल्पा
यत एतस्या सप्तद्वीपविशेषविकृतास्तस्या भगवन् खड्ग सूचित एतदेवातिलमह मानतो लक्षणतश्च
सर्वे विनिशासामि ॥ २ ॥ भगवतो गुणमये स्थूलरूप आवधित मनो ह्यगुणेऽपि सूक्ष्मतम
आत्मज्योतिषि परे ब्रह्मणि भगवति वासुदेवाख्ये क्षममावेधित तदु हैतदुरोर्हस्यनु-
त्पत्तिरिति ॥ ३ ॥

सबहुमानमवापि जटानृद्वदहन्ति ॥ ३ ॥ ततोऽनेकवहस्रकोटिविमानानीकसकुलदेवयानेनाव
तरन्ती दुमण्डलमावार्यं ब्रह्मसदने निरतति ॥ ४ ॥

तत्र चतुर्षां भियमाना चतुर्भिर्नागभिश्चतुर्दिशमभिस्त्वदन्ती नदनदीपतिमेवाभिनिविशति
सीतालकनन्दा चक्षुर्भद्रेति ॥ ५ ॥ धीता तु ब्रह्मसदनात्केसराचलादिगिरिशिखरेभ्योऽधोऽध
प्रसवन्ती गन्धमादनमूर्धमु पतित्वान्तरेण भद्राश्ववर्षे प्राच्या दिशि धारसमुद्रमभिप्रविशति ॥ ६ ॥
एव माल्यवच्छिन्नराशिष्यतन्ती ततोऽनुपरतवेगा केतुमालमभि चतु प्रतीच्या दिशि सरस्वतिं
प्रविशति ॥ ७ ॥ भद्रा चोत्तरतो मेरुशिखरे निरतिता गिरिशिखराद्विरिशिखरमतिहाय शृङ्गवत्
शृङ्गादवस्यन्दमाना उत्तरास्तु कुरूनभित उदीच्या दिशि जलधिमभिप्रविशति ॥ ८ ॥ तथैवालक
नन्दा दक्षिणेन ब्रह्मसदनाद्बहूनि गिरिकूटान्वतिक्रम्य हेमकूटाद्वैमकूटान्वतिरभस्तररइषा
कुटयती भारतमभि वर्षे दक्षिणस्या दिशि जलधिमभिप्रविशति यस्या स्नानार्थं चागच्छत पुष
पदे पदऽश्वमेधराजसुयादीना पल न दुर्लभमिति ॥ ९ ॥ अन्ये च नदा नद्यश्च वर्षे वर्षे सन्ति
बहुशो मेवादिगिरिदुहितर शतश ॥ १० ॥

तत्रापि भारतमेव वर्षे कमधेध्रमन्यापष्ट वषाणि स्वर्गिणा पुण्यशेषोपभोगस्थानानि
भौमानि स्वर्गपदानि व्यपदिशन्ति ॥ ११ ॥ एषु पुरुषाणाममुतपुरुषापुर्वपाणा देवकल्पाना
नागायुत्प्राणाना यज्ञसहननवल्बयोमोदप्रमुदितमहासौरतमिथुनव्यवायापवर्गवर्षधृतैकगर्भं
कलत्राणा तत्र तु प्रेतायुगसम कालो वर्तते ॥ १२ ॥ यत्र इ देवपतय स्वै स्वैर्गणनायकैर्वि
दितमहार्हणा सर्वर्तुकुसुमस्तचक्रफलकिंसलयधिया नम्यमानविट्पलताविटपिभिरुपशुम्भमान-
रुचिरकाननाधमायतनवपगिरिद्रोणीषु तथा चामलजलाशयेषु विकचविविधनववनरुहामोद
मुदितराजहसजलमुफुटकारण्डवसारसचक्रवाकादिभिर्मधुकरनिकराकृतिभिरुपकूजितेषु जल-
नीढादिमिविचित्रविनोदै सुललितसुरमुन्दरीणाकामफलिलविलासहासलीलावलोककृष्टमनोदृष्टय
स्वैर विहरन्ति ॥ १३ ॥

नवस्वपि वर्षेषु भगवान्नारायणो महापुरुष पुरुषाणा तदनुग्रहायात्मतरजव्यूहेनात्मना
यापि सन्निधीयते ॥ १४ ॥ इलावृते तु भगवान् भव एक एव पुमान् ह्यन्यस्तत्रापरो
निविशति भवान्या शापनिमित्तो यत्प्रप्रेक्ष्यत स्त्रीभावस्तत्पश्चाद्वक्ष्यामि ॥ १५ ॥ भवानीनाथे
ज्जीगणानुदसहस्रैरवगृह्यमानो भगवत्क्षत्रुमूर्तेर्महापुरुषस्य तुरीया तामसी मूर्तिं प्रकृतिमात्मन
सङ्कर्षणसशमात्मसमाधिरूपेण सन्निधाप्यैतदभिगृणन् भव उपधावति ॥ १६ ॥

श्रीभगवानुवाच

ॐ नमो भगवते महापुरुषाय सर्वगुणसरयानायानन्तायव्यक्ताय नम इति ॥ १७ ॥

सदामरलोकाभरणं जाम्बूनदं नाम सुवर्णं भवति ॥ २० ॥ यद्वा इ वाव विजुषादयं सह
सुवर्णिनिमुकुटकटकटिसूत्राभरणरूपेण खलु वारयन्ति ॥ २१ ॥

यस्तु महाकदम्बं सुपार्ष्वनिरूढो यास्तस्य कोटरेऽथो विनि सृता पञ्चायामपरिणादा पञ्च
मधुघारा सुपार्ष्वशिस्रात्पतन्त्योऽररेणात्मानमिलातृतमनुमोदयन्ति ॥ २२ ॥ या ह्युपयुज्जानाना
मुखनिवासितो वायु समताञ्छतयोजनमनुवाचयति ॥ २३ ॥

एव कुमुदनिरूढो य इतवल्गो नाम वटस्तस्य स्तम्भेभ्यो नीचीना पयोदधिमधुघृत
गुहानागम्बरशय्यासनाभरणादयं सर्व एव कामदुषा नदा कुमुदाप्राप्ततन्तस्तमुत्तरेणोलातृतमुप
योजयन्ति ॥ २४ ॥ यानुपजुषाणाना न कदाचिदपि प्रजाना वलीपलितकूमस्वेददौर्गन्ध्यजरा
मयमृत्युशोतोष्णवैषम्योपसगादयस्तापविशेषा भवन्ति यावज्जीव मुक्त निरतिशयमेव ॥ २५ ॥

कुरञ्जकुरङ्कुसुम्भैकङ्कभिकूटशिशिरपतद्गच्छन्निपद्यन्तीनासकपिलशङ्खवैदूर्यनारद्विहङ्ग
पद्मनागमालज्जरनारदादयो विशतिगिरयो मेरो कर्णिकाया इव रेखरभूता मूलदेशे परितः
उपकृन्ता ॥ २६ ॥ जठरदेवकूटो मेरु पूर्वोणाष्टदशयोजनसहस्रमुदगायतौ द्विसहस्र पृथुवृज्जो
भवत । एवमपरण पवनपरियात्रौ दक्षिणेन कैलासकरवीरौ प्रागायतावेवमुत्तरतश्चिश्चिन्मकरा
वष्टमिरेतैः परितस्तोऽग्निविः परितश्चकास्ति काञ्चनगिरि ॥ २७ ॥ मेरोर्मूर्धनि भगवत आत्मयोने
र्मध्यत उपकृता पुरीमयुतयोजनसाहस्री समचतुरस्या शतक्रौर्भी वदन्ति ॥ २८ ॥ तामनु परितो
लोकपालानामष्टाना यथादिश यथारूप द्वीयमानेन पुरोऽष्टावुपकृता ॥ २९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा सहितार्था पञ्चमस्कन्धे भुवनकोशवर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तत्र भगवत साक्षाद्यश्लिङ्गस्य विष्णोर्विष्णुमतो वामपादाङ्गुष्ठान्तनिर्मिन्नोऽन्वाङ्कटाद
विवरेणान्तं प्रविष्टा या बाह्यजलधारा तत्सरणपङ्कजावनेजनारुणकिञ्जल्कोपरञ्जिताखिलजगदधमल
पद्मोपस्पर्शनामला साक्षाद्भगवत्पदीत्यनुपलक्षितवचोऽभिधीयमानातिमहता कालेन युगसहस्रोप
लक्षणेन दिवो मूर्धन्यवततार यच्चद्विष्णुपदमाहुः ॥ १ ॥ यत्र इ वाव वीरव्रत औत्तानपादि
परमभागवतोऽस्तकुलदेवताचरणारविन्दोदकमिति यामनुसवनमुत्कृष्यमाणभगवद्भक्तियोगो
दृढ ह्निप्रभानान्तर्दृश्य औत्कण्ठ्यविवशामोलितलोचनमुगलकुङ्कुमलविगलितामलबाष्पकलया
भिव्यज्यमानरोमपुलककुलकोऽधुनापि परमादरं शिरसा विभति ॥ २ ॥

तत्र सप्त श्रुतपयस्तत्प्रभावाभिज्ञा या ननु तपस आत्यतिका सिद्धिरेतावती भगवति
सवात्मनि बाहुदेवेऽनुपरतभक्तियोगलाभेनैवोपेक्षितान्पायात्मगतयो मुक्तिमिवागता मुमुक्षव इ

वेदान् युगात्ते तमसा तिरस्कृतान् रसातलाद्यो नृत्तरङ्गविप्रद ।

प्रत्याददे वै षवयेऽभियाचते तस्मै नमस्तऽवितथेहिताय इति ॥ ६ ॥

हरिर्को चापि भगवान्नररूपेणास्ते तद्रूपप्रदणनिमित्तमुत्तरत्राभिधान्ये तद्वयित रूप
महापुरुषगुणभाजनो महाभागवतो दैत्यदानवकुलतीयाकरणगीलावरित प्रह्लादोऽव्यवधाना
नन्यभक्तियोगेन सह तद्रूपं पुरुषैरुपास्ते इदं चोदाहरति ॥ ७ ॥ ॐ नमो भगवते नरसिंहाय
नमस्तेजस्तेजसे आविराविर्भव यन्नरस यन्नदं कर्माशयान् रन्धय रन्धय तमो अस प्रस ॐ
स्वाहा । अभयमभयमात्मनि भूयिष्ठा ॐ धौम् ॥ ८ ॥

स्वस्त्यस्तु विश्वस्य राल प्रसीदता ध्यायन्तु भूतानि शिव मियोधिया ।

मनश्च भद्र भजतादधोऽङ्गज आवेश्यता नो मतिरप्यहेतुकी ॥ ९ ॥

मागारदाराल्मजविचनं धुपु सङ्गो यदि स्याद्भगवत्प्रियेषु न ।

य प्राणवृत्त्या परितुष्ट आत्मवान् सिद्धयत्यतूरात्र तयेन्द्रियप्रिय ॥ १० ॥

यत्सङ्गलब्ध निजधीर्यवैभव तीर्थे मुहु सस्पृशता हि मानसम् ।

हरत्यजाञ्जत भुतिभिर्गतोऽङ्गज को वे न सेवेत मुमुन्दविनमम् ॥ ११ ॥

यस्यास्ति भक्तिर्भगवत्प्रियेणा सर्वगुणैस्तत्र समासते मुरा ।

हरावभक्तस्य कुतो महद्गुणा मनोरथेनासति धावतो वहि ॥ १२ ॥

हरिर्हि साधान्नगवान् शरीरिणामात्मा क्षपाणामिव तोयमीप्सितम् ।

हिरवा महास्त यदि सजते गृह तदा महत्त्व वयसा दम्पतीनाम् ॥ १३ ॥

तस्माद्रजोरागविषादमन्युमानस्पृहाभयदैत्याधिमूलम् ।

हित्वा गृह ससृतिचक्रवाल नृसिंहपाद भजताकुतोभयमिति ॥ १४ ॥

केतुमालेऽपि भगवान् कामदेवस्वरूपेण लक्ष्म्या प्रियचिन्नीपया प्रजापतेर्दुहितृणा पुत्राणा
तद्रूपपतीना पुरुषायुषाशोरान्नपरिचल्यनाना यासा गमा महापुरुषमहास्त्रतेजसोद्देजितमनसा
विश्वस्ता व्यसव सवत्सराते विनियतन्ति ॥ १५ ॥ अतीव सुललितगतविलासविलसितवचिर
हासलेशावलेकलीलया किञ्चिदुत्तम्भितसुन्दरभ्रमण्डलसुभगवदनारविन्दभिया रमा रमयनिन्द्रि
याणि रमयते ॥ १६ ॥ तद्भगवतो मायामय रूप परमसमाधियोगेन रमा देवी सवत्सरस्य रात्रिषु
प्रजापतेर्दुहितृभिरुपेताह सु च तद्रूपं भिरुपास्ते इदं चोदाहरति ॥ १७ ॥ ॐ हा ही हूँ ॐ
नमो भगवते हृषीकेशाय सर्वगुणविशेषैर्विलक्षिततामने आकृतीना चित्तीना चेतसा विशेषाणा
चाधिपतये षोडशकलाय च्छन्दोमयायानमयायामृतमयाय सर्वमयाय सहसे ओजसे बलाय कान्ताय
कामाय नमस्ते उभयत्र भूयात् ॥ १८ ॥

भजे भज्यारणपादपङ्कज भगस्य कृत्स्नस्य पर परायणम् ।
 भक्तोष्णं भावितभूतभावन भवापह त्वा भवमाद्यमीधरम् ॥ १८ ॥
 न यस्य मायागुणचित्तवृत्तिभिर्निर्णीयतो ह्यप्यपि दृष्टिरगते ।
 इद्ये तया नोऽजितमन्युरहसा नस्त न मन्यत जिगीषुगत्मनः ॥ १९ ॥
 असदृशो य प्रतिभाति मायया धीरेव मन्त्राध्वताम्रलोचन ।
 न नागवन्वोऽर्हण इशिरे ह्रिया यत्पादया स्पर्शनधर्षितन्द्रिया ॥ २० ॥
 यमादुरस्य स्थितिजमस्यम विभिविहीन यमनन्तमूषय ।
 न वेद विद्वार्यमिव कचित्स्थितं भूण्डल मूर्ध्वहस्तधामनु ॥ २१ ॥
 यस्याद्य आसीद् गुणविग्रहो महान् विश्वानधिष्ठया भगवानत्र किञ्च ।
 यत्सम्भवोऽह विवृता म्वतेजसा वैकारिकं तामसमैन्द्रिय सुचे ॥ २२ ॥
 एते वय यस्य वशे महात्मन स्थिता शकुन्ता इव मूषयन्विता ।
 महानह वैकृततामसिन्द्रिया सुजाम सर्वे यदनुग्रहादिदम् ॥ २३ ॥
 यत्रिमिता कल्पवि कर्मपर्वणा माया जनोऽय गुणसर्गमोदित ।
 न वेद निस्तारणयोगमञ्जुसा तस्मै नमस्ते विलयोदयात्मने ॥ २४ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्स्यो सद्भिर्नामो पञ्चमस्कन्धे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अथाष्टादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तथा च भद्रभवा नाम धर्मसुतस्तत्कुलपतय पुरुषा भद्राधर्षणे साक्षाद्भगवतो
 वामुदेवस्य प्रिया तनु धर्ममयी इयशीर्षाभिधाना परमेण समाधिना सनिधाप्येदमभिपूजन्त
 उपावन्ति ॥ १ ॥

भद्रध्वजस्त ऊचुः

ॐ नमो भगवते धर्मायात्मविशोधनाय नम इति ॥ २ ॥

अहो विचित्र भगवद्विचेष्टित मन्त जनोऽय हि मित्रं पश्यति ।
 ध्यायनसर्गाहि विकर्म सेवितु निहृत्य पुत्र पितर जिजीविषति ॥ ३ ॥
 वदन्ति विश्व कवय स नश्वर पश्यन्ति चाण्यात्मविदो विपश्चित ।
 तथापि मुह्यन्ति तवाज मायया सुबिस्मित कृत्यमज नतोऽस्मि तम् ॥ ४ ॥
 विश्वोद्भवस्थाननिरोधकम ते ह्यकर्तृरद्वीकृतमप्यपावृत ।
 युक्त न चिन् त्वयि कार्यकारण सर्वात्मनि व्यतिरिक्ते च वस्तुत ॥ ५ ॥

उत्तरेषु च कुरुषु भगवान् यशुषुरपि कृतवराहरूप आस्ते त तु देवी हैमा भू सह
कुरुभिरस्त्वलितभक्तियोगेनोपधावति इमा च परमासुपनियदमावतयति ॥ ३८ ॥ ॐ नमो
भगवते मन्त्रतत्त्वलिङ्गाय यशस्कृते महाध्वरायवाय महापुरुषाय नमः कर्मशुद्धाय त्रियुगाय
नमस्ते ॥ ३९ ॥

यस्य स्वरूपं वयसो विपश्चितो गुणेषु दारुण्येव जातवेदसम् ।
मदन्ति मन्त्रा मनसा दिदृक्ष्वो गूढं क्रियार्थेनैव इरितात्मने ॥ ३६ ॥
द्रव्यक्रियाहेत्वयनेशकर्तृभिर्मायागुणैर्वस्तुनिरीक्षितात्मने ।
अन्वीक्षयाज्ञातिशयात्मनुद्धिभिर्निरस्तमायाकृतं नमो नमः ॥ ३७ ॥
करोति विधस्थितिसयमोदय यस्यप्सित नेप्थितमीधितुर्गुणैः ।
माया यथायो भ्रमते तदाभय ग्राव्यो नमस्ते गुणकर्मसाक्षिण ॥ ३८ ॥
प्रमथ्य दीर्घं प्रतिवारणं मूढं यो मा रथाया जगदादिसूकर ।
कृत्वाप्रदद्रे निरगादुदन्वतः प्रीडन्निवेभः प्रणतास्मि तविभुमिति ॥ ३९ ॥
इति श्रीमद्भागवतं महापुराणं पञ्चमस्कन्धे भुवनकोशवर्णनं नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

किंपुरुषे वर्षं भगवन्तमादिपुरुषं लक्ष्मणाग्रजं सीताभिरामं रामं तच्चरणसन्निकर्षाभिरतः
परमभागवतो हनुमान् सह किंपुरुषैरविरतभक्तिरुपास्ते ॥ १ ॥ आर्ष्टिपेणेन सह गार्ध्वरेण
गीयमाना परमकल्याणी भर्तृभगवत्कथा समुपशृणोति स्वयं चेद गायति ॥ २ ॥ ॐ नमो
भगवते उत्तमश्लोकाय नमः आर्यलक्षणशीलप्रताय नमः उपशिक्षितात्मन उपासितलोकाय नमः
साधुवादनिकपणाय नमो ब्रह्मण्यदेवाय महापुरुषाय महाराजाय नमः इति ॥ ३ ॥

यत्तद्विशुद्धानुभवमाश्रमेकं स्वतेजसा प्लवस्तगुणव्यवस्थाम् ।
प्रत्यक् प्रधानं सुधियोपलम्भनं ह्यनामरूपं निरहं प्रपद्ये ॥ ४ ॥
मत्पावतारस्त्विह मर्त्यशिक्षणं रक्षोवधायैव न केवलं विभो ।
कुतोऽन्यथा स्याद्रमतः स्व आत्मनः सीताकृतानि व्यसनानीश्वरस्य ॥ ५ ॥
न वै स आत्माऽऽत्मवता मुदुत्तमः सक्तस्त्रिलोक्या भगवान् वासुदेव ।
न स्त्रीकृतं कश्मलमरुनुवीत न लक्ष्मणं चापि विहातुमर्हति ॥ ६ ॥
न जन्म नूनं महतो न शोभनं न वाहन् बुद्धिर्नाकृतिस्तोषहेतुः ।
तैर्यद्विदुष्टानपि नो वनौकसश्चकार सख्ये वतः लक्ष्मणाग्रज ॥ ७ ॥

स्त्रियो नतैस्त्वा हृषीकेश्वर स्वतो ह्याराध्य लोके पतिमाशासतेऽन्यम् ।
 तासा न ते वै परिपान्त्यपत्य प्रिय धनार्थ्युप यतोऽस्वतन्त्रा ॥१९॥
 स वै पति स्यादकुतोभय स्वय समन्तत पाति भयातुर जनम् ।
 स एक प्वेतरथा मिथो भय नैवात्मलाभादधि मन्यते परम् ॥२०॥
 या तस्य ते पादसरोरुहार्हण निकामयेत्ताखिलरामलम्पटा ।
 तदेव राक्षीप्सितमीप्सितोऽर्चितो यद्भगवता भगवन् प्रतप्यते ॥२१॥
 मत्प्राप्तयेऽजेशसुरासुरादयस्तप्यन्त उग्र तप ऐन्द्रियेधिप ।
 शृते भवत्वादपरावणात्र मा विन्दन्त्यह त्वद्भृदया यतोऽजित ॥२२॥
 स त्व ममाप्यच्युत शीर्ष्णि वी दित कराम्बुज यत्त्वदधायि सावताम् ।
 बिभर्षि मा लक्ष्म वरेण्य मायया क इश्वरस्येदितमूढितु विभुरिति ॥२३॥

रभ्यके च भगवत प्रियतम मात्स्यमवताररूप तद्वर्पपुरुषस्य मनो प्राक्प्रदर्शित स
 इदानीमपि महता भक्तियोगेनाराधयतीद चोदाहरति ॥२४॥ ॐ नमो भगवते मुख्यतमाय
 नम सत्त्वाय प्राणायोजके सहस्रे बलाय महामत्स्याय नम इति ॥२५॥

अ तर्बहिश्चाखिललोकापालकैरदृष्टरूपो विचरस्युरुत्वन ।
 स इश्वरस्त्व य इद वशेऽनयन्नाम्ना यया दारुमर्या नर क्षियम् ॥२६॥
 य लोकपाला किल मत्सरज्वरा हिक्वा यतन्तोऽपि पृथक् समेत्य च ।
 पातु न शेकुर्द्विपदश्चतुष्पद सरीसृप स्थाणु यदत्र दृश्यते ॥२७॥
 भवान् युगान्तार्णव ऊर्मिमालिनि क्षोणीमिमामोपधिबीरुधा निधिम् ।
 मया सहोच प्रमतेऽज ओजसा तस्मै जगत्प्राणगणात्मने नम इति ॥२८॥

हिरण्येऽपि भगवान् निवसति कूमतनु विभ्राणस्तस्य तदिप्रयतमा तनुमर्यमा सहवर्पपुरुषै
 पितृगणाधिपतिरुपधावति म प्रमिम चानुजपति ॥२९॥ ॐ नमो भगवते अकूपारा
 सर्वस्वगुणविशेषगुणायानुपलब्धितस्यानाय नमो वर्ध्मणे नमो भूत्रे नमो नमोऽवस्थाना
 नमस्ते ॥३०॥

यद्रूपमेतद्भिजमाययार्पितमयस्वरूप बहुरूपरूपितम् ।
 सख्या न यस्यास्त्यययोपलम्भतात्तस्मै नमस्तेऽव्यपदेशरूपिणे ॥३१॥
 जरायुज स्वेदजमण्डजोद्भिद चराचर देवर्षिपितृभूतमैन्द्रियम् ।
 यै स्त जिति शैलसत्तिसमुद्रद्वीपग्रहार्धत्यभिषेय एक ॥३२॥
 बसितसख्येयविशेषनामरूपाकृतौ कविभि कल्पितेयम् ।
 सख्या यया तत्त्वदृशापनीयते तस्मै नम साख्यनिदर्शनाय ते इति ॥३३॥

सर्वभूतात्मन्यनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयने परमात्मनि बासुदेवेऽनन्यनिमित्तभक्तियोगलक्षणो
नानागतिनिमित्ताविद्याग्रन्थिरन्धनद्वारेण यदा हि महापुरुषपुरुषप्रसन्न ॥ २० ॥

एतदेव हि देवा गापन्ति—

अहो अमीषा किमकारि शोभन प्रसन्न एषा खिदुत स्वयं हरि ।
यैर्जम लब्ध नृपु भारताजिरे मुकुन्दसेवौपयिक स्पृहा हि न ॥२१॥
किं दुष्करैर्न क्रतुभिस्तपोमतेर्दानादिभिर्वा युजयेन फल्गुना ।
न यत्र नारायणपादपङ्कजस्मृति प्रमुष्टातिशयेन्द्रियोत्सवात् ॥२२॥
कल्यायुषा स्थानजयात्पुनर्भवात् क्षणायुषा भारतभूजगो वरम् ।
क्षणेन मर्त्येन कृत मनस्विन सन्यस्य सयान्त्यभय पद हरे ॥२३॥
न यत्र वैकुण्ठकथामुधापगा न साधवो भागवतास्तादाश्रया ।
न यत्र यज्ञेशमखा महोत्सवा सुरेशलोकोऽपि न वै स सेव्यताम् ॥२४॥
प्राप्ता नृजाति त्विह ये च जन्तवो ज्ञानक्रियाद्रव्यकलापसभृताम् ।
न वै यत्तेरन्नपुनर्भवाय ते भूयो वनौका इव यान्ति बन्धनम् ॥२५॥
यै श्रद्धया बर्हिषि भागशो हविर्निरुक्तमिष्ट विधिमन्त्रवस्तुत ।
एक पृथङ्नामभिराहुतो मुदा गृह्णाति पूर्ण स्वयमाशिषा प्रभु ॥२६॥
सत्य दिशत्यर्थितमर्थितो नृणा नैवार्यदो यत्पुनरर्थिता यत ।
स्वय विधत्ते भजतामनिच्छतामिच्छापिधान निजपादपङ्कजम् ॥२७॥
यद्यन न स्वर्गसुखावशेषित स्विष्टस्य सूक्तस्य कृतस्य शोभनम् ।
तेनाजनामे स्मृतिमज्ज म न स्याद् वर्ष हरिर्येद्भजता श तनोति ॥२८॥

श्रीशुक उवाच

जम्बूद्वीपस्य च राजन्नुपद्वीपानष्टौ द्वौ उपदिशन्ति सगरात्मजैरश्वान्वेषण इमा महीं
परितो निखनद्विरुपकल्पितान् ॥ २९ ॥ तद्यथा स्वर्णप्रस्थश्चन्द्रशुक्ल आवर्तनो रमणको मन्दर
हरिण पाञ्चजन्य सिंहलो लङ्केति ॥ ३० ॥ एव तव भारतोत्तम जम्बूद्वीपवर्षविभागो ययोपदेश
मुपवर्णित इति ॥ ३१ ॥

इति भीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा संहिताया पञ्चमस्कन्धे जम्बूद्वीपवर्णन नामैकोनविंशतितमोऽध्याय १९

अथ विंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अत पर प्लक्षादीना प्रमाणलक्षणसंस्थानतो वर्षविभाग उपवर्ण्यते ॥१॥ जम्बूद्वीपोऽय
यावत्प्रमाणविस्तारस्तापता क्षारोदधिना परिवेष्टितो यथा मेरुर्जम्बूवात्येन लवणोदधिरपि ततो

सुरोऽसुरो वाप्यथ वानरो नर सर्वात्मना य मुह्यतश्चमुत्तमम् ।

भजेत राम मनुजाकृतिं हरिं य उत्तराननयत्कोसलान्दिनमिति ॥ ८ ॥

भारतेऽपि वर्षे भगवान् नरनारायणाख्य आकल्पान्तमुपचितधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्योपशमोप
रमात्मोपलम्भनमनुग्रहायात्मवतामनुकम्पया तपोऽव्यक्तगतिश्चरति ॥ ९ ॥ त भगवान् नारदा
वर्णाश्रमवतीभिर्भारतीभिः प्रजाभिर्भगवद्रोक्ताभ्यां साख्ययोगाभ्यां भगवदनुभावोपवर्णनं
सावर्णेवपदैदयमाण परमभक्तिभावेनोपसरति इदं चाभिरुणाति ॥ १० ॥ ॐ नमो भगवते
उपशमशीलायोरतानात्म्याय नमोऽकिञ्चनविचाय श्रुतिश्रुतभाय नरनारायणाय परमहंस
परमगुरवे आत्मारामाधिपतये नमो नम इति ॥ ११ ॥ गायति चेदम्—

वताम्य सगादिषु यो न त्रय्यते न हन्यते देहगतोऽपि देहिके ।

द्रष्टुर्न ह्यस्य गुणैर्विदूष्यते तस्मै नमोऽसक्तविविक्तछाक्षिणे ॥ १२ ॥

इदं हि योगेश्वर योगनैपुण हिरण्यगर्भो भगवान् जगाद यत् ।

यदन्तकाले त्वयि निर्गुणे मनो भक्त्या दधीतोऽस्मिन्नतनुष्फलेव ॥ १३ ॥

ययैदिकामुष्मिककामलम्पटं सुतेषु दारेषु धनेषु चिन्तयन् ।

शङ्केत विद्वान् कुक्लेवराययादस्तस्य यज श्रम एव केवलम् ॥ १४ ॥

तत्र प्रभो त्वं कुक्लेवरापिता त्वन्माययाहममतामघोक्षज ।

भिद्याम येनाशु वय मुदुर्भिदा विधेहि योग त्वयि न स्वभावमिति ॥ १५ ॥

भारतेऽप्यसिन् वर्षे सरिच्छेला सन्ति बह्व्यो मलयो मङ्गलप्रस्था मैनाकश्चिद्वृट् श्रुतभ
कूटक कोडक सह्यो देवगिरिशृङ्गपमूक आशलो वैङ्कटो महेन्द्रो बारिचारो विष्णु
शुक्तिमन्नुक्षगिरि पारियात्रो द्रोणश्चित्रकूटो गोवर्धनो रैवतक ककुभो नीलो गोकामुख इन्द्रकील
कामगिरिरिति त्राये च शतसहस्रशः शैलास्तेषां नितम्बप्रभवा नदा नद्यश्च सन्त्यसख्याता
॥ १६ ॥ यताग्रामो भारत्य प्रजा नामभिरेव पुनन्तीनामात्मना चोपस्पृशन्ति ॥ १७ ॥
चन्द्रवसा ताम्रपर्णी अवयोदा कृतमाला वैहायसी कावेरी वेणी पयस्विनी शर्करावता तुङ्गभद्रा
वृष्णा वेण्या भीमरथी गोदावरी निविन्ध्या पयोष्णी तापी रेवा सुरसा नर्मदा चमण्वती
सिन्धुरथ शोणव नदी महानदी वेदस्मृतिश्रुपिङ्गुल्या विशामा कौशिकी मन्दाकिनी यमुना
सरस्वती दृपद्रती गोमती सरयू रोधस्वती सतवती सुयोमा शतद्रुक्षद्रमागा मरुद्वृषा
विन्स्ता असिकी विदवेति महानय ॥ १८ ॥ असिद्रव वर्षे पुरुषर्लब्धजमभि
शृङ्गलोहितकृष्णवर्णेन स्वारब्धेन कर्मणा दिव्यमानुषनारकगतयो बह्वथ आत्मन आनुपूर्व्येण
एवा एव सर्वेषां विधीयन्ते यथावर्णविधानमपवर्गश्चापि भवति ॥ १९ ॥ योऽसौ भगवति

तथा धृतोदाद्रिश्च क्रीडद्दीपो द्विगुणः स्वमानेन धीरोदेन परित उपवलतो धृतो यथा
कुण्डीपो धृतोदः यस्मिन् क्रीडो नाम पर्यंतराजो द्वीपनामनिर्वर्तक आस्ते ॥ १८ ॥ योऽसौ
गुह्यहरणोन्मथितनितम्बकुण्डोऽपि धीरोदनासिध्यमानो भगवता वरुणेनाभिगुप्तो विभयो
बभूव ॥ १९ ॥ तस्मिन्नपि प्रेयमतो धृतशृङ्गो नामाधिपति स्वे द्वीपे वपाणि सप्त विभज्य तेषु
पुत्रनामसु सप्त रिक्त्यादान् वर्षपान्निवेश्य स्वयं भगवान् भगवत परमकल्याणयशस आत्मभूतस्य
हरेश्चरणारविन्दमुपजगाम ॥ २० ॥ आनो मधुरहो मेघशृङ्ग मुधामा भ्राजिष्ठा लोहितार्णो
वनस्यतिरिति धृतशृङ्गसुतास्तेषां वर्षगिरयः सप्त सप्तैव नद्यश्चाभिख्याता शृङ्गो वधमानो
भोजन उपवर्हिणो नन्दो नन्दन सर्वतोभद्र इति अभया अमृतौघा आर्यका तीर्थवती
वृत्तिरूपवती पवित्रवती शुक्लेति ॥ २१ ॥ यासामग्न्यं पवित्रममलमुपयुञ्जाना पुरुषश्रुपम
द्रविणदेवकसशा वपुरुषा आपोमय देवमया पूर्णेनाञ्जलिना यजन्त ॥ २२ ॥

आप पुरुषवीर्यां स्य पुनन्तीभूभुवः सुव । तान पुनीतामीश्वरी स्पृशतामात्मना भुव इति २३

एव पुरस्तात्धीरोदात्परित उपवर्धित शाकदीपो द्वाविंशत्ययोजनायाम समानेन च
दधिमण्डोदेन परीतो यस्मिन् शाको नाम महीरुह स्वच्छेदप्रत्यपदेशको यस्य ह मदासुरभि
गन्धस्त द्वीपमनुवावयति ॥ २४ ॥ तस्यापि प्रेयमत एवाधिपतिर्नागा मेघातिथि सोऽपि
विभज्य सप्त वपाणि पुत्रनामानितेषु स्वात्मजान् पुरोजवमनोजवपवमानधूम्रानीकचित्ररेफवहुरूप
विश्वधारसशात्रिषाध्याधिपतीन् स्वयं भगवत्यनन्त आवेशितमतिस्तपोधन प्रविवेश ॥ २५ ॥ एतेषां
वपमर्यादागिरयो नद्यश्च सप्त सप्तैव इषान् उरुशृङ्गो बलभद्र शतकेसर सहस्रस्रोतो देवपालो
महानस इति अनघाऽऽयुदां उभयस्युष्टिरपराजिता पञ्चपदी सहस्रस्रुतिर्निजधृतिरिति ॥ २६ ॥
तद्वर्षं पुरुषा श्रुतव्रतसत्यव्रतदानव्रतानुव्रतनामानो भगवन्त वाय्वात्मक प्राणायामविधूतव्रतमस
परमसमाधिना यजन्ते ॥ २७ ॥

अन्तः प्रविश्य भूतानि यो विभक्त्यात्मकेषुभिः । अन्तर्यामीश्वर साक्षात्पातु नो यद्वशे स्फुटम् ॥ २८ ॥

एवमेव दधिमण्डोदात्परतः पुष्करदीपस्ततो द्विगुणामाम समन्तत उपकल्पित समानेन
स्यादुदकेन समुद्रेण बहिराश्रुतो यस्मिन् बृहत्पुष्कर ज्वलनशिखामलकनकपत्रायुतायुत भगवत
कमलासनस्याध्यासन परिकल्पितम् ॥ २९ ॥ तद्दीपमध्ये मानसोत्तरनामैक एवावाचीनपराचीन
वपयोमवादाचलोऽयुतयोजनोच्छ्रयायामो यत्र तु चतसृषु दिक्षु चत्वारि पुराणि लोकपालानां
मिद्रादीनां यदुपरिष्ठात्स्यरयस्य मेघं परिभ्रमतः सवत्सरात्मक चक्र देवानामहोरात्राभ्यां
परिभ्रमति ॥ ३० ॥ तद्दीपस्याप्यधिपति प्रेयमतो वीतिहोत्रो नामैतस्यात्मजौ रमणकघातकि
नामानौ वर्षपती नियुज्य स स्वयं पूर्वजवद्भगवत्कर्मशील एवास्ते ॥ ३१ ॥ तद्वर्षं पुरुषा
भगवन्त ब्रह्मरूपिणः सकर्मकेन कर्मणाऽऽराधयन्तीदं चोदाहरन्ति ॥ ३२ ॥

द्विगुणविशालेन प्रज्ञाख्येन परिक्षितो यथा परितः बाह्योपवनेन । प्रज्ञो जन्मूषमाणो द्वीपाख्याकरो
 द्विगुणमय उत्थितो यत्राग्निरुपास्ते सप्तजिह्वस्तस्याधिपतिः प्रियव्रतात्मज इक्ष्वाकुः स्व द्वीप
 सप्तवर्षाणि विभज्य सप्तवर्षानामभ्य आत्मनेभ्य आकलय्य स्वयमात्मयोगेनोपराराम ॥ २ ॥ शिव
 यवस सुमद्र शात क्षेमममृतमभयमिति वधाणि तेषु गिरयो नद्यश्च सप्तैवाभिशाताः ॥ ३ ॥
 मणिकूटो वज्रकूट इन्द्रसेनो ज्योतिष्मान् सुपर्णो हिरण्यक्षीरो मेघमाल इति सेतुशैला । अरुणा
 नृग्याऽऽङ्गिरसी सावित्री सुप्रभाता श्रुतम्भरा उत्पम्भरा इति महानद्यः । याता जलापस्पर्शनवि
 धूतरजस्तमसो हृषपतङ्गोऽध्वानसत्याङ्गसशाश्वत्वारो वणाः सहस्रायुषो विनुषोपमण्डनप्रजनना
 स्वर्गद्वार त्रय्या विषया भगवन्तः त्रयीमय सूर्यमात्मान यजन्ते ॥ ४ ॥
 प्रजस्य विष्णो रूप यत्कृत्यस्यतस्य ब्रह्मणः । अमृतस्य च मृत्योश्च सूर्यमात्मानमीमहीति ॥ ५ ॥
 प्रज्ञादिषु पञ्चसु पुरुषाणामासुरिन्द्रियमोज सहो वज्र बुद्धिर्विक्रम इति च सर्वेषामौत्पत्तिर्ही
 तिद्विरविशेषेण वर्तते ॥ ६ ॥

प्रज्ञा स्वसमानेनेधुरसोदेनावृत्तो यथा तथा द्वीपोऽपि शात्मला द्विगुणविशालः समानेन
 सुरोदेनावृत्तः परिवृद्धः ॥ ७ ॥ यत्र इ वै शात्मली प्रज्ञायामा यस्या वाक् निलयमाहुर्भग
 वतश्चन्द्रस्तुतः पततिराजस्य सा द्वीपदूतय उपलक्ष्यते ॥ ८ ॥ तद्द्वीपाधिपतिः प्रियव्रतात्मजो
 यज्ञबाहु स्वसुतेभ्यः सप्तभ्यस्तन्नामानि सप्तवर्षाणि व्यभजत्सुरोचन सोमनस्य रमणक देववर्षे
 पारिभद्रमाप्यायनमविशतमिति ॥ ९ ॥ तेषु वर्षाद्वयो नद्यश्च सप्तैवाभिशाताः स्वरस शतशृङ्गो
 वामदेव कुन्दो मुकुन्द पुष्पवर्षः सहस्रश्रुतिरिति । अनुमतिं धिनीवाली सरस्वती कुन्दरजनी
 नन्दा राकेति ॥ १० ॥ सद्यर्षपुरुषा श्रुतधरवीर्यधरवसुधरेण धरसञ्ज्ञा भगवन्त वेदमय सोममात्मान
 वेदेन यजन्ते ॥ ११ ॥

स्वर्गोऽपि पितृदेवेभ्यो विभजन् कृष्णशृङ्गयो । प्रजानां सर्वांसा राजान्व सौमो न आत्स्विति ॥ १२ ॥
 एवमुदेनाद्द्विद्विगुणः समानेनावृत्तो धृतोदेन यथापूर्वं कुशद्वीपो यस्मिन् कुशस्तम्भो
 देववृत्तस्तद्द्वीपाख्याकरो ज्वलन इवापर स्वशश्वरोचिना दिशो विराजयति ॥ १३ ॥ तद्द्वीपपतिः
 प्रियव्रतो राजन् हिरण्यरेतो नाम स्व द्वीप सप्तम्यः स्वपुत्रेभ्यो यथाभागं विभज्य स्वपः तप
 आतिष्ठत वसुधवसुदानदृढरुचिनाभिगुप्तस्तुत्यमृतविचित्रवामदेवनामभ्यः ॥ १४ ॥ तेषां वर्षेषु
 सीमागिरयो नद्यश्चाभिशाताः सप्त सप्तैव चक्रश्च शृङ्गः कपिलश्चित्रकूटो देवानां क ऊर्ध्वरोमा
 द्रविण इति सप्तकुल्या मधुकुल्या मित्रविन्दा धुतविन्दा देवगर्भा धृतच्युता मन्त्रमालेति ॥ १५ ॥
 यासां पयोमि कुशद्वीपौ वसः कुशलकोविदाभियुक्तकुलकसञ्ज्ञा भगवन्त जातवेदसरूपिण
 कर्मकौशलेन यजन्ते ॥ १६ ॥

परस्य ब्रह्मणः साक्षात्जातवेदोऽसि इत्यवाट् । देवानां पुरुषाङ्गानां यज्ञेन पुरुष यजेति ॥ १७ ॥

॥ २ ॥ यमध्यगतो भगवास्तपताम्पतितपन आतपेन त्रिलोकीं प्रतपत्यवभासयत्यात्मभासा स
एष उदगयनदक्षिणायनयैषुवतःशशिमान्ग्रहैश्चैवमानाभिर्गतिभिरारोहणावरोहणसमानस्थानेषु
यथासुवनमभिपद्यमानो मकरादिषु राशिष्वहोरात्राणि दीर्घतुल्यसमानानि विषत्ते ॥ ३ ॥ यदा
मेतत्तुल्योर्वर्तते तदाहोरात्राणि समानानि भवन्ति यदा तुपभादिषु पञ्चसु च राशिषु चरति
तदाहान्येव वपन्ते हसति च मासि मास्यैकैका घटिका रात्रिषु ॥ ४ ॥ यदा वृश्चिकादिषु पञ्चसु
सर्वते तदाहोरात्राणि विपर्ययाणि भवन्ति ॥ ५ ॥ यावद्दक्षिणायनमहानि वधन्ते यावदुदगयन
पानय ॥ ६ ॥

एव नव कोटय एकपञ्चाशद्विधाणि योजनाना मानसोत्तरगिरिपरिवर्तनस्योपदिशन्ति
तस्मिन्नेन्द्रीं पुरां पूर्वम्मान्मेरोर्देवधानीं नाम दक्षिणतो शम्भा सयमनीं नाम पश्चाद्वाहणीं
निम्लोचनीं नाम उत्तरतः सौम्या विभावरिं नाम तासुदयमध्याह्नास्तमवनिशोयानीति भूताना
प्रवृत्तिनिवृत्तिनिमित्तानि समयविशेषेण मेरोक्षतुर्दिशम् ॥ ७ ॥ तत्रत्याना दिवसमध्यगत एव
सदाऽऽदित्यस्तपति सव्यनाचल दक्षिणेन करोति ॥ ८ ॥ यत्रोदेति तस्य इ समानसूत्रनिपाते
निम्लोचनि यत्र कचन स्पन्देनाभितपति तस्य हैप समानसूत्रनिपाते प्रस्तापयति तत्र गत न
पश्यन्ति ये त समनुपश्येरन् ॥ ९ ॥

यदा चेन्धा पुया प्रचलते पञ्चदशघटिकाभिवाम्या सपादकोटिद्वय योजनाना
सार्धद्वादशलक्षाणि साधिनानि चोपयाति ॥ १० ॥ एव ततो वाहणीं सौम्यामेन्द्रीं च पुनस्तयान्ये
च ग्रहा सोमादयो नक्षत्रै सह ज्योतिश्चक्रे समभ्युद्यन्ति सह वा निम्लोचन्ति ॥ ११ ॥ एव
मुहूर्तेन चतुस्त्रिंशल्लक्षयोजनान्यष्टशताधिकानि सौरो रथल्लयमीयोऽसौ चतस्रषु परिवर्तते
पुरीषु ॥ १२ ॥

यस्यैक चक्र द्वादशार पण्णेमि त्रिणाभि सवत्सरात्मक समामनन्ति तस्यासौ मेरोर्मूर्धनि
कृतो मानसोत्तरे कृतेतरभागो यत्र प्रोत रविरयचक्र तैल्यन्त्रचक्रवद् भ्रमन्मानसोत्तरगिरी
परिभ्रमति ॥ १३ ॥ तस्मिन्क्षेत्रे कृतमूलो द्वितीयोऽध्वस्तुर्यमानेन सम्मितस्तैल्यन्त्राक्षवद् ध्रुवे
कृतोपरिभाग ॥ १४ ॥

रयनीडस्तु पट्त्रिंशल्लक्षयोजनायतस्तत्तुरीयभागविशालस्तानान् रविरययुगो यत्र ह्यादण्डो
नामान सप्तरुणयोजिता वहन्ति देवमादित्यम् ॥ १५ ॥ पुरस्तात्लवितुररुण पश्चाच्च नियुक्त
सौत्ये कर्मणि किलास्ते ॥ १६ ॥ तथा बालखिल्या मृपयोऽङ्गुष्ठपर्वमात्रा पट्टिसदृशाणि पुरत
सूर्यं सूक्तवाकाय नियुक्ता सन्तुवन्ति ॥ १७ ॥ तयान्ये च मृपयो गन्धवाप्सरसो नागा ग्रामण्यो
यानुधाना देवा इत्येकैकशो गणा सप्त चतुर्दश मासि मासि भगवन्तः सूर्यमात्मान नानानामान
पृथग्दानानामान पृथक्कर्मभिर्द्वन्द्व उपसते ॥ १८ ॥ लक्षोत्तर सार्धनवकोटियोजनपरिमण्डल

पतत्कर्ममय लिङ्ग ब्रह्मलिङ्ग जनोऽर्चयेत् । एकान्तमद्वय शान्त तस्मै भगवते नम इति ॥३३॥

ऋषिरवाच

तत परस्तालोका लोकनामाचलो लोका लोकयोर तराले परित उपक्षिप्त ॥ ३४ ॥
वाय मानसोत्तरमेवारन्तर तावती भूमि काञ्च यस्याऽऽदशतलोपमा यस्या प्रहित पदार्थो न
कथञ्चित्पुन प्रत्युपलभ्यते तस्मात्सर्वस्वपरिद्विताऽऽसीत् ॥ ३५ ॥ लोकालोक इति समाख्या
यदनेनाचलेन लोकालोकस्या तर्पतिनावस्थाप्यते ॥ ३६ ॥ स लोकनयान्ते परित इक्ष्वरेण
विहितो यस्मात्सुयादाना ध्रुवापवगाणा ज्योतिर्गणाना गभस्तयोऽवाचीनास्त्री लोका नावितवाना
न कदाचित्तराचीना भवितुमुत्सहन्ते तावदुज्जहनायाम ॥ ३७ ॥

एतावाँ लोकविन्यासो मानलक्षणसस्याभिर्विचिन्तित कविभि स तु पञ्चाशत्कोटि
गणितस्य भूगोलस्य तुरीयमागोऽय लोकालोकाचल ॥ ३८ ॥ तदुपरिष्ठाद्यतसृध्वाशास्वात्मयोगिना
खिलजगद्गुरुणाधिनिवेशिता ये द्विरदपतय ऋषभ पुष्करचूडो वामनोऽपराजित इति सकललोक-
स्थितिहृतव ॥ ३९ ॥ तथा स्वविभूतीना लोकपालाना च विविधवीर्योपबृंहणाय भगवान् परममहा
पुरुषो महाविभूतिपतिरन्तयाम्यात्मनो विशुद्धस्व धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याग्रमहासिद्धयुपलक्षण
विध्वक्सेनादिभि स्वपार्षदप्रवरै परिवारितो निजवरायुधोपशोभितर्निजभुजदण्डै सधारयमाण
स्तस्मिन् गिरिवरे समन्तात्सकललोकस्वस्तय आस्ते ॥ ४० ॥ आकल्पमेव वेप गत एष
भगवानात्मयोगमायया विरचितविविधलोकयात्रागोपीयायेत्यर्थ ॥ ४१ ॥ योऽन्तर्विस्तार एतेन
स्रलोकपरिमाण च व्याख्यात यद्वहिलोकालोकाचलत् । तत परस्ताद्योगेश्वरगतिं विशुद्धामुदा
हरन्ति ॥ ४२ ॥

अण्डमध्यगत सूर्या द्यावाभूम्योर्यदन्तरम् । सृष्टाण्डगोलयोर्मध्ये कोट्य स्य पञ्चविंशति ४३
मृतेऽण्ड एष एतस्मिन् यदभूत्ततो मातण्ड इति व्यपदेश ।

द्विरण्यगम इति यद्विरण्याण्डसमुद्भव ॥ ४४ ॥

सूर्येण हि विभज्य ते दिश ख द्यौर्मही भिदा । स्वगापवर्गा नरका रसौकासि च सर्वथा ॥ ४५ ॥
देवतिर्यङ्मनुष्याणा सरोत्पसवार्कचाम् । सर्वजीवनिकायाना सूर्य आत्मा हरीश्वर ॥ ४६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे भुवनकोशवर्णने समुद्रवषमजिवेऽपरिमाणलक्षणे

विंशतितमोऽध्याय ॥ २० ॥

अथैकविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एतावानेव भूवल्लयस्य सज्जिवेध प्रमाणलक्षणतो व्याख्यात ॥ १ ॥ एतेन हि दिवो
मण्डलमान तद्विद उपदिशन्ति यथा द्विदलयोर्निष्पावादीना ते अन्तरेणान्तरिक्ष तदुभयसंघतम्

वार्कस्य शोष्यमान्त्वाम्बाभर्गतिभिरुवचरति लोकानां नित्यदानुकूल एव प्रायेण वर्ययश्चरेणा
नुमीयते स वृद्धिविष्टम्भग्रहोपशमन ॥ १२ ॥

उशनसां पुषो व्याख्यातस्तत उपरिष्ठाद् द्विलक्षयोजनतो पुष सोममुत उपलभ्यमान
प्रायण शुभकृद्यदाहृद् व्यतिरिच्येत तदातिवाताभ्रप्रायानावृष्ट्यादिभयमाशङ्कते ॥ १३ ॥ अत
ऊर्ध्वमङ्गारकोऽपि योजनलक्षद्वितय उपलभ्यमानस्त्रिभिस्त्रिभि पक्षैरेकशो राशीन् द्वादशानुभुङ्क्ते
यदि न वनेषां भिवर्तते प्रायणाशुभग्रहोऽघशस ॥ १४ ॥ तत उपरिष्ठाद् द्विलक्षयोजनान्तरगतो
भगवान् वृहस्पतिरेकैकस्मिन् राशौ परिवत्सर परिवत्सर चरति यदि न वरु स्यात्प्रायेणानुकूलो
ब्राह्मणकुलस्य ॥ १५ ॥

तत उपरिष्ठाद्योजनलक्षद्वयात्पतीयमान शनैश्चर एनैकस्मिन् राशौ त्रिंशन्मासान् विलम्बमान
सर्वानेवानुपयेति तावन्निरनुयत्सरे प्रायेण हि सर्वेषामशान्तिकर ॥ १६ ॥ तत उत्तरस्मादप्य
एकादशलक्षयोजनान्तर उपलभ्यन्ते य एव लोकानां शमनुभावयन्तो भगवतो विष्णोर्यत्परम पद
प्रदक्षिण प्रकमन्ति ॥ १७ ॥

इति भीमन्नागवते महापुराणे परमहर्षां संहितायां पञ्चमस्कन्धे ज्योतिर्ब्रह्मरुषेण शविशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

अथ त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

थीशुक उवाच

अथ तस्मात्परतत्त्रयोदशलक्षयोजनान्तरतो यच्चद्विष्णो परम पदमभिवदन्ति यत्र ह
महाभागवतो ध्रुव औत्तानपादिरग्निरेन्द्रेण प्रजापतिना कश्यपन धर्मेण च समकालयुग्मि
सबहुमान दक्षिणत क्रियमाण इदानीमपि कल्पजीविनामाजीव्य उपास्ते तस्येहानुमाव
उपवर्णित ॥ १ ॥ स हि सर्वेषां ज्योतिर्गणानां ग्रहनक्षत्रादीनामनिमिषेणाव्यत्तरहृषा भगवता
कालेन भ्राभ्यमाणानां स्थाणुरिवावष्टम्भ इक्ष्वरेण विहित शश्वदवभाषते ॥ २ ॥ यथा मेढीस्तम्भ
आक्रमणपञ्चव सयोजितास्त्रिभिस्त्रिभि सवनैर्यथास्थान मण्डलानि चरन्त्येव भगणां ग्रहादय
एतस्मिन्तर्बद्धिर्गगन कालचक्र आयोजिता ध्रुवमेवावलम्ब्य वायुनोदीर्यमाणा आकल्पान्त
परिचङ्क्रमन्ति नभसि यथा मेघा श्येनादयो वायुवशा कर्मधारयय परिवर्तन्ते एव ज्योतिर्गणा
प्रकृतियुक्तास्योगानुगृहीता कर्मनिर्मितगतयो भुवि न पतन्ति ॥ ३ ॥

केचनैतज्ज्योतिरनीक शिशुमारसंस्थानेन भगवतो वासुदेवस्य योगधारणायामनुवर्णयन्ति
॥ ४ ॥ यस्य पुच्छाग्रेऽवाक्क्षिरस कुण्डलीभूतदेहस्य ध्रुव उपकल्पितस्तस्य लाङ्गूले प्रजापति
रग्निरेन्द्रो धर्म इति पुच्छमूले घाता विघाता च कट्या सप्तर्षयः । तस्य दक्षिणावर्तकुण्डली
भूतशरीरस्य यान्युदगयनानि दक्षिणपार्श्वे तु नक्षत्रास्त्युपकल्पयन्ति दक्षिणायनानि तु सव्ये ।
यथा शिशुमारस्य कुण्डलाभोगसनिवेशस्य पार्श्वयोर्बभूवोरप्यवयवा समसंख्या भवन्ति । पृष्ठे

भूवल्यस्य क्षणेन सगव्यत्यूत्तर द्विसहस्रयोजनानि स भुङ्क्ते ॥ १९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे ज्योतिष्मन्मुखायमण्डलवर्णन नामैकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१

अथ द्वाविंशतितमोऽध्यायः

राजोवाच

यदेतद्भागवत आदित्यस्य मेरु ध्रुव च प्रदक्षिणेन परिक्रामता राशीनामभिमुख प्रचलि
चाप्रदक्षिण भगवतोपवर्णितममुष्य वयं कथमनुमिमीमहीति ॥ १ ॥

स होवाच

यथा कुलालचन्द्रेण भ्रमता सह भ्रमता तदाश्रयाणा पिपीलिकादीना गतिरन्ये
प्रदेशान्तरेष्वप्युपलभ्यमानत्वादेव नक्षत्रराशिभिर्नपलक्षितेन कालचन्द्रेण ध्रुव मेरु च प्रदक्षिणे
परिघावता सह परिघावमानानां तदाश्रयाणां सूयादीनां ग्रहाणां गतिरन्यैव नक्षत्रान्तरे राश्यन्तं
चोपलभ्यमानत्वात् ॥ २ ॥ स एष भगवानादिपुरुष एव साक्षाच्चारायणो लोकानां स्वस्त
आत्मानं प्रयीमयं कर्मविशुद्धिनिमित्तं कविमिरपि च वेदेन विजिज्ञास्यमानो द्वादशधा विभज्य
पटुषु वसन्तादिष्टवृत्तु यथोपजोपमृत्तुगुणान् विदधाति ॥ ३ ॥ तमेतमिह पुरुषास्त्रय्या विद्यम
यथाभमाचाराणुपया उच्चावचैः कर्मभिराभ्युत्थैर्योगवितानैश्च ब्रह्मया यजन्तोऽश्वा श्वेय
समधिगच्छन्ति ॥ ४ ॥ अयं स एष आत्मा लोकानां द्वावाष्ट्रिययोरन्तरेण नभोबलयस्य काल
चक्रमतो द्वादश मासान् भुङ्क्ते राशिसंज्ञान् गवत्सरावयवान् मास पञ्चद्वयं दिवा नक्त चेति
समाद्दर्शय्यमुपदिशन्ति यावता पञ्चमश भुञ्जीत स वै श्रुतुरित्युपदिश्यते सवत्सरावयव ॥ ५ ॥

अथ च मावतापेन नभोवीथ्या प्रचरति तं कालमयनमाचक्षते ॥ ६ ॥ अथ च
यावन्नभोमण्डल सह द्वावाष्ट्रियव्योर्मण्डलाभ्यां कालस्येन स ह भुञ्जीत तं कालं सवत्सर
परिवत्सरमिहावत्सरमनुवत्सरं वत्सरमिति भानोमा यशैष्यसमगतिमि समामनन्ति ॥ ७ ॥

एव चन्द्रमा अर्जुनगस्तिरन्य उपरिष्ठाद्विद्ययोजनत उपलभ्यमानोऽर्जुनस्य सवत्सरभुक्तिं
पञ्चाभ्यां मासभुक्तिं सप्तादध्यां दिनेनैव पञ्चभुक्तिमप्रचारी द्रुततरगमनो भुङ्क्ते ॥ ८ ॥ अथ
चापूर्यमाणाभिश्च कलाभिरमराणां क्षीयमाणाभिश्च कलाभिः पितृणामहोरात्राणि पूर्वपक्षापरपक्षाभ्यां
वितन्वानं सर्वजीवनिवहप्राणो जीवदक्षैकमेकं नक्षत्रं निश्चितां भुङ्क्तैर्भुङ्क्ते ॥ ९ ॥ य एष
पोद्दशकल पुरुषो भगवान् मनोमयोऽनमयोऽमृतमयो देवपितृमनुष्यभूतपशुपक्षिसरीसृपवीरुधा
प्राणाप्यायनशीलत्वात्सर्वमय इति वर्णयति ॥ १० ॥

तत उपरिष्ठाद्विद्ययोजनतो नक्षत्राणि मेरु दक्षिणेनैव कालायन इधरयोजितानि
सहामिजिताष्टविंशति ॥ ११ ॥ तत उपरिष्ठाद्विद्ययोजनत उपलभ्यते पुरतः पञ्चात्सहैव

वार्कस्य शीघ्रमान्द्यसाम्प्राभिर्गतिभिरुवचरति लोकानां नित्यदानुकूल एव प्रायेण वर्षयश्चारेणा
नुमीयते स वृष्टिप्रदम्भप्रहोपशमन ॥ १२ ॥

उद्यनसां पुषो म्यारयातस्तत उपरिष्ठाद् द्विलक्षयोजनतो बुध सोममुत उपलभ्यमान
प्रायेण शुभमृचदाकाद् व्यतिरिच्येत तदातिवाताभ्रप्रायानावृष्ट्यादिभयमाशयते ॥ १३ ॥ अत
ऊर्ध्वमङ्गारकोऽपि योजनलक्षद्वितय उपलभ्यमानस्त्रिभिस्त्रिभिः पक्षैरकैकशो राशीन् द्वादशानुमुदक्ते
यदि न धनेषाभिवर्तत प्रायणाशुभप्रहोऽप्यशय ॥ १४ ॥ तत उपरिष्ठाद् द्विलक्षयोजनान्तरगतो
भगवान् वृहस्पतिरैकैस्मिन् राशौ परिवत्सर परिवत्सर चरति यदि न वरु स्यात्प्रायेणानुकूलो
नाक्षत्रकुलस्य ॥ १५ ॥

तत उपरिष्ठयोजनलक्षद्वयात्पृथगीयमान शनैश्चर एकैस्मिन् राशौ त्रिंश मासान् विलम्बमान
सर्वानेवानुपमैति तावद्भिरनुवत्सरे प्रायेण हि सर्वेषामशान्तिकर ॥ १६ ॥ तत उत्तरस्मादप्य
एकादशलक्षयोजनान्तर उपलभ्यन्ते य एष लोकानां शमनुभावयन्तो भगवतो विष्णोयत्तरम पद
प्रदक्षिण प्रक्रमन्ति ॥ १७ ॥

इति भीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्ये संहितायां पञ्चमस्कन्धे ज्योतिष्कवर्णने द्वाविंशतितमोऽध्याय ॥ २२ ॥

अथ त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अयं तस्मात्परतत्त्वयोदशलक्षयोजनान्तरतो यच्चद्विष्णोः परम पदमभिवदन्ति यत्र ह
महाभागवतो भुव औत्तानपादिरग्निनेन्द्रेण प्रजापतिना कश्यपन धर्मेण च समकालयुग्मि
सबहुमान दक्षिणत क्रियमाण इदानीमपि कल्पजीविनामाजीव्य उपास्ते तस्येहानुभाव
उपवर्णित ॥ १ ॥ स हि सर्वेषां ज्योतिर्गणानां ग्रहनक्षत्रादीनामनिमिषेणाव्यक्तरहसा भगवता
कालेन भ्राम्यमाणानां स्थाणुरिवावष्टम्भ इक्ष्वरेण विहित शश्वदवभाषते ॥ २ ॥ यथा मेदीस्तम्भ
आक्रमणपशय सयोजितास्त्रिभिस्त्रिभिः सर्वनैर्यथास्थान मण्डलानि चरन्त्येव भगणा ग्रहादय
एतस्मिन्तन्त्र्यद्विद्योगेन कालचक्र आयोजिता भुवमेवावलम्ब्य वायुनोदीर्यमाणा आकल्पान्त
परिचरुक्मन्ति नभसि यथा मेघा श्येनादयो वायुवशा कर्मसारथय परिवर्तन्ते एव ज्योतिर्गणा
प्रवृत्तिपुरुषसयोगानुगृह्यता कर्मनिर्मितगतयो भुवि न पतन्ति ॥ ३ ॥

केचनैतज्ज्योतिरनीक शिशुमारसंस्थानेन भगवतो वानुदेवस्य योगधारणायामनुवर्णयन्ति
॥ ४ ॥ यस्य पुनःप्रेऽस्वाकश्चिरस कुण्डलीभूतदेहस्य भुव उपकल्पितस्तस्य लाङ्गूले प्रजापति
रमिरिन्द्रो धर्म इति पुनश्चमूढे धाता विधाता च कटया सप्तर्षयः । तस्य दक्षिणावर्तकुण्डली
भूतद्यौरस्य यान्युदगयनानि दक्षिणपार्श्वे तु नक्षत्राप्सुपकल्पयन्ति दक्षिणायनानि तु सव्ये ।
यथा शिशुमारस्य कुण्डलाभोगसन्निवेशस्य पार्श्वयोर्वभयोरप्यवयवा समसख्या भवन्ति । पृष्ठे

त्वचचीयी आकाशगङ्गा चोदरत ॥ ५ ॥ पुनर्वसुपुष्पो दक्षिणवामयो ओष्णोराद्राखले च
दक्षिणवामयो पश्चिमयो पादयोरभिनिदुत्तरापादं दक्षिणवामयोर्नासिकयोर्न्यासस्य ध्वज
पूर्वापादे दक्षिणवामयोलाचनयोधनिष्ठा मूलं च दक्षिणवामयो कणयोर्मघादीन्यष्ट नक्षत्राणि
दक्षिणायनानि धामपादवद्भक्तिपु सुञ्जीत तथैव मृगशीर्षादीन्युदगयनानि दक्षिणार्धवद्भक्तिपु
प्रातिलोभ्येन प्रयुञ्जीत क्षतभिषात्पेष्ठे स्कन्धयोर्दक्षिणवामयोर्न्यसेत् ॥ ६ ॥ उत्तराह्नावगति
रधराह्ने पमो मुलेषु चाङ्गारकं क्षनैश्चर उपस्थे बृहस्पतिं ककुदि वक्षस्यादित्यो हृदये
नारायणो मनसि चन्द्रो नाभ्यामुशना स्तनयोरश्विनौ ब्रुच प्राणापानयो राहुर्गले केतव सर्वाङ्गेषु
रोमसु सर्वे तारागणा ॥ ७ ॥

एतद् हेव भगवतो विष्णो सर्वदेवतामय रूपमहरह सन्ध्याया प्रयतो वाग्यतो
निरीक्षमाण उपतिष्ठेत् नमो ज्योतिर्लोकाय कालायनायानिमिषा पतये महापुरुषायाभिधीमहीति ॥ ८ ॥

ग्रहक्षतारामपमाविदैविक पापापह म प्रकृता त्रिकालम् ।

नमस्यत स्मरतो वा त्रिकाल नयेत तत्कालजमाशु पापम् ॥ ९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे शिशुनारसस्वावर्णन नाम त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥

अथ चतुर्विंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अधस्तात्सवितुर्याजनायुते स्वभानुर्नक्षत्रवच्चरतीत्येके योऽष्टावमरत्य ग्रहत्व चालभत
भगवदनुकम्पया स्वयमसुरापसद र्हिकेयो ह्यतदर्हस्तस्य तात जन्मकमाणि चोपरिष्ठाद्वक्ष्याम
॥ १ ॥ यददस्तरणेर्मण्डलं प्रतपस्ताद्विस्तरतो योजनायुतमाचक्षते द्वादशसहस्रं सोमस्य
त्रयोदशसहस्रं राहोर्ध्वं पथणि तद्व्यवधानकृद्दैरानुबन्ध स्याच्चन्द्रमसावभिधावति ॥ २ ॥
तत्रिशम्भोभयत्रापि भगवता रक्षणाय प्रयुक्तं मुदर्शनं नाम भागवतं दयितमस्त्रं तत्तेजसा
तुर्विपहं मुहुः परिवर्तमानमभ्यवस्थितो मुहूर्तमुद्रिजमानश्चकितहृदय आरादेव निवर्तते
तदुपरागमिति वदन्ति लोका ॥ ३ ॥

ततोऽपस्ताद्विद्वचारणविद्याधराणां सदनानि तावन्मात्र एव ॥ ४ ॥ ततोऽपस्ताद्विद्वचार
विद्याचप्रेतभूतगणानां विहाराजिरमन्तरिक्षं यावद्वायुं प्रवति यावन्मेघा उपलभ्यन्ते ॥ ५ ॥
ततोऽपस्ताच्छतयोजनान्तर इयं पृथ्वी यावद्दसभासस्येनमुपर्णादयं पतत्रिप्रवरा उत्पतन्तीति ॥ ६ ॥
उपवर्णितं भूमेर्यथावज्जिवंशावस्थानमवनेरप्यधस्तात्तत्तं भूचिवरा एवैकशो योजनायुतान्तरेणा
यामविद्यारेणोपल्लप्ता अतलं वितलं सुतलं तलातलं महातलं रसातलं पातालमिति ॥ ७ ॥

एतेषु दिविल्लवर्गेषु स्वगादप्यधिककाममोर्लेश्वर्यानां दभूतिविभूतिभिः सुसमृद्धभवनोद्याना
नीडविहारेषु दैत्यदानवकाद्रवेया निन्द्यप्रमुदितानुरक्तकलत्रापयवधुसुहृदनुचरा ग्रहपतय

इक्ष्वादप्यप्रतिहतकामा मायाविनोदा निवसन्ति ॥ ८ ॥ येषु महाराज मयेन मायाविना
विनिर्मिता पुरो नानामणिप्रवरप्रवेकविरचितविचित्रभवनप्राकारगोपुरसभाचैत्यचत्वारयतनादि
भिनागासुरमिथुनपारासतपुष्पसारिकावीर्णकृन्निमभूमिभिर्विवरेभरगृहोत्तमै समलकृताश्चकासति
॥ ९ ॥ उद्यानानि चास्तितरा मनइन्द्रियानन्दिभि कुसुमफलस्तवकमुभगकिसलयायनतवचिर-
घिटपविटपिना लताग्लाडिङ्गिताना श्रीभि समिथुनयिविषविहङ्गमजलाशयानाममलनलपूणाना
क्षपकुलोद्भूतनभुमितनीरनीरजमुदङ्कुबलयफहारनीलोत्पललोहितशतपत्रादियनेषु कृतनिवेतना
नामेकविहाराकुलमधुरविविधस्वनादिभिरिन्द्रियोत्सवैरमरलोकधियमतिशयितानि ॥ १० ॥ यत्र
ह वाव न भयमहोरात्रादिभि कालविभागेरूपलक्ष्यत ॥ ११ ॥ यत्र हि महाहिप्रवरशिरोमणय
सर्वे तम प्रवाधन्ते ॥ १२ ॥ न वा एतेषु वसता दिव्योपधिरसरसायनाजपानजानादिभिराधयो
व्याधयो घलीपलितजरादयश्च देहवैषम्यदीर्गव्यस्वेदकृमग्लानिरिति वयोऽवस्थाश्च भवन्ति ॥ १३ ॥
न हि तेषा कल्याणाना प्रभवति कुतश्चन मृत्युविना भगवत्तेजस्तद्व्यापदेशात् ॥ १४ ॥
यस्मिन् प्रविष्टेऽमुरनधूना प्राय पुंसवनानि भयादेव यवन्ति पतन्ति च ॥ १५ ॥

अथातले मयपुत्रोऽमुरो बलो निवसति येन ह वा इह सृष्टा पण्यवतिर्माया काश्चनाद्यापि
मायाविनो धारयन्ति यस्य च जूम्भमाणस्य मुखतल्लय स्त्रीगणा उदपद्यन्त स्वैरिष्य धामिन्य
पुश्चल्य इति या वै विलापन प्रविष्ट पुरुष रसेन हाटकारयेन साधयित्वा स्वविलाषावलोकाना-
नुरागस्मितसलापोपगूहनादिभि स्वैर किल रमयति यस्मिन्नुपसृक्ते पुरुष इक्षरोऽह सिद्धोऽह
मित्युतमहागजबलमात्मानमभिमन्यमान कथ्यते मदान्ध इव ॥ १६ ॥

ततोऽघस्ताद्वितले हरो भगवान् हाटकेश्वर स्वपार्षदभूतगणावृत प्रतापतिष्ठार्गपवृष्ट्याय
भवो भवान्या सह मिथुनीभूत आस्ते यत् प्रवृत्तासरित्प्रवरा हाटकी नाम भवयोवयैषेण यत्र
चित्रभानुमार्तारिचना समिच्यमान ओजसा पित्रति तन्निष्ठयूत हाटकारय सुवर्ण भूषणेनासुरेन्द्रा
वरोधेषु पुरुषा सह पुरुषीभिधारयन्ति ॥ १७ ॥

ततोऽघस्तासुतल उदारश्रवा पुण्यश्लोको विरोचनात्मजो बलिर्भगवता महेन्द्रस्य प्रिय
चिकीर्षमाणेनादितैर्लब्धकायो भूत्वा बहुवामनरूपेण पराक्षितलोकत्रयो भगवदनुकम्पयैव पुन
प्रवेधित इन्द्रादिष्वविद्यमानया सुसमृद्धया श्रियाभिलुष्ट स्वधर्मणाराधयस्तमेव भगवन्तमाराधनीय
मपगतसाध्वस आस्तेऽधुनापि ॥ १८ ॥ नो एवैतत्साधात्कारो भूमिदानस्य यत्तद्भगवत्यशेष
जीवनिकायाना जीयभूतात्मभूते परमात्मनि चासुदेवे तीर्थतमे पात्र उपपन्ने परया श्रद्धया
परमादरसमाहितमनसा सम्प्रतिपादितस्य साक्षादपवर्गद्वारस्य यद्विलनिलयैश्वर्यम् ॥ १९ ॥ यस्य ह
वाय क्षुतपतनप्रस्तलनादिषु विवश सृज्जानामभिगृहण्ण पुरुष कर्मबन्धनमज्जसा विधुनोति यस्य

इव प्रतिवाचन मुमुक्षवोऽन्यथैवोपलभन्त ॥ २० ॥ तद्भक्तानामात्मवता सर्वेषामात्मन्यात्म
 आत्मतयैव ॥ २१ ॥ न वै भगवान् नूनमुप्यानुजग्राह यदुत पुनरात्मातुस्मृतिमोषण मायाम्
 भोगैरन्यमेवातनुतेति ॥ २२ ॥ यत्तद्भगवतानधिगता योपायेन याज्यान्धलेनापहृतस्वशरीरात्
 शेषितलोकाश्रयो वरुणपाशैश्च सप्रतिमुक्तो गिरिदर्यो चापविद्ध इति होवाच ॥ २३ ॥ नूनं वता
 भगवानर्थेषु न निष्णातो योऽष्टाविन्द्रो यस्य सचिवो मन्त्राय वृत एकान्ततो दृढस्पतिस्रमतिहा
 म्वयमुपेद्रेणात्मानमयाचतात्मनश्चाशिपो नो एव तद्दास्यमतिगम्भीरवपसः शालस्य मन्वन्तः
 परिवृत्तं कियल्लोकत्रयमिदम् ॥ २४ ॥ यस्यानुदास्यमेवासस्यितामहं क्रिलं यत्रे न तु स्वप्ति
 यदुताकुतोभयं पदं दीयमानं भगवतः परमिति भगवतोपरतः खलु स्वपितरि ॥ २५ ॥ ता
 महानुभावस्यानुपयममृजितकपायः को वासदिधं परिहीणभगवदनुग्रह उपजिगमिषतीति ॥ २६ ॥
 तस्यानुचरितमुपरिष्ठाद्रिस्तरिष्यतः यस्य भगवान् स्वयमखिलजगद्गुरुनारायणो द्यारि गदापाणि
 रवतिष्ठते निजजनानुक्रमितहृदयो येनाङ्गुष्ठेन पदा दशकच्छरो योजनानुतामुत दिग्विज
 उच्चाटित ॥ २७ ॥

ततोऽधस्तात्तलातले मयो नाम दानवेन्द्रस्त्रिपुराधिपतिर्भगवता पुरारिणा त्रिलोकी
 चिकीर्षुणा निर्दग्धस्त्रपुरत्रयस्ताप्रसादाह्लन्धपदो मायाविनामाचार्यो महादेवेन परिरधि
 विगतमुदर्शनमयो महीयत ॥ २८ ॥

ततोऽधस्तात्महातले काद्रवेयाणां सर्पाणां नैकशिरसा क्रोधवशां नाम ग
 कुहकतश्चककालियमुपेणादिप्रधाना महाभोगवन्तः पततिश्रराजधिपतः पुरुषवाशादनवर
 मुद्रिजमाना स्वकलत्रापत्यमुद्धरुतुप्ससद्नेन कश्चित्प्रपन्तां विहरन्ति ॥ २९ ॥

ततोऽधस्ताद्रास्ताले दैतेया दानवा पणयो नाम निवातकवचा कालेया हिरण्यपुरवादि
 इति विबुधप्रत्यनीका उत्पत्त्या महोजयो महासाहसिनो भगवतः सकललोकानुभावस्य हरेरे
 तज्जघा प्रतिहतगलावलेया विलेशया इव वसन्ति ये वै सरमथेन्द्रव्यूता वाग्भिर्मन्त्रवर्णाभिरिन्द्र
 विम्प्यति ॥ ३० ॥

ततोऽधस्तात्पाताले नागलोकपतया वासुकिप्रमुखा शङ्खकुलिकमहाशङ्खश्चेतघनज
 घृतराष्ट्रशङ्खचूडकम्बलाश्चतरदेवदत्तादयो महाभागिनो महामर्या निवसन्ति तेषामुह
 पञ्चसप्तदशशतसहस्रीर्षाणां फणासु विरचिता महामणयो रोचिष्णवः पातालविवरतिमिरनिकर
 स्वरोचिषा विधमन्ति ॥ ३१ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे राज्ञादिस्वितिविलक्षणमर्यादानिरूपणं नाम
 चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥

अथ पञ्चविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तस्य मूलदेशे विंशत्योजनसहस्रात्तर आस्ते या वै कला भगवत्सामसी समाख्यातानन्त
इति सात्वतीया द्रष्टृदृश्ययोः सङ्कर्षणमहमित्यभिमानलक्षणं यः सङ्कर्षणमित्याचक्षते ॥ १ ॥

यस्येदं क्षितिमण्डलं भगवतोऽनन्तमूर्तेः सहस्रशिरसः एकस्मिन्नेव शीर्षणि प्रियमाणं सिद्धार्थं
इव लक्ष्यते ॥ २ ॥ यस्य ह वा इदं कालेनोपसङ्गिहीपतोऽमपविरचितरुचिरभ्रमद्भुवोरन्तरेण
साङ्क्ष्यणो नाम रुद्र एकादशव्यूहस्थधस्त्रिशिरः शूलमुत्तमभयन्नुदतिष्ठत् ॥ ३ ॥ यस्याङ्घ्रिकमल-
युगलारुणविशदनखमणिपण्डमण्डलेष्वहिपतयः सह सात्वतर्षभैरेकान्तभक्तियोगेनावनमन्त
स्ववदनानि परिस्फुरत्कुण्डलप्रभामण्डितगण्डस्थलान्यतिमनोहराणि प्रमुदितमनसः खलु
विलोकयन्ति ॥ ४ ॥ यस्यैव हि नागराजकुमार्य आशिष आशासानाश्चार्वाङ्गवल्यविलसित
विशदविपुलधवलसुभगश्चिरभुजरजतस्तम्भेष्वगुरुचन्दनकुङ्कुमपङ्कानुलेपेनावलिम्पमानास्तादभि-
मर्शनोन्मथितहृदयमकरध्वजावेशश्चिरललितस्तितास्तदनुरागमदमुदितमदविघृणितारुणकरुणाव-
लोकनयनवदनारविन्दः सग्रीडः किल विलोकयन्ति ॥ ५ ॥ स एव भगवाननन्तोऽनन्तगुणार्णव
आदिदेव उपसहृतामर्परोपवेगो लोकानां स्वस्तय आस्ते ॥ ६ ॥

ध्यायमानः सुरासुरोरगसिद्धगन्धर्वविद्याधरमुनिगणैरनवरतमदमुदितविकृतविङ्गललोचन
मुललितमुखारिकामृतेनाप्यायमानः स्वपार्श्वद्विबुधयूयपतीनपरिभ्रान्तरागनवतुलसिकामोदप्रध्वा-
सवेन मायन्मधुकरप्रातमधुरगीतभ्रियं वैजयन्तीं स्वा वनमाला नीलवासा एककुण्डलो हलककुदि-
कृतसुभगसुन्दरभुजो भगवान् माहेन्द्रो वारणेन्द्र इव काञ्चनीं कक्षामुदारलीलो विभर्ति ॥ ७ ॥

य एष एषमनुश्रुतो ध्यायमानो मुमुक्षुणामनादिकालवर्मवासनाप्रयितमविद्यामय
हृदयग्रन्थि सत्त्वरजस्तमोमयमन्तहृदयगत आशु निर्मिनत्ति तस्यानुभावान् भगवान् स्वायम्भुवो
नारद सह तुम्बुरुणा सभाया ब्रह्मणः सश्लोकयामास ॥ ८ ॥

उत्पत्तिस्थितिलयहेतवोऽस्य कल्पा सत्त्वाद्याः प्रकृतिगुणा यदीक्षयाऽऽसन् ।

यद्रूपं ध्रुवमकृतं यदेकमात्मज्ञानाधात्कथमु इ वेद तस्य वर्तमं ॥ ९ ॥

मूर्तिं न पुरुकृपया उभार सत्त्व सशुद्ध सदसदिदं विभाति यत्र ।

यङ्गीला मृगपतिराददेऽनवध्यामादातु स्वजनमनास्युदारवीर्यं ॥ १० ॥

यज्ञाम श्रुतमनुकीर्तयेदकस्मादार्तो वा यदि पतितः प्रलम्भनाद्वा ।

हन्त्यहं सपदि नृणामशेषमन्य कः शेषान्नगवत आश्रयेन्मुमुक्षुः ॥ ११ ॥

मूर्धन्यपितमणुवत्सहस्रमूढा भूगोलः सगिरिसरित्समुद्रसत्त्वम् ।

आनन्त्यादनिमित्तविक्रमस्य भूम्नः को वीयाण्यधिगणयेत्सहस्रजिह्वः ॥ १२ ॥

हैव प्रतिबाधन मुमुक्षवोऽन्यथैवोपलभन्ते ॥ २० ॥ तद्भक्तानामात्मवता सर्वेशामात्मन्यात्मद
 आत्मतयैव ॥ २१ ॥ न वै भगवान्नूनममुष्यानुजग्राह यदुत पुनरात्मानुस्मृतिमोषण मायामप
 भोगैश्वर्यमेवातनुतति ॥ २२ ॥ मच्चद्भगवतानधिगतान्योपायेन याज्याच्छलेनापहृतस्वधारीराव
 शेपितलोकप्रयो वरुणपाशैश्च सप्रतिमुक्तो गिरिदर्यो चापविद्ध इति होवाच ॥ २३ ॥ नूनं बर्तायं
 भगवानर्थेषु न निष्णातो योऽसाविन्द्रो यस्य सचिवो मन्त्राय शृत एकान्ततो बृहस्पतिस्तमतिहाय
 स्वयमुपेन्द्रेणात्मानमयाचतात्मनश्चाशिपो नो एव तदास्यमतिगम्भीरवयस कालस्य मन्वन्तर
 परिवृत्तं कियल्लोकत्रयमिदम् ॥ २४ ॥ यस्यानुदास्यमेवासत्पितामहं किल वने न तु स्वपित्यं
 यदुताकुतोभयं पदं दीयमानं भगवत परमिति भगवतोपरतं खलु स्वपितरि ॥ २५ ॥ तस्य
 महानुभावस्यानुपयममृजितकपाय को वासद्विधं परिहीणभगवदनुग्रह उपजिगमिषतीति ॥ २६ ॥
 तस्यानुचरितमुपरिष्ठाद्विस्तारिष्यते यस्य भगवान् स्वयमखिलजगद्गुरुर्नारायणो द्वारि गदापाणि
 रवतिष्ठते निजजनानुकम्पितहृदयो येनाङ्गुष्ठेन पदा दशकधरो योजनायुतायुतं दिग्विजय
 उच्चादित ॥ २७ ॥

ततोऽषस्तात्तलातले मयो नाम दानवेन्द्रस्त्रिपुराधिपतिभगवता पुरारिणा त्रिलोकीश
 विक्रीपुणा निर्दग्धस्वपुरत्रयस्तत्प्रसादात्तन्धपदो मायाविनामाचार्यो महादेवेन परिरक्षितो
 विगतमुदर्शनमयो महीयते ॥ २८ ॥

ततोऽषस्तामहातले काद्रवेयाणा सर्पाणा नैकशिरसा क्रोधवशा नाम गण
 कुहकृतश्चक्रकालियमुपेणादिप्रधाना महाभोगवन्त पतत्रिराजाधिपते पुरुषवाहादनवरत
 मुद्विजमाना स्वकलत्रापत्यमुद्धतकुटुम्बसन्नेन कचित्प्रमत्ता विशन्ति ॥ २९ ॥

ततोऽषस्ताद्रसातले देतेया दानवा पणयो नाम निवातकवचा कालेया शिरण्यपुरवासिन
 इति विबुधप्रत्यनीका उत्पत्या महीजवो महासाहसिनो भगवत सकललोकानुभावस्य हरेरेव
 तेजसा प्रतिहतलावलेपा विलेशया इव वरन्ति ये वै सरमयेन्द्रदूत्या चाग्निर्मन्त्रवणाभिरिन्द्राद्
 विभ्यति ॥ ३० ॥

ततोऽषस्तात्यानाले नागलोकपतयो बासुकिप्रमुखा शङ्खकुलिकमहाशङ्खश्वेतघनज्जय
 धृतराष्ट्रशङ्खचूडकम्बलाश्वतरदेवदत्तादयो महाभोगिनो महामपा निवसन्ति येषामु ह वै
 पञ्चसप्तदशयतसहस्रीपाणा फणामु विरचिता महामणयो रोचिष्णव पातालविप्रतिमिरनिकर
 स्वरोचिषा विचमन्ति ॥ ३१ ॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे पञ्चमस्कन्धे राक्षसि स्थितिविलम्बगमर्यादायाम्
 चतुर्विंशतितमोऽध्याय ॥ २४ ॥

अथ पञ्चविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तस्य मूलदेये त्रिगद्यान्नवरत्नान्तर आस्ते या वै कला भगवतस्तामसो समारत्नातानन्त
इति साय्वतीया द्रष्टृदृश्ययो उद्गुणमहमिदमिमानलक्षण य उद्गुणमित्याचक्षते ॥ १ ॥

यस्येदं श्रितिमण्डल भगवतोऽनन्तमूर्ते सहस्रशिरस एकस्त्रितये शीपणि प्रियमाणं सिद्धार्थं
इय लक्ष्यते ॥ २ ॥ यस्य ह वा इदं कालेनोपसृजिरीयतोऽमपरिचितरुचिरधर्मदधुगोरन्तरेण
साङ्कर्यणो नाम रुद्र एकादशगुहस्यध्वजिधिव गूलमुत्तमभयनुदतिष्ठत् ॥ ३ ॥ यस्याह्मिकमल-
युगलारुणविशदनक्षमणिपण्डमण्डलेष्वहपतय, सह सात्वतर्षभैरकान्तभक्तियोगेनावनमन्त
न्ववदनानि परिस्फुरत्कुण्डलप्रभामण्डितगण्डस्यलान्यतिमनोहराणि प्रमुदितमनस खलु
यिलोक्यन्ति ॥ ४ ॥ यस्यैव हि त्रिगाराजकुमार्य आशिष आशाशानाध्वार्धवल्लयविलसित
विशदविपुलधवलसुभगरुचिरभुजरजतस्तम्भेभ्यगुरुचन्दनकुङ्कुमपद्मानुलेपनावलिभ्यमानास्तदभि
मद्यनोन्मथितहृदयमवरुज्जवावेशरुचिरललितस्मितस्तदनुरागमदमुदितमदविधूणितारुणकरुणाव
लोकनयनवदनारविन्दं सजीडं किल विलोकयन्ति ॥ ५ ॥ स एव भगवाननन्तोऽनन्तगुणार्णव
आदिदेव उपमहतामपरोपवंगो लोकाना स्वस्त्य आस्ते ॥ ६ ॥

ध्यायमान सुरासुरोरगसिद्धगन्धर्वविद्याधरमुनिगणैरनवरतमदमुदितविकृतविह्वललोचन
मुललितमुखरिकाभृतेनाध्यायमान स्वपार्श्वदविपुषयूयपतीनपरिस्तानरागनवतुलसिकामोदमध्वा-
सवेन माधमधुकरमातमधुरगीतभिय वैजयन्तीं स्वा वनमाला नीलवासा एककुण्डलो हलककुदि
कृतसुभगमुन्दरभुजो भगवान् माहेन्द्रो वारणेन्द्र इव काञ्चनीं कक्षामुदारलीलो विभर्ति ॥ ७ ॥

य एष एवमनुश्रुतो ध्यायमानो मुमुक्षुणामनादिकालकर्मवासनाप्रयितमविद्यामय
हृदयप्रिय सत्वरजस्तमोमयमन्तहृदय गत आगु निर्भिनत्ति तस्यानुभावान् भगवान् स्वायम्भुवो
नारद सह वृषभुवणा सभाया व्रक्षणं सलोकयामास ॥ ८ ॥

उत्पत्तिस्त्रितिलयहेतवोऽस्य कल्पा सत्त्वाद्या प्रकृतिगुणायदीक्षयाऽऽसन् ।

यद्रूप ध्रुवमकृत यदेकमात्मज्ञानाधात्कयमु इ वेद तस्य वर्त्म ॥ ९ ॥

मूर्ति न पुरकूपया उभार सत्त्वं सशुद्ध सदसदिदं विभाति यत्र ।

यल्लीला मृगपतिराददेऽनवद्यामादातु स्वजनमनास्युदारवीर्यं ॥ १० ॥

यत्राम श्रुतमनुकीर्तयेदकस्मादातो वा यदि पतितं प्रलम्भनाद्रा ।

हन्त्यहं सपदि तृणामशेषमन्य कं शोपाद्भगवत आश्रयेन्मुमुक्षु ॥ ११ ॥

मूर्धन्यैर्वितमणुयत्सहस्रमूर्त्नां भूगोलं सगिरिसरित्समुद्रसत्त्वम् ।

आनन्त्यादनिमित्तविक्रमस्य भूम्न को वीयाण्यधिगणयेत्सहस्रजिह्व ॥ १२ ॥

एवप्रभावे भगवाननन्तो दुरन्तवीर्यैरुगुणानुभाव ।

मूले रसाया स्थित आत्मतत्रो यो लीलया इमा स्थिते विभर्ति ॥१३॥

एता ह्येवैह नृभिरुपगन्तव्या गतयो यथाकर्मविनिर्मिता ययोपदेशमनुवर्णिता
कामान् कामयमानै ॥ १४ ॥ एतावतीहि राजन् पुंस प्रवृत्तिलक्षणस्य धर्मस्य विपाकगतय
उच्चावचा विषदृशा यथाप्रश्नं व्याचक्ष्ये किमन्यत्कथयाम इति ॥ १५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे भूविबरविभ्युपवर्णन नाम पञ्चविंशतिमोऽध्यायः ॥२५॥

अथ पञ्चविंशतितमोऽध्यायः

राजोवाच

मह्य एतद्वैचित्र्यं लोकस्य कथमिति ॥ १ ॥

ऋषिरुवाच

त्रिगुणत्वात्कतु श्रद्धया कर्मगतय पृथग्विधा सचा एव सर्वस्य तारतम्येन
भवन्ति ॥ २ ॥ अयेदानीं प्रतिषिद्धलक्षणस्याधमस्य तथैव कर्तुं श्रद्धाया वैसादरयात्कर्मफल
विषदृश भवति या ह्यनायविश्रया कृतकामाना तत्परिणामलक्षणा मृतय सहस्रश प्रवृत्तास्त्रास
प्राप्तुर्येणानुवर्णयिष्याम ॥ ३ ॥

राजोवाच

नरका नाम भगवन् किं देशविशेषो अथवा नहिस्त्रिलोक्या आहोस्विदन्तराल इति ॥४॥

ऋषिरुवाच

अन्तराल एव त्रिजगत्यास्तु दिशि दक्षिणस्यामघस्ताद्रूमेरुपरिष्ठाच्च जलाद्यस्यामग्नि
प्लातादय पितृगणा दिशि स्वाना गोत्राणां परमेण समाधिना सत्या एवाश्रित आयासाना
निवसन्ति ॥ ५ ॥ यत्र ह वाव भगवान् पितृराजो वैवस्वत स्वविषय प्रापितेषु स्वपुरुषैर्जन्तुषु
सम्प्रेतेषु यथाकमावद्य दोषमेवालुङ्घितभगवच्छासन सगणो दम धारयति ॥ ६ ॥ तत्र हैके
नरकानेरुविशतिं गणयन्ति अथ तास्ते राज्ञामरूपलक्षणतोऽनुक्रमिष्यामस्तामित्योऽवतामिहो
रौरवो महारौरव कुम्भीपाक कालसूत्रमक्षिपन्नवन सूकरमुखम वक्रूप कृमिभोजन सन्दृश
स्ततस्मिर्वज्रकण्टकात्मलीवैतरणी पूयोद प्राणरोघो विशघर्न लालामक्ष सारमेयादनमवीचिरय
पानमिति ॥ किञ्च क्षारकर्दमो रक्षोगणभोजन शूलप्रोतो दन्दशूकोऽवटनिरोधन पर्यावतन
सूचीमुखमित्यष्टाविशतिर्नरका विविधयातनाभूमय ॥ ७ ॥

एव यस्तु परवितापरान्कलनाप्यपहरति स हि कालपाशबद्धो यमपुरुषैरतिभयानकै
स्तामिहे नरके बलान्निपात्यते अनश्वानातुदपानदण्डताडनसन्तर्जनादिभिर्यातनाभिर्यात्यमानो
अद्वयश्च कश्मलमाहादित एकदव मून्ठाशुष्याति तामिलप्राये ॥ ८ ॥ एवमेवा वतामिहे

यस्तु वञ्चयित्वा पुरुष दारादीनुपयुक्ते यत्र शरीरी निपात्यमानो यातनास्यो वेदनया नष्टमतिर्नष्ट
दृष्टिश्च भवति यथा वनस्पतिवृक्षश्च्यमानमूलस्तस्मादन्धतामिह तमुपदिशन्ति ॥ १ ॥

यस्त्विह वा एतदहमिति ममेदमिति भूतद्रोहेण केवल स्वकुटुम्बमेवानुदिन प्रपुष्णाति
स तदिह विहाय स्वयमेव तदशुभेन रौरवे निपतति ॥१०॥ ये त्विह यथैवामुना विहिंसिता
जन्तव परत्र यमयातानामुपगत त एव रुखो भूत्वा तथा तमेव विहिंसन्ति तस्माद्रौरवमिव्याहू
रुहरिति उपादतिकूरुषत्स्वपदेश ॥११॥ एवमेव महारौरवो यत्र निपतित पुरुष कव्यादा
नाम रुखस्त कव्येण घातयन्ति य केवल देहभर ॥ १२ ॥

यस्त्विह वा उग्र पशून् पक्षिणा वा प्राणत उपरन्धयति तमपन्नरुण पुरुषादेरपि वि
गर्हितममुत्र यमानुचरा कुम्भोपाके तप्ततैले उपरन्धयन्ति ॥१३॥ यस्त्विह पितृविप्रब्रह्मभृक्ष
कालसूत्रसंके नरके अमुतयोजनपरिमण्डले ताम्रमये तप्तखले उपर्यधस्तादग्न्यर्काभ्यामतितप्य
मानेऽभिनिवेशित क्षुत्पिपासाभ्या च दह्यमानान्तर्बहि शरीर आस्ते शेते चेष्टतेऽवतिष्ठति
परिचावति च यावन्ति पशुरोमाणि तावद्वर्षसहस्राणि ॥ १४ ॥

यस्त्विह वै निजवेदपयादनापचपगत पाखण्ड्योऽपगतस्तमसिपत्रवन प्रवेश्य कशया
प्रहरन्ति तत्र हासावितस्ततो धावमान उभयतोघोरैस्तालत्रनासिपत्रैरिडिथ्यमानसर्वाङ्गो हा हतो
ऽस्सीति परमया वेदनया मूर्च्छित पदे पदे निपतति स्वधर्महा पाखण्डानुगत फलभुङ्क्ते ॥१५॥

यस्त्विह वै राजा राजपुरुषो वा अदण्ड्ये दण्ट प्रणयति ब्राह्मणे वा शरीरदण्ड स
पापीयात्ररकेऽमुत्र सूक्ष्ममुते निपतति तत्रातिबलैर्विनिष्पिध्यमाणवयवो यथैवेहेशुखण्ड
आर्तस्वरेण स्वनयन् कचिन्मूर्च्छित कश्मलमुपगतो यथैवेहादृष्टदोषा उपरुद्धा ॥१६॥

यस्त्विह वै भूतानामीश्वरोपकल्पितवृत्तीनामविविक्तपरव्यथाना स्वय पुरुषोपकल्पितवृत्ति
विविक्तपरव्यथो व्ययामाचरति स परत्रान्वकूपे तदभिद्रोहेण निपतति तत्र हासौ तैजन्तुभि
पशुमृगपक्षिसरीसृपैर्मशकयूकामत्कुणमधिकादिभिर्ये के चाभिद्रुग्धास्ते सर्वतोऽभिद्रुहमाणस्तमसि
बिहतनिद्रानिर्धृतिरलब्धावस्थान परिक्रामति यथा कुशरीरे जीव ॥१७॥

यस्त्विह वा असविभज्याश्नाति यत्किञ्चनोपनतमनिर्मितपञ्चयशो वायसस्तुत स परत्र
कृमिमोजने नरकाधमे निपतति तत्र शतसहस्रयोजने कृमिकुण्डे कृमिभूत स्वय कृमिभिरेव
भक्ष्यमाण कृमिभोजनोपावत्तदप्रचाप्रदुतादोऽनिर्वेशमात्मान यातयते ॥१८॥ यस्त्विह वै स्तेनेन
बलाद्वा हिरण्यरत्नादीनि ब्राह्मणस्य वानापदि पुरुषस्तममुत्र राजन् यमपुरुषा
अयस्सवैरमिषिण्डै ॥१९॥ यस्त्विह वा अगम्या स्त्रियमगम्य वा
पुरुष योपिदमिगच्छति सुम्या लोहमया पुत्रानामि

त्रिय च पुरुषरूपया मूढ्या ॥ २० ॥ यस्त्विह वै स्याभिगमस्तमुत्र निरये वर्तमानं
वज्रकण्टकशाल्मलीमारोप्य निष्कपन्ति ॥ २१ ॥

ये त्विह वै राजया राजपुरुषा वा अरायण्डा धर्मसेनून् भिदन्ति त सम्प्रेत्य यैतरण्य
निपतन्ति भिन्नमयादास्तस्या निरयपरिणानूताया नद्या यादोगणैरितस्ततो भक्ष्यमाणा आत्मना
वियुज्यमानाश्चासुभिरुक्षमाणा स्वाधेन कमपाकमनुसरन्तो विष्णुत्रयशोणितकेशनसासिमदो
मासवसानादिवायुनतप्सन्ते ॥ २२ ॥ ये त्विह वै नृपलीपतयो नष्टशौचाचारनियमास्त्यकलत्रा
पशुचर्या चरन्ति ते चापि प्रेत्य पूषविष्णुशरलेभममलापूणार्णवे निपतन्ति तदेवातिवीमलित
ममति ॥ २३ ॥ ये त्विह वै श्वगदभरतयो ब्राह्मणादयो मृगयाविहारा अतीर्ये च मृगाग्रिमन्ति
तानपि सम्प्रेतोहस्यनूतान् उमपुण्या इषुभिर्विष्यन्ति ॥ २४ ॥

ये त्विह वै दाम्भिका दम्भयज्ञेषु पशून् विदधन्ति तानमुभिर्होके वैश्वस नरव
पतितात्रिर्यपतयो यातयित्वा विदधन्ति ॥ २५ ॥ यस्त्विह वै स्वर्णो मायो द्विजो रेत पाययि
काममाहितस्त पापकृतममुत्र रेत कुन्वाया वातयित्वा रेत सम्पाययन्ति ॥ २६ ॥ ये त्विह
दस्यवोऽग्निदा गरदा ग्रामान् सायान् वा विदुमन्ति राजानो राजभटा वा ताश्चापि हि परत
यमदूता वज्रदष्टा श्वान सप्तशतानि विंशतिश्च सरमम खादन्ति ॥ २७ ॥

यस्त्विह वा अनृत वदति साक्ष्ये द्रव्यविनिमय दाने वा कथञ्चित्त नै प्रेत्य नरवे
ऽवीचिमत्पथ शिरा निरवकागं योजनशतोच्छ्रयात्रिरिमूढ सम्पात्यते यत्र जलमिव स्थलमममृ
मवमासते तदवीचिमसिलशो विशीर्यमाणशरीरो न क्षियमाण पुनरारोपितो निपतति ॥ २८ ॥

यस्त्विह वै विप्रो राजन्यो वैश्यो वा सामगोयस्तत्कलत्र वा मुरा प्रतस्थोऽपि वा पिबति प्रमाद
स्तया निरय नीतानामुरसि पदाऽऽकम्पास्ये वह्निना द्रवमाण काष्णायस निपिञ्चन्ति ॥ २९ ॥
अथ च यस्त्विह वा आत्मसम्भावनेन स्वयमधमो जमतपोविद्याचारवणाभ्रमवतो घरीपथो न स
मन्येत समुत्तम एव मूढा धारकदमे निरयेऽनाकक्षिरा निपातितो दुरन्ता यातना ह्यस्तुते ॥ ३० ॥

ये त्विह वै पुरुषा पुरुषमेधेन यजन्ते वाक्ष त्रियो नृपशून् खादन्ति ताश्च तेपशव
निहता यमसदने यातयतो रजोगणा सोनिका इव स्वधितिनावदायासूक् पिबन्ति नृत्यन्ति
गायन्ति च हृष्यमाणा यथेह पुरुषादा ॥ ३१ ॥ ये त्विह वा अनागणोऽरण्ये ग्रामे वा वैश्रम
रस्ततानुपविश्रम्भस्य जिजीविषून्मूलसूत्रादिपुष्पमोतान् श्रीह्ननकतया यातयन्ति तेऽपि च प्रे
यमयातनानु शूनादिषु प्रोता मान उच्छृङ्ख्या चाभिहता कङ्कवटादिभिश्चेतस्ततस्तिग्रतुण्डै
रन्यमाना आत्मशमल स्मरन्ति ॥ ३२ ॥

ये त्विह वै भूतान्युद्वेजयन्ति नरा उद्वेषणस्वभावा यया ददशूकास्तेऽपि प्रेत्य न
दन्दशूकाण्ये निपतन्ति यत्र नृप ददशूका पञ्चमुखा सप्तमुखा उपसृत्य प्रसन्ति य

श्रीमद्भागवतम्

षष्ठस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

राजोवाच

निवृत्तिमार्गं कथितं आदौ भगवता यथा । क्रमयोगोपलब्धेन ब्रह्मणा यदसंशयम् ॥ १ ॥
 प्रवृत्तिलक्षणैश्च त्रैगुण्यभिपयो मुने । योऽस्मात्पत्नीनप्रकृतेः गुणसर्गं पुनः पुनः ॥ २ ॥
 अधर्मलक्षणा नाना नरकाभ्यानुवर्णिता । मन्वन्तरश्च व्याख्यात आद्यं स्वायम्भुवो यतः ॥ ३ ॥
 प्रियव्रतोत्तानपदोर्वेशन्तश्चरितानि च । द्वीपवर्षसमुद्राद्रिनद्युद्यानवनस्पतीन् ॥ ४ ॥
 घरामण्डलसंस्थानं भागलक्षणमानतः । ज्योतिषा विवराणां च यथेदमसृजद्दिविभुः ॥ ५ ॥
 अधुनेह महाभाग यथैव नरकाग्ररः । नानोपग्रातनान्नेषात्तमे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ६ ॥

श्रीशुक उवाच

न चेदिदं वापचितं यथाहसं कृतस्य युयात्मन उक्तिपाणिभिः ।
 ध्रुवस्य वै प्रेत्य नरकात्पुनरिति ते कीर्तिता मे भवतस्तिग्मयातना ॥ ७ ॥
 तस्मात्पुरेवाभिहृष्टपापनिष्कृतौ यततः मृत्योरविपद्यताऽऽत्मना ।
 दोषस्य दृष्ट्वा गुरुलाघवयथा भिपक्षं चिकित्सेत राजा निदानवित् ॥ ८ ॥

राजोवाच

दृष्ट्वाभ्यां यत्पापं जानन्नप्यात्मनोऽहितम् । करोति भूयो विवशः प्रायश्चित्तमथो कथम् ॥ ९ ॥
 कचिन्निवर्ततेऽभद्रात् कचिच्चरति तत्पुनः । प्रायश्चित्तमतोऽप्यर्थं मन्ये कुञ्जरशौचवत् ॥ १० ॥

श्रीशुक उवाच

कर्मणा कर्मनिर्हारो न ह्यात्यन्तिक इप्सते । अविद्वद्विकारित्वात् प्रायश्चित्तविमर्शनम् ॥ ११ ॥
 नादन्तः पथ्यमेवात्र व्याख्येयोऽभिभवति हि । एव नियममृद्राजञ्छनैः क्षेमाय कल्पते ॥ १२ ॥
 तपसा ब्रह्मचर्येण शमेन च दमेन च । त्यागेन सत्यशौचाभ्यां यमेन नियमेन च ॥ १३ ॥

देहागुब्बुद्विज वीरा धगशा ऋष्याचिता । क्षिपत्यथ महदपि त्रुणुगुल्ममिवातल ॥१४॥
 त्रेचित्केवलया भक्त्या वासुदेवरायणा । अवधुन्वति कार्त्त र्पन नोद्धारमित्र भास्कर ॥१५॥
 न तथा ह्यथवान् राजन् पूयते तप आदिभि । यथा कृष्णापितप्राणस्तरूपरूपनिषवया ॥१६॥
 सध्रीचीनो ह्यय लोके पया धेमोऽकुतोभय । सुशीला साधवो यत्र नारायणपरायणा ॥१७॥
 प्रायश्चित्तानि चोणानि नारायणपराङ्मुखम् । न निष्पुनन्ति राजेन्द्र सुराकुम्भमिवापगा ॥१८॥

सकृन्मन कृष्णपदारविन्दयोनिवेशित तद्गुणरागि वैरिह ।

न ते यम पाशभृतश्च तद्गदान् स्वप्नेऽपि पश्यन्ति हि चीर्णनिष्कृता ॥१९॥

अन चोदाहरतीममितिहास पुरातनम् । दूताना विष्णुयमयो सवादस्त निषोष मे ॥२०॥
 कायकुन्ने द्वित्र कश्चिद् दासीपतिरजामिल । नाभ्ना नष्टदाचारो दास्या ससर्गदूषित ॥२१॥
 वयधकैतवैश्वीर्यगर्हिता वृत्तिमास्थित । रिभ्रत्कुटुम्बमनुचिरार्तयामास देहिन ॥२२॥
 एव निवसतस्तस्य लाल्यानस्य तत्मुतान् । कालोऽत्यगा महान् राजनष्टाशीत्यायुष समा २३
 तस्य प्रवयस पुत्रा दश तेषा तु योऽवम । गाले नारायणो नाम्ना पियोश्च दयितो नृधम् ॥२४॥
 स वदद्ददस्तस्मिन्नभके कलभापिणि । निरीक्षमाणस्तल्लीला मुमुदे जरठो भृशम् ॥२५॥
 भुञ्जान प्रनिबन् खादन् गालकस्नेहवश्रित । भोजयन् पाययन् मूढो न वेदागतमन्तकम् ॥२६॥
 स एव वतमानोऽहो मृत्युमाल उपस्थिते । मति चकार तनये गाले नारायणाह्वये ॥२७॥
 स पाशहस्तास्त्रीन् दृष्ट्वा पुरुषान् नृशदारुणान् । वक्रनुण्डानूर्ध्वरोम्ण आत्मान नेतुमागतान् ॥२८॥
 दूरे ऋीडनकाष्ठक पुन नारायणाह्वयम् । प्रायितेन स्वरेणोद्यैराजुहावाकुलेन्द्रिय ॥२९॥
 निशम्य भ्रियमाणस्य तुवतो हरिकीर्तनम् । भनुनाम महाराज वार्षदा सहाऽऽपतन् ॥३०॥
 विरूपतोऽन्तहृदयाद् दासीपतिमचामिलम् । यमप्रेष्यान् विष्णुदूता वारयामासुरोजषा ॥३१॥
 ऊर्चुर्निषेधितास्तास्ते वैवस्वतपुर सरा । के यूय प्रतिपेद्धारो धमराजस्य शासनम् ॥३२॥
 कस्य वा कुत आयाता कस्मादस्य निषेधय । किं देवा उपदेवा वा यूय किं सिद्धसत्तमा ॥३३॥
 सर्वे पद्मपलाशाश्च पीडकौशेयवासस । क्रिरीटिन कुण्डलिनो लसत्पुष्करमालिन ॥३४॥
 सर्वे च नूतवयस सर्वे चावचतुभुजा । धनुर्निपङ्गासिगदाशङ्खचक्रमागुजश्रिय ॥३५॥
 दिशो वितिमिरालोका कुबन्त स्मन् रोचिषा । किमर्थं धमपालस्य किङ्कारो निषेधय ॥३६॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्ते यमदूतैस्तैवामुदबोक्तकारिण । तान् प्रत्यूजु प्रहस्येद मेघनिहादया गिरा ॥३७॥

विष्णुदूता ऊचु

यूय वै धर्मराजस्य यदि निर्दशकारिण । भूत धर्मस्य नस्तस्य यद्य धमस्य लक्षणम् ॥३८॥
 कपस्विद् म्रियते दण्ड किं वास्य म्यानमीप्सितम् । दण्ड्या किं कारिण सर्वे आहोस्वित्कतिचिनुणाम्

यमद्वैता ऊचुः

॥१॥ इदमिदं धर्मा ह्यध्यात्मविषयः । वेदो नासाधन साक्षात्स्वप्न इति शुभम् ॥१॥
 तेन स्वधाम्यमी भाषा राजसत्त्वतमोभाषा । गुणनामक्रियान्वेषिभाष्यत यथातथम् ॥२॥
 सूत्राणि सर्वमहाव सोम ध्यानादीनि । पञ्च तानि धर्म इति ह्येतदैक्यसाधन ॥३॥
 एतेरधर्मो विनात स्थान इष्टस्य सुखते । यो कर्मानुरोधा इष्टमहन्ति कारिण ॥४॥
 धर्मावन्ति दिभ्यो विररीतानि नान्यथा । कारिणो गुणरजोऽग्नि दहयन्त्यहम् ॥५॥
 येन यासां यथाधर्मो धर्मो वेद समीहित । स एव तत्त्व उच्यते तथा तावदनुपयै ॥६॥
 यथा दमयराष्ट्रेऽस्मिन्सुखं यते । नृपे तु गुणैः स्यात्तथा नानुमीयते ॥७॥
 तामानोऽन्यथो राज्ञो गुणभिर्भारको यथा । एतन्मानस्यवारं तद्वर्माभिर्निर्दयम् ॥८॥
 मनसैव पुर देव पूरयन्ति विररति । अनुमीयते तद्वर्माभिर्निर्दयम् ॥९॥
 यथास्तम्भमणो युक्त उपास्ते स्युस्तमेव हि । न तद पूरयन्ति नष्टमममृतिस्तथा ॥१०॥
 पश्यामि कुर्वते स्वाध्यायं यथापश्यामि । एकरुषोऽहमेव श्रीन्स्वयं सतदयोऽनुते ॥११॥
 तदस्तु योऽहमेव लिङ्ग शक्तिप्रय नष्ट । धर्मेऽनुमतिरिति पुष्टि दयसोऽहमेव ॥१२॥
 दक्षोऽद्वितपद्मो नेच्छति कर्माणि कायत । कोशकार इवात्मा कर्मणाऽऽच्छाद्य मुह्यति ॥१३॥
 न हि कश्चित्पणमपि जानुति तत्त्वमहम् । कायते ह्यवशं तमं गुणैः स्वाभाविष्येत् ॥१४॥
 तत्त्वाणि मित्तमेष्वर्कं व्यक्तान्यर्कं भगवतु । यथायानि यथावीर्यं स्वभावेन बलीयसा ॥१५॥
 एष प्रवृत्तिर्ज्ञेन पुरुषस्य निर्यय । आसीत् स एव तच्चिरादीशसद्भाद्रिलीयते ॥१६॥
 अयं हि तत्त्वमज्ञेन गोल्लुच्युणालय । धृतमवो नृदुदात्तं स यवामन्त्रविन्दुचि ॥१७॥
 शुभम्यतिथिर्द्विद्वाना शुभं पुनिर्दहत् । सवन्तमुदसाधुमितवागनस्यक ॥१८॥
 एकदा यो जन यात पितृषु दशहर् द्विज । आदाय तत आहूतं फलपुष्पमिदं कुशम् ॥१९॥
 ददर्श कामिने कश्चिद्दूरं गइ भुजिष्यया । पीया च मधु मेरेयं मदाघूर्णितनेत्रया ॥२०॥
 मत्तया विश्वयतीत्या व्यपेत निरपयम् । श्रीदन्तमनु गायन्तं हस्तमनयान्तिके ॥२१॥
 दृष्ट्वा ता कामलिप्तेन राहुना परिरम्भिताम् । जगाम हृन्त्ययवशं गृह्येयं विमोहित ॥२२॥
 क्षेमयत्तत्त्वमनाऽऽत्मानं यावत्सत्यं यथाश्रुतम् । न शशाक समाधातुं मनो मदन्वयितम् ॥२३॥
 तन्निमित्तस्मरव्याजप्रदप्रसक्तो विचेतन । तामेव मनसा ध्यायन् स्वधर्माद्विरराम इ ॥२४॥
 तामेव तोषयामास पित्रेणार्थेन यावता । ग्राम्यैर्मनोरमे कामैः प्रदीदेत यथा तथा ॥२५॥
 विप्रास्वभायामप्रौढा कुलमहति लम्बिताम् । विषयजाचिरात्वाप स्वैरिष्यावाङ्मयिदधी ॥२६॥
 यतस्तत्त्वोपनिषन्त्यायतोऽन्यायतो धाम् । तन्मात्रायां कुटुम्बिन्या कुटुम्बमन्दवीर्यम् ॥२७॥
 यदसौ शास्त्रमुच्यते स्वैरचाचार्यगर्हित । अवर्तत चिर कालमप्यधुरशुचिर्मलात् ॥२८॥

तत एनं दण्डवातोः स्यात् कृतावस्थायः । तस्मात्कृत्यानि यथा दण्डनं कृत्यानि ॥ ६८ ॥
इति भामह्यायते मनुस्मृत्युक्तं चारुदत्तस्य उदे त्वां पञ्चदशे अध्यायः समाप्तः ॥ ६९ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

धीशुक उवाच

एष ते भारद्वाज दमदूताभिभाषितः । उन्मादाय तां रजसं परादुर्नरकोपदा ॥ १ ॥
विशुद्धता ऊतुः

अहो यष्ट धनदृशामयम स्रष्टत गभात् । यथादण्डेन्यत्रानु दण्डा येन्यत दृष्या ॥ २ ॥
प्रजानां तितरा ये च दान्ताः साधय कमाः । मदिराचतुर्धैत्यं कथयन्ति धारय प्रजाः ॥ ३ ॥
यथादाचरति धेयानितरन्तरीक्षतः । यथायमां कुरुत लोकादनुव्रत ॥ ४ ॥
यस्याङ्गे शिर आधाय लोक स्वरिति निवृत्तः । शयं यमयमे वा गहि इदं दण्डं पशु ॥ ५ ॥
स कथं न्यातात्मानं कृतमेवमरोतनः । विधम्यतावो भूतानां कृत्वा द्रोणं दधि ॥ ६ ॥
अथ हि कृतनिर्वेशो जमकोऽप्यहमसि । यद्व्याजराय विद्यातामस्वस्वद्वे ॥ ७ ॥
एतनेव सधानाऽस्य दू । स्वादयनिभूतः । यदा नारादवावति अगाद वन्यायत् ॥ ८ ॥
स्तेन मुखावो मिश्रभुजसरा गुह्यतस्य । ग्राहकविप्राहत्या ये च पातकितोऽपरे ॥ ९ ॥
गोपामप्यधरतामिदमेव मुनिभूतम् । नामन्नाहरण विष्णात्तत्तद्विषया मति ॥ १० ॥

न निष्कृतेरुदितेनमयादिभिराया विशुद्धतायपयार् मतादिभिः ।

यथा इत्यामपदेरुदाह्रीन्नुत्तमभावनगुणोत्तमभक्तम् ॥ ११ ॥

नेकातिरु तदि कृतं वि निभूत मन पुत्र्यावति येदसत्यम् ।

तत्कर्मनिहारमभीषता हरगुणाज्याः । यत्तु सत्यभावन ॥ १२ ॥

अथेन मापनयत कृतावस्थामनिभूतम् । यदहो भगवन्नाम त्रियमाण शमद्वीत् ॥ १३ ॥
साङ्केत्य पारिहास्य वा स्तोभ हेतुनमेव वा । त्रेकृन्ताममह्णमश्यापहर विदुः ॥ १४ ॥
पतित स्तलितो भग्न सदृष्टस्त आहतः । हरितिलय जगद् पुमानाहति पातनान् ॥ १५ ॥
गुरूणां च लघूनां च गुरूणि च लघूनि च । प्रायश्चित्तानि पापानां शास्त्रोक्तानि महर्षिभिः ॥ १६ ॥
तैस्त्रायधानि पूय त तपोदानजगदिभिः । नाथर्मजं तद्वृद्धं तदपीदाहमिदया ॥ १७ ॥
अज्ञानादयथा शानादुच्चमश्लोकनाम यत् । सङ्गीर्तितमथ पुणो दहेदेयो यमानव ॥ १८ ॥
यथागद धीर्यतममुपयुक्तं यदुत्तया । अज्ञानतोऽप्यात्मगुणनुयामन्त्रोऽप्युदाहृत १९

धीशुक उवाच

त एव मुनिनिर्णय धर्म भागवत नृप । त याम्यपाशाभिमुख्य विप्र मृ पारमृमुचन् ॥ २० ॥
इति मन्त्रुदितो याम्या दूता या चा यमाचिके । यमराशे यथा सधमाचचहुरिन्दन ॥ २१ ॥

द्विज पाशादिनिर्मुक्तो गतभी प्रवृत्तिं गत । वक्न्दे शिरसा विष्णो किङ्करान्दर्शनोत्सव ॥२२॥
 त विवभुमभिप्रेत्य महापुरुषकिङ्करा । सहसा पश्यतस्तस्य तथान्तदधिरेऽनघ ॥२३॥
 अजामिलोऽप्यथाकर्ण्य दूताना यमदृष्णयो । घमे भागवत शुद्ध त्रैविद्य च गुणाभयम् ॥२४॥
 भक्तिमान् भगवत्पात्र माहात्म्यधवणादरे । अनुतापो महानासीत्सरतोऽशुभमामन ॥२५॥
 अहो मे परम ऋणभूदविजितात्मन । येन विप्रवित ब्रह्म वृषत्या ज्ञायताऽऽत्मना ॥२६॥
 पित्रा विगर्हितं सद्रिदुर्गुह्यं तुलकञ्जलम् । हित्वा वाला सर्वो योऽह मुरापामसतीमगाम् ॥२७॥
 ब्रूदावनायो पितरौ नान्यन्धू तपस्विनौ । अहो मयाधुना त्वत्तावद्वृत्तगेन नीचवत् ॥२८॥
 सोऽह व्यक्तं पतिं गामि नरके भृशदारुणे । धर्मज्ञा कामिनो यत्र विदन्ति यमयातना ॥२९॥
 किमिदं स्वप्न आदोस्वित्साध्याद् दृष्टमिदं नृत्तम् । कयाता अद्य ते ये मा व्यकर्षन् पाशपाणय ॥३०॥
 अयं ते क्व गता सिद्धाश्चत्वारध्वारुदर्शना । व्यमोचयन्तीयमानं बद्ध्वा पाशैरधो भुज ॥३१॥
 ज्यापि मे तुभंगस्य विनुधोत्तमदर्शने । भवितव्यं मङ्गलेन येनात्मा मे प्रसीदति ॥३२॥
 अन्यथा म्रियमाणस्य नाशुचेष्टृषलीपतेः । वैकुण्ठनाम ग्रहणं जिह्वा वत्तुमिदार्हति ॥३३॥
 क्व चाहं कितव पापो ब्रह्मणो निरपन्नप । ऊ च नारायणेत्येतद्भगवन्नाम मङ्गलम् ॥३४॥
 सोऽहं तथा यतिं गामि यतचित्तेन्द्रियानिल । यथा न भूय आत्मानमन्धं तमसि मज्जये ॥३५॥
 विमुच्य तमिमं बन्धमविद्याकामकर्मजम् । सर्वभूतसुहृच्छान्तो मैत्रं वरुण आत्मवान् ॥३६॥
 मोचये प्रसूतात्मानं योपि नम्र्याऽऽत्ममायया । विक्रीडितो ययैवाहं क्रीडामुगं ह्वापम ॥३७॥
 ममाहमिति देहादौ हित्वामिष्यायधीर्मतिम् । धास्ये मनो भगवति शुद्धं तत्कीर्तनादिभि ॥३८॥

श्रीशुक उवाच

इति जातमुनिर्वेद क्षणसङ्गेन साधुषु । गङ्गाद्वारमुपेयाय मुक्तस्वानुत्पन्न ॥३९॥
 स तस्मिन् देवसदन आसीनो योगमाश्रित । प्रत्याहृते द्वयग्रामो युयोज मन आत्मनि ॥४०॥
 सतो गुणैर्म्य आत्मानं यियुज्यात्समाधिना । युयुजे भगवद्वाग्निं ब्रह्मण्यनुभवामनि ॥४१॥
 यष्टुं पारतप्यैस्तस्मिन् ब्राह्मीतपुरुषान् पुर । उपलभ्योपलभान् प्राणवन्दे शिरसा द्विज ॥४२॥
 हित्वा क्लेशं तीर्थं गङ्गाया दर्शनादनु । सद्यस्वरूपं जगद्दे भगवत्पादवर्तिनाम् ॥४३॥
 साकं विहायसा विप्रो महापुरुषकिङ्करैः । हैम विमानमारुह्य ययौ यत्र ध्रियं पतिः ॥४४॥

एव स विप्रवितसर्वधमा दास्या पतिं पतितो गर्हकर्मणा ।

निपात्यमानो निरये हतप्रत सद्यो विमुक्तो भगवन्नाम शङ्कन् ॥४५॥

नात परं कर्मनिबन्धकृन्तनं मुमुक्षता तीर्थपदानुकीतनात् ।

न यत्पुन कर्मसु सज्जते मनो रजस्तमोभ्या कलिलं ततोऽन्यथा ॥४६॥

य एव परमं शुद्धमिति हासमघापहम् । शृणुयाच्छ्रद्धया युक्तो यश्च भक्त्यानुकीर्तयेत् ॥४७॥

न वै स नरकं याति नेक्षितो यमकिङ्करैः । यत्राप्यमङ्गलो मर्त्यो विष्णुलोके महीयते ॥४८॥
 म्रियमाणो हरनांम एणन् पुत्रोपचारितम् । अजामिलोऽप्यगाद्रामं किं पुन भद्रया एणन् ४९
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पादमेष्ट्या सप्तितानां पष्ठस्कन्धेऽजामिलोपारयाने द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

राजोवाच

निश्चयं देव स्वभटोपवर्णितं प्रत्याह किं तान् प्रति धर्मराज ।
 एव हताशो विह्वलान्मुरारेर्नैदेशि कैर्यस्य वशे जनोऽयम् ॥ १ ॥
 यमस्य देवस्य न दण्डभङ्गं कृतध्वनये श्रुतपूर्वं जासीत् ।
 एतन्मुने वृश्चति लोकसशयं न हि त्वदन्य इति मे विनिश्चितम् ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच

भगवत्पुरुषै राजन् दाम्ना प्रतिहतोऽग्रम् । पतिं विज्ञायामासुर्यं स यमनीपतिम् ॥ ३ ॥

यमदूता ऊचुः

कति सन्तीह शास्तारो जीवलोकस्य वै प्रभो । त्रैविध्यं कुर्वन्त कर्म फलाभिव्यक्तिहेतवः ॥ ४ ॥
 यदि स्युर्बहुवो लोके शास्तारो दण्डधारिणः । कस्य स्यातां न वा कस्य मृत्युश्चामृतमेव वा ॥ ५ ॥
 किन्तु शास्त्रबहुत्वे स्याद्बहूनामिदं कर्मिणाम् । शास्त्रस्त्वमुपचारो हि यथा मण्डलवतिनाम् ॥ ६ ॥
 अतस्त्वमेको भूतानां सेश्वराणामधीश्वर । शास्ता दण्डधरो नृणां शुभाशुभविवेचनः ॥ ७ ॥
 तस्य ते विह्वलो दण्डो न लोके घततेऽधुना । चतुर्भिरस्तुतैः सिद्धैराशे वै विप्रलम्बिता ॥ ८ ॥
 नीयमानं तवादेशादस्माभियातनाग्रहान् । वनमोचयन् पातकिनं शिखां पाशान् प्रसह्य ते ॥ ९ ॥
 तास्ते वेदिं त्रुमिच्छामो यदि नो मयसे क्षमम् । नारायणेत्यभिहिते मा भैरित्यायमुदुतम् ॥ १० ॥

श्रीशुक उवाच

इति देव स आपृष्ट प्रजासयमनो यम । प्रीतस्वदूतान् प्रत्याह स्मरन् पादाम्बुजहरे ॥ ११ ॥

यम उवाच

परो मदन्यो जगतस्तस्थुपक्ष ओत मोत पटव्यत्र विद्वन्म् ।
 यदशतोऽस्य स्थितिज मनाया नश्योतयस्य वशे च लोकः ॥ १२ ॥
 यो नामभिजातिं जनाभिजाया वभ्राति तन्त्यामिष दाम्भिमता ।
 यस्मै उल्लिख्यते तस्मै नामकमनिषधवद्वा व्रिता वक्षति ॥ १३ ॥
 ब्रह्महन्द्रो निश्रुतिं प्रचेता सोमोऽग्निरीश पवनोऽर्कविरिञ्च ।
 जादित्यविरिञ्च वषट्पादय साध्या मरुद्गणा रुद्रगणा सखिदा ॥ १४ ॥

अ ये च ये विश्वसृजोऽमरेशा भृग्वादयोऽसृष्टरजस्तमस्का ।
यस्येहित न विदुः स्पृष्टमाया सत्प्रधाना अपि किं ततोऽन्ये ॥१५॥
य वै न गोभिर्मनसासुभिर्वा हृदा गिरा वासुभृतो विचक्षते ।
आत्मानमन्तर्हृदि सन्तमात्मना चक्षुयैवाकृतयस्तत परम् ॥१६॥
तस्यात्मतन्त्रस्य हरेरधीशितु परस्य मायाधिपतेर्महात्मन ।
प्रायेण दूता इह वै मनोहराश्चरन्ति तद्रूपगुणस्वभावा ॥१७॥
भूतानि विष्णो सुरपूजितानि दुर्दर्शलिङ्गानि महान्तुतानि ।
रक्षन्ति तद्भक्तिमत परेभ्यो मत्तश्च मत्पानय सर्वतश्च ॥१८॥
धर्मे तु साक्षाद्भगवत्प्रणीत न वै विदुर्ऋपयो नापि देवा ।

न सिद्धमुख्या असुरा मनुष्या कुतश्च विद्याधरचारणादय ॥१९॥

स्वयम्भूनारद शम्भु कुमार कपिलो मनु । प्रह्लादो जनको भीष्मो बलिवैयासकिंवयम् ॥२०॥
द्वादशैते विजानीमो धर्मे भागवत भटा । गुह्य विशुद्ध दुर्गाध य ज्ञात्वामृतमश्नुते ॥२१॥
एतावानेव लोकेऽस्मिन् पुषा धर्म पर स्मृत । भक्तियोगो भगवति तन्नामग्रहणादिभि ॥२२॥
नामोच्चारणमाहात्म्य हरे पश्यत पुत्रका । अजामिलोऽपि येनैव मृत्युपाशादमुच्यत ॥२३॥

एतावतालमघनिर्हरणाय पुषा सङ्कीर्तन भगवतो गुणकर्मनाम्नाम् ।
विनुष्य पुत्रमघवान् यदजामिलोऽपि नारायणेति म्रियमाण इयाय मुक्तिम् ॥२४॥
प्रायेण वेद तदिदं न महाजनोऽय देव्या विमोहितमतिर्बत माययालम् ।
त्रय्या जडीकृतमतिर्मधुपुष्पिताया वैतानिके महति कर्मणि जुज्यमान ॥२५॥
एव विमृश्य सुधियो भगवत्यनन्ते सवात्मना विदधते खलु भावयोगम् ।
ते मे न दण्डमईन्त्यथ यद्यमीया स्यात् पातक तदपि हन्त्युरुगायवाद् ॥२६॥
ते देवसिद्धपरिगीतपवित्रगाया ये साधव समदृशो भगवत्प्रपन्ना ।
तान् नोपसीदत हरेर्गदवाभिगुप्तान् नैषा वय न च वय प्रभवाम दण्डे ॥२७॥
तानानयधर्मसतो विमुक्तान् मुकुन्दपादारविन्दमकरन्दरसादजलम् ।
निष्किञ्चनै परमहसकुले रसजैर्जुष्टाद् गृहे निरयनर्मनि बद्धतृष्णान् ॥२८॥
जिह्वा न वक्ति भगवद्गुणानामधेय चेतश्च न स्मरति तत्त्वरणारविन्दम् ।
कृष्णाय नो नमति यच्छिर एकदापि तानानयधर्मसतोऽकृतविष्णुकृत्यान् ॥२९॥
तत् क्षम्यता स भगवान् पुढ्य पुराणो नारायण स्वपुरुषैर्यदसत्कृत न ।
स्वानामहो न विदुषा रचितताञ्जलीना क्षान्तिर्गरीयसि नम पुरुषाय भूने ॥३०॥

तस्मात् सङ्कीर्तन विष्णोर्जगन्मङ्गलमहसाम् । महतामपि कौरव्य विद्वधैरान्तिकनिष्कृतम् ॥३१॥

शृण्वता शृणता वीर्याणुहामानि हरेर्मुहुः । यथा मुञ्जतया भक्त्या शुद्धयेत्तात्मा व्रतादिभिः ॥
 कृष्णाद्भिवज्रमधुलिङ्गं पुनर्विसृज्यायागुणेषु रमते वृजिनावहेषु ।
 अन्यस्तु रामहत आत्मरज प्रमाप्नुमीहेतु कर्म यत एव रज पुन स्यात् ॥ ३३ ॥
 इत्य स्वभतृगदित भगवन्महित मस्मृशय विस्मितधियो यमकिङ्करास्ते ।
 नैराभ्युताश्रयजन प्रतिगृह्यमाना द्रष्टु च रिभ्यति तत प्रभृतिस्स राजन् ॥ ३४ ॥
 इतिहासमिमं गुह्यं भगवान् कुम्भसम्भव । कथयामास मलय आसीनो हरिमचंयन् ॥ ३५ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्या सहिताया पष्ठस्कन्धे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

राजोवाच

देवासुरनृणां सर्गां नागानां मृगपक्षिणाम् । सामासिक्स्त्वया प्रोक्तोऽयं स्वार्थभुवेऽन्तरे ॥ १ ॥
 तस्यैव यासमिच्छामि ज्ञातुं ते भगवन् यथा । अनुसर्गे यथा शक्त्या ससर्ज भगवान् पर ॥ २ ॥

सूत उवाच

इति सप्रश्नमाकण्य राजश्रवादरायणि । प्रतिनन्द्य महायोगी जगाद मुनिव्रतमा ॥ ३ ॥

श्रीशुरू उवाच

यदा प्रचतस्रं पुष्पा दश प्राचीनवर्द्धिषु । अन्तःसमुद्रादुत्समा दहर्गुर्गो द्रुमेर्वृताम् ॥ ४ ॥
 द्रुमेभ्यः क्षुब्धमानास्तं तपोदीपितमयव । मुखतो वायुमग्निं च ससृजुस्तद्विधक्षया ॥ ५ ॥
 ताभ्यां निर्देह्यमानास्त्राणुपलभ्य कुरूदह । राजोवाच महान् सोमो मन्तु प्रशमयत्रिव ॥ ६ ॥
 मा द्रुमेभ्यो महाभागा दीने यो द्रोणमुदहय । विबधयिष्वो यूयं प्रजानां पतय स्मृता ॥ ७ ॥
 अहो प्रजापतिपतिभगवान् हरिरव्यय । वनस्पतीनोपधीक्ष ससर्जोर्जमिषु विभु ॥ ८ ॥
 अन्नं चराणामचरा ह्यदः पादचारिणाम् । अहस्ता हस्तयुक्तानां द्विपदा च चतुष्पद ॥ ९ ॥
 यूयं च पित्राणां दिष्टा देवदेवेन चानवा । प्रजासर्गाय हि कथं वृक्षान् निर्दह्युमर्हसि ॥ १० ॥
 आतिष्ठत सता मार्गे कोऽयं यच्छत दीपितम् । पित्रा पितामहेनापि जुष्टं व प्रपितामहैः ॥ ११ ॥
 लोकानां पितरौ च युद्धस्य पक्षमस्त्रिया पति । पति प्रजानां मिक्षूणां गृध्रज्ञानां बुध सुहृत् ॥ १२ ॥
 अन्तर्देहेषु भूतानां भात्माऽऽस्ते हरिरीश्वर । सर्वे तद्विष्यमीधृष्वमेय वस्तोऽपितो ह्यसौ ॥ १३ ॥
 यः समुत्पतितः देहः काकाशामयुस्त्वणम् । आत्मजिज्ञासया यच्छेत् स गुणानतिवर्तते ॥ १४ ॥
 अलं द्रुपदैर्दुर्मेदानैः खिलानां शिरमस्तु व । धार्ष्ट्यां ह्येषां चरा कथापवीत्ये प्रतिगृह्यताम् ॥ १५ ॥
 इत्यामन्मयं वरारोहः कन्यामाप्सरसीं नृप । सोमो राजा ययौ दत्त्वा ते धर्मेणायमेभिरे ॥ १६ ॥
 तेभ्यस्तस्या समभवद्धं प्राचेतसः किल । यस्य प्रजाविसर्गेण लोका अपूरितास्तस्य ॥ १७ ॥
 ससर्ज भूतानि दक्षो दुहितृवत्सल । रेतसा मनसा चैव तममावहितः शृणु ॥ १८ ॥

मनसैवासृजत्पूर्वं प्रजापतिरिमा प्रजा । देवासुरमनुष्यादीन् नभस्थलजलौकस ॥१९॥
तमवृद्धितमालोक्य प्रजासमं प्रजापति । विन्ध्यपादानुपमज्य सोऽचरद् दुष्करतप ॥२०॥
तथापमर्षणं नाम तीर्थं पापहरं परम् । उपस्पृश्यानुसवनं तपसातोषयद्भरिम् ॥२१॥
अस्तौपीद्वसगुह्येन भगवन्तमधोक्षजम् । नुम्य तदभिधास्यामि कस्यातुष्यदयतो हरि ॥२२॥

प्रजापतिरुवाच

नमः परावाचितयानुभूतये गुणत्रयभासनिमित्तबन्धवे ।
अदृष्टधाम्ने गुणतत्त्वगुद्धिभिनिवृत्तमानाय दधे स्वयम्भुवे ॥२३॥
न यम्य सख्यं पुरुषोऽनैतिसरपु सखा वसन् सवसतः पुरेऽस्मिन् ।
गुणो यया गुणिनो व्यक्तदृष्टेस्तस्मै महेशाय नमस्करोमि ॥२४॥
देहोऽसवोऽक्षा मनवो भूतमात्रा नात्मानमन्य च विदुः परं यत् ।
सर्वं पुमान् वेद गुणाश्च तज्ज्ञो न वेद सर्वज्ञमनन्तमीडे ॥२५॥
यदोपरामो मनसो नामरूपरूपस्य दृष्टस्मृतिप्रमोपात् ।
य ईयते केवलया स्वसख्यया हसाय तस्मै शुचिसन्ने नमः ॥२६॥
मनीषिणोऽन्तर्हृदि सन्निवेशितः स्वशक्तिभिर्नैवभिश्च त्रिवृद्धिः ।
वह्निं यया दारुणि पाञ्चदश्य मनीषया निष्कर्षन्ति गूढम् ॥२७॥
स वै ममाशेषविशेषमायानियेधनिवाणमुखानुभूतिः ।
स सर्वनामा स च विश्वरूपः प्रसीदतामनिरुक्तात्मशक्तिः ॥२८॥
यद् यन्निरुक्तवचसा निरूपितधियाक्षभिर्वा मनसा वोत यस्य ।
मा भुत्स्वरूपगुणरूपं हि तत्तत्स वै गुणापायविसर्गलक्षणः ॥२९॥
यस्मिन् यतो येन च यस्य यस्मै यद्यो यया कुरुते कार्यते च ।
परावेषा परमं प्राक् प्रसिद्धं तद् ब्रह्म तद्धेतुरनन्यदेकम् ॥३०॥
यच्छक्तयो वदता वादिना वै विवादसंघादभुवो भवन्ति ।
कुर्वन्ति चैषा मुहुरात्ममोहं तस्मै नमोऽनं तगुणाय भूम्ने ॥३१॥
अस्तीति नास्तीति च वस्तुनिष्ठयोरेकस्योभिन्नविरुद्धधर्मयोः ।
अवेक्षितविज्ञानयोगसाख्ययोः समं परं ह्यनुकूलबृहत् तत् ॥३२॥
योऽनुग्रहार्थं भजता पादमूलमनामरूपो भगवाननन्तः ।
नामानि रूपाणि च जन्मकर्मभिर्भजे स मह्यं परमं प्रसीदतु ॥३३॥
यः प्राकृतैर्ज्ञानपथैर्जनानां यथाशयं देहगतो विभाति ।
ययानिलं पार्थिवमाभितो गुणसंशुद्धो मे कुरुतान्मनोरथम् ॥३४॥

तत्र नारायणसरस्तीर्य सिन्धुसमुद्रयो । सङ्गमो यत्र सुमहन्मुनिसिद्धनिषेवितम् ॥ ३ ॥
तदुपस्पर्शनादेव विनिर्धूतमलाशया । धम पारमहस्ये च प्रोत्पन्नमतयोऽप्युत ॥ ४ ॥
तेरिरे तप एवोत्र पित्रादेशेन यन्त्रिता । प्रजानिवृद्धये यत्तान् देवपिस्तान् ददर्श ह ॥ ५ ॥
उवाच चाय हर्यश्वा कथ स्वक्षयय वै प्रजा । अहृष्टान्त भुवो यूय बालिशा वत पालका ॥ ६ ॥
तथैकपुरुष राष्ट्र त्रिल चादृष्टनिर्गमम् । बहुरूपा स्त्रिय चापि पुमास पुश्वलीपतिम् ॥ ७ ॥
नदीमुभयतोवाहा पञ्चपञ्चाद्भुत गृहम् । कचिदस चित्रकय क्षौरपव्य स्वयंभ्रमिम् ॥ ८ ॥
कथ स्वपितुरादेशमविद्वाषो विरक्षित । अनुरूपमविज्ञाय अहो सगं करिष्यथ ॥ ९ ॥

श्रीशुक उवाच

तत्रिशम्याय हर्यश्वा औत्पत्तिकमनीषया । वाच कूट तु देवपे स्वय विममृशुधिया ॥ १० ॥
नू क्षेत्र जीवसश यदनादि निजबन्धनम् । जहृष्टा तस्य निर्वाण किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥ ११ ॥
एक एवेश्वरस्तुर्यो भगवान् स्वाश्रय पर । तमहृष्टाभव पुस किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥ १२ ॥
पुमान् नैवैति यद्रत्वा बिलस्वर्गं गतो यया । प्रत्यग्धामाविद इह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥ १३ ॥
नानारूपाऽऽत्मनोबुद्धि स्वैरिणीव गुणान्विता । तत्रिष्टामगतस्येह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥ १४ ॥
तत्सङ्गभ्रणितैश्वर्यं ससरन्त कुमार्यवत् । तद्रतीरबुधस्येह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥ १५ ॥
सृष्टवप्ययकर्त्री माया वेलाकुलान्तवेगिताम् । मत्तस्य तामविज्ञस्य किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥ १६ ॥
पञ्चविंशतितत्त्वाना पुरुषोऽद्भुतदर्पणम् । अध्यात्ममबुधस्येह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥ १७ ॥
ऐश्वर शास्त्रमुत्सृज्य बन्धमोक्षानुदर्शनम् । विवित्तपदमज्ञाय किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥ १८ ॥
कालचक्र भ्रमिस्तीक्ष्ण सर्वं निष्कपयजगत् । स्वत त्रमबुधस्येह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥ १९ ॥
शास्त्रस्य पितुरादेश यो न वेद निवर्तकम् । कथ तदनुरूपाय गुणविश्रम्भ्युपक्रमेत् ॥ २० ॥
इति व्यवसिता राजन् हर्यश्वा एकचेतस । प्रययुस्त परिक्रम्य पन्थानमनिवर्तनम् ॥ २१ ॥
स्वरब्रह्मणि निर्मातद्वर्षीकेशपदाम्बुजे । अखण्ट चित्तमावेश्य लोकाननुचरन्मुनि ॥ २२ ॥
नाश निशम्य पुत्राणा नारदाच्छीलशालिनाम् । अन्वतप्यत क शोचन् सुप्रजास्त्व शुचापदम् ॥ २३ ॥
स भूय पाञ्चजन्यायामजेन परिसान्त्वित । पुनानजनयद् दक्ष शबलाश्वान् सहस्रश ॥ २४ ॥
तेऽपि पित्रा समादिष्टा प्रजासगं धृतव्रता । नारायणसरो जग्मुर्वत्र सिद्धा स्वपूर्वजा ॥ २५ ॥
तदुपस्पर्शनादेव विनिर्धूतमलाशया । जपन्तो ब्रह्म परम तेपुस्तेऽन महत् तप ॥ २६ ॥
अभक्षा कतिचिन्मासान् कतिचिद्वायुभोजना । नारायणन् मन्त्रमिममन्यस्य त इहस्पतिम् ॥ २७ ॥
ॐ नमो नारायणाय पुरुषाय महात्मने । विशुद्धसत्त्वधिष्ण्याय महाह्वाय धीमहि ॥ २८ ॥
इति तानपि राजेन्द्र मुनि । उपेत्य नारद प्राह वाच कूटानि पूर्ववत् ॥ २९ ॥
दाशायणा मम । अन्विच्छतानुपदवीं भ्रातृणा भ्रातृवत्सला ॥

भ्रातृणा प्रावणं भ्राता योऽनुतिष्ठति धर्मवित् । स पुण्यं धु पुरुषो मरुद्भिः सह मोदते ॥३१॥
 एतावदुक्त्वा प्रययौ नारदोऽमोघदर्शन । तेऽपि चान्वगम मार्गे भ्रातृणामेव मारिष ॥३२॥
 सध्रीचीनं प्रतीचीनं परस्यानुपथं गता । नात्रापि तं निवर्तते पश्चिमा यामिनीरिव ॥३३॥
 एतस्मिन् काल उत्पातान् रहुन् पश्यन् प्रजापति । पूर्ववत् नारदकृतं पुत्रनाममुवाशृणोत् ॥३४॥
 जुनोष नारदायासौ पुत्रशोचिविमुत्थित । देवर्षिमुपलभ्याह रोषाद्विस्फुरिताधर ॥३५॥

दश उवाच

अहो अघो साधूना साधुलिङ्गेन नस्त्वया ! असाध्यकार्यमर्भकाणां भिक्षोर्मार्गं प्रदर्शित ॥३६॥
 शृण्वैत्रिभिरमुक्तानाममीमांसितकर्मणाम् । विघातं श्रेयसं पापलोकयोद्धमयो कृत ॥३७॥
 एव त्वं निरनुकोशो बालानां मतिभिद्वे । पार्षदमध्ये चरसि यशोहा निरपत्रप ॥३८॥
 ननु भागवता नित्यं भूतानुग्रहकार । शृते त्वां शौद्धदत्तं वै वैरह्वरमवैरिणाम् ॥३९॥
 नेत्यपुषा विरागं स्यात् त्वया क्वचलिनामृषा । मन्यसे यद्युपशमं स्नेह्याऽनिरुद्धं तनम् ॥४०॥
 नानुभूय न जानाति पुमान् विषयतीक्ष्णताम् । निर्विद्येत सत्यं तस्मात् तया भिन्नधी परैः ॥४१॥
 यन्नस्त्वयं कर्मसं धाना साधूना गृहमधिनाम् । कृतवानसि दुर्मये विप्रियं तव मर्षितम् ॥४२॥
 तानुकृन्तनं यत्नस्तस्मै मद्रमचरं पुनः । तस्मात्लोकेषु ते मूढं न भवद्भ्रमत् पदम् ॥४३॥

श्रीशुक उवाच

प्रतिजग्राह तद्वाढं नारद साधुसंमत । एतावान् साधुवादो हितितितेतेष्वर स्वयम् ॥४४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्त्यां संहितायां षष्ठस्कन्धे नारदशायो नाम षष्ठमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथ पष्ठोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

ततः प्रानेतसोऽसिन्ध्यामनुनीतं स्वपम्भुना । पठि सञ्जनयामास दुहितुं पितृवल्लभा ॥ १ ॥
 दश घमाय कायेन्दोर्द्रिषट् त्रिणव दत्तवान् । भूताङ्गिर इशाध्वेभ्यो दे देताश्चर्यां चापरा ॥ २ ॥
 नामधेयां यमूपां त्वं सापत्यानां च मे शृणु । यासां प्रसूतिप्रसवैर्लौका आपूरितास्त्रय ॥ ३ ॥
 भानुर्लम्बा ककुब्जा मिर्विश्वा साध्या मरुत्वती । वसुमुहतां सङ्कल्पा धमपत्यं सुताऽऽशृणु ॥ ४ ॥
 भानोस्तु देवमृषम इन्द्रेनस्ततो नृप । विश्वोत्तमानीहृन्मया सास्ततश्च स्तनयितव्य ॥ ५ ॥
 ककुभं सङ्कटस्तस्य कीकटस्तनयो यत । भुवो दुर्गाणि जामेय स्वर्गो नदिस्ततोऽभवत् ॥ ६ ॥
 विश्वेदेवास्तु विश्वाया अप्रजास्तान् प्रचक्षते । साध्यो गणस्तु साध्याया अपसिदिस्तु तत्सुत ॥ ७ ॥
 मरुत्वाश्च जयन्तश्च मरुत्वस्या बभूवतु । जयन्तो वासुदेवाश्च उपद्र इति यं विदुः ॥ ८ ॥
 मोहूर्तिका देवगणा मुहूर्तावाश्च जहिरि । यै वै पलं प्रयच्छन्ति भूतानां स्वस्वकालजम् ॥ ९ ॥
 सङ्कपायाश्च सङ्कल्पं कामं सङ्कल्पजं स्मृतं । वसवोऽष्टौ वसो पुत्रान्तेषां नामानि मे शृणु ॥ १० ॥

द्राणः प्राणो ध्रुवोऽर्कोऽग्निदापो तमुर्धिभागम् । द्राणस्याभिमतं पत्न्या ह्यशौकभयादय ॥११॥
 प्राणस्योऽन्तर्बती भाषा सह आयु पुरोञ्ज ॥ ध्रुवस्य भाषां परणिरस्यत् त्रिविधा पुर ॥१२॥
 अकस्य पाणना भाषा पुत्राक्षर्पादय स्मृता । अग्रभाषा वषाधारा पुत्रा त्रिणिशदय ॥१३॥
 स्कन्ध कृत्तिकापुत्रो य विगात्वादयस्तत । दोषम् उर्वरीपुत्र शिशुमारो हरे कला ॥१४॥
 वसोराज्ञिरसीपुत्रो विश्वक्रमा तृतीयति । ततोऽमनुष्मा पुषोऽनूत्तिशे साध्यामनो मुता ॥१५॥
 विभावरीरस्यतोषा ध्रुवो रोचिरमातन् । पद्मवामोऽय नूतानि येन जायति कर्मसु ॥१६॥
 सरूपासुत भूतस्य भाषां रुद्राश्च काटिङ्गः । रेतोऽज्ञा भयो भीमो वाम उग्रार्थ्याकनि ॥१७॥
 अनेकादहिरुज्यो बहुरूपो महानिति । रुद्रस्य पार्षदाश्चान्य घोरा भूतपिपायका ॥१८॥
 प्रजातैरङ्गिरस स्वधा पत्नी पितृनय । अयवाङ्गिरस वेद पुत्रये चाकरात् सती ॥१९॥
 ह्यश्वतोर्जयि भाषाया भूतरेऽमजाजनत् । विपलाया वेदशिरो देवल वयुन मनुम् ॥२०॥
 तादस्य विनता कट्ट पतङ्गी यामिनीति च । पतङ्गायत पतंगार् यामिनी शलभानय ॥२१॥
 सुरणासुत गरुडं साध्यात् यशेशवाहनत् । स्यस्युतमर्हं च वदुनागाननेकज ॥२२॥
 इतिष्ठादीनि नभत्राणीन्दो पत्न्यस्तु भारत । दशशत्यात् साज्जपत्यस्तासु यक्षमप्रहार्ति ॥२३॥
 पुन प्रयाग त सोम कला लेभे ध्ये दिता । शृणुनामानिलोत्तामातृणा गकराणि च ॥२४॥
 अय कश्यपपत्नीना यध्यगृतमिद जगत् । अदितिर्दितर्दनु माष्टा अरिष्टामुरसा इला ॥२५॥
 मुनि कोषरशाताम्रा मुरभि सरमा तिभि । तिमेयादोगणा आसऽष्टवापदा सरमा मुता ॥२६॥
 मुरभेर्महिषा मावो ये चान्ये दिशपा रूप । तात्राया द्येनयश्चाद्या मुनेरप्सरसा गणा ॥२७॥
 दन्दशूकादय सया राजन् कोषरशात्मजा । इलाया भूरुहा सर्व यातुषानाश्च सौरसा ॥२८॥
 अरिष्टायाश्च गन्धवा काश्याया दिशपेतरा । मुता दनोरेऽपष्टितेया प्राधानिकाऽष्टृणु ॥२९॥
 दिमूर्धा शम्भरोऽरिष्टो हवमीवा विभारसु । अयोमुख शङ्कुशिरा स्वभानु रुषिलोऽरुण ॥३०॥
 पुलोमा वृषरवा च एकचक्रोऽनुतापन । धूम्रकशो विरूपाक्षो विप्रचित्तिश्च दुजय ॥३१॥
 स्वभानो सुप्रमा कन्यामुनाह नमुचि विल । वृषपवणस्तु शर्मिष्ठा ययातिनाहुषो बली ॥३२॥
 वैश्वानरमुता याश्च चतयश्चारुदशना । उपदानवा ह्यशिरा पुलोमा कालका तथा ॥३३॥
 उपदानवीरि दिरण्याक्ष क्रतुर्ह्यशिरा रूप । पुलोमा कालका च द्वे वैश्वानरमुते तु व ॥३४॥
 उपयेमेऽय भगवान् कश्यपो ब्रह्मचोदित । पौलोमा कालकेयाश्च दानवा युद्धशालिन ॥३५॥
 तयो पष्टिहस्ताणि यशस्नास्ते पितु पिता । जघान स्वगतो राजनेक इन्द्रप्रियङ्कर ॥३६॥
 विप्रचित्ति सिंदिषाया शत चक्रमजीजनत् । राहुज्येष्ठ केतुशत प्रहृत य उपागत ॥३७॥
 अयात भूयता वशो योऽदितेरनुपूर्वश । यत्र नारायणो देव स्वाशेनावतरद्विभु ॥३८॥
 विवस्वानयमा पूषा त्वष्टाम सविता भग । घाता विघाता वरुणो मित्र शक्र उरुक्रम ॥३९॥

विवस्वत आददेव सशायूत वै मनुम् । मिथुन च महाभागा यम देव यमी तथा ।

सैव नूत्वाय वडवा नासत्यौ सुपुत्रे भुवि ॥४०॥

छाया शनैश्चर लेभे सारणिं च मनु तत । कया च तपती या वै दत्रे सवरण पतिम् ॥४१॥

अग्नौ मातृका पत्नी तयोर्ध्वर्षण्य सुता । यत्र वै मानुषी जातिव्रजणा चोपकल्पिता ॥४२॥

पूषानपत्य पिष्टादो भग्नदन्तोऽभवत्पुरा । योऽसौ दक्षाय कुपित जहास विवृतद्विज ॥४३॥

त्वर्दत्त्यानुजा भाया रचना नाम कन्यका । सनिवेशस्तयोजने विश्वरूपश्च वीर्यवान् ॥४४॥

त वज्रिरे सुरगणा स्वस्तीव द्विपतामपि । विभक्तेन परित्यक्ता गुरुणाऽऽङ्गिरसेन यत् ॥४५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्सा संहिताया षष्ठस्कन्धे पष्ठोऽध्याय ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

राजोवाच

कस्य हेतो परित्यक्ता आचार्येणात्मन सुरा । एतदाचक्ष्व भगवन्निष्ठध्याणामक्रम गुरौ ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

इन्द्रस्त्रिभुवनैश्वर्यमदोलङ्घितसत्त्वस्य । महद्भिवसुभी रुद्रैरादित्यैर्मृशुभिर्मृष ॥ २ ॥

त्रिभेदवर्ध साध्वैश्च नासत्याभ्या परिभ्रित । सिद्धचारणगर्धर्मैर्मुनिभिर्ब्रह्मवादिभि ॥ ३ ॥

त्रिधाधराप्सरोभिश्च कित्रैरे पतगोरुरौ । निपेयमाणो मधवान् स्तूयमानश्च भारत ॥ ४ ॥

उपगीयमानो ललितमास्थानाध्यासनाभित । पाण्डुरेणातपत्रेण च द्रमण्डलचारुणा ॥ ५ ॥

मुक्तश्चान्यै पारमेष्ठ्यैश्चामरयजनादिभि । विराजमान पौलोम्या सहाधासनयाभृशम् ॥ ६ ॥

स यदा परमाचार्ये देवानामात्मनेश्च ह । नाभ्यनन्दत सम्प्राप्त प्रत्युत्थानासनादिभि ॥ ७ ॥

वाचस्पति मुनिवर मुरामुरनमस्कृतम् । नोद्यचालासनादिद्र पश्यन्नपि सभागतम् ॥ ८ ॥

ततो निर्गत्य सहसा कविराङ्गिरस प्रभु । आययौ स्वर्गहृत्पूर्णां विद्वान्मृगमद्विक्रियाम् ॥ ९ ॥

तर्ह्येव प्रतिबुद्धयेदो गुरुहेलनमात्मन । गर्हयामास सदसि स्वयमात्मानमात्मना ॥ १० ॥

अहो बत ममासाधु कृतं नै दभ्रबुद्धिना । यमयैश्वर्यमत्तेन गुरु सदसि काकृत ॥ ११ ॥

को ह्येते पण्डितो लक्ष्मीं त्रिविष्टपत्तेरपि । ययाहमासुर भाव नीतोऽय विबुधेश्वर ॥ १२ ॥

ये पारमेष्ठ्यं धिपणमधितिष्ठन् न कञ्चन । प्रत्युत्तिष्ठेदिति त्र्ययुर्म ते न पर विदु ॥ १३ ॥

तेषां पुण्यदेष्टुणा पतता तमसि ह्यथ । ये श्रद्धयुर्ध्वचस्त वै मज्जत्यदमद्रवा इव ॥ १४ ॥

अथाहममराचायमगाधधिपण द्विजम् । प्रसादयिष्ये निशठ शीष्णा तत्वरण स्पृशन् ॥ १५ ॥

एव चित्तयतस्तस्य मन्त्रानो भगवान् गृह्णात् । गृह्णस्वतिर्गतोऽदृष्टा गतिमभ्यात्ममायया ॥ १६ ॥

गुरोनाधिगत सजा परीजन् भगवान् न्वराट् । ध्यायन् धिया मुरैर्युक्त शर्मनालभतात्मन ॥ १७ ॥

तच्छ्रुत्वा मुरा सव आधित्योद्यनस मतम् । देवान् प्रत्युद्यम चक्रुर्दुर्मदा आततायिन ॥ १८ ॥

तैर्विसृष्टेषुभिस्तीक्ष्णैर्निर्भिन्नाङ्गोरनाहव । ब्रह्माण शरण जग्मु सहेन्द्रानतकन्धरा ॥१९॥
तास्तायाम्यदितान् वीक्ष्य भगवानात्मभूरज । कृपया परया देव उवाच परिषान्तवयन् ॥२०॥

प्रहोवाच

अहो वत सुरभेष्टा ह्यभद्र व कृत महत् । ब्रह्मिष्ठ ब्राह्मण दान्तमैश्वरानाम्भनदत् ॥२१॥
तस्यायमनयस्यासीत् परेभ्यो व पराभव । प्रक्षीणेभ्य स्ववैरिभ्य समृद्धानाच यत्पुरा ॥२२॥
मघवन् द्विपत पश्य प्रक्षीणान् गुर्वतिक्रमात् । सप्रत्युपचितान् भूय काव्यमाराध्य भक्तित् ॥

आददीन् निलयन ममापि नृगुदेवता ॥२३॥

श्रिविष्टप किं गणयन्त्यभेद्यमन्त्रा नृगूणामनुशिक्षिताथा ।

न विप्रगोवि दगवीश्वराणा भवन्त्यभद्राणि नरेश्वराणाम् ॥२४॥

तद्दिश्वरूप भजताऽपि विप्र तपस्विन त्वाष्ट्रमयात्मवन्तम् ।

समाजितोऽयान् सविघास्यते वो यदि क्षमिष्यध्वमुतास्य कम ॥ २५ ॥

श्रीशुक उवाच

त एवमुदिता राजन् ब्रह्मणा विगतज्वरा । श्रुतिं त्वाष्ट्रमुपवज्र्य परिष्वज्येदमब्रुवन् ॥२६॥

देवा ऊचु

वय तेऽजितय प्राप्ता जाश्रम भद्रमस्तु ते । काम सम्पाद्यता तात पितृणा समयोचितम् ॥२७॥

पुत्राणा हि परो धर्म पितृशुश्रूषण सताम् । अपि पुत्रवता ब्रह्मन् किमुत ब्रह्मचारिणाम् ॥२८॥

आचार्यो ब्रह्मणो मूर्ति पिता मूर्ति प्रजापते । प्राप्ता महत्सतेर्मूर्तिमाता साक्षात् क्षितेस्तु ॥२९॥

दयाया भगिनी मूर्तिधमस्यात्मातिथि स्वयम् । अग्नेरभ्यागतो मूर्ति सर्वभूतानि चात्मन ॥३०॥

तस्मात् पितृणामातानामार्ति परपराभवम् । तपसावनयस्तात सन्देश कर्तुमर्हसि ॥३१॥

वृणीमहे त्वोपाध्याय ब्रह्मिष्ठ ब्राह्मण गुरुम् । ययाञ्जसा विनेष्याम सपन्नास्तव तेजसा ॥३२॥

न गर्हयन्ति ह्यर्थं यविद्याङ्घ्र्यभिवादनम् । छन्दोभ्योऽन्यत्र न ब्रह्मन् वयो ज्यैष्ठ्यस्य कारणम् ॥

श्रुतिरुवाच

अभ्यर्चित सुरगणै पौरोहित्ये महातपा । स विश्वरूपस्तानाह प्रसन्न श्रृक्ष्णया गिरा ॥३४॥

विश्वरूप उवाच

विगर्हित धमशीलैर्ब्रह्मवर्च उपव्ययम् । कथं नु मद्विधो नाया लोकेऽशैरभिधाचितम् ।

प्रत्याख्यास्यति तच्छिष्य स एव स्वार्थ उच्यते ॥३५॥

अकिञ्चनाना हि घन शिलोच्छन तेनेह निर्वर्तितवाधुसञ्जिय ।

कथं विगर्हो नु करोम्यधीश्वरा पौरोधस हृष्यति येन दुर्मति ॥३६॥

तयापि न प्रतिभूया गुरुभि प्रायित कियन् । भवता प्रार्थित सर्व प्राणैरर्थैश्च साधये ॥३७॥

श्रीशुक उवाच

तेन्य एव प्रतिश्रुत्य विश्वरूपो महातडा । पौरोहित्यं कृतधनं परमेण समाधिना ॥३८॥
 मुरदिपा भिय गुतामौशनस्यापि विनया । आच्छिच्छादां महेन्द्राय वैष्णव्या विनया विभु ३९
 यया गुत सहस्राधो जिग्नेऽसुरन्मविभु । ता प्राह स महेन्द्राय विश्वरूप उदारधी ॥४०॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसां संहितायां षष्ठस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः

राजोवाच

यया गुत सहस्राध सवाहान् रिपुसैनिकान् । प्रोढन्निव विनिजित्य त्रिलोक्या बुभुजे भियम् ॥ १ ॥
 भगवन्तममात्मादि बभूव नारायणात्मकम् । यथाऽऽततायिनं शत्रून् येन गुप्तोऽजयन्मूढे ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच

वृत पुरोहितस्त्वाष्टो महेन्द्रायानुपृच्छते । नारायणाख्यं वमाह तदिहैकमना शृणु ॥ ३ ॥

विश्वरूप उवाच

घौलाद्भ्रिपाणिराचम्य सपवित्र उदङ्मुख । इतस्त्वाङ्गकरन्यासो मन्त्राभ्यावागम्यत शुचि ॥४॥
 नारायणमयं वरं सन्नखेद् भय आगते । पादयोजानुनोरुर्वासदरे हृदयोरसि ॥ ५ ॥
 मुरे शिरस्यानुपूर्व्यादोङ्कारादीनि विन्यसेत् । ॐ नमो नारायणायेति विषयमयापि वा ॥ ६ ॥
 करन्यासं ततः कुर्याद् द्वादशाक्षरविधया । प्रणवादियकारान्तमनुस्त्वद्गुह्यपर्वमु ॥ ७ ॥
 न्यसेद्भृदय ओङ्कारं विकारमनु मूर्धनि । पकारं तु भ्रुवोर्मध्ये णकारं शिखायां दिशेत् ॥ ८ ॥
 वेसरं नेत्रयोयुञ्ज्यान्कारं सर्वसिंघपु । मकारं मूत्रमुद्दिश्य मन्त्रमूर्तिर्भवेद् बुध ॥ ९ ॥
 सविसर्गं षडन्तं तत् सर्वदिक्षु विनिर्दिशेत् । ॐ विष्णवे नमः इति ॥१०॥
 आत्मानं परमं ध्यायेद्ध्ययं पट्याक्षिभिर्युतम् । त्रिधातेजस्तपामूर्तिमिमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥११॥

ॐ हरिर्विदध्यान्मं सर्वरक्षां न्यस्ताद्भ्रिपद्मं पतनेन्द्रपृष्ठे ।

दरारिचमासिगदेषु चापपाशान् दधानोऽष्टगुणोऽष्टबाहुः ॥ १२ ॥

जलेषु मां रक्षतु मत्स्यमूर्तिं यादोगणैर्म्यो वरुणस्य पाशात् ।

स्थलेषु मां यावदुयामनोऽन्यात् त्रिविधं खेडवतु विश्वरूप ॥ १३ ॥

दुर्गेष्वट्पाणिमुखादिषु प्रभु पाषाणसिंहोऽसुरयूयवारि ।

विमुञ्चतो यस्य महाद्रहाव दिशो विनेदुर्न्यपतश्च गभा ॥ १४ ॥

रक्षत्वसौ माध्वनि यज्ञकल्प स्वदष्टयोनीतधरो वराह ।

रामोऽद्रिदृढपथ विप्रवासे सलक्ष्मणोऽन्याद् भरताम्रजोऽस्मान् ॥ १५ ॥

मामुप्रधर्मादखिलात् प्रमादानारायण पातु नरश्च हासत् ।
 दत्तस्त्वयोगादययोगनाथ पायाद्गुणेशः कपिल कर्मबन्धात् ॥ १६ ॥
 धनुःकुमारोऽवतु कामदेवाद्ययशीषा मा पयि देवहेलनात् ।
 देवर्षिर्वर्यं पुरुषाचनान्तरात् कूर्मा हरिर्मा निरयादशेषात् ॥ १७ ॥
 धन्वन्तरिर्भगवान्पात्यपभ्याद् दन्द्वाद् भयादृषभो निर्जितात्मा ।
 यशश्च लोकादवतान्ननान्ताद् बलो गणात् प्रोषवशादहीन्द्र ॥ १८ ॥
 द्वैपायनो भगवानप्रबोधाद् बुद्धस्तु पाखण्डगणात् प्रमादात् ।
 कल्कि कले कालमलात्प्रपातु धमायनायारुहतावतार ॥ १९ ॥
 मा केशवो गदया प्रातरब्धाद् गोविन्द आसन्नयमात्तरेणु ।
 नारायण प्राह्ण उदात्तशक्तिर्मध्यन्दिने विष्णुररीद्रपाणि ॥ २० ॥
 देवोऽपरारहे मधुहोप्रघन्वा सध त्रिधामावतु माधवो माम् ।
 दोषे हृषीकेश उताधरात्रे निशीथ एकोऽवतु पद्मनाभ ॥ २१ ॥
 श्रीवत्सधामापररान इश प्रत्यूष ईशोऽधिधरो जनार्दन ।
 दामोदरोऽप्यादनुसंध्य प्रभाते विश्वेश्वरो भगवान्कालमूर्ति ॥ २२ ॥
 चक्र युगान्तानलतिग्मनेमि भ्रमत् समन्ताद् भगवत्प्रयुक्तम् ।
 दन्दग्वि दन्दग्विरिसैन्यमाशु कक्ष यया वातसखो हुताश ॥ २३ ॥
 गदेऽशनिसयनविस्कुलिङ्गे निधिगिदि निधिग्व्यजितप्रियासि ।
 कूष्माण्डवैनायक्यक्षरक्षोभूतग्रहाश्रूणय चूर्णयारीन् ॥ २४ ॥
 त्व यातुघानप्रमयप्रेतमातृपिशाचविप्रग्रहघोरदृष्टीन् ।
 दरेन्द्र विद्रावय कृष्णपूरितो भीमस्वनोऽरेर्हृदयानि कम्पयन् ॥ २५ ॥
 त्वं तिग्मचारुशिवरारिसैन्यमीशप्रयुक्तो मम छिषि छिन्धि ।
 चभूपि चर्मञ्छतचन्द्र छादय द्विधामघोना हर पापचनुषाम् ॥ २६ ॥

यनोभय प्रहेम्योऽभूत् केतुम्यो नृभ्य एव च । सरीसृपभ्यो दद्विभ्यो भूतेभ्योऽहोभ्य एव वा ॥ २७ ॥
 सवाण्येतानि भगवन्नामरूपास्त्रकीर्तनात् । प्रयान्तु सधय सद्यो ये न श्रेय प्रतीरका ॥ २८ ॥
 गरुडो भगवान्स्तोत्रस्तोमश्छन्दोमय प्रभु । रक्षत्वशेषकृच्छ्रेभ्यो विप्रकसेन स्वनामभि ॥ २९ ॥
 सर्वापद्भ्यो हरेनामरूपयानायुधानि न । बुद्धीन्द्रियप्रन प्राणान् पान्तु पार्श्वदभूषणाः ॥ ३० ॥
 तथा हि भगवान्नेष वस्तुत सदसच्च यत् । सत्येनानेन न सर्वे यान्तु नाशमुपद्रवा ॥ ३१ ॥
 स्वयम् । भूषणायुधलिङ्गाख्याधचेक्षकी स्वमायया ॥ ३२ ॥
 तेनैव हरि । पातु सर्वं स्वरूपैर्न सदा सवत्र सर्वथा ॥ ३३ ॥

विदिधु दिक्षून्वमघ समतादन्तबहिर्भगवान् नारसिंह ।

प्रहायैल्लोकभय स्वनेन स्वतेजसा प्रस्तसमस्ततेजा ॥ ३४ ॥

मघवदिदमारयात वम नारायणात्मकम् । विजेभ्यस्यञ्जसा येन श्रितोऽमुरयूपान् ॥ ३५ ॥

एतद् धारयमाणस्तु य य वश्यति चक्षुषा । पदा वा सस्पृशेत् सद्य साध्वसात् स विमुच्यते ॥ ३६ ॥

न कुतश्चिद्वय तस्य विद्या ध्यायतो भवेत् । राजदस्युग्रहादिभ्यो व्याघ्रादिभ्यश्च कर्हिचित् ॥ ३७ ॥

इमा विद्यापुरा कश्चित् कौशिको धारयन् द्विज । योगधारणया स्वाङ्ग जही स मरुध्वनि ॥ ३८ ॥

तस्योपरि विमानेन गार्धर्षपतिरेकदा । ययौ चिधरय स्त्रीभिर्वृतो यत्र द्विजक्षय ॥ ३९ ॥

गगनात्पतत् सद्य सविमानो ह्यवाक्शिरा । सवालखिल्यवचनादस्योपादाय विस्मितः ।

प्रास्य प्राचीसरस्वत्या स्नात्वा घाम स्वमवगात् ॥ ४० ॥

श्रीशुक उवाच

य इदं शृणुयात् फले यो धारयति चादत । त नमस्यन्ति भूतानि मुच्यते सर्वतोभयात् ॥ ४१ ॥

एता विद्यामधिगतो विश्वरूपान्छतननु । त्रैलोक्यलक्ष्मीं बुभुजे विनिर्जित्य मृधेऽमुरान् ॥ ४२ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्सा सहितायां षष्ठस्कन्धे नारायणवर्मकथनं नानाप्रमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

अथ नवमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तस्यासन् विश्वरूपस्य शिरासि त्रीणि भारत । सोमपीथं सुरापीथमत्रादमिति शुभम् ॥ १ ॥

स वै कर्हिपि देवेभ्यो भागं प्रपद्यमुच्चैः । अवदद् यस्य तितरो देवा सप्रभयं नृप ॥ २ ॥

स एव हि ददौ मां परीक्षमसुरान् प्रति । यजमानोऽवहद् भागं मातृस्नेहवशानुग ॥ ३ ॥

तद् देवहेलनं तस्य घमालीकं सुरेश्वर । आलक्ष्य तरसा भीतस्तच्छीषाण्यच्छिनद् रुपा ॥ ४ ॥

सोमपीथं तु यवस्य शिर आसीत् कविञ्जल । कृत्विङ्कं सुरापीथमत्रादयत् स तित्तिरि ॥ ५ ॥

ब्रह्महत्यामञ्जलिना जग्राह यदपीश्वर । सवत्सरान्ते तदद्य भूतानां स विश्वदये ।

भूम्यम्बुतनुमयोपिदम्यश्चतुषा ह्यभजदरि ॥ ६ ॥

भूमिस्तुरीयं जग्राह सातपूरवरेण वै । इरिणं ब्रह्महत्याया रूपं भूमौ प्रदश्यते ॥ ७ ॥

सुर्मं छेदविरोहेण वरुणं जगद्गुह्यमा । तेषां निर्घासरूपेण ब्रह्महत्या प्रदश्यते ॥ ८ ॥

शश्वत् कामवरेणाहस्तुरीयं जगद्गुह्यं स्त्रिय । रजोरूपेण तास्वहो मासि मासि प्रदश्यते ॥ ९ ॥

द्रव्यभूयोवरणापस्तुरीयं जगद्गुह्यं लम् । तासु बुद्धदपेनाभ्या दृष्टं तदरति क्षिपन् ॥ १० ॥

इतपुत्रस्ततस्त्वष्टां शुश्रूषे द्रायं शत्रवे । इन्द्रशत्रो विवर्धस्व मा चिरं जहि विद्विषम् ॥ ११ ॥

अथान्याहार्यपचनादुत्थितो घोरदशन । कृतान्त इव लोकानां युगात्तममये यया ॥ १२ ॥

विष्वग्विबधमानं तमिषुमानं दिने दिने । दग्धशैलप्रतीकांशं सन्ध्याभ्रानिस्वर्चसम् ॥ १३ ॥

तत्तत्तान्नशिखाश्मश्रु मन्वाह्नाकाग्रलोचनम् ॥ १४ ॥

देदीप्यमाने त्रिशिखे शूल आरोप्य रोदसी । नृत्यन्तमुन्नदन्त च चालयन्त पदा महीम् ॥ १५ ॥
दरीगम्भीरवक्त्रेण पिबता च नभस्तलम् । लिहता जिह्वयक्षाणि प्रसता भुवनत्रयम् ॥ १६ ॥
महता रौद्रदष्ट्रेण जृम्भमाण मुहुर्मुहुः । विव्रस्ता दुद्रुबुर्लाका वीक्ष्य सर्वे दिशो दश ॥ १७ ॥
येनावृता इमे लोकास्तमसा त्वाष्ट्रमूर्तिना । स वै शूत्र इति प्रोक्त पाप परमदारुण ॥ १८ ॥
त निजघ्नुरभिद्रुत्य सगणा विबुधप्रभा । स्वै स्वैर्दिव्यास्त्रस्त्राधे सोऽग्रसत् तानि कुत्स्नय
ततस्ते विसिता सर्वे विपण्णा ग्रस्ततेजस । प्रत्यञ्चमादिपुरुषमुपतस्थ समाहिता ॥ २० ॥

देवा ऊचुः

वाय्वम्बरान्यपक्षितयस्त्रिलोका ब्रह्मादयो ये वयमुद्रिजन्त ।
इराम यस्मै बलिमन्तकोऽसौ विभेति यस्मादरण ततो न ॥ २१ ॥
अविस्मित त परिपूणकाम स्वेनैव लाभेन सम प्रशान्तम् ।
विनोपसर्पत्यपर हि बालिश श्वलाङ्गुलेनातितितर्तिः सिन्धुम् ॥ २२ ॥
यस्योरुशृङ्गे जगती स्वनाव मनुर्ययाऽऽबध्य ततार दुर्गम् ।
स एव नस्त्वाष्ट्रभयाद् दुरन्तात् प्राताऽऽश्रितान् वारिचरोऽपि नूनम् ॥ २३ ॥
पुरा स्वयभूरपि सयमाम्भस्युदीर्णवातोर्मिरवे कराले ।
एकोऽरविन्दात् पतितस्ततार तस्माद् भयाद् येन स नोऽस्तु पार ॥ २४ ॥
य एक इशो निजमायया न ससर्ज येनानुसृजाम विश्वम् ।
वय न यस्यापि पुर समीहत पश्याम लिङ्गं पृथगीशमानिन ॥ २५ ॥
यो न सपत्नैर्भृशमर्द्यमाना देवर्षिर्तिर्यङ् नृपु नित्य एव ।
कृतावतारस्तनुभि स्वमायया कृत्वाऽऽत्मसात्वाति युगे युगे च ॥ २६ ॥
तमेव देव वयमात्मदैवत पर प्रधान पुरुष विश्वमन्यम् ।
ब्रजाम सब शरण शरण्य स्वाना स नो घास्यति श महात्मा ॥ २७ ॥

श्रीशुक्र उवाच

इति तेषा महाराज मुराणामुपतिष्ठताम् । प्रतीच्या दिश्यभूदावि शङ्खचक्रगदाधर ॥ २८ ॥
आत्मतुल्यै षोडशभिर्विना श्रीवत्सकौस्तुभौ । पशुपाशितमुद्भिद्रशरदम्बुरुद्वैक्षणम् ॥ २९ ॥
दृष्ट्वा तमवनौ सर्वे इक्षणाह्लादविह्वला । दण्डवत् पतिता राजञ्छनैरुत्थाय तुष्टुवु ॥ ३० ॥

देवा ऊचुः

नमस्ते यशवीयाय वयसे उत ते नम । नमस्ते ह्यस्तचक्राय नम सुपुरुहूतये ॥ ३१ ॥
यत्ते गतीना तिसृणामीशितु परम पदम् । नावाचीनो विसर्गस्य धातवैदितुमर्हति ॥ ३२ ॥

ॐ नमस्तेऽस्तु भगवन्नारायण वासुदेवादिपुरुष महापुरुष महानुभाव परममङ्गल
 परमकल्पाण परमकारुणिक केवल जगदाधार लोकैकनाथ सर्वेश्वर लक्ष्मीनाथ परमहृत्परिप्राजकै
 परमेणात्मयोगसमाधिना परिभाषितपरिष्कृतपारमहृत्स्यधर्मेणोद्घाटिततम कपाटद्वारे चित्तेऽपाकृत
 आत्मलोके स्वयमुपलब्धनिजसुखानुभवो भवान् ॥३३॥ दुरवबोध इव तवाय विहारयोगो
 यदशरणोऽशरीर इदमनवेक्षितास्तत्समवाय आत्मनैवाविक्रियमाणेन सगुणमगुण सृजसि पाप्मि
 हरसि ॥३४॥ अथ तत्र भवान् किं देवदत्तवदिह गुणविसर्गपतित पारतन्त्र्येण स्वकृत
 कुशलाकुशल फलमुपाददात्याहोस्विदात्तमराम उपशमशील समञ्जसदर्शन उदास्त इति ह वाच
 न विदाम ॥ ३५ ॥ न हि विरोध उभय भगवत्परिगणितगुणगण इश्वरेऽनवगाह्य
 माहात्म्येऽर्वाचीनविकल्पवितर्कविचारप्रमाणाभासकुतर्कशास्त्रकलितान्त करणाभयदुरवग्रहवादिना
 विवादानवशर उपरतसमस्तमायामये केवल एवात्ममायामन्तर्धाय को न्वर्था दुर्घट इव भवति
 स्वरूपद्वयाभावात् ॥ ३६ ॥ समविषममतीना मतमनुसरसि यथा रञ्जुखण्ड सर्पादि
 धियाम् ॥३७॥ स एव हि पुन सयवस्तुनि वस्तुस्वरूप सर्वेश्वर सकलजगत्कारणनारण
 भूत सर्वप्रत्यगात्मत्वात् सर्वगुणाभाषोपलक्षित एक एव पर्यवशेषित ॥ ३८ ॥ अथ ह वाच
 तव महिमाभूतसमुद्रविषुषा सृष्टदवलीढया स्वमनसि निध्म्यदमानानवरतमुत्तेन वि
 स्मारितहृष्टश्रुतविषयसुखलेशाभासा परमभागवता एकान्तिनो भगवति सर्वभूतप्रियमुद्दि सवात्मनि
 निरता निरन्तर निर्द्वतमनस कथमु ह वा एते मधुमयन पुन स्वाथकुशला ह्यात्मप्रियमुद्द
 साधवस्तवचरणाम्बुजानुसेवा विमुजति न यत्र पुनरय सगरपर्यावर्त ॥ ३९ ॥
 त्रिभुवनात्मभवन त्रिविक्रम त्रिनयन त्रिलोकमनोहरानुभाव तवैव विभूतयो दितिजदनुजादयश्चापि
 तेषामनुपक्रमसमपोऽप्यमिति स्वात्ममायया सुधनरमृगमिभितजलचराकृतिभिर्घषापराच दण्ड
 दण्डधर दधर्ध एवमेतमपि भगवज्ज्ञाहि त्वाग्रसुत यदि मन्यसे ॥ ४० ॥ अस्माक
 तावकानां तव नरानां तत ततामह तव चरणनलिनयुगलध्यानानुबद्धहृदयनिगडानां स्वलिङ्ग
 विवरणेनात्मसात्त्वानामनुकम्पानुरक्षितविद्यदरुचिरशिथिरसितावलोकनेन विगलितमधुरमुख
 रसाभूतकल्या चान्तस्तापमनेचार्यति शमयितुम् ॥ ४१ ॥ अथ भगवत्स्वात्मनि निहित
 जगदुत्पत्तिस्थितिलयनिमित्तायमानादिच्यमायाविनोदस्य सकलजीवविकायानामन्तर्हृदयेषु चरिष्यि
 च ब्रह्मप्रत्यगात्मस्वरूपेण प्रधानरूपेण च यथादेशकालदेशवस्थानविशेष तदुपादानोपलम्भक
 सर्वप्रत्ययसाक्षिण आकाशशरीरस्य साक्षात् परब्रह्मण परमात्मन कियानिह वा
 विज्ञापनीय स्याद् विस्फुलिङ्गादिभिरिव हिरण्यरेतस ॥ ४२ ॥ अत एव
 भगवत परमगुरोस्तव चरणशतपलाशच्छाया विविधजिनसगर

अथो इह जहि त्वाहू प्रसन्त भुवनत्रयम् । प्रसन्ति येन न कृष्ण तेजास्यस्त्रायुधानि च ॥४४॥
 हसाय दहनित्याय निरीक्षकाय कृष्णाय मृष्टयशसे निरुपक्रमाय ।
 सरसप्रहाय भवगान्धनिजाश्रमातावन्ते परीष्टगतये हरये नमस्ते ॥४५॥

श्रीशुक उवाच

अधैवमीडितो राजन् सादर निदशेहरि । स्वमुपस्थानमाकर्ण्य प्राह तानभिनन्दितः ॥४६॥

श्रीभगवानुवाच

प्रीतोऽहं व सुरभ्रेष्ठा मदुपस्थानविद्यया । आत्मैश्वर्यैर्मृति पुषा भक्तिश्चैव यया गयि ॥४७॥
 किं दुराप मयि प्रीते तथापि विबुधर्षभा । मय्येकान्तमतिनान्यन्मतो वाञ्छति तत्त्ववित् ॥४८॥
 न वेद कृष्ण श्रेय आत्मनो गुणवस्तुहक् । तस्य तानिच्छतो यच्छेद् यदि सोऽपि तथाविधः ॥४९॥
 न्वय नि श्रेयस निद्वान् न प्रकृत्यशाय कर्म हि । नराति रोगिणोऽप्यथ वाञ्छतो हि भिषक्तमः ॥५०॥
 मधवन् यात भद्र नो दध्यञ्चमृषिसत्तमम् । विद्यामततप सार गात्र याचत माचिरम् ॥५१॥
 स वा अधिगतो दध्यहृदश्चिन्त्या ब्रह्म निष्कलम् । यद्वा अभ्यशिरो नामतयोरमरता ध्यापात् ॥५२॥
 दध्यद्वायव्यवर्णस्त्वष्ट्रे कर्माभिर्य मदात्मकम् । विश्वरूपाय यत् प्रादात् त्वष्टा यत्त्वमघाहृतः ॥५३॥
 युष्मभ्य याचितोऽश्चिन्त्या धर्मशोऽङ्गानि दास्यति । ततस्तैरायुधभ्रेष्ठो विश्वकर्मविनिर्मितः ।

येन वृत्रशिरो हता मतेज उपबृंहित ॥५४॥

तस्मिन् विनिहते यूय तेजोऽस्त्रायुधसम्पद । नूय प्राप्तयय भद्र वो न हिंसन्ति च मयरात् ॥५५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराण पारमहर्ष्या संहितायां षष्ठस्कन्धे नवमोऽध्यायः ॥१॥

अथ दशमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इन्द्रमेव समादिश्य भगवान् विश्वभावन । पश्यतामनिमेषाणा तथैषा ददः ॥१॥
 तथाभियाचितो देवैर्ऋषिराघर्वणो महान् । मोदमान उवाचेद प्रदत्तः भारत ॥२॥
 अपि वृदारका यूय न जानीय शरीरिणाम् । सस्याया यस्त्वभिद्रोहो दुःस्वप्नेनाह ॥३॥
 जिजीविषूणा जीवानामात्मा प्रेष्ठ इहेषित । क उत्सहेत त दातु मिष्टयशाय विष्णवे ॥४॥

देवा ऊचुः

किं नु तद् दुस्त्यज ब्रह्मन् पुषा भूतानुकम्पिनाम् । भवद्विधाना महत्य पुनश्चोऽहं यममण्डलम् ॥५॥
 ननु स्वार्थपरो लोको न वेद परसङ्कटम् । यदि वेद् न याचत नैन नाह यदीह ॥६॥
 ऋषिरुवाच

धर्मं य भोक्तुकामेन यूयं मे प्रत्यदाहता । एष व प्रियमानसः स तव मत्तव ॥७॥
 योऽध्रुवेणात्मना नाथा न धर्मं ॥८॥ इति श्रीमद्भागवते पष्ठस्कन्धे दशमोऽध्यायः ॥१॥

एतावानव्ययो धर्म पुण्यदलोन्नेरुपासित । यो भूतशोकहर्षाम्यामात्मा शोचति दृष्यति ॥९॥
अहो दयमहो कष्ट पारक्यै क्षणभङ्गुरै । यत्रोपकुयादस्वार्थैर्मर्त्य स्वशतिविमरै ॥१०॥

श्रीशुक उवाच

एष कृतव्यवसितो दण्डह्वायवणस्तनुम् । परे भगवति ब्रह्मण्यात्मान सनयञ्जहौ ॥११॥
यताक्षामुमनोनुद्विस्तत्त्वदृग् ध्वस्तबन्धन । आश्रित परम योग न देह वृत्तुधे गतम् ॥१२॥
अधेन्द्रो वज्रमुग्र्यम्य निर्मित विश्वकमणा । मुने शुक्तिभिरुत्तितो भगवत्तेजसान्वित ॥१३॥
वृत्तो दवगणे सर्वैर्गजेन्द्रोपर्यशोभत । स्तूयमानो मुनिगणैस्त्रैलोक्य हर्षपत्रिव ॥१४॥
वृत्रमभ्यद्रवच्छत्तुमसुरानीकयूष्यै । पयस्तमोजसा राजन् क्रुद्धो रुद्र इवान्तकम् ॥१५॥
तत मुराणामसुरे रण परमदारुण । त्रेतामुरे नर्मदायामभवत् प्रथमे युगे ॥१६॥
रुद्रेर्वसुभिरादित्यैरश्वभ्या पितृवह्निभि । मरुद्भिर्भ्रुंभुभि साध्यैर्विद्वेदेवैर्मरुत्यतिम् ॥१७॥
हृष्टा वज्रधर शक्र रोचमान स्वया क्रिया । नामृष्यत्रसुरा राजन् मृधे वृत्रपुर घरा ॥१८॥
नमुचि शम्भरोऽनवादिमूर्धाश्रुपभोऽम्बर । इयम्रीव शङ्कुशिरा विप्रचित्तिरयोमुख ॥१९॥
पुलोमा वृषयवा च प्रहेतिर्हेतिरुत्कल । दैतया दानवा यक्षा रक्षाणि च सहस्रश ॥२०॥
मुमालिमालिप्रमुखा कार्तस्वरपरिच्छदा । प्रतिधिभ्येन्द्रसेनाग्र मृत्योरपि दुरासदम् ॥२१॥
अम्यर्दयत्रसम्भ्राता सिंहनादेन दुर्मदा । गदाभि परिघेर्बाणे प्रासमुद्ररतोमरै ॥२२॥
शूले परश्वधै खड्गे शतग्रीभिमुशुण्डिभि । सप्त'डवाकिरन् शस्त्रैस्त्रैश्च विबुधर्षमान् ॥२३॥
न तेऽहदयन्त सञ्जज्ञा गरजाल समन्तत । पुङ्गवानुपुङ्गपतितर्प्योतीपीव नभोधनै ॥२४॥
न ते शस्त्रास्त्रयर्षोषा ह्यासेदु सुरसैनिकान् । छिन्ना विदपये देदेलुहस्ते सहस्रधा ॥२५॥
अथ क्षीणास्त्रशस्त्रीषा गिरिशृङ्गद्रुमोपले । अम्यवर्षन् सुरजल चिच्छिदुस्ताश्च पूर्ववत् ॥२६॥

तान्न उतान् स्वस्तिमतो निशाम्य शस्त्रास्त्रपूरीष्य वृत्रनाया ।

द्रुमेर्दपद्रिर्विविचाद्रिशृङ्गैरविशतास्तनुमुरिद्रसैनिकान् ॥२७॥

सर्वे प्रयासा अभवन् विमोघा कृता कृता देवगणेषु दैत्यै ।

कृष्णानुकूलेषु यथा महत्सु क्षुद्रै प्रयुक्ता वशती रुक्षवाच ॥२८॥

ते स्वप्रयास वितर्ध निरीक्ष्य हरावभक्ता हतयुद्धदपा ।

पलायनायाजिमुले विसृज्य पति मनस्ते दधुरात्तसारा ॥२९॥

वृनोऽमुरास्ताननुगान् मनस्वी प्रधावत प्रेक्ष्य बभाप पतत् ।

पलायित प्रेक्ष्य बल च भग्न भयेन तीव्रेण विहस्य वीर ॥३०॥

कालोपपन्ना रुचिरा मनस्विनामुवाच वाच पुरुषप्रवीर ।

दे विप्रचित्ते नमुचं पुलोमन् मयानवञ्छम्बर मे शृणुध्वम् ॥३१॥

जातस्य मृत्युर्धुव एष सर्वतः प्रतिक्रिया यस्य न चेह क्लृप्ता ।
लोको यद्यश्वाय ततो यदि ह्यमु को नाम मृत्यु न वृणीत मुक्तम् ॥३२॥
द्वौ समताविह मृत्यू तुरापो यद् प्रक्षसन्धारणया जितामु ।
कलेवर योगरतो विजहाद् यदमणीर्वरशयेऽनिवृत्त ॥३३॥

इति भीमद्वागवते महापुराणे पारमहन्सा संहितायां पटस्कन्धे द्वादशतुरगसुखद्वयवर्णन नाम दशमोऽध्यायः ॥१०॥

अथैकादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

त एव शसतो धर्मं वच पत्युरचेतसः । नैवागृह्णन् भयव्रस्ता पलायनपरा नृप ॥ १ ॥
विशीर्यमाणा पृतनामामुरीमसुरपंभः । कालानुकूलैस्त्रिदशैः शाल्यमानामनायवत् ॥ २ ॥
इष्ट्वातप्यत सकुद्ध इन्द्रशत्रुरमपितः । तात्रिवार्यजसा राजत्रिभर्त्स्यैदमुवाच ह ॥ ३ ॥
किं व उच्चरितेमातुधावन्दि पृष्ठतो हतैः । न हि भीतवध आप्योन स्वर्ग्यं शूरमानिनाम् ४
यदि च प्रघने भद्रा साग वा क्षुद्रका हृदि । अग्रे तिष्ठतमात्र मे न चेद् प्राग्बुधे स्तुहा ॥ ५ ॥
एव मुरगणान् कुदो भीषयन् वपुषा रिपून् । व्यनदत् सुमहाप्राणो येन लोका विचेतसः ॥ ६ ॥
तेन देवगणा सर्वे वृत्रविस्फोटनेन वै । निपेतुमूर्च्छिता भूमौ यथैवाशनिना हता ॥ ७ ॥

ममर्दं पद्भ्यां सुरसैन्यमातुर निमीलिताश्च रणरङ्गदुर्मदः ।
गा कम्पयन्नुद्यतशूल ओजसा नाल वन यूथपतिर्यथोन्मदः ॥ ८ ॥
विलोक्य त वज्रधरोऽत्यमपितः स्वशत्रवेऽभिद्रवते महागदाम् ।
चिक्षेप तामापततोऽमुं सहा जग्राह वामेन करेण लीलया ॥ ९ ॥
स इन्द्रशत्रुः कुपितो भृशतया महेन्द्रवाह गदयोप्रविक्रमः ।
जवान् कुम्भस्थल उतदन् मृधे तत्कम सर्वे समपूजयन् नृप ॥ १० ॥
पेरावतो वृत्रगदाभिमुखो विधूणितोऽद्रि कुलिशाहतो यथा ।
अपासरद्भिन्नमुखः सहेन्द्रो मुञ्चन्नसक्तः सतधनुर्धृशार्तः ॥ ११ ॥
न सन्नवाहाय विपण्णचेतसे प्रायुङ्क्त भूय स गदा महात्मा ।
इन्द्रोऽमृतस्यन्दिकराभिर्मर्शवीतव्ययक्षतवाहोऽवतस्थः ॥ १२ ॥
स त नृपेन्द्राहवकाम्यया रिपु वज्रायुध भ्रातृद्वयं विलोक्य ।
सरश्च तत्कर्म नृशतमह शोकेन मोहेन हसन्जगाद ॥ १३ ॥

वृत्र उवाच

दिष्टया भवान् मे समर्पितो रिपुर्गो ब्रह्महा गुरुहा भ्रातृद्वयं च ।
दिष्टयानृणोऽद्याहमसत्तम त्वया मन्दहृत्निर्मितहृदयश्चिरात् ॥ १४ ॥

यो नोऽग्रजस्यात्मविदो द्विजातेर्गुरोरपापस्य च दीक्षितस्य ।
 विभ्रम्य खल्वेन शिरास्यवृधत् पथोरिवाकुरुण स्वर्गकाम ॥१५॥
 होश्रीदयाकीर्तिभिरुज्जित त्वा स्वकर्मणा पुरुषादथ गार्धम् ।
 कृच्छ्रेण मच्छूलविभिन्नदेहमस्पृष्टवह्नि समदति गृध्रा ॥१६॥
 अन्येऽनु वे त्नेह नृपमया ये ह्युतास्त्रा प्रहरन्ति मह्यम् ।
 तैभूतनाथान् सगणान् निघातत्रिगूलनिर्भिन्नगर्ल्यजामि ॥१७॥
 अयो हरे मे कुलिशेन वीर हता प्रमथ्येव शिरो यदीह ।
 तत्रानृणो भूतत्रलि विधाय मनस्विना पादरज प्रपत्स्ये ॥१८॥
 सुरेश कस्मात् हिनोपि वज्र पुर स्थिते वैरिणि मयमोघम् ।
 मा मशयिष्य न गदेव वज्र स्यात्त्रिष्वल् कृपणार्थव याचना ॥१९॥
 नन्वेव वज्रमव शक्तेजसा हरेर्दधीचक्षपसा च तेजित ।
 तनैव शत्रुं बहि विष्णुयत्रितो यतो हरिर्विजय आगुणास्तत ॥२०॥
 अह समाधाय मनो यथाऽऽह सङ्कल्पेणस्तद्वरणावबिन्दे ।
 त्वद्वज्रहोऽलितप्राग्यपाशो गतिं मुनेर्याम्यपविदलोक ॥२१॥
 पुषा किञ्चान्तधिया स्वकानाया सपदो दिवि नूमौ रथायाम् ।
 न राति यद् द्वेष उद्वेग आधिमद कलिव्यसन सम्प्रदास ॥२२॥
 त्रैवंगिकायासविधातमममत्पतिविधत्ते पुरुषस्य शक्र ।
 ततोऽनुमेयो भगवत्प्रसादो यो दुतभोऽकिञ्चनगोचरोऽन्यै ॥२३॥
 अह हरे तव पादैकमूलदासानुदासो भवितास्मि भूय ।
 मन म्मेतामुपतेगुणास्ते गृणीत वाक् कम करोतु काय ॥२४॥
 न नाकपृष्ठ न च पारमेश्वर न सार्वभौम न रक्षाधिपत्यम् ।
 न योगशिद्धीरपुनर्भव वा समज्जम त्वा विरहस्य काङ्क्षे ॥२५॥
 अज्ञातपक्षा इव मातर खगा स्तन्य यथा वत्सतरा धुधाता ।
 प्रिय प्रियव व्युपित विपण्णा मनोऽरविदाध दिदृधत्ते त्वाम् ॥२६॥
 ममोत्तमभोजनेषु सख्य सत्पारचने भ्रमत स्वकर्मभि ।
 त्वमाययाऽऽत्मात्मजदारोगेहेष्वासत्तचित्तस्य न नाथ भूयात् ॥२७॥

एति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्त्या सहितायां पष्ठस्कन्धे वृत्रसन्तोषदशो

अथ द्वादशोऽध्यायः

ऋषिरुवाच

एष जिहामुत्तप देहमाजौ मृत्यु वर विजयान्मन्यमान ।
 शूल प्रगृह्याभ्यपतत् सुरेन्द्र यथा महापुरुष कैटभोऽसु ॥ १ ॥
 ततो युगान्ताश्विकठोरजिह्मविष्य शूल तरसामुरेन्द्र ।
 क्षिप्त्वा महेन्द्राय विनय बीरो हतोऽसि पापेति रुषा जगाद ॥ २ ॥
 ख आपतत् तद् विचलद्महोत्सवत्रिरीक्ष्य दुष्प्रेक्ष्यमजातविह्वल ।
 वज्रेण वज्री शतवर्षणाच्छिनद् भुज च तस्योरगराजभोगम् ॥ ३ ॥
 छिन्नैकबाहु परिषेण वृत्र सरन्ध आसाद्य गृहीतवज्रम् ।
 हनौ तताडेन्द्रमयामरेभ वज्र च हस्तान्यपतमघोन ॥ ४ ॥
 वृत्रस्य कमातिमहान्मुत तत् सुरामुराक्षारणसिद्धस्र्पा ।
 अपूजयस्तत् पुरहूतसङ्कट निरीक्ष्य द्वाहेति विचुक्षुर्भृशम् ॥ ५ ॥
 इन्द्रो न वज्र जगृहे विलजितश्च्युतस्वहस्तादरिसत्रिधौ पुन ।
 तमाह वृत्रो हर आत्तवज्रो जहि स्वशत्रु न विपादकाल ॥ ६ ॥
 युयुत्सुता कुञ्चिदाततायिना जयस्तदैकत्र न वै परात्मनाम् ।
 विनैकमुत्सलितलयस्यितोश्चर सर्वशमाय पुरुष सनातनम् ॥ ७ ॥

लोका सपाला यस्येमे श्वसन्ति विवशा वशी । द्विजा इव शिचा वद्धा सकाल इह कारणम् ॥ ८ ॥
 ओज सहो बल प्राणममृत मृत्युमेव च । तमशाय जनो हेतुमात्मान मन्यते जडम् ॥ ९ ॥
 यथा दारुमयी नारी यथा यन्त्रमयो मृग । एष भूतानि मघवन्नीशतत्राणि विद्रिभो ॥ १० ॥
 पुरुष प्रकृतिर्व्यक्तमात्मा भूतेन्द्रियाशया । शत्रुवन्त्यस्य सर्गादौ न विना यदनुग्रहात् ॥ ११ ॥
 अविद्वानेवमात्मान मन्यतेऽनीशमीश्वरम् । भूतैः सृजति भूतानि ग्रसते तानि तैः स्वयम् ॥ १२ ॥
 आयु भी कीर्तिरैश्वर्यमाशिय पुरुषस्यया । मयन्त्येव हि तत्काळे ययानिच्छोविपर्यया ॥ १३ ॥
 तस्मादकीर्तियशोर्जयापजययोरपि । समा स्यात् सुखदुःखान्या मृत्युजीवितयोस्तया ॥ १४ ॥
 सत्त्व रजस्तम इति प्रकृतेर्नात्मनो गुणा । तत्र साक्षिणमात्मान यो वेद न स बध्यते ॥ १५ ॥
 पश्य मा निमित्तं शक्र वृक्षणायुधभुज मृधे । घटमान यथाशक्ति तव प्राणजिहीर्षया ॥ १६ ॥
 प्राणग्लहोऽयं समर इष्वक्षो बाहनासन । अत्र न शयतेऽमुष्य जयोऽमुष्य पराजय ॥ १७ ॥

श्रीशुक उवाच

इन्द्रो वृत्रवच भुत्वा गतालीकमपूजयत् । गृहीतवज्रं ग्रहस्तमाह गतविस्मय ॥ १८ ॥

इन्द्र उवाच

अहो दानव सिद्धोऽसि यस्य ते मतिरीदृशी । भक्त सर्वात्मनाऽऽत्मानं सुहृद् जगदीश्वरम् ॥१९॥
भवानतार्पामाया वै वैष्णवीं जनबोहिनीम् । यद् विहायामुर भाव महापुरुषता गत ॥२०॥
खल्विदं महदाश्चर्यं यद् रज प्रकृतेस्तव । यामुदव भगवति सत्वात्मनि हृदा मति ॥२१॥
यस्य भक्तिर्मगवति हरो नि भेयसेश्वरे । विनीहृतोऽमृताम्भोषो किं क्षुद्रे खातकोदके ॥२२॥

श्रीशुक उवाच

इति नृवाणाव योन्य धर्मजिह्वाधया नृप । युयुधाते महावीर्याविन्दवृत्रो युधामपती ॥२३॥
आविध्य परिघं वृत्र कार्णायसमरिन्दम । इन्द्राय प्राहिणाद् पोर वामहस्तेन मारिष ॥२४॥
स तु वृत्रस्य परिघं करं च करभोपमम् । चिच्छेद युगपदेवो वज्रेण शतपर्वणा ॥२५॥
दोभ्यामुच्छृत्तमूलाम्बा बभौ रक्तस्रवोऽसुर । छिन्नपक्षो यथा गोत्रं खाद भ्रष्टो वज्रिणा हत ॥२६॥
कृत्वाधरा इतु भूमौ दैत्यो दि युत्तरा इतुम् । नभोगम्भीरवनत्रेण छेदितोऽवणजिह्वया ॥२७॥
दष्टाभि कालकल्याभिर्मर्षदिव जगत्त्रयम् । अतिमानमहाकाय आश्रिपस्तरसा गिरीन् ॥२८॥
गिरिराट्पादचारीव पद्भ्या निजस्यन्महीम् । जग्राथ स समावाद्य वज्रिण सहवाहनम् ॥२९॥
महाप्राणो महावीर्यो महाधर्म इव द्विपम् । वृत्रप्रस्तं तमालक्ष्य सप्रजापतय मुरा ।

हा कष्टमिति निविष्णाश्चुकुस्तु समहृषय ॥ ३० ॥

निगीणाऽव्यसुरेन्द्रेण न ममारोदर गत । महापुरुषसज्जदो योगमायाबलेन च ॥३१॥
मित्रावज्रेण तत्कुक्षिर्निष्क्रम्य बलमिदं विभु । उच्चकर्तुं शिरः शत्रोगिरिः शृङ्गमिवौजसा ॥३२॥

वज्रस्तु तत्कथरमाशुवेगं कृन्तन् समन्तात् परिव्रतमान ।

न्यपातयत् तावदहगणेन यो ज्योतिषामयने वार्तइत्ये ॥ ३३ ॥

तदा च ते दुःसुमयो विनेदुर्गर्भवर्षिद्धा समहपि सङ्गा ।

वार्त्तमलिङ्गैस्तमभिष्टुवाना मन्त्रैमुदा कुसुमैरभ्यवपन् ॥ ३४ ॥

वृत्रस्य देहाग्निष्कान्तमात्मज्योतिरिन्दम । पश्यता सर्वलोकानामलोकं समपश्यत ॥३५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्यो संहिताया पद्यस्कन्ध वृत्रवधो नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥१२॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

वृत्रे हते त्रयो लोका विना शक्रेण भूरिद । सगला ह्यभवन् सद्यो विज्वरा निवृत्तेन्द्रिया ॥ १ ॥

देवपितृभूतानि दैत्या देवानुगा स्वयम् । प्रतिजग्मु स्वधिष्ण्यानि ब्रह्मेशो द्वादशस्ततः ॥ २ ॥

राजोवाच

इन्द्रस्यानिग्रहस्तु श्रोतुमिच्छामि भो मुने । येनासन् सुखिनो देवा हरेदुःखं कुतोऽभवत् ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच

वृत्रविक्रमसविम्रा सर्वे देवा सहर्षिभि । तद्वधावार्ययत्रिन्द्रनैच्छद्भीतो बृहद्वधात् ॥ ४ ॥

इन्द्र उवाच

स्त्रीभूजलद्रुमैरिनो विवस्वरूपवधोद्भवम् । विभक्तमनुगृह्णन्निवृत्तहत्या क माकर्ष्यहम् ॥ ५ ॥

श्रीशुक उवाच

शृण्वस्तदुपाकण्यं महेन्द्रमिदमश्रुवन् । याजयिष्याम भद्र त इयमेधेन मा स्म भै ॥ ६ ॥

इयमेधेन पुरुष परमात्मानमीश्वरम् । इष्ट्वा नारायण देव मोक्षयसेऽपि जगद्वधात् ॥ ७ ॥

ब्रह्महापितृहा गोप्त्रो मातृहाऽऽचार्यं हावधान् । श्वाद् पुल्कशको वापि गुह्यशेरन् यस्य कीर्तनात् ॥ ८ ॥

तमश्वमेधेन महामत्सेन श्रद्धान्वितोऽस्माभिरनुष्ठितेन ।

इत्वापि सव्रक्ष चराचर त्व न लिप्यसे किं उलनिग्रहेण ॥ ९ ॥

श्रीशुक उवाच

एव सञ्चोदितो विप्रैर्मरुत्त्वानहनद् रिपुम् । ब्रह्महत्या हते तस्मिन्नासवाद वृषाकपिम् ॥ १० ॥

तयेन्द्र स्मासहृत्ताप निर्दुतिनामुमाविशत् । ह्रीमन्त वाच्यताप्राप्त सुखयन्त्यपि नोगुणा ॥ ११ ॥

ता ददशानुषावन्ती चाण्डालीमिव रूपिणीम् । जरया वेपमानार्द्धी यश्मग्रस्तामसृक्पटाम् ॥ १२ ॥

विकीर्यपलितान् केशास्तिष्ठ तिष्ठेति भाषिणीम् । मीनगन्ध्यसुगन्धेन कुर्वती मार्गदूषणम् ॥ १३ ॥

नभो गतो दिश सर्वा सहस्राक्षो विशास्यते । प्रागुदीचीं दिश तूर्णं प्रविष्टो नृप मानसम् ॥ १४ ॥

स आवसत् पुष्करनालतन्तूनलब्धमोगो यदिहामिदूत ।

वर्षाणि साहस्रमलक्षितोऽन्त स चित्तयन् ब्रह्मवधादिमोक्षम् ॥ १५ ॥

तावत् त्रिणाक नहुष शशास वित्रातपोयोगरत्नानुभाव ।

स सम्पदैश्वर्यमदान्वबुद्धिर्नतिस्तिरश्वा गतिमिन्द्रपत्न्या ॥ १६ ॥

ततो गतो ब्रह्मगिरोपहृत श्रुतम्भरभ्याननिवारिताघ ।

पापस्तु दिग्देवतथा हतौजास्त नाभ्यभूदवित विष्णुपत्न्या ॥ १७ ॥

त च ब्रह्मर्षयोऽभ्येत्य इयमेधेन भारत । यथावद् दीक्षयाञ्चक्षु पुरुषाराधनेन ह ॥ १८ ॥

अयेज्यमाने पुरुषे सर्वदेवमयात्मनि । अश्वमेधे महेन्द्रेण वितते ब्रह्मवादिमि ॥ १९ ॥

स नै त्वाष्ट्रवधो भूयानपि पापचयो नृप । नीतस्तेनैव शून्याय नीहार इव भानुना ॥ २० ॥

स वाजिमेधेन ययोदितेन वितायमानेन मरीचिमिश्रै ।

इष्ट्वाधियज्ञ पुरुष पुराणमिन्द्रो महानास विधूतपाप ॥ २१ ॥

इद महारयानमशेषपाप्मना प्रक्षालन तीर्थपदानुकीर्तनम् ।

भक्त्युच्छ्रय भक्तजनानुवर्णन महेन्द्रमोक्ष विजय मरुत्वत ॥ २२ ॥

पठेयुराख्यानमिदं सदा युवा शृण्वन्त्ययो पर्वणि पवणीन्द्रियम् ।

यद्ययस्य निखिलायमोचनं रिपुञ्जयं स्वस्त्ययनं तथाऽऽयुजम् ॥ २३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्या संहितार्था षष्ठस्कन्धे रात्रविजयो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

परीक्षिदुवाच

रजस्तमं स्वभावस्य ब्रह्मन् वृत्रस्य पाप्मनं । नारायणे भगवति कयमासीद् दृढमिति ॥ १ ॥

देवानां शुद्धसत्त्वानामभूयोणां चामलात्मनाम् । भक्तिर्मुकुन्दवरणं न प्रायेणोपजायते ॥ २ ॥

रजोभिः समसंख्याता पार्ष्णिधैरिह जतवः । तेषां ये केचनेह तत्र श्रेयो वै मनुजादयः ॥ ३ ॥

प्रायो मुमुक्षुस्तस्मात् केचनैव द्विजोत्तमः । मुमुक्षूणां सहस्रेषु कश्चिन्मुच्यते सिध्यति ॥ ४ ॥

मुक्तानामपि सिद्धानां नारायणपरायणम् । मुदुलभं प्रशान्तात्माकोटिध्वनिमहामुने ॥ ५ ॥

वृत्रस्तु तत्र कथं पारं सपलोमोपतापनम् । इत्थं दृढमिति कृष्ण आसीत् सप्राम उल्लेखे ॥ ६ ॥

अत्र न सगुणो भूयाञ्छोतु कौतूहलं प्रभो । यं पौरुषेण समरे सहस्राश्रमतोपयन् ॥ ७ ॥

सुत उवाच

परीक्षितोऽयं सप्रश्नं भगवान् पादरावणिम् । निशम्य भ्रह्मघानस्य प्रतिनन्द्य वचोऽब्रवीत् ॥ ८ ॥

श्रीशुक उवाच

शृणुष्वावहितो राजत्रितिहासमिमं यथा । धृतं द्वैपायनमुत्तारारदाद् दंढलादपि ॥ ९ ॥

जासीद् राजा सावभौमः शूरसेनेषु वै नृपः । चित्रकेतुरिति ख्यातो यस्यासीत् कामधुछ्मही १०

तस्य भार्यासदृक्षाणां सदृक्षाणि दशमवन् । सन्तानिकश्चापि नृपो न लेभे तान्मु सन्ततिम् ॥ ११ ॥

रूपोदार्यवयोजन्मविद्यैश्वर्यश्रियादिभिः । सम्पन्नस्य गुणैः सर्वैश्चिन्ता बन्ध्यापतेरभूत् ॥ १२ ॥

न तस्य सम्पदः सत्वा महिष्यो वामलोचनाः । सर्वमौमस्य भूक्षेयमभवन् प्रीतिहेतवः ॥ १३ ॥

तस्यैकदा तु भवनमङ्गिरा भगवाणपि । लोकाननुचरन्तानुपागच्छन्त्यहच्छया ॥ १४ ॥

तं पूजयित्वा विधिबन्धं प्रत्युत्थानार्हणादिभिः । वृत्तातिथ्यमुपासीदत् सुखासीनः समाहितः ॥ १५ ॥

महर्षिस्तमुपासीत प्रश्रयात्वनतः क्षितौ । प्रतिपूज्य महाराजं समाभाष्येदमब्रवीत् ॥ १६ ॥

अङ्गिरा उवाच

अपितेऽनामयं स्वस्तिं प्रकृतीनां तथाऽऽत्मनः । यथा प्रकृतिभिर्गुणैः पुमान् राजापि सप्तभिः ॥ १७ ॥

आत्मानं प्रकृतिष्वेव निधाय श्रेयं आप्नुयात् । राक्षसं तस्य प्रकृतयो नरदेवाहिताय ॥ १८ ॥

अपि दारा प्रजामात्या भृत्या श्रेण्योऽयं मन्त्रिणः । पौरा जानपदा भूपा आत्मजा वशवतिनः ॥ १९ ॥

यस्यात्मानुवशाश्चेत् स्यात् सर्वे तद्वशमाश्मे । लोका सपालायन्ति सर्वे बलिमतर्दिता ॥ २० ॥

आत्मनः प्रीयते नात्मा परतः स्वतः एव वा । लक्षयेऽलक्षकामत्वाचिन्तया शरत्सुखम् ॥ २१ ॥

एव विकल्पितो राजन् विदुषा मुनिनापि स । प्रभयावनतोऽभ्याह प्रजाकामस्ततो मुनिम् ॥२२॥

चित्रकेतुस्तथाच

भगवन् किं न विदित तपोशनसमाधिभि । योगिना ध्वस्तपापाना बहिरत्त शरीरिषु ॥२३॥
तथापि पृच्छतो नूया ब्रह्मब्राह्मनि चिन्तितम् । भवतो विदुषश्चापि चोदितस्त्वदनुज्ञया ॥२४॥
लोकालैरपि प्राप्या साम्राज्यैश्वर्यसम्पद । न नन्दयन्त्यप्रज मा क्षुत्तृट्काममिवापरे ॥२५॥
तत पाहि महाभाग पूर्वं सह गत तमः । यथा तरेम दुस्तार प्रजया तद्विधि न ॥२६॥

श्रीशुक उवाच

इत्ययित स भगवान् कृपाटर्द्रक्षण मुत । श्रपयित्वा चरु त्वाष्ट्र त्वष्टारमयजद्विनु ॥२७॥
ज्येष्ठा श्रेष्ठा च या राशो महिषीणा च भारत । नाग्रा कृतद्युतिस्तस्यै यशोऽच्छिष्टमदाद्दिज २८
अथाह नृपतिं राजन् भवितैकस्तवात्मज । हर्षशोकप्रदस्तुभ्यमिति ब्रह्ममुतो ययौ ॥२९॥
सापि तत्प्राशनादव चित्रकेतोरधारयत् । गर्भं कृतद्युतिर्दवी कृत्तिकाम्नेरिवात्मजम् ॥३०॥
तस्या अनुदिन गर्भं शुक्लवक्ष इवोद्भुप । बह्वधे शूरसेनेशतेजसा शनकैर्नृप ॥३१॥
अय काल उपावृत्ते कुमार समजायत । जनयच्छूरसेनाना शृण्वता परमा मुदम् ॥३२॥
दृष्टो राजा कुमारस्य स्नात शुचिरलङ्कृत । त्राचयित्वाऽऽशिषो विप्रै कारयामासजातकम् ३३
तेभ्यो हिरण्य रजत वासास्याभरणानि च । ग्रामान हयान् गजान् प्रादाद् धेनूनामर्जुनानि पट्
ववर्ष कामसन्त्येषा पर्जन्य इव देहिनाम् । घन्य यशस्यमायुष्य कुमारस्य महामना ॥३५॥
कृच्छ्रलब्धेऽय राजर्षेस्तनयेऽनुदिन यितु । यथा नि स्वस्य कृच्छ्राते धने स्नेहोऽववर्धत ॥३६॥
मानुस्त्वतितरा पुत्रे स्नेहो मोहसमुद्भव । कृतद्युते सपत्नीना प्रजाकामज्वरोऽभवत् ॥३७॥
चित्रकेतोरतिप्रीतिर्यथा दारे प्रजावति । न तथान्येषु सज्जो बाल ललयतोऽवहम् ॥३८॥
ता पर्यतप्यन्नात्मान गर्हयन्त्योऽभ्यगूयया । आनपत्येन दु तेन राशोऽनादरणेन च ॥३९॥
धिगप्रजा स्त्रिय पापा पत्युश्चापहृष्टममताम् । सुप्रजाभि सपत्नीभिदासीमिव तिरस्कृताम् ॥४०॥
दासीना को नु सन्ताप स्वामिन परिचर्यया । अमीक्ष्य लब्धमानाना दास्या दासीव दुर्भगा ४१
एव सन्दह्यमानाना सपत्न्या पुत्रसम्पदा । राशोऽसम्मतवृत्तीना विद्वेगे बलवानभूत् ॥४२॥
विद्वेपेनष्टमतय स्त्रियो दारुणचेतस । गर ददु कुमाराय दुमपा नृपतिं प्रति ॥४३॥
कृतद्युतिरजानन्ती सपत्नीनामघ महत् । सुप्त एवेति सञ्चिन्त्य निरीक्ष्य व्यचरद् गृहे ॥४४॥
शयान मुचिर बालमुपचार्य मनीषिणी । पुत्रमानय मे भद्रे इति धात्रीमचोदयत् ॥४५॥
सा शयानमुपप्रज्य दृष्ट्वा चोत्तारलोचनम् । प्राणेन्द्रियात्मभिस्त्यक्त इतास्मीत्यपतद् भुवि ४६
तस्यास्तदाऽऽकर्ण्य भृशानुर स्वर् घ्नत्या करान्यामुर उच्चकैरपि ।
प्रमिश्र्य राशौ त्वरयाऽऽत्मजान्तिक ददर्श बाल सहसा मृत मुतम् ॥ ४७ ॥

पपात भूमौ परिहृदया शुचा मुमोह विभ्रष्टशिरोरुहाम्बरा ॥ ४८ ॥
 ततो नृपान्त पुरवर्तिनो जना नराश्च नार्यश्च निशम्य रोदनम् ।
 आगत्य तुल्यव्यसना मुदु खितास्ताम्र व्यलीक रुदु कृतागत ॥ ४९ ॥
 ध्रुत्वा मृत पुत्रमरक्षितान्तक विनष्टदृष्टि प्रपतन् स्तलन् पयि ।
 स्नेहानुरधैधितया शुचा भृश विमूच्छितोऽनुप्रकृतिदिजैरुत ॥ ५० ॥
 पपात बालस्य स पादमूले मृतस्य विसस्तशिरोरुहाम्बराः ।
 दीर्घे श्वसन् चाणक्लेपरोधतो निरुद्धकण्ठो न शशाक भाषितुम् ॥ ५१ ॥
 पति निरीक्ष्योरुगुचापित तदा मृत च बाल सुतमेकसन्ततिम् ।
 जनस्य राशौ प्रकृतेश्च हृद्रुज सती दधाना विललाप चित्रचा ॥ ५२ ॥
 स्तनद्वय कुक्षुमगधमण्डित निपिञ्चती साञ्जनबाष्पविन्दुभि ।
 विस्तीर्य केशान् विगलत्त्वज मुत शुद्योच चित्र कुररीव सुस्वरम् ॥ ५३ ॥
 नहो विधातस्त्वमतीन बालिशो यस्त्वात्मसृष्ट्यप्रतिरूपमीहस ।
 परेऽनुजीवत्यपरस्य या मृतिर्विषयमश्चेत् स्वमसि ध्रुव पर ॥ ५४ ॥
 न हि ऋमदचेदिह मृत्युनमना शरीरिणामस्तु तदात्मकर्मभि ।
 न स्नेहपाशो निजसर्गवृद्धये न्वथ कृतस्त तमिम विवृक्षसि ॥ ५५ ॥
 त्रतात नार्हसि च मा नृपणामनायात्यक्तु विचक्ष्व पितरतव शोकतप्तम् ।
 अञ्जस्तरमे भवतामजदुस्तर यद् ध्वा त न याह्यकरणेन यमेन दूरम् ॥ ५६ ॥
 उत्तिष्ठ तात त हमे शिशवो बयस्यास्तवामाह्वयति नृपनन्दन सविहर्तुम् ।
 सुतश्चिरक्षयनया च भवान्परीतो मुदृक्ष्व स्तन पिब शुचो हर न स्वकानाम् ॥ ५७ ॥
 नाह तनूजो ददहो इतमङ्गला ते मुग्धस्मित मुदितवीक्षणमाननारब्धम् ।
 किं वा गतोऽस्य पुनरन्वयमन्यलो न नीतोऽनुणेन न शृणोमि कला गिरस्ते ॥ ५८ ॥

श्रीशुक उवाच

विलपन्त्या मृत पुत्रमिति चित्रकिलापनै । चित्रकेतुभृश ततो मुक्तकण्ठो रुरोद ह ॥ ५९ ॥
 तपोपिष्टपतो सर्वे दम्पत्योऽन्मदनुव्रता । रुदु स्म नरा नाय सर्वमाशीदचेतनम् ॥ ६० ॥
 एव रुदमलमायन नष्टसङ्गमनामकम् । ज्ञात्वाक्षिरा नाम मुनिराजगाम सनारदः ॥ ६१ ॥
 इति श्रीमद्भागवत महापुराणे पारमहर्ष्या महितायां पठस्कन्धे चित्रकेतुविकापो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

ऊचुर्मृतकोगन्ते पतित मृतकोपमम् । शोकाभिभूत राजान बोधयन्तो सद्गुप्तिभि ॥ १ ॥

तोऽय स्याच्च राजेन्द्र भगान् यमनुशोचति । त्वचास्य कतम सृष्टौ पुरेदानीमत परम् ॥ २ ॥
यथा प्रयान्ति सयान्ति स्मृतोवेगेन बाधुका । समुज्यन्ते विजुज्यन्ते तथा कान्तेन देहिनाः ॥ ३ ॥
यथा धानामुपै धाना भवन्ति न भवन्ति च । एव भूतेषु भूतानि चोदितानीशमायया ॥ ४ ॥
वयं च त्वं च ये चेमे तुल्यकालाश्वराचरा । ज ममृत्योयथापश्चात् प्राङ्मनमधुनापि भो । ५ ॥
भूतैर्भूतानि भूतेश सृजत्पवति हृत्यज । आत्मसृष्टेरस्वतः प्रेरनपक्षोऽपि बालयत् ॥ ६ ॥
दहेन देहिना राजन् देहादेहोऽभिजायते । गीजादेव यथा बीजं देहार्थं इव शाश्वत ॥ ७ ॥
देहदेहिभिर्भागोऽयमविवेककृत पुरा । जातिव्यक्तिविभागोऽयं यथा वस्तुनि कल्पित । ८ ॥

श्रीशुक उवाच

एवमाश्वासिता राजा चित्रकेतुर्दिजोत्तिभि । प्रमृज्य पाणिना वक्त्रमाधिग्लानमभाषत ॥ ९ ॥

राजोवाच

को युवा शानसम्पन्नो महिष्ठौ च महोयसाम । अवधूतेन वेपथु तूढाविह समागतौ ॥ १० ॥
चरन्ति ह्यवनी काम ब्राह्मणा भगवत्प्रिया । माहृशा ग्राम्यबुद्धीना रोषायो मत्तलिङ्गिन ॥ ११ ॥
कुमारो नारद ऋभुरक्षिरा देवलोऽसित । अपान्तरतमो व्यासो मार्कण्डेयोऽयं गौतम ॥ १२ ॥
वशिष्ठो भगवान् राम कपिलो बादरायणि । दुवासा याज्ञवल्क्यश्च जातूकर्ण्यस्तथाऽऽरुणि ॥ १३ ॥
रोमशश्च्यवनो दत्त आसुरि सप्तज्जलि । ऋषिर्वदशिरा बोधो मुनि पद्मशिरास्तथा ॥ १४ ॥
हिरण्यनाभ कौसल्य तुतदेव ऋतध्वज । एते परे च सिद्धेशाश्चरन्ति जानहेतव ॥ १५ ॥
तस्माद् युवा ग्राम्यपशोर्मम मूढधिय प्रभू । जन्धे तमसि ममस्य ज्ञानदीप उदीर्यताम ॥ १६ ॥

अङ्गिरा उवाच

अहं ते पुत्रकामस्य पुत्रदोऽस्मिङ्गिरा नृप । एष ब्रह्ममुत साक्षात्तारदो भगवानृषि ॥ १७ ॥
इत्य त्वा पुत्रशोकेन मग्नं तमसि दुस्तरे । अतर्हमनुस्मृत्य महापुरुषगोचरम् ॥ १८ ॥
अनुग्रहाय भवत प्राप्तावावामिह प्रभो । ब्रह्मण्यो भगवद्भक्तो नावसीदितुमर्हति ॥ १९ ॥
तदैव ते परं ज्ञानं ददामि गृहमागत । ज्ञात्वान्याभिनिवेश्य ते पुत्रमेव दद्यावहम् ॥ २० ॥
अधुना पुषिणा तापो भवतैवानुभूयते । एव दारा गृहा रायो विविधैश्वर्यसम्पद ॥ २१ ॥
शब्दादयश्च विषयाश्चला राज्यविभूतय । मही राज्यं च लोको भृत्यामात्या सुहृज्जना ॥ २२ ॥
सर्वेऽपि शूरसेने मे । शूरवर्चनगरप्रख्या स्वप्नप्रायामनोरया ॥ २३ ॥
इत्यमाना विनार्थं न । कमभिध्यायतो नानाकामाणि मनसोऽभवन् ॥ २४ ॥
अयं हि देहिना देहो । देहिना विविधैश्च सन्तापकृद्बुदाहृत ॥ २५ ॥
तस्मात् तेन । दैते ध्रुवार्थविभ्रम ॥ २६ ॥

नारद उवाच

एता मन्त्रोपनिषद प्रतीच्छ प्रयतो मम । या वारयन्सतरात्राद् द्रष्टा सङ्कर्षण प्रभुम् ॥२७॥

यत्पादमूलमुपसृत्य नरेन्द्र पूर्वे शर्वादयो भ्रममिम द्वितय विसृज्य ।

सद्यस्तदीयमतुलानधिक महिम्नं प्राप्नुर्भवानपि पर नचिरादुपैति ॥२८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्या सहितार्था षष्ठस्कन्धे त्रिचक्रनुसृत्य नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥१५॥

अथ षोडशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ दवश्रृषी राजन् सम्भरेत नृपात्मजम् । दर्शयित्वेति होवाच शतीनामनुशोचताम् ॥ १ ॥

नारद उवाच

जीवात्मन् पश्य भद्रं ते मातर पितर च ते । मुह्यदो वा घवास्ताता नृचा त्वत्कुतया भृशम् ॥ २ ॥

कलेवर स्वमाविश्य शेषमायु मुह्यद्भूत । मुह्यन् भोगान् पितृप्रत्तानधितिष्ठ नृपासनम् ॥ ३ ॥

जीव उवाच

कस्मिन् ज मन्यमी मह्य पितरो मातरोऽभवन् । कमभिर्भ्रात्र्यमाणस्य देवतिर्यङ्मन्योनिषु ॥ ४ ॥

बभूवुस्त्यरिमध्यस्यमित्रोदासीनविद्विष । सर्व एव हि सर्वेषा भवन्ति क्रमशो मिय ॥ ५ ॥

यथा वस्तुनि पण्यानि इमादीनि ततस्तत । पर्यटन्ति नरंश्च जीवो योनिषु कर्तृषु ॥ ६ ॥

नित्यस्यार्थस्य सम्बन्धो ह्यनित्यो दृश्यते नृप । यावद् यस्य हि सम्बन्धो ममत्वं तावदेव हि ॥ ७ ॥

एव योनिगतो जीव स नित्यो निरहङ्कृत । यावद् यत्रोपलभ्येत तावत्स्वत्वहितस्य तत् ॥ ८ ॥

एवमित्योऽव्यय सूक्ष्म एव सवाभय स्वहृक् । आत्ममायारुणैर्विश्वमात्मानं सृजते प्रभुः ॥ ९ ॥

न ह्यस्यातिप्रिय कश्चिन्नाप्रिय स्व परोऽपि वा । एक सर्वविद्या द्रष्टा कर्तृणा गुणदोषयो ॥ १० ॥

नादत्त आत्मा हि गुण न दोष न क्रियाफलम् । उदासीनवदासीन परावरद्वर्गीश्वर ॥ ११ ॥

श्रीशुक उवाच

इत्युदीय गतो जीवो शतयस्तस्य ते तदा । विस्मिता मुमुक्षु शोक छित्त्वाऽऽत्मस्नेहशृङ्खलाम् ॥ १२ ॥

निहृत्य शतयो शतेर्देह कृत्वोचिता क्रिया । तस्य सुदुस्त्यज स्नेह शोकमोहभयातिदम् ॥ १३ ॥

गालप्यो प्राडितास्तत्र बालहस्याहतप्रभा । बालहस्याग्रत चेन्मन्त्राज्ञैर्यैर्निरूपितम् ।

यमुनाया महाराज स्मरन्त्यो द्विजभाषितम् ॥ १४ ॥

स इत्य प्रतिबुद्धात्मा चित्रकेतुर्द्विजोक्तिभि । गृहा घनूपान्निष्क्रान्त सर पट्टादिव द्विष ॥ १५ ॥

कालिन्ध्या विधिवद्वात्वा कृतपुण्यजलत्रिय । मौनेन सयत्प्राणो ब्रह्मपुत्रावबन्दत ॥ १६ ॥

अथ तस्मै प्रपन्नाय भक्ताय प्रयतात्मने । भगवान् नारद प्रीतो वित्यामेतामुवाच ह ॥ १७ ॥

ॐ नमस्तुभ्य भगवते वासुदेवाय धीमहि । प्रद्युष्टायानिबद्धाय नमः सङ्कल्पणाय च ॥१८॥
 नमो विशानमात्राय परमानन्दमूर्तये । आत्मारामाय शान्ताय निवृत्तदैतदृष्टये ॥१९॥
 आत्मानन्दानुभूत्यैव न्यस्तशक्त्यूर्मये नमः । हृषीकेशाय महते नमस्ते विश्वमूर्तये ॥२०॥
 वचस्पृपरतेऽप्राप्य य एको मनसा सह । अनामरूपश्चिन्मात्र सोऽव्याज सद्यस्तर ॥२१॥
 यस्मिन्निद यतश्चेद तिष्ठत्यप्यति जायते । मृन्मयेष्विव मृज्जातिस्तस्मैते ब्रह्मणे नमः ॥२२॥
 यत्र सृशन्ति न विदुर्मनोऽद्वीन्द्रियास्रव । अन्तर्दिश्व विततं व्योमवत्तत्रतोऽस्म्यहम् ॥२३॥

देहेन्द्रियप्राणमनोधिषोऽमी यदशविद्वा प्रचरन्ति कर्मसु ।

नैवान्यदा लोहमिवाप्रतप्त स्थानेषु तद् द्रष्टृपदेशमेति ॥ २४ ॥

ॐ नमो भगवते महापुरुषाय महानुभावाय महाविभूतिपतये सकलसात्वतपरिवृद्ध-
 निरकरकमलकुड्मलोपलालितचरणारविन्दयुगल परम परमेष्ठिन् नमस्ते ॥ २५ ॥

श्रीशुक उवाच

भक्त्यैता प्रपन्नाय विद्यामादिश्य नारद । ययावन्निरसा साक धाम म्यायम्भुव प्रभो ॥२६॥
 चित्रकेतुस्तु विद्या ता यया नारदभाषिताम् । धारयामास एताहमन्मथ सुसमाहितः ॥२७॥
 ततश्च सत्तरात्रान्ते विद्यया धार्यमाणया । विद्याधराधिपत्य स लेभेऽप्रतिहत नृप ॥२८॥
 तत्र कतिपयाहोभिर्विचयेद्भ्रमनोगति । जगाम देवदेवस्य शेषस्य चरणान्तिकम् ॥२९॥

मृणालगौर धितियासस स्फुरत्किण्टकेयूरकटिपङ्कजम् ।

प्रसन्नवक्त्राङ्गलोचनं वृत ददर्श सिद्धेश्वरगण्डले प्रभुम् ॥ ३० ॥

तद्दर्शनभ्रमसमस्तकिल्बिष स्वच्छामलान्त करणोऽभ्ययानुनि ।

प्रवृद्धभक्त्या प्रणयाश्रुलोचनं प्रहृष्टरोमानमदादिपूरुषम् ॥ ३१ ॥

स उत्तमश्लोकपदान्नविष्टर प्रेमाश्रुलेशैकपमेहयन् मुहुः ।

प्रेमोपबद्धाखिलवर्णनिर्गमो नैवाशङ्कत् त प्रसमीदितु चिरम् ॥ ३२ ॥

ततः समाधाय मनोऽन्नीयया बभाष एतत् प्रतिलब्धवागधौ ।

नियम्य सर्वत्रियराक्षवर्तनं जगद्गुह सात्यतशास्त्रविमहर ॥ ३३ ॥

चित्रकेतुरुवाच

अजित जित सममतिभिः साधुभिर्भवान् जिज्ञासुभिर्भक्त्यै ।

विजितास्तेऽपि च भक्त्यामकामात्मना य आत्मदोऽतिक्रम ॥ ३४ ॥

तत्र विभवं सद्यः भगवद्भाग्यदयसितित्थपादीनि ।

विश्वस्तुतस्तज्ज्ञायास्तथा मृता स्वर्गस्य दृष्यमिन्दुना ॥ ३५ ॥

परमाणुपरममहतास्त्वमाद्यन्तान्तरवर्ता त्रयविधुर ।
 आदावतेऽपि च सत्त्वाना यद् ध्रुव तदेवान्तरालेऽपि ॥ ३६ ॥
 क्षित्वादिभिरेव क्लृप्तवृत्त सप्तभिदशगुणोत्तरैराण्डकोश ।
 यत्र पतत्यणुकल्प महाण्डमोटिमोटिभिस्तदन त ॥ ३७ ॥
 विषयवृषो नरपशयो य उपासते विभूतीर्न पर त्वाम् ।
 तन्नामाश्रिप इह तदनु विनश्यन्ति यथा राजकुलम् ॥ ३८ ॥
 नामधियस्त्वयि रचिता न परम रोहन्ति यथा करम्भवीजानि ।
 ज्ञानात्मयगुणमये गुणगणनोऽप्य द्वन्द्वजालानि ॥ ३९ ॥
 जितमजित तदा भवता यदाऽऽह भागवत धर्ममनवद्यम् ।
 निष्किञ्चना य मुनय आमारामा यमुपासतेऽनुरगाय ॥ ४० ॥
 विषममतिन यत्र नृणा त्वमहमिति मम तपेति च यदन्यत्र ।
 विषमधिया रचितो य म ह्यविशुद्ध शयिष्णुरधमबहुल ॥ ४१ ॥
 न क्षेमो निजपरयो कियानर्थ स्वपरद्रुहा धर्मेण ।
 स्वद्रोहात् तव नोप परसम्पीडया च तपाधम ॥ ४२ ॥
 न च्यमिचरति तत्रक्षा यथा ह्यभिहितो भागवतो धर्म ।
 स्थिरचरसत्त्वकदम्बेष्वपृथग्विधयो यमुपासते त्वाया ॥ ४३ ॥
 न हि भगवन्नघटितमिद त्वहर्गनान्मृणामखिलपापक्षय ।
 यन्नाममकृच्छ्राणात् पुरस्कृतोऽपि विमुच्यते ससारात् ॥ ४४ ॥
 अय भगवन् वयमधुना त्वदवलोकपरिमृष्टाशयमला ।
 मुरञ्मृषिणा यदुदित तावकेन कथमन्यथा भवति ॥ ४५ ॥
 विदितमनन्त समस्त तव जगदात्मनो जनैरिहाचरितम् ।
 किञ्चाप्य परमगुरो न्यदिदिव सवितुरिव तपोतै ॥ ४६ ॥
 नमस्तुभ्य भगवते सकलजगरिस्तिलपोदयेऽयम् ।
 तुरवतितात्मगतये कुयोगिना भिदा परमहताय ॥ ४७ ॥
 य वै श्वसन्तमनु विश्वसृज श्रमन्ति य चेकितानमनु चिन्तय उद्यकन्ति ।
 भूमण्डल सर्वपात्यति यन्म मूर्ध्नि तस्मै तयो भगवतेऽस्तु सहस्रमूर्ध्ने ॥ ४८ ॥

श्रीशुक उवाच

सन्तुतो

भगवानेवमनन्तममभाषत । विद्याधरपतिं प्रीतश्चित्ररेतुं कुरुदह ॥ ४९ ॥

श्रीभगवानुवाच

यन्नारदाङ्गिरोभ्या ते व्याहृत मेऽनुशासनम् । ससिद्धोऽसितया राजन्विद्यया दर्शनाच्च मे ॥५०॥
 अह वै सर्वभूतानि भूतात्मा भूतभावन । शब्दब्रह्म पर ब्रह्म ममोभे शाश्वती तनू ॥५१॥
 लोके विततमात्मानं लोकं चात्मनि सततम् । उभय च मया व्याप्तं मयि चैवोभय कृतम् ॥५२॥
 यथा सुपुत्रं पुरुषो विश्वं पश्यति चात्मनि । आत्मानमेकदेशस्थं मन्यते स्वप्नं उतियत् ॥५३॥
 एव जागरणादीनि जीवस्थानानि चात्मन । मायामात्राणि विशाय तद्द्वष्टारं परं स्मेत् ॥५४॥
 येन प्रभुस्तं पुरुषं स्वाय वेदात्मनस्तदा । सुप्तं च निर्गुणं ब्रह्म तमात्मानमवेहि माम् ॥५५॥
 उभय स्मरतं पुंसं प्रस्वारप्रतिबोधयो । अन्येति व्यतिरिच्येत तज्ज्ञानं ब्रह्म तत्परम् ॥५६॥
 यदेतद् विस्मृतं पुषो मन्त्राव भिन्नमात्मन । ततः सगार एतस्य देहाद् देशो मृतेमृति ॥५७॥
 लब्ध्वेह मानुषीं योनिं ज्ञानविज्ञानसम्भवाम् । आत्मानं यो न बुद्धयेत न कचिच्छममामुयात् ॥५८॥
 स्मृत्वेहायां परिक्लेशं ततः फलविपर्ययम् । अभयं चाप्यनीहायां सङ्कल्पाद् विरमेत् कवि ॥५९॥
 मुखाय दुःखमोक्षाय कुर्वतं दम्पती क्रिया । ततोऽनिवृत्तिरप्रासिर्दुःखस्य च मुखस्य च ॥६०॥
 एव विपर्ययं बुद्ध्या नृणां विशाभिमानिनाम् । आत्मनश्च गतिं सूक्ष्मां स्थानत्रयविलक्षणाम् ॥६१॥
 दृष्टभुताभिर्मात्राभिर्निर्मुक्तं स्वेन तेजसा । ज्ञानविज्ञानसन्तुष्टो मद्भक्तं पुरुषो भवेत् ॥६२॥
 एतावानेव मनुजैरागनैपुण्युद्दिभिः । स्वाय सवात्मना ज्ञेयो यत्परमैकदर्शनम् ॥६३॥
 त्वमेतच्छ्रद्धया राजन्प्रमत्तो वचो मम । ज्ञानविज्ञानसम्पन्नो धारयन्नाशु सिध्यसि ॥६४॥

श्रीशुक उवाच

आश्वास्य भगवानित्यथ चित्रकेतु जगद्गुरु । पश्यतस्तस्य विश्वात्मा ततश्चान्तदधे हरि ॥६५॥
 इति श्रीमद्भागवत महापुराणे पारमहंस्योऽसिद्धतायां पञ्चस्कन्धे चित्रकेतोः परमात्मदर्शनं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः १

अथ सप्तदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

पतश्चान्तर्हितोऽनन्तस्तस्यै कृत्वा दिशे नमः । विद्याधरश्चित्रकेतुश्चचार गगनेचर ॥ १ ॥
 स एव च परमेशानामग्न्यास्तबलेन्द्रिय । स्तुयमानो महायोगी मुनिभिः सिद्धचारणैः ॥ २ ॥
 कुण्डलचन्द्रोद्गोणेषु नानासङ्कल्पसिद्धिषु । रेमे विद्याधरस्त्रीभिर्गोपयन् हरिमीश्वरम् ॥ ३ ॥
 एकदा स विमानेन विष्णुदत्तेन भास्वता । गिरिशं ददधे गच्छन् परितः सिद्धचारणैः ॥ ४ ॥
 आलिङ्गयामाकृतां देवीं बाहुना मुनिससदि । उवाच देव्या गृण्यत्या जहासोच्चैस्तदन्तिके ॥ ५ ॥

चित्रकेतुर्ब्रुवाच

एव लोकगुरु साक्षात्पुनश्च शरीरिणाम् । आस्ते मुच्यं सभायां वै मिथुनीभूय भार्यया ॥ ६ ॥

जटाधरस्त्रीमत्तपा ब्रह्मवादिसभापति । अङ्गीकृत्यस्त्रिय चास्ते गतही प्राकृतो यथा ॥ ७ ॥
प्रायश्च प्राकृताश्चापि स्त्रियं रहसि विभ्रति । अय महाप्रतपरो विभर्ति सदसि स्त्रियम् ॥ ८ ॥

श्रीशुक उवाच

भगवानपि तन्मुक्त्वा प्रहस्यामाधवीर्तप । तूष्णीं यभूव सदसि सभ्याश्च तदनुमता ॥ ९ ॥
इत्यतदीर्यविदुषि तुवाणे बह्वशोभनम् । रूपाऽऽह देवी पृष्टाय निर्नितात्माभिमानिने ॥ १० ॥

पार्वत्युवाच

अय किमधुना लोके शास्ता दण्डधर प्रभु । अस्मादिबाना दुष्टाना निर्लज्जाना च विप्रकृत् ॥ ११ ॥
न वेद धर्मं किल पद्मयोनिर्न ब्रह्मपुना भृगुनारदाद्या ।
न वै कुमार कपिलो मनुश्च ये नो निपेघन्त्यतिवर्तिन हरम् ॥ १२ ॥
एषामनुष्येयपदाब्जयुग्म जगद्गुरु मङ्गलमङ्गल स्वयम् ।
य क्षत्रबन्धु परिभूय यूरीन् प्रगास्ति पृष्टस्तदयहि दण्डय ॥ १३ ॥

नायमर्हति वैकुण्ठपादमूलेपसर्पणम् । सम्भावितमति स्वाध साधुभि पर्युपासितम् ॥ १४ ॥
अत पापीयसां योनिमासुरीं याहि दुर्मते । यथेह भूयो महता न कर्ता पुत्र किलिपम् ॥ १५ ॥

श्रीशुक उवाच

एव शतश्वित्रकेतुर्विमानादवरुह्य स । प्रसादयामास सतां मृगा नम्रेण भारत ॥ १६ ॥

चित्रकेतुरुवाच

प्रतिगृह्णामि ते शापमात्मनोऽञ्जलिनाम्बिके । देवैर्मर्त्याय यत् प्रोक्तं पूर्वदिष्ट हितस्य तत् ॥ १७ ॥
ससारचक्र एतस्मिन् जन्तुरज्ञानमोहित । भ्राम्यन् सुखं च दुःखं च मुदं च सर्वत्र सर्वदा ॥ १८ ॥
नैवात्मानं परश्चापि कर्ता स्यात् सुखदुःखयो । कर्तारं मन्यतेऽप्राज्ञ आत्मानं परमेव च ॥ १९ ॥
गुणप्रवाह एतस्मिन् क शाप को न्यनुग्रह । क स्वर्गो नरक षोषा किं सुख दुःखमेव वा ॥ २० ॥
एकं सृजति भूतानि भगवानात्ममायया । एषा बन्ध च मोक्ष च सुख दुःखं च निष्कल ॥ २१ ॥

न तस्य कश्चिद्दयित प्रतीपो न ज्ञातिबन्धुर्न परो न च स्व ।

समस्य सर्वत्र निरञ्जनस्य सुखे न राग कुत एव रोष ॥ २२ ॥

तथापि तन्वृत्तिविषयं एषा सुखाय दुःखाय हिताहिताय ।

बन्धाय मोक्षाय च मृत्युजन्मनो शरीरिणा ससृज्येष्ववकल्पते ॥ २३ ॥

अय प्रसादये न त्वा शापमोक्षाय भामिनि । यन्मन्यसे असाधूक्तं मम तत् क्षम्यता सति ॥ २४ ॥

श्रीशुक उवाच

इति प्रसाय गिरिशौ चित्रकेतुररिन्दम । जगाम स्वविमानेन पश्यतो स्मयतोस्तयो ॥ २५ ॥

ततस्तु भगवान् रुद्रो रुद्राणीमिदमब्रवीत् । देवर्षिदेव्यसिद्धानां पार्षदानां च शृण्वताम् ॥२६॥

श्रीरुद्र उवाच

दृष्टवत्सि मुधोणि हरेरद्भुतकर्मण । माहात्म्यं नृत्यभृत्यानां नि स्पृहाणां महात्मनाम् २७
नारायणपरा सर्वं न कुतश्चन विभ्यति । स्वर्गापवगनरकेष्वपि तुल्यार्थदर्शिनं ॥२८॥
देहिना देहसयोगाद् द्वन्द्वानीश्वरलीलया । सुग दु ग मृतिर्जन्म शोषोऽनुग्रह एव च ॥२९॥
अविवेककृत पुंसो ह्यथभेद इवात्मनि । गुणदोषविकल्पश्च भिदेव स्रजिवत् कृत ॥३०॥
वासुदेवे भगवति भक्तिमुद्रहता नृणाम् । शानवैराग्यवीयाणां नेह कश्चिद् व्यपश्रय ॥३१॥

नाह विरिञ्चो न कुमारनारदौ न ब्रह्मपुत्रा मुनय सुरेशा ।

विदाम यस्येहितमशकाशका न तत्स्वरूप पृथगीशमानिन ॥३२॥

न ह्यस्यास्ति प्रिय कश्चित्ताप्रिय स्व, परोऽपि वा । आत्मत्वात् सर्वभूतानां सर्वभूतप्रियो हरि ॥३३॥
तस्य चायं महाभागश्चित्रकेतु प्रियोऽनुग । सर्वत्र समदृक् शान्तो ह्यहं चैवाच्युतप्रिय ॥३४॥
तस्मान्न विस्मय कार्यं पुरुषेषु महात्मसु । महापुरुषभक्तेषु शान्तेषु समदर्शिषु ॥३५॥

श्रीशुक उवाच

इति श्रुत्वा भगवत शिवस्योमाभिभाषितम् । बभूव शान्तधी राजन् देवी विगतविस्मया ॥३६॥
इति भागवतो देव्या प्रतिशप्तमलन्तम । मूष्णा सञ्जगद्दे शोपमेतावत् साधुलक्षणम् ॥३७॥
अजे त्वष्टुर्दक्षिणाग्रौ दानवीं योनिमाश्रित । घृन इत्यभिविरयातो शानविशानसयुत ॥३८॥
एतत्ते सर्वमाख्यात यन्मा ह्य परिपृच्छसि । वृत्रस्यासुरजातेश्च कारणं भगवन्मते ॥३९॥
इतिहासमिमं पुण्यं चित्रकेतोर्महात्मन । माहात्म्यं विष्णुभक्तानां श्रुत्वा बन्धाद्विमुच्यते ४०
य एतत् प्रातरुत्थाय श्रद्धया वाग्यत पठेत् । इतिहासं हरिं स्मृत्वा स याति परमां गतिम् ४१
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यं संहितायां पष्ठस्कन्धे चित्रकेतुशापो नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥

अथाष्टादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

पृथिस्तु पत्नी सवितु सावित्री व्याहृतिं त्रयीम् । अग्निहोत्रं पशु सोमं चातुर्मास्यं महामखान् ॥ १ ॥
सिद्धिर्मगस्य भार्याङ्ग महिमानं विभु प्रभुम् । आशिप च करारोहा कन्यां प्रासूतं सुमताम् ॥ २ ॥
पातुं कुहू सिनीवाली राकां चानुमतिक्षया । सायं दर्शनं यत्र प्रातः पूर्णमासमनुकृमात् ॥ ३ ॥
अमीनं पुरीष्यानामस्तं क्रियायां समनन्तर । चपणी वरुणस्यासीद् यस्यां जातो भृगु पुनः ॥४॥
वाल्मीकिश्च महायोगी बल्मीकादभवत् किल । अगस्त्यश्च बशिष्ठश्च मित्रावरुणयोर्मृषी ॥ ५ ॥
रेतः १५७ ॥ ६ ॥

पौलोम्यामिन्द्राधत्तत्रीन्पुराणिनिन श्रुतम् । जयतमगम तात तृतीय मीढ्य प्रभु ॥ ७ ॥
 उक्कमस्य देवस्य मायावामनरूपिण । कीर्तापत्न्यावृहद्वृत्त्योक्तस्यासन्मौभगादय ॥ ८ ॥
 तत्कमगुणवीयाणि काश्यपस्य महात्मन । पश्चाद् दक्ष्यामहोदित्यायया चावततार ॥ ९ ॥
 अय कश्यपदायादान् दैतयान् कीर्तयामि ते । यत्र भागवत धीमान् प्रह्लादो बलिरेव च ॥ १० ॥
 दितर्ह्येव दायादौ दैत्यदानववन्दितौ । हिरण्यकशिपुनाम हिरण्याश्रय कीर्तितौ ॥ ११ ॥
 हिरण्यकशिपोर्भाया कयाधुनाम दानवी । जम्भस्य तनया दत्ता मुपुये चतुर मुतान् ॥ १२ ॥
 सह्याद प्रागनुह्याद ह्याद प्रह्लादमेव च । तत्त्वसासिंहिका नाम राहुविप्रचितोऽग्रहीत ॥ १३ ॥
 शिरोऽहोदयस्य हरिश्चित्रेण भित्तोऽमृतम् । छद्वादस्य वृत्तिभाषायुत पञ्चजन तत ॥ १४ ॥
 ह्यादस्य धमनिभाषायुत रातापिमित्वलम् । योऽगस्त्याय त्वतिथयपेक्षे वातापिमित्वल ॥ १५ ॥
 अनुह्यादस्य मूर्ध्नाश बाष्कलो महिषस्तया । विरोचनस्तु प्राह्वादिर्द्व्यास्तस्यामवत् बलि ॥ १६ ॥
 बाणज्येष्ठ पुत्रयतमयनाया ततोऽभवत् । तस्यानुभावाः मुश्लोक्य पश्चादेवाभिषाल्यत ॥ १७ ॥
 राण आराध्य गिरिगुल्मे तद्वज्रमुख्यताम् । यत्पार्श्वे भगवतास्ते ह्यद्यापि पुरपालक ॥ १८ ॥
 मरुतश्च दिते पुत्राश्चत्वारिंशत्तवाधिका । स आसन्नप्रजा मर्ते नीता इन्द्रेण शापिताम् ॥ १९ ॥

राज्ञोराच

कथं त आसुर भावमनाक्षोत्तचित्तम् । इन्द्रेण प्रापिता सात्म्यं किं तत्साधु कृतहिते ॥ २० ॥
 इमे भद्रवते ब्रह्मनृपरो हि मया सह । परिशानाय भगवन्सत्रो ध्याख्यातुमहसि ॥ २१ ॥

सुत उवाच

तद्विष्णुरातस्य स बादरायणिर्योचो निद्यम्भाहतमल्पमर्थवत् ।

सभाज्यन् सन्निभृतेन चेतसा जगाद सत्रायण सयदशन ॥ २२ ॥

श्रीशुक उवाच

हत्पुत्रा दिति शक्रगर्भाग्राहेण विष्णुना । मपुना शोकदोतेन ज्वलन्ती पयश्चिन्तयन् ॥ २३ ॥
 कदा नु भ्रातृहन्तारमित्रद्वाराममुस्त्वणम् । अकिलजहृदय पाप घातयित्वा शये मुखम् ॥ २४ ॥
 वृमिविद्मस्तवशाऽऽसीद्यस्येशामिदितस्य च । भूतद्रुकुतत्कृते स्वार्थं किं वेद निरयायत ॥ २५ ॥
 आशासानस्य तस्येदं ध्रुवमुत्तद्वचेतस । मदशोषक इन्द्रस्य नृयाद् येन सुतो हि मे ॥ २६ ॥
 इति भागेन सा भर्तुराचवारावहृत्प्रियम् । पुनूययानुरागण प्रभयेण दमेन च ॥ २७ ॥
 भक्त्या परमया राजन् मनोजैवस्तुभाषिते । मनो जग्राह भावजा मुस्तितागङ्गबीक्षणै ॥ २८ ॥
 एव स्त्रिया जडाभूता विद्वानपि विदग्धया । बाढमित्याह विवशो न तच्चिन्तयिष्यति ॥ २९ ॥
 विनाशैकावभूतानि नूतान्वादौ प्रजापति । क्षिय चक्ष्व स्वदशार्धे यथा पुसा मतिर्हृता ॥ ३० ॥
 एव पुश्रूयितस्तात भगवान् कश्यप स्त्रिया । प्रहस्य परमप्रीतो दितिमाहाभिनन्त च ॥ ३१ ॥

कश्यप उवाच

वर वरय वामोऽहं प्रीतस्तेऽहमिति दत्ते । स्त्रियाभर्तरे सुप्रीते क काम इह चागम ॥३२॥
पतिरेव हि नारीणां दैवत परम स्मृतम् । मातुः सर्वभूतानां वासुदेव त्रिय पति ॥३३॥
स एव देवतालिङ्गेनामरूपविकल्पिते । इज्यते भगवान् पुष्पि श्रीभिश्च पतिरूपधृक् ॥३४॥
उन्मात्पतिमत्तानार्यं, श्रेयस्कामा सुमध्यमं । यजन्तऽनन्यभावेन पतिमात्मानमीश्वरम् ॥३५॥
सोऽहं त्वमाचितो भद्रे इहग्भावेन भवित । तत् ते सम्पादये वाममरुतीना मुदुल्भम् ॥३६॥

दितिरुवाच

वरदो यदि म व्रतान् पुत्रमिन्द्रहणं वृणे । अमृत्यु मृतपुत्रा येन मे घातितौ सुतौ ॥३७॥
निशम्य तद्वचो विप्रो विमना पर्युतप्यत । अहो अधमः सुमहानय मे समुपस्थित ॥३८॥
अहो अयो द्रियारामो योपि मय्येह मायया । गृहीतचेता कृपण पतिपथ नरके ध्रुवम् ॥३९॥
कोऽतिक्रमोऽनुवर्तन्त्या स्वभावमिह योपित । भिङ्मावतापुधस्वार्थे यदहं त्वजिते द्वय ॥४०॥
शरत्पद्मोत्सव वक्त्रं यच्च श्रवणामृतम् । हृदय धुरधाराभस्त्रीणां को वेद चेष्टितम् ॥४१॥
न हि कश्चित् त्रिय स्त्रीणामञ्जसा स्वाशिषात्मनाम् । पतिं पुत्र भ्रातर वा प्रत्यर्थं घातयन्ति च ॥४२॥
प्रतिश्रुतं ददामीति वचस्तत्र मृषा भवेत् । वध नार्हति चेद्भोऽपि तत्रेदमुपनल्पते ॥४३॥
इति सञ्चिन्त्य भगवान् मारीचं कुरुनन्दन । उवाच किञ्चित्पुत्रं आत्मानं च विगहयन् ॥४४॥

कश्यप उवाच

पुत्रस्ते भविता भद्रे इन्द्रहा देवना भव । सवत्सर व्रतमिदं यत्तज्जो धारयिष्यसि ॥४५॥

दितिरुवाच

धारयिष्ये व्रतं ब्रह्मन् ब्रूहि कायाणि यानि मे । यानि चेहं निषिद्धानि न व्रतं मन्ति यानि तु ॥४६॥

कश्यप उवाच

न हि स्याद्भूतजातानि न शपेन्नावृतं वदेत् । न छिन्यान्मत्तरोमाणि न स्पृशेद् यदमङ्गलम् ॥४७॥
नाप्नु स्यान्न कुप्येत न सम्भाषेत दुर्जनैः । न वसीताधीतवासं सज्जं च विधृता क्वचित् ॥४८॥
नोच्छिष्टं चण्डिकां च सामिपं कृपालुहृतम् । भुङ्जीतोदकशया दृष्टं पिबेदङ्गलिना त्वप ॥४९॥
नोच्छिष्टं स्पृष्टं वल्लि सन्ध्याया मुक्तमूर्जजा । अनर्चिताय तवाह्नासवीतां यद्विश्मरेत् ॥५०॥
नाधौतपादाप्रयत्ना नार्द्रपादो उदन्धिरा । शयीत नापराह्णा यैर्नम्रान च सन्ध्ययो ॥५१॥
घौतवासा शुचिनिर्व्यसवमङ्गलसमुता । पूजयेत् प्रातराद्यात् प्राग् गोविप्राञ्छ्रियमच्युतम् ५२
स्त्रियो वीरवतीश्चाचैत् स्रग्गन्धरालिमण्डनैः । पतिं चाभ्योपतिष्ठेत् ध्यायेत् कोष्ठगतं च तम् ॥५३॥
सावत्सरं पुसवनं व्रतमेतदविष्णुतम् । धारयिष्यसि चेत्तुभ्यं शकहा भविता सुत ॥

। कश्यप गर्भमावृत्तं व्रतं चाञ्जो दधार

मातृपुत्रसुरभिप्रायमिन्द्र आशाय मानद । गुधूपणेनाधमस्या दितिं पर्यंचरत् कवि ॥५६॥
 नित्य वनात् मुमनसः परमूलसमित्कुशान् । पत्राङ्कुरमृदोऽपञ्च काले काल उपाहरत् ॥५७॥
 एव तस्या व्रतस्यापा व्रतच्छिद्र हरिन्नुप । प्रेम्ण पर्यंचरजितो मृगदेव मृगाकृति ॥५८॥
 नाव्यगच्छद् व्रतच्छिद्र तत्परोऽय महीपते । चित्तातीव्रगत शक्र केन मे स्याच्छिव त्विह ५९
 एकदा सा तु सध्यायामुच्छिष्टा व्रतकथिता । असृष्टवार्थधौताङ्गि सुधापविधिमोहिता ॥६०॥
 तस्या तदन्तर शक्तो निद्रापट्टतचेतसः । दिते प्रविष्ट उदर योगेशो योगमायया ॥६१॥
 चकत सप्तधा गर्भं वज्रेण कनकप्रभम् । रुदन्त सप्तधैकैकमा रोदीरिति तान् पुनः ॥६२॥
 ते तनून्नु पाठ्यमाना सर्वे प्राञ्जल्यो नृप । नोजिनासि किमिन्द्र भ्रातरो मरुतस्तव ॥६३॥
 मा भैष्ट भ्रातरो मल्ल यूयमित्याह कौशिन । अनयभावान् पार्यदानात्मनो मरुता गणान् ॥६४॥
 न ममार दितेर्गम धीनिवासानुक्रमया । बहुधा कुलिशक्षुण्णो द्रौण्यस्त्रेण यया भवान् ॥६५॥
 सृदिष्टाऽऽदिपुरुष पुरुषो याति साम्प्रताम् । सवत्सर किञ्चिद्गुणं दित्या यद्वरिरचित ॥६६॥
 सूरि द्रेणपञ्चाधद् देवास्ते मरुतोऽभवन् । व्यपोह्य मातृदोषे हरिणा सोमपा कृता ॥६७॥
 दितिस्तथाय ददश कुमाराननल्पभान् । इन्द्रेण सहितान् देवी पर्यंतुष्वदनिन्दिता ॥६८॥
 अयेन्द्रमाह ताताहनादित्याना भयावहम् । अस्यमिच्छन्त्यचर व्रतमेतत् सुदुष्करम् ॥६९॥
 एकं वद्वत्पित पुत्र सप्त सप्तमभवन् कथम् । यदि ते विदित पुत्र सत्य कथय मा मृषा ॥७०॥

इन्द्र उवाच

अग्रे तेऽहं व्यवसितमुपधायागतोऽन्तिकम् । लब्धान्तरोऽच्छिद्र गर्भमर्थबुद्धिर्न धर्मवित् ॥७१॥
 वृचो मे सप्तधा गर्भं आसन् सप्त कुमारका । तेऽपि चैकैकशो वृक्षणा सप्तधा नापि मन्त्रिरे ॥७२॥
 सतस्तत् परमाध्वर्यं घोस्याप्यवसित मया । महापुरुषपूजाया सिद्धिं काप्यनुपद्विणी ॥७३॥
 आराधनं भगवत इहमाना निराशिष । ये तु नेच्छन्त्यपि परं ते स्वार्थकुशला स्मृता ७४
 आराध्यात्मप्रद देव स्वात्मान जगदीश्वरम् । को वृणीते गुणस्यैव बुध स्यात्प्ररकेऽपि यत् ॥७५॥
 तदिदं मम दौज्यं बालिशस्य महीपति । धनुमहसि मातस्तव दिष्टया गर्भो मृतोदितः ७६

श्रीशुक उवाच

इन्द्रस्तयाम्बनुशतं गुदभागेन तुष्टवा । मरुद्भि सह ता नत्वा जगाम धिदिव प्रभु ॥७७॥
 एव ते सर्वमान्यातयन्मा त्वं परिपृच्छसि । मञ्जल मरुता जम किं भूय कथयामि ते ॥७८॥
 रतिं धौमन्नागवते यदापुरणे पारमहत्या सहितायां पञ्चस्कन्धे मरुदुत्पत्तिकथनं नामाष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

अथैकोनविंशतितमोऽध्यायः

राजोवाच

११ मरुन् भवता यदुदीरितम् । तस्य वेदिनुमिच्छामि येन विष्णु प्रसीदति ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

शुक्ले मागधिरे पक्षे योपिद् भतुरनुशया । आरभेत प्रतमिद सार्वकामिकमादित ॥ २ ॥
निशम्य मरुता जन्म ब्राह्मणाननुमन्त्य च । स्नात्वा गुह्यदती शुक्ले वषीतालङ्कृताम्बरे ।

पूजयेत् प्रातःप्रायात् प्राग् भगवन्त धिया सह ॥ ३ ॥

अल ते निरपेधाय पूणकाम नमोऽस्तु ते । महाविभूतिपतये नम सकलसिद्धये ॥ ४ ॥
यया त्व कृपया नृत्या तेजसा मदिनौजसा । जुष्ट इशगुणै सर्वस्ततोऽसि भगवान् प्रभु ॥ ५ ॥
विष्णुपति महामाये महापुरुषलक्षणे । प्रीयेया मेमहाभागे लोकमातर्नमोऽस्तु ते ॥ ६ ॥

ॐ नमो भगवते महापुरुषाय महानुभावाय महाविभूतिपतये सह महाविभूतिभिर्वलि
मुपहराणीति । अनेनाहरहर्मन्त्रेण विष्णोरावाहनार्घ्यपात्रोपस्पर्शनज्ञानवासउपधीतविभूषणगन्ध
पुष्पधूपदीपोपहाराद्युपचाराश्च समाहित उपाहरेत् ॥ ७ ॥

इवि,शेष तु जुहुयादनले द्वादशाहुती ।

ॐ नमो भगवते महापुरुषाय महाविभूतिपतये स्वाहेति ॥ ८ ॥

धिय विष्णु च वरदावाशिषा प्रभवानुभौ । भक्त्या सम्पूजयेदित्ययदीच्छेत् सर्वसमद ॥ ९ ॥
प्रणमेद् दण्डवद् भूमौ भक्तिप्रहेण चेतसा । दशवार जपेन्मन्त्र तत स्तोत्रमुदीरयेत् ॥ १० ॥
युवा तु विश्वस्य विभू जगत कारण परम् । इय हि प्रकृति सूक्ष्मा मायाशक्तिर्दुर्त्यया ॥ ११ ॥
तस्या अधीश्वर साक्षात् त्वमेव पुरुष पर । त्व सर्वयज्ञ इज्येय क्रियेय फलभुग् भवान् ॥ १२ ॥
गुणव्यक्तिरिय देवी व्यञ्जको गुणभुग् भवान् । त्व हि सर्वशरीरार्त्मा श्री शरीरेन्द्रियाशया ।

नामरूपे भगवती प्रथयस्त्वमपाभय ॥ १३ ॥

यया युवा त्रिलोकस्य वरदौ परमेष्ठिनौ । तथा म उत्तमश्लोक सन्तु सत्या महाशिष ॥ १४ ॥
इत्यभिष्टुय वरद श्रीनिवास धिया सह । तन्नि सार्योपहरण दत्त्वाऽऽचमनमर्चयेत् ॥ १५ ॥
तत स्तुवीत स्तोत्रेण भक्तिप्रहेण चेतसा । यज्ञोच्छिष्टमवप्राय पुनरभ्यर्चयेद्भरिम् ॥ १६ ॥
पति च परया भक्त्या महापुरुषचेतसा । प्रियैस्तैस्तैरुपनमेत् प्रेमशील स्वय पति ।

विभूयात् सर्वकर्माणि पत्न्या उध्यायचानि च ॥ १७ ॥

कृतमेकतरेणापि दम्पत्योरुभयोरपि । परया कुर्यादनर्हाया पतिरेतत् समाहित ॥ १८ ॥
विष्णोः प्रतमिद विभ्रज विहन्वात् कथञ्चन । विमान् स्त्रियो वीरवती स्रगन्धवलिमण्डनैः ।

अर्चयेद्दहरहभक्त्या देव नियममास्थित ॥ १९ ॥

उद्वास्य देव स्वे घाप्ति तन्निवेदितमप्रत । अद्यादात्मविशुद्ध्यर्थं सर्वकामर्द्धये तथा ॥ २० ॥
एतेन पूजाविधिना मासान् द्वादश दायनम् । नीत्वा योपचरेत् साध्वी कार्तिके चरमेऽङ्गी ॥ २१ ॥
शबोभूते

पाकजविधानेन द्वादशैवाहुती यति ॥२२॥*

आशिष शिरसाऽऽनय दिर्जे प्रातै समीरिता । प्रणम्य शिरसाभक्त्या भुञ्जीत तदनुत्तया ॥२३॥
 जाचार्यमप्रत क्रूरा वाम्यत सह न धुभि । दद्यात् पत्न्यै चरो शेषमुप्रजास्त्वमुसौभगम् २४
 एतच्चरित्वा विधिवद् वत निमोरभीष्टितार्थं लभत पुमानिह ।
 न्नो र्वेतदास्याय लभेत सौभग श्रिय प्रजा जीवपतिं यशो गृहम् ॥ २५ ॥
 कन्या च वि देत समग्रलक्षणं वर त्वनीरा हतचित्त्विका गतिम् ।
 मृतप्रजा जीवमुता वनद्वरी मुकुमगा मुभगा रूपमग्न्यम् ॥ २६ ॥
 विदं विरूपा विरुजा विमुच्यते य आमयावीन्द्रियकल्पदेहम् ।
 एतत् पठन्ननुदय च र्मण्यनन्तवृत्तिं पितृदेवतानाम् ॥ २७ ॥
 तुष्टा प्रयच्छन्ति समस्तकामान् शोभावसाने हुतभुक् श्रीईरिश्च ।
 राजन् महामहता ज म पुण्य दितर्जत चाभिहित महत् ते ॥ २८ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टात्तमाह्नया वैशाखिन्यां भद्रितायां पष्ठस्कन्धे
 पुसवनकवचन नामोनावशतितमोऽध्यायः ॥१९॥

इति पष्ठस्कन्धः समाप्तः

हरि ॐ तत्सत्

ॐ श्रीपरमात्मने नमः

श्रीमद्भागवतम्

सुप्रसन्नमस्तु

अथ प्रथमोऽध्यायः

राजोवाच

सम प्रिय सुहृद् ब्रह्मन् भूतानां भगवान् स्वयम् । इन्द्रस्यार्थं कथं दैत्यान् वधीद् विपमो यथा ॥ १ ॥
न ह्यस्यार्थं सुरगणैः साक्षात्ति भेषसात्मनः । नैवासुरेभ्यो विद्वेषो नोद्वेगश्चाशुणस्य हि ॥ २ ॥
इति न मुमहाभाग नारायणगुणान् प्रति । सशयं मुमहाज्ञातस्तद् भवारुहेत्तुमर्हति ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच

साधु पृष्ट्वा महाराज हरश्चरितमद्भुतम् । यत्र भागवतमाहात्म्यं भगवद्रक्तिवधनम् ॥ ४ ॥
गीयत परमं पुण्यं मृषिभिर्नारदादिभिः । नत्वा कृष्णाय मुनये कथयिष्ये हरे कयाम् ॥ ५ ॥
निगुणोऽपि ह्यजोऽव्यक्तो भगवान् प्रकृतेः परः । स्वमायागुणमाविश्य बाध्यमाधकता गतः ॥ ६ ॥
सत्त्वं रजस्तम इति प्रकृतेनात्मनो गुणाः । न तेषां युगपद् राजन् द्वाष उल्लास एव वा ॥ ७ ॥
नयकाले तु सत्त्वस्य देवर्षान् रजसोऽमुरान् । तमसो यक्षरक्षासि तत्कालानुगुणोऽभजत् ॥ ८ ॥
ज्योतिरादिरिवाभाति सृजताज्ञं विविच्यते । विदन्त्यात्मानमात्मस्थमयित्वा ऋषयोऽन्ततः ॥ ९ ॥

यदा सिद्धं पुर आत्मनः परो रजः सृजत्येष पृथक् स्वमायया ।

सत्त्वं विचित्रासु रिरसुरीश्वरं शयिष्यमाणस्तम इत्येत्यसौ ॥ १० ॥

कालं चरन्तं सृजतीश आश्रयं प्रधानपुण्या नरदेवं सत्यकृत् ।

य एष रात्रतपि कालं इक्षितां सत्त्वं सुरानीकमिवैधयत्यतः ।

तत्प्रत्यनीकानमुरान् सुरप्रियो रजस्तमस्कान् प्रमिणोत्युक्थवा ॥ ११ ॥

अनेकोदाहृतं पूर्वमिति शमं सुरर्षिणा । प्रीत्या महाकृतौ राजन् पृच्छतेऽजातशत्रवे ॥ १२ ॥

दृष्ट्वा महाद्भुतं राजा राजस्यै महाकृतौ । वासुदेवे भगवति सायुज्यं चेदिभूभुज ॥ १३ ॥

तनालीनं सुरश्रेष्ठं राजा पाण्डुसुतः क्रतुः । पप्रच्छ विस्मितमना मुनीनां शृण्वतामिदम् ॥ १४ ॥

युधिष्ठिर उवाच

अहो अत्यद्भुतं श्रोतुं दुर्लभं कान्तिनामपि । वासुदेवे परे तत्त्वे प्राप्तिश्चैवस्य विद्विष ॥ १५ ॥

एतद् वेदितुमिच्छाम सर्वं एव वर्यं मुने । भगवन्निन्दया वेनो द्विजैस्तमसि पातित ॥१६॥
 दमघोषसुत पाप आरभ्य कलभापणात् । सम्प्रत्यमर्षी गोविन्दे दन्तमन्त्रश्च दुर्मति ॥१७॥
 शपतोरसकृद् विष्णु यद् ब्रह्म परमन्ययम् । शिप्रो न जातो जिह्वायानान्धविविशतुस्तम ॥१८॥
 कथं तस्मिन् भगवति दुरवप्राह्वामनि । पश्यता सर्वलोकानां लयमीयतुरञ्जसा ॥१९॥
 एतद् भ्राम्यति मे बुद्धिर्दीर्घाविरिव वायुना । मूढो तदद्भुततमं भगवास्तत्र कारणम् ॥२०॥

श्रीशुक्ल उवाच

राज्ञस्तद् वच आकर्ण्य नारदो भगवानुपि । तृष्टं प्राह तमाभाष्य शृण्वत्यालस्यद कथा ॥२१॥

नारद उवाच

निन्दनस्तवसत्कारन्यकारार्थं कलेवरम् । प्रधानपरमो राजनविप्रेकेन कल्पितम् ॥२२॥
 हिंसा तदभिमानेन दण्डपादप्ययोयया । वैषम्यमिह भूतानां ममाहमिति पार्ष्विव ॥२३॥
 यत्किञ्चिदभिमानोऽप्यतद्वधात् प्राणिनां वधः । तस्यां यस्य कैवल्यादभिमानोऽखिलतरुमनः ।

परस्य दमकर्तुर्हि हिंसा केनास्य कल्प्यते ॥२४॥

तस्माद् वैरानुबन्धेन निर्वैरेण मयेन वा । स्नेहात् कामेन वा युज्यात् कथञ्चिच्छेक्षते पृथक् २५
 यथा वैरानुबन्धेन मर्त्यैस्तन्मयतामियात् । न तथा भक्तियोगेन इति मे निश्चिता मतिः ॥२६॥
 कीदृशं पेशस्कृता रुद्र कुक्ष्याया तमनुसरन् । सरम्भभययोगेन विन्दते तत्स्वरूपताम् ॥२७॥
 एव कृष्णे भगवति मायामनुज इक्ष्वरे । वैरेण पृतपाप्मानस्तमापुरनुचिन्तया ॥२८॥
 कामाद् द्वेषाद् भयात् स्नेहाद् यथा भक्त्येश्वरे मनः । आवेक्ष्य तदष्टं हित्वा बहवस्तद्रति गताः ॥२९॥
 गोप्यं कामाद् भयात् क्लेशो द्वेषाच्चैरादयो नृपाः । सम्बन्धाद् कृष्णाय स्नेहाद् यूयं भक्त्या वयं विभो ॥
 कृतमोऽपि न वेन स्यात् पञ्चानां पुरुषं प्रति । तस्मात् केनाप्युपायेन मनः कृष्णे निवेशयेत् ॥३१॥
 मातृष्वक्षेयो वरक्षेयो दन्तवक्त्रश्च पाण्डव । पापदप्रवरो विष्णोर्विप्रशयात् पदाञ्ज्युतो ॥३२॥

युधिष्ठिर उवाच

कीदृशं कस्य वा शायो हरिदासाभिर्मर्शनः । अधर्देय इवाभाति हरेरकान्तिना भवः ॥३३॥
 देहन्द्रियासुरीनां वैकुण्ठपुरवासिनाम् । देहसम्भवसम्बद्धमेतदाख्यातुमर्हसि ॥३४॥

नारद उवाच

एकदा ब्रह्मण पुत्रा विष्णोर्लोकं यदृच्छया । सनन्दनादयो जग्मुश्चरन्तो भुञ्जनव्रयम् ॥३५॥
 पञ्चपट्टापनाभाभा पूर्वपामपि पूर्वजाः । दिग्वाससं विश्वं मत्वा द्वा स्योतान् प्रत्यपेक्षताम् ॥
 अद्यपन् कुपिता एव युवा वास न चाहंथ । रत्नस्तमोभ्या रहिते पादमूले मधुद्रिपः ।

पापिग्रामासुरी योनिं बालिष्ठो यातमाश्रितः ॥३७॥

एव शतो स्वभवनात् पतन्तो र्ते कृपाटमि । प्रोक्तौ पुनर्जन्मभिर्वा त्रिभिर्लोकत्रयकल्पताम् ॥३८॥

जहाते तौ दिते पुत्रौ दैत्यदानववन्दितौ । हिरण्यकशिपुर्ज्येष्ठो हिरण्याक्षोऽनुजस्तत ॥३९॥
 हतो हिरण्यकशिपुर्हरिणा सिंहरूपिणा । हिरण्याक्षो घरोद्धारे विभ्रता सौकर वपु ॥४०॥
 हिरण्यकशिपु पुन प्रह्लाद केशवप्रियम् । जिघासुरकरोजाना यातना मृत्युहेतवे ॥४१॥
 सर्वभूतात्मभूत त प्रशान्त समदर्शनम् । भगवत्तेजसा स्पृष्ट नाशक्रोडन्तुमुद्यमै ॥४२॥
 ततस्त्रौ राक्षसौ जातौ केशिन्या विश्रव सुतौ । रावण कुम्भकर्णश्च सर्वलोकोपतापनौ ॥४३॥
 तत्रापि राघवो भूत्वा न्यहनच्छापमुक्तये । रामवीर्यं श्रोष्यसित्व मार्कण्डेयमुखात् प्रभो ॥४४॥
 तावेव धत्रियौ जातौ मातृष्वस्त्रात्मजौ तव । अधुना शापनिमुक्तौ कृष्णचक्रहताहसौ ॥४५॥
 वैरानुबन्धतोऽप्येव ध्यानेनाच्युतसात्मताम् । नीतौ पुनर्हरे पार्श्वे जगत्तुविष्णुपार्षदौ ॥४६॥

युधिष्ठिर उवाच

विद्वेषो दयिते पुत्रे कयमासीन्महात्मनि । ब्रूहि मे भगवन् येन प्रह्लादस्याच्युतात्मता ॥४७॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्त्या संहिताया सप्तमस्कन्धे प्रह्लादचरित्रोपक्रमे प्रथमोऽध्याय ॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

नारद उवाच

भ्रातयैव विनिहते हरिणा क्रोडमूर्तिना । हिरण्यकशिपू राजन्पर्यतप्यद् रुपा शुचा ॥ १ ॥
 आह चेद रुपा घूर्ण, सन्ददृशश्नच्छद । कोपोज्ज्वलदभ्या चक्षुर्म्या निरीक्षन् धूम्रमम्बरम् ॥
 करालदंष्ट्रोऽग्रदंष्ट्रया दुष्प्रेक्ष्यभ्रुकुटीमुख । शूलमुद्यम्य सदसि दानवानिदमब्रवीत् ॥ ३ ॥
 भो भो दानवदैतेया द्विमूर्धस्यश्च शम्बर । शतबाहो हयग्रीव नमुचे पाक इत्थल ॥ ४ ॥
 विप्रचित्ते मम वच पुलोमच्छकुनादय । शृणुतान्तर सर्वे क्रियतामाशु मा चिरम् ॥ ५ ॥
 सपत्नैर्घातित क्षुद्रैर्भ्राता मे दयित सुहृत् । पाष्णिग्राहेण हरिणा समेनाप्युपघावने ॥ ६ ॥
 तस्य त्यक्तस्वभावस्य घृणेर्मायावनीकस । भजन्त भजमानस्य बालस्येवास्मिरात्मन ॥ ७ ॥
 मञ्जूलभिनग्रीवस्य भूरिणा रुधिराण वा । रुधिरप्रिय तर्पयिष्ये भ्रातर मे गतव्यय ॥ ८ ॥
 तस्मिन् कूटेऽहिते नष्टे कृतमूले वनस्पतौ । विटपा इव शुष्यन्ति विष्णुप्राणा दिवौकस ॥ ९ ॥
 तावद् यात भुव यूय विप्रक्षत्रसमेधिताम् । सद्यश्च ततोयशस्वाध्यायव्रतदानिन ॥ १० ॥
 विष्णुर्दिजक्रियामूलो यज्ञो धर्ममय पुमान् । देवपिपितृभूताना धमस्य च परायणम् ॥ ११ ॥
 यत्र यत्र दिजा गावो वेदावर्णाश्रमा क्रिया । त त जनपद यात सन्दीपयत वृश्चत ॥ १२ ॥
 इति ते भर्तृनिदशमादाय शिरसाऽऽहता । तथा प्रजाना कदन विदधु कदनप्रिया ॥ १३ ॥
 पुरप्राममजोद्यानधेन्नारामाश्रमाकरान् । रोटखर्वटघोषाश्च ददद् पत्तनानि ॥ १४ ॥
 केचित् खनित्रैर्विमिदु सेतुप्राङ्मगोपुरान् । आजीव्याश्चिच्छिदुरुक्षान् ॥ १५ ॥
 प्रजाना ज्वलितोत्सुकै ॥ १५ ॥

एष विप्रकृते लोके दैत्येन्द्रानुचरेर्मुहु । दिव देवा परित्यज्य भुवि चेकरलक्षिता ॥१६॥
 शिरण्यशशिपुत्रातु मण्यरेतस्य दुःखित । कृपाकटोदकादीनि भ्रातृपुत्रानथानवयत् ॥१७॥
 शकुनि शम्बर धृष्ट भूतस तापन इमम् । कालनाभ मक्षनाभ हरिदमभुमयोक्तचम् ॥१८॥
 त मातर रुपाभानु दिति च जननी गिरा । शम्भया देशकालञ्च इदमाह जनेश्वर ॥१९॥

हिरण्यकशिपुरुचाच्च

अम्बाम्बदेव्यू पुत्रा वीर माहंय शोचिनुम् । रिपोरभिमुखे शप्य शूराणावच इक्षित ॥२०॥
 नूतानामिह सवास प्रयायामिव सुप्रत । दैवेनैक्य नीतानामुत्तीताना म्वकमभिः ॥२१॥
 नित्य आत्मावय शूद्र सवग सववित् पर । धत्तेऽस्तावात्मनो लिङ्गमायया विसृजन् गुणान् २
 यथाम्भसा प्रचलता तरवोऽपि चला इव । चभुषा भ्राभ्यमाणेन हृदयते चलतीव भू ॥२३॥
 एव गुणैर्भ्राभ्यमाणे मनस्यविकल् पुमान् । याति तत्ताम्यताभद्रे ह्यलिङ्गा लिङ्गवानिव ॥२४॥
 एष आत्मविपर्यायो ह्यलिङ्गे लिङ्गभावना । एष प्रियाप्रिययोगो वियोग कर्मसंयुति ॥२५॥
 सम्भवश्च विनाशश्च शोकश्च विविध स्मृत । अविवेकश्च चिन्ता च विवेकास्मृतिरेव च ॥२६॥
 अत्राप्युदाहरन्तीममितिहास पुणतनम् । यमस्य प्रेतवधूना सवाद त निबोधत ॥२७॥
 उशीनरेष्वभूद् राजा सुयज्ञ इति विभुत । सप्तैरनिहतो युद्धे ज्ञातयस्तमुपासत ॥२८॥
 विष्णोर्नरत्नकवच विभ्रष्टामरणस्रजम् । शरनिर्भत्रहृदयं शयानमसृगाविलम् ॥२९॥
 प्रसीर्णकेश च्चस्ताश्च रभसा दष्टदच्छदम् । रज कुण्डमुपागम्योज छिद्रासुधनुज मृधे ॥३०॥

उशीनरेन्द्र विधिना तथा कृत पति महिष्य प्रसमीक्ष्य दुःखिता ।

इता म्म नाथेति करैरुरा मृश ग्रन्थ्या मुहुस्तत्तदयोरुपापतन् ॥३१॥

रुदत्य उच्चैर्दयितार्न्प्रपङ्कज सिञ्चत्य अत्रै कुचकुमारुणे ।

विमस्तकेशाभरणा गुच दृणा सृजन्त्य आकन्दनया विलेपिरे ॥३२॥

अहो विधात्राकरुणेन न प्रभो भवान् प्रणीतो हगगोचरा दशाम् ।

उशीनराणामसि वृत्तिद पुरा कृतोऽधुना येन शुचा विनर्धन ॥३३॥

न्या कृतज्ञेन वय महीयते कथं विना स्याम मुहत्तमेन त ।

तत्रानुयान तव वीर पादयो गुध्रूयतीना दिश यत्र यास्यसि ॥३४॥

एष विलपतीना वै परिश्रुत मृत पतिम् । अनिच्छतीना निर्हारमर्जोऽस्त सन्त्यवर्तत ॥३५॥

तत्र ह प्रेतवधूनामाभृत्य परिदेवितम् । आह तान्बालोभूत्वा यम स्वयमुपागत ॥३६॥

यम उवाच

अहो अमाता वयसाधिकाना विपश्यता लोकविधि विमोह ।

य प्रागतस्तत्र गतं मनुष्य स्वयं सचर्मा अपि शोचन्त्यपार्थम् ॥३७॥

अहो यय धन्यतमा यदय त्वत्ता पितृभ्या न विचिन्तयाम ।
 अभक्ष्यमाणा ज्वला वृषादिभि स रक्षिता रक्षति यो हि गर्भे ॥ ३८ ॥
 य इच्छयेद्य सृजतीदमव्ययो य एव रक्षत्वबलुम्पते च य ।
 तस्याबला व्रीटामाहुरीशितुक्षराचर निग्रहसग्रहे प्रभु ॥ ३९ ॥
 पयि च्युत तिष्ठति दिष्टरि उत रूढे स्थित तद्रिहत विनश्यति ।
 जीवत्पनायोऽपि तदीक्षितो यने रूढेऽपि गुप्तोऽस्य हतो न जीवति ॥ ४० ॥
 भूतानि तैस्तैर्निजयोनिकर्मभिभवन्ति काले न भवन्ति सवद्य ।
 न तत्र हात्मा प्रकृतावपि स्थितस्तस्या गुणैरन्यतमो निग्रध्यते ॥ ४१ ॥
 इदं शरीरं पुरुषस्य मोक्षं यथा पृथग् भौतिकमीयते रूढम् ।
 ययौदर्ये पार्थिवतैजसेजन कालेन जातो विहृतो विनश्यति ॥ ४२ ॥
 यपानलो दारुणु भिन्न इयत यपानिलो देहगत पृथक् स्थित ।
 यथा नभ सर्वगत न सज्जते तथा पुमान् सर्वगुणाभय पर ॥ ४३ ॥

मुपशो न वय शेते मूढा यमनुशोचय । न श्रोता योऽनुवक्तो ह स न हृदयेत कश्चित् ॥ ४४ ॥
 न श्रोता मानुस्काय मुर्योऽप्यत्र महानमु । यस्त्विहैन्द्रियवानात्मा स चान्य प्राणदेहयो ॥ ४५ ॥
 भूतैर्द्रियमनोलिङ्गान् देहानुच्चावचान् विभु । भजत्युत्सृजति हान्यस्तच्चापि त्वेन तेजसा ॥ ४६ ॥
 यावद्विज्ञावितो ह्यात्मा तावत् कमनिरन्धनम् । ततो विपयय क्लेशो मायायोगोऽनुवर्तते ॥ ४७ ॥
 वितथाभिनिवेशोऽय यदगुणेष्वर्थदृग्बन्ध । यथा मनोरय स्वप्न सवमैन्द्रियक मृषा ॥ ४८ ॥
 अय नित्यमनित्य या नेह शोचन्ति तद्विद । नान्यथा शक्यते कर्तुं स्वभाव शोचतामिति ॥ ४९ ॥
 उन्धको विपिने कश्चित् पक्षिणा निर्मितोऽन्तक । वितत्य जाल विदधे तत्र तत्र प्रलोभयन् ॥ ५० ॥
 कुलिङ्गमिधुन तत्र विचरत् समदृश्यत । तयो कुलिङ्गी सहसा उन्धकेन प्रलोभिता ॥ ५१ ॥
 सासजत शिचस्तन्या महिषी कालयन्त्रिता । कुलिङ्गस्ता तथाऽऽपना निरीक्ष्य भृशदु खित ।
 स्नेहादकल्य कृपण कृपणा पर्यदेवयत् ॥ ५२ ॥

अहो अकरुणो देव स्त्रियाऽऽकरुणया विभु । कृपण मानुशोचन्त्या दीनया कि करिष्यति ॥ ५३ ॥
 काम नयतु मा देव किमर्थेनात्मनो हि मे । दीनेन जीवता दुःखमनेन विबुरायुषा ॥ ५४ ॥
 कथं त्वजातपक्षास्तान् मातृहीनान् निभर्म्यहम् । मन्दभाग्या प्रतीक्षन्ते नीडे मे मातर प्रजा ॥ ५५ ॥

एव कुलिङ्ग विलपन्तमारात् प्रियावियोगातुरमश्रुकण्ठम् ।

स एव तं शाशुनिक शरेण विव्याध कालप्रहितो विलीन ॥ ५६ ॥

एव ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥ ॥ ८३ ॥ ॥ ८४ ॥ ॥ ८५ ॥ ॥ ८६ ॥ ॥ ८७ ॥ ॥ ८८ ॥ ॥ ८९ ॥ ॥ ९० ॥ ॥ ९१ ॥ ॥ ९२ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ १०० ॥

हिरण्यकशिपुश्वाच

बाल एव प्रवदति सर्वे विस्मितचेतसः । शतयो मेनिरे सर्वमनित्यमयथोत्थितम् ॥५८॥
यम एतदुपाख्याय तत्रैवान्तरधीयत । शतयोऽपि मुयश्चक्षुः चक्षुः साभ्यारपिष्टम् ॥५९॥
ततः शोचत मा यूय परं चात्मानमेव च । क आत्मा क परो यात्र स्वीय पारस्य एव वा ।
स्वपराभिनिवेशेन विनाशनेन देहिनाम् ॥ ६० ॥

नारद उवाच

इति दैत्यपतेवाक्यं दितिराकण्यं सस्तुता । पुत्रशोकक्षणात् त्यक्त्वा तत्त्वेचित्तमधारयत् ॥६१॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे परमहर्षा संहितायां सप्तमस्कन्धे दिग्विजयोऽध्यायः ॥३॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

नारद उवाच

हिरण्यकशिपू राजन्नजेयमजरामरम् । आत्मानमप्रतिद्वन्द्वमेकराजं व्यधिसत ॥ १ ॥
स तपे मन्दरद्रोण्या तपः परमदारुणम् । ऊर्ध्वबाहुनमोदति पादाद्गुह्याभितोचति ॥ २ ॥
जटादीचितिभी रेजे सवतारं श्वाशुभिः । तस्मिन्तपस्तप्यमाने देवा स्थानानि भेजिरे ॥ ३ ॥
तस्य मूर्ध्नि समुद्रतः सधूमोऽग्निस्तपोमयः । तिर्यग्ूर्ध्वमधोलोकानतपद् विष्वगोरित ॥ ४ ॥
सुषुम्नसुदन्वन्तः सद्गोमाद्रिश्चाल भूः । निपेतुः सम्राट्पाराज्ज्वलश्च दिशो दश ॥ ५ ॥
तेन तप्ता दिवः त्यक्त्वा ब्रह्मलोकं ययुः सुराः । धात्रे विशापयामासुर्देवदेव जगत्पते ॥ ६ ॥
दैत्येन्द्रतपसा तप्ता दियि स्यात् न शक्नुमः । तस्य चोपशमं भूमन् विधेहि यदि मन्यसे ।

लोकं न यावन्नङ्गयन्ति बलिहारास्तवाभिभू ॥ ७ ॥

तस्याय किल सकलधरतो दुधरः तपः । श्रूयतां किं न विदितस्तथायापि निवेदित ॥ ८ ॥
सृष्ट्वा चराचरमिदं तपोयोगसमाधिना । अभ्यास्ते सर्वविष्वेभ्यः परमेष्ठी निजासनम् ॥ ९ ॥
तदहं वर्धमानेन तपोयोगसमाधिना । कालात्मनोश्च नित्यत्वात् सावधिष्ये तपाऽऽत्मनः ॥ १० ॥
अन्यथेदं विचास्येऽहमयथापूर्वमोज्जसा । किमन्ये कालनिर्धूते कल्पान्ते देष्णवादिभिः ॥ ११ ॥
इति शुश्रुम निर्बन्धं तपः परममास्थितः । विषत्त्वानन्तरं युक्तं स्वयं त्रिमुबनेश्वर ॥ १२ ॥
तवास्मिन् द्विभगवा पारमेष्ठ्यं न गतवते । भवाय श्रेयसे भूयै श्रेयाय विजयाय च ॥ १३ ॥
इति विशापितो देवैर्मगवानात्मभूतपः । परीतो नृगुदसाद्यैर्ययौ दैत्येश्वराश्चमम् ॥ १४ ॥
न ददर्श प्रतिच्छन्नं बलमीकतृणकीचकैः । विपीलिभिराचीर्णमेदस्वव्यासद्योणितम् ॥ १५ ॥
तपन्तं तपसा लोकान् यथाभ्रापिहितं रविम् । विलक्ष्य विस्मितः प्राह प्रहसन् हसवाहन ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच

उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते तपः सिद्धोऽसि काश्यप । वरदोऽहमनुप्राप्तो नियतामीप्सितो वर ॥ १७ ॥

अद्राक्षमहमेतत् ते हृत्सारं महदद्भुतम् । दद्यमक्षितदेहस्य प्राणा ह्यस्थियु शेरते ॥१८॥
नेतत् पूर्वरूपधनुर्न करिष्यन्ति चारे । निरम्बुधारयेत् प्राणान् को वै दिव्यसमा शतम् ॥१९॥
व्यवसायेन तेऽनेन दुष्करेण मनस्विनाम् । तपोनिष्ठेन भवता जितोऽहं दितिनन्दन ॥२०॥
ततस्त आशिषं सवा ददाम्यमुरपुमव । मर्त्यस्य ते अमर्त्यस्य दर्शनं नाकल मम ॥२१॥

नारद उवाच

इत्युक्त्वाऽऽदिभवो देवो भविता ह्यपि पीलिके । कमण्डलुजलेनोद्यद् दिव्येनामोषराधवा ॥२२॥
स तत्क्रीचकवल्मीकात् सहजोजोषलावित । सवायययसम्प्रो वज्रघहनो युवा ।

उत्थितस्तत्तद्देवामो विभावसुरिवैषष्ठ ॥ २३ ॥

स निरीक्ष्याम्बरे देव इषवाहमवस्थितम् । ननाम धिरथा भूमौ तद्दर्शनमहोत्सव ॥२४॥
उत्थाय प्राञ्जलिं प्रहृष्टमाणो दद्या विभुम् । ह्यर्पांश्चुपुलकोदभेदो गिरा गद्गदयागणात् ॥२५॥

हिरण्यकशिपु उवाच

कल्पात्ते कालसृष्टेन योऽन्धेन तमसाऽऽबूतम् । अभिव्यनगजगदिदस्वयज्योति स्वरौचिषा २६
आत्मना त्रिभृता चेद सृजत्यवति क्षुम्पति । रज सत्त्वतमोधाग्ने पराय महते नम ॥२७॥
नम आचाय बीजाय ज्ञानविज्ञानमूर्तये । प्राणेन्द्रियमनोबुद्धिविकरैर्व्यक्तिमीयुषे ॥२८॥

त्वमीशिषे जगतस्तस्थुषश्च प्राणेन मुख्येन पति प्रजानाम् ।

चित्तस्य चित्तेर्मन इन्द्रियाणां पतिर्महान् भूतगुणाग्रयेश ॥ २९ ॥

त्व सप्ततन्तून् वितनोषि तन्वा प्रयया चातुर्होत्रकविद्यया च ।

त्वमेक आत्माऽऽत्मवतामनादिरनन्तपार कविरन्तरात्मा ॥ ३० ॥

त्वमेव कालोऽनिमिषो जनानामायुर्लंबायावयवै क्षिणोपि ।

कूटस्थ आत्मा परमेष्ठयजो महास्त्व जीवलोकस्य च जीव आत्मा ॥ ३१ ॥

त्वत्त पर नापरमप्यनेजदेजश्च किञ्चिद् व्यतिरिक्तमस्ति ।

विद्या कलास्ते तनवश्च सवा हिरण्यगर्भोऽसि बृहत् त्रिपृष्ठ ॥ ३२ ॥

व्यक्त विभो स्थूलमिदं शरीर येनेन्द्रियप्राणमनोगुणास्त्वम् ।

भुङ्गे स्थितो धामनि पारमेष्ठय अव्यक्त आत्मा पुरुष पुराण ॥ ३३ ॥

अनन्ताव्यक्तरूपेण येनेदमखिलं ततम् । चिदचिच्छक्तियुक्ताय तस्मै भगवते नम ॥३४॥

यदि दास्यस्यमिमितान् वरान् मे यदोत्तम । भूतेभ्यस्त्वद्विस्तृष्टेभ्यो मृत्युर्मा भून्मम प्रभो ॥३५॥

नान्तर्बहिर्दिवा नक्तमन्यस्यादपि चायुधै । न भूमौ नाम्बरे मृत्युर्न नरेर्न मृगैरपि ॥३६॥

व्यसुभिर्वासुमद्भिर्वा सुरासुरमहोरगै । अप्रतिद्वन्द्वता युद्धे ऐक्यस्य च देहिनाम् ॥३७॥

सर्वेषां लोकपालानां महिमानं यथाऽऽत्मन । तपोयोगप्रभावाणां यत् रिष्यति कर्हिचित् ॥३८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे हिरण्यकशिपोवरयाचनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

इति ते संयतात्मान समाहितधियोऽमला । उपतस्थुदृषीकेश विनिद्रा वायुभोजना ॥२३॥
 तेषामाविरभूद् वाणी अरूपा, मेघनि स्वना । सन्नादयन्ती ककुभ साधूनामभयङ्करी ॥२४॥
 मा भैष्ट विबुधश्रेष्ठा सर्वेषा भद्रमस्तु व । मर्शन हि भूताना सर्वश्रेयोपपत्तये ॥२५॥
 शतमेतस्य दौरात्म्य दैतेयापसदस्य च । तस्य शान्तिं करिष्यामि काल तावत् प्रतीक्षत ॥२६॥
 यदा देवेषु वेदेषु गोषु विप्रेषु साधुषु । धर्मे मयि च विद्वेष सदा आशु विनश्यति ॥२७॥
 निर्वैराय प्रशान्ताय स्वसुताय महात्मने । प्रह्लादाय यदा द्रुह्येदनिष्येऽपि वरोजितम् ॥२८॥

नारद उवाच

इत्युक्ता लोकगुरुणा त प्रणम्य दिवौऋष । न्यवर्तन्त गतोद्वेगा मेनिरे चासुर द्रुतम् ॥२९॥
 तस्य दंष्ट्रपते पुत्राश्चत्वार परमाद्भुता । प्रह्लादोऽभून्महास्तेषा गुणैर्महदुपासक ॥३०॥
 ब्रह्मण्य शीलसम्पन्न सत्यसंघो जितेन्द्रिय । आत्मवत् सवभूतानामेव प्रियमुदुत्तम ॥३१॥
 दासवत्सनतायाङ्घ्रि पितृवत् दीनवत्सल । भ्रातृवत् सहशे स्निग्धो गुरुष्वीश्वरभावन ।

पितृार्थरूपजमादयो मानस्ताम्भाविवर्जित ॥ ३२ ॥

नोद्विग्नचित्तो व्यसनेषु नि स्पृह धृतेषु दृष्टेषु गुणेष्ववस्तुदृक् ।

दान्तेन्द्रियप्राणशरीरधी सदा प्रशान्तकामो रहितासुरोऽसुर ॥३३॥

यस्मिन् महद्गुणा राजन् गृह्यन्ते कविभिर्मुहु । न तेऽधुनापिधीयते यया भगवतीश्वर ॥३४॥
 य साधुगायासदसि रिपवोऽपि सुरा नृप । प्रतिमान प्रकुर्वन्ति किमुताप्येवमवाहशा ॥३५॥
 गुणैरल्मसत्प्रेयैमाहात्म्य तस्य सूच्यते । वासुदेवे भगवति यस्य नैसर्गिकी रति ॥३६॥
 न्यस्तप्रीडनको बालो जडवत् तन्मनस्तया । कृष्णग्रहगृहीतात्मा न वेद जगदीदृशम् ॥३७॥
 आसीन पर्यटन्नञ्छयान प्रपिबन् तुवन् । नानुसन्धत्त एतानि गोविन्दपरिरम्भित ॥३८॥
 कचिद् रुदति वैकुण्ठचिन्ताशबलचेतन । कचिद्वसति तच्चिन्ताह्लाद उद्गायति कचित् ॥३९॥
 नदति कचिदुत्प्लण्डो विलज्जो नृत्यति कचित् । कचित् तद्भावनानुक्तस्तन्मयोऽनुचकार ह ॥४०॥
 कचिदुत्पुलकस्तूष्णीमास्ते सस्पशनिर्वृत । अस्पन्दप्रणयानन्दसलिलामीलितेक्षण ॥४१॥

स उत्तमश्लोकपदारविन्दयोर्निषेवयाकिञ्चनसङ्गलब्धया ।

तन्वन् परा निर्वृतिमात्मनो मुहुर्दुःसङ्गदीनान्यमन शम व्यधात् ॥४२॥

तस्मिन् महाभागवते महाभागे महात्मनि । हिरण्यकशिपु राजन्नकरोदधमात्मजे ॥४३॥

युधिष्ठिर उवाच

देवर्ष एतदिच्छामो वेदितु तव सुव्रत । यदात्मजाय शुद्धाय पितादात् साधवे ह्यधम् ॥४४॥
 पुत्रान् विप्रतिकूलान् स्वान् पितर पुत्रवत्सला । उपालम्बन्ते शिक्षार्थं नैवायमपरो यथा ॥४५॥

किमुतानुवधान् साधूस्तादृशान् गुह्यदेवतान् । एतत् कीदृहल ब्रह्मनसाक विधम प्रभो ।

पितु पुत्राय यद् द्वेपो मरणाय प्रयोजित ॥४६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा सप्तमस्कन्धे प्रह्लादचरिते चतुर्थाऽध्यायः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

नारद उवाच

पौरोहित्याय भगवान् ब्रूत काव्य किलासुरैः । शण्डामर्कं मुनी तस्य दैत्यराजशहान्तिके ॥ १ ॥
तौ राजा प्रापित बाल प्रह्लाद नयकोविदम् । पाठयामास तु पाठयान् याश्चासुरबालकान् ॥ २ ॥
यत्र तत्र गुरुणा प्रोक्त शुभ्रवेऽनु पपाठ च । न साधु मनसा मेने स्वपरासद्ग्रहाभयम् ॥ ३ ॥
एकदामुरराट् पुत्रमङ्गमारोप्य पाण्डव । पप्रच्छ कथ्यता वत्स मयते साधु यद् भवान् ॥ ४ ॥

प्रह्लाद उवाच

तत् साधु मयेऽसुरवर्य देहिना सदा समुद्दिग्प्रथियामसद्ग्रहात् ।

दित्वाऽऽत्मपात शहमभक्ष्य वन गतो यद्वरिमाश्रयेत ॥ ५ ॥

नारद उवाच

श्रुत्वा पुत्रगिरो दैत्य परपक्षसमाहिता । जहास बुद्धिर्बालानां भिद्यते परबुद्धिभिः ॥ ६ ॥
सम्यग् विचार्यता बालो गुरुगेहे द्विजातिभिः । विष्णुपक्षे प्रतिच्छन्नैर्न भिद्येतास्य धीर्यया ॥ ७ ॥
शहमानोत्तमाहूय प्रह्लाद दैत्ययाजहा । प्रशस्य श्लक्ष्णया वाचा समपृच्छन्त सामभिः ॥ ८ ॥
वत्स प्रह्लाद भद्र ते सत्य कथय मा मृषा । बालानति कुतस्तुभ्यमेव बुद्धिविपर्ययः ॥ ९ ॥
बुद्धिभेद परकृत उताहा ते स्वतोऽभवत् । भण्यता भोक्तुकामाना गुरुणा कुलनन्दन ॥ १० ॥

प्रह्लाद उवाच

स्व परश्वेत्यसद्वाह पुषा यन्मायया कृत । विमोहितधिया दृष्टस्मै भगवते नमः ॥ ११ ॥

स यदानुमत पुषा पशुबुद्धिर्विभिद्यते । अन्य एष तथान्योऽहमिति भेदगतासती ॥ १२ ॥

स एष आत्मा स्वपरेत्यबुद्धिभिर्दुरत्ययानुक्रमणो निरूप्यते ।

मुह्यन्ति यद्वर्त्मनि वेदवादिनो ब्रह्मादयो शेष भिनत्ति मे मतिम् ॥ १३ ॥

यया भ्राम्यत्ययो ब्रह्मन् स्वयमाकर्षसन्नियौ । तथा मे भिद्यते चेतश्चक्रपाणेर्यदृच्छया ॥ १४ ॥

नारद उवाच

एतावद् ब्राह्मणायोक्त्वा विरराम महामति । त निर्भर्त्स्यस्य कुपित स दीनो राजशेवकः ॥ १५ ॥

आनीयतानरे वंशमस्माकमयशस्कर । कुलाङ्गारस्य दुर्वुद्धेश्वतुर्योऽस्योदितो दमः ॥ १६ ॥

दैत्यचन्दनवने जातोऽप्य कण्टकद्रुम । यन्मूलोन्मूलपरशोर्विष्णोर्नालायितोऽमर्कः ॥ १७ ॥

इति त विविचोपायैर्मापि यस्तर्जनादिभिः । प्रह्लाद ग्राहयामास त्रिवर्गस्योपपादनम् ॥ १८ ॥

तत एन गुरुज्ञात्वा ज्ञातशेषचतुष्टयम् । दैत्येन्द्र दशयामास मातृमृष्टमलद्रुतम् ॥१९॥
पादयो पतित बाल प्रतिनन्द्याशिषामुर । परिष्वज्य चिर दोर्म्यो परमाभाप निर्घृतिम् ॥२०॥
आरोप्याङ्गमवप्राय मूर्धन्यभ्रुकलागुभि । जासिद्धन् विक्रतद्वन्प्रमिदमाह सुषिष्टिर ॥२१॥

हिरण्यकशिपुरुवाच

प्रह्लादानूच्यता तात स्वधीत किञ्चित्तमम् । कालेनैतावताऽऽयुष्मन् यदशिक्षद् गुरोर्मवान् २२

प्रह्लाद उवाच

अयम श्रीर्तन विष्णो स्मरणं पादसेवनम् । अचन वन्दन दास्य सम्प्यमात्मनिवेदनम् ॥२३॥
इति पुष्पापिता विष्णो भक्तिश्चेन्नवच्छणा । त्रियते भगवत्यद्वा तमन्येऽधीतमुत्तमम् ॥२४॥
निशम्यैतत् सुतवचो हिरण्यकशिपुस्तदा । गुरुपुत्रमुवाचेद क्वा प्रस्फुरितापर ॥२५॥
ब्रह्मवधो किमेतत् ते चिन्ध अयतासता । असार ग्राहितो बालो मामनाहत्य दुर्मते ॥२६॥
वन्ति ह्यसाधवो लोके दुर्मैत्रा उद्वेपिण । वेणामुदेत्यथ काले रोग पातकिनामिव ॥२७॥

गुरुपुत्र उवाच

न मध्यणीत न परप्रणीत सुतो वदत्यथ तथेन्द्रशत्रो ।
नैसगिनीयं मतिरस्य राजन् नियच्छ मन्तुं कददा ख मा न ॥२८॥

नारद उवाच

गुरुणैव प्रतिप्रोक्तो नृप आहामुर सुतम् । न चेद् गुरुमुत्तीव ते कुतोऽभद्राण्ती मति ॥२९॥

प्रह्लाद उवाच

मतिन कृष्णे परत स्वतो वा मिषोऽभिपद्येत यद्वतानाम् ।
अदान्तगोभिर्द्विगता तमितं पुन पुनश्चर्वितचर्वणानाम् ॥३०॥
न ते विदु स्वार्थगतिं हि विष्णु दुराशया ये बहिरथमानिन ।
अथा यथापैरुपनीयमाना वाचीयतन्वागुरुदायि वद्धा ॥३१॥
नैता मतिस्तावदुष्कमाहर्षि सृष्टत्यनपापगमो यदर्थः ।

महीपला पादरजोऽभिषेकं निष्कियमाना न वृणीत यावत् ॥३२॥

हायुस्त्वोपरतं पुत्र हिरण्यकशिपू कृत । अभीकृतात्मा स्वोत्पन्नाजिरस्त महीसले ॥३३॥
आदानररुपाविष्ट कर्तावीभूतलोचन । वप्यतामाश्रय कम्पो नि सारयत नैर्द्विगता ॥३४॥
अयं मे भ्रातृशोऽयं दिवा स्वान्मुहुरेऽप्यन । निद्रुष्मन्तुयं पादोऽपि नोदावदर्थति ॥३५॥
विष्णोरां शास्त्रे किं नु करिष्यत्यनम्रमुष । ओहृदं दुस्त्वयं निश्रेयसाय पश्यताम् ॥३६॥

इति हृद् यथोक्तं परदेहमोक्षप्राप्तयम् सुतोऽदित ।

यदुक्तमनोऽदित दोष मुनि अवति चक्षिषान् ॥३७॥

सर्वरूपायैर्दन्तव्यं सभोजशयनाशने । सुदृढिङ्गधरं शत्रुर्मुनेन्दुष्टमिवेन्द्रियम् ॥३८॥
 नैश्रुतास्ते समादिष्टा भर्त्रा वै शूलपाणय । तिग्मदंष्ट्रकरालास्तास्तान्मुशिरोरुहा ॥३९॥
 नदन्तो भैरवान्नादादिच्छिन्धि भिन्वीति वादिन । आसीर्न चाहन्घृष्टैः प्रह्लादं सर्वमर्मसु ॥४०॥
 परे ब्रह्मण्यनिदग्ने भगवत्यखिलात्मनि । युक्तात्म्यं यत्पलाजघनपुण्यस्येव सक्रिया ॥४१॥
 प्रयासेऽपहते तस्मिन् दैत्येन्द्र परिगद्धित । चकार तद्रूपोपायान् निर्धनं युधिष्ठिर ॥४२॥
 दिग्गजेर्दन्दशूरेभ्यः अभिचारावपातनैः । मायाभिः सनिरोधैश्च गरदानैरभोजनैः ॥४३॥
 हिमवाय्यदिग्गजैः पवतात्मनैरपि । न शशाङ्कं यदा हन्तुमनापमसुरं मुतम् ।

चिन्ता दीयतमा प्राप्तस्तत् तर्तुं नान्यतत ॥ ४४ ॥

एष मे बहुषाधूक्तो यथोपायाश्च निर्मिता । तैस्तैर्द्रोहेरुद्धर्ममुक्तं स्वेनैव तेजसा ॥४५॥
 वतमानोऽविदूरे वै बालोऽप्यजडधीरयम् । न विस्तरति मेऽनार्यं शून्यं शप इव प्रभु ॥४६॥
 अप्रमेयानुभावोऽयमकुतश्चिद्रयोऽमर । नूनमेतद्बिरोधनं मृत्युर्मे भविता न वा ॥४७॥
 इति तच्चिन्तया विचित्रिं स्नानश्रियमधोमुखम् । शण्डामकावोशनसौ विविक्तं इति होचतु ॥४८॥

जितं त्वयैकेन जगत्त्रयं भ्रुवोविजृम्भणस्तप्तमस्तघिण्ययम् ।

न तस्य चिन्त्यं तव नाम चक्ष्महे न वै शिशूना गुणदोषयो पदम् ॥४९॥

इमं तु पार्श्वैर्वरुणस्य बद्ध्वा निधेहि भीतो न पलायते यया ।

तुद्धिश्च पुंसां वयसाऽस्यैशेवया यावद् गुह्यभागवत् आगमिष्यति ॥५०॥

तथेति गुरुपुत्रोत्तमनुज्ञायेदमब्रवीत् । यमा ह्यस्यापदेष्टव्या राज्ञा ये गृहमेधिनाम् ॥५१॥
 धर्ममर्थं च कामं च नितरां चानुपूर्व्यं । प्रह्लादायोचत् राजन् प्रजितावनताय च ॥५२॥
 यथा निर्वर्गे गुरुभिरात्मने उपशिक्षितम् । न साधु मेने तच्छिक्षां द्रुन्द्वारामोपवणिताम् ॥५३॥
 यदाऽऽचार्य पराङ्मुखो गृहमेधीयक्रमसु । घण्ट्यैवाल्लैस्तत्र सोपद्रुतं कृतधनैः ॥५४॥
 अयं तान्दृष्ट्वा वाचा प्रत्याहूय महाबुध । उवाच विद्वास्तन्निष्ठा कृपया ग्रहसन्निव ॥५५॥
 ते तु तद्गौरवात् सर्वं त्यक्त्वाऽप्यपेरिच्छदा । बाला नदूषितधियो द्वाद्द्वारामेरितेहि ॥५६॥
 पशुपाशतः रात्रेन्द्रं तन्म्यस्तद्वदयेक्षणा । तानाह कर्णो मैत्रो महाभागवतोऽसुर ॥५७॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्य संहितायां सप्तमस्कन्धे प्रह्लादानुचरिते पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

अथ पष्ठोऽध्यायः

प्रह्लाद उवाच

कौमार आचरेत् प्राज्ञो धर्मान् भागयतानिह । दुर्लभं मानुषं जन्म तदप्यभुवमर्थदम् ॥ १ ॥
 यया हि पुरुषस्यैह विष्णोः पादोपसर्पणम् । यदेव सर्वभूतानां प्रियं जातेश्वरं मुह्यत् ॥ २ ॥
 सुखमौद्रयकं देवता देहयोगेन देहिनाम् । सर्वत्र लभ्यते देवाद् यया दुःखमयकृतं ॥ ३ ॥

तत्पयासो न कर्त्तव्यो यत आयुर्व्ययं परम् । न तथा विन्दते क्षेम मुकुन्दचरणामुजम् ॥ ४ ॥
 ततो यतेत कुशलं धेमाय भयमात्रित । शरीरं पौष्यं यावन्न विपद्येत पुष्कलम् ॥ ५ ॥
 पुषो कर्षयत ह्यायुस्तदर्थं चाजितात्मनः । निष्कलयदसौ रागाशेतेऽथ प्रापितस्तमः ॥ ६ ॥
 मुषस्य बाल्ये कौमारे शौडतो याति विंशति । जरया प्रस्तदेहस्य त्रात्यकल्पस्य विंशति ॥ ७ ॥
 दुरापूरेण कामेन मोहेन च बलीयसा । शेषं गृह्ये सक्तस्य प्रमत्तस्यापयाति हि ॥ ८ ॥
 को गृह्ये पुमान् सक्तमात्मानमजितेन्द्रियः । स्नेहपाशैर्दृढैर्बद्धमुत्सहतं विमोचितुम् ॥ ९ ॥
 कोन्वर्थतृष्णा विधुजेत् प्राणेश्चोऽपि यद्विधितं । यत्क्रीणात्यनुभिः प्रेष्टैस्तत्करं सेवको वणिक् ॥ १० ॥

कथं प्रियाया अनुकम्पिताया सद्गुरुहस्यं वचिराक्षं मन्त्रान् ।
 मुह्यन्तु च स्नेहसितं शिशूनां कलाशरणानामनुरक्तचित्तं ॥ ११ ॥
 पुत्रान् सारस्तां दुहितृहृदय्या भ्रातृन् स्वभूवा पितरौ च दीनौ ।
 गृहान् मनोशोभपरिच्छेदाश्च वृत्तीश्च कुल्या पशुभृत्यवमान् ॥ १२ ॥
 त्यजेत् कोशश्चरिदिवेहमानं कर्माणि लोभादवितृप्तकामः ।
 औपस्थजैर्हृद्यं गृहं मन्यमानं कथं विरज्येत दुरन्तमोहः ॥ १३ ॥
 कुटुम्बपोषाय वियन् निजायुनं बुध्यतेऽर्थं विद्वत् प्रमत्तः ।
 सर्वत्र तापत्रयदुःखितात्मा निर्विद्यते न स्वकुटुम्बराम ॥ १४ ॥
 वित्तेषु नित्याभिनिविष्टचेता विद्वाश्च दोषं परवित्तहर्तुं ।
 प्रेत्येह चाथाप्यजितेन्द्रियस्तदशान्तकामो हरते कुटुम्बी ॥ १५ ॥
 विद्वानपीत्यं दनुजा कुटुम्बं पुष्पन् स्वलोकाय न कल्पते वै ।
 यः स्वीयपारक्यविभिन्नभावस्तमः प्रपद्येत यथा विमूढः ॥ १६ ॥
 यतो न कश्चित् कच कुत्रचिद् वा दीनं म्यमात्मानमलं समर्थं ।
 विमोचितुं कामदशा विहारकीडामृगो यन्निगदो विसर्गः ॥ १७ ॥
 ततो विदूरात् परिहृत्य दैत्या दैत्येषु सद्गुरुं विपनात्मकेषु ।
 उषेत नारायणमादिदेवं स मुक्तश्चैरिषितोऽपवर्गः ॥ १८ ॥

न ह्यन्युत प्रीणयतो बद्धायासोऽमुरात्मजा । आत्मत्वात् सन्नभूतानां सिद्धत्वादिरहितं सर्वतः ॥ १९ ॥
 परावरेषु भूतेषु ब्रह्मान्तस्थावरादिषु । भौतिकेषु विकारेषु भूतेष्वयं महत्सु च ॥ २० ॥
 गुणेषु गुणसाम्ये च गुणव्यतिकरे तथा । एक एव परो ह्यात्मा भगवानीश्वरोऽव्ययः ॥ २१ ॥
 प्रत्यगात्मस्वरूपेण स्वयम् । व्याप्य व्यापकनिर्देश्यो ह्यनिर्देश्योऽविकल्पितः ॥ २२ ॥
 केवलानुभवात् परमेश्वरः । माययान्तर्हितैश्वर्यं इयते गुणैः ॥ २३ ॥
 तस्मात् सर्वेषु सौहृदम् । आसुरं भावमुन्मुच्य यथा ॥ २४ ॥

तुष्टे च तत्र किमलभ्यमनन्त आये किं तैर्गुणव्यतिकरादिह ये स्वशिखा ।

धमादय किमगुणेन च काङ्क्षितेन सारजुषा चरणयोरुपगायता न ॥ २५ ॥

धमार्यकाम इति योऽभिहितस्त्रिवर्ग ईक्षा प्रथी नयद्रुमो विविधा च वाता ।

मन्ये तदतदखिल निगमस्य सत्य स्वात्मार्पण स्वमुद्बुध परमस्य पुष्ट ॥ २६ ॥ -

ज्ञान तदेतदमल दुरवापमाह नारायणो नरखल किल नारदाय ।

एकास्तिना भगवत्स्तदकिञ्चनाना पादारविन्दरञ्जसाऽऽप्नुतदेहिना स्यात् ॥ २७ ॥

तुमेतमया पूर्वं ज्ञान विज्ञानसमुत्तम । धर्म भागवत शुद्ध नारदाद् दबदर्शनात् ॥ २८ ॥

दैत्यपुत्रा ऊचुः

प्रह्लाद त्व वय चापि नर्तेऽय विग्रहे गुरुम् । एताभ्या गुरुपुत्राभ्या शालानामपि हीश्वरो ॥ २९ ॥

बालस्यान्त पुरस्सस्य महत्सङ्गो दुरन्त्यय । छिपिन सशय सौम्य स्याच्चेद् विभम्भकारणम् ३०

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्या सहितायां सप्तमस्कन्धे प्रह्लादानुचरिते षष्ठोऽध्याय ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

नारद उवाच

एव दैत्यमुतै पृष्ठो महाभागवतोऽसुर । उवाच स्वयमानस्तान्स्सरन् मदनुभाषितम् ॥ १ ॥

प्रह्लाद उवाच

वितरि प्रस्थितेऽस्माक तपसे मन्दराचलम् । युद्धोद्यम पर चक्रुर्विपुषा दानवान् प्रति ॥ २ ॥

पिपीलिकैरहिरिव दिष्ट्या लोकोपतापन । पापेन पापोऽभधीति चादिनो वासवादय ॥ ३ ॥

तेषामतिबलोद्योगं निशम्यामुरख्यया । वष्यमाना सुरैर्भीता द्रुद्रुषु सर्वतोदिशम् ॥ ४ ॥

कल्पपुत्रमित्रास्तान् गृहान् पञ्चपरिच्छदान् । नावेक्षमाणास्त्वरिता सर्वे प्राणपरीप्श्व ॥ ५ ॥

व्यलम्बन् राजशिरममरा जयकाङ्क्षिण । इन्द्रस्तु राजमहिषीं मातर मम चाग्रहीत् ॥ ६ ॥

नीयमाना भयोद्भिन्ना रुदतीं क्रुरीमिव । षट्पञ्चाऽऽगतस्तत्र देवर्षिर्दृष्टो पथि ॥ ७ ॥

प्राह मेना सुरपते नेतुमर्हस्यनागसम् । मुञ्च मुञ्च महाभाग सती परपरिमहम् ॥ ८ ॥

इन्द्र उवाच

आस्तेऽस्या जठरे वीर्यमविप्लव सुरक्षिप । आस्यता यावत्प्रसव मोक्ष्येऽथपदवीं गत ॥ ९ ॥

नारद उवाच

अयनिष्कलिन्य साक्षा महाभागवतो महान् । त्वयान प्राप्स्यते सस्यामनन्तानुचरो बली ॥ १० ॥

इत्युक्त्वा विहायेन्द्रो देवर्षिर्मानयन् वच । अनन्तप्रियभक्त्येना परिक्रम्य दिव ययौ ॥ ११ ॥

ततो नो मातरमुपि समानीय निजाभ्रम् । आश्वास्येदोष्यता वत्से यावत् ते भर्तुरागम ॥ १२ ॥

तथेत्यवासीद् देवर्षेरन्ति सप्यहुतोभया । यावद् दैत्यपतिर्भोरात् तपसो न न्यवर्तत ॥ १३ ॥

पि पर्यचरत् तत्र मत्स्या परमया सती । अन्तर्बन्धो स्वगर्भस्य धेमावेच्छाप्रसूतये ॥१४॥
 पि कारुणिकस्तस्या प्रादादुभयमीश्वर । धर्मस्य तत्त्वज्ञानं च मामप्युद्दिश्य निर्मलम् ॥१५॥
 तु कालस्य दीर्घत्वात् स्त्रीत्यान्मातुस्त्रिरोदधे । ऋषिणानुग्रहीतमाना धुनाप्यजहात् स्मृतिः ॥१६॥
 क्तामपि भूयामे यदि भद्वधते वच । वैशारदीधीः भद्रात् स्त्रीशालानाचमेयया ॥१७॥
 न्माया पद्मिने भावा दृष्टा देहस्य नात्मन । फलानामिव वृक्षस्य कालेनेश्वरमूर्तिना ॥१८॥
 आत्मानित्योऽव्यय शुद्ध एक धेयश्च आश्रय । अविक्रिय स्वहृद्देवव्यापकोऽवज्ञयनावृत ॥१९॥
 तैर्दादशभिर्विद्वान्मात्मना लक्षणे परे । अहममेत्यसद्भाव देहादौ मोहज व्यजेत् ॥२०॥

स्वर्णे यथा प्रावसु हेमकार क्षेत्रेषु योगैस्तदभिश्च आप्नुयात् ।

क्षेत्रेषु देहेषु तथाऽऽत्मयोगैरध्यात्मविद् ब्रह्मगतिं लभेत् ॥२१॥

अथो प्रकृतयः प्रोक्तास्त्रय एव हि तद्गुणा । विकारा योऽश्वाचार्यं पुमानेक समन्वयात् ॥२२॥
 देहस्तु सर्वसद्भावो जगत् तत्स्थुरिति द्विधा । अथैव मृग्य पुरुषो नेति नेतीत्यतत्त्वगन् ॥२३॥
 श्रव्यव्यतिरेकेण विवेकेनोद्यताऽऽत्मना । सर्गस्थानसमाधायैविमृशद्भिरसत्त्वरै ॥२४॥
 बुद्धेर्जागरण स्वप्न सुषुप्तिरिति वृत्तयः । ता येनैवानुभूयते साऽव्यय पुरुष पर ॥२५॥
 अभिस्त्रिवर्णं पर्यस्तैर्वृद्धिमेदै क्रियोद्भवै । स्वरूपमात्मनो बुध्येद्गन्धैर्वासुमिवान्वयात् ॥२६॥
 एतद्द्रोरो हि ससारो गुणकर्मनिबन्धन । अज्ञानमूलेऽपार्योऽपि पुत्र स्वप्न इवेष्यते ॥२७॥
 तस्मान्नवद्भिः कर्तव्य कर्मणा त्रिगुणात्मनाम् । बीजनिर्हरण योग प्रवाहोपरमो धिय ॥२८॥
 तत्रोपायसहस्राणामय भगवतोदित । यदीश्वरे भगवति यथा यैरुद्धरा रति ॥२९॥
 गुरुशुश्रूषया मक्त्वा सर्वलन्धार्पणेन च । सङ्गेन साधुभक्तानामीश्वराराधनेन च ॥३०॥
 भद्रया तत्कपाया च कीर्तनेर्गुणकर्मणाम् । तत्पादांशुसहस्रानात् तल्लिङ्गैश्चाहंणादिभि ॥३१॥
 हरि सर्वेषु भूतेषु भगवानास्त ईश्वर । इति भूतानि मनसा कामैस्तै साधुमानयेत् ॥३२॥
 एव निर्जितषड्वर्गे क्रियते भक्तिरीश्वरे । वासुदेवे भगवति यथा सलभते रतिम् ॥३३॥

निशम्य कर्माणि गुणानतुल्यान् वीर्याणि लीलावतनुभि कृतानि ।

यदातिहर्षाः पुलकाधुगद्गद प्रोक्तकण्ठ उद्गायति रीति वृत्त्यति ॥३४॥

यदा ग्रहमस्त इव क्वचिद् हस्त्याक्रन्दते व्यायति बन्दते जनम् ।

मुहुः श्वसन् वक्त्रि हरे जगत्पते नारायणेत्यात्ममतिर्गतत्रय ॥३५॥

तदा पुमान् मुक्तसमस्तबन्धनस्तद्भावभावानुकृताशयाकृति ।

निर्दग्धबीजातुशयो महीयसा भक्तिप्रयोगेण समेत्यघोषजम् ॥३६॥

अघोषजालम्भमिहाशुभात्मन शरीरिण ससृतिचक्रशासनम् ।

१५ निर्वाणमुख विदुर्बुधास्ततो मज्जन् हृदये हृदीश्वरम् ॥३७॥

तदा विमानावलिभिर्नभस्तल दिदृशता सद्गुलमास नाकिनाम् ।

मुरानका दुन्दुभयोऽथ जभिरे गन्धवमुख्या नवतुजगुः स्त्रिय ॥ ३६ ॥

तत्रोपमज्य विनुषा ब्रह्मेन्द्रगिरिश्चादय । ऋषयः पितर सिद्धा विद्याधरमहोरगा ॥ ३७ ॥

मनवः प्रजाना पतयो गन्धवाप्सरचारणा । यथा किम्पुरुषास्तातघेताला सिद्धकिन्नरा ॥ ३८ ॥

ते विष्णुपार्शदा सर्वे मुनन्दकुमुदादय । मूर्ध्नि बद्धाञ्जलिपुटा आसीन तीव्रतेजसम् ।

इन्द्रे नरशार्दूल नातिदूरचरा पृथक् ॥ ३९ ॥

ब्रह्मोवाच

नतोऽस्म्यनन्ताय दुरन्तशक्तये विचित्रवीयाय पवित्रकर्मणे ।

विश्वस्य सर्गस्थितिरयमान् गुणै स्वलीलया सदघतेऽन्ययात्मने ॥ ४० ॥

भीरुद्र उवाच

कोपकालो युगान्तस्ते इतोऽयमसुरोऽत्यक् । तस्मिन् पाप्मपशुत भक्त ते भक्तवत्सल ॥ ४१ ॥

इन्द्र उवाच

प्रत्यानीता परम भयता प्रायता न स्वभागा देत्याकान्त हृदयम् त्वद्गृह प्रत्यगोधि ।

कालग्रस्त कियदिदमहो नाथ शुभ्रपता ते मुक्तिस्तेषां न हि बहु मता नारसिंहापरे किम् ॥ ४२ ॥

ऋषय ऊचुः

एव नस्तप परममात्य यदात्मतेजो येनेदमादिपुरुषात्मगत ससर्ज ।

तद् विप्रलम्भमुनाय शरण्यपाल रक्षागृहीतवपुषा पुनरन्वमस्या ॥ ४३ ॥

पितर ऊचुः

आद्यानि नोऽधिपुभुजे प्रसभ तनूजैर्दत्तानि तीर्थसमयेऽप्यपिबत् तिलागु ।

तस्योदरात्खविदीर्णवपाद् य आर्च्यत् तस्मै नमो नृहरयेऽखिलधर्मगोप्त्रे ॥ ४४ ॥

सिद्धा ऊचुः

यो नो गतिं योगसिद्धामसाधुरहारपीद् योगतपोबलेन ।

नानादर्पे त नरैर्निर्ददार तस्मै दुष्य प्रणता सो नृसिंह ॥ ४५ ॥

विद्याधरा ऊचुः

विद्या पृथग्धारणयानुराद्धा न्यपेधदशो बलवीर्यहस्त ।

स येन सख्ये पशुबद्धतस्त मायानृसिंह प्रणता स्म नित्यम् ॥ ४६ ॥

नागा ऊचुः

येन पापेन रत्नानि स्त्रीरत्नानि हृतानि न । तद्वक्ष पाटनेनासा दत्तानन्द नमोऽस्तु ते ॥ ४७ ॥

मनव ऊचु

मनवो वय तव निदेशकारिणो दितिनेन देव परिभूतसेतव ।
भवता त्वत् स उपमहृत प्रभो करवाम ते किमनुशाधि किङ्करान् ॥ ४८ ॥

प्रजापतय ऊचु

प्रपेशा वय ते परेशाभिसृष्टा न येन प्रजा वै सृजामो निषिद्धा ।
स एष त्वया भित्रवधा नु शेते जगमङ्गल सत्त्वमूर्तेऽवतार ॥ ४९ ॥

रन्धर्वा ऊचु

वय विभो ते नटनाश्वगायका येनात्मसाद् वीर्यबलौजसा कृता ।
स एष नीतो भवता दद्यामिमा किमुत्पयन्थ कुशलाय कहरते ॥ ५० ॥

चारणा ऊचु

हरे तवाह्मिपङ्कज भवापवगमाभिता । यदेप साधुदृच्छयस्त्वयासुर समापित ॥ ५१ ॥

यश्मा ऊचु

वयमनुचरमुरया कमभिस्त मनोजैस्त इह दितिमुतेन प्रापिता वाहकत्वम् ।
स तु जनपरिताप तत्कृत जानता ते नरहर उपनीत पञ्चता पञ्चविंश ॥ ५२ ॥

किम्पुरया ऊचु

वय किंपुरयास्त्व तु महापुरुष इश्वर । अय दुपुरुषो नष्टोधिम्कृत साधुभिर्यदा ॥ ५३ ॥

वैतालिका ऊचु

सभासु सत्रेषु तवामल यशो गीत्वा सपर्यो महतीं लभामहे ।
यस्ता व्यनैपीद् भृशमेप दुजनोदिष्टया इतस्ते भगवन् यथाऽऽमय ॥ ५४ ॥

फिन्नरा ऊचु

घयमीश फिन्नरगणास्तवानुगा दितिनेन विष्टिमनुनानु कारिता ।
भवता हरे स वृजिनोऽवसादितो नरसिंह नाय विमवाय नो भव ॥ ५५ ॥

चिष्णुपार्यदा ऊचु

अद्यैतद्वरिनररूपमद्भुत ते दृष्ट न शरणद सर्वलोकशम ।
सौज्य सं विधिकर इश विप्रशस्तस्तरयेद निघनमनुग्रहाय विघ्न ॥ ५६ ॥
इति श्रीमद्भागवत महापुराणे सप्तमस्कन्धे प्रह्लादानुवर्तिते दैत्यराजवधे नृसिंहवधो नामाष्टमोऽध्याय ॥ ८ ॥

अथ नवमोऽध्यायः

नारद उवाच

एव नारादय सर्वे ब्रह्मद्विपुर सता । नोपेतुमशकन् मनुसुतरम्भ मुदुरासदम् ॥ १ ॥

प्रेयिता देवैर्दृष्टा तन्महद्भुतम् । अदृष्टाश्रुतपूर्वत्वात् सा नोपेयाय शङ्किता ॥ २ ॥
 प्रेषयामास ब्रह्मावस्थितमतिके । तात प्रशमयोपेहि स्वपित्रे कुपित प्रभुम् ॥ ३ ॥
 शनकै राजन् महाभागवतोऽर्भक । उपेत्य भुवि कायेन ननाम विधृताञ्जलि ॥ ४ ॥
 स्वपादमूले पतित तमर्भक विलोक्य देव कृपया परिप्लुत ।
 उत्थाप्य तच्छीर्ष्यदधात् कराम्बुज कालाहिविप्रस्तधिया कृताभयम् ॥ ५ ॥
 स तत्करस्पर्शधुताखिलाशुभ सपद्यमिव्यक्तपरात्मदर्शन ।
 तत्सादपद्य हृदि निवृतो दधौ हृष्यत्तनु क्लिनहृदशुलोचन ॥ ६ ॥
 पीदरमेकाग्रमनसा सुसमाहित । प्रेमगद्गदया वाचा तन्न्यस्ताहृदयेक्षण ॥ ७ ॥

ब्रह्माद उवाच

ब्रह्मादय मुरगणा मुनयोऽय सिद्धा सर्वैकतानमतयो वचसा प्रवाहै ।
 नाराधित पुरुगुणैरधुनापि भिमु किं तोष्टुमर्हति स मे हरिरुग्रजाते ॥ ८ ॥
 मन्ये धनाभिजनरूपतप धृतौजस्तेज प्रभावबलपौरुषबुद्धियोगा ।
 नाराधनाय हि भवति परस्य पुंसो भक्त्या तुतोप भगवान् गजयूयपाय ॥ ९ ॥
 विप्राद् द्विपङ्गुणयुतादरविन्दनाभपादारविदविमुखाच्छ्वपच वरिष्ठम् ।
 मन्ये तदर्पितमनोवचनेहितार्थप्राण पुनाति स कुल न तु भूरिमान् ॥ १० ॥
 नैवात्मन प्रभुरय निजलभपूर्णो मान जनादविदुष कर्षणो वृणीते ।
 यद् यजनो भगवने विदधीत मान तच्चात्मने प्रतिश्रुत्स्य यथा मुखश्री ॥ ११ ॥
 तस्मादह विगतविक्लव इश्वरस्य सर्वात्मना महि गृणामि ययामनीषम् ।
 नीचोऽजया गुणविसर्गमनुप्रविष्ट पूयेत येन हि पुमाननुवर्णितेन ॥ १२ ॥
 सर्वे ह्यमी विधिकरास्तव सत्त्वघात्रो ब्रह्मादयो वयमिवेश न चोद्विजन्त ।
 क्षेमाम भूतय उतात्ममुखाय चास्य विक्रीडित भगवतो रुचिरावतारै ॥ १३ ॥
 तद् यच्छ मन्युमसुरश्च इतस्त्वयाद्य मोदेत साधुरपि वृश्चिकसर्पहत्या ।
 लोकाश्च निवृत्तिमिता प्रतियन्ति सर्वे रूपनृसिंह विभयाय जना स्मरन्ति ॥ १४ ॥
 नाह बिभेम्यजित तेऽतिभयानकास्यजिह्वार्कनेत्रभृकुटीरभसोमदघ्रात् ।
 आन्नस्तज क्षतजकेसरशङ्कुकर्णात्रिहृद्भीतदिगिभादरिभिन्नस्त्राभात् ॥ १५ ॥
 प्रस्तोऽस्म्यह कृपणवत्सल दु सश्रोत्रससारचक्रकदनाद् असता प्रणीत ।
 बद्ध स्वकर्मभिश्चक्षुस्तम तेऽङ्घ्रिमूल प्रीतोऽप्यवर्गमरण ह्यसे कदा नु ॥ १६ ॥
 यस्मात् प्रियाप्रियवियोगसयोगजन्मशोकाग्निना सकलयोनियु दह्यमान ।
 दु औपच तदि - - - - - दयाह भूमन् भ्रमामि वद मे तव दास्ययोगम् ॥ १७ ॥

सोऽहं प्रियस्य सुहृद परदेवताया लीलाकयास्तव नृसिंह विरिञ्चगीता ।
 अञ्जलितम्यनुगृणन् गुणविप्रमुक्तो नुर्गाणि ते पदयुगालयदहस्रज्ज ॥ १८ ॥
 बालस्य नेह शरणं पितरौ नृसिंहं नार्तस्य चागदमुदन्वति मज्जता नौ ।
 ततस्य तत्प्रतिविधिर्धर्म्यं ह्यहञ्जलेष्टस्तावद् विभो तनुभृता त्वदुपधितानाम् ॥ १९ ॥
 यस्मिन् यतो यर्हि येन च यस्य यस्माद् यस्मै यथा यदुत यस्तत्परं परो वा ।
 भावं करोति विकरोति पृथक्स्वभावं सचोदितस्तदखिलं भवतः स्वरूपम् ॥ २० ॥
 माया मनः सृजति कर्ममयं प्लीयं फलेन चोदितगुणानुमतेन पुनः ।
 छन्दोमयं यदजयापितपोऽशारं ससारचक्रमञ्जं कोऽतितरन् त्वदन्य ॥ २१ ॥
 स त्वं हि नित्यविजितात्मगुणं स्वघात्रा कालो बधीकृतविस्मयविमर्शशक्तिः ।
 चक्रे विसृष्टमजयेश्वरं पोडशारे निष्पीड्यमानमुपकर्षं विभो प्रपन्नम् ॥ २२ ॥
 दृष्ट्वा मयादिवि विभोऽखिलविष्णुपानामायुं श्रियो विभव इच्छति याञ्जनोऽयम् ।
 येऽस्मात्पितृ पुपितहावविजृम्भितभ्रूविस्फूर्जितेन छलिता स तु ते निरस्त ॥ २३ ॥
 तस्मादमूलतनुभृतामहमाशिषो ज्ञायुः श्रियं विभवमैन्द्रियमाविरिञ्चात् ।
 नञ्छामि ते विलुलितानुरुविक्रमेण कालात्मनोपनयं मां निजभृत्यपारम्भम् ॥ २४ ॥
 कुत्राशिषं श्रुतिमुखा भृगुगुणिरूपा बवेद कलेवरमशेषरजा विरोहः ।
 निर्विद्यते न तु जनो यदपीति विद्वान् कामानलमधुलवै शमयन् दुरापैः ॥ २५ ॥
 काहं रजः प्रभव इद्यं तमोऽधिकंऽस्मिञ्ज्ञातं सुरेतरकुले क तवानुकम्पा ।
 न ब्रह्मणो न तु भवस्य न वै रमाया यमेऽर्पितं शिरसि पद्मकरं प्रसादः ॥ २६ ॥
 नैषा परावरमतिर्भवतो ननु स्याजन्तोर्वैयाऽऽत्ममुहृदो जगतस्तथापि ।
 सत्तेवया सुरतरोरिव ते प्रसादं सेवानुरूपमुदयो न परावरत्वम् ॥ २७ ॥
 एव जनं निपतितं प्रभवद्विक्रुपे कामाभिकाममनु यं प्रपतन् प्रसङ्गात् ।
 कृत्वाऽऽत्मसात् सुरशिणा भगवन् गृहीतं सोऽहं कथं नु विसृजेतव भृत्यसेवाम् ॥ २८ ॥
 मध्याणरक्षणमनन्तं पितृबन्धश्च मये स्वभृत्यमृष्टपिपाक्यमृतं विधातुम् ।
 खल्वं प्रगृह्य यदवोचदसिद्धितुस्त्वामीश्वरो मदपरोऽवतु कं हरामि ॥ २९ ॥
 एकस्त्वमेव जगदेतदमुष्यं यत् त्वमाद्यन्तयो पृथगवस्यसि मध्यतश्च ।
 सृष्ट्वा गुणव्यतिकरं निजभाययेदं नानेव तैरवसितस्तदनुप्रविष्टः ॥ ३० ॥
 त्वं वा इदं सदसदीद्यं भवास्तताऽयं माया यदात्मपरबुद्धिरियं ह्यमाया ।
 यद् यस्य जन्म निधनं स्थितिरक्षिणं च तद् वै तदेव वसुकालवदप्रतिर्वा ॥ ३१ ॥

न्यस्येदमात्मनि जगद् विलयाम्बुमध्ये शेषेऽऽत्मना निजमुखानुमयो निरीह ।
 योगेन मीलितद्वगामनिपीतनिद्रस्तुर्ये स्थितो न द्रु तमो न गुणाश्च युद्धे ॥ ३२ ॥
 तस्यैव ते वपुरिद निजकालशक्त्या सञ्चोदितप्रकृतिधर्मण आत्मगूढम् ।
 अम्भस्त्रनन्तशयनाद् विरमस्तमाधेनभिरभूत् स्वकणिकावटवमहान्जम् ॥ ३३ ॥
 तत्सम्भव कविरतोऽन्यदपश्यमानस्त्वा बीजमात्मनि तत स्वर्वाहिविचिन्त्य ।
 नाविददन्दशतमप्सु निमज्जमानो जातेऽङ्कुरे कथमु होपलभेत बीजम् ॥ ३४ ॥
 स त्वात्मयोनिरतिविस्मित आस्थितोऽञ्ज कालेन तीव्रतपसा परिशुद्धभाव ।
 त्वामात्मनीश भुवि गन्धमिवातिस्निग्ध भूतेन्द्रियाशयमये वितत ददर्श ॥ ३५ ॥
 एव सहस्त्रवदनाद्भिश्चिरो करोरुनासास्यकर्णनयनाभरणापुषाढ्यम् ।
 मायामय सदुपलक्षितसन्निवेश दृष्ट्वा महापुरुषमाप मुद विरिञ्च ॥ ३६ ॥
 तस्मै भवान् ह्यशिरस्तनुव च विभ्रद् वेददुहावतित्रलौ मधुकैटभाख्यौ ।
 हत्वाऽऽनयच्छ्रुतिगणास्तु रजस्तमश्च सत्त्वं तव प्रियतमा तनुमामनन्ति ॥ ३७ ॥
 इत्थ नृतिर्यङ्गपिदेवसपावतारैर्लोकान् विभावयसि हसि जगत्प्रतीपान् ।
 धर्मे महापुरुष पासि युगानुवृत्त छन्न कलौ यदभवत्त्रियुगोऽथ स त्वम् ॥ ३८ ॥
 नैतन्मनस्तव कयामु विकुण्ठनाय सप्रीयते दुरितदुष्टमसाधु तीव्रम् ।
 कामातुर हर्षशोकमयेषणार्ते तस्मिन् कथं तव गतिं विमृशामि दीन ॥ ३९ ॥
 जिह्वैकतोऽच्युत विकर्षति मावितृप्ता शिश्रोऽन्यतस्त्वगुदर भवण कुतश्चित् ।
 प्राणोऽन्यतश्चपलदृक् क च कर्मशक्तिर्ब्रह्म सपत्न्य इव गेहपतिं लुनन्ति ॥ ४० ॥
 एव स्वकर्मपतित भववैतरण्यामन्यो यजन्ममरणाशनभीतभीतम् ।
 पश्यञ्जन स्वपरविग्रहवैरमैत्र हन्तेति पारचर पीष्टहि मूढमद्य ॥ ४१ ॥
 को न्वत्र तेऽखिलगुरो भगवन् प्रयास उत्तारणेऽस्य भवसम्भवलोपहेतो ।
 मूढेषु वै महदनुग्रह आर्तैरन्धो किं तेन ते प्रियजनाननुषेवता न ॥ ४२ ॥
 नैवोद्विजे पर दुरत्ययवैतरण्यास्त्वदीर्यगायनमहामृतममचित् ।
 शोचे ततो विमुखचेतस इन्द्रियार्थमायासुखाय भरमुद्गतो विमूढान् ॥ ४३ ॥
 प्रायेण देव मुनय स्वविप्रकिकामा मौन चरन्ति विजने न परार्थनिष्ठा ।
 नैतान् विहाय कृपणान् विमृशुष्य एको नान्य त्वदस्य शरण भ्रमतोऽनुपश्ये ॥ ४४ ॥
 यन्मैथुनादि गृहमेधिसुख हि तुच्छ कण्डूयनेन करयोरिव दुःखदुःखम् ।
 तुष्यन्ति नेह कृपणा बहुदुःखभाज कण्डूतिवन्ननसिज विषहेत धीर ॥ ४५ ॥

मौनप्रतभृततपोऽययनस्वधमव्याख्यारहोजपसमाधय आपवर्ग्या ।
 प्राय पर पुरुष त त्वजितेन्द्रियाणा वाता भवन्त्युत न वात्र तु दाम्भिकानाम् ॥ ४६ ॥
 रूपे इमे सदसतो तव वेदसृष्टे बीजाङ्कुराविव न चान्यदरूपकस्य ।
 युक्ता समधुमभयत्र विचिन्वते त्वा योगेन वह्निमिव दारुपु नान्यत स्यात् ॥ ४७ ॥
 त्व वायुरग्निरवनिवियदम्बुमात्रा प्राणेन्द्रियाणि हृदय चिदनुग्रहश्च ।
 सर्वे त्वमेव सगुणो विगुणश्च भूमन् नान्यत् त्वदस्त्यपि मनोवचसा निरुक्तम् ॥ ४८ ॥
 नैते गुणा न गुणिनो महदादयो ये सर्वे मन प्रभृतय सहदेवमर्त्या ।
 ज्ञाद्यन्तवन्त उरुगाय विदन्ति हि त्वामेव विमृश्य सुधियो विरमन्ति शब्दात् ॥ ४९ ॥
 तन् तेऽहं तम नम स्तुतिक्रमपूजा क्रम स्मृतिश्चरणयो श्रवण कथायाम् ।
 सखेवया त्वयि विनेति पङ्क्त्या किं भक्तिं जन परमहंसगतौ लभेत ॥ ५० ॥

नारद उवाच

एतावद्वर्णितगुणो भक्त्या भक्तेन निर्गुण । प्रह्लाद प्रणत प्रीतो यतमन्युरभाषत ॥ ५१ ॥

श्रीभगवानुवाच

प्रह्लाद भद्र भद्र ते प्रीतोऽहं तेऽमुरोत्तम । वरवृष्णीष्वाभिमतकामपूरोऽस्म्यहन्तृणाम् ॥ ५२ ॥
 मामप्रीणत आयुष्मन् दशन दुर्लभ हि मे । हृष्टा मा न पुनर्जन्तुरात्मानं तप्तमर्हति ॥ ५३ ॥
 प्रीणन्ति ह्ययं मा धीरा सर्वभावेन साधव । श्रेयस्कामा महाभागा सवासामाशिषा पतिम् ॥ ५४ ॥
 एव प्रलोभ्यमानोऽपि वरेलाकप्रलोभनै । एकान्तिस्वाद् भगवति नैच्छत् तानमुरोत्तम ॥ ५५ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्ये संहितायां सप्तमस्कन्धे प्रह्लादचरिते भगवत्सत्त्वो नाम नवमोऽध्यायः ॥

अथ दशमोऽध्यायः

नारद उवाच

भक्तियोगस्य तत् सर्वमन्तरायतयार्भक । मयमानो हृषीकेश स्वयमान उवाच ह ॥ १ ॥

प्रह्लाद उवाच

मा मा प्रलोभयोत्सव्याऽऽसक्तकामेषु तैर्वरे । तत्सङ्गभीतो निविण्णो मुमुक्षुस्त्यागुपाश्रित ॥ २ ॥
 नृत्यलक्ष्मणजिज्ञासुर्भक्त कामेष्वचोदयत् । भवान् सधारवीजेषु हृदयप्रश्रियषु प्रभो ॥ ३ ॥
 नान्यथा तेऽखिलपुरो धटेत करुणात्मन । यस्त आशिष आशास्ते न स भृत्य सर्वैवणिक ॥ ४ ॥
 आशासनो न वै शृत्य स्वामिन्याशिष आत्मन । न स्वामी नृत्यत स्वाम्यमिच्छन् यो राति चाशिष
 भद्र त्वत्क्रमस्त्वन्नक्तस्य च स्वाम्यनयाश्रय । नान्यथेहावयोरथो राजसेवकयोरिव ॥ ५ ॥
 यदि गभीरा मे कामान् वरास्त्य वरदर्पभ । कामाना हृद्यसरोह भवतस्तु वृणो वरम् ॥ ६ ॥
 इन्द्रियाणि मन प्राण आत्मा वमा धृतिमति । ह्री श्रीस्तेज स्मृति सत्य यस्य नश्यन्ति ज मना ॥

प्रमुञ्चति वदा कामान् मानवान् मनसि स्थितान् । तर्ह्येव पुण्डरीकाक्ष भगवत्प्राय कल्पते ॥ ९ ॥
मो भगवते तुभ्य पुरुषाय महात्मने । इत्येऽद्भुतसिंहाय ब्रह्मणे परमात्मने ॥ १० ॥

नृसिंह उवाच

नैकान्तिनो मं मयि जात्विहाशिष आद्यासतेऽमुष्य च ये भगद्विधा ।
अथापि मन्वन्तरमेतदग्न दैत्यैश्चराणामनुभुङ्क्व भोगान् ॥ ११ ॥
कथा मदीया ज्ञपमाण प्रियास्त्वमावेश्य मामात्मनि सन्तमेकम् ।
सर्वेषु भूतेष्वपियशमीश यजस्व योगेन च कम हिन्वन् ॥ १२ ॥
भोगेन पुण्य कुशलेन पाप कलेवर कालखेन हित्वा ।
कीर्ति विप्रदा सुरलोभगीता विताय मामेष्पसि मुक्ताग्र ॥ १३ ॥
एतत् क्रीतयेन्मह्य त्वया गीतमिदं नर । त्वाचमाचम्य नर काले कमबन्धात् प्रमुच्यते ॥ १४ ॥

प्रह्लाद उवाच

वर वरय एतत् ते वरदेशान्महेश्वर । यदनिन्दत् पिता मे त्वामविद्वास्तेजपेश्वरम् ॥ १५ ॥
वेदामपाशय साक्षात् सर्वलोकगुरु प्रभुम् । प्रातृहेति मृषादृष्टिस्त्वन्नक्तमेव चापवान् ॥ १६ ॥
तस्मात् पिता मे पूयेत दुरन्ताद् दुस्तरादधात् । पूतस्तेऽपाङ्गसदृष्टस्तदा कृपणवत्सल ॥ १७ ॥

श्रीभगवानुवाच

त्रि सतभि पिता पूत पितृभि सह तेऽनघ । यत् साधोऽस्य गृहे जातो भवान् वै कुलपावन ॥ १८ ॥
यत्र यत्र च मद्रक्ता प्रशान्ता समदर्शिन । साधव समुदाचारास्ते पूयन्त्यपि कीकटा ॥ १९ ॥
सर्वात्मना न हिंसन्ति भूतप्राप्तेषु किञ्चन । उच्चाग्रचेपु दैत्येन्द्र मद्रावेन गतस्पृहा ॥ २० ॥
भजन्ति पुरुषा लोके मद्रक्तास्त्वामनुप्रता । भवान् मेखलु भक्ताना सर्वेषा प्रतिरूपभृक् ॥ २१ ॥
कुरु त्व प्रेतकायाणि पितु गूतस्य सर्वश । मद्रङ्गस्पर्शनेनाङ्ग लोकान् यास्यति सुप्रजा ॥ २२ ॥
पितृभ्य च खानमातिष्ठययोच ब्रह्मवादिभि । मर्यावेश्य मनस्तात कुरु कमाणि मत्पर ॥ २३ ॥

नारद उवाच

प्रह्लादोऽपि तथा चक्रे पितुर्यत्साम्पराधिकम् । यथाऽऽह भगवान् राजजगभित्तो द्विजोत्तमे ॥ २४ ॥
प्रसादसुमुख इष्टा ब्रह्मा नरहरि हरिम् । स्तुत्वा वाग्भि पवित्राभि प्राह देवादिभिर्वृत ॥ २५ ॥

ब्रह्मोवाच

देवदेवाखिलाभ्यश्च भूतभावन पूर्वज । दिष्टया ते निहत पापो लोकसन्तापनोऽसुर ॥ २६ ॥
योऽवौ लघ्वरो मत्तो न कथ्यो मम सृष्टिभि । तपोयोगबलोज्ज्वल समस्तनिगमानहन् ॥ २७ ॥
दिष्टयास्य तनय साधुर्महाभागवतोऽर्भकम् । त्वया विमोचितो मृत्योर्दिष्टया त्वासमितोऽधुना ॥ २८ ॥

एतद् वपुस्ते भगवन् ध्यायत प्रयतात्मन । सर्गतो गोप्तुं सत्रासान्मृत्योरपि निधासत ॥२९॥

नृसिंह उवाच

मेव वरोऽमुराणां ते प्रदेय पद्मसम्भव । धरं कूरनिर्गणानामहीनाममृतं यथा ॥३०॥

नारद उवाच

इत्युक्त्वा भगवान् राजस्तत्रैवान्तदधे हरि । अट्टदयं सर्वभूतानां पूजितं परमेष्ठिना ॥३१॥
ततः सम्पूज्य शिरसा च वन्दे परमेष्ठिनम् । भवप्रजापतीन् देवान् प्रह्लादो भगवत्कला ॥३२॥
ततः काव्यादिभिः सार्धं मुनिभिः कमलासन । दैत्यानां दानवानां च प्रह्लादमकरोत् पतिम् ॥३३॥
प्रतिनन्द्य ततो देवाः प्रयुज्य परमाश्रित । स्वधामानि यम् रात्रिं ब्रह्माद्याः प्रतिपूजिताः ॥३४॥
एव तौ पार्षदौ विष्णोः पुत्रत्वप्राप्तौ दिते । हृदि स्थितेन हरिणा वैरभावेन तौ हतौ ॥३५॥
पुनश्च विप्रशपेन राक्षसौ तौ बभूवुः । कुम्भकण्ठदशग्रीवौ हतौ तौ रामविक्रमे ॥३६॥
शयानौ युधि निर्भिन्नहृदयौ रामसायके । तच्चित्तौ जहनुर्देहं यथा प्राकनजन्मनि ॥३७॥
ताविहाय पुनर्जातौ शिशुपालरूपजौ । हरौ वैरानुवधेन पश्यतस्ते समीपतः ॥३८॥
एनं पूर्वकृतं यत् तद् राजानं कृष्णवैरिणः । जहृस्त्वन्ते तदात्मानं कीटपेशस्ततो यथा ॥३९॥
यथा यथा भगवतो भक्त्या परमयाभिदा । नृपाश्चैद्यादयः सार्वभ्य हरेस्तच्चिन्तया ययुः ॥४०॥
आत्मातः स्वमेतत् त्वेयं मात्वं परिपृष्टवान् । दमघोषसुतादीनां हरेः सार्वभ्यमपि द्विषाम् ॥४१॥
एषा ब्रह्मण्यदेवस्य कृष्णस्य च महात्मनः । अवतारकथां पुण्यां बधो यत्रादिदैत्ययोः ॥४२॥
प्रह्लादस्यानुचरितं महाभागवतस्य च । भक्तिर्गानं विरक्तिक्षयायातम्यचाक्षवेहरे ॥४३॥
सर्गस्थित्वप्येषस्य गुणकर्मानुवर्णनम् । परावरोपास्यानां कालेन व्यत्ययो महान् ॥४४॥
धर्मो भागवतानां च भगवान् येन गम्यते । आख्यानेऽस्मिन् समाम्नातमाभ्यात्मिकमशेषतः ॥४५॥
य एतत् पुण्यमात्मानं विष्णोर्वायोपवृंहितम् । कीर्तयेच्छ्रद्धया श्रुत्वा कर्मपादौर्विमुच्यते ॥४६॥

एतद् य आदिपुरुषस्य मृगेन्द्रलीलां दैत्येन्द्रयूगपवधं प्रयत पठेत् ।

दैत्यात्मजस्य च सता प्रवरस्य पुण्यं श्रुत्वा नुभावमनुतोभयमेति लोकम् ॥ ४७ ॥

यूयं नृलोके वत भूरिभागा लोकपुनानां मुनयोऽभियन्ति ।

येषां गृहानावसतीति साक्षाद् गूढं परं ब्रह्म मनुष्यलिङ्गम् ॥ ४८ ॥

स वा अयं ब्रह्म महद्भिर्मृग्यकैवल्यनिषाणमुत्तानुभूतिः ।

प्रियं सुहृद् व खलु मातुलेय आत्माहणीयो विधिकृद् गुरुश्च ॥ ४९ ॥

न यस्य साक्षाद् भवपद्मादिमी रूपधिया वस्तुतथोपवर्णितम् ।

मौनेन भक्त्योपशमेन पूजितं प्रसीदतामेष स सात्वता पतिः ॥ ५० ॥

बिहत्त यद्य । पुरा रुद्रस्य देवस्य मयेनानन्तमायिना ॥५१॥

राजोवाच

कस्मिन् कमपि देवस्य मयोऽहङ्गगदीशितु । यथा चोपचिता कीर्तिं कृष्णेनानेन कथ्यताम् ॥५२॥

नारद उवाच

निर्जिता असुरा देवैर्युष्मन्नेनोपबृंहितै । मायिना परमाचार्ये मय शरणमाययु ॥५३॥
 स निर्माय पुरस्तिष्ठो हैमीरीप्यायसीर्विभु । दुर्लभ्यापायमयोगा दुर्वितर्क्यपरिच्छदा ॥५४॥
 तामिस्तेऽसुरसेनान्यो लोकास्तीन् सेश्वरान् नृप । स्मरन्तो नाशयाञ्चकु पर्ववैरमलक्षिता ॥५५॥
 तत्तस्ते शेषरा लोका उपाशयेश्वर विभो । त्राहि नस्तावकान् देव विनष्टास्त्रिपुरालयै ॥५६॥
 अयानुगृह्य भगवान् मा भेष्येति मुरान् विभु । शर धनुषि सन्वाय पुरेष्वन्त्र व्यमुञ्चत ॥५७॥
 ततोऽग्निवर्णा इपव उपेतु सूर्यमण्डलात् । यथा मयूखसन्दोहा नाटयन्त पुरो यत ॥५८॥
 तै स्पृष्टा व्यसव सर्वे निपेतु म्म पुरोक्स । तानानीय महायोगी मय कृपरसेऽक्षिपत् ॥५९॥
 सिद्धामृतरसस्पृष्टा वज्रसारा महौजस । उत्तस्थुर्मेषदलना वैद्युता इव बहय ॥६०॥
 विलोक्य भग्नसङ्कल्प विमनस्क वृषध्वजम् । तदाय भगवान् विष्णुस्तत्रोपायमकल्पयत् ॥६१॥
 यत्स आसीत्तदा ब्रह्मा स्वय विष्णुरयं हि गौ । प्रविश्य त्रिपुर काले रसकृपाभृत पपौ ॥६२॥
 तेऽसुरा ह्यपि पश्यन्तो न न्यपेचन् विमोहिना । तद् विजग्य महायोगी रसपालानिद जगौ ॥६३॥
 स्वय विशोक शोकातान् स्मरन् दैवगतिं च ताम् । देवोऽसुरो नरोऽयो वानेश्वरोऽस्तीह कश्चन ॥६४॥
 आत्मनोऽन्यस्य वा दिष्ट दैवेनापोहितु द्वयो । अयासौ शक्तिभि स्वाभि शम्भो प्रापनिव व्यघात्
 धर्मज्ञानविरक्तयुद्धितपोविद्याक्रियादिभि । रथ सूत ध्वज वाहान् धनुर्वर्म शरादि यत् ॥६५॥
 सज्जो रथमास्थाय शर धनुरुपाददे । त्रर वनुषि सन्वाय मुहूर्तेऽभिजितीश्वर ॥६६॥
 ददाह तेन दुर्भेद्या हरोऽय त्रिपुरो नृप । दिवि दुन्दुभयो नेदुर्विमानशतसङ्कुला ॥६८॥
 देवषिपितृसिद्धेश जयेति कुसुमोत्करै । अवाकिरजगुर्हृष्टा नष्टदुःखाप्सरोमला ॥६९॥
 एव दग्ध्वा पुरस्तिष्ठो भगवान् पुरहा नृप । ब्रह्मादिभि स्तूयमान स्वधाम प्रत्यनञ्च ॥७०॥

एवविधान्यस्य हरे स्वमायया विडम्बमानस्य नृलोकमात्मनः ।

वीर्याणि गीनान्यृषिभिर्जगद्गुरोर्लोकान् पुनानान्यपर वदामि हिन् ॥७१॥

इति श्रीमद्वागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे युधिष्ठिरनारदसवादे त्रिपुरविजया बर्ग दशोऽध्यायः ॥१०॥

अथैकादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

श्रुत्वेहित साधुसमासभाजित महत्तमाद्रूप उच्छ्रितम् ।

युधिष्ठिरो दैत्यपतेर्मुदा युत पप्रच्छ हृदयं नव नवन्तुन ॥ ११ ॥

युधिष्ठिर उवाच

भगवच्छ्रोतुमिच्छामि नृणां धर्मं सनातनम् । वणाभमाचारयुतं यत् पुमान् विन्दते परम् ॥ २ ॥
 भवान् प्रजापते साक्षादात्मज परमेष्ठिन । सुतानां सम्मतो ब्रह्मस्तोषयोगसमाधिभि ॥ ३ ॥
 नारायणपरा विप्रा धर्मं गुह्यं परं विदुः । करुणा साधव शान्तास्त्वदिधानं तयापरे ॥ ४ ॥

नारद उवाच

नत्वा भगवतेऽजाय लोकानां धर्महेतवे । वक्ष्ये सनातनं धर्मं नारायणमुत्तमं ॥ ५ ॥
 योऽक्तीर्णात्मनोऽंशेन दाक्षायण्यां तु धर्मतः । लोकानां स्वस्तयेऽध्यास्ते तयो वदरिकाश्रमे ॥ ६ ॥
 वर्ममूलं हि भगवान् सर्ववेदमयो हरिः । स्मृतं च तदिदा राजन् येन चात्मा प्रसीदति ॥ ७ ॥
 सत्यं दया तप शौचं तितिक्षेक्षा शमो दमः । अहिंसा ब्रह्मचर्यं च त्यागः स्वाध्यायः आर्जवम् ८ ॥
 सन्तोषः समदृक् सेवा ग्राम्येहोपरमः शनैः । नृणां विपर्ययेद्देशा मोनमात्मविमर्शनम् ॥ ९ ॥
 अज्ञाद्यादे सविभागो भूतेभ्यश्च यथाहृतः । तेष्व्वात्मदेवताबुद्धिं सुतरां नृपु पाण्डव ॥ १० ॥
 भ्रवणं कीर्तनं चास्य स्मरणं महता गते । सेवेज्यावनतिर्दास्य सत्त्वमात्मसमर्पणम् ॥ ११ ॥
 नृणामयं परो धर्मः सर्वेषां समुदाहृतः । त्रिशलक्षणवान् राजन् सर्वात्मा येन तुष्यति ॥ १२ ॥
 सत्कारा यनाविच्छिन्ना सद्विज्ञोऽनो जगदयम् । इज्याध्ययनदानानि विहितानि दिजमनाम् ।

जमनावदातानां क्रियाश्चाश्रमचोदिता ॥ १३ ॥

विप्रस्याध्ययनादीनि षडन्यस्याप्रतिग्रहः । राशो वृत्तिः प्रजागोचुरविप्राद् वा करादिभिः १४ ॥
 वैश्यस्तु वार्तावृत्तिश्च नित्यं ब्रह्मकुलानुगः । शूद्रस्य द्विजशुभ्रपा वृत्तिश्च स्वामिनो भवेत् ॥ १५ ॥
 वार्ताविचित्रा शालीनवापावरशिलोच्छ्रनम् । विप्रवृत्तिश्चतुर्थेय श्रेयसी चोत्तरोत्तरा ॥ १६ ॥
 जपन्यो नोत्तमा वृत्तिमनापदि भजेनरः । श्रुते राजन्यमापस्तु सर्वेषामपि सर्वशः ॥ १७ ॥
 श्रुतामृताभ्यां जीवेत श्रुतेन प्रभृतेन वा । सत्यानृताभ्यां जीवेत न श्रुत्या कथञ्चन ॥ १८ ॥
 श्रुतमुच्छृणु शिष्यः प्रोक्तममृतं यदयाचितम् । श्रुतं तु नित्ययाच्ना स्यात् प्रभृतकर्मणः स्मृतम् ॥ १९ ॥
 सत्यानृतं तु वाणिज्यं श्रुतिना च सेवनम् । वर्जयेत् वा सदा विप्रो राजयश्च जुगुप्सिताम् ।

सर्ववेदमयो विप्रः सर्वदधमयो नृपः ॥ २० ॥

शमो दमस्तपः शौचं सन्तोषः शान्तिरार्जवम् । शान्दयान्युत्तमत्वस्य च ब्रह्मलक्षणम् ॥ २१ ॥
 शौर्यं धीर्यं धृतिस्तेजस्त्याग आत्मजयः क्षमा । ब्रह्मण्यता प्रसादश्च रक्षा च क्षत्रलक्षणम् ॥ २२ ॥
 देवमुच्युते भक्तिश्चिन्मपरिपोषणम् । आस्तिक्यमुद्यमो नित्यं नैपुणं वैश्यलक्षणम् ॥ २३ ॥
 शूद्रस्य धनं तपः शौचं सेवा स्वामिन्यमायया । अमन्त्रयशो हस्तस्य सत्यं गोविप्ररक्षणम् ॥ २४ ॥
 स्त्रीणां च पतिदेवानां तन्नुभूयानुकूलता । तद्वन्धुष्वनुवृत्तिश्च नित्यं तद्व्रतधारणम् ॥ २५ ॥
 सम्भार्जनोपलेभ्यां शूद्रमण्डलवर्तनैः । स्वयं च मण्डिता नित्यं परिमृष्टपरिच्छदा ॥ २६ ॥

कामैरुच्चावचै साध्वी प्रभ्रयेण दमेन च । वाक्यै सत्यै प्रिये प्रेम्णा कालेकाले भजेत् पतिम् ॥
 सन्तुष्टालोलुपा दक्षा धर्मशा प्रियसत्यवाक् । अप्रमत्ता शुचि स्निग्धा पतिं त्वपतित भजेत् ॥ २८ ॥
 या पतिं हरिभावेन भजेच्छ्रीरिव तत्परा । हर्षात्मना हरेर्लोके पत्या श्रीरिव मोदते ॥ २९ ॥
 वृत्तिं सकरजातीना तत्तत्कुलकृता भवेत् । अचौराणामराणामान्त्यजान्तेव सायिनाम् ॥ ३० ॥
 प्राय स्वभावविहितो नृणा धर्मो युगे युगे । वेददृग्भि स्मृतो राजन् प्रेत्य चेह च शर्मकृत् ॥ ३१ ॥
 वृत्त्या स्वभावकृतया वर्तमान स्वकर्मकृत् । हित्वा स्वभावज कर्म शनैर्निर्गुणतामियात् ॥ ३२ ॥
 उप्यमान मुहु क्षेत्र स्वय निर्वीर्यतामियात् । न कल्पते पुन सत्या उत बीजं च नश्यति ॥ ३३ ॥
 एव कामाशय चित्तं कामानामतिसेवया । विरज्येत यथा राजन्नाश्रिवत् कामविन्दुभि ॥ ३४ ॥
 यस्य यलक्षणं प्रोक्तं पुंसो वर्णमिव्यक्षकम् । यदन्यत्रापि दृश्येत तत् ते नैव विनिदिशेत् ॥ ३५ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे युधिष्ठिरनादसंवादे सदाचारनिर्णयो नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

नारद उवाच

ब्रह्मचारी गुरुकुले बधन् दान्तो गुरोर्हितम् । आचरन् दासवनीचो गुरौ मुहदसौहृद ॥ १ ॥
 साय प्रातश्पासीत गुर्वग्न्यर्कसुरोत्तमान् । उभे सन्ध्ये च यतवाग् जपन् ब्रह्म समाहित ॥ २ ॥
 छन्दास्यधीयीत गुरोराहूतश्चेत् सुयत्नित । उपक्रमेऽनसने च चरणौ धिरसा नमेत् ॥ ३ ॥
 मेखलाजिनवासासि जटादण्डकमण्डलून् । विभृयादुपवीत च दर्मपाणिर्यथोदितम् ॥ ४ ॥
 साय प्रातश्चरेद्भैक्षं गुरवे तन्निवेदयेत् । भुञ्जीत यद्यनुशातो नो चेदुपवसेत् क्वचित् ॥ ५ ॥
 मुशीलो मितमुग् दक्ष श्रद्धधानो जितेन्द्रिय । यावदर्थं व्यवहरेत् स्त्रीषु स्त्रीनिर्जितेषु च ॥ ६ ॥
 वर्जयेत् प्रमदागाथां गृहस्थो बृहद्रथ । इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्त्यपि यतेर्मन ॥ ७ ॥
 केशप्रसाधनोन्मर्दस्नपनाभ्यञ्जनादिकम् । गुरुस्त्रीभिर्बुधवितिभि कारयेन्नात्मनो युवा ॥ ८ ॥
 नन्वग्निं प्रमदा नाम घृतकुम्भसमं पुमान् । सुतामपि रहो जह्यादन्यदा यावदर्थकृत् ॥ ९ ॥
 कल्पयित्वाऽऽत्मना यावदाभासमिदमीश्वर । दैतं तावत् विरमेत् ततो ह्यस्य निपर्यय ॥ १० ॥
 एतत् सर्वं गृहस्थस्य समाम्नातं यतेरपि । गुरुवृत्तिर्विजल्पेन गृहस्थस्यर्द्धगामिन ॥ ११ ॥
 अञ्जनाभ्यञ्जनोन्मर्दस्नयबलेष्वाभिप मधु । स्वगन्धलेपालङ्कारास्त्यजेयुर्धृतमत्ता ॥ १२ ॥
 उपित्वैव गुरुकुले द्विजोऽधीत्यावबुध्य च । त्रयीं साङ्गोपनिषदं यावदर्थं यथाबलम् ॥ १३ ॥
 दत्त्वा वरमनुशातो गुरो काम यदीश्वर । गृहघनं वा प्रविशेत् प्रवजेत्तत्र वा ब्रजेत् ॥ १४ ॥
 अग्नौ गुराणामग्निं च सर्वभूतेष्वधोक्षजम् । भूतै स्वधामभिः पश्येदप्रविष्टं प्रविष्टवत् ॥ १५ ॥
 एवविधो ब्रह्मचारी बानप्रस्थो यतिर्गृही । चरन् विदितविशान परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ १६ ॥

न कूटस्थमभावादाहृतं चाप्यकाशतः । भद्रिरजनयाम वा भर्क्यज्जगदाहृतः ॥१॥
 वयश्चकुरोऽद्यान्तरिक्षात्कथमादितः । सप्त तत्र गच्छन्त्येव पुराणं तु पादपदे ॥२॥
 तत्र यममेव घराणमुदये याद्विहन्तराम् । भवतः शिवायाश्चिदाकाशतयाद् स्वरः ॥३॥
 केसरोमनसश्च सुमनसि शिरो दधत् । वसन्तश्च वि । दण्डवत्कृत्वा मिश्रितं चान्तरः ॥४॥
 चोद् वनं शिवायाश्चानन्दो वा तदुदये मुनि । आनन्दं वा वया मुनिर्न विवेकं कृत्वा ॥५॥
 यदाहृत्य रश्मिवाया भ्यामिभिरवाहया । आनीधिरया त्रिविधानां पुनोदनशनादिभ्यः ॥६॥
 आत्म यमीन् समाराप्य मन्त्रम्याहममात्मनाम् । आनन्देन स्वमेतत् सप्तकर्मपातं तु यमाहृतः ॥७॥
 यत्नानि पादौ नि भासतः प्रभूमात्मनात्मनाम् । स्पर्शगुह्येभ्यः पाणिजितौ द्वे यमोऽहम् ॥८॥
 याचमेमौ स्रवत्पादौ चित्ते कृत्वा वि । पदानि तत्रा तपमि रत्योत्तरय प्रयत्नौ ॥९॥
 मृत्यो पायु रिषगे च यथाभ्याने विनिदिशत् । दिगु भा र्गनादन सप्तमन्त्रात्मनि चनू ॥१०॥
 रूपाणि चानुगा गावन्त्योतिष्मिनि शिरो ॥ अम्बु प्रवतका विह्वं प्रीमान् जितौ नरकः ॥११॥
 मना मनारथेभ्यन्द्रे बुद्धि बोधी करो पर । कदाचन्यात्मना हृद्रे वदहममवाहिया ।

उत्तम चित्तं धेयमेव गुणैर्बहिरिहं पर ॥१२॥

अम्बु धितिमपो ज्योतिष्यो पायो नभस्यमुम् । कूटस्थे तत्र महति तदन्वयेऽप्यर च तत् ॥१३॥
 रयः उत्तयाऽऽमाने चिन्मात्रमवर्जितम् । आत्माह्योऽप्यरिमेद् दण्डयोर्गिरिवानस ॥१४॥
 नि श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे गुणेश्वरारदनकरे सप्तवारिणो नाम अष्टोऽध्यायः ॥१५॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

नारद उवाच

कलस्त्रेव परिमन्त्र्य दहमाश्रयोपित । मागेकराविधिना त्रिपञ्चधरन्महीन् ॥ १ ॥
 विभूयाद् ययणो वास कौपीनाञ्जानं परम् । त्वत्तं न दण्डिं प्रादेरन्त्यत् किञ्चिदाहति ॥ २ ॥
 एक एव चरद् भिपुरात्पारामोऽन्याभयः । सर्वभूतगुह्यच्छान्ता नारायणपरायण ॥ ३ ॥
 परवेदात्मन्यदो विश्व परे सदसताऽप्ययः । आत्मानं च पर ब्रह्म सर्वथ सदन्मये ॥ ४ ॥
 मुक्तप्रयोधयोः सत्त्वात्मना गतिमात्महृक् । पश्यन् पञ्च च मोऽच मायामार्जनं यस्तुत ॥ ५ ॥
 नाभिनन्देद्भुव मृत्युमभुवं बाल्य जीरितम् । कालं पर प्रतीयेत भूतानां प्रमशप्यम् ॥ ६ ॥
 नावच्छास्त्रेण सजेत नोपजीवत जीयिकाम् । वादवादास्त्यजेत्तत्कान्पञ्चकचनं सभ्यम् ॥ ७ ॥
 न पिश्वाननुवर्षीत प्रयाजैवाप्ययेद् यद्वृत् । न व्याख्यास्यस्युञ्जीत नारम्भानारभेत् क्षत्रिः ॥ ८ ॥
 न यतेराभम प्रायो धमेहेतुर्मेहात्मनः । शान्तस्य समचित्तस्य विभूयादुत मात्यजेत् ॥ ९ ॥
 अव्यक्तलिङ्गो व्यक्तायो मनीष्यु मत्तबाल्यत् । कविमूकबदात्मा एहृष्टमादर्शयन्नुवाच ॥ १० ॥
 पुरातनम् । प्रह्लादस्य च स्याद मुनेराजगरस्य च ॥ ११ ॥

कचिदस्य कचिद्भूरि मुखेऽन्नस्वादस्यादुवा । कचिद्भूरिगुणोपेत गुणहीनमुत कचिद् ॥३७॥
 भद्रयोपाहृत कापि कदाचिन्मानवजितम् । मुखेभुक्त्वाप्यस्मिभिर्दिना नक्तयदृच्छया ॥३८॥
 शौम दुर्बलमजिन चीर वहकलमेव वा । वसेऽन्यदपि सम्प्राप्तदिष्टमुक्नुह्यौरहम् ॥३९॥
 कचिच्छन धरोरस्थे तुणपर्णाश्मभस्तम् । कचिद्प्रासादपयङ्गे कशिपी वा परेच्छया ॥४०॥
 कचिद्भ्रातोऽनुलिताङ्ग सुवासा स्तम्बलकृत । रयेभाधैश्वरे कानि दिग्वाता ग्रहवद्बिभो ॥४१॥
 नाह निदे न च सौमि स्वभावविषमजनम् । एतेषा धेय आद्याते उतेकात्म्य महात्मनि ॥४२॥
 यिस्त्व जुहुयायितौ ता मनस्ययविभ्रमे । मनो वैकारिकं हुत्वा तन्मायाया जुहात्यनु ॥४३॥
 आत्मानुभूतौ तामापा जुहुयात् सत्यददनुनि । ततानिरीहो विरमेत्स्वानुभूत्याऽऽत्मनि स्थितम् ॥४४॥
 स्मात्मवृत्त मयेत्य ते सुपुतमपि वर्णितम् । न्यपेतलोकशस्त्राभ्या भवान्दिभगयत्न ॥४५॥

नारद उवाच

धर्मं पारमहंस्य वै मुने जुत्वासुरेश्वर । पूजयित्वा ततः प्रीत आमन्य प्रययो गृहम् ॥४६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे युधिष्ठिरनारदसंवा यत्तिष्ठेन्नवोदशोऽध्याय ॥११॥

अथ चतुर्दशोऽध्याय

युधिष्ठिर उवाच

गृहस्य एता पदवीं विधिना येन चाङ्गुषा । याति देवशृणु ब्रूहि माहस्यो गृहमूढधी ॥ १ ॥

नारद उवाच

गृहपञ्चस्थितो रात्रन्क्रिया कुर्वन् गृहोचितम् । चानुदेवायण साक्षादुपासीत महाशुनीन् ॥ २ ॥

शृण्वन् भगवतोऽभीष्टमनन्तरकथामृतम् । भद्रधानो यथा मालमुपधातजनाहृत ॥ ३ ॥

सत्सङ्गाच्छनैः सप्तमात्मजायात्मजादिषु । विमुच्ये मुच्यमानेषु स्वयं स्वमनदुरितम् ॥ ४ ॥

यावदयमुपासीनो देहे गेहे च पण्डित । विरचो रक्षयत्तत्र वृत्तलोके नरता न्यसेत् ॥ ५ ॥

शातप पितरो पुत्रा भ्रातर सुहृदोऽनरे । यद् वदति यदिच्छन्ति चानुमोदेत निमम ॥ ६ ॥

दिव्य भोम चान्तरिक्ष वित्तमच्युतनिर्मितम् । तत् सर्वमुपमुञ्चान एतत् कुर्यात् स्वतो बुध ॥ ७ ॥

यावद् भ्रियेत जठर तावत् स्वत्व हि देहिनाम् । अधिक योऽभिमान्येत स स्तेनो दण्डमहति ॥ ८ ॥

भृगोवृक्षरभकालुषरीषूपगमशिका । आत्मन पुत्रवत् पश्येत् तैरपामन्तर क्रियत् ॥ ९ ॥

त्रिवर्गे नातिकृच्छ्रेण भजेत गृहमेधयि । यथादेश यथाकाल यावद्देवोपपादितम् ॥१०॥

आश्वान्तवसायिभ्य क्रामान् सविभजेद् यथा । अप्येकामात्मनो दास्य वृणु स्ववपुहो यत् ॥११॥

जह्याद् यदयं म्वप्राणान् हन्याद् वा पितर गुरुम् । तस्या स्वत्व स्त्रिया जह्याद् यस्तेन ह्यजितो जित ॥१२॥

कुमिविद्भस्मनिष्ठान्तं केदं बुच्छ कलेवरम् । कृतदीप्यतिभार्या कायमात्मा नभरुद्वि ॥१३॥

अन्यैद् वृत्तिमात्मन । शेषे स्वत्व त्यजन् प्राक्त पदवीं महतामियात् ॥१४॥

देवानृषीन् ब्रूतानि पितृनात्मानमन्वहम् । स्वहृत्पागतयित्तेन यजेत पुरुष पृथक् ॥१५॥
 यद्वात्मनोऽधिकाराया सवाः स्युयश्चसम्पद । वैधानिनेन विधिना अमिहोत्रादिना यजेत् ॥१६॥
 न क्षमिमुत्ततोऽय वै भगवान् सवयश्चमुक्त् । इज्येत इविषा राजन् यथा विप्रमुने हुते ॥१७॥
 तस्माद् ब्राह्मणदेवेषु मत्यादिषु यथार्हत । तेस्ते कामैर्यजस्वैन क्षेत्रज्ञ ब्राह्मणाननु ॥१८॥
 कुर्यादापरपक्षीय मासि प्रौष्ठ्यदे द्विज । आद्र पित्रोर्ध्यावित्त तद्वन्धूना च विचयान् ॥१९॥
 अयने विपुत्रे कुर्याद् व्यतीपाते दिनजये । चन्द्रादित्योपराने च द्वादशीध्वनेषु च ॥२०॥
 तृतीयाया शुक्लपक्षे नवम्यामय कातिके । चतसृष्वप्यष्टामु देमन्ते शिशिरे तथा ॥२१॥
 माघे च सितसप्तम्या मघाराकासमागमे । राक्षसा चानुमत्या वा मासधाणि युतान्यपि ॥२२॥
 द्वादस्यामनुरागा स्यान्वृषणस्तिस्र उत्तरा । तिसृष्वेकादशी राऽऽसुज मर्धधोणयोगयुक् ॥२३॥
 त एते ध्रैयस काला नृणा भेयोविवर्धना । कुर्यात् सवात्मनैतपु भेयोऽमोघ तदायुष ॥२४॥
 एषु ज्ञान जपो होमो मत देवद्विजाचर्चनम् । पितृदेवब्रूतेभ्यो यद् दत्त तद्वचनधरम् ॥२५॥
 सस्कारकालो जायाया अपत्यस्यात्मनस्तथा । प्रेतसस्या मृताहध कर्मण्यभ्युदये ऋष ॥२६॥
 अय देशान् प्रवक्ष्यामि धमादिभ्येवावहान् । स वै पुण्यतमो देश सत्यात्र यत्र लभ्यते ॥२७॥
 विम्ब भगवतो यत्र सर्वमेतच्चराचरम् । यत्र इ ब्राह्मणकुल तपोविद्यादयान्वितम् ॥२८॥
 यत्र यत्र हरैर्चा स देश त्रेयषा पदम् । यत्र गङ्गादयो नद्य पुराणेषु च विधृता ॥२९॥
 सरासि पुष्करादीनि क्षेत्राण्यहाभितान्युत । कुरुक्षेत्र गयशिर प्रयाग पुलहाधम, ॥३०॥
 नैमिष पाल्गुन सेतु प्रभाक्षेऽय कुशस्थली । वाराणसी मधुपुरी पम्पा बिन्दुसरस्तथा ॥३१॥
 नारायणाश्रमो नन्दा सीतारामाश्रमादय । सर्वे कुलाचला राजन् महेश्वरमल्यादय ॥३२॥
 एते पुण्यतमा देशा हरैर्चाभिताश्च ये । एतान् दशान् निषेवेत श्रेयस्कामो ह्यभीक्ष्ण्य ।
 धर्मो ह्यप्रेक्षित पुषा सहस्राधिपलेदय ॥३३॥
 पात्र त्वन निरुक्त वै कविभि पात्रवित्तमे । हरिरेवं उर्वीय यमय वै चराचरम् ॥३४॥
 देवर्ष्यहस्तु वै सत्सु तत्र ब्रह्मात्मनादिषु । राजन् यदप्रपूजया मत पात्रतयाच्युत ॥३५॥
 जीवराशिभिराकीर्ण आण्डकोशाहविप्रो महान् । तन्मूलादन्त्युतेभ्या सर्वजीवात्मतर्पणम् ॥३६॥
 पुराण्यनेन सृष्टानि नृतिर्वर्षेपिदेवता । शेत जीवन रूपेण पुरपु पुरुषो ह्यग्रे ॥३७॥
 तेष्वेपु भगवान् राजस्वारतम्येन वर्तत । तस्मात्पार्श्वदि पुरुषो यागानात्मा यवयत ॥३८॥
 दृष्ट्वा तेषा मियो नृगामयज्ञानात्मता नृप । प्रेतादिषु हरैर्चा क्रियाये कविभि कृता ॥३९॥
 ततोऽन्धाया हरि केचित् सधद्दान सपर्यवा । उपासत उपास्यापि नाथदा पुरुषद्विषाम् ॥४०॥
 पुरुषेभ्यपि रात्रेन्द्र मुपात्र ब्राह्मण विदु । तपसा विद्यया नुष्ठ्या धत्ते ऋद हरस्तनुम् ॥४१॥
 नन्वस्य माह्वणा राजन् कृष्णन्य जगदात्मन । पुनस्त पादरजसा त्रिजानी देवत महत् ॥४२॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पादमहर्षा सहस्राधिक सप्तमस्कन्धे सदा गार्ग्यायो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

नारद उवाच

कमनिष्ठा द्विजा केचित् तगेनिष्ठा रूपापरं । स्वाध्यायेऽन्ये प्रवचने ये केचिज्ज्ञानयोगिनो ॥ १ ॥
 ज्ञाननिष्ठा य देवानि कव्यान्धान्त्यमिच्छता । देवे च तदभाव स्यादितेऽप्यो यथाईत ॥ २ ॥
 द्वौ देवे पितृकार्ये श्रीनेकैरुभययत्र या । भोजयेत् सुसमृद्धोऽपि धादे कुर्यात् विस्तरम् ॥ ३ ॥
 देशकालोचितभद्राद्रव्यपात्राहणानि च । सम्यग्भवन्ति नैतानि विस्तरात् स्वजनार्पणात् ॥ ४ ॥
 देशे काले च सप्ताहे मुन्यत्र हरिदैवतम् । भद्रया विधिवत् पात्रेभ्यस्तत्कामधुगन्तयम् ॥ ५ ॥
 देवर्षिपितृभूतेभ्य आत्मने स्वजनाय च । अन सविभजन् पश्येत् सर्वतत् पुरुषात्मकम् ॥ ६ ॥
 न दद्यादासिप श्राद्धे न चाद्याद् धमतत्त्ववित् । मुन्यन्ते स्यात् परा प्रीतिर्ययान पशुर्हिंसया ॥ ७ ॥
 नैतादृश परो धर्मा नृणा उदर्ममिच्छताम् । न्यासा दण्डस्य भूतेषु मनोवाकायजस्य म ॥ ८ ॥
 एके कममयान् यज्ञान् ज्ञानिनो यश्वित्तमा । आत्मधयमनेऽनीहा जुहति ज्ञानदीपिते ॥ ९ ॥
 द्रव्ययज्ञैरक्षयमाण दृष्ट्वा भूतानि बिभ्यति । एष माकण्ठो हन्यादतश्चो ह्यस्तुत् शुभम् ॥ १० ॥
 तस्माद् देवोऽग्नयेन मुन्यन्तेनापि धर्मवित् । स तुष्टोऽहरह कुर्यात् त्रित्यनैमित्तिकी क्रिया ॥ ११ ॥
 त्रिधम परधर्मश्च आभास उपमा छल । अधमशरा पद्मे माधर्म्योऽधमवत्त्यजेत् ॥ १२ ॥
 यमराधो विधर्म स्यात् परधर्मोऽन्यचोदित । उपधमस्तु पालण्डो दम्भो वा शब्दमिच्छत् ॥ १३ ॥
 गस्तिवच्छ्रमा कृत पुम्भिराभासो ह्याश्रमात् पृथक् । स्वभावविहितो धर्म कस्य नेष्ट प्रशान्तये ॥ १४ ॥
 धर्मार्थमपि नेहेत यत्रार्थे वाचनो धनम् । स्त्रीहानीहमानस्य महाहरिष वृत्तिदा ॥ १५ ॥
 सन्नुष्टस्य निरीहस्य स्वात्मारामस्य यत् सुखम् । कुतस्तत् कामलोभेन धायतोऽयं हया दिश ॥ १६ ॥
 सदा सन्नुष्टमनस सथा सुखमया दिश । शर्कराकण्डकादिभ्यो ययोपानत्पद शिवम् ॥ १७ ॥
 सन्नुष्ट केन वा राजन् न वर्तेतापि वारिणा । औपस्प्यजैश्चैव कापण्याद् गृहपालायते जन ॥ १८ ॥
 असन्नुष्टस्य विप्रस्य तेजो विग्रा तपो यश । क्षवन्तीन्द्रियलौब्धेन ज्ञान चैवावकीयते ॥ १९ ॥
 कामस्यान्त च क्षुत्तृड्भ्या क्रोधस्यैतत्त्वलोदयात् । जनो याति न लोभस्य जित्वा भुक्त्वा दिशो भुव ॥ २० ॥
 पण्डिता बहवो राजन् बहुधा सद्यश्छिद । सदसन्त्यतयोऽप्येके असन्तोषात् पतन्त्यध ॥ २१ ॥
 असद्वृत्ताजयेत् काम क्रोध कामविजजनात् । अयानर्षेक्षया लोभ मय तत्त्वायमशनात् ॥ २२ ॥
 आन्वीक्षिक्या शोकमोहौ दम्भ महदुपासया । योगान्तरागान् मौनेन हिंसा वायाग्रनीहया ॥ २३ ॥
 इषया भूतज नृ न देव जह्यात् समाधिना । जात्मन योगवीर्येण निद्रा सर्वनिषेवया ॥ २४ ॥
 रजस्तमश्च सन्नेन सर्व चोपधमेन च । एतत् सर्वं गुरौ भक्त्या पुरुषो ह्यजसा जयेत् ॥ २५ ॥
 यस्य साक्षात् भगवति ज्ञानदीपप्रदे गुरौ । मत्पासद्वी धृत तस्य सर्वं कुञ्जरशोचकत् ॥ २६ ॥
 एष वै भगवान् साक्षात् प्रधानपुरुषेश्वर । योगेश्वरिर्विमृग्याद्मिल्लोको यमयते नरम् ॥ २७ ॥

पङ्कगसयमैकान्ता सर्वा नियमचोदना । तदन्ता यदि नो योगानावहयु भ्रमावहा ॥२८॥
यथा वातादयो ह्यथा योगस्वार्थं न विभ्रति । जनधाय भवेयुस्ते पूर्तमिष्टं तथासत ॥२९॥
यश्चित्तविजये यत्त स्यान्नि सङ्गोऽपरिग्रह । एको विविकशरणो भिक्षुर्भिक्षामिताशन ॥३०॥
देशे शुचौ समे राजन् सस्याप्यासनमात्मन । स्थिर सम सुग्न तस्मिन्नाधीतर्ज्वङ्ग ओमिति ॥३१॥
प्रागापानौ सन्निरुन्धात् पूरकुम्भकरेचकै । यावन्मनस्त्यजेत् कामान् स्वनासाग्रनिरीक्षण ॥३२॥
यतो यतो नि सरति मन कामहत भ्रमत् । ततस्तत उपाहृत्य हृदि रुन्ध्याञ्जनैर्बुध ॥३३॥
एवमभ्यसतश्चित्त कालेनाल्पीयसा यते । अनिष्ट तस्य निवाण यात्यनि धनवद्विवत् ॥३४॥
कामादिभिरनाविद प्रशांताखिलवृत्ति यत् । चित्तब्रह्मसुप्तसृष्ट नैवोत्तिष्ठेत् कर्हिचित् ॥३५॥
य प्रव्रज्य गृहात् पूर्वत्रिवगावपनात् पुन । यदि सेवेत तान् भिक्षु स वैवान्तादयपत्रप ॥३६॥
ये स्वदेह स्मृतो नात्मा मर्यो विट् कृमिभस्मसात् । त एनमात्मसात्कृत्वा श्लाघयन्ति हासतमा ॥३७॥
गृहस्थस्य क्रियात्यागो व्रतत्यागो बटोरपि । तपस्विनो ग्रामसेवा भिक्षोरिन्द्रियलोलता ॥३८॥
आश्रमापसदा ह्येते खल्वाश्रमविडम्बका । देवमायाविमूढास्तानुपेक्षेतानुकम्पया ॥३९॥
आत्मान चेद् विजानीयात् परज्ञानधुताशय । किमिच्छन् कस्य वा हेतोर्देह पुण्याति लम्पटः ॥४०॥

आहु शरीर रयमिन्द्रियाणि हयानभीपून् मन इन्द्रियेशम् ।

वत्मानि मात्रा धिपणा च सत सत्त्व बृहद् बधुरमीशसृष्टम् ॥ ४१ ॥

अक्ष दशपाणमधमधर्मो चक्रेऽभिमान रयिन च जीवम् ।

धनुर्हि तस्य प्रणव पठन्ति शर तु जीव परमेव लक्ष्यम् ॥ ४२ ॥

रागो द्वेषश्च लोभश्च शोकमोहौ भय मद । मानोऽवमानोऽसूया च माया हिंसा च मत्सर ॥४३॥

रज प्रमाद क्षुत्रिद्रा शनवस्तुवेवमादय । रजस्तम प्रवृत्तयः सत्त्वप्रकृतयः क्वचित् ॥४४॥

यावन्नृकायरथमात्मवशोपकल्प धत्ते गरिष्ठचरणार्चनया निशातम् ।

शानासिमच्युतलो दधदस्तशनु स्वाराज्यतुष्ट उपशान्त इद विजह्यात् ॥ ४५ ॥

नो चेत् प्रमत्तमसदिन्द्रियवाजित्ता नीत्वोत्पथ विषयदस्युपु निक्षिपन्ति ।

ते दस्यव सहायसुतममु तमोऽन्धे ससारकूप उरुमृत्युभये क्षिपन्ति ॥ ४६ ॥

प्रवृत्त च निवृत्त च द्विविध कर्म वैदिकम् । आवर्तेत प्रवृत्तेन निवृत्तेनाश्रुतस्मृतम् ॥४७॥

हिंस द्रव्यमय काम्यममिहोत्राग्रशान्तिदम् । दर्शश्च पूगसासश्च चातुर्मास्य पञ्च सुत ॥४८॥

एतदिष्ट प्रवृत्तारय द्रुत प्रहुतमेव च । पूर्तं सुरालयारामकृपाजीव्यादिलक्षणम् ॥४९॥

द्रव्यसूक्ष्मविपाकश्च धूमो रात्रिरपक्षय । अयन दक्षिण सोमो दर्श ओषधिबीरुष ॥५०॥

अन्न रेत इति श्लेथ पितृयान पुनमव । एकैकश्येनानुपूर्व भूत्वा भूत्वेह जायते ॥५१॥

निपेकादिशमशान्तौ सत्कारैः सस्कृतो द्विज । इन्द्रियेषु क्रियायशान्ज्ञानदीपेषु जुहति ॥५२॥

इन्द्रियाणि मनस्पूर्मा वाचि वैकारिकं मन । वाच वर्णसमाम्नाये तमोङ्कारे स्वे न्यसेत् ।

ओङ्कारं विन्दौ नादे त त तु प्राणे मह्यमुम् ॥ ५३ ॥

अग्नि सूर्यो दिवा प्राह्ण गुप्ते राकोत्तरं स्वराट् । विश्वश्च तैजस प्राशस्त्य आत्मा समन्वयात् ॥ ५४ ॥
 देवयानमिदं प्राहुर्भूत्वा भूत्वानुपूर्वशः । आरमयाज्युपशान्तात्मा ह्यात्मस्यो न निवर्तते ॥ ५५ ॥
 य एतं पितृदेवानामयने वेदनिर्मिते । शास्त्रेण च भुषा वेदजनस्योऽपि न मुह्यति ॥ ५६ ॥
 जादावन्तं जनानां सद् बहिरन्तं परावरम् । शनश्चैव चो वाच्यं तमो ज्योतिस्तस्य स्वयम् ॥ ५७ ॥
 आवापितोऽपि क्षाभाशो यथा वस्तुतया स्मृत । दुर्घटत्वादेन्द्रियकं तद्ददर्शयिकल्पितम् ॥ ५८ ॥
 जित्वादीनामिहायानां उया न कृतमापि हि । न सघातो विकारोऽपि न पृथङ्नान्वितो मृषा ॥ ५९ ॥
 घातवोऽवयवित्वाद्यं तमात्रावयवैर्विना । न स्युस्तस्य वयव्यवयवोऽन्तत ॥ ६० ॥
 स्यात् सादृश्यभ्रमस्तवद् विकल्पे सति वस्तुन । नाग्रस्त्वापौ यथा स्वप्ने तथा विधिनिषेधता ॥ ६१ ॥
 भावाद्वैतं त्रिरादैतं द्रव्यादैतं तथाऽऽत्मनः । वतवन् स्वानुभूत्यहं श्रीन् स्वप्नानुपुनते मुनि ॥ ६२ ॥
 क्रायकारणवस्त्वैव यमशनं पटतन्नुवत् । जवस्तुत्वाद् विकल्पस्य भावाद्वैतं तदुच्यते ॥ ६३ ॥
 यद् ब्रह्मणि परे साक्षात् सवकमसमपणम् । मनोवाकनुभि पाथ क्रियाद्वैतं तदुच्यते ॥ ६४ ॥
 आत्मजायामुतादीनामन्येषां सवदेहिनाम् । यत् स्वार्थकामयोरैव द्रव्यादैतं तदुच्यते ॥ ६५ ॥
 यद् यस्य वानिपिद् स्याद् येन यत्र यतो नृत् । स तेनेह कमाणि नरो नाचैत्नापदि ॥ ६६ ॥
 एतेरन्येऽथ वेदाक्तेवर्तमानं स्वकमभि । यद्देऽप्यस्य गतिं यायाद् राजस्तद्भक्तिमाह्नुर ॥ ६७ ॥

यथा हि यूयं नृपदेव दुस्त्यजादापद्गणादुत्तरतात्मनः प्रभोः ।

यत्पादपद्मे बहसेवया भयानहारपीभिर्जितदिग्गजः क्रतून् ॥ ६८ ॥

जहं पुरा भव कश्चिद्भन्धनं उपवर्धनं । नाप्राप्तीति महाकलं गन्धवाणां सुसम्मतं ॥ ६९ ॥
 रूपदेवमाधुर्यं क्षीणं च प्रियदर्शनं । स्त्रीणां प्रियतमो नित्यं मत्तस्तु पुष्टलम्पट ॥ ७० ॥
 एकदा देवसम्रे तु गन्धवांश्चरत्वा गणाः । उन्मूहता विश्वसृग्मिहरिगायोरगायने ॥ ७१ ॥
 अहं च गान्मदिदं नृभिः परितृतो गतः । शत्वा विश्वसृजस्तन्मे हेलनं यपुरोजसः ।

माहि त्वं यद्गतामागु नष्टभी र्वहलन ॥ ७२ ॥

तामहास्यामहं जने तयापि ब्रह्मादिनाम् । शुश्रूषयानुपद्वेण प्राप्तोऽहं ब्रह्मपुत्रताम् ॥ ७३ ॥
 धनस्तं यद्मेधीयो वर्जितं पातनाशनं । यद्देवो येन पदवीमश्नुषा वासिनामियात् ॥ ७४ ॥

यूयं त्रलोकं यत् इति भागा लोकं पुनानां मुनयोऽभियन्ति ।

येषां यद्गतावसीति साक्षाद् गूढं परं ब्रह्म मनुष्यलिङ्गम् ॥ ७५ ॥

स पा अयं ब्रह्म महदिमृग्यकैवस्य निराणमुत्तानुभूति ।

पियं मुहूर्त्वं सद्यः मातुल्य आत्माहणीयो विपिर्द्गुः शुक्रश्च ॥ ७६ ॥

न यस्य साक्षाद् भवनप्रजादिभी रूपं विधा मस्तुतयोऽप्यगितम् ।

भौनेन भक्तयोऽगमेन पूजितः प्रसीदतामेव स सात्त्वता पति ॥३३॥

श्रीशुक उवाच

इति देवायणा मोनं निधाय भरतार्थम् । पूजयामास मुप्रीत कृष्णं च प्रेमविद्धम् ॥३८॥

कृष्णायाऽनुसामन्ध्यं पूजितं प्रययौ पुनि । धृत्वा कृष्णं परं ब्रह्म पार्थः परमपरिमित ॥३९॥

इति दाधायणीनां ते पृथग् यथाः प्रवर्धिताः । देवानुरमनुष्याद्या लोका यत्र चराचराः ॥४०॥

इति भीमद्भागवत महापुराणे देवासिन्धवामद्यादद्यज्ञाद्वयं सात्त्विकं सप्तमस्कन्धे प्राप्ताशु

चरितं पुनिष्ठिरनारदसहादे महाभारतनिर्णयो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

इति सप्तमस्कन्धः समाप्तः

हरि ॐ तत्सत्

ॐ श्रीपरमात्मने नमः

श्रीमद्भागवतम्

अष्टमोऽध्यायः

अथ प्रथमोऽध्यायः

राजोवाच

स्वायम्भुवस्येह गुरो वंशोऽयं विस्तराच्छ्रुतः । मत्र विश्वसृजासर्गो मनूनन्यान् वदस्व न ॥ १ ॥
यत्र यत्र हरेर्जन्म कमाणि च महीयसः । गृणन्ति कवयो ब्रह्मस्तानि नो वदः शृण्वताम् ॥ २ ॥
यद् यस्मिन्नन्तरे ब्रह्मन् भगवान् विश्वभावनः । कृतवान् कुरुते कर्ता ह्यतीतेऽनागतेऽप्य वा ॥ ३ ॥

धृतिरुवाच

मनवोऽस्मिन् व्यतीता पट् कल्पे स्वायम्भुवादयः । आद्यस्ते कथितो यत्र देवादीनां च सम्भवः ॥ ४ ॥
आकृत्या देवहृत्या च दुहित्रोस्तस्य वै मनोः । धर्मशानोपदेशार्थं भगवान् पुश्रता गतः ॥ ५ ॥
कृत पुरा भगवतः कपिलस्यानुवणितम् । आख्यास्ये भगवान् यशो यच्चकार कुरुद्वहः ॥ ६ ॥
विरक्त कामभोगेषु शतरूपापतिः प्रभुः । विस्मज्य राज्ञ्व तपसे सभार्या वनमाविशत् ॥ ७ ॥
मुनन्दाया वर्षशत पदैकेन भुवः सृष्ट्यन् । तप्यमानस्तपो घोरमिदमन्वाह भारतः ॥ ८ ॥

मनुरुवाच

येन चेतयते विश्वं विश्वं चेतयते न यम् । यो जागर्ति शयानेऽस्मिन्नायं त वेद वेदसः ॥ ९ ॥
आत्माचात्यमिदं विश्वं यत् किञ्चिज्जगत्या जगत् । तेन त्यक्तेन भुञ्जीया मा गृध्रः कस्यस्विद्धनम् ॥ १० ॥
य न पश्यति पश्यन्तं चक्षुर्यस्य न रिष्यति । त भूतनिलयः देवः सुपर्णमुपधावतः ॥ ११ ॥
न यस्याद्यन्तौ मध्यं च स्वः परो नातरं बहिः । विश्वस्यामूनि यद् यस्माद् विश्वं च तद्वत् महत् ॥ १२ ॥

स विश्वकायः पुरुहूत ईश सत्य स्वयज्योतिरजः पुराणः ।

धत्तेऽस्य जन्माद्यजयाऽऽत्मशक्त्या ता विप्रयोदस्य निरीह आस्ते ॥ १३ ॥

अथाग्रे श्रुपयः कर्माणीहन्तेऽकर्महेतवे । इहमानो हि पुरुषः प्रायोऽनीहा प्रपद्यते ॥ १४ ॥
इह ते भगवानीशो न हि तत्र विप्रजते । मेन ६ ॥ १५ ॥

तमीहमान् निरद्वृतं बुधं निराधिपं पूर्णमन्यचोदितम् ।

नृन्दिक्षयन्तं निब्रवन्मस्यितं प्रभुं प्रपद्येऽसिलधर्मभावनम् ॥ १६ ॥

श्रीशुक उवाच

इति मन्त्रोपनिषदं व्याहरन्तं समाहितम् । दृष्ट्वा मुरा याजुषानां जग्धुमन्यद्रवन्तुषा ॥ १७ ॥
तास्तथावसितान् वीक्ष्य यश्च सचगतो हरिः । यामे परिहृतो देवैर्हत्वाशाकृत् त्रिगिष्टम् ॥ १८ ॥
न्यारोचिषो द्वितीयस्तु मनुस्मृत्यैः सुतोऽभवत् । सुमस्तुपणरोचिष्मात्प्रमुखास्तस्य चात्मजा ॥ १९ ॥
तत्रेन्द्रो रोचनस्त्वासीद् देवाश्च दुषितादयः । ऊनस्त्रग्भादयस्तस्य श्रूयया ब्रह्मवादिनः ॥ २० ॥
श्रूयेस्तु वेदशिरसस्तुषिता नाम पत्यभूत् । तस्या जज्ञततो देवो विभुरित्यभिविभुतः ॥ २१ ॥
अष्टाशीतिषहस्ताणि मुनयो ये धृतव्रता । अन्यदिक्षन् प्रततस्य कौमारजज्ञचारिणः ॥ २२ ॥
तृतीय उचमो नाम प्रियव्रतमुतो मनु । पवनं सृज्यो यश्चोशायास्तमुतां रूपः ॥ २३ ॥
वशिष्ठतनयास्तस्य श्रूययः प्रमदादयः । सत्यावेदभृता भद्रा देवा इन्द्रस्तु सत्यजित् ॥ २४ ॥
धर्मस्य यज्ञतायास्तु भगवान् पुरुषोत्तम । सत्यसेन इति रयातो जातः सत्यव्रते सह ॥ २५ ॥
सोऽनृतनतदु शीलानसतो यक्षराक्षसान् । भूतद्रुहो भूतगणास्त्ववधीत् सत्यजित्सराः ॥ २६ ॥
चतुष उचमध्राता मनुनाम्ना च तामसः । पृथु रशतिर्नरं केतुरित्यादादशतस्तुता ॥ २७ ॥
सत्यका इत्यो वीरा देवास्त्रिदश इक्ष्वरः । ज्यातिचामादयस्तस्य श्रूययस्तामसेऽन्तरे ॥ २८ ॥
देवा वैधृतयो नाम विधृतेस्तनया नृपः । नष्टा कालेन येर्वेदा विभृता स्वेन तेजसा ॥ २९ ॥
तत्रापि जज्ञे भगवान् हरिण्या हरिमेव च । हरिरित्याहुतो येन गजेन्द्रो मोचितो महत् ॥ ३० ॥

राजोवाच

बादरायण एतत् ते श्रोतुमिच्छामहे वयम् । हरिर्यथा गजपतिं प्राहमस्तममुच्यत् ॥ ३१ ॥
तत्कथां मुमहत् पुण्यं धन्यस्तस्त्वयं श्रुतम् । यत्र यत्रोत्तमदलोको भगवान् गीयते हरिः ॥ ३२ ॥

सूत उवाच

परीक्षितेव स तु बादरायणि प्रायोपविष्टेन कथामु चोदितः ।

उवाच विप्राः प्रतिनन्द्य पार्थिव मुदा मुनीनां रुदसि स्म शृण्वताम् ॥ ३३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्य संहितायामष्टमस्कन्धे मन्वन्तरावचरिते प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

आसीद् गिरिवरो राज्ञिष्वट इति विदुतः । क्षीरोदेनावृतं श्रीमान् योज्जनायुतमुच्छ्रितः ॥ १ ॥

तावता विस्तृतं पयक्त्रिभिः शृङ्गैः पयोनिधिम् । दिशः सरोचयस्तास्ते रौप्यायसहिरण्मयैः ॥ २ ॥

अथैव ककुभः सर्वा रजघातुविचित्रितैः । नानाद्रुमलतागुल्मैर्निषायैर्निक्षराग्भसाम् ॥ ३ ॥

सचावनिज्यमानाङ्घ्रि समन्तात्पयऊमिभि । करोति श्यामलाभूमिं हरिन्मरकताश्मभि ॥ ४ ॥
 सिद्धचारणगन्धर्वविद्याघरमहोरगै । किन्नरैरप्सरोभिश्च कीदृजिर्जुष्टकन्दर ॥ ५ ॥
 यत्र सङ्गीतसजादेर्नदद्गुहममर्षया । अभिगर्जन्ति हरय स्त्राघिन परशङ्कया ॥ ६ ॥
 नानारण्यपशुघ्रातसङ्कुलद्रोण्यलङ्कृत । चित्रद्रुमसुरोद्यानकलकण्ठविहङ्गम ॥ ७ ॥
 सरित्सरोभिरच्छोदै पुलिनैर्मणिवालुकै । देवस्त्रीमञ्जनामोदसौरभाम्बुनिलैर्युत ॥ ८ ॥
 तस्य द्रोण्या भगवतो वरुणस्य महात्मन । उद्यानमृतमन्नाम आनीड सुरयोयिताम् ॥ ९ ॥
 सर्वतोऽलङ्कृत दिव्यैर्नित्य पुष्पफलद्रुमै । मन्दारै पारिजातैश्च पाटलाशोकचम्पकै ॥ १० ॥
 चूतै प्रियालै पनसैराग्रेष्वाम्नातकैरपि । क्रमुकैर्नालिकेरैश्च खर्जूरैर्बीजपूरकै ॥ ११ ॥
 मधुकै सालतालैश्च तमालैरसनार्जुनै । अरिष्टोदुम्बराक्षैर्वटै किंशुकचन्दनै ॥ १२ ॥
 पिचुमन्दैः कोविदारै सरलै सुरदावभि । द्राक्षेशुरम्भाजम्बुभिर्बर्दयैश्चाभवामलै ॥ १३ ॥
 बिल्वै कपित्थैर्जम्बीरैर्वृतो भङ्गातकादिभि । तस्मिन् सर सुविपुल लसत्काञ्चनपङ्कजम् ॥ १४ ॥
 कुमुदोत्पलकहाराशतपत्राभियोजितम् । मत्स्यपट्पदनिर्जुष्ट शकुन्तैश्च कल्प्सवै ॥ १५ ॥
 हसकारण्डवाकीर्णै चक्राहै सारसैरपि । जलकुङ्कुटकोयटिदात्यूहकुलवृजितम् ॥ १६ ॥
 मत्स्यकच्छपसञ्चारचलत्पद्मरज पय । कदम्बवैतसनलनीपवज्जुलकैर्वृतम् ॥ १७ ॥
 कुन्दै कुरबकाशोकै शिरीषै कुटजेद्भुदै । कुब्जकै स्वर्णयूषीभिर्नागपुञ्जागजातिभि ॥ १८ ॥
 महिष्काशतपत्रैश्च माघवीजालकादिभि । शोभित तीरजैश्चान्यैर्नित्यवर्तुभिरल द्रुमै ॥ १९ ॥

तत्रैकदा तद्विरिकाननाश्रय करेणुभिर्वारणयूपधरन् ।
 सक्ण्टकान् कीचकवेषुपेनवदिशालगुल्म प्रवृजन् वनस्पतीन् ॥ २० ॥
 यद्वन्धमात्रादरयो गजेन्द्रा व्याघ्रादयो व्यालमृगा सखङ्गा ।
 महोरगाश्चापि भयाद् द्रवन्ति सगौरकुण्ठा शरभाश्चमर्य ॥ २१ ॥
 वृका वराहा महिषर्षाशल्या गोपुच्छसालावृकमर्कटाश्च ।
 अन्यत्र क्षुद्रा हरिणा शशादयश्चरन्त्यभीता यदनुग्रहेण ॥ २२ ॥
 स घर्मतप्त करिभि करेणुभिर्वृतो मदभ्युत्कलभैरनुद्रुत ।
 गिरिं गरिम्णा परितः प्रकम्पयन् निपेव्यमाणोऽलिङ्गुलैर्मदाशने ॥ २३ ॥
 सरोऽनिल पङ्कजरेणुरूपित जिघ्रन् विदूरान्मदविह्वलेश्वर ।
 वृत स्वयूथेन तृपादितेन तत्सरोवराभ्याशमयागमद् द्रुतम् ॥ २४ ॥
 विगाद्य तस्मिन्नमृताम्बु निर्मल हेमारविन्दोत्पलरेणुवासितम् ।
 पयो निकाम निजपुष्करोद्धूतमात्मानमग्नि क्षपयन् गतद्गम ॥ २५ ॥

स्वपुष्करेणोद्धृतशीकराम्बुभिर्निपाययन् सदायन् यथा शरी ।
 घृगी करेण कलभाश्च तुमदो नाचष्ट कृच्छ्रं पूरणोऽजमायया ॥ २६ ॥
 त तत्र कश्चिन्मृष दैवचोदितो प्राहो बलीयाश्चरणे कृपाप्रदीत् ।
 यदृच्छयेव व्यसन गतो गजो यथायल सोऽतिबद्धो विचक्रमे ॥ २७ ॥
 तपाऽऽनुर मूषपति करणयो विहृष्यमाण तरला बलीयसा ।
 विचुतुशुर्दानधियोऽपरे गजा पार्ष्णिप्रहास्तारयितु न चाशकन् ॥ २८ ॥
 नियुष्यतोरेवभिभेद्रनम्रयोर्विहृषंतोरन्तरतो वदिर्मिय ।
 समा सहस्र व्यगमन् महीपते सम्राणयोश्चित्रममसतामरा ॥ २९ ॥
 ततो गनेद्रस्य मनोबलौजसा कालेन दीर्घेण महानभूद् व्यय ।
 विकृष्यमाणस्य जलेऽवशीदतो विपर्ययोऽभूत् सकल जलोकत ॥ ३० ॥
 इत्थ गजेन्द्र स यदाऽऽप सङ्कट प्राणस्य देही विवद्यो यदृच्छया ।
 अपारयज्ञात्मविमोक्षणे चिर दम्पाधिमा बुद्धिमपान्मपद्यत ॥ ३१ ॥
 न मामिमे शातय आतुर गजा कुत करिष्य प्रभवीति मोचितुम् ।
 ग्राहेण पाथेन विधातुरावृतेऽप्यह च त यामि पर परायणम् ॥ ३२ ॥
 य कश्चनेशो बलिनोऽन्तर्कीरगात् प्रचण्डवेगादभिधावतो नृशम् ।
 भीत प्रपन्न परिपाति यद्रयान्मृत्यु प्रधावत्यरण तमीमहि ॥ ३३ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धे मन्वतरानुवर्णने गजेन्द्रोपाख्याने द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एव यवधितो बुद्ध्या समाधाय मनो हृदि । जज्ञाप परम जाप्य प्राग्जन्मन्यनुशिक्षितम् ॥ १ ॥

गजेन्द्र उवाच

ॐ नमो भगवते तस्मै यत एतच्चिदात्मकम् । पुरुषायादिवीजाय परेशायामिधीमहि ॥ २ ॥

यस्मिन्निद यतश्चेद येनेदं य इद स्वयम् । योऽस्मात् परस्माच्च परस्त प्रपद्ये स्वयम्भुवम् ॥ ३ ॥

य स्वात्मनीद निजमाययार्पित कचिद् विभार्त क च तत् तिरोहितम् ।

अविद्वद्वक् साक्ष्यभय तदीक्षते स आत्ममूलोऽवतु मा परात्पर ॥ ४ ॥

कालेन पद्मत्वमितेषु कृत्स्नयो लोकेषु पालेषु च सर्वहेतुषु ।

तमस्तदाऽऽसीद् गहन गभीर यस्तस्य पारेऽभिविराजते विभु ॥ ५ ॥

न यस्य देवा श्रूयस पद विदुर्जन्तु पुन कोऽर्हति गन्तुमीरितम् ।

यथा नटस्याकृतिभिर्विचेष्टतो नुरत्ययानुक्रमण स भावतु ॥ ६ ॥

दिदृक्षवो यस्य पदं सुमङ्गलं विमुक्तसङ्गा मुनयः सुसाधवः ।
चरन्त्यलोकप्रतमप्रण वने भूतात्मभूता सुहृदः स मे गतिः ॥ ७ ॥
न विद्यते यस्य च जन्म कर्म वा न नामरूपे गुणदोष एव वा ।
तथापि लोकाप्ययसम्भवाय यः स्वमायया तान्यनुकालमृच्छति ॥ ८ ॥

तस्मै नमः परेशाय ब्रह्मणेऽनन्तशक्तये । अरूपायोररूपाय नमः आश्चर्यकर्मणे ॥ ९ ॥
नमः आत्मप्रदीपाय साक्षिणे परमात्मने । नमो गिरा विदूराय मनसश्चेतसामपि ॥ १० ॥
सत्त्वेन प्रतिलभ्याय नैष्कर्म्येण विपश्चिता । नमः कैवल्यनाथाय निर्वाणसुखसविदे ॥ ११ ॥
नमः शान्ताय घोराय मूढाय गुणधर्मिणे । निर्विशेषाय साम्याय नमो ज्ञानधनाय च ॥ १२ ॥
क्षेत्रज्ञाय नमस्तुभ्यः सवाभ्यक्षाय साक्षिणे । पुरुषायात्ममूलाय मूलप्रकृतये नमः ॥ १३ ॥
सर्वेन्द्रियगुणद्रष्ट्रे सर्वप्रत्ययहेतवे । असत्ताच्छाययोक्ताय सदाभासाय ते नमः ॥ १४ ॥

नमो नमस्तेऽखिलकारणाय निष्कारणायान्धुतकारणाय ।
सवागमाभ्यायमहार्णवाय नमोऽपवर्गाय परायणाय ॥ १५ ॥
गुणारणिच्छन्नचिदूष्मपाय तत्क्षोमविस्फूर्जितमानसाय ।
नैष्कर्म्यभावेन विवर्जितागमस्वयप्रकाशाय नमस्करोमि ॥ १६ ॥
माहकप्रपन्नपशुपाशविमोक्षणाय मुक्ताय भूरिकरुणाय नमोऽलयाय ।
स्वाद्येन सर्वतनुभृन्मनसि प्रतीतप्रत्यगृह्ये भगवते बृहते नमस्ते ॥ १७ ॥
आत्मात्मजातगृहवित्तजनेषु सत्कैर्दुष्प्रापणाय गुणसङ्गविवर्जिताय ।
मुक्तात्मभिः स्वहृदये परिभाविताय ज्ञानात्मने भगवते नमः ईश्वराय ॥ १८ ॥
यः धर्मकामार्थविमुक्तिकामा भजन्त इष्टा गतिमानुवन्ति ।
किं त्वाशिषो रात्यपि देहमव्ययं करोतु मेऽद्भुतद्वयो विमोक्षणम् ॥ १९ ॥
एकान्तिनो यस्य न कञ्चनार्थं वाञ्छन्ति ये वै भगवत्प्रपन्ना ।
अत्यद्भुतं तच्चरितं सुमङ्गलं गायन्त आनन्दसमुद्रममा ॥ २० ॥
तमक्षरं ब्रह्म परं परेशमव्यक्तमाध्यात्मिकयोगगम्यम् ।
अतीन्द्रियं सूक्ष्ममिवातिदूरमनन्तमाद्यं परिपूर्णमिदं ॥ २१ ॥

यस्य ब्रह्मादयो देवा वेदा लोकाश्चराचरा । नामरूपधर्मभेदेन परब्रह्मा च कलया कृता ॥ २२ ॥
ययार्चिषोऽग्ने सयितुर्गर्भस्तयो नियान्ति संयान्त्यसकृत् स्वरोचिषः ।
तथा गुणसम्प्रवाहो बुद्धिर्भनः खानि शरीरसर्गा ॥ २३ ॥
मम गुरुमर्त्यतिथिर्दूतं श्री न पण्डो न न जन्तुः ।
न सन्न चासन् ।

स्वपुष्करेणोद्धृतशीकराम्नुभिर्निपाययन् कृतपयन् यया गृही ।
 धृष्टी करेण कल्पाश्च दुमदो नाचष्ट कृच्छ्र कृपणोऽजमायया ॥ २६ ॥
 त तत्र कश्चिन्नुप देवचोदितो प्राहो बलीयाधरणे रूपामहीत् ।
 यदृच्छयेव व्यसन गतो गजो ययावल सोऽतिबलो विचक्रमे ॥ २७ ॥
 तथाऽऽतुर यूयपतिं करेणवो विहृष्यमाण तरसा बलीयसा ।
 विचुम्बुशुर्दानधियोऽपरे गजा पाष्णिग्रहास्तरयितु न चाशकृ ॥ २८ ॥
 निमुष्यतोरेवमिभेन्द्रनक्रमोर्विकर्षतोऽन्तरतो बहिर्भिष ।
 समा सहस्र व्यगमन् महीपते सप्राणयोश्चित्रममसतामरा ॥ २९ ॥
 ततो गजेन्द्रस्य मनोबलौजसा कालेन दीर्घेण महानभूद् व्यय ।
 विहृष्यमाणस्य जलेऽवसीदतो विपर्ययोऽभूत् सकल जलौकस ॥ ३० ॥
 इत्य गजेन्द्र स यदाऽऽप सङ्कट प्राणस्य देही विबधो यदृच्छया ।
 अपारयन्नात्मविमोक्षणे चिर दध्याविमा बुद्धिमयाम्बपयत् ॥ ३१ ॥
 न मामिमे शतय आतुर गजा कुत करिष्य प्रभवति मोचितुम् ।
 प्राहेण पादेन विधातुरावृतोऽप्यह च त यामि पर परायणम् ॥ ३२ ॥
 य कश्चनेशो बलिनोऽन्तर्कोरगात् प्रचण्डवेगादभिधावतो भृशम् ।
 भीत प्रपन्न परिपाति यद्भयान्मृत्यु प्रधावत्यरण तमीमहि ॥ ३३ ॥
 इति भीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धे मन्व तरानुवर्णने गजेन्द्रोपाख्याने द्वितीयोऽध्याय ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एव व्यवसितो बुद्ध्या समाधाय मनो हृदि । जज्ञाप परम जाप्य प्राग्जन्मन्यनुशिक्षितम् ॥ १ ॥

गजेन्द्र उवाच

ॐ नमो भगवते तस्मै यत एतच्चिदात्मकम् । पुरुषायादिबीजाय परेशायाभिधीमहि ॥ २ ॥

यस्मिन्निद यतश्चेद येनेद य इद स्वयम् । योऽस्मात् परस्माच्च परस्त प्रपद्ये स्वयम्भुवम् ॥ ३ ॥

य स्वात्मनीद निजमाययार्पित कचिद् विभात क च तत् तिरोहितम् ।

अविद्वद्भक् साक्षुभय तदीक्षते स आत्ममूलोऽवतु मा परात्पर ॥ ४ ॥

कालेन पद्मत्वमितेपु कृत्स्नयो लोकेपु पालेपु च सर्वहृत्पु ।

तमस्तदाऽऽसीद् गहन गभीर यस्तस्य परेऽभिविराजते बिभु ॥ ५ ॥

न यस्य देवा श्रुपस पद विदुर्जन्तु पुन कोऽर्हति गन्तुमीरितुम् ।

यथा नटस्याकृतिभिर्विचेष्टतो दुरत्ययानुक्रमण स भावतु ॥ ६ ॥

दिदृक्षवो यस्य पदं सुमङ्गलं विमुक्तसङ्गा मुनयः सुसाधवः ।

चरन्त्यलोकव्रतमम्रणं वने भूतात्मभूता मुह्यद् स मे गतिः ॥ ७ ॥

न विद्यते यस्य च जन्म कर्म वा न नामरूपे गुणदोष एव वा ।

तथापि लोकाप्ययसम्भवाय यः स्वमायया तान्यनुकालमृच्छति ॥ ८ ॥

तस्मै नमः परेशाय ब्रह्मणेऽनन्तशक्तये । अरूपायोरूपाय नमः आश्रयकर्मणे ॥ ९ ॥

नमः आत्मप्रदीपाय साक्षिणे परमात्मने । नमो गिरा विदूराय मनसश्चेतसामपि ॥ १० ॥

सत्त्वेन प्रतिलभ्याय नैष्कर्म्येण विपश्चिता । नमः कैवल्यनाथाय निवाणसुखसविदे ॥ ११ ॥

नमः ज्ञान्ताय चोराय मूढाय गुणधर्मिणे । निर्विशेषाय साम्याय नमो ज्ञानघनाय च ॥ १२ ॥

क्षेत्रशाय नमस्तुभ्य सवाग्यधाय साक्षिणे । पुरुषायात्ममूलाय मूलप्रकृतये नमः ॥ १३ ॥

सर्वेन्द्रियगुणद्रष्टे सवप्रत्ययहेतवे । असताच्छाययोक्ताय सदाभाषाय ते नमः ॥ १४ ॥

नमो नमस्तेऽखिलकारणाय निष्कारणायान्द्रुतकारणाय ।

सवागमाम्नायमहार्णवाय नमोऽपवगाय परायणाय ॥ १५ ॥

गुणारणिच्छन्नचिदूष्मपाय तत्क्षोभविस्फूर्जितमानसाय ।

नैष्कर्म्यभावेन विवर्जितागमस्वयप्रकाशाय नमस्करोमि ॥ १६ ॥

माहवप्रपन्नपशुपाशविमोक्षणाय मुक्ताय भूरिकरुणाय नमोऽलयाय ।

स्वाद्येन सर्वतनुभृन्मनसि प्रतीतप्रत्यग्दृशे भगवते बृहते नमस्ते ॥ १७ ॥

आत्मात्मजासगृहवित्तजनेषु सक्तैर्दुष्प्रापणाय गुणसङ्गविवर्जिताय ।

मुक्तात्मभिः स्वहृदये परिभाविताय ज्ञानात्मने भगवते नमः ईश्वराय ॥ १८ ॥

यः धर्मकामायविमुक्तिकामा भजन्त इष्टा गतिमाप्नुवन्ति ।

किं त्वाशिषो रात्यपि देहमव्ययं करोतु मेऽदभ्रदयो विमोक्षणम् ॥ १९ ॥

एकान्तिनो यस्य न कञ्चनार्थं वाञ्छन्ति ये वै भगवद्वपना ।

अत्यद्भुतं तच्चरितं सुमङ्गलं गायन्त आनन्दसमुद्रमग्रा ॥ २० ॥

तमक्षरं ब्रह्म परं परेशमव्यक्तमाध्यात्मिकयोगगम्यम् ।

अतीन्द्रियं सूक्ष्ममिवातिदूरमनन्तमाद्यं परिपूर्णमीडे ॥ २१ ॥

यस्य ब्रह्मादयो देवा वेदा लोकाश्चराचरा । नामरूपविभेदेन पल्लव्या च कलया कृता ॥ २२ ॥

ययार्चिषोऽग्ने सवितुर्गभस्तयो नियान्ति सयान्त्यसङ्कृत् स्वरोचिषः ।

तथा यतोऽयं गुणसम्प्रवाहो बुद्धिर्मनः स्थानि शरीरसर्गा ॥ २३ ॥

स यै न ॥ श्री न पण्डो न पुमान् न जन्तु ।

नाय न सज चासन् नियेषरोपो जयतादशेय ॥ २४ ॥

स्वपुष्करेणोद्धृतशीकराम्बुभिर्निपाययन् सस्यपयन् यथा गृही ।
 पूणी करेणू कलभाश्च द्रुमदो नाचष्ट कृच्छ्रं घृमणोऽजमायया ॥ २६ ॥
 त तत्र कश्चिन्नुप दैवचोदितो ग्राहो बलीयाश्चरणे रुपाप्रदीत् ।
 यदृच्छयैव व्यसन गतो गजो यथानल सोऽतिबल्यो विचक्रमे ॥ २७ ॥
 तथाऽऽतुर यूयपतिं करेणवो विहृष्यमाण तरसा बलीयसा ।
 विचुमुशूर्दीनधियोऽपरे गजा पाष्णिग्रहास्तारयितु न चाशकन् ॥ २८ ॥
 नियुज्यतारेवभिभेन्द्रनक्रयोर्विकर्षतोरन्तरतो बहिर्मिय ।
 समा सहस्र व्यगमन् महीपते सप्राणयोश्चिघ्नममसतामरा ॥ २९ ॥
 ततो गनेन्द्रस्य मनोबलौजसा कालेन दार्पेण मदानभूद् व्यय ।
 विकृष्यमाणस्य जलेऽवसीदतो विपर्ययोऽभूत् सकल जलोकस ॥ ३० ॥
 इत्य गनेन्द्र स यदाऽऽप सङ्कट प्राणस्य देही विचशो यदृच्छया ।
 अपारयत्तात्मविमोक्षणे चिर दध्याविमा बुद्धिमयान्यपद्यत ॥ ३१ ॥
 न मामिमे ज्ञातय आतुर गजा कुत करिष्य प्रभवति मोचितुम् ।
 ग्राहेण पाशेन विधातुरावृतोऽप्यह च त यामि पर परायणम् ॥ ३२ ॥
 य कश्चनेशो बलिनोऽन्तर्कोरगात् प्रचण्डवेगादभिधावतो भृशम् ।
 भीत प्रपन्न परिपाति यद्भयान्मृत्यु प्रभावत्यरण तमीमहि ॥ ३३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धे मन्वन्तरानुवर्णने गजेन्द्रोपाख्याने द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एव न्यवसितो बुद्ध्या समाधाय मनो हृदि । जजाप परम जाप्य प्राग्जन्मन्यनुशिक्षितम् ॥ १ ॥

गजेन्द्र उवाच

ॐ नमो भगवते तस्मै यत एतच्चिदात्मकम् । पुरुषायादिवीजाय परेशायाभिधीमहि ॥ २ ॥

यस्मिन्निद यतश्चेद येनेद य इद स्वयम् । योऽस्मात् परस्माच्च परस्ती प्रपद्ये स्वयम्भुवम् ॥ ३ ॥

य स्वात्मनीद निजमाययार्पितं कचिद् विभातं क च तत् तिरोहितम् ।

अविद्वद्भक् साक्षुभय तदीक्षते स आत्ममूलोऽवतु मा परात्पर ॥ ४ ॥

कालेन पञ्चत्वमितेषु कृत्स्नशो लोकेषु पालेषु च सर्वहितेषु ।

तमस्तादाऽऽसीद् गहन गभीर यस्तस्य पारेऽभिविराजते विभु ॥ ५ ॥

न यस्य देवा श्रृपस पद विदुजन्तु पुन कोऽर्हति गन्तुमीरितुम् ।

यथा नटस्याकृतिभिर्विचेष्टतो दुरत्ययानुक्रमण स भावतु ॥ ६ ॥

दिदृक्षवो यस्य पदं सुमङ्गलं विमुक्तसङ्गा मुनयः सुसाधवः ।
चरन्त्यलोकप्रतमव्रजं वने भूतात्मभूता सुहृदः स मे गतिः ॥ ७ ॥
न विद्यते यस्य च जन्म कर्म वा न नामरूपे गुणदोष एव वा ।

तथापि लोकाप्ययसम्भवाय यः स्वमायया तान्यनुकालमृच्छति ॥ ८ ॥

तस्मै नमः परेशाय ब्रह्मणेऽनन्तशक्तये । अरूपायोररूपाय नमः आश्वयकर्मणे ॥ ९ ॥
नमः आत्मप्रदीपाय साक्षिणे परमात्मने । नमो गिरा विदूराय मनसश्चेतसामपि ॥ १० ॥
सत्त्वेन प्रतिलभ्याय नैष्कर्म्येण विपश्चिता । नमः कैवल्यनाथाय निवाणसुखसविदे ॥ ११ ॥
नमः शान्ताय घोराय मूढाय गुणधर्मिणे । निर्विशेषाय साम्याय नमो शानघनाय च ॥ १२ ॥
क्षेत्रज्ञाय नमस्तुभ्य सर्वाङ्गधाय साक्षिणे । पुरुषायात्ममूलाय मूलप्रकृतये नमः ॥ १३ ॥
सर्वेन्द्रियगुणद्वये सर्वप्रत्ययहेतवे । असताच्छाययोक्ताय सदाभासाय ते नमः ॥ १४ ॥

नमो नमस्तेऽखिलकारणाय निष्कारणायाद्भुतकारणाय ।

सवागमाम्नायमहार्णवाय नमोऽपचगाय परायणाय ॥ १५ ॥

गुणारणिच्छन्नचिदूष्मताय तत्क्षोभविस्फूर्जितमानसाय ।

नैष्कर्म्यभावेन विवर्जितागमस्वयप्रकाशाय नमस्करोमि ॥ १६ ॥

माहवप्रपन्नपशुपाशविमोक्षणाय मुक्ताय भूरिकरुणाय नमोऽलयाय ।

स्वाद्येन सर्वतनुभृन्मनसि प्रतीतप्रत्यग्दशे भगवते बृहते नमस्ते ॥ १७ ॥

आत्मात्मजासृग्विचित्रजनेषु सक्तैर्दुष्प्रापणाय गुणसङ्गविवर्जिताय ।

मुक्तात्मभिः स्वहृदये परिभाविताय शानात्मने भगवते नमः ईश्वराय ॥ १८ ॥

यः धर्मकामार्थविमुक्तिकामा भजन्त इष्टा गतिमाप्नुवन्ति ।

किं त्वाशिषो रात्यपि देहमव्ययं करोतु मेऽदभ्रदयो विमोक्षणम् ॥ १९ ॥

एकान्तिनो यस्य न कञ्चनार्थं वाञ्छन्ति ये वै भगवद्व्रजताः ।

अत्यद्भुतं तच्चरितं सुमङ्गलं गायन्त आनन्दसमुद्रमग्रा ॥ २० ॥

तमक्षरं ब्रह्म परं परेशमव्यक्तमाध्यात्मिकयोगगम्यम् ।

अतीन्द्रियं सूक्ष्ममिवातिदूरमनन्तमाद्यं परिपूर्णमीडे ॥ २१ ॥

यस्य ब्रह्मादयो देवा वेदा लोकाश्चराचरा । नामरूपविभेदेन फलव्या च कल्या कृता ॥ २२ ॥

ययार्चिषोऽग्ने सवितुर्गमस्तयो निर्यान्ति सयान्त्यसकृत् स्वरोचिषः ।

तथा यतोऽयं गुणसम्प्रवाहो बुद्धिर्मनः खानि शरीरसगा ॥ २३ ॥

स वै न देवासुरमर्त्यतिर्यङ्मनो न पण्डो न पुमान् न जन्तुः ।

नायं गुणः कर्म न सन्न चासन् निषेधशेषो जयतादशेषः ॥ २४ ॥

जिजीरिषे नाहमिहामुया किमन्तर्बहिश्चावृतयेमयोन्या ।

इच्छामि कालेन न यस्य विश्वस्तस्यात्मलोकावरणस्य मोक्षम् ॥ २५ ॥

सोऽह विश्वसुज विश्वमविश्व विश्ववेदसम् । विश्वात्मानमन ब्रह्म प्रणतोऽस्मि पर पदम् ॥ २६ ॥

योगरक्षितकमाणो हृदि योगविभाविते । योगिनो य प्रपश्यन्ति योगेश त नतोऽस्म्यहम् ॥ २७ ॥

नमो नमस्तुभ्यमसह्यवेगशक्तित्रयायाखिलघीगुणाय ।

प्रपन्नपालाय दुरन्तशक्तये कदिन्द्रियाणामनवाप्यवर्त्मने ॥ २८ ॥

नाय वेद स्वमात्मान यच्छक्त्याहधिया हतम् । त दुरत्ययमाहात्म्य भगवन्तमितोऽस्म्यहम् ॥ २९ ॥

श्रीशुक उवाच

एव गन्ने द्रमुपवर्णितनिर्विशेष ब्रह्मादयो विविधलिङ्गमिदामिमाना ।

नैते यदोपसस्यपुर्निखिलात्मकत्वात् तत्राखिलामरमयो हरिराविराधीत् ॥ ३० ॥

त तद्दार्ढ्यमुपलभ्य जगन्निवास स्तोत्र निश्चय दिविजै सह सस्तुबद्धि ।

छन्दोमयेन गरुडेन समुह्यमानश्चक्रायुधोऽभ्यगमदाशु यतो गजेन्द्र ॥ ३१ ॥

सोऽन्त सरस्युत्तरेण गृहीत आर्तो दृष्ट्वा गरुत्मति हरिं स्व उपात्तचक्रम् ।

उत्क्षिप्य सान्नुजकर गिरमाह कृच्छ्रात्रारायणाखिलगुरो भगवन् नमस्ते ॥ ३२ ॥

त वीक्ष्य पीडितमज सहसावतीर्य सम्राट्माशु सरस कृपयोज्जहार ।

प्राहान् विपाटितमुखादरिणा गनेन्द्र सपश्यता हरिरमुचदुस्त्रियाणाम् ॥ ३३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा संहितायामष्टमस्कन्धे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तथा देवर्षिगन्धर्वा ब्रह्मेशानपुरोगमा । मुमुक्षु कुसुमासार शसन्त कर्म तद्वरे ॥ १ ॥

नेदुर्दुन्दुभयो दिव्या गन्धर्वा नन्वतुजगु । शृण्वथधारणा सिद्धास्तुष्टु पुरुषोत्तमम् ॥ २ ॥

योऽसौ ग्राह स वै सद्य परमाश्वरूपभृक् । मुक्तो देवलशापेन हृद्गर्गधवसत्तम ॥ ३ ॥

प्रणम्य शिरसाधीशमुत्तमश्लोकमव्ययम् । अगायत यशोवाम कीर्त्यगुणसत्कथम् ॥ ४ ॥

सोऽनुकम्पित इदंन परिक्रम्य प्रणम्य तम् । लोकस्वपश्यतो लोकस्वमगा मुक्तकिल्बिष ॥ ५ ॥

गनेन्द्रो भगवत्सर्गाद् विमुक्तोऽज्ञानवघ्ननात् । प्राप्तो भगवतो रूप पीतवासाश्चतुर्भुज ॥ ६ ॥

स वै पूर्वमभूद् राजा पाण्डवो द्रविडसत्तम । इन्द्रमुत्त इति ख्यातो विष्णुव्रतपरायण ॥ ७ ॥

स एकदाऽऽराधनकाल आत्मवान् गृहीतमौनत इक्षर हरिम् ।

जटाधरस्तापस आप्तुतोऽयुत समर्चयामास कुलाचलाश्रम ॥ ८ ॥

यदृच्छया तत्र महायशा मुनि समगमच्छिष्यगणे परिभित ।
त वीक्ष्य तूष्णीमकृतार्हणादिभ्यं रहस्युपासीनमृषिद्वन्द्वोप ॥ १ ॥
तस्मा इमं शपमदादशाधुरय दुरात्माकृतदुदिरय ।
विप्रावमन्ता विद्यता तमोऽन्ध यया गज सन्धमति स एव ॥ १० ॥

श्रीशुक उवाच

एव शप्त्वा गतोऽगस्त्यो भगवान् नृप सानुग । इन्द्रयुगोऽपि राजर्षिर्दिष्टं तदुपधारयन् ॥ ११ ॥
आप्तं कौञ्जरा योनिमात्मस्मृतिविनाशिनीम् । हर्षचर्चानाभावेन यद्रजत्वेऽप्यनुस्मृति ॥ १२ ॥
एव विमोक्ष्य गजयूयपमञ्जनाभस्तेनापि पार्यदगतिं गमितेन युक्त ।
गर्धर्वसिद्धविदुषैरुपगीयमानमर्माद्भुत स्वभवनं गङ्गासरोऽगात् ॥ १३ ॥
एतन्महाराज तवेरितो मया तूष्णानुभावो गजराजमोक्षणम् ।
स्वर्ग्यं यशस्य कलिकल्मषापहं तु स्वप्रनाशं कुरुर्व्यं शृण्वताम् ॥ १४ ॥
ययानुकीर्तयन्त्येतच्छ्रेयस्कामा द्विजातयः । शुचयः प्रातरुत्थाय तु स्वप्रायुषशान्तये ॥ १५ ॥
इदमाह हरिः प्रीतो गजेन्द्रं कुरुषुत्तम । शृण्वता सर्वभूतानां सर्वभूतमयो विभु ॥ १६ ॥

श्रीभगवानुवाच

ये मां त्वा च सरश्चेदं गिरिकन्दरकाननम् । वेप्रकीचकवेणूनां गुह्यमानि सुरपादपान् ॥ १७ ॥
शृङ्गाणीमानि पिप्पयानि ब्रह्माणो मे शिवस्य च । क्षीरोद मे प्रियधाम श्वेतद्वीप च भास्वरम् ॥ १८ ॥
श्रीवत्स कौस्तुभ माला गदा कौमोदकौ मम । सुदर्शनं पाञ्चजन्यं सुपर्णं पद्मेश्वरम् ॥ १९ ॥
शेषं च मङ्गला सुदमाभियं देवीं मदभयाम् । ब्रह्माणं नारदमृषिं भयं प्रह्लादमेव च ॥ २० ॥
मास्यकूर्मवराहाद्यैरवतारैः कृतानि मे । कर्माण्यनं तपुष्यानि स्युः सोमं हुताशनम् ॥ २१ ॥
प्रणव सत्यमव्यक्तं गोविप्रान् धर्ममव्ययम् । दाक्षायणीधर्मपत्नीं सोमकश्यपयोरपि ॥ २२ ॥
गङ्गा सरस्वतीं नन्दा कालिदीं सिन्धवारणम् । ध्रुवं ब्रह्मशृङ्गीन् सप्त पुण्यश्लोकाश्च मानवान् ॥ २३ ॥
उत्थायापररानाते प्रयता सुसमाहिता । सरन्ति मम रूपाणि मुच्यन्ते ह्येनसोऽखिलात् ॥ २४ ॥
ये मां स्तुवन्त्यनेनाङ्गं प्रतिबुध्य निशात्यये । तेषां प्राणान्तये चाहं ददामि विमला मतिम् ॥ २५ ॥

श्रीशुक उवाच

इत्थादिदं हृषीकेशं प्रध्माय जलजोत्तमम् । हर्षयन् विबुधानीकमारुरोहं खगाधिपम् ॥ २६ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्त्यां संहितायामष्टमस्कन्धे गजेन्द्रमोक्षणं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ १४ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

राजन्नुदितमेतत् ते हरे कर्माधनाशनम् । गजेन्द्रमोक्षणं पुण्यं रैवत त्वन्तरं शृणु ॥ १ ॥

पञ्चमो रैवतो नाम मनुस्वामसोदर । बलिबिन्व्यादयस्तस्य सुता अर्जुनपूर्वका ॥ २ ॥
 विभुरिन्द्र सुरगणा राजन् भूतरयादय । हिरण्यरोमा वेदधिरा ऊर्ध्वबाह्वादयो द्विजा ॥ ३ ॥
 पत्नी विकुण्ठा गुभ्रस्य वैकुण्ठे सुरसत्तमै । तयो स्वकलयाजने वैकुण्ठो भगवान् स्वयम् ॥ ४ ॥
 वैकुण्ठ कल्पितो येन लोको लोकनमस्कृत । रमया प्रार्थ्यमानेन देव्या तत्प्रियकाम्यया ॥ ५ ॥
 तस्यानुभाव कथितो गुणाश्च परमोदया । भौमान् रेणून् स विभ्रमे यो विष्णोर्वर्णयेद् गुणान् ६
 पृथक् चक्षुष पुत्राश्चाक्षुषो नाम वै मनु । पूरूपुरुषसुशुम्नप्रमुखाश्चाक्षुषात्मजा ॥ ७ ॥
 इन्द्रो म नद्रुमस्तत्र देवा आप्यादयो गणा । मुनयस्तत्र वै राजन् हविष्मदीरकादय ॥ ८ ॥
 तत्रापि देव सभृत्या वैराजस्याभवत् सुत । अजितो नाम भगवानशेन जगत पति ॥ ९ ॥
 पयोधिं येन निर्मथ्य मुराणा साधिता सुधा । भ्रममाणोऽम्भसि धृत कूर्मरूपेण मन्दर ॥ १० ॥

राजोवाच

यथा भगवता ब्रह्मन् मथित क्षीरसागर । यदर्धं वा यतश्चाद्रि दधाराम्बुचरात्मना ॥ ११ ॥
 यथामृत सुरै प्राप्त किञ्चान्यदभवत् तत । एतद् भगवत कर्म यदस्व परमाद्भुतम् ॥ १२ ॥
 त्वया सकथ्यमानेन महिम्ना सत्त्वता पते । नातिनृप्यति मे चित्त मुचिर तापतापितम् ॥ १३ ॥

सूत उवाच

सम्पृष्टो भगवानेव द्वैपायनसुतो द्विजा । जभिन च हरेर्वार्यमभ्याचष्ट प्रचक्रमे ॥ १४ ॥

श्रीशुक उवाच

यदा युद्धेऽसुरैर्देवा बाध्यमाना धितामुधे । गतासवो निपतिता नोत्तिष्ठेरन् स्म भूयथ ॥ १५ ॥
 यदा दुवांसश्च शापात् से द्रा लोकास्त्रयो नृप । नि श्रीकाश्चाभवस्तत्र नेशुरिज्यादय क्रिया ॥ १६ ॥
 निशाम्येत्तत् सुरगणा महेन्द्रवरुणादय । नाभ्यगच्छन् स्वय मन्त्रैर्म प्रयन्तो विनिश्चयम् ॥ १७ ॥
 ततो ब्रह्मसभा जम्भुर्मैरोर्मूधनि सर्वश । सर्वे विशापयाञ्जु प्रणता परमेष्ठिने ॥ १८ ॥
 स पिलोक्पये द्रवाप्यादीन् नि सत्त्वान् विगतप्रभान् । लोकानमङ्गलप्रायान् सुरानयथा विशु ॥ १९ ॥
 समाहितेन मनसा सस्मरन् पुरुष परम् । उवाचोऽष्टुष्टुवदनो देवान् स भगवान् पर ॥ २० ॥

अह भवो मूयमपोऽमुरादयो मनुष्यतिर्यग्द्रुमधर्मजातय ।

यस्यावताराश्च कलाविमजिता ब्रह्माम सर्वे शरण तमव्ययम् ॥ २१ ॥

न यस्य बन्धो न च रक्षणो यो नोपेक्षणीयादरणीयपक्ष ।

अयापि सर्वस्थितिसयमार्य धत्ते रज सत्त्वतमासि काले ॥ २२ ॥

अय च तस्य स्थितियालनश्चण सत्त्व जुषाणस्य भवाय देहिनाम् ।

तस्मात् ब्रह्म शरण जगद्गुरु स्वानास नो धास्यति श सुरप्रिय ॥ २३ ॥

श्रीशुक उवाच

इत्याभाष्य सुरान् वेद्या सह देवैररिन्दम । अजितन्य पद साक्षाजगाम तमस परम् ॥ २४ ॥
तत्रादृष्टस्वरूपाय श्रुतपूर्वाय वै विभो । स्तुतिमत्रूत दैवीभिर्गीर्भिस्त्ववहितेन्द्रिय ॥ २५ ॥

ब्रह्मोवाच

अविक्रिय सत्यमनन्तमाद्य गुह्यस्थाय निष्कलमप्रतर्क्यम् ।
मनोऽग्रयान वचसानिदक्त नमामहे देववर बरेण्यम् ॥ २६ ॥
विपश्चित प्राणमनोधिवात्मनामर्थेन्द्रियाभासमनिद्रमत्रणम् ।
छायातपौ यत्र न गृध्रपक्षौ तमक्षर स त्रियुज प्रजामहे ॥ २७ ॥
अजस्य चक्र त्वजयेयमाण मनोमय पञ्चदशारमाशु ।
त्रिणाभि विद्युच्चलमष्टनेमि यदक्षमाहुस्तमृत प्रपद्ये ॥ २८ ॥
य एकवर्णो तमस पर तदलोकमव्यक्तमनन्तपारम् ।
आषाञ्चकारोपमुपवर्णमेनमुपासते योगरथेन धीरा ॥ २९ ॥
न यस्य कक्षातितितर्ति माया यया जनो मुह्यति वेद नार्थम् ।
त निर्जितात्मात्मगुण परेश ननाम भूतेषु सम चरन्तम् ॥ ३० ॥
इमे वय यतिप्रिययैव तन्वा रुत्वेन सृष्टा बहिरन्तरावि ।
गति न सूक्ष्मामृपयश्च विद्महे कुतोऽसुराद्या इतरप्रधाना ॥ ३१ ॥
पादौ महीय स्वकृतैव यस्य चतुर्विधो यत्र हि भूतसर्ग ।
स वै महापुरुष आत्मतन्त्र प्रसीदता ब्रह्म महाविभूति ॥ ३२ ॥
जम्भस्तु यद्रेत उदारवीर्यं सिध्यन्ति जीवन्त्युत वर्धमाना ।
लोकास्त्रयोऽद्याखिललोकपाला प्रसीदता ब्रह्म महाविभूति ॥ ३३ ॥
सोम रुनो यस्य समामनन्ति दिवौकसा वै बलमन्य आयु ।
इशो नगाना प्रजन प्रजाना प्रसीदता न स महाविभूति ॥ ३४ ॥
अग्निर्मुख यस्य तु जातवेदा जात क्रियाकाण्डनिमित्तजन्मा ।
अन्त समुद्रेऽनुपचन् स्वघातन् प्रसीदता न स महाविभूति ॥ ३५ ॥
यच्चक्षुरासीत् तरणिर्देवयान त्रयीमयो ब्रह्मण एष धिष्ण्यम् ।
दार च मुक्तेरभृत च मृत्यु प्रसीदता न स महाविभूति ॥ ३६ ॥
माणादभूद् यस्य चराचराणा प्राण सहो बलमोजश्च वायु ।
अन्वाप्त सम्राजमिवानुगा वय प्रसीदता न स महाविभूति ॥ ३७ ॥

भोनाद् दिशो यस्य हृदश्च एतानि प्रजशिरे स पुरुषस्य नाम्ना ।
 प्राणेन्द्रियात्मासुशरीरकेत प्रसीदता न स महाविभूति ॥ ३८ ॥
 ब्रह्मद्रव्यद्विदशा प्रसादान्मन्योर्गिरीशो विपणाद् विरिञ्च ।
 खेभ्यश्च छ'दास्युषयो भेदूत क प्रसीदता न स महाविभूति ॥ ३९ ॥
 श्रीर्वक्षस पितरदृष्टाययाऽऽऽनृ बर्म क्षनादितर पृथतोऽभूत् ।
 द्यौर्यस्य शीर्ष्णोऽधरसो विशारात् प्रसीदता न स महाविभूति ॥ ४० ॥
 विप्रो मुरा ब्रह्म च यस्य गुह्य राजन्य अ'धीद् भुजयोर्ल च ।
 ऊर्वाविहोजोऽङ्घ्रिखेदशूद्रो प्रसीदता न स महाविभूति ॥ ४१ ॥
 लोभाऽधरात् प्रीतिरुपर्यभूद् युतिर्नस्य पश्य स्वर्गेन काम ।
 भुवोर्यम पश्मभवस्तु काल प्रसीदता न स महाविभूति ॥ ४२ ॥
 द्रव्य वय कर्म गुणान् विशेष ययोगमायाविहितान् वदन्ति ।
 यद् दुर्विभाव्य प्रतुघापवाध प्रसीदता न स महाविभूति ॥ ४३ ॥
 नमोऽस्तु तस्मा उपशान्तशक्ये स्वाराज्यत्नामप्रतिपुरितात्मने ।
 गुणेषु मायारचितेषु वृत्तिभिर्न सज्जमानाय नभस्वदूतये ॥ ४४ ॥

स त्व नो दद्यात्मानमस्मत्करणगोचरम् । प्रपन्नाना दिदृक्षुणा ससित ते मुखाम्बुजम् ॥ ४५ ॥
 तैस्तै स्वेच्छाघृतै रूपै कालेकाले स्वयविभो । कम दुर्विषह यप्रो भगवास्तत् करोति हि ॥ ४६ ॥
 क्लेशभूर्यस्पर्शाराणि कमाणि विपलानि वा । देहिना विपयाताना न तथैवापित त्वयि ॥ ४७ ॥
 नावम कमकल्योऽपि विफलायैश्वरार्पित । कलरते पुरुषस्यैव स ह्यात्मा दयितो हित ॥ ४८ ॥
 यया हि स्कन्धशालाना तरोर्मूलावग्रेचनम् । एवमाराधन विष्णो सर्वेषामात्मनश्च हि ॥ ४९ ॥
 नमस्तु न्यमनन्ताय दुर्वितव्यात्मकमणे । निगुणाय गुणेशाय रुच्यस्थाय च साग्रप्रतम् ॥ ५० ॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे पारमहर्षा संहितायामष्टमस्कन्धोऽवृत्तमथने पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

अथ पष्ठोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एव स्तुत मुरगणैर्भगवान् हरिरीश्वर । तेषामाविरभूद् राजन् सहस्रार्कोदययुति ॥ १ ॥
 तेनैव महता सर्व देवा प्रतिहतेक्षणा । नापश्यन् स दिश खोणिमात्मानच कुतोविभुम् २
 विरिञ्चो भगवान् दृष्ट्वा सह शर्वेण ता तनुम् । स्वच्छा मरुतदयामा कज्जगमारुणेक्षणा ॥ ३ ॥
 तप्तदेमावदातेन रसकौशेयवासवा । प्रसन्नचासुसर्वाङ्गी सुमुखी सुन्दरभ्रुवम् ॥ ४ ॥
 महामणिकिरीटेन केयूराम्बा च भूषिताम् । कृणाभरणनिभातकपोलभीमुखाम्बुजाम् ॥ ५ ॥
 वाञ्छीकलापवलयहारानूपरशोभिताम् । कौस्तुभाभरणा लक्ष्मी विभ्रती वनमालिनीम् ॥ ६ ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
 श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
 श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

प्रयोगाव

प्रबलकनसिद्धेयननायुताय निबन्धुत्तारंयत् ।
 अग्नेयनज्जेतारिचरान्ने मरानुभाय ननो ननत्ते ॥ ८ ॥
 न्न तथैत् पुनरन्नेय भेदेयैर्नैवैकतायैव ।
 योमन वात दृष्टनक्रितेयन् परात्मदुम्भिन नु इविषमूर्तो ॥ ९ ॥
 च्यम्य आधत्त्वयिमम्य आधत्त्वमन्त आलोदिदनामन्ये ।
 ननादिरन्तो जातेऽस्त्य मन्त घटत्य मूलेय पर परस्तात् ॥ १० ॥
 त्व मापयाऽन्माभयया त्वयेद निनाय विष्व तश्नुमदि ।
 पर्यन्तिमुक्ता मनसा मनापिनो पुनव्यवायेऽप्युण विष्वित् ॥ ११ ॥
 ययाग्निनेधस्तमूत च गोपु पुनयमन्वूयमने च वृत्तिम् ।
 योगर्मनुष्या अधियन्ति हि त्वा पुण्यु बुद्धया क्वयो वदन्ति ॥ १२ ॥
 त त्वा यय नाथ समुज्जिहान सद्योजनाभातिचिरेष्वितार्थम् ।
 दृष्टा गता निरुतिमय सबै गजा दवार्वा इव गात्रममम् ॥ १३ ॥
 स त्व विषत्वाखिललोक्षपाला यय यदर्पान्तव पादमूलम् ।
 समागतास्ते वदिरन्तरामन् किं वान्यविज्ञाप्यमशेषसाक्षिण ॥ १४ ॥
 अह गिरिनध नुरादयो ये दक्षादयोऽग्नेरिव केतवस्ते ।
 किं वाविदामेश पृथग्विभाता विषत्त्व य नो द्विजदेवमन्त्रम् ॥ १५ ॥

श्रीशुक उवाच

एष विरिञ्चादिभिरीडितस्तद् विशय तेषा हृदय तथैव ।

एष विरिञ्चादिमरीडितस्तद् विशेष्य तपो हृदये ॥१६॥
जगाद जीमूतगभीरया गिरा यदाञ्जलीन् सवृतसर्वकारकान् ॥१७॥

जगाद जीमूतगभीरया गिरा यद्वाञ्जलीन् सवृतसर्वकारिकान् ॥१२॥
एक एवेश्वरस्तस्मिन् सुरकार्ये मुनेश्वर । विहर्तुकामस्तानाह समुद्रो मयनादिभि ॥१३॥

श्रीमगवानुवाच

श्रीमगवानुवाच
 एतं ब्रह्मजहो ब्रह्मो हे देवा मम भाषितम् । शृणुतावहिता सर्वे भेयो व स्याद् यथा मुरा ॥१८॥
 यात दानवदैतेयैस्त्रासत् सचिर्विधीयताम् । फालेनानुगृहीतैस्तेषावद् वो भव आत्मन ॥१९॥
 ऋषयोऽपि हि सधेया सति कार्यार्थगौरवे । अहिमूपकवद् देवा ह्यस्य पदवीं गते ॥२०॥
 अमृतोत्पादने यत्नं क्रियतामविलम्बितम् । यस्य पीतस्य वै जन्तुर्मृत्युम्रस्त्रोऽमरो भवेत् ॥२१॥
 क्षिप्त्वा धीरोदधौ सवा धीरुत्तुणलतौषधी । मयान मन्दरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वासुकिम् ॥२२॥

सहायेन मया देवा निर्मन्यस्वमतद्रिता । क्लेशभाजो भविष्यन्ति देत्या यूय फलमहा ॥२३॥
यूय तदनुमोदस्य यदिच्छन्त्यसुरा सुरा । न सरम्भेण सिध्यन्ति सर्वेऽर्था एतन्वया मया ॥२४॥
न भेतव्य कालकृताद् विषाज्जलधिसम्भवात् । लोभ कार्यो न वो जातु रोष कामस्तु वस्तुषु ॥२५॥

श्रीशुक उवाच

इति देवान् समादिश्य भगवान् पुरुषोत्तम । तेषामन्तर्दधे राजन् स्वच्छन्दगतिरीश्वर ॥२६॥
अथ तस्मै भगवते नमस्कृत्य पितामह । भवक्षजमनु स्व स्व भामोपेयुर्बलिं सुरा ॥२७॥
दृष्ट्वारीनप्यस्य चाज्ञातक्षोभान् स्वनायकान् । न्यपेक्षद्दैत्यराट् श्लोक्य सन्निविमहकालवित् २८
ते वैरोचनिमासीन गुप्तं चासुरयूयपै । धिया परमया जुष्ट जिताद्येयमुपागमन् ॥२९॥
महेन्द्र इलक्ष्णया वाचा सान्त्वयित्वा महामति । अन्यभाषत तत् सर्वं शिक्षित पुरुषोत्तमात् ॥३०॥
तदरोचत दैत्यस्य तत्राये येऽसुरा विषा । शम्बरोऽरिष्टनेमिश्च ये च त्रिपुरवासिन ॥३१॥
ततो देवासुरा कृत्वा सविद कृतसौहृदा । उद्यम परम चतुरमृतार्थे परत्प ॥३२॥
ततस्ते मन्दरगिरिमोजसोत्पान्थ दुर्मदा । नदन्त उदधिं निन्यु शक्ता परिषबाहव ॥३३॥
दूरमारोद्रह्मता शक्रवैरोचनादय । अपारयन्तस्त वोढु विवशा विजहु पयि ॥३४॥
निपतन् स गिरिस्त्र बहूनमरदानवान् । चूर्णयामास महता भारेण कनकाचल ॥३५॥
तास्तया भग्नमनसो भग्नबाहूकचरान् । विज्ञाय भगवास्तत्र बभूव गरुडध्वज ॥३६॥
गिरिपातविनिधिष्ठान् विलोक्या मरदानवान् । ईक्षया जीवयामास निजान् निर्घ्नान् यया ॥३७॥
गिरिं चारोप्य गरुडे हस्तेनैकेन लीलया । आरुह्य प्रययावधिं सुरासुरगणैर्हृत ॥३८॥
अवरोप्य गिरिं स्कन्धात् सुपर्ण पतता वर । ययौ जलान्त उत्खृज्य हरिणा स विवर्जित ॥३९॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्सा सहितयामष्टमस्कन्धेऽमृतमणवे मन्दरानलानयन नाम षष्ठोऽध्यायः ६

अथ सप्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

ते नागराजमामन्य फलभागेन बाधुकिम् । परिवीय गिरौ तस्मिन्नेत्रमन्विमुदान्विता ॥१॥
आरेभिरे सुषयत्ता अमृतार्थं कुरुद्रह । हरि पुरस्ताज्जगदे पूर्वं देवास्ततोऽभवन् ॥२॥
तत्रैच्छन् दैत्यपतयो महापुरुषचेष्टितम् । न गृह्णीमो वय पुच्छमहेरञ्जममङ्गलम् ॥३॥
स्वाध्यायधृतसम्भवा प्ररयाता जन्मकर्मभि । इति तूर्णां क्षितान् दैत्यान् विलोक्य पुरुषोत्तम ।
स्वयमानो विद्युज्याग्र पुच्छ जग्राह समर ॥४॥
कृतस्थानविभागास्त एव कश्यपनन्दना । ममसु परमायत्ता अमृतार्थे पयोनिधिम् ॥५॥
मप्यमानेऽर्णवे सोऽदिरनाचारो ह्यपोऽविशत् । प्रियमाणोऽपि बलिभिर्गौरवात् पाण्डुनन्दन ॥६॥

। मुनिर्विष्णुमनस परिम्लानमुत्पश्रिय । आसन् स्वपौवष नष्टे दैवेनातिबलीयसा ॥७॥

विलोक्य विष्णेशविधिं तदेश्वरो दुरतवीर्योऽवितथाभिसन्धि ।

कृत्वा वपु काच्छपमद्भुत मश्त् प्रविश्य तोय गिरिमुज्जहार ॥८॥

तमुत्थित वीक्ष्य कुलाचल पुन समुत्थिता निर्मयितु सुरासुरा ।

दधार पृष्ठेन स लक्षयोजनप्रस्तारिणा द्वीप इवापरो महान् ॥९॥

सुरासुरेन्द्रैर्भुजवीर्यवैषित परिभ्रमन्त गिरिमङ्ग पृष्ठत ।

विभ्रत् तदावर्तनमादिकच्छपो मेनेऽङ्गकण्ड्वयनमप्रमेय ॥१०॥

तथासुरानाविशदासुरेण रूपेण तेवा बलवीर्यमीरयन् ।

उद्दीपयन् देवगणाश्च विष्णुदैवेन नागेन्द्रमबोधरूप ॥११॥

उपर्यगेन्द्र गिरिराडिवान्य आक्रम्य हस्तेन सहस्रबाहु ।

तस्यौ दिवि ब्रह्मभवेन्द्रमुख्यैरभिष्टुवद्भि सुमनोऽभिवृष्ट ॥१२॥

उपर्यधश्चात्मनि गोत्रनेत्रयो परेण ते प्राविशता समेधिता ।

ममधुरान्वि तरसा मदोत्कटा महाद्रिणा क्षोभितनक्रचक्रम् ॥१३॥

अहीन्द्रसाहस्रकटोरदङ्मुखश्चासाग्रिधूमाहतवर्चोऽसुरा ।

पौलोमकालेयवलीत्वलादयो दवाग्निदग्धा सरला इवाभवन् ॥१४॥

देवाश्च तच्छ्वासशिखाहतप्रभान् धूम्राभ्यरक्षग्वरकञ्चुकाननान् ।

समम्पवर्पन् भगवद्रथा घना ववु समुद्रोर्म्युपगूढवायव ॥१५॥

पमानात् तथा सिन्धोर्देवासुरवरूपै । यदा मुघा न जायेत निर्ममग्याजित स्वयम् ॥१६॥

मेषस्याम कनकपरिधि कर्णविद्योतविद्युन्मूर्ध्नि भ्राजद्विललितकच स्रग्धरो रत्ननेत्र ।

जैर्देवैर्भिर्जगदभयदैर्दन्द्यरु गृहीत्वा मभन् मभ्रा प्रतिगिरिनिवाशोभतायोद्धृताद्रि ॥१७॥

निर्मण्यमानादुदधेरभूद्रिष महोत्खण हालहलाह्वमप्रत ।

सम्प्राप्तमीनोन्मकरादिकच्छपात् तिमिद्रिषप्राहतिमिङ्गिलाकुलात् ॥१८॥

तद्गुप्रवेग दिशि दिश्युपयधो विसपदुत्सर्पदसहस्रमप्रति ।

भीता प्रजा बुद्बुदुरङ्ग सेश्वरा अरक्ष्यमाणा शरणं सदाशिवम् ॥१९॥

विलोक्य त देववर त्रिलोक्या भवाय देव्याभिमत मुनीनान् ।

आसीनमद्रावपवर्गहेतोस्तपो जुषाण स्तुतिभि प्रणेनु ॥२०॥

प्रजापतय ऊचु

वदेय महादेव भूत्वात्मन् भूतभावन । आहि न शरणापत्राजैलोक्यदहनाद् विपात् ॥२१॥

इमेक सर्वजगत रक्षरो बन्धमोक्षयो । त त्वामर्चन्ति कुशलं प्रपत्रातिहर गुरुन् ॥२२॥

गुणमध्या स्वशक्त्यास्य सर्गस्थित्यध्यायान् विभो । घत्से यदा स्वहग् भूम्न ब्रह्मविष्णुशिवाभिधाम् ॥२३॥
 त्व ब्रह्म परम गुह्य सदसद्भावमाचन । नानाशक्तिभिराभातस्त्वमात्मा जगदीश्वर ॥२४॥
 त्व शब्दयोनिर्जगदादिरात्मा प्राणेन्द्रियद्रव्यगुणस्वभाव ।
 काल क्रतु सत्यमृत च धमस्त्वय्यक्षर यत् त्रिवृदामनन्ति ॥२५॥
 अग्निमुख तेऽखिलदेवतात्मा क्षितिं विदुर्लोकभवाद्भिपङ्कजम् ।
 काल गतिं तेऽखिलदेवतात्मनो दिशश्च कर्णा रसन जलेशम् ॥२६॥
 नाभिर्नभस्ते श्वसन नभस्वान् सूर्यश्च चक्षुषि जल स्मरेत ।
 परावरात्माभ्रयण सवात्मा सोमो मनो द्यौर्मगवच्छिरस्ते ॥२७॥
 कुक्षि समुद्रा गिरयोऽस्त्रिषुद्धा रोमाणि सर्वापधिषीरुषस्ते ।
 उन्दासि साक्षात् तव सप्त घातवस्त्रयीमयात्मन् हृदय सर्वधम ॥२८॥
 मुखानि पञ्चोपनिषदस्तवेष्ट यैस्त्रिंशदष्टोत्तरमत्रवर्ग ।
 यत् तच्छिवागम्य परमार्थतत्त्व देव स्वयज्योतिरवस्थितिस्ते ॥२९॥
 छाया त्वधर्मोर्मिषु येषिषगौ नेत्रत्रय सत्त्वरजस्तमासि ।
 सारयात्मन शास्त्रवृत्तस्तवेष्टा छन्दोमयो देव ऋषि पुराण ॥३०॥
 न ते गिरिवाखिललोकपालविरिञ्चवैकुण्ठसुरेन्द्रगम्यम् ।
 ज्योति पर यत्र रजस्तमश्च सत्त्व न यद् ब्रह्म निरस्तभेदम् ॥३१॥
 कामाध्वरत्रिपुरकालगराग्रनेकभूतद्रुह क्षपयत स्तुतवे न तत् ते ।
 यस्त्वन्तकाल इदमात्मवृत्त स्वेनेत्रवह्निस्फुलिङ्गशिखया भसित न वेद ॥३२॥
 येत्वात्मरामगुरुभिर्हृदि चिन्तिताद्भिर्द्वन्द्वचरन्तमुमया तपसाभितप्तम् ।
 कत्यत उग्रपटव निरत इमशाने ते नूनमूतिमविदस्तव ह्यंतलजा ॥३३॥
 तत् तस्य ते सदसतो परत परस्य नाञ्ज स्वरूपगमने प्रभवन्ति भूम्न ।
 ब्रह्मादय किमुत सस्तवने वय तु तत्सर्गसर्गविषया अपि शक्तिमात्रम् ॥३४॥
 एतत् पर प्रपद्यामो न पर ते महेश्वर । मृदनाय हि लोकस्य व्यक्तित्तेऽव्यक्तकर्मण ॥३५॥

श्रीगुरु उवाच

तद् वीक्ष्य व्यसन तासा कृपया भृशपीडित । सर्वभूतमुद्धद् देव इदमाह सती प्रियाम् ॥३६॥

शिव उवाच

अहो वत भवान्येतत् प्रजाना पश्य वैशसम् । क्षीरोदमयनोद्भूतात् कालकूटादुपस्थितम् ॥३७॥
 बाण प्राणपरीप्सूना विधेयममय हि मे । एतावान् हि प्रभोरथो यद् दीनपरिपालनम् ॥३८॥
 प्राणे स्वै प्राणिन पाति साधव क्षणभङ्गुरे । यद्वैरेषु भूतेषु मोहितेष्व्वात्ममायया ॥३९॥

वृषतो भद्रे सवात्मा प्रीयते हरि । प्रीते हरो भगवति प्रीयेऽह उचराचर ।
तन्मादिद गरुज्जे प्रजाना स्वस्तिरस्तु मे ॥ ४० ॥

श्रीशुक उवाच

रसमाम्ब्य भगवान् भवानीं विद्वभायन । तद् विष जग्धुमारेभे प्रभावशान्वमोदत ॥ ४१ ॥
तत् करतलीट्य व्यापि हाताहलं विषम् । अभक्ष्यमहादेव कृपमा भूतभावा ॥ ४२ ॥
तस्मादि दग्धायामास स्ववीर्यं जलकल्मष । यद्यकार गण्डे नील तद्य णाघोर्विभूषणम् ॥ ४३ ॥
तपन्त लोकापेन साधव प्रायशो जना । परमाराधनं तदि पुरुषस्यासिलात्मन ॥ ४४ ॥
निगम्य कर्म तच्छग्मोर्दवदेवस्य मीढुष । प्रजा दाधायणी ब्रह्मा वैकुण्ठश्च शशसिरे ॥ ४५ ॥
मस्कप्र पितत पाणेर्यत् किञ्चिजगद्गु स तत् । वृधिकादिविगौपध्वो दन्दशुकाश्च येऽपरे ॥ ४६ ॥

इति श्रीमद्भागवते मत्स्यपुराणे पारमहन्सां संहितायामष्टमस्कन्धेऽष्टममध्याये सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

प्रीते हरे वृषाक्रेण प्रीतास्तेऽमरदानवा । मम पुत्तरसा सिन्धु हविर्धानी ततोऽभवत् ॥ १ ॥
तामग्निहोत्रीपृथगो जग्धुषकावादिन । यशस्य देवयानस्य मेध्याय हविषे नृप ॥ २ ॥
तत उच्चै ध्रुवा नाम हयोऽभूच्चन्द्रपाण्डुर । तस्मिन् बलि स्पृहा चक्रेनेन्द्र ईश्वरशिक्षया ॥ ३ ॥
तत ऐरावतो नाम वारणेन्द्रो विनिर्गत । दन्तैश्चतुर्भि श्वेताद्रेईरन् भगवतो महिम् ॥ ४ ॥
कौस्तुभाख्यमभूद् रत्न पद्मगगो महोदधे । तस्मिन् हरि स्पृहा चक्रे वलीऽलङ्करणे मणौ ॥ ५ ॥
ततोऽभवत् पारिजात सुरलोकविभूषणम् । पूरयत्यार्यनो योऽयं शशवद् भुवि यया भवान् ॥ ६ ॥
ततश्चाप्सरसो जाता निष्ककण्ठ्य सुवासस । रमण्य स्वर्गिणा वल्गुगति लीलावलोकनै ॥ ७ ॥
ततश्चाविरभूत् साक्षाच्छ्री रमा भगवत्परा । रञ्जयन्ती दिश कान्त्या विशुत् सौदामनी यया ॥ ८ ॥
तस्या चक्षु स्पृहा सर्वं समुरासुरमानवा । रूपौदार्यवयोवर्णमहिमाश्चित्तचेतस ॥ ९ ॥
तस्या आसनमानिन्ये महेन्द्रो महदद्भुतम् । मूर्तिमत्य सरिच्छ्रेष्ठा हेमकुम्भैर्जल शुचि ॥ १० ॥
आभिरेचनिका भूमिराहरत् सकलोपधी । गाव पद्म पवित्राणि वसन्तो मधुमाधवौ ॥ ११ ॥
शृण्वय क्लृपयाश्चक्रुरभिषेक ययाविधि । जगुभद्राणि गन्धर्वा नट्यश्च नर्तुजगु ॥ १२ ॥
मेघा मृदस्त्रपणवमुरजानकगोमुखान् । व्यनादयच्छङ्खवेणुवीणास्तुमुलनि खनान् ॥ १३ ॥
ततोऽभिपिपिचुदर्वी श्रिय पद्मकरा सतीम् । दिगिभा पूर्णकलशै सूक्तवाचयैर्द्विजेरितै ॥ १४ ॥
समुद्र पीतकौशेयवाससी समुपाहरत् । वरुण स्रज वैजयन्ती मधुना मत्तपट्पदाम् ॥ १५ ॥
नृपणानि विचित्राणि विद्वक्कर्म प्रजापति । हार सरस्वती पद्ममजो नागाश्च कुण्डले ॥ १६ ॥

तत कृतस्त्वयनोत्पलसज नदद्विरपा परिगृह्य पाणिना ।
 चचान्न वक्त्र मुकरोलकुण्डल मनीढहास दधता मुशोभनम् ॥ १७ ॥
 सनदय चातिहृशोदरी सम निरन्तर चन्दनकुमुदोक्षितम् ।
 ततस्ततो नूपुरवद्गुण्डिशितैर्विषयती इमलतव सा बभौ ॥ १८ ॥
 विलोभ्य जी निरवद्यमात्मन पद ध्रुवं चाव्यभिचारिसद्गुणम् ।
 गन्धर्वयशामुरसिद्वचारणप्रेविष्टपयादिपु नाचविन्दत ॥ १९ ॥
 नून तपो यस्य न मन्मुनिर्नयो हान क्वचित् तस्य न सङ्गवर्जितम् ।
 कश्चिन्महासस्य न कामनिजय स इदंवर किं परतोऽप्यभाष्य ॥ २० ॥
 धर्मं क्वचित् तत्र न भूतसौहृद त्याग क्वचित् तत्र न मुक्तिकारणम् ।
 वीर्यं न पुंसोऽस्त्यजवेगनिष्ठृत न हि द्वितीयो जुगसङ्गवर्जित ॥ २१ ॥
 क्वचिच्चिरायुन हि शीलमङ्गल क्वचित् तदप्यस्ति न वेषमायुध ।
 यत्रोभय कुत्र च सोऽप्यमङ्गल मुमङ्गल क्व न काङ्क्षते हि माम् ॥ २२ ॥
 एव विमृश्यामभिचारिसद्गुणैर्वर निजैकाग्रतयागुणाश्रयम् ।
 वने वर सर्वगुणैरपक्षित रमा मुकुन्द निरपधमीप्सितम् ॥ २३ ॥
 तस्यासदृश उद्यती नवकञ्जमाला माद्यमधुनतवरूपगिरोरपुष्टाम् ।
 तस्यौ निधाय निक्षेपे तदुर स्वधाम मनीढहासविक्रमयनेन याता ॥ २४ ॥
 तस्या भिरस्त्रिजगतो जनको जनन्या वधोनिवासमकरोत् परमंविभूते ।

श्री स्वा प्रजा सकलजन निरीक्षणेन यत्र स्थितेष्वयत साधिरतीक्ष्णिलोकान् ॥ २५ ॥

शङ्खतुर्धमृदङ्गानां वादित्राणां पृथु स्वन । देवानुगानां सङ्गीणां नृत्यतां गायतामभूत् ॥ २६ ॥
 नल्लक्ष्मिद्रोमुल्या सर्व विश्वसृजो विभुम् । इन्दिरवितर्प्यं त्रेस्ताहिङ्गै पुष्पवर्षिण ॥ २७ ॥
 भिया विलोकिता देवा समप्रापतय प्रजा । शीलादिगुणसम्पन्ना लेभिरे निर्वाति पराम् ॥ २८ ॥
 नि सत्त्वा लोलुपा राजन् निरुयोगा गतनरा । यदा चोपेक्षिता लक्ष्म्या बभूवुर्देवदानवा ॥ २९ ॥
 आसीद् वारुणी देवी कन्या कमललोचना । अनुरा जगद्गुप्ता वै हरंरनुमतेन ते ॥ ३० ॥
 अयोदधेर्मथ्यमानात् काश्यपैरमृतापिभि । उदतिष्ठन्महाराज पुरुष परमाद्भुत ॥ ३१ ॥
 दीक्षपीवरदोदण्ड कम्बुग्रीवोऽदण्डेक्षण । श्यामलस्तरुण मग्नी सवाभरणभूषित ॥ ३२ ॥
 पीतवासो मरोरस्क मुमुष्टमणिकुण्डल । क्षिप्रदुःखितकेशास्त सुभग सिंहचिह्नम् ॥ ३३ ॥
 अमृतापूणकलश विभ्रद् बलधभूषित । स वै भगवत साक्षाद्दिण्णोरशाशसम्भव ॥ ३४ ॥
 धन्वन्तरिरिति ख्यात आयुर्वेददृढगज्यभाक् । तमालोत्पलासुरा सर्वे कलश चामृताभृतम् ॥ ३५ ॥
 लिप्सन्त सर्वपत्नूनि कलश तरुणाहरन् । नीयमानेऽमुरैस्तस्मिन् कलशोऽमृतभाजने ॥ ३६ ॥

विषण्णमनसो देवा हरिं शरणमाययु । इतितद्दैन्यमालोक्य भगवान् भृत्यकामकृत् ।

मा सिद्यत मियोऽर्यं व साधयिष्ये स्वमायया ॥ ३७ ॥

मिथ कलिरभूतेषा तदर्यं तर्पचेतसाम् । अह पूर्वमह पूर्वं न त्व न त्वमिति प्रभो ॥ ३८ ॥

देवा स्व भागमर्हन्ति ये तुल्यायासहतव । सत्रयाग इचैतस्मिन्नेष धर्मं सनातन ॥ ३९ ॥

इति स्वान् प्रत्यपेधन् वै दैतेया जातमत्तरा । दुःखला प्रखलान् राजन् गृहीतकलशान् मुहु ॥ ४० ॥

एतस्मिन्नन्तरे विष्णु सर्वापायविदीश्वर । योषिद्रूपमनिर्देश्य दधार परमाद्भुतम् ॥ ४१ ॥

प्रेक्षणीयोत्पलश्याम सर्वावयवसुन्दरम् । समानकणाभरण सुकपोलोज्ज्वलनम् ॥ ४२ ॥

नवयौवननिर्वृत्तस्तनभारकृशोदरम् । मुखामोदानुरक्तलिङ्गङ्कारोद्दिग्दप्रलोचनम् ॥ ४३ ॥

विभ्रत् स्वकेशभारेण मालामुत्कुलमल्लिकाम् । सुग्रीवकण्ठाभरण सुमुजाङ्गदभूषितम् ॥ ४४ ॥

विरजाम्बरसवीतनितम्बद्वीपशोभया । काञ्च्या प्रविलसद्भुजचलचरणनूपुरम् ॥ ४५ ॥

सग्रीडस्मितविश्लिप्तभ्रूलसावलोकनै । दैत्ययूथपचेत सु काममुद्दीपयन् मुहु ॥ ४६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा संहितायामष्टमस्कन्धे भगव माधोपलम्भन नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

अथ नवमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तेऽन्योन्यतोऽसुरा पात्र हरत्यस्त्यक्तौहृदा । क्षिपन्तो दस्युधमाण आयान्तीं ददृशु स्त्रियम् ॥ १ ॥

अहो रूपमहो धाम अहो अस्या नव वय । इति ते तामभिद्रुत्य पप्रच्छुर्जातदृच्छया ॥ २ ॥

का त्व कञ्जपलाशाक्षि कुतो वा किं वि कीर्षसि । कस्यासि वद वामोर मन्तीव मनासि न ॥ ३ ॥

न वय त्वामरैर्देत्यै सिद्धगन्धर्वचारणै । नास्पृष्टपूर्वा जानीमो लोकेऽश्व कुतो नृभि ॥ ४ ॥

नून त्व विधिना मुभू प्रेषितासि शरीरिणाम् । सर्वेन्द्रियमन प्रीति विधातु सपृणेन किम् ॥ ५ ॥

सा त्व न स्वर्बमानानामेकवस्तुनि मानिनि । ज्ञातीना बद्धवैराणा श विधत्स्व मुमध्यमे ॥ ६ ॥

वय कश्यपदायादा भ्रातर कुतपौरुषा । विभजस्व यथान्याय नैव भेदो यथा भवेत् ॥ ७ ॥

इत्युपामन्त्रितो दैत्यैर्मायायोषिद्रुपैर्हरि । प्रहस्य वचिरापाङ्गैर्निरीक्षन्निदमब्रवीत् ॥ ८ ॥

श्रीभगवानुवाच

कथ कश्यपदायादा पुश्वल्या मयि सङ्गता । विश्वास पण्डितो जातु कामिनीषु न याति हि ॥ ९ ॥

सालावृकाणा स्त्रीणा च स्वैरिणीना सुरद्विप । सख्यान्वाहुरन्तियानि नृजं नृजं विचिन्वताम् ॥ १० ॥

श्रीशुक उवाच

इति ते श्वेलितैस्तस्या आश्वस्तमनसोऽसुरा । जहसु भावगम्भीर ददुश्चामृतभाजनम् ॥ ११ ॥

ततो गृहीत्वामृतभाजन हरिर्बभाष ईपस्तिस्तशोभया गिरा ।

यद्यन्युपेत क च साध्वसाधु वा कृत मया वो विभजे मुषामिमाम् ॥ १२ ॥

इत्यभिव्याहृत तस्या आकृष्टामुरपुष्पवा । जग्माविदस्तस्यास्तत् सधेऽयमसत ॥११॥
 अयोधोष्य कृतज्ञाना हुषा च हविषानलम् । दग्गागोविपभूतेष्य कृतस्वस्त्यना दिजे ॥१४॥
 यथोपजोष वासासि परिषासाहतानि ते । कुण्डेषु प्राविशन् सर्वे प्रागप्रेष्यभिभूषिता ॥१५॥
 प्राह्मुग्धपूगविष्ट्यु गुरगु दितिज्यु च । धूमोदितशालाया जुराया माल्यदोषै ॥१६॥

तस्या नरेन्द्र करभोरुशङ्खमूलभोगीतयल्लगतिर्मरविह्वलाभी ।

सा हूजती कनकनूपुरशिखितेन कुम्भस्तनी कलशगणिरयागिनेश ॥ १७ ॥

ता श्रीरर्षी कनकनूपल्लचारुकर्णनासाकपोलवदना परदवताल्यान् ।

सर्वीस्य धम्ममुद्गरुस्मितत्राक्षणेन देवामुरा विगलितसनरट्टिकान्ताम् ॥ १८ ॥

अमुराणा मुषादान सनाणामिव दूनयम् । मत्वा जातिनृशतानानवाभ्यमजदधुत ॥१९॥

कल्पयित्वा पृथक् पट्टतीक्ष्णयेषा जगदति । ताभ्योपवेद्ययामास स्वपु स्वेपु च पट्टित्यु ॥२०॥

दैत्यान् गृहीतकलशो वज्रयन्तुपशरै । दूरस्थान् पापयामास जराभृत्यहरा मुषाम् ॥२१॥

ते पालयन्त समयममुरा स्वकृत नृप । नृप्णीमावन् कृतस्नेहा स्त्रीविवादजगुष्ण्या ॥२२॥

तस्या कृतातिप्रणया प्रणयापायकातरा । बहुमानेन चावदा नोत्तु किञ्चन विप्रियम् ॥२३॥

देवलिङ्गप्रतिच्छन्न स्वभानुदैवसखि । प्रविष्ट सोममपिष्यद्राकास्या च सुचित ॥२४॥

चक्रेण धुरधारेण जहार पिबत शिर । हरिस्तस्य कषाचस्तु मुषचागमितोऽपवत् ॥२५॥

शिरस्त्वमरता नीतमजो ग्रहमचीकल्पत् । यस्तु पर्वणि चन्द्रार्द्धवभिषावति वैरधी ॥२६॥

पीतप्रायेऽमृते दवेर्भगवोलोकभावन । पश्यताममुरेन्द्राणा स्वं रूपं जगद् हरि ॥२७॥

एव मुरामुरगणा समदेशकालहृत्पथक्रममतयोऽपि पले विनन्ता ।

तत्रामृत मुरगणा पल्लमज्जलाऽऽपुयत्वादपद्मजरज भयणाज दैत्या ॥ २८ ॥

यद् युज्यतेऽमुवमुक्रममनोवचोभिर्देशात्मजादियु नृभिस्तदस्तु पृथक्त्वात् ।

तीरेण सद्भवति यत्त्रियवेऽपृथक्त्वात् सर्वस्य तद्भवति मूलनिषेचनयत् ॥ २९ ॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे पारमहन्स्य संहितायामष्टमस्कन्धेऽमृतमथने नवमेऽध्यायः ॥ १० ॥

अथ दशमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इति दानवदैतेया नाविन्दममृत नृप । युक्ता कर्मणि यत्ताश्च वामुदेवपराह्मुक्ता ॥ १ ॥

साधयित्वामृतराजन्पाययित्वा स्वकान् मुरान् । पश्यता सर्वभूताना ययौ गरुडवाहन ॥ २ ॥

सपत्नाना परामृद्धि दृष्ट्वा ते दितिनन्दना । अमृष्यमाणा उत्पेतुर्देवान् प्रत्युद्यतायुषा ॥ ३ ॥

तत मुराणा सर्वे मुषया पीतपैथिता । प्रतिसदुपुषु शस्त्रैर्निरायणपदाभया ॥ ४ ॥

तत्र देवामुरो नाम रण परमदाहण । रोषस्युदन्वतो राजस्त्वमुले रोमहर्षण ॥ ५ ॥

तनान्योऽय सप्लास्ते सरब्धमनसो रणे । समासाद्यासिम्बिबाणैर्निजघ्नुर्विविधायुधै ॥ ६ ॥
 शङ्खतुर्गमृदङ्गानां मेरीडमरिणा महान् । हस्त्यश्वरथपत्तीनां नदतां निस्त्रिनोऽभवत् ॥ ७ ॥
 रथिनो रथिभिस्तत्र पत्तिभि सह पक्ष्य । इया इयैरिभाश्चैभै समसञ्जन्त समुगे ॥ ८ ॥
 उष्ट्रै केचिदिभै केचिदपरे युयुधु खरै । केचिद् गोरमृगैश्चैर्द्वौपिभिर्हरिभिर्मटा ॥ ९ ॥
 गधै कट्टैर्वकैरन्ये श्येनभासैस्त्रिभिर्झिलै । शरभैर्महिषै खड्गैर्गोवृषैर्गवयाङ्गणै ॥ १० ॥
 शिवाभिरासुभि केचित् कृकलासै शशैर्नरै । बस्तीरेके कृष्णसारैर्हंसैरन्ये च सुकरै ॥ ११ ॥
 अन्ये जलस्यल्लखगै सर्षपैर्विकृतविग्रहै । सेनयोरुभयो राजन् विविशुरस्तेऽग्रतोऽग्रत ॥ १२ ॥
 चित्रध्वजपटे राजस्रातपत्रे सितामलै । महाधनैर्बज्रदण्डैर्व्यजनेर्नाहचामरै ॥ १३ ॥
 बातोद्धृतोत्तरोष्णोपैरचिर्भिवर्मभूषणै । स्फुरन्निर्विशदै शस्त्रै सुतरा सूर्यरश्मिभि ॥ १४ ॥
 देवदानववीराणां ब्वज्रिन्यौ पाण्डुनन्दन । रेजतुर्वारमालाभिर्यादसामिव सागरौ ॥ १५ ॥
 वैरोचनो बलि सख्ये सोऽसुराणां चमूपति । यान बैहायस नाम कामग मयनिर्मितम् ॥ १६ ॥
 सर्षपाग्राभिर्कोपेत सर्षाध्वर्ममय प्रभो । अग्रतर्क्यमनिर्देश्य दृश्यमानमदर्शनम् ॥ १७ ॥
 आस्थितस्तद् विमानान्य सर्षानीकाविपैवृत । वालव्यजनछत्राग्न्यै रेजे चन्द्र इवोदये ॥ १८ ॥
 तस्यासन् सवतो यानैर्युयाना पतयोऽसुरा । नमुचि शम्बरो बाणो विप्रचित्तिरयोमुख ॥ १९ ॥
 द्विमूषा कालनाभोऽय प्रहेतिहेतिरित्त्वल । शकुनिर्भूतसन्तापो बज्रदग्रो विरोचन ॥ २० ॥
 ह्यग्रीव शङ्खुशिरा कपिलो मेघदुन्दुभि । तारकध्वरूढकुशुम्भो निशुम्भोजम्भ उत्कल ॥ २१ ॥
 अरिष्टोऽरिष्टनेमिश्च मयश्च त्रिपुराधिप । अन्ये पौलोमकालेया निवातकवचादय ॥ २२ ॥
 अलब्धमाणा सोमस्य केवल क्लेशभागिन । सर्व एते रणमुखे बहुशो निजितामरा ॥ २३ ॥
 सिंहादान् विमुञ्चन्त शङ्खान् दध्नुर्महारवान् । दृष्ट्वा सपन्नानुत्तिक्तान् बलभित् कुपितो भृशम् ॥ २४ ॥
 ऐरावत दिक्कुरिणमारूढ शुभ्रे स्वराट् । यथा स्ववत्प्रसवणमुदयाद्रिमहर्षति ॥ २५ ॥
 तस्यासन् सर्वतो देवा नानाबाह्वज्रायुधा । लोकपाला सह गणैवाय्वमिवरुणादय ॥ २६ ॥
 तेष्वन्यान्यमभिससृज्य धिनन्तो मर्मभिमिय । आह्वयन्तो विशन्तोऽग्रे युयुधुन्द्रयोधिनि ॥ २७ ॥
 युधोब बलिरिन्द्रेण तारकेण गुरोऽस्यत । बरुणो हेतिनायुष्यन्मिथो राजन् प्रहेतिना ॥ २८ ॥
 यमस्तु कालनाभेन विश्वकर्मा मयेन ये । शम्बरो युयुधे त्वष्ट्रा सवित्रा तु विरोचन ॥ २९ ॥
 अपराजितेन नमुचिराक्षिनी शूत्सर्वणा । सूर्या बलिमुतेर्देवो बाणव्यष्टे शतेन च ॥ ३० ॥
 राहुणा च तथा सोम पुलोस्ता युयुधेऽनिल । निशुम्भगुम्भयोर्देवी भद्रकाली तरस्विनी ॥ ३१ ॥
 शृगाकपिस्तु जम्भेन महिषेण विभावसु । इत्यल सह यातापिर्महापुत्रैररिन्दम ॥ ३२ ॥
 कामदेवेन दुमर्ष उत्कलो भानुभिः सह । वृहस्पतिभ्योऽनसा नरकेण शनेश्वर ॥ ३३ ॥
 मरुतो नियातकवचे कालवैर्षत तोऽमराः । विश्वदेवास्तु पौलोमे रुद्रा कोपवतो सह ॥ ३४ ॥

त एवमाजावसुरा सुरेन्द्रा द्रुदेन सह्य च युज्यमाना ।
 अयोयमावाद्य निजपूरोजसा जिगीषवस्तीक्ष्णशरासितोमरै ॥३५॥
 मुगुण्डिभिश्चक्रादष्टिपट्टिरी शक्युल्मुके प्रासपरश्वधैरपि ।
 निखिद्यभले परिधे समुद्ररे अभिन्दिपालैश्च शिरासि चिच्छिदु ॥३६॥
 गजानुरङ्गा सरथा पदातय सारोद्वाहाप्रिविषाविखण्डिता ।
 निकृत्तराहुरशिरोधराऽप्रयदिष्ठजध्वजेभ्वासतनुद्रभूषणा ॥३७॥
 तेषा पदाघातरथान्नचूर्णितादायोचनादुत्पन्न उरियतस्तदा ।
 रेणुर्दिश रत युमणि च छादयन् न्ययततासूक्ष्मसूतिभि परिप्लतात् ॥३८॥
 शिरोभिरुद्धतकिरीटकुण्डले सरम्भदग्नि परिदष्टच्छरे ।
 महाभुजे साभरणे सहायुधे साप्रास्तृता नू परभोरुभिवभौ ॥३९॥

कनधास्तत्र चोत्पेतु पतितस्वशिरोऽस्त्रिभि । उग्रतायुधदोर्दण्डैराघावन्तो मयान् मृधे ॥४०॥
 बलिर्महेन्द्र दशभिस्त्रिभिरैरावत शरै । चतुर्मिध्वतुरो वाहानेकेनाराह्माच्छर्यत् ॥४१॥
 स तानापतत शकस्तावद्रि शीघ्रविक्रम । चिच्छिद निशितैर्महैरसप्राप्तान् दशत्रिय ॥४२॥
 तस्य कर्मोत्तम वीक्ष्य दुर्मय शक्तिमाददे । ताज्वलन्तीमहोत्कामा हस्तस्यामच्छिनदरि ॥४३॥
 तत शूल तत प्रास ततस्तोमरमृधय । यद् यच्छस्त्र समादद्यात् सर्वतदच्छिनद्विभु ॥४४॥
 ससर्जायासुरा मायामन्तर्धानगतोऽसुर । तत प्रादुरभूच्छैल सुरानीकोपरि प्रभो ॥४५॥
 ततो निषेतुस्तरवो दह्यमाना दवाग्निना । शिला सटक्कशिलराश्नूर्णयन्त्यो द्विपद्मम् ॥४६॥
 महोरगा समुत्पेतुदन्दशूका सवृक्षिका । सिंहव्यामवराहाश्च मदयन्तो महागजान् ॥४७॥
 यातुघान्यश्च शतश शूलहस्ता विवासस । छिन्धिभिधीति वादिन्यस्तयारख्योगणा प्रभो ॥४८॥
 ततो महावना व्योम्नि गम्भीरपकपक्षना । अङ्गारान् मुमुक्षुवातेराहता स्तनयित्रव ॥४९॥
 सुष्टो दैत्येन सुमहान् बह्वि श्वसनसारथि । सावर्तक इवात्सुयो विबुधच्चजिनीमघाक् ॥५०॥
 तत समुद्र उद्वेल सवत प्रत्यदृश्यत । प्रचण्डवातेरुद्धततरङ्गावर्तभीषण ॥५१॥
 एवं दैत्यैर्महामायैरलक्ष्यगतिभीषणै । सृज्यमानासु मायासु विपेदु सुरसेनिका ॥५२॥
 न तत्प्रतिविधि यत्र त्रिदुरिन्द्रादयो नृप । ध्यात प्रादुरभूत्तत्र भगवान् विश्वमावन ॥५३॥
 तत सुपर्णोऽकृताङ्गप्रपल्लव पिशङ्गवासा नयकञ्जलोचन ।
 अदृश्यताष्टायुधबाहुबलसच्छ्रीकोस्तुभानप्यविरिटकुण्डल ॥५४॥
 तस्मिन् प्रविष्टेऽसुरकूटकर्मजा माया विनेऽगुर्महिना महीपथ ।
 स्वप्नो यया द्विप्रतिबोध आगते हरिस्मृति सर्वविपदिमोक्षणम् ॥५५॥

इष्टा मृधे गरुडवाहमिभारिवाह आपिष्य शूलमहिनोदय कालनेमि ।

तह्यैलया गरुडमूर्ध्नि पतद् गृहीत्वा तनाहन रूप सवाहमरिं श्यधीश ॥५६॥

माली मुमालयदिवली मुधि पेतनुयचक्षेण कृत्तशिरसावय मात्स्यवास्तम् ।

आहस्य तिग्मगदयाहनदण्डोन्द्र तावच्छिरोऽच्छिन्नदरेर्नदतोऽरिणाऽऽद्य ॥५७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्षा संहितायामष्टमस्कन्धे देवानुरसद्भाग्ये दशमोऽध्यायः ॥१०॥

अथैकादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अयो मुरा प्रत्युपलब्धचेतस परस्य पुस परयानुकम्पया ।

जमुर्भृश शक्रसमीरणादयस्तान् रणे यैरभिसहता पुरा ॥ १ ॥

वैरोचनाय सूर्यो भगवान् पाकशासन । उदयच्छद् यदा वज्र प्रजा हाहेति चुकुशु ॥ २ ॥

वज्रनाशितमाहेद तिरस्कृत्य पुर स्थितम् । मनस्विन मुक्त्वापन विचरन्त महामृधे ॥ ३ ॥

नटवमूढ मायाभिर्मायेशानो जिगीषसि । जित्वा बालान् निबद्धाधान् नटो हरति तद्धनम् ॥ ४ ॥

आरुरुक्षन्ति मायाभिरुत्सिखसृष्टिं ये दिवम् । तान् दस्यून् विधुनोम्यशान् पूर्वस्माच्च पदादध ॥ ५ ॥

सोऽह दुर्मायिनस्तेऽद्य वज्रेण शतपर्वणा । शिरो हरिष्ये मदात्मन् पटस्व शक्तिभि सह ॥ ६ ॥

बलिरुवाच

सप्रामे वर्तमानाना कालचोदितकर्मणाम् । कीतिजयोऽजयो मृत्यु सर्वेषा स्यरनुक्रमात् ॥ ७ ॥

तदिदं कालरशन जना पश्यन्ति सूरय । न हृष्यन्ति न शोचन्ति तत्र यूयमपण्डिता ॥ ८ ॥

न वय मन्यमानानामात्मान तत्र साधनम् । गिरो व साधुशोच्याना गृहीमो मर्मताडना ॥ ९ ॥

श्रीशुक उवाच

इत्याक्षिप्य विभु वीरो नाराचैर्वीरमर्दन । आकर्णपूर्णरहनदाक्षेपैराहत पुन ॥ १० ॥

एव निराकृतो देवो वैरिणा तस्यवादिना । नामृष्यत् तदधिक्षेप तोत्राहत इव द्विप ॥ ११ ॥

प्राहरत् कुलिश तस्मा अमोघ परमर्दन । सयानो न्यपतद् भूमौ छिन्नपक्ष इवाचलः ॥ १२ ॥

सखाय पतित दृष्ट्वा जम्भो बलिषष्ठ मुह्यत् । अस्ययात् सौहृदसत्पुर्दत्स्यापि समाचरन् ॥ १३ ॥

स सिंहाद आसाद्य गदामुद्यम्य रहस । जघ्रावताडयच्छक्र गज च मुमहाबल ॥ १४ ॥

गदाप्रहारव्यथितो भृश विह्वलितो गज । जानुभ्या घर्षणां स्पृष्ट्वा कन्दमल परम ययौ ॥ १५ ॥

ततो रयो मातलिना हरिभिदशशतैर्दृत । आनीतो द्विपमुत्सृज्य रयमारुह्ये विभु ॥ १६ ॥

तस्य तत् पूजयन् कर्म यन्तुर्दानवसत्तम । शूलेन ज्वलता त तु न्मयमानोऽहनन्मृधे ॥ १७ ॥

सेहे रज सुदुर्मर्षा सत्त्वमालम्ब्य मातलि । इन्द्रो जम्भस्य सकुब्धो वज्रेणापाहरच्छिर ॥ १८ ॥

जम्भ श्रुत्वा हत तस्य ज्ञातयो नारदाष्टये । नमुचिश्च बल पाकस्तन्नापेतुस्स्वरान्विता ॥१९॥
 वचोमि परपैरिद्रमर्दयन्तोऽस्य मर्मसु । शरैरवाकिरन् मेघा धाराभिरिव पर्वतम् ॥२०॥
 हरीन् दशशतान्याजौ हयश्वस्य बल शरै । तावद्भिरर्दयामास युगपल्लुहस्तवान् ॥२१॥
 शतान्या मातलिं पाको रथ सावयव पृथक् । सकृत्संबानमोक्षेण तदद्भुतमभूद् रणे ॥२२॥
 नमुचि पञ्चदशभि स्तणपुङ्खैर्महपुभि । आहत्य व्यनदत् सख्ये सतोय इव तोयद ॥२३॥
 सवत शरकूटेन शक्र सरयसारथिम् । छादयामासुरसुरा प्रावृष्टस्यमिवाम्बुदा ॥२४॥

अलक्ष्यन्तस्तमतीव विह्वला विचुम्बुशुदैवगणा सहानुगा ।

अनायका शत्रुवलेन निर्जिता वणिकपया भिन्ननवो ययार्णवे ॥२५॥

ततस्तुरापाडिपुबद्धपञ्जराद् विनिर्गतं साश्वरयध्वजाप्रणी ।

यमौ दिश ख पृथिवीं च रोचयन् स्वतजसा सूर्य इव क्षपात्यये ॥२६॥

निरीक्ष्य पृतना देव परैरभ्यर्दिता रणे । उदयच्छद् रिपु हन्तु वज्र वज्रघरो रुपा ॥२७॥

स तेनैवाष्टधारेण शिरसी बलपाकयो । ज्ञातीना पश्यता राजजङ्गहार जनयन् भयम् ॥२८॥

नमुचिस्तद्वध दृष्ट्वा शोकामपहृषान्वित । जिघासुभिन्द्र नृपते चकार परमोद्यमम् ॥२९॥

अरमसारमय शूल घण्टावद्धेमभूषणम् । प्रगृह्णाम्यद्रवत् कुद्रो हतोऽसीति वितर्जयन् ।

प्राहिणोद् देवराजाय निनदन् मृगराडिव ॥३०॥

तदापतद् गगनतले महानव विचिच्छिदे हरिरिपुभि सहस्रधा ।

तमाहन्तृप कुलिशेन कधरे रुषान्वितस्त्रिदशपति शिरो हनन् ॥३१॥

न तस्य हि त्वचमपि वज्र ऊर्जितो बिभेद य सुरपतिनौजघेरित ।

तदद्भुत परमतिवीर्यवृत्रमित्ति तिस्फुतो नमुचिशिरोधरावचा ॥३२॥

तस्मादिन्द्रोऽविभेच्छत्रोर्वज्र प्रतिहतो यत । किमिदं देवयोगेन भूत लोकविमोहनम् ॥३३॥

येन मे पूर्वमद्रीणा पञ्चच्छेद प्रजात्यये । कृतो निविशताभारै पतन्त्रै पततामुवि ॥३४॥

तत्र सारमय त्वाष्ट्र वृत्रो येन विपाटित । अन्ये चापिबलोपेता सवास्त्रैरक्षतत्त्वच ॥३५॥

सोऽप्य प्रतिहतो यज्ञो मया मुक्तोऽसुरेऽल्लके । नाह तदाददे दण्ड ब्रह्मतेजोऽप्यकारणम् ॥३६॥

इति शक्र विपीदतमाह वागशरीरिणी । नाय शुक्लैर्यो नाद्रैवधमहति दानव ॥३७॥

मयारमे यद् वरो दक्षो मृत्युर्नैवार्द्रशृङ्गयो । अतोऽन्यश्चिन्तनीयस्त उपायो मघवन् रिपो ॥३८॥

स्य देवीं गिरभाकर्ण्य मघवान् मुसमाहित । ज्वायन् फेनमपापयदुपायमुभयात्मकम् ॥३९॥

न शुष्मेण न चार्द्रेण जहार नमुचे शिर । तत्पुण्ड्रवुर्मुनिगणा माल्यैश्चावाकिरन् विभुम् ॥४०॥

शश्वर्षमुख्यौ जगतुर्विश्वावसुपरावस । देवदु दुभयो नेदुर्नर्तक्यो ननुतुर्मुदा ॥४१॥

प्रतिद्वन्द्वान् बाष्पमिव वृणादयः । सूदयामासुरस्त्रीधैर्मृगान् कैसरिणो यथा ॥४२॥

ब्रह्मणा प्रेषितो देवान् देवपितरदो नृप । वारयामास विशुषान् दृष्ट्वा दानवसक्षयम् ॥४३॥

नारद उवाच

मन्दिनमृत प्राप्त नारायणभुजाभयै । श्रिया समेषिता सर्व उपारमत विप्राहात् ॥४४॥

श्रीशुक उवाच

स्यम्प मनुसुरम्भ मानयन्तो मुनेर्वच । उपगीयमानानुचरैर्यसु सर्वे त्रिविष्टपम् ॥४५॥

वैष्णविष्ठा शणे तस्मिन् नारदानुमतेन ते । बलिं विपन्नमादाय अस्त गिरिमुपागमन् ॥४६॥

तयाविनष्टवयवान् विद्यमानशिरोधरान् । उशना जीवयामास सजीविन्या स्वविद्याया ॥४७॥

बलिश्चोशनसा स्पृष्ट प्रत्यापन्नेन्द्रियस्मृति । पराजितोऽपि नास्त्रिचक्ष्रोऽकृतत्वविचक्षण ॥४८॥

एति श्रीमद्भागवते महापुराणे वारमहत्या सहितायामष्टमस्कन्धे देवामुरस्रामे पञ्चदशोऽध्यायः ॥११॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

श्रीबादरायणिरुवाच

वृषण्नो निघ्नयेद योषिद्रूपेण दानवान् । मोहयित्वासुरगणान् हरि सोममपाययत् ॥ १ ॥

वृषमारुह्य गिरिंश्च सर्वभूतगणैर्दृत । सह देव्या ययो द्रुपु यत्रास्ते मधुसूदन ॥ २ ॥

श्याजिनो भगवतो सादर सोमया भव । स्रुपविष्ट उवाचेद प्रतिपूज्य स्यन् हरिम् ॥ ३ ॥

श्रीमहादेव उवाच

देवदेव जगद्व्यापिज्जगदीश जगन्मय । सर्वेषामपि भावानां स्वमात्मा हेतुरीश्वर ॥ ४ ॥

आद्यन्तावस्य यन्मव्यभिदमयदह बहि । यतोऽव्ययस्य नैतानि तत् सत्यब्रह्मचिद् भवान् ॥ ५ ॥

तवैव चरणाम्भोज श्रेयस्कामा निराशिप । विसृज्योभयत सङ्ग मुनय समुपासते ॥ ६ ॥

त्वं ब्रह्म पूर्णममृत विगुण विशोकमानन्दमात्रमविकारमनन्यदन्यत् ।

विश्वस्य हतुरुदवक्षितिसयमानात्मेऽश्वरश्च तदपेक्षतयानपेक्ष ॥ ७ ॥

एकस्त्वमेव सदसद् द्वयमद्वय च स्वर्णं कृताकृतमिवेह न वस्तुभेद ।

अज्ञानतस्त्वयि जनैर्विहितो विक्लवो यस्माद् गुणैर्व्यतिकरो निरुपाधिकस्य ॥ ८ ॥

त्वा ब्रह्म केचिदवयन्त्युत धर्ममेक एके पर सदसतो पुरुष परेश्वर ।

अन्येऽवयन्ति नवशक्तिषु पर त्वा केचिन्महापुरुषमव्ययमात्मतन्त्रम् ॥ ९ ॥

नाह पराशुर्धृषयो न मरीचिमुख्या जानन्ति यदिरचित खलु सत्त्वसर्गा ।

यन्मायया मुषितचेतस ईश्वरं दैत्यमर्त्यादय किमुत राक्षसभद्रकृता ॥ १० ॥

स त्व समीहितमद स्थितिजमनाद्य भूतेहित च जगतो भववधमोक्षौ ।

ति ख च चराचराण्य सर्वे सदात्मकतयावगमोऽवदन्ते ॥ ११ ॥

अवतारा मया दृष्टा रममाणस्य ते गुणै । सोऽह तद् द्रष्टुमिच्छामि यत् ते योषिद्वपुधृतम् ॥१२॥
येन सम्मोहिता दैत्या पायिताश्चामृत सुरा । तद् दिदृक्ष्व आयाता पर कौतूहल दिन ॥१३॥

श्रीशुक उवाच

एवमभ्ययितो विष्णुभगवान्दूलपाणिना । प्रहस्य भावगम्भीर गिरिश प्रत्यभाषत ॥१४॥

श्रीभगवानुवाच

कौतूहलाय दैत्याना योषिद्रेणो मया कृत । पश्यता सुरकार्याणि गते वीनूपभाजने ॥१५॥
तत् तद् दर्शयिष्यामि दिदृक्षो सुरसत्तम । कामिना बहु मन्तव्य सङ्कल्पप्रभवोदयम् ॥१६॥

श्रीशुक उवाच

इति तुवाणो भगवास्तत्रैवान्तरधीयत । सर्वतश्चारयश्चभुर्भव आस्ते सहोमया ॥१७॥

ततो ददशापवने वरस्त्रिय त्रिचित्रपुष्पाक्षपलवद्भुमे ।

विन्नीडती वन्दुकलीलया लसद्बुन्दुलपर्यस्तनितम्बमेखलाम् ॥१८॥

आवतनोद्धतनरुम्पितस्तनप्रकृष्टहारोरुभरै पदे पदे ।

प्रभज्यमानामिव मभ्यतश्चलत्पदप्रवाल नयती ततस्तत ॥१९॥

दिक्षु भ्रमत्कन्दुकचापलैर्भृश प्रोद्भिन्नतारायतलोललोचनाम् ।

स्वकणविभ्राजितकुण्डलोल्लसत्कपोलनीलालकमण्डिताननाम् ॥२०॥

श्लपद्बुन्दुल कवरीं च विच्युता सन्नह्यती वामकरेण वन्गुना ।

विनिप्रतीम यकरेण कन्दुक विमोहयन्ती जगदारममायया ॥२१॥

ता वीक्ष्य देव इति कन्दुकलीलयेपद्मीडास्फुटस्मितविसृष्टकटाक्षमुष्ट ।

स्त्रीप्रेक्षणप्रतिसमीक्षणविह्वलात्मानात्मानमन्तिक उमा स्वगणाश्च वेद ॥२२॥

तस्या कराग्रात् स तु कन्दुको यदा गतो विदूर तमनुमज्जस्त्रिया ।

वास सद्यः लघु मास्तोऽहरद् भवस्य देवस्य किलानुपदयत ॥२३॥

एव ता रुचिरापाङ्गा दर्शनीया मनोरमाम् । दृष्ट्वा तस्यामनश्चक्रे विषजन्त्या भव किल ॥२४॥

तयापहृतविज्ञानस्तस्मिन्तस्मरविह्वल । भवान्या अपि पश्य त्यागतहीनत्पद ययौ ॥२५॥

सा तमायान्तमालोक्य विवस्त्रा वीडिता भृशम् । निलीयमाना वृक्षेषु हसन्ती नान्वतितष्ठ ॥२६॥

तामन्वगच्छद् भगवान् भव प्रमुपितेन्द्रिय । कामस्य च वश नीत करेणुमिष यूयप ॥२७॥

सोऽनुग्रज्यातिवेगेन गरीत्वानिच्छत्ता स्त्रियम् । देशवन्ध उपानीय बाहुभ्यां परिपस्वजे ॥२८॥

सोऽपगृदा भगवता करिणा करिणी यया । इतस्ततः प्रसपन्ती विप्रकीर्णशितोरुहा ॥२९॥

आत्मान मोचयित्वा ह्य सुरर्षभभुजान्तरात् । प्राद्वत्वा प्रधुध्रोणीमाया देवविनिर्मिता ॥३०॥

पदवीं वदो विष्णोरञ्जुतकमण । प्रत्यपद्यत कामेन वैरिणेव विनिर्जित ॥३१॥

वन्यानुबान्तो रेतश्चस्कन्धामोघरेतसः । शुभिमणो यूयपस्येव वासितामनु धावतः ॥३२॥
 यत्र यत्रापतन्मह्या रेतस्तस्य महात्मन । तानिरूप्यम्य हेमश्च भेषाण्यासन् महीपते ॥३३॥
 मूर्तिरस्तु शैलेषु वनेषूपवनेषु च । यत्र क्व चासन्त्ययस्तत्र सनिहितो हरः ॥३४॥
 सन्न रेतसि सोऽनश्यदात्मान देवमायया । जडीकृत रूपश्रेष्ठ सन्त्यवर्तत कस्मलात् ॥३५॥
 अयावगतमाहात्म्य आत्मनो जगदात्मन । अपरिशेषवीर्यस्य न मेने तदु शान्तुतम् ॥३६॥
 त्वाविद्भयमनीडमालक्ष्य मधुसूदन । उवाच परमप्रीतो विश्रुत् स्वापौर्णतीतनुम् ॥३७॥

श्रीभगवानुवाच

दिष्ट्वा त्व विबुधश्रेष्ठस्वा निष्ठामात्मना स्थित । यन्मे स्त्रीरूपया स्वैर मोहितोऽप्यङ्ग मायया ॥३८॥
 केन नु मंडितितरे माया विपक्वस्त्वदृते पुमान् । तास्तान् विदुर्जती भावान् दुस्तरामकृतात्मभिः ३९
 सेव गुणमयी माया न त्वामभिभविविध्यति । मया समेता कालेन कालरूपेण भागशः ॥४०॥

श्रीशुक उवाच

एव भगवता रात्रन्ध्रीवत्साङ्गेन सत्कृत । आमन्त्र्य तपरिक्रम्य सगण स्वालयययौ ॥४१॥
 आत्माशभूता तामाया भवानीं भगवान् भव । शसतामृषिमुखाणां प्रीत्याऽऽचष्टाय भारत ॥४२॥
 अपि व्यपश्यस्त्वमजस्य माया परम्य पुत्र परदेवताया ।
 अह कलानामृषभो विमुह्ये ययावशोऽन्ये किमुतास्वतन्त्रा ॥४३॥
 य मामपृच्छस्त्वमुपेत्य योगात् समासहस्रान्त उपारत वै ।
 स एष साक्षात् पुरुष पुराणो न यत्र कालो विशते न वेद ॥४४॥

श्रीशुक उवाच

इति तेऽभिहितस्तात विक्रम शार्ङ्गधन्वन । सिन्धोर्निर्मयने येन धृत पृष्ठे महाचक्रः ॥४५॥
 एतन्मुहु कीर्तयतोऽनुशृण्वतो न रिष्यते जातु समुद्यम क्वचित् ।
 यदुत्तमश्लोकगुणानुवर्णन समस्तसत्तारपरिश्रमापहम् ॥४६॥
 असदविषयमङ्घ्रि भावगम्य प्रपन्नानमृतममरवयानाशयत् सिन्धुमध्यम् ।
 कपटयुवतिवेषो मोहयन् य सुरारीस्तमहमुपसृताना कामपूर नतोऽस्मि ॥४७॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पार्वतार्या संहितायामष्टमस्कन्धे शङ्करमोहनं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

मनुर्विषस्वत पुत्र भाद्रदेव इति श्रुत । सप्तमो वर्तमानो यस्तदपत्यानि मे शृणु ॥ १ ॥
 प्रस्वाकुर्नभगश्चैव धृष्ट शर्यातिरेव च । नरिष्यन्तोऽयनाभाग सप्तमो दिष्ट उच्यते ॥ २ ॥

करुणश्च पृथग्भूतश्च दशमो बभूवुः स्मृतः । मनोर्वैवस्वतस्थैते दश पुत्रा परन्तप ॥ ३ ॥
 आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवा मद्व्रणा । अश्विनावृभवो राजन्निन्द्रस्तेषां पुरन्दर ॥ ४ ॥
 कश्यपोऽत्रिवसिष्ठश्च विश्वामिनोऽय गौतम । जमदग्निभरद्वाज इति सप्तम्य स्मृता ॥ ५ ॥
 अत्रापि भगवज्जम कश्यपाददितेरभूत् । आदित्यानामवरजो विष्णुर्वामनरूपधृक् ॥ ६ ॥
 सङ्क्षेपतो मयात्मानि सप्त मन्वन्तराणि ते । भविष्याण्ययं वक्ष्यामि विष्णो शक्त्या विवृतानि च ॥ ७ ॥
 विवस्वतश्च द्वे जाये विश्वक्रमसुते उभे । सप्त छायाचराजे द्रवे प्रागभिहिते तव ॥ ८ ॥
 तृतीया बहवामेके तासां सप्तसुतास्तथ । यमो यमी भ्रातृदेवद्वयायाश्च सुतान्कृणु ॥ ९ ॥
 सार्वर्षिस्तपती वन्या भार्या सवरणस्य या । शनैश्चरस्तृतीयोऽभूदश्विनौ बहवात्मजौ ॥ १० ॥
 अष्टमेऽन्तर आयाते सार्वर्षिभविता मनु । निर्मोकविरजस्काया सार्वर्षितनया नृप ॥ ११ ॥
 तत्र देवा सुतपसो विरजा अमृतप्रभा । तेषां विरोचनसुतो बलिरिन्द्रो भविष्यति ॥ १२ ॥
 दत्त्वेमा याचमानाय विष्णवे य पदत्रयम् । रादमिन्द्रपददित्वा तत् सिद्धिमवाप्स्यति ॥ १३ ॥
 योऽसौ भगवता बद्ध प्रीतन सुतले पुन । निवेशितोऽपि के स्वगादधुनाऽऽस्ते स्वराडिवा ॥ १४ ॥
 गाल्वो दीप्तिमान् रामो द्रोणपुत्र कृपस्तथा । शृष्यश्च श्रुतास्माकं भगवान्बादरायण ॥ १५ ॥
 इमे सप्तर्षयस्तान् भविष्यन्ति स्वयोगत । इदानीमावते राजन् त्वे स्व आश्रममण्डले ॥ १६ ॥
 देवगुह्यात् सरस्वत्या सार्वभौम इति प्रभु । स्थानं पुरन्दरादधृत्वा बलये दास्यतीश्वर ॥ १७ ॥
 नवमो दक्षसार्वर्णिमनुर्वरुणसम्भव । भूतकेतुर्दासकेतुरित्याद्यास्तसुता नृप ॥ १८ ॥
 पारा मरीचिगमात्रा देवा इन्द्रोऽद्भुत स्मृतः । वृत्तिमत्प्रमुखास्तान् भविष्यन्त्युपयस्ततः ॥ १९ ॥
 आयुष्मतोऽनुचारया मृगमो भगवत्कला । भविता येन सरादा त्रिलोकीं भाष्यतेऽद्भुत ॥ २० ॥
 दशमो ब्रह्मसार्वर्णिरुपलोकसुतो महान् । तसुता भूरिपेणाद्या इविष्मत्प्रमुखा द्विजा ॥ २१ ॥
 इविष्मान्सुहृति सत्योजयो मूर्तिस्तदा द्विजा । सुवासनविबद्धाया देवा यम्भु सुरेश्वर ॥ २२ ॥
 विष्वक्सेनो विपूच्या तु शम्भो सख्यं करिष्यति । जातं स्वाद्येन भगवान्गृहे विश्वसृजो विभु ॥ २३ ॥
 मनुर्वै धर्मसार्वर्णिरिकादशम आत्मवान् । अनगतास्तसुताश्च सत्यधर्मादयो दश ॥ २४ ॥
 विहङ्गमा कामगमा निवाणरुचय सुरा । इन्द्रश्च वैधृतस्तेषामुपयश्चाराण्यदय ॥ २५ ॥
 आयकस्य सुतस्तत्र धर्मसेतुरिति स्मृतः । वैधृताया हरेशस्त्रिलोकीं धारयिष्यति ॥ २६ ॥
 भविता रुद्रसावर्णी राजन् द्वादशमो मनु । देवानुपदेवश्च देवध्रेष्ठादय सुता ॥ २७ ॥
 श्रुतधामा च तत्रेन्द्रो देवाश्च हरितादय । श्रुपयश्च तपोमूर्तिस्तपस्त्रयाग्रीप्रकादय ॥ २८ ॥
 स्वधामाख्यो हरेश साधयिष्यति तमनो । अन्तर सत्यसहस्रं सन्तताया सुतो विभु ॥ २९ ॥
 मनुजप्रयोदशो मान्यो देवसार्वर्णिरात्मवान् । चित्रसेनविचित्राद्या देवसार्वर्णिदेहजा ॥ ३० ॥
 देवा सुहर्मसुधामसृज इन्द्रो दिवस्पति । निर्मोकतपवदर्शाद्या भविष्यन्त्युपयस्तदा ॥ ३१ ॥

देवहोत्रस्य तनय उपहृता दिवस्पते । योगेश्वरो हरेरशो बृहत्या सम्भविष्यति ॥३२॥
मनुवा इन्द्रसावणिश्चतुर्दशम एष्यति । उरुगम्भीरबुद्ध्याद्या इन्द्रसावणिर्वीर्यजा ॥३३॥
पवित्राश्वाशुपा देवा शुचिरिन्द्रो भविष्यति । अग्निर्बाहु शुचि शुद्धो मागघायास्तपस्विन ॥३४॥
सत्रायणस्य तनयो बृहद्रानुस्तदा हरि । वितानाया महाराज क्रियातन्त्रं वितायिता ॥३५॥
राजश्चतुर्दशैतानि त्रिकालानुगतानि ते । प्रोक्षान्येभिर्मित वस्यो युगसाहस्रपर्यय ॥३६॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहत्या संहितायामष्टमस्कन्धे मन्वन्तरानुवर्णन नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

राजोवाच

मन्वन्तरेषु भगवन् यथा मन्वादयस्त्विमे । यस्मिन् कर्मणि ये येन नियुक्तास्तद् वदस्व मे ॥१॥

ऋषिरवाच

मनवो मनुपुत्राश्च मुनयश्च महीपते । इन्द्रा सुरगणाश्चैव सर्वे पुरुषघातना ॥ २ ॥
यशदयो या कथिता पौरुष्यस्तनवो नृप । मन्वादयो जगद्यात्रा नयन्त्याभि प्रचोदिता ॥ ३ ॥
चतुयुगान्ते कालेन प्रस्ताञ्जुतिगणान् यथा । तपसा ऋषयोऽपश्यन् यतो धम सनातन ॥ ४ ॥
सतो धर्मे चतुष्पाद मनवो हरिणोदिता । युक्ता सञ्चारयन्त्यद्वास्वे स्वे कालेमही नृप ॥ ५ ॥
पालयन्ति प्रजापाला यावदन्त विभागश । यशभागभुजो दवा ये च तत्रान्विताश्च ते ॥ ६ ॥
इन्द्रो भगवता दत्ता त्रैलोक्यधियमूर्जिताम् । भुञ्जान पाति लोकास्त्रीन् काम लोके प्रवपति ॥ ७ ॥
ज्ञान चानुयुग नूते हरि सिद्धस्वरूपधृक् । ऋषिरूपधर कर्म योग योगेश्वरूपधृक् ॥ ८ ॥
सर्गप्रजेशरूपेण दस्पून् इत्यात्स्वराद्धपु । कालरूपेण सर्वेषामभावाय पृथग्गुण ॥ ९ ॥
न्ययमानो जनैरेभिमायया नामरूपया । विमोहितात्मभिर्नाददर्शनैर्न च दृश्यते ॥ १० ॥
एतत् कल्पविकल्पस्य प्रमाण परिकीर्तितम् । यत्र मन्वन्तराण्याहुश्चतुर्दश पुराविद ॥ ११ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहत्या संहितायामष्टमस्कन्धे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

राजोवाच

ये पदनय भूमे कस्मादरिरयाचत । भूत्वेश्वर कृपणवल्ग्वार्योऽपि बध्नन् तम् ॥ १ ॥
एतद् वेदितुमिच्छामो महत् कौतूहलं हि न । यजेश्वरस्य पूर्णस्य बध्नन् चाप्यनागस ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच

पराजितश्रीरसुमिश्च हापितो हीन्द्रेण राजन् भृगुभि स जीवित ।

सवात्मना तानभचद् भृगून् बलि शिष्यो महात्मापनिवेदनेन ॥ ३ ॥

त ब्राह्मणा भृगव प्रीयमाणा अवाजयन् विश्वजिता निष्ठाकम् ।
 जिगीषमाण विधिनाभिपिच्य महाभिषेकण महानुभावा ॥ ४ ॥
 सतो रय काञ्चनपट्टनदो हयाश्च हर्षश्वतुरङ्गवर्णा ।
 ध्वजश्च सिंहन विराजमानो हुताग्नादास हविर्मिरिधात् ॥ ५ ॥
 धनुश्च दिव्य पुरटोपनद्ध तूणावरिकौ कवच च दिव्यम् ।
 पितामहस्तस्य ददौ च मालामम्लानपुष्पा जलज च शुभ ॥ ६ ॥
 एव स विप्राजितयोषनार्यस्तै कल्पितस्वस्त्ययनोऽय विप्रान् ।
 प्रदक्षिणीकृत्य कृतप्रणाम प्रह्लादमामन्य नमश्चकार ॥ ७ ॥

अथारुह्य रय दिव्य भृगुदत्त महारय । सुखग्यरोऽय सनह्य धन्वी खड्गी धृतेषुषि ॥ ८ ॥
 हेमाङ्गदलधद्बाहु स्फुरन्मकरकुण्डल । रराज रयमारुढो विष्ण्यस्त्र इव हव्यवाद् ॥ ९ ॥
 तुल्यैश्वर्यबलश्रीभि म्वयूयैर्द्वययूयै । विबन्धिरिव स दृग्भिर्दहद्भि परिधीनिव ॥ १० ॥
 श्रुतो विकर्षन् महतीमासुरीं ध्वजिनीं विभु । ययाविन्द्रपुरां स्तुद्धा कम्पयन्निव रोदसी ॥ ११ ॥
 रम्यामुपवनोत्ताने श्रीमद्भिर्नन्दनादिभि । कूब्जद्विहङ्गभिधुनैर्गायमत्तमधुव्रतै ॥ १२ ॥
 प्रवालफलपुष्पोरुभारशाखामरद्रुमै । हससारसचक्राहकारण्डबकुलाकुला ।

नलिन्यो यत्र क्रीडन्ति प्रमदा मुरसेविता ॥ १३ ॥

आकाशगङ्गया देव्या वृता परिलभृतया । प्राकारेणाग्निवर्णन साट्टालेनोन्नतेन च ॥ १४ ॥
 रुक्मपट्टकपाटैश्च द्वारै स्फटिकगोपुरै । जुष्ट विभक्तप्रपया विश्वक्रमविनिर्मिताम् ॥ १५ ॥
 सभाचवररथ्याढ्या विमानैर्न्यबुदैर्युताम् । शृङ्गाटकैमणिमयैव ब्रविद्रुमवेदिभि ॥ १६ ॥
 यत्र नित्यवयोरूपा श्यामा विरजवाधस । भ्राजन्ते रूपवन्नार्या हार्त्विर्भिरिव बह्वय ॥ १७ ॥
 मुरलीकेशविभ्रष्टनवसौगन्धिकसज्जाम् । यत्रामोदमुपादाय मार्गं आवाति मारुत ॥ १८ ॥
 हेमजालान्निगच्छद्भूमनागुच्छगचिना । पाण्डुरेण प्रतिच्छन्नमार्गे याति मुरप्रिया ॥ १९ ॥

मुत्तावितानैर्मणिहमकेतुभिर्नानापत्ताकावलभीभिरावृताम् ।

शिलण्डिपारावतभृङ्गनादिता वैमानिकक्रीकलगीतमङ्गलाम् ॥ २० ॥

मृदङ्गशङ्खानन्दुन्दुभिस्वनै सतालवीणाभुरजर्षिवेषुभि ।

नृत्य सवायैरुपदेवगीतनैर्मनोरमा स्वप्रमया तितप्रभाम् ॥ २१ ॥

यान प्रचल्यधर्मिष्ठा खला नूतद्रुह शठा । मानिन कामिनो लुब्धा एभिर्हानाव्रजन्ति यत् २२
 ता दवधानीं स वरूयिनीपतिरहि समन्ताद् रुध्रे पृतन्यया ।

आचार्यदत्तजलजमहास्वनदध्मो प्रमुञ्जन् भयमिन्द्रयोपिताम् ॥ २३ ॥

मपवास्तमभिप्रेत्य यत्ने परममुद्यमम् । स्रवदेवगणापेतो गुरुमेतदुवाच ॥ २४ ॥

भगवन्नुद्यमो भूयान् बलेर्न पूर्ववैरिण । अविपह्नमिम मन्पे केनाधीत्तेजोजित ॥२५॥
नैनकश्चित्पुतोवापि प्रतिव्योदुमधीश्वर । पिवन्निव मुखेनेद लिहन्निव दिशो दश ।

दहन्निव दिशो दग्धि सवताग्निरिवोत्थित ॥ २६ ॥

श्रद्धे कारणमेतस्य दुर्धपत्वस्य मद्विपो । ओज सहो नल् तेजो यत एतत्समुद्यम ॥२७॥

गुरुव्याच

जानामि मधवच्छत्रोदन्नतेरस्य कारणम् । शिष्यायोपभृततेजोभृगुभिर्नलवादिभि ॥२८॥

भवद्विधो भवान् वापि वर्जयित्वेश्वर हरिम् । नास्य शक्त पुर स्थातु कृतान्तस्य यथा जना २९

वस्त्रात्रिलयमुत्सृज्य यूय सर्वे त्रिविष्टपम् । यात काल प्रतीश्रन्तो यत शत्रोर्विपर्यय ॥३०॥

एष विप्रबलेदक सप्रत्यूर्जितविक्रम । तेषामेवापमानेन सानुबन्धो विनङ्घ्रति ॥३१॥

एव मुमन्त्रितायास्ते गुरुणार्थानुदर्शिना । हित्वात्रिविष्टप जग्मुर्गार्वाणा कामरूपिण ॥३२॥

देवेष्वप्य निलीनेषु बलिर्वैरोचन पुरीम् । देवघानीमधिष्ठाय वस निन्ये जगत्त्रयम् ॥३३॥

त विप्रजयिन शिष्य भृगव शिष्यवत्सला । शक्तेन ह्यमेघानामनुव्रतमयाजयन् ॥३४॥

तत्तत्सदनुभावेन भुवनत्रयविभ्रुताम् । कीर्ति दिशु वितन्वान स रेज उदुराडिव ॥३५॥

धुमुन च श्रिय स्तृद्धादिजदेवोपलम्भिताम् । कृतकृत्यमिवात्मानं मन्यमानो महामना ॥३६॥

एति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्ष्योऽर्वा संहितायामष्टमस्कन्धे पञ्चदशोऽध्याय ॥ १५ ॥

अथ षोडशोऽध्याय

श्रीशुक उवाच

एव पुनेषु नदेषु देवमातादितिसदा । हृत त्रिविष्टपे दैत पर्यतपदनायवत् ॥ १ ॥

एकदा कश्यपस्य आश्रम भगवानगात् । निरुत्सव निरानन्द समाधेर्विरतश्चिरात् ॥ २ ॥

स पत्नी दीनवदना कृतासनपरिग्रह । समाजितो यथान्यायमिदमाह कुरूदह ॥ ३ ॥

अप्यभद्र न विप्राणाभद्रे लोकेऽधुनाऽऽगतम् । न धर्मस्य न लोकस्य मृत्योः सन्दानुवर्तिन ॥ ४ ॥

अपि वापुशर्ल किञ्चिद् गृहेषु गृहमेधिनि । धर्मस्यार्थस्य कामस्य यत्र यागो ह्ययोगिनाम् ॥ ५ ॥

अपि चातिथयोऽभ्येत्य कुटुम्बासकया खया । गृहादपूजिता याता प्रत्युत्पानेन वा पविर् ॥ ६ ॥

गृहेषु वेधतिथयो नास्ति सल्लिलैरपि । यदि निषान्ति ते नून पदरात्र्यहोदया ॥ ७ ॥

अप्यप्रयस्तु वेलाया न हुता इयिषा सति । त्वयोद्दिमयिषा भद्रे प्रोषिते मयि कश्चित् ॥ ८ ॥

यत्पूज्या कामदुषान् नाति लोकात् गृहान्वित । ब्राह्मणोऽग्निश्च वै बिभ्रो सर्वदात्मनो मुख ॥ ९ ॥

अपि सर्व कुपलिनस्तव पुत्र मनस्विनि । लघ्वेऽन्यस्यमात्मानं भवन्ता एवैरहन् ॥ १० ॥

अदितिरयाच

भद्र दिव्यगया ब्रह्मन् धर्मस्यास्य जनस्य च । शिवस्य पर ध्वज गृहमभिन् गृहा इमे ॥ ११ ॥

अग्नयोऽतिथयो भृत्या भिक्षवो ये च लिप्सव । सर्वे भगवतो ब्रह्मन्ननुष्ठानाच्च रिष्यति ॥१२॥
को नु मे भगवन् कामो न सम्पद्येत मानस । यस्या भवान् प्रजाप्यक्ष एव धमान् प्रभाषते ॥१३॥

तत्रैव मारीच मन शरीरजा प्रजा इमा सत्वरजस्तमोजुष ।

समो भवास्तास्वसुरादिषु प्रभो तथापि भक्त भजते महेस्वर ॥ १४ ॥

तस्मादीश भजन्त्या मे श्रेयश्चिन्तय सुव्रत । हृतभियो हृतस्थानान् सपत्नै पादिन प्रभो ॥१५॥

परैर्विवाहिता साह मग्ना व्यसनसागरे । ऐश्वर्यं श्रीर्यश्च स्थान हृतानि प्रबलैर्मम ॥१६॥

यथा तानि पुन साधो प्रपथेरन् ममात्मजा । तथा विधेहि कल्याण धिया कल्याणकृत्तम ॥१७॥

श्रीशुक उवाच

एवमभार्यतोऽदित्या कस्तामाह स्तयत्रिव । अहो मायाबल विष्णो स्नेहबद्धमिदं जगत् ॥१८॥

क देहो भौतिकोऽनात्मा क चात्मा प्रकृते पर । कस्य के पतिपुत्राया मोह एव हि कारणम् ॥१९॥

उपतिष्ठस्व पुरुष भगवन्त जनादनम् । सबभूतगुहावास वासुदेव जगद्गुरुम् ॥२०॥

स विधास्यति ते कामान् हरिर्दीनानुकम्पन । अमोघा भगवदक्तिर्नैतरेति मतिर्मम ॥२१॥

अदितिरुवाच

केनाह विधिना ब्रह्मन्नुपस्थास्ये जगत्पतिम् । यथा मे सत्यसङ्कल्लो विदध्यात् समनोरयम् ॥२२॥

आदिश त्व द्विजश्रेष्ठ विधिं तदुपवाचनम् । आशुतुष्यति मे देव सीदन्त्या सहपुत्रवै ॥२३॥

कश्यप उवाच

एतमे भगवान् पृष्ठ प्रजाकामस्य पद्मज । यदाह ते प्रवक्ष्यामि व्रत केशवतोषणम् ॥२४॥

पात्सुनस्थामले पक्षे द्वादशाह पयोव्रत । अचयेदरविदाक्ष भक्त्या परमयान्वित ॥२५॥

सिनीवाच्यामृदाऽऽलिप्य स्नायात् क्रोडविदीर्णया । यदि लभ्येत वै स्रोतस्येत मन्त्रमुदीरयेत् ॥२६॥

स्व देव्यादिवराहेण रसाया स्थानमिच्छता । उद्धृतासि नमस्तुभ्य पाप्मान मे प्रणाशय ॥२७॥

निर्वतितात्मनियमो देवमर्चैर् समाहित । अर्चाया स्पण्डिले सूर्ये जले वह्नौ गुरावपि ॥२८॥

नमस्तुभ्य भगवते पुरुषाय महीयसे । सर्वभूतनिवासाय वासुदेवाय साक्षिणे ॥२९॥

नमोऽ यक्ताय सूत्रमाय प्रधानपुरुषाय च । चतुर्विंशद्गुणशाय गुणसरयानहेतवे ॥३०॥

नमो द्विधीर्घ्णे त्रिपदे चतु शृङ्गाय तन्त्रवे । सप्तहस्ताय यज्ञाय त्रयीविधात्मने नम ॥३१॥

नम शिवाय रुद्राय नम शक्तिधराय च । सर्वविद्याधिपतये भूताना पतये नम ॥३२॥

नमो हिरण्यगभाय प्राणाय जगदात्मने । योगैश्वर्यशरीराय नमस्ते योगहेतवे ॥३३॥

नमस्ते आदिदेवाय साक्षीभूताय ते नम । नारायणाय ऋषये नराय हरये नम ॥३४॥

नमो मरकतस्यामवपुषेऽधिगतश्रिये । केशवाय नमस्तुभ्य नमस्ते पीतवासे ॥३५॥

त्व सर्ववरद पुसा वरेण्य वरदर्पभ । अतस्ते श्रेयसे धीरा पादरेणुमुपासते ॥३६॥
 अन्यवर्तन्त य देवा श्रीश्च तत्पादपद्मयो । स्पृहयन्त इवामोद भगवान् मे प्रसीदताम् ॥३७॥
 एतैर्मनैर्हपीकेशमावाहनपुरस्कृतम् । अर्चयेच्छ्रद्धया युक्त पाद्योपस्पर्शनादिभि ॥३८॥
 अर्चित्वा गन्धमाल्याद्यै पयसा स्नपयेद् विभुम् । वस्त्रोपवीताभरणपाद्योपस्पर्शनैस्तत ।
 गन्धधूपादिभिश्चार्चद् द्वादशाक्षरविन्या ॥ ३९ ॥
 शृत पयसि नैवेद्य शाख्यत्र विभवे सति । ससर्पि सगुह दत्त्वा जुहुयात् मूलविद्यया ॥४०॥
 निवेदित तद् भक्ताय दद्याद् भुञ्जीत वा स्वयम् । दत्त्वाऽऽचमनमर्चित्वा ताम्बूल च निवेदयेत् ॥४१॥
 जपेदशोत्तरशत स्तुवीत स्तुतिभि प्रभुम् । कृत्वा प्रदक्षिण भूमौ प्रणमेद् दण्डवमुदा ॥४२॥
 कृत्वा शिरसि तच्छेषा देवमुद्रासयेत् तत । द्वयवरान् भोजयेत् विप्रान् पायसेन ययोजितम् ॥४३॥
 भुञ्जीत तैरनुशत शेष सेष्ट सभाजितै । ब्रह्मचार्यय तद्वाया श्रोभूते प्रथमेऽहनि ॥४४॥
 स्नात शुचिर्यथोक्तेन विधिना सुसमाहित । पयसा स्नापयित्वा चर्चद् यावद्भूतसमापनम् ॥४५॥
 पयोभक्षो व्रतमिद चरेद् विष्ण्वर्चनादृत । पूर्ववज्जुहुयादग्नि ब्राह्मणाश्चापि भोजयेत् ॥४६॥
 एव त्वहरह कुयाद् द्वादशाह पयोव्रत । हरेराराधन होममर्हण द्विजतर्पणम् ॥४७॥
 प्रतिपद्दिनमारभ्य यावच्छुक्लत्रयोदशी । ब्रह्मचर्यमघ स्वप्न स्नान त्रिपवण चरेत् ॥४८॥
 वर्जयेदसदालाप भोगानुच्चावचास्तया । अहिंस सर्वभूताना वासुदेवपरायण ॥४९॥
 त्रयोदश्यामयो विष्णो स्नपन पञ्चकैविभो । कारयेच्छास्त्रहृदयेन विधिना विधिकोविदै ॥५०॥
 पूजा च महती कुयाद् वित्तशाठ्यविवर्जित । चरु निरूप्य पयसि शिपिविष्टाय विष्णवे ॥५१॥
 श्रुतेन तेन पुरुष यजेत सुसमाहित । नैवेद्य चातिगुणवद् दद्यात् पुरुषतुष्टिदम् ॥५२॥
 आचार्ये शनसम्पन्न वस्त्राभरणधेनुभि । तोपयेदहिवज्रश्चैव तद् विदध्याराधन हरे ॥५३॥
 भोजयेत् तान् गुणवता सदज्ञेन शुचिसिते । अन्याश्च ब्राह्मणाऽऽहृत्या ये च तत्र समागता ॥५४॥
 दक्षिणा गुरवे दद्याद्विग्न्यश्च यथाहृत । अत्रायेनाश्वपाकाश्च प्रीणयेत्समुपगतान् ॥५५॥
 मुक्तवत्सु च सर्वेषु दीनान्धकृपणेषु च । विष्णोस्तत्प्रीणन विद्वान् भुञ्जीत सह बधुभि ॥५६॥
 नृत्पवादिभ्रगीतैश्च स्तुतिभि स्वस्तिवाचकै । कारयेत्तत्कथाभिश्च पूजा भगवतोऽन्वहम् ॥५७॥
 एतत्पयोव्रत नाम पुरुषाराधन परम् । पितामहेनाभिहित मया ते समुदाहृतम् ॥५८॥
 त्वचानेन महाभागे सम्यक्चर्चीर्णेन केशवम् । आत्मना शुद्धभावेन नियतात्मा भजाव्ययम् ॥५९॥
 अय वै सर्वयज्ञार्य सव्रतमिति स्मृतम् । तप सारमिद भद्रे दान चेश्वरतर्पणम् ॥६०॥
 त एव नियमा साक्षात् एव च यमोत्तमा । तपो दान व्रत यज्ञे येन तुष्यत्यधोक्षज ॥६१॥
 तस्मादेतद्व्रत भद्रे प्रयता भद्रया चर । भगवान् परितुष्टस्ते वरानाशु विधास्यति ॥६२॥
 इति श्रीमद्भागवते ॥ १ ॥ संहितायामष्टमस्कन्धे पयोव्रतव्रतन नाम षोडशोऽध्याय ॥१६॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इत्युक्त्वा सादिती राजन् स्वभवा कश्यपेन वै । अन्वतिष्ठद् मतमिदं द्वादशार्मतन्द्रिता ॥ १ ॥
 चिन्तयन्त्यकया बुद्ध्या महापुरुषमीश्वरम् । प्रयच्छेद्रियदुष्टाभान् मनसा बुद्धिसारयि ॥ २ ॥
 मनस्वेकाग्रया बुद्ध्या भगवत्यखिलात्मनि । वामुदेवे समाधाय चचार हृष्योन्नतम् ॥ ३ ॥
 तस्या प्रादुरभूत् तावत् भगवानादिपूरुष । पीतवासाश्चतुर्बाहुः शङ्खचक्रगदाधरः ॥ ४ ॥
 तं नेत्रगोचरं बीक्ष्य सङ्क्षोत्पाय सादरम् । ननाम भुवि कायेन दण्डवत् प्रीतिविह्वला ॥ ५ ॥

शोत्पाय बद्धाञ्जलिरीडितुं स्थिता मोत्सेह आनन्दजलाकुलेक्षणा ।

यभूत् नृष्णीं पुलकाकुलाकृतिस्तद्दर्शनात्पुष्पवगाप्रवेपथुः ॥ ६ ॥

प्रीत्या शनैर्गद्गदया गिरा हरिं तुष्टाव सा देव्यदिति कुरूद्वह ।

उद्दीयती सा रिपतीव चक्षुषा रमापतिं यश्नपतिं जगत्पतिम् ॥ ७ ॥

अदितिश्वाच

यज्ञेयं यशपुरुषाच्युत तीर्थपाद तीर्थध्रुव भवणमङ्गलनामधेय ।

आनन्दलोकवृजिनोपशमोदयाद्यं न कृषीश भगवन्नसि दीननाय ॥ ८ ॥

विश्वाय विश्वभवनमितिसयमाय स्वैर गृहीतपुरुषशक्तिगुणाय भूम्ने ।

स्वस्वाय शश्वदुपगृहीतपूर्णशेषव्यापादितात्मतमसे हरये नमस्ते ॥ ९ ॥

आयु परं चपूरभीष्टमनुख्यज्जमीर्दोभूरसा सकलयोगगुणास्त्रिवर्ग ।

गता च केवलमनन्तं भवन्ति तुष्टात् त्वस्यो गृणा किमु सपत्न्ययादिराशी ॥ १० ॥

श्रीशुक उवाच

अदिरिवं स्तुता राजन् भगवार् पुष्करेक्षण । क्षेत्रज्ञं सर्वभूतानामिति शोवाच भारत ॥ ११ ॥

श्रीमगवानुवाच

देवमात्मन्वत्या मे विष्णोत् चिरकाङ्क्षितम् । यत् सर्वबोद्धंतधीणा व्यापिताना स्वयामतः ॥ १२ ॥

तान् विनिर्जित्य समरे दुर्मदानमुरारिभान् । प्रतिलब्धयध्रीभिः पुत्रैरिच्छस्तुपाशितुम् ॥ १३ ॥

इन्द्रवेष्टे स्वतनयैरक्षाना मुषि विद्रिगाम् । त्रियो वदतीरावाय द्रष्टुमिच्छसि दुःखिता ॥ १४ ॥

आत्मवान् सुहृन्नास्त्व प्रत्याहृतयश भियाः । नाकृष्टमचिश्चाय न्रीढतो द्रष्टुमिच्छसि ॥ १५ ॥

प्रायोऽनुता ठेऽमुरनूपनाया अनारणीया इति देवि मे मति ।

वधेऽनुहृष्टैश्चरविप्रगुता न विप्रमस्त्व मुखं दन्ति ॥ १६ ॥

अपायुनायो मम देवि चिन्त्य सतोपितस्तं मतचयया त ।

ममाचने नास्ति गन्तुमन्यथा भद्रानुरूपं पल्लवेऽनुकृत्वान् ॥ १७ ॥

त्वयाचितश्चाहमपत्यगुप्तये पयोव्रतेनानुगुण समेधित ।

स्वाद्येन पुत्रत्वमुपेत्य ते सुतान् गोतास्मि मारीचतरस्यधिष्ठित ॥ १८ ॥

उपधाव पतिं भद्रे प्रजापतिमकल्मषम् । मा च भावयती पत्यावेवरूपमवस्थितम् ॥ १९ ॥

नैतत् परस्मा आख्येय वृष्टयापि कथंचन । सर्वे सम्पद्यते देवि देवगुह्य सुसवृतम् ॥ २० ॥

श्रीशुक उवाच

एतावदुक्त्वा भगवास्तत्रैवान्तरधीयत । जदितिर्दुर्लभलब्ध्वा हरेर्जन्मात्मनि प्रभो ॥ २१ ॥

उपाधावत् पति भक्त्या परया कृतकृत्यवत् । स वै समाधियोगेन कश्यपस्तदबुध्यत ॥ २२ ॥

प्रविष्टात्मनि हरेरश ह्यवितथेक्षण । सोऽदित्या वीर्यमावत्ततपसा चिरसम्भृतम् ।

समाहितमना राजन् दारुण्यमिं ययानिल ॥ २३ ॥

अदितेर्धिष्ठित गर्भे भगवन्त सनातनम् । हिरण्यगर्भो विशाय समीढे गुह्यनामभि ॥ २४ ॥

ब्रह्मोवाच

जयोऽस्मै भगवन्नुत्कृष्ट नमोऽस्तु ते । नमो ब्रह्मण्यदेवाय त्रिगुणाय नमो नम ॥ २५ ॥

नमस्ते पृथिव्यर्भाय वेदगर्भाय वेधसे । त्रिनाभाय त्रिपृष्ठाय शिपिविष्टाय विष्णवे ॥ २६ ॥

त्वमादिरन्तो भुवनस्य मध्यमनन्तशक्ति पुरुष यमाहुः ।

कालो भवानाक्षिपतीश विश्व स्रोतो ययान्त पतित गभीरम् ॥ २७ ॥

त्व वै प्रजानां स्थिरजङ्गमानां प्रजापतीनामसि सम्भविष्णु ।

दिवौकसा देव दिवश्च्युतानां परायण नौरिव मज्जतोऽप्सु ॥ २८ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा संहितायामष्टमस्कन्धे वादनप्रादुर्भावे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अथाष्टादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इत्थं विरिञ्चस्तुतकर्मवीर्यं प्रादुर्बभूवामृतभूरदित्याम् ।

चतुर्भुजं शङ्खगदान्जचक्रं पिशङ्गवासां नलिनायतेक्षण ॥ १ ॥

श्यामावदातोऽक्षपराजकुण्डलत्विषोऽहसच्छ्रीवदनाम्बुजं पुमान् ।

श्रीवत्सवक्षा वलयाङ्गदोहसत्किरीटकाञ्चीगुणचारुपुर ॥ २ ॥

मधुव्रतव्रातविषुष्टया स्वया विराजित श्रीवनमालया हरि ।

प्रजापतेर्वैश्वतम स्वरोचिषाविनाशयन् कण्ठनिविष्टकोस्तुभ ॥ ३ ॥

दिशं प्रसेदु सलिलाशयास्तदा प्रजां प्रहृष्टां श्रुतवोगुणान्विता ।

द्यौरन्तरिक्षं क्षितिरमिजिह्वा गावो द्विजा संजहृपुर्नगाश्च ॥ ४ ॥

शोणाया भवणद्वादश्या मुहुर्तेऽभिजिति प्रभु । सर्वे नक्षत्रताराद्याश्चन्द्रजम् दक्षिणम् ॥ ५ ॥
 द्वादश्या सवितातिष्ठ मध्यदिनगतो वृष । विजयानामसामोक्ता यस्याजं मविदुर्हरे ॥ ६ ॥
 शङ्खदुःसुभयो नेदुर्मदञ्जपणवानका । चित्रवादिप्रत्यूषाणा निर्घोपस्तुमुलोऽभवत् ॥ ७ ॥
 प्रीताभाशरसोऽनृत्यन् गन्धर्वप्रवरा जगु । तृष्टुवुर्मुनयो देवा मनव पितरोऽमय ॥ ८ ॥
 सिद्धविद्याशरगणा सकिम्पुरुषकिन्नरा । चारणा यक्षरक्षाधि सुपणा भुजगोत्तमा ॥ ९ ॥
 गायन्तोऽतिप्रशस्तो नृत्यन्तो विबुषानुगा । आदिस्था आभमरद कुसुमे समवाकिन् ॥ १० ॥

दृष्ट्वादितिस्त निजगमसम्भव पर पुमास मुदमाप विसिता ।

यहीतदेह निजयोगमायया प्रजापतिश्चाह जयेति विसित ॥ ११ ॥

यत् तद्गुमातिविभूषणायुधैरव्यक्तचिद् ध्यक्तमधारयद्गरि ।

बभूव तेनैव स वामनो वदु सम्पश्यतोर्दिव्यगतियया नट ॥ १२ ॥

त वदु वामन दृष्ट्वा मोदमाना महय । कर्माणि कारयामासु पुरस्कृत्य प्रजापतिम् ॥ १३ ॥

तस्योपनीयमानस्य सावित्री सविताब्रवीत् । बृहस्पतिर्ब्रह्मसूत्र मेरला कश्यपोऽददात् ॥ १४ ॥

ददौ कृष्णाजिन भूमिर्दण्ड सोमो वनहरति । कौपीनाञ्जदनमाता चौदछत्र जगत पते ॥ १५ ॥

कमण्डलु वेदगर्भं कुद्यान् सप्तर्षयो ददु । अधमाला महाराज सरस्वत्यव्ययात्मन ॥ १६ ॥

तस्मा इत्युपनीताय यक्षराट् पात्रिकामदात् । भिक्षा भगवतो साध्यादुमादादम्बिकासती ॥ १७ ॥

स ब्रह्मवर्चसेनैव समा सम्भाविता वदुः । ब्रह्मर्षिगणसज्जस्यरोचत मारिष ॥ १८ ॥

समिद्रमाहित वद्वि कृत्वा परिसमूहनम् । परिस्तीर्य समभ्यर्च्य समिन्द्रिखुहोद्द्विज ॥ १९ ॥

श्रुत्वाश्वमेधैर्यजमानमूर्जित बलि भृगूणामुपकल्पितैस्तत ।

जगाम तत्राखिलसारसम्भृतो भारेण गा सत्रमयन् पदे पदे ॥ २० ॥

त नर्मदायास्तत उत्तरे बलेर्य ऋत्विजस्ते भृगुकच्छसशके ।

प्रवर्तयन्तो भृगव क्रूत्तम व्यचक्षतारादुदित तथा रविम् ॥ २१ ॥

त ऋत्विजो यजमान सदस्या इतृत्विपो वामनतेजसा वृष ।

सूर्यं किलायात्युत वा विभावसु सनत्कुमारोऽयदिदक्षया क्रतो ॥ २२ ॥

इत्थ सधिष्वेपु भृगुष्वनेकचा वितर्क्यमाणो भगवान् स वामन ।

छत्र सदण्डं सजल कमण्डलु विवेश मिश्रद्वयमेषवाटम् ॥ २३ ॥

मौन्या मेखलया वीतमुपवीताजिनोत्तरम् । जटिल वामन विप्र मायामाणवक हरिम् ॥ २४ ॥

प्रविष्ट वीक्ष्य भृगव सधिष्यास्ते सहाग्निमि । प्रत्यगृह्णन् समुत्थाय सधितास्तस्य तेजसा ॥ २५ ॥

यजमान प्रमुदितो दर्शनीय मनोरमम् । रूपानुरूपावयव तस्मा आसनमाहरत् ॥ २६ ॥

स्वागतैनाभिनन्द्याय पादौ भगवतो बलि । भवनिज्यार्चयामास मुक्तसङ्गमनोरमम् ॥ २७ ॥

तत्सादृशोऽयं जनकस्त्वपापहृत्तं धर्मपि मूर्ख्यदधात् सुमङ्गलम् ।
यद्देवदेवो गिरिशश्चन्द्रमौलिर्दधार मूर्ध्ना परया च मत्स्या ॥२८॥

यल्लिख्याच्च

स्वागतं ते नमस्तुभ्यं ब्रह्मन् किं करिष्यामि ते । ब्रह्मर्षिणा तपसा ध्यामन्त्येत्वाऽऽर्यवपुर्धरम् ॥२९॥
अथ न पितरस्तृप्ता अथ न पावितं कुलम् । अत्र स्विष्टं क्रतुरस्य यद्भवानागतो गृहान् ॥३०॥

अद्यामशो मे मुहुता यथाविधि द्विजात्मज त्वधरणायनेजनैः ।
इतादृशो यामिरियं च भूरहो तथा पुनीता तनुभिः पदैस्तव ॥ ३१ ॥
यद्यद्वटो घाञ्छसि तत्प्रतीच्छ मे त्वामपि न विप्रमुतानुतर्कये ।
या काञ्चनं गुणवद् धाम मृष्टं तथाजपेयमुत वा विप्रकन्याम् ।
प्रामान्यं समृद्धास्तुरगान् राजान् वा रथास्तथार्हतम् सप्रतीच्छ ॥ ३२ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धे वामनप्रादुर्भावे बलिवामनसंवादेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इति वैरोचनेवान्धं धर्मयुक्तं सद्गुरुतम् । निशम्य भगवान्प्रीतः प्रतिनद्येदमब्रवीत् ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

वचस्तवैतज्जनदेव सूरुतं कुलोचितं धर्मयुतं यशस्करम् ।

यस्य प्रमाणं भृगव साम्प्रदाये पितामहं कुलवृद्धं प्रशान्तं ॥ २ ॥

न ह्येतस्मिन्कुले कश्चिन्निःसृत्तं कृपणं पुमान् । प्रत्यागृयातां प्रतिश्रुत्य यो वादाता द्विजातये ॥ ३ ॥

न सन्ति तीर्थे युधि चार्यिनार्यिता पराङ्मुखा ये स्वमनस्विनो नृपाः ।

युष्मत्कुले यद्यशसामलेन प्रह्लाद उन्नाति ययोद्भूतः ते ॥ ४ ॥

यतो जातो हिरण्याक्षश्चरन्नेक इमा महीम् । प्रतिवीरं दिग्विजये नाविन्दत गदायुधं ॥ ५ ॥

यविनिर्जित्य कृच्छ्रेण विष्णुं शमोद्धार आगतम् । नाम्ना जयिनं मेनेः सतीर्थं भूयन्नुत्सरन् ॥ ६ ॥

निशम्य तदधः भ्राता हिरण्यकशिपुः पुरा । हस्तं भ्रातृदणं क्रुद्धो जगाम निलयं हरे ॥ ७ ॥

तमायात समालोक्य शूलपाणिं कृतान्तवत् । चिन्तयामास कालं विष्णुमायाविनावरं ॥ ८ ॥

यतो यतोऽहं तत्राधौ मृत्युः प्राणभृतामिव । अतोऽहमस्य हृदयं प्रवेक्ष्यामि पराङ्मुखः ॥ ९ ॥

एव स निश्चित्य रिपोः शरीरमाधावतो निविधिशोऽगुरेन्द्र ।

श्वासानिलान्तर्हितसूक्ष्मदेहस्तप्राणरन्ध्रेण विविमर्चेता ॥ १० ॥

स तन्निकेतं परिमृश्य शून्यमपश्यमानः कुपितो ननाद ।

स्माद्यादिद्यं खविवरान्समुद्रान् विष्णुं विचिन्वन् न ददर्श वीरः ॥ ११ ॥

अपश्यन्निति शेषाच्च मयान्मिष्टमिदं जगत् । भ्रातृश मे गतो मृतं यतो नावतते पुमान् ॥१२॥
 वैराग्यं च एतावानामुद्योतिहं ददिनाम् । अज्ञानप्रभयो मयुररमानोपवृष्टिः ॥१३॥
 पिता प्रह्लादपुत्रस्तु तद्विद्वान् द्विजपत्तल । स्वमायुर्द्विजलिप्तेभ्यो देवभ्योऽप्रात् स याचित ॥१४॥
 भवानाचरितान् धमानास्थितो यश्मेधिभिः । ब्राह्मणैः पूज्यैः शूरेभ्यश्चोदात्तमकीर्तिभिः ॥१५॥
 तस्मात् स्वतो महीमीपद् गृणेऽहं यदयमात् । पदानि ग्रीणि देवं द्रुमिनि पदाम् ॥१६॥
 नान्यत् ते काम्ये राजन् वदान्याजगदीश्वरान् । नैनं प्राप्नोति ये विद्वान् यावदयमिति ॥१७॥

यत्किमुपायः

अहो ब्राह्मणदायाद याचस्तु शुद्धसम्पत्ता । त्वं बालायास्तुमिति स्वार्थं प्रत्युपो यया ॥१८॥
 मा यचोमि समाराधय लोकानामेकमीश्वरम् । पदत्रयं धृत्वा योऽनुस्मिन् प्रीयताम्यपन् ॥१९॥
 न पुमान् मामुपमन्य भूयो याचिषुमहति । तस्माद् वृत्तिं कर्मा भूमिं यतो कामप्रतीच्छ मे ॥२०॥

धीमगवानुवाच

यावन्तो विषयाः प्रेष्टास्त्रिलोक्यामजितेन्द्रियम् । न शक्नुयुः तं ते सर्वं प्रतिपूरयितुं नृप ॥२१॥
 त्रिभिः क्रमैरखन्तुष्टो दीपनापि न पूर्यते । नववर्षसमेतेन सप्तद्विंशद्वेष्टया ॥२२॥
 सप्तदीपाधिपतयो नृपा वैन्यगयादयः । अर्थे कामे गतानान्ततृष्णाया इति न धृतम् ॥२३॥
 यद्वेष्टयोपपन्नेन सन्तुष्टो वर्तते सुखम् । नासन्तुष्टस्त्रिभिर्लोकैरजितात्मोपमादितैः ॥२४॥
 पुष्टोऽयं सन्तुष्टैरुत्तरोऽर्थोऽर्थकामयो । यद्वेष्टयोपपन्नेन सन्तोषो मुक्तय स्मृत ॥२५॥
 यद्वेष्टालामनुष्टस्य तेजो विप्रस्य वर्पते । तत्प्रशम्यत्यसन्तोषादम्भसेवाशुश्रूषणि ॥२६॥
 तस्मात् श्रीणि पदान्येव धृते त्वद् यदयमात् । एतावतेव सिद्धोऽहं विच यावत्प्रयोजनम् ॥२७॥

धीशुक उवाच

इत्युक्तः स इक्ष्वाकु वाञ्छातः प्रतिपृच्छताम् । यामनाय महीं दातुं जगदाह जलभाजनम् ॥२८॥
 विष्णवे क्षमा प्रदास्यन्तमुद्यता अशुरेश्वरम् । जानाश्चिकीर्षितं विष्णोः शिष्यं प्राह विदा यर ॥२९॥

शुक उवाच

एष वैरोचने साक्षाद् भगवान् विष्णुरव्ययः । कश्यपाददितेजातो देयानां कार्यसाधकः ॥३०॥
 प्रतिश्रुतः त्वयैतस्मै यदनर्थमजानता । न साधु मन्ये देयानां महानुपगतोऽन्यः ॥३१॥
 एष ते स्थानमैश्वर्यं श्रियं तेजो यद्यं धृतम् । दास्यत्याच्छिद्यं यत्रापि मामागणयको हरिः ॥३२॥
 त्रिविक्रमैरिमोलोकान् विश्वकायं क्रमिष्यति । सर्वस्य विष्णवे दत्त्वा मूढवर्तिभ्यसे कथम् ॥३३॥
 क्रमतो गा पदैकेन द्वितीयेन दिवं विभोः । ख च कायेन महता तर्तारस्य कुतो गतिः ॥३४॥
 निष्ठा ते नरकं मन्ये ह्यप्रदातुं प्रतिश्रुतम् । प्रतिश्रुतस्य योजनीयं प्रतिपादयितुं भवान् ॥३५॥
 त्वद् दानं प्रशंसन्ति येन वृत्तिर्विपद्यते । दानं यश्चक्षुः कर्म लोके वृत्तिमतो यतः ॥३६॥

धर्माय यशसेऽर्थाय कामाय स्वज्जनाय च । पञ्चधा विभजन् विचमिहाशुत्र च मोदते ॥३७॥
अत्रापि बहुचैर्गीतं शृणु मेऽमुरसत्तम । सत्यमोमिति यत्प्रोक्तं यन्नेत्याहानृतं हितम् ॥३८॥
सत्यं पुष्पफलं पिपादात्मवृक्षस्य गीयते । वृक्षेऽजीवति तत्र स्यादनृतं मूलमात्मन ॥३९॥
तद्यया वृक्ष उन्मूलं शुष्पत्सुद्वर्ततेऽचिरात् । एयं नष्टावृतं सद्य आत्मा शुष्येन्न शशय ॥४०॥
पराङ् रिक्तमपूर्णं वा अजरं यत् तदोमिति । यत् किञ्चिदोमिति ब्रूयात् तेन रित्येत वै पुमान् ।
भिद्ये सर्वमोदुर्वन्तालं कामेन चात्मने ॥४१॥

अयेतत् पूर्णमभ्यात्मं यद्य नेत्यनृतं वच । सर्वं नेत्यनृतं ब्रूयात् स दुष्कीर्तिं श्वसन् मृत ॥४२॥
स्त्रीषु नर्मविवाहे च वृत्त्यर्थे प्राणवद्भटे । गोब्राह्मणार्थं हिंसाया नानृतं स्याज्जुगुप्सितम् ॥४३॥
इति धीमन्नागवते महापुराणे पारमहन्स्यां संहितायामष्टमस्कन्धे वामनप्रबुद्धभावे एकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥१९॥

अथ विशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

बलिरेव गृहपतिं कुलाचार्यं भाषितं । तूर्णं भूत्वा क्षणं राजन्नुवाचावहितो गुरुम् ॥ १ ॥

यत्किञ्च उवाच

सत्यं भगवता प्रोक्तं धर्मोऽयं गृहमेधिनाम् । अर्थं कामं यशो बृत्तिं यो न बाधेत कर्हिचित् ॥२॥
स चाह विचलोमेन प्रत्याचक्षे कथं द्विजम् । प्रतिश्रुत्य ददामीति प्राह्मादि कितवो यथा ॥ ३ ॥
न ह्यसत्यात् परोऽधम इति शोवाच भूरियम् । सर्वं सोढुमलं मन्ये श्रुतेऽलीकपरं नरम् ॥ ४ ॥
नाहं विभेमि निरयान्नाधन्यादमुखार्णवात् । न स्थानच्यवनामृत्योर्यथा विप्रप्रलम्भनात् ॥ ५ ॥
यद् यद्वास्याति लोकेऽस्मिन् सम्परेत घनादिकम् । तस्य त्यागे निमित्तं किं विप्रस्तुष्येन्न तेन चेत् ॥६॥
श्रेयं कुर्वन्ति भूतानां साधवो दुस्त्यजाभुभिः । दध्यह्निविप्रभृतयः को विकस्यो घरादिषु ॥७॥
यैरियं बुभुजे ब्रह्मन् दैत्येन्द्रैरनिवर्तिभिः । तेषां कालोऽप्रसीहो कान् न यशोऽधिगतं भुवि ॥८॥
सुलभा युधि विप्रैर्ह्यनिवृत्तास्तनुत्यजः । न तया तीर्थं जायते भद्रया ये घनत्यजः ॥ ९ ॥

मनस्विनः कारुणिकस्य शोभनं यदर्थिकामोपनयेन दुर्गतिः ।

कुत पुनर्ब्रह्मविदा भवाद्दशा ततो घटोरस्य ददामि वाञ्छितम् ॥१०॥

यजन्ति यज्ञक्रतुभिर्ममादृता भवन्त आम्नायविधानकोविदाः ।

स एव विष्णुर्वरदोऽस्तु वा परो दास्याम्यमुष्मै क्षितिमीप्सिता मुने ॥११॥

यदप्यसावधर्मेण मा ब्रह्मीयादनागमम् । तयाप्येन न हिंसायै भीतं ब्रह्मतनु रिपुम् ॥१२॥

एष वा उत्तमरलोको न जिहासति यद् यशः । इत्वा मैना हरेद् युद्धे शयीत निहतो मया ॥१३॥

श्रीशुक उवाच

एवमभद्रितं शिष्यमनादेशकरं गुरुं । शशापं दैवप्रदितं सत्यसन्धं मनस्विनम् ॥१४॥

दृढं पण्डितमान्यं सत्त्वोऽस्य सत्त्वप्रेक्षया । मन्त्रासनातिगो यस्त्वमचिराद् भ्रश्यसे भिय ॥१५॥
 एव शतं स्वगुणं सत्यान् चलिता महान् । वामनाय ददावेनामचिबोदकपूर्वकम् ॥१६॥
 विष्णोर्बलिस्तदाऽऽगत्य पत्नी जालकमालिनी । आनिषे कलशं हैमवने जल्पया भृतम् ॥१७॥
 यजमानं स्वयं तस्य श्रीमत् पादयुगं मुदा । अवनिज्यावहन्मूर्तिं तदपो विश्वपावनी ॥१८॥

तदासुरेन्द्र दिवि देवतागणा गन्धर्वविद्याधरसिद्धचारणा ।
 तत्कर्म सर्वेऽपि गृणन्त जाज्वं प्रसन्नवर्षवर्षुमुदान्विता ॥१९॥
 नेदुर्मुहुर्दुन्दुभयं सहस्रशो गन्धर्वकिम्पूरुपकिन्नरा जगुः ।
 मनस्विनानेन कृतमुदुष्करविद्वानदाद् यद् रिपवे जगत्त्रयम् ॥२०॥
 तद् वामनरूपमवर्षतामृतहरेरनन्तस्य गुणत्रयात्मकम् ।
 भू रज दिशो यौर्विचर पयोधयस्तिर्यङ्मृदेवा श्रुपयो यदासत ॥२१॥
 काये बलिस्तस्य महाविभूते सहस्रिणाचार्यसदस्य पतत् ।
 ददद्य विश्वत्रिगुणगुणात्मके भूतेन्द्रियार्थाशयजीवयुक्तम् ॥२२॥
 रथामचष्टाङ्गितलेऽयं पादयोर्महीं महीध्रान् पुरुषस्य जह्युः ।
 पतस्त्रिणो जानुनि विश्वमूर्तेरूर्वोर्गणमारुतमिन्द्रसेन ॥२३॥
 सध्या विभोर्वाससि गुह्यं ऐक्षत् प्रजापतीञ्जघने आत्ममुखान् ।
 नाभ्या नभः कुक्षिषु सप्तसिन्धूनु रूक्रमस्योरसि चक्ष्मालाम् ॥२४॥
 हृद्यङ्गधर्मे स्तनयोर्मुखरेऽमृतं च सत्यं च मनस्येन्दुम् ।
 भ्रियं च वक्षस्यरविदहस्ता कण्ठे च सामानि समस्तरेपान् ॥२५॥
 इन्द्रप्रधानानमरान् भुजेषु तत्कर्णयोः ककुभो यौश्च मूर्ध्नि ।
 केशेषु मेघान्ध्रवसन नासिकायामक्ष्णोश्च सूर्यं वदने च वह्निम् ॥२६॥
 वाण्यां च छन्दासि रसे जलेऽपि भुयोर्निषेधं च विधिं च पद्ममु ।
 अहश्च रात्रिं च परस्य पुंसो मन्युः ललाटेऽधर एव लोमम् ॥२७॥
 स्पर्शं च कामं नृपरेतवोऽग्निं पृष्ठे त्वधर्मं क्रमणेषु यशम् ।
 छायां च मृत्युं दृष्टिं च मायां तनूरुहेभ्योऽपधिजातयश्च ॥२८॥
 नदीश्च नाडीषु शिला नलेषु बुद्धावज देवगणानृषीश्च ।
 प्राणेषु गात्रे स्थिरजङ्गमानि सर्वाणि भूतानि ददर्श वीर ॥२९॥
 सवात्मनीदं भुवनं निरीक्ष्य सर्वेऽमुरा वश्मलमापुरङ्ग ।
 सुदर्शनचक्रमस्रतेजो घनुश्च शार्ङ्गं स्तनयित्नुषोऽयम् ॥३०॥

पर्जन्यघोषो जलज पाञ्चजन्य कौमोदकी विष्णुगदातरस्विनी ।
 विद्याधरोऽसि शतचन्द्रयुक्तस्तूणोत्तमावक्षयसायकौ च ॥२१॥
 मुनन्दमुरया उपतस्थुरीश पार्षदमुख्या सहलोकपाला ।
 स्फुरत्किरीटाङ्गदमीनकुण्डलश्रीवत्सरजोत्तमभेलालम्बरै ॥२२॥
 मधुप्रतप्तगन्धमालया वृतो रराज राजन् भगवानुत्क्रम ।
 क्षिति पदैकेन बलेविचक्रमे नभ शरीरेण दिशश्च बाहुभि ॥२३॥
 पद द्वितीय क्रमतस्त्रिविष्टप न वै तृतीयाय तदीयमण्वपि ।
 उरुक्रमस्याङ्घ्रिरुपर्युपर्ययो महर्जनाभ्या तपस पर गत ॥२४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धे विश्वरूपदशन नाम विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

अथैकविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

सत्य समीक्ष्याञ्जभवो नखेन्दुभिर्हृतस्वधामश्रुतिरावृतोऽभ्यगात् ।
 मरीचिमिश्रा श्रुपयो बृहद्भृता सनन्दनाद्या नरदेव योगिन ॥ १ ॥
 वेदोपवेदा नियमान्विता यमास्तर्कैतिशसाङ्गपुराणसहिता ।
 ये चापरे योगसमीरदीपितज्ञानाग्निना रन्वितकर्मकल्मषा ।
 बवन्दिरे यत्सरणानुभावत स्वायम्भुव घाम गता अकर्मकम् ॥ २ ॥
 अग्राह्ये प्रोन्नमिताय विष्णोरुपाहरत् पद्मभवोऽर्हणोदकम् ।
 समर्थं भक्त्याभ्यगृणान्छुचिश्रवा यन्नाभिपङ्केरुहसम्भव स्वयम् ॥ ३ ॥
 धातु कमण्डलुजल तदुरुक्रमस्य पादावनेजनपवित्रतया नरेन्द्र ।
 स्वर्धुन्यभूजभसि सा पतती निमार्ष्टि लोकत्रय भगवतो विशदेवकीर्ति ॥ ४ ॥

ब्रह्मादयो लोकनाया स्वनायाय समादृता । सानुगा बलिमाजह सक्षिप्तात्मविभूतये ॥ ५ ॥
 तोये समर्हणे स्रग्भिर्दिव्यगन्धानुलेनै । धूपैर्दोषै सुरभिभिर्लाजाक्षतफलाङ्कुरै ॥ ६ ॥
 स्तवनैर्जयशब्दैश्च तदीर्यमहिमाङ्कितै । नृत्यवादिनगीतैश्च शङ्खतुन्दुभिनि स्वनै ॥ ७ ॥
 जाम्बवानृक्षराजस्तु भेरी-शब्दैर्मनोजव । विजय दिनु सर्वासु महोत्सवमघोषयत् ॥ ८ ॥
 महीं सर्वो हृता दृष्ट्वा त्रिपदव्याजयाञ्जया । ऊचु स्वमतुरसुरा दीक्षितस्यात्यमर्षिता ॥ ९ ॥
 न वा अय ब्रह्मबन्धुविष्णुर्मायाविना वर । द्विजरूपप्रतिच्छत्रो देवकार्यं चिरीर्षति ॥१०॥
 अनेन याचमानेन शत्रुणा वदुरुषिणा । सर्वस्व नो हृत भतु-र्यस्तदण्डस्य बहिषि ॥११॥
 सत्यमतस्य सतत दीक्षितस्य विशेषत । नानृत भाषितु शक्य ब्रह्मण्यस्य दगावत ॥१२॥
 तस्मादस्य वधो धर्मो भर्तुं शुभ्रपूज च न । इत्यायुधानि जगद्बलैरेनुचरासुरा ॥१३॥

ते सर्वे वामन हन्तु शूलपट्टिघापाणयः । अनिच्छतो वळे राजन् प्राद्वद्धातमन्यव ॥१४॥
 तानभिद्रवतां दृष्ट्वा दितिजानीकरान् नृप । प्रहस्यानुचरा विष्णो प्रत्यपेयन्नुदायुधा ॥१५॥
 नन्द सुनन्दोऽय जयो विजय प्रबलो बल । कुमुद कुमुदाक्षश्च विष्वक्सेन पतत्रिराट् ॥१६॥
 जयन्त श्रुतदेवश्च पुण्यदन्तोऽय सात्वत । सर्वे नागायुतप्राणाश्चमू ते जप्नुरामुरीम् ॥१७॥
 हयमानान् स्वकान् दृष्ट्वा पुरुषानुचरैर्वलि । वारयामास सरन्धान् बाव्यशापमनुसरन् ॥१८॥
 इ विप्रचित्ते हे राहो इ नेमे ध्रुयता वच । मा युष्यत निवर्तध्वन न कालोऽयमर्पकृत् ॥१९॥
 य प्रभु सर्वभूताना सुतदु खोपपचये । त नातिवर्तितुं देत्वा पौरुषैरीश्वर पुमान् ॥२०॥
 यो नो भवाय प्रागासीदभवाय दिवौकशम् । स एव भगवानद्य वर्तते वद्विपर्ययम् ॥२१॥
 बलेन सचिवैरुद्धवा दुर्गमैश्चोपवादिभि । सामादिभिरुपायैश्च कालं नात्येति वै जन ॥२२॥
 भवद्विनिर्जिता ह्येते बहुशोऽनुचरा हरे । देवेनर्द्धैस्त एवाद्य मुधि जित्वा नदति न ॥२३॥
 एतान् वय विज्ञेयामो यदि दैव प्रसीदति । तस्मात् काल प्रतीक्षध्व यो नोऽयत्वाय कल्पते २४

श्रीशुक उवाच

पत्युर्निगदित भुत्वा दैत्यदानवयूषया । रता निर्विविधराजन् विष्णुपार्षदताडिता ॥२५॥
 अय ताक्षर्षमुतो शापा विराट्पभुचिक्लीर्षितम् । वबाध वारुणे पाशैर्बलिं सोत्येऽहनि क्रतो ॥२६॥
 हाहाकारो महानासीद् रोदस्यो सर्वतोदिशम् । एहममाणेऽसुरपतौ विष्णुना प्रभविष्णुना ॥२७॥
 त बद्ध वारुणे पाशैर्भगवानाह वामन । नष्टभिय स्थिरप्रश्नमुदारपशव नृप ॥२८॥
 पदानि त्रीणि दत्तानि भूमेर्मह्य त्वयासुर । द्राम्या प्राप्ता मही सर्वा तृतीयमुपकल्पय ॥२९॥
 यावत् तपत्यथौ गोभिर्यावदिन्दु सशोऽहुभि । यावद् वप्रति पञ्चन्यस्तावती भूरिय तव ॥३०॥
 पदैकेन मया क्रान्तो भूलोक ए दिशस्तनो । स्वलोकस्तु द्वितीयेन पश्यतस्ते स्वमात्मना ॥३१॥
 प्रतिश्रुतमदाद्गुप्ते निरये वास इष्यते । विश्वं निरय तस्माद्गुरुणा चानुमोदित ॥३२॥
 वृथा मनोरथस्तस्य दूरे स्वर्गे पतत्यथ । प्रतिश्रुतस्यादानेन योऽर्ग्येन विप्रलभ्यते ॥३३॥
 विप्रलब्धो ददामीति त्वयाह चारुप्रमानिना । तद्व्यलीकफल मुहूर्त्वं निरय कतिचित्समा ३४
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धे वामनप्रादुभावे बलिनिग्रहो नामैकविंशतितमोऽध्याय ॥२१॥

अथ द्वाविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एव विप्रकृतो राजन् बलिर्भगवतासुर । भिद्यमानोऽप्यभिज्ञात्मा प्रवाहाविक्रव वच ॥ १ ॥

बलिरुवाच

ययुत्तमलोक भवान् ममेरित वचो व्यलीक सुरवर्य मन्यते ।

कराम्युत तन्न भवेत् प्रलम्भन पद तृतीयं कुरु शीर्ष्णं मे निजम् ॥ २ ॥

विभेमि नाह निरयात् पदच्युतो न पाशबन्धाद् व्यसनाद् दुरत्ययात् ।

नैवार्थकृच्छ्राद् भवतो विनिग्रहादसाधुवादाद् भृशमुद्विजे यथा ॥ ३ ॥

पुषा श्लाघ्यतम मन्ये दण्डमर्हत्तमार्पितम् । य न माता पिता भ्राता सुहृदश्चादिशन्ति हि । ४ ।

त्व नूनमसुराणा न' पारोक्ष्य परमो गुरुः । यो नोऽनेकमदान्याना विभ्रशच्चक्षुरादिशत् ॥ ५ ॥

यस्मिन् वैरानुबन्धेन रुद्रेन विबुधेतरा । बहवो लेभिरे सिद्धिं यामु हैकान्तयोगिन ॥ ६ ॥

तेनाह निगृहीतोऽस्मि भवता भूरिकर्मणा । उद्वध्व वारुणै पाशैर्नातिप्रीडे न च व्यथे ॥ ७ ॥

पितामहो मे भवदीयसम्मत प्रह्लाद आविष्कृतसाधुवाद ।

भवद्विपक्षेण विचित्रवैशस संप्रापितस्त्वत्परम स्वपित्रा ॥ ८ ॥

किमात्मनानेन जहाति योऽन्तत किं रिक्थहारै स्वजनाख्यदस्युभि ।

किं जायया ससृतिहेतुभूतया मर्त्यस्य गेहै किमिहायुषो व्यय ॥ ९ ॥

इत्य स निश्चित्य पितामहो महानगाधरोधो भवत पादपद्मम् ।

ध्रुव प्रपेदे ह्यकुतोभय जनाद् भीत स्वपक्षक्षपणस्य सत्तम ॥ १० ॥

अथाहमप्यामरिपोस्तवान्तिक दैवेन नीत प्रसभ त्याजितश्री ।

इद कृतान्तान्तिकवर्ति जीवित ययाध्रुव स्तब्धमतिर्न बुध्यते ॥ ११ ॥

श्रीशुक उवाच

तस्येत्य भापमाणस्य प्रह्लादो भगवत्प्रियः । आजगाम कुरुश्रेष्ठ राकापतिरिवोत्थित ॥ १२ ॥

तमिन्द्रसेन स्वपितामह श्रिया विराजमान नलिनायतेक्षणम् ।

प्राशु पिशङ्गाम्बरमञ्जनत्विष प्रलम्बबाहु सुभग समैक्षत ॥ १३ ॥

तस्मै बलिवारुणपाशयन्त्रित समर्हण नोपजहार पूर्ववत् ।

ननाम मूर्ध्नाश्रुविलोललोचन सत्रीडनीचीनमुखो बभूव ह ॥ १४ ॥

स तत्र हावीनमुदीक्ष्य सत्यति सुनन्दनन्दाद्यनुगेरुपासितम् ।

उपेत्य भूमौ शिरसा महामना ननाम मूर्ध्ना पुलकाश्रुविक्रव ॥ १५ ॥

प्रह्लाद उवाच

त्वयैव दत्त पदमैन्द्रमूर्जित हृत तदेवाद्य तयैव शोभनम् ।

मन्ये महानस्य कृतो ह्यनुग्रहो विभ्रशितो यच्छ्रिय आत्ममोहनात् ॥ १६ ॥

यथा हि विद्वानपि मुह्यते यतस्तत् को विचण्टे गतिमात्मनो यथा ।

तस्मै नमस्ते जगदीश्वराय वै नारायणायाखिललोकसाक्षिणे ॥ १७ ॥

श्रीशुक उवाच

तस्यानुशृण्वतो राजन् प्रह्लादस्य कृताञ्जले । हिरण्यगर्भो भगवानुवाच मधुसूदनम् ॥ १८ ॥

बद्ध वीक्ष्य पति साध्वी तत्पत्नी भयविह्वला । प्राञ्जलि प्रणतोपेन्द्र वभापेऽवाब्जुखी तप ॥१९॥

विन्ध्यावलिरुवाच

श्रीहार्थमात्मन इदं त्रिजगत् कृतं ते स्वाभ्य त्वं तत्र कुधियोऽपर इश कुर्यु ।

कर्तुं प्रभोस्तव किमस्पत जायहन्ति त्यक्तहृत्पस्त्वदवरोपितकर्तुंवादा ॥२०॥

ब्रह्मोवाच

भूतभावन भूतेश दवदेव जगन्मय । मुञ्चेन हृतसर्वस्व नायमर्हति निग्रहम् ॥२१॥

कृत्वा तेऽनेन दत्ता भूर्लोक कर्माजिताश्च ये । निवेदितं च सर्वस्वमात्माविल्लवयाधिया ॥२२॥

यत्पादयोरग्राधौ सलिलं प्रदाय दूर्वाङ्गरैरपि विधाय सर्ती सपर्याम् ।

अप्युत्तमा गतिमसौ भजते त्रिलोकीं दाक्षानविक्रममना कथमार्तिमृच्छेत् ॥२३॥

श्रीमगवानुयाच

ब्रह्मन् यमनुग्रहामि तद्विशो विधुनोम्यहम् । यमदं पुरुषं स्तब्धो लोकमाचावमयते ॥२४॥

यदा कदाचिज्जीवात्मा ससरन् निजकर्मभिः । नानायोनिष्वनीशोऽयं पौरुषीं गतिमाप्रेजेत् ॥२५॥

जमकर्मवयोरुपविद्यैश्वर्यधनादिभिः । यद्यस्य न भवेत् स्तम्भस्तत्रायमदनुग्रह ॥२६॥

मानस्तम्भनिमित्तानां जन्मादीनां समन्ततः । सर्वभ्रेय प्रतीपानां हन्तं मुखेन मत्वर ॥२७॥

एष दानवदैत्यानामप्रणी कीर्तिवर्धन । अजैयीदजया माया सीदन्नपि न मुह्यति ॥२८॥

क्षीणरिक्वश्च्युत स्यानात्क्षिप्तो बद्धश्च शत्रुभिः । ज्ञातिभिश्च परित्यक्तो यातनामनुयापित ॥२९॥

गुरुणा भर्त्सित शप्तो जहौ सत्यं न सुमतः । छलैरुक्तो मया धर्मानाय त्यजति सत्यवाक् ॥३०॥

एष मे प्रापित स्यान् दुष्प्रापमरैरपि । सावर्णेरन्तरस्याय भवितेन्द्रो मदाभय ॥३१॥

तावत् सुतलमभ्यास्तां विद्वक्कर्मविनिर्मितम् । यत्राघयो व्याघयश्च ह्रमस्तन्द्रा परामव ।

नोपसर्गा निबधता संभवन्ति ममेक्षया ॥३२॥

इन्द्रसेन महाराज याहि भो मद्रमस्तु ते । सुतलं स्वर्गिणि प्रार्थ्यैशतिभिः परिवारित ॥३३॥

न त्वामभिप्रविष्यन्ति लोकेश किमुत्तपरे । त्वच्छासनातिगान् दैत्याश्चक्रमे सुदयिष्यति ॥३४॥

रक्षिष्ये सर्वतोऽहं त्वां सानुगं सपरिच्छदम् । सदा सन्निहितं वीरं तत्र मा द्रक्ष्यते भवान् ॥३५॥

तत्र दानवदैत्यानां सङ्घातं ते भाव आसुरः । दृष्ट्वा मदनुभावं वै सद्यः कुण्ठो विनश्यति ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धे वामनप्रादुर्भावे बलिवामनसंवासे नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥२२॥

अथ त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इत्युत्तमतः पुरुष पुरातन महाबुभावोऽखिलशायुसम्मतः ।

यदाञ्जलिर्बाष्पकलाकुलेक्षणो मत्स्युद्गलो गद्गदया गिराव्रवीत् ॥ १ ॥

बलिकथाच

अहो प्रणामाय कृत समुद्यम प्रवन्नभक्तार्थविधौ समाहित ।
यत्तोकपालैस्त्वदनुग्रहोऽमरैरलक्ष्यपूर्वोऽपसदेऽसुरैर्षित ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्त्वा हरिमानम्य ब्रह्माण समभ तत । त्रिनेश सुतल प्रीतो बलिर्मुक्च सहासुरै ॥ ३ ॥
एवमिन्द्राय भगवान् प्रत्यानीय त्रिविष्टपम् । पूरयित्वादिते कामप्रशासत् सकल जगत् ॥ ४ ॥
तन्मप्रसाद निमुक्तं पौत्रं वज्रधर बलिम् । तिस्राम्य भक्तिप्रयण प्रह्लाद इदमब्रवीत् ॥ ५ ॥

प्रह्लाद उवाच

नेम विरिञ्चो लभते प्रसाद न भीन शर्व किमुतारे ते ।
यत्तोऽसुराणामसि दुग्गपालो विद्याभिवन्द्यैरपि वदिताट्टमि ॥ ६ ॥
यत्पादपद्मकरन्दनिपवणेन ब्रह्मादय शरणदानुवते विभूती ।
कस्माद् पय कुसुतय खलयोनयस्ते दाक्षिण्यदृष्टिपदयो भवत प्रणीता ॥ ७ ॥
चित्रं तवेहितमहोऽमितयोगमायालीलाविस्मृभुवनस्य विशारदस्य ।
सवात्मन समदृष्टो विपम स्वभावो भक्तप्रियो यदसि कल्पतरुस्वभाव ॥ ८ ॥

श्रीभगवानुवाच

वत्स प्रह्लाद भद्र तं प्रयाहि सुतलालयम् । मोदमान स्वपौत्रेण शतीना सुखमावह ॥ ९ ॥
नित्यं द्रष्टासि मा तत्र गदापाणिमवस्थितम् । महर्शनमहाह्लादध्वस्तकर्मनिर्धन ॥ १० ॥

श्रीशुक उवाच

आशा भगवतो राजन् प्रह्लादो बलिना सह । वादमित्यमलप्रशो मूर्धन्याधाय कृताञ्जलि ॥ ११ ॥
परिक्रम्यादिपुरुष सवासुरचमूपति । प्रणतस्तदनुशात प्रविवेश महाबलिम् ॥ १२ ॥
अयाहोशनस राजन् हरिर्नारायणोऽतके । आसीनमृत्विजा मध्ये सदसि ब्रह्मवादिनाम् ॥ १३ ॥
ब्रह्मन् सतनु शिष्यस्य कर्म छिद्र वितन्वत । यत् तत् कर्मसु वैपम्य ब्रह्मदृष्ट सम भवेत् ॥ १४ ॥

शुक उवाच

कुतस्तत्कर्मवैपम्य यस्य कर्मेश्वरो भवान् । यज्ञेशो यज्ञपुरुष सर्वभावेन पूजित ॥ १५ ॥
मात्रतस्तन्त्रतश्छिद्र देशकालार्हवस्तुत । सर्वं करोति निश्छिद्र नामसङ्कीर्तनं तव ॥ १६ ॥
तथापि वदतो भूमान् करिष्याम्यनुशासनम् । एतच्छ्रेय पर पुसा यत् तवाशनुपालनम् ॥ १७ ॥

श्रीशुक उवाच

अभिनन्द्य हरेराशमुशना भगवानिति । यज्ञच्छिद्र समाधत्त बलेर्विप्रपिभि सह ॥ १८ ॥
एव बलेमर्हो राजन् भिक्षित्वा वामनो हरि । ददौ भ्रात्रे महेन्द्राय त्रिदिव यत् परैर्हृतम् ॥ १९ ॥

प्रजापतिपतिर्ब्रह्मा देवर्षिपितृभूमिपे । दक्षभृग्विष्णोमुख्ये कुमारेण भवेन च ॥२०॥
 वश्यपस्यादिते प्रीत्यै सर्वभूतभवाय च । लोकानालोकपालानामकरोद् वामनं पतिम् ॥२१॥
 वेदानां सर्वदेवानां धर्मस्य यशसं श्रियं । भङ्गलानां प्रतानां च कर्त्तृ स्वर्गापवर्गयो ॥२२॥
 उपेन्द्रं कल्पयाचक्रे पतिं सर्वविभूतये । तदा सर्वाणि भूतानि भृशं मुमुदिरे नृप ॥२३॥
 ततस्त्विन्द्रं पुरस्कृत्य देवयानेन वामनम् । लोकपालैर्दिशन्ति नित्ये ब्रह्मणा चानुमोदित ॥२४॥
 प्राप्य त्रिभुवनं चेन्द्र उपेन्द्रमुज्जपालित । श्रिया परमया जुष्टो मुमुदे गतसाध्वसः ॥२५॥
 ब्रह्मा शर्वं कुमारश्च भृगवाद्या मुनयो नृप । पितरं सर्वभूतानि सिद्धा वैमानिकाश्च यः ॥२६॥
 सुमहत् कर्म तद् विष्णोर्गायन्त परमानन्दतम् । विष्ण्वानि स्वानि ते जगदिति च शशसिरे ॥२७॥
 सर्वमेतमयाऽऽख्यातं भवत कुलनन्दन । उरुमस्य चरितं श्रोतॄणामघमोचनम् ॥२८॥
 पारं महिम्न उरु विरमतो गणानो यः पार्यिवानि विममे स राजासि मर्त्य ।

किं जायमान उत जात उपैति मर्त्य इत्याह मन्त्रहृदयि पुरुषस्य यस्य ॥२९॥

य इदं देवदेवस्य हरेरद्भुतकर्मण । अवतारानुचरितं शृण्वन् याति परा गतिम् ॥३०॥
 त्रियमाणे कर्मणीदं दैवे पित्र्येऽयं मानुषे । यत्र यत्रानुकीर्त्यत तत् तेषां सुकृतं विदुः ॥३१॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यं सहितानामष्टमस्कन्धे वामनावतारचरिते त्रयोविंशतितमोऽध्यायः २३

अथ चतुर्विंशतितमोऽध्यायः

राजोवाच

भगवन् श्रोतुमिच्छामि हरेरद्भुतकर्मण । अवतारकथामात्रा मायामत्स्यविद्वम्बनम् ॥ १ ॥
 यदर्थमदधाद् रूपं मात्स्यं लोकशुश्रूषितम् । तमं प्रकृतिं दुर्मयं कर्मप्रसूतं इवेश्वर ॥ २ ॥
 एतन्नो भगवन् सर्वं यथावद् वक्तुमर्हसि । उत्तमश्लोकचरितं सर्वलोकसुखावहम् ॥ ३ ॥

सूत उवाच

इत्युक्तो विष्णुरातेन भगवान् बादरायणि । उवाच चरितं विष्णोर्मत्स्यरूपेण यत् कृतम् ॥ ४ ॥

श्रीशुक उवाच

गोविप्रसुरसाधूनां छन्दसामपि चेश्वर । रक्षामिच्छन्तं धर्मस्यार्थस्य चैव हि ॥ ५ ॥
 उवाच चेष्टुं भूतेषु चरन् वायुरिवेश्वर । नोवाचत्वं भजते निर्गुणत्वादियोगुणे ॥ ६ ॥
 आसीदतीतकल्पान्ते ब्राह्मो नैमित्तिको लयः । समुद्रोपप्लुतास्तत्र लोका भूरादयो नृप ॥ ७ ॥
 कालेनागतनिद्रस्य घातुं शिशयिषोर्बली । मुखतो निस्तान् वेदान् हयग्रीवोऽन्तिकेऽहरत् ॥ ८ ॥
 शात्वा तद् दानवेन्द्रस्य हयग्रीवस्य चेष्टितम् । दधार शफरीरूपं भगवान् हरिरीश्वर ॥ ९ ॥
 तत्र राजश्रुतिं कश्चिन्नान्ना सत्यव्रतो महान् । नारायणपरोऽस्तप्यत् तपः स खलिलाशन ॥ १० ॥

योऽसावस्मिन् महाकल्पे तनय स विवस्वत । आढदेव इति रयातो मनुत्वे हरिणार्पित ॥११॥
एकदा कृतमालाया कुर्वतो जलतर्पणम् । तस्याञ्जल्युदके काचिच्छपर्येकाभ्यपद्यत ॥१२॥
सत्यव्रतोऽञ्जलिगता सह तोयेन भारत । उत्सर्जं नदीतोये शफरीं द्रविडेश्वर ॥१३॥
तमाह सातिकरुण महाकारुणिक नृपम् । यादोभ्यो ज्ञातिघातिभ्यो दीनामादीनवत्सल ।

कथं विसृजसे राजन् भीतामस्मिन् सरिजले ॥ १४ ॥

तमात्मनोऽनुग्रहार्थं प्रीत्या मत्स्यवपुर्धरम् । अजाननूरक्षणार्थाय शफया स मनो दधे ॥१५॥
तस्या दीनतर वाक्यमाधृत्य स महीपति । कलशाप्सु निघायैना दयालुर्निय आश्रमम् ॥१६॥
सा तु तत्रैकरात्रेण वर्धमाना कमण्डलौ । अलब्ध्वाऽऽत्मावकाशवा इदमाह महीपतिम् ॥१७॥
नाह कमण्डलावस्मिन् कृच्छ्रं वस्तुमिहोत्सहे । कल्पयौक सुविपुल यत्राह निवसे सुखम् ॥१८॥
स एना तत आदाय न्यधादौदञ्चनोदके । तत्र क्षिता मुहूर्तेन हस्तत्रयमवर्धत ॥१९॥
न म एतदल राजन् सुख वस्तुमुदञ्चनम् । पृथु देहि पद मह्य यत् त्वाह शरण गता ॥२०॥
तत आदाय सा राश क्षिता राजन् सरोवरे । तदावृत्त्यात्मना सोऽय महामीनोऽन्ववधत ॥२१॥
नैतमे स्वस्तये राजनुदक सलिलौकस । निधेहि रक्षायोगेन हृदे मामविदाशिनि ॥२२॥
इत्युक्त सोऽनयन्मत्स्य तत्र तत्राविदाशिनि । जलाशये समित त समुद्रे प्राक्षिपञ्चपम् ॥२३॥
क्षिप्यमाणस्तमाहेदमिह मा मकरादय । अदन्त्यतिबला वीर मा नेहोत्सष्टुमहंसि ॥२४॥
एव विमोहितस्तेन वदता बल्लुभारतीम् । तमाह को भवानस्मान् मत्सरूपेण मोहयन् ॥२५॥
नैववीर्यो जलचरो दृष्टोऽस्माभि श्रुतोऽपि च । यो भवान् योजनशतमह्याभिव्यानशे सर ॥२६॥
नून त्व भगवान् साक्षाद्वरिर्नारायणोऽव्यय । अनुग्रहाय भूताना धत्से रूप जलौकसाम् ॥२७॥
नमस्ते पुरुषश्रेष्ठ स्थित्युत्पत्त्यप्यश्वर । भक्तानान प्रपन्नानामुत्तयो ह्यात्मगतिर्विभो ॥२८॥
सर्वं लीलावतारास्ते भूताना भूतिहेतव । ज्ञातुमिच्छाम्यदो रूपयदर्थं भवता धृतम् ॥२९॥

न तेऽरविन्दाक्ष पदोपसर्पण मृषा भवेत् सर्वमुद्वृत्तियात्मन ।

यथेतरेषा पृथगात्मना सतामदीदृशो यद्वपुर्मुत हि न ॥३०॥

श्रीशुक उवाच

इति नुवाण नृपति जगत्पति सत्यव्रत मत्स्यवपुर्युगलये ।

विदुर्तुक्काम प्रत्यार्णवेऽब्रवीच्चिकीर्षुरेकान्तजनप्रिय प्रियम् ॥३१॥

श्रीभगवानुवाच

सप्तमेऽद्यतनावूर्ध्वमहन्त्येतदरिन्दम । निमद्ध्यत्यप्ययाम्भोषौ त्रैलोक्य भूर्भुवादिकम् ३२
त्रिलोक्या लीयमानाया सवर्ताम्भसि वै तदा । उपस्यास्यति नौ काचिद् विशालात्वा मयेरिता ३३
त्व तावदोपधी, ~~कर्ण~~ ~~श्री~~ ज्ञान्युद्यावचानि च । सप्तर्षिभि परिकृत सर्ववृत्तोपवृत्तित ॥३४॥

ॐ धीपरमात्मने नम

श्रीमद्भागवतम्

नृवाक्यकृतम्

अथ प्रथमोऽध्यायः

राजोवाच

भवन्तराणि सर्वाणि त्वयोक्तानि श्रुतानि मे । वीयाप्यनन्तवीर्यस्य हरेस्तत्र कृतानि च ॥ १ ॥
योऽसौ सत्यव्रतो नाम राजर्षिर्द्रविडेश्वर । शान योऽसीतकल्यान्ते लेभे पुरुषसेवया ॥ २ ॥
स वै विवस्वत पुत्रो मनुरासीदिति श्रुतम् । त्वत्तत्स्य मुताश्चोक्ता इक्ष्वाकुप्रमुखानृपा ॥ ३ ॥
तेषां वशं पृथग् ब्रह्मन् वक्ष्यानुचरितानि च । कीतयस्व महाभाग नित्यं शुश्रूषता हि न ॥ ४ ॥
ये भूता ये भविष्याश्च भवन्त्यद्यतनाश्च ये । तेषां न पुण्यकीर्तना सर्वेषां वद विक्रमान् ॥ ५ ॥

सुत उवाच

एव परीक्षिता राजा सदसि ब्रह्मवादिनाम् । पृष्ट प्रोवाच भगवाञ्छुक परमधर्मवित् ॥ ६ ॥

श्रीशुक उवाच

श्रूयता मानवो वशं प्राचुर्येण परतप । न शक्यते विस्तरतो वक्तुं वर्षशतैरपि ॥ ७ ॥
परावरेषां भूतानामात्मा यः पुरुष पर । स एवासीदित् विश्वकल्यान्तेऽन्यत्र किञ्चन ॥ ८ ॥
तस्य नामे समभवत् पद्मकोशो हिरण्य । तस्मिञ्छजे महाराज स्वयम्भूश्चतुरानन ॥ ९ ॥
मरीचिर्मनसस्तस्य जज्ञे तस्यापि कश्यप । दाक्षायण्या ततोऽदित्या विवस्वानभवत् सुत ॥ १० ॥
ततो मनु भ्राददेव सञ्जायामास भारत । भ्रादया जनयामास दश पुत्रान् स आत्मवान् ॥ ११ ॥
इक्ष्वाकुर्दृगश्यातिदिष्टपृष्टकरूपकान् । नरिष्यत् पृथग् च नभग च कविं विभु ॥ १२ ॥
अप्रजस्य मनो पूर्वं वसिष्ठो भगवान् किल । मित्रावरुणयोरिति प्रजायमकरोत् प्रभु ॥ १३ ॥
तत्र भद्रा मनो पत्नी होतार समपाचत । दुहित्र्यमुपागम्य प्राणिपत्यं पयोव्रता ॥ १४ ॥
प्रेपितोऽध्वर्युणा होता ध्यायस्तत् सुसमाहित । हविषि व्यचरत् तेन वषट्कारं गृणन् द्विज ॥ १५ ॥
होतुस्तद्व्यभिचारेण कन्येला नाम समवत् । तां बिलोक्य मनु प्राह नातिदृष्टमना गुरुम् ॥ १६ ॥

भगवन् किमिदं जातं कर्म यो ब्रह्मवादिनाम् । विपर्ययमहो कष्टं मेव स्याद् ब्रह्मविक्रिया ॥१७॥
 यूयं मन्त्रविदो युक्तास्तपसा दग्धकिल्बिषा । कुतः सवस्त्वपैष्यमनृतं विबुधेष्विव ॥१८॥
 तन्निशम्य बचस्तस्य भगवान् प्रणितामह । होतुर्व्यतिनम शक्त्वा वभाषे रविनन्दनम् ॥१९॥
 एतत् सङ्कल्पयैष्यं होतुस्ते व्यभिचारतः । तथापि साधयिष्ये ते सुप्रजास्त्वन्वतेजसा ॥२०॥
 एव यवतितो राजन् भगवान् स महायशः । अस्त्रीपीदादिपुरुषमिलाया पुस्त्वकाम्यया ॥२१॥
 तस्मै कामधरं तुष्टो भगवान् हरिरीश्वर । ददाविलाभवत् तेन सुयुष्मन् पुरुषार्थम् ॥२२॥
 स एकदा महाराजं विचरन् मृगया वने । वृतं कतिपयमात्स्यैरश्वमारुह्य सैविवम् ॥२३॥
 प्रणह्य रुचिरं चापं शराश्च परमाद्भुतान् । दशितोऽनुमृगं वीरो जगाम दिशमुत्तराम् ॥२४॥
 स कुमारो वनमेरोरवस्तात् प्रविवेश ह । यत्रास्ते भगवान्छर्वा रममाणं सहोमया ॥२५॥
 तस्मिन् प्रविष्ट एवासौ सुयुष्मन् परवीरह । अपश्यत् स्त्रियमात्मानमश्वं च वडवा नृप ॥२६॥
 तथा तदनुगा सर्वे आत्मलिङ्गविपर्ययम् । दृष्ट्वा विमनसोऽभूवन् वीक्षमाणा परस्परम् ॥२७॥

राजोवाच

कथमेवगुणो देश केन वा भगवन् कृतः । प्रश्नमेनं समाचक्ष्व परं कौतुहलं हि न ॥२८॥

श्रीशुक उवाच

एकदा गिरिशं द्रष्टुमृषयस्तत्र सुवता । दिशो विवितिमिरामाभा कुर्वन्तं समुपागमन् ॥२९॥
 तान् विलोक्यामिषका देवीं विवासा मीढिता भृशम् । भर्तुरङ्कात् समुत्थाय नीवीमाश्रयं पर्यधात् ॥३०॥
 श्रृण्वोऽपि तयोर्वीक्ष्य प्रसङ्गं रममाणयोः । निवृत्ता प्रययुस्तस्मात्तरनारायणाश्रमम् ॥३१॥
 तदिदं भगवानाह प्रियाया प्रियकाम्यया । स्थानं यं प्रविशेदेतत् स वै योषिद् भवेदिति ॥३२॥
 तत ऊर्ध्वं वनं तद् वै पुरुषा वर्जयन्ति हि । सा चानुचरसयुक्ता विचचार वनाद् वनम् ॥३३॥
 अयं तामाश्रमाभ्यां चरन्तीं प्रमदोत्तमाम् । स्त्रीमि परिवृता वीक्ष्य चक्रमे भगवान् बुधः ॥३४॥
 सापि तं चक्रमे सुभ्रू सोमराजमुत पतिम् । स तस्या जनयामास पुरुरवसमात्मजम् ॥३५॥
 एष स्त्रीत्वमनुप्राप्तं सुयुष्मो मानवो नृप । संसारं स्वकुलाचार्यं वशिष्ठमिति श्रुत्वा ॥३६॥
 स तस्य तां दशा दृष्ट्वा कृपया भृशपीडितः । सुयुष्मस्याशयन् पुस्त्वमुपाधावत् शङ्करम् ॥३७॥
 नृपस्तस्मै स भगवानृषये प्रियमावहन् । स्वा च वाचमुता कुर्वन्निदमाह विश्राम्यते ॥३८॥
 मासं पुमान् स भविता मासं स्त्री तव गोत्रज । इत्थं व्ययस्यया कामं सुयुष्मोऽवदु मेदिनीम् ॥३९॥
 आचार्यानुग्रहात् कामं लब्ध्वा पुस्त्वव्यवस्थया । पालयामास जगतीं नाम्न्यनन्दन् स्मृतं प्रजा ॥४०॥
 तस्योत्कलो गयो राजन् विमलश्च सुतान्नय । दक्षिणापयराजानो बभूवुधर्मवत्सला ॥४१॥
 ततः परिणते काले प्रतिष्ठानरतिं प्रभुः । पुरुरवस उत्सृज्य गा पुत्राय गतो वनम् ॥४२॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्यं संहितायां नवमस्कन्धे इत्योपाख्यानं प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एव गतेऽयं सुयुग्मे मनुर्ववस्वत सुते । पुत्रकामस्तपस्तेपे यमुनाया शत समा ॥ १ ॥
 ततोऽयं मनुर्देवमपत्यार्थं हरिं प्रभुम् । इक्ष्वाकुपूर्वजान् पुत्रोत्प्रेभे स्वसदृशान् दश ॥ २ ॥
 पृषध्रस्तु मनो पुनो गोपालो गुरुणा कृत । पालयामास गा यत्तो रात्र्या वीरासनमत ॥ ३ ॥
 एकदा प्राविशत् गोष्ठं शार्दूलो निशि वर्षति । शयाना गाव उधाय भीतास्ता बभ्रमुर्मज्जे ॥ ४ ॥
 एका जग्राह बलवान् सा चुक्रोश भयातुरा । तस्यास्तत् क्रन्दित श्रुत्वा पृषध्रोऽभिससार ह ॥ ५ ॥
 खड्गमादाय तरसा प्रलीनोऽङ्गणे निशि । अजान नहनद् बभ्रो शिर शार्दूलशङ्कया ॥ ६ ॥
 व्याधोऽपि वृकगश्रवणो निस्त्रिशाग्राहतस्तत । निश्चक्राम भृश भीतो रक्त पथि समुत्सृजन् ॥ ७ ॥
 मन्यमानो हत व्याघ्र पृषध्र परवीरहा । अद्राक्षीत् स्वहता बभ्रु व्युष्टायानि शि दु खित ८ ॥
 त शशाप कुलाचार्यं कृतागसमकामत । न क्षत्रबन्धु शूद्रस्त्व कर्मणा भवितामुना ॥ ९ ॥
 एव शस्तु गुरुणा प्रत्यगृह्णात् कृताञ्जलि । अधारयद् व्रत वीर ऊर्ध्वरेता मुनिप्रियम् ॥ १० ॥
 वामुदेवे भगवति सर्वात्मनि परेऽमले । एकान्तित्व गतो भक्त्या सर्वभूतमुद्धत सम ॥ ११ ॥
 विमुक्तसङ्ग शान्तात्मा सयताक्षोऽपगमिह । यदृच्छयोपपन्नेन कल्पयन् वृत्तिमात्मन ॥ १२ ॥
 आत्मन्यात्मानमाधाय शानतृप्त समाहित । विचचार महीमेता जडान्धबधिराकृति ॥ १३ ॥
 एववृत्तो वन गत्वा दृष्ट्वा दावाग्निमुत्थितम् । तेनोपयुक्तकरणो ब्रह्म प्राप पर मुनि ॥ १४ ॥

कवि कनीयान् विषयेषु नि स्पृहो विसृज्य राज्य सह बन्धुभिर्वनम् ।

निवेश्य चित्ते पुरुष स्वरोचिष विवेश कैशोरवया पर गत ॥ १५ ॥

करुणान्मानवादासन् कारुण्या क्षत्रजातय । उत्तरापथगोप्तारो ब्रह्मण्या धर्मवत्सला ॥ १६ ॥
 धृष्टाद् धार्ष्टमभूत् क्षत्र ब्रह्मभूय गत क्षितौ । नृगस्य वश मुमतिर्भूतज्योतिस्ततो वसु ॥ १७ ॥
 वसो प्रतीकस्तत्पुत्र ओषवानोषवत्पिता । कन्या चौघवती नाम मुदर्शन उवाह ताम् ॥ १८ ॥
 चित्रसेनो नरिष्यन्तादृक्षस्तस्य सुतोऽभवत् । तस्य मीदृवास्तत कूर्चं इन्द्रसेनस्तु तत्सुत ॥ १९ ॥
 वीतिहोत्रस्त्विन्द्रसेनात् तस्य सत्यभवा अभूत् । उरुभवा सुतस्तस्य देवदत्तस्ततोऽभवत् ॥ २० ॥
 ततोऽमिवेश्यो भगवानग्नि स्वयमभूत् सुत । कानीन इति विख्यातो जातृर्ण्यो महानृषि ॥ २१ ॥
 ततो ब्रह्मकुलं जातमामिवेश्यायन नृप । नरिष्यन्तान्वय प्रोक्तो दिष्टवशमत शृणु ॥ २२ ॥
 नाभागो दिष्टपुत्रोऽन्य कर्मणा वैश्यता गत । भलन्दन सुतस्तस्य वत्सप्रीतिर्भलन्दनात् ॥ २३ ॥
 वत्सप्रीते सुत प्राशस्तस्तुत प्रमतिं विदु । खनित्र प्रमतेस्त्रसाचधुषोऽय विविंशति ॥ २४ ॥
 विविंशतिमुतो रम्भ खनिनेत्रोऽस्य धार्मिक । करन्धमो महाराज तस्यासीदात्मजो नृप ॥ २५ ॥
 तस्यावीक्षित् सुतो यस्य मरुत्तश्चक्रवर्त्यभूत् । सवर्तोऽयाजपद् य वै महायोग्यद्विर सुत ॥ २६ ॥

मरुत्तस्य यथा यशो न तया यस्य कश्चन । सर्वे हिरण्यत्वासीद् यत् किञ्चिच्चास्य शोभनम् ॥२७॥
 अमायदिन्द्र सोमेन दक्षिणाभिर्द्विजातय । मरुत परिप्रेक्ष्यो विश्वेदेवा सभासद ॥२८॥
 मरुत्तस्य दम पुत्रस्तस्यासीद् राज्यवर्धन । सुधृतिस्तस्मिन्तो जज्ञे सौधृतेयो नर सुत ॥२९॥
 तस्मिन् केवलस्तस्माद्बन्धुमान् वेगवास्तत । यः पुत्रस्तस्यामवद यस्य तृणविन्दुर्महीपतिः ॥३०॥
 त मेनेऽलम्बुषा देवी भजनीयगुणालयम् । वराप्सरा यत पुत्रा कया चेद्विद्वामवत् ॥३१॥
 तस्यामुष्पादयामास विभवा धनद सुतम् । प्रादाम विद्या परमामृषियोगेश्वरात् पितु ॥३२॥
 विशाल शून्यवधुक्ष धूमकेतुश्च तस्मिन् । विशालो वशट्टद्राजा वैशालीनिर्ममे पुरीम् ॥३३॥
 हेमचन्द्र सुतस्तस्य धूम्राक्षस्तस्य चात्मज । तः पुत्रात् सयमादासीत् कृशाक्ष सहदेवञ्च ॥३४॥
 कृशाक्षात् सोमदत्तोऽभूद् योऽश्वमेधैरिडश्यतिम् । इष्ट्वा पुरुषमापाप्म्या गतिं योगेश्वराभित ॥३५॥
 सोमदक्षिस्तु सुमतिस्तस्मिन्तो जनमेजय । एते वैशालभूपालास्तृणविन्दोर्यशोधरा ॥३६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्सां संहितायां नवमस्कन्धे द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

शयातिर्मानवो राजा ब्रह्मिष्ठ स बभूव ह । यो वा अङ्गिरसासने द्वितीयमह ऊचिवान् ॥ १ ॥
 सुकन्या नाम तस्यासीत् कन्या कमललोचना । तया सार्धं वनगतो ह्यगमन्य वनाश्रमम् ॥ २ ॥
 सा सखीभिः परिवृता विचिन्वन्त्यङ्घ्रिपान् वने । वल्मीकरन्ध्रे ददृशे खयोते इव ज्योतिषी ॥ ३ ॥
 ते दैवचोदिता बाला ज्योतिषी कण्ठकेन वै । अविध्य मुग्धभावेन सुखावासकृततो बहु ॥ ४ ॥
 शङ्खन्मूत्रनिरोधोऽभूत् सैनिकानां च तः क्षणात् । रात्रिंस्तमुपालक्ष्य पुरुषान् विस्मितोऽब्रवीत् ॥ ५ ॥
 अप्यमर्द्रं न युष्माभिर्भागवस्य विचेष्टितम् । व्यक्त केनापि नस्तस्य कृतमाश्रमदूषणम् ॥ ६ ॥
 सुकन्या प्राह पितर भीता किञ्चित् कृत मया । द्वे ज्योतिषी अजानन्त्या निर्भिन्ने कण्ठकेन वै ॥ ७ ॥
 दुहितुस्तद्वच सुखा शर्यातिर्जातसाध्यस । मुनिं प्रसादयामास वल्मीकान्तर्हित शनै ॥ ८ ॥
 तदभिप्रायमाशय प्रादाद् दुहितर मुने । कृच्छ्रा मुचस्तमामन्य पुर प्रायात् समहित ॥ ९ ॥
 सुकन्या न्यवन प्राप्य पतिं परमकोपनम् । प्रीणयामास चित्तशः अप्रमत्तानुवृत्तिभिः ॥ १० ॥
 कस्यचित् त्वय कालस्य नासत्यावाश्रमागतौ । तौ पूजयित्वा प्रोवाच वयो मे दत्तमीश्वरो ॥ ११ ॥
 ग्रह ग्रहीष्ये सोमस्य यज्ञे वाग्रप्यसोमसो । क्रियता मे वयो रूप प्रमदाना यदीप्सितम् ॥ १२ ॥
 वादमित्युचतुर्विप्रमभिन च भिषक्मौ । निमज्जता भवानसिन् हृदे सिद्धविनिर्मिते ॥ १३ ॥
 इत्युक्त्वा जरया प्रस्रदेहो धमनिष्ठत । हृद प्रवेक्षितोऽश्विन्या वलीपलितविप्रिय ॥ १४ ॥
 पुरुषास्त्रय उत्तप्युरीष्या वनिताप्रिया । पद्मस्रजं कुण्डलिनस्तुत्यरूपा मुवाकथ ॥ १५ ॥
 निरीक्ष्य वरारोहा सत्पान् सूर्यवर्चसः । अजानन्ती पतिं साध्वी अश्विनौ शरणं ययौ ॥ १६ ॥

दर्शयित्वा पतिं तस्यै पातिप्रत्येन तोषितौ । शृणुमामन्य ययतुर्विमानेन त्रिविष्टपम् ॥१७॥
यक्षमाणोऽथ शर्यातिश्च्यवनस्याश्रमं गत । ददर्श दुहितुं पार्श्वे पुरुषं सूर्यवर्चसम् ॥१८॥
राजा दुहितरं प्राह कृतपादाभिवन्दनाम् । आश्विषश्चाप्रयुञ्जानो नातिप्रीतमना इव ॥१९॥

चिकीर्षितं ते किमिदं पतिस्त्वया प्रलम्बितो लोकनमस्कृतो मुनि ।

यत् त्वं जराग्रस्तमसत्यसमतं विहाय जारं भजसेऽमुमध्वगम् ॥ २० ॥

कथं मतिस्तेऽवगताम्यथा सता कुलप्रसूते कुलदूषणं त्विदम् ।

विभर्षिं जारं यदपन्नपा कुलं पितुश्च भर्तुश्च नयत्यधस्तम् ॥ २१ ॥

एव ब्रुवाण पितरं स्मयमाना शुचिस्मिता । उवाच तातं जामाता तवैव भृगुनन्दन ॥२२॥

शशसं पित्रे तत् सर्वं वयोरूपाभिलम्बनम् । विस्मितं परमप्रीतस्तनया परिप्लवजे ॥२३॥

सोमेन याजयन् वीरं ग्रहं सोमस्य चाग्रहीत् । असोमपोरप्यश्विनोश्च्यवनं स्वेन तेजसा ॥२४॥

इत्तुं तमाददे वज्रं सद्योमन्युरमर्षितं । सवज्रं स्तम्भयामास भुजमिन्द्रस्य भार्गव ॥२५॥

अन्वजानस्ततः सर्वे ग्रहं सोमस्य चाश्विनो । भिषजाविति यत् पूर्वसोमाहुत्या बहिष्कृतौ ॥२६॥

उत्तानबर्हिःरानतौ भूरिषेण इति त्रयं । शयातेरभवन् पुनः आनर्ताद्देवतोऽभवत् ॥२७॥

सोऽन्तं समुद्रे नगरीं विनिर्माय कुशस्थलीम् । आस्थितोऽमुहुक्तं विषयानानर्तादीनरिन्दम ॥२८॥

तस्य पुत्रयुतं जज्ञे ककुद्भिज्येष्ठमुत्तमम् । ककुद्भी रेवतीं कन्यां स्वामादाय विभुं गत ॥२९॥

कन्याधरं परिप्रभुं ब्रह्मलोकमपावृतम् । आवतमाने गान्धर्वे स्थितोऽलब्धक्षणे क्षणम् ॥३०॥

तदन्तं आयमानम्य स्वाभिप्रायं न्यवेदयत् । तच्छ्रुत्वा भगवान् ब्रह्मा प्रहस्य तमुवाच ह ॥३१॥

अहो राजन् निबद्धास्ते कालेन हृदि ये कृता । तत्पुत्रपौत्रनसृणा गोत्राणि च न शृण्महे ॥३२॥

कालोऽभियातस्त्रिणवचतुर्युगविकल्पित । तद् गच्छ देवदेवाशो बलदेवो महाबल ॥३३॥

कन्यारत्नमिदं राजन् नररत्नाय देहि भो । भुवो भारावताराय भगवान् भूतभावन ॥३४॥

अवतीर्णो निजाशेन पुण्यध्वणकीर्तनं । इत्यादिष्टोऽभिवन्द्याजं नृप स्वपुरमागत ॥३५॥

त्यक्तं पुण्यजननासाद् भ्रातृभिर्दिश्ववस्थितैः ॥३५॥

मुता दत्त्वानवयक्षां बलाय बलशालिने । बदयाख्यं गतो राजा तप्तुं नारायणाश्रमम् ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसां संहितायां नवमस्कन्धे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

नाभागो नभगापत्यं यं ततः भ्रातरं कविम् । यविष्ठं व्यभजन् दायं ब्रह्मचारिणमागतम् ॥ १ ॥

भजाम पितरं तव । त्वाममायास्तवामाहूमां पुत्रकृतदाहया ॥ २ ॥

इमे सुमेधसः । पठ पठमुपेयाह कवे मुह्यन्ति कर्मणि ॥ ३ ॥

तास्त्व शस्य सृक्ते द्वे वैश्वदेवे महात्मन । ते स्वयन्ती घन सध्रपरिशेषितमात्मन ॥ ४ ॥
 दास्यन्ति तेऽय तान् गच्छ तथा स कृतवान् यथा । तस्मै दत्त्वा ययुः स्वर्गं ते सध्रपरिशेषितम् ॥ ५ ॥
 त कश्चित् स्वीकरिष्यत पुरुष कृष्णदर्शन । उवाचोत्तरतोऽभ्येत्य ममेद वास्तुकवसु ॥ ६ ॥
 ममदमृषिभिर्दत्तमिति तर्हि स मानव । स्यान्नौ ते पितरि प्रश्न पृष्टवान् पितर तथा ॥ ७ ॥
 यशवास्तुगत सर्वमुच्छिष्टमृषय कश्चित् । चतुर्विभाग इद्राय स देव सर्वमर्हति ॥ ८ ॥
 नाभागस्त प्रणम्याह तवेद्य किल वास्तुकम् । इत्याह मे पिता ब्रह्मञ्छिरसा त्वा प्रसादये ॥ ९ ॥
 यत् ते पितावदद् धर्मं त्व च सत्य प्रभापसे । ददामि ते मन्त्रद्वये ज्ञान ब्रह्म सनातनम् ॥ १० ॥
 गृहाण द्रविण दत्त मन्त्रे परिशेषितम् । इत्युक्तवान्तर्हितो रुद्रो भगवान् सत्यवत्सल ॥ ११ ॥
 य एतत् सस्मरेत् प्रातः साय च मुसमाहित । कथिर्भवति मन्त्रो गति चैव तयाऽऽत्मन ॥ १२ ॥
 नाभागादम्बरीषोऽभू महाभागवत कृती । नास्पृशद् ब्रह्मज्ञानोऽपि य न प्रतिहृत कश्चित् ॥ १३ ॥

राजोवाच

भगवच्छ्रोतुमिच्छामि राजपेक्षस्य धीमत । न प्राभूद् यत्र निमुक्तो ब्रह्मदण्डो दुरत्यय ॥ १४ ॥

श्रीशुक उवाच

अम्बरीषो महाभाग सप्तद्वीपवता महीम् । अव्यया च श्रिय लब्ध्या विभव चातुल भुवि ॥ १५ ॥
 मेनेऽतिदुर्लभ पुसा सर्वे तत् स्वप्नसस्तुतम् । विद्वान् विमवनिवाण तमो विद्यति यत् पुमान् ॥ १६ ॥
 वासुदेवे भगवति तद्भवेपु च साधुषु । प्राप्तो भाव पर विश्व येनेद लोष्टवत् स्मृतम् ॥ १७ ॥

स वै मन कृष्णपदारविन्दयोर्वचांसि वैकुण्ठगुणानुवर्णने ।

करो हरेमन्दिरमार्जनादिषु श्रुति चकाराच्युतसत्कथोदये ॥ १८ ॥

मुकुन्दलिङ्गालयदर्शने दृश्ये तद्भृत्यगाप्रस्पर्शेऽङ्गसङ्गमम् ।

प्राण च तत्पादसरोजसौरभे श्रीमत्तुलस्या रसना तदर्पिते ॥ १९ ॥

पादौ हरे क्षेत्रपदानुसर्पणे शिरो हृषीकेशपदाभिवन्दने ।

काम च दात्येन तु कामकाम्यया यथोत्तमश्लोकजनाश्रया रति ॥ २० ॥

एव सदा कर्मकलयमात्मन परेऽधिपते भगवत्यघोक्षजे ।

सवात्मभाव विदध महीमिमा तन्निष्ठविप्राभिहित शशाङ्क ॥ २१ ॥

इजेऽश्वमेधैरधियशमीश्वर महाविभूत्योपचिताङ्गदक्षिणे ।

ततैर्वसिष्ठासितगौतमादिभिर्धन्वन्त्यभिख्योतमखौ सरस्वतीम् ॥ २२ ॥

यस्य ऋष्यु गीवाः सदस्या श्रुतिजो जना । तुल्यरूपाश्चानिभिप्राव्यदृश्यन्त मुवाच स ॥ २३ ॥

स्वर्गो न प्रार्थितो यस्य मनुजैरमरप्रिय । शृण्वन्निरुपगायद्भिर्भक्तमश्लोकचेष्टितम् ॥ २४ ॥

अमर्दयन्ति तान् कामा स्ताराव्यपरिभाविता । दुर्लभा नापि सिद्धाना मुकुन्द हृदि पश्यत ॥ २५ ॥

स ह्यय भक्तियोगेन ततोयुक्तेन पार्षिय । स्वधर्मेण हरिं प्रीणन् सन्नान् स्याच्छनेजहो ॥२६॥

गृहेषु दारेषु सुतेषु बन्धुषु द्विपोत्तमस्यन्दनवाजिपतिषु ।

अक्षय्यरत्नाभरणायुधादिष्वनन्तकोशेष्वकरोदस मतिम् ॥ २७ ॥

वत्सा नदादरिश्चक्र प्रत्यनीकभयावहम् । एकान्तभक्तिभावेन प्रीतो भृत्याभिरक्षणम् ॥२८॥

आरिराघयिषु कृष्णमहिष्या तुल्यशीलया । युक्तं स्यात्तर वीरो दधार द्वादशीव्रतम् ॥२९॥

व्रतान्तं कार्तिके मासि त्रिरात्र समुपोषित । स्नात कदाचित् कालिन्द्या हरिं मधुवनेऽर्चयत् ॥३०॥

महाभिरैकविधिना सर्वोपस्करसपदा । अभियिच्याम्बराकल्पैर्गन्धमाल्यार्हणादिभि ॥३१॥

व्रतान्तरभावेन पूजयामास केशवम् । ब्राह्मणाश्च महाभागान् सिद्धायानपि भक्ति ॥३२॥

गवाश्चमयिषाणीना रूप्याङ्ग्रीणा मुवाससाम् । पय शीलवयोरूपवत्सोपस्करसम्पदाम् ॥३३॥

प्रादिशोत् साधुविप्रेभ्यो गृहेषु न्युन्दानि पट् । भोजयित्वा द्विजानप्रे स्वादन्नं गुणवत्तमम् ॥३४॥

लब्धशमैरनुज्ञात पारणायोपचक्रमे । तस्य तर्ह्यतिथिं साक्षाद् दुर्वासा भगवानभूत् ॥३५॥

तमानर्चातिथिं भूष प्रत्युत्थानासनाहर्णे । यथाचेऽभ्यवहाराय पादमूलमुपागत ॥३६॥

प्रतिनन्द्य स तद्याञ्जा कर्तुमावश्यकं गत । निमज्ज बृहद्भ्यायन् कालिन्दीवलिखे शुभे ॥३७॥

मुहूर्ताभावशिष्टाया द्वादस्या पारणं प्रति । चित्तयामास धर्मशो द्विजैस्तद्वर्मसङ्कटे ॥३८॥

ब्राह्मणातिक्रमे दोषो द्वादस्या यदपारणे । यत्कृत्वा साधु मे भूयादधर्मो वा न मा स्पृशेत् ॥३९॥

अभ्यमसा केवलेनाय करिष्ये व्रतपारणम् । प्राहुरभक्षणं विप्रा ह्यशितं नाशितं च तत् ॥४०॥

इत्यप प्राश्य राजर्षिभ्यन्तयन् मनसाऽन्युतम् । प्रत्यचष्ट कुरुभेष्टं द्विजागमनमेव स ॥४१॥

दुर्वासा यमुनाकूलात् कृतावश्यकं आगत । राजाभिनन्दितस्तस्य बुधे चेष्टितं विषया ॥४२॥

मन्युना प्रचलद्वात्रो भुक्कुटीकुटिलानन । बुभुक्षितश्च सुतरा कृताञ्जलिमभापत ॥४३॥

अहो अस्य नृशस्य श्रियोन्मत्तस्य पश्यत । धर्मव्यतिक्रमं विष्णोरभक्तस्येशमानिन ॥४४॥

यो मामतिथिमायातमातिथ्येन निमन्य च । अदत्त्वा भुक्त्वास्तस्य सद्यस्ते दर्शये फलम् ॥४५॥

एव तुवाण उरुकृत्य जटा रोपविदीपित । तथा स निर्ममे तस्मै कृत्वा कालानलोपमाम् ॥४६॥

तामापतन्तीं ज्वलतीमसिहस्ता पदा भुवम् । वेपथ्वन्तीं समुद्रीक्ष्य न च चाल पदान्नुप ॥४७॥

प्राग्दिष्टं भृत्यरक्षाया पुरुषेण महात्मना । ददाह कृत्वा ता चक्र कुड्माहिमिव पावक ॥४८॥

तदभिद्रवदुद्दीप्य स्वप्रयासं च निष्फलम् । दुर्वासा दुद्रुवे भीतो दिक्षु प्राणपरीप्सया ॥४९॥

तमन्वधावद् भगवद्रथाङ्गं दावामिबद्धतशितो यथाहिम् ।

तथानुपक्तं मुनिरीक्षमाणो गुडां विविधुः प्रसन्नः मेरो ॥५०॥

योगेन यमाविवरान् समुद्रोत्थान् सपालास्त्रिदिवगतं स ।

यतो घावति तत्र तत्र सुदर्शनं दुष्प्रसङ्गं ददर्श ॥५१॥

अलब्धनाथ स यदा कुतश्चित् सप्रज्ञचित्तोऽरण्येवमाण ।

देव विरिञ्च समगादिधातस्त्राह्यात्मयानेऽजिततेजसो माम् ॥ ५२ ॥

ग्रह्योवाच

स्यान मदीय सहविश्रमेतत् श्रीदावसान द्विपार्थसहे ।

भ्रूमङ्गमात्रेण हि सन्दिग्धोऽऽकालात्मनो यस्य तिरोभविष्यति ॥ ५३ ॥

अह भवो दक्षभृगुप्रधाना प्रवेशभूतेशमुरेशमुख्या ।

सर्वे वय यन्नियम प्रपन्ना मूर्ध्वर्षित लोकहित वक्षाम ॥ ५४ ॥

प्रत्याख्यातो विरिञ्चेन विष्णुचक्रोपतापित । दुवाषा शरण यात सर्वे त्रैलोक्यात्मिनम् ॥ ५५ ॥

श्रीरुद्र उवाच

वय न तात प्रभवाम भूम्नि यस्मिन् परेऽन्येऽप्यजजोवकोशा ।

भवन्ति काले न भवन्ति हीदृशा सहस्रशो यत्र वय भ्रमाम ॥ ५६ ॥

अह सनत्कुमारश्च नारदो भगवानज । कपिलोऽपान्तरतमो देवलो धर्म आशुरि ॥ ५७ ॥

मरीचिप्रमुखाश्चान्ये सिद्धेश पारदर्शना । विदाम न वय सर्वे यन्माया माययाऽऽवृता ॥ ५८ ॥

तस्य विश्वेश्वरस्येदं शर्जं दुर्विषहं हि न । तमेव शरण याहि हरिस्ते श विभास्यति ॥ ५९ ॥

ततो निराशो दुवाषा पद भगवतो ययौ । वैकुण्ठाख्ययदभ्यास्ते श्रीनिवास धिया सह ॥ ६० ॥

सन्दह्यमानोऽजितशस्त्रबहिना तत्पादमूले पतित सवेपथु ।

आहाच्युतानन्त सदीप्सित प्रभो कृतागस माव हि विदवभावन ॥ ६१ ॥

अजानता ते परमानुभाव कृत मयाधं भवत प्रियाणाम् ।

विधेहि तस्यापचिति विषातमुच्येत यन्नाम्युदिते नारकोऽपि ॥ ६२ ॥

श्रीभगवानुवाच

अह भक्तपराधीनो ह्यस्वतत्र इव द्विज । साधुभिर्मस्तद्वदवो भक्तैर्मक्तजनप्रिय ॥ ६३ ॥

नाहमात्मानमाशासे मद्भक्तौ साधुभिर्विना । भ्रिय चात्यन्तिकीं ब्रह्मन् येषा गतिरह परा ॥ ६४ ॥

येदारागारपुत्रास्तान् प्राणान् वित्तमिमपरम् । हित्वा मा शरण याता कथं तास्त्यक्तुमुत्सहे ॥ ६५ ॥

मयि निर्वद्धहृदया साधव समदर्शनाः । वशीकुर्वन्ति मामक्त्या सत्स्त्रिय सत्यतिथया ॥ ६६ ॥

मत्सेवया प्रतीत च सालोक्यादिचतुष्टयम् । नेच्छन्ति सेवया पूर्णां कुतोऽन्यत् कालविद्रुतम् ॥ ६७ ॥

साधवो हृदय मल्ल साधूना हृदय त्वहम् । मदन्यत् ते न जानन्ति नाह तेभ्यो मनागपि ॥ ६८ ॥

उपाय कथयिष्यामि तव विप्र शृणुष्व तत् । अयं ह्यात्माभिचारस्ते यतस्त यातु वै भवान् ।

साधुषु प्रहित तेज प्रहर्तुं कुर्वतेऽशिवम् ॥ ६९ ॥

विद्या च विप्राणा नि श्रेयसकरे उभे । ते एव दुर्विनीतस्य कल्येते कर्तुरन्यथा ॥ ७० ॥

ब्रह्मसद् गच्छ भद्रं ते नाभागतनय नृपम् । क्षमापय महाभाग तत शान्तिर्भविव्यति ॥७१॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा सहिताया नवमस्कन्धेऽम्बरीषचरिते चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एव भगवताऽऽदिष्टो दुर्वासाश्चक्रतापित । अम्बरीषमुपावृत्य तत्पादौ दुःखितोऽग्रहीत् ॥ १ ॥
तस्य सोऽयमन वीक्ष्य पादस्पर्शविरजित । अस्तावीत् तद्वरेरस्र कृपया पीडितो भृशम् ॥ २ ॥

अम्बरीष उवाच

त्वमग्निर्भगवान् सूर्यस्त्व सोमो ज्योतिषापतिः । त्वमापस्त्व क्षितिर्व्योम वायुमात्रेन्द्रियाणि च ॥ ३ ॥
सुदर्शनं नमस्तुभ्य सहस्रारान्युतप्रिय । सर्वास्त्रघातिन् विप्राय स्वस्ति भूया इडस्पते ॥ ४ ॥
त्वधर्मस्त्वमृतसत्य त्व यज्ञोऽखिलयज्ञभुक् । त्व लोकपाल सर्वात्मा त्व तेज पौरुष परम् ॥ ५ ॥

नमः सुनाभाखिलधर्मसेतवे ह्यधर्मशीलासुरधूमकेतवे ।

त्रैलोक्यगोपाय विशुद्धवर्चसे मनोजवायान्तकर्मणे शृणु ॥ ६ ॥

त्वत्तेजसा धर्ममयेन सहित तम प्रकाशश्च धृतो महात्मनाम् ।

दुरत्ययस्ते महिमा गिरा पते त्वद्रूपमेतत् सदसत् परावरम् ॥ ७ ॥

यदा विसृष्टस्त्वमनजनेन वै बल प्रविष्टोऽजित दैत्यदानवम् ।

बाहूदरोर्वड्ग्रिशिरोधराणि वृक्कणन्नख प्रघने विराजसे ॥ ८ ॥

स त्व जगत्त्राण खलप्रहाणये निरूपित सर्वसहो गदाभृता ।

विप्रस्य चासत्कुलदैवहेतवे विधेहि भद्र तदनुग्रहो हि न ॥ ९ ॥

यद्यस्ति दत्तमिष्ट वा स्वधर्मो वा स्वनुष्ठित । कुलनो विप्रदैव चेद् द्विजो भवतु विज्वर ॥१०॥

यदिनो भगवान् प्रीत एक सर्वगुणाश्रय । सर्वभूतात्मभावेन द्विजो भवतु विज्वर ॥११॥

श्रीशुक उवाच

इति सन्तुषतो राज्ञो विष्णुचक्र सुदर्शनम् । अशाम्यत् सर्वतो विप्र प्रदहद् राजयाञ्जया ॥१२॥

समुक्तोऽज्जाग्रितापेन दुवासा स्वस्तिमास्तत । प्रयशस तमुर्वोश युञ्जान परमाश्रिय ॥१३॥

दुर्वासा उवाच

अहो अनन्तदासाना महत् हृष्टमद्य मे । कृतागसोऽपि यद् राजन् मङ्गलानि समीहसे ॥१४॥

दुष्कर कोनु साधूना दुस्त्यजो वा महात्मनाम् । ये सृष्टीतो भगवान् सात्वतामूपभो हरि ॥१५॥

यन्नामश्रुतिमारेण पुमान् भवति निर्मल । तस्य तीयपद किं वा दासानामवशिष्यते ॥१६॥

राजन् दुर्वासाऽहं त्वयातिकरुणात्मना । मदघपृष्ठत कृत्वा प्राणा यमेऽभिरक्षिता ॥१७॥

प्रत्यागमनकाङ्क्षया । चरणायुपसृष्ट प्रसाद्य समभोजयत् ॥१८॥

सोऽश्विस्वाऽऽहतमानीतमातिथ्य सार्वकामिकम् । तृप्तात्मा नृपतिं प्राह भुज्यतामिति सादरम् ॥ १९ ॥
 प्रीतोऽस्म्यनुगृहीतोऽसि तव भागवतस्य वै । दशनस्पर्शनालापेरातिथ्येनात्ममेघसा ॥ २० ॥
 कमावदातमेतत् ते गायन्ति स्व स्त्रियो मुहु । कीर्तिं परमपुण्या च कीर्तयिष्यति भूरियम् ॥ २१ ॥

श्रीशुक उवाच

एव सकीर्ण राजान दुर्वासा परितोषित । ययौ विहायसाऽऽमन्य ब्रह्मलोकमद्वैतकम् ॥ २२ ॥
 सक्त्वोऽज्यगात् तावद् यावता नागतो गत । मुनिस्तद्दर्शनाकाङ्क्षो राजान्भक्षो बभूव ह ॥ २३ ॥
 गते च दुर्वाससि सोऽम्बरीषो द्विजोपयोगातिपवित्रमाहरत् ।
 श्रुत्पर्विमोक्ष व्यसन च बुद्ध्वा मेने स्ववीर्यं च परान्भावम् ॥ २४ ॥
 एवविधानेकगुण स राजा परात्मनि ब्रह्मणि वासुदेव ।
 क्रियारुलपे समुवाह भक्तिं ययाऽऽविरिञ्चयान् निरयाश्चकार ॥ २५ ॥
 जयाम्बरीपस्तनयेषु राज्य समानशीलेषु विसृज्य धीर ।
 वन विवेशात्मनि वासुदेवे मनो दधद् ध्वस्तगुणप्रवाह ॥ २६ ॥
 इत्येतत् पुण्यमाख्यानमम्बरीषस्य भूपते । सङ्कीर्तयन्ननुध्यायन् भक्तो भगवतो भवेत् ॥ २७ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्या सद्गितायां नवमस्कन्धेऽनराधचरित नाम पञ्चमोऽध्याय ॥ ५ ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

विरूप केतुमान्छम्भुरम्बरीषमुताह्वय । विरूपात् पृषदश्वोऽभूत् तत्पुत्रस्तुरयीतर ॥ १ ॥
 रयीतरस्याप्रजस्य भार्याया तत्तत्रेऽयित । अद्विरा जनयामास ब्रह्मवर्चस्विन सुतान् ॥ २ ॥
 एते क्षेत्रे प्रसूता वै पुनस्त्वाद्विरसा स्मृता । रयीतराणां प्रवरा क्षत्रोपेता द्विजातय ॥ ३ ॥
 क्षुबतस्तु मनोज्ञे इक्ष्वाकुर्माणत सुत । तस्य पुत्रशतज्येष्ठा विकुक्षिनिमिदण्डका ॥ ४ ॥
 तेषां पुरस्तादभवत्तार्यावर्ते नृपा नृप । पञ्चविंशति पश्चाच्च त्रयो मध्ये परेऽन्यत ॥ ५ ॥
 स एकदाष्टकाभादे इक्ष्वाकु मुतमादिशत् । मासमानीयतामेध्य विकुक्षे गच्छ माचिरम् ॥ ६ ॥
 तयेतिस वन गत्वा मृगान् इत्वा क्रियार्हणान् । श्रातो बुभुक्षितो वीर शश चाददपरस्मृति ॥ ७ ॥
 शेष निवेदयामास पित्रे तेन च तद्गुरु । चोदित प्रोक्षणायाह दुष्टमेतदकर्मकम् ॥ ८ ॥
 ज्ञात्वा पुत्रस्य तत् कर्म गुरुणाभिहित नृप । देशान्नि सारयामास सुत त्यक्तविधिं वप ॥ ९ ॥
 स ह विप्रेण सवाद जापकेन समाचरन् । त्यक्त्वा कलेवर योगी स तेनावाप यत्परम् ॥ १० ॥
 पितर्युपरतेऽन्येत्य विकुक्षि पृथिवीमिमाम् । शाशदीजे हरिं यज्ञे शशद इति विभूत ॥ ११ ॥
 पुरञ्जयस्तस्य सुत इन्द्रबाह इतीरित । कङ्कस्य इति चाप्सुक शृणु नामानि कर्मणि ॥ १२ ॥
 आसीत् समरो देवानां सह दानवै । पार्ष्णिप्राहो वृतो वीरो देवैर्देत्यपराजितै ॥ १३ ॥

श्वनाद् देवदेवस्य विष्णोर्विश्वात्मान प्रभो । वाहनत्वं वृत्तस्य बभूवेद्रो महादृप ॥१४॥
 स घनद्रो घनुरिद्व्यनादाय विशिषाण्डिता । स्तुयमान समादह्य युयुत्सु ककुदिस्थित ॥१५॥
 वज्रस्यऽऽयायितो विष्णो पुरुषस्य परात्मन । प्रतीच्यादिशि दैत्याना न्यवृणत् प्रिददौ पुरम् ॥१६॥
 सस्य चाभूत् प्रधन तुमुल लोमहर्षणम् । यमाय भलैरनयद् दैत्यान् येऽभिययुर्मृधे ॥१७॥
 त्सेऽप्राताभिमुग्र युगातामिमिवोत्सवणम् । विसृज्य दुद्रुमुर्देत्याह यमाना स्वमालयम् ॥१८॥
 जित्वा पुर धन सर्वे सधीक यज्ञपाणये । प्रत्ययच्छत् सराजपिरिति नामभिराहृत ॥१९॥
 पुरश्चरस्य पुत्रोऽभूदनेनास्तत्सुत शृणु । विश्वरन्ध्रस्ततश्च द्रो युवनाश्वस्तत्सुत ॥२०॥
 शाबस्तत्सुतो येन शाबस्ती निर्ममे पुरी । रुहदशस्तु शाबस्तिस्तत कुबलयाश्वक ॥२१॥
 स प्रियार्थमुतङ्कस्य धुन्धुनामामुर बली । सुतानामेकविंशत्या सहस्रैरहनद् वृत ॥२२॥
 धुन्धुमार इति ख्यातस्तत्सुतास्ते च जज्वलु । धुन्धोर्मुलाग्निना सर्वे त्रय एवावशेषिता ॥२३॥
 ददाश्व कपिलाश्वश्च भद्राश्व इति भारत । ददाश्वपुत्रो हर्यश्वो निकुम्भस्तत्सुत स्मृत ॥२४॥
 बर्हणाश्वो निकुम्भस्य कृशाश्वोऽयास्य सेनजित् । युवनाश्वोऽभवत् तस्य सोऽनपत्यो वनगत ॥२५॥
 भार्याद्यतन निर्विषण शृणुयोऽस्य कृपालव । शृष्टिं स्म वर्तयाञ्चतुरैर्न्द्रां ते सुसमाहिता ॥२६॥
 राजा तद् यज्ञसदन प्रविष्टो निधि तर्पित । दृष्ट्वा शयानान् विप्रास्तान् पपोमन्त्रजलस्वयम् ॥२७॥
 उरियतास्ते निशाम्याय व्युदरु कलश प्रभो । पप्रच्छु कस्य कर्मेद पीत पुसवन जलम् ॥२८॥
 राक्ष पीत विदिश्वाय ईश्वरप्रदितेन ते । ईश्वराय नमश्चतुरहो दैवबल बलम् ॥२९॥
 तत काल उपावृत्ते कुक्षि निर्भिद्य दक्षिणम् । युवनाश्वस्य तनयश्चक्रवर्ती जजान ह ॥३०॥
 स धास्यति कुमारोऽय स्तन्य रोरुयते भृशम् । मा धाता वत्स मारोदीरितीन्द्रो देशिनीमदात् ॥३१॥
 न ममार पिता तस्य विप्रदेवप्रसादत । युवनाश्वोऽय तत्रैव तपसा सिद्धिमन्वगात् ॥३२॥
 त्रशदस्युरितीन्द्रोऽङ्ग विदधे नाम तस्य वै । यस्मात् प्रसन्ति ह्युद्दिमा दस्यवो रावणादय ॥३३॥
 यौवनाश्वोऽय मान्धाता चक्रवर्त्यवर्नी प्रभु । सप्तद्वीपवतीमेक शशाङ्गान्युततेजसा ॥३४॥
 इज्ञे च यज्ञ क्रतुभिरात्मविद् भूरिदक्षिणे । सर्वदेवमय देव सर्वात्मकमतीन्द्रियम् ॥३५॥
 द्रव्य मन्त्रो विधिर्यशो यजमानस्तपस्त्वज । धर्मो देशश्च कालश्च सर्वमेतद् यदामकम् ॥३६॥
 यावत् सूर्य उदेति स्म यावच्च प्रतितिष्ठति । सर्वे तद्यौवनाश्वस्य मान्धातु क्षेत्रमुच्यते ॥३७॥
 शशविन्दोदुहितरि बिन्दुमत्यामघा नृप । पुरुकुत्समम्बरीष मुचुकुन्द च योगिनम् ।
 तेपा स्वसार पञ्चाद्यत् सोभरिं बन्निरे पतिम् ॥ ३८ ॥
 यमुनान्तर्जले मग्नस्तप्यमान परन्तप । निर्धृतिं मीनराजस्य वीक्ष्य मैथुनधमिण ॥३९॥
 जातस्पृहो नृप विप्र कन्यामेकामयाचत । सोऽप्याह गृह्यता ब्रह्मन् काम कन्या स्वयवरे ॥४०॥
 स जरठोऽयमसम्मत । बलीपलित एजल इत्यह प्रत्युदाहृत ॥

साधयिष्ये तथाऽऽत्मानं सुरस्त्रीणामपीप्सितम् । किं पुनमनुजेन्द्राणामिति व्यवसितं प्रभु ॥४२॥
मुनिं प्रवेक्षितं क्षत्राकन्यात् पुरमुद्दिमतम् । वृत्तश्च राजकन्यामिरेकः पञ्चाशता वर ॥४३॥
तासां कलिरभूद् भ्यास्तदर्थेऽनोद्यौ सौहृदम् । ममानुरूपो नाय व इति तद्व्रतचेतसाम् ॥४४॥

स बद्धचस्ताभिरपारणीयतप भियानर्प्यपरिच्छदयु ।

गृहयु नानोपवनामलग्भ सर सु सौगन्धिककाननेषु ॥ ४५ ॥

महाहृदय्यासनवजभरणक्षानानुलेपाभ्यवहारमात्यये ।

स्वल्ङ्कृतस्त्रीपुरुषयु नित्यदा रेमेऽनुगायद्विजभृङ्गवन्दिषु ॥ ४६ ॥

यद्गार्हस्थ्यं तु सवीक्ष्य सप्तद्वीपवतीपति । विस्मितं स्तम्भमजहात् सावभौमभियान्वितम् ॥४७॥

एव गृहेश्वभिरतो विषयान् विविधैः सुरैः । सेवमानो न चातुष्यदाज्यस्तोत्रैरिवानल ॥४८॥

स कदाचिदुपासीन आत्मापङ्कजमात्मन । ददर्श बहृचाचार्यो मीनसङ्गसमुत्थितम् ॥४९॥

अहो इमं पश्यत मे विनाश तपस्विन सचरितव्रतस्य ।

अन्तजले वारिचरप्रसङ्गात् प्रच्यवित ब्रह्म चिर धृत यत् ॥ ५० ॥

सङ्गत्यजेत मिथुनमतिनां मुमुक्षु सर्वात्मनान विस्जृम्भेद् बहिरिन्द्रियाणि ।

एकश्चरन् रहसि चित्तमनन्त इरो युञ्जीत तद्व्रतिषु साधुषु चेत् प्रसङ्ग ॥ ५१ ॥

एकस्तपस्व्यहमयाग्भसि मत्स्यसङ्गात् पञ्चाशदासमुत् पञ्चसहस्रर्गम् ।

नान्तं व्रजाश्रुभयकृत्यमनोरथाना मायागुणैर्हृतमतिर्विषयेऽर्थाभाव ॥ ५२ ॥

एवं वसन् गृहे कालं विरक्तो यासमास्थित । धनं जगामानुययुस्तत्त्वान्य पतिदेवता ॥५३॥

तत्र तपवा तपस्तीक्ष्णमात्मकश्चनमात्मवान् । सदैवाग्निभिरात्मानं युयोज परमात्मनि ॥५४॥

ता स्वपत्युर्महाराजनिरीक्ष्याध्यात्मिकीं गतिम् । अन्वीयुस्तत्प्रभावेण अग्निं शान्तमिवाग्निं ॥५५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्षा संहितायां नवमस्कन्धे श्रीमर्थास्थाने षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

माधातु पुत्रप्रवरो योऽम्बरीष प्रकीर्तित । पितामहेन प्रवृत्तो योवनाश्वश्च तत्सुत ।

हारीतस्तस्य पुत्रोऽभूमाधातुप्रवरा इम ॥ १ ॥

नमदा भ्रातृभिर्दत्ता पुरुकुत्साय योरग्रे । तथा रसातलं नीतो भुजगेन्द्रप्रयुक्तया ॥ २ ॥

गणधर्मानवधीचत्र ब यान् वै विष्णुशक्तिधृक् । नागालङ्घनवर सर्पादभयं सरतामिदम् ॥ ३ ॥

श्वहस्यु पौष्टकुतो योऽनरण्यस्य देहकृत् । हयैश्वस्तत्सुतस्तत्सादरुणोऽयं त्रिव बन् ॥ ४ ॥

तस्य सत्यव्रत पुत्रश्चिशङ्कुरिति विवृत । प्रातश्चाण्डालताशापाद्गुरो कौशिकतेजसा ॥ ५ ॥

सगरीरो गत स्वर्गमद्यापि दिवि दृश्यते । पातिवोऽवाक्शिरा देवैस्तेनैव स्तम्भितो बलात् ६
 ऋगङ्गवो हरिश्चन्द्रो विश्वामित्रवसिष्ठयो । यन्निमित्तमभूद् युद्ध पक्षिणोर्वहुवार्पिकम् ॥ ७ ॥
 सोऽनपत्यो विपण्णात्मा नारदस्योपदेशत । वरुण शरण यात पुत्रो मे जायता प्रभो ॥ ८ ॥
 यदि वीरो महाराज तेनैव त्वा यजे इति । तथेति वरुणेनास्य पुत्रो जातस्तु रोहित ॥ ९ ॥
 जात सुतो ह्यनेनाङ्ग मा यजस्वेति सोऽब्रवीत् । यदा पशुर्निर्देश स्यादय मेघ्यो भवेदिति ॥ १० ॥
 निर्देशे च स आगत्य यजस्वेत्याह सोऽब्रवीत् । दन्ता पशोर्यजायेरन्नय मेघ्यो भवेदिति ॥ ११ ॥
 जाता दन्ता यजस्वेति स प्रत्याहाय सोऽब्रवीत् । यदा पतन्त्यस्य दन्ता अय मेघ्यो भवेदिति ॥ १२ ॥
 पशोर्निपतिता दन्ता यजस्वेत्याह सोऽब्रवीत् । यदा पशो पुनर्दन्ता जायन्तेऽयपशु शुचि ॥ १३ ॥
 पुनर्जाता यजस्वेति स प्रत्याहाय सोऽब्रवीत् । सानाहिको यदा राजन् राजन्योऽयपशु शुचि १४
 इति पुत्रानुरागेण स्नेह्यन्निवचेतसा । काल वञ्चयता त तमुक्तो देवस्तमैक्षत ॥ १५ ॥
 रोहितस्तदभिजाय पितु कर्म चिकीर्षितम् । प्राणप्रेम्सुर्धनुष्पाणिररण्य प्रत्यपद्यत ॥ १६ ॥
 पितर वरुणप्रस्त श्रुत्वा जातमहोदरम् । रोहितो ग्राममेयाय तमिन्द्र प्रत्यपेक्षत ॥ १७ ॥
 भूमे पर्यटन पुण्य तीर्थक्षेत्रनिषेवणै । रोहितायादिशच्छक्र सोऽप्यरण्येऽवसत्समाम् १८
 एव द्वितीये तृतीये चतुर्थे पञ्चमे तथा । अभ्येत्याभ्येत्य स्यविरो विप्रो भृत्वाऽऽह वृत्रहा १९
 षष्ठ्यवत्सर तत्र चरित्वा रोहित पुरीम् । उपव्रजजजीगर्तादकीर्णा मध्यम सुतम् ॥ २० ॥
 शुन शेष पशु पित्रे प्रदाय समवन्दत । तत पुरुषमेधेन हरिश्चन्द्रो महायशा ॥ २१ ॥
 मुक्तोदरोऽयजद्देवान् वरुणादीन् महत्कथ । विश्वामित्रोऽमवत् तस्मिन् होता चाध्वर्युरात्मवान् ॥ २२ ॥
 जमदग्निरभूद् ब्रह्मा वसिष्ठोऽयास्यसामग । तस्मै तुष्टो ददाविन्द्र शतक्रौम्भमय रयम् ॥ २३ ॥
 शुन गेपस्य माहात्म्यमुपरिष्ठात्प्रचक्षते । सत्यसारा धृतिं दृष्ट्वा सभार्यस्य च भूपते ॥ २४ ॥
 विश्वामित्रो भृश प्रीतो ददावविहता गतिम् । मन पृथिव्या तामद्भिस्तेजसापोऽनिलेन तत् ॥ २५ ॥
 ते वायु धारयस्तच्च भूतादौ त माहात्मनि । तस्मिज्ज्ञानकला ध्यात्वा तयाज्ञान विनिर्दहन् ॥ २६ ॥
 हित्वा ता स्वेन भावेन निवाणमुखसविदा । अनिर्देश्याप्रतर्क्येण तस्यौ विव्वस्तवन्धन ॥ २७ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्या संहितायां नवमस्कन्धे हरिश्चन्द्रोपाख्यान नाम सप्तमोऽध्याय ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः श्रीसेतुः

श्रीशुक उवाच

श्रीश्रीः ॥

रहितो रोहितमुतश्चम्पस्तस्मादिनिर्मिता । चम्पापुरी सुदेवोऽतो विजयो यस्य चात्मज ॥ १ ॥
 भवत्स्तमुतस्तस्माद् दृक्कलस्यापि बाहुक । सोऽरिभिर्हृतभू राजा सभार्या वनमाविशत् ॥ २ ॥
 बृद्ध तं पश्यता प्राप्तं भक्षिष्यन् भक्षिष्यती । और्वेण जानताऽऽत्मानं प्रजावन्त निवारिता ॥ ३ ॥
 आशयास्यै सपत्नीभिर्गौरा दधौऽन्धरा एह । एह तेनैव सजात सगराख्यो महायशा ॥ ४ ॥

सगरश्चक्रवर्त्यासीत् सागरो यत्सुते कृत । यस्तालजङ्घान्यवनाञ्छकान् देहयववरान् ॥ ५ ॥
 नावधीद् गुरुवाक्येन चक्रे विकृतवेणिण । मुण्डाञ्छमधुघरान् काश्चि-मुक्तकेशार्धमुण्डितान् ॥ ६ ॥
 अनन्तर्वासस काश्चिदबहिर्वाससोऽपरान् । सोऽश्वमेधैरयजत सर्ववेदसुरात्मकम् ॥ ७ ॥
 और्वोपदिष्टयोगेन हरिमात्मानमीश्वरम् । तस्योत्सृष्ट पशु यज्ञे जहाराश्च पुरदरः ॥ ८ ॥
 सुमत्यास्तनया दत्ता पितुरादेशकारिण । हयमन्वेपमाणास्ते समन्तान्यखनन्महीम् ॥ ९ ॥
 प्रागुदीच्या दिशि हय ददृशु कपिलान्तिके । एष वाजिहरश्चौर आस्ते मीलितलोचन ॥ १० ॥
 ह यता ह यता पान इति पष्टिसहस्रिण । उदायुधा अभिययुर्गन्मिमेष तदा मुनि ॥ ११ ॥
 स्वशरीराग्निना तावमहेन्द्रद्वृतचेतस । महद्व्यतिक्रमहता भस्मादभवन्क्षणात् ॥ १२ ॥

न साधुवादो मुनिकोपभर्जिता नृपेन्द्रपुत्रा इति सत्त्वधामनि ।

कथ तमो रोपमय विभाव्यते जगत्सवित्रात्मनि रो रजो भुव ॥ १३ ॥

यस्येरिता साख्यमयी ददेह नौयया मुमुक्षुस्तरते दुरत्ययम् ।

भवार्णव मृत्युपथ विपश्चित परात्मभूतस्य कथ पृथक्काति ॥ १४ ॥

योऽसमञ्जस इत्युक्त स केशि-या नृपात्मज । तस्य पुत्रोऽशुमान् नाम पितामहहिते रत ॥ १५ ॥
 असमञ्जस आत्मान दशयज्ञसमञ्जसम् । जातिसर पुरासङ्गाद्योगी योगाद्विचालित ॥ १६ ॥
 जाचरन् गर्हित लोके ज्ञातीना कर्म विप्रियम् । सरत्वा क्रीडतो बालान् प्रास्यतुद्वेजयञ्जनम् ॥ १७ ॥
 एववृत्त परित्यक्त पिना स्नेहमपोह वै । योगैश्वर्येण बालास्तान् दर्शयित्वा ततो ययौ ॥ १८ ॥
 जयोध्यावासिन सर्वे बालकान् पुनरागतान् । दृष्ट्वा विषिसिरे राजन् राजा चाप्यन्वतप्यत ॥ १९ ॥
 अशुमाश्वोदितो राक्ष तुरङ्गान्वेषणे ययौ । पितृव्यखातानुपय भस्मान्ति ददृशे हयम् ॥ २० ॥
 तत्रासीन मुनि वीक्ष्य कपिलाख्यमधोक्षजम् । अस्तीतु समाहितमना प्राञ्जलि पणतो महान् ॥ २१ ॥

अशुमानुवाच

न पश्यति त्वा परमात्मनोऽज्जितो न बुध्यतेऽद्यापि समाधियुक्तिभि ।

कुतोऽपरे तस्य मन शरीरधीविसर्गसृष्टा वयमप्रकाशा ॥ २२ ॥

ये देहभाजस्त्रिगुणप्रधाना गुणान् विपश्यन्त्युत वा तमश्च ।

यमायया मोहितचेतसस्ते विदु स्वसस्थ न बहि प्रकाशा ॥ २३ ॥

त त्वामह ज्ञानघन स्वभावप्रध्वस्तमायागुणभेदमोहै ।

सनन्दनाद्यैर्मुनिभिर्विभाव्य कथ हि मूढ परिमावयामि ॥ २४ ॥

प्रशान्तमायागुणकर्मलिङ्गमनामरूप सदसद्विमुक्तम् ।

ज्ञानोपदेशाय शरीतदेह नमामहे त्वा पुरुष पुराणम् ॥ २५ ॥

त्वमायारहिते लोके वस्तुबुद्धया गृहादिपु । भ्रमन्ति कामलोभेष्यामोहविभ्रान्तचेतसः ॥ २६ ॥

अथ न. सवन्तानन् कामकर्मेन्द्रियाद्य । मोक्षपाशो दृढरिष्ठो भगवत्तव दर्शनात् ॥२७॥

श्रीशुफ उवाच

रूपगीतानुभावस्त भगवान् कविणे मुनि । अशुनन्तनुत्तवेदमनुपद्य धिया नृप ॥२८॥

श्रीभगवानुवाच

अतोऽय नीयता वत्स पितामहपुत्राय । इमे च पितरो दग्धा तद्भाग्योऽन्तिनेतरत् ॥२९॥

नपरिमम्प शिरसा प्रसाद्य हयमानयत् । सगरस्तेन पशुना मनुशेष समापयत् ॥३०॥

राज्यमनुमतिन्यस्य निस्पृहो मुक्तयथन । और्वोपदिष्टमार्गेण लेभे गतिमनुत्तमाम् ॥३१॥

एतौ भीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्सा संहितायां नवमस्कन्धे सात्त्विकाख्यानोऽष्टोऽध्यायः ॥३॥

अथ नवमोऽध्यायः

श्रीशुफ उवाच

अनुपाश्र्वं तपस्तेपे गङ्गानयनकाश्रया । फालमहातनाशमोर्तत कालेन सखित ॥ १ ॥

दिलीप्तानुनमद्दशक फालमेधिवान् । भगीरथस्तस्य पुत्रस्तेपे स मुमहत् तप ॥ २ ॥

दयामास त देवी प्रसन्ना वरदासि ते । इत्युक्त्वा स्वमभिप्राय शशसावनतो नृप ॥ ३ ॥

अपि पारयिता वेग पतन्त्या मे महीतले । अन्यथा नूतल भित्त्वा नृपयास्ये रसातलम् ॥ ४ ॥

किं चाह न भुवयास्ये नरा मय्यामृजन्त्यषत् । मृजामि तदप कुत्र राजस्तत्र विचिन्त्यताम् ॥ ५ ॥

भगीरथ उवाच

राघवो न्यासिन शान्तावक्षिष्ठा लोफपावना । हरन्त्यथ तेऽङ्गसद्भात् तेष्व्वास्ते ह्यपभिद्धरि ॥ ६ ॥

पारयिष्यति ते वेग दृढस्त्वात्मा शरीरिणाम् । यस्मिन्नोतमिद प्रोतविश्व शाटीव तत्तुपु ॥ ७ ॥

इत्युक्त्वा स नृपो देव तपसातोपयच्छिवम् । कालेनाल्पीयसा राजस्तस्येश समनुष्यत ॥ ८ ॥

तथेति रागाभिहित सर्वलोकाहित शिव । दधारावहितो गङ्गा पादपूतजला हरे ॥ ९ ॥

भगीरथ स राजर्षिर्निन्ये भुवनपावनीम् । यत्र स्वपितृणा देहा भस्मीभूता सा शेरते ॥ १० ॥

रथेन वायुवेगेन प्रयान्तमनुषावती । देशान् पुनन्ती निदग्धानासिद्धात् सगरात्मजान् ॥ ११ ॥

यजलस्यग्रमार्गेण ब्रह्मदण्डहता अपि । सगरात्मजा दिव जग्मुः केवल देहभस्मभि ॥ १२ ॥

भस्मीभूतान्नसङ्गेन स्वयाता सगरात्मजा । किं पुन धृदया देवी ये सेवन्ते धृतव्रता ॥ १३ ॥

न ह्येतत् परमाश्रयं स्वधुन्या यदिहोदितम् । अनन्तचरणाभ्यो जप्रसूताया भवच्छिद ॥ १४ ॥

सन्निवेश्य मनो यस्मिन्दृढया मुनयोऽमला । त्रेमुष्य दुस्त्यज हिवा सगो यातास्तदात्मताम् ॥ १५ ॥

श्रुतो भगीरथाज्जे तस्य नाभोऽपरोऽभवत् । सिन्धुद्वीपस्ततस्तदादयुतायुस्ततोऽभवत् ॥ १६ ॥

श्रुतुषणो नृसखो योऽश्वविद्यामयाजलात् । दत्त्वाक्षद्वय चास्मै सर्वकामस्तु तत्सुत ॥ १७ ॥

तत सुदासस्तपुत्रो मदयन्तीपतिर्नृप । जाहुर्मित्रसह्य वै कल्माषाह्मिमुत क्वचित् ।
वसिष्ठशापाद् रक्षोऽभूदनपत्य स्वकर्मणा ॥१॥

राजोवाच

किंनिमित्तो गुरो शाप सौदासस्य महात्मन । एतद् वेदितुमिच्छाम कथ्यतानरहो यदि ॥१९॥

श्रीशुक उवाच

सौदासो मृगया किञ्चिच्चरन् रक्षो जघान ह । मुमोच भ्रातर सोऽय गत प्रतिचिरीर्यया ॥२०॥
स चिन्तयन्नप्य राक्ष सुदरूपधरो गृहे । गुरवे भोक्तुकामाय पक्त्वा निन्ये नरामिषम् ॥२१॥
परिवेक्ष्यमाण भगवान् विलोक्याभक्ष्यमञ्जुषा । राजानमशपत् मुद्रो रक्षो ह्येव भविष्यति ॥२२॥
रक्ष कृत तद्विदित्वा चक्रे द्वादशवार्षिकम् । सोऽप्यपोऽञ्जलिनाऽऽदाय गुहं शप्नु समुद्यत २३
वारितो मदयन्त्यापो वशती पादयोर्जहौ । दिशः खमवनीं सर्वं पश्यञ्जीवमयं नृप ॥२४॥
राक्षस भावमापन्न पादे कल्माषता गत । व्यवायकाले दहरो वनौकोदम्पती द्विजौ ॥२५॥
क्षुधार्तो जगृहे विप्र तत्पत्न्याहाकृतार्यवत् । न भवान् राक्षस साक्षादिस्त्वाङ्गुणा महारथ ॥२६॥
मदयन्त्या पतिर्वोर नाघर्मं कर्तुमर्हसि । देहि मेऽपत्यकामाया अकृतार्थं पतिं द्विजम् ॥२७॥
देहोऽय मानुषो राजन् पुरुषस्याखिलार्यद । तस्मादस्य वधो वीर सवार्यवध उच्यते ॥२८॥
एष हि ब्राह्मणो विद्रास्तप शीलगुणान्वित । आरिराधयिषुर्ब्रह्म महापुरुषसंशितम् ।

सर्वभूतात्मभावेन भूतेष्वन्तर्हित गुणैः ॥२९॥

सोऽय ब्रह्मपिबर्षस्ते राजर्षिप्रवराद् विभो । कथमर्हति घर्मश्च वध पितृरिवात्मज ॥३०॥
तस्य साधोरपापस्य भ्रूणस्य ब्रह्मवादिन । कथं वधयया बध्नोर्मन्यते सन्मतो भवान् ॥३१॥
यद्यय क्रियते भक्षस्तर्हि मा खाद पूर्वत । न जीविष्ये विना येन क्षणं च मृतक यथा ॥३२॥
एव कर्षणभापिण्या विलपन्त्या अनापवत् । व्याघ्र पशुमिवास्तादत् सौदास शापमोहित ॥३३॥
ब्राह्मणी वीक्ष्य दिधिषु पुरुषादेन भक्षितम् । शोचन्त्यात्मानमुर्वीशमशपत् कुपिता सती ॥३४॥
यस्मा मे भक्षित पाप कामार्ताया पतिस्त्वया । तवापि मृत्युराधानादकृतप्रश्न दर्शित ॥३५॥
एव मित्रसह शप्त्वा पतिलोकपरायणा । तदस्मीनि समिद्धेऽसौ प्रास्य भर्तुर्गतिं गता ॥३६॥
विद्यापो द्वादशान्दान्ते मैथुनाय समुद्यत । विद्याय ब्राह्मणीशाप माहप्या स निवारित ॥३७॥
तत ऊर्ध्वं स तत्याज स्त्रीमुख कर्मणाप्रजा । वसिष्ठस्तदनुज्ञातो मदयन्त्या प्रजामघात् ॥३८॥
सा वै सप्त समा गर्भमविभ्रन्न व्यजायत । जग्नेऽश्मनोदर तस्या सोऽश्मकस्तेन कथ्यते ॥३९॥
अश्मका मूलको जज्ञे य स्त्रीभिः परिरक्षितः । नारीकवच इत्युक्तो नि क्षत्रे मूलकोऽभवत् ॥४०॥
ततो दशरथस्तस्मात् पुत्र मेढविडस्ततः । राजा विश्वसहो यस्य खट्वाङ्गश्चक्रवर्त्यभूत् ॥४१॥
यो देवैर्यितो दैत्यानवधीद् युधि दुर्जय । मुहूर्तमायुर्ज्ञात्वैत्य स्वपुर सदधे मन ॥४२॥

ब्रह्मकुलात्प्राणा कुलदेवान् चात्मजा । न भियो न मही राज्य न दाराश्चातिवह्मभा ॥४३॥
 बाल्येऽपि मतिर्मह्यमधर्मं रमते क्वचित् । नापश्यमुत्तमश्लोकादन्यत् किंचन वस्त्वहम् ॥४४॥
 कामवरो दत्तो मह्य त्रिभुवनेश्वरै । न वृणे तमह काम भूतभावनभावन ॥४५॥
 विश्वेतेन्द्रियधियो देवास्ते स्वहृदि स्थितम् । न विन्दन्ति प्रिय शश्वदात्मान किमुतापरे ॥४६॥

अथेशमायारचितेषु सङ्ग गुणेषु गन्धर्वपुरोषमेषु ।

रूढ प्रकृत्याऽऽत्मनि विश्वकर्तुर्भावेन हित्वा तमह प्रपद्ये ॥ ४७ ॥

ते व्यवसितो बुद्ध्या नारायणगृहीतया । हित्वान्यभावमज्ञान तत स्व भावमाश्रित ॥४८॥
 तद् ब्रह्म पर सूक्ष्ममज्ञान्य शून्यकल्पितम् । भगवान् वासुदेवेति य शृणन्ति हि सात्वता ॥४९॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यं तद्विषयां नवमस्कन्धे सूर्यवशानुवर्णने नवमोऽध्याय ॥ ९ ॥

अथ दशमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

द्वाङ्माद दीर्घबाहुश्च खुस्तस्मात् पृथुश्रवा । अजस्ततो महाराजस्तस्माद् दशरयोऽभवत् ॥ १ ॥
 स्यापि भगवानेप साक्षाद् ब्रह्ममयो हरि । अशशेन चतुर्धागात् पुत्रत्वप्राप्तित्तु सूरै ।

रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्ना इति सशया ॥ २ ॥

स्यानुचरित राजन्मृषिमिस्तत्त्वदशभि । भुत हि वर्णित भूरि त्वया सीतापतेर्मुहु ॥ ३ ॥

गुर्वर्गे त्यक्तराज्यो व्यचरदनुवन पद्मपद्म्या प्रियाया

पाणिस्पशंक्षमाम्या मृजितपथरुजो यो हरीन्द्रानुजान्याम् ।

वैरूप्यान्धूर्पणख्या प्रियविरहरूपाऽऽरोपितभ्रूविजृम्भ-

प्रस्तान्निर्वदसेतु खलदबदहन कोसलेन्द्रोऽवतान्न ॥ ४ ॥

पश्वामित्राश्वरे येन मारीचाद्या निशाचरा । पश्यतो लक्ष्मणस्यैव हता नैऋतपुङ्गवा ॥ ५ ॥

यो लोकवीरसमितौ धनुरैशमुप सीतास्वयवरगृहे त्रिशतोपनीतम् ।

आदाय बालगजलील इवेक्षुयष्टिं सज्जीकृत नृप विकृष्य बभञ्ज मध्ये ॥ ६ ॥

जित्वानुरूपगुणशीलवयोऽङ्गरूपा सीतामिधा धियमुरस्यभिलब्धमानाम् ।

मार्गे व्रजन् भृगुपतेर्वनयत् प्ररूढ दर्पे महीमकृत यस्मिन्नराजबीजम् ॥ ७ ॥

य सत्यपाद्यपरिवीतपितुर्निदेश स्त्रैणस्य चापि शिरसा जगृहे समार्यं ।

राज्यभिय प्रणयिन सुहृदो निवास त्यक्त्वा ययौ वनमसूनिव मुत्तसङ्ग ॥ ८ ॥

रक्ष स्वमुर्व्यङ्कृत रूपमशुद्धबुद्धेस्तस्या खरत्रिशिरदूषणमुख्यबध्नू ।

जप्ते चतुर्दशसहस्रमपारणीयकोदण्डपाणिरटमान उवाच कृच्छ्रम् ॥ ९ ॥

तद्दुःखरोपामपार्तिशोकवेगविमोहित । हा तात साधो धर्मिष्ठस्य क्वास्तान् स्वर्गतो भवान् ॥
 विलप्यैव पितुर्देहं निधाय भ्रातृषु स्वयम् । प्रगृह्य परशु राम क्षत्रान्ताय मनो दधे ॥१६॥
 गत्वा माहिष्मतीं रामो ब्रह्मप्रविहृतभियम् । तेषां च शीर्षभी राजन् मध्ये चक्रे महागिरिम् ॥१७॥
 तद्रक्तैर्न नदीं घोरामब्रह्मण्यभयावहाम् । हेतुं कृत्वा पितृवधं क्षत्रेऽमङ्गलकारिणि ॥१८॥
 वि सप्तकृत्व पृथिवीं कृत्वा नि क्षत्रियाप्रभु । समन्तपद्मके चक्रे शोणितोदान् हृदान् नृप ॥१९॥
 पितुः कायेन स चाय शिर आदाय वहिषि । सर्वदेवमय देवमाभानमयजन्मलै ॥२०॥
 ददौ प्राचीं दिश होत्रे ब्रह्मणे दक्षिणां दिशम् । अध्वर्यवे प्रतीचीं वै उद्गात्रे उत्तरां दिशम् ॥२१॥
 अन्येभ्योऽवान्तरदिशं कश्यपाय च मध्यत । आयावर्तमुपद्रष्टुं सदस्येभ्यस्ततः परम् ॥२२॥
 ततश्चावभृष्टधानविधूताशेषकित्त्वप । सरस्वत्या ब्रह्मनद्या रेजे व्यभ्र इवाशुमान् ॥२३॥
 स्वदेहं जमदग्निस्तु लब्ध्वा सशानलक्षणम् । ऋषीणामण्डले सोऽभूत् सप्तमो रामपूजित ॥२४॥
 जामदग्न्योऽपि भगवान् राम कमललोचन । आगामिन्यन्तरे राजन् वतयिष्यति वैवृहत् ॥२५॥
 आस्तेऽग्रापि महेन्द्रादौ न्यस्तदण्डं प्रशान्तधी । उपगीममानचरित सिद्धगधर्वचारणै ॥२६॥
 एव भृगुषु विश्वाम्ना भगवान् हरिरीश्वर । अवतीर्य परं भारं भुवोऽहन् बहुशो नृपान् ॥२७॥
 गाधेरभून्महातेजा समिद्र इव पावकः । तपसा क्षात्रमुत्तुज्य यो लेभे ब्रह्मवर्चसम् ॥२८॥
 विश्वामित्रस्य चैवासन् पुत्रा एकशतं नृप । मध्यमस्तु मधुच्छन्दा मधुच्छन्दस एव ते ॥२९॥
 पुत्रं कृत्वा शुनं शेषं देवरातं च भार्गवम् । आजीगते सुतानाह ज्येष्ठ एव प्रकल्प्यताम् ॥३०॥
 यो वै हरिश्चन्द्रमते विनीत पुरुष पशु । स्तुत्वा देवान् प्रजेष्वादीन् मुमुचे पाशवधनात् ॥३१॥
 यो रातो देवयजने देवैर्गाधिपु तापस । देवरात इति रघातं शुनं शेषः स भार्गव ॥३२॥
 ये मधुच्छन्दसो ज्येष्ठा कुशलं मे निरे न तत् । अशपत् तान् मुनिः क्रुद्धो म्लेच्छा भवत दुर्जना ॥३३॥
 स होवाच मधुच्छन्दा सार्धं पञ्चाशता ततः । यज्ञो भवान् सजानीते तस्मिंस्तिष्ठामहे वयम् ॥३४॥
 ज्येष्ठमन्त्रदृशं चक्रुस्त्यामन्वज्जो वयं स हि । विश्वामित्रं सुतानाह वारवन्तो भविष्य ॥

ये मान मेऽनुगृह्णन्तो वीरवन्तमकर्तुं माम् ॥३५॥

एव च कुशिका वीरो देवरातस्तमन्वित । अन्ये चाष्टकहारीतजयकतुमदादय ॥३६॥
 एव कौशिकगोत्रतु विश्वामित्रे पृथग्विधम् । प्रवरान्तरमापन्नं तदिदं चैव प्रकल्पितम् ॥३७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्य संहितायां नवमस्कन्धे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

यः पुरुरवस पुत्रं आपुस्तस्याभवन् सुता । नहुष क्षत्रवृद्धश्च रजो रम्भश्च वीर्यवान् ॥ १ ॥
 अनेना इति राजेन्द्र शृणु क्षत्रवृद्धोऽन्वयम् । क्षत्रवृद्धसुतस्यासन् मुहोत्रस्यात्मजास्तथ ॥ २ ॥

काशः कुशो गृत्समद इति गृत्समदादभूत् । शुनक शोनको यस्य बह्वृचप्रवरो मुनि ॥ ३ ॥
 काश्यस्य काशिस्तत्पुत्रो राघ्नो दीर्घतम पिता । धन्यन्तरिर्देवतम आयुर्वेदप्रवर्तक ॥ ४ ॥
 यशमुत्वासुदेवाद्य स्मृतमात्रार्तिनाशन । तत्पुत्र नेनुमानस्य जज्ञे भीमरयस्तत ॥ ५ ॥
 दिवोदासो द्युमास्तस्मात् प्रतर्दन इति स्मृत । स एव शत्रुजिद्वत्स ऋतष्वज इतीरित ।
 तथा कुवलयाश्वेति प्रोक्तोऽलकादयस्तत ॥ ६ ॥
 पृष्टिवर्षसहस्राणि पृष्टिवर्षशतानि च । नालर्कादपरो राजन् मेदिनीबुभुजे युवा ॥ ७ ॥
 गलर्कात् सन्ततिस्तस्मात् मुनीयोऽय सुकेतन । धर्मकेतु सुतस्तस्मात् सत्यकेतुरजायत ॥ ८ ॥
 धृष्टकेतु सुतस्तस्मात् सुकुमार क्षितीश्वर । वीतिहोत्रस्य भर्गोऽतो भागभूमिरभू नृप ॥ ९ ॥
 इतीमे काश्यो भूपा क्षत्रवृद्धान्वयायिन । रम्भस्य रभस पुत्रो गम्भीरश्चाक्रियस्तत ॥ १० ॥
 तस्य क्षेत्रे ब्रह्म जज्ञे शृणु वशमनेनस । शुद्धस्तत शुचिस्तस्मात् त्रिकुटु धर्मसारयि ॥ ११ ॥
 तत शान्तरयो जज्ञे कृतकृत्य, स आत्मवान् । रजे पञ्चशतान्यासन् पुत्राणामपितौजसाम् ॥ १२ ॥
 देवैरभ्यर्थितो दैत्यान् हृत्वेन्द्रायाददाद् दिवम् । इन्दुस्तस्मै पुनर्दत्त्वा गृहीत्वा चरणौ रजे ॥ १३ ॥
 आत्मानमर्पयामास प्रह्लादाद्यरिशङ्कित । पितर्युपरते पुत्रा याचमानाय नो ददु ॥ १४ ॥
 त्रिविष्टप महेन्द्राय यज्ञभागान् समाददु । गुरुणा हूयमानेऽग्नौ बलमित् तनयान् रजे ॥ १५ ॥
 अवधीद् भ्रशितान् मार्गान् कश्चिदवशेषित । कुशात् प्रति क्षात्रवृद्धात् सञ्जयस्तत्सुतो जय ॥ १६ ॥
 तत कृत कृतस्यापि जज्ञे हर्यवनो नृप । सहदेवस्ततो हीनो जयसेनस्तु तत्सुत ॥ १७ ॥
 सङ्कृतिस्तस्य च जय क्षत्रघर्मा महारथ । क्षत्रवृद्धान्वया भूपा शृणु वश च नाहुषात् ॥ १८ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा संहितायां नवमस्कन्धे च द्रवशानुवर्णने सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अथाष्टादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

यतिर्ययाति सयातिरायतिर्वियति कृति । पडिमे नहुपस्यासन्निद्रियाणीव देहिन ॥ १ ॥
 राज्य नैच्छद् यति पित्रा दत्त तत्परिणामवित् । यत्र प्रविष्ट पुरुष आत्मान नावबुध्यते ॥ २ ॥
 पितरि भ्रशिते स्थानादिन्द्राण्यावर्षणाद् द्विजै । प्रापितेऽजगरत्वं वै ययातिरभवन्नृप ॥ ३ ॥
 चतसृष्वादिशद् दिशु भ्रातृन् भ्राता यवीयस । कृतदारो जुगोपोर्वी काव्यस्य वृषपर्वण ॥ ४ ॥

राजोवाच

महापिर्भगवान् काव्य क्षत्रव धुश्च नाहुप । राजन्यविप्रयो कस्माद् विवाह प्रतिलोमक ॥ ५ ॥
 श्रीशुक उवाच

एकदा दानवेद्रस्य शर्मिष्ठा नाम कन्यका । सखीसहस्रसमुक्ता गुरुपुत्र्या च मामिनी ॥ ६ ॥

देवया या पुरोद्याने पुष्पितद्रुमसङ्कुले । व्यचरत् पत्न्यगीतालिनलिनीपुल्लिनेऽबला ॥ ७ ॥
 ता जलाशयमासाद्य कन्या कमललोचना । तीरे न्यस्य बुक्कलानि विजहुः सिञ्चतीर्मिय ॥ ८ ॥
 वीक्ष्य व्रजतगिरिषा सह देव्या वृषस्थितम् । सहस्रोत्तीर्य वासाधिपयपुत्रादिता त्रिय ॥ ९ ॥
 शर्मिष्ठाजानती वासो गुरुपुत्रा समव्ययत् । स्वीय मत्वा प्रकुपिता देवयानीदमवधीत् ॥ १० ॥
 अहोनिरीक्ष्यतामस्या दास्या कम ह्यहम्प्रतम् । अस्मद्वार्यं धृतवती गुनीव हविरध्वरे ॥ ११ ॥
 त्रैरिदं तपसा सृष्ट मुख पुष परस्य ये । धार्यते वैरिह ज्योति शिव पन्थाश्च दर्शित ॥ १२ ॥
 यान्वन्दत्सुपतिष्ठन्ते लोकनाथा सुरेश्वरा । भगवानपि विश्वात्मा पावनः श्रीनिवेतन ॥ १३ ॥
 वनतत्रापि भृगव शिष्योऽस्या न पितामुर । अस्मद्वार्यं धृतवती शूद्रो वेदमिवावसी ॥ १४ ॥
 एव शपन्ती शर्मिष्ठा गुरुपुत्रीमभापत । रुपा श्वसन्सुरज्जीव घणिता दष्टदंष्टदा ॥ १५ ॥
 आत्मवृत्तमविशाय कल्पसे बहु मिथुकि । किं न प्रतीक्षसेऽस्माकं गृहान् त्रिभुजो यथा ॥ १६ ॥
 एवविप्रैः सुपरुषे धिक्त्वाऽऽचार्यसुता सतीम् । शर्मिष्ठा प्राधिपत् रूपे वास आदाय मन्सुना ॥ १७ ॥
 तस्या गताया स्वगृहं ययातिर्मुग्धा चरन् । प्राप्तो यदृच्छया रूपे जलाश्रुता ददर्श ह ॥ १८ ॥
 दत्त्वा स्वमुत्तरं वासस्तस्यै रागा विवाससे । गृहीत्वा पाणिना पाणिमुज्जहार दयापर ॥ १९ ॥
 न वीरमाहौशनसी प्रेमनिर्भरया गिरा । राजस्त्वया गृहीतो मे पाणि परपुरज्जय ॥ २० ॥
 हस्तप्राहोऽपरो मा भूद्गृहीतायास्त्वया हि मे । एष इहाकृतो धीर सम्प्रचो नो न पौरुष ।

यदिदं कूपलप्राया भवतो दर्शनं मम ॥ २१ ॥

न ब्राह्मणा मे भविता हस्तप्राहो महाभुज । कचस्य बार्हस्पत्यस्य शापाद्यमशप पुरा ॥ २२ ॥
 ययातिरनभिप्रेत देवोरहृतमात्मन । मनस्तु तद्रत बुद्ध्वा प्रतिजग्राह तद्वच ॥ २३ ॥
 गतं राजनि सा वीरे तत्र स्म रुदती पितु । न्यवेदयत् ततः स्वमुक्तं शर्मिष्ठया कृतम् ॥ २४ ॥
 द्रुमना भगवान्काव्यं पौरोहित्यं विगर्हयन् । स्तुवन् वृत्तिं च कारोतीं दुहित्रा सययौ पुरात् २५
 वृषस्यै तमाजाय प्रस्थनीकविवक्षितम् । गुरुप्रसादयन् मूढापादयो पतितं पथि ॥ २६ ॥
 क्षणाधमन्सुर्भगवान् शिष्यं यावत् भार्गव । कामोऽस्या क्रियता राजन् नैना त्यक्तुमिहोत्सहे २७
 तथैवस्थिते प्राह देवयानी मनोगतम् । पित्रा दत्ता यतो यास्ये सानुगा यातु मामनु ॥ २८ ॥
 न्वाना तत् सङ्कटं वीक्ष्य तदर्धस्य च गौरवम् । देवयानीं पर्यचरत् स्त्रीसहस्रेण दासवत् ॥ २९ ॥
 नाहुपाय सुता दत्त्वा सह शर्मिष्ठयोश्चना । तमाह राजञ्छर्मिष्ठामावास्तस्येन कर्हिचित् ॥ ३० ॥
 विलोक्यौशनसी राजञ्छर्मिष्ठसप्रजाकचित् । तमेव वने रहसि सरया पतिमृती सती ॥ ३१ ॥
 राजपुत्रार्थितोऽपत्ये धर्मे चावेक्ष्य धमवित् । सरञ्छुक्कवचं काले दिष्टमेवाभ्यपद्यत ॥ ३२ ॥
 यत् च द्रुमसु चैव देवयानी व्यजायत । द्रुमु चानु च पूर्वं च शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ॥ ३३ ॥
 भनुर्विशाय मानिनो । देवयानी पितुर्गैह ययौ प्रोषविमूर्च्छिता ॥ ३४ ॥

प्रियामनुगतः कामी वचोभिरुपमन्त्रयन् । न प्रसादयितुं शेके पादसवाहनादिभिः ॥३५॥
शुक्लमाह कुपित स्त्रीकामानृतपूरुषः । त्वा जरा विशता मन्द विरूपकरणी नृणाम् ॥३६॥

ययातिरुवाच

अतृप्तोऽस्म्यद्य कामाना ब्रह्मन् दुहितरि स्म ते । व्यत्यस्यता ययाकामवयसा योऽभिधास्यति ॥३७॥
इति लब्धव्यवस्थान पुत्र ज्येष्ठमवोचत । यदो तात प्रतीच्छेमा जरा देहि निज वयः ॥३८॥
भातामहकृता वत्स न तृप्तो विपयेष्वहम् । वयसा भवदीयेन रस्ये कतिपया समा ॥३९॥

यदुरुवाच

नोत्सहे जरसा स्थातुमन्तरा प्राप्तया तव । अविदित्वा मुख ग्राम्य वैतृष्ण्य नैति पूरुषः ॥४०॥
तुर्वसुश्चोदित पित्रा द्रुषुश्चानुश्व भारत । प्रत्याचख्युरधर्मशा ह्यनित्ये नित्यबुद्धयः ॥४१॥
अपृच्छत् तनय पूर्वं वयसो न गुणाधिकम् । न त्वमग्रजवद वत्स मा प्रत्याख्यातुमर्हसि ॥४२॥

पूरुषवाच

को नु लोके मनुष्येन्द्र पितुरात्मकृत पुमान् । प्रतिकर्तुं क्षमो यस्य प्रसादाद् विन्दते परम् ॥४३॥
उत्तमश्रितित कुयात् प्रोक्तकारी तु मध्यमः । अधमोऽश्रद्धया कुयार्दकतोच्चरित पितुः ॥४४॥
इति प्रमुदित पूरु प्रत्यगृह्णाजरा पितुः । सोऽपि तद्वयसा कामान् यथावज्जुलुपे नृपः ॥४५॥
सप्तद्वीपपति सम्यक् पितृवत् पालयन् प्रजा । ययोपजोष विषयान्जुलुपेऽव्याहतेन्द्रियः ॥४६॥
देवयान्यप्यनुदिन मनोवाग्देहवस्तुभिः । प्रेयस परमा प्रीतिमुवाह प्रेयसी रहः ॥४७॥
अयजद् यज्ञपूरुषः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः । सर्वदेवमय देव सर्ववेदमय हरिम् ॥४८॥
यस्मिन्निद विरचित व्योम्नीव जलदावलिः । नानेव भातिनाभाति स्वप्रमायामनोरयः ॥४९॥
तमेव हृदि विन्यस्य वासुदेव गुहाशयम् । नारायणमणीयास निराशीरयजत् प्रभुम् ॥५०॥
एव वर्षसहस्राणि मनः पण्डैर्मनः सुखम् । विदधानोऽपि नातृप्यत् सार्वभौमः कदिन्द्रियैः ५१
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्सा संहिताया नवमस्कन्धेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

स इत्थमाचरन् कामान् खेणोऽपह्वमात्मनः । वृन्ध्वा प्रियायै निविण्णो गायामेतामगायत ॥ १ ॥
शृणु भार्गव्यमू गायथा मद्भिधाचरिता भुवि । धीरा यस्यानुशोचन्ति वने ग्रामनिवासिनः ॥ २ ॥
वत्स एको वने कश्चिद् विचिन्वन् प्रियमात्मनः । ददश कूपे पतिता स्वकर्मवशगामजाम् ॥ ३ ॥
तस्या उदरलोपाय वत्स कामी विचिन्तयन् । व्यधत् तीर्थमुदधृत्य विपाणाग्रेण रोषसी ॥ ४ ॥
सोत्तीर्य कृपात् सुश्रोणी तमेव चक्रमे किल । तया वृत समुद्रीक्ष्य बद्धयोऽजा कान्तकामिनी ॥ ५ ॥
पीवान् शमश्रुल प्रेष्ठ मीदृवात याभकोविदम् । स एकोऽजवृष्टासा बह्वीना रतिवर्धनः ॥

रेमे कामप्रहप्रस्त आत्मानं नावयुष्मत् ॥ ६ ॥

तमेव प्रवृत्तमया रममाणमन्यया । शिलोदय कूपसंयिमा नानुष्यद् वस्तुमत् ॥ ७ ॥
 तं दुहद मुहद्वप कामिनीं क्षणमोहदर । इन्द्रियाराममुत्तम्य स्वानिनु पितामहो ॥ ८ ॥
 सोऽपि चानुगत स्त्रेण कृपणत्वा प्रसादितुम् । नृगजिह्वविषाकारनायकोन् पपि समितुम् ॥ ९ ॥
 तस्मान्नत्र शिज कभिदनास्याम्बन्धिनदृश्या । सम्बन्तं रूपं भूय सन्देहोपाय योगयित् ॥ १० ॥
 सम्बद्धवृत्तं सोऽपि शत्रवा रूपं रूपया । कालं बहुतिषं भद्रे कापीर्नायारि गुप्यति ॥ ११ ॥
 तथाह कृपण सुभ्रु भयन्याः प्रमयन्त्रित । आत्मानं नामिजानामिमोहितस्तव मायया ॥ १२ ॥
 यत् पृथिव्या प्रीहियपहिरण्य पश्य त्रिषः । न दुहन्ति मन प्रीतिं पुष्ट कामहतस्य त ॥ १३ ॥
 न जातु काम कामानामुपभोगेन शाम्यति । इन्द्रिया कृष्ण्य मेव नृय यथाभिष्यन् ॥ १४ ॥
 यदा न कुरुते भावं स्रग्भूतेभ्यमश्नन् । समरद्वेष्टदा पुष्ट सना मुखमया दिशः ॥ १५ ॥
 या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्जोयतो या न जीरति । तानुष्णा तु त्वनिदशायमकामो दुष्ट त्वत् ॥ १६ ॥
 मायास्वया दुहिषा वानाविविधाषणा मनेन् । यत्त्वानिन्द्रियमामो विश्रासमपि कपति ॥ १७ ॥
 पूर्णं वपसहस्रं मे विषयान् सवतोऽसृष्टम् । तथापि चातुस्रजं नृप्या तद्रूपमायते ॥ १८ ॥
 तस्मादेतामहं त्यक्त्वा ब्रह्मण्यथाय मानसम् । निद्रा निद्रा निद्राकारिभ्यामि मृगी यद् ॥ १९ ॥
 दृष्टं भुतमसद् बुद्ध्या नातुष्यायेन सविधात् । सद्यति चात्मनायं च तन्विद्रास आत्मदृक् ॥ २० ॥
 इत्युक्त्वा नाहुषो जाया तदीय पूरय वय । दया स्वा जरा तस्मादाददे विगतसृष्ट ॥ २१ ॥
 दिशि दक्षिणपूर्वस्या दुष्टु दक्षिणतो यदुम् । प्रतीच्या तुवमुं चक्र उदीन्मामनुभीधर ॥ २२ ॥
 भूमण्डलस्य सर्वस्य पूर्वसदृशं विशाम् । अभिविन्द्याप्रजास्तस्य यदेष्टाप्यवर्णयते ॥ २३ ॥
 आशेषित वर्षाणान् पङ्क्तौ विषयेषु षः । धनन मुमुक्षु नीहं जातयथ इय द्विज ॥ २४ ॥

स तत्र निर्मुक्तमस्तव आत्माभूया विधुतविलिप्त ।

परोऽमल नृणां यामुदेये सेमे गतिं भागवतीं प्रतीतः ॥ २५ ॥

भुत्वा गाया देवयानी मेने प्रस्ताममात्मन । स्त्रोपुंखे स्नेहवैकल्यात्परिहासमिरेतम् ॥ २६ ॥
 सा सनिवाम मुहदा प्रपायामि गच्छताम् । विशादभरत प्राणा मावाविरचित प्रभो ॥ २७ ॥
 सर्वत्र सत्प्रसूयन् स्वप्रीत्यन भागवी । कृष्णे मन समावेश्य म्यधुनोऽस्मिन्मात्मन ॥ २८ ॥
 नमस्तुभ्य भगवते वामुदेवाय वेपथे । सर्वभूताधिवासाय शान्ताय नृरत नम ॥ २९ ॥

इति श्रीभामह्यागवते महापुराणे पारमहन्सां संहितायां नयमस्कन्धे एकोनचत्विंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

अथ विंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

पूरोर्वेश प्रवक्ष्यामि यत्र जातोऽसि भारत । यत्र राजपयो वंद्या ब्रह्मवन्द्याश्च जशिर ॥ १ ॥

जनमेजयो ह्यभूत् पुरो, प्रचिन्वास्तमुत्तत । प्रवीरोऽयं नमस्तुर्वे तस्माद्यावदोऽभवत् ॥ २ ॥
 तस्य सुगुरभूत् पुत्रस्तस्माद् बहुगवस्तत । सयातिस्तस्याहयाती रौद्राभस्तस्तुत स्मृत ॥ ३ ॥
 श्रुतेयुस्तसा कुशेयु स्पण्डिलेयु कृतेयुक । जलेयु सन्ततयुध्व धमस्तयव्रतेयव ॥ ४ ॥
 दशैतेऽप्सरस पुत्रा वनेयुश्चावम स्मृत । घृताभ्यामिन्द्रियाणीव मुख्यस्य जगदात्मन ॥ ५ ॥
 श्रुतेयो रन्तिभारोऽभूत् प्रपस्तास्यात्मजा नृप । मुमतिर्भुवोऽप्रतिरय कण्वोऽप्रतिरयात्मज ॥ ६ ॥
 तन्यमेघातिथिस्तस्मात् प्रस्कण्वाद्यादिजातय । पुत्रोऽभूत् मुमते रैम्यो दुष्यन्तस्तस्तुतो मत ॥ ७ ॥
 दुष्यन्तो मृगया यात कण्वाधमपदं गत । तत्रासीना स्वप्रभया मण्डयन्ती रमामिष ॥ ८ ॥
 विलोक्य षष्ठो मुमुहे देवमायामिव त्रिपम् । बभापे ता वराहोहा भट्टे कतिपयैर्हृत ॥ ९ ॥
 तद्दर्शनप्रमुदित सनिवृत्तपरिश्रम । पश्यन् कामसतत प्रहसन्ऽऽश्नया गिरा ॥ १० ॥
 का त्य कमल्पप्राप्ति कस्यासि हृदयहमे । किं वाचिकीपित त्वत्र भवत्या निर्जने वने ॥ ११ ॥
 व्यक्तं राजन्यतनया वेदम्पदं त्वा मुमन्यमे । न हि चेत् पौरवाणामधर्मे रमते कचित् ॥ १२ ॥

शकुन्तलोवाच

विश्वामित्रात्मजैवाह त्यक्ता मेनकया वने । वेदेतद् भगवान् कण्वो वीर किं करवाम ते ॥ १३ ॥
 आसता ह्यरविन्दाक्ष गृह्यतामर्हण च न । भुज्यता सन्ति नीवारा उष्यता यदि रोचते ॥ १४ ॥

दुष्यन्त उवाच

उपपन्नमिदं नुभु जाताया कुशिकावये । स्वयं हि वृणते राजा कन्यका सदश वरम् ॥ १५ ॥
 ओमित्युक्ते यथावर्गमुपयेमे शकुन्तलाम् । गाधर्वविधिना राजा देशकालविधानवित् ॥ १६ ॥
 अमोघवीर्यो राजर्षिर्महिष्या वीर्यमादधे । शोभूते स्वपुर यात कालेनासूत सा सुतम् ॥ १७ ॥
 कण्व कुमारस्य वने चक्रे समुचिता क्रिया । बद्ध्वा मृगेन्द्रास्तरसा व्रीडति स बालक ॥ १८ ॥
 त दुरत्ययविप्रान्तमादाय प्रमदोत्तमा । हरेरशशम्भूत भर्तुरन्तिकमागमत् ॥ १९ ॥
 यदा न जगृहे राजा भायापुत्रावनिन्दितौ । शृण्वता सर्वभूतानां रे वागाहाशरीरिणी ॥ २० ॥
 माता भक्षा पितुः पुत्रो यन जात स एव स । भरस्व पुत्र दुष्यन्त मावमस्या शकुन्तलाम् ॥ २१ ॥
 रेतोषा पुत्रो नयति नरदेव यमध्यात् । त्वचास्य घाता गर्भस्य सत्यमाह शकुन्तला ॥ २२ ॥
 पितर्युपरते सोऽपि चक्रवर्ता महायशा । महिमा गीयते तस्य हरेरशशुवो भुवि ॥ २३ ॥
 चक्रदक्षिणहस्तेऽस्य पद्मकोशोऽस्य पादयो । इजे महाभियकेण सोऽभिविक्तोऽधिराङ्गविभु ॥ २४ ॥
 पञ्चपञ्चाशता मेघैर्गङ्गायामनु वाजिभि । मामतेय पुरोघाय यमुनायामनु प्रभु ॥ २५ ॥
 अष्टसप्ततिमेघ्याधान् वबन्ध प्रददद् वसु । भरतस्य हि दौष्यन्तेरग्रि साचीगुणे चित् ।

सहस्र बद्धशो यस्मिन् ब्राह्मणा गा विभेजिरे ॥ २६ ॥

त्रयस्त्रिंशच्छत ह्यश्वान् बद्ध्वा विस्त्रापयन् नृपान् । दौष्यन्तिरत्यगा माया देवानां नुक्रमाययौ ॥ २७ ॥

मृगाश्रुतुदत कृष्णार्शिरस्येन परीकृतात् । भद्रात् कमपि मन्त्रात् निमुक्तानि चतुर्यथा ॥२८॥
 भरतस्य महत् कर्म न पूर्वं नाररे नृपा । नैवापुर्वं प्राप्तस्यन्ति बाहुभ्यामिदं मया ॥२९॥
 किरातहृणान्पवनान् भ्रान्कट्टान्क्षयान्छकान् । अन्नक्षयान्गुपाभाहन्त्येच्छान्दिग्विजयेऽस्तिनात्
 जित्वा पुरापुरा देवान् ये रथीकासि मेजिरे । देवजिज्यो रथा नीता प्राणिभि पुनराहता ॥३०॥
 सर्वकामान् दुदुहन् प्रजाना तस्य रोदधी । एमाक्षिणरसाहर्षादिगु चकमरातन् ॥३१॥
 समग्राङ्ककपालाख्यमैश्वर्यमधिराट्भियत् । तर्कं चारुगणितं प्राणान् मृषेत्युरररामह ॥३२॥
 तस्यावन्नुपवेदस्य पत्न्यक्षित मुषमता । जन्तुस्त्वागभवात् पुत्रान् नानुष्माह्वयित ॥३३॥
 तस्यैवं नित्यं वशे तदर्थं यत्नत मुतन् । मरुतोमन मरुतो भरद्वाजमुपाह्वय ॥३४॥
 अन्तर्बलया भ्रातृपत्न्या मैथुनाय वृहस्पतिः । प्रहसोचारितो गर्भं शय्या दीपमवायुज्ज्व ॥३५॥
 तत्पुत्रकामा ममता भर्तृत्यागविश्रुतान् । नामनिश्चनं तस्य श्लोकमेवं मुरा जगु ॥३६॥
 मूढं भरद्वाजमिमं भरद्वाज वृहस्पते । यातो मनुस्त्वया पितरो भरद्वाजन्तस्तत्त्वयन् ॥३७॥
 चोद्यमाना मुरैरेवं मत्वा वितपमात्मजम् । स्वयजन्मरुतोऽभिभून् दत्ताऽयं वितपेऽन्यथे ॥३८॥

इति धामन्नागवत् महापुरुषो वारुणस्यो लहिदासो नवमस्कन्धे विंशतिमोऽध्यायः ॥ २० ॥

अर्चकर्विश्रुतितमोऽध्यायः

धीशुक उवाच

वितपस्य मुतो मन्मुबृहदधो जयस्तत । महावीर्यो नरो गर्मं सङ्कृतिस्तु नरात्मज ॥ १ ॥
 गुरुश्च रतिदेवश्च सङ्कृते पाण्डुनन्दन । रतिदेवस्य हि यद्य ह्यस्मिन् च गीयते ॥ २ ॥
 विपश्चित्तस्य ददता लब्धं लब्धं बुभुक्षत । निष्क्रियनस्य पीरस्य सङ्कटम्बस्य छिदत ॥ ३ ॥
 व्यतीयुरष्टचत्वारिंशदहान्यपि वतः किल । पृथपायससयाव तोयं प्रातश्चरस्यितम् ॥ ४ ॥
 वृच्छप्राप्तकुटुम्बस्य शुतुद्र्या जातयेपयो । अतिथिनाक्षणं कालभोक्तुकामस्य चागमत् ॥ ५ ॥
 तस्मै सध्यमजत् सोऽन्नमाहव्य भद्रयान्वित । हरिर्हर्वयं संपश्यन् स भुक्त्वा प्रययौ द्विज ॥ ६ ॥
 अयायो भोक्ष्यमाणस्य विमकस्य महीपते । विभक्तं स्वभजत् तस्मै शृणुयाव हरिस्मरत् ॥ ७ ॥
 याते हृद्रे तम गोऽगादतिथिं श्वभिराहृत । राजन् मे दीपतामस्य समणाय बुभुक्षते ॥ ८ ॥
 स आहत्यावशिष्टं यद् बहुमानपुरस्कृतम् । तद्य दत्त्वा नमश्चक्रे श्वभ्य श्वपतये विभु ॥ ९ ॥
 पानीयमात्रमुच्छेपं तथैकरितिरंशम् । पास्यत पुच्छकोऽम्यागादयो देवाग्भस्य मे ॥ १० ॥
 तस्य ता करुणा वाच निशम्य विपुलभ्रमाम् । कृपया भृशघन्तत इदमाहामृतं यच्च ॥ ११ ॥

न कामयेऽहं गतिमीश्वरात् परामर्शद्विमुक्तमपुनर्भयं वा ।

आर्तिं प्रपद्येऽखिलदेहभाजामन्तःस्थितो येन भवन्त्यदुःखा ॥ १२ ॥

भुक्तृभ्रमो गात्रपरिभ्रमश्च देन्य ह्रम शोकविषादमोहा ।

सर्वे निवृत्ता कृपणस्य जन्तोर्जिज्ञोविषोर्जीवजलार्पणामे ॥१३॥

इति प्रभाष्य पानीयं क्षिपमाणं विषाधया । पुत्कसायाददाद्रीरो निवर्गकणो नृप ॥१४॥

तस्य त्रिभुवनाधीशा फलदा फलमिच्छताम् । आत्मानं दर्शयाद्ब्रह्मर्माया विष्णुविनिर्मिता ॥१५॥

स वै तेभ्यो नमस्तृप्य नि सज्जो विगतस्तृह । वासुदेवे भगवति भक्त्या चक्रे मन परम् ॥१६॥

इक्ष्वाकम्वन चित्तं कुर्वतोऽनन्यराधस । माया गुणमयी राजन् स्वप्रवत् प्रत्यलीयत ॥१७॥

तत्प्रसन्नानुभावेन रन्तिदेवानुवर्तिन । अभवन् योगिन सर्व नारायणपरायणा ॥१८॥

गगाश्छिन्निस्ततो गार्ग्य क्षयाद् ब्रह्म ह्यवर्तत । दुरितक्षयो महावीयात् तस्य प्रप्यारुणि कवि ॥१९॥

पुष्करारुणिरित्यत्र ये ब्राह्मणगतिं गता । बृहत्क्षप्रस्य पुत्रोऽभूदस्ती यद्वस्तिनापुरम् ॥२०॥

अजमीढो द्विमीढश्च पुरुमीढश्च हस्तिन । अजमीढस्य वक्ष्या स्युः प्रियमेघादयो द्विजा ॥२१॥

अजमीढात् बृहदिपुस्तस्य पुत्रो बृहदनु । बृहत्कायस्ततस्तस्य पुत्र आसीज्यद्रय ॥२२॥

तत्सुतो विशदस्तस्य सेनजित् समजायत । रुचिराश्वो दृढहनु काश्यो वत्सश्च तत्सुता ॥२३॥

रुचिराश्वसुत पार पृथुसेनस्तदात्मज । पारस्य तनयो नीपस्तस्य पुत्रश्च तत्त्वभूत् ॥२४॥

स कृत्वा शुक्रकन्याया ब्रह्मदत्तमजीजनत् । स योगी गवि भार्याया विष्वक्सेनमघात् सुतम् २५

जैगीपन्योपदेशेन योगतन्त्रं चकार ह । उदक्स्वनस्ततस्तस्माद् भट्टादो बार्हदीपवा २६

यवीनरो द्विमीढस्य कृतिमास्तत्सुत स्मृत । नाम्ना सत्यभृतिर्यस्य दृढनेमि सुपार्वकृत् ॥२७॥

सुपाश्वात् सुमतिस्तस्य पुत्र सन्नतिमास्तत । कृतिर्द्विर्गण्यनाभाद् यो योग प्राप्य जगौ स पट् २८

सहिता प्राच्यसाम्ना वै नीपो ह्युप्रायुषस्तत । तस्य क्षेम्य सुवीरोऽयं सुवीरस्य रिपुक्षय ॥२९॥

ततो बहुरयो नाम पुरमीढोऽप्रजोऽभवत् । नलिन्यामजमीढस्य नील शान्ति सुतस्तत ॥३०॥

शान्ते सुशान्तिस्तत्पुत्र पुरजोऽर्क्षस्ततोऽभवत् । भर्म्याश्च वत्सस्तनयस्तस्य पञ्चासं मुद्गलादय ॥३१॥

यवीनरो बृहदिपु कामित्य सजय सुता । भर्म्याश्च प्राह पुत्रा मे पञ्चानारक्षणाय हि ॥३२॥

विषयाणामलमिमे इति पञ्चालसञ्ज्ञिता । मुद्गलाद् ब्रह्म निवृत्त गोत्र मौद्गल्यसञ्ज्ञितम् ॥३३॥

मिथुनमुद्गलाद् भार्म्याद् दिवोदास पुमानभूत् । अहल्या कन्यका यस्या शतानन्दस्तु गौतमात् ॥३४॥

तस्य सत्यभृति पुत्रो धनुर्वेदविशारद । शरदास्तत्सुतो यस्मादुर्वशीदर्शनात् किल ॥३५॥

शरस्तम्बेऽपतद् रेतो मिथुन तदभूच्छुभम् । तद् दृष्ट्वा कृपयागृह्णाच्छन्तनुर्मृगया चरन् ।

कृप कुमार कन्या च द्रोणपत्न्यभवत् कृपी ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहत्स्यां सहितायां नवमस्कन्धे एकविंशतितमोऽध्यायः ॥२१॥

अथ द्वाविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

मित्रेयुश्च दिवोदासाञ्चवनस्तत्पुत्रो नृप । मुदाऽसहदेवोऽयसामको जन्तुजमहन् ॥ १ ॥
 तस्य पुनश्च तेषां यवीयान् पृथक् पुत्र । द्रुपदो द्रौपदी तस्य धृष्टद्युम्नादय मुता ॥ २ ॥
 धृष्टद्युम्नाद् धृष्टकेतुभाम्या पञ्चालका इमे । योऽब्रवीत्पुत्रो हन्य श्रुत्वा संरणस्ततः ॥ ३ ॥
 तपत्या सूर्यकन्याया कुरुक्षेत्रपति कुरुः । परीक्षित् मुचनुजह्नुर्निषयाश्च दुरो मुता ॥ ४ ॥
 सुहोत्रोऽभूत् सुचनुपश्चवनोऽय तत कृती । यमुन्नस्योरिचरो बृहद्रथमुत्तास्तत ॥ ५ ॥
 कुशाम्बमत्यप्रत्यप्रचेदिपायाश्च चेदिपा । बृहद्रथात् कुशाम्बोऽभूद्रथमन्नस्य तत्पुत्र ॥ ६ ॥
 जज्ञे सत्यहितोऽपत्य पुष्पवास्तत्पुत्रो जह्नु । अन्यस्या चापि भाषाया सकले द्वे बृहद्रथात् ॥ ७ ॥
 ते मात्रा नहिस्तुष्टे जरया चाभिसन्निवते । जीव जीवेति श्रीकन्या जरासन्धोऽभवत्पुत्र ॥ ८ ॥
 ततश्च सहदेवोऽभूत् सामापियन्धुतधवा । परीक्षितनपरयोऽभूत् मुरयो नाम जाह्नव ॥ ९ ॥
 ततो विदूरथस्तस्मात् सार्वभौमस्ततोऽभवत् । जयसन्तत्तनयो राधिकोऽत्रोऽपुत्रो ह्यभूत् ॥ १० ॥
 ततश्च मौचनस्तस्माद् देवातिथिरमुष्य च । श्रुष्यस्तस्य दिलीपोऽभूत्प्रतीपस्तस्य चामज ॥ ११ ॥
 देवापि शन्तनुस्तस्य बाह्लीक इति चामज । पितुराज्य परित्यज्य देवापिस्तु वन गत ॥ १२ ॥
 अभवत्ततन् राजा प्राञ्जलमिषसंशित । य य कराभ्या स्पृशति जीर्णं यौवनमेतिष ॥ १३ ॥
 शान्तिमाप्नोति चैवाग्न्या कमणा तेन शन्तनु । समा द्वादश तद्राज्यं न वषट्पदा विभुः ॥ १४ ॥
 शन्तनुब्राह्मणैश्च परिवेत्तायममभुक् । राज्यं देह्यमजायाश्च पुरराष्ट्रविश्रुते ॥ १५ ॥
 एवमुक्तो द्विजैर्ज्येष्ठ छ दयामास सोऽब्रवीत् । तमन्निप्रक्षितैर्विप्रैर्वेदाद् विभ्रंशितो गिरा ॥ १६ ॥
 वेदवादातिवादान् वै तदा देवो ववर्ष ह । देवापर्यागमास्याय कलापमाममाश्रित ॥ १७ ॥
 सोमवशे कलौ नष्टे कृतादौ स्यापयिष्यति । बाह्लीकात् सोमदत्तोऽभूद् नृरिभूरिभवास्तत ॥ १८ ॥
 शलश्च शन्तनोरासीद्गङ्गाया भीष्म आत्मवान् । स्वधर्मविदा भेद्यो महाभागवत कवि ॥ १९ ॥
 वीरनृपामणीर्येन रामोऽपि युधि तोषित । शन्तनोदासकन्याया जज्ञेचित्राङ्गद पुत्र ॥ २० ॥
 विचित्रवीर्यश्चावरजो नाग्रा चित्राङ्गदो हत । यस्या पराशरात् साष्टादवतार्णा हरे कला ॥ २१ ॥
 वेदगुप्तो मुनि कृष्णो यतोऽहमिदमध्यगाम् । हित्वा स्वशिष्यान्पैलादीन्भगवान् बादरायण ॥ २२ ॥
 मग्न पुत्राय शान्ताय पर गुह्यमिदं जगौ । विचित्रवीर्योऽयोवाहकाधिराजसुते कलात् ॥ २३ ॥
 सत्यवरादुपानीते अभिकाम्बालिके उभे । तयोराष्टहृदयो गृहीतो यम्पणा मृत ॥ २४ ॥
 क्षेत्रेऽप्रजस्य वै भ्रातृमात्रोचो बादरायण । धृतराष्ट्रं च पाण्डु च विदुर चाप्यजीजनत् ॥ २५ ॥
 गात्रायौ धृतराष्ट्रस्य जज्ञे पुनश्च नृप । तत्र दुर्योधनो ज्येष्ठो दु शल चापि कथंका ॥ २६ ॥
 शापाभैश्चनरुदसापाण्डो कुत्या महारथा । जाता धमानिले द्रेभ्यो युधिष्ठिरमुत्ताम्य ॥ २७ ॥

नकुल सहदेवश्च माद्रवा तत्सत्यदस्तयो । द्रौपया पञ्च पञ्चम्य पुत्रास्त पितरोऽमयन् ॥२८॥
 सुषिष्ठिरात् प्रतिविन्ध्य धृतसेनो वृकोदरात् । अनुनाच्छ्रुतरीर्तिस्तु शतानीकस्तु नाङ्गलि ॥२९॥
 सहदेवमुतो राजञ्छ्रुतकर्मा तथापरे । सुषिष्ठिरात् तु पौरव्या देवकोऽय पटोःकच ॥३०॥
 भीमसेनाद्रिडिम्बाया चाख्या सर्वगतस्तत । सहदेवात् मुहोत्र तु विजयास्त पार्वती ॥३१॥
 करेणुमत्वा नकुलो निरमित्र तथाशुन । हरावन्तमुद्रप्या वै मुताया वभ्रुवाहनम् ।

मणिपूरपते सोऽपि तत्पुत्र पुत्रिकामुत ॥३२॥

तव तात सुभद्रायामभिममुरजायत । स्यातिरयजिद् वीर उत्तरामा ततो भवान् ॥३३॥
 परिधीनेषु कुरुषु द्रौणेब्रह्मास्त्रतेजसा । त्व च दृष्ट्यानुभावेन सजीयो मोचितोऽन्तकात् ॥३४॥
 तवेमे तनयास्तात जननेजयपूर्वका । श्रुतसेनो भीमसेन उग्रसेनश्च वीर्यान् ॥३५॥
 जनमेजयस्त्वा विदित्वा तश्चकारिधनं गतम् । सर्पा वै सर्वयागाग्रौ स शोष्यति दयान्वित ॥३६॥
 नावय पुरोधाय तुर तुरगमेधयाद् । समन्तात् पृथिवीं सर्वां जित्वा यक्ष्यति चाध्वरे ॥३७॥
 तस्य पुत्र शतानीको याशवल्स्यात् प्रयीषटन् । अज्जान क्रियाजान शौनकात् परमेष्ठ्यति ॥३८॥
 सहस्रानीकस्तत्पुत्रस्ततश्चैवाश्वमेधज । अधीमदृष्णस्तस्यापि नेमिचक्रस्तु तत्सुत ॥३९॥
 गजाङ्घ्रये हृतेनया कौशाम्या साधु वस्यति । उक्तस्ततश्चिरयस्तस्मात् कविरय सुत ॥४०॥
 तस्माच्च वृष्टिमास्तस्य मुपेणोऽय महीपति । सुनीयस्तस्य भविता नृचक्षुयस्तुखीनलः ॥४१॥
 परिश्रव सुतस्तस्मान्मेधावी मुनयात्मज । नृपञ्जयस्ततो दूर्वस्तिमिस्तस्माज्जन्यति ॥४२॥
 तिमिवृहदयस्तस्माच्छतानीक मुदासज । शतानीकाद् द्रुदमनस्तस्यापत्य बहीनर ॥४३॥
 दण्डपाणिर्निमिस्तस्य क्षेमको भविता रूष । ब्रह्मक्षत्रस्य वै प्रोक्तो वशो देवर्षिसंरुत ॥४४॥
 क्षेमक प्राप्य राजान सस्या प्राप्स्यति वैकलौ । अय मागधराजानो भवितारो वदामि ते ॥४५॥
 भविता सहदेवस्य माजारिर्वच्छ्रुतश्रवा । ततो युतायुस्तस्यापि निरमित्रोऽय तत्सुत ॥४६॥
 मुनश्च मुनश्चात् वृहत्सेनोऽय कर्मजित् । तत सुतञ्जयाद् विप्र शुचिस्तस्य भविष्यति ४७
 क्षेमोऽय सुव्रतस्तस्माद् धर्मसूत्र शमस्तत । युमत्सेनोऽय सुमति सुबलो जनिता तत ॥४८॥
 सुनीय सत्यजिदय विश्वजिदयद् रिपुञ्जय । बार्हद्रथाश्च नृपाला भाव्या साहस्रवत्सरम् ॥४९॥

एति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसां संहितायां नवमस्कन्धे द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥

अथ त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अनो समानरक्षशु परोक्षश्च त्रय मुता । समानरात् कालनर सृञ्जयस्तस्युतस्तत ॥ १ ॥
 जनमेजयस्तस्य पुत्रो महाशीलो महामना । उशीनरस्तितिक्षुश्च महामनस आत्मजौ ॥ २ ॥

शिविर्वन शमिर्दक्षश्चत्वारोऽनीनरात्मजा । नृपादर्भं सुवीरश्च मद्र वैक्य आत्मजा ॥ ३ ॥
 शिवश्चत्वार एवासत्तितिशेश्च रशद्रय । ततो हेमोऽय मुतपा बलि मुतपसोऽभवत् ॥ ४ ॥
 अक्षवज्रकलिङ्गाद्या मुक्तपुण्ड्राप्रसञ्जिता । जज्ञिरे दीर्घतमसो रले शेने महीक्षित ॥ ५ ॥
 चक्रु स्वनाम्ना पिपयान् पडिमान् प्राण्यकाश्च ते । छनपानोऽङ्कतो जज्ञे तस्माद् दिविरयस्तत ॥ ६ ॥
 मुतो धर्मरथो यस्य जज्ञे चित्ररथोऽप्रजा । रोमपाद इति ख्यातस्तस्मै दशरथ सखा ॥ ७ ॥
 शान्ता स्वकन्या प्रायच्छदृष्यभृङ्ग उवाह ताम् । देवेऽप्यरिति य रामा आनि मुहं विणीमुतम् ॥ ८ ॥
 नात्यसञ्जीतवादिप्रैर्विभ्रमालिङ्गनाईणै । स तु राशोऽनपत्यस्य निरूप्येष्टि मरुत्वत ॥ ९ ॥
 प्रजामदाद् दशरथो येन लेभेऽप्रजा प्रजा । चतुरङ्गो रोम्मादात् पृथुलाद्यस्तु तत्सुत ॥ १० ॥
 बृहद्रथो बृहत्कमा बृहद्भानुश्च तत्सुता । आद्याद्बृहमनास्तस्माज्जयद्रथ उदाहृत ॥ ११ ॥
 विजयस्तस्य सभृत्या ततो प्रतिरजायत । ततो धृततस्तस्य सत्कमाधिरयस्तत ॥ १२ ॥
 योऽसौ गङ्गातटे श्रीङ्गन्मञ्जुगान्तर्गत शिगुम् । कुत्पापविदं कानीनमनपत्योऽकरोत् सुतम् ॥ १३ ॥
 वृषसेन सुतस्तस्य ऋणस्य जगतीपते । द्रुहोश्च तनयो बभूवु येतुस्तस्यात्मजस्तत ॥ १४ ॥
 आरुण्यस्तस्य गान्धारस्तस्य घमस्ततो धृत । धृतस्य दुर्मनास्तस्मात् प्रचेताः प्राचेतस द्युतम् ॥ १५ ॥
 म्लेच्छाधिपतयोऽभूव नुदीचीं दिशमाभिता । तुर्वसोश्च सुतो बह्विर्बद्धेर्भगाऽय भानुमान् ॥ १६ ॥
 विमानुस्तत्सुतोऽस्यापि करघम उदारधी । मरुतस्तत्सुतोऽपुत्र पुत्र पौरवमन्वभूत् ॥ १७ ॥
 दुष्यन्त स पुनर्मैत्रे स्व वश राज्यकामुक । ययातेर्ज्यष्टपुत्रस्य यदोर्वश नरयभ ॥ १८ ॥
 वर्णयामि महापुण्य सवपापहर नृणाम् । यदोर्वश नर भूत्वा सवपापै प्रमुन्यते ॥ १९ ॥
 यत्रावतीर्णो मगवान् परमात्मा नराकृति । यदो सहस्रजित् क्रोष्टानलो रिपुरिति श्रुता ॥ २० ॥
 चत्वार सूनवस्तत्र शतजित् प्रथमात्मज । महाहयो वंशुहयो दैहयश्चेति तत्सुता ॥ २१ ॥
 धर्मस्तु दैहयसुतो नेत्र कुते पिता तत । सोहज्जिरमवत् कुन्तेमहिष्मान् भद्रसेनक ॥ २२ ॥
 दुर्मदो मद्रसेनस्य धनक कृतवीर्यम् । कृत्यामि कृतवमा च कृतौजा धनकात्मजा ॥ २३ ॥
 भवुन कृतवीर्यस्य सप्तद्वीपेश्वरोऽभवत् । दत्तात्रेयादरेरशात् प्राप्तयोगमहापुण ॥ २४ ॥
 न नून कार्तवीर्यस्य गतिं यास्यन्ति पार्ष्णिवा । यज्ञदानतपोयोगभृतवीर्यजयादिभि ॥ २५ ॥
 पञ्चाशीतिसहस्राणि ह्यस्याहृतबल समा । अनष्टवित्तस्मरणो बुभुजेऽक्षय्यपङ्कजम् ॥ २६ ॥
 तस्य पुत्रसहस्रेषु पञ्चैवोर्वरिता मृधे । जयज्यञ्ज दूरसेनो वृषभा मधुरजित ॥ २७ ॥
 जयज्यजात् तालजङ्घस्तस्य पुत्रशत वभूत् । धत्र यत् तालजङ्घाख्यमौवतेजोपसहृत्तम् ॥ २८ ॥
 तेषां ज्येष्ठो वीतिहोत्रो वृष्णि पुत्रो मयो स्मृत । तस्य पुत्रशत त्वाशीद् वृष्णि ज्येष्ठयत् कुलम् ॥ २९ ॥
 अथवा वृष्णयो राजन् यादवाश्चेति सञ्जिता । यदुपुनस्य च मोष्टो पुत्रो वृजिनवास्तत ॥ ३० ॥
 रणेकुर्वं तस्य चित्ररथस्तत । शशनिर्दुर्महा भ्या ॥ ३१ ॥

चतुर्दशमहारजश्चक्रवर्त्यपराजित । तस्य पत्नीसहस्राणा दशाना सुमहायशा ॥३२॥
 दशलक्षसहस्राणि पुत्राणा तास्यजीजनत् । तेषां तु षट्प्रधानानां पृथुश्रवस आत्मज ॥३३॥
 धर्मो नामोद्यना तस्य हयमेघशतस्य याट् । तत्सुतो रचकस्तस्य पञ्चासनात्मजा शृणु ॥३४॥
 पुरुजिद्रुक्मरुक्मेपुपृथुज्यामघसशिता । ज्यामघस्तवप्रजोऽप्यन्या भार्यो शैव्यापतिर्भयात् ३५
 नाविन्दन्नुभवनान् भोज्या कन्यामहारपीत् । रयस्या ता निरीक्ष्याह शैव्या पतिममर्पिता ॥३६॥
 केय कुहक मत्स्यान रयमारोपितेति वै । स्तुपा तवेत्यभिहिते सस्यती पतिमब्रवीत् ॥३७॥
 अह वन्प्यासपत्नी च स्तुपा मे युज्यते कथम् । जनयिष्यसि य रात्रि तस्येयमुपयुज्यते ॥३८॥
 अन्वमोदन्त तद्विश्वेदेवा पितर एव च । शैव्या गर्भमधात् काले कुमार सुपुत्रे शुभम् ।
 स विदर्भं इति प्रोक्त उपयेमे स्तुपा सतीम् ॥३९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे यदुवशानुवणने त्रयोविंशतितमोऽध्याय ॥ २३ ॥

अथ चतुर्विंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तस्या विदर्भोऽजनयत् पुत्रौ नाम्ना कुशकपौ । तृतीय रोमपाद च विदर्भकुलनन्दनम् ॥ १ ॥
 रोमपादसुतो बभ्रुर्वभ्रो कृतिरजायत । उशिकस्तस्मत्तस्तस्मान्चेदिश्चैवादयो नृप ॥ २ ॥
 क्रयस्य कृतिः पुत्रोऽभूद् धृष्टिस्तस्याय निर्वृति । ततो दशार्हो नाम्नाभूत्तस्य व्योम सुतस्तत ॥ ३ ॥
 जीमूतो विकृतिस्तस्य यस्य भीमरथ सुत । ततो नवरथ पुत्रो जातो दशरथस्तत ॥ ४ ॥
 करम्मि शकुने पुत्रो देवरातस्तदात्मज । देवक्षत्रस्ततस्तस्य मधु कुशवशादनु ॥ ५ ॥
 पुरुहोत्रस्तनो पुत्रस्तस्यायु सात्वतस्तत । भजमानो भजिर्दिव्यो वृष्णिर्देवावृषोऽधक ॥ ६ ॥
 सात्वतस्य सुता सप्त महामोजश्च मारिष । भजमानस्य निम्लोचि किङ्किणो वृष्टिरेव च ॥ ७ ॥
 एकस्यामात्मजा पत्न्यामन्यस्या च त्रय सुता । शताजिघ्र सहस्राजिदयुताजिदिति प्रभो ॥ ८ ॥
 वभ्रुर्देवावृषसुतस्तयो श्लोकौ पठन्त्यम् । यथैव शृणुमो दूरात् सपश्यामस्तथान्तिकात् ॥ ९ ॥
 वभ्रु श्रेष्ठो मनुष्याणां देवैर्देवावृष सम । पुरुषा पञ्चपष्टिष षट् सहस्राणि चाष्ट च ॥ १० ॥
 येऽमृतत्वमनुप्राप्ता बभ्रुर्देवावृषादपि । महामोजोऽपि घमात्मा भोजा आसस्तदन्वये ॥ ११ ॥
 वृष्णे सुमित्र पुत्रोऽभूद् युधाजिघ्रपरतप । शिनिस्तस्यानमित्रश्च निम्नोऽभूदनमित्रत ॥ १२ ॥
 सत्राजित प्रसेनश्च निम्नस्याप्यासुत सुतौ । अनमित्रसुतो योऽन्य शिनिस्तस्याय सत्यक ॥ १३ ॥
 युयुधान सात्यकिर्वै जयस्तस्य कुणिस्तत । युगन्धरोऽनमित्रस्य वृष्णि पुत्रोऽपरस्तत ॥ १४ ॥
 स्वपल्कश्चित्ररथश्च गान्दिन्या च श्वपल्कत । अकूरप्रमुखा आसन् पुत्रा द्वादश विश्रुता ॥ १५ ॥
 आसङ्ग सारमेयश्च मृदुरो मृदुविद् गिरि । घर्मवृद्ध सुकमा च क्षेजोपेक्षोऽरिमर्दन ॥ १६ ॥

नेपातिदु सहा शुभा त्यक्तोदमपि बाधते । पिबतत्त्वन्मुखाभोजन्मुत हरिकयामृतम् ॥१३॥

सूत उवाच

एव निशम्य भृगुनन्दन साधुवाद वैयासकि स भगवानथ विष्णुरातम् ।

प्रत्यर्च्य कृष्णचरित कलिकल्मषन् व्याहर्तुमारभत भागवतप्रधान ॥१४॥

श्रीशुक उवाच

सम्यग्यवहिता बुद्धिस्तव राजर्षिसत्तम । वामुदेवकथाया ते यज्जाता नैष्ठिकी रति ॥१५॥

वामुदेवकथाप्रश्न पुरुषास्त्रीन् पुनाति हि । वक्तार पृच्छक भोतृ सत्पादसलिल यया ॥१६॥

भूमिदहनृपव्याजदेत्यानीकशतायुतै । आक्रान्ता भूरिभारेण ब्रह्माण शरण ययौ ॥१७॥

गौर्भूत्वाश्रुमुखी खिन्ना क्रन्दन्ती करुण विभो । उपस्थितान्तिके तस्मै व्यसन स्वमवोचत ॥१८॥

ब्रह्मा तदुपधायाय सह देवैस्तया सह । जगाम सन्नियनस्तीर क्षीरपयोनिधे ॥१९॥

तत्र गत्वा जगन्नाथ देवदेव वृषाकपिम् । पुरुष पुरुषसूक्तेन उपतस्थे समाहित ॥२०॥

गिर समाधौ गगने समीरिता निशम्य वेधास्त्रिदशानुवाच ह ।

गा पौरुषी मे शृणुतामरा पुनर्विधीयतामाशु तयैव माचिरम् ॥२१॥

पुरैव पुसावधृतो धराज्वरो भवद्भिरशैर्यदुपपन्न्यताम् ।

स यावदुज्या भरमीश्वरेश्वर स्वकालशक्त्या क्षपयश्चरेद् भुवि ॥२२॥

वमुदेवशृहे साक्षाद् भगवान् पुरुष पर । जनिष्यते तत्प्रियार्थं सभवत्तु सुखिन् ॥२३॥

वामुदेवकलानन्त सहस्रवदन स्वराट् । अग्रतो भविता देवो हरे प्रियचिकीर्षया ॥२४॥

विष्णोमाया भगवती यया सम्मोहित जगत् । आदिष्टा प्रभुणादेन कार्यायै सम्भविष्यति ॥२५॥

श्रीशुक उवाच

इत्यादिश्यामरगणान् प्रजापतिपतिर्विभु । आश्वास्य च महींगीर्भि स्वधाम परमययौ ॥२६॥

शरसेनो यदुपतिर्मधुरामावसन् पुरीम् । माधुराष्टरसेनाश्च विष्यान् बुभुने पुरा ॥२७॥

राजधानी तत साभूत् सूर्यादवभृमुज्जाम् । मधुरा भगवान् यत्र नित्य सनिहितो हरि ॥२८॥

तस्या तु कर्षिचिच्छौरिर्वमुदेव कृतोद्ग्रह । देवक्या सूर्यया सार्धे प्रयाणे रयमावहत् ॥२९॥

उग्रसेनमुत कस स्वसु प्रियचिकीर्षया । रश्मिन् इयाना जप्राह रौक्मे रयशतैवृत ॥३०॥

चतु शत पारिवर्ह गजाना हेममालिनाम् । अश्वानामसुत सार्ये रथाना च त्रिपत्शतम् ॥३१॥

दासीना मुकुमारीणा द्वे शते समलङ्कृते । दुहिने देवक प्रादाद् याने दुहितृवत्सल ॥३२॥

शङ्खतुर्यमृदङ्गाश्च नेदुर्दुन्दुभय समम् । प्रयाणप्रक्रमे तावद् वरवध्वो मुमङ्गलम् ॥३३॥

पयि प्रमद्विण कसमाभाष्याहशरीरवाक् । अस्यास्त्वामष्टमो गर्भो हन्ता या वहसेऽनुघ ॥३४॥

पुत्र सखल पापो मोजाना कुलपासन । भगिनी हन्तुमार य खड्गपाणि कचेऽग्रहीत् ॥३५॥

तं जुगुप्सितकमाणं नृशस निरपन्नपम् । वसुदेवो महाभाग उवाच परिणान्वयन् ॥३६॥

वसुदेव उवाच

श्लाघनीयगुण शरीरवान् भोजयद्यस्करः । स कथं भगिनीं हन्यात् स्त्रियमुद्राहपर्वणि ॥३७॥
मृत्युर्जन्मवता वीर देहेन सह जायते । अत्रयान्दशतान्तेवा मृत्युर्वै प्राणिना भ्रुत ॥३८॥
देहे पञ्चत्वमापन्ने देही कमानुगोऽप्यय । देहान्तरमनुप्राप्य प्राप्तनं त्यजते वपु ॥३९॥
व्रजस्तिष्ठन् पदैकेन यथैवैकेन गच्छति । यया तृणजलैर्देवं देही कमगति गत ॥४०॥

स्वप्ने यया पश्यति देहमीदृश मनोरथेनाभिनिविष्टचेतन ।

दृष्टधृताभ्या मनसानुचिन्तयन् प्रपद्यते तत् किमपि ह्यपरमृति ॥४१॥

यतो यतो धायति दैवचोदित मनो विकारात्मकमाप पञ्चसु ।

गुणेषु मायारचितेषु देहसौ प्रपद्यमान सह तेन जायते ॥४२॥

ज्योतिर्यथैवोदकपार्थिवेष्वद समीरवेगानुगत विभाष्यते ।

एव न्वमायारचितेष्वसौ पुमान् गुणेषु रागानुगतो विमुह्यति ॥४३॥

तस्मान्न कस्यचिद्द्रोहमाचरेत् स तथाविध । आत्मन क्षेममन्विच्छन्द्रोशुर्वै परतो भयम् ॥४४॥

एषा तवानुजा बाला कृपणा पुत्रिकोपमा । हन्तु नाहसि कल्याणीमिमांस्त्वं दीनवत्सल ॥४५॥

श्रीशुक उवाच

एव स सामभिर्भेदैर्बाध्यमानोऽपि दारुण । न यवर्तत कौरव्य पुरुषादाननुवत ॥४६॥

निबन्धतस्य तशात्वा विचिन्त्यानकतुन्दुभि । प्रातः कालं प्रतिव्योदुमिदं तत्रान्वपद्यत ॥४७॥

मृत्युमुदिमतापोहो यावद्वृद्धिबलोदयम् । यद्यसौ न निवर्तत नापराधोऽस्ति देहिन ॥४८॥

प्रदाय मृत्यवं पुत्रान् मोचय कृष्णामिमाम् । मुता मे यदि जायेरन् मृत्युर्वान् म्रियेत चेत् ॥४९॥

विपर्ययो वा किं न स्याद् गतिर्वातुपुरत्यया । उपस्थितो निवर्तत निवृत्त पुनरापतेत् ॥५०॥

अग्नेर्यथा दारुवियोगयोगयोरदृष्टतोऽन्यन्न निमित्तमस्ति ।

एव हि जन्तोरपि दुर्निभाव्य शरीरसयोगवियोगहेतु ॥५१॥

एव विमृश्य त पाप यावदात्मनिदर्शनम् । पूजयामास वै शौरिर्बहुमानपुर सरम् ॥५२॥

प्रण्ववदनाम्भोजो नृशस निरपन्नपम् । मनसा दूयमानेन विहसत्तिदमब्रवीत् ॥५३॥

वसुदेव उवाच

न ह्यस्यास्ते भय शैम्य यद्वागाहादारीणि । पुत्रान्समर्पयिष्येऽस्या यतस्ते भयमुरियतम् ॥५४॥

श्रीशुक उवाच

स्वमुर्वधाग्निववृते कष्टस्तद्वाक्यशारवित् । वसुदेवोऽपि तप्रीत प्रशस्यप्राविशद् गृहम् ॥५५॥

अयं काल उपावृत्ते देवकी सर्वदेवता । पुत्रान् प्रमुपुवे चाष्टौ कन्या चैवानुवत्सरम् ॥५६॥

कीर्तिमन्त प्रथमज वसायानकदुन्दुभि । अर्पयामास कृच्छ्रेण सोऽनृतादतिविह्वल ॥५७॥
 किं दु सह नु साधूना विदुषा किमपेक्षितम् । किमकार्यं कदयाणा दुस्त्यजकिं घृतात्मनाम् ॥५८॥
 दृष्ट्वा समत्वं तच्छौरे सत्ये चैव व्यवस्थितम् । कसस्तुष्टमना राजन् प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥५९॥
 प्रतियातु कुमारोऽय न ह्यस्मादस्ति मे भयम् । अप्रमाद् युवयोर्गर्भान्मृत्युर्मे विदितं किल ॥६०॥
 तथेति सुतमादाय ययावानकदुन्दुभि । नान्यन दत्त तद्वाक्यमसतोऽविजितात्मन ॥६१॥
 नन्दाद्या ये व्रजे गोपा याश्चामीया च योषित । वृष्णयो वसुदेवाद्या देवक्याद्या यदुज्जिय ॥६२॥
 सर्वं वै देवताप्राया उभयोरपि भारत । ज्ञातयो बन्धुसुहृदो ये च कसमनुव्रता ॥६३॥
 एतत् कथाय भगवान्छशसाम्येत्य नारद । भूमेभारायमाणाना दैत्याना च वधोद्यमम् ॥६४॥
 ऋषेर्बिनिगमे कसो यदून् मत्वा सुरानिति । देवक्या गर्भसभूत विष्णु च स्ववध प्रति ॥६५॥
 देवकी वसुदेव च निगृह्य निगडैर्यह । जातं ज्ञातमहन् पुत्रं तयोरजनशङ्कया ॥६६॥
 मातरं पितरं भ्रातॄन् सर्वोक्ष सुहृदस्तथा । घ्नन्ति ह्यसुतृपो लुब्धा राजान प्रायशो भुवि ॥६७॥
 जात्मानमिह सञ्ज्ञातं जानन् प्राग् विष्णुना हतम् । महासुर कालनेमिं यदुभि स व्यरुध्यत ॥६८॥
 उग्रसेन च पितरं यदुभोजान्धकाधिपम् । स्वयं निगृह्य बुभुजे शूरसेनान् महाबल ॥६९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पार्श्वे श्रीकृष्णवत्सरोपक्रमे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

प्रलम्बवक्त्राणूरतृणावर्तमहाशनै । मुष्टिकारिष्टद्विविदपूतनाकेशिधेनुवै ॥ १ ॥
 अन्यैश्चासुरभूपालैवाणभौमादिभिर्युत । यदूना कदनं चक्रे बली मागधसभय ॥ २ ॥
 ते पीडिता निचिविशु कुरुपञ्चालकेकपान् । शाल्वान् विदर्भान् निषघान् विदेहान् कोसलानपि ॥ ३ ॥
 एके तमनुरुन्धाना ज्ञातयः पथुपासते । हतेषु पटसु बालेषु देवक्या औग्रसेनिना ॥ ४ ॥
 सप्तमो वैष्णव धाम यमनन्तं प्रचक्षते । गर्भो बभूव देवक्या हृष्यशोकविवधन ॥ ५ ॥
 भगवानपि विश्वात्मा विदित्वा कसजं भयम् । यदूना निजनाथानां योगमाया समादिशत् ॥ ६ ॥
 गच्छ दवि व्रज भद्रे गोपगोभिरलङ्घ्यतम् । रोहिणी वसुदेवस्य भार्याऽऽस्ते नन्दगोत्रुले ।

अन्याश्च कससविज्ञा विवरेषु चसन्ति हि ॥ ७ ॥

देवक्या जठरे गर्भे शेषाल्म धाम मामकम् । तत् सनिवृष्य रोहिण्या उदरे सनिवेशय ॥ ८ ॥
 अथाहमश्रुभागेन देवक्या पुत्रतां शुभे । प्राप्स्यामि त्वं यशोदाया नन्दपत्न्या भविष्यसि ॥ ९ ॥
 अचिष्यन्ति मनुष्यास्त्वा सर्वकामवैश्वरीम् । धूपोपहारबलिभिः सकामवत्प्रदाम् ॥ १० ॥
 नामधेयानि कुर्वन्ति स्थानानि च नरा भुवि । दुर्गेति भद्रकालीति विजया वैष्णवीति च ॥ ११ ॥
 उमुदा चण्डिका कृष्णा माधवी कन्यकेति च । माया नारायणीशानी शारदेत्यम्बिकेति च ॥ १२ ॥

गर्भसङ्कर्षणात्त वै प्राहु सङ्कर्षण भुवि । रामेति लोकरमणाद् बल बलवदुच्छ्रयात् ॥१३॥
सन्दिष्टैव भगवता तथेत्योमिति तद्वच । प्रतिगृह्य परिक्रम्य गा गता तत्तथाकरोत् ॥१४॥
गर्भे प्रणीते देवक्या रोहिणीं योगनिद्रया । अहो विम्वसितो गर्भ इति पौरा विचुक्षुः ॥१५॥
भगवानपि विश्वात्मा भक्तानामभयङ्कर । आविवेशाशभागेन मन आनकदुन्दुभे ॥१६॥
स त्रिभृत् पौरुष धाम भ्राजमानो यथा रवि । दुरासदोऽतितुर्धपा भूताना सम्यभूव ह ॥१७॥

ततो जगन्मङ्गलमभ्युताश समाहित शूरसुतेन देवी ।
दधार सवात्मकमात्मभूत काशा ययाऽऽनन्दकर मनस्त ॥ १८ ॥
सा देवकी सर्वजगन्निवासनिवासभूता नितरा न रेजे ।
भोजेन्द्रगेहेऽग्निशिखेव रुद्धा सरस्वती ज्ञानपले यया सती ॥ १९ ॥
तावीक्ष्यकस प्रभयाजितान्तरा विरोचयन्तीं भवन शुचिसिताम् ।
आहैप मे प्राणहरो हरिर्गुहा ध्रुव ध्रितो यत्र पुरेयमीदृशी ॥ २० ॥
किमय तस्मिन् करणीयमाशु मे यदर्थतन्त्रो न विहित विक्रमम् ।
स्त्रिया स्वसुगुणमत्या वधोऽय यश ध्रिय हन्त्यनुकालमायु ॥ २१ ॥
स एष जीवन् खलु सम्परेतो वर्तेत योऽत्यन्तनृशसितेन ।
देहे मृते तमनुजा शपति गन्ता तमोऽन्ध तनुमानिनो भुवम् ॥ २२ ॥

इति घोरतमाद् भावात् सन्निवृत्त स्वय प्रभु । आस्ते प्रतीक्षस्तज्जम हरेर्वैरानुबन्धकत् ॥२३॥
आसीन सविशस्तिष्ठन् भुञ्जान पर्यटन् महीम् । चिन्तयानो हृषीकेशमपश्यत् तन्मय जगत् ॥२४॥
ब्रह्मा भवश्च तत्रैत्य मुनिभिर्नारदादिभि । देवै सानुचरै साक गीर्भितृपणमेडयन् ॥२५॥

सत्यव्रत सत्यपर त्रिसत्य सत्यस्य योनिं निहित च सत्ये ।
सत्यस्य सत्यमृतसत्यनेन सत्यात्मक त्वा शरण प्रपन्ना ॥ २६ ॥
एकायनोऽसौ द्विपल्लिमूलश्चतुरस पञ्चविध षडात्मा ।
सत्त्वगुणवितपो नवाक्षो दशच्छदी द्विपगो ह्यादिवृक्ष ॥ २७ ॥
त्वमेक एवास्य सत प्रसूतिस्त्व सन्निधान त्वमनुग्रहश्च ।
त्वमायया सब्रूतचेतसस्त्वा पश्यन्ति नाना न विपश्चितो ये ॥ २८ ॥
विभर्षि रूपाण्यवबोध आत्मा क्षेमाय लोकस्य चराचरस्य ।
सत्त्वोपपन्नानि सुखावहानि सतामभद्राणि मुहु खलानाम् ॥ २९ ॥
त्वयम्बुजाक्षाखिलसत्त्वधाम्नि समाधिनाऽऽवेशितचेतसैके ।
त्वत्पादपोतेन महच्छृतेन कुर्वन्ति गोवत्सपद भवान्धिमम् ॥ ३० ॥

त्वय समुत्तीर्य मुदुस्तं युमन् भवार्णव भीममदभ्रसौहृदाः ।
 भवत्पदाम्भोरुहनावमघ ते निधाय याता सदनुग्रहो भवान् ॥ ३१ ॥
 येऽन्येऽरविन्दाक्ष विमुक्तमानिनस्त्वय्यस्तभावादविशुद्धद्वय ।
 आरुह्य कृच्छ्रेण पर पद तत पतन्त्यघोऽनाहतयुग्मदङ्गमय ॥ ३२ ॥
 तथा न ते माधव तावका क्वचिद् भ्रश्यन्ति मागास्त्वयि बद्धसौहृदा ।
 त्वयाभिगुप्ता विचरन्ति निर्भया विनायकानीकमूर्धसु प्रभो ॥ ३३ ॥
 सत्त्वं विशुद्ध भ्रयते भवान् स्थितौ शरीरिणा भेयउपायन वपु ।
 वेदक्रियायोगतप समाधिभिस्तवाह्णं येन जन समीहते ॥ ३४ ॥
 सत्त्वं न चेद् घातरिद निज भवेद् विशानमशानभिदानमार्जनम् ।
 गुणप्रकाशैरनुमीयते भवान् प्रकाशते यस्य च येन वा गुण ॥ ३५ ॥
 न नामरूपे गुणजन्मकर्मभिर्निरूपितव्ये तत्र तस्य साक्षिण ।
 मनोवचोभ्यामनुमेयवर्त्मनो देव क्रियाया प्रतियन्त्ययापि हि ॥ ३६ ॥
 शृण्वन् गृणन् सस्मरयश्च चिन्तयन् नामानि रूपाणि च मद्गलानिते ।
 क्रियासु यस्त्वच्चरणारविन्दयोराविष्टचेता न भवाय कल्पते ॥ ३७ ॥
 दिष्टया हरेऽस्या भवत पदो भुवो भारोपनीतस्तव जन्मनेशितु ।
 दिष्टयाङ्किता त्वत्पदकै सुशोभनैर्द्रक्ष्याम गा द्या च तवानुकम्पिताम् ॥ ३८ ॥
 न तेऽमवस्येश भवस्य कारण विना विनोद वत तर्कयामहे ।
 भवो निरोध स्थितिरप्यविद्यया कृता यतस्त्वय्यभयाभयात्मनि ॥ ३९ ॥
 मत्स्याश्चकच्छपनृषिद्वराहहसराजन्यविप्रविउधेषु कृतावतार ।
 त्व पाप्मि नस्त्रिभुवन च यथाधुनेश मां भुवो हर यदूत्तम वन्दन ते ॥ ४० ॥
 दिष्टयाम्भ ते कुक्षिगत पर पुमानशेन साक्षाद् भगवान् भवाय न ।
 मा भूद् मय भोजपतेर्मुमूर्षागोप्ता यदूना भविता तवात्मज ॥ ४१ ॥

श्रीशुक उवाच

इत्यभिष्टूय पुरुष यद्वपमनिद यथा । ब्रह्मेशानौ पुरोघाय देवा प्रतिययुर्दिवम् ॥ ४२ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे गभगतविष्णोमहादिकृतस्तुतिनाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ सर्वगुणोपेत काल परमशोभन । यत्सर्वाजनजन्मर्क्षे शान्तर्क्षप्रहृत्तारकम् ॥ १ ॥

दिश प्रसेदुर्गगन निर्मलोद्गुणोदयम् । मही मङ्गलभूयिष्ठपुरग्रामवजाकरा ॥ २ ॥
 नद्य प्रसन्नसलिला हृदा जलरुहश्रिय । द्विजालिकुलसनादस्तावका वनराजय ॥ ३ ॥
 बवौ वायु सुखस्पर्श पुण्यगन्धवह शुचि । अग्रयश्च द्विजातीना शान्तास्तत्र समिन्वत ॥ ४ ॥
 मनास्यासन् प्रसन्नानि साधूनामसुरद्रुहाम् । जायमानेऽजने तस्मिन् नेदुर्दुन्दुभयो दिवि ॥ ५ ॥
 जगु किन्नरगन्धर्वास्तुष्टु सिद्धचारणा । विद्याधर्यश्च नन्तुरप्सरोभि सम तदा ॥ ६ ॥
 मुमुक्षुर्मुनयो देवा मुमनासि मुदान्विता । मन्द मन्द जलधरा जगर्जुनुसागरम् ॥ ७ ॥
 निशीथे तमउद्भूते जायमाने जनार्दने । देवक्या देवरूपिण्या विष्णु सर्वगुहाश्रय ।

आविरासीद् यथा प्राच्या दिशोन्दुरिव पुष्कल ॥ ८ ॥

तमद्भुत बालकमम्बुजेषण चतुर्भुज शङ्खगदार्युदायुधम् ।
 श्रीवत्सलश्च गलशोभिकौस्तुभ पीताम्बर सान्द्रपयोदसौमगम् ॥ ९ ॥
 महार्हवैदूर्यकिरीटकुण्डलत्विषा परिष्वक्तसहस्रकुन्तलम् ।
 उद्दामकाञ्च्यद्गदकङ्कणादिभिर्विरोचमान वसुदेव ऐश्वर्य ॥ १० ॥
 स विस्मयोत्फुल्लविलोचनो हरिं सुत विलोक्यानकदुन्दुभिस्तदा ।
 कृष्णावतारोत्सवसभ्रमोऽसृशन्मुदा दिजेभ्योऽयुतमाप्लुतो गवाम् ॥ ११ ॥
 अथैनमस्तौदवधार्य पूरुष पर नताङ्ग कृतधी कृताञ्जलि ।
 स्वरोचिषा भारत सूतिकाग्रह विरोचयन्त गतभी प्रभाववित् ॥ १२ ॥

वसुदेव उवाच

विदितोऽसि भवान् साक्षात् पूरुष प्रकृते पर । केवलानुभवानन्दस्वरूप सर्वबुद्धिदह् ॥ १३ ॥
 स एव स्वप्रकृत्येद सद्गुप्ते त्रिगुणात्मकम् । तदनु त्व ह्यप्रविष्ट प्रविष्ट इव भाव्यसे ॥ १४ ॥
 यथेमेऽविकृता भावास्तथा ते विकृतैः सह । नानावीर्या पृथग्भूता विराज जनयन्ति हि ॥ १५ ॥
 सन्निपत्य समुत्वाद्य हृदयन्तेऽनुगता इव । प्रागेव विद्यमानत्वात् तेषामिह सम्भव ॥ १६ ॥
 एव भवान् बुद्धयनुमेयलक्षणैर्ग्राह्यैर्गुणैः सन्नपि तद्गुणग्रह ।
 अनावृतत्वाद् बहिरन्तर न ते सर्वस्य सर्वात्मन आत्मवस्तुनः ॥ १७ ॥
 य आत्मनो हृदयगुणेषु सन्निति व्यवस्यते स्वव्यतिरेकतोऽनुष ।
 विनानुवाद न च त मनीषित सम्यग् यतस्त्यक्तमुपाददत् पुमान् ॥ १८ ॥
 त्वत्तोऽस्य जन्मस्थितिसयमान् विभो वदन्त्यनीहादगुणादविक्रियात् ।
 त्वयीश्वरे ब्रह्मणि नो विरुध्यते त्वदाभयत्वादुपचर्यते गुणैः ॥ १९ ॥
 स त्व त्रिलोकस्थितये स्वमायया विभर्षि शुक्ल खलु वर्णमात्मन ।
 सर्गाय रत्नं रजसोपबृंहित कृष्ण च वर्णं तमसा जनात्यये ॥ २० ॥

त्वमस्य लोकस्य विभो रिरक्षिपुर्गृहेऽवतीणाऽसि ममाखिलेश्वर ।
 राजयसशामुरकोटियूपैर्निर्व्यूह्यमाना निहनिष्यसे चमू ॥ २१ ॥
 अय त्वसम्यस्तव जन्म नो गृहे श्रुत्वाप्रजास्ते न्यवधीत् सुरेश्वर ।
 स तेऽवतार पुरुषै समर्पित श्रुत्वाधुनैवाभिसरत्युदायुष ॥ २२ ॥

श्रीशुक उवाच

अथैनमात्मज वीक्ष्य महापुरुषलक्षणम् । देवकीतमुपाधावत् कषाद्भीताश्चुचिस्मिता ॥ २३ ॥

देवन्युवाच

रूप यत्तत् प्रादुरव्यक्तमाद्य ब्रह्म ज्योतिर्निर्गुण निर्विकारम् ।
 सत्त्वामात्र निर्विशेष निरीह स त्व साक्षाद् विष्णुरध्यात्मदीप ॥ २४ ॥
 नष्टे लोके द्विपराधावसाने महाभूतेष्वादिभूत गतेषु ।
 व्यक्तेऽव्यक्तं कालवेगेन याते भवानेक शिष्यते शेषसह ॥ २५ ॥
 योऽय कालस्तस्य तेऽव्यक्तबन्धो चेष्टामाहुश्चेष्टे येन विश्वम् ।
 निमेषादिर्वत्सरातो महीयास्त त्वेशान क्षेमधाम प्रपद्ये ॥ २६ ॥
 मर्त्यो मृत्युव्यालभीत पलायन्लोकान्सवान् निर्मय नाध्यगच्छत् ।
 तत्त्वादान्ज प्राप्य यदृच्छयाद्य स्वस्य शेते मृत्युरस्मादपैति ॥ २७ ॥
 स त्व घोरादुग्रसेनात्मजाजस्त्राहि प्रस्तान् भृत्यवित्रासहस्रिणः ।

रूप चेद पौरुष ध्यानधिष्य मा प्रत्यक्ष मासदृशा दृषीष्टा ॥ २८ ॥

जन्म ते मय्यसौ पापे मा विद्यामधुसूदन । समुद्रिजे भवडेतोः कषादहमधीरधी ॥ २९ ॥
 उपसहर विश्वात्मजदो रूपमलौकिकम् । शङ्खचक्रगदापद्मभिया जुष्ट चतुर्भुजम् ॥ ३० ॥

विश्वयदेतत् स्वतनौ निशाते यथावकाश पुरुष परो भवान् ।

विभर्ति सोऽय मम गभगोऽभूदहो नृलोकस्य विहम्बनहितत् ॥ ३१ ॥

श्रीभगवानुवाच

त्वमेव पूर्वसर्गेऽभू पृथि स्वामुखे सति । तदाय सुतया नाम प्रजापतिरकल्मष ॥ ३२ ॥
 युवा वै ब्रह्मणाऽऽदिष्टो प्रजासर्गे यदा तत । सत्रियम्येन्द्रियग्राम तेषां परम तप ॥ ३३ ॥
 ययंवातातपहिमघर्मकालगुणाननु । सहमानो श्वासरोषविनिर्धूतमनोमलौ ॥ ३४ ॥
 शीणपणानिलाहारावुपशान्तेन चेतसा । मत्त कामानभीष्टतौ मदाराधनमीदृश ॥ ३५ ॥
 एव वा तप्यतोस्तीव्र तप परमदुष्करम् । दिव्यवर्षासदृशाणि द्वादशैर्युर्मदात्मनो ॥ ३६ ॥
 तदा वा परितुष्टोऽहममुना वपुषानधे । तपसा भद्रया नित्य भक्त्या च हृदि भावित ॥ ३७ ॥
 प्रादुरास वरदराड् युवयोः कामदित्सया । म्रियतां वर इत्युक्ते मादृशो वा वृत्त सुतः ॥ ३८ ॥

अजुष्टग्राम्यविपयावनपत्यौ च दम्पती । न वन्नायेऽपवर्गं मे मोहिती मम मायया ॥३९॥
 गते मयि युवा लब्ध्वा वर मत्तदृश सुतम् । ग्राम्यान् भोगान्मुञ्जाया युवा प्राप्तमनोरथौ ॥४०॥
 अदृष्टान्यतम लोके शीलौदार्यगुणै समम् । अह सुतो वामभवं पृथ्निगर्भं इति श्रुत ॥४१॥
 तयोर्वा पुनरेवाहमदित्यामास कश्यपात् । उपेन्द्र इति विख्यातो वामनत्वाच्च वामन ॥४२॥
 तृतीयेऽस्मिन् भवेऽह वै तेनैव वपुषाय वाम् । जातो भूयस्तयोरेव सत्य मे व्याहृत सति ॥४३॥
 एतद् वा दर्शित रूप प्राग्जन्मस्मरणाय मे । नान्यथा मद्भव ज्ञान मर्त्यलिङ्गेन जायते ॥४४॥
 युवा मा पुनभावेन ब्रह्मभावेन चासकृत् । चिन्तयन्तो कृतस्नेहौ यास्येधे मद्गतिं पराम् ॥४५॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्त्वाऽऽसीदरिस्त्पूर्णं भगवानात्ममायया । पित्रो सपश्यतो सद्यो बभूव प्राकृत विशु ॥४६॥

ततश्च शौरिर्मगवत्प्रचोदित सुत समादाय स सूतिकाग्रहात् ।
 यदा बहिर्गन्तुमिषेय तर्ह्यजा या योगमायाजनि नन्दजायया ॥४७॥
 तथा हृतप्रत्ययसर्ववृत्तिषु द्वा स्थेषु पौरेष्वपि शायितेष्वय ।
 द्वारस्तु सवा पिहिता दुरत्यया बृहत्कपाटायसकीलशृङ्खलै ॥४८॥
 ता कृष्णवाहे वसुदेव आगते स्वय व्यवयन्त यथा तमो रवे ।
 वर्षर्षजन्म उपाशुगर्जित शेषोऽन्वगाद् वारि निवारयन् पणै ॥४९॥
 मघोनि वर्षत्यसकृद् यमानुजा गम्भीरतोयौघजवोर्मिफेनिला ।
 भयानकावतशताकुलानदी मार्गं ददौ सिन्धुरिव श्रिय पते ॥५०॥
 नन्दब्रज शौरिरुपेत्य तत्र तान् गोपान् प्रसुप्तानुपलभ्य निद्रया ।
 सुत यशोदाशयने निधाय तत्सुतामुपादाय पुनर्ग्रहणगात् ॥५१॥

देवक्या शयने न्यस्य वसुदेवोऽय दारिकाम् । प्रतिमुच्य पदोलोहमास्ते पूर्ववदावृत ॥५२॥
 यशोदा नन्दपत्नी च जात परममुच्यत । न तलिङ्गपरिश्रान्ता निद्रयापगतस्मृति ॥५३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्स्य संहिताया दशमस्कन्धे पूर्वार्धे कृष्णज-मनि तृतीयोऽध्याय ॥३॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

बहिरन्त पुरद्वार पूर्ववदावृता । ततो बालं वनि श्रुत्वा गृह्णाला समुत्थिता ॥ १ ॥
 ते तु बर्भज म तत् । आचल्युर्भोजराजस्य यदुद्दिप्त प्रतीक्षते ॥
 स धृ विह्वल । सूतीग्रहमगात् तूर्णं प्रस्वरन् ॥ ७५ ॥

तमाह भ्रातर देवी कृपणा करुण सती । स्तुयेय तव कल्याण छिर्यं मा इन्तुमर्हसि ॥ ४
बहवो हिंसिता भ्रात शिशव पावकोपमा । त्वया देवनिसृष्टेन पुत्रिकैश्च प्रदीयताम् ॥ ५
नन्वह ते ह्यवरजा दीना इतमुता प्रभो । दातुमर्हसि मन्दाया अङ्गेमा चरमाप्रजाम् ॥ ६

श्रीशुक उवाच

उपशुह्यात्मजामेव रुदत्या दीनदीनवत् । याचितस्ता विनिर्भर्त्स्य हस्तादाचिच्छिदे खल ॥ ७
ता गृहीत्वा चरणयोर्जातमात्रा न्वसु मुताम् । अगोषयच्छिलापृष्ठे स्वार्थान्मूलितसौहृद ॥ ८
सा तदस्तात् समुत्पत्य सद्यो देव्यम्बर गता । अदृश्यतानुजा विष्णो सायुधाष्टमहासुजा ॥ ९
दिव्यस्रगम्बरालेपरत्नाभरणभूषिता । धनु श्लेपुचर्मासिद्धचक्रगदाधरा ॥ १०
सिद्धचारणगर्ध्वैरम्बर किन्नरोरगै । उपाहृतोरुबलिभि स्तूयमानेदमब्रवीत् ॥ ११
किं मया इतया म द जात खलु तवा तक्रु । यत्र क वा पूर्वशनुर्मा हिंसी कृपणान् वृथा ॥ १२
इति प्रभाष्य त देवी माया भगवती भुवि । बहुनामनिकेतेषु बहुनामा यभूव ह ॥ १३
तयामिदितमाकर्ण्य कस परमविस्मित । देवकी वसुदेव च विमुच्य प्रभितोऽब्रवीत् ॥ १४
अहो भगिन्यहो भाम मया वा बत पाप्मना । पुरुषाद इवापरय बहवो हिंसिता मुता ॥ १५
स त्वहत्पक्तकारुण्यस्यक्तशतिसुहृत्खल । कौलोऽनान्वैगमिभ्यामि ब्रह्मदेव मृत श्वसन् ॥ १६
देवमप्यनृत वकि न मर्त्या एव केवलम् । यद्विभ्रम्भादह पाप स्वसुर्निहतवाञ्छिद्यन् ॥ १७
मा शोचत महाभागावात्मजान् स्वकृतभुज । जन्तवो न सदैकत्र देवाधीनास्तदाऽऽसते ॥ १८
भुवि भौमानि भूतानि यथा या त्यपवान्ति च । नायमात्मा तथैतेषु विपर्येति यथैव भू ॥ १९
यथानेव विदो भेदो यत आत्मविपर्यय । देशयोगवियोगौ च ससृतिर्न निवर्तते ॥ २०
तस्माद् भद्रे स्वतनयान् मया व्यापादितानपि । मानुशोच यत सर्वं स्वकृतविन्दतेऽवश ॥ २१
यावद्भतोऽस्मि हन्तास्मीत्यात्मानमन्यतेऽस्वहक् । तावत् तदभिमान्यज्ञो बाध्यबाधकतामियात् ॥ २२
धमध्व मम दौराम्य साधवो दीनवत्सला । इत्युक्तवाशुमुख पादौ श्याल स्वस्रोतरयाग्रहीत् ॥ २३
मोचयामास निगडाद् विभ्र ष कन्यकागिरा । देवकी वसुदेव च दशयन्तामसौहृदम् ॥ २४
भ्रातृ समनुत्तमस्य धान्वा रोप च देवकी । व्यस्रजद् वसुदेवश्च प्रहस्य तमुवाच ह ॥ २५
एवमेत महाभाग यथा वदसि देहिनाम् । अज्ञानप्रमवाहपी स्वपरेति भिदा यत ॥ २६
शोकहर्षभयद्वेषलोभमोहमदान्विता । मिषो प्रन्त न पश्यति भावैर्भाव पृथग्दश ॥ २७

श्रीशुक उवाच

कस एव प्रसन्नाभ्या विशुद्ध प्रतिभाषित । देवकीवसुदेवाम्यामनुज्ञातोऽविशद् गृहम् ॥ २८
तस्या राज्ञ्या व्यतीताया कस आहूय मन्त्रिण । तेभ्य आचष्ट तत् सर्वं यदुक्त योगनिद्रया ॥ २९
आकर्ण्य भर्तुर्गदित तन्मुचुर्देवशत्रव । देवान् प्रति कृतामपा दैतेया नातिकोविदा ॥ ३०

एव चेच्छेहि भोजेन्द्र पुरप्रामनजादिषु । अनिर्देशान् निर्देशाश्च हनिष्यामोऽद्य वैदिशन् ॥३१॥
 किमुद्यमे करिष्यन्ति देवा समरभीरव । निष्यमुद्रिप्रमनसो ज्याघोपैधनुपस्तव ॥३२॥
 अस्यतस्ते शरमातेर्हन्वमाना समतत । जिजीविषव उत्सृज्य पलायनपरा ययुः ॥३३॥
 केचित्प्राञ्जलयो दीनान्यस्तशस्त्रा दिवौकस । मुक्तकण्ठशिरा केचिद्भीता स्म इति वादिन ३४
 न त्वविरमृतशस्त्रास्त्रान् निरपान् भयसङ्गतान् । हसन्त्यासक्तयिमुखान् भग्नचापानयुष्यत ॥३५॥
 किं धेमगुरैविनुषैरसमुगविरुष्यौ । रहोजुषा किं हरिणा शम्भुना वा वनौकसा ।

किमिद्रेणाल्वीर्येण ब्रह्मणा वा तपस्यता ॥३६॥

तथापि देवा सायन्त्यातोपेक्ष्या इति ममहे । ततस्तमूलखनने नियुङ्क्वास्माननुमतान् ॥३७॥

यथाऽऽमयोऽन्ने समुपेक्षितो वृभिर्न शक्यते रूढपदधिकित्सितुम् ।

यथेन्द्रियप्राम उपेक्षितस्तथा रिपुर्महान् बद्धबलो न चाल्यते ॥ ३८ ॥

मूलं हि विष्णुर्दयाना यत्र धर्मं सनातन । तस्य च ब्रह्मगोविप्रास्तापोयश सदक्षिणा ॥३९॥
 तस्मात्सवात्मना राजन् ब्राह्मणान् ब्रह्मवादिन । तपस्विनो यशशीलान् गावश्च मो हविर्दुधा ॥४०॥
 विप्रा गायश्च वेदाश्च तप सत्य दम शम । भद्रा दया तितिक्षा च क्रतवश्च हरेस्तान् ॥४१॥
 स हि सर्वमुपाभ्यक्षो ह्यसुरद्विद् गुहाशय । तमूलदेवता सर्वाः सेधरा सचतुर्मुखा ।

अयं वै तद्रघोपायो यद्वीणा विहिंसनम् ॥४२॥

श्रीशुक उवाच

एव दुर्मित्रिभि र्जस सह समन्व्य दुर्मति । ब्रह्मर्हिषा हित मेने कालपाशावृतोऽसुर ॥४३॥
 सदिश्य साधुलोकस्य कदने कदनप्रियान् । कामरूपधरान् दिक्षु दानवान् गृह्णामाविशत् ॥४४॥
 ते वै रज प्रकृतयस्तमसा मूढचेतस । सता विद्वेषमाचेरारादागतमृत्यव ॥४५॥
 आयु भिय यशो धर्म लोकांनाशिप एव च । हन्ति भेषासि सर्वाणि पुंसो महदतिक्रम ॥४६॥

इति भीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्सा संहिताया दशमस्कन्धे पूर्वार्धे चतुर्थाऽध्याय ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

नन्दस्त्वात्मज उत्पन्ने जाताह्लादो महामना । आहूय विप्रान् वेदशान् स्नात शुचिरलङ्कृत ॥ १ ॥
 वाचयित्वा स्वस्त्ययन जातकर्मात्मजस्य वै । कारयामास विधिवत् पितृदेवाचर्चन तथा ॥ २ ॥
 धेनूना नियुते प्रादाद् विप्रेभ्य समलङ्कृते । तिलादीन् सप्त रत्नौषधातकौग्माम्बरावृतान् ॥ ३ ॥
 कालेन स्नानशौचाम्या सरस्कारैस्तपसेभ्यया । शुष्यन्ति दाने सन्तुष्टया द्रव्याण्यात्माऽऽत्मविद्यया ४
 सौमङ्गल्यगिरो विप्रा सत्तमागधवन्दिन । गायकाश्च जगुर्नैर्दुर्भेया दुन्दुभयो मुहु ॥ ५ ॥
 प्रज सम्पृष्टसप्तिकद्वाराजिरगृहान्तर । चित्रध्वजपताकासक्चैलपल्लवतोरणै ॥ ६ ॥

इषामात्रोद्गदध्वास्य गिरिकुदरनासिकम् । गण्डशैलस्तन रौद्र प्रकीणारुणमूधजम् ॥१५॥
 अधकूपगभोराध पुलिनारोहभीषणम् । बद्धसेतुभुजोर्बद्धिग्रन्थतोयहृदोदरम् ॥१६॥
 सतत्रसु सतद्बीभ्य गोपागोप्य कलेवरम् । पूर्वं तु तत्रि त्वनितमित्रद्वत्कर्णमस्तका ॥१७॥
 बाल च तस्या उरसि क्रीडन्तमकुतोभयम् । गोप्यस्तूर्णे समभ्येत्य जगृहुजातसम्भ्रमाः ॥१८॥
 यशोदाराहिणीम्या ता सम बालस्य सर्वत । रक्षा विदधिरे सम्पग्गोपुच्छभ्रमणादिभि ॥१९॥
 गोमूत्रेण स्नापयित्वा पुनगारजवार्भकम् । रक्षा चक्रुश्च शङ्कता द्वादशान्नेषु नामभि ॥२०॥
 गाप्य सस्पृष्टखलिल जङ्घेपु कुर्यो पृथक् । यस्यात्मयय बालस्य बीजन्यासमकुर्वत ॥२१॥

अव्यादजोऽह्मि मणिमास्त्व जायथोरु यशोऽव्युत कटितट जठर इयास्य ।

हृत् केशवस्तनदुर इय इनस्तु कण्ठ विष्णुर्भुज मुखमुदकम् ईश्वर कम् ॥२२॥

चक्षुःसत सहगदो हरिस्तु पश्चात्त्वत्पादवर्धोर्धनुरक्षी मधुहाजनश्च ।

कोणेषु शङ्ख उरुगाय उपसृपेन्द्रस्तार्क्ष्य क्षितौ हलधर पुरुष समन्तात् ॥२३॥

इन्द्रियाणि हृषीकेश प्राणान् नारायणोऽवतु । इवेतद्दीपपतिश्चित्त मनो योगेश्वरोऽवतु ॥२४॥

पृथिव्यभस्तु त बुद्धिमात्मान भगवान् पर । क्रीडन्तपातु गोविन्द शयानपातु माधव ॥२५॥

व्रजन्तमध्वाद् वैकुण्ठ आसीन त्वाश्रित्य पति । भुञ्जान यशमुक् पातु सर्वप्रहभङ्गर ॥२६॥

टाकिन्यो यातुघान्यश्च कृष्णान्धा येऽर्भकप्रदा । भूतप्रेतपिशाचाश्च यक्षरक्षोचिनायका ॥२७॥

कोटरा रेवती ज्येष्ठा पूतना मातृकादय । उन्मादा ये ह्यपसारो देहपाणेत्रियद्रुह ॥२८॥

स्वप्नदृष्टा महोत्पाता वृद्धालग्रहाश्च ये । सर्वे नश्यन्तु ते विष्णोर्नाममहणभोरव ॥२९॥

श्रीशुक उवाच

इति प्रणयबद्धाभिर्गोपीभि कृतरक्षणम् । पापयित्वा स्तन माता स यवेशयदात्मजम् ॥३०॥

तावज्जन्दादयो गोपा मधुराया व्रज गता । विलोक्य पूतनादेह बभूवुरतिविस्मिता ॥३१॥

नून वतर्षि सजातो योगेशो वा समाव स । स एव दृष्टो ह्युत्पातो यदाहानकदुन्दुभि ॥३२॥

कलेवर परशुभिदिच्छत्वा तत्ते व्रजौकस । दूरे क्षिप्तवायवयशो न्यदहन् काष्ठधिष्ठितम् ॥३३॥

दह्यमानस्य देहस्य धूमध्वागुरुसौरभ । उत्थित कृष्णनिर्भुञ्जसपद्याहृतपाप्मन ॥३४॥

पूतना लोकबाल्मी राक्षसी रुषिराशना । जिघांसयापि हरये स्तन दत्त्वाऽऽप सद्रतिम् ॥३५॥

किं पुन श्रद्धया भक्त्या कृष्णाय परमात्माने । यच्छन् प्रियतम किं नु रक्तास्त्रान्मातरो यया ॥३६॥

पद्भ्या भक्त्युदित्याभ्या वन्द्याम्मा लोकवन्दितै । अङ्ग यस्या समाक्रम्य भगवानपिबत् स्तनम् ३७

यातुघान्यपि सा स्वगमवाप जननीगतिम् । कृष्णमुक्तस्तनधीरा किमु गावो नु मातर ॥३८॥

पयासि यासामपिबत् पुत्रश्लेहस्तुतान्वलम् । भगवान् देवकी पुत्र कैवल्यालखिलप्रद ॥३९॥

तासामविरत कृष्णे कुवतीना मुतेक्षणम् । न पुन कल्पते राजन् ससारोऽज्ञानसम्भव ॥४०॥

वटधूमस्य सौरभ्यमवधाय प्रजोक्तम् । किमिदं कुत एवेति यदन्तो प्रजमाययुः ॥४१॥
 ते तत्र वर्णितं गोपैः पूतनागमनादिकम् । श्रुत्वा तन्निधनं स्वस्ति शिशोश्चासन् सुविस्मिता ॥४२॥
 नन्दं स्वपुत्रमादाय प्रेत्यागतमुदारधी । मूच्युपामाय परमा मुदं लेभे कुरुद्वह ॥४३॥
 य एतत् पूतनामोक्षं कृष्णस्यार्भकमद्भुतम् । शृणुयाच्छ्रद्धया मर्त्यो गोविन्दे लभते रतिम् ॥४४॥
 इति श्रीमद्भागवत महापुराणे पारमहंसा संहितायां दशमस्कन्धे पूर्वार्धे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

राजोवाच

येन येनावतारेण भगवान् हरिरीश्वर । करोति कर्णरम्याणि मनोशानि च न प्रभो ॥ १ ॥
 यच्छृण्वतोऽपैत्यरतिर्वितृष्णा सत्यं च शुद्धचत्पचिरेण पुष्टं ।
 भक्तिर्हरी तत्पुरुषे च सख्यं तदेव हारं वद मन्यसे चेत् ॥ २ ॥
 अथान्यदपि कृष्णस्य तोकाचरितमद्भुतम् । मानुषं लोकमासाद्य तज्जातिमनुबन्धत ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच

कदाचिदौत्थानिककौतुकाद्भवे जन्मर्क्षयोगे समवेतयोधिताम् ।
 वादित्रगीतद्विजमन्त्रवाचकैश्चकार सूनोरभिषेचनं सती ॥ ४ ॥
 नन्दस्य पत्नी कृतमजनादिकं विप्रैः कृतस्वस्थयनं सुपूजितैः ।
 अत्रायवासं स्रगमीष्टपेनुभिः सजातनिद्राक्षमशीशयच्छनैः ॥ ५ ॥
 औत्थानिकौत्सुक्यमना मनस्विनी समागतान् पूजयतीं ब्रजौकसं ।
 नैवाशृणोद् वै रुदितं सुतस्य सा रुदन् स्तनार्यो चरणानुदक्षिपत् ॥ ६ ॥
 अथ शयानस्य शिशोरनोऽल्पकप्रवालमृद्वद्भिहतं व्यवर्तत ।
 विष्वस्तनानारसकुप्यभाजनं व्यत्यस्तचक्राक्षविभिन्नकूबरम् ॥ ७ ॥
 दृष्ट्वा यशोदाप्रमुखा व्रजस्त्रिय औत्थानिके कमणि या समागता ।
 नन्दादयश्चाद्भुतदर्शनाकुला कथं स्वयं वै शकटं विपर्यगात् ॥ ८ ॥

ऊचुरव्यवसितमतीन् गोपान् गोपीश्च बालकाः । रुदतानेन पादेन क्षिप्तमेतन्न सख्यं ॥ ९ ॥
 न ते श्रद्धधिरे गोपा बालभाषितमित्युत । अप्रमेयं बलं तस्य बालकस्य न ते विदुः ॥ १० ॥
 रुदन्तं सुतमादाय यशोदां ग्रहयच्छिता । कृतस्वस्थयनं विप्रैः सुक्तेः स्तनमपाययत् ॥ ११ ॥
 पूर्ववत् स्थापितं गोपैर्बलिभिः सपरिच्छदम् । विप्राः हुत्वा च यज्ञाद्भुदं व्यक्षतकुशाम्बुभिः ॥ १२ ॥
 येऽसूयानृतदम्भेर्ष्याहिंसामानविचर्जिताः । न तेषां सत्यशीलानामाशिपो विफला कृताः ॥ १३ ॥
 इति बालकमादाय ^{कृत} । जले पवित्रौषधिभिरभिषिच्य ^{१ १ १}
 वाचयित्वा ^{१ १ १} । हुत्वा चामिं द्विजातिनां ^{१ १ १}

गावः सर्वशुणोपता वासः सप्रसन्नमालिनी । आत्मजाभ्युदयायाय प्रादात्ते चान्वयुज्जत ॥१६॥
 विप्रामत्रविदोमुक्तास्तैर्या प्रोक्तास्तथाऽऽशिष । तानिष्कलाभविष्यन्तिन कदाचिदपि स्मृतम् ॥
 एकदाऽऽरोहमारूढः लालयन्नी मुतः सती । गरिमाणः शिशोर्बाहु न सेहे गिरिकूटवत् ॥१८॥
 भूमौ निधाय त गोपी विमिता भारपीडिता । महापुरुषमादध्यौ जगतामास कर्मसु ॥१९॥
 दैत्यो नाम्नातृणावर्तः कसभृत्यः प्रणोदितः । चक्रवातस्वरूपेण जहारावीनमर्मकम् ॥२०॥
 गोकुलसर्वमावृण्वन्मुष्णश्चक्षुषिरेणुभिः । इरयन् सुमहाघोरशब्देन प्रदिशो दिशः ॥२१॥
 मुहूर्तमभवद् गोष्ठं रजसा तमसाऽऽवृतम् । मुत यशोदा नापश्यत्तस्मिन् न्यस्तवती यतः ॥२२॥
 नापश्यत् कश्चनात्मानं परचापि विमोहितः । तृणावर्तनिसृष्टाभिः शर्कराभिरुपद्रुतः ॥२३॥

इति खरपवनचक्रपासुवर्षे सुतपदवीमबलानिलस्य माता ।

अतिकरुणमनुस्मरन्त्यशोचद्भुवि पतिता मृतवत्सकाययागौ ॥२४॥

रुदितमनुनिशम्य तत्र गोप्यो भृशमनुतप्तधियोऽश्रुपूर्णमुखः ।

रुददुरनुपलभ्य नन्दसुनु पवन उपारतपासुवर्षवेगे ॥२५॥

तृणावतः शीतरो वात्यारूपधरो इरन् । कृष्णनभोगतो गन्तुः नाशमोद्भूरिमारभत् ॥२६॥

तमश्मानं मन्यमानः आत्मनो गुरुमत्तया । गले गृहीतः उत्थाप्य नाशमोदद्गुतार्मकम् ॥२७॥

गलग्रहणनिश्चेष्टो दैत्यो निर्गतलोचनः । अव्यक्तरावो न्यपतत् सद्बालो ध्वमुग्रजे ॥२८॥

तमन्तरिक्षात् पतितः शिलायाः विशीर्णसंवावयत्र करालम् ।

पुरं यथा रुद्रशरेण विद्धि क्षियो रुदत्यो ददृशुः समेता ॥२९॥

प्रादाय मात्रे प्रतिहृत्य विमिता कृष्णः च तस्योरसि लम्बमानम् ।

तं स्वस्तिमन्तः पुरुषादनीतः विहायसा मृत्युमुखात् प्रमुत्तम् ।

गोप्यश्च गोपाः किल नन्दमुखा लब्ध्वा पुनः प्रापुरतीव मोदम् ॥३०॥

अशेषतात्पर्यमुत्तमेपरक्षसा बालो निवृत्तिं गमितोऽभ्यगात् पुनः ।

द्विस्तं स्वपापेन विद्विषितः खलु साधुः समत्वेन भयाद् विमुच्यते ॥३१॥

किं नस्तपश्चीर्णमघोष्ठजार्चनं पूतं दत्तमुत भूतमौहदम् ।

यत् सरेतः पुनरेव बालको दिष्टपास्त्वबधून् प्रणयन्नुपस्थितः ॥३२॥

इन्द्राद्भुतानि बहुशो नन्दगोपो बृहद्वने । वसुदेववचो भूयो मानयामास विस्मितः ॥३३॥

एकदाभस्मादाय स्वाङ्गमारोप्य भामिनी । प्रस्तुतः पाययामास स्तनः स्नेहपरिप्लुता ॥३४॥

पीतप्रायस्य जननी सा तस्य रुचिरस्थितम् । मुखं लालयती राजन् जृम्भतो ददृशे इदम् ॥३५॥

स रोदसी ज्योतिरनीकमाशः सर्वे दुबद्धिरवसनाम्बुधीश्च ।

दीपान् नगास्तुहितूर्वनानि भूतानि यानि स्थिरजङ्गमानि ॥३६॥

सा वीक्ष्य विश्वसहस्रा राजन् सञ्ज्ञातवेपथु । सम्मील्य मृगशाबाक्षी नेत्रे आसीत् सुविस्मिता ॥३७॥
 "ति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्सा संहितायां दशमस्कन्धे पृथगे तृणावतमोक्षो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥७॥

अथाष्टमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

गर्ग पुरोहितो राजन् यदूना सुमहातपा । व्रज जगाम नन्दस्य वसुदेवप्रचोदित ॥ १ ॥
 त दृष्ट्वा परमप्रीत प्रत्युत्थाय कृताञ्जलि । आनर्चाधोक्षजधिया प्रणिपातपुर सरम् ॥ २ ॥
 स्रविष्ट कृतातिथ्य गिरा स्रुतया मुनिम् । न दयित्वाब्रवीद् ब्रह्मन् पूर्णस्य करचाम किम् ॥ ३ ॥
 महद्विचलन नृणा गृहिणा दीनचेतसाम् । नि श्रेयसाय भगवन् कल्पते नान्यथा क्वचित् ॥ ४ ॥
 ज्योतिषामयन साक्षाद् यत्तज्ज्ञानमतीन्द्रियम् । प्रणीत भवता येन पुमान् वेद परावरम् ॥ ५ ॥
 त्व हि ब्रह्मविदा श्रेष्ठ सस्कारान् कर्तुमर्हसि । बाल्योरनयोर्नृणा ज-मना ब्राह्मणो गुरु ॥ ६ ॥

गर्ग उवाच

यदूनामहमाचार्य रयातश्च भुवि सर्वत । सुत मया संस्कृत ते मयते देवकीसुतम् ॥ ७ ॥
 कस पापमति सरय तव चानकदुन्दुभे । देवक्या अष्टमो गर्भो न स्त्री भवितुमर्हति ॥ ८ ॥
 इति सञ्चिन्तयन्नुवा देवक्या दारिकावच । अपि इन्ताऽऽगताशङ्कस्तस्मिन् तत्रोऽनयो भवेत् ॥ ९ ॥

नन्द उवाच

अलक्षितोऽस्मिन् रहसि मामकैरपि गोब्रजे । कुरु द्विजातिसंस्कार स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ॥ १० ॥

श्रीशुक उवाच

एव सम्प्रार्थितो विप्र स्वचिकीर्षितमेव तत् । चकार नामकरण गूढो रहसि षालयो ॥ ११ ॥

गर्ग उवाच

अय हि रोहिणीपुत्रो रमयन् सुहृदो गुणै । आख्याम्यते राम इति बलाघिसयाद् बल विदुः ।

यदूनामपृथग्भावात् सङ्कषणमुद्यन्सुत ॥ १२ ॥

आसन् वर्षान्त्रयो ह्यस्य गृह्यतोऽनुयुग तन् । शूरो रक्षस्तथा पीत इदानीं कृष्णता गत ॥ १३ ॥

प्रागय वसुदेवस्य क्वचिज्जातस्तवात्मज । वसुदेव इति श्रीमानभिशा सम्प्रचक्षते ॥ १४ ॥

बहूनि सन्ति नामानि रूपाणि च सुतस्य ते । गुणकमानुरूपाणि तान्यह वेद नो जन ॥ १५ ॥

एष व श्रेय आघास्यद् गोपगोकुलनन्दन । अनन सर्वदुर्गाणि यूयमञ्जस्तरिष्यथ ॥ १६ ॥

पुराणेन व्रजपते साधवो दस्युपीडितौ । अराजके रक्ष्यमाणा जियुदस्यून् समेषिता ॥ १७ ॥

य एतस्मिन् महाभागा प्रीतिं कुर्वन्ति मानवा । नारयोऽभिभवन्त्येतान् विष्णुपद्मानिवासुरा ॥ १८ ॥

तस्मान्नन्दात्मजोऽय ते नारायणसमो गुणै । श्रिया कीर्यानुभावेन गोपायस्व समाहित ॥ १९ ॥

इत्यात्मानं समादिश्य गर्गे च स्वर्गं गते । नन्द प्रमुदितो मेने आत्मानं पूर्णमाश्रियम् ॥२०॥
 कालेन प्रजताल्पेन गोकुले रामकेशवौ । जानुभ्या सह पाणिभ्या रिष्टमाणौ विजहत् ॥२१॥
 तावद्द्विगुणमनुकृष्य सरीसृपन्तौ धोपप्रधोषरुचिरं प्रजकर्दमेषु ।
 तत्रादहृष्टमनसावनुसृत्य लोके मुग्धप्रभीतवदुपेयतुरन्ति मात्रो ॥ २२ ॥
 तन्मातरौ निजसुतौ घृणया क्षुब्धन्तौ पङ्कजरागरुचिराबुपगुह्यदोभ्याम् ।
 दत्त्वा स्नानं प्रपिबतो स्नमुः निरीक्ष्य मुग्धस्मिताल्पदशनं ययत् प्रमोदम् ॥२३॥
 यर्षाङ्गनादर्शनीयकुमारलीलावन्तर्गजे तदबला प्रगृहीतपुच्छे ।
 वस्त्रैरितस्तत उभावनुकृष्यमाणौ प्रेक्षत्य उज्जितगृहा जह्यपुर्षन्त्य ॥ २४ ॥
 शृङ्गग्रमिदं दृष्ट्वा सजलद्विजकण्ठकेभ्यः क्रीडापरावतिचलौ स्वसुतौ निपेद्धुम् ।
 गृह्णाणि कतुमपि यत्र न तज्जनन्यौ शेकात् आपतुरल मनसोऽनवस्थाम् ॥ २५ ॥
 कालेनाल्पेन राजर्षे राम कृष्णश्च गोकुले । अपृष्टजानुभि पद्भिर्विचक्रमतुरञ्जसा ॥२६॥
 ततस्तु भगवान् कृष्णो वयस्यै प्रजबालके । सह रामो प्रजन्त्रीणां चिनीद्वे जनयन् मुदम् ॥२७॥
 कृष्णस्य गोप्यो रुचिरवीक्ष्य कौमारचापलम् । शृण्वत्या विलतन्मातुरिति होचु समागता ॥२८॥
 वत्सान् मुञ्चन् कचिदसमये श्रोशसजातहास स्तेयं स्वादृत्यय दधिपयं कल्पितै स्तेययोगैः ।
 मकान् भोक्ष्यन् विभजति स चेजाति भाण्डं भिनत्ति द्रव्यालाम्भे स गृहकुपितो यात्युपकोशं तोकान् ।
 इस्ताप्राह्ये रचयति विधिं पीठकोलखलाद्यैश्छिद्रं ह्यतर्निहितवयुन शिष्यभाण्डेषु तद्वित् ।
 ध्वत्तागारे धृतमणिगणं स्वाङ्गमर्थप्रदीपं काले गोप्यो यदि गृहकृत्येषु सुव्यग्रचित्ता ॥३०॥
 एव पाष्टर्यान्नुशतिं कुरुते मेहनादीनि वास्तौ स्तेयोपायैर्विरचितकृति सुप्रतीको यथाऽऽस्ते ।
 इत्थं स्त्रीभिः सभयनयनश्रीमुन्वालोकिनीभिर्व्याख्यातार्यां प्रहसितमुखी न ह्युपालब्धुमैच्छत् ॥३१॥
 एकदा क्रीडमानास्ते रामाद्या गोपदारकाः । कृष्णो मृदं भक्षितवानिति मात्रे न्यवेदयन् ॥३२॥
 सा गृहीत्वा करे कृष्णमुपालम्ब्य हितैषिणी । यद्योदा भयसन्त्रान्तप्रेक्षणाद्यमभाषत ॥३३॥
 कस्मान्मुदमदान्तात्मन् भवान् भक्षितवानरह । रदति तावका ह्येते कुमारस्तेऽग्रजोऽप्ययम् ॥३४॥

श्रीकृष्ण उवाच

नाहं भक्षितवानम्भ सर्वे मिथ्याभिधासिनः । यदि सत्यगिरस्तर्हि समक्षं पश्य मे मुखम् ॥३५॥
 यद्येव तर्हि व्यादेहीत्युक्तं स भगवान् हरिः । व्यादत्ताव्याहृतेश्वर्यं क्रीडामनुजबालक ॥३६॥
 सा तत्र ददृशे विश्वजगत् स्यास्तु च खदिश । साद्रिद्रीपाब्धिभूगोलसर्वाव्यप्रीन्दुतारकम् ॥३७॥
 ज्योतिश्चक्रे जलं तेजो नभस्वान् वियदेव च । वैकारिकाणीन्द्रियाणि मनो मात्रा गुणास्त्रय ॥३८॥
 एतद् विचित्रं सहजीवकालस्वभावकर्माशयलिङ्गमेदम् ।
 सतोस्तनौ वीक्ष्य विदारितास्ये प्रजं सहस्रानामवाप शङ्काम् ॥३९॥

किं स्वप्न एतदुत देवमाया किं वा मदीयो वत बुद्धिमोह ।
 अथो अनुष्यैव ममार्भकस्य य कश्चनौत्पत्तिक आत्मयोग ॥४०॥
 अथो यथावत् वितर्कगोचर चेतोमन कमवचोभिरञ्जसा ।
 यदाश्रय येन यत प्रतीयते सुदुर्विभाव्य प्रणतास्मि तत्पदम् ॥४१॥
 अह ममासौ पतिरेष मे सुतो व्रजेदवरस्याखिलवित्तपा सती ।
 गोप्यश्च गोपा सहगोधनाश्च मे यन्माययेत्थ कुमति स मे गति ॥४२॥

इत्थं विदिततत्त्वाया गोपिकाया स इश्वर । वैष्णवी व्यतनोन्माया पुत्रस्नेहमयी विभु ॥४३॥
 सद्यो नष्टस्मृतिर्गापी साऽऽरोप्यारोदमात्मजम् । प्रवृद्धस्नेहकलिलद्वयाऽऽसीद् यथा पुरा ॥४४॥
 त्रय्या चोपनिषद्भिश्च साख्ययोगैश्च सात्वतै । उपगीयमानमाहात्म्य हरिं सामं यतात्मजम् ॥४५॥

राजोवाच

नन्द किमकरोद् ब्रह्मन् श्रेय एव महोदयम् । यशोदा च महाभागापौ यस्या स्तन हरि ॥४६॥
 पितरौ नान्वविन्देता कृष्णोदारार्भकेहितम् । गायत्पद्यापि कचयो यल्लोकशमलापहम् ॥४७॥

श्रीशुक उवाच

द्रोणो वसूना प्रवरो धरया सह भाषया । करिष्यमाण आदेशान् ब्रह्मणस्तमुवाच ह ॥४८॥
 जातयोर्नो महादेवे भुवि विश्वेश्वरे हरौ । भक्ति स्यात्परमालोके ययाञ्जो दुर्गतितरेत् ॥४९॥
 अस्त्वित्युक्त स भगवान् व्रजे द्रोणो महायद्या । जज्ञे न ददति ख्यातो यशोदा सा धराभवत् ॥५०॥
 ततो भक्तिर्भगवति पुत्रीभूते जनार्दने । दम्पत्योर्निरंतरामासीद् गोपगोपीषु भारत ॥५१॥
 कृष्णो ब्रह्मण आदेश सत्यं कर्तुं व्रजे विभु । सहारामो वसश्चक्रे तेषां प्रीतिं स्वलील्या ॥५२॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा संहितायां दशमस्कन्धे पूर्वार्धे विष्वक्पदशनेऽष्टमोऽध्यायः ॥८॥

अथ नवमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एकदा गृहदासीषु यशोदा नन्दगेहिनी । कमान्तरनिपुक्तासु निर्मम य स्वयं दधि ॥ १ ॥
 यानि यानीह गीतानि तद्दालचरितानि च । दधिनिर्मम्यने काले स्मरन्ती तान्यगायत ॥ २ ॥

क्षौम वास पृथुकटितटे विभ्रती सूत्रनद
 पुत्रस्नेहस्तुतकुचयुग जातकम्प च सुभ्रू ।
 रज्ज्वाकर्षभ्रमभुजचलत्कङ्कणौ कुण्डले च

स्तिन्न वक्त्र कबरविगलमालती निर्ममय ॥ ३ ॥

तास्तयकाम आघाय । गृहीत्वा दधिमन्यानन्यपेक्षत् प्रीतिमावहन् ॥ ४ ॥

तमङ्कमालुटमपाययत् मन स्नेहस्तुत सस्मितमीक्षती मुखम् ।
 अतुतमुखस्तु जवेन सा ययात्रुतिष्ठच्यमाने पयसि त्वधिभ्रिते ॥ ५ ॥
 उज्जातकोप स्फुरितारुणाघर सदस्य दद्भिर्दधिमन्यभाजनम् ।
 भित्वा मृपाभ्रुर्दपदमना रहो जघास दैयङ्गवमन्तर गत ॥ ६ ॥
 उक्ताय गोपी सुश्रुत पय पुन प्रविश्य संदृश्य च दध्यमग्रकम् ।
 भग्न विलोक्य स्वसुतस्य कर्म तज्रहास त चापि न तत्र पश्यती ॥ ७ ॥
 उलूखलाङ्ग्रेरुपरि व्यवस्थित मर्काय काम ददतं शिचि स्थितम् ।
 दैयङ्गव चौर्यविशङ्कितेक्षण निरीक्ष्य पश्चात् सुतमागमच्छने ॥ ८ ॥
 तामातयष्टिं प्रसमीक्ष्य मत्वरस्ततोऽवब्रूवापसवार भीतवत् ।
 गोप्यवधावज्र यमाप योगिना क्षम प्रवेष्टु तपसेरित मन ॥ ९ ॥
 अवज्रमाना जननी गृहचलच्छ्रोणीभरान्नान्तगति सुमध्यमा ।
 जवेन विस्मयितकेशव धनच्युतप्रसूनानुगति परामृशत् ॥ १० ॥
 कृतागस त प्ररुदन्तमक्षिणी कपन्तमञ्जमपिणी स्वपाणिना ।
 उद्रीक्षमाण भयविह्वलेक्षण हस्ते गृहीत्वा भिषयन्त्यवागुरत् ॥ ११ ॥

त्यक्त्वा यष्टिं सुत भीत विशायार्भकवत्सल । इयेष किल त बद्धु दाम्नातद्रीयकोविदा ॥ १२ ॥
 न चातन ग्रहिर्यस्य न पूर्वं नापि चापरम् । पूवापर बहिष्थान्तर्जगतो यो जगद्यय ॥ १३ ॥
 त मत्वाऽऽत्मजमव्यक्त मर्त्यलिङ्गमधोक्षजम् । गोपिकोऽलूखले दाम्ना बबधप्राकृत यया ॥ १४ ॥
 तद् दाम बध्यमानस्य स्वार्भकस्य कृतागस । द्रवहुलो नमभूत्तेन सन्दधेऽन्यच्च गोपिका ॥ १५ ॥
 यदाऽऽसीत्तदपि न्यून तेनान्यदपि सन्दधे । तदपि द्रवहुल न्यून यद् यदादत्त बधनम् ॥ १६ ॥
 एव स्वगेहदामानि यशोदा सन्दधत्यपि । गोपीना मुस्मयन्तीना स्मयन्ती विमिताभवत् ॥ १७ ॥
 स्वमातु स्वित्रगात्राया विस्मस्तकषरस्तज । दृष्ट्वा परिभ्रम कृष्ण कृपयाऽऽसीत् स्ववधने ॥ १८ ॥
 एव सन्दधिता ह्यङ्ग शरिणा भूत्ववश्यता । स्ववशेनापि कृष्णेन यस्तेद सेश्वर वशे ॥ १९ ॥
 नेम विरिञ्चो न भवो न श्रीरप्यङ्गलश्रया । प्रसाद लेभिरे गोपी यत्तत् प्राप विमुक्तिदात् ॥ २० ॥
 नार्यं मुखापो भगवान् देहिना गोपिकमुत । शान्तिना चामभूताना मया भक्तिमतामिह ॥ २१ ॥
 कृष्णस्तु गृहकृत्वेपु व्यप्राया मातरि प्रभु । अद्राक्षीदजुनौ पूर्वं गुह्यकौ घनदात्मजौ ॥ २२ ॥
 पुरा नारदशापेन नृक्षता प्रापितौ मदात् । नन्दकृबरमणिग्रीवाविति ख्यातौ भियान्वितौ ॥ २३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा संहितायां दशमस्कन्धे पूर्वोपे गोपीप्रसादो नाम नवमोऽध्याय ॥ ९ ॥

अथ दशमोऽध्यायः

राजोवाच

कथ्यता भगवन्नेतत्तयो शापस्य कारणम् । यत्तद् विगर्हितं कर्म येन वा देवर्षस्तम ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

रुद्रस्यानुचरो भूत्वा सुहृत्सौ धनदात्मजौ । फैलासोपवने रम्ये मन्दाकिन्या मदोत्कटौ ॥ २ ॥
वारुणीं मदिरा पीत्वा मदाधूर्णितलोचनौ । स्त्रीजनैरनुगायद्भिस्त्वेतत् पुष्पिते वने ॥ ३ ॥
अन्तः प्रविश्य गङ्गायामम्भोजवनराजिनि । चिम्रीडतुर्गुणतिभिर्गजाविव करेणुभि ॥ ४ ॥
महच्छया च देवर्षिर्भगवास्तत्र कौरव । अपश्यन्नारदो देवौ स्त्रीबाणो समबुध्यत ॥ ५ ॥
त दृष्ट्वा मीढिता देव्यो विवस्त्रा ग्रायशङ्किता । यासासि पर्यधु शीघ्रं विवस्त्रौ नैव गुह्यकौ ॥ ६ ॥
तौ दृष्ट्वा मदिरामत्तौ श्रीमदान्यौ मुरात्मजौ । तपोरनुमहार्पाय शापं दास्यन्नद जगौ ॥ ७ ॥

नारद उवाच

न हान्यो जुपतो जोष्यान्बुद्धिभ्रशो रजोगुण । श्रीमदादाभिजात्यादिर्यत्र स्त्रीयूतमासवः ॥ ८ ॥
हन्यन्ते पशवो यत्र निदयैरजितात्मभि । मन्यमानैरिम देहमजराभूयु नश्वरम् ॥ ९ ॥
देवसञ्चितमप्यन्ते कृमिविड्भस्मगणितम् । भूतघ्नुक्त्तकृते स्वार्थं किं वेद निरयो यत ॥ १० ॥
देह किमनदातु स्व निपेक्तुर्मातुरेव च । मातु पितुर्बाबलिन प्रेतुरग्ने शुनोऽपि वा ॥ ११ ॥
एव साधारण देहमव्यक्तप्रभवोप्ययम् । को विद्वानात्मसात् कृत्वा हन्ति जन्तून्नुत्तेऽसत ॥ १२ ॥
असत श्रीमदान्यस्य दारिद्र्य परमञ्जनम् । आत्मौपम्येन भूतानि दरिद्र परमीक्षते ॥ १३ ॥
यथा कण्टकविद्वान्नो जन्तोर्नेच्छति ता व्यथाम् । जीवसाम्य गतो लिङ्गैर्न तथा विद्वकण्टक ॥ १४ ॥
दरिद्रो निरहस्तम्भो मुक्त सर्वमदैरिह । कृच्छ्रयदृच्छयाऽऽप्नोति तद्धि तस्य परतप ॥ १५ ॥
नित्यं बुद्ध्यामदेहस्य दरिद्रस्यात्र कादृक्षिण । इन्द्रियाण्यनुशुष्यन्ति हिंसापि विनिवर्तते ॥ १६ ॥
दरिद्रस्यैव मुज्यन्ते साधव समदक्षिण । सन्नि क्षिणोति तत्तप तत् आराद् विशुद्धयति ॥ १७ ॥
साधूना समचित्ताना मुमुन्दचरणैषिणाम् । उपेक्ष्यै किं धनस्तम्भैस्त्रिदशसाधयै ॥ १८ ॥
नदह मत्तयोमाध्व्या वारुण्या श्रीमदाधयो । तमो मद हरिष्यामि स्त्रीण्योरजितात्मनो ॥ १९ ॥
यदिमो लोकगलस्य पुत्रो भूत्वा तम प्लुतौ । न विवाससमात्मान विजानीत सुदुर्मदौ ॥ २० ॥
अतोऽहं स्यावरता स्याता नैव यथा पुन । स्मृति स्यान्मत्प्रसादेन तत्रापि मदनुग्रहात् ॥ २१ ॥
वासुदेवस्य सान्निध्यं लब्ध्वा दिव्यशरच्छते । वृत्ते स्वर्गकृता भूयो लब्धभक्ती भविष्यत ॥ २२ ॥

श्रीशुक उवाच

एवमुक्त्वा स देवर्षिर्गतो नारायणाश्रमम् । नलकूरमणिग्रीवावासतुर्गमलार्जुनौ ॥ २३ ॥

ऋषेर्भागवतमुख्यस्य सत्यं कर्तुं वचो हरि । जगाम दानकैस्तत्र यथास्ता यमलार्जुनौ ॥
 देवर्षिर्मे प्रियतमो यदिमौ धनदात्मजौ । तत्तया साधयिष्यामि यद् गीतं तमहात्मना ॥
 इत्यन्तरेणार्जुनयो कृष्णस्तु यमयोर्ययौ । आत्मनिर्बेशमात्रेण तिर्यग्गतमुद्वलम् ॥

बालेन निष्कर्षयताम्यगुद्वलं तद् दामोदरेण तरसोत्कलिताङ्गविभवौ ।

निष्पेततु परमविक्रमितातिवेपथ्वप्रवालविटपौ कृतचण्डशब्दौ ॥२७॥

तत्र श्रिया परमया ककुभ स्फुरन्तौ सिद्धानुपेत्य कुजयोरिव जातवेदा ।

कृष्ण प्रणम्य शिरसाखिल्लोकनाथ बद्धाञ्जली विरजसाविदमूचतु स ॥२८॥

कृष्ण कृष्ण महायोगिस्त्वभाद्य पुरुष पर । व्यक्ताव्यक्तमिदं विश्वं रूपं ते ब्राह्मणाविदुः ॥

त्वमेक सर्वभूतानां देहास्वात्मेन्द्रियेश्वर । त्वमेव कालो भगवान् विष्णुरव्यय ईश्वर ॥

त्वं महान् प्रकृतिं सूक्ष्मां रजस्ततमोमयी । त्वमेव पुरुषोऽध्यक्ष सर्वक्षेत्रविकारवित् ॥

गुह्यमाणैस्त्वमप्राप्तो विकारैः प्राकृतैर्गुणैः । को न्विहार्हति विज्ञातु प्राक्स्मिद्धं गुणसंवृतं ॥

तस्मै तुभ्य भगवते वासुदेवाय वेधसे । आत्मद्योतगुणैर्दृष्टजमहिम्ने ब्रह्मणे नमः ॥

यस्यावतारा ज्ञायन्ते शरीरेष्वशरीरिण । तैस्तैरनुत्पातिशयैर्वीर्यैर्देहिष्वसङ्गतैः ॥

स भवान् सर्वलोकस्य भवाय विभवाय च । अवतीर्णोऽद्यभागेन साग्रतः पतिराश्रियाम् ॥

नमः परमकन्याय नमः परममङ्गल । वासुदेवाय शान्ताय यदुना पतये नमः ॥

अनुजानीहि नो भूमस्तवानुचरकिङ्करो । दर्शनं नो भगवत ऋषेरासीदनुग्रहात् ॥

वाणी गुणानुकथने श्रवणौ कथाया हन्तौ च कर्मसु मनस्तव पादयोर्न ।

स्मृत्या शिरस्तव निवासजगत्प्रणामे दृष्टिं सता दर्शनेऽस्तु भवत्पूजनाम् ॥

श्रीशुक उवाच

इत्थं सकीर्तितस्ताम्या भगवान् गोकुलेश्वर । दाम्ना चोद्वल्ले बद्धः प्रहसन्नाहं गुह्यकौ ॥

श्रीभगवानुवाच

ज्ञातं मम पुरैवैतद्विषया कथनात्मना । यच्छ्रीमदाध्ययोर्वाग्भिर्विभ्रशोऽनुग्रहः कृतः ॥

साधूनां समचित्तानां सुतरां मत्कृतात्मनाम् । दर्शनात्नो भवेद् वचः पुषोऽक्ष्णोः सवितुष्यया ॥

तद् गच्छत मत्परमौ नलकूरर सादनम् । सजातो मयि भावो वामीषितः परमोऽभव ॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्तौ तौ परिक्रम्य प्रणम्य च पुनः पुनः । बद्धोद्वल्ललमामन्त्र्य जग्मतुर्दिशमुत्तराम् ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्या संहितया दशमस्कन्धे पूर्वोपे नारदस्यापो नाम दशमोऽध्यायः ॥१॥

अथैकादशोऽध्यायः

धीशुक उवाच

गोपा नन्दादय भुवरा द्रुमयो पततो रवम् । तत्राजग्मु कुक्षभेष्ठ निर्घातिभयशङ्किता ॥ १ ॥
 भूम्या निवर्तितो तत्र दहगुर्यमलार्जुनौ । बभ्रमुस्तदविशाय लक्ष्य पतनकारणम् ॥ २ ॥
 उन्मूल्य विकर्णन्त दाम्ना बर्द्धं च बालकम् । कस्येदं पुत आर्ध्यमुत्पात इति कातरा ॥ ३ ॥
 बाला ऊचुरनेनेति तिर्यग्गतमुलूखलम् । विकर्षता मध्वगेन पुरुषावप्यचश्महि ॥ ४ ॥
 न ते तदुक्तं जगद्गुर्न षटेतेति तस्य तत् । बालस्योत्पादनं तर्वां केचित् सन्दिग्धचेतसः ॥ ५ ॥
 उलूखल विकर्षत दाम्ना बर्द्धं स्वमात्मजम् । गिलेक्ष्य नन्द प्रहसद्बदनो विमुमोच ह ॥ ६ ॥
 गोपीभि स्त्रोभितोऽनृत्यद् मगयान् बालवत् क्वचित् । उद्रायति क्वचिन्मुग्धस्तद्विशो दारुयन्त्रवत् ७
 विभर्ति क्वचिदाश्रित पीठकोन्मानपादुकम् । बाहुशेषं च कुरुते स्वानां च प्रीतिमावहन् ॥ ८ ॥
 दर्शयस्तद्विदा लोक आत्मनो भृत्यवश्यताम् । प्रजस्योवाह वै हर्षं भगवान् बालचेष्टिते ॥ ९ ॥
 क्रीणीहि भो फलानीति श्रुत्वा सत्वरमच्युत । फलार्थं धान्यमादाय ययौ सर्वफलप्रद ॥ १० ॥
 फलविक्रयिणी तस्य च्युतधान्यं करद्वयम् । फलैरपूरयद् रत्नैः फलभाण्डमपूरि च ॥ ११ ॥
 सरिच्छीरगतं कृष्णं भग्नार्जुनमपाह्वयत् । रामं च रोहिणीं देवीं क्रीडन्त बालकैर्भृशम् ॥ १२ ॥
 नोपेयाता यदाऽऽहूतौ क्रीडावज्रेण पुत्रकौ । यशोदा प्रेययामास रोहिणीं पुत्रवत्सलाम् ॥ १३ ॥
 क्रीडन्त सा मुत बालैरतिवेलं सहस्रप्रजम् । यशोदाजोहवीत् कृष्णं पुत्रस्नेहस्तुतस्तानी ॥ १४ ॥
 कृष्णं कृष्णारविन्दाध तात एहि स्तनं पित्र । अलविहारैः क्षुत्क्षान्तं क्रीडाभ्रान्तोऽसिपुत्रक १५
 हे रामागच्छ ताताशु सानुजं कुलनन्दन । प्रातरेव कृताहारस्तद् भवान् भोक्तुमर्हति ॥ १६ ॥
 प्रतीक्षते त्वा दाशार्हं भोक्ष्यमाणो प्रजाधिप । एक्षानयो प्रिय धेहि स्वग्रहान् यात बालका ॥ १७ ॥
 धूलिधूसरिताङ्गस्त्व पुत्र मज्जनमावह । जन्मक्षमय भवतो विप्रेभ्यो देहि गा शुचि ॥ १८ ॥
 पश्य पश्य वयस्यास्ते मातृमृष्टान् स्वलङ्कृतान् । त्वं च द्वात कृताहारो विहरस्व स्वलङ्कृत ॥ १९ ॥

इत्य यशोदा तमशेषशेखर मत्वा मुत स्नेहनिबद्धपीर्युप ।

हस्ते गृहीत्वा सहस्रममच्युत नीत्वा स्ववाटं कृतवत्यथोदयम् ॥ २० ॥

गोपवृद्धा महोत्पाताननुभूय बृहद्भने । नन्दादय समागम्य प्रजकार्यममनयन् ॥ २१ ॥
 तत्रोपनन्दनामाऽऽह गोपो ज्ञानवयोऽधिक । देशकालार्थतत्त्वज्ञं प्रियकुद्रामकृष्णयो ॥ २२ ॥
 उत्थातव्यमितोऽस्माभिर्गोपुलस्य हितैषिभिः । आयान्त्यत्र महोत्पाता बालानां नाशहेतव ॥ २३ ॥
 मुक्तं कथञ्चिद् राक्षस्या बालज्या बालको ह्यसौ । हरेरनुग्रहा नूनमनश्चोपरि नापतत् ॥ २४ ॥
 चक्रवातेन नीतोऽयं दैत्येन विपदं वियत् । शिलाया पतितस्तत्र परित्रात सुरेश्वर ॥ २५ ॥

यत्र म्रियेत द्रुमयोरन्तर प्राप्य बालक । असावन्यतमो वापि तदप्यच्युतरक्षणम् ॥२६॥
 यावदौत्पतिकोऽरिष्ठो ब्रज नाभिभवेदित । तावद् बालानुपादाय यास्यामोऽन्यत्र सानुगा २७
 वन वृन्दावन नाम पशव्य नवकाननम् । गोपगोपीगवा सेव्य पुण्याद्रितृणवीरुधम् ॥२८॥
 तत्तत्राद्यैव यास्याम शक्रान् युद्धं माचिरम् । गोधनान्यप्रतो यान्तु भवता यदि रोचते ॥२९॥
 तच्छ्रुत्वैकधियो गोपा साधु साध्विति वादिन । प्रजान् स्वान् स्वान् समायुज्य ययू रूढपरिच्छदा ॥
 वृद्धान् बालान् स्त्रियो राजन् सर्वोपकरणानि च । अन स्वारोप्य गोपाला यत्ता आत्तशरासना ॥३१॥
 गोधनानि पुरस्कृत्य शृङ्गाण्यापूर्य सर्वत । तृयोधोयेण महता ययु सहयुरोहिता ॥३२॥
 गोप्यो रूढरथा नृलकुचकुङ्कुमक्रान्तव । कृष्णलीलाजगु प्रीता निष्ककण्ठ्य मुवासस ३३
 तथा यशोदारोऽहिण्यारेः शकटमास्थिते । रेजतु कृष्णरामाभ्या तत्कथाध्रुवणोरसुके ॥३४॥
 वृन्दावन सम्प्रविश्य सर्वकालमुखावहम् । तत्र चतुर्मजाचास शक्रैरर्धचन्द्रवत् ॥३५॥
 वृन्दावन गोवधन यमुनापुलिनानि च । वीक्ष्यासीदुत्तमा प्रीती राममाधवयोरनृप ॥३६॥
 एव ब्रजौकसा प्रीतिं यच्छन्तो बालचेष्टिते । कलवावयै स्वकालेन वत्सपालौ बभूवतु ॥३७॥
 अविदूरे नजभुव सह गोपालदारकै । चारयामासतुर्वत्सान् नानाक्रीडापरिच्छदौ ॥३८॥
 क्वचिद् वादयतो वेणु धेपणै क्षिपत क्वचित् । क्वचित्पादै किङ्किणीभि क्वचित्कृत्रिमगोवृषे ॥
 वृषायमाणौ नदन्तौ युयुधाते परस्परम् । अनुकृत्य स्तेजस्तद्वचरेतु प्राकृतौ यया ॥४०॥
 कदाचिद् यमुनातीरे वत्साश्चारयतो स्वकै । वयस्यं कृष्णबलयोर्जिघासुर्दत्य आगमत् ॥४१॥
 त वत्सरुपिणं वीक्ष्य वत्सयूथगतं हरि । दर्शयन् उलदेवाय शनैर्मुग्ध ह्वासदत् ॥४२॥
 गृहीत्वापरपादाभ्या सहलाङ्गूलमच्युत । ग्रामयित्वा कपित्याग्रे प्राहिणोद् गतजीवितम् ।

स कपित्थैर्महाकाय पात्यमानै पपात ह ॥४३॥

त वीक्ष्य विस्मिता बाला शशसु साधु साध्विति । देवाश्च परिसुष्टा बभूवु पुष्पवर्षिण ॥४४॥
 तौ वत्सपालकौ भूत्वा सर्वलोकेऽप्यपालकौ । सप्रातराशौ गोवत्साश्चारयतौ विचरेतु ॥४५॥
 स्व स्व वत्सकुल सर्वे पाययिष्यन्त एकदा । गत्वा जलाशयाभ्यां पाययित्वा पपुर्जलम् ॥४६॥
 त तत्र ददृशुर्बाला महासत्त्वमवस्थितम् । तत्रसुवर्जनिर्भिन्न गिरे शृङ्गमिव च्युतम् ॥४७॥
 स वै बको नाम महानमुरो बकरूपधृक् । आगत्य सहसा कृष्ण तीक्ष्णतुण्डोऽग्नसद् बली ४८
 कृष्ण महाबकप्रस्तं दृष्ट्वा रामादयोऽर्मरा । यभूवुरिन्द्रियाणीव विना प्राण विचेतस ॥४९॥

त ताडुमूलं प्रदहन्तमग्निवद् गोपालसूनु पितर जगद्गुरो ।

चच्छर्दं सद्योऽतिरुषाञ्जत वक्स्तुण्डेन हन्तु पुनरभ्यपद्यत ॥५०॥

तमापतन्त स निगृह्य तुण्डयोर्दोर्म्यौ बरु कससत सता पति ।

पश्यन्तु बालेषु ददार लीलया मुदावहो वीरणवद् दिवौकसाम् ॥५१॥

तदा रकारिं सुरलोकवासिनं समाकिरन् नन्दनमल्लिकादिभिः ।

समीडिरे चानकशङ्खस्तवैस्तद् बोक्ष्य गोपालमुता विविसिरे ॥५२॥

मुक्तं बकास्यादुपलभ्य बालका रामादयः प्राणमिवैन्द्रियो गण ।

स्थानागतं तं परिरभ्य निर्हृता प्रणीय वत्सान् प्रजमेत्य तज्जगुः ॥५३॥

श्रुत्वा तद् विविता गोपा गोप्यश्चातिप्रियादृता । प्रेत्यागतमिवौत्सुक्यादेधन्तं तृपितेक्षणा ॥५४॥

प्रहो बत्तास्य बालस्य बहवो मृत्यवोऽभवन् । अप्यासीद् विप्रियतेपाकृतपूर्वयतोभयम् ॥५५॥

अथाप्यभिभवन्त्येन नैव ते घोरदर्शना । जिघाषयैनमासाद्य नश्यन्त्यग्नौ पतङ्गवत् ॥५६॥

अहो ब्रह्मविदावाचो नासत्या सन्ति कर्हिचित् । गर्गा यदाह भगवानन्वभावि तथैव तत् ॥५७॥

इति नन्दादयो गोपा कृष्णरामकथा मुदा । कुर्वन्तो रममाणश्च नाविन्दन् भववेदनाम् ॥५८॥

एव विहारैः कौमारैः कौमार जहतुर्वज्रे । निलायनैः सेतुबन्धैर्मकटोल्लवनादिभिः ॥५९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्सा संहितायां दशमस्कन्धे पूर्वोपनिषत्सप्तमो नामैवाद्दशोऽध्यायः ॥११॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

क्वचिद् वनाशाय मनो दधद् प्रजात् प्रातः समुत्थाय वयस्यवत्सपान् ।

प्रबोधयन्मृङ्गरवेण चारुणा विनिर्गतो वत्सपुरसरो हरिः ॥ १ ॥

तेनैव साकं पृथुका सहस्रशः क्षिप्त्वा सुशिवेत्रविपाणवेणवः ।

स्वान् स्वान्सहस्रोपरिसंख्ययान्वितान् वत्सान् पुरस्कृत्य विनिर्यमुदा ॥ २ ॥

कृष्णवत्सेरसख्यातैर्युगीकृत्य स्ववत्सवान् । चारयन्तोऽर्भलीलाभिर्विजहुस्तत्र तत्र ह ॥ ३ ॥

फलप्रवालस्तवकमुमनः पिच्छघातुभिः । काचगुञ्जामणिस्वर्णभूषिता अप्यभूषयन् ॥ ४ ॥

मुष्णन्तोऽन्योन्यशिक्यादीन् शतानाराञ्च चिक्षिपुः । तत्रत्याश्च पुनर्दूराद्वसन्तश्च पुनर्ददुः ॥ ५ ॥

यदि दूरं गतं कृष्णो वनशोभेक्षणाय तम् । अहं पूर्वमहं पूर्वमिति सस्पृश्य रेमिरे ॥ ६ ॥

केचिद् वेणून् वादयन्तो ध्मान्तं शृङ्गाणि केचन । केचिद् भृङ्गैः प्रगायन्तं कूजन्तं कोकिलैः परैः ॥ ७ ॥

विच्छायाभिः प्रघावन्तो गच्छन्तं साधुहसकैः । बभ्रैरुपविशन्तश्च नृत्यन्तश्च कलापिभिः ॥ ८ ॥

विकर्पन्तं कीशवालानारोहतश्च तैर्दुमान् । विकुर्वन्तश्च तैः साकं प्रवन्तश्च पलाशिषुः ॥ ९ ॥

साकं भेरैर्विलङ्घन्तं सतिप्रसवसम्प्लुता । विहसन्तं प्रतिच्छायां शपन्तश्च प्रतिस्वनान् ॥ १० ॥

इत्थं सता ब्रह्ममुखानुभूत्या दास्य गतानां परदैवतेन ।

मायाश्रितानां नरदारवेण साकं विजहुः कृतपुण्यपुञ्जा ॥ ११ ॥

यत्पादपासुर्बहुजं मकुच्छ्रुतो धृतात्मभिर्यागिभिरप्यलभ्यः ।

स एव स्वयं स्थितः किं वण्यते दिष्टमतो प्रजोक्तवाम् ॥ १२ ॥

अथावनामभ्यपत महासुरस्तेषां सुखश्रीडनवीक्षणाधम ।
 नित्यं यदन्तर्निजजीवितेषुभिः पीतामृतैरप्यमरैः प्रतीक्ष्यते ॥ १३ ॥
 दृष्टार्भकान् कृष्णसुखानघासुरं यसानुशिष्टं च बधीयमानुज ।
 अयं तु मे सोदरनाशकृत्तयोर्दयोर्ममैव सबलं हनिष्ये ॥ १४ ॥
 एते यदा मत्सुहृदोस्तिलाप कृतास्तदा नष्टसमा ब्रजौकस ।
 प्राणे गते वर्ष्मन्तु का नु चिन्ता प्रजासवः प्राणभृतो हि ये ते ॥ १५ ॥
 इति व्यवस्थाजगरं वृहद् वपुः स योजनायाममहाद्रिपीवरम् ।
 धृत्वाऋतं व्याचतुर्गुहाननं तदा पयि व्यशेत प्रसनाशया खल ॥ १६ ॥
 धराधरोष्ठो जलदोत्तरोष्ठो दर्यान्नान्तो गिरिशृङ्गदम् ।
 ध्वातान्तरास्यो वितताध्वजिह्वः परुषानिलश्चासदवेक्षणोष्णः ॥ १७ ॥

दृष्ट्वा त तादृशं सर्वं मत्वा वृन्दावनश्रियम् । व्यात्ताजगरतुण्डेन ह्युत्प्रेक्षन्ते स्म लीलया ॥ १८ ॥
 जले मित्राणि गदतः सत्त्वकूटं पुरं स्थितम् । अस्मासुप्रसन्नव्यात्तव्यालतुण्डायते न वा ॥ १९ ॥
 सत्यमकरारक्तमुत्तराहनुवदधनम् । अधराहनुवदः शेषस्तत्प्रतिच्छायायारुणम् ॥ २० ॥
 प्रतिस्पर्धेते सुक्लिम्या सव्यासव्ये नगोदरे । तुङ्गशृङ्गालयोऽप्येनास्तद्व्याभिश्च पश्यत ॥ २१ ॥
 आस्तृतायाममार्योऽयं रसना प्रतिगजति । एषामन्तर्गतं ध्वातमेतदप्यन्तराननम् ॥ २२ ॥
 दावोष्णखरवातोऽयं श्वासवद् भाति पश्यत । तद्गन्धसत्त्वदुग्धं चोऽप्यन्तरामिषगन्धवत् ॥ २३ ॥

अस्मान् मिम्रश्च प्रयिता निविष्टानय तया चेद् बकवद् विनङ्क्ष्यति ।
 क्षणादनेनेति वकार्युशंमुखः वीक्ष्योद्धसन्तं करताडनैर्यसु ॥ २४ ॥
 इत्यमियोऽतथ्यमतज्जभाषितं ध्रुत्वा विचिन्त्येत्यमृषा मृषायते ।
 रक्षो विदित्वाखिलभूतदृष्टिस्य स्नाना निरोद्धुं भगवान् मनो दधे ॥ २५ ॥
 तावत् प्रविष्टास्त्यसुरोदरान्तरं परं न गीर्णं शिशवं सक्त्वा ।
 प्रतीक्षमाणेन वकारिवेशनं हतस्त्वकान्तस्मरणेन रक्षसा ॥ २६ ॥
 तान् वीक्ष्य कृष्णः सकलाभयप्रदो ह्यनन्यनाथान् स्वकरादवच्युतान् ।
 दीनाश्च मृत्योर्जठराग्निघासान् घृणार्दितो दिष्टकृतेन विस्मितः ॥ २७ ॥
 कृत्यं किमनास्य खलस्य जीवनं न वा अमीषा च सता विहिंसनम् ।
 दयं कथं स्यादिति सविचिन्त्य तज्ज्ञात्वाविशतुण्डमशेषदृग्धरि ॥ २८ ॥

तदा घनच्छदा देवा भयाद्वाहेति चुतुश्च । जहृपुयैश्चकषाद्या कौणपास्त्वधयान्धवा ॥ २९ ॥
 तच्छ्रुत्वा भगवान् कृष्णस्त्वव्ययः साभवत्सकम् । चूर्णोचिकीर्षोरत्मानं तरसा बबुधे गले ॥ ३० ॥

ततोऽतिक्रमस्य निरुद्धमार्गिणो ह्युद्गीणदृष्टेर्भ्रमतस्त्वितस्तत ।
 पूर्णाऽन्तरङ्गे पवनो निरुद्धो मूर्धन् विनिष्पाद्य विनिर्गतो बहि ॥ ३१ ॥
 तेनैव सर्वेषु बहिर्गतेषु प्राणेषु वत्सान् मुह्यद परेतान् ।
 दृष्ट्या स्वयोध्याप्य तदन्वित पुनर्व्यक्त्रान्मुकुन्दो भगवान् विनिर्ययो ॥ ३२ ॥
 पीनादिभोगोरिष्यतमद्भुत महज्ज्योति स्वधाग्ना ज्वल्यद् दिशो दश ।
 प्रतीक्ष्य सेऽवस्थितमीशनिर्गम विवेश तस्मिन् भिषता दिवौकसाम् ॥ ३३ ॥
 ततोऽतिदृष्टा स्वकृतोऽकृतार्हण पुष्पे मुरा अप्सरसश्च नर्तनै ।
 गीतै मुगा वाद्यधराश्च वाद्यकै स्तवैश्च विप्रा जयनि स्वनैर्गणा ॥ ३४ ॥
 तदद्भुतस्तोत्रमुवाचगीतिज्ञाजयादिनैकोत्सवमङ्गलस्वनान् ।

श्रुत्वा स्वधाम्नोऽन्यज आगतोऽचिराद् दृष्ट्वा महीशस्य जगाम विसमम् ॥ ३५ ॥

राजन्नाजगर चर्म शुष्क वृन्दावनेऽद्भुतम् । व्रजौकषा बहुतिथ्य बभूवाक्रीडगह्वरम् ॥३६॥
एतत् कौमारज कर्म हरेरात्मादिमोक्षणम् । मृत्यो पौगण्डकेवाला दद्रोचुर्विस्सिताव्रजे ॥३७॥

नैतद् विचिन मनुजार्भमायिन परावराणा परमस्य वेधस ।

॥ अथोऽपि यत्स्पर्शनधौतपातकं प्रापात्मात्म्यं त्वत्ता सुदुर्लभम् ॥ ३८ ॥

अघोऽपि यत्स्पर्शनधातुपातिकं प्राप्तात्मनोऽप्येव तद्वै
सकृद् यदङ्गप्रतिमान्तराहिता मनोमयी भागवती ददौ गतिम् ।
येन येन किं किं पुनः ॥

स एव नित्यात्मसुखानुभूत्यभि युदस्तमायोऽन्तगतो हि किं पुन ॥ ३९ ॥

सूत उवाच

इत्थं द्विजा यादवदेवदत्तं श्रुत्वा स्वराजधरितं विचित्रम् ।

इत्थं द्विजा यादयदेवदेत् पुण्यं वैयासकिं यन्निगृहीतचेताः ॥ ६० ॥
पप्रच्छ भूयोऽपि तदेव पुण्यं वैयासकिं यन्निगृहीतचेताः ॥ ६० ॥

राजोवाच

ब्रह्मन् कालान्तरकृत तत्कालीन कथं भवेत् । यत् कौमारे हरिकृतं जगुः पौगण्ड ६८ अंशः ॥ ४१ ॥

तद् नृहि मे महायोगिन् पर कौतूहल गुरो । नूनमेतद्वरेरेव माया भवति ना यथा ॥ ८० ॥

वयं धन्यतमा लोके गुरोऽपि क्षत्रवन्वध । यद् पिबामो मुहुस्तव पुण्ड्रिकाङ्गुलीम् ॥२॥

सूत उवाच

इत्यस्य पृष्ठं स तु वादरायणिस्तत्सारितान्ददता, यः श्रियः ।

कच्छात् पुनर्लब्धवद्विधिं धनैः प्रत्याह तं भाग्यं तत्तमयम् ॥ ४४ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा संहितायां दशमस्कन्धे ॥ १० ॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

साधु पृष्ठ महाभाग त्वया भागवतोत्तम । यज्ञतनयसीशस्य शृण्वन्नपि कथा मुहु ॥ १ ॥

सतामय सारभूता निसर्गा यदर्यवाणीभ्रुतिचेतसामपि ।

प्रतिक्षण नव्यवदच्युतस्य यत् क्रिया विटानामिव साधुवाता ॥ २ ॥

शृणुष्वावहितो राजदपि गुह्यं वदामि ते । म्रूयु स्निग्धस्य शिष्यस्य गुरवो गुह्यमप्युत ॥ ३ ॥

तथाधवदनामृत्यो रक्षित्वा वत्सपालकान् । सरिपुलिनमानीय भगवानिदमब्रवीत् ॥ ४ ॥

अहोऽतिरम्य पुलिन वयस्या स्वकेलिसम्पमृदुलान्छवालुकम् ।

स्फुटत्सरोगन्धद्वतालिपत्रिक बनिप्रतिध्वानलसदद्गुमाकुलम् ॥ ५ ॥

अत्र भोक्तव्यमस्माभिर्दिवा रूढधुधार्दिता । वत्सा समीपेऽप पीत्वा चरन्तु शनकैस्तृणम् ॥ ६ ॥

तथेति पाययित्वाभाम् वत्सानारुध्य शालले । मुक्त्वा शिक्यानिबुभुजु सम भगवता मुदा ॥ ७ ॥

कृष्णस्य विश्वरूपं पुरुराजिमण्डलैरन्यानना फुल्लदशो मञ्जभाका ।

सहोपविष्टा विपिने विरेजुदछदा ययाम्भोरुदहर्णिकाया ॥ ८ ॥

केचित् पुष्पैर्दलै केचित् पल्लवैरङ्कुरै पलै । शिग्मसवग्भिदपद्भिश्च बुभुजु कृतभाजुना ॥ ९ ॥

सर्वे मियो दर्शयन्त स्वस्वभोज्यसचिपृथक् । हसन्तो हासयन्तश्चाभ्यवजह्नु सदेश्वरा ॥ १० ॥

विभ्रद् वेणु जठरपटयो शृङ्गवेने च कक्षे वामे पाणौ मस्तकचल तत्फलान्यङ्गुलीषु ।

तिष्ठन्मध्ये स्वपरिसुहृदो हासयन् नर्मभि स्वै स्वर्गलोके मिपतिबुभुजेयश्च भुग् गालकेलि ११

भारतैव वत्सपु भुञ्जानेष्वप्युतात्मसु । वत्सास्वन्तर्वने दूर विविगुस्तृणलोभिता ॥ १२ ॥

तान् दृष्ट्वा भयसन्तान् च कृष्णोऽस्य भीमयम् । मित्राण्याशा-मा विरमतेहान्धे वत्सकानहम् १३

इत्युक्त्वाद्रिदरीकुञ्जगहरेष्वात्मवत्सकान् । विचि-वन् भगवान् कृष्ण सपाणिकवलेययो १४

अम्भोजन्मजनिस्तदन्तरगतो मायार्मकस्थेशिष्टर्षु मञ्जु महित्वमन्यदपि तद्वत्त्वानितो वत्सपान् ।

नीत्वान्यत्र कुरुद्वशन्तरदधात्तेऽवस्थितो यः पुरा दृष्ट्वा घातुरमोक्षणप्रभवत प्राप्त परविस्मयम् ॥

ततो वत्सानहृष्टैव पुलिनेऽपि च वत्सपान् । उभावपि वने कृष्णो विचिकाय समन्तत ॥ १६ ॥

क्वाप्यहृष्टा तविपिने वत्सान् पालाश्च विश्ववित् । सर्वे विधिकृत कृष्ण सहसावजगाम ह ॥ १७ ॥

तत कृष्णो मुद कर्तुं तन्मातृणा च कस्य च । उभयायितमात्मान चक्रे विश्वहृदीश्वर ॥ १८ ॥

यावद् गत्सपयसकाल्यकवपुर्यावत् कराह्मूयादिक यावद् यष्टिविपाणवेणुदलशिग् यावद्विभूराभ्रारम्

यावच्छीलगुणाभिधाकृतिवयो यावद् विहारोदिक सर्वे विष्णुमय गिरोऽङ्गवदज स्वस्वरूपो बभौ १९

स्वयमात्माऽऽत्मगोवत्सकान् प्रतिवार्यात्मवत्सपे । क्रीडन्नात्मविहारेश्च सर्वात्मा प्राविशद् वज्रम् २० ।

तत्तद्वत्सान् पृथङ्नीत्वा तत्तद्गोष्ठे निवेदय स । तत्तदात्माभवद् राजस्तत्तत्सन्न प्रविष्टवान् ॥ २१ ॥

उन्मातरो वेणुरवस्यरोत्पिता उतपाप्य दोर्मि परिरम्य निर्भरम् ।
 स्नेहस्तुतस्तन्यपय मुधास्रं मत्वा पर ब्रह्म मुतानपाययन् ॥ २२ ॥
 ततो तृपोन्मर्दनमञ्जल्पनालङ्काररक्षातिलकाशनादिभि ।
 सलालित स्वाचरितै प्रक्षयन् साय गतो वामयमेत माधव ॥ २३ ॥
 गारस्तता गोष्ठमुपत्य सत्वरं हुद्धारघोरी परिहृतधनतान् ।
 स्वकान् स्वकान् यत्ततरान्पाययन् मुहुर्लिङ्ग्य स्रवदौघस पयः ॥ २४ ॥
 गोपीना मातृतास्मिन् सवा स्नेहार्दिका विना । पुरोऽदास्यपि द्रोस्तोक्ता मायया विना ॥ २५ ॥
 नैकसा स्वतोकेषु रोहवत्तयाब्दमन्वहम् । शनैर्नि क्षीम वष्टुषे यथा कृष्णे त्वपूर्ववत् ॥ २६ ॥
 त्वमाश्लाङ्गमनाऽऽत्मानं तत्सवालमिषण स । पालयन् वत्सवो वर्षे चिनीढे वनगोष्ठयो ॥ २७ ॥
 कदाचारयन् वत्सार् सरामो यनमाविशत् । पत्रपासु त्रियामासु हायनापूरणीष्वज ॥ २८ ॥
 तो विदूराचरतो गावो वत्सानुपमजम् । गोवर्धनाद्रिशिरसि चरत्यो ददृशुस्तृणम् ॥ २९ ॥
 दृष्ट्वाय तत्स्नेहवशोऽस्मृतात्मा स गोव्रजोऽत्यात्मपदुर्गमाग ।
 दिपात् ककुद्भीव उदास्यपुच्छाङ्गादुद्धूतैरास्तुरया जवेन ॥ ३० ॥
 मेत्य गावोऽधो वत्सान् तत्सवत्याऽप्यपाययन् । गिलन्त्य ह्य चान्नानि लिहन्त्य स्वोघसपय ॥ ३१ ॥
 पोषास्तद्रोचनापासमौघ्यलज्जोऽहम् युना । दुर्गाध्वकृच्छूतोऽभ्येत्य गोवत्सेर्ददृशु मुतान् ॥ ३२ ॥
 तदीधणोत्प्रेमरसाप्लुताशया जातानुरागा गतमन्यवोऽर्भकान् ।
 उदुह्य दोर्मि परिरम्य मूधनि प्राणैरवापु परमा मुद ते ॥ ३३ ॥
 त प्रवयसो गापास्तोकाश्लेषमुनिवृता । कृच्छूच्छूनैरपगतास्तदनुस्मृत्युदभव ॥ ३४ ॥
 प्रजस्य राम प्रेमवर्धार्थोत्प्रेममनुक्षणम् । मुक्तस्तनेष्वपत्येष्वप्यहेतुविदचिन्तयत् ॥ ३५ ॥
 किमेतद्भूतमिय वामुदेवेऽरिलात्मनि । प्रजस्य सात्मनस्तोकेष्वपूर्वं प्रेम वर्धते ॥ ३६ ॥
 कैय वा कुत आयाता देवी वा नायुतासुरी । प्रायो मायास्तु मे भर्तुर्नान्या मेऽपि विमोहिनी ॥ ३७ ॥
 इति सचिन्त्य दाशहो वत्सान् सवयसानपि । सर्वानाचष्ट वैजुण्ठ चभुषा वयुनेन स ॥ ३८ ॥
 नैते मुरेशा श्रुतयो न चैते त्वमेव भासीश भिदाभयेऽपि ।
 सर्वे पृथक्त्व निगमात् कथ वदेत्युक्तेन वृत्त प्रभुणा बलोऽवैत् ॥ ३९ ॥
 तावदेत्यात्मभूताममानेन शुष्यनेहसा । पुरावदब्द क्रीडन्त ददृशे सकल हरिम् ॥ ४० ॥
 यावन्तो गोबुले बाला सबत्सा सर्व एव हि । मायाशये शयानमे नान्यापि पुनरुत्थिता ॥ ४१ ॥
 इत एतेऽप्र कुशल्या मन्मायामोहितेते । तावन्त एव तत्राब्दक्रीडन्तो विष्णुना समम् ॥ ४२ ॥
 एवमेतेषु भेदेषु चिर ध्यात्वा स आत्मभू । सत्या के कतरे नेति शत्रु नेष्टे कथञ्चन ॥ ४३ ॥
 एव सम्मोहयन् विष्णु विमोह विश्वमोहनम् । स्वयैव माययाजोऽपि स्वयमेव विमोहित ॥ ४४ ॥

तम्या तमोवज्रहार खद्योताचिरिवाहनि । महतीतरमायैश्य निहन्त्यात्मनि युञ्जत ॥५५॥
 तावत् सर्वे वत्सगला पश्यतोऽजस्य तत्क्षणात् । व्यदश्यन्त घनश्यामा पीतकौशेयवासस ॥५६॥
 चतुर्भुजा शङ्खचक्रगदाराजीवपाणय । किरीटिन कुण्डलिनो हारिणो वनमालिन ॥५७॥
 श्रीवत्साङ्गदोरत्नकम्बुकङ्कणपाणय । नूपुरै कटकैर्भाता कटिसूत्राङ्गुलीयकै ॥५८॥
 जाड्धिमस्तकमापूणास्तुलसीनवदामभि । कोमलै सवगात्रेषु भूरिपुण्यवदर्पितै ॥५९॥
 चित्रकाविशदस्मेरै सारुणापाङ्गवीक्षितै । स्वकायानामिव रज सत्त्वाम्या सृष्टपालका ॥६०॥
 आत्मादिस्तम्बपर्यन्तैर्मूर्तिमद्भिश्चराचरै । नृत्यगीताद्यनेकाहै पृथक् पृथगुपासिता ॥६१॥
 अणिमाद्यैर्महिमभिरजात्राभिर्विभूतिभि । चतुर्विंशतिभिस्तत्त्वै परीता महदादिभि ॥६२॥
 बालस्वभावसस्फारकामकर्मगुणादिभि । स्वमहिष्वस्तमहिभिर्मूर्तिमद्भिर्रूपासिता ॥६३॥
 सत्यज्ञानानन्तानन्दमात्रैकरसमूर्तय । असृष्टभूरिमाहात्म्या अपि ह्युपनिपदद्दृशाम् ॥६४॥
 एव सकृद् ददशाञ्च परब्रह्मात्मनोऽखिलान् । यस्य भासा सर्वमिदं विभाति सचराचरम् ॥६५॥
 ततोऽतिकुतुकोद्वृत्तस्मितैकादशेन्द्रिय । तद्वाग्नाभूदजस्तूर्णो पूर्देव्यन्तीव पुत्रिका ॥६६॥
 इतीरेशोऽतर्क्ये निजमहिमनि स्वप्रमितिके । परनाजातोऽतन्निरसनमुखब्रह्मकमितौ ।
 अनाशेऽपि द्रष्टुं किमिदमिति वा मुह्यति सति चछादाजो ज्ञात्वा सपदि परमोऽजाजवनिक्काम् ॥६७॥
 ततोऽर्वाङ्मूर्तिरलब्धाश्च क परेतवदुरियत । कृच्छ्रादुन्मील्य वै दृष्टोराचष्टेद सहात्मना ॥६८॥
 सपद्येवाभित पश्यन्दिशोऽपश्यत् पुर स्थितम् । वृन्दावन जनाजीव्यद्रुमाकीर्णै समाप्रियम् ॥६९॥
 यत्र नैसगदुर्वरा सहासन् नृमृगादय । मित्राणीवाजितायासद्रुतकृत्यर्पकादिकम् ॥७०॥

तत्रोद्भूत पशुपवशशिशुत्वनाट्य ब्रह्मादय परमनन्तमगाधबोधम् ।

वत्सान् सत्सीनिव पुरा परितो विचित्रदेक सपाणिकवल परमेष्ठ्यचष्ट ॥६१॥

दृष्ट्वा त्वरेण निजधोरणतोऽवतीर्य पृथ्व्या वपु कनकदण्डमिवाभिपात्य ।

स्पृष्ट्वा चतुर्मुकुटकोटिभिरङ्घ्रियुग्मं नत्वा मुदभ्रुजलैरवृत्ताभिषेकम् ॥६२॥

उत्थायोत्थाय कृष्णस्य चिरस्य पादयो पतन् । आस्ते महिष्य प्राग्दृष्टस्मृत्वा स्मृत्वा पुन पुन ६३

शनैरयोत्थाय निमृज्य लोचने मुकुन्दमुद्रीक्ष्य विनम्रकन्धर ।

कृताञ्जलि प्रभययान् समाहित सवेपथुर्गद्गदयैलतेत्या ॥६४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्सा संहितायां दशमस्कन्धे पूर्वोपे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

नौमीढ्य तेऽभ्रवपुषे तद्दिदम्बराय गुञ्जावतसपरिपिच्छलसमुत्ताय ।

चन्यस्तने कवलवेत्रविपाणवेणुलक्ष्मभ्रिये मृदुपदे पशुपाङ्गजाय ॥ १ ॥

अस्यापि देव वपुषो मदनुग्रहस्य स्वेच्छामयस्य न तु भूतमयस्य कोऽपि ।
 नेष्टे महि त्ववसितु मनसाऽऽन्तरेण साक्षाच्चैव किमुतात्मसुखानुभूते ॥ २ ॥
 ज्ञाने प्रयासमुदपास्य नमन्त एव जीवन्ति सन्मुखरिता भवदीयवार्ताम् ।
 स्थाने स्थिता भुक्तिगता तनुवाङ्मनोभिर्ये प्रायशोऽजितजितोऽप्यसि तैन्निलोक्याम् ॥ ३ ॥
 श्रेय सुतिं भक्तिमुदस्य ते विभो ह्रियन्ति ये केवलबोधलब्धये ।
 तेषामसौ क्लेशल एव शिष्यते नान्यद् यथा स्थूलतुपावघातिनाम् ॥ ४ ॥
 पुरेह भूमन् बहवोऽपि योगिनस्त्वदर्पितेहा निजकमलबन्धया ।
 विबुध्य भक्त्यैव कयोपनीतया प्रपेदिरेऽञ्जोऽन्युत ते गतिं पराम् ॥ ५ ॥
 तथापि भूमन् महिमागुणस्य ते विबोद्धुमर्हत्यमलतरात्मभि ।
 अविक्रियात् स्वानुभवादरूपतो ह्यनन्यबोधात्मतया न चान्यथा ॥ ६ ॥
 गुणात्मनस्तेऽपि गुणान् विमातु हितावतीर्णस्य क ईशिरेऽस्य ।
 कालन यैवा विमिता सुकलैर्भूपासव से मिहिका शुभास ॥ ७ ॥
 तच्चेऽनुकम्पा सुसमीक्षमाणो भुञ्जान एवात्मकृत विपाकम् ।
 हृद्वाग्वपुर्भिर्विदधन्नमस्ते जीवेत यो मुक्तिपदे स दायभाक् ॥ ८ ॥
 पश्येश मेऽनार्यमनन्त आद्ये परात्मनि त्वय्यपि मायिमायिनि ।
 माया वितत्येक्षितुमात्मवैभव ह्यहं कियानैच्छमिवाचिरमौ ॥ ९ ॥
 अत क्षमस्वाच्युत मे रजोभुवो ह्यजानतस्त्वत्पृथगीशमानिन ।
 अनावलेपाधतमोऽन्धचक्षुष एपोऽनुकम्प्यो मयि नायवानिति ॥ १० ॥
 काह तमोमहदहलक्षचराग्रिवार्भुसवेष्टिताण्डघटसतवितस्तिकाय ।
 क्केटग्विधाविगणिताण्डपराणुचर्यावाताध्वरोमविवरस्य च ते महित्वम् ॥ ११ ॥
 उत्क्षेपण गर्भगतस्य पादयो किं कल्पते मातुरघोक्षजागसे ।
 किमस्तिनास्तिव्यपदेशभूषित तवास्ति कुक्षे कियदप्यनन्त ॥ १२ ॥
 जगत्प्रयान्तोदधिषष्ठबोदे नारायणस्योदरनाभिनालात् ।
 विनिर्गतोऽजस्तिवति बाहून् वै मृषा किं त्वीश्वर त्वज विनिर्गतोऽसि ॥ १३ ॥
 नारायणस्त्व न हि सर्वदेहिनामात्मास्यघीशाखिललोकसाक्षी ।
 नारायणोऽङ्ग नरभूजलायनास्रश्चापि सत्य न तवैव माया ॥ १४ ॥
 तच्चेजलस्य तव सज्जगद्वपु किं मे न दृष्ट भगवत्तदेव ।
 किं वा सुदृष्ट हृदि मे तदेव किं नो सपद्येव पुनर्व्यदर्शि ॥ १५ ॥

श्रीशुक उवाच

सर्वेषामपि भूतानां नृप स्वान्मैव बह्वभ । इतरेऽप्यवित्ताद्यास्तद्ब्रह्मभूतयैव हि ॥५०॥
 तद्भाजं यथा स्नेहं स्वस्वकामनि देहिनाम् । न तथा ममतालम्बिषु प्रवित्तगृहादिषु ॥५१॥
 देहात्मवादिनां पुंसामपि राजन्यसत्तम । यथा देहं प्रियतमस्तथा न ह्यनुये च तम् ॥५२॥
 देहोऽपि ममताभाक् चेत्तद्वत्प्रिय । यजीर्यत्यपि देहेऽस्मिञ्जीविताशा बलीयसी ॥५३॥
 तस्मात् प्रियतम स्वान्मा सर्वेषामपि देहिनाम् । तदयमेव सफल जगदेतद्वराचरम् ॥५४॥
 कृष्णमेनमवेदि त्वमात्मानमखिलात्मनाम् । जगद्धिताय सोऽप्यत्र देहीवाभाति मायया ॥५५॥
 वस्तुतो जानतामत्र कृष्णस्यास्तु चरिष्णु च । भगवद्रूपमखिलं नान्यद् वस्तिवह किञ्चन ॥५६॥
 सर्वेषामपि वस्तुना भावार्थो भवति स्थितः । तस्यापि भगवान् कृष्णः किमतद् वस्तु रूप्यताम् ५७
 समाभिता ये पदपङ्क्तयः महत्पद पुण्ययशोमुरारे ।

भवाम्बुधिर्वत्सपद परं पदं पदं पदं यद् विपदा न तेषाम् ॥५८॥

एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्पृष्टोऽहमिह त्वया । यत् कौमारे हरिकृतं पौगण्डे परिकीर्तितम् ॥५९॥

एतत् मुद्गन्धिवरितं मुरारेरघार्दनं शाद्वलजेन च ।

व्यक्तेतरद् रूपमजोवभिष्टव्यं शृण्वन् गृणन्नेति नरोऽखिलायान् ॥६०॥

एव विहारे कौमारे कौमारं जहत्तुर्गजे । निलायनैः सेतुबन्धैर्मर्कटोत्प्लवनादिभिः ॥६१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां दशमस्कन्धे पूर्वार्धे ब्रह्मस्तुतिनाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

ततश्च पौगण्डवयं भित्तौ व्रजे बभूवुस्तौ पशुपालसमतौ ।

गाश्चारयन्तौ सखिभिः समपदैर्दुर्दावनपुण्यमतीव चक्रतु ॥ १ ॥

तमाधवो वेषमुदीरयन् वृतो गोपैर्गृणन्नि स्वयशो बलान्वितः ।

पद्मान् पुरस्कृत्य पशव्यमाविशद् विहर्तुकामकुसुमाकरवनम् ॥ २ ॥

तमञ्जुघोषालिभृगुद्विजाकुलमहामनप्रख्यपयसरस्वता ।

वातेन जुष्टशतपत्रगन्धिना निरीक्ष्य रन्तु भगवान् मनोदधे ॥ ३ ॥

स तत्र तत्रावणपल्लवभियां फलप्रसूतां वभरेण पादयोः ।

स्पृष्टच्छिन्नान् वीक्ष्य वनस्पतीन् मुदा स्मयन्निवाहाप्रजमादिपूरुष ॥ ४ ॥

श्रीभगवानुवाच

अहो अमी देववरामराचितपादाभ्युजते सुमनःफलार्णवम् ।

नमन्युपादाय शिखाभिरात्मनस्तमोऽपहृत्यै तद्वज्रमयत्कृतम् ॥ ५ ॥

एतेऽलिनस्तव यशोऽखिललोकतीर्थं गायन्त आदिपुरुषानुपद भजन्त ।
 प्रायो अमी मुनिगणा भवदीयमुख्या गूढ वनेऽपि न जहायनघातमदैवम् ॥ ६ ॥
 नृत्यन्त्यमी शिखिन इव मुदा हरिण्य कुर्वन्ति गोप्य इव तं प्रियमीक्षणेन ।
 सूक्ष्म कोकिलगणा गृहमागता य धन्या वनोक्त इयान् हि सता विस्रग ॥ ७ ॥
 धन्ययमरा धरणी तूणवीरुधस्त्यत्वादस्पृशो दुमलता करजाभिमृष्टा ।
 नरोऽद्वय खगमृगा सदयारलोके गौण्योऽन्तरेण भुजधोरपि यत्स्पृहा भी ॥ ८ ॥

श्रीशुक उवाच

व वृन्दावन भीमत् कृष्ण प्रीतमना पश्य । रेमे सञ्चारयन्नद्रे, मरिद्रोवस्तु सानु ॥ ९ ॥
 चिद् गायति गायत्सु मदान्यालिध्वनुत्तै । उपगोयमानचरित सम्बी सङ्गदणान्वित ॥ १० ॥
 जचिच्च पल्लवानामनुकृजति कृजितम् । अभिरुपति नृत्यन्त बर्हिणं हासयन् ऊर्जितम् ॥ ११ ॥
 षगम्भीरया वाचा नामभिर्वूरगान् पश्यन् । कचिदाह्वयति प्रीत्या गोगोपालमनोज्ञया ॥ १२ ॥
 शोरकौञ्चकाहमारद्राजाश्च बर्हिण । अनुरीति स्म सत्त्वाना भीतवद् व्याप्रसिद्ध्यो ॥ १३ ॥
 चित् श्रीढापरिधा त गोपोत्सङ्गोपवर्धनम् । स्वय विश्रमयत्यार्य पादसबाहनादिभि ॥ १४ ॥
 ह्यतो गायत कापि बलातो युध्यतो मिय । गृहीतहस्तौ गोपालान् हसन्तौ प्रशशसतु ॥ १५ ॥
 कचित् पल्लवतल्पेषु नियुद्धभ्रमकक्षित । गृक्षमूलाश्रय शते गोपोत्सङ्गोपवर्धन ॥ १६ ॥
 गदसबाहन चतु केचित्तस्य महात्मन । अग्रे हतपाध्मानो व्यजनै समवीजयन् ॥ १७ ॥
 अये तदनुरूपाणि मनोशानि महात्मन । गायति स्म महाराज स्नेहङ्गिप्रथिय शनै ॥ १८ ॥

एव निगूढात्मगति स्वमायया गोपात्मजत्वं चरितैर्विडम्बयन् ।

रेमे रमालालितपादपल्लवो ग्राम्यै सम ग्राम्यवदीशचेष्टित ॥ १९ ॥

श्रीदामा नाम गोपालो रामकेशवयो सखा । मुनस्तोऽरुक्कृष्णाद्या गोपा प्रेम्णेदमनुवन् ॥ २० ॥
 राम राम महाबाहो कृष्ण दुष्टनिवर्धन । इतोऽविदूरे मुमहद् वन तालालिङ्गकुलम् ॥ २१ ॥
 पलानि तत्र भूरीणि पतन्ति पतितानि च । सन्ति किंत्ववशदानि धेनुकेन दुरात्मना ॥ २२ ॥
 षोडशिवीर्योऽमुरो राम हे कृष्ण खररूपधृक् । आत्मतुल्यबलैरन्यैरातिभिर्गुह्यभिर्वृत ॥ २३ ॥
 तस्मात् कृतनराहाराद् भीतैर्वृभिरमिश्रहन् । न सेव्यते पशुगणे पक्षिसङ्घैर्विवर्जितम् ॥ २४ ॥
 विप्रन्तेऽभुक् पूर्वाणि पलानि मुरभीणि च । एष वै मुरमिर्गन्धो विपूचीनोऽवगृह्यते ॥ २५ ॥
 प्रयच्छ तानि न कृष्ण गच्छलोभितचेतसाम् । बाञ्छास्ति महती राम गम्यता यदि रोचते ॥ २६ ॥
 एव मुहृद्ब्रुव श्रुत्वा सुहृदिप्रयचिकीर्दया । प्रहस्य जग्मतुर्गापैर्वृतौ तालवन प्रभू ॥ २७ ॥
 बल प्रविश्य बाहुभ्या तालान् सपरिकम्पयन् । पलानि पातयामास मतङ्गज इवौजसा ॥ २८ ॥
 पलाना पतता शब्द निशम्यामुरारासभ । अभ्यधावत् क्षितितल सनग परिकम्पयन् ॥ २९ ॥

ता कृष्णमातरमपत्यमनुप्रविष्टा तुन्यव्यया समनुग्रहा शुच स्वन्य ।
 तास्ता व्रजप्रियकथा कथयन्त्य आसन् कृष्णाननेऽर्पितदृशो मृतकप्रतीका ॥२१॥
 कृष्णप्राणान्निर्विशतो नन्दादीन् वीक्ष्य न हृदम् । प्रत्यपेधत् स भगवान् राम कृष्णानुभाववित् ॥
 इत्थ स्वगोमुलमनन्यगतिं निरीक्ष्य सक्नीकुमारमतिदु खितमात्महतो ।
 आह्वाय मर्त्यन्दवीमनुवर्तमान स्थिरा मुहूर्तमुदतिष्ठदुरङ्गस्थत् ॥२२॥
 तत्प्रप्यमानवपुषा व्यथितात्मभोगस्त्यक्त्योजमभ्य कृपित स्वपणान् भुजङ्ग ।
 तस्यौ श्वसन्ध्वसनर-प्रविषाम्बरीपस्तम्भेक्षणोत्सुकमुखो हरिमीक्षमाण ॥२३॥
 त जिह्वा दिशिषया परिललिहान द्वे सुक्लिणी ह्यतिक्रालविषाग्निदृष्टिम् ।
 मीढञ्जमु परिससार यया खगेद्रो बभ्राम सोऽप्यवसर प्रसमीक्षमाणः ॥२४॥
 एव परिभ्रमहतौजसमुज्जतासमानभ्य तत्पृथुशिर स्वधिरूढ आद्य ।
 तमूर्ध्वरत्ननिकरस्पर्शतिताम्रपादाम्बुजोऽखिलकलादिगुरुर्नर्त ॥२५॥
 त नतुमुद्यतमेक्ष्य तदा तदीयग-धर्वसिद्धमुरचारणदेववध्व ।
 प्रीत्या मृदङ्गपणवानकवाद्यगीतपुष्पोपहारनुविभि सहसोपसेदु ॥२७॥
 यद् यच्छिरो न नमतेऽङ्ग शतैकशीर्ष्णस्तत्तन्ममर्द परदण्डचरोऽह्मिपाते ।
 क्षीणायुषो भ्रमत उत्वणमास्यतोऽसृह् नस्तो वमन् परमकदमलमाप नाग ॥२८॥
 तस्याधिभिगारलमुद्रमत शिरस्सु यद् यत् समुजमति नि श्वसतो ह्योचै ।
 नृत्पन् पदानुनमयन् दमयाम्भभूव पुष्यै प्रपृजित इवेह पुमान् पुराण ॥२९॥
 तच्चित्रताण्डवविरुणपणातपत्रो रक्त मुखैरु वमन् नृप भगवान् ।
 स्मृत्वा चराचरगुरु पुरुष पुराण नारायण तमरण मनसा जगाम ॥३०॥
 कृष्णस्य गर्भजगतोऽतिभरावसन्न पार्थिप्रहारपरिरुणपणातपत्रम् ।
 दृष्ट्वाहिमाद्यमुपसेदुरमुष्य पत्य आतां श्लयदधनभूषणकेशबन्धा ॥३१॥
 तास्त सुविग्रमनसोऽय पुरस्कृताभा काय निधाय भुवि भूतपति प्रणेमु ।
 साज्य कृताञ्जलिपुटा शमलस्य भनुमौक्षेष्वा चरणद परण प्रपन्ना ॥३२॥

नागपत्न्य ऊचु

न्याय्यो हि दण्ड कृतकिलिषेऽस्मिस्तवावतार एतन्निप्रहाय ।
 रिपो मुतानामपि तुल्यदृष्टेर्धत्से दम पत्नमेवानुशसन् ॥३३॥
 अनुग्रहोऽय भवत कृतो हि नो दण्डोऽसता ते खलु कल्मषापह ।
 यद् दन्दश्चकत्वममुष्य देहिन कोवोऽपि तेऽनुग्रह एव समत ॥३४॥

तप सुतर्त किमनेन पूर्वं निरस्तमानेन च मानदेन ।
 धर्मोऽय वा सर्वजनानुकम्पया यतो भवास्तुष्यति सर्वजीव ॥३५॥
 कस्यानुभावोऽस्य न देय विशद्वे तवाद्भिरेणुस्पर्शाधिकार ।
 यद्वाञ्छया श्रील्लनाऽऽचरत्तपोविहाय कामान्मुचिर धृतमता ॥३६॥
 न नाकपृष्ठ न च सार्वभौम न पारमेष्ठ्य न रसाधिपत्यम् ।
 न योगतिदीरपुनर्भव वा वाञ्छन्ति यत्पादरज प्रपन्ना ॥३७॥
 तदेव नायाप दुरापमन्यैस्तमोजनि मोक्षवशोऽप्यहीश ।
 ससारचक्रे भ्रमत शरीरिणो यदिच्छत स्याद्विभव समश्च ॥३८॥

नमस्तुभ्य भगवते पुरुषाय महारामने । भूतावासाय भूताय पराय परमात्मने ॥३९॥
 ज्ञानविज्ञाननिधये ब्रह्मणेऽनन्तशक्तये । अगुणायविकाराय नमस्तेऽप्राकृताय च ॥४०॥
 कालाय कालनाभाय कालावयवसाक्षिणे । विश्वाय तदुपद्रष्टे तत्कर्त्रे विश्वहेतवे ॥४१॥
 भूतमानेन्द्रियप्राणमनोबुद्ध्याशयात्मने । धिगुणेनाभिमानेन गूढस्वात्मानुभूतये ॥४२॥
 नमोऽनन्ताय रूक्माय कूटस्थाय विप्रक्षिते । नानावादानुरोधाय वाच्यवाचकशक्तये ॥४३॥
 नम प्रमाणमूलाय कथये शास्त्रयोनये । प्रवृत्ताय निवृत्ताय निगमाय नमो नम ॥४४॥
 नमः कृष्णाय रामाय वसुदेवसुताय च । प्रनुग्रायानिबद्धाय सत्पता पतये नम ॥४५॥
 नमो गुणप्रदीपाय गुणात्मच्छादनाय च । गुणवृक्षयुपलक्ष्याय गुणद्रष्टे स्ववशिदे ॥४६॥
 अव्याकृतविहाराय सर्वव्याकृतसिद्धये । हृषीकेश नमस्तेऽस्तु मुनये मौनशीलिने ॥४७॥
 परावरगतिशाय सवाच्यधाय ते नम । अविश्वाय च विश्वाय तद्द्रष्टृस्य च हेतवे ॥४८॥

त्व ह्यस्य जन्मस्थितिसयमान् प्रभो गुणैरनीहोऽकृत कालशक्तिधृक् ।
 तत्तत्स्वभावान् प्रतिबोधयन् सत समीक्षयामोषविहार इहसे ॥४९॥
 तस्यैव तेऽमूस्तनवास्त्रिलोक्या शान्ता अशान्ता उत मूढयोनय ।
 शान्ता प्रियास्ते ह्यधुनाविह सता स्यातुश्च ते धर्मपरीप्सयेहत ॥५०॥

अपराध सृष्ट्वा भर्त्रा सोढव्य स्वप्रजाकृत । क्षन्तुमर्हसि शान्तात्मन्मूढस्य त्वामजानत ॥५१॥
 अनुगृह्णीष्व भगवन् प्राणास्त्यजति पन्नग । स्त्रीणां न साधुशोच्यानापति प्राण प्रदीयताम् ॥
 विधेहि ते किङ्करीणामनुष्ठेय तवाशया । यच्छ्रद्धयानुतिष्ठन् वै मुच्यते सर्वतोभयात् ॥५३॥

श्रीशुक उवाच

इत्थ स नागपत्नीभिर्मगवान् समभिष्टुत । मूर्च्छितं भग्नशिरस विससर्जद्विप्रकृष्टनै ॥५४॥
 प्रतिलब्धेन्द्रियप्राण कालिय शनकैर्हरिम् । कृच्छात्समुच्छ्वसन्दीन कृष्णप्राह कृताञ्जलि ॥

गोपीना परमानन्द आसीद् गोविन्ददर्शने । क्षण युगशतमिव यासा येन विनाभवत् ॥१६॥

इति नामद्भागवते महापुराणे पारमहन्सा सहितायां दशमस्कन्धे पूर्वार्धे -

दावाभिपान नामैकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥ १९ ॥

अथ विंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तयोक्तदद्भुत कर्म दावाग्नेर्मोक्षमात्मन । गोपा ह्रीन्म्य समाचख्यु प्रलम्बवधमेव च ॥ १ ॥
 गोपवृद्धाश्च गोप्यश्च तदुपाकर्ण्य विस्मिता । मेनिरे देवप्रवरौ कृष्णरामौ ब्रज गतौ ॥ २ ॥
 तत प्रावर्तत प्रावृद् सर्वसत्त्वसमुद्भवा । विद्योतमानपरिधिर्विस्फूर्जितनभस्तला ॥ ३ ॥
 सान्द्रनीलाम्बुदैव्योम सविद्युस्तनयिनुभि । अस्पष्टज्योतिराच्छन्न ब्रह्मेव सगुण बभौ ॥ ४ ॥
 अष्टौ मासान् निपीत यद् भूम्याश्चोदमय वसु । स्वगोभिर्मोक्तुमारेभे पर्जन्य काल आगते ॥ ५ ॥
 तद्वित्त्व तो महामेषाश्चण्डश्चसनवेपिता । प्रीणन जीवन ह्यस्य मुमुक्षु करुणा इव ॥ ६ ॥
 तप कृशा देवमीढा आसीद् वर्षायासी मही । यथैव काम्यतपसस्तनु सप्ताप्य तत्कलम् ॥ ७ ॥
 निशामुखेषु खद्योतास्तमसा भाति न ग्रहा । यथापापेन पाखण्डान हि वेदा कलौ युगे ॥ ८ ॥
 श्रुत्वा पञ्चन्यनिनद मण्डूका व्यसृजन् गिर । तूर्णोऽयाना प्राग्यद्बद् ब्राह्मणा नियमात्यये ॥ ९ ॥
 आसन्तुत्यवाहिन्य शुद्रनद्योऽनुशुष्यती । पुंसो यथास्वतन्त्रस्य देहद्रविणसम्पद ॥ १० ॥
 हरिता हरिभि शयैरि द्रगोपैश्च लोहिता । उच्छिली प्रकृतच्छाया नृणा श्रीरिव भूरभूता ॥ ११ ॥
 क्षेप्राणि सस्यसम्पद्भि कर्पकाणा मुद ददु । धनिनामुपताप च दैवाधीनमजानताम् ॥ १२ ॥
 जलस्थलौकस सर्वे नववारिनिपेवया । अबिभ्रद् रुचिर रूप यथा हरिनिपेवया ॥ १३ ॥
 सरिद्रि सद्गत छिन्दुस्तुभुमेश्वसनोर्मिमान् । अपकयोगिनश्चित्त कामाक्त गुणयुग् यथा ॥ १४ ॥
 गिरयो वर्षाघातभिर्ह यमाना न विच्ययु । अभिभूयमाना व्यसनैर्यथाधोक्षजचेतस ॥ १५ ॥
 मार्गा बभूव सन्दिग्धास्तृणैश्छन्ना ह्यसस्कृता । नाभ्यस्यमाना श्रुतयो द्विजै कालहता इव ॥ १६ ॥
 लोकबन्धुषु मेनेषु विद्युतश्चलसौहृदा । स्थैर्येन चक्षु कामिन्य पुरुषेषु गुणिधिव ॥ १७ ॥
 धनुर्विपति माहेन्द्र निर्गुण च गुणिन्यभात् । व्यक्ते गुणव्यतिकरेऽगुणवान् पुरुषो यथा ॥ १८ ॥
 न रराजोद्भुपश्छन्न स्वज्योत्स्नाराजितैधनै । अहमत्या मासितया स्वभासा पुरुषो यथा ॥ १९ ॥
 मेधागमोत्सवा ह्यष्टा प्रत्यनन्दच्छिखण्डिन । गृहेषु तप्ता निर्विण्णा यथाच्युतज्जनागमे ॥ २० ॥
 पीत्वाप पादपा पद्मिनासन् नानात्ममूर्तय । प्राक्क्षामास्तपसा शान्ता यथा कामानुषेवया ॥ २१ ॥
 सरस्वशान्तरोषस्तु न्यूपुरङ्गापि सारसा । गृहेष्वशा तद्वृत्त्येषु ग्राम्या इव दुराशया ॥ २२ ॥
 जलोपेर्निरमिचन्त सेतवो वर्षतीश्वर । पाखण्डिनामसद्वादैर्दमार्गा कलौ यथा ॥ २३ ॥

व्यमुञ्चन् वायुभिर्नुज्जाभूतेभ्योऽयामृतघना । यथाऽऽशिषो विश्पतय काले काले द्विजेरिता ॥२४॥
 एव घन तद् वर्षिष्ठ परस्वर्ज्जरजम्बुमत् । गोगोपालैर्वृतो रन्तु सवल प्राविशदरि ॥२५॥
 धेनवो मन्दगामिन्य ऊधोमारेण भूयसा । ययुर्भगवताऽऽहूता द्रुत प्रीत्या स्तुतस्तनी ॥२६॥
 वनौकस प्रमुदिता वनराजीर्मधुच्युत । जलधारा गिरेर्नादानासजा ददृशे गुहा ॥२७॥
 कचिद् वनस्पतिनोडे गुहाया चाभिवर्षति । निर्विश्य भगवान् रेमे क दमूलफलाशन ॥२८॥
 दध्योदन समानीत शिलाया सलिलान्तिके । सम्भोजनीयैर्पुभुजे गोवै सङ्कर्षणावित ॥२९॥
 शङ्खलोपरि सविश्य चर्वतो मीलितेक्षणान् । तृप्तान् वृषान् घत्सतरान् गाश्च स्वोघोभरश्रमा ॥३०॥
 प्रावृष्टश्रिय च ता वीक्ष्य सर्वभूतमुदावहाम् । भगवान् पूजयाञ्चके आत्मशब्दत्युपवृद्धिताम् ॥३१॥
 एव निवसतोस्तस्मिन् रामवेशवयोव्रजे । शरत् समभवद् व्यभ्रा स्वच्छाम्भ्यस्पृशानिला ॥३२॥
 शरदा नीरजोत्पत्त्या नीराणि प्रकृतिं ययु । भ्रष्टानामिव चेतासि पुनर्योगनिपेक्षया ॥३३॥
 व्योम्नोऽन्द भूतशाबल्य भुव पङ्कमपा मलम् । शरज्हराश्रमिणा कृष्णे भक्तिययाशुभम् ॥३४॥
 सर्वस्व जलदा हित्वा विरेजु शुभ्रवर्चस । यया त्यक्तैषणा शान्ता मुनयो मुक्तकिल्बिषा ॥३५॥
 गिरयो मुमुचुस्तोय कचिन् मुमुचु शिवम् । यया शानामृत काले शानिनो ददते न वा ॥३६॥
 नैवाविदन् क्षीयमाण जल गाधजलेचरा । यथाऽऽयुरन्वह क्षय्यनरामूढा कुटुम्बिन ॥३७॥
 गाधवारिचरास्तापमविन्दञ्छरदर्कजम् । यया दरिद्र कृपण कुटुम्ब्यविजितेन्द्रिय ॥३८॥
 शनै शनैर्जहु पङ्क स्थलान्याम च वीरुध । यया ह्रममता धीरा शरीरादिष्वनात्मसु ॥३९॥
 निश्चलाम्बुरभूतूर्ण्णा समुद्र शरदागमे । आत्मन्सुपरते सम्यङ्मुनिर्व्युपरतागम ॥४०॥
 केदारेभ्यस्त्वपोऽगृह्णन् कर्षका दृढसेतुभि । यया प्राणै स्ववञ्चान तन्निरोधेन योगिन ॥४१॥
 शरदर्काश्रुजास्तापान् भूतानामुडुपोऽहरत् । देहाभिमानज बोधो मकुन्दो प्रजयोपिताम् ॥४२॥
 रामशोभत निर्मेघ शरद्विमलतारकम् । सत्त्वयुक्त यया चित्त शब्दब्रह्मार्थदर्शनम् ॥४३॥
 अखण्डमण्डले व्योम्नि रराजोडुगणै शशी । यया यदुपति कृष्णो वृष्णिचक्रावृतो भुवि ॥४४॥
 आश्लिष्य समशीतोष्ण प्रसूनवनमाकृतम् । जनास्ताप जहुर्गोप्यो न कृष्णहृतचेतस ॥४५॥
 गावोमृगा खगानार्य पुष्पिण्य शरदामवन् । अन्वीयमाना स्ववृषै फलैरीशक्रिया इव ॥४६॥
 उदहृष्यन् वारिजानि सूर्योत्थाने कुमुद विना । राशो नु निर्भया लोका यया दस्यून् विना नृप ॥४७॥
 पुरप्राग्मेष्वाग्रयणैरैन्द्रियैश्च महोत्सवै । बभौ भू पक्षसस्याद्या कलाभ्या नितरा हरे ॥४८॥
 वणिङ्मुनिनृपस्त्राता निर्गम्यार्यान् प्रपेदिरे । वर्षरुद्धा यया सिद्धा स्वपिण्डान् काल आगते ॥४९॥

इति भीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्ये संहितार्या दशमस्कन्धे पूर्वोपे प्रावृष्टशरदण

अथैकविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इत्थं शरत्स्वच्छजलं पद्माकरमुगन्धिना । न्यविशद्वायुना वातसगोगोपालकोऽच्युत ॥ १ ॥

कुसुमितवनराजिशुभिमभृङ्गद्विजकुलघुष्टर सरि-महीध्रम् ।

मधुपतिरवगाह्य चारयन् गा सहस्रपालत्रलक्षकूज वेणुम् ॥ २ ॥

तद् प्रजस्त्रिय आश्रुत्य वेणुगीतं सरोदयम् । काश्चित्परोक्षं कृष्णस्य स्वसखीभ्योऽन्ववर्णयन् ॥ ३ ॥

तद् वणयितुमारब्ध्वा सरन्त्य कृष्णचेष्टितम् । नाशकन् सारवेगेन विक्षिप्तमनसो नृप ॥ ४ ॥

बहापीडनटवरवपु कर्णयो कर्णिकारनिभद्वास कनकमिश्रवैजयन्तीं च भालाम् ।

रत्नान् वेणोरधरमुषया पूरयन् गोपवृन्दैर्वृन्दारण्यस्वपदरमणप्राविशद् गीतकीर्ति ॥ ५ ॥

इति वेणुरव राजन् सर्वभूतमनोहरम् । श्रुत्वा प्रजस्त्रिय सर्वा वर्णयन्त्योऽभिरेभिरे ॥ ६ ॥

गोप्य ऊचुः

अक्षयवता फलमिदं न परं विदामः सख्यं पश्यन्नुविशेयतोर्वयस्यै ।

वचनं प्रवेशमुतयोरनुवेणु जुष्टं यैषा निरीतमनुरक्तकटाक्षमोक्षम् ॥ ७ ॥

चूतप्रवालमईस्तबकोत्पलान्जमालानुष्टुप्परिधानविचित्रवेपौ ।

मध्ये विरेजतुरलं पशुपालगोष्ठ्या रङ्गे यथा नटवरी क्व च गायमानौ ॥ ८ ॥

गोप्यं किमाचरदयं कुशलं स वेणुदामोदराधरमुषामपि गोपिकानाम् ।

मुहुक्ते स्वयं यदवशिष्टरसं हृदिन्यो हृष्यत्वचोऽश्रुमुमुचुस्तारवो यथाऽऽर्या ॥ ९ ॥

वृन्दावनं सखि भुवो धितनोति कीर्तिं यद् देवकीमुतपदाम्बुजलन्धलक्ष्मि ।

गोविन्दवेणुमनु मधमयूरनृत्यं प्रेक्ष्याद्रिषान्वपरतान्यसमस्तसत्त्वम् ॥ १० ॥

धन्या स नृदमतयोऽपि हरिण्य एता या नन्दनन्दनमुपात्तविचित्रवेपम् ।

आकर्ण्य वेणुरणितं सहकृष्णसारां पूजां दधुर्विरचितां प्रणयावलोकै ॥ ११ ॥

कृष्णं निरीक्ष्य यनितोत्सवरूपशीलं श्रुत्वा च तत्कणितवेणुविचित्रगीतम् ।

देव्यो विमानगतयं सरनुत्तसारां प्रदयत्प्रसन्नकवरा मुमुहुर्विनीच्य ॥ १२ ॥

गावश्च कृष्णमुखनिर्गतवेणुगीतपीयूषमुत्तमिर्कणपुटैः पिबन्त्यः ।

शावा स्तुतस्तनयं कवलां स तस्थुर्गोविन्दमात्मनि दृशाश्रुकला स्पृशन्त्यः ॥ १३ ॥

प्रायो वताम्बु विहगा मुनयो वनेऽस्मिन् कृष्णोक्षितं तदुदितं कलवेणुगीतम् ।

आरुह्य ये द्रुमभुजान् रुचिरप्रवालान् शृण्वन्त्यमीलितदृशो विगतान्यवाच ॥ १४ ॥

नयत्तदा तदुपचार्यं मुकुन्दगीतमावर्तलक्षितमनोभवभगवद्देवा ।

आलिङ्गनस्य गितमूमिभुजैर्भुरारैरुहन्ति पादयुगलं कमलोपशारा ॥ १५ ॥

हृष्टाऽऽनये प्रजपमान् सहस्रमगोषैः सचारुतमनु तेषु नुदीरयन्तम् ।
 प्रेममदुद उदित कुमुदासीमि सख्युर्मथात् स्वयंपुष्पाम्बुद आतमम् ॥ १६ ॥
 पूर्णः पुष्टिन् उदगापयदाम्बरागधीकुङ्कुमेन दयितास्तनमिदतम् ।
 तद्दर्शनस्तरुजस्तृणमपितेन लिम्पयत आननकुक्षेण बहुलादिम् ॥ १७ ॥
 हन्तापमद्विरल हरीदासवर्षा यद् रामकृष्णचरणरम्यप्रभेद ।
 मान तनोति सहगोमणयोस्तयोर्थेत् पानीयपूजायन्तरम् ॥ १८ ॥
 ना गोपरेरुवन नयतोरुदारवणुसौ कल्पदेस्तनुभूयु सख्यम् ।
 अस्वदनं गतिमता पुलकस्तरुणा नियोगपाशवृत्तलक्षणोर्विचित्रम् ॥ १९ ॥
 एवमिषा भगवतो या वृन्दावनचारिण । वर्णयन्त्योमियो गोप्यः श्रीहास्तनमपता ययु ॥ २० ॥
 एतौ श्रीमद्भागवते महापुराणे शारदाहस्ता सहस्रायां दशमस्कन्धे पूर्वाध्याये षष्ठोऽध्यायः ॥ २१ ॥

अथ द्वानिश्चितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

हेमन्त प्रथम मासि नन्दमज्जुमारिका । चैवद्विष्यं भुज्जाना कात्यायन्यचनप्रतम् ॥ १ ॥
 आप्णुत्याम्भसि कालिन्या जलाते चोदितेर्षणे । कृत्वा प्रतिकृतिं दयीमानर्षुर्दृष्टं सेक्तीम् ॥ २ ॥
 गन्धेर्मातये सुरभिभिर्लिभिर्धूपदीपके । उद्यावचैश्चोपहारि प्रवालपल्लवहृदये ॥ ३ ॥
 कात्यायनि महामाये महायोगिन्यधीश्वरि । नन्दगोपमुत दधि पति मे कुरु ते नमः ।

इति मन्त्र जपन्त्यस्ता पूजा चक्रुः कुमारिकाः ॥ ४ ॥

एव भास प्रत चेव कुमाय कृष्णचेतस । भद्रकाली समानर्षुभूषाजन्दमुत पतिः ॥ ५ ॥
 उपस्तुत्याय गोत्रे स्वैर्योन्यायदवाहव । कृष्णमुचैर्जगुयान्त्य कालिन्या स्नातुमन्वदम् ॥ ६ ॥
 नग कदाचिदागत्य तारे निष्ठिप्य पूर्ववत् । वासासि कृष्ण गायन्त्योविजहं सलिले मुदा ॥ ७ ॥
 भगवान्नादभिप्रेत्य कृष्णो योगेश्वरेश्वर । वयस्यैरावृतस्तत्र गतहात्कर्मसिद्धये ॥ ८ ॥
 तासा वासास्तुपादाय नीपमादह्य सत्वर । हसन्नि प्रहसन् बालैः परिहासमुवाच ह ॥ ९ ॥
 अजागत्याबला कामस्वस्ववास प्रवृत्ताताम् । सत्य ब्रवाणि नो नर्म यद् यूयमतर्कसिता ॥ १० ॥
 न मयोदितपूर्वं वा अदृत्त तदिमे धिदु । एकैक्य प्रतीच्छब्धं सहेवोत मुमप्यगा ॥ ११ ॥
 तस्य तत्क्षेत्रलित हृष्टा गोप्य प्रेमपरिण्डता । प्रीडिता प्रेक्ष्य चान्योन्य जातहावा ननिर्ययुः ॥ १२ ॥
 एव भ्रुवति गोविन्दे नमणाऽऽक्षितचेतस । आकण्ठमभा, शीतोदे वेपमानास्तमनुयन् ॥ १३ ॥
 मानय मां कृमास्त्वा तु नन्दगोपमुत प्रियम् । जानीमोऽहं प्रजश्लाप्य देदि वासासि वेपिता ॥ १४ ॥
 श्याममुदर ते दास्य, करवाम तवोदितम् । देहि वासासि धर्मं नो चेद् रात्रे भुवामहे ॥ १५ ॥

तास्तथा त्यक्तसर्वांश्च प्राप्ता आत्मदिदृक्षया । विशयाखिलदृष्ट्या प्राह प्रहसितानन ॥२४॥
 स्वागतवो महाभागा आस्यतां करवाम किम् । यत्रो दिदृक्षया प्राप्ता उपपन्नमिदं हि व ॥२५॥
 नन्वद्वा मयि कुर्वन्ति कुशला स्वायददर्शना । अहेतुकव्यवहिता भक्तिमात्मप्रिये यया ॥२६॥
 प्राणबुद्धिमान् स्वात्मदारापत्यघनादयः । यत्तपकर्तृप्रिया आसत्ततः कोन्वपरः प्रिय ॥२७॥
 तद् यात देवयजनपतयो वो द्विजातयः । स्वसत्रपारयिष्यन्ति युष्माभिर्गृह्मेधिनः ॥२८॥

पत्न्य ऊचुः

मैव विभोऽर्हति भवान् गदितुं नृशसं सत्यं कुरुष्व निगमं तव पादमूलम् ।
 प्राप्ता वयं तुलसिदामपदायसृष्टं कैशैर्निबोद्धुमतिदुह्य समस्तबन्धून् ॥२९॥
 गृह्णन्ति नो न पतय पितरौ मुता वा न भ्रातृन् पुसुद्वदः कुत एव चान्ये ।
 तस्माद् भवत्प्रपदयो पतितात्मना नो नान्या भवेद् गतिरिन्दमं तद् विधेहि ॥३०॥

श्रीभगवानुवाच

पतयो नाम्यसूयेरन् पितृभ्रातृसुतादयः । लोकाश्च वो मयोपेता देवा अप्यनुमन्वते ॥३१॥
 न प्रीतयेऽनुरागाय ह्यङ्गसङ्गो नृणामिह । तन्मनो मयि युञ्जाना अचिरान्मांमवाप्स्यथ ॥३२॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्त्वा द्विजपत्न्यस्ता यशवाटं पुनर्गता । ते चानसूयव स्वाभि स्त्रीभिः सत्रमपारयन् ॥३३॥
 तनैवा विधृता भवन्त यथाश्रुतम् । हृदोपगुह्य विजहौ देहं कर्मानुबन्धनम् ॥३४॥
 भगवानपि गोविन्दस्तेनैवान्नेन गोपकान् । चतुर्विधेनाशयित्वा स्वयं च बुभुजे प्रभुः ॥३५॥
 एव लीलानरवपुन्रलोकमनुशीलयन् । रेमे गोगोपगोपीनां रमयन् रूपवाक्कृतैः ॥३६॥
 अथानुस्मृत्य विप्रास्ते अचतप्यन् कृतांगसः । यद् विश्वेश्वरयोयाञ्जामहन्मनविदम्बयो ॥३७॥
 दृष्ट्वा स्त्रीणां भगवति कृष्णे भक्तिमलौकिकीम् । आत्मानं च तथा हीनमनुतप्ता व्यगर्हयन् ॥३८॥
 धिगज्ज मनेन्द्रिद्रिद्या धिग्वत्त धिग् बहुशताम् । धिक् कुल धिक् क्रियादाश्रय धिमुक्ता ये त्वधोक्षजे ॥
 नूनं भगवतो माया योगिनामपि मोहिनी । यद् वयं गुरवो नृणां स्वार्थं मुह्यामहे द्विजा ॥४०॥
 अहो पश्यत नारीणामपि कृष्णे जगद्गुरौ । दुरन्तभावयोऽविष्यन्मृत्युपाशान् गृह्णामि घान् ॥४१॥
 नासा द्विजातिस्कर्तुः न निवाधो गुरावपि । न तपो नात्ममोमासा न शौच न क्रिया शुभा ॥४२॥
 अथापि ह्युत्तमश्लोके कृष्णे योगेश्वरेश्वरे । भक्तिर्दृढा न चास्माकं संस्कारादिमतामपि ॥४३॥
 ननु स्वार्थविमूढानां प्रमत्तानां गृहेह्यथा । अहो न स्मारयामास गोपवाक्यैः सता गतिः ॥४४॥
 अन्यथा पूर्णकामस्य कैवल्याद्यादिषा पते । इक्षितव्यैः किमस्माभिरीशस्यैतद् विदम्बनम् ॥४५॥
 हित्वान्पान् मज्जते यः श्रीपादस्पर्शाशया सङ्कृतः । आत्मदोषापवर्गेण तयाञ्जा जनमोहिनी ॥४६॥

देश काल पृथग्द्रव्यं मन्त्रतन्त्रस्त्रिजोऽमय । देवता यजमानश्च क्रतुर्धर्मश्च यमय ॥४७॥
 स एष भगवान् साक्षाद् विष्णुयोगेश्वरेश्वर । जातो यदुष्वित्यष्टृण्महापि मूढान विप्रहे ॥४८॥
 अहो वय घन्यतमा येषा नम्रादृशी, स्त्रिय । भक्त्या याशामतिर्जाता अस्माकनिश्चला इतौ ॥४९॥
 नमस्तुभ्य भगवते कृष्णायानुष्ठमेधसे । यमायामोदितधियां भ्रमाम कर्मवर्धसु ॥५०॥
 स वै न आद्य पुरुष स्वमायामोदितान्मनाम् । अविज्ञातानुभावाना धन्तुमर्हत्यतिक्रमम् ॥५१॥
 इति स्वाधमनुस्मृत्य कृष्णे ते कृतहेलना । दिदृक्षवोऽप्यनुतयो कषाद् भीता न चाचलन् ५२
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे यशपत्युद्धरणं नाम त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥२३॥

अथ चतुर्विंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

भगवानपि तत्रैव बलदेवेन संयुत । अपश्यन्निवशन् गोपानिन्द्रयागकृतोद्यमान् ॥ १ ॥
 तदभिज्ञोऽपि भगवान् सर्वात्मा सर्वदर्शन । प्रथयावनतोऽपृच्छद् वृद्धान् नन्दपुरोगमान् ॥२॥
 कथ्यता मे पित कोऽय सभ्रमो य उपागत । किं फलकस्य चोद्देश केन वा साध्यते मय ॥ ३ ॥
 एतद् ब्रूहि महान् कामो महा शुभ्रपवे पित । न हि गोप्यं हि साधूना कृत्य सर्वात्मनामिह ॥ ४ ॥
 अस्तस्वपरदृष्टीनामग्निरोदास्तविद्रिपाम् । उदातीनोऽरियद् वर्ज्य आत्मवत् सुहृदुन्वते ॥५॥
 ज्ञात्वाज्ञात्वा च कर्माणि जनोऽयमनुतिष्ठति । विदुष कर्मसिद्धि स्यात्तया नाविदुषो भवेत् ॥६॥
 तत्रतावत् क्रियायोगो भवता किं विचारित । अथवा लौकिकस्तन्मे पृच्छत साधु भण्यताम् ॥७॥

नन्द उवाच

पर्जन्यो भगवानिन्द्रो मेघास्तस्यात्ममूर्तय । तेऽभिवर्षन्ति भूतानां प्रीणनं जीवनं पय ॥ ८ ॥
 त तात वयमन्ये च वामुंचा पतिमीश्वरम् । द्रव्यैस्तद्वैतसा सिद्धैर्यजते क्रतुभिरा ॥ ९ ॥
 तच्छेपेणोपजीवन्ति त्रिवर्गफलहेतवे । पुषा पुरुषकाराणा पर्जन्य फलभावन ॥१०॥
 य एव विसृजेद् धर्मे पारम्पर्यागतं नर । कामालोभाद् भयाद् द्वेषात् स वैनाम्नोति शोभनम् ॥

श्रीशुक उवाच

वचो निशम्य नन्दस्य तथान्येषां व्रजौकसाम् । इन्द्राय मन्सु जनयन् पितरं प्राह केशव ॥१२॥

श्रीभगवानुवाच

कर्मणा जायते जन्तु कर्मणैव विलीयते । सुखं दुःखं भयं क्षेमं कर्मणैवाभिपद्यते ॥१३॥
 अस्ति चेदीश्वर कश्चित् फलरूप्यन्यकर्मणाम् । कतारं भजते सोऽपि न ह्यकर्तुं प्रभुर्हि स ॥१४॥
 किमिन्द्रेणेह भूतानां स्वस्वकर्मानुवतिनाम् । अनीशेनान्वया कर्तुं स्वभावविहितं नृणाम् ॥१५॥

स्वभावतन्त्रो हि जन स्वभावमनुवर्तते । स्वभावस्यमिद सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥१६॥
 देहानुचायचाञ्छन्तु प्राप्योत्सृजति कर्मणा । शुभमित्रमुदासीन कर्मैव गुरुरीश्वर ॥१७॥
 तस्मात्संपूजयेत् कर्म स्वभावस्य स्वकर्मकृत् । अज्ञाया येन वर्तेत तदेवास्य हि देवतम् ॥१८॥
 जानी यैकतम भाव यस्त्वन्यमुपजीवति । न तस्माद् विन्दतेक्षेम जारनार्यसती यथा ॥१९॥
 वर्तेत ब्रह्मणा विप्रो राज्ञ्यो रक्षया भुवः । वैश्यस्तु वार्तया जोवेच्छूद्रस्तु द्विजसेवया ॥२०॥
 कृषिवाणिज्यगोरक्षा कुसीद दुर्गमुच्यते । वार्तां चतुर्विधा तत्र वय गोवृचयोऽनिशम् ॥२१॥
 सत्त्वं रजस्तम इति स्थित्युत्पत्त्यन्तदेतव । रजसोत्पद्यते विश्वमन्योन्य विविधं जगत् ॥२२॥
 रजसा चोदिता मेघा वर्षन्त्यम्बूनि सर्वत । प्रजास्तीरिव सिद्ध्यन्तिमहेन्द्र किंकरिष्यति ॥२३॥
 न न पुरो जनपदा न ग्रामा न गृहा वयम् । नित्य वनौकसस्तात वनशैलनिवासिन ॥२४॥
 तस्माद् गवा ब्राह्मणानामद्वेश्वरभ्यता मख । य इन्द्रयागसम्भारास्तेरय साध्यता मख ॥२५॥
 पच्यता विविधा पाका सूगन्ता पायसादय । सयावापूपशङ्कुस्य सर्वदोहश्च गृह्यताम् ॥२६॥
 हूयन्तामग्नय सम्यग् ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभि । अत्र बहुविध तेभ्यो देय वो धेनुदक्षिणा ॥२७॥
 अन्येभ्यश्चाश्वचाण्डालपतितेभ्यो यथाहृत । यवस च गवा दत्त्वा गिरये दीयता बलि ॥२८॥
 स्वलङ्कृता भुक्तवन्त स्वनुलिप्ता सुवासस । प्रदक्षिण च कुरुत गोविप्रानलपर्वतान् ॥२९॥
 एतमम मत तात क्रियता यदि रोचते । अय गोब्राह्मणाद्रीणा मख च दयितो मख ॥३०॥

श्रीशुक उवाच

कालात्मना भगवता शक्रदर्पे जिघासता । प्रोक्त निशम्य न दाद्या साध्वगृह्णन्तवृद्धच ॥३१॥
 तथा च व्यदधु सर्वे यथाऽऽह मधुसूदन । वाचयित्वा स्वस्त्ययनं तद्द्रव्येण गिरिद्विजान् ॥३२॥
 उपहृत्य बलीन् सर्वानाहता यवस गवाम् । गोघनानि पुरस्कृत्य गिरिं चतु प्रदक्षिणम् ॥३३॥
 अनास्यनहुस्तुक्तानि ते चारुह्य स्वलङ्कृता । गोप्यश्च कृष्णवीर्याणि गायन्त्य सद्विजाश्रिय ॥३४॥
 कृष्णस्त्वन्यतम रूप गोविश्रम्भण गत । शैलोऽस्मीति श्रुवन् भूरिबलिमादद वृहद्वपु ॥३५॥
 तस्मै नमो ब्रजजनै सचक्रेऽऽत्मनाऽऽत्मने । अहो पश्यत शैलोऽसौ रूपी नोऽनुग्रहव्यधात् ॥३६॥
 एषोऽवजानतो मर्त्यान् कामरूपी यनौकस । इन्ति तस्मै नमस्तम शमणे आत्मनो गवाम् ॥३७॥
 इत्यद्रिगोद्विजमरा वासुदेवप्रणोदिता । यथा विधाय ते गोपा सहकृष्णा ब्रज ययु ॥३८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्सा सहितायां दशमस्कन्धे पूर्वाध्याये चतुर्विंशतितमोऽध्याय ॥२४॥

अथ पञ्चविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इन्द्रसदाऽऽत्मन पूजाविशाय विहता नृप । गोपेभ्य कृष्णनाथेभ्यो न दादिभ्यश्चुकोपस ॥१॥

गण सावर्तं नाम मेघानां चान्तकारिणाम् । इन्द्र प्राचोदयत् मुद्गे वाक्यं चादेशमान्युता ॥ २ ॥
 भद्रे श्रीमदमाहात्म्य गोपातां फाननौकसारम् । कृष्ण मर्त्यमुपाभित्य ये चतुर्देवहेलनम् ॥ ३ ॥
 यथादृष्टे कर्ममये क्लृप्तिनामनौनिभे । विद्यामान्वीक्षिकां हित्वा तितीरति भवार्णवम् ॥ ४ ॥
 वाचाल गालिश मन्थमश पण्डितमानिनम् । कृष्ण मायमुपाभित्य गोपा मे चक्षुरप्रियम् ॥ ५ ॥
 एषाभियावलितानां कृष्णेनाध्मापितात्मनाम् । ध्रुवत श्रीमदस्तम्भ पशुन् नयत सक्षयम् ॥ ६ ॥
 अह रेरावत नागमारुह्यानुमन्त्रे व्रजम् । मरुद्गणैर्महावीर्यैर्न दगोष्ठजिपाशया ॥ ७ ॥

श्रीशुक उवाच

शून्यं मघवताऽऽसृता मेघा निर्मुक्तवधना । न दगोष्ठुलमासारै पीडयामासुरोजसा ॥ ८ ॥
 विद्योतमाना विद्युद्भि स्तनन्त स्तनयित्नुभि । तीत्रैर्मरुद्गणैनुप्रा वधुपुर्जलशर्करा ॥ ९ ॥
 स्थूणास्थूला वर्षधारा मुञ्चत्स्वप्नेष्वभीक्ष्णश । जलैष्ये प्राप्यमाना भूनादृश्यत नतोन्नतम् ॥ १० ॥
 अत्यासारातिवातेन पशवो जातवेपना । गोपागोप्यश्च शीतार्ता गोविन्दशरणयु ॥ ११ ॥
 शिर मुताश्च कायेन प्रच्छाद्यासारपीडिता । वेपमाना भगवत पादमूलमुपाययु ॥ १२ ॥
 कृष्ण कृष्ण महाभाग त्वन्नाथ गोकुल प्रभो । प्रातुमहसि देवान् कुपिताद् भक्तवासल ॥ १३ ॥
 शिलावपनिपातेन हन्यमानमचेतनम् । निरीक्ष्य भगवान् मेने कुपितेन्द्रकृत हरिः ॥ १४ ॥
 अपस्वर्त्युत्प्लवण वर्षमतिवात शिलामयम् । स्वयगे विहतेऽस्माभिरिन्द्रो नाशाय वपति ॥ १५ ॥
 तत्र प्रतिविधि सम्यगात्मयोगेन साधये । लोकेशमानिना मौल्यादरिष्ये श्रीमद तम ॥ १६ ॥
 न हि सद्भावयुक्तानां सुराणामीशविस्मय । मत्तोऽसता मानभङ्ग प्रशमापोपकल्प ॥ १७ ॥
 तस्मा मच्छरण गोष्ठ मन्नाथ मत्परिग्रहम् । गोपाये स्वात्मयोगेन सोऽय मे व्रतश्रद्धि ॥ १८ ॥
 इत्युक्त्वैकेन हस्तेन कृत्वा गोवर्धनाचलम् । दधार लील्या कृष्णरुद्रप्राकमि ॥ १९ ॥
 अथाह भगवान् गोपान् हेऽम्ब तात व्रजौकस । यद्योपजोष विद्यत गिरिग ॥ २० ॥
 न त्रास इह व कार्यो मदस्ताद्रिनिपातने । वातवर्षभयेनाह तत्प्राण विन्द ॥ २१ ॥
 तथा निर्विधिमुर्गते कृष्णाश्वासितमानसा । यथावकाश सधना मन्त्रा ॥ २२ ॥
 धुत्तुडव्यया मुखापेक्षा हित्वा तैर्मज्जवाविभि । वीक्ष्यमाणो दधवादिष्ठारुद्रकथ ॥ २३ ॥
 कृष्णयोगानुभावत निशाम्ये द्रोऽतिविस्मित । निस्तम्भो भ्रष्टरदृश ॥ २४ ॥
 एव्यभ्रमुदितादित्य वातवर्षं च दारुणम् । निशाम्योपरतगो ॥ २५ ॥
 निर्यात व्यजत त्रास गोपा सखीघनाभका । उपारत वातवर्ष ॥ २६ ॥
 ततस्ते निर्वयुर्गोपा स्व स्वमादाय गोधनम् । शकटोदादय ॥ २७ ॥
 भगवानपि त शैल स्वस्थाने - प्रभु । पश्यता सन् ॥ २८ ॥

त प्रेमवेगाग्निभृता प्रजौष्ठो यया समीपु परिरम्भणादिभि ।

गोप्यश्च सस्नेहमपूजयन् मुदा दध्यधताद्रियुयुजु सदाशिप ॥२९॥

यशोदा रोहिणी नन्दो रामश्च बलिना चर । कृष्णमालिङ्गय युयुजुराशिप स्नेहकातरा ॥३०॥

दिवि देवगणा साध्या सिद्धगर्घाचारणा । तुष्टुवर्मुमुचुस्तथा पुष्पवणाणि पार्थिव ॥३१॥

शङ्खदुन्दुभयो नेदुर्दिवि देवप्रणोदिता । जगुर्गर्घवपतयस्तुम्बुकप्रमुखा नृप ॥३२॥

ततोऽनुरक्तै पशुपै परिभितो राजन् स गोष्ठ सखोऽम्रजद्वर ।

तयाविद्यान्यस्य कृतानि गोपिका गायन्त्य इयुर्मुदिता हृदिस्पृश ॥३३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहत्स्यौ संहितायां दशमस्कन्धे पञ्चाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २५ ॥

अथ पञ्चविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवविधानि कमाणि गोपा कृष्णस्य वीक्ष्य ते । अतदीयविद प्रोचु समभ्येत्यसुविस्मिता ॥ १ ॥

बालकस्य यदेतानि कमाप्यत्यद्भुतानि वै । कथमहत्स्यसौ जमप्रायेष्वात्मजुगुप्सितम् ॥ २ ॥

य सप्तहायनो बाल करेणैकेन लीलया । कथं विभ्रद् गिरिवर पुष्कर गजरादिव ॥ ३ ॥

तोकेनामीलिताक्षेण पूतनाया महौजस । पीत स्तन सहप्राणै कालेनेव वयस्तनो ॥ ४ ॥

हिन्वतोऽथ दायानस्य मास्यस्य चरणबुदम् । अनोऽपतद् विपर्यस्त कदत प्रपदाहतम् ॥ ५ ॥

एकहायन आसीनो हियमाणो विहायसा । दैत्येन यस्तृणावर्तमहन् कण्ठमहाधुरम् ॥ ६ ॥

कचिदैयङ्गवस्तौ ये मात्रा उद उल्लसले । गच्छन्तर्जुनयोर्मध्ये बाहुभ्या तावपातयत् ॥ ७ ॥

वने सचारयन् वत्सान् सरामो बालनैर्धृत । हन्तुकाम चक दोभ्यो मुखतोऽरिमपाटयत् ॥ ८ ॥

वत्सेषु वत्सरूपेण प्रविशन्त जिघासया । हत्वा न्यपातयत्तेन कपित्यानि च लीलया ॥ ९ ॥

हत्वा रासभदैतेय तद्बधूश्च उलान्वित । चक्रे ताल्वन क्षेम परिपक्वपलान्वितम् ॥१०॥

प्रलम्ब घातयित्वा प्र बलेन बलशालिना । अमोचयद्ब्रजपद्मन् गोराक्षारण्यवहित ॥११॥

आसीविपतमाहीन्द्र दमिन्वा विमद हृदात् । प्रसह्योद्वासय यमुना चक्रेऽसौ निर्विषोदक्षाम् ॥१२॥

दुस्त्यजश्चानुरागोऽस्मिन् सर्वेपानो ब्रजौकसाम् । नन्द ते तनयेऽस्मासु तस्याप्यौत्सुकिक कथम् ॥१३॥

क सप्तहायनो बाल क महाद्रिविधारणम् । ततो नो जायते शङ्का प्रजनाय तवात्मजे ॥१४॥

नन्द उवाच

श्रूयता मे वचो गोपा ज्येत्तु शङ्का च बोऽभके । एन कुमारमुद्दिश्य गगौ मे यदुवाच ह ॥१५॥

वर्णोत्थय किलास्यासन् गृह्णतोऽनुमुग तन् । शृङ्गो रचस्तथा पीत इदानीं कृष्णतागत ॥१६॥

प्रागय यमुदेवस्य कचिज्जातस्तवात्मज । बामुदेव इति श्रीमानभिज्ञ सम्प्रचक्षते ॥१७॥

बहूनि सन्ति नामानि रूपाणि च मुतस्य ते । गुणकर्मानुरूपाणि तान्यह वेद नो जना ॥१८॥

एष च भेष आधासद् गोपगोकुलनन्दन । अनेन सर्वदुर्गाणि यूयमञ्जस्तरिष्यथ ॥ १९ ॥
पुराणे प्रजयते साधवो दक्षुपीडिता । अराजके रक्ष्यमाणा जियुदस्यून् समेषिता ॥ २० ॥
य एतस्मिन् महाभागा प्रीतिं कुर्वन्ति मानवा । नारयोऽभिभवत्येतान् विष्णुपञ्चानिवासुरा ॥ २१ ॥
तस्मात्तन्द कुमारोऽय नारायणसमो गुणै । भिया कीर्त्यानुभावेन तत्कर्मसु न विमय ॥ २२ ॥
इत्यद्वा मा समादिश्य गर्गे च स्वगृह गते । मन्ये नारायणस्याश कृष्णमङ्घ्रिष्कारिणम् ॥ २३ ॥
इति नन्दवच भुत्वा गगगीत प्रजौकष । मुदिता नन्दमानर्चु कृष्णच गतविस्मया ॥ २४ ॥

देवे वर्पति यशविष्टवरुपा यन्नाशमपमानिलै
सीदत्पालपशुस्त्रि आत्मशरण दृष्टानुकम्प्युत्सयन् ।

उत्पाद्यैकक्रेण शैलमवलो लीलोऽङ्गिनीन्ध्र यथा

विभ्रद् गोष्ठमपा महेन्द्रमदभित् प्रीयात्त इन्द्रो गवाम् ॥ २५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्सा संहितायां दशमस्कन्धे पूर्वार्धे षड्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २६ ॥

अथ सप्तविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

गोवर्धने धृते शैल आसाराद् रक्षिते प्रजे । गोलोकादामजत् कृष्णसुरभि शक्रएव च ॥ १ ॥
विविक्क उपसङ्गम्य प्रीडितः कृतहेलन । पस्पर्श पादयोरेन किरीटेनार्कवर्चसा ॥ २ ॥
दृष्टश्रुतानुभावोऽस्य कृष्णस्यामिततेजस । नष्टनिलोक्वेशमद इन्द्र आह कृताञ्जलि ॥ ३ ॥

इन्द्र उवाच

विशुद्धसत्त्व तव धाम शान्त तपोमय ध्वस्तरजस्तमस्कम् ।
मायामयोऽय गुणसप्रवाहो न विद्यते तेऽग्रहणानुपन्ध ॥ ४ ॥
कुतो नु तद्वेतव ईश तत्कृता लोभादयो येऽबुधलिङ्गभावा ।
तथापि दण्ड भगवान् विभर्ति धर्मस्य गुप्त्यै खलनिग्रहाय ॥ ५ ॥
पिता गुरुस्त्व जगतामधीशो दुरत्यय काल उपात्तदण्ड ।
द्वितीय स्वेच्छातनुभि समीहसे मान विधुन्वज्जगदीशमानिनाम् ॥ ६ ॥
ये मद्विषाज्ञा जगदीशमानिनस्त्वा वीक्ष्य कालेऽभयमाशु तन्मदम् ।
द्विषाऽऽर्यमार्गं प्रभजन्त्यपस्मया इहा खलानामपि तज्जुयासनम् ॥ ७ ॥
स त्व ममैश्वर्यमदप्युतस्य कृतागसस्तेऽविदुष प्रभावम् ।
धन्तु प्रभोऽप्याहंति मूढचेतसो मैव पुनर्भू-मतिरीश मेऽसती ॥ ८ ॥
तवावतारोऽयमधोक्षजेह स्वयम्भराणामुरुभारज मनाम् ।
चमूपतीनामभवाय देव भवाय युष्मच्चरणानुवर्तिनाम् ॥ ९ ॥

दुहन्त्योऽभिययु काश्चिद् दोहं हित्वा समुत्सुका । पयोऽपिभित्त्य सयावमनुद्वास्यापराययुः ॥ ५ ॥
 परिवेषयन्धस्तद्वित्वा पाययन्त्य शिशून् पयः । शुभ्रपन्त्य पतीन् काश्चिदभ्रन्त्योऽपास्य भोजनम् ॥
 लिप्स्यत्य प्रमृजन्त्योऽन्या अञ्जन्य काश्च लोचने । व्यत्यस्त्यवस्त्राभरणा काश्चित् कृष्णान्तिऋययु ॥
 ता चार्यमाणा पतिभिः पितृभिर्भ्रातृवधुभिः । गोविन्दापहृतात्मानो न न्यवर्तन्त मोहिता ॥ ८ ॥
 अन्तर्यहगता काश्चिद् गोप्योऽलम्बविनिर्गमाः । कृष्ण तद्भावनामुक्ता दध्युर्मीलितलोचनाः ॥ ९ ॥
 दुःसहप्रेष्ठविरहतीव्रतापधुता गुभाः । ध्यानप्राप्तान्युताख्येपनिर्वृत्याधीनमङ्गला ॥ १० ॥
 तमेव परमात्मानं जारबुद्धयापि सगता । जहृगुणमयं देहं सद्यः प्रधीणवन्धना ॥ ११ ॥

राजोवाच

कृष्ण विदुः परं कान्तं न तु ब्रह्मतया मुने । गुणप्रवाहोपरमस्तासां गुणधिया कथम् ॥ १२ ॥

श्रीशुक उवाच

उक्तं पुरस्तादेतत्ते चैव सिद्धिं यथा गतं । दिपत्रपि हृषीकेश किमुताधोऽजप्रिया ॥ १३ ॥
 नृणां नि श्रेयसार्थाय व्यक्तिर्भगवतो नृपः । अव्ययस्याप्रमेयस्य निर्गुणस्य गुणात्मनः ॥ १४ ॥
 कामं प्रोधय मयः स्नेहमैक्यं सौहृदमेव च । नित्यं हरो विदधतो यान्ति तमयता हि ते ॥ १५ ॥
 न चैव विस्रयः कावो भवता भगवत्पजे । योगेश्वरेऽश्वरे कृष्णे यत एतद् विमुच्यते ॥ १६ ॥
 ता दृष्ट्वान्तिकमावाता भगवान् व्रजयोषितः । अवदद् वदता भ्रेष्ठो वाचं पेशैर्विमोहयन् ॥ १७ ॥

श्रीभगवानुवाच

स्वागतं वो महाभागा प्रियं किं करवाणि च । प्रजस्थानामयं कश्चिद् श्रुतागमनकारणम् ॥ १८ ॥
 रजन्येषां घोररूपा घोरसत्त्वनिपेयिता । प्रतिघातं व्रजनेहस्थेयस्त्रीभिः सुमध्यमा ॥ १९ ॥
 मातरं पितरं पुत्रां भ्रातरं पतयश्च वः । विचिन्वति ह्यपर्यन्तो मां कृद्व्यवधुषाध्वसम् ॥ २० ॥
 दृष्टं वनं कुसुमितं राकेशकररजितम् । यमुनानिललीलैजसरूपलवशोभितम् ॥ २१ ॥
 तद् यात माचिरं गोष्ठं शुभ्रपूष्व पतीन् सती । कन्दन्ति वत्सा बालाश्च तान् पाययत दुहृत ॥ २२ ॥
 अयवा मदभिस्नेहाद् भक्त्यो यन्नित्रताशया । आगता ह्युपपन्नं च प्रीयन्ते मयि जन्तवः ॥ २३ ॥
 भर्तुं शुभ्रपूषं स्त्रीणां परो धर्मो ह्यमायया । तद्दधूना च कल्याण्यं प्रजानां चानुपोषणम् ॥ २४ ॥
 दुःशीलो दुर्मनो बृद्धो जडो रोगयधनोऽपि वा । पतिं स्त्रीभिर्न हातव्यो लोकेऽमुषिभिरपातकी ॥ २५ ॥
 अस्वर्ग्यमयशस्य च पत्न्युः कृच्छ्रं भयावहम् । जुगुप्सितं च सर्वत्र औपपत्यं दुल्लज्जिया ॥ २६ ॥
 भवणाद् दशनाद् ध्यानान्मयि भावोऽमुकीर्तनात् । न तथा सन्निकर्षेण प्रतिघातं ततो यद्गह् ॥ २७ ॥

श्रीशुक उवाच

इति विप्रियमाकर्ण्य गोप्यो गोविन्दभाषितम् । विषण्णा भ्रमसङ्कल्पाभ्रिन्तामापुर्दुरत्ययाम् ॥ २८ ॥

कृत्वा मुखान्यवशुच श्रवणेन शुष्यद्विम्बाधराणि चरणेन भुव लिखत्य ।
असैरुपात्तमपिभि कुचकुङ्कुमानि तस्थुर्मृजन्त्य उरदु खभरा सत्पूणीम् ॥२९॥
प्रेष्ठ प्रियेतरमिव प्रतिमापमाण कृष्ण तदर्थविनिवर्तितसर्वकामा ।
नेत्रे विमृज्य रुदितोपहृते स किञ्चित्तरम्भगद्गदगिरोऽनुवतानुरक्ता ॥३०॥

गोप्य ऊचु

मेव विभोऽईति भवान् गदितु नृशस सत्यज्य सर्वविषयास्तव पादमूलम् ।
भक्ता मजस्व दुरवग्रह मा त्यजासान् देवो यथाऽऽदिपुरुषो भजते मुमुक्षुन् ॥३१॥
यत्प्रत्यपत्यमुह्यदामनुवृत्तिरङ्ग स्त्रीणा स्वधर्म इति धर्मविदा त्वयोक्तम् ।
अस्तुवेवमेतदुपदेशपदे त्वयीशे प्रेष्ठो भवास्तनुभृता किल बन्धुरात्मा ॥३२॥
कुर्वन्ति हि त्वयि रति कुशला स्व आत्मन् नित्यप्रिये पतिमुतादिभिरातिदै किम् ।
तत्र प्रसीद परमेश्वर मा स छिन्या आशा भृता त्वयि चिरादरविन्दनेत्र ॥३३॥
चित्त सुप्तेन भवतापहृत गृहेषु यत्रिर्विशत्युत करावपि गृह्यकृत्ये ।
पादौ पद न चलतस्तव पादमूलाद् याम कथं व्रजमयो करवाम किं वा ॥३४॥
सिद्धाङ्ग नस्तवदधराभृतपूरवेण हाहावलोककलगीतजङ्घन्यग्रामिम् ।
नो चेद् वय विरहजाग्युपयुक्तदेहा ध्यानेन याम पदयो पदवीं सप्ते ते ॥३५॥
यर्हाम्बुजाक्ष तव पादतल रमाया दत्तक्षण क्वचिदरण्यजनप्रियस्य ।
अस्प्राक्ष्म तत्प्रभृति नान्वसमक्षमङ्ग स्थातु त्वयाभिरमिता यत पारयाम ॥३६॥
श्रीर्यत्पदाम्बुजरजश्चक्रे तुलस्या लब्ध्वापि वक्षसि पद किल भृत्यजुष्टम् ।
यस्या स्ववीक्षणकृतेऽन्यसुरप्रयासस्तद्वद् वय च तव पादरज प्रपन्ना ॥३७॥
तत्र प्रसीद वृजिनार्दन तेऽङ्गिमूल प्राप्ता विसृज्य वसतीस्त्वदुपासनाशा ।
त्वत्सुन्दरमिततिरीक्षणतीव्रकामतत्तात्मना पुरुषभूषण देहि दास्यम् ॥३८॥
वीक्ष्यालकावृतमुख तव कुण्डलश्रीगण्डस्यलाधरसुध हसितावलोकम् ।
दत्ताभय च मुजदण्डयुग विलोक्य वक्ष भियैकरमणं च भवाम दास्य ॥३९॥
का स्यङ्ग ते कल्पदायतमूर्च्छितेन सम्मोहिताऽऽर्यचरितान्न चलेत्त्रिलोक्याम् ।
त्रैलोक्यसौभगमिद च निरीक्ष्य रूप यद् गोविजद्रुममृगा पुलकान्यविभ्रन् ॥४०॥
व्यक्त भवान् व्रजभयार्तिहरोऽभिजातो देवो यथाऽऽदिपुरुष सुरलोकगोप्ता ।
तत्रो निषेहि करपङ्कजमार्तवधो ततस्तनेषु च शिरस्थु च किङ्करीणाम् ॥४१॥

श्रीशुक उवाच

इति विवृण्वित साहा

५३

५३

। प्रहस्य सदय गोपीरात्मारामोऽप्यरीरमत् ॥

ताभि समेताभिरुदारचेष्टित प्रियेक्षणोत्फुल्लमुखीभिरनुसृत ।

उदारहासद्विजकुन्ददरीधितिर्व्यरोचतैणाङ्ग इवोद्भुत ॥४३॥

उपगीयमान उद्गायन् वनिताशतयूषप । मालाविभ्रद् यैजय ती व्यचर मण्डयन् वनम् ॥४४॥

नद्या पुलिनमाविश्य गोपीभिर्हिमवालुकम् । रेमे तत्तरलान दकुमुदामोदवायुना ॥४५॥

बाहुप्रसारपरिरम्भकरालकोरुनीचीस्तनालभननर्मनस्त्राप्रपातै ।

स्वेत्यावलोकहसितैर्ग्रजमुदरीणामुत्तम्भयन् रतिपति रमयाञ्चकार ॥४६॥

एव भगवत कृष्णालुब्धमाना महात्मन । आत्मानमेनिरेखीणामानिन्योऽभ्यधिकमुवि ॥४७॥

तासा तन्सौभगमदवीक्ष्यमानचक्षेय । प्रशमाय प्रसादाय तत्रैवान्तरधीयत ॥४८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्सा महितायां दशमस्कन्धे पूर्वोपे भगवतो

रासनाढावणन नामकोनावशतमोऽध्याय ॥२९॥

अथ त्रिशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अतर्हिते भगवति सहसैव व्रजाङ्गना । अतप्यस्तमचक्षाणा करिण्य इव यूषपम् ॥ १ ॥

गत्यानुरागसितविभ्रमेक्षितैर्मनोरमालापविहारविभ्रमै ।

आक्षिप्तचित्ता प्रमदा रमापतेस्तास्ता विचेष्टा जग्दुस्तदात्मिका ॥ २ ॥

गतिस्मितप्रेक्षणभाषणादिषु प्रिया प्रियस्य प्रतिरूढमूर्तय ।

अथावह त्वित्यलस्तदात्मिका न्यवेदिषु कृष्णविहारविभ्रमा ॥ ३ ॥

गायन्त्य उच्चैरमुमेव सहता विचिक्कयुग्मचक्रवट वनाद् वनम् ।

पप्रच्छुराकाशवदन्तर बहिर्भूतेषु सन्त पुरुष वनस्पतीन् ॥ ४ ॥

दृष्टो व कचिदधत्त्य प्रथम्यप्रोष नो मन । नन्दसुनुर्गतो हृत्वा प्रेमहाभावलोकने ॥ ५ ॥

कञ्चित् कुरवकाशोकनागपुतामचम्पका । रामानुजो मानिनीनामितो दर्पहरसित ॥ ६ ॥

कञ्चित्तुलसि कल्पाणि गोविन्दचरणप्रिये । सहत्वालिकुलैर्विभ्रद् दृष्टेऽतिप्रियोऽयुत ॥ ७ ॥

मालत्यदर्शि व कञ्चिमलिके जाति यूयिके । प्रीतिं वो जनयन् यात करस्पर्शेन माधव ॥ ८ ॥

चूतप्रियालपनसासनकोपिदारजम्बव विल्ववकुलाम्रकदम्बनीपा ।

वेऽन्ये परायभवकायमुनोपकुला शसतु कृष्णपदवीं रहितात्मना न ॥ ९ ॥

किं ते कृत क्षिति तपो वत केयवाङ्प्रिस्पशोत्सवोत्पुलकिताङ्गरुहैविभासि ।

अप्यङ्गप्रिसम्भव उत्क्रमविक्रमाद् वा आहो बराहवपुष परिरम्भणेन ॥ १० ॥

अप्येणपरयुपगत प्रिययेह गात्रैस्तन्वन् दृष्ट्वा सखि मुनिवृत्तिमच्युतो व ।

कान्ताङ्गसङ्गकुचकुमुदमरञ्जिताया कुन्दसज्ज कुलपतेरिह वाति गच्छ ॥ ११ ॥

बाहु प्रियास उपघाय रहीतप्रभो रामानुजस्तुल्यिवालिङ्गुलीर्मदाग्धः ।

अन्यीयमान इह वस्तरव प्रणाम किं वाभिनन्दति चरन् प्रणयामलोभैः ॥११॥

पृच्छतेमा लता बाहुनप्याश्रिष्टा वनस्पते । नून तत्करजस्पृष्टा भिन्नसुप्तुलया यदो ॥१२॥

इत्यु मत्तवचो गोप्य कृष्णा वेपणकातरा । लीला भगवतस्तास्ता मयुःरकुलादारिभया ॥१४॥

कस्याश्चित् पूतनायन्त्या कृष्णायन्त्यपिचत् स्तनम् । तोकायित्वा रुदत्यन्या पदादृच्छकदायसीम् ॥१५॥

दैत्यायित्वा जहारान्यामेका कृष्णार्भभायनाम् । रिश्रयामास काप्यङ्गी कर्पन्ती गोपिनि स्वयै ॥१६॥

कृष्णरामायिते द्वे तु गोपायन्त्यश्च काश्चन । वत्सापतीं हन्ति चान्यात त्रैका गुपकायसीम् ॥१७॥

आहूय दूरगा यद्वत् कृष्णस्तमउकुर्वन्तीम् । वेणु प्रणन्तीं श्रीवन्तीम वा दास्यति वाभिनि ॥१८॥

कस्याश्चित् स्पृभुज न्यस्य चलन्त्याहापरा तु । कृष्णोऽह पश्यत मति ललितामिति त मया ॥१९॥

मा भैष्ट वातवर्षाभ्या तत्राण विहितं मया । इत्युक्त्यैकेन हस्तेन यत्तु सिद्धयः परम् ॥२०॥

आरुह्यैका पदाऽऽक्रम्य शिरस्याहापरा नृप । दुष्टाह गच्छ जातोऽह ललाता तु दण्डभृक् ॥२१॥

तत्रैकोवाच हे गोपा दावामि पश्यतोऽव्ययम् । चक्षुष्याश्चपिदृष्टं मे विभास्ये क्षेममशया ॥२२॥

बदान्यया सजा काचित्तन्वी तत्र उल्लसले । भीता गुह्यकृपिधायार्यं भजे भीतिविश्रम्भयाम् ॥२३॥

एय कृष्ण पृच्छमाना मृन्दावनलतास्तरुन् । व्यचक्षत यनोद्देशे पदानि परमात्मनः ॥२४॥

पदानि व्यक्तमेतानि नन्दसूनुमहात्मनः । लक्ष्यन्ते हि ज्वजाम्भोजवज्राकुशयथादिभि ॥२५॥

तैस्तै पदेस्तत्पदवीमिव च्छन्त्योऽग्रतोऽबला । वध्वा पदै मुपृक्तानि विलोक्यार्ता सममुत्त ॥२६॥

कस्या पदानि चैतानि याताया नन्दसूनुना । अवन्त्यस्तप्रकोशया करेणो करिणा यथा ॥२७॥

अनयाऽऽराधितो नून भगवान् हरिरीश्वर । यत्रो विहाय गोविन्द प्रीतो यामनवद् रहः ॥२८॥

धन्या जहो जमी आल्यो गोविन्दाङ्घ्र्यञ्जरेणव । यान् ब्रह्मेशो रमा देवी दधुर्मुर्च्यधनुचये ॥२९॥

तस्या अमूनि न क्षाम कुर्वन्त्युच्चै पदानि यत् । यैकापद्वत्य गोपीना रहो मुदक्तेऽन्युताधरम् ॥३०॥

न लक्ष्यन्ते पदान्यत्र तस्या नून वृणाङ्कुरैः । खिद्यन्तुजाताद्भ्रितलामुत्रिन्ये प्रेयसीं प्रिय ॥३१॥

इमान्यधिकमग्रानि पदानि वहतो वधूम् । गोप्यः पश्यत कृष्णस्य भाराकान्तस्य कामिन ॥३२॥

जत्राचरोपिता काता पुष्पहेतोर्महात्मना । अत्र प्रसूतावचय प्रियार्ये प्रयसा कृत ।

प्रपदाक्रमणे एते पश्यतासफले पदे ॥ ३३ ॥

केशप्रसाधन त्वन कामिन्या कामिना कृतम् । तानि चूडयता कान्तामुपविष्टमिह ध्रुवम् ॥३४॥

रेमे तथा चात्सरत आत्मारामोऽप्यखण्डित । कामिना दर्शयन् दैन्यस्त्रीणा चैव दुरात्मताम् ॥३५॥

इत्येव दर्शयन्त्यस्ताश्चेवगोप्यो विचेतस । या गोपीमनयत् कृष्णो विहायान्या स्त्रियो वने ॥३६॥

सा च तदा नमः ॥ ३७ ॥

ततो गत्वा वनोद्देशे । न पारयेऽह चलिनु नय मा यत्र ते मन ॥३८॥

एवमुक्त प्रियामाह स्तब्धं चारुह्यतामिति । ततश्चा तर्दधे कृष्ण सा बधूरन्वतप्यत ॥३९॥
 हा नाय रमण प्रेष्ठ क्वासि क्वासि महामुज । दास्यास्ते कृपणायामे सखे दर्शय सन्निधिम् ॥४०॥
 अन्विच्छत्यो भगवतो मार्गे गोप्योऽविदूरत । ददशु प्रियविष्टेपमोदितो दुःखितासखीम् ॥४१॥
 तथा कथितमाकर्ण्य मानप्राप्तिं च माधवात् । अवमान च दौरात्म्याद् विस्मय परम ययु ॥४२॥
 ततोऽविशन् वनचन्द्रप्योत्प्लावावद् विभाव्यते । तम प्रविष्टमालक्ष्य ततो निवहृत्तुः स्त्रिय ॥४३॥
 तमनस्कास्तदालापास्तद्विन्वेशस्तदात्मिका । तद्गुणानेव गायन्त्यो नात्मागाराणि सस्मर ॥४४॥
 पुन पुलिनमागत्य कालिन्या कृष्णभावना । समवेता जगु कृष्ण तदागमनकाङ्क्षिता ॥४५॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूवाथ रासक्रीडायां कृष्णान्वेषण नाम त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥

अथैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

गोप्य ऊचुः

जयति तेऽधिप जन्मना व्रज भयत इन्दिरा शश्वदत्र हि ।
 दयित दृश्यता दिक्षु तावकास्त्वयि धृतासवस्त्वा विचिन्वते ॥ १ ॥
 शरदुदाशये साधुजातसत्सरसिजोदरश्रीमुपा दृशा ।
 मुरतनाथ तेऽशुल्कदासिका वरद निम्नतो नेह किं वष ॥ २ ॥
 विपजलाप्ययाद् व्यालराक्षसाद् वर्पमारुताद् वैशुतानलात् ।
 वृषमयात्मजाद् विद्वतोभयादपम ते वय रक्षिता मुहु ॥ ३ ॥
 न खडु गोपिकानन्दनो भवानखिलदेहिनामन्तरात्महक् ।
 विरसनसायितो विद्वगुत्तये सप्त उदेयिवान् सात्वता कुले ॥ ४ ॥
 विरचित्ताभय वृष्णिधुर्यं ते चरणमीयुषा ससृतेर्भयात् ।
 करसरोरुह कात कामद थिरसि धेहि न श्रीकरग्रहम् ॥ ५ ॥
 व्रजजनातिदन् वीर योषिता निजजनस्मयप्यसनस्मित ।
 भज सखे भवत्किङ्करी स्म नो जलबहानन चारु दशय ॥ ६ ॥
 प्रणतदेहिना पापकर्षण तृणचरानुग श्रीनिर्केतनम् ।
 पणिपणार्पित ते पदाम्बुज कृणु कुचेपु न वृषि हृच्छयम् ॥ ७ ॥
 मधुरया गिरा वल्गुबाक्यया सुधमनोशया पुष्करेक्षण ।
 विधिकरीरिमा वीर मुह्यतीरधरसीधुनाऽऽप्याययस्व न ॥ ८ ॥
 तव कयामृत तप्तजीवन कविभिरीडित कल्मपापहम् ।
 अबणमङ्गल श्रीमदातत भुवि गृणन्ति ते भूरिदा जना ॥ ९ ॥

प्रहसित प्रिय प्रेमवीक्षण विहरण च ते ध्यानमङ्गलम् ।
 रहसि सविदो या हृदिस्पृश, कुहक नो मनः क्षोभयन्ति हि ॥१०॥
 चलसि यद् ब्रजचारयन् पश्यन् नलिनसुन्दर नाय ते पदम् ।
 धिल्लतृणाङ्कुरे सीदतीति न कलिलता मन कान्त गच्छति ॥११॥
 दिनपरिक्षये नीलकुन्तलैर्बनरुहानन विभ्रदावृतम् ।
 धनरजस्वल दर्शयन् मुहुमनसि न स्मर वीर यच्छसि ॥१२॥
 प्रणतकामद पद्मजाचित घरणिमण्डन ध्येयमापदि ।
 चरणपङ्कज शन्तम् च ते रमण न स्तनेध्वर्पयाधिहन् ॥१३॥
 सुरतवर्धन शोकनाशन स्वरितवेणुना मुहुं चुम्बितम् ।
 इतररागविस्मरण नृणा वितर वार नस्तेऽधरामृतम् ॥१४॥
 अटति यद् भवानहि कानन त्रुतिर्युगायते त्वामपश्यताम् ।
 कुटिलकुतल भीमुख च ते जड उदीक्षता पक्ष्मकृद् दृशाम् ॥१५॥
 पतिमुतान्वयभ्रातृवान्धवानतिविलङ्घ्य तेऽन्यच्युतागता ।
 गतिविदस्तवीर्ज्जितमोहिता कितव योपित वस्त्यजेजिधि ॥१६॥
 रहसि सविद हृच्छयोदय प्रहसितानन प्रेमवीक्षणम् ।
 बृहदुर श्रियो धीक्ष्य घाम ते मुहुरतिस्पृहा मुह्यते मन ॥१७॥
 ब्रजवनीकषा व्यतिरग्ने ते वृजिनहन्यलं विश्वमङ्गलम् ।
 त्यज मनाक् च तत्पत्तिस्पृहात्मना स्वजनहृद्भुजा यजिषूदनम् ॥१८॥
 यत्ते मुजात चरणाम्पुदहे स्तनेषु भीता शनैः प्रिय दधीमहि कर्कशेषु ।
 तेनाटवीमटसि तद् व्यथते न किञ्चित् कूर्पादिभिर्भ्रमति धीर्भयदायुषा ॥१९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूषार्थे रासक्रीडायां गोपीगीतं नामैकत्रिंशद्विंशोऽध्यायः ॥२२॥

अथ द्वात्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इति गोप्य प्रगायत्य. प्रलपन्त्यश्च चित्रपा । रुक्मः सुरवरं राजम् कृष्णदर्शं लाभया ॥ १ ॥
तावामाविरभूच्छोरि स्तयमानमुखाभुज । पीषाम्बरपररक्षणी तावाभ्यासमागमया ॥ २ ॥
त विलोकयान्त प्रेष्ठ प्रीत्युत्कृष्टोऽबला । उत्तरधुरीणपदसमीपस्थामाग्राणिनागतम् ॥ ३ ॥
मुखा । वाञ्छितं दधातु तद्वाङ्मयी सप्रभाजयिता ॥ ४ ॥
यितम् । यथा तद्वस्त्रिकर्मकं तंवाता मनयो रभाव ॥ ५ ॥

ताभिर्द्युत भ्रममपोहितमङ्गसङ्गघृष्टस्रज स कुचकुङ्कुमरञ्जिताया ।
 गन्धर्वपालिभिरनुद्रुत आविशद् वा भ्रातो गजीभिरभराडिव भिन्नसेतु ॥ २३ ॥
 सोऽम्भस्यल युयतिभि परिपिच्यमान प्रेम्णेशित प्रहसतीभिरिस्ततोऽङ्ग ।
 वैमानिकै कुसुमवर्षिभिरीड्यमानो रेमे स्वय स्वरतिरत्र गजेन्द्रलील ॥ २४ ॥
 ततश्च कृष्णोपवने जलस्थलप्रसूनग धानिलज्जुष्टदिक्छटे ।
 चचार भृङ्गप्रमदागणावृतो यथा मदच्युद् द्विरद वरेणुमि ॥ २५ ॥
 एव शशाङ्काशुविराजिता निशा स सत्यकामोऽनुरताबलागण ।
 सिपेव आत्मन्यवरुद्धसौरत सर्वा शरत्काव्यवयारसाश्रया ॥ २६ ॥

राजोवाच

मस्थापनाय धर्मस्य प्रशमायेतरस्य च । अवतीर्णो हि भगवानशेन जगदीश्वर ॥ २७ ॥
 स कथं धर्मसेतूना वक्ता कर्ताभिरक्षिता । प्रतीपमाचरद् ब्रह्मन् परदारभिमर्शनम् ॥ २८ ॥
 जातकामो यदुपति कृतवान् वै जुगुप्सितम् । किमभिप्राय एत न सशय छिन्धि सुव्रत ॥ २९ ॥

श्रीशुक उवाच

धर्मव्यतिक्रमो दृष्ट इश्वराणां च साहसम् । तेजीयसा न दोषाय बह्वे सर्वभुजो यथा ॥ ३० ॥
 नैतत् समाचरेज्जातु मनसापि हानीश्वर । विनश्यत्याचरन् मौढ्याद् यथाहद्रोऽन्विज विषम् ॥ ३१ ॥
 इश्वराणां वच सत्यं तथैवाचरितं क्वचित् । तेषां यत्स्ववचोयुक्तबुद्धिमास्तात् समाचरेत् ॥ ३२ ॥
 कुशलाचरितेनैवामिह स्वार्थो न विद्यते । विपर्ययेण वानर्थो निरहकारिणा प्रभो ॥ ३३ ॥
 किमुवाखिलसत्त्वानां तिर्यङ्गार्थदिवौकसाम् । ईशितुश्चेथितव्यानां कुशलाकुशला वयः ॥ ३४ ॥

यत्पादपङ्कजपरागनिपेवन्ता योगप्रभावविधुताखिलकर्मनन्धा ।

स्वैर चरन्ति मुनयोऽपि न ह्यमानास्तस्येच्छयाऽऽत्तवपुष कुत एव बन्ध ॥ ३५ ॥

गोपीनां तत्पतीनां च सर्वेषामेव देहिनाम् । योऽन्तश्चरति सोऽप्यस्य कीदनेनेह देहभाक् ॥ ३६ ॥
 अनुग्रहाय भूतानां मानुष देहमास्थित । भजते तादृशीं क्रीडां या श्रुत्वा तत्परो भवेत् ॥ ३७ ॥
 नायनं खलु कृष्णाय मोहितास्तस्य मायया । मन्यमाना स्वपार्श्वस्थान् स्वान् स्वान् दारान् व्रजौकस
 ब्रह्मरात्र उपानृत्ते चासुदेवानुमोदिता । अनिच्छन्त्यो ययुर्गोप्य स्वयद्दानं भगवत्प्रिया ॥ ३९ ॥

विक्रीडितं व्रजवधूभिरिदं च विष्णोः शठान्वितोऽनुशृणुयादथ वर्णयेद् य ।

भक्तिं परां भगवति प्रतिलभ्य काम हृद्रोगमाश्रपद्मिनीत्यचिरेण धीर ॥ ४० ॥

एति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे रासक्रीडावर्णन नाम त्रयांशश्चतुस्रोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

धीनशुक उपाच

एकदा दशपाशा गोवामा जातचीसुका । अनोभिरावुजु ? प्रपुस्ततम्बिकायनम् ॥ १ ॥

तत्र स्नात्वा धारयत्या दध्ने पशुपतिं त्रिभुम् । आन पुररश्मिर्नतदा दरी च ह्युक्तजम्बिकाम् ॥ २ ॥

गात्रो हिरण्यं वासाणि मयु मन्त्रप्रगाढता । ब्राह्मणेभ्यो ददुः सर्वदेवो ऽ. प्रीयतामिति ॥ ३ ॥

उप. उत्सवीर्वादि ज्ञा प्राप्य भूतमथा । रज्ज्वा ता नक्षत्राणां नन्दमुान्दहादय ॥ ४ ॥

कथिमशानिश्चसित् विविनेतिपुमुधित । मरुत्तयाऽऽगतो तद मयानमुरमोऽग्रधीत् ॥ ५ ॥

४ पुनर्वादिना प्रसा. कृष्णकृष्णमक्षानदम् । शर्मा मा प्रथमं तावत् प्रपन्नं परिमाचय ॥ ६ ॥

तस्य चात्रिदशभुत्वा गोशला यद्विदित । प्रत्यहं दद्यात् विधाता सर्वविश्वयुद्धसुखे ॥ ७ ॥

अलातेर्दशमानोऽपि नाशुनसुनुरज्जम । तमस्यसत्पदाभ्येत्य भगवान् सात्वतायति ॥८॥

य ये भगवत भीमत्वादस्यैवताग्रम् । भजे ह्यवपुर्दत्त्वा ह्यै विद्याभगार्जितम् ॥ ९ ॥

तमहृत्सदृशवीर्येण । प्रवृत्तः समुपस्थितः । दीप्यमानेन ययुषा पुरुषे हेममालिने ॥१०॥

ॐ भवान् परमा लक्ष्म्या रोचतेऽद्भुतदर्शन । कथं जुगुप्सितामेता गतिं या प्राप्सितोऽवश्य ॥११॥

सर्प उवाच

अहं विद्याधर कश्चित् मुदार्धन इति श्रुत । भिया स्वरूपसंपत्त्या विमाननाचरदिशः ॥१२॥

श्रुपौन् विरुतानधिरय प्रादस रूपदपित । तेदिमा प्रापितो योनिं प्रलब्धे स्वेन वाप्समा ॥ १३ ॥

शासो मेऽनुग्रहायैव भूतस्ती करुणात्मभि । यदहं लोकगुरुणा पदा स्पृष्टो हताशुभ ॥१४॥

त त्वाद् भयभीतानां प्रपन्नानां नयापहम् । आपृच्छ शपनिमुक्त पादस्पृशादभीयहत् ॥ १५ ॥

प्रपन्नोऽसि महायोगिन् महापुरुष सत्यतः । अनुजानीहि मा देव सर्वलोकेभ्यश्चर ॥१६॥

ब्रह्मदण्डाद् विमुक्तोऽहं सद्यस्तेऽभ्युत दर्शनात् । यत्नाम गृह्यजित्वा भोक्तृनाम्नमेव च ।

उच्यः पुराति किं भूयसास्य दृष्ट पदा हि ते ॥ १७ ॥

इत्यनुज्ञाप्य दाशार्हं परिक्रम्याभिय च च । मुदरुनो दिशयात कृच्छ्रात्तदध्वमोचित ॥१८॥

निशाभ्य कृष्णस्य तदात्मवैभवं प्रजोक्तुं विस्मितचतसस्ततः ।

समाप्य तस्मिन् नियमपुत्रावजं तृपाययुक्तत्कथयन्त आहता ॥ १९ ॥

कदाचिदय गोविन्दो रामश्चाद्भुतविप्रमः । पिञ्जल्लुर्बने रात्र्या मध्यगो व्रजयोषिताम् ॥२०॥

उपगीयमानो हलितं ॥ १०६ ॥ स्वच्छतामुल्लिख्य साग्येण विरजोऽम्बरा ॥

निशामुखं । मादिकागधमसालिपुष्टं ।
 निशामुखं । निशामुखं ।

जगत्तुः समभूतानां । तावत्स्यन्ता ।

गोप्यस्तद्रोतमाकर्ण्य मूर्च्छिता नाविदन् नृप । ससद्बुद्धमात्मानं सस्रकेशस्रजं तत ॥२४॥
 एव विक्रीडतो स्वैर गायतो सप्रमत्तवत् । शङ्खचूड इति ख्यातो घनदानुचरोऽभ्यगात् ॥२५॥
 तयोनिरीक्षतो राजस्तत्राय प्रमदाजनम् । प्रोद्यत कावयामास दिशुदीन्यामशङ्कित ॥२६॥
 प्रोद्यत कृष्ण रामेति विलोक्य स्वपरिग्रहम् । यथा गा दस्युना प्रस्ताभ्रातरावन्वधावताम् ॥२७॥
 मा भैष्टेत्यभयारावो शालहस्तौ तरस्विनौ । आसेदनुस्त तरसा त्वरित गुह्यकाधमम् ॥२८॥
 स वाक्ष्य तानुप्राप्तो कालमृत्यु इयोद्विजन् । विसृज्य स्त्रीजनमूढं प्राद्रयज्जीवितेच्छया ॥२९॥
 तमन्यधावद् गोविन्दो यत्र यत्र स धावति । जिह्वीर्षुस्तच्छिरोरद्वतस्यौरक्षन्स्त्रियो बल ॥३०॥
 अविदूर इवाभ्येत्य शिरस्तस्य दुरात्मन । जहार मुष्टिनैवास्त्रं सहचूडामणिं विभु ॥३१॥
 शङ्खचूडं निहत्यैव मणिमादाय भास्वरम् । अग्रजायाददात् प्रीत्या पश्यन्तीनां च योषिताम् ॥३२॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूषां शङ्खचूडवधो नाम चतुस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

अथ पञ्चत्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

गोप्यं कृष्णे वनं याते तमनुद्गतचेतसः । कृष्णलीलां प्रगायन्त्यो निन्युदु स्तेनं वासरान् ॥३॥

गोप्य ऊचुः

वामबाहुकृतवामकपोलो घण्टितभुरधरार्पितवेणुम् ।
 कोमलाङ्गुलिभिराश्रितमार्गं गोप्यं हरयति यत्र मुकुन्द ॥ २ ॥
 शोभयानवनिता सह सिद्धैर्विस्मितास्तदुपचार्यं सलज्जा ।
 काममार्गेणसमर्पितचिन्ता यदमलं ययुरपस्मृतनीव्य ॥ ३ ॥
 इतः चित्रमबला शृणुतेदं हारहास उरसि स्थिरविवृतम् ।
 नन्दसुनुरयमार्तजनानां नमदो बहिर् वृजितवेणु ॥ ४ ॥
 शृन्दशो ब्रजवृषा मृगगावो वेणुवाद्यद्वतचेतस आरात् ।
 दत्तदष्टकवला धृतकर्णा निद्रिता लिखितचिन्मिवासन् ॥ ५ ॥
 बहिर्णस्तयकधातुपलाशैर्वदमलपरिवर्हविडम्ब ।
 बहिर्चित्सबल आलि स गोपैगा समाह्वयति यत्र मुकुन्द ॥ ६ ॥
 तदिह भग्नगतय सरितो वै तत्पदाभ्रज्जरजोऽनिलनीतम् ।
 स्पृहयतीर्वयमिवाबहुपुण्या प्रेमवेपितभुजा स्तिमिताप ॥ ७ ॥
 अनुचरैः समनुवर्णितवीर्य आदिपूरुष इवाचलभूति ।
 वनचरो गिरितटेपु चरन्तीर्वेणुनाऽऽह्वयति गा स यदा हि ॥ ८ ॥

वनलतास्तुरय आत्मनि विष्णु व्यञ्जयन् इव पुष्पफलाढ्या ।
 प्रणतभारविट्पा मधुधारा प्रेमहृष्टतनव सस्रज स्म ॥ ९ ॥
 दर्शनीयतिलको यनमालादिव्यगन्धगुलसीमधुमृचे ।
 अलिङ्गुरेलगुमीतमभीष्टमाद्रियन् यदि सन्धितवेणु ॥ १० ॥
 सरसि सारसहस्रविदग्नाभ्राङ्गीतद्धृतचेतस एव ।
 हरिमुपासत ते यतचित्ता इत मीलितदृशो भृतमौता ॥ ११ ॥
 सदनल स्रगवतसविलास सानुपु क्षितिनृतो मज्जदेव्य ।
 हृष्यन् यदि वेणुरयेन जातहर्ष उपरम्भति विश्वम् ॥ १२ ॥
 महदतिक्लमणशङ्कितचेता मन्दमन्दमगुजति मेघ ।
 मुह्यदमभ्यर्षात् गुमनोभिरुडायया च विदधत् प्रतपन्नम् ॥ १३ ॥
 विविधगोपचरणेषु विदग्धो वेणुवाद्य उरुधा निजसिद्धा ।
 तव मुत सति यदाधरविभ्ये दत्तवेणुरनयत् स्वरजाती ॥ १४ ॥
 सवनशस्तदुपधाय सुरशा शक्रज्वपरमेष्ठिपुरोगा ।
 कचय ज्ञानतकन्धरचित्ता कश्मल यमुरनिश्चिततत्त्वा ॥ १५ ॥
 निजरदान्जदलैर्ध्वजवभ्रनीरजाङ्गुशविचित्रललामै ।
 मज्जगुव शमयन् सुरतोद वभ्रधुर्यगतिरीडितवेणु ॥ १६ ॥
 मज्जति तेन वय सविलासवीक्षणार्पितमनोभववेगा ।
 कुजगति गमिता न विदाम कश्मलेन क्वर घसन वा ॥ १७ ॥
 मणिपर क्वचिदागणयन् गा मालया दयितगन्धतुलस्या ।
 प्रणयिनोऽनुचरस्य कदापि प्रक्षिपन् भुजमगायत यत् ॥ १८ ॥
 कणितवेणुरववञ्चितचित्ता कृष्णमन्वसत कृष्णगृहिष्य ।
 गुणगणार्णमनुगत्य हरिण्यो गोपिका इव विमुक्तगृहाशा ॥ १९ ॥
 कुन्ददामकृतकौतुकवेपो गोपगोधनवृत्तो यमुनायाम् ।
 नन्दसुनुरनये तव वत्सो नर्मद प्रणयिना विजहार ॥ २० ॥
 मन्दवायुरपवात्यनुकूल मानयन् मलयजस्पर्शेन ।
 चन्दिनस्तमुपदेवगणा ये वाद्यगीतबलिभिः परिवव्रु ॥ २१ ॥
 वत्सलो मज्जगवा यदगग्रो वद्यमानचरण पयि वृद्धै ।
 कृत्स्नगोचनमुपोह्य दिनान्ते गीतवेणुरनुगोडितकीर्ति ॥ २२ ॥

उत्सव भ्रमवचापि दृशीनामुत्तयन् खुररजश्चुरितस्तम् ।
 दित्सयैति सुहृदाक्षिप एष देवकीजठरभूकुडुराज ॥ २३ ॥
 मदविघूर्णितलोचन ईषन्मानद स्वसुहृदा वनमाली ।
 वदरपाण्डुषदनो मृदुगण्ड मण्डयन् वनककुण्डलकम्पा ॥ २४ ॥
 यदुपतिर्द्विरदराजविहारो यामिनीपतिरिवैष दिनान्ते ।
 मुदितवक्त्र उपथाति दुरन्त मोचयन् व्रजगवा दिनतापम् ॥ २५ ॥

श्रीशुक उवाच

एव व्रजस्त्रियो राजन् कृष्णलीला नु गायती । रेमिरेऽहं सु तच्चित्तास्तमनस्का महोदया ॥ २६ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पृथगे वृदावनक्रीडायां गोपियायुगलगीत नाम पञ्चविंशत्तमोऽध्यायः ३

अथ षट्त्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ तर्ह्यगतो गोष्ठमरिष्ठो वृषभासुर । महीं महाककुत्साय कम्पयन् खुरविक्षताम् ॥ १ ॥
 रम्भमाण खरतर पदा च विलिखन् महीम् । उद्यम्य पुच्छ वप्राणि विपाणाग्रेण चोदरन् ॥ २ ॥
 किञ्चित् किञ्चिच्छङ्कन्मुञ्चन् मूत्रयन् स्तब्धलोचन । यस्य निर्हादितेनाङ्ग निदुरेण गवानृणाम् ॥ ३ ॥
 पतन्त्यकालतो गर्भां खवन्ति स्म भवेन वै । निर्विशन्ति घना यस्य ककुत्सचलशङ्कया ॥ ४ ॥
 त तीक्ष्णशृङ्गमुदीक्ष्य गोप्यो गोपाश्च तत्रसु । पशवो दुदुनुर्माता राजन् सत्यज्य गोकुलम् ॥ ५ ॥
 कृष्ण कृष्णेति ते सर्वे गोविन्द शरण ययु । भगवानपि तद्बीक्ष्य गोकुल भयविद्रुतम् ॥ ६ ॥
 मा मैष्टेति गिराऽऽश्वास्य वृषासुरमुपाक्षयत् । गोपालैः पशुभिर्मन्द त्रासितैः किमसत्तम ॥ ७ ॥
 बलदर्पहाह दुष्टानां त्वद्विघाना दुरात्मनाम् । इत्यास्फोट्याच्युतोऽरिष्ट तलशब्देन कोपयन् ॥ ८ ॥
 सख्युरसे भुजाभोग प्रसार्यावस्थितो हरिः । सोऽप्येव कोपितोऽरिष्ट खुरेणावनिगुलिखन् ।

उद्यपुच्छभ्रममेघ मुद कृष्णमुपाद्रवत् ॥ ९ ॥

अग्रन्यस्तविपाणाग्र स्तब्धासुलोचनोऽन्युतम् । कटाक्षिप्याद्रवत्तूर्णमिद्रमुत्तोऽशनिर्यथा ॥ १० ॥
 गृहीत्वा शृङ्गयोस्त वा अष्टादश पदानि स । प्रत्यपोवाह भगवान् गज प्रतिगज यथा ॥ ११ ॥
 सोऽपविद्रो भगवता पुनरुत्थाय सत्वर । आपतत् स्वितरसर्वाङ्गो नि श्वसन् मोघमूलित ॥ १२ ॥
 तमापतत् स निग्रह्य शृङ्गयो पदा समाकम्प्य निशत्य भूतले ।
 निष्पीडयामास यथाऽऽर्द्रमम्बर कृत्वा विपाणेन जवान सोऽपतत् ॥ १३ ॥
 असृग् वमन् मूत्रशङ्कत् समुत्सजन् क्षिपश्च पादाननवस्थितेक्षण ।
 जगाम वृन्निर्भृतेतरय क्षय पुण्यैः किरन्तो हरिमीडिरे मुरा ॥ १४ ॥
 एष कद्रुश्चिन् इत्या स्तूपमान स्वजातिभिः । विवेश गोष्ठ सबलो गोपीना नयनोत्सव ॥ १५ ॥

अरिष्टे निहतं दैत्ये कृष्णेनाद्भुतकर्मणा । पंथायायाद् भगवान् नारदो देवदर्शितः ॥१६॥
यशोदाया मुता कन्या देवक्याः कृष्णमव च । राम च रोहिणीपुत्र वसुदेवो विभ्यता ॥१७॥
न्यस्तौ न्यमित्रेन-देवैर्याम्या तु पुरुषा इताः । निशम्य तद् भोजयति केषात् प्रचलितेन्द्रिय ॥१८॥
निशतमसिमाद च वसुदेवजिषा यथा । निवारितो नारदेन तत्सुतो मृत्युमात्मन ॥१९॥
शतवा लोहमे वागीर्वच सद् भार्यया । प्रतियाते तु देवर्षी यं स आमाप्य केशिनम् ॥२०॥
प्रेमयानाव हन्तेता भवता रामकेशवौ । ततो मुष्टिकचाणूरशन्तोऽलकादिकान् ॥२१॥
भमात्मान् हस्तिपाशैव समाहूयाद् भोजराट् । भो भो निशम्यतामेतद् वीरचाणूरमुष्टिकौ ॥२२॥
नन्दमजे फिलाषाते मुतावानकदुन्दुभे । रामकृष्णौ ततो मह्यं मृत्युं किल निदर्शित ॥२३॥
भवद्भ्यामिह समाप्तौ हयेता महलीलया । मग्ना क्रियन्ता विविधा महर्षप्ररिभिता ।

पौरा जानपदा सर्वे पर्यन्तु स्वैरस्युगम् ॥२४॥

महामात्र त्वया भद्र रत्नद्वार्युपीयताम् । द्विष कुचलयापीडो जहि तेन ममाहितो ॥२५॥
आरम्यता धनुयागधनुदश्वा यथाविधि । विश्वन्तु पशन् मेध्यान् भूतराजाय मीदुषे ॥२६॥
इत्याशाप्यार्थतन्त्रश्च आहूय यदुपुन्नयम् । गृहीत्वा पाणिना पाणिं ततोऽकूरमुवाच ह ॥२७॥
भो भो दानपते मह्यं क्रियता मेघमादत । नान्यसर्वचो हिततमो विद्यते भोजकृष्णिषु ॥२८॥
अतस्त्वामाभित सोम्य कायगौरवसाधनम् । यथेन्द्रो विष्णुमाभित्य स्वार्थमध्यगमद्विभु ॥२९॥
गच्छ नन्दमज तत्र मुतावानकदुन्दुभे । आषाते ताविहानेन रथेनानय माचिरम् ॥३०॥
निघृष्ट किल मे मृत्युर्देवैर्वैकुण्ठसभये । तावानय सम गोपैर्न दापे साभ्युपायनैः ॥३१॥
धातमिष्य हहानीतो कालकल्येन हस्तिना । यदि मुक्तो ततो महैर्वातये वीरुतोपमे ॥३२॥
तयोर्निहतयोस्ततान् वसुदेवपुरोगमान् । तद्बधूर निहनिष्यामि कृष्णिभोजदशार्हकान् ॥३३॥
उमरेण च पितर स्वविर राज्यकामुकम् । तन्नातर देवक च ये चान्ये विद्विषो मम ॥३४॥
ततश्चैषा मही मित्र मविश्री नष्टकण्टका । जरासंधो मम गुरुर्द्विविदो दयित सत्ता ॥३५॥
शम्भरो नरको बाणो मध्येव कृतशोद्धदा । तैरहमुरपधीयान् हत्वा भोक्ष्ये महौ नृपान् ॥३६॥
एतज्ज्ञात्वाऽऽनय क्षिप्र रामकृष्णाविहार्भकौ । धनुर्मजनिरीक्षार्यं द्रष्टुं यदुपुरभियम् ॥३७॥

अकूर उवाच

राजन् मनीषित सध्यक तव स्वावयमाजनम् । सिद्धयसिद्धयो समकुर्याद् दैवदिफलसाधनम् ॥३८॥
मनोरथान् करोऽपुत्रैर्जनो देवहस्तानपि । युज्यते हर्षशोकान्या तथाप्याशाकरोमि ते ॥३९॥

श्रीशुक उवाच

एवमादिस्य चाकूर मन्त्रिणश्च विसृज्य सः । प्रविवेश गृह कसस्तयाकूर स्वमालयम् ॥४०॥

इति भीमद्वागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धेऽकूरसंग्रहेण नाम षट्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३९॥ — १ ।

अथ सप्तत्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

केशी तु कसप्रहित खुरैर्मर्हो महादशो निजरयन् मनोजव ।
 सटावधूताभ्रविमानसङ्कुल कुर्वन् नभो ह्येपितभीषिताखिल ॥ १ ॥
 त्रिशालनेत्रो विकटास्यकोटरो बृहद्गालो नीलमहाम्बुदोपम ।
 दुराशय कसहित चिकीर्षुव्रज स नन्दस्य जगाम कम्पयन् ॥ २ ॥
 त प्रासयन्त भगवान् स्वगोकुल तद्वेपितैर्वालविधूर्णिताम्बुदम् ।
 आत्मानमाजौ मृगयन्तमग्रणीरूपाङ्गयत् स व्यनदन्मृगेन्द्रवत् ॥ ३ ॥
 स त निशाम्याभिमुखो मुरेन ख पिवन्निवाभ्यद्रवदत्यमर्षण ।
 जघान पद्भ्यामरविदलोचन दुरासदक्षण्डजवो दुरत्यय ॥ ४ ॥
 तद् वज्रयित्वा तमघोक्षजो रुपा प्रगृह्य दोर्म्यो परिवि यपादयो ।
 सावज्ञमुत्सृज्य धनु शतान्तरे यथोरग ताक्ष्यमुतो व्यवस्थित ॥ ५ ॥
 स लब्धसश पुनरुत्थितो रुपा व्यादाय केशीतरसाऽऽपतद्भरिम् ।
 सोऽप्यस्य वक्त्रे भुजमुत्तर स्मयन् प्रवेशयामास यथोरग विले ॥ ६ ॥
 दन्ता निपेतुर्भगवद्गुजसृष्टशस्ते केशिनस्तत्तमय सृष्टो यथा ।
 बाहुश्च तद्देहगतो महात्मनो यथाऽऽमय सवष्टुपे उपेक्षित ॥ ७ ॥
 समेधमानेन स कृष्णबाहुना निरुद्धवायुश्वरणाश्च विक्षिपन् ।
 प्रस्त्रिजगान् परिवृत्तलोचन पपात लेण्ड विसृजन्क्षितौ व्यसु ॥ ८ ॥
 तद्देहत कर्कटिकाफलोपमाद् व्यसोरपाकृष्य भुज महाभुज ।
 अविस्मितोऽयलहतारिरुत्सयै प्रसुनवर्षैर्दिविपद्मिरीडित ॥ ९ ॥

देवपिरुपसङ्गम्य भागवतप्रचरो नृप । कृष्णमल्लिष्टकर्मण रहस्येतदभापत ॥ १० ॥
 कृष्ण कृष्णाप्रमेयात्मन् योगेश जगदीश्वर । वासुदेवाखिलावास सात्वता प्रवर प्रभो ॥ ११ ॥
 त्वमात्मा सर्वभूतानामेको ज्योतिरिवैधसाम् । गूढो गुहाशय साक्षी महापुरुष ईश्वर ॥ १२ ॥
 आत्मनाऽऽत्माभ्रय पूर्वमायया ससृजे गुणान् । तैरिदं सत्यसङ्कल्प सृजस्यत्यवसीश्वर ॥ १३ ॥
 स त्व भूधरभूताना दैत्यप्रमथरक्षसाम् । अवतीर्णो विनाशाय सेतूना रक्षणाय च ॥ १४ ॥
 दिष्टया ते निहतो दैत्यो ह्रीलयाय हयाङ्गति । यस्य ह्येपितसत्रस्तात्यजनन्त्यनिमिषा दिवम् ॥ १५ ॥
 चाणूर मुष्टिक चैव मल्लानन्याश्च हस्तिनम् । कस च निहत द्रक्ष्ये परश्वोऽहनि ते विभो ॥ १६ ॥
 तस्यानु दान्धववनमुराणा नरकस्य च । पारिजातापहरणमिन्द्रस्य च पराजयम् ॥ १७ ॥
 उग्रह वीरकन्याना वीर्यशुल्कादिलक्षणम् । नृगस्य मोक्षण शाराद् दारकाया जगत्पते ॥ १८ ॥

स्यमन्तकस्य च मणेरदान सह भार्यया । मृतपुत्रप्रदानं च ब्राह्मणस्य स्वधाम्ने ॥१९॥
 पौण्ड्रकस्य वधपश्चात् काशिपुयाश्च दीपनम् । दन्तवक्त्रस्य निघनं चैयस्य च महाश्रुतौ ॥२०॥
 यानि चान्यानि वीयाणि द्वारकामावसन् भवान् । कर्ता द्रक्ष्याम्यहं तानि गेयानि क्वविभुवि ॥२१॥
 अयं ते कालरूपस्य क्षपयिष्णोऽमुष्य वै । अशौहिणीनां निघनं द्रक्ष्याम्यर्जुनसारथे ॥२२॥

विशुद्धविज्ञानघनं स्वस्यया समाप्तसर्वायममोघवाञ्छितम् ।

स्वतेजसा नित्यनिवृत्तमायागुणप्रवाहं भगवन्तमीमहि ॥ २३ ॥

त्वामीश्वर स्वाभयमात्ममायया विनिर्मिताशेषविशेषकल्पनम् ।

क्रीडायमद्यात्तमनुष्यविग्रहं नतोऽस्मि धुर्यं यदुवृष्णिषात्वताम् ॥ २४ ॥

श्रीशुक उवाच

एव यदुपतिं कृष्णं भागवतप्रवरो मुनि । प्रणिपत्यभ्यनुज्ञातो ययौ तद्दर्शनोत्सव ॥२५॥
 भगवानपि गोविन्दो हत्वा केशिनमाहवे । पञ्चपालयत् पाले प्रीतैश्चमुखावह ॥२६॥
 एकदा ते पशून् पालाश्वारयन्तोऽद्रिसानुषु । चक्रुर्निलायनक्रीडाश्वोरपालापदेशत ॥२७॥
 तत्रासन् कतिचिच्चोरा, पालाश्च कतिचिन्मृग । मेपायिताश्च तत्रैके विजहुरकुतोभया ॥२८॥
 मयपुत्रो महामायो व्योमो गोपालवेपथूक् । मेपायितानगोवाहं प्रायश्चोरायितो बहून् ॥२९॥
 गिरिदर्यो विनिक्षिप्य नीत नीत महासुर । शिलायां पिदधे द्वारं चतुःपञ्चावशेषिता ॥३०॥
 तस्य तत्कर्म विज्ञाय कृष्ण शरणं दत्ताम् । गोपान् नयन्तं जग्राह वृक हरिरिवौजसा ॥३१॥
 स निजं रूपमास्थाय गिरीन्द्रसदृशं बली । इच्छन् विमोक्तुमात्मानं नाशब्दोद्ग्रहणातुर ॥३२॥
 तं निगृह्याच्युतो दोर्भ्यो पातयित्वा महीतले । पश्यतां दिवि देवानां पशुमारममारयत् ॥३३॥
 गुहापिधाननिर्भिद्य गोपान् नि सार्य कृच्छ्रतः । स्तूयमानं सुरैर्गोपैः प्रविवेश स्वगोकुलम् ॥३४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे व्योमासुरवधो नाम सप्तत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३७॥

अथाष्टत्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अकूरोऽपि च तां रात्रिं मधुपुर्यां महामति । उपित्वा रयमास्थाय प्रययौ नन्दगोकुलम् ॥ १ ॥
 गच्छन् पथि महाभागो भगवत्यभ्युज्जेषणे । भक्तिं पराशुपगतं एवमेतदचिन्तयत् ॥ २ ॥
 किं मयाऽऽचरितं भद्रं किं तर्तं परमं तपः । किं वायाप्यर्हते दत्तं यद् द्रक्ष्याम्यद्यं केशवम् ॥ ३ ॥
 ममैतद् दुर्लभं मन्यं उत्तमश्लोकदर्शनम् । विषयात्मनो यथा ब्रह्मकीर्तनं दृष्टजन्मनः ॥ ४ ॥
 मैव ममाधमस्यापि स्यादेवाच्युतदर्शनम् । ह्रियमाणं कालनद्या क्वचित्तरति कश्चन ॥ ५ ॥
 ममाद्यामङ्गलं नष्टं फलवाञ्छैव मे भव । यत्नमस्ये भगवतो योगिष्येयाद्भिपङ्कजम् ॥ ६ ॥

कसो वताद्यावृत् मेऽत्यनुग्रह द्रक्ष्येऽहमिषन्न प्रहितोऽमुना हरे ।
 कृतावतारस्य दुरत्यय तम पूर्वेऽतरन् यत्रस्तमण्डलत्विषा ॥ ७ ॥
 यदर्चितं ब्रह्ममवादिभि सुदै धिया च देव्या मुनिभि सहावर्तते ।
 गोचाराणायानुचरैश्चरद् वने यद् गोपिकाना कुचकुङ्कुमाङ्कितम् ॥ ८ ॥
 द्रक्ष्यामि नून मुकुलोनासिकं सितावलोकावणकञ्जलोचनम् ।
 मुख मुकुन्दस्य गुडालकावृत प्रदक्षिण मे प्रचरन्ति वै मृगा ॥ ९ ॥
 अप्यद्य विष्णोमनुजत्वमीयुषो भारवताराय भुवो निजेच्छया ।
 लावण्यघातो भवितोपलभ्यमन मद्य न न स्यात् कलमञ्जरा दृश ॥ १० ॥
 य इक्षिताहरहितोऽप्यसत्ततो स्वतेजसायास्ततमोभिदाभ्रम ।
 स्वमाययाऽऽत्मन् रचितैस्तदीक्षया प्राणाक्षधीभि सद्नेष्वभीयते ॥ ११ ॥
 यस्याखिलामीवहभि मुमङ्गलैर्वाचो विमिश्रा गुणकर्मजन्मभि ।
 प्राणन्ति गुम्भति पुनन्ति वै जगद् वास्तद्विरक्ता श्वश्रीमना मता ॥ १२ ॥
 स चावतीर्ण किल सात्वतान्वये स्वसेतुपालामरवर्यशर्मकृत् ।
 यशो वितन्वन् प्रज आस्त इश्वरो गायन्ति देवा यदशेषमङ्गलम् ॥ १३ ॥
 त त्वद्य नून महता गतिं गुरु त्रैलोक्यकान्त दक्षिणमहोत्सवम् ।
 रूप दधान धिय ईप्सितास्पद द्रक्ष्ये ममासन्नुषस मुदर्शना ॥ १४ ॥
 अथावरूढ सपदीशयो रयात् प्रधानपुषोश्चरण स्वलम्बये ।
 धिया धृत योगिभिरप्यह ध्रुव नमस्य आभ्या च सखीन् वनोक्तस ॥ १५ ॥
 अप्यहमिमूले पतितस्य मे विभु शिरस्यधास्यन्निजहस्तपङ्कजम् ।
 दत्ताभय कालमुजङ्गरदसा प्रोद्रेजिताना शरणैषिणा नृणाम् ॥ १६ ॥
 समर्हण यत्र निधाय कौशिकस्तथा बलिश्चाप जगत्त्रयेन्द्रताम् ।
 यद् वा विहारे प्रजयोपिता भ्रम स्पर्शेन सौगण्डिकाच्यपानुदत् ॥ १७ ॥
 न मय्युपैष्यत्यरिबुद्धिमच्युत कस्य दूत प्रहितोऽपि विश्वदृक् ।
 योऽन्तर्बहिश्चेतस एतदीहित क्षेत्रज्ञ इक्षत्यमलेन चक्षुषा ॥ १८ ॥
 अप्यहमिमूलेऽवहित कृताञ्जलि मामीक्षिता ससितमार्द्रया दृश ।
 सपद्यध्वस्तसमस्तकिट्विषो वोढा मुद वीतविशङ्क ऊर्जिताम् ॥ १९ ॥
 मुहुत्तम ज्ञातिमनयदैवत दोर्म्या बृहन्नया परिरप्स्यतेऽय माम् ।
 आत्मा हि तीर्थीक्रियते तदैव मे न च ध्व कर्मात्मक उच्छ्वसित्यत ॥ २० ॥

लब्धाङ्गसङ्ग प्रणत कृताञ्जलि मा वक्ष्यतेऽनूर तवेत्युश्रवा ।
तदा वय जन्मभृतो महीयसा नैवाहतो यो विगमुष्य जन्म तत् ॥२१॥
न तस्य कश्चिद् दयित सुहृत्तमो न चाप्रियो द्रेष्य उपेक्ष्य एव वा ।
तथापि भक्तान् भजते यथा तथा सुरद्रुमो यद्गदुपाभितोऽर्थद ॥२२॥
किञ्चाप्रजो मायनत यदूत्तम स्मयन् परिष्वज्य गृहीतमञ्जलौ ।
गृह प्रवेश्यात्तसमस्तसत्कृत सप्रदयते कंसकृत स्वयन्धुपु ॥२३॥

श्रीशुक उवाच

इति सञ्चिन्तयन् कृष्ण स्वपल्कतनयोऽध्वनि । रथेन गोकुल प्रातः सूर्यश्चास्तगिरिं नृप ॥२४॥
पदानि तस्याखिललोकपालकिरीटजुष्टामल्पादरेणो ।
ददर्श गोष्ठे क्षितिकौतुकानि विलक्षितान्यञ्जयबाहुशाद्यै ॥२५॥
तद्दर्शनाद्वाहदविबृद्धसम्भ्रम प्रेम्णोर्ध्वरोमाधुकलाकुलेश्च ।
रयादवस्कन्ध स तेष्वचेष्टत प्रभोरमून्यङ्घ्रिरजास्यहो इति ॥२६॥
देहभृतामियानर्या हित्वा दम्भं भिय शुचम् । सदेशाद्यो हरेर्लङ्घददर्शनधवणादिभि ॥२७॥
ददर्श कृष्ण राम च प्रजे गोदोहन गतो । पीतनीलाम्बरधरो शरदम्बुरुहेक्षणौ ॥२८॥
किञ्चोरो श्यामलश्वेतौ श्रीनिवेशौ वृहद्भुजौ । सुमुखौ सुन्दरवरो वालद्विरदविक्रमौ ॥२९॥
ध्वजवज्राङ्कुशाम्भोजैश्चिह्नितैरङ्घ्रिभिर्ब्रजम् । शोभयन्तौ महात्मानावनुक्रोशस्मितेक्षणौ ॥३०॥
उदारचरित्रक्रीडौ सखिणौ वनमालिनौ । पुण्यगङ्गानुलिप्ताङ्गौ स्नातौ विरजवाससौ ॥३१॥
प्रधानपुरुषावाद्यौ जगद्धेत् जगत्पती । अवतीर्णौ जगत्पथे स्वाशेन बल्केश्वरौ ॥३२॥
दिशो वितिमिरा राजन्कुवाणौ प्रभया स्वया । यथा मारकत शैले रौप्यश्च कनकाचितौ ॥३३॥
रयात्तूर्णमवप्लुत्य सोऽनूर स्नेहबिह्वल । पयात चरणोपान्ते दण्डवद् रामकृष्णयो ॥३४॥
भगवद्दर्शनाद्वाहदवाष्पपर्याकुलेश्च । पुलकाचितान् औत्कण्ठ्यात् स्वास्थ्याने नाशकन्धुप ॥
भगवास्तमभिप्रेत्य रयाङ्गाङ्कितपाणिना । परिरेभेऽभ्युपाकृष्य प्रीत प्रणतवत्सल ॥३६॥
सकर्पणश्च प्रणतमुपगुह्य महामना । गृहीत्वा पाणिना पाणी अनयत् सानुजो गृहम् ३७
पृष्ट्वाप स्वागत तस्मै निवेद्य च वरासनम् । प्रक्षाल्य विधिवत्पादौ मधुपर्कार्हणमाहरत् ॥३८॥
निवेद्य गा चातिथये सवाह्य भ्रान्तमाहृत । अन्न बहुशुण मेघ्य भद्रयोपाहरद् विभु ॥३९॥
तस्मै भुक्तवते प्रीत्या राम परमधर्मवित् । मुखवासैर्गन्धमास्यै पराप्रीतिव्यधात् पुन ॥४०॥
पप्रच्छ सत्कृत नन्द कथं न निरनुग्रहे । कसे जीवति दाशार्ह सौनपाळा इवावय ॥४१॥
योऽवधीत् ॥४२॥ । किं नु खिचत्प्रजानां व कुशल विमृशामहे ४२

इत्थं संलुतया वाचा नन्देन सुसमाजित । अक्रूर परिपृष्टेन जहावच्चपरिभ्रमम् ॥४१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धेऽनूरागमन नामाष्टमोऽध्यायः ॥३८॥

अथ एकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

मुखोपविष्ट पर्यङ्के रामकृष्णोदमानित । लेभेमनोरयान् सवान् पयि यान् स चकार ह ॥१॥
किमलभ्य भगवति प्रसन्ने श्रीनिवेतने । तथापि तत्परा राजन् न हि बाञ्छन्ति किञ्चन ॥२॥
सायतनाशन कृत्वा भगवान् देवकीसुत । मुह्यन्तु वृत्त कस्य पप्रच्छान्यच्चिकीर्षितम् ॥३॥

श्रीभगवानुवाच

तात सौम्यागत क्वचित् स्वागत भद्रमस्तु व । अपि स्वशक्तिर्न धूनाम्नमीव मनोमयम् ॥४॥
किं नु न कुशलं पृच्छे एषमाने कुलामये । कसेमातुलनाम्यङ्ग स्वाना नस्तत्प्रजासु च ॥५॥
अहो असदभूद् भूरि पित्रोवृजिनमार्ययो । यद्वेतो पुत्रमरण यद्वेतो रघुन तयो ॥६॥
दिष्टवाच दर्शन स्वाना मह्यं व सौम्य काङ्क्षितम् । सजात वर्ण्यता तात तवागमनकारणम् ॥७॥

श्रीशुक उवाच

पृष्ठो भगवता सर्वं वर्णयामास माधव । वैरानुबन्धं यदुपु वसुदेवघोषमम् ॥८॥
यत्सदेशो यदर्थं वाञ्छूत सप्रेषित स्वयम् । यदुक्तं नारदेनास्य स्वजमानकदुन्दुभे ॥९॥
श्रुत्वानूरवच कृष्णो बलश्च परवीरहा । प्रहस्य न दं पितरं राज्ञाऽऽदिष्ट विजशतु ॥१०॥
गोपान् समादिशत् सोऽपि गृह्यता सर्वगोरसः । उपायनानि गृहीच्च युज्यन्ता शकटानि च ॥११॥
यास्याम श्वो मधुपुरीं दास्यामो नृपते रसान् । द्रक्ष्याम सुमहत् पर्वयान्ति जानपदा किल ।

एवमाघोषयत् क्षत्रा नन्दगोप स्वगोकुले ॥ १२ ॥

गोप्यस्तास्तदुपश्रुत्य वभूवुर्व्यपिता भृशम् । रामकृष्णौ पुरीं नेतुमनूरं प्रजमागतम् ॥१३॥
काश्चित्तत्तु तद्वृत्तापश्चासम्भानमुखश्रिय । ससद्गुडकूलवलयवेशप्रन्थ्यश्च काश्चन ॥१४॥
अथाश्च तदनुष्याननिवृत्ताशेषवृत्तय । नाभ्यजानन्निम लोकमात्मलोकं गता इव ॥१५॥
स्मरन्त्यश्वापराः शौरिरनुरागस्मितेरिता । हृदिस्पृष्टाश्चिप्रपदा गिर समुमुहु स्त्रिय ॥१६॥
गतिं मुललिता चेष्टा दिग्गहासावलोकनम् । शोकापहानि नर्माणि प्रोद्गमचरितानि च ॥१७॥
चिन्तयन्त्यो मुमुन्दस्य भीता विरहकातरा । समेता सङ्गश्च प्रोत्तुरश्रुमुख्योऽन्युताशया ॥१८॥

गोप्य ऊचुः

अहो विधातस्तव न क्वचिद् दया सथोज्य मैत्र्या प्रणयेन देहि न ।

ताश्चाकृतायान् वियुनङ्क्ष्यपार्यंकं विक्रीडितं तेऽर्भकचेष्टितं यया ॥१९॥

यस्त्वं प्रदश्यासितकुतलावृत मुकुन्दवक्त्र मुक्पोलमुजसम् ।
 शोकापनोदस्मितलेशमुन्दर करोपि पारोक्ष्यमसाधु ते कृतम् ॥२०॥
 नूरस्वमक्रूरसमाख्यया स नश्चक्षुर्हि दत्त हरसे बताश्वत् ।
 येनैकदेशेऽखिलसर्गसौष्ठवं त्वदीयमद्राक्ष्म वय मधुद्विप ॥२१॥
 न नन्दसूनु क्षणभङ्गसौहृद समीक्षते न स्वकृतादुरा वत ।
 विहाय गेहान् स्वजनान् सुतान् पतींस्तदास्त्रमद्वोपगता नवप्रिय ॥२२॥
 सुरा प्रभाता रजनीयमाशिष सत्या बभूवुः पुरयोषिता ध्रुवम् ।
 या सप्रविष्टस्य मुरा व्रजस्पते पास्यन्त्यपाङ्गोत्पलितस्मितासवम् ॥२३॥
 तासा मुकुन्दो मधुमञ्जुभाषितैर्गृहीतचित्त परवान् मनस्व्यपि ।
 कथ पुनर्न प्रतियास्यतेऽबला ग्राम्या सलज्जस्मितविभ्रमैर्भ्रमन् ॥२४॥
 अद्य ध्रुव तत्र दृशो भविष्यते दाशार्हभोजान्धकवृष्णिषात्प्रताम् ।
 महोत्सव श्रीरमण गुणास्पद द्रक्ष्यन्ति ये चाध्वनि देवकीसुतम् ॥२५॥
 मैतद्विधस्याकरणस्य नाम भूदक्रूर इत्येतदतीव दारुण ।
 योऽसावनाश्वास्य सुदु खित जन प्रियात्प्रिय नेष्यति पारमव्वन ॥२६॥
 अनार्द्रधीरेष समास्थितो रथ तमवमी च त्वरयन्ति दुर्मदा ।
 गोपा अनोमि स्वविरूपेक्षित दैव च नोऽद्य प्रतिकूलमीहते ॥२७॥
 निवारयाम समुपेत्य माधव किं नोऽकरिष्यन् कुलवृद्धबाधवा ।
 मुकुन्दसङ्गात्रिमिपार्धदुस्त्यजाद् दैवे विव्वसितदीनचेतसाम् ॥२८॥
 यस्यानुरागललितस्मितवल्गुमत्रलीलावलोकपरिरम्भणरासगोष्ठयाम् ।
 नीता स न क्षणमिव क्षणदाविना त गोप्य कथन्वतितरेमतमो दुरन्तम् ॥२९॥
 योऽहं क्षये व्रजमनन्तसख परीतो गोपैर्विशन्खुररजश्चुरितालकस्तक् ।
 वेणु कणन् स्मितकटाक्षनिरीक्षणेन चित्त क्षिणोत्वमुमृतेनु कथ भवेम ॥३०॥

श्रीशुक उवाच

एव ब्रुवाणा विरहादुरा भृश मज्जिय कृष्णविपक्वमानसा ।

विसृज्य लज्जा रुदु स मुखर गोविन्द दामोदर माधवेति ॥३१॥

स्त्रीणामेव रुदन्तीनामुदिते सवितर्पय । अक्रूरश्चोदयामास कृतमैत्रादिको रथम् ॥३२॥

गोपास्तमवसज्जन्त नन्दाद्या शकटैस्तत । आदायोपायन भूरि कुम्भान् गोरससम्भृतान् ॥३३॥

गोप्यश्च दयित कृष्णमनन्यानुसज्जिता । प्रत्यादेश भगवत

तास्तथा ॥ ३४ ॥ । सान्त्वयामास सप्रेमैरायास्य इति

यावदालक्ष्यते केतुर्यावद् रेणू रयस्य च । अनुप्रस्थापितात्मानो लेख्यानीवोपलक्षिता ॥३६॥
 ता निराशा निववृत्तगोविन्दविनिवतने । विशोकाअहनीनिन्युर्गायन्त्य प्रियचेष्टितम् ॥३७॥
 भगवानपि सप्राप्तो रामाभूरयुतो नृप । रथेन वायुवेगेन कालिन्दीमघनाशिनीम् ॥३८॥
 तत्रोपस्पृश्य पानीय पीत्वा मृष्ट मणिप्रभम् । वृक्षपण्डमुपग्रज्य सरामो रथमाविशत् ॥३९॥
 अक्रूरस्तायुषामन्य निवेश्य च रथोपरि । कालिन्याहृदमागत्य कानविधिवदाचरत् ॥४०॥
 निमज्ज्य तस्मिन् सलिले जपन् ब्रह्म सनातनम् । तावेव दह्येऽकूरो रामकृष्णौ समन्वितौ ॥४१॥
 तौ रथस्यौ कथमिह मुतावानकदुःखे । तर्हिस्वित् स्यन्दने नस्त इत्थुमज्ज्य व्यचष्ट स
 तत्रापि च ययापूर्वमासीनौ पुनरेव सः । न्यमज्जद् दर्शनं यमेमृषा किं सलिलेतयो ॥४२॥
 भूयस्तत्रापि सोऽद्राक्षीत् स्तूयमानमहीश्वरम् । सिद्धचारणगन्धर्वैरमुरेर्नतकन्धरे ॥४३॥
 सहस्रशिरस देव सहस्रपणमौलिनम् । नीलाम्बर विसर्ध्वेत् शृङ्गे श्वेतमिव स्थितम् ॥४४॥
 तस्योऽङ्गे धनश्याम पीतकौशेयवाससम् । पुरुष चतुर्भुज शान्त पद्मपत्रारुणक्षणम् ॥४५॥
 चारुप्रसन्नवदन चारुहासनिरीक्षणम् । सुभ्रूजस चारुकर्ण मुकपोलारुणाधरम् ॥४६॥
 प्रलम्बपीवरमुज तुङ्गासोर स्थलश्रियम् । कम्बुकण्ठ निम्ननाभि वलिमत्पल्लवोदरम् ॥४७॥
 बृहत्कटितटश्रोणिकरभोरुद्वयान्वितम् । चारुजानुयुग चारुजङ्घायुगलसयुतम् ॥४८॥
 तुङ्गगुल्फारुणनखमातदीधितिभिर्वृतम् । नवाङ्गुल्यङ्गुष्ठदलैर्विलसत्पादपङ्कजम् ॥४९॥
 सुमहार्हमणित्रातकिरीटकटाङ्गदै । कटिसूत्रब्रह्मसूत्रहारनूपुरकुण्डलै ॥५०॥
 भ्राजमान पद्मकर शङ्खचक्रगदाधरम् । श्रीवत्सवक्षस भ्राजत्कीस्तुभ वनमालिनम् ॥५१॥
 सुनन्दनन्दप्रमुखै पार्यदै सनकादिभि । सुरेशैर्ब्रह्मराद्यैर्नवभिश्च द्विजोत्तमै ॥५२॥
 प्रह्लादनारदवसुप्रमुखैर्भागवतोत्तमै । स्तूयमान पृथग्भावैर्बच्चोपिरम्भलात्मभि ॥५३॥
 श्रिया पुष्ट्या गिरा कान्त्या कीर्त्या तुष्टयेलोर्जया । विद्याविद्या शक्त्या मायया च निपेवितम् ॥५४॥
 विलोस्य सुभृश प्रीतो भक्त्या परमया युत । हृष्यत्तनूरुहो भावपरिहृष्टात्मलेचन ॥५५॥
 गिरा गद्गदयास्तौपीत् सत्त्वमालम्ब्य सात्वत । प्रणम्य मूर्ध्नावहित कृताञ्जलिपुट शनै ॥५६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वापेक्षूरप्रतिपादने एकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्याय ॥ ३९ ॥

अथ चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

अक्रूर उवाच

नतोऽस्म्यह त्वाखिलहेतुहेतु नारायण पूरुषमाद्यमव्ययम् ।
 यत्तामिजातादरविन्दकोशाद् ब्रह्माऽऽविरासीद् यत एष लोक ॥ १ ॥
 भूस्तोयमग्नि पवन लमादिर्महानजादिर्मन इन्द्रियाणि ।
 सर्वेन्द्रियाणा विबुधाश्च सर्वे ये हेतवस्ते जगतोऽङ्गभूता ॥ २ ॥

नैत स्वरूप विदुरात्मनस्ते स्रज्जादयोऽनात्मतया गृहीता ।

अजोऽनुबद्ध स गुणैरजाया गुणात् परं वेद न ते स्वरूपम् ॥ ३ ॥

त्वा योगिनो यजन्त्यद्वा महापुरुषमीश्वरम् । साध्यात्मसाधिनूत च साधिदैव च साधिव ॥ ४ ॥

प्रप्या च विद्याया केचित्त्वापै वैतानिका द्विजाः । यजन्ते विततेर्यशैर्नारूपामराख्यया ॥ ५ ॥

एके स्वाखिलकर्माणि सन्त्यस्योपशम गता । शानिनो शानयशेन यजन्ति शानविग्रहम् ॥ ६ ॥

अन्ये च संस्कृतात्मानो विधिनाभिहितेन ते । यजन्ति त्वन्मयास्त्वा वै बहुमूर्त्यैकमूर्तिकम् ॥ ७ ॥

त्वामेवान्ये शिवोर्देन मार्गेण शिवरूपिणम् । ब्रह्माचायविभेदेन भगवन् समुपासते ॥ ८ ॥

सर्व एव यजन्ति त्वा सर्वदेवमयेश्वरम् । येऽप्यन्यदेवताभक्ता यद्यप्यन्यधिय प्रभो ॥ ९ ॥

ययाद्रिप्रभवा नय पर्जन्यापूरिता प्रभो । विशन्ति सर्वत सिन्धुतद्वत्त्वा गतयोऽन्तत ॥ १० ॥

सत्त्व रजस्तम इति भवत प्रकृतेर्गुणा । तेषु हि प्रावृता प्रोता आब्रह्मस्थावरादय ॥ ११ ॥

नुभ्य नमस्तेऽसवविपक्तदृष्टये सर्वात्मने सर्वधिया च साधिणे ।

गुणप्रवाहोऽयमविद्याया कृत प्रवर्तते देववृत्तिर्यगात्मसु ॥ १२ ॥

अग्निर्मुख तेऽवनिरद्विरीक्षण सूर्यो नमो नाभिरयो दिश श्रुति ।

द्यौ क सुरेन्द्रास्त्व वाहवोऽर्णवा कुक्षिमरुत् प्राणबल प्रकल्पितम् ॥ १३ ॥

रोमाणि वृद्धोपघय शिरोरुहा मेघा परस्यास्त्रिनखानि तेऽद्वय ।

निमेषणं रायहनी प्रजापतिर्मेदस्तु वृष्टिस्तव वीर्यमिष्यते ॥ १४ ॥

त्वय्यव्ययात्मन् पुरुषे प्रकल्पिता लोका उपाला बहुजीवसङ्कुला ।

यया जले सञ्जिहते जलौकसोऽप्युदुम्बरे वा मशका मनोमये ॥ १५ ॥

यानि यानीह रूपाणि क्रीडनार्य विभ्रपि हि । तैरामृष्टशुचो लोका मुदा गायन्ति ते यश ॥ १६ ॥

नम कारणमत्स्याय प्रलयाब्धिचराय च । हयशीर्ष्णे नमस्तुभ्य मधुकैटभमृत्यवे ॥ १७ ॥

अकूपाराय बृहते नमो मन्दरधारिणे । क्षित्युदारविहाराय नम सूक्तमूर्त्ये ॥ १८ ॥

नमस्तेऽद्भुतसिंहाय साधुलोकभयापह । वामनाय नमस्तुभ्य क्रान्तनिभुवनाय च ॥ १९ ॥

नमो भृगूणा पतये दसक्षत्रवनच्छिदे । नमस्ते रघुवर्याय रावणान्तकराय च ॥ २० ॥

नमस्ते वामुदेवाय नमः सङ्कर्षणाय च । प्रद्युम्नायानिन्द्याय सात्वता पतये नम ॥ २१ ॥

नमो बुद्धाय शुद्धाय दैत्यदानवमोहिने । म्लेच्छप्रायक्षत्रहन्त्रे नमस्ते कस्किरूपिणे ॥ २२ ॥

भगवद्जीवलोकोऽय मोहितस्तव मायया । अहममेत्यसद्ग्राहो भ्राम्यते कमवर्मसु ॥ २३ ॥

अह चात्मात्मजागारदारार्थस्वजनादिषु । भ्रमामि त्वप्रकल्पेषु मूढ सत्यधिया विमो ॥ २४ ॥

अनित्यानात्मदु रोषु विपर्ययमतिग्रहम् । इन्द्रारामस्तमोविष्टो न जाने त्व

ययाबुधो जल म अये । अभ्येति मृगतृष्णा वै तदस्त्वाह

एव विकल्पमानस्य कुपितो देवकीसुत । रजकस्य कराम्रेण शिरः क्रायादपातयत् ॥१७॥
 तस्यानुजीविन सर्वे वास कोशान् विसृज्य वै । दुद्रुवुः सर्वतो मार्गे वासासि जगद्देश्युत ॥१८॥
 वसित्वाऽऽत्मप्रिये बन्धे कृष्ण सङ्कर्षणस्तथा । शेषाभ्यादक्ष गोपेभ्यो विसृज्य भुवि कानिचित् ॥१९॥
 ततस्तु वायकाः प्रीतस्तयोर्वैपमकल्पयत् । विचित्रवर्णैश्चैलेयैराकल्पैरनुरूपत ॥२०॥
 नानालक्षणवेपाभ्याः कृष्णरामौ विरेजतु । स्वलङ्कृतौ बालगजौ पवणीव सितेतरो ॥२१॥
 तस्य प्रसन्नो भगवान् प्रादात् सारूप्यमात्मन । धिय च परमा लोके बलैश्वर्यस्मृतीन्द्रियम् ॥२२॥
 ततः सुदाम्नो भवन मालाकारस्य जग्मतु । तौ दृष्ट्वा स समुत्थाय ननाम शिरसा भुवि ॥२३॥
 तयोरासनमानीय पाद चाध्वार्हणादिभिः । पूजा सानुगयोश्चक्रे स्रक्ताम्बूलानुलेपनैः ॥२४॥
 प्राह न साधक जन्म पावित च कुल प्रभो । पितृदेवर्षयो मया तुष्टा ह्यागमनेन वाम् ॥२५॥
 भवतौ किल विश्वस्य जगतः कारण परम् । अवतीर्णां विहायेन क्षेमाय च भवाय च ॥२६॥
 न हि वा विपमा दृष्टिः सुहृदोर्जगदात्मनो । समयो सबभूतेषु भजन्त भजतोरपि ॥२७॥
 तावाशापयत भृत्य किमहं करवाणि वाम् । पुष्टोऽत्यनुग्रहो ह्येष भवद्भिर्नयिष्यते ॥२८॥
 इत्यभिप्रेत्य राजेन्द्र सुदामा प्रीतमानव । शस्तौ सुगन्धैः कुसुमैर्मालाविरचिताददौ ॥२९॥
 तामि स्वलङ्कृतौ प्रीतौ कृष्णरामौ सहानुगौ । प्रणवाय प्रणवाय ददतुर्वरदौ वरान् ॥३०॥
 शोऽपि वनेऽचला भक्तिं तस्मिन्नेवाखिलात्मनि । तद्भक्तेषु च सौहार्दं भूतेषु च दया पराम् ॥३१॥
 इति तस्मै वरं दत्त्वा धिय चान्वयवर्धिनीम् । बलमायुर्यशः कान्तिं निर्जगाम सहामज ॥३२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पृथगे पुरप्रवेशो नाम एकचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥४२॥

अथ द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ मज्जन् राजपयेन माधव स्त्रिय गृहीतान्नविलेपभाजनाम् ।
 विलोक्य कुञ्जा युवती वरानना पप्रच्छ यान्तीं प्रहसन् रसप्रद ॥ १ ॥
 का त्वं वरोर्वेतदु हानुलेपन कस्याङ्गने वा कथयस्व साधु न ।
 देहावयोरङ्गविलेपमुचम धेयस्ततस्ते नचिराद् भविष्यति ॥ २ ॥

सेरन्ध्रयुवाच

दास्यम्यहं सुन्दर कसममता त्रिवर्णनामा हानुलेपकमणि ।
 मद्भाविता भोजपतेरतिप्रिय विना युवा कोऽयमस्तदहंति ॥ ३ ॥

रूपपेशलमाधुर्यदक्षितालापवीक्षितैः । धर्षितात्मा ददौ सान्द्रमुभयोरनुलेपनम् ॥ ४ ॥
 ततस्तावद्भरणेण स्ववर्णैतरशोभिना । सम्प्राप्तपरभागेन शुश्रूषातेऽनुरक्षितौ ॥ ५ ॥

प्रसन्नो भगवान् कुन्ता त्रिवक्त्रा रुचिराननाम् । शृङ्खलं कर्तुं मनश्चक्रे दर्शयद् दर्शने फलम् ॥ ६ ॥
 पद्मयामाकम्प्य प्रपदे द्वयङ्गुल्युत्तानपाणिना । प्रगृह्य चुपुक्तेऽध्यात्ममुदगीनमदच्युतः ॥ ७ ॥
 सा तदर्जुसमानाङ्गी बृहच्छ्रोणिपयोधरा । मुकुन्दस्पर्शनात् सद्यो बभूव प्रमदोत्तमा ॥ ८ ॥
 ततो रूपगुणौदार्यसपत्ना प्राह केशवम् । उत्तरीयान्तमावृण्व सस्य तीजातच्छ्रया ॥ ९ ॥
 एहि वीर गृहं यामो न त्वा त्यक्तुमिहोत्सहे । त्वयोन्मथितचित्ताया प्रसीद पुरुषर्षभ ॥ १० ॥
 एवञ्चियायान्यमान कृष्णो रामस्य पश्यत । मुप्य वीक्ष्यानुगानां च प्रहसंस्तमुवाच ॥ ११ ॥
 एष्यामि ते गृहं सुभू पुतामाधिविकर्चनम् । साधितार्योऽग्रहाणान् पान्यानां त्वपरायणम् ॥ १२ ॥
 विसृज्य माच्छ्या वाण्या ताम्रजन् मार्गे वणिकपथे । नानोपायनताम्बूलस्रगा धैः साप्रजोऽर्जित ॥ १३ ॥
 ददशनस्तरश्चोभादात्मानं नाविदन् स्त्रिय । विस्मस्तवास कम्पयलयालेप्यमूर्तय ॥ १४ ॥
 तत पौरान् पृच्छमानो धनुष स्थानमच्युत । तस्मिन् प्रविष्टो ददृशे धनुरैन्द्रमिताक्षुम् ॥ १५ ॥
 पुरुषैर्बहुभिर्गुप्तमर्चितं परमर्द्धिमत् । वार्यमाणो नृभि रृष्ण प्रसह्य धनुराददे ॥ १६ ॥

करोण वामेन, सुलीलमुद्धृत सज्य च कृत्वा निमिषेण पश्यताम् ।

नृणां विकृष्य प्रवभज मध्यतो यथेक्षुदण्ड मदकुर्युक्कमः ॥ १७ ॥

धनुषो भज्यमानस्य शब्दं ख रोदसी दिश । पूरयामास य श्रुत्वा कसत्रासमुपागमत् ॥ १८ ॥
 तद्रक्षिणं सानुचरा कुपिता आततायिन । ग्रहीतुवामा जावमुर्गृह्यता बध्यतामिति ॥ १९ ॥
 अप तान् दुरभिप्रायान् विलोक्य बलकेशवौ । कुद्वौ धन्वन आदाय शरल ताश्च जप्रतु ॥ २० ॥
 बलं च कसप्रहितं हत्वा शालामुखात्तत । निष्क्रम्य चेरतुष्टौ निरीक्ष्य पुरात्पर ॥ २१ ॥
 तयोस्तदनुत वीर्यं निशाम्य पुरवासिन । तेज प्रागल्भ्य रूपं च मेनिरे विदुः प्रोत्तमौ ॥ २२ ॥
 तयोर्विचरतो स्वैरमादित्योऽस्तमुपेयिवान् । कृष्णरामौ वृत्तौ गोपै पुराच्छरदमीषतु ॥ २३ ॥

गोप्यो मुकुन्दविगमे धिरदातुरा या आशासताश्चिप श्रुता मधुपुत्रभूतन् ।

सम्पश्यता पुरुषभूषणगात्रलक्ष्मीं हित्वेतरान् नु भजतश्च वमऽपरा श्री ॥ २४ ॥

अवनिक्ताङ्घ्रियुगलौ भुक्त्वा क्षीरोपसेचनम् । ऊपतुक्ता मुखं रात्रिं शाल्वा कयचिर्दीर्घितमृ ॥ २५ ॥
 कसस्तु धनुषो भङ्गं रक्षिणा न्यबलस्य च । वधं निशम्य गोविन्दरामविक्रीडितपरम् ॥ २६ ॥
 दीर्घप्रजागरो भीतो दुर्निमित्ताभि दुर्मति । बहून्यचक्षेभयया मृत्योर्दौत्यच्छ्रावि च ॥ २७ ॥
 अदर्शनं स्वधिरस प्रतिरूपं च एतयि । अकल्पनि द्विद्वेपे च द्वैतस्य श्रोतिपातया ॥ २८ ॥
 छिद्रप्रतीतिश्छायाया प्राणधोपापश्रुतिः । स्वर्णप्रतीतिश्चैते स्वपदानामदग्नम् ॥ २९ ॥
 स्वप्ने प्रेतपरिष्वङ्गं परश्यान् विषादनम् । यायात्रलदमन्त्येकमेकान्यलोदिमन्त्र ॥ ३० ॥
 अन्यानि चेत्यभूता विषमजागरिताणि च । पश्यन्मरणवस्तोनिद्राक्लेशं न चिन्तना ॥ ३१ ॥
 व्युष्टाया निधिः । नृभिर्गुप्तमर्चितं । पुरयामास वै कृतो नन्दोऽनन्देन ॥ ३२ ॥

आनर्चुं पुरुषा रङ्ग तूर्यभैर्यश्च जग्निर । मञ्जाध्यालङ्कृता सग्मि पताकाचैलनोरणे ॥३३॥
 तेषु पौरा जानपदा ब्रह्मधनपुरोगमा । ययोपजोष विविश राजानश्च कृतावना ॥३४॥
 नस परिवृतोऽमात्यै राजमञ्च उपाविशत् । मण्डलेश्वरमप्यसौ हृदयेन विदूयता ॥३५॥
 वाद्यमानेषु तूर्येषु मल्लतालौचरेषु च । मञ्जा स्वल्ङ्कृता हस्ता सोपाभ्याया समाविशन् ॥३६॥
 चाणूरो मुष्टिक कूट शलस्तोशल एव च । त आसेदुरुपस्थान वस्त्रुवाद्यप्रहर्षिता ॥३७॥
 नन्दगोपादयो गोपा भोजराजसमाहुता । निवेदितोपायनास्ते एकस्मिन् मञ्च आविशन् ॥३८॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे महारक्षोपवर्णन नाम द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

अथ त्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ कृष्णश्च रामश्च कृतघोची परतप । मल्लदुन्दुभिनिधाय श्रुत्वा द्रष्टुमुपेयतु ॥ १ ॥
 रङ्गद्वार समासाद्य तस्मिन् नागमवस्थितम् । अपश्यत् कुचलयापीडकृष्णोऽम्बष्ठप्रचोदितम् ॥ २ ॥
 नदृष्ट्वा परिकर शौरि समुद्य कुटिलालकान् । उवाच हस्तिप वाचा मेघनादगभीरया ॥ ३ ॥
 अभ्यष्टाम्बष्ठ मार्गे नौ देह्याक्रम माचिरम् । नो चेत् सकुञ्जरत्वाग्रनयामि यमसादनम् ॥ ४ ॥
 एव निभर्त्सितोऽम्बष्ठ कुपित कोपित गजम् । चोदयामास कृष्णाय कालान्तकयमोपमम् ॥ ५ ॥
 करीद्रस्तमभिद्रुत्य करेण तरसाग्रहीत् । कराद् विगलित सोऽमु निहत्याङ्घ्रिष्वलीयत् ॥ ६ ॥
 सनुद्रस्तमचक्षाणो प्राणदृष्टि स केशवम् । परामृशत् पुष्करेण स प्रसह्य विनिर्गत ॥ ७ ॥
 पुच्छे प्रगृह्यातिबल धनुष पञ्चविंशतिम् । विचरन् यया नाग सुपर्ण इव लीलया ॥ ८ ॥
 स पर्यावतमानेन सव्यदक्षिणतोऽभ्युत । वभ्राम भ्राम्यमाणेन गोवत्सेनेव बालक ॥ ९ ॥
 ततोऽभिमुखमभ्येत्य पाणिनाऽऽहत्य वारणम् । प्रादवन् पातयामास स्पृश्यमान पदे पदे ॥ १० ॥
 स धावन् व्रीडया भूमौ पतित्वा सहस्रोत्थित । त मत्वा पतितकुट्टो दन्ताभ्या सोऽह्नत् क्षितिम् ॥ ११ ॥
 स्वविक्रमे प्रतिहते कुञ्जरेन्द्रोऽत्यमपित । चोद्यमानो महामात्रै कृष्णमभ्यद्रवद् रूपा ॥ १२ ॥
 तमापतन्तमासाद्य भगवान् मधुसूदन । निगृह्य पाणिना हस्त पातयामास भूतले ॥ १३ ॥
 पतितस्य पदाऽऽक्रम्य मृगेन्द्र इव लीलया । दत्तमुत्पान्य तेनेभ हस्तिपाश्चाह्नद्वरि ॥ १४ ॥
 मृतक द्विपमुत्सृज्य दन्तपाणि समाविशत् । ञ्छन्यस्तविपाणोऽसृज्जदविन्दुभिरङ्कित ।

विरूढस्वेदकणिकावदनाम्बुबद्धो बभौ ॥ १५ ॥

वृत्तो गोपै कतिपयैश्च लदेव जनार्दनौ । रङ्ग विविशत् राजन् गजदन्तवरायुधौ ॥ १६ ॥
 मल्लानामगनिवृणा नरवर र्छाणा सरो मूर्तिमान्
 गोपाना स्वजनोऽवता क्षितिभुजा शास्ता स्वपित्रो दियु ।

मृत्युभोजपतेर्विराड्विदुषा तच्च पर योगिना

पृष्णीना परदेवतेति विदितो रत्नं गत साम्रज ॥ १७ ॥

इत कुचलयापीड इष्टा तावपि दुज्यो । कंसो मनस्वपि तदा भृशमुद्रियिजे नृप ॥ १८ ॥

तो रेजतु रत्नगतो महाभुजो विचित्ररेणामरणखगम्बरो ।

यया नटावुत्तमवेपधारिणौ मन क्षिपन्तो प्रभया निरीक्षताम् ॥ १९ ॥

निरीक्ष्य तापुत्तमपूरुषौ जना मञ्जसिता नागरराष्ट्रका नृप ।

प्रहर्षवेगोत्कलितेधनाननाः पपुनं तृप्ता नयनैस्त्रदाननम् ॥ २० ॥

पिबन्त इव चपुष्पां लिहन्त इव जिह्वा । जिघ्रन्त इव नासाभ्यां क्षिप्रन्त इव बाहुभिः ॥ २१ ॥

ऊचु परस्पर ते वै यथादृष्ट यथाभुतम् । तद्रूपगुणमाधुर्यप्रागल्भ्यस्मारिता इव ॥ २२ ॥

एतो भगवत साध्याद्रेनारायणस्य हि । अवतीणाविहागेन यमुदेवस्य वेश्मनि ॥ २३ ॥

एष वै किल देवस्या जातो नोतश्च गोकुलम् । कालमेत वसर् गूढो ववृधे नन्दवेश्मनि ॥ २४ ॥

पूतनानेन नीता त चक्रमातश्च दानव । अजुनो गुह्यक केशी धेनुकोऽन्ये च तद्विधा ॥ २५ ॥

गाव सपाला एतेन दावान्ने परिमोचिता । कालियो दमित सर्प इन्द्रश्च विमद कृत ॥ २६ ॥

सप्ताहमेकदशेन धृतोऽद्रिप्रवरोऽमुना । वर्यवाताशनिर्यश्च परित्रात च गोकुलम् ॥ २७ ॥

गोप्योऽस्य नित्यमुदितहसितप्रेक्षण मुखम् । पश्यन्त्यो विविधास्तानास्तरन्ति स्नाधममुदा ॥ २८ ॥

घटन्त्यनेन वयोऽय यदो मुषड्विभ्रुत । धिर्यं यशो महत्त्वं च लप्स्यते परिरक्षितः ॥ २९ ॥

अय चास्याप्रजं श्रीमान् राम कमललोचन । प्रलभ्यो निहतो येन वत्सको ये वकादय ॥ ३० ॥

जनेष्वव भुवाणेषु त्र्येषु निनदन्तु च । कृष्णरामो समाभाष्य चाणूरो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३१ ॥

हे नन्दसूनो हे राम भवन्तौ वीरसमतौ । नियुद्धमुशलो भुत्वा राशोऽहूतौ दिदृक्षुणा ॥ ३२ ॥

प्रियराज प्रकुवन्त्य ध्येयो विन्दन्ति चैप्रजा । मनसा कर्मणा वाचा विपरीतमतोऽन्यथा ॥ ३३ ॥

नित्यप्रमुदिता गोपा वत्सपाला यथा स्फुटम् । वनेषु मलयुद्धेन क्रीडन्तश्चारयन्ति गा ॥ ३४ ॥

तस्माद् राज प्रिय यूय वयं च करवाम हे । भूतानि न प्रहीदन्ति सर्वभूतमयो नृप ॥ ३५ ॥

तन्निशम्याब्रवीत् कृष्णो देशकालोचितवचः । नियुद्धमात्मनोऽभीष्टमन्यमानोऽभिन वच ॥ ३६ ॥

प्रजाभोजपतेरस्य वयं चापि वनेचरा । करवाम प्रिय नित्यं तत्र परमनुग्रह ॥ ३७ ॥

बाला वयं तुल्यबलैः क्रीडिष्यामो यथोचितम् । भवेन्नियुद्ध माघर्म स्पृशेन्मल सभाषद ॥ ३८ ॥

चाणूर उवाच

न बालो न किशोरस्त्व बलश्च बलिना वर । लीलेभ्यो हतो येन सहस्रद्विपसत्त्वभृत् ॥ ३९ ॥

तस्माद् भवद्भया बलिभिर्योद्धव्यनानयोऽन्न वै । मयि विक्रम बाष्पार्ण्यं बलेन सह मुष्टिक ॥ ४० ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे कुचलयापीडवधो नाम त्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

अथ चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एव चर्चितसङ्कल्पो भगवान् मधुसूदन । आसदादाय चाणूर मुष्टिकं रोहिणीमुत ॥ १ ॥
 हस्ताभ्या हस्तयोऽर्द्ध्वा पद्भ्यामेव च पादयो । विचर्म्यतुरन्मोन्य प्रसह्य विजिगीषया ॥ २ ॥
 जराक्षी द्वे अरक्षिभ्या जानुभ्या चैव जानुनी । शिरः शीर्ष्णोरस्तोरस्ताव योन्वमभिजगत्तु ॥ ३ ॥
 परिभ्रामणविक्षेपपरिरम्भावपातनै । उत्सर्पणापसर्पणेश्वान्योन्य प्रत्यरुन्वताम् ॥ ४ ॥
 उत्पापनैरुन्नयनैश्चालनै स्थापनैरपि । परस्पर जिगीषतामपचक्रतुरात्मन ॥ ५ ॥
 तद् मलाबलवशुद्ध समेता स्वयोषित । ऊजु परस्पर राजन् सानुकम्पा वरूयश ॥ ६ ॥
 महानय चताधर्म एषा राजसभासदाम् । ये बलाबलवशुद्ध राज्ञोऽन्विच्छन्ति पश्यत ॥ ७ ॥
 क वज्रसारसर्वाङ्गौ महौ शैलेन्द्रसन्निभौ । क चातिमुकुमाराङ्गौ किशोरौ नातयौवनौ ॥ ८ ॥
 धर्मव्यतिक्रमो ह्यस्य समाजस्य ध्रुव भवेत् । यत्राधर्मं समुत्तिष्ठेन्न स्येय तत्र कर्हिचित् ॥ ९ ॥
 न सभा प्रविशेत् प्राज्ञ सम्पदोपाननुसरन् । अनुवन् विब्रुवन्नशो नर किल्बिषमभ्युते ॥ १० ॥
 वल्गत शुभमभित कृष्णस्य वदनाम्बुजम् । वीक्ष्यता भ्रमवायुप्त पद्मकोशमिवाभ्युभि ॥ ११ ॥
 किं न पश्यत रामस्य मुत्तमाताम्रलोचनम् । मुष्टिकं प्रति सामर्थ्यं हाससरम्भशोभितम् ॥ १२ ॥
 पुण्या बत व्रजभुजो यदय नृलिङ्गगूढ पुराणपुरुषो वनचित्रमाल्य ।
 गा पालयन् सहजल कणयक्ष वेणु विक्रीडयाञ्चति गिरिनरमार्चिताङ्गम् ॥ १३ ॥
 गोप्यस्ताप किमचरन् यदमुष्य रूप लावण्यसारमसमोर्ध्वमनन्यसिद्धम् ।
 दृग्भि पिशन्त्यनुसवाभिनव दुरापमेकान्तधाम यद्यस श्रिय ऐश्वरस्य ॥ १४ ॥
 या दोहनेऽवहनने मयनोपलेपप्रेङ्खेच्छनार्भदितोक्षणमार्जनादौ ।
 गायन्ति चैनमनुरक्तधियोऽश्रुकण्ठो घन्या व्रजस्त्रिय उरुक्रमचित्तयाना ॥ १५ ॥
 प्रातर्व्रजाद् व्रजत आविशतश्च साय गोभि सम कणयतोऽस्य निशम्य वेणुम् ।
 निगम्य तूर्णमबला पयि भूरिपुण्या पश्यन्ति सस्मितमुख सदयावलोकम् ॥ १६ ॥
 एव प्रभापमाणासु स्त्रीषु योगेश्वरो हरि । शशु हतु मनश्चक्रे भगवान् भरतर्षभ ॥ १७ ॥
 सभया स्त्रीगिर श्रुत्वा पुत्रस्नेहशुचाऽऽनुरी । पितरावन्वतप्येता पुत्रयोरबुधौ यत्नम् ॥ १८ ॥
 तैस्तैर्निमुद्रविधिभिर्विविधैरच्युतेतरौ । युयुधाते यथान्योन्य तथैव बलमुष्टिकौ ॥ १९ ॥
 भगवद्भाननिष्पातैर्वज्रनिष्पेयनिष्ठुरै । चाणूरो भज्यमानाङ्गो मुहुर्ग्लानिमवाप ह ॥ २० ॥
 स श्येनवेग उत्पत्य मुष्टीकृत्य वराबुधौ । भगवन्त वासुदेव क्रुद्धो वक्षस्यवाचत ॥ २१ ॥
 नाचलत्तमहारेण मालाहत इव द्विप । बाह्वोर्निगृह्य चाणूर बहुशो भ्रामयन् हरि ॥ २२ ॥
 भूषुष्टे पोषयामास तरसा क्षीणजीवितम् । विस्तस्ताकल्पकेशसगि द्रव्यज इवापतत् ॥ २३ ॥

तथैव मुष्टिक पूर्वं स्वमुष्ट्याभिहतेन वै । बलभद्रेण बलिना तलेनाभिहतो भृशम् ॥२४॥
 प्रवेपित स रुधिरमुद्रमन् मुखतोऽदित । व्यसु पपातोर्व्युपस्थे वाताहत इवाङ्घ्रिप ॥२५॥
 ततः कूटमनुप्राप्त राम प्रहरता वर । अवधीलील्या राजन् सावज्ञ वाममुष्टिना ॥२६॥
 तद्धैव हि शल कृष्णपदापहतशीर्षक । द्विधा विदीणस्तोशलक उभावपि निपेतत् ॥२७॥
 चाणूरे मुष्टिके कूटे शले तोशलके हते । शेषा प्रदुद्रुर्मुल्ला सर्वे प्राणपरीष्वव ॥२८॥
 गोपान् वयस्यानाकृष्य तैः ससृज्य विजहत् । वायमानेषु तूर्येषु वल्गन्तौ रुतनूपुरौ ॥२९॥
 जना प्रजहृषु सर्वे कर्मणा रामकृष्णयो । श्रुते कस्य विप्रमुख्या साधव साधुसाध्विति ॥३०॥
 हतेषु मल्लवर्षेषु विद्रुतेषु च भोजराट् । न्यवारयत् स्वतूर्याणि वाक्य चेदमुवाच ह ॥३१॥
 निस्सारयत् दुर्द्वृत्तौ वसुदेवात्मजौ पुरात् । धन इत गोपाना नन्द गभीर दुर्मतिम् ॥३२॥
 वसुदेवस्तु दुर्मैघा हन्यतामाश्वसत्तम । उग्रसेन पिता चापि सानुग परपक्षग ॥३३॥
 एव विकृत्यमाने वै कसे प्रकुपितोऽव्यय । लघिगोत्पत्य तरसा मञ्चमुत्तुङ्गमारुहत् ॥३४॥
 तमाविश तमालोक्य मृत्युमात्मन आसनात् । मनस्वी सहस्रोत्पाय जगृहे सोऽसिचर्मणी ॥३५॥

त खड्गपाणि विचरन्तमाशु श्येन यथा दक्षिणसव्यमम्बरे ।
 समग्रहीद् दुर्विपहोग्रतेजा ययोरग ताक्ष्यसुत प्रसह्य ॥३६॥
 प्रगृह्य केशेषु चलत्किरीट निपात्य रङ्गोपरि तुङ्गमञ्चात् ।
 तस्योपरिष्ठात् स्वयमञ्जनाभ पपात विश्वाश्रय आत्मतन्त्र ॥३७॥
 त सपरेत विचकर्ष भूमौ हरिर्यथैभ जगतो विपश्यत ।
 हाहेति शब्द सुमहास्तदाभूदुदीरित सर्वजनेनैव द्र ॥३८॥
 स नित्यदोद्विगधिया तमीश्वर पिवन् वदन् वा विचरन् स्वपञ्चवसन् ।
 ददश चक्रायुधमप्रतो यस्तदेव रूप दुरवापमाप ॥३९॥

तस्यानुजा भ्रातरोऽष्टौ कङ्कन्यप्रोधकादय । अभ्यधावत्रभिकुद्धा भ्रातृनिर्वेशकरिण ॥४०॥
 तयातिरमसास्तास्तु सयत्तान् रोहिणीसुत । अहन् परिषमुद्यम्य पशूनिव मृगाधिप ॥४१॥
 नेदुदुन्दुभयो व्योम्नि ब्रह्मेशाद्या विभूतय । पुष्पैः किरितस्त प्रोता शशसुर्नवतु ख्रिय ॥४२॥
 तेषा ख्रियो महाराज सुहृन्मरणदु खिता । तत्राभीयुर्विनिघ्नन्त्य शोषाण्यधुविलोचना ॥४३॥
 शयानान् वीरशय्याया पत्नीनालिङ्गय शोचती । विलेपु सुस्वरनार्यो विसृजन्त्यो मुहु शुच ॥४४॥
 हा नाय प्रिय धमञ्ज करुणानायकसल । त्वया हतेन निहता वय ते सगृहप्रजा ॥४५॥
 त्वया विरहिता पत्या पुरीय पुरुषपथम् । न शोभते वयमिव निवृत्तोत्सवमङ्गला ॥४६॥
 अनागता त्वं भूताना कृतवान् द्रोहमुत्स्वप्नम् । तेनेमाभो दशा नीतो भूतधृक् को लभेत शम् ॥४७॥
 सर्वेषामिह भूतानामेव हि प्रभवाप्यय । गोता च तदवध्यापी न कश्चित् सुखमेधते ॥४८॥

श्रीशुक उवाच

राजयोपित आश्वास्य भगवोऽहोऽकभावन । यामाहुर्लौकिकीं सस्या इताना समकारयत् ॥४९॥
 मातर पितर चैव मोचयित्वाप बन्धनात् । कृष्णरामौ वचन्दाते शिरसाऽऽस्पृश्यपादयो ॥५०॥
 देवकी वसुदेवश्च विश्वाय जगदीश्वरौ । कृतसचन्दनौ पुत्रौ सस्वजाते न शङ्कितौ ॥५१॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे कनकबो नाम चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

अथ पञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

पितरावुपलब्धायौ विदित्वा पुरुषोत्तम । मा भूदिति निजा माया ततान जनमोहिनीम् ॥ १ ॥
 उवाच पितरावेत्य साग्रज सात्वतर्षभ । प्रश्रयावनत प्रीणन्नम्ब तातेति सादरम् ॥ २ ॥
 नास्मत्तो युवयोस्तात नित्योत्कण्ठितयोरपि । ताल्यपौगण्डकेशोरा पुत्राम्यामभवन् क्वचित् ॥ ३ ॥
 न लब्धो देवदूतयोर्वासो नौ भवदन्तिके । या बाला पितृगृहस्याविन्दन्ते लालिता मुदम् ॥ ४ ॥
 सवार्पसम्भवो देहो जनित पोषितो यत । न तयोयाति निर्वेश पित्रोर्मर्त्यं शतायुषा ॥ ५ ॥
 यस्तयोरात्मज कस्य आत्मना च घनेन च । वृत्ति न दद्यात्त प्रेत्य स्वमास खादयति हि ॥ ६ ॥
 मातर पितर वृद्ध भार्यौ सार्व्वा नुत शिशुम् । गुरुविप्र प्रपन्न च कल्योऽविभ्रन्ल्वसन्मृत ॥ ७ ॥
 तन्नावनस्यो कसात्रित्यमुद्भिन्नचेतसो । मोषमेते व्यतिक्रान्ता दिवसा वामनचर्चतो ॥ ८ ॥
 तत् क्षन्तुमर्ह्यस्तात मातर्नो परतत्रयो । अकुर्वतोर्वा शुश्रूषा क्लिष्टयोर्दुर्हृदा भृशम् ॥ ९ ॥

श्रीशुक उवाच

इति मायामनुष्यस्य हरेर्विदवात्मनो गिरा । मोहितावक्कमारोप्य परिष्वज्यापत्रमुदम् ॥ १० ॥
 सिञ्चन्तावभ्रुधाराभि स्नेहपाशेन चावृतौ । न किञ्चिदूचत् राजन् बाष्पवण्ठी विमोहितौ ॥ ११ ॥
 एवमादवाप्य पितरौ भगवान् देवकीमुत । मातामह तूग्रसेन यदूनामकरोन्मृतम् ॥ १२ ॥
 आह चासौ महाराज प्रजाश्चाश्रप्तुमर्हसि । ययातिशापाद्यदुभिनासितव्य नृपासने ॥ १३ ॥
 मयि भृत्य उपासीने भवतो विबुधादय । बलिं हरन्त्यवनता किमुतान्ये नराधिना ॥ १४ ॥
 सवान्स्वान्शातिसम्बचान्दिग्न्य कसमयाकुलान् । यदुवृण्यन्वकमधुदाशार्हकुपुरादिकान् ॥ १५ ॥
 सभाजिवान् समाश्वास्य विदेशावासकश्चितान् । न्यवासयत् स्वगोहेषु वित्ते सतर्प्य विश्वकृत् ॥ १६ ॥
 कृष्णसङ्कर्षणमुजैगुता लब्धमनोरथा । गृहेषु रेमिरे सिद्धा कृष्णरामगतज्वरा ॥ १७ ॥
 वीक्षन्तोऽहरह प्रीता मुकुन्दवदनाम्बुजम् । नित्य प्रमुदित श्रीमत् सदयस्तिवक्ष्णम् ॥ १८ ॥
 तत्र प्रवयसोऽप्यासन् युवानोऽतिबलैजस । पिबन्तोऽक्षैर्मुकुन्दस्य मुखाम्बुजमुषा मुहुः ॥ १९ ॥
 अथ नन्द समासाद्य भगवान् देवकीमुत । सङ्कपणश्च रात्रेन्द्र परिष्वज्येदमूचत् ॥ २० ॥

पितर्युवाभ्यास्त्रिधाभ्यापोषितौ लालितौ भूयम् । पित्रोरभ्यधिका प्रीतिरात्मजेष्व्वात्मनोऽपि हि ॥२१॥
 स पिता सा च जननी यौ पुष्णीता स्वपुत्रवत् । शिशून् बभ्रुभिस्तृप्तानकल्पे पोषरक्षणे ॥२२॥
 याव यूयं व्रजं ताव वयं च स्नेहदु खितान् । शतीन् वो द्रष्टुमप्यामो विधाय सुहृदा मुखम् ॥२३॥
 एव सान्त्वय्य भगवान् नन्द सप्रजमभ्युत । यासोऽलङ्कारकुप्याद्यैरहंयामास सादरम् ॥२४॥
 इत्युक्तसौ परिष्वज्य नन्द प्रणयविह्वल । पूरयत्रभुभिर्नैत्रे सह गोपैर्व्रज ययौ ॥२५॥
 अथ शूरसुतो राजन् पुत्रयो समकारयत् । पुरोधसा ब्राह्मणैश्च यथावद् द्विजसंस्कृतिम् ॥२६॥
 तेभ्योऽदाद् दक्षिणा गावो रुक्ममाला स्वलङ्कृता । स्वलङ्कृतेभ्य सपूज्य सवत्सा सौममालिनी २७
 या कृष्णारामजमर्धे मनोदत्ता महामति । ताश्चाददादनुस्मृत्य कसेनाधर्मतो हृता ॥२८॥
 ततश्च लब्धसंस्कारो द्विजत्व प्राप्य सुप्रतौ । गर्गादयदुकुलाचार्याद् गायत्रं व्रतमास्थितौ ॥२९॥
 प्रभवौ सवविद्याना सर्वज्ञौ जगदीश्वरौ । नान्यसिद्धामलक्षण गूहमानो नोदिते ॥३०॥
 अयो गुरुकुले यावमिच्छन्ताषुपजग्मतु । काश्यं सान्दीपनिं नाम ह्यवन्तीपुरवाप्तिम् ॥३१॥
 ययोपसाद्यतौ दान्तौ गुरो वृत्तिमनिन्दिताम् । ग्राह्यन्ताषुपेतौ स भक्त्या देवमिवाहृतौ ॥३२॥
 तयोर्द्विजवरस्तुष्ट शुद्धभावानुवृत्तिभि । प्रोवाच वेदानखिलान् साङ्गोपनिषदो गुरु ॥३३॥
 सरहस्य धनुर्वेद घमान् न्यायपयास्तया । तथा चान्वीथिकीं विद्या राजनीतिं च पङ्क्तिधाम् ३४
 सर्वं नरवरश्रेष्ठौ सर्वविद्याप्रवर्तको । सकृन्निगदमात्रेण तौ सज्यहर्तुर्नृप ॥३५॥
 अक्षोरानैश्चतु पष्टया सयत्नौ तावती कला । गुरुदक्षिण्याऽऽचार्यं छन्दयामासतुर्नृप ॥३६॥

द्विजस्तयोस्त महिमानमद्भुत सलक्ष्य राजजतिमानुर्पी मतिम् ।

सम्मन्य पत्न्या स महार्णवे मृत बाल प्रभासे वरयाम्बभूव ह ॥ ३७ ॥

तथेत्यथारुह्य महारथो रथ प्रभासमासाद्य दुरन्तकिम्बौ ।

वेलाभुपव्रज्य निपीदतु क्षण शिन्धुर्विदित्वाह्णमाहरत्तयो ॥ ३८ ॥

तमाह भगवानाशु गुरुपुत्र प्रदीयताम् । योऽसाविह त्वया प्रस्तो बालको महतोर्मिणा ॥३९॥

समुद्र उवाच

नैवाहार्पमह देव दैत्य पञ्चजनो महान् । अतर्जलचर कृष्ण शङ्खरूपधरोऽसुर ॥४०॥

आस्ते तेनाहृतो नून तच्छ्रुत्वा सत्वर प्रभु । जलमाविश्य त इत्वा नापश्यदुदरेऽर्भकम् ॥४१॥

तदङ्गप्रभव शङ्खमादाय रथमागमत् । तत सयमनीं नाम यमस्य दपिता पुरीम् ॥४२॥

गत्वा जनार्दन शङ्ख प्रदध्मो सहलायुध । शङ्खनिर्वादिमाकर्ण्य प्रजासयमनो यम ॥४३॥

तयो सपर्या महतीं चक्रे । उवाचावनत कृष्णं सर्वभूताशयालयम् ।

लीलामनुष्य

यवयो करवाम किम् ॥ ४४ ॥

त भ्रमरिकादृष्टया भ्राम्यतीव महीयते । चित्ते कर्तरि तत्रात्मा कतयाहधिया स्मृत ॥४१॥

योरेव नैवायमात्मजो भगवान् हरि । सर्वेषामात्मजो ह्यात्मा पिता माता सर्वेश्वर ॥४२॥

दृष्ट तुत भूतभवद्भविष्यत् स्यास्तुश्चरिणुर्महदल्पक च ।

विनान्युताद् वस्तु तरा न वान्य स एव सर्वे परमार्थभूत ॥४३॥

एय निशा सा भ्रुवतो र्यतीता नन्दस्य कृष्णानुचरस्य राजन् ।

गोप्य समुत्थाप निरूप्य दीपान् वास्तून् समभ्यर्च्य दधीन्यमयन् ॥४४॥

ता दीपदीप्तैर्मणिभिर्विरजू रञ्जुविकर्पद्भुजकङ्कणस्रज ।

चलजितम्बस्तनहारकुण्डलतिपत्कपोलारणकुङ्कुमानना ॥४५॥

उद्गायतीनामरविदलोचन मजाङ्गनाना दिवमस्पृशद् ध्वनि ।

दध्नश्च निर्मयनशब्दमिश्रितो निरस्यते येन दिशाममङ्गलम् ॥४६॥

भवत्युदिते सूर्ये नन्दद्वारि मज्जोक्तव । दृष्ट्वा रथ शतकौम्भ कस्यायमिति चाब्रुवन् ॥४७॥

मूर आगत किं वा य कष्टस्यार्थसाधक । येन नीतो मधुपुरीं कृष्ण कमललोचन ॥४८॥

साधयिष्यत्यस्माभिर्मर्तुं प्रेतस्य निष्कृतिम् । इति स्त्रीणा वदतीनामुदबोऽगात् कृताहिक ४९

ते श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वोर्ध्वे नन्दशोकापनयन नाम पट्चत्वारिंशत्तमोऽध्याय ॥४६॥

अथ सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीकृष्ण उवाच

श्रीशुक उवाच

त वीक्ष्य कृष्णानुचर मज्जिष्य प्रलम्बबाहु नवकङ्कालोचनम् ।

पीताम्बरं पुष्करमालिन लघुन्मुखारविन्द मणिमूढकुण्डलम् ॥ १ ॥

शुचिस्मिता कोऽयमरीच्यदर्शनं कुतश्च कस्यान्युतवेषभूषण ।

इति स्म सर्वाः परिवमुहस्तुक्तास्तमुत्तमश्लोक्यदाम्बुजाश्रयम् ॥ २ ॥

त प्रभ्येणावनता सुषङ्कृत समीढहासेक्षणसूत्रतादिभि ।

रहस्यपृच्छन्नुपविष्टमाशने विशाय सदेहाहर रमापते ॥ ३ ॥

तानीमस्त्वा यदुपते पार्षदं समुपागतम् । भर्तृहं प्रेषित पित्रोर्भवान् प्रियचिकीर्षया ॥ ४ ॥

नन्यथा गोत्रजे तस्य स्मरणीय न चक्ष्मह । स्नेहानुपगो बधूना मुनेरपि मुदुस्तयज ॥ ५ ॥

नन्येष्वयकृता मैत्री यावदयविदम्बनम् । पुष्पि स्त्रीषु कृता यद्वत् सुमनस्स्त्विव पट्पदै ॥ ६ ॥

ने स्वत्यजन्ति गणिका अकल्पनृपतिं प्रजा । अधीतविद्या आचार्यमृत्विजो दत्तदक्षिणम् ॥ ७ ॥

वगा वीतपङ्क वृद्ध भुक्त्वा चातिषयो गृहम् । दग्ध मृगास्तथारण्यं जातो भुक्त्वा रता जियम् ॥

गोप्यो हि गोविन्द गतवाक्यायमानवा । कृष्णदूते मज्ज याते उदवे त्यक्तलौकिका ॥ ९ ॥

गायन्त्य प्रियकर्माणि रुदत्यक्ष गतह्रिय । तस्य सस्मृत्य सस्मृत्य यानि कैशोरबाल्ययो ॥१०॥
काचिन्मधुकर दृष्ट्वा ध्यायन्ती कृष्णसङ्गमम् । प्रियप्रस्थापित दूत कल्पयित्वेदमब्रवीत् ॥११॥

गोप्युवाच

मधुप कितवबन्धो मा स्पृशाद्भि सपत्न्या कुचविलुलितमालाकुङ्कुमदमधुभिर्न ।
बहव मधुपतिस्तन्मानिनीना प्रसाद यदुसदसि विदम्ब्य यस्य दूतस्त्वमीदृक् ॥१२॥
सकृदधरमुधा स्वा मोहिनीं पाययित्वा मुमनस इव सद्यस्तत्पजेऽस्मान् भवाहृक् ।
परिचरति कथं तत्पादपद्मं तु पद्मा ह्यपि बत हृतचेता उत्तमश्लोकजल्यै ॥१३॥
किमिह बहु पडद्वे गायसि त्वं यदूनामधिपतिमगृह्णाणमग्रतो न पुराणम् ।
विजयसखसखीना गीयता तत्प्रसङ्गं क्षपितकुचरुजस्ते कल्पयन्तीष्टमिष्टा ॥१४॥
दिवि भुवि च रसाया का, स्त्रियस्तदुरापा कपटरुचिरहासभूविजृम्भस्य या स्यु ।
चरणरज उपास्ते यस्य भूतिर्वयं का अपि च कृष्णपक्षे ह्युत्तमश्लोकशब्द ॥१५॥
विस्मज शिरसि पाद वेदम्यहं चाटुकारैरनुनयविदुषस्तेऽभ्येत्य दौत्यैर्मुकुन्दात् ।
स्वकृत इह विस्मयापत्यपत्य यलोका व्यसृजदकृतचेता किं नु सन्धेयमस्मिन् ॥१६॥
मृगयुरिव कपीन्द्र विव्यधे लुब्धधर्मा स्त्रियमकृत विरूपा स्त्रीजित कामयानाम् ।
बलिमपि बलिमत्वावेष्टयद् भ्वाङ्गुवद् यस्तदलमसितसख्यैर्दुस्त्यजस्तत्करार्य ॥१७॥
यदनुचरितलीलाकर्णपीयूषविप्रुट्सकृददनविधूतद्वन्द्वधर्मा विनष्टा ।
सपदि गृहकुटुम्ब दीनमुत्सृज्य दीना बहव इह विहङ्गा मिथुचर्यो चरन्ति ॥१८॥
वयमृतमिव जिह्मव्याहृत भ्रष्टाणा कुलिकरुतमिवाशा कृष्णवध्वो हरिण्य ।
ददृशुरसकृदेतत्तत्रसख्यस्यार्थीवसररुज उपमित्रिन् भण्यतामन्यवार्ता ॥१९॥
प्रियसख पुनरागा प्रेयसा प्रेषित किं वरय किमनुकन्धे माननीयोऽसि मेऽङ्ग ।
नयसि कथमिहास्मान् दुस्त्यजद्वन्द्वपार्श्वं सततमुरसि सौम्य श्रीर्वधू साकमास्ते ॥२०॥
अपि बत मधुपुर्यामर्यपुत्रोऽधुनाऽऽस्ते स्मरति स पितृगोहान् सौम्य बन्धूश्च गोपान् ।
क्वचिदपि स कथा नः किङ्करीणा गृणीते भुजमगुहसुगन्ध मूर्ध्न्यधास्यत् कदा नु ॥२१॥

श्रीशुक उवाच

अयोद्वो निशम्यैव कृष्णदर्शनलालसा । सान्त्वयन् प्रियसदृशैर्गोपीरिदमभाषत ॥२२॥

उद्धव उवाच

अहो यूयं स पूर्णार्या भवत्यो लोकपूजिता । बाभ्रुदेवे भगवति यासामित्यर्पित मन ॥२३॥
दानमततपोहोमजपस्वाध्यापश्यमे । श्रेयोभिर्विविधैश्चान्यै कृष्णे भक्तिर्हि साध्यते ॥२४॥
भगवत्सुत्तमश्लोके

दिष्टया पुत्रान् पतीन् देहान् स्वजनान् भवनानि च । हित्वावृणीत यूय यत् कृष्णाख्य पुरुष परमूर्ख
सर्वात्मभावोऽधिकृतो भवतीनामधोक्षजे । विरहेण महाभागा महान् मेऽनुग्रह कृत ॥२७॥
श्रूयता प्रियः देशो भवतीना सुखावह । येमादायागतो भद्रा अह भर्तृ रक्षक ॥२८॥

श्रीभगवानुवाच

भवतीना वियोगो मे न हि सर्वात्मना क्वचित् । यया भूतानि भूतेषु ख वाय्वग्निजल मही ।

तथाह च मन प्राणभूतेन्द्रियगुणाश्रय ॥२९॥

आत्म वेवात्मनाऽऽत्मानं सृजे हम्पनुपालये । आत्ममायानुभावेन भूतेन्द्रियगुणात्मना ॥३०॥
आत्मा ज्ञानमय शुद्धोऽव्यतिरिक्तोऽगुणाश्रय । सुषुप्तिस्वप्नजाग्रद्विमायावृत्तिभिरीयते ॥३१॥
येनेन्द्रियायान् ध्यायेत् मृषा स्वप्नबहुलित । तत्रिरुद्ध्यादिन्द्रियाणि विनिद्र प्रत्यपद्यते ॥३२॥
एतदन्त समाप्तायो योग सात्त्विकमनीषिणाम् । त्यागस्तपो दम सत्यसमुद्रा ग इवापमा ॥३३॥
यत्त्वह भवतीना वै दूरे वर्ते प्रियो दृशाम् । मनसः सन्निकर्षार्थं मदनुष्ठानकाम्यया ॥३४॥
यया दूरचरं प्रेष्टे मन आविश्य वर्तते । स्त्रीणां च न तथा चेत् सकृद्वेष्टेऽधियोगे चरे ॥३५॥
मध्यावेत्य मनः कृत्स्न विमुक्ताशेषवृत्ति यत् । अनुसरन्त्यो मा नित्यमचिरान्मानुषैष्यय ॥३६॥
नामया क्रीडता रात्र्या वनेऽस्मिन् वन आस्थिता । अलम्बराशा कल्याण्यो माऽऽपुमद्वीर्यचि तया ॥

श्रीशुक उवाच

एव प्रियतमादिष्टमाकर्ण्यं प्रकथयित । ता ऊचुर्ब्रह्म प्रीतास्तत्सन्देशागतस्मृती ॥३८॥

गोप्य ऊचुः

दिष्टया हितो हत कथयन्नां सानुगोऽपकृत । दिष्टयाऽऽत्मे लब्धसर्वार्थं कुशल्यास्तेऽभ्युतोऽपुना ॥
क्वचिद्गदाग्रज सौम्य करोति पुरयोषितान् । प्रीतिं न क्षिण्वसमीदृहासोदरोष्ठगार्चित ॥४०॥
कथं रतिविशेषं प्रियश्च यरयोषितान् । नानुरध्येत् तदाकथैविभ्रमेऽनुमाजित ॥४१॥
अपि स्मरति न सधो गोवि द प्रस्तुते क्वचित् । गोष्ठोमध्ये पुरस्त्रीणां माम्या स्वैरकथान्तरे ॥४२॥

ता किं निशा स्मरति यासु तदा प्रियाभिन्दन्दावने कुमुदकुन्दशशाङ्करम्बे ।

रेम कणचरणनूपुररासगोष्ठनामस्माभिरीडितमनोऽशक्य कदाचित् ॥४३॥

अप्येष्यतीह दाशार्हस्तप्ता स्वकृतया शुचा । सजीवयन् नु नो गात्रं यथेन्द्रो वनमम्बुदै ॥४४॥
कस्मात् कृष्ण इहायाति प्राप्ताराज्यो हतास्ति । नरेन्द्रकन्या उद्राक्ष प्रातः सर्वमुद्दहृत ॥४५॥
किमस्माभिर्वनौकोभिरयाभिर्वा महात्मन । श्रीपतेरासकामस्य प्रियेताय कृतात्मन ॥४६॥
पर सोऽख्यं हि नैराश्य स्वैरिण्यप्याह पिङ्गल । तज्जानतीनां न कृष्णे तथाप्याशा दुरत्यया ॥४७॥
क्व उतसहत् सत्यकुमुदमश्लोकसनिदम् । अनिच्छतोऽपि यस्य श्रीरत्नाज प्यवत क्वचित् ४८
गरिच्छेकवनोद्देशा गावो वेणुरवा इमे । सङ्कषणवहायेन कृष्णेनाचरिता प्रभो ॥४९॥

पुन सारयति नन्दगोपमुत वत । धीनिकेतैस्तत्पदवैविस्तरु नैव शक्नुम ॥५०॥
 ललितयोदारहासलीलावलोकनै । माध्यागिरा द्रुतधिष कथयतविसरामहे ॥५१॥
 आय हे रमानाय प्रजनायार्तिनाशन । मयमुदर गोविन्द गोकुल वृजिनाणवात् ॥५२॥

श्रीशुक उवाच

त्ता कृष्णसन्देहैर्न्यपेतविरहज्वरा । उदयपूजयाश्चकुशात्वाऽऽत्मानमधोक्षजम् ॥५३॥
 शकतिचिन्मावान् गोपीना विनुदञ्छुच । कृष्णलीलाकथा गावन् रमयामास गोकुलम् ॥५४॥
 स्तयहानि नन्दस्य प्रजेष्वात्सीत् स उदव । प्रजौकषाक्षणप्रायाप्याधन् कृष्णस्य वार्तया ॥५५॥
 दनगिरिद्रो गीर्वाधन् कुसुमितान् द्रुमान् । कृष्णसस्मारयन् रेमे हरिदासो नजौकषाम् ॥५६॥
 वमादि गोपीना वृष्णावेयात्मविह्वलम् । उदव परमप्रीतस्ता नमस्यन्निद जगौ ॥५७॥

एता पर तनुभृतो भुवि गोपवध्वो गोविन्द एव निखिलात्मनि रुढभावा ।
 वाञ्छन्ति यद् भवभियो मुनयो यय च किं ब्रह्मजन्मभिरनन्तकथारसस्य ॥५८॥
 केमा स्त्रियो वनचरीन्वभिचारदुष्टा वृष्णे क चैप परमात्मनि रुढभाव ।
 नन्वीश्वरोऽनुभजतोऽविदुषोऽपि साक्षाच्छ्रेयस्तनोत्प्यगदराज इवोपयुक्त ॥५९॥
 नाय धियोऽङ्ग उ नितान्तरते प्रसाद स्वयोपिता नलिनगन्धरुचा मुतोऽन्या ।
 रासोत्सवेऽस्य भुजदण्डगृहीतकण्ठलब्धादिषा य उदगाद् प्रजबल्लवीनाम् ॥६०॥
 आसामहो चरणरेणुजुषामह स्या वृन्दावने किमपि गुल्मलतौपधीनाम् ।
 या दुस्त्यज स्वजनमार्यपय च हित्वा मेजुर्मुकुन्दपदवा श्रुतिमिर्विमृश्याम् ॥६१॥
 या वै भियार्चितमजादिभिरासकामैर्योगेश्वरैरपि यदात्मनि रासगोष्ठ्याम् ।
 कृष्णस्य तद् भगवतश्चरणारविन्द न्यस्त स्तनेषु विजड् परिरम्य तापम् ॥६२॥
 नन्दब्रजस्त्रीणा पादरेणुमभीक्ष्ण्य । यासा हरिकयोद्वीत पुनाति भुवनत्रयम् ॥६३॥

श्रीशुक उवाच

प्रय गोपीरनुज्ञाप्य यशोदा नन्दमेव च । गोपानामन्य दादाक्षोयात्पनाकुरुहेरयम् ॥६४॥
 निर्गत समासाद्य नानोपायनपाणय । नन्दादयोऽनुरागेण प्रावोचन्नभुलोचना ॥६५॥
 मनसो वृत्तयो न स्यु कृष्णपादाम्बुजाश्रया । वाचोऽभिधायिनीन्नाकायस्तत्प्रहणादिषु ॥६६॥
 कर्मभिभ्राम्यमाणाना यत्र क्षापीश्वरेच्छया । मङ्गलाचरितैदानै रतिर्न कृष्ण ईश्वरे ॥६७॥
 एव सभाजितो गोपै कृष्णभक्त्या नराधिप । उदव पुनरागच्छ मथुरा कृष्णपालिताम् ॥६८॥
 कृष्णाय प्रणिपत्याह मत्सुद्रेक । वसुदेवाय रामाय राक्षे चोपायनायदात् ॥६९॥
 इति श्रीमद्भागवते दशमस्कन्धे अध्याय ४७

अथाष्टचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ विनाय भगवान् सर्वार्त्ता सर्वदर्शन । तैरन्ध्रया कामतप्ताया प्रियमिच्छन् गृहयौ ॥ १ ॥
महाहोपस्करेराद्य कामोपायोपबृंहितम् । मुक्तादामरताकामिर्वितानशयनासने ।

धूपे मुरभिभिर्दपि स्रगन्धैरपि मण्डितम् ॥ २ ॥

गृह तमायान्तमवेक्ष्य साऽऽसनात् सद्य समुत्थाय हि ज्ञातसम्भ्रमा ।
तयोपसङ्गम्य सखीभिरच्युत सभाजयामास सदासनादिभि ॥ ३ ॥
तयोदय साधु तयाभिपूजितो न्ययीददुर्व्यामभिमुख्य चासनम् ।
कृष्णोऽपि तूर्णं शयन महाधन विवेश लोकाचरितान्यनुमत ॥ ४ ॥
सा मञ्जनालेपदुक्कूलभूषणस्रगन्धताम्बूलसुषासवादिभि ।
प्रसाधितात्मोपवसर माधव समीढलीलोत्स्मितविभ्रमक्षितै ॥ ५ ॥
आहूय कान्ता नवसङ्गमहिषा निशङ्किता कङ्कणभूषिते करे ।
प्रगृह्य शय्यामधिवेश्य रामया रेमेऽनूत्पार्पणपुण्यलेशया ॥ ६ ॥
सानङ्गतसकुचयोदरसस्रयाश्नो जिघ्रन्त्यनन्तचरणेन रजो मृजन्ती ।
दोर्म्या स्नानान्तरगत परिरम्य कान्तमानन्दमूर्तिमजहादतिदीर्घतापम् ॥ ७ ॥

सैव कैवल्यनार्थं त प्राप्य दुष्प्रापमोक्षरम् । अङ्गरागार्पणेनाहो दुर्मगेदमयाचत ॥ ८ ॥
आहोष्यतामिह प्रेष्ठ दिनानि कतिचिन्मया । रमस्व नोत्सह त्यक्तु सङ्ग तेऽम्बुबद्देशण ॥ ९ ॥
तस्यै कामवर दत्त्वा मानयित्वा च मानद । सहोदयेन सर्वेश स्वधामागमदर्शितम् ॥ १० ॥
दुराराध्य समाराध्य विष्णु सर्वेश्वरेश्वरम् । यो वृणीते मनोप्राप्तमसत्त्वात् कुमनीष्यसौ ॥ ११ ॥
अमूरमवन कृष्ण सहस्रमोदय प्रभु । किञ्चिद्विधीर्धन्यन् प्रागादमूरप्रियकाम्यया ॥ १२ ॥
स सान्नरवरश्रेष्ठानाराद् वीक्ष्य स्ववाचवान् । प्रत्युत्थाय प्रमुदित परिष्वज्याम्यनदत ॥ १३ ॥
ननाम कृष्ण राम च स तैरप्यभिवादित । पूजयामास विधिवत् कृतावनपरिग्रहान् ॥ १४ ॥
पादावनेजनीरक्तो वारयञ्छिरसा नृप । अहणेनाम्यरैर्दिव्यैर्गन्धसम्भूषणोत्तमै ॥ १५ ॥
अर्चित्वा शिरसाऽऽन्य पादावङ्गगतौ मृजन् । प्रभयावनतोऽमूर कृष्णरामावभाषत ॥ १६ ॥
दिष्टया पायो ह्यसौ सानुगो वामिद कुलम् । भवद्भ्यामुदयुत कृच्छ्राद् दुरन्ताच्च समेषितम् १७
सुना प्रवानपुरुषो जगद्देव जगम्यौ । भवद्भ्या न विना किञ्चित् परमस्ति न चापरम् १८
आमसुष्टमिद विश्वमन्त्राविष्य न्यशक्तिभि । ईयते बहुधा ब्रह्मन् भुतप्रत्यक्षगोचरम् ॥ १९ ॥

यथा हि भूतेषु चराचरेषु महादयो योनिषु भान्ति नाना ।
एव भवान् केवल आत्मयोनिध्यात्माऽऽजमतन्त्रो बहुधा विभाति ॥२०॥
सजस्यपो लुम्पसि पासि विश्वं रजस्तम सत्त्वगुणै स्वशक्तिभि ।
न बध्यसे तद्गुणकर्मभिर्वा ज्ञानात्मनस्तं क च बध्यहेतु ॥२१॥
देशानुपाधेरनिरूपितत्वाद् भवो न साध्यात्र भिदाऽऽत्मन स्यात् ।
अतो न बध्यस्तव नैव मोक्ष स्याता निकामस्त्वयि नोऽविवेक ॥२२॥
त्वयोदितोऽयं जगतो हिताय यदा यदा भेदपथ पुराण ।
बाध्येत पाखण्ड्यधैरसद्भिस्तदा भवान् सत्त्वगुण विभर्ति ॥२३॥
स त्व प्रभोऽयं बभूवदेवगृहेऽवतीर्णं स्वाशेन भारमपनेतुमिहासि भूमे ।
अशौहिणीशतवधेन सुरेतराशराशममुष्य च कुलस्य यशो वितन्वन् ॥२४॥
अघेश नो वसतप खलु भूरिभागा यं सवदेवपितृभूतनृदेवमूर्ति ।
यरादशौचसलिल त्रिजगत् पुनाति स त्व जगद्गुरुरधोक्षजया प्रविष्ट ॥२५॥
क पण्डितस्त्वदपर शरण समीयाद् भक्तप्रियाहतांगिर मुह्यद् कृतज्ञात् ।
सर्वान् ददाति सुहृदो मज्जतोऽभिक्रामानात्मानमप्युपचयापचयौ न यस्या ॥२६॥
दिष्ट्या जनार्दन भवानिह न प्रतीतो योगेश्वरैरपि दुरापगति सुरेशै ।
छिन्त्यागु न मुतकलप्रघनात्तगेहदेहादिमोहरघना भवदीयमायाम् ॥२७॥

श्रीशुक उवाच

इत्यर्चितं सस्तुतश्च भक्तेन भगवान् हरि । अकूरसस्मित प्राह गीर्भिं समोहयन्निव ॥२८॥

श्रीभगवानुवाच

त्वनो गुरुः पितृव्यश्च श्लाघ्यो बन्धुश्च नित्यदा । वयस्तु रक्षया पोष्याश्च अनुकम्प्या प्रजाहि व २९
भवद्विधा महाभागा निषण्वा अर्हसत्तमा । भ्रेयस्कामैर्नृभिर्नित्य देवा स्वार्थान साधव ॥३०॥
न ह्यभयानितीर्थानि न देवामृच्छिलामया । ते पुनन्त्युक्कालेन दर्शनादेव साधव ॥३१॥
स भवान् सुहृदा वेन भ्रेयान्त्रेयश्चक्षीपया । जिज्ञासार्थं पाण्डवाना गच्छस्व त्व गजाढ्यम् ॥३२॥
पितर्युपरते बाला सह मात्रा मुदु रिता । आनीता स्वपुर राशा वस त इति शुधुम् ॥३३॥
तेषु राजाभिवकापुत्रो भ्रातृपुत्रेषु दीनधी । समो न वर्तते नून दुष्पुत्रवशगोऽन्वहक् ॥३४॥
गच्छ जानीहि तद्बृत्तमधुना साव्वसाधु वा । विज्ञाय तद् विधास्यामो यथा श सुहृदा भवेत् ॥३५॥
इत्यकूर समादिस्य भगवान् हरिरीश्वरः । सङ्कर्षणोद्ववाभ्या वै तत स्वभवन ययौ ॥३६॥
एषि श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्षा संहितायां दशमस्कन्धे पूर्वार्धे अष्टचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

अथैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

स गता हास्तिनपुर पौरवेन्द्रयशोऽङ्कितम् । ददर्शतत्राम्रिकेयभीष्मविदुर पृथाम् ॥ १ ॥
 महपुत्र च बाह्लीक भारद्वाज सगौतमम् । कर्णसुयोधनद्रौणिपाण्डवान् सुहृदोऽपरान् ॥ २ ॥
 यथावदुपसङ्गम्य बहुभिर्गादिनीसुत । सपृष्टस्तैः सुहृद्भार्ता स्वयचापृच्छदव्ययम् ॥ ३ ॥
 उवाच कतिचिन्मासान् राज्ञो वृत्तविविक्तमा । दृष्ट्वा प्रजसालस्यारस्यललस्य दानुवर्तिन ॥ ४ ॥
 तेज ओजो बल वीर्य प्रश्रयादींश्च सतृणान् । प्रजानुराग पार्थेयु न सहद्विभ्रिकीर्षितम् ॥ ५ ॥
 इत च धार्तराष्ट्रैर्यद् गरदानाद्यपेक्षलम् । आचख्यौ सर्वमेवासमै पृथा विदुर एव च ॥ ६ ॥
 पृथा तु भ्रातर प्रातमक्रूरमुपसृत्य तम् । उवाच जमनिलय स्मरन्त्यश्रुवलेक्षणा ॥ ७ ॥
 अपि स्मरन्ति न सौम्य पितरौ भ्रातरश्च म । भगि यो भ्रातृपुत्राश्च जामय सख्य एव च ॥ ८ ॥
 भ्रात्रेयो भगवान् कृष्ण शरण्यो भक्तवत्सल । पितृष्यसेयान् स्मरति रामश्चाश्रुदेक्षणा ॥ ९ ॥
 सापन्नमध्ये शोचन्ती वृकाणा हरिणीमिव । सात्त्वयिष्मति मावाक्ये पितृहीनाश्च बालकान् १० ॥
 कृष्णकृष्णमहायोगिन् विश्वात्मन् विश्वभावन । प्रपन्ना पाहि गोविन्द शिशुभिश्चावसीदतीम् ॥ ११ ॥
 नान्यत्तव पदाम्भोजात् पश्यामि शरणचरणाम् । विभ्यता मृत्युससारदीश्वरस्थापवर्गिकात् ॥ १२ ॥
 नम कृष्णाय गुह्याय ब्रह्मणे परमात्मने । योगेश्वराय योगाय त्वामह शरण गता ॥ १३ ॥

श्रीशुक उवाच

इत्यनुस्मृत्य स्वजन कृष्ण च जगदीश्वरम् । प्रारुदद्दुःखिता राजन् भवता प्रपितामही ॥ १४ ॥
 समदुःखसुखोऽक्रूरो विदुरश्च महावशा । सान्त्वयामासतु कुन्तातत्पुत्रोत्तिष्ठेत्तुभि ॥ १५ ॥
 यास्यन् राजानमभ्येत्य विपम पुत्रलालसम् । अवदत् सुहृदामध्ये बहुभि सौहृदोदितम् ॥ १६ ॥

अनुर उवाच

भो भो वैचित्रवीर्य त्व कुरुणा कीर्तिवधन । भ्रातर्युपरते पाण्डवधुनाऽऽसनमास्थित ॥ १७ ॥
 धर्मेण पालयन्तुर्गौ प्रजा शीलेन रञ्जयन् । वर्तमान सम स्वेपु श्रेयाः कीर्तिमवाप्स्यसि ॥ १८ ॥
 अयया त्वाचरैर्होके गर्हितो यास्यसे क्षम । तस्मात् समत्वे वर्तस्व पाण्डवेष्वात्मजेषु च ॥ १९ ॥
 नेह चात्यन्तसवास किञ्चित् केनचित् सह । राजन् स्वेनापि देहेन किमु जायात्मजादिभि ॥ २० ॥
 एक प्रसूयते जतुरेक एव प्रलीयते । एकोऽनुसुहृदोऽसुहृदमेक एव च दुष्कृतम् ॥ २१ ॥
 अधर्मावचित वित्त इरन्त्ययेऽल्यमेधस । सम्भोजनीयापदेशैर्जलानीष जलौकस ॥ २२ ॥
 पुष्पाति यानधर्मेण स्वबुद्ध्या तमपण्डितम् । तेऽहृत्वार्य प्रहिण्वन्ति प्राणाराय सुतादय ॥ २३ ॥
 स्वयं किस्विपमादाय तैस्त्यक्तो नार्थकोविद । असिद्धार्थो विशत्यध स्वधर्मविमुखस्तम ॥ २४ ॥

तस्मात्लोकमिमं राजन् स्वप्नमायामनोरयम् । वीक्ष्यायम्यात्मनाऽऽत्मानं समं शान्तो भव प्रभो ॥२५॥

धृतराष्ट्र उवाच

यथा वदति कल्याणीं वाचं दानपते भवान् । तथानया न वृष्यामि मायं प्राप्य यथा मृतम् ॥२६॥

तथापि सुदृता सौम्य हृदि न स्वीयते चले । पुत्रानुरागविपमे विद्युत् सौदामनी यथा ॥२७॥

ईश्वरस्य विधिं को न विधुनोत्यन्यथा पुमान् । भूमेर्भारवताराय योऽवतीर्णो यदो कुले ॥२८॥

यो दुर्विमर्शपथया निजमाययेद सृष्टा गुणान् विभजते तदनुप्रविष्ट ।

तस्मै नमो दुरवबोधविहारतन्त्रसंसारचक्रगतये परमेश्वराय ॥२९॥

श्रीशुक उवाच

इत्यभिप्रेत्य नृपतेरभिप्रायं स यादव । बुद्धिं समनुशात पुनर्यदुपुरीमगात् ॥३०॥

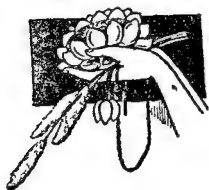
ग्रथसं रामकृष्णाम्या धृतराष्ट्रविचेष्टितम् । पाण्डवान् प्रति कौरव्य यदर्थं प्रेषितं स्वयम् ॥३१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वैयासिक्यामष्टादशसाहस्र्यां पारमहन्स्यां संहितायां दशमस्कन्धे पूर्वार्धे
पञ्चोत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

इति दशमस्कन्धपूर्वार्धः समाप्तः

हरि ॐ तत्सत्

ॐ श्रीपरमात्मने नमः

श्रीमद्भागवतम्

दशमस्कन्धः

(उत्तरार्द्धः)

अथ पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

भक्तिं प्राप्तिञ्च कस्यस्य महिष्यौ भरतर्षभ । मृते भर्तारि दुःखार्ते ईयन्तु स्म पितृर्गृहान् ॥ १ ॥
पित्रे मगधराजाय जरासन्धाय दुःखिते । वेदयाज्ञक्रतुः सर्वमात्मवैषम्यकारणम् ॥ २ ॥
स तदप्रियमाकर्ण्य शोकामर्षयुतो नृप । अयादवीं महीं कर्तुं चक्रे परममुद्यमम् ॥ ३ ॥
अशौहिणीभिर्विशत्या सिन्धुभिश्चापि सवृत् । यदुराजधानीं मयुरान्यदणत् सर्वतोदिशम् ॥ ४ ॥
निरीक्ष्य सद्रुलः कृष्ण उद्वेलमिव सागरम् । स्वपुरं तेन सदृशं स्वजनं च मयाकुरुम् ॥ ५ ॥
चिन्तयामास भगवान् हरिं कारणमानुषम् । तद्देशकालानुगुणं स्वावतारप्रयोजनम् ॥ ६ ॥
हनिष्यामि बलं ह्येतद् भुवि भारं समाहितम् । मागधेन समानीतं वन्द्यानां सर्वभूषणम् ॥ ७ ॥
अशौहिणीभिः सख्यातं भट्टाश्वरथकुञ्जरैः । मागधस्तु न हन्तव्यो भूय वर्तावलोद्यमम् ॥ ८ ॥
एतदर्थोऽवतारोऽयं भूभारहरणाय मे । सरक्षणाय साधूनां कृतोऽयेषा वधाय च ॥ ९ ॥
अन्योऽपि धर्मरक्षायै देहं सन्नियते मया । विरामायान्पथमस्य काले प्रसवतं क्वचित् ॥ १० ॥
एव भ्यायति गोविन्द आकाशात् सूर्यवर्चसो । रथावुपस्थितौ सद्यः सद्यो सपरिच्छदौ ॥ ११ ॥
आयुधानि च दिव्यानि पुराणानि यदृच्छया । दृष्ट्वा तानि हृषीकेश सङ्कर्षणमथाब्रवीत् ॥ १२ ॥
पश्यामि व्यसनं प्राप्तं यदूनां त्वावता प्रभो । एष ते रथ आयातो दयितान्यायुधानि च ॥ १३ ॥
यानमास्यामि जह्येतद् व्यसनात् स्वान् समुद्धर । एतदर्थं हि नो जन्म साधूनामीश शर्मकृत् ॥ १४ ॥
त्रयोविंशत्यनीकाख्यं भूमेर्भारमपाकुरु । एव सम्मन्त्र्य दाशार्हो दधितो रथिनो पुरात् ॥ १५ ॥
निजगमन्तु स्वायुषाढ्यौ बलेनालीयसाऽऽवृत्तौ । शङ्खं दध्मौ विनिर्गत्य हरिर्दाककसारथि ॥ १६ ॥
ततोऽभूत् परसेन्यानां हृदि वित्रासवेषधुः । तावाह मागधो वीक्ष्य द्वे कृष्ण पुरुषाधम ॥ १७ ॥
न त्वया योद्धुमिच्छामि बालेनैवेन सज्जया । गुप्तेन हि त्वया मन्दं न योत्स्ये याहि बन्धुहन् ॥ १८ ॥
तव राम यदि श्रद्धा युष्यस्व धैर्यमुद्वह । हित्वा वा मच्छरैरिष्टन्नं देहं स्वर्गो हि मा जहि ॥ १९ ॥

श्रीभगवानुवाच

न वै शूरा विकथ्यन्ते दर्शयन्त्येव पौरुषम् । न गृहीमो वचो राजन्नातुरस्य मुमुर्षत ॥२०॥

श्रीशुक उवाच

जरासुतस्तावभिसृज्य माधवो महाबलौघेन बलीयसाऽऽवृणोत् ।
 सधैर्ययानध्वजवाजिसारथी सूर्यान्लौ वायुरिवाभ्ररेणुभि ॥ २१ ॥
 मुपर्णतालज्वजचिह्नितौ रथावलक्षयन्त्यो हरिरामयोर्मृधे ।
 क्षिय पुराशालकहर्म्यगोपुर समाभिता समुमुद्गु गुचार्दिता ॥ २२ ॥
 हरि परानीकपयोमुचा मुहु शिलीमुखान्सुखणवर्षपोदितम् ।
 स्वमेन्यमालोक्य सुरासुरार्चित व्यस्फूर्जयन्छाङ्गशरासनोत्तमम् ॥ २३ ॥
 गृह्णन् निपङ्गादय सन्दधन्छरान् विकृष्य मुञ्चन्श्चितवाणपूगान् ।
 निघ्नन् रथान् कुञ्जरवाजिपत्नीन् निरन्तर यद्वदलतचक्रम् ॥ २४ ॥
 निर्भिन्नकुम्भा करिणो निपेतुरनेकशोऽश्वा शरवृक्षणरघरा ।
 रथा हताश्वध्वजसूतनायका पदातयदिष्टप्रभुजोरुक्कन्वरा ॥ २५ ॥
 शठिद्यमानद्विपदेभवाजिनामप्रप्रसृता द्यतशोऽसृगापगा ।
 भुजादय पूरुषधीर्षकच्छपा हतद्विपद्रीपहयप्रहाकुला ॥ २६ ॥
 करोरुमीना नरकेशशैबला धनुस्तरङ्गायुधगुल्मसङ्कुला ।
 अन्दुरिकावर्तभयानका महामणिप्रवेकाभरणा मधर्गरा ॥ २७ ॥
 प्रवर्तिता भीरुभयावहा मृधे मनस्विना हर्षकरी परस्परम् ।
 विनिप्रतारीन् मुसलेन दुर्मदान् सकपणेनापरिमयतेजसा ॥ २८ ॥
 मल तदश्चार्णवदुर्गभैरव दुरन्तपार मगधेन्द्रपालितम् ।
 क्षय प्रणीत वसुदेवपुत्रयोर्विक्रीडित तज्जगदीशयो परम् ॥ २९ ॥
 स्थित्युद्भवात् भुवनत्रयस्य य समीहतेऽनन्तरगुण स्वलीलया ।

न तस्य चित् परपक्षनिग्रहस्तथापि मर्त्यानुविधस्य वर्ण्यते ॥ ३० ॥

जग्राह विरध रामा जरासन्ध महाबलम् । इतानीकायशिशानु सिंह सिंहमिवौजसा ॥ ३१ ॥
 बध्यमान हताराति पाशशौर्यमाणुषैः । वारयामास गोविन्दस्तेन कायचिकीर्षया ॥ ३२ ॥
 स मुक्तो लोकनाथाभ्या व्रीडितो वीरसम्मत् । तपसे कृतसङ्कल्पो वारित पयि राजभि ॥ ३३ ॥
 याच्यै पवित्रार्थपदेर्नयने प्राकृतैरपि । स्वकर्मबन्धप्राप्तोऽयं यदुभिस्ते पराभव ॥ ३४ ॥
 हतेषु सर्वानोकेषु नृपो बाहद्वयस्तदा । उपेक्षितो भगवता मगधान् दुमना ययौ ॥ ३५ ॥
 निस्तीर्णारिवार्णव । विकीर्यमाण कुसुमैस्त्रिदशैरनुमोदित ॥ ३६ ॥

मायुरैरुपसन्नम्य विज्वरैर्मुदितात्मभि । उपगीयमानविजय सत्तमागधवर्दिभि ॥३७॥
 शङ्खदुन्दुभयो नेदुर्भेरीतृर्थाप्यनेकश । वीणावेणुमृदङ्गानि पुरं प्रविशति प्रभो ॥३८॥
 तित्कमार्गो हृष्टजना पताकाभिरलङ्कृताम् । निर्घुंष्टा ब्रह्मघोषेण कीतुकाग्रद्वतोरणाम् ॥३९॥
 निचीयमानो नारीभिर्माल्यदम्बस्रताङ्कुरै । निरीक्ष्यमाण सस्नेहप्रीत्युत्कलितलोचनै ॥४०॥
 आयोधनगत यित्तमनन्त वीरभूषणम् । यदुराजाय तत् सर्वमाहृत प्रादिशत् प्रभु ॥४१॥
 एव सप्तदशकृत्वस्तावत्यधोहिनीनल । युयुधे मागधो राजा यदुभि कृष्णपालितै ॥४२॥
 अश्विण्वस्तद्वल सर्वं वृष्णय कृष्णतेजसा । इतेषु स्वेध्वनीकेषु त्यक्तोऽयादरिभिर्गृप ॥४३॥
 अष्टादशमसम्रामे आगामिनि तदन्तरा । नारदप्रेषितो वीरो यवन प्रत्यहश्यत ॥४४॥
 करोष मधुरामेत्य तिसृभिर्लेच्छकोटिभि । नृलोके चाप्रतिद्वन्द्वो वृष्णीञ्छ्रुत्वाऽऽत्मसमिमतान् ४५
 त दृष्ट्वाचिन्तयत् कृष्ण सङ्कर्षणसहायवान् । अहो यदूना वृजिन प्राप्तं ह्युभयतो महत् ॥४६॥
 यवनोऽय निरुन्धेऽस्मानय ताव महामल । मागधोऽप्यय वा श्वो वा परश्वो वाऽऽगमिष्यति ४७
 आवयोर्युध्यतोरस्य यथागन्ता जरासुत । बन्धून् यधिष्यत्ययवा नेष्यते स्वपुर बली ॥४८॥
 तस्मादश विधास्यामो दुर्गं द्विपददुर्गमम् । तत्र शतीन् समाधाय यवन घातयामहे ॥४९॥
 इति समन्वय भगवान् दुर्गं द्वादशयोजनम् । अत समुद्रे नगरं कृत्वाऽनृतमचीकरत् ॥५०॥
 दृश्यते यत्र हि त्वाष्ट्रं विशान शिल्पनैपुणम् । रथ्याचत्वरवीथीभिर्ययावास्तु विनिर्मितम् ॥५१॥
 मुरदुमलतोद्यानविचित्रोपवनान्वितम् । हेमशृङ्गैर्दिविस्मृग्भि स्पाटिकाद्यालगोपुरैः ॥५२॥
 राजतारकुटे कोष्ठैर्हेमकुम्भैरलङ्कृतै । रत्नकूटैर्गृहैर्हेमैर्महामरकतखले ॥५३॥
 वास्तोष्पतीना च गृहैर्वलभीभिश्च निर्मितम् । चातुर्वर्ण्यजनाकीर्णं यदुदेवशूलसत् ॥५४॥
 सुधर्मो पारिजात च महेन्द्र प्राहिणोद्वरे । यत्र चावस्थितो मर्त्यो मर्त्यघर्मेन युज्यते ॥५५॥
 श्यामैककणान् वरुणो ह्याञ्जुक्लान् मनोजवान् । अष्टौ निधिपति कोशान् लोकपालो निजोदयान् ५६
 यद् यद् भगवता दत्तमाधिपत्य स्वसिद्धये । सर्वं प्रथर्ययामातुर्हरी भूमिगते नृप ॥५७॥
 तत्र योगप्रभावेण नीत्वा सर्वजन हरि । प्रजापालेन रामेण कृष्ण समनुमित्रित ।

निजगाम पुरद्वारात् पद्ममाली निरायुध ॥ ५८ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे दुर्गनिवेशनं नाम पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

अथैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीगुक उवाच

त विलोक्य विनिश्चान्तमुजिह्वानमिवोदुपम् । दर्शनीयतमं श्याम पीतकौशेयवाससम् ॥ १ ॥

श्रीवत्सवक्षस १९७ । तत्रातीतजनार्जितं ननकृत्वाऽणेषणम् ॥ २ ॥

नित्यप्रशुद्धित श्रीमातुक्पोल शुचिस्मितम् । मुखारविन्दविभ्राणस्फुर मकरकुण्डलम् ॥ ३ ॥
 वामुदेवो ह्यपमिति पुमान्श्रीवत्सलान्छन । चतुर्भुजोऽरविन्ददासो धनमात्यतिसुन्दर ॥ ४ ॥
 लक्षणैर्नारदप्रोक्तैर्नान्यो भवितुमर्हति । निरामुघक्षलन्पद्मयायोत्सेऽनेन निरामुघ ॥ ५ ॥
 इति निश्चित्य यवन प्राद्रवन्त पराङ्मुखम् । अन्वभावजिघृक्षुस्त दुरापमपि योगिनान् ॥ ६ ॥
 हस्तप्राप्तमिवात्मान हरिणा स पदे पदे । नीतो दर्शयता दूर यवनेशोऽद्रिक्न्दरम् ॥ ७ ॥
 पलायन यदुकुल जातस्य तव नोचितम् । इति क्षिन्ननुगतो नैन प्रापाद्वागुम् ॥ ८ ॥
 एव क्षितोऽपि भगवान् प्राविशद्गिरिकन्दरम् । सोऽपि प्रविष्टस्तत्रान्य शयान ददृशे नरम् ॥ ९ ॥
 न वसौ दूरमानीय शेते मामिह साधुवत् । इति मत्वाभ्युत मूढस्तं पदा समताडयत् ॥ १० ॥
 स उत्थाय चिर सुप्त शनैश्चामीत्य लोचने । दिशो विलोक्यन् पादौ तमद्राष्ट्रीदक्षिणतम् ॥ ११ ॥
 स तावत्तस्य दृष्टस्य दृष्टिपातेन भारत । देहजेनाग्निना दग्धो भस्मसादभवत् क्षणात् ॥ १२ ॥

राजोवाच

को नाम स पुमान् ब्रह्मन् कस्य किं वीर एव च । कस्माद् गुहागत शिश्ये किते जायवनादन ॥ १३ ॥

श्रीशुक उवाच

स इन्वाकुकुले जातो माघातृतनवो महान् । मुचुकुन्द इति ख्यातो ब्रह्मण्य सत्यसङ्गर ॥ १४ ॥
 स याचित मुरगणैरि द्राघैरात्मरक्षणे । अमुरेभ्य परिश्रुतैस्त्रदृष्टा सोऽकरोच्चिरम् ॥ १५ ॥
 लब्ध्वा गुह्यं ते स्व पाल मुचुकुन्दमथाब्रुवन् । राजन् विरमता कृच्छ्राद् भवान् न परिपालनात् ॥ १६ ॥
 नरलोके परित्यज्य राज्य निहतकण्टकम् । अस्मान् पालयतो वीर कामास्ते सर्व उगृह्णता ॥ १७ ॥
 सुता महिष्यो भवतो शतयोऽमात्यमन्त्रिण । प्रजाधत्तुल्यकालीयानाधुना सन्तिकालिता ॥ १८ ॥
 बाला बलीयान् यलिना भगवानीश्वरोऽव्यय । प्रजा कालयतः प्रीडन् पशुपालो यथा पश्यन् ॥ १९ ॥
 वर कृणीध्व भद्रं ते श्रुते कैवल्यमद्य न । एक एवेश्वरस्तस्य भगवान् विष्णुरव्यय ॥ २० ॥
 एवमुक्त स वै देवानभिवन्द्य महायथा । अग्रविष्ट गुहाविष्टो निद्रया देवदत्तया ॥ २१ ॥
 स्वाप यात यस्तु मध्ये गोधपेत्त्वामचेतन । स त्वया दृष्टमानस्तु भस्मीभवतु तत्क्षणात् ॥ २२ ॥
 यवने भस्मसाद्रीते भगवान् सात्वत्सर्गभ । आत्मान दर्शयामास मुचुकुन्दाय धीमते ॥ २३ ॥
 तमालोक्य धनश्याम पीतकौशेयवाससम् । श्रीवत्सवक्षस भ्राजत्कौस्तुभेन विराजितम् ॥ २४ ॥
 चतुर्भुज रोचमान नैजयन्त्या च मालया । चारुप्रसनवदन स्फुर मकरकुण्डलम् ॥ २५ ॥
 प्रेङ्गणीय नृलोकस्य सानुरागस्मितक्षणम् । अपीच्यवयस मत्तमृगेन्द्रोदारविक्रमम् ॥ २६ ॥
 पर्यपृच्छन् महाबुद्धिस्तेजसा तस्य धर्षित । शङ्कित शनकै राजा दुर्धर्पमिव तेजसा ॥ २७ ॥

मुचुकुन्द उवाच

को भवानिह सम्प्राप्तो विपिने गिरिगह्वरे । पद्म्या पद्मपलाशान्या विचरस्युरुकण्टके ॥ २८ ॥

किंस्वित्तेजस्विना तेजो भगवान् वा विभावयुः । सूर्यं सोमो महेन्द्रो वा लोकपालोऽपरोऽपि वा ॥२९॥
मन्ये त्वा देवदेवाना त्रयाणा पुरुषर्षभम् । यद् वाधसे गुहाध्वान्तं प्रदीपं प्रभया यथा ॥३०॥
शुभ्रपतामव्यलोकमस्माकं नरपुङ्गव । स्वजन्म कर्म गोघ्नं वा कथ्यता यदि रोचते ॥३१॥
वयं तु पुरुषव्याम्र ऐस्वाका क्षत्रयधव । मुचुकुन्द इति प्रोक्तो यौवनाश्रात्मज प्रभो ॥३२॥
चिरप्रजागरभ्रान्तो निद्रयोपहृतेन्द्रिय । शयेऽस्मिन् विजने काम वेनाप्युत्थापितोऽधुना ॥३३॥
सोऽपि भस्मीकृतो नूनमात्मीयेनैव पाप्मना । अनन्तरं भवान्छीमान् लक्षितोऽभिप्रशतन ॥३४॥
तेजसा तेऽविपक्षेण भूरि द्रष्टुं न शक्नुम । इतो जसो महाभाग माननीयोऽसि देहिनाम् ॥३५॥
एव समापितो राजा भगवान् भूतभावनः । प्रत्याह प्रहसन् वाण्या मेघनादगभीरया ॥३६॥

श्रीभगवानुवाच

जन्मकर्माभिधानानि रुन्ति मेऽङ्ग सहस्रश । न शक्यन्तेऽनुसख्यातुमनन्तत्वान्मयापि हि ॥३७॥
कचिद् रजासि विममे पार्यिवान्पुरुजन्मभि । गुणकर्माभिधानानि न मे ज्ञानानि कर्हिचित् ॥३८॥
कालत्रयोपज्ञानि जन्मकर्माणि मे रूप । अनुक्रमन्तो नैवान्तं गच्छन्ति परमर्षय ॥३९॥
तथाप्यद्यतनान्यङ्गं शृणुष्व गदतो मम । विज्ञापितो विरिञ्चेन पुराह धर्मगुप्तये ।

भूमेर्भारयमाणानामसुराणा क्षयाय च ॥ ४० ॥

अवतीर्णो यदुकुले गृह आनकदुन्दुभे । वदन्ति वासुदेवेति वसुदेवसुत हि माम् ॥४१॥
कालनेमिर्हृत कस प्रलम्बायाश्च सर्वाक्षप । अयं च यवनो दम्घो राजस्ते तिग्मचक्षुषा ॥४२॥
सोऽहं तवानुग्रहार्थं गुह्यमेतामुपागत । प्रायितं प्रचुरं पूर्वं त्वयाह भक्तवत्सल ॥४३॥
वरान् वृणीष्व राजर्षे सर्वान् कामान् ददामि ते । मा प्रपन्नो जन कश्चिन्न भूयोऽर्हति शोचितुम् ॥४४॥

श्रीशुक उवाच

ह्युक्तस्तं प्रणम्याह मुचुकुन्दो मुदावित । श्रुत्वा नारायणं देवं गगवाक्यमनुसरन् ॥४५॥

मुचुकुन्द उवाच

विमोहितोऽयं जन ईश मायया त्वदीयया त्वा न भजत्यनर्थदृक् ।
सुखाय दुःखप्रभवेषु सज्जते गृहेषु योपित् पुरुषश्च वक्षित ॥ ४६ ॥
लब्ध्वा जनो दुर्लभमत्र मानुषं कथञ्चिदव्यङ्गमयज्जतोऽनप ।
पादारविन्दं न भजत्यसन्मतिर्यश्नन् रूपे पतितो यथा पशु ॥ ४७ ॥
ममैव कालोऽजित निष्कलो गतो राज्यश्रियोन्नद्धमदस्य भूपते ।
मर्त्यात्मबुद्धे सुतदारकीशभूष्वारुजमानस्य दुरन्तचिन्तया ॥ ४८ ॥
नैवे - न्नमे निरुद्धमानो नरदेव इत्यहम् ।
वृत्तो पर्यटस्त्वागणयन् सुदुर्मद ॥

प्रमत्तमुच्चैरितिकृत्यचिन्तया प्रवृद्धलोभ विषयेषु लालसम् ।
 त्वमप्रमत्त सहस्राभिपद्यसे क्षुल्लेष्टिहानोऽदिरियालुमन्तक ॥ ५० ॥
 पुरा रथैर्हमपरिवृत्तेश्वरन् मतङ्गजैवा नरदेवसशित ।
 स एव कालेन दुरत्ययेन ते कलेवरो विट्कुमिभस्ससशित ॥ ५१ ॥
 निर्जित्य दिक्चक्रमभूतविग्रहो वरासनस्य समराजवन्दित ।
 गृहेषु मैथुनसुप्तेषु योषिता क्रीडामृग पुरुष ईश नीयते ॥ ५२ ॥
 करोति कर्माणि तपस्मुनिष्ठितो निवृत्तभोगस्तदपेक्षया ददत् ।
 पुनश्च भूयेयमह स्वराडिति प्रवृद्धतपो न मुखाय कल्पते ॥ ५३ ॥
 भवापवर्गो भ्रमतो यदा भवेज्जनस्य तर्ह्यन्युत सत्समागम ।
 सत्सङ्गमो यर्हि तदैव उद्गतो परावरेणे त्वयि जायते मति ॥ ५४ ॥
 मन्ये गमानुग्रह इश ते कृतो राज्यानुबन्धापगमो यदृच्छया ।
 य प्रार्थ्यत साधुभिरेकचर्यया वन विविधद्विरखण्डभूमिषु ॥ ५५ ॥
 न कामयेऽन्य तव पादसेवनादकिञ्चनप्रार्थ्यतमाद् वर विभो ।
 आराध्य कस्त्वा ह्यरवगर्द हरे वृणीत आर्यो वरमात्मसन्धनम् ॥ ५६ ॥
 तस्माद् विमुज्ज्याशिष इश सर्वतो रजस्तम उत्तगुणानुबन्धना ।
 निरञ्जन निर्गुणमद्वय पर त्वा श्रुतिमात्र पुरुषं प्रजाम्यहम् ॥ ५७ ॥
 चिरमिह वृज्जितार्तस्तप्यमानोऽनुतापैरयितृपपडमित्रोऽलब्धशान्तिं कथञ्चित् ।
 दारणद समुपेतस्तत्पदान्ज परात्मनभयमृतमशोकं पाहि माऽऽपन्नमीश ॥ ५८ ॥

श्रीभगवानुवाच

सार्वभौम महाराज मतिस्तो विमलोक्तिता । वरै प्रलोभितस्यापि न कामैर्विदता यत ॥ ५९ ॥
 प्रलोभितो वरैर्यत्त्वमप्रमादाय विद्धि तत् । न धीमन्येकभक्तानामाशीर्मिर्मिद्यते कचित् ॥ ६० ॥
 मुञ्जानानाममत्ताना प्राणायामादिभिर्भन । अक्षीणवासन राजन् दृश्यते पुनरुत्थितम् ॥ ६१ ॥
 विचरस्व महीं काम मध्यावेगितमानस । अस्त्येव नित्यदा बुध्य भक्तिर्मध्यनपायिनी ॥ ६२ ॥
 धात्रधमास्तितो जन्तून् न्यवधीर्मृगयादिभि । समाहितस्तत्तपसा जह्यघ मदुपाश्रित ॥ ६३ ॥
 जन्मन्यनन्तरे राजन् सर्वभूतमुद्धतम् । भूत्वा द्विजवरस्त्व वै मामुपैष्यसि केवलम् ॥ ६४ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे मुनुस्मृत्युतिर्नानैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

अथ द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

कृष्णेनेश्वाकुनन्दन । त परिश्रम्य सन्नम्य निश्चक्राम गुहामुखात् । १ ।

स वीक्ष्य क्षुब्धकान् मर्त्यान् पशून् वीरुद्रनस्पतीन् । मत्वा कलियुगं प्राप्त जगाम दिशमुत्तराम् ॥२॥
 तप भद्रायुतो धीरो नि सद्गो मुक्तशय । समाधाय मन कृष्णो प्राविशद् गन्धमादनम् ॥ ३ ॥
 बदयाभममाशय नरनारायणालयम् । सर्वद्वन्द्वसह शान्तस्तपसाऽऽराधयद्गिरिम् ॥ ४ ॥
 भगवान् पुनरानज्य पुरीं यवनवेष्टिताम् । इत्वा भ्लेच्छबलनि येतदीय द्वाएका धनम् ॥ ५ ॥
 नीयमाने धने गोभिर्नृभिश्चाच्युतचोदितै । आजगाम जरासंधस्त्रयोविंशत्यनीकप ॥ ६ ॥
 विलोक्य वेगरभस रिपुसैन्यस्य माधवी । मनुष्यचेष्टामापन्नौ राजन् दुद्रुचतुर्दुतम् ॥ ७ ॥
 विहाय वित्त प्रचुरमभीतौ भीरुभीतवत् । पद्भ्या पद्मपलाशाभ्या चैरतुबहुयोजनम् ॥ ८ ॥
 पलायमानौ तौ दृष्ट्वा मागध प्रहसन् बली । अन्वधावद् रयानीकैरीशयोरप्रमाणवित् ॥ ९ ॥
 प्रद्रुत्य दूर सभ्रान्तौ वृद्धमारुहता गिरिम् । प्रवर्णणाख्य भगवान् नित्यदा यत्र वर्पति ॥१०॥
 गिरी निलीनावाजाय नाधिगम्य पद नृप । ददाह गिरिमेधोभि समन्तादग्निमुत्सृजन् ॥११॥
 तत उत्पत्य तरसा दह्यमानतटादुभौ । दशैक्योजनोत्तुल्लान्निपेततुरधो भुवि ॥१२॥
 अलक्ष्यमाणो रिपुणा सानुगं यदूत्तमौ । स्वपुर पुनरायातौ समुद्रपरिता नृप ॥१३॥
 सोऽपि दग्धाविति मृषा मन्वानो बलशेखरौ । बलमाकृष्य मुमहमगधान् भागधो ययौ ॥१४॥
 आनराधिपति श्रीमान् रैवतो रैवतीं मुताम् । ब्रह्मणा चोदित प्रादाद् बलायेति पुरोदितम् ॥१५॥
 भगवानपि गोविन्द उपयेमे कुरुद्वह । वैदर्भी भीष्मरमुता श्रियो मात्रा स्वयवरे ॥१६॥
 प्रमथ्य तरसा राज शाल्वादींश्चैत्रपथगान् । पश्यता सर्वलोकाना तार्क्ष्यपुत्र सुधामिव ॥१७॥

राजोवाच

भगवान् भीष्मरमुता रुक्मिणीं रुचिराननाम् । राक्षसेन विधानेन उपयेम इति श्रुतम् ॥१८॥
 भगवन् श्रोतुमिच्छामि कृष्णस्यामिततेजस । यया मागधशाल्वादीन् जित्वा कन्यामुपाहरत् ॥१९॥
 ब्रह्मन् कृष्णकया पुण्या माध्वीलोकमलापहा । को नु नृप्येत शृण्वान भुतशो नित्यनूतना ॥२०॥

श्रीशुक उवाच

राजाऽऽसीद् भीष्मको नाम विदर्भाधिपतिर्महान् । तस्य पञ्चाभवन् पुत्रा कन्येका च वरानना ॥२१॥
 रुक्म्यग्रजो रुक्मरथो रुक्मबाहुरनन्तर । रुक्मकेशो रुक्ममाली रुक्मिण्येषा स्वसा सती ॥२२॥
 सोऽनृत्य मुकुन्दस्य रूपवीर्यगुणश्रिय । गृहागतैर्गायमानास्त मेने सहस्र पतिम् ॥२३॥
 ता बुद्धिलक्ष्णौदार्यरूपशीलगुणाश्रयाम् । कृष्णश्च सहर्षा भार्यो समुद्रोद्भू मनो दधे ॥२४॥
 बन्धूनामिच्छता दातु कृष्णाम भगिनीं नृप । ततो निवार्य कृष्णद्विड् रुक्मी चैवममन्यत ॥२५॥
 तदवेत्यासितापाङ्गी वैदर्भी दुर्मना भृशम् । विचिन्त्यातं द्विज कञ्चित् कृष्णाय प्रादिणोद् द्रुतम् ॥
 द्वारका स समन्त्येत् ॥ अपश्यदाद्य पुरुषमासीन काञ्चनासने ।
 दृष्ट्वा ॥ उपवेश्यार्हयाब्रके यथाऽऽत्मान

त नुत्तवन्त विधातमुपगम्य सता गति । पाणिनाभिमूयन् पादावगमप्रसन्नमपृच्छत ॥२९॥
 कचिद् द्विजवरध्रेष्ठ धमस्ते वृद्धसम्मत् । वर्तते नातिकृच्छ्रेण सतुष्टमनस सदा ॥३०॥
 सतुष्टो यर्हि वर्तेत ब्राह्मणो येन केनचित् । अहीयमानः स्वाद् धर्मात् स ह्यस्याखिलकामधुक् ॥
 अथतुष्टोऽसकृत्सोकानामोत्पत्तिं सुरेश्वर । अकिञ्चनोऽपि सतुष्ट शेते सर्वान्नयिज्वर ॥३२॥
 विप्रान् स्वलाभसतुष्टान् साधून् भूतमुद्धतमान् । निरद्व्यङ्गारिण शान्तान् नमस्ये शिरसासकृत् ॥३३॥
 यच्चिद् व कुण्डलब्रह्मन् राजतो यस्य हि प्रजा । सुखं वसन्ति त्रिपये पात्यमाना समे प्रिय ॥३४॥
 यतस्त्वमागतो दुर्गे निस्तीर्येह यदिच्छया । सर्वे नो ब्रह्मगुह्यं चेत् किं कार्यं करचामते ॥३५॥
 एव उम्पृष्टसम्प्रभो ब्राह्मण परमेष्ठिना । लीलागृहीतदेहेन तस्मै सर्वमवर्णयत् ॥३६॥

रुक्मिण्युवाच

शुखा गुणान् भुवनमुन्दर शृण्वता ते निर्विश्य कणविवरैर्हरतोऽद्भुतायम् ।
 रूपं दृष्ट्वा दृष्टिमतामखिलाथलाभं स्वयन्त्युताविशति चित्तमपप्रपं मे ॥ ३७ ॥
 या त्वा मुकुन्द महती कुलशीलरूपविद्यावयोद्विषणधामभिरात्मतुल्यम् ।
 धीरा पतिं कुलवती न दृणीत कन्या काले नृसिंह नरलोकमनोऽभिरामम् ॥ ३८ ॥
 त मे भवान् खलु कृत पतिरङ्ग जायामात्मार्षितश्च भवतोऽत्र विमो विपेहि ।
 मा वीरभागमभिमर्शतु चैव आराद् गोमायुवन्मृगपतेर्नलिमम्बुजाक्ष ॥ ३९ ॥
 पूर्तेष्टदत्तनियमव्रतदेवविप्रगुर्वर्चनादिभिरल भगवान् परेश ।
 आराधितो यदि गदाम्रज एत्य पाणिं गृह्णातु मे न दमधोपसुतादयोऽन्ये ॥ ४० ॥
 श्रोमाविनि त्वमजितोद्गहने विदमान् गुप्त समेत्य पृतनापतिभिः परीत ।
 निमग्न्य चैद्यमगधेन्द्रबलं प्रसह्य मा राक्षसेन विधिनोद्गह वीर्यशुल्काम् ॥ ४१ ॥
 अन्त पुरान्तरचरीमनिहत्य बधूस्त्वामुद्गहे कयमिति प्रवदाम्युपायम् ।
 पूर्वैशुरस्ति महती कुलदेवि यात्रा यस्या बहिन्यवधूर्गिरिजासुपेयात् ॥ ४२ ॥
 यस्यादम्पिपङ्कजरजः क्षाननं महान्तो वाञ्छन्त्युमापतिरिवात्मतमोऽहल्ये ।
 यश्चाम्बुजाक्ष न लभेय भवत्प्रसादजह्यामयन् व्रतकृशाञ्चतज्जमभि स्यात् ॥ ४३ ॥

ब्राह्मण उवाच

इत्येते गुह्यसंदेशा यदुदेव मयाऽऽहृता । विमृश्य कर्तुं यच्चात्र श्रियता तदनन्तरम् ॥४४॥
 इति भीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे अक्षराधे रुक्मिण्युद्गहप्रस्तावे त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५२॥

अथ त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

वैदर्भ्यां स तु स देश निशम्य यदुनन्दन । प्रगृह्य पाणिना पाणिं प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ १ ॥

श्रीमगवानुवाच

हमपि तच्चित्तो निद्रा च न लभे निशि । वेदाह रुक्मिणा द्वेषान्ममोद्वाहो निवारित ॥ २ ॥

नविष्य उन्मथ्य राजन्यापसदान्मधे । मत्परामनवद्याङ्गीमेधसोऽग्निशिखामिव ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच

दर्शं च विशय रुक्मिण्या मधुसूदन । रय सयुज्यतामाशु दारुकेत्याह सारयिम् ॥ ४ ॥

चाक्षे शैव्यमुग्रोचमेधपुष्पबलाहकै । युक्त रयमुपानीय तस्यौ प्राञ्जलिरग्रत ॥ ५ ॥

ह्यस्यन्दन शौरिर्द्विजमारोप्य तूष्णै । आनत्तादिकरात्रेण विदभानगमद्वयै ॥ ६ ॥

स कुण्डिनपति पुत्रस्नेहवश गत । शिशुरालाय स्वा कन्या दास्यन् कर्माण्यकारयत् ७

सम्मृष्टसत्सिक्तमार्गरथ्याचतुष्पथम् । चित्रध्वजपताम्भिस्तोरणै समलङ्कृतम् ॥ ८ ॥

गधमाल्याभरणैर्विरजोऽम्बरभूषितै । शुष्ट स्त्रीपुरुषै श्रीमद्गृहैरगुरुधूपितै ॥ ९ ॥

नूदेवान् समम्यर्च्य विप्राश्च विधिवनूप । भोजयित्वा ययान्याय वाचयामास मङ्गलम् ॥ १० ॥

माता सुदती कन्या कृतकौतुकमङ्गलाम् । अहताशुरुयुग्मेन भूषिता भूषणोत्तमै ॥ ११ ॥

सामर्ग्यजुर्मन्त्रैर्वर्ध्वा रक्षा द्विजोत्तमा । पुरोहितोऽथवविद् वै जुहाव ग्रहशान्तये ॥ १२ ॥

ण्यरूप्यवासासि तिलाश्च गुडमिश्रितान् । प्रादाद् धेनूश्च विप्रेभ्यो राजा विधिविदा वर ॥ १३ ॥

चेदिपती राजा दमघोष सुताय वै । कारयामास मन्त्रज्ञै सर्वमभ्युदयोचितम् ॥ १४ ॥

न्युद्भिर्गङ्गानीकै स्यन्दनैर्हममालिभि । पत्त्यश्चसकुलै सैन्यै परीत कुण्डिन ययौ ॥ १५ ॥

वै विदमार्थिपति समभ्येत्याभिपूज्य च । निवेशयामास मुदा कल्पितान्यनिवेशने ॥ १६ ॥

शाल्वो जरासन्धो दन्तवक्रो विदूरथ । आजगमुश्चैवपक्षीया पौण्ड्रकाया सहस्रश ॥ १७ ॥

ण्यरामद्विधो यत्ता कन्या चैयाय साधितुम् । यद्यागत्य हरेत् कृष्णो रामाद्यैवदुर्भितम् ॥ १८ ॥

त्स्याम सहतास्तेन इति निश्चितमानसा । आजगमुर्भूभुज सर्वे समप्रबलवाहना ॥ १९ ॥

वैतद् भगवान् रामो विपक्षीयवृषोद्यमम् । कृष्ण चैक गत हर्तुं कन्या कलहशङ्कित ॥ २० ॥

जेन महता सार्धं भ्रातृस्नेहपरिप्लुत । त्वरित कुण्डिन प्रागाद् गजाश्वरथपत्तिभि ॥ २१ ॥

ष्मकन्या वरारोहा काङ्क्षन्त्यागमन हरे । प्रत्यापत्तिमपश्यन्ती द्विजस्याचिन्तयत्तदा ॥ २२ ॥

हो त्रियामान्तरित उद्वाहो मेऽलराधस । नागच्छत्यरवि दाक्षो नाह वेदम्यत्र कारणम् ।

सोऽपि नावततेऽद्यापि मत्सन्देशहरो द्विज ॥ २३ ॥

पि भयनवद्यात्मा दृष्ट्वा किञ्चिज्जगत्स्थितम् । मत्पाणिग्रहणे नून नायाति हि वृत्तोद्यम ॥ २४ ॥

र्भगाया न मे घाता नायु । देवी वा विमुक्ता गौरी रुद्राणी गिरिजा सती ॥

व चिन्तयती बाला । न्यमीलयत कालश नेत्रे चाश्रुक्लाकुले

व वन्वा प्रतीक्षन्त्या । वाम ऊर्ध्वजो नेत्रमक्षुरान् ।

अथ कृष्णविनिदिष्ट स एव द्विजसत्तम । अन्तःपुरचरा देवी राजपुत्री ददर्श ह ॥२८॥
 सा तः प्रहृण्वदनुमव्यप्राप्तमगतिं सती । आलस्यलक्षणाभिज्ञा समपृच्छञ्चुचिसिता ॥२९॥
 तस्या आवदयत् प्राप्तं शशसं यदनुन्दनम् । उक्तं च सत्यवचनमात्मोपनयनं प्रति ॥३०॥
 तन्मागतं समाज्ञाय वैदभा हृष्टमानसा । न पश्यन्ती द्वाद्यानाय प्रियमयज्जनाम सा ॥३१॥
 प्राप्नोतुत्या स्वदुहितुस्त्वाहमेक्षणात्सुको । अभ्ययात्तूर्यघोषेण रामकृणौ समहृणौ ॥३२॥
 मधुपर्कमुपानीय बाणसि विरजासि स । उपायनायभौष्टानि विधिवत् समपूजयत् ॥३३॥
 तयार्नवेशनं श्रीमदुपकल्प्य महामति । ससैययोः शानुगयोरातिप्य विदधे यथा ॥३४॥
 एष राजा समेताना यथावीर्यं यथावय । यथाबल यथावित्त सर्वं कामैः समहयत् ॥३५॥
 कृष्णमागतमाकण्य विदर्भपुरवासिन । जागत्य नेत्राञ्जलिमि पपुस्तन्मुखपङ्कजम् ॥३६॥
 अस्यैव भावा भवितुं रुक्मिण्यहतिं नापरा । असावप्यनवद्यात्मा भैक्ष्या समुचितं पति ॥३७॥
 किञ्चित् सुचरितं यन्नस्तेन तुष्टस्त्रिलोककृत् । अनुगृह्णातु गृह्णातु वैदर्भ्या पाणिमञ्चुतः ॥३८॥
 एव प्रेमकलाबद्धा वर्दति स्म परोक्षः । कन्या चान्तःपुरात् प्रागाद् भटैर्गुताम्बिकालयम् ३९
 पद्मना विनिर्यथो द्रष्टुं भगवता पादपङ्कजम् । सा चानुध्यायती सम्पद्मुकुन्दचरणाम्बुजम् ॥४०॥
 यतनाभ्रातृभिः सर्वैः सखीभिः परिवारिता । गुप्ता राजभटैः शूरैः सन्नद्धैरुद्यतायुधैः ।

मृदङ्गशङ्खपणवास्तूर्यमेवञ्च जग्निरे ॥ ४१ ॥

नानोरहारवलिभिवारमुख्या सहस्रशः । सगन्धवस्त्राभरणैर्द्विजपत्न्यः स्वरङ्गिता ॥४२॥
 गायतञ्च स्तवन्तश्च गायका वाद्यवादका । परिवार्यं कपू जग्मुः सतमागषर्षादिन ॥४३॥
 आषाद्य देवीसदनं धौतपादकराम्बुजा । उपस्पृश्य शुचिं शान्ताप्रविवेशाम्बिकान्तिकम् ॥४४॥
 ता ये प्रययसो बाला विधिवत् विप्रयोपितः । भवानीं वदयाञ्चतुर्भुवपतीं भवान्विताम् ॥४५॥
 नमस्ये त्वाम्बिकेऽभीक्ष्णं स्वसन्तानमुता शिवाम् । भूयात् पतिर्मे भगवान् कृष्णस्तदनुमोदताम् ॥४६॥
 अद्रिगच्छाक्षतेधूपैर्वासं सज्जात्यभूषणैः । नानोरहारवलिमि प्रदीपावलिमि पृथक् ॥४७॥
 विप्रस्त्रियः पतिमतीक्ष्णया तैः समपूजयत् । लवणापूपताम्बूलफण्डसूत्रपलेभुमि ॥४८॥
 तस्यै स्त्रियस्ता प्रददुः शोपा मुयुजुराशिप । ताम्यो देव्यै नमस्करो शोपा च जगदे वधू ॥४९॥
 मुनिमतमपत्यकत्वा निश्चक्रामाम्बिकाग्रहात् । प्रगृह्य पाणिना भृत्या रत्नमुद्रोपशोभिना ॥५०॥

ता देवमायामिव वीरमोहिनीं सुमण्यमा कुण्डलमण्डिताननाम् ।

श्यामा नितम्बार्षितशरमेखला व्यञ्जस्तनीं कुन्तलशङ्कितेक्ष्णाम् ॥ ५१ ॥

चुचिसिता बिम्बफलावरचुतिशोणायमानद्विजकुन्दकुङ्कुमलाम् ।

पदा चञ्चन्तीं कलहसगामिनीं । सिद्धकलानुपुरधामशोभिना ।

विलोक्य वीरा मुमुक्षुः समागता यशस्विनस्तत्कृतहृच्छयार्दिता ॥ ५२ ॥

या वीक्ष्य ते नृपतयस्तदुदारहासमीडाघलोकद्वतचेतस उज्जिताम्ना ।
 पेतु क्षितौ गजरथाश्वगताविमूढायानाच्छलेन हरयेऽर्पयतीं स्वशोभाम् ॥ ५३ ॥
 सैव शनैश्चलयतीं चलपद्मकोशौ प्राप्तिं तदा भगवत प्रसमीक्षमाणा ।
 उत्सार्यचामकरजैरलकानपाङ्गैः प्रातान् ह्रियैक्षतनृपान् ददृशेऽन्युतसा ॥ ५४ ॥
 ता रात्रयन्त्या रथमारुक्षतीं जहार कृष्णो द्विषता समीक्षताम् ।
 रथ समारोप्य सुपर्णलक्षण राजन्यचक्र परिभूय माधव ॥ ५५ ॥
 ततो ययौ रामपुरोगमै शनैः सुगालमभ्यादिव भागद्वदरि ॥ ५६ ॥
 त मानिन स्वाभिभव यश क्षय परे जरासन्धवशा न सेहिरे ।
 अशो धिगम्मान् यश आत्तधन्वना गोपैर्द्वैत केसरिणा मृगैरिव ॥ ५७ ॥

श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तराध्याये कृष्णगीहरण नाम त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अथ चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

शत सर्वे सुसरन्धा वाहानारुह्य दक्षिता । स्वे स्वेर्बलैः परिकृता अन्वीयुषृतकार्मुका ॥ १ ॥
 तानासत आलोक्य यादवानीकयूयपा । तस्थुस्तत्समुखा राजन् विस्फूर्ज्य स्वघनूपि ते ॥ २ ॥
 नभश्च गजरस्कन्धे रथोपरस्थे च कोविदा । मुमुचुः शरवर्षाणि मेघा अद्रिध्वपो यथा ॥ ३ ॥
 न्युरल शरासारैरुद्यत वीक्ष्य सुमध्यमा । समीक्ष्यैक्षतद्वक्त्रं भयविह्वललोचना ॥ ४ ॥
 नरस्य भगवानाह मां स्म भैर्वांमलोचने । विनङ्क्ष्वत्यधुनैवैतत्तावकैः शात्रव बलम् ॥ ५ ॥
 तत्र तद्विक्रमं वीरा गदसङ्कषणादयः । अमृष्यमाणा नाराचैर्जघ्नुर्हयगजानुरयान् ॥ ६ ॥
 पटु शिरासि रथिनामभिना गजिना भुवि । सङ्कुण्डलकिरीटानि सोष्णीपाणि च कोटिशः ॥ ७ ॥
 रत्ना सावित्रदेष्वासा करभा ऊरवोऽङ्गुल्यः । अश्वश्वतरनागोष्ठ्रखरमर्वाशिरासि च ॥ ८ ॥
 रत्नमानबलानीका वृष्णिभिजयकाङ्क्षिभिः । राजानो विमुखा जग्मुर्जरासचपुर सरा ॥ ९ ॥
 रत्नमानबलानीका वृष्णिभिजयकाङ्क्षिभिः । राजानो विमुखा जग्मुर्जरासचपुर सरा ॥ १० ॥
 विजुपाल समन्वेष्ट्य द्रुतदारमिबातुरम् । नष्टविष गतोत्साह शुष्यद्रदनमनुबन् ॥ ११ ॥
 भो भो पुरुषशार्दूल दौमनस्यमिदं त्यज । न प्रियाप्रिययो राजन् निष्ठा देदिषु इदयते ॥ १२ ॥
 यया दास्यमीयं योपिन्तुत्यते कुहकेच्छया । एयमीश्वरतन्त्रोऽयमीहते मुखदुःखयो ॥ १३ ॥
 शरीरः सप्तदशाहं वै सपुगानि पराजित । प्रयोविशतिभिः सैन्यैर्जिग्य एकमह परम् ॥ १४ ॥
 वषाप्यहं न शोचामि न प्रहृष्यामि कर्तुं चित् । कालेन देवयुक्तेन जानन् विद्रावित जगत् ॥ १५ ॥
 यधुनापि वयं सर्वे वीरयूयपयूयपा । पराजिता फल्युतन्त्रैर्यदुभिः कृष्णपालिते ॥ १६ ॥
 रिपवो जिग्युःपुना । तदा वयः । पुरम् । इतोऽपि पुनस्तेऽपि ययुः स्वस्व

क्वमी तु राक्षसोद्गाह कृष्णद्विद्वसहन् स्वमु । पृष्ठतोऽन्वगमत् कृष्णमक्षोहिण्या वृतो बली ॥१८॥
 क्वम्यमर्षी मुसरण्य शृण्वता सर्वभूमुजाम् । प्रतिजज्ञे महागर्हुर्दक्षित सशरासन ॥१९॥
 अहत्वा समरे कृष्णमप्रत्यूह्य च क्विमणीम् । कुण्डिनं न प्रवेक्ष्यामि सत्यमेतद् ब्रवीमिव ॥२०॥
 ह्युक्त्वा रथमारुह्य शरयि प्राह सत्वर । चोदयाश्चान्यत कृष्णस्तस्य मे समुगमवेत् ॥२१॥
 अत्राह निधितैर्बाणैर्गोपालस्य सुमुते । नेष्य वीर्यमद येन स्वसा मे प्रसभं हृता ॥२२॥
 विकल्पमान कुमतिरीश्वरस्याप्रमाणवित् । रथेनैकेन गोविन्द तिष्ठ तिष्ठेभ्यसाह्वयत् ॥२३॥
 धनुर्विकृष्य सुहृद जने कृष्ण त्रिभि शरै । आह चान क्षण तिष्ठ यदूना कुल्यासन ॥२४॥
 कुश यासि स्वशर मे मुपित्वा ध्वाह्वयदवि । हरिष्येऽद्य मद मन्द मायिन कूटयोर्विन ॥२५॥
 यावज्ज मे हतो बाणे शयीषा मुञ्च दारिकाम् । सयन् कृष्णो धनुर्विलत्वा पट्टभिर्विव्याध क्विमणम् ॥२६॥
 अष्टभिश्चतुरो वाशान् द्वाभ्या स्रुत ध्वज त्रिभि । स चान्यद् धनुरादाय कृष्ण विव्याध पञ्चभि ॥२७॥
 तैस्ताडिताः शरोधैस्तु चिच्छेद धनुरभ्युत । पुनरन्यदुपादत्त तदप्यच्छिनदध्यय ॥२८॥
 परिघ पट्टिश शूल चर्माढी शक्तिमरौ । यद्यदायुधमादत्त तत् सर्वेऽलोच्छिनदरि ॥२९॥
 ततो रथादवप्लव्य खड्गपाणिर्जिघासया । कृष्णमभ्यद्रवत् कुद्ध पतङ्ग इव पायकम् ॥३०॥
 तस्य चापतत खड्ग तिलशश्मर् चेषुभि । छित्वाहिमाददेतिग्मे क्विमण हन्तुमुद्यत ॥३१॥
 दृष्ट्वा भ्रातृवधोद्योगं क्विमणी भयविह्वल । पतित्वा पादयोर्भर्तुं रुगाच्च करुण सती ॥३२॥
 योगेश्वराग्रमेयात्मन् देवदय जगत्पते । हत्वा नार्हसि कल्याण भ्रातर मे महाभुज ॥३३॥

श्रीशुक उवाच

तया परित्रासविक्रमिताङ्गया शुचावशुष्य मुखरुद्धकण्ठया ।
 कातर्यविस्मसितहेममालया गृहीतपादः करुणो न्यवर्तत ॥ ३४ ॥
 चेलेन बद्ध्वा तमसाधुकारिण सदमभुक्केश प्रवपन् व्यरूपयत् ।
 तावममर्दु परसैयमद्भुत यदुपवीरा नलिनी यया गजा ॥ ३५ ॥
 कृष्णातिक्तमुपगम्य ददृशुस्तत्र क्विमणम् । तयाभूत हतप्राय दृष्ट्वा सङ्क्रपणो विभु ।
 विमुच्य बद्ध करुणो भगवान् कृष्णमब्रवीत् ॥ ३६ ॥
 अषाध्विद त्वया कृष्ण कृतमसज्जुगुप्सितम् । वपन स्मश्रुवेद्याना वैरूप्य सुहृदो वध ॥ ३७ ॥
 मैवास्मान् साध्यस्येथा भ्रातुर्वैरूप्यचिन्तया । सुलढु सतो न चान्योऽस्ति यत स्वकृतमुरुपुमान् ॥ ३८ ॥
 यधुर्वधाईदोयोऽपि न यवोर्बधमर्हति । त्याज्य स्वनैव दोषेण हत किं हन्यते पुन ॥ ३९ ॥
 यत्रियाणामय धर्म प्रजापतिविनिर्मित । भ्रातापि भ्रातर हन्याद् येन घोरतरस्ततः ॥ ४० ॥
 राज्यस्य भूमेचित्तस्य स्त्रियो मानस्य तजघ । मानिनोऽन्यस्य वा हतो भ्रामदान्या क्षिपन्ति हि ॥ ४१ ॥
 त्वेय विपमा बुद्धि सर्वभूतेषु दुहृदाम् । यमयसे सदाभद्र सुहृदा भद्रमश्वत् ॥ ४२ ॥

आत्मनाहो नृणामेष कल्प्यते देवमायया । मुहूर्दुहं दुदासीन इति देहात्ममाणिनाम् ॥४३॥
एक एव परो ह्यारमा सर्वेषामपि देहिनाम् । तानेव गृह्यते मूर्दैर्यथा ज्योतिषया नभ ॥४४॥
देह आद्यन्तवानेष द्रव्यप्राणगुणात्मक । आत्मन्यविद्यया बलस्य सधारयति देहिनाम् ॥४५॥
नामनोज्ञ्येन सयोगो वियोगश्चासत सति । तदेतुत्वात्तत्प्रसिद्धेष्टद्रूपान्या यथा रवे ॥४६॥
ब्रह्मादयस्तु देहस्य विक्रियानात्मन फलित् । कलानामिव नैवेन्दोमृतिह्यस्य कुहुरिव ॥४७॥
यथा यथान आत्मान विषया फलमव च । अनुभुक्तेऽप्यसत्यै तयाऽऽप्तोत्पन्नो भवम् ४८
तस्माद्दशानज शोकमात्मशोपविमोहनम् । तत्त्वज्ञानेन निद्वत्प स्वस्था भव शुचिस्मिते ॥४९॥

श्रीशुक उवाच

एव भगवता तन्वी रामेण प्रतिबोधिता । वैमनस्यं परित्यज्य मनो बुद्ध्या समादध ॥५०॥
प्राणवशेन उत्सृष्टो द्विर्भिर्हृतपलप्रभः । सारन् विरूपकरण वितथात्ममनोरय ॥५१॥
चक्रे भोजकट नाम निवासाय महत् पुरम् । अहत्वा दुर्मतिं कृष्णमप्रत्यूहं यवीयसीम् ।

कुण्डिना न प्रवेक्ष्यामीत्युक्त्वा तत्रावसद् रुपा ॥ ५२ ॥

भगवान्भीष्मकमुतामेव निजित्य भूमिपान् । पुरमानीय विधिवदुपयेमे कुरूद्रह ॥५३॥
तदा महोत्सवो नृणा यदुपुर्वो गृहे गृहे । अभूदनन्यभावाना वृष्णे यदुपतौ नृप ॥५४॥
नरा नायश्च मुदिता प्रमृष्टमणिकुण्डला । पारिवहमुपाजह्वर्योश्चित्रवाससो ॥५५॥

स वृष्णिपुयुत्तभितेन्द्रवेतुभिचिचित्रमाल्याग्ररत्नतोरणे ।

बभौ प्रतिद्वारुपकलतमङ्गलैरापूणकुम्भागुरुधूपदीपकै ॥५६॥

सितमार्गा मदच्युन्दिराहूतप्रेष्ठभूभुजाम् । गजैर्दास्तु परामृष्टरम्भापूगोपशोभिता ॥५७॥
कुरुक्षेत्रयकैकेयविदर्भयदुकुन्तय । मियो मुमुदिरे तस्मिन् समग्रमात् परिधावताम् ॥५८॥
रविमण्या हरण श्रुत्वा गीयमान ततस्तत । राजानो राजकन्याश्च बभूवुर्भृशविस्मिता ॥५९॥
द्वारकायामभूद्राजन् महामोद पुरौवसाम् । रविमण्या रमयोपेत हृष्टा कृष्ण भिय पतिम् ॥६०॥
इति धीमन्नागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे रविमण्युद्वाहे चतु पञ्चाशत्तमोऽध्याय ॥ ५४ ॥

अथ पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

कामस्तु वासुदेवाशो दग्ध । देशोपपत्तये भूयस्तमेव प्रत्यपद्यत ॥ १ ॥
स एव जातो वैदर्भ्या । प्रद्युम्न इति विख्यात सर्वतोऽनवम पितुः ॥
त शम्बर कामरूपी च । स विदिष्याऽऽत्मन शत्रु
त निजगार बलवान् । वृत्तो जालेन महता गृहीतो
त शम्बराय वै । सुदा महानस

दृष्ट्वा तदुदरे गल मायास्यै न्यवेदयन् । नारदोऽकथयत् सर्वतस्या शङ्कितचेतसः ।

बालस्य तत्त्वमुत्पत्तिं मास्योदरनिवेशनम् ॥ ६ ॥

सा च कामस्य वै पत्नी रतिनाम यशस्विनी । पर्युर्निदग्धदेहस्य देहोत्पत्तिं प्रतीक्षती ॥ ७ ॥

निरुपिता शम्बरेण सा स्रूपोदनशयने । कामदेव शिशुं बुद्ध्वा चक्रे कोहं तदारभे ॥ ८ ॥

नातिदीर्घेण कालेन स काष्णीं रूढयौवन । जनयामास नारीणां विशन्तीनां च विभ्रमम् ॥ ९ ॥

सा तं पतिं पद्मदलायतेक्षणं प्रलम्बबाहुं नरलोफुन्दरम् ।

स्त्रीदहाशोचमितभ्रुवेक्षती प्रीत्योपतस्थे रतिरञ्जं शीरतै ॥ १० ॥

तामाह भगवान् कार्णिमातस्ते मतिरन्यथा । मातृभावमतिक्रम्य वर्तते कामिनी यथा ॥ ११ ॥

रतिरुवाच

भवान् नारायणसुत शम्बरेणादृतो गृहात् । अहं तेऽधिष्ठाता पत्नी रति कामो भवान् प्रभो ॥ १२ ॥

एष त्वानिदग्धं विधात्रक्षिपच्छम्बरोऽसुर । मास्योऽप्रसीतबुद्धरादिह प्राप्तो भवान् प्रभो ॥ १३ ॥

तमिमं जहि दुर्धरं दुजय शत्रुमात्मन । मायाशतविदं त्वं च मायाभिर्मोहनादिभिः ॥ १४ ॥

परिशोचति ते माता कुररीव गतप्रजा । पुत्रस्तेहाकुला दीना विवत्सा गौरिवातुरा ॥ १५ ॥

प्रभाष्यैव ददौ विद्यां प्रयुधाय महात्मने । मायावती महाभाया सर्वमायाविनाशिनीम् ॥ १६ ॥

स च शम्बरमभ्येत्य सयुगाय समाह्वयत् । अविपद्मैस्तमाधेयै क्षिपन् सञ्जनयन् कल्मषम् ॥ १७ ॥

सोऽधिक्षितो दुर्वचोभिः पादाहतइयोरग । निश्चक्राम गदापाणिरमयाचापलोचन ॥ १८ ॥

गदामाविष्य तरसा प्रयुधाय महात्मने । प्रक्षिप्य व्यनदनाद बज्रनिष्पेपनिष्ठुरम् ॥ १९ ॥

तामापततां भगवान् प्रयुधो गदया गदाम् । अयास्य शत्रवे कुक्षं प्राहिणोत् स्वगदां रूपम् ॥ २० ॥

स च मायां समाश्रित्य दैतेयीं मयदर्शिताम् । मुमुक्षेऽस्त्रमयं चर्षं काष्णीं वैहायसोऽसुर ॥ २१ ॥

बाध्यमानोऽस्त्रवर्षेण रौक्मिण्येयो महारथ । सत्वात्मिका महाविद्या सर्वमायोपमर्दिनीम् ॥ २२ ॥

ततो गौह्यकगाधवपेशाचोरगराक्षसी । प्रायुङ्क्त शतशो दैत्य कार्णिव्यधमयत् स तां ॥ २३ ॥

निशातमसिमुद्यम्य सकिरीटं सकुण्डलम् । शम्बरस्य शिरः कायात्ताम्रश्मश्रोज्जग्राहत् ॥ २४ ॥

धाक्कीर्यमाणो दिविजैः स्तुवद्भिः कुसुमोत्करैः । भार्यया श्मरचारिण्या पुरज्जीतो विहाय सा ॥ २५ ॥

अन्तःपुरं वर राजन् ललनाशतशङ्कुलम् । विवेश पत्न्या गगनाद् विद्युतेव बलाहक ॥ २६ ॥

तं दृष्ट्वा जलदश्याम पीतकौशयवाससम् । प्रलम्बबाहुं ताम्राक्षं सुस्मितं कचिराननम् ॥ २७ ॥

स्वलङ्कृतमुद्यमभोजं नीलकण्ठलकालिभिः । कृष्णं मत्वा स्त्रियो ह्रीता निलिख्युस्तत्र तत्र ॥ २८ ॥

अवधार्य शनैरीपदैलक्षणेन योषित । उपजग्मुः प्रमुदिता सखीरत्नं सुविस्मिता ॥ २९ ॥

अथ तनासितापाङ्गी वैदर्भी वसुमापिणी । असरत् स्वसुतं नष्टं स्नेहस्तुतपयोधरा ॥ ३० ॥

नैव नरयेदूर्यं यस्य वा कमलेक्षणं । धृतं कया वा जठरे केयलं वा त्वननं वा ॥ ३१ ॥

मम चाप्यात्मजो नष्टो नीतो यः सूतिकाग्रहात् । एतत्तुल्यवयोरूपो यदि जीवति कुत्रचित् ॥३२॥
 कथं त्वनेन सम्प्राप्तं सारूप्यं शार्ङ्गधन्वन । आकृत्यायस्यैर्गत्वा स्वरहासावलोकनैः ॥३३॥
 स एव वा भवेन्नृणो मे गर्भे धृतोऽर्भक । अमुष्मिन् प्रीतिरधिका वाम स्फुरति मे भुज ॥३४॥
 एव मीमांसमानाया वैदम्यां देवकीसुत । देवक्यानकदुन्दुभ्यामुत्तमश्लोक आगमत् ॥३५॥
 विशातायोऽपि भगवास्तूष्णीमास जनार्दन । नारदोऽकथयत् सर्वं शम्भुराहरणादिकम् ॥३६॥
 तच्छ्रुत्वा महदाश्चर्यं कृष्णान्त पुरयोपित । अभ्यनन्दन् बहूनन्दान् नष्टमृतमिवागतम् ॥३७॥
 देवकी वसुदेवश्च कृष्णरामौ तथा स्त्रिय । दम्यती तौ परिष्वज्य रुक्मिणी च ययुर्मुदम् ॥३८॥
 नष्टं प्रयुग्ममायातमाकर्ण्य द्वारकौकस । अहो मृत इवायातो बालो दिष्टयेति हानुवन् ॥३९॥
 यं वै मुहुः पितृस्वरूपनिजेशभावास्तन्मातरो यदभजन् रहूढभावा ।

चित्रं न तत् सल्लस्य रमास्पदविम्बप्रिम्भे कामे स्मरेऽक्षिविषये किमुतान्यनाय ॥४०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे प्रमुक्तोत्पत्तिनिरूपणं नाम पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५५॥

अथ पटपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

सत्राजित स्वतनया कृष्णाय कृतकिल्बिष । स्वमन्तकेन मणिना स्वयमुद्यम्य दत्तवान् ॥ १ ॥

राजोवाच

सत्राजित किमकरोद् ब्रह्मन् कृष्णस्य किल्बिषम् । स्वमन्तकं कुतस्तस्य कस्माद् दत्ता सुता हरि ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच

आसीत् सत्राजित सूर्या भक्तस्य परम सखा । प्रीतस्तस्मै मणिं प्रादात् सूर्यस्तुष्टः स्वमन्तकम् ॥ ३ ॥

स तत्र विभ्रन् मणिं कण्ठे भ्राजमानो यथा रवि । प्रविष्टो द्वारका राजस्तेजसा नोपलक्षितः ॥ ४ ॥

तत्र विलोक्य जना दूरात्तेजसा मुष्टदृष्टयः । दिव्यतेऽक्षैर्भगवते शशसु सूर्यशङ्किताः ॥ ५ ॥

नारायणं नमस्तेऽस्तु शङ्खचक्रगदाधर । दामोदरारविन्दाक्ष गोविन्द यदुनन्दनः ॥ ६ ॥

एष आयाति सविता त्वा दिदृक्षुर्जगत्पते । मुष्णन् गमस्तिचक्रेण नृणां चक्षुषि तिग्मगुः ॥ ७ ॥

न वन्विच्छति ते मार्गे त्रिलोक्या विबुधधर्मभा । शात्वाद्य गूढं यदुपुद्रष्टुं त्वा यात्यज प्रभो ॥ ८ ॥

श्रीशुक उवाच

निशम्य बालवचनं प्रहस्याम्बुजलोचन । प्राह नासौ रविर्देव सत्राजिन्मणिना ज्वलन् ॥ ९ ॥

सत्राजित् स्वग्रहं श्रीमत् कृतकौतुकमङ्गलम् । प्रविश्य देवसदने मणिं विप्रैर्यवेशयत् ॥ १० ॥

दिने दिने स्वर्णभारानष्टौ स स्रजति प्रभो । दुर्भिक्षमार्यैरिष्टानि सर्पाधिभ्याचयोऽशुभाः ।

तमेकदा गणि कण्ठे प्रतिमुच्य महाप्रमम् । प्रसेनो हयमाकृष्ट मृगया व्यचरद् वने ॥१३॥
 प्रमेन सह्य इत्वा मणिमाच्छिद्य केसरी । गिरिविशङ्काम्भयता निहतो मणिमिच्छता ॥१४॥
 सोऽपि चक्रे कुमारस्य मणि म्रीडनक विले । अरस्यन् भ्रातर भ्राता सप्राजित् पर्यतप्यत ॥१५॥
 प्राय कृष्णेन निहतो मणिग्रीवो यन गत । भ्राता ममेति तच्छ्रुत्वा कर्णे कर्णेऽजपञ्चना ॥१६॥
 भगवान्नुपप्लुत्य द्रुयशो लिप्तमात्मनि । मातुं प्रसेनपदवीमवपद्यत नागरे ॥१७॥
 हत प्रसेनमस्य च वीक्ष्य केसरिणा वने । त चाद्रिपृष्ठे निहतमृशेण ददृशुजनाः ॥१८॥
 श्रुत्वा राजरिल भीममधेन तमसाऽऽवृतम् । एको विवेश भगवानवस्थाप्य बहि प्रजा ॥१९॥
 तत्र दृष्ट्वा मणिधेष्ठ बालक्रीडनक कृतम् । हतं कृतमतिस्तस्मिन्नवतस्येऽभकार्तिके ॥२०॥
 तमपूर्वं नर दृष्ट्वा धात्री क्षुणांश भीतरत् । तच्छ्रुत्वा मन्यद्रवत् दुद्रो जाम्बवान् बलिना वर ॥२१॥
 स वै भगवता तेन युयुधे स्वामिनाऽऽत्मन । पुरुष प्राकृत मया दुपितो नानुभावयित् ॥२२॥
 हन्द्रयुद्ध मुत्तमुलमुभयोर्विजिगीपतो । आयुषामद्भुदैर्दोभि मध्याये द्येनयोर्वि ॥२३॥
 आसीत्तदष्टाविंशतिरितरेतरमुष्टिभि । वज्रनिधेयपरपरविधममहर्निशम् ॥२४॥
 कृष्णमुष्टिविनिष्पातनिष्पिष्टाङ्गोरन धन । क्षीणसत्त्व म्विजगात्रस्तमाहातीव विस्मित ॥२५॥
 जाने वासर्भूताना प्राण भोज सहो बलम् । विष्णु पुराणपुरुष प्रमविष्णुमधीश्वरम् ॥२६॥
 त्व हि विश्वसृजा स्रष्टा सृज्यानामपि यच्च सत् । काल कल्यतामीश पर आत्मा तथाऽऽत्मनाम् २७

यस्येपदुस्कलितरोषकटाक्षमोक्षैवर्मादिशत् क्षुभितनश्रतिमिद्विलोऽन्वि ।

सेतुः कृत स्वयश उज्ज्वलिता च लङ्का रक्ष शिशुभिर्भुविपेत्तुरिगुष्ठतानि ॥२८॥

इति विशातविशानमृत्तराजानमच्युत । व्याजहार महाराज भगवान् देवकीमुत ॥२९॥
 अभिमृश्यारविदाक्ष पाणिना शङ्करेण तम् । कृपया परया मत्त प्रेमगम्भीरया गिरा ॥३०॥
 मणिहेतोरिदं प्राप्ता वयमृक्षपते विलम् । मिथ्याभिशाप प्रमृजत्रात्मनो मणिनामुना ॥३१॥
 इत्युक्तं स्वा दुहितर क या जाम्बवर्ती मुदा । अहणार्थं स मणिना कृष्णायोपजहार इ ॥३२॥
 अदृष्ट्वा निगमं शीरे प्रविष्टस्य मिल जना । प्रतीक्ष्य द्वादशाहानि दु खिता स्वपुर ययु ॥३३॥
 निशम्य देवकी देवी रुविमप्यानकदु दुभि । मुहृदो ज्ञातयोऽशोचन् विलात् कृष्णमनिर्गतम् ३४
 सप्राजित शपत्स्ते दु खिता द्वारकौक्ष । उपतस्थुर्महामाया दुर्गा कृष्णोत्पल धये ॥३५॥
 तेषां पुत्रेण पुण्यानात् प्रत्यादिष्टाशिया स च । प्रादुर्बभूव शिद्वार्य सदारो हययन् हरि ॥३६॥
 उपलभ्य द्वितीयेन मृत पुनरिवागतम् । सह पत्न्या मणिग्रीव सर्वे जातमहोत्सवा ॥३७॥
 सप्राजित समाहूय समाया राजसन्निधौ । प्राप्तिं चाख्याय भगवान् मणि तस्मै न्यवेदयत् ॥३८॥
 स चातिनीडितो रत्न गृहीत्वा वाङ्मुखस्तत । अनुतप्यमानो भवनमगमत् स्वेन पाप्मना ॥३९॥

मिथिलायामुपवने विसृज्य पतित हयम् । पद्मयामबावत् सप्तस्त कृष्णोऽप्यन्यद्रव्यदरुपा ॥
 पदातेर्भगवास्तस्य पदातिस्त्रिगुणैर्मना । चक्रेण शिर उत्कृत्य वाससो व्यचिनो मणिम् ॥२१॥
 अलब्धमभिरागत्य कृष्ण आहामजातकम् । शूया इत शतधुर्मणिस्तत्र न विद्यते ॥२२॥
 तत आह बलो नून स मणि शतधवना । कस्मिंश्चित् पुरुषे यस्तस्मात्त्रये पुर मज्ज ॥२३॥
 अह विदेहमिच्छामि द्रष्टुं प्रियतम मम । इत्युक्त्वामिथिलाराजन् त्रिवेशवदुनन्दन ॥२४॥
 त दृष्ट्वा सहस्रोत्थाय मैथिल प्रीतिमानस । अर्हयामास विधिवदर्हणीय समर्हणे ॥२५॥
 उवाच तस्या कतिचिन्मिथिलाया समा विभु । मानित प्रीतियुक्तेन जननेन महात्मना ।

ततोऽशिक्षद् गदा काले धार्तराष्ट्र सुरोचन ॥२६॥

केशवो द्वारकामेत्य निघन शतधन्वन । अप्राप्ति च मणे प्राह प्रियाया प्रियकृद् विभु ॥
 तत स कारयामास क्रिया बधोदतस्य वै । सारं सुहृद्भिर्भगवान् याया स्य साम्प्रतिका ॥
 अनुर इतवर्मा च श्रुत्वा शतधनोवधम् । व्यूषतुर्भयवित्रस्तो द्वारकाया प्रयोजको ॥२९॥
 अक्रूरे प्रीयितेऽरिष्टान्यासन् वै द्वारकौकसाम । शारीरा मानसास्तावा मुहुर्दक्किभौतिका ॥३०॥
 इत्यङ्गोपदिशन्त्येके विस्मृत्य प्रागुदाहृतम् । मुनिवासनिवासे किं पटेतारिष्टदर्शनम् ॥३१॥
 देवेऽवर्षति काशीय श्रपत्वायागताय वै । स्वमुत्तागादिनीं प्रादात् ततोऽवधत् स्रवाग्निपु ॥
 तत्सुतस्तत्प्रभावोऽसावनूरो यत्र यत्र ह । देवोऽभिवर्षति तत्र नोपतापा न मारिका ॥३३॥
 इति वृद्धवच श्रुत्वा नैतावदिह कारणम् । इति मत्वा समानास्य प्राहामूर जनार्दन ॥३४॥
 पूजयित्वाभिभाष्यैन कथयित्वा प्रिया कथा । विशातायिलचित्तज्ञ सयमान उवाच ह ॥३५॥
 ननु दानपते न्यस्तस्यय्यास्ते शतधन्वना । स्वमतकोमणि श्रीमान् विदित पूर्वमेव नः ॥३६॥
 सत्राजितोऽनपत्यत्वाद् गृह्णीयुदुहितु मुता । दाय निनीयाप पिण्डान् विमुच्यर्णे च शेषितम् ॥
 तथापि दुर्धरस्त्वन्यैस्त्वय्यास्ता सुवते मणि । किन्तु मामप्रज सम्यङ् प्रत्येति मणि प्रति ॥३८॥
 दर्शयस्व महाभाग बधूना शान्तिमावह । अब्युच्छिन्नामस्तास्तेऽय वर्तन्ते रुक्मवेदय ॥३९॥
 एव सामभिरालभ्य श्रपत्वातनयो मणिम् । आदाय वाससाच्छत्र ददौ सूर्यसमप्रभम् ॥४०॥
 स्वमन्त्रं दर्शयित्वा शान्तिभ्यो रज आत्मन । विमृज्य मणिना भूयस्तस्मै प्रत्यर्पयत् प्रभु ॥४१॥

यस्त्वेतद् भगवत ईश्वरस्य विष्णोर्बीयाद्व्य वृजिनहर मुमङ्गल च ।

आख्यानं पठति शृणोत्यनुसरेद् वा दुष्कीर्तिं दुरितमपोह्य याति शान्तिम् ॥ ४२ ॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे दशमस्कन्धे वधपर्वे स्वमन्त्रोपाख्याने सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

अथाष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एकदा पाण्डवान् द्रष्टुं प्रतीतान् पुरुषोत्तम । इन्द्रप्रस्थ गत श्रीमान् युयुधानादिभिर्वृतः ॥ १ ॥

स तन समनुशात पुष्टिद्विधानुमोदित । आययौ द्वारका भूय सात्यकिप्रमुत्तैर्हृत ॥२८॥
 अथोदमे चात्त्रिदी मुपुष्यतृध ऊर्जिते । वितन्वन् परमानन्द स्वाना परममङ्गलम् ॥२९॥
 विन्दानुविन्दावावन्तौ युवोपनवशानुगौ । स्वयरे स्वभगिनीकृष्णे सत्ताम्योपताम् ॥३०॥
 गन्धादिभ्याद्योगा मित्रविन्दास्त्रिष्वमु । प्रसह्य हृतवान् कृष्णो राजन् राजा प्रपश्यताम् ॥३१॥
 नमस्त्रिषाम कोषस्य आसीद् राजातिषामिक । तस्य सत्याभवत् कन्या देवी नामजितो नृप ॥३२॥
 न ता उकुर्वन् बोधुमजित्वा सत गोडवान् । तीक्ष्णभ्रान् मुदुर्धवान् वीरगन्धासदान् पलान् ॥३३॥
 ता भूत्वा कृपजिह्वा भगवान् सत्यतापति । जगाम कोषस्यपुर सेन्येन महता वृत ॥३४॥
 स काष्ठवति प्रीत प्रत्युत्पानासनादिभिः । अहणेनावि गुरुणा पूनयन् प्रतिनन्दित ॥३५॥
 वर विगङ्गाभिमत समागत नरे द्रवन्त्या चयमे रमापतिम् ।

नूषादयं मेवतिराशिपोऽमला करोतु सत्या यदि मे भूतोमते ॥ ३६ ॥

यत्पादपङ्कजरा शिरसा विभर्ति भीरञ्जज समिरित सह लोकपाले ।

लालतनु, स्वकृतेतुपरीप्ययस कालेदपत् स भगवान् सम केन तुष्येत् ॥३७॥

नक्षित पुरित्नाह नाशरण जगतपत । आत्मान दन पूर्णस्य करवाणि किमस्यकः ॥३८॥

श्रीशुफ उवाच

तथाह भगवान् हृष्ट कृताग्रनरिप्रह । मेषगम्भीरयावाचा शसित कुहनन्दन ॥३९॥

श्रीमावानुवाच

नरत्र वाच्या कविभिर्विगर्हिता राजन्त्वबोधनिजमर्भवतिन ।

तपावि वा ते तप शीहृदेऽध्या कन्या त्वदीया न हि पुष्टदा वयम् ॥ ४० ॥

रात्रोवाच

कञ्जराञ्जरीसो ताप कन्यापर हृदस्थितः । पुणैकधाप्रा यस्याङ्गे शीर्यन्त्यनवापिनी ॥४१॥

किं रज्ज्वाभि कृता पूर्व समन सत्यतपम । पुंशो वीर्यनरीधायै कन्यापरपरीप्यया ॥४२॥

एतेऽ गोहृषा नरे दुदास्या दुरधमहा । एतेभ्यो मुक्कवाभिजगाथा वृषामजा ॥४३॥

सदिमे निरुदता । मुक्कवन्व वदुनन्दन । यरो भवानभिमतो दुष्टिपुंये धिय पते ॥४४॥

एन समममाङ्गर्व कृष्णा धरिरे प्रभु । आत्मानं एतपाकृत्वा न्यङ्गा नीत्येवतान् ॥४५॥

कृष्णाठावृषाभिः प्रीति प्रदशान् ह्योत्रया । ध्वक्कैरङ्गलया वदन् वावो दासमयान् यया ॥४६॥

एन प्रातामुपराभादहो हृष्याव रिमित । ता प्रदग्गाद् भावा विधिपत्त सरसी प्रभु ॥४७॥

रात्रयस्य दुष्टिदु हृष्य जम्भ्यामिषं पति । मेभिरे रमानन्द वातस परमोत्थव ॥४८॥

एतुमेवमका नकुर्वन्पादविभक्ति । ता नाद प्रमुदिता मुगधरगलकुता ॥४९॥

दपमेवमका नकुर्वन्पादविभक्ति । ता नाद प्रमुदिता मुगधरगलकुता ॥५०॥

नवनागसहस्राणि नागाञ्छतगुणान् रयान् । रयाञ्छतगुणान्धनञ्चाञ्छतगुणान्नरान् ॥५१॥
 दम्पती रयमारोप्य महत्या सेनया वृत्तौ । स्नेहप्रतिचहृदयो यापयामास कोसल ॥५२॥
 त्र्येतेद् रुद्रधुर्भूपा नयन्त पयि कन्यकाम् । भगवीर्षा मुदुमर्षा यदुभिर्गोवृष्टौ पुरा ॥५३॥
 तानस्यतः शरयातान् बन्धुमियदुदर्जुन । गाण्डीवीकालवामास षिह शुद्रमृगानिष ॥५४॥
 पारिवर्हमुपाग्रह्य द्वारकामेत्य सत्यया । रेमे यदूनामृगभो भगवान् देवकीमुत ॥५५॥
 श्रुतकीर्ते सुता भद्रामुपयेमे पितृष्वसु । कैत्रेयीभ्रातृभिर्दत्ता कृष्ण सन्तर्दनादिभि ॥५६॥
 सुता च मद्राभिपतेर्लक्ष्मणा लक्ष्मणैर्युताम् । स्वयवरे जहारैक स सुपर्ण मुषामिव ॥५७॥
 अन्याबैवविधाभार्या कृष्णस्यासन्नसहस्रश । भौम इत्या तक्षिरोषादाहृताश्चारुदर्शना ॥५८॥

शिवे श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यो सहितायां दशमस्कन्धे उच्यतेऽष्ट

महिष्युद्राहो नामाष्टपञ्चाशच्चमोऽध्याय ॥ ५८ ॥

अथैकोनपष्टितमोऽध्यायः

राजोवाच

यथा हतो भगवता भौमो येन च ता स्त्रिय । निरुद्धा एतदाचक्ष्व विक्रमशूराङ्गघन्वन ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

इन्द्रेण हृतञ्छत्रेण हृतकुण्डलबन्धुना । हृतामराद्रिस्थानेन शपितो भौमचेष्टितम् ।

सभायो गरुडारूढ प्राग्व्योतिषपुर ययौ ॥ २ ॥

गिरिदुर्गे शस्त्रदुर्गेर्जलाग्न्यनिलदुर्गमम् । मुरपाशायुतेघोरैर्हृदैः सर्वत आवृतम् ॥ ३ ॥

गदया निर्विभेदाद्रीन् शस्त्रदुर्गाणि सायकै । चक्रेणाम्नि जल वायु मुरपाशास्तयासिना ॥ ४ ॥

शङ्खनादेन यन्त्राणि हृदयानि मनस्विनाम् । प्राकार गदया गुर्व्या निर्विभेद गदाधर ॥ ५ ॥

पाञ्चजन्यच्चनि श्रुत्वा युगान्ताद्यनिभीषणम् । मुर शयान उत्तस्यौ दैत्य पञ्चशिरा जलात् ॥ ६ ॥

त्रिशूलमुद्यम्य मुदुर्निरीक्षणो युगान्तसूर्यान्तरौचिरुत्खण ।

प्रसजिलोकीमिव पञ्चभिर्मुलैरभ्यद्रवत्ताक्ष्यमुत यपोरग ॥ ७ ॥

आविष्म शूल तरसा गरुत्मते निरस्य वक्त्रैर्व्यनदत् स पञ्चभि ।

स रोदसी सर्वदिशोऽन्तर महानापूरयन्नण्डकटाहमावृणोत् ॥ ८ ॥

तदापतद् वै त्रिशिरा गरुत्मते हरि शराम्यामभिनन्निवधौजसा ।

मुखेषु त चापि शरैस्ताडयत्तरस्मे गदा सोऽपि रुषा व्यमुञ्चत ॥ ९ ॥

तामापतन्तीं गदया गदा मृधे गदाप्रजो निर्विभेदे सहस्रवा ।

उद्यम्य बाहून्भिधावतोऽजित शिरासि चक्रेण जहार लीलया ॥ १० ॥

व्यमु पपाताम्भसि कृत्तशीर्षो * निकृत्तशृङ्गोऽद्विरिवेन्द्रतेजसा ।
 तस्यात्मजा सप्त पितुर्वधातुरा प्रतिक्रियामर्षजुषः समुचता ॥११॥
 ताम्रोऽन्तरिक्ष भवणो विभावसुर्वसुर्नभस्वानरुणश्च सप्तमः ।
 पीठ पुरस्कृत्य चमूपति मृधे भौमप्रयुक्ता निरगन् धृतायुषा ॥१२॥
 प्रायुञ्जतावाद्य शरानवीन् गदा शक्त्यष्टिशूलान्यजिते रूपोल्बणा ।
 तच्छृङ्गकूट भगवान् स्वमार्गणैरमौघवीयस्तिलशश्वकर्तृ ह ॥१३॥
 तान् पीठमुत्थाननयद् यमक्षय निकृत्तशीर्षोरुभुजाङ्घ्रियर्मणः ।
 स्वानीकपानन्नुतचक्रवायवैस्तथा निरस्तान् नरको घरासुत ॥१४॥
 निरीक्ष्य दुर्मर्षण आस्रवन्मदैर्गजैः पयोधिप्रभवैर्निराश्रमत् ।
 दृष्ट्वा सभार्यं गरुडोपरि स्थित सूर्योपरिष्ठात् सतद्विदूषन यथा ।
 कृष्ण स तस्मै व्यसृजच्छतद्री योधाश्च सर्वे युगपत् स वि ययु ॥१५॥
 तद् भौमसैन्यं भगवान् गदाग्रजो विचित्रवाजैर्निशितैः शिलीमुखैः ।
 निहृत्तबाहूश्शिरोध्रविग्रह चकार तर्ह्येव इताश्चकुञ्जरम् ॥१६॥
 यानि योधे प्रयुक्तानि शस्त्रास्त्राणि कुरूद्वह । हरिस्तापयच्छिनत्तीक्ष्णैः शरैरेकैकशस्त्रिभिः ॥१७॥
 उद्धमानं सुपर्णेन पश्याम्या निम्नता गजान् । गरुडमता हन्यमानास्तुण्डपक्षनखैर्गजा ॥१८॥
 पुरमेवाविशजाता नरको युध्ययुध्यत । दृष्ट्वा विद्रावित सै य गरुडेनार्दित स्वकम् ॥१९॥
 त भौम प्राहरच्छक्त्या वज्रं प्रतिहतो यत । नाकम्यत तथा विद्धो मालाहत इव द्विप ॥२०॥
 गूल भौमोऽन्युत हन्तुमाददे वितयोद्यम । तद्विसर्गात् पूर्वमेव नरकस्य शिरो हरि ।
 अपाहरद् गजस्यस्य चक्रेण क्षुरनेमिना ॥२१॥

सकुण्डल चारुकिरीटभूषण बभौ पृथिव्या पतित समुज्ज्वलत् ।
 हाहेति छात्विक्त्युषय सुरेश्वरा मात्स्यैर्मुकुन्दं विकिरन्त इद्विरे ॥२२॥
 ततश्च भू कृष्णमुपेत्य कुण्डले प्रतप्तजाम्बूनदरतभास्वरे ।
 सवैजयन्त्या वनमाल्यार्पयत् प्राचेतस छध्रमयो महामणिम् ॥२३॥
 अक्षौपीदय विश्वेश देवी देववरार्चितम् । प्राञ्जलिं प्रणता राजन् भक्तिप्रवणया धिया ॥२४॥

भूमिरुधाद्य

नमस्ते देवदेवेद्य शङ्खचक्रगदापर । भक्तेच्छोपाचरुपाय परमात्मन् नमोऽस्तु ते ॥२५॥
 नमः पङ्कजनाभाय नमः पङ्कजमालिने । नमः पङ्कजनेत्राय नमस्ते पङ्कजाङ्घ्रये ॥२६॥
 नमो भगवते त्वस्य वामुदेवाय विष्णवे । पुरुषायादिबीजाय पूणबोधाय ते नमः ॥२७॥
 जनवित्रेऽस्य ब्रह्मणेऽनन्तशक्तये । परावरात्मन् भूतात्मन् परमात्मन् नमोऽस्तु ते ॥२८॥

त्वं वै सिन्धु रज उत्कट प्रभो तमो निरोधाय निभर्ष्यसदृत् ।
 स्थानाय सत्त्वं जगतो जगत्पते काल प्रधान पुरुषो भवान् पर ॥२९॥
 अहं पयो ज्योतिरयानिलो नभो मात्राणि देवा मन इन्द्रियाणि ।
 कर्ता महानित्यखिल चराचर त्वय्यद्वितीये भगवत्तय भ्रम ॥३०॥
 तस्यात्मजोऽयं तव पादपङ्कज भीत प्रपन्नार्तिहरोपसादित ।
 तत् पालयैनं कुर्व हस्तपङ्कज शिरस्यमुष्णखिलकल्मषापहम् ॥३१॥

श्रीशुक उवाच

इति भूम्यार्यितो वाग्भिभगवन् भक्तिनम्रया । दत्त्वाभयभौमगृह प्राविशत् सफलद्रिमत् ॥३२॥
 तत्र राजयकन्यानां पट्सहस्राधिकायुतम् । भौमाद्वतानां विक्रम्यराजस्यो ददृशे हरि ॥३३॥
 तं प्रविष्ट स्त्रियो वीक्ष्य नरवीर विमोहिता । मनसा वन्निरेऽभीष्टं पतिं दैवोपसादितम् ॥३४॥
 भूयात् पतिरयं मह्यं धाता तदनुमोदताम् । इति सर्वां पृथक्पृथगे भावेन हृदयदधु ॥३५॥
 तां प्राहिणोद् द्वारवतीं सुमृष्टविरजोऽम्बरा । नरयानैर्महाकोशान् रथाश्वान् द्रविणमहत् ॥३६॥
 ऐरावतकुलेभाश्च चतुर्दन्तास्तरस्विन । पाण्डुराश्च चतुर्पटिं प्रेषयामास केशव ॥३७॥
 गत्वा सुरेन्द्रभवनं दत्त्वादित्यै च कुण्डले । पूजितस्त्रिदशेन्द्रेण सहैर्द्राण्या च सप्रिय ॥३८॥
 चोदितो भार्ययोत्याढ्य पारिजातगरुत्मति । आरोप्य सेन्द्रान् विबुधान् निजित्योपानयत् पुरम् ॥
 स्थापितं सत्यभामायां गृहोद्यानोपशोभन । अन्वगुर्ध्रमरा स्वर्गात्तद्गन्धासवलम्पटा ॥४०॥

ययाच आनम्य किरीटकोटिभिः पादौ स्पृशन्नच्युतमर्थसाधनम् ।

सिद्धार्य एतेन विरह्यते महानहो मुराणां च तमो धिगाढ्यताम् ॥४१॥

अथो मुहूर्त एकस्मिन् नानागारेषु तां स्त्रियं । ययोपयेमे भगवास्तावद्रूपधरोऽव्यय ॥४२॥

गृहेषु तां साधनपाय्यतर्क्यं कृत्स्निरस्तसाम्यातिशयेष्ववस्थित ।

रेमे रमाभिर्निजकामसम्प्लुतो ययेतरो गार्हकमेधिकाश्चरन् ॥४३॥

इत्थं रमापतिमवाप्य पतिं स्त्रियस्तां ब्रह्मादयोऽपि न विदुः पदवीं यदीयाम् ।

भेनुर्मुदाविरतमेधितयानुरागहासावलोकनवसङ्गमजल्पलब्धा ॥४४॥

प्रत्युद्गमावन्नवरार्हणपादशोचताम्बूलविभ्रमणवीजनगन्धमाल्यै ।

केशप्रधारशयनरूपनोपहार्यैर्दासीशता अपि विभोर्विदधुः स दास्यम् ॥४५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे पारिजातहरणनरकवधो नामैकोनवष्टितमोऽध्यायः ॥५९॥

अथ पठितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

कहिंचित् सुखमासीनं स्वतत्परस्थं जगद्गुरुम् । पतिं पर्यचरद् भैष्मी व्यजनेन सखीजनैः ॥ १ ॥

यस्त्वेतहालया विद्व सृजत्यत्मवतीश्वर । स हि जात स्यसेतूना गोपीयाय यदुष्यज ॥
 तस्मिन्तर्गहे भ्रातृमुत्तादामविलम्बिता । विराजिते वित्तानेन दपैर्मणिमयैरपि ॥
 मण्डिकादामभि पुष्पैर्द्विरेषदुलनादितै । जालर ध्रुवविष्टैश्च गोमिश्चन्द्रमसोऽमलै ॥
 पारिजातवनामोदवायुनोद्यानशालिना । धूपैरगुह्यै राजन् जालरन्ध्रविनिर्गतै ॥
 पथ केननिभे गुप्त्र पर्यङ्के कथिपूचने । उपतरपे मुखासीन जगतामीश्वर पतिम् ॥
 बालव्यजनभादाय रत्नदण्ड सखीकरात् । तेन योजयती देवी उपासाञ्चक इश्वरम् ॥
 सोपाच्युत कणयती मणिनूपुराभ्या रेजेऽङ्गुलीयवलयव्यजनाप्रहस्ता ।
 वस्त्रान्तगूढकुचकुङ्कुमशोणहारमासा नितम्बधृतया च परार्च्यकान्त्या ॥ ८ ॥
 ता रूपिणी भियमनन्यगतिं निरीक्ष्य या लील्या धृततनोरनुरूपरूपा ।
 प्रीत स्मयनलकदुण्डलनिष्कण्ठवक्त्रोलसतिस्मितमुखा हरिरागभाषे ॥ ९ ॥

श्रीमगवानुवाच

राजपुत्रीपिप्ता भूपैर्लोकपालविभूतिभि । मशानुभावै श्रीमद्भी रूपोदार्यबलोजितै ॥
 तान् प्राप्तानर्थिनो हित्वा चैत्रादीन् सरदुर्मदान् । दत्ता भ्रात्रा स्वशिवा च कस्मान्नो वदुषेऽसमा ॥
 राजस्यो विभ्यत मुभू समुद्र शरण गतान् । बलवद्भि कृतद्वेषान् प्रायस्सवकनृपासनान् ॥
 अस्पष्टवर्त्मना पुषामलोकपयसीयुषाम् । आस्थिता पदवीं मुभू प्राय छीदन्ति योषित् ॥
 निष्किञ्चना वय शश्वन्निष्किञ्चनजनप्रिया । तस्मात् प्रायेण न ह्याद्या मा भजन्ति मुमभ्यमे ॥
 ययोरात्मसम वित्त जमैश्वर्याकृतिर्भव । तयोपिवाहो मैत्री च नोत्तमाद्यमयो क्वरित् ॥
 वैदन्यैतदविशाय त्वयादीर्यसमीधया । वृतावयगुणैर्हीना भिक्षुभि श्लाघितामुषा ॥
 अथात्मनोऽनुरूप वै भजस्व धनियर्थभम् । येन त्वमाश्रिष सत्या इदामुत्र च लप्स्यसे ॥
 चैत्रशाल्वजरास्रचदन्तवक्रादयो नृपा । मम द्विपन्ति वामोऽहं रुक्मी चापि तवाम्रज ॥
 तेषा वीर्यमदाधाना हताना स्मयनुत्तये । आनीतासि मया भद्रे तेजोऽपहरतासताम् ॥
 उदासीना वय नून न वयस्यार्थकामुका । आत्मलब्ध्याऽऽमहे पूर्णा गेहयोज्यातिरक्रिया ॥

श्रीशुक उवाच

एतावदुक्त्वा भगवानात्मानं बह्वभामिष । मन्यमानामविश्लेषात् तद्वर्षेण उपारमत ॥
 इति त्रिलोकेशपतेस्त्रेदाऽऽत्मन प्रियस्य देव्यभुतपूर्वमप्रियम् ।
 आश्रुत्य भीता हृदि जातप्रेषुश्चिन्ता दुरन्ता रुदती जगाम ह ॥ २२ ॥
 पदा मुजातन नखादणभिया भुव लिखन्त्यधुभिरङ्गनासितै ।
 आसिञ्चती कुङ्कुमरूपितौ सनौ तस्यावधोमुख्यतितु लवदवाक् ॥ २३ ॥

तस्या मुमुक्षुभयशास्त्राणिष्टुदेर्दृष्टान्त्पदभूतो म्यज्ज्वा पवात ।

देहश्च चित्राधिप सद्यैव मुमुक्षु रमेव पापविहता प्रविहीर्य देशार ॥२४॥

तद्दृष्ट्वा भगवान् कृष्णः प्रियाया प्रेमबन्धनाम् । शस्यप्रौढिमज्जान त्या कृष्ण सोऽन्यकम्मत ॥२५॥

पर्यङ्गादवयवाणु तापुःस्थाप्य चतुर्भुजम् । देशान् उमुक्ता तद्वक्त्रं ग्राम्यं पद्मजिना ॥२६॥

प्रमृज्याभुक्तं नेत्रे स्नानो चोपहतो शुभ । आसिध्य वाहुना राजत्रनन्यविषया सतीम् ॥२७॥

सान्त्वयामास सान्त्वयः कृपया कृपया प्रभुः । शस्यप्रौढिभ्रमचिन्तामत्तदहो यता गति ॥२८॥

श्रीभगवानुवाच

मा मा चेदर्थ्यसूत्रेयाजाने त्या सत्तरायणाम् । स्वद्वच भोक्तृकामेन स्वेत्याऽऽचरितमन्त्रो ॥२९॥

मुख च प्रेमसरम्मस्फुरिताधरमीशितुम् । ऋताधेपावणावाह सुन्दरभुक्तुटीटम् ॥३०॥

अय हि परमो लामो गृहेषु गृहमेधिनाम् । यज्जर्मैर्नोयते याम प्रिया भीरु भामिनि ॥३१॥

श्रीशुक उवाच

शैव भगवता राजन् चेदर्भा परितान्विता । ज्ञात्वा तत्परिहासोक्तिं प्रियात्यागभयजहो ॥३२॥

वमाप ऋषभं पुंसा बीधन्ती भगव मुपमम् । समोद्वासरुचिररजिष्वापाग्नेन भारत ॥३३॥

यस्मिन्पुत्राच

नन्वेवमेतदरविदविलोचनाद् यद् वै भवान् भगवतोऽसहशी विभूम् ।

क स्वे महिम्यभिरतो भगवास्त्वचीश क्वाद् गुणप्रकृतिरसगृहीतगदा ॥ ३४ ॥

सत्यं भवादिष गुणेभ्य उरुक्रमान्त शत समुद्र उपलभनमात्र आत्मा ।

नित्यं वदिन्द्रियगुणै कृतविग्रहस्य त्वत्सेवदंर्तुपद विधुत तमोऽन्यम् ॥ ३५ ॥

त्वत्पादपद्मकरन्दजुषा मुनीना यत्मास्कुट नृपगुभिर्ननु दुर्विभाव्यम् ।

यस्मादलौकिकमिवेहितमीधरस्य भूमस्तवहितमयो अनु ये भवन्तम् ॥ ३६ ॥

निष्क्रिञ्चनो ननु भवान् न यतोऽस्ति किञ्चिद् यस्मै बलिं बलिभुजोऽपि हरन्त्यजाद्या ।

न त्वा विदन्त्यमुतुपोऽन्तकमाकृतान्धा प्रेष्ठो भवान् बलिभुजामपि तेऽपितुभ्यम् ॥ ३७ ॥

त्व वै समस्त पुरुषार्थमय फलात्मा यद्वाञ्छया सुमतयो विसृजति इत्थम् ।

तेषा विभो समुचितो भवत समाज पुस स्त्रियाश्च रतयो मुखदु तिनोर्न ॥ ३८ ॥

त्व न्यस्तदण्डमुनिभिर्गदितानुभाव आत्माऽऽत्मदश्च जगतामिति मेवृतोऽपि ।

हित्वा भवद्भुव उदीरितकालवेगध्वस्ताधिपोऽन्जमभनावपतीन् कुतोऽन्ये ॥ ३९ ॥

आह्वय वचस्तव गदाप्रज यस्तु भूपान् विद्राव्य शाङ्गनिनदेन जड्यं मात्वम् ।

सिंहो यया स्वबलिमीश पशून् स्वभाग तेभ्यो भयाद् यदुदधिं शरण प्रपन्न ॥

यद्वाञ्छया नृपक्षितामणयोऽङ्गवेन्यजायन्तनाहुपगयादय ऐक्यपत्यम् ।
 राज्यविसृज्य विविशुर्वनमम्बुनाथ सीदन्ति तेऽनुपदर्शो त इहास्थिता किम् ॥ ४१ ॥
 कान्य भवेत तव पादसरोजग धमाप्राय सन्मुखरित जनतापवर्गम् ।
 लक्ष्म्या त्वविगणय्य गुणालयस्य मर्त्या सदोदभयमर्थविविचष्टि ॥ ४२ ॥
 त त्वानुरूपममज जगतामधीशमात्मानमत्र च परत्र च कामपूरम् ।
 स्या मे तवाङ्घ्रिररण सुतिभिर्भ्रमत्या यो वै भजन्तमुपयात्यनृतापवर्गः ॥ ४३ ॥
 तस्या स्युरन्युत नृपा भवतोपदिष्टा स्त्रीणा ग्रहेषु ररगोश्वविडालभृत्या ।
 यत्कर्णमूलमरिर्काणोपयायाद युष्मत्कथा मृद्विरिञ्चसभासु गीता ॥ ४४ ॥
 त्वन्ममभुरोमनखकेशपिनद्रम तर्मोवास्थिरकट्टमिबिदृक्पपित्तवातम् ।
 जीवन्धव भजति कान्तमतिर्मिमूढा या त पदान्जमकरन्दमजिप्रती स्त्री ॥ ४५ ॥
 जस्त्वम्बुजाक्ष मम ते चरणानुराग आत्मन् रतस्य मयि चानतिरिक्तदृष्टेः ।

यहस्य वृद्धय उपात्तरजोऽतिमात्रो मामीक्षसे तद्गुह्यं न परमानुकम्पा ॥ ४६ ॥
 नैवालीकमह मन्ये वचस्ते मधुसूदन । जम्बाया इव हि प्राय कन्याया स्यादरतिः क्वचित् ॥
 व्यूदायाश्चापि पुञ्चल्या मनोऽभ्येति नवनयम् । बुधोऽसती न विभ्रयात्ता मिश्रदुर्भवच्युत ॥ ४८ ॥

श्रीभगवानुवाच

साध्यतच्छ्रेतुकाभैस्त्व राजपुत्रि प्रलम्बिता । मयोदित यदन्वात्य सर्वं तत् सत्यमेव हि ॥ ४९ ॥
 यान् यान् रामयसे कामान् मय्यकामाय मामिनि । सन्ति ह्येकान्तभक्तायास्तव कल्याणि नित्यदा ५०
 उपलब्ध पतिप्रेम पातिव्रत्य च तेऽनघे । यद्वाक्यैश्चात्यमानायान धीर्मय्यपकर्षिता ॥ ५१ ॥
 ये मा भजन्ति दाम्पत्ये तपसा व्रतचयया । कामात्मानोऽपवर्गेश मोहिता मम मायया ॥ ५२ ॥

मा प्राप्य मानिन्दपवर्गसम्पद वाञ्छन्ति ये सम्पद एव तत्पतिम् ।
 ते मदभाग्या निरयेऽपि ये नृणा मात्रात्मकत्वानिरय सुसङ्गम् ॥ ५३ ॥
 दिष्टया ग्रहद्वयसङ्घमयि त्वया कृतानुवृत्तिभवमोचनी खलैः ।
 सुदुष्करासौ सुतरा दुराशिपो ह्यमुम्भराया निवृत्तिञ्जुष क्रिया ॥ ५४ ॥
 न स्वादृशोऽप्रणयिनीं ग्रहिणीं ग्रहपु पश्यामि मानिनि यया स्वविवाहकाले ।
 प्रातान् नृपानवगणय्य रशोहरो मे प्रस्थापितो द्विज उपभूतसत्कथस्य ॥ ५५ ॥
 भ्रातृविरूपकरण युधि निर्मितस्य प्रोद्वाहपवणि च तद्रथमश्वगोष्ठयाम् ।
 दुःखसमुत्थमसहोऽसदयोगभीत्या नैवाव्रवी किमपि तेन वयजितास्ते ॥ ५६ ॥
 दूतस्त्वयाऽऽत्मलभने मुविचित्तमत्र प्रस्थापितो मयि चिरायति शून्यमेतत् ।
 मत्वा जिहास इदमहमनूययोग्य तिष्ठेत् तत्त्वयि वय प्रतिनन्दयाम् ॥ ५७ ॥

श्रीशुक उवाच

एव सौरतल्लवैर्भंगवाञ्छुगदीश्वर । स्वरतो रमया रेमे नरलोक विडम्बयन् ॥ ५८ ॥
तयान्यासामपि विभुर्गृहेषु गृह्यानिव । आस्थितो गृहमेधीयान् धर्मोत्तमोऽगुह्यरि ॥ ५९ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे कृष्णरविमनीषवादी नाम षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

अथैकपष्टितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एकैकशस्ता कृष्णस्य पुत्रान् दश दशमला । अजीजनन्ननवमान् पितु सर्वात्मसम्पदा ॥ १ ॥
गृहदानपग वीक्ष्य राजपुत्र्योऽन्युतं स्मितम् । प्रेष्ठ न्यमंसत स्व स्व न तत्तत्त्वविद स्त्रिय ॥ २ ॥
चार्वन्जकोशवदनायतराहुनेत्रसप्रेमहासरसवीक्षितवस्सुजल्यै ।
सम्मोहिता भगवतो न मनो विजेतु स्वैर्विभ्रमै समशकन् वनिता विभूष ॥ ३ ॥
स्मायात्रलोकलवदशितभावहारिभ्रमण्डलप्रदितसौरतमत्रशौण्डे ।
पात्यस्तु पोडशसहस्रमनन्रबाणैयस्येन्द्रिय विमथितु करणैर्न शेकु ॥ ४ ॥
इत्य रमापतिमवाप्यपतिस्त्रियस्ता व्रदादयोऽपि न विदु पदवीं यदीयाम् ।
मेजुर्मुदायिरत्तमेधितयानुसंगहासावलोकनवसन्नमलालसायम् ॥ ५ ॥
प्रत्युद्गमासनवराईणपादशौचताम्बूलविभ्रमणवीजनगन्धमाल्यै ।
केशप्रसारशयनरूपनोपहार्यैर्दासीशता अपि विभोर्विदधु स दास्यम् ॥ ६ ॥

तासां दशपुत्राणां कृष्णस्त्रीणां पुरोदिता । अष्टौ महिष्यस्तत्पुत्रान् प्रत्युद्गादीन् गृणामि ते ॥ ७ ॥
चारुदेण्ण सुदेण्णश्च चारुदेहश्च वीर्यवान् । सुचारुश्चारुगुप्तश्च भद्रचारुस्तयापर ॥ ८ ॥
चारुचन्द्रो विचारुश्च चारुश्च दशमो हरे । प्रत्युग्रप्रमुखा जाता रुक्मिण्या नावमा पितु ॥ ९ ॥
भानु सुभानु स्वर्भानु प्रभानुर्भानुमास्तथा । चन्द्रभानुर्बृहद्भानुरतिभानुस्त्रयाष्टम ॥ १० ॥
श्रीभानु प्रतिभानुश्च सत्यभामात्मजा दश । साम्य सुमित्र पुरुजिच्छतत्रिंशद्विंशति ॥ ११ ॥
विजयश्चित्रकेतुश्च वसुमान् द्रविड क्रतु । जाम्बवत्या सुताद्येते साम्बाद्या पितृसम्भता ॥ १२ ॥
वीरश्च द्रोश्चसेनश्च चित्रगुर्वेगवान् वृष । आस शङ्खुर्वसु श्रीमान् कुन्तिर्नामजिते सुता ॥ १३ ॥
श्रुत कविवृंशो वीर सुबाहुर्भद्र एकल । शान्तिर्दर्श पूर्णमास कालिन्या सोमवोऽवर ॥ १४ ॥
प्रघोषो गानवान् सिंहो बल प्रबल ऊर्ध्वग । माद्रया पुत्रा महाशक्ति सह ओजोऽनराजित ॥ १५ ॥
वृकोदरपोऽनिलो यथो वर्धनोऽन्नाद एव च । महाश पावनो बह्मिभिर्विन्दात्मजाः क्षुधि ॥ १६ ॥
सह्यामजिद्वृहसेन शूर प्रहरणोऽरिजित् । जय सुभद्रो भद्राया वाम आयुश्च सत्यक ॥ १७ ॥
दीप्तिमास्ताम्रतप्ताद्या रोहिण्यास्तनया हरे । प्रत्युद्गाद्यानिरुद्धोऽभूद् रुक्मवत्या महाबल ॥ १८ ॥
पुत्राव रुक्मिणो राक्षसां भोजकृते पुरे । एतेषां पुत्रपौत्राश्च बभूवु कोटिशो नृप ।

भास्व कृष्णवर्णत उरसांश्च च पादय ॥ १९ ॥

राजोपाय

कर्म कर्मपरिपुत्राय प्रादाद् दुरितं पुत्रि । कृष्णेन परिभृण्ठं हन्तुं स्वयं प्रीयते ।

एतदात्मनाहि मे विद्वद् विषादोद्विग्नचित्तम् ॥ २० ॥

अनागतमतात न यो मातामही २१म् । विप्रश्चैव स्वर्गस्य मन्त्रपरमिदं वीजिने ॥ २१ ॥

धीशुक उपाय

पुत स्वर्गपते साधादनन्नाज्जमुखाया । राजा कृष्णार् विद्वत् जहरेकरया पुत्रि ॥ २२ ॥

यत्रपुत्रसुखं येन कस्मी कृष्णाभानि । व्यादभृतिनवाय पुत्रं कृष्णं भवति विद्वत् ॥ २३ ॥

कस्मिन्नास्तिनवा गमात् कृष्णार्मुता वती । उग्रयमे विद्यासाधना कृष्णो धारयन् विद्वत् ॥ २४ ॥

दीक्षावानिच्छाय वीर्यं कस्मिन्नास्ति । उग्रयमे विद्यासाधना कृष्णो धारयन् विद्वत् ॥ २५ ॥

आनन्दयमे तद् यो २६ ॥ २६ ॥

तस्मिन्पुत्राय राजा कस्मिन्ना रामकृष्णो । पुत्रं भवति कृष्णो धारयन् विद्वत् ॥ २७ ॥

तस्मिन्पुत्राय उग्रयमे विद्यासाधना कृष्णो धारयन् विद्वत् ॥ २८ ॥

अनन्धया स्वयं राजनसि तद्भयम् मरुत् । तद्भयम् नृपमाह्वय तन्ना ॥ २९ ॥

३० ॥ ३० ॥

दन्तात् उग्रयमे विद्यासाधना कृष्णो धारयन् विद्वत् ॥ ३० ॥

ततोऽयं कस्मिन्पुत्राय उग्रयमे विद्यासाधना कृष्णो धारयन् विद्वत् ॥ ३१ ॥

मन्त्रुना पुत्रित भीमात् उग्रयमे विद्यासाधना कृष्णो धारयन् विद्वत् ॥ ३२ ॥

तच्चानि जितान् रामा धर्मेण चन्द्रमाभित । कस्मी जितमपामेमेयदन्तु प्रादिनका इति ॥ ३३ ॥

तदाज्योत्पन्नो वीर्यं नितो गृह । धर्मतो य इनेनैव कस्मो वदति ये मृता ॥ ३४ ॥

तामनादत्य वेदमो उग्रयमे विद्यासाधना कृष्णो धारयन् विद्वत् ॥ ३५ ॥

नवाक्षकोविदा युष्म गोपाला वनगोचरा । अत्रोदीप्यन्ति राजाना वाणेश्वर मत्तदया ॥ ३६ ॥

कस्मिन्पुत्राय विद्वत् राजा विद्यासाधना कृष्णो धारयन् विद्वत् ॥ ३७ ॥

कस्मिन्पुत्राय विद्वत् राजा विद्यासाधना कृष्णो धारयन् विद्वत् ॥ ३८ ॥

अन्ये निर्भिन्नबाहूकशिरसो वशिरोधिता । राजानो बुद्धिपुत्रिता वलन परिधार्दिता ॥ ३९ ॥

निहत कस्मिन्पुत्राय विद्वत् राजा विद्यासाधना कृष्णो धारयन् विद्वत् ॥ ४० ॥

ततोऽनिरुद्धं उग्र सूर्यया तं रय समारोप्य ययुः पुत्राय तौ ॥

रामादयो भोजकदाद् दधार्हा सिद्धासितार्णा मधुसूदनाध्या ॥ ४० ॥

॥ ४० ॥

अथ द्विपष्टितमोऽध्यायः

राजोवाच

तस्य तनयानूपासुपयमे यदूत्तम । तत्र गुह्यमभूद् घोर हरिशदस्योमहत् ।
एतत् सर्वं महायोगिन् समाल्यातु त्वमहसि ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

राज पुत्रघतज्येष्ठो बलेराधीमहात्मन । येन वामनरूपाय हरयेऽदायि मेदिनी ॥ २ ॥
तन्मौरस सुतो बाण शिष्यभक्षित सदा । मान्यो वदान्यो धीमाश्च सत्यसधो हृदमत ॥ ३ ॥
शोणितान्येपुरे रम्ये स राज्यमक्रोत् पुरा । तस्य शम्भो प्रसादेन किङ्करा इव तस्मरा ।
सहस्रबाहुर्वाद्ये । ताण्डवेऽतोपयमृदम् ॥ ४ ॥
भगवान् सर्वनृतेजः शरण्यो भक्त्यत्सल । रेणच्छन्दयामास स त वने पुराधिपम् ॥ ५ ॥
स एकदाऽऽह गिरिन्पादर्वस्यं वीर्यकुम्भं । किरीटेनार्कवणन सशृशस्तत्पदाम्बुजम् ॥ ६ ॥
नमस्य त्वा महादेव लोकानां गुह्यमीश्वरम् । पुष्टामपूर्णकामाना कामपूरामराहृधिपम् ॥ ७ ॥
दो सद्य त्वया दत्त पर भाराय मेऽभवत् । त्रिलोक्या प्रतियोदार न लभे त्वद्वते समम् ॥ ८ ॥
कण्डूत्या निभृतैर्दोभिर्भुङ्क्षुर्दिग्गजानहम् । आद्याया चूणयजद्रीन् भीतास्तेऽपि प्रदुहुतु ॥ ९ ॥
तच्छ्रुत्वा भगवान् क्रुद्धः केतुस्ते भज्यते यदा । त्वदर्पण भवेन्मृद सयुग मत्समेन ते ॥ १० ॥
इत्युक्त्वा कुमतिर्दष्ट स्वग्रह प्रायिशन्नुप । प्रतीधन् गिरिशादेश स्ववीर्यनशन कुधी ॥ ११ ॥
तस्यैषा नाम दुहिता स्वप्ने प्राशुम्निना रतिम् । कन्यालभत कान्तेन प्रागदृष्टश्रुतेन सा ॥ १२ ॥
सा तनतमपर्यन्ती क्वासि कान्तति वादिनी । सतीना मध्य उत्तस्थौ विह्वला मोहिता भृशम् ॥ १३ ॥
बाणस्य मग्री कुम्भाण्डक्षिप्रलेपा च तत्सुता । सख्यपृच्छत् सखीमूपा कौतूहलमपि ता ॥ १४ ॥
क त्व मृगयसे सुभ्रू कीदृशस्ते मनोरम । इत्तमाह न तेऽद्यापि राजपुत्रुपलक्षये ॥ १५ ॥

ऊपोवाच

एह कश्चिन्नर स्वप्ने दयाम कमललोचन । पीतवासो बृहद्बाहुर्वापिता हृदयजम् ॥ १६ ॥
तमह मृगये कात पाययित्वाघर मधु । क्वापि यात सृष्ट्यर्ता लिप्त्वा मावृजिनार्णवे ॥ १७ ॥

चित्रलेखोवाच

व्यसनतेऽपक्वामि त्रिलोक्या यदि भाव्यते । तमानेष्ये नर यस्ते मनोहर्ता तमादिश ॥ १८ ॥
इत्युक्त्वा देवगर्धर्षसिद्धचारणपन्नगान् । दैत्यविद्याघरान् यक्षान् मनुजाश्च यथालिखत् ॥ १९ ॥
मनुजेषु च सा वृष्णीन् धूरमानकदुन्दुभिम् । व्यलिखद् रामकृष्णौ च प्रभुम् वीक्ष्य लज्जिता ॥ २० ॥
अनिरुद्ध विलिखित वीक्ष्योपावाह्मुखी हिया । सोऽसावसाधिति प्राह स्मयमाना महीपते ॥ २१ ॥

चित्रलेखा तमाशाय पोत्रं कृष्णस्य योगिना । ययौ विहायशराजं दारकाकृष्णपास्त्रिणाम् ॥२१॥
 तत्र मुप्यु मुपयङ्गे प्रागुपि योगमास्त्रिणाम् । गृहीत्वा गणितपुर सख्ये प्रियमदर्शयत् ॥२२॥
 सा च त मुन्दरवर विलास्य मुदितानना । दुष्प्रक्षय स्वयं पुष्पभीरम प्रावृध्निना स्मरन् ॥२३॥
 परार्णवाश्च स्तम्भधूपदीपादनादिभिः । पानभोजनभस्त्रैश्च वास्यैः शुभ्रपद्माञ्जित ॥२४॥
 गूढं कन्यापुर शरवत्पद्मस्नेहया तथा । नाहगजान् स सुनुषे ऊरयारहतेन्द्रियः ॥२५॥
 ता तथा यदुर्वरेण भुज्यमाना हतप्रतान् । हनुभिलक्षयाश्चक्राप्रीता दुरवच्छदः ॥२६॥
 भटा आवेदयाश्चक्र राजस्ते दुहितुष्वयम् । विवेष्टि हृद्ययाम कथाया नुलदूपनम् ॥२७॥
 अनयाभिभिरस्माभिर्गुंतायाम् यद् प्रभा । कन्याया दूपा पुम्भिवुष्प्रधाया न विद्महे ॥२८॥
 तत प्रन्ययितो बाणा दुहितुः शुतदूपन । ध्वरित कथयामार् प्राप्नोऽद्राधीदयदूदहम् ॥२९॥

कामात्मज त मुयनेकसुन्दर दयाम विप्रश्चात्परमाम्बुजेक्षणम् ।

वृद्धज कुण्डलकुन्तः खिपा स्मितावलोकेन च मण्डिताननम् ॥३१॥

दीव्यन्तमक्षे प्रिययामिदृश्या तदग्रस्रस्ताकुटुम्बस्रजम् ।

बाहोदधान मधुमङ्गिकाधिता तस्याग्र आधीनमवेक्ष्य विस्मितः ॥३२॥

स त प्रविष्ट नृत्तमातवापिभिर्भटेरनीकैरवलोक्य माधव ।

उद्यम्य मौर्वे परिषं व्यवसितो ययान्तको दण्डपरो विधातया ॥३३॥

जितृधया तान् परितः प्रपथ शुनो यया सुस्त्रयवोऽहनत् ।

ते हयमाना भवनाद् विगता निर्भिन्नमूर्धोऽधुना प्रदुदुवुः ॥३४॥

त नागपारीचलिनन्दनो बली मातं स्वयं य कुपितो बभूव ह ।

ऊपा भृगो शोकविपादविह्वला बद्धं निशम्याश्रुकज्ज्वरोदिपीत् ॥३५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तारोऽनिरुद्धकथो नाम त्रिपष्टितमोऽध्यायः ॥३६॥

अथ त्रिपष्टितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अपश्यता चानिरुद्धं तद्गधूना च भारत । चत्वारो वार्षिकामासाभ्यतीयुरनुशोचताम् ॥ १ ॥

नारदात्तनुपाकर्ण्य यातो बद्धस्य कम च । प्रययुः शोणितपुरं कृष्णयः कृष्णदेवता ॥ २ ॥

प्रयुप्तो युयुधानश्च गदं साम्बोऽयं शरणम् । नन्दोपनन्दभद्राद्या रामकृष्णानुवर्तिनः ॥ ३ ॥

अश्वोहिणीभिर्द्रादशभिः समेता सर्वतोदिशम् । करुषुर्बाणनगरं समन्तात् साधवतप्रभा ॥ ४ ॥

भुज्यमानपुरोधानप्राकाराट्टालगोपुरम् । प्रेक्षमाणो रूपाविहस्तस्पर्शेभ्योऽभिनिर्दयौ ॥ ५ ॥

बाणार्थे भगवान् रुद्रं समुत्ते प्रमथैर्दृतः । आरुह्य नदिद्वयममुषुपे रामकृष्णयोः ॥ ६ ॥

आसीत् सुदुर्मुलं सुदमद्भुतं रोमहर्षणम् । कृष्णशङ्करयो राजन् प्रद्युम्नहयोरपि ॥ ७ ॥

कुम्भाण्डकूपकर्णान्या बलेन सह संयुग । साम्भस्य बाणपुत्रेण बाणेन सह सत्यके ॥ ८ ॥
 ब्रह्मादयः सुराधीशा मुनय सिद्धचारणा । गन्धर्वाप्सरसो यज्ञा विमानैर्द्रष्टुमागमन् ॥ ९ ॥
 यद्वरानुचराञ्छौरिभूतप्रमथगुह्यकान् । डामिनीर्यातुधानाश्च वेतालान् सयिनायकान् ॥ १० ॥
 प्रतमातृपिशाचाश्च कूष्माण्डान् ब्रह्मराक्षसान् । द्रावयामास तीक्ष्णाम्रै शरै शान्धनुरभ्युतै ॥ ११ ॥
 पृथग्विधानि प्रायुहृक् पिनाक्यस्त्राणि शार्ङ्गिणे । प्रत्यस्त्रै शमयामास शाङ्खाणिरविसित ॥ १२ ॥
 ब्रह्मास्त्रस्य च ब्रह्मास्त्रं वायव्यस्य च पार्वतम् । जाम्बेयस्य च पाञ्चन्य नैजं पाण्डुतस्य च ॥ १३ ॥
 मोहयित्वा तु गिरिश जृम्भणास्त्रेण जृम्भितम् । बाणस्य पृतना शौरिर्जघानासिगदेपुमि ॥ १४ ॥
 स्कन्द प्रयुग्नबाणौघैर्यमान समतत । असृग्विमुञ्चन् गात्रेभ्य शितिनापाक्रमद रणात् ॥ १५ ॥
 कुम्भाण्ड कूपकर्णश्च पेततुमुंसलार्दितौ । दुद्रुपुस्तदनीकानि हतनायानि सर्वत ॥ १६ ॥
 विशीयमाण स्वबल दृष्ट्वा बाणोऽत्यमर्षण । कृष्णमभ्यद्रवत् सन्ध्ये रयी हिषैव सात्यकिम् ॥ १७ ॥
 धनूंष्याकृष्य युगपद् बाण पञ्चशतानि वै । एकैकस्मिञ्छरौ द्वौ द्वौ सन्दधे रणदुर्मद ॥ १८ ॥
 तानि चिच्छेद भगवान् धनूपि युगपदरि । सारयि रथमश्वाश्च हत्वा शङ्खमपूरयत् ॥ १९ ॥
 तमाता कोटरा नाम नम्रा मुच्यशिरोरुहा । पुरोऽवतस्थे कृष्णस्य पुत्रप्राणरिरक्षया ॥ २० ॥
 ततस्तिर्यङ्मुखो नम्रामनिरीक्षन् गदाप्रज । बाणश्च तावद् विरयश्छिन्नघन्वाविशत् पुम् ॥ २१ ॥
 विद्राविते भूतगणे ज्वरस्तु त्रिशिरास्त्रिपात् । अभ्यधावद् दाशार्ह दहन्निव दिशो दश ॥ २२ ॥
 अथ नारायणो देवस्त दृष्ट्वा व्यसृजज्ज्वरम् । माहेश्वरो वैष्णवश्च युयुधाते ज्वराबुभौ ॥ २३ ॥
 माहेश्वर समानन्दन् वैष्णवेन बलादित । अलङ्घ्याभयमन्यत्र मीतो माहेश्वरो ज्वर ।

शरणार्थी हृषीकेश नृपशव प्रयताञ्जलि ॥ २४ ॥

ज्वर उवाच

नमामि त्वानन्तशक्तिं परेश सर्वात्मान केवल शक्तिमात्रम् ।
 विश्वोत्पत्तिस्थानसरोधहेतु यत्तद् ब्रह्म ब्रह्मलिङ्ग प्रधातम् ॥ २५ ॥
 कालो दैव कर्म जीव स्वभावो द्रव्य क्षेत्रं प्राण आत्मा विकार ।
 तत्सङ्घातो बीजरोहप्रवाहसबन्मायैषा तन्निषेध प्रपञ्चे ॥ २६ ॥
 नानाभावैर्लीलयैवोपपन्नैर्देवान् साधूँल्लोकसेतून् विभर्षि ।
 हस्युन्मागान् हिंसया वर्तमानान् जन्मैतत्ते भारद्वाज भूमे ॥ २७ ॥
 ततोऽह ते तेजसा दु सहेन शान्तोग्रेणात्युत्तरणेन ज्वरेण ।
 तावत्तापो देहिना तेऽङ्घ्रिमूल नो सेवेरन् यावदाशानुबद्धा ॥ २८ ॥

श्रीभगवानुवाच

त्रिशिरस्ते प्रसन्नोऽस्मि व्येतु ते मज्ज्वराद् भयम् । यो नौ सरति सवाद तस्य त्वन्न भवेद् भयम् ॥ २९ ॥

इत्युक्तोऽप्युतमानस्य गतो माद्विधरो ज्वरः । बाणस्तुरगमारूढ प्रागाद् योत्स्यञ्जनार्दनम् ॥३०॥
 ततो बाहुसहस्रेण नानायुधधरोऽमुर । मुमोऽ परमक्रुद्धो बाणाश्चक्रायुधे नृप ॥३१॥
 तस्यास्यतोऽस्त्राप्यसक्चक्षणेन धुरनेमिना । चिच्छेद भगवान् बाहून् शलाहव वनस्थते ॥३२॥
 बाहुपुच्छियमानेषु बाणस्य भगवान् भव । भक्तानुकम्प्युपव्रज्य चक्रयुधमभाषत ॥३३॥

श्रीकृत्र उवाच

त्व हि ब्रह्म पर ज्योतिर्गूढ ब्रह्मणि बाह्वये । यं पश्यन्त्यमलात्मान आकाशमिव केवलम् ॥३४॥
 नाभिनभोऽस्मिर्मुखमग्नु रेतो यौ शीर्षमाशा भुतिरह्प्रिर्ध्वी ।
 चन्द्रो मनो यस्य दृगर्क आत्मा अह समुद्रो जठर गुजेन्द्र ॥३५॥
 रोमाणि यस्यौषधयोऽम्बुवाहा केसा पिरिञ्चो धियणा विसर्ग ।
 प्रजापतिर्हृदय यस्य धर्म स वै भवान् पुरुषो लोककल्प ॥३६॥
 तवावतारोऽयमकुण्ठधामन् धर्मस्य गुण्यै जगतो भवाय ।
 वय च सर्वे भवतानुभाविता विभावयामो भुवनानि सत ॥३७॥
 त्वमेक आद्य पुरुषोऽद्वितीयस्तु य स्वदम्पतुरुह्तुरीश ।
 प्रतीयसेऽयापि यथाविकार स्वमायया स्वगुणप्रसिद्धये ॥३८॥
 ययैव सूय पिहितच्छायया स्वया छाया च रूपाणि च सञ्चक्रास्ति ।
 एव गुणेनापिहितो गुणास्त्वमात्मप्रदीपो गुणिनश्च भूमन् ॥३९॥
 यमायामोहितधिय पुनदारण्यहादिपु । उमजन्ति निमज्जन्ति प्रसक्ता वृजिनाणवे ॥४०॥
 देवदत्तमिम एवा नृलोकमजितेन्द्रिय । यो नाद्रियेत त्वत्पादौ स शोच्यो ह्यात्मवञ्चक ॥४१॥
 यस्त्वा विसृजते मर्त्य आत्मान प्रियमीश्वरम् । विषययेन्द्रियार्थार्थे विषमत्यमृत त्यजन् ॥४२॥
 अह ब्रह्माय विबुधा मुनयश्चामलाशया । सर्वात्मना प्रपन्नास्त्वामात्मान प्रेष्ठमीश्वरम् ॥४३॥
 त त्वा जगत्स्थित्युदयान्तर्हनु सम प्रशान्त सुहृदात्मदेवम् ।
 अनन्यमेक जगदात्मकेत भवापवर्गाय भजाम देवम् ॥४४॥
 जय ममेष्टो दयितोऽनुवर्ता मयाभय दत्तममुष्य देव ।
 सम्पाद्यता तद् भवत प्रसादो यथा हि त दैत्यपतौ प्रसाद ॥४५॥

श्रीभगवानुवाच

यदात्य भगवस्त्वन्न करधाम प्रिय तर । भवतो यद्वयवसित त मे साध्वनुमोदितम् ॥४६॥
 ज्वभ्योऽय ममाप्येष वैरोचनिमुतोऽमुर । प्रह्लादाय वरो दत्तो न वध्यो मे तवाचय ॥४७॥
 दपापघमनायास्य प्रवृक्णा बाह्वो मया । सूदित च बलं भूरि यच्च भारायित भुव ॥४८॥
 पुन विष्टा भविष्यन्त्यजरा मरा । पार्षदमुख्यो भवतो न कुतश्चिद्भयोऽमुर ॥४९॥

इति लब्ध्वाभयं कृष्णं प्रणम्य शिरसासुर । प्राशुमि रयमारोप्य सयध्वा समुपानयत् ॥५०॥
 अशौहिण्यां परिवृत्तं सुवासं समलङ्कृतम् । सपत्नीकं पुरस्कृत्य ययौ रुद्रानुमोदितः ॥५१॥
 स्वराजधानीं समलङ्कृतां ध्वजैः सतोरणैरुक्षितमार्गचत्वराम् ।
 विवेश शङ्खानकदुन्दुभिस्त्रिनैरभ्युद्यतः पौरसुहृद्द्विजातिभिः ॥५२॥
 य एव कृष्णविजयं शङ्करेण च समुगमम् । सस्मरेत्प्रातरुत्थाय न तस्य स्यात्पराजयः ॥५३॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धेऽनिरञ्जनयनं नाम त्रिपष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

अथ चतुःपष्टितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एकदोषवनं राजन् जग्मुर्यदुकुमारकाः । विहर्तुं साम्बप्रशुभ्रचारुभानुगदादयः ॥ १ ॥
 क्रीडित्वा सुचिरं तत्र विचित्रं वन्तः पिपासिताः । जलं निरुदके कूपे ददृशुः सत्त्वमद्भुतम् ॥ २ ॥
 कुक्कुलसं गिरिनिभं वीक्ष्य विस्मितमानसाः । तस्य चोदग्ने यत्नं चतुस्ते कृपयान्विताः ॥ ३ ॥
 चर्मजैस्तान्त्वैः पाशैर्दृष्ट्वा पतितमर्भकाः । नाशानुवन्तं समुद्रं कृष्णायाचख्युस्तमुका ॥ ४ ॥
 तत्रागत्यारविन्दाशो भगवान् विश्वभावनः । वीक्ष्योजहार वामेन तं करेण स लीलया ॥ ५ ॥
 स उत्तमश्लोककराभिमृष्टो विहाय सद्यः कुक्कुलारूपम् ।
 सन्तप्तचामीकरचारुवणः स्वग्यस्तुतालङ्करणाग्निरस्तक् ॥ ६ ॥
 पप्रच्छ विद्वानपि तन्निदानं जनेषु विख्यापयितुं मुमुक्षुः ।
 कस्त्वमहाभाग वरेण्यरूपो देवोत्तम त्वां गणयामि नूनम् ॥ ७ ॥
 दशमिमां वा कतमेन कमणा सम्प्रापितोऽस्य तदर्हं सुमद्र ।
 आत्मानमारमाहि विविक्षता नो यमन्यसे न क्षममत्र वक्तुम् ॥ ८ ॥

श्रीशुक उवाच

इति स राजा सम्पृष्टः कृष्णेनानन्तमूर्तिना । माधवं प्रणिपत्याह किरीटेनार्कवर्चसा ॥ ९ ॥

नृग उवाच

नृगो नाम नरेन्द्रोऽहमिदं कुतनय प्रभो । दानिष्वाख्यायमानेषु यदि ते कर्मसंपृशम् ॥ १० ॥
 किं नु तेऽविदितं नाथ सर्वभूतारम्भाणि । कालेनाप्याहतदृष्टेः यक्ष्येऽप्यपि स्याच्छ्रयः ॥ ११ ॥
 यावत्स्य सिकताभूमेर्यावत्यो दिवि
 पयस्विनीस्तवणी कपिला हेमशृङ्गी ।
 न्यायार्जिता ६ ददावहम् ॥ १३ ॥

स्वल्ङ्कृतेभ्यो गुणशीलवद्भ्यः सीदत्कुटुम्बेभ्यः श्रुतन्तेभ्यः ।
 तपःश्रुतब्रह्मवदान्यसद्भ्यः प्रादा युवभ्यो द्विजपुत्रवेभ्यः ॥ १४ ॥
 गोभूहिरण्यायतनाश्वहस्तिनः कन्याः सदासीलिलरूप्यशय्याः ।
 वाचासि रत्नानि परिच्छदान् रथानिष्ट च यथैश्वरितं च पूतम् ॥ १५ ॥

कस्यचिद् द्विजमुख्यस्य भ्रष्टा गौर्मम गोवने । उमृक्काविट्पुष्पाद्या च मया दत्ता द्विजातये ॥ १६ ॥
 ता नीयमाना तत्त्वामी दृष्ट्वाश्च ममेति तम् । ममेति प्रतिप्राह्याह नृगो मे दत्तवानिति ॥ १७ ॥
 विप्रौ विवदमानौ मानूचतुः स्वार्थसाधको । भवान् दातापहर्तैतितच्छ्रुत्वा भेऽभवद्भ्रमः ॥ १८ ॥
 अनुनीताबुभौ विप्रौ धर्मदृच्छ्रगतेन वै । गवालर्द्धं प्रकृष्टानां दास्याभ्येवा प्रदीयताम् ॥ १९ ॥
 भवन्तावनुगृहीता किङ्करस्याविजानतः । समुदरतः माकृच्छ्रतः पतन्तः निरयेऽशुचौ ॥ २० ॥
 नाहप्रतीच्छे वै राजन्त्युक्त्वा स्वाम्यपाकमत् । नान्यद् गवामप्ययुतमिच्छामोत्यपरो ययौ ॥ २१ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे याम्यैर्दूतैर्नीतो यमक्षयम् । यमेन पृष्टस्तत्राह देवदेव जगत्पते ॥ २२ ॥
 पूर्वं त्वमगुप्तं भुङ्क्ष्व उताहो नृपते गुप्तम् । नान्तं दानस्य धर्मस्य पश्ये लोकस्य भास्वतः ॥ २३ ॥
 पूर्वं देवाशुभं भुञ्ज इति प्राह पतेति स । तावद्ब्राह्ममात्मानं कृकलासं पतन् प्रभो ॥ २४ ॥
 ब्रह्मण्यस्य वदान्यस्य तव दासस्य केयवः । स्मृतिर्नाद्यापि विष्वस्ता भवत्सं दर्शनार्थिनः ॥ २५ ॥

स त्वं कथं मम विभोऽक्षिपथ परात्मा योगेश्वरे श्रुतिदृशामलद्विभाष्य ।

साक्षादधोऽक्षं उरुव्यसनाध्वबुदे श्यान्मेऽनुदृश्य इह यस्य भवापवर्गः ॥ २६ ॥
 देवदेव जगन्नाथ गोविन्द पुरुषोत्तम । नारायण हृषीकेश पुण्यश्लोकाच्युतान्वयः ॥ २७ ॥
 अनुजानीहि मां कृष्ण यान्तं देवगतिं प्रभो । यत्र कापि सतश्चेतो भूया मे त्वत्पदास्पदम् ॥ २८ ॥
 नमस्ते सर्वभावाय ब्रह्मणेऽनन्तशक्तये । कृष्णाय धाम्नुदेवाय योगानां पतये नमः ॥ २९ ॥
 इत्युक्त्वा तं परिक्रम्य पादौ स्पृष्ट्वा स्वमौलिना । अनुयातो विमानाग्र्यमाकृष्ट पश्यतां नृणाम् ॥ ३० ॥
 कृष्णं परिजनं प्राह भगवान् देवकीसुतः । ब्रह्मण्यदेवो धर्मात्मा राजन्याननुशिष्यन् ॥ ३१ ॥
 दुर्जरं वत ब्रह्मस्व भुक्तमग्नेमनागपि । तेजीयसेऽपि किमुत राशामीश्वरमानिनाम् ॥ ३२ ॥
 नाहं हलाहलं मन्ये विपयस्य प्रतिक्रिया । ब्रह्मस्व हि विपप्रोक्तं नास्य प्रतिविधिभुवि ॥ ३३ ॥
 दिनस्ति विपमन्तारं बहिरिन्द्रि प्रशान्मतिः । कुलं समूलं दहति ब्रह्मस्वारणिपावकः ॥ ३४ ॥
 ब्रह्मस्व दुरनुशातं भुक्तं हन्ति त्रिपूरुषम् । प्रसह्य तु बलाद् भुक्तं दशपूर्वान् दशापरान् ॥ ३५ ॥
 राजानो राजलक्ष्म्यां चा नात्मपातं विचक्षते । निरययेऽभिमन्यन्ते ब्रह्मस्वसाधुशक्तिशः ॥ ३६ ॥
 गृह्णन्ति यावत् पावन् मृदतामभुविदिव । विप्राणां हतवृत्तीनां वदान्यानां कुटुम्बिनाम् ॥ ३७ ॥
 राजानो राजकुल्याश्च तावतोऽन्धश्चिरक्रुशः । कुम्भीपावेषु पचन्त्ये ब्रह्मदायापहारिणः ॥ ३८ ॥
 स्वप्नं परदत्ता वा ब्रह्मवृत्तिं हरेषु यः । पण्डितैर्षहृत्पाणि विद्यायां जायते इमि ॥ ३९ ॥

न मे ब्रह्मघ्न भूयाद् यद् गृह्णन्त्यायुरो नरा । पराजिताश्च्युता राज्याद् भान्त्युद्वेजिनोऽह्य ॥ ४० ॥
विप्र कृतागममपि नैव दुष्टत मामका । घ्नत बहु शपन्त वा नमस्कुरुत नित्यश ॥ ४१ ॥
यथाह प्रणमे विप्राननुकाल समाहित । तयानमत यूय च योऽन्यथा मे सदण्डभाक् ॥ ४२ ॥
ब्राह्मणार्था ह्यपहृतो हतार पातयत्यथ । अजानन्तमपि ह्येन रूग ब्राह्मणगौरिव ॥ ४३ ॥
एव विभाव्य भगवान् मुकुन्दो द्वाकौकश । पावन सर्वलोकाना विवेश निजमन्दिरम् ॥ ४४ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे नृगोपालवान नाम चतु षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

अथ पञ्चषष्टितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

बलमद्र कुरुश्रेष्ठ भगवान् रयमासित । मुहृद्दिदृक्षुस्तकण्ठ प्रययौ नन्दगोकुलम् ॥ १ ॥
परिष्वक्तश्चिरोत्कण्ठैर्गोपैर्गोपीभिरेव च । रामोऽभिवाच पितरावाशीभिरभिनन्दित ॥ २ ॥
चिर न पाहि दाशार्हं सानुजो जगदीश्वर । इत्यारोप्याङ्गमालिङ्ग्य नेत्रे षिपिचतुजलै ॥ ३ ॥
गोपवृद्धाश्च विचिवद् यविष्ठैरभिवन्दित । यथाक्यो यथासख्य यथासम्बन्धमात्मन ॥ ४ ॥
समुपेत्याय गोपालान् हास्यहस्तग्रहादिभि । विभान्त सुखमासीन पप्रच्छु पर्युपागताः ॥ ५ ॥
पृष्ठाश्चानामय स्वेपु प्रमगद्गदया गिरा । कृष्णे कमल्पप्राधे सन्यस्ताखिलराघस ॥ ६ ॥
कश्चिन्नो बान्धवा राम सर्वे कुशलमासते । कश्चित् स्मरथ नो राम यूय दारमुतान्विता ॥ ७ ॥
दिष्ट्या कसो हत पागे दिष्ट्या मुक्ता मुहजना । निहत्य निर्जित्य रिपून् दिष्ट्या दुर्गे समाश्रिता ॥ ८ ॥
गोप्यो हसन्त्य पप्रच्छु रामसन्दर्शनादृता । कश्चिदास्ते सुख कृष्ण पुरस्त्रीजनवल्लभ ॥ ९ ॥
कश्चित् स्मरति वा बन्धून् पितर मातर च स । अप्यसौ मातर द्रष्टु सद्दृष्ट्यागमिष्यति ।

अपि वा स्मरतेऽस्माकमनुसेवा महाभुज ॥ १० ॥

मातर पितर भ्रातृन् पत्नीन् पुत्रान् स्वसुररि । यदर्थे जहिम दाशार्हं दुस्त्यजान् स्वजनान् प्रभो ॥ ११ ॥
ता न सद्य परित्यज्य गत संछिन्नसौहृद । कथं नु तादृशं स्त्रीभिन भद्रीयेत भाषितम् ॥ १२ ॥

कथं नु गृह्णन्त्यनवस्थितात्मनो वच कृतमस्य बुधा पुरस्त्रिय ।

गृह्णन्ति वै चित्रकथस्य सुन्दरसितावलोकोच्छ्वसितसरावुरा ॥ १३ ॥

किं नस्तत्कथया गोप्य कथा कथयतापरा । यात्यस्माभिर्विना कालो यदि तस्य तथैव न ॥ १४ ॥
इति प्रहसित शौरैर्जल्पित चारु वीक्षितम् । गतिं प्रेमपरिष्वङ्गसरन्त्यो रुद्रु स्त्रिय ॥ १५ ॥
सङ्कर्षणस्ता कृष्णस्य सन्देशैर्हृदयङ्गमै । सान्त्वयामास भगवान् नानानुनयकोविद ॥ १६ ॥
द्वौ मासौ तत्र चावात्सीमधु माघवमेव च । राम क्षपासु भगवान् गोपीनारतिमावहन् ॥ १७ ॥
पूर्णचन्द्रकलामृष्टे कौमुदीगन्धवायुना । यमुनोपवने रेमे सेविते स्त्रीगणैर्वृत ॥ १८ ॥

वरुणप्रेषिता देवी तारुणी तृणकाटरात् । पतन्ती तद्वनं सर्वं स्वर्गधनापदावधत् ॥१९॥
त गन्ध मधुधाराया वायुनोद्धत वत् । आमायासगतश्चात्र हृत्नाभि सप्त यो ॥२०॥
उत्तमायमान गरिता चनिताभिहृत्नायुध । यनेषु चनरत् धीषो मदयिहृत्लोचन ॥२१॥
सम्पन्नकृष्णहलो मता वैजयन्त्या च मातरा । विप्रार्म्मितमुत्ताम्भोजैरदमाम्नेयभूषित ॥२२॥
स आनुशव यमुना जलक्रीडार्थमीश्वर । निजवास्यमनादत्र मत्त इत्यावगा वत् ।

अनागता इत्यामेण पुषितो रिचकर्थे ६ ॥ २३ ॥

पापे त्वं मामवताय यत्तापासि मयाऽऽहुता । नभ्य त्या लाभलाभेण शतधा कामचारिणाम् ॥२४॥
एव निर्भस्त्रिता भीता यमुना यदुन दनय । उवाच चरिता तान् पविता पादवाटय ॥२५॥
राम राम महाबाहो न जाने तव विक्रमम् । यस्यैकधा विभूता जगती जगत् पत ॥२६॥
पर भाव भगवतो भगवन् मामजानतोम् । मत्तुमहसि विश्वासम् प्रपद्या भक्तसत्त ॥२७॥
ततोऽप्यनुब्रूय यमुना यात्रिता भगवात्सल । चित्रगाहज खामि करणभिरिवभराट् ॥२८॥
कामं विहृत्य खलिलादुक्षीणारक्षिताम्बरे । भूयणाणि महाहाणि ददौ कान्ति शुभाखत्रम् ॥२९॥
यसित्वा वासुकी नील मालामामुच्य काञ्चनोम् । रजे स्थलङ्कना लिप्तो माहन्द्र इव वारण ॥३०॥
अद्यापि दृश्यते राजन् यमुनाऽऽहृष्टमना । बलस्थानन्तोतीर्यस्व धीर्य सूयतीर हि ॥३१॥
एव सवा निगा याता एकेव रमता मजे । रामस्याधितनित्तस्य माधुर्यमजयोषिताम् ॥३२॥
इति भीमभ्रातृवत् महापुराणे दशमस्कन्धे उवाचो वक्रवर्धनश्च यदुन रत्नं ताम पश्यश्रितमोऽप्यय ॥३३॥

अथ पट्पष्टितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

नन्दप्रज गते राम फरुपाधिपतिरुप । यामुदेवोऽहमित्यसो दूतं कृष्णाय प्रादिषात् ॥ १ ॥
त्व यामुदेवो भगवानयतीर्णो जगत्पति । इति प्रसोमितो बालेर्मन आत्मानमन्युतम् ॥ २ ॥
दूत च प्रादिणो नन्द कृष्णाय पञ्चवत्सने । द्वारकाया यथा बाणे नृपो बालकृतोऽनुष ॥ ३ ॥
दूतस्तु द्वारकामेत्य सभायामास्थित प्रभुम् । कृष्ण कमलपत्रार्धं राजस देहमब्रवीत् ॥ ४ ॥
यामुदेवोऽनतीर्णोऽहमक एव न चापर । भूतानामनुकम्पार्यं त्वनुमिष्यामिषा त्यज ॥ ५ ॥
यानि त्वमसाधिहानि मौढ्याद् विभर्षि सात्वत । त्यक्तवैहि मा त्व शरण नो चेद्देहि ममाश्रयम् ॥ ६ ॥

श्रीशुक उवाच

कश्यप तदुपाकर्ण्य यौण्ड्यकस्याक्षरमेधस । उग्रसेनादय सभ्या उच्चैरेजमुस्तदा ॥ ७ ॥
उवाच दूते भगवान् परिहासकयामनु । उल्लस्य मूढ चिह्नानि वैरस्त्वमेव विक्रयसे ॥ ८ ॥
मुख तदविधायारु वङ्गध्रुवद्वैत । शयिष्यते इतस्तत्र भविता शरण गुणाम् ॥ ९ ॥
येष स्वामिने सवमाहरत् । कृष्णोऽपि रयमास्याय काशीमुपजगाम ॥ १० ॥

पौण्ड्रकोऽपि तदुद्योगमुपलभ्य महारथ । अधोदिणीभ्या सयुक्तो निश्चराम पुराद् द्रुतम् ॥११॥
तस्य काशिरितिमित्र पाणिंप्राह्णोऽन्वयानृप । अधोदिणीभिस्त्रिभिरपदयत् पौण्ड्रक हरि ॥१२॥
शङ्खार्पसिगदाशार्श्वीयत्साधुपलक्षितम् । विभ्राणं कौस्तुभमणि वनमालाविभूषितम् ॥१३॥
कौशेयवासधी पीते वसान गरुडध्वजम् । अमूल्यमौल्याभरण स्फुरामकरकुण्डलम् ॥१४॥
दृष्ट्वा तमात्मनस्तुल्यनेप कृत्रिममाम्बितम् । यथा नट रङ्गगत विजहास भृश हरि ॥१५॥
शूलैर्गदाभि परिवे शतयष्टिप्रासतोमरै । असिमि पट्टिशैर्बाणै प्राहरत्तरवो हरिम् ॥१६॥

कृष्णस्तु तत्पौण्ड्रकनाशिराजयोर्वलं गजस्य दनवाजिपत्तिम् ।

गदासिचनेषुभिरार्दयद् भृश मया युगान्ते हुतमुक्पृथक्प्रजा ॥१७॥

आयोधन तद्रथवानिकुशरद्विपत्नरोर्ध्वरिणावत्तण्डितै ।

बभौ चित मोदवह मनस्विनामाक्रीडन भूतपतेरिवोत्थणम् ॥१८॥

अथाह पौण्ड्रकशौरिर्भो भो पौण्ड्रक यद् भवान् । दूतवाक्येन मामाह तान्यस्त्राण्युत्सृजामि ते ॥१९॥
व्याजयिष्येऽभिधान मे यत् त्वयाश मृषा धृतम् । प्रजामिशरण तेऽत्र यदि नेच्छामि सयुगम् ॥२०॥
इति क्षिप्त्वा शितैर्बाणैर्विरयीकृत्य पौण्ड्रकम् । शिरोऽवृध्वाक्षरयाङ्गेन वज्रेणेन्द्रो यथा गिरे ॥२१॥
तथा काशिरपते कायाच्छिर उत्कृत्य पत्रिभि । न्यपातयत् काशिपुर्या पद्मकोशमिवानिल ॥२२॥
एव मत्सरिण हत्वा पौण्ड्रक सस्र हरि । द्वारभामाविशत् सिद्धैर्गोयमानक्यामृत ॥२३॥
स नित्य भगवद्वचनप्रधस्ताखिलपञ्चन । विभ्राणश्च हरे राजन् स्वरूप तमयोऽभवत् ॥२४॥
शिर पतितमालोक्य राजद्वारे सकुण्डलम् । किमिदं कस्य वा वभ्रमिति सशिश्वरे जना ॥२५॥
राश काशिरतेश्वा महिष्य पुत्रवान्धवा । पौराश्च हा हाता राजन् नाय नायेति प्रारुदन् ॥२६॥
सुदक्षिणस्तस्य मुत कृत्वा सस्याविधि पितु । निहत्य पितृह तार यास्याम्यपचिति पितु ॥२७॥
इत्यात्मनाभिसन्धाय सोपाध्यायो महेश्वरम् । सुदक्षिणोऽर्चयाभास परमेण समाधिना ॥२८॥
प्रीतोऽविमुक्ते भगवास्तस्मै वरप्रदाद् भव । पितृह तुवधोपाय स वमे वरमीच्छितम् ॥२९॥
दक्षिणाम्नि परिचर ब्राह्मणै सममृत्वजम् । अभिचारविधानेन स चामि प्रमथैर्वृत ॥३०॥
साधयिष्यति सङ्कल्पमब्रह्मण्ये प्रयोजित । इत्यादिष्टस्तथा चक्रे कृष्णायामिचरन् मती ॥३१॥
ततोऽमिचरित्य कुण्डान्मूर्तिमानतिमीपण । तसताग्रशिखाश्मभ्रुरङ्गारोद्गारिलोचन ॥३२॥
दष्टोऽप्रभ्रुकुटीदण्डकठोरास्य स्वभिह्वया । आलिङ्गन् सुक्लिणी नमो विधुन्वास्त्रिशिर ज्वलन् ३३
पद्म्या तालप्रमाणाभ्या कम्पयन्नवनीतलम् । सोऽभ्यधावद् वृतो भूतैर्द्वारका प्रदहन् दिश ॥३४॥
तमाभिचारदहनमायान्त द्वारकौकठ । विलोक्य तनसु सर्वे वनद्वाहे मृगा यथा ॥३५॥
अथै सभाया क्रीडन्त भगवन्त भयातुरा । त्राहि त्राहि त्रिलोकेश बह्वै प्रदहत पुरम् ॥३६॥
धृत्वा तज्जनवेकैक्य दृष्ट्वा स्वाना च साध्वसम् । शरण्य सम्प्रहस्याह मा भैतेत्यवितात्म्यहम् ॥३७॥

सर्वस्यान्तर्बहि साधी कृत्वा माहेश्वरीं विभु । विशाय तद्विधातार्यै पार्श्वस्थ चक्रमादिशत् ॥३८॥

तत् सर्वकोटिप्रतिमं सुदर्शनं जाज्वल्यमानं प्रलयानलप्रभम् ।

स्वतेजसा स ककुभोऽथ रोदसी चक्रमुकुन्दाक्षमधामिमार्दयत् ॥३९॥

कृत्यानलं प्रतिहतं सरयाङ्गपाणे रज्जौजसा स नृप भग्नमुक्तो निवृत्त ।

वाराणसीं परिसमेत्य सुदक्षिणं तं सत्पुञ्जनं समदहत् स्वकृतोऽभिचार ॥४०॥

चक्रं च विष्णोस्त्रदनुप्रविष्टं वाराणसीं साङ्गसभालयापणाम् ।

सगोपुगहालककोष्ठसङ्कुलां सकोशहस्त्यश्वरयाजशालाम् ॥४१॥

दग्ध्वा वाराणसीं सर्वां विष्णोर्ध्वं सुदर्शनम् । भूय पाशमुपातिष्ठत् कृष्णस्याङ्घ्रिष्ठकर्मण ॥४२॥

य एतच्छ्रावयेन्मर्यं उत्तमश्लोकविक्रमम् । समाहितो वा शृणुयात् सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥४३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे षोडशोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

अथ सप्तपण्डितमोऽध्यायः

राजोवाच

भूयोऽहं श्रोतुमिच्छामि रामस्याद्भुतकर्मण । अनन्तस्याप्रमेयस्य यदन्यत् कृतवान् प्रभु ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

नरकस्य सखा कश्चिद् द्विविदो नाम वानर । मुग्रीवसचिवोऽथ भ्राता मैन्दस्य वीरवान् ॥२॥

सख्युः सोऽपचितिं कुर्वन् वानरो राष्ट्रविघ्नवम् । पुरप्रामाकरान् घोषानदहद् वह्निमुत्सृजन् ॥ ३ ॥

कचित् स शैलानुत्पाद्य तैर्देशान् समचूर्णयत् । आनतान् सुतरामेव यत्रास्ते मित्रहा इरि ॥ ४ ॥

कचित् समुद्रमध्यस्यो दोर्भ्यामुत्थिष्य तज्जलम् । देशान् नागायुतप्राणो बेलाङ्गलानमजयत् ॥५॥

आश्रमावृषिमुत्पातान् कृत्वा भग्नवनस्पतीन् । अदूषयच्छकृन्मुरैरमीन् वैतानिरान् खल ॥ ६ ॥

पुरुषान् योषितो हस्तं श्मामभृद्गोणीगुहासु स । निशिष्य चाप्यवाचैलैः पेशशकारीव वीटकम् ॥७॥

एव देशान् विप्रकुर्वन् दूषयश्च कुलज्जिय । श्रुत्वा मुललितं गीतं गिरिं रैवतकं ययौ ॥ ८ ॥

तत्रापरयद् यदुपतिं रामं पुष्करमालिनम् । सुदर्शनीयसंवाद्गं ललनायूषमध्यगम् ॥ ९ ॥

गायन्तं वारुणीं पीत्वा मदविह्वललोचनम् । विभ्राजमानं वपुषा प्रभिन्नमिव वारणम् ॥१०॥

दुष्टः शालामृगं शालामारुढं कम्पयन् दुमान् । चमे किल किलाशन्दमाभमानं सम्प्रदशयन् ॥११॥

तस्य घाटने कपेर्बाह्वं तरुण्यो जातिचापला । हास्यप्रिया विजहमुर्बलदेवपतिप्रहा ॥१२॥

वाहेल्यमामास कपिभ्रंक्षेपे सम्मुखादिभिः । दर्शयन् स्वगुदं वासां रामस्य च निरीक्षत ॥१३॥

यत्नं प्रहरता वर । स वज्रमिव तां प्रबाणमदिराकलशं कपि ॥१४॥

नैस्तं कोपयन् हसन् । निर्भिद्य कलशदुष्टो वासात्यास्पृज्यदं बलम् ॥१५॥

कदर्याकृत्य बलवान् विप्रचक्रे मदोदत्त । त तस्यायिनय इष्टा देशश्च तदुपद्रुतान् ॥१६॥
 क्रुद्धो मुसलमादच हल चारिजिघासया । द्विविदोऽपि महावीर्यं शालमुद्यम्य पाणिना ॥१७॥
 अभ्येत्य तरसा तेन रल मूर्धन्यताडयत् । त तु सङ्कपेणो मूर्ध्नि पतन्तमचलो यया ॥१८॥
 प्रतिजग्राह बलवान् मुनन्देनादनय तम् । मुसलाहतमस्तिष्णो विरेजे रक्तधारया ॥१९॥
 गिरिर्यया गैरिक्वया प्रहार नानुचिन्तयन् । पुनरन्य समुत्तिष्ठ्य कृत्वा निष्पन्नमोजसा ॥२०॥
 तेनाहनत् मुसक्रुद्धस्त बल शतधाञ्छिनत् । ततोऽन्येन रुपा जग्मे त चापि शतधाञ्छिनत् ॥२१॥
 एव युध्यन् भगवता भग्ने भग्ने पुन पुन । आकृष्य सर्वतो वृक्षान् निर्वृक्षमफरोद् वनम् ॥२२॥
 ततोऽमुञ्चच्छिलावर्षे बलस्योपर्यमर्षित । तत् सर्वं चूर्णाग्रासाव लीलया मुसलायुध ॥२३॥
 स बाहू तालसङ्काशौ मुष्टीकृत्य कपीश्वर । आसाद्य रोहिणीपुत्र ताम्या वधस्यरुजत् ॥२४॥
 यादवे त्रयोऽपि त दोर्म्या त्यक्त्वा मुसललाद्वले । जत्रावभ्यदयत् क्रुद्ध सोऽतद् रुधिरवमन् ॥२५॥
 चकम्पे तेन पतता सटङ्क खनस्यति । पर्वत कुरुशार्दूल वायुना नौरिवाम्भसि ॥२६॥
 जयशब्दो नम शब्द साधु साध्विति चाम्भरे । सुरसिद्धमुनीन्द्राणामासीत् कुसुमवर्षिणाम् ॥२७॥
 एव निहत्य द्विविद जगद्व्यतिकरावहम् । सस्तूयमानो भगवान् जनै स्वपुरमाविशत् ॥२८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे द्विविदवधो नाम सप्तषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

अथाष्टपण्डितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

दुर्याधनमुता राजन् लक्ष्मणा समितिज्जय । स्वयवरस्यामहरत् साम्भो जाम्भवतीभुत ॥ १ ॥
 कौरवा दुपिता ऊचुर्दुर्विनीतोऽयमर्मक । कदर्याकृत्य न कन्यामकामामहरत् उलात् ॥ २ ॥
 बभ्रीतेम दुर्विनीत किं करिष्यन्ति वृष्णय । येऽस्मत्प्रसादोपचिता दत्ता नो भुञ्जते महीम् ॥ ३ ॥
 निगृहीत सुत श्रुत्वा यद्येध्यन्तीह वृष्णय । भग्नदर्पां यम यान्ति प्राणा हव सुसयता ॥ ४ ॥
 इति कर्णं शलो भूरिर्यश्चेतु मुयोधन । साम्नमारेभिरे बद्धु कुरुवृद्धानुमोदिता ॥ ५ ॥
 इष्टानुधावत साम्भो धार्तराष्ट्रान् महारय । प्रगृह्य रुचिर चाप तस्यौ सिंह इवैकल ॥ ६ ॥
 त ते जिघृक्षव क्रुद्धास्तिष्ठ तिष्ठेति भापिण । आसाद्य धांविनो बाणै कर्णाग्रण्य समाकिरन् ॥ ७ ॥
 सोऽनविद्ध क्रुद्धेष्ट क्रुधमिर्यदुन दन । नामृष्यत्तदचिन्त्यार्म सिंह क्षुद्रमृगैरिव ॥ ८ ॥
 विसूच्य रुचिर चाप सर्वान् विव्याध सायकै । कणादीन् पङ्कथान् वीरास्तावद्वियुगपत् पृथक् ॥ ९ ॥
 चतुर्भिश्चतुरो बाहानेकैकेन च सारथीन् । रथिनश्च महेश्वासास्तस्य तत् तेऽभ्यपूजयन् ॥ १० ॥
 त तु ते विरय चतुश्चत्वारश्चतुरो हयान् । एकस्तु सारथि जग्मे चिच्छेदान्य शरासनम् ॥ ११ ॥
 त बद्ध्वा विरथीकृत्य कृच्छ्रेण कुरवो युधि । कुमार स्वस्य कन्या च स्वपुर जविनोऽविशन् ॥ १२ ॥

सर्वस्यातर्बहि साक्षी कृत्वा मादेश्वरी विभु । विज्ञाय तद्विधातार्य पार्श्वस्य चक्रमादिशत् ॥३८॥

तत् सूर्यकोटिप्रतिमं सुदर्शनं जाण्वन्त्यमानं प्रलयानलप्रभम् ।

स्वतेजसा यः ककुभोऽयं रोदसी चक्रमुकुन्दास्त्रमयाम्निमार्दयत् ॥३९॥

कृत्वा नलं प्रतिहतं सरयाङ्गपाणे रस्त्रौजसा स नृप भग्नमुखो निवृत्तः ।

वाराणसीं परिसमेत्य सुदक्षिणं तं सर्त्विजं जन समदहत् स्वकृतोऽभिचारः ॥४०॥

चक्रं च विष्णोस्तदनुप्रविष्टं वाराणसीं साङ्गसभालयापणाम् ।

सगोपुराट्टालककोष्ठसङ्कुलां सप्तशहस्रयन्त्ररयानशालाम् ॥४१॥

दग्ध्वा वाराणसीं सर्वो विष्णोश्चक्रं सुदर्शनम् । नृप पार्श्वमुपातिष्ठत् कृष्णस्याङ्गिष्ठकर्मणः ॥४२॥

य एतच्छ्रावयेत्तत् सर्वं उत्तमश्लोकविक्रमम् । समाहितो वा शृणुयात् सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥४३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे षोडशोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

अथ सप्तपण्डितमोऽध्यायः

राजोवाच

भूयोऽहं श्रोतुमिच्छामि रामस्याद्भुतकर्मणः । जनन्तस्याप्रमेयस्य यदन्यत् कृतवान् प्रभुः ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

नरकस्य सखा कश्चिद् द्विविदो नाम वानरः । मुग्रीवसच्चिवोऽयं भ्राता मेन्दस्य वीरवान् ॥२॥

सख्युः सोऽपचितिं कुर्वन् वानरो राष्ट्रविह्वलम् । पुरग्रामाकरान् घोषानदहद् बह्विपुत्सुजनः ॥ ३ ॥

एचित् स शैलानुत्पात्य तैर्देशान् समचूर्णयत् । आनतान् सुतरामेव यत्रास्ते मिश्रहा हरिः ॥ ४ ॥

कचित् समुद्रमध्यस्थो दोर्म्यामुत्तिष्ठन् तज्जलम् । देशान् नागायुतप्राणो बेलान्कूलानमजयत् ॥५॥

आभ्रमानृपिमुत्थानां कृत्वा भग्नवनस्पतीन् । अदूषयच्छृङ्गमूत्रैरग्नीन् वैतानि वानः खलः ॥ ६ ॥

पुरुषान् योषितो दत्त इमाभृद्द्रोणीगुहासु च । निक्षिप्य चाप्यघाच्छैलैः पेशस्कारीव कौटकम् ॥७॥

एव देशान् विप्रकुर्वन् दूषयश्च कुलञ्जियः । श्रुत्वा मुललितं गीतं गिरि रैवतक ययौ ॥ ८ ॥

तत्रापश्यद् यदुपतिं रामं पुष्करमालिनम् । सुदर्शनीयसवान् ललनायूयमध्यगम् ॥ ९ ॥

गायन्तं वारुणीं पीत्वा मदविह्वललोचनम् । विभ्राजमानं वपुषा प्रभिन्नमिव वारणम् ॥१०॥

दुष्टं शाखामृगं शाखामारुढं कस्ययन् दुमान् । चक्षे किल किलाशब्दमात्मानं सम्प्रदर्शयन् ॥११॥

तस्य चाष्टयैकपैर्गणैश्च तद्वन्धो जातिचापलाः । हास्यप्रिया विजहसुर्बलदेवपरिग्रहाः ॥१२॥

ता हेलयामास कपिभ्रूधैपैः सम्मुखादिभिः । दर्शयन् स्वगुदं तां रामस्य च निरीक्षतः ॥१३॥

१. क्रुद्धो बलः प्रहरता वरः । स वक्ष्यित्वा आवाणं मदिराकलशं कपिः ॥१४॥

२. धूर्तस्तं कोपयत् हसन् । निर्भिद्य कलशं दुष्टो बाणस्यास्फालयद् बलम् ॥१५॥

अहो ऐश्वर्यमत्ताना मत्तानामिव मानिनाम् । असम्बद्धा गिरो रूक्षा च सद्गतानुदाहिता ॥ ३९ ॥
 अथ निष्कौरवीं पृथ्वीं करिष्यामीत्यमर्षित । गृहीत्वा इलमुत्तस्यौ दहन्निव जगत्त्रयम् ॥ ४० ॥
 लाजलाम्रेण नगरमुद्दिदार्य गज्जाद्वयम् । विचक्षणं च गज्जाया प्रहरिष्यन्नमर्षित ॥ ४१ ॥
 जलयानमिवापूर्णं गज्जाया नगरं पतत् । आहृष्यमाणमालोक्य कौरवा जातसम्भ्रमा ॥ ४२ ॥
 तमेव शरणं जग्मुः सङ्गुदुग्धा जिजीविषव । सलक्ष्मणपुरस्कृत्य सम्भ्रमाञ्जन्य प्रभुम् ॥ ४३ ॥
 राम रामाखिलाचार प्रभाव न विदाम ते । मूढानान् कुबुद्धीनां धन्तुर्महत्स्यत्तिनम् ॥ ४४ ॥
 स्थितुल्यत्यप्नयानां त्वमेको हेतुर्निराश्रय । लोकार्कहीडान्कानीशम्रीडतस्ते यदन्ति हि ॥ ४५ ॥
 त्वमेव मूर्खादिभनन्त लीलया भूमण्डल विभक्तिं सद्यस्मृषन् ।

अन्ते च यः स्वात्मनि रुदतिश्च त्रिपेक्षद्वितीय परिशिष्यमाण ॥ ४६ ॥

कोपस्तेऽखिलशिष्यार्थं न द्वेषात्तु च मत्सरात् । विभक्तो भगवन् सत्यं स्थित्यालनतत्पर ॥ ४७ ॥
 नमस्ते सर्वभूतात्मन् सर्वशक्तिधराव्यय । विश्वकर्मेनूनमस्तेऽस्तु त्वावय शरणं गता ॥ ४८ ॥

श्रीशुक उवाच

एव प्रपन्नैः सविप्रैर्वैषमनायनैरल । प्रसन्नित मुप्रसन्नो मा मेष्टेत्यभयं ददौ ॥ ४९ ॥
 दुर्योधनं पारिवर्हं कुञ्जरान् पट्टिहायनान् । ददौ च द्वादशशतान्ययुतानि तुरङ्गमान् ॥ ५० ॥
 रथानां पट्सहस्राणि रौक्मणां सूर्यवच्चसाम् । दाक्षीना निष्कवण्ठीनां सहस्रं दुहितृवल्लभ ॥ ५१ ॥
 प्रतिग्रहं तु तत् सर्वं भगवान् सत्यतर्पणम् । समुत सन्तुष्टं प्रागात् मुहूर्तिरभिनन्दित ॥ ५२ ॥
 ततः प्रविष्टः स्वपुरं हलायुधः समेत्य बन्धून्तुरज्ज्वलितम् ।

शरासः सर्वं यदुपुङ्गवानां मध्ये सभायां कुरुषु स्वचेष्टितम् ॥ ५३ ॥

अद्यापि च पुरं ह्येतत् सूचयद् रामविनमम् । समुज्जतं दक्षिणतो गङ्गायामनुद्वस्यते ॥ ५४ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे द्वाविंशतिपुराणविजयो

नामाष्टपटितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

अथैकोनसप्ततितमोऽध्यायः श्रीशुक उवाच

श्रीशुक उवाच

नरकं निहतं श्रुत्वा तथोद्वाहं च योषिताम् । कृष्णेनैत्रेण बद्धीनां तद्दिदृक्षुः स्म नारद ॥ १ ॥
 चित्रं यतैतदेकेन वपुषा युगपत् पृथक् । गृहेषु द्वयष्टाहस्रं क्षियं एक उदावहत ॥ २ ॥
 इत्युत्सुको द्वारवर्ती देवर्षिद्रष्टुमागमत् । पुण्यितोषवनारामद्विजालिकुलनादिताम् ॥ ३ ॥
 उत्फुल्लेन्दीवराभोजकहारकुमुदोत्पलैः । छुरितेषु सरस्सूचैः कृजिता हससारसे ॥ ४ ॥
 प्राशादलक्षैर्नयभिर्जुष्टा स्फटिकराजतैः । महामरुतप्रख्यैः स्वर्णरत्नपरिच्छदैः ॥ ५ ॥

तच्छ्रुत्वा नारदोत्तेन राजन् सञ्जातमन्यव । कुरुन् प्रत्युग्रम चक्रुरग्रसेनप्रचोदिता ॥१३॥
 सान्त्वयित्वा तु तान् राम सत्रद्वान् वृष्णिपुङ्गवान् । नेच्छत् कुरुणा वृष्णीना वलि कलिमलपद ॥१४॥
 जगाम हास्तिनपुर रथेनादिथ्यवचसा । ब्राह्मणे कुलवृद्धेभ्य वृतध्वज इव प्रदे ॥१५॥
 गत्वा गजाह्वय रामो गार्होपवनमास्थित । उदय प्रेषयामास धृतराष्ट्र बुभुक्षया ॥१६॥
 सोऽभिवन्द्याम्बिकापुत्र भीष्म द्रोण च बाह्विरुम् । द्रुपाधन च विधिवद् राममागतमब्रवीत् ॥१७॥
 तेऽतिनीतास्तमाकर्ण्य प्राप्त राम मुदत्तमम् । तमर्चयित्वाभियमु सर्वे मङ्गलपाणय ॥१८॥
 त सङ्गम्य यथायाय गामर्ष्ये च न्यवदयन् । तेषां ये तत्प्रभाशः प्रणेमु शिरसा वलम् ॥१९॥
 बन्धून्कुशलिन् धृत्वा वृष्टा शिवमनामयम् । परस्परमयो रामो वमापेऽविक्रववच ॥२०॥
 उत्पन्नः क्षितीशोऽगो यद्ब्रुव आशानयत् प्रभु । तदव्यग्रविष्य धृत्वा कुरुष्व माविलम्बितम् ॥२१॥
 यद् यूय बहवस्त्वंरु जित्वाधर्मेण धार्मिकम् । अवप्रीता य त मृष्ये व धूनामैक्यकाम्यया ॥२२॥
 वीर्यशौर्यबलोद्गमात्मशक्तिरम वच । कुरवो बलदेवस्य निशम्योत्तु प्रकोपिता ॥२३॥
 अहो महचित्रमिदं कालगत्या दुरत्यया । आरुह्यत्युपानद् वै शिरो मुकुटमवितम् ॥२४॥
 एते यौनेन सम्बद्धा सहशय्यासनाशना । वृष्णयस्तुल्यता नीता असद्वत्तृपासना ॥२५॥
 चामरव्यवने गङ्गमातपत्र च पाण्डुरम् । किरीटमासन शय्या भुञ्जन्त्यस्यदुपेक्षया ॥२६॥
 अल यदूना नरदेवलाञ्छनैदानु प्रतापे षणिनामिवामृतम् ।

येऽस्मत्प्रसादोपचिता हि यादवा आशपयन्त्यद्य गतया स्त ॥२७॥

कथमिन्द्रोऽपि कुरुभिर्भोष्मद्रोणार्जुनादिभि । अदत्तमवरोषीत सिंहप्रस्तमिवोरण ॥२८॥

श्रीशुक उवाच

जमन पुत्रियोन्नदमदास्ते भरतर्षभ । आभाष्य राम दुवाच्यमसम्या पुरमाविशन् ॥२९॥
 दृष्ट्वा कुरुणा दौ शील्य धृत्वावान्यानि चान्युत । अयोचत् कोपसरण्यो दुष्प्रेक्ष्य प्रहसन्मुहु ॥३०॥
 नूननानामद्रोत्रद्वया शान्तिं नेच्छत्यसाधव । तेषां हि प्रशमोदण्ड पशूना लुगुडो यथा ॥३१॥
 अहो यदून सुसरण्यान् कृष्ण च कुपित शनै । सात्वयित्वाहमेतेषां गममिच्छन्निहागत ॥३२॥
 त इमे मन्दमतय कलहाभिरता खला । तमामवशाय मुहुदुभापान् मानिनोऽज्जुवन् ॥३३॥
 नोग्रसेन किल विभुर्भोजवृष्णयन्धवेश्वर । गन्नादयो लोकपाला यस्यादेशानुवर्तिन ॥३४॥
 सुषमाऽऽक्रम्यते येन पारिजातोऽमराहृदिप । आनीय भुज्यते सोऽधौ न किलाप्यासनाहण ॥३५॥
 यस्य पादयुग साक्षात् भीरुपास्तेऽखिलेश्वरी । स नार्हति किल श्रीशो नरदेवपरिच्छदान् ॥३६॥

यस्याहृदिपङ्कजरजोऽखिललोकापारैर्मौल्युत्तमैर्धृतमुपासिततीर्थतीर्थम् ।

ब्रह्मा भवोऽहमपि यस्य कला कलाया श्रीश्वोद्ग्रेहमचिरमस्य नृपासनक ॥३७॥

कुरुभिदत्त भूखण्ड वृष्णय किल । उपानह किल वय स्वयं तु कुरव शिर ॥३८॥

अहो ऐश्वर्यमत्ताना मत्तानामिव मानिनाम् । असंयदा गिरो रूक्षा क सहेतानुशाखिता ॥३९॥
अथ निष्कौरवीं पृथ्वीं करिष्यामीत्यमरित । गृहीत्या इलमुत्तस्यो दहन्निव जगत्प्रथम् ॥४०॥
लाङ्गलाग्नेण नगरमुद्दिदार्य गङ्गाङ्गुम् । विनश्य स गङ्गाया प्रहरिष्यजमर्षित ॥४१॥
जलयानमिवाधूर्णं गङ्गाया नगर पतत् । आकृष्यमाणमालोक्य कौरवा जातसम्भ्रमा ॥४२॥
तमेव शरणं जग्मुः सङ्कुदुम्बा जिजीविषव । सलक्ष्मणपुरस्कृत्य साम्प्रान्जलय प्रभुम् ॥४३॥
राम रामातिलाधार प्रभाव न विदाम ते । मूढानान् पुबुद्धीना धन्तुमर्हस्यत्तिरमम् ॥४४॥
स्थित्युत्तरप्ययाना त्वमेका हेतुर्निराभय । लोकान् न्नीडनकानीश प्रीडतस्ते वदन्ति हि ॥४५॥

स्वमेव मूर्धादमनन्त लीलया भूमण्डल मिमर्षि सदसम्पन्नम् ।

अन्ते च यः स्वात्मनि रुदविश्व शोपेऽद्वितीय परिशिष्यमाण ॥ ४६ ॥

कोपरतेऽखिलशिष्यार्थं न द्वेगात्र च मखरात् । भिन्नतो भगवन् सत्य स्थितिपालनतत्पर ॥४७॥
नमस्ते सर्वनृतात्मन् सर्वशक्तिधराव्यय । विश्वकर्मन् नमस्तेऽस्तु त्वावय शरणगता ॥४८॥

श्रीशुक उवाच

एव प्रपन्नैः सविज्ञैर्वपमानायनैरल । प्रसादित मुप्रसन्ना मा मैष्टेत्यभय ददौ ॥४९॥
दुष्योधन पारिबर्हं कुञ्जरान् पश्चिहायनान् । ददौ च दादशशताय युतानि तुरङ्गमान् ॥५०॥
रयाना पट्सहस्राणि रौक्माणा स्यन्चसाम् । दासीना निष्कण्ठीना सहस्र दुहितृमखल ॥५१॥
प्रतिगृह्य तु तत् सर्वं भगवान् सात्वताम्भ । समुत सन्तुष प्रागात् मुहृद्भिरभिनन्दित ॥५२॥
ततः प्रविष्ट स्वपुर इलायुध समेत्य बन्धूनुरक्तचेतसः ।

शशस सर्वं यदुपुङ्गवाना मध्ये सभाया कुरुषु स्वचेष्टितम् ॥ ५३ ॥

अद्यापि च पुर होतत् सूचयद् रामविक्रमम् । समुजत दक्षिणतो गङ्गायामनुदश्यते ॥५४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे हान्तिनपुरकथनरूपसङ्गणविजयो

नामाष्टपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

अथैकोनसप्ततितमोऽध्यायः श्रीस

श्रीशुक उवाच

नरक निहत श्रुत्वा तथोद्गाह च योपिताम् । कृष्णेनैकेन रङ्गीना तद्दिदृक्षुः स नारद ॥ १ ॥
चित्र बतैतदेकेन वपुषा युगपत् पृथक् । गृहेषु द्वयष्टाहस्र स्त्रिय एक उदावहत ॥ २ ॥
इत्युत्सुको द्वारवर्ती देवर्षिद्रष्टुमागमत् । पुष्पितोषवनारामद्विजात्किङ्कलनादिताम् ॥ ३ ॥
उत्कुलेन्द्रीधराम्भोजकहारकुमुदोत्पलैः । छुरितेषु सरस्सूच्यैः कूजिता हसधारसैः ॥ ४ ॥
प्रासादलक्षैर्नवभिर्जुष्टा स्फाटिकराजतैः । महामरकतप्रख्यैः स्वर्णरत्नपरिच्छदैः ॥ ५ ॥

विभक्तारव्यापयचत्तरापणै शालासमाभी रुचिरा सुरालये ।
 ससिचमागाङ्गणवीथिदहली पतत्यताकाप्यजवारितातपाम् ॥ ६ ॥
 तस्यामन्त पुर श्रीमदक्षित सर्वधिष्यये । हरे स्वकीयलयत्रत्यष्टाकात्स्न्येन दर्शितम् ॥ ७ ॥
 तन पोडगमि सद्यसह्यै समलङ्कृतम् । विवेद्यैः तम शौर पत्नीना भवन महत् ॥ ८ ॥
 निष्ठध रिद्रुमस्तम्भैर्वैदूर्यफलकोत्तमे । इन्द्रनीलमये कुड्यैजगत्या चाहस्तत्विषा ॥ ९ ॥
 वितानैर्निर्मितैरुपष्टा मुक्तादामविलम्बिमि । दान्तैरासनपर्यङ्कैर्मण्युत्तमपरिष्कृतै ॥ १० ॥
 दाधीभिर्निष्कण्ठीभि सुवासोभिरलङ्कृतम् । पुग्भि सकञ्चुकोष्णीपमुवस्त्रमणिकुण्डलै ॥ ११ ॥

रत्नप्रदीपनिकरद्युतिभिर्निरस्ताभ्वान्त विचित्रवलभीषु शिल्पिण्डिनोऽङ्ग ।

नृत्यन्ति यत्र विदितागुरुधूपमध्वैर्नियान्तमीक्ष्य धनमुद्रय उन्नतन्त ॥ १२ ॥

तस्मिन् समानगुणरूपवयस्सुवेपदाधीसहस्रयुतयानुसव गृहिण्या ।

विप्रो ददर्श चमरव्यजनेन रुक्मदण्डेन सात्वतपतिं परिवीज्यन्त्या ॥ १३ ॥

तस्मिन्नीर्य भगवान्सहस्रोत्थित श्रीपर्यङ्कत सकलधर्मभृता वरिष्ठ ।

आनम्य पादयुगल शिरसा किरीटगुप्तेन साञ्जलिरवीविशदासने स्वे ॥ १४ ॥

तस्यावनिज्य चरणौ तदप स्वमूर्ध्ना विभ्रज्रगद्गुरुतरोऽपि सतापतिर्हि ।

ब्रह्मण्यदच इति यद्गुणनाम युक्त तस्यैव यच्चरणशोचमशेषतीर्थम् ॥ १५ ॥

सम्पूज्य देवश्रुपिचर्यमृषि पुराणोनारायणा नरसखो विधिनोदितेन ।

वाण्याभिभाष्य मितयामृतमिष्टया त प्राह प्रभो भगवत क्वयाम हे किम् ॥ १६ ॥

नारद उवाच

नैवाद्भुत त्वयि विमोऽखिललोकनाये मैत्री जनेषु सकलेषु दम खलानाम् ।

नि श्रेयसाय हि जगत्स्थितिरक्षणाम्या स्वैरावतार उरगाय विदाम मुधु ॥ १७ ॥

दृष्ट तवाङ्गमियुगल जनतापवर्गे ब्रह्मादिभिर्दृष्टि विचिन्त्यमगाधवोषे ।

समारङ्गपतितोत्तरणावलम्ब्य ध्यायश्चराम्यनुगृह्णाण यथा स्मृति स्यात् ॥ १८ ॥

ततोऽन्यदाविशद् गेह कृष्णपत्न्या सनारद । योगेश्वरेश्वरस्याङ्ग योगमायाविविक्तया ॥ १९ ॥

दीव्यन्तमधैस्तत्रापि प्रियया चोद्धवेन च । पुञ्जित परया मक्त्या प्रत्युत्थानासनादिभि ॥ २० ॥

पृष्ठश्चाविदुषेनाथो कदाऽऽयातो भवानिति । क्रियते किं नु पूषानामपूर्णे रसदादिभि ॥ २१ ॥

अथापि ब्रूहि नो ब्रह्मन् जन्मैतच्छोभन कुब । स तु विस्मित उत्थाय तूष्णीमन्यदगाद् रहम् ॥ २२ ॥

तत्राप्यचष्ट गोवि द लाडयन्त मुताच्छिद्यन् । ततोऽन्यस्मिन् गृहेऽपश्यन्मज्जनाय कृतोद्यमम् ॥ २३ ॥

शुद्धं च वितानाग्नीन् यजत पञ्चभिर्मते । भोजयन्त द्विजान् कापि भुञ्जानमवशेषितम् ॥ २४ ॥

१ सन्धानुपासीन जपन्त ब्रह्म वाग्यतम् । एकत्र चासिचर्मम्या चरन्तमसियतमसु ॥ २५ ॥

अश्वैर्गजै रथै कापि विचरन्त गदाग्रजम् । कचिञ्छयान पर्यङ्के स्तूयमान च वन्दिमि ॥२६॥
 मन्त्रयन्त च कस्मिंश्चि मन्त्रिभिश्वोद्धवादिभि । जलक्रीडारत कापि वारमुख्याबलावृतम् ॥२७॥
 कुत्रचिद् दिजमुरयेभ्यो ददत गा स्वल्ङ्कृता । इतिहासपुराणानि शृण्वन्त मङ्गलानि च ॥२८॥
 हसन्त हास्यकयया कदाचित् प्रियया गृहे । कापि धर्मे सेवमानमर्थकामौ च कुत्रचित् ॥२९॥
 ध्यायन्तमेकमासीन पुरुष प्रकृते परम् । शुश्रूषन्त गुरुन् कापि कामैर्भोगै सपर्यया ॥३०॥
 कुवन्त विग्रह कैश्चित् सन्धि चान्यत्र केशवम् । कुत्रापि सहारामेण चिन्तयन्त सता शिवम् ॥३१॥
 पुत्राणा दुहितृणा च काले विध्युपयापनम् । दारैर्वरैस्तत्सदृशै कल्पयन्त विभूतिभि ॥३२॥
 प्रस्थापनोपानयनैरपत्याना महोत्सवान् । वीक्ष्य योगेश्वरेशस्य येषा लोका विसिस्मरे ॥३३॥
 यजन्त सकलान् देवान् कापि क्रतुभिरुज्जितै । पूर्तयन्त कचिद् धर्म कूपाराममठादिभि ॥३४॥
 चरन्त भृगया कापि ह्यमारुह्य सैन्धवम् । प्रन्त तत यज्ञन् मेध्यान् परीत यदुपुञ्जवै ॥३५॥
 अव्यक्तलिङ्ग प्रकृतिष्वन्त पुरगृहादिषु । कचिच्चरन्त योगेश तत्तद्भावबुभुत्सया ॥३६॥
 अथोवाच हृषीकेश नारद प्रहसन्निव । योगमायोदय वीक्ष्य मानुषीमीयुगो गतिम् ॥३७॥
 विदाम योगमायास्ते दुदर्शा अपि मायिनाम् । योगेश्वरात्मन् निभाता भवत्पादनिषेवया ॥३८॥
 अनुजानीहि मा देव लोकास्ते यशसाऽऽप्नुतान् । पर्यटामि तवोद्वायन् लीला भुवनपावनीम् ॥३९॥

श्रीभगवानुवाच

ब्रह्मन् धमस्य वक्ताह कर्ता तदनुमोदिता । तच्छिष्यैर्लोकमिममासित पुत्रमाखिद ॥४०॥

श्रीशुक उवाच

इत्याचरन्त सद्दर्मान् पावनान् गृहमेधिनाम् । तमेव सर्वमेहेषु सन्तमेक ददर्श ह ॥४१॥
 कृष्णस्यानन्तवीर्यस्य योगमायामहोदयम् । मुहुदृष्ट्वा शृण्विरभूद् विसितो जातकौतुक ॥४२॥
 इत्यर्थकामधर्मेषु कृष्णेन श्रद्धितात्मना । सम्यक्समाजित प्रीतस्तमेवानुस्मरन् ययौ ॥४३॥

एव मनुष्यपदवीमनुवर्तमानो नारायणोऽखिलभवाय गृहीतशक्ति ।

रेमेऽङ्ग पोड्यसहस्रवराङ्गनाना समीढसौहृदनिरिक्षणहासजुष्ट ॥४४॥

यानीह विश्वविलयोद्भववृत्तिहेतु कमाण्यनन्यविषयाणि हरिश्चकार ।

यस्त्वङ्ग गापति शृणोत्यनुमोदते वा भक्तिर्भवेद् भगवति ह्यपवर्गमार्गे ॥४५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे कृष्णगाहस्थवदशन नामैकोनसप्ततितमोऽध्याय ॥ ६९ ॥

अथ सप्ततितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथोपस्युपवृत्ताया कुकुटान् । गृहीतकण्ठ्य पतिभिर्भाव्यो विरहातुरा ॥ १ ॥

धयास्वरुचवन् कृष्ण व । गायत्स्वल्लिष्वनिद्राणि मन्दारवनवायुभि ॥ २ ॥

मुहूर्ते त तु वैदर्भा नामृष्यदतिशोभनम् । परिरम्भणप्रिलपात् प्रियबाह्वन्तर गता ॥ ३ ॥
ब्राह्मे मुहुत उत्थाय वार्युपस्वृष्य माधव । दध्यौ प्रसन्नकरण आत्मान तमस परम् ॥ ४ ॥

एष स्वयज्ज्योतिरनन्यमव्यय स्वसंस्थया नित्यनिरस्तकल्मषम् ।

ब्रह्माख्यमस्योद्वयनाशहनुमि स्वशक्तिभिर्लक्षितभावनिवृत्तिम् ॥ ५ ॥

अथाप्युताऽम्भस्यमल यथाविधि त्रिधाकलाप परिधाय वाससी ।

चकार सभ्योपगमादि सत्तमो हुतानला ब्रह्म जज्ञाप वाग्यत ॥ ६ ॥

उपस्थायार्कमुद्यत तर्पित्वाऽऽत्मन कला । देवानृषीन् पितॄन् वृद्धान् त्रिप्रानभ्यर्च्य चात्मवान् ७

धेनुना रुक्मशृङ्गीणा साध्वीना मौक्तिकस्तजाम् । पयस्विनीना गृहीना सक्थाना मुनासताम् ॥ ८ ॥

ददौ रूप्यखुराग्राणा धौमाजिनतिले सह । अलङ्कृतभ्यो विप्रेभ्यो बद्ध बद्ध दिने दिने ॥ ९ ॥

गोविप्रदेवतावृद्धगुरुन् भूतानि सरश । नमस्कृत्यात्मसम्भृतीर्मङ्गलानि समस्पर्शत् ॥ १० ॥

आत्मान भूषयामास नरलोकविभूषणम् । वासोभिर्भूषणै स्वीदैदिव्यस्रगनुलेपनै ॥ ११ ॥

अवेक्ष्याज्यं तथाऽऽदर्श गोवृषद्विजदेवता । कामाश्च सर्ववर्णाना पौरान्त पुरचारिणाम् ।

प्रदाप्य प्रकृती कामै प्रतोष्य प्रत्यनन्दत ॥ १२ ॥

सविभज्याग्रतो विप्रान् सकृताम्भूलानुलेपनै । मुह्यद् प्रकृतीदारानुपायुङ्क्त तत स्वयम् ॥ १३ ॥

तारत् सूत उपानीय स्व दन परमाद्भुतम् । मुप्रीवार्थहयैर्युक्त प्रणम्यावस्थितोऽग्रत ॥ १४ ॥

गृहीत्वा पाणिना पाणी सारथेस्तमषारुहत् । सात्यकमुद्भवसयुक् पूर्वाद्रिमिव भास्कर ॥ १५ ॥

इक्षितोऽन्त पुरस्त्रीणा समीद्रेमवीक्षितै । कृत्वा द्विषष्टो निरगाजातहाशो हरन् मन ॥ १६ ॥

मुषर्माख्या सभा सर्ववृष्णिभि परिवारित । प्राविशद् यन्निविष्टानान सन्त्यङ्ग पद्मर्भय ॥ १७ ॥

तत्रोपविष्ट परमासने विभुर्भो स्वमासा ककुभोऽवभासयन् ।

ब्रूतो नृषिदैर्यदुभियदुत्तमो यथोदुराजो दिवि तारकागणै ॥ १८ ॥

तत्रोपमन्त्रिणो राजन् नानाहासरसैर्विभुम् । उपतस्थुर्नटाचार्या नतकयस्ताण्डवै पृथक् ॥ १९ ॥

मृदङ्गवीणा मुरजवेणुतालदरस्वनै । ननृत्तजगुस्तुष्टुश्रुत सूतमागधवन्दिन ॥ २० ॥

तत्राहुर्माद्वाना केचिदासीना ब्रह्मवादिन । पूर्वेषा पुण्ययशसा राजा चाकययन् कथा ॥ २१ ॥

तत्रैक पुरुषो राजन्नागतोऽपूर्वदर्शन । विशापितो भगवते प्रतीहारे प्रवक्षित ॥ २२ ॥

स नमस्कृत्य कृष्णाय परेष्टाय कृताञ्जलि । राजामावेदयद् दुःख जरासन्धनिरोधजम् ॥ २३ ॥

ये च दिग्विजये तस्य सन्नति न यशुवृषा । प्रसह्य रुद्रास्तेनासन्नयुते द्वे गिरिजज्ञे ॥ २४ ॥

कृष्ण कृष्णाप्रमेयात्मन् प्रपन्नभयमञ्जन । वय त्वाशरणयामो भवभीता पृथग्विधय ॥ २५ ॥

लोको विस्मर्निरत कुशले प्रमत्त कमण्यय त्वदुदिते भवदर्चने स्वे ।

यज्ञावदस्य बलवानिह जीविताया सद्यश्छिनत्त्वनिमिषाय नमोऽस्तु तस्मै ॥ २६ ॥

लोके भवाञ्जगदिन ऋतयावतीर्णं सद्रक्षणाय खलनिग्रहणाय चाय ।
 कश्चित् रन्दीयमतिपाति निदेशमीश किं वा जन स्वदृतमृच्छति तन्न विप्र ॥ २७ ॥
 स्वप्रायित नृपमुखा परतन्त्रमीश शश्वद्रूपेन मृतकेन पुर वहाम ।
 ह्रिया तदात्मनि मुखा स्वदनीहलभ्य हिरयामहेऽतिरूपणास्तव माययेह ॥ २८ ॥
 तन्नो भवान् प्रणतशोकहराद्भियुग्मो रत्नान् विमुड्क्ष्व मगधाह्वयमपाशात् ।
 यो भूभुजोऽयुतमतङ्गजवीर्यमेको विभ्रद् करोष भवने मृगराडिवावीः ॥ २९ ॥
 यो वै त्वया दिनवकृत् उदात्तचक्र भग्नो मृधे खलु भवन्तमनन्तवीर्यम् ।
 जित्वा नृलोकनिरत सकृद्दुदर्यो सुमत्प्रजा रजति नोऽजित तद विधेहि ॥ ३० ॥

दूत उवाच

इति मागधसकृदा भवद्दर्शनकाङ्क्षिण । प्रपन्ना पादमूलते दीनानां शं विधीयताम् ॥ ३१ ॥

श्रीशुक उवाच

राजदूते भ्रुग्वेव दर्वर्षि परमवृत्ति । विभ्रत् पिङ्गजटाभार प्रादुरासीद् यथा रवि ॥ ३२ ॥
 त दृष्ट्वा भगवान् कृष्ण सवलोकेश्वरश्चर । ववन्द उल्लसित शीष्णासभ्य सानुगो मुदा ॥ ३३ ॥
 सभाजयित्वा विधिवत् कृतासनपरिग्रहम् । बभापे सूरतैवाक्यै श्रद्धया तर्पयन् मुनिम् ॥ ३४ ॥
 अपि खिद्य लोकाणां प्रयाणामकुतोभयम् । ननु भूयान् भगवतो लोकान् पर्यटतो गुण ॥ ३५ ॥
 न हि तेऽविदित किञ्चिद्लोकेष्वीश्वरकृत्पु । अयं पृच्छामह सुमान् पाण्डवानां चिक्वीपितम् ॥ ३६ ॥

श्रीनारद उवाच

दृष्ट्वा मया ते बहुशो दुरत्यया माया विभो विश्वसृजश्च मायिन ।
 भूतेषु भूमश्चरत स्वशक्तिभिर्वहेरिवच्छलकचो न मेऽद्भुतम् ॥ ३७ ॥
 तवेहित कोऽहति साधु वेदितु स्वमाययेद सृजतो नियच्छत ।
 यद् विप्रमानात्मतयावभासते तस्मै नमस्ते स्वविलक्षणात्मने ॥ ३८ ॥
 जीवस्य य ससरतो विमोक्षण न जानतोऽनयवहाच्छरीरत ।
 लीलावतारै स्वयं प्रदीपक प्राञ्चाल्यत् त्वा तमह प्रपद्ये ॥ ३९ ॥

अथाप्याश्रावये ब्रह्म नरलोकविदम्बनम् । राज पैतृष्वेयस्य भक्तस्य च चिक्वीपितम् ॥ ४० ॥
 यक्षयति त्वा मलेन्द्रेण राजसूयेन पाण्डव । पारमेष्ठिकामो नृपतिस्तद् भवन्तनुमोदताम् ॥ ४१ ॥
 तस्मिन् देव क्रतुचरे भवत वै सुरादय । दिदृक्षुव समेष्वन्ति राजानश्च यशस्विन ॥ ४२ ॥
 श्रवणात् कीर्तनाद् ध्यानात् पूय तेऽ तवसायिन । तव ब्रह्ममयस्येश्वर किमुतेश्वरिभमर्षिन् ॥ ४३ ॥
 यस्यामल दिवि यश प्रथित रसाया भूमौ च ते भुवनमङ्गल दिग्वितानम् ।
 मन्दाकिनीति दिवि भोगवतीति स्वाधो गङ्गेति चेह चरणाङ्गु पुनाति विश्वम् ॥ ४४ ॥

श्रीशुक उवाच

तत्र तेष्वाल्मपञ्चेऽप्यहस्तसु विजिगीषया । वाच पतौः स्मयन् मृत्युमुद्धव प्राह केशव ॥४५॥

श्रीभगवानुवाच

त्वद्दिनं परमं चक्षुः सुहृन्मन्त्रार्थतत्त्ववित् । तयात्र ब्रूह्मनुष्ठेयं श्रद्धाम् करवाम तत् ॥४६॥

इत्युषामन्त्रितो भर्त्रा सर्वज्ञेनापि मुग्धवत् । निदेशं शिरसाऽऽधाय उद्धव प्रत्यभाषत ॥४७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे भगवद्गीताविचारे सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

अथैकसप्ततितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इत्युदीरितमाकर्ष्य देवपैरुद्धवोऽब्रवीत् । सभ्यानां मतमाशय कृष्णस्य च महामति ॥ १ ॥

उद्धव उवाच

यदुक्तमृषिणा देव साचि यं यक्ष्यतस्त्वया । कार्यं पैतृष्वक्षेयस्य रक्षा च शरणैषिणाम् ॥ २ ॥

यद्यप्य राजसूयेन दिक्चक्रजयिना विभो । अतो जरासुतञ्जय उभयार्थो मतो मम ॥ ३ ॥

अस्माकं च महानर्थो ह्येतेनैव भविष्यति । यद्यथ तव गोविन्दराशो बद्धान् विमुञ्चत ॥ ४ ॥

स वै दुर्विपश्चा राजा नागायुतसमो बले । खलिनामपि चायेषा भीमसमबल विना ॥ ५ ॥

द्वैरथे स तु जेतव्यो मां शतासौहिणीयुत । ब्रह्मण्योऽभ्यर्थितो विप्रैर्न प्रत्याख्याति कर्हिचित् ॥ ६ ॥

ब्रह्मणेऽप्यरो गत्वा तं भिक्षेत वृकोदर । हनिष्यति न स देहो द्वैरथे तव सन्निधौ ॥ ७ ॥

निमित्तं परमीशस्य विश्वसर्गनिरोधयो । हिरण्यगर्भ शर्वश्च कालस्यारूपिणस्तव ॥ ८ ॥

गायन्ति ते विशदकर्म गृहेषु देव्यो रागा स्वशत्रुवधमात्मविमोक्षणं च ।

गोप्यश्च कुञ्जरपतेर्जनकामजाया पित्रोश्च लब्धशरणा मुनयो वयं च ॥ ९ ॥

जरासधवधं कृष्ण भूर्यर्थायोपकल्पते । प्रायः पाकविपाकेन तव चाभिमतं क्रतु ॥ १० ॥

श्रीशुक उवाच

इत्युद्धववचो राजन् सर्वतोभद्रमच्युतम् । देवर्षिर्यदुवृद्धाश्च कृष्णश्च प्रत्यपूजयन् ॥ ११ ॥

अथादिशत् प्रयाणाय भगवान् देवकीपुत्र । मृत्यान् दासकजैत्रादीन्नुशाप्य गुरुन्विमु ॥ १२ ॥

निगमय्यावरोधान् स्वान् ससुतान् सपरिच्छदान् । सङ्कर्षणमनुशाप्य यदुराजं च शत्रुहन् ।

सूतोपनीतं स्वरथमाहृद् गरुडेष्वजम् ॥ १३ ॥

ततो रथद्विपभटसादिनायकैः कराल्या परिवृत्त आत्मसेनया ।

मृदन्नमेर्षानकशङ्खगोमुखैः प्रघोषघोषितककुभो निराक्रमत् ॥ १४ ॥

नृयाजिकाञ्जनशिविकाभिरच्युत सहात्मजा पतिमनु सुवता ययुः ।

जराभ्वराभरणविलेपनसज्ज सुसज्जता नृभिरसिचर्मपाणिभिः ॥ १५ ॥

नरोद्गोमहिषखराश्रुतयनं करेणुभिः परिजनवारयोपित ।
 स्वलङ्कृता कटकुटिकम्बलाम्बराद्युपस्करा ययुरधिगुज्य सर्वत ॥ १६ ॥
 बल बृहद्भजप्रदलत्रचामरैर्वरायुधाभरणकिरीटवर्त्मभिः ।
 दिवाशुभिस्तुमुलख बभौ रवेर्यपार्णव क्षुभिततिमिङ्गिलोर्मिभिः ॥ १७ ॥
 अयो मुनिषदुपतिना सभाजित प्रणम्य त हृदि विदधद् विहायसः ।
 निशम्य तदव्यवसितमाहृताहणो मुकुन्दसन्दर्शननिर्भूतद्रव्य ॥ १८ ॥

राजदूतमुवाचेद भगवान् प्रीणयन् गिरा । मा भैष्ट दूत भद्रवो घातयिष्यामि मागधम् ॥ १९ ॥
 इत्युक्त प्रस्थितो दूतो यथावदवदन्तृपान् । तेऽपि सदर्शनशौरे प्रत्यैश्चन्यमुमुक्षव ॥ २० ॥
 आनर्तसौवीरमरुस्तीर्त्वा विनशन हरि । गिरीन् नदीरतीयाय पुरग्रामनजाकरान् ॥ २१ ॥
 ततो दृषद्वर्ती तीर्त्वा मुकुन्दोऽय सरस्वतीम् । पञ्चालानय मत्स्याश्च शक्रप्रस्थमयागमत ॥ २२ ॥
 तमुपागतमाकर्ण्य प्रीतो दुर्दर्शन नराम् । अज्ञातशत्रुर्निरगात् सोपाध्याय मुहृद्वृत्त ॥ २३ ॥
 गीतवादिप्रघोषेण ब्रह्मघोषेण भूयसा । अभ्ययात् स हृषीकेश प्राणा प्राणमिवाहृत ॥ २४ ॥
 हृष्टा विह्वलहृदय कृष्ण क्षेदेन पाण्डव । चिराद् दृष्ट प्रियतम सस्वजेऽय पुन पुन ॥ २५ ॥

दोर्म्या परिष्वज्य रमामलालय मुकुन्दगान नृपतिर्हतागुभ ।
 लेभे परा निर्भूतिमश्लोचनो हृष्यत्तनुर्विमृतलोकविभ्रम ॥ २६ ॥
 त मातुलेय परिरम्य निवृतो भीम स्मयन् प्रेमजवाकुलेन्द्रिय ।
 यमौ किरीटी च मुहृत्तम मुदा प्रवृद्धवाण्या परिरेभिरेऽच्युतम् ॥ २७ ॥

अर्जुनेन परिष्वक्तो यमाभ्यामभिवादित । ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य वृद्धेभ्यश्च यथाहृत ॥ २८ ॥
 मानितो मानयामास कुवसृञ्जयकैकयान् । सूतमागधगन्धर्वा वन्दिनश्चोपमन्त्रिण ॥ २९ ॥
 मृदन्नशङ्खपटहवीणापणवगोमुलैः । ब्राह्मणाश्चारविन्दाक्ष तुष्टुवर्नतुर्जु ॥ ३० ॥
 एव मुहृद्भिः पर्यस्त पुण्यश्लोकशिलामणि । सस्त्रयमानो भगवान् विवेशालङ्कृत पुरम् ॥ ३१ ॥

सत्सिक्तवर्त्म करिणा मदगन्धतोयैश्चित्रच्चजैः कनकतोरणपूर्णकुम्भैः ।
 मृष्टालमभिर्नवदुकूलविभूषणस्रगन्धैर्नृभिः सुवतिभिश्च विराजमानम् ॥ ३२ ॥
 उदीतदीपबलिभिः प्रतिस्रज्जालनिपातधूपरश्मि चिर विलसत्पताकम् ।
 मूषन्महेमकलशै रजतोद्युधैर्जुष्ट ददर्श भवतैः कुबराजधाम ॥ ३३ ॥
 प्राप्त निशम्य नरलोचनपानपात्रमौत्सुक्यविक्षयितवेशदुकूलबन्धा ।
 सद्यो विसृज्य गृहकर्म पतींश्च तस्यै द्रष्टु ययुर्युवतय स्म नरेन्द्रमार्गे ॥ ३४ ॥
 तस्मिन् सुसङ्कुलशभाश्रयद्विपन्नि कृष्ण सभायमुपलभ्य गृह्याधिरूढा ।
 नाथो विभीरुः कुसुमेर्मनसोपगुह्य मुस्तागतविदधुदत्सययीक्षितेन ॥ ३५ ॥

ऊचु स्त्रिय पथि निरीक्ष्य मुकुन्दपत्नीस्तारायथोदुपसदा किमकायमूभि ।

यच्च गुण पुरुषमौलिकदारहासलीलावलोकयल्योत्सवमातनोति ॥३६॥

तत्र तत्रोरसङ्गम्य पौरा मङ्गलपाण्य । चक्षुः सपर्यो कृष्णाय श्रेणीमुख्या हतैनस ॥३७॥

अतः पुरजने ग्रीत्या मुकुन्दं पुङ्गलोचनै । ससध्रमेरभ्युपेत प्राविशद् राजमन्दिरम् ॥३८॥

पृथा विलास्य भ्रात्रेय कृष्ण त्रिभुवनेश्वरम् । प्रीतात्मोत्थाय पर्यङ्गात् सस्तुषा परिपस्वजे ॥३९॥

गोविन्दं गृह्णामीत्य देवदेवशमाहृत । पूजाया नाविदन् कृत्य प्रमोदोपहतो नृप ॥४०॥

पितृष्वनुगुरुस्त्रीणां कृष्णश्चक्रेऽभिवादनम् । स्वयं च कृष्णया राजन् भगिन्या चाभिवन्दित ॥

श्रद्धया सञ्जोदिता कृष्णा कृष्णपत्नीश्च सर्वश । जानच्च क्वमिर्णां सत्या भद्रा जाभ्यवर्तीतया ॥४२॥

कालि दीमित्रविन्दा च त्रैलोक्या नामजिता सतीम् । अन्याश्चाभ्यागता यास्तु वास सङ्गण्डनादिभि ॥

सुखं निवासयामास घमराजो जनादनम् । सत्यैव सानुगामात्यसमार्यं च नव नवम् ॥४४॥

तर्पयित्वा प्लाण्डवन् बहिः फाल्गुनस्युत । मोक्षयित्वा मययेन राज्ञे दिव्या सभा कृता ॥४५॥

उवाच कतिचिन्मासान् राज्ञः प्रियचिकीर्षया । विदरन् रम्यमारुह्य फाल्गुनेन मटेर्द्वृतः ॥४६॥

इति श्रीमद्भागवतं महापुराणं दशमस्कन्धे उत्तराखण्डप्रत्यक्षमन नाभैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥७२॥

अथ द्विसप्ततितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एकदा तु सभामभ्य आस्थितो मुनिभिर्वृत । ब्राह्मणे क्षत्रियैर्वैश्यैर्भ्रातृभिश्च शुचिष्ठिर ॥ १ ॥

आचार्य कुलवृद्धैश्च शतिसम्प्रचिमायवै । शृण्वतामेव चैतेषाम्प्राप्येदमुवाच ह ॥ २ ॥

सुतिः

ऋतुराजेन गोविन्दं राजसूयेन पादं न प्रभो ॥ ३ ॥

त्वत्पादुके अविरतं परि ये । गणति ।

विन्दन्ति ते कमलनाभ । यदि नान्य ॥ ४ ॥

तद् देवदेव भवतः । एष ।

ये त्वा भजन्ति न ॥ ५ ॥

न ब्रह्मण । ।

मसेवता सुरतरोरिव त । ॥ ६ ॥

सम्यग् व्यसितः

शृणुषीण

॥ ७ ॥

॥ ८ ॥

विजित्य नृपतीन् सर्वान् कृत्वा च जगतीं वशे । सम्भृत्य सर्वसम्भारानाहरस्व महाक्रतुम् ॥ ९ ॥
एते ते भ्रातरो राजन् लोकपालाशसम्भवा । जितोऽस्म्यात्मवता तेऽहं दुर्जयो योऽकृतात्मभि १०
न कश्चिन्मत्पर लोके तेजसा यशसा भिया । विभूतिभिर्वाभिभवेद् देवोऽपि किमु पार्थिव ॥ ११ ॥

श्रीशुक उवाच

निशम्य भगवद्गीतं प्रीतं फुल्लमुल्लाम्बुज । भ्रातृन् दिग्विजयेऽयुङ्क्त विष्णुतेजोपबृंहितान् १२
सहदेव दक्षिणस्यामादिशत् सह सृञ्जयै । दिशि प्रतीच्यानकुलमुदीच्या सव्यसाचिनम् ।

प्राच्या वृकोदर मत्स्यै केकयै सह मद्रकै ॥ १३ ॥

ते विजित्य नृपान् वीरा आजहृर्दिग्विजये ओजसा । अजातशत्रवे भूरि द्रविणं नृप यक्ष्यते ॥ १४ ॥
श्रुत्वा जितं जरासंघं नृपतेर्ध्यायतो हरि । आहोपायं तमेवाय उद्वहो यमुवाच ह ॥ १५ ॥
भीमसेनोऽर्जुन कृष्णो ब्रह्मलिङ्गधरास्त्रय । जग्मुर्गिरिज्यं तात वृहद्रथमुतो यत ॥ १६ ॥
ते गत्वाऽऽतिथ्यवेलायां गृहेषु गृहमेधिनम् । ब्रह्मण्यसमयाचेरन् राजन्या ब्रह्मलिङ्गिन ॥ १७ ॥
राजन् विद्वद्यतिथीन् प्राप्ता नरिणो दूरमागतान् । तत्र प्रयच्छ भद्रं ते यद् वयं कामयामहे ॥ १८ ॥
किं दुर्मर्षं तितिक्षुणा किमकार्यमसाधुभि । किं न देयं वदान्यानां परं समदक्षिणम् ॥ १९ ॥
योऽनित्येन शरीरेण सतां गेयं यशो ध्रुवम् । नाचिनोति स्वयंकल्पं स वाच्यं शोक्य एव स २०
हरिश्चन्द्रो रन्ति देव उच्छवृत्तिः शिविर्बलः । व्याघ्रं कपोतो बह्वो ह्यध्रुवेण ध्रुवगता ॥ २१ ॥

श्रीशुक उवाच

स्वरैरावृत्तिभिस्तास्तु प्रकोष्ठैर्ज्याहृतैरपि । राजन्यबन्धून् विशाय दृष्टपूतानचिन्तयत् ॥ २२ ॥
राजन्यबन्धवो ह्येते ब्रह्मलिङ्गानि विभ्रति । ददामि भिक्षितं तेभ्य आत्मानमपि दुस्त्यजम् २३
बलेन श्रूयते कीर्तिर्वितता दिक्ष्वक्त्वमपा । ऐश्वर्याद् भक्षितस्यापि विप्रव्याजेन विष्णुना ॥ २४ ॥
भ्रियं जिहीर्षते द्रस्यं विष्णवे द्विजरूपिणे । जानन्नपि महीं प्रादाद् वार्यमाणोऽपि दैत्यराट् २५
जीवता ब्राह्मणार्थाय को न्वर्यं क्षत्रबन्धुना । देहेन पतमानेन नेहता विपुलं यश ॥ २६ ॥
इत्युदारमतिं प्राह कृष्णार्जुनवृकोदरान् । हे यिप्राप्तिवता कामो ददाग्यात्मशिरोऽपि च ॥ २७ ॥

श्रीभगवानुवाच

युद्धं नो देहि राजे द्रष्टुं यद्यदि मन्यसे । युद्धार्थिनो वयं प्राप्ता राजन्या नात्र काङ्क्षिण ॥ २८ ॥
असौ वृकोदर पार्थस्तस्य भ्रातार्युनो ह्ययम् । अनयोर्मातुलेयं मा कृष्ण जानीहि ते रिपुम् ॥ २९ ॥
एवमावेदितो राजा जहासोच्चैः सा मागध । आहं चामर्षितो मन्दा युद्धं तर्हि ददामि व ॥ ३० ॥
न त्वया भीरुणा योत्स्ये युधि विक्रमचेतसा । मथुरां स्वपुरीं त्यक्त्वा समुद्रं शरणं गत ॥ ३१ ॥
अथ तु वयसा तुल्यो नातिस्त्वैनं मे सम । अर्जुनो न भवेद् योद्धा भीमस्तुल्यबलो मम ॥ ३२ ॥
इत्युक्त्वा भीमसेनाय प्रादाय महतीं गदाम् । द्वितीयां स्वयमादाय निर्जगाम पुराद् बहिः ॥ ३३ ॥

ततः समं राले वीरो सयुक्तावितरेतरी । जघनतुर्वज्रकल्पाभ्यां गदाभ्यां रणतुर्मदी ॥३४॥
मण्डनानि विचित्राणि सव्यं दक्षिणमेव च । चरतो गुशुभे युद्धं नटयोरिव रत्निणो ॥३५॥
ततश्चदच्चटाशब्दो वज्रनिष्पत्तनिभ । गदयो द्युतयो राजन् दन्तयोरिव दन्तिनो ॥३६॥
ते वै गदे मुज्ज्वलनं निपात्यमाने अन्यान्यतोऽसकटिपादकरो वज्रवृन् ।
चूर्णो बभूवतु रूपेण यथार्शशास्त्रे सयुध्यतोर्द्विरदयोरिव दीप्तमन्वो ॥३७॥
इत्थं ततो प्रहृतयोगदयोनृवीरो कुद्रौ स्वमुष्टिभिरयस्पर्शैरपिष्ठाम् ।
शब्दस्तयो प्रहरतोरिमयोरिवासीन्निर्घातवज्रपरपक्षलतादनोत्थ ॥३८॥
तथोरव प्रहरतो समद्विधाऽपलौक्यो । निर्विशेषमभूद् युद्धमक्षीणजवयोनृप ॥३९॥
एव तयोर्महाराज युध्यतां सप्तविंशति । दिनानि निरगस्तत्र मुहूर्तत्रिंशति तिष्ठतो ॥४०॥
एकदा मातुलेय वै प्राह राजन् वृकोदर । न शक्नोऽहं जरासंधं निर्जेतुं युधि माघव ॥४१॥
शत्रोजन्ममृती विद्वान् जीवितं च जरावृत्तम् । पायमाप्याययन् स्वेन तेजसाचिन्तयदरि ॥४२॥
यत्तिन्वारिवघोषाय भीमस्यामोघदर्शन । दशयामास विटप पाटयत्त्रिव सशया ॥४३॥
तद् विजय महासत्त्वो भीम प्रहरतां वर । रहीत्वा पादयो शत्रु पातयामास भूतले ॥४४॥
एकं पार्दपदाऽऽक्रम्य दोर्म्यामन्य प्रयत्न स । गुदत पाटयामास शास्त्रामिव महागज ॥४५॥
एकगदोरुपुणकटिपृष्ठस्तनासके । एकवाहश्चिन्नकर्णे शकले दहन् प्रभा ॥४६॥
हाहाकारो महानासीन्निहते मगधेश्वरे । पूजयामास तु भीमं परिरन्य जयाच्युतौ ॥४७॥
सहदेव तत्तनय भगवान् भूतभावन । अभ्यपिच्छदमेवात्मा मगधानां पतिं प्रभु ।
मोचयामास राजन्यान् सरुद्धां मगधेन ये ॥४८॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे दशमस्कन्धे अष्टमोऽध्यायः ॥७३॥

अथ त्रिसप्ततितमोऽध्यायः

शिशुक उवाच

अयुतं द्वे शतान्यष्टौ लीला युधि निजिता । ते निर्गता गिरिद्रोण्या मल्लिना मलयारव ॥ १ ॥
शुद्धामा शुष्कवदना सरोधरिऋणिता । दहन्त्यस्तं घनस्वाम पीतकौशयवाससम् ॥ २ ॥
भीमसाहसं चतुर्गुह्यं पद्मगमारुणध्वजम् । चारुप्रसन्नवदनं स्फुर मकरकुण्डलम् ॥ ३ ॥
पद्मस्तं गदाशङ्करयास्त्रैरुपलक्षितम् । क्षिरीटशरकटककटिसूत्राङ्गदाचितम् ॥ ४ ॥
भ्राजद्भरमविम्रीव निवीत वनमालया । दिवन्त इव चतुर्भ्यो लिहन्त इव जिह्वया ॥ ५ ॥
विपन्त इव नासान् रम्भन्त इव बाहुभिः । प्रणेमुर्हन्त पाप्मानो मूर्धभिः पादयोहरे ॥ ६ ॥
रञ्जन्त इव नासां रम्भन्त इव बाहुभिः । प्रणमुर्हन्त पाप्मानो मूर्धभिः पादयोहरे ॥ ७ ॥

राजान ऊचु

नमस्ते देवदेवेश प्रपत्तार्तिहराव्यय । प्रपन्नान् पाहिन धृष्ण निर्विण्णान् धोरससृते ॥८॥
नेन नायान्वस्यामो मागध मधुसूदन । अनुग्रहो यद् भवतो राजा राज्यच्युतिर्विभो ॥ ९ ॥
राज्यैश्वर्यमदोत्तमो न भेवो विन्दते रूष । त्वमायामोदितोऽनित्या मन्यते उपदोऽच्छला १०
मृगनृष्णा यया बाला मन्यन्त उदकाशयम् । एष पैकारिकी मायामयुक्ता यस्तु चधते ॥११॥

वय पुरा धीमूदनष्टदृष्टो जिगीषयास्या इतरेतरसृष्ट ।

भन्त प्रजा स्वाअतिनिर्घृणा प्रमोमुख्य पुरस्त्वाविगणय्य दुमदा ॥ १२ ॥

त एव कृष्णाद्य गभीररक्षसा दुरन्तवीर्येण विचालिताः भिय ।

कालेन तन्वा भवतोऽनुकम्पया विनष्टदपाश्वरणौ सराम ते ॥ १३ ॥

अयो न राज्य मृगनृष्णिरूपित देह न शश्वत् पतता रुजा मुवा ।

उपासितव्य स्पृहयामहे विभो क्रिमाफल प्रेत्य च कर्णरोचनम् ॥ १४ ॥

त न समादिशोपाय येन ते चरणाब्जयो । स्मृतिर्यथा न विरमेदपि सशरतामिह ॥१५॥

कृष्णाय वासुदेवाय हरये परमात्मने । प्रणतक्लेशनाशाय गोविन्दाय नमो नम ॥१६॥

श्रीशुक उवाच

सस्तूयमानो भगवान् राजभिर्मुक्त्यधने । तानाह करुणस्तात शरण्य ऋक्षण्या गिरा ॥१७॥

श्रीभगवानुवाच

अद्यप्रभृति वो भूपा मय्यात्मन्यखिलेश्वरे । नृहृदा जायते भक्तिर्गदमाश्रित तथा ॥१८॥

दिष्टया व्यवसितं भूपा भवन्त श्रुतभाषिण । भ्रियैश्वर्यमदोत्तमो नृणाम् ॥१९॥

हैहयो नहुषो वेनो रावणो नरकोऽपरे । श्रीमदाद् भ्रशिता स्यानाद् देवदैत्यनरेश्वरा ॥२०॥

भवन्त एतद् विनाय देशयुत्पाद्यमन्तवत् । मायजन्तोऽध्वर्युक्ता प्रजा घर्मेण रक्षय ॥२१॥

सन्तन्वन्त प्रजातन्तून् सुखं दुःखं भवाभयौ । प्राप्त प्राप्त च सेवन्तो मन्त्रिता विचरिष्यथ ॥२२॥

उदासीनाश्च देहादावात्मारामा धृतप्रता । मय्यावेक्ष्य मन सम्पद्मामन्ते ब्रह्म यास्यथ ॥२३॥

श्रीशुक उवाच

इत्यादिश्य नृपान् कृष्णो भगवान् भुवनेश्वर । तेषाम्ययुक्त् पुरुषान् स्त्रियो मञ्जनकर्मणि ॥२४॥

सर्व्या कारयामास सहदेवेन भारत । नरदेवोचितैर्बस्त्रैर्भूषणे सखिवलेपने ॥२५॥

भोजयित्वा वरान्नेन सुस्नातान् समलङ्कृतान् । भोगैश्च विविधैर्युक्तास्तम्बूलाद्यैर्नृपोचितै ॥२६॥

ते पूजिता मुकुन्देन । विरेजुर्मोचिता क्लेशात् प्रावृद्धन्ते यया प्रहा ॥२७॥

रथान् सदश्वानारोप्य । प्रीणय्य सन्तैर्वाक्यै स्वदेशान् प्रत्ययापयत् ॥२८॥

त एव मोचिता । ययुस्तमेव ध्यायन्त कृतानि च जगत्पते ॥२९॥

ततः समे खले वीरौ सयुक्तावितरेतरो । जघ्रतुर्वज्रकल्पाभ्या गदाभ्या रणदुर्मदौ ॥३४॥
मण्डलानि विचित्राणि सव्य दक्षिणमेव च । चरतो शुशुभे युद्ध नटयोरिव रङ्गिणो ॥३५॥
ततश्चटचटाशब्दो वज्रनिष्पेषनिभ । गदयो क्षिप्तयो राजन् दन्तयोरिव दन्तिनो ॥३६॥

ते वै गदे भुजजवेन निपात्यमाने अन्योन्यतोऽसकटिपादकरोरुजघ्नन् ।

चूर्णोवभूवतुरुपेक्ष्य यथाक्वशास्ते सयुध्यतोर्द्विरदयोरिव दीप्तमन्वो ॥३७॥

इत्थं तयो प्रहृतयोर्गदयोर्नवीरौ क्रुद्धौ स्वमुष्टिभिरय स्पर्शैरपिष्टाम् ।

शब्दस्तयो प्रहरतोरिभयोरिवासीन्निघातवज्रपरुषस्तलतादनोत्थ ॥३८॥

तयोरेव प्रहरतो समश्शिखाल्लोजसो । निर्विशेषमभूद् युद्धमधीणजवयोरुत्प ॥३९॥

एव तयोर्महाराज युध्यतो सप्तविंशति । दिनानि निरगस्तत्र सुहृद्भ्रतिशि तिष्ठतो ॥४०॥

एकदा मातुलेय वै प्राह राजन् वृकोदर । न शक्तोऽहं जरासन्धं निर्जेतुं युधिमाधव ॥४१॥

शत्रोजन्ममृती विद्वान् जीवितं च जराकृतम् । पार्यमाप्याययन् स्वेन तेजसाचिन्तयदरि ॥४२॥

सञ्चिन्त्यारिवधोपाय भीमस्यामोघदर्शन । दर्शयामास विटप पाटयन्निव सहाया ॥४३॥

तद् विज्ञाय महासत्त्वो भीम प्रहरता वर । गृहीत्वा पादयो शुशु पातयामास भूतले ॥४४॥

एकपादं पदाऽऽक्रम्य दोभ्यामन्य प्रवृत्त स । युद्धत पाटयामास शालामिव महागज ॥४५॥

एकपादोरुवृषणकटिपृष्ठस्तनासके । एकपादाक्षिभ्रूकर्णे शकले ददृशु प्रजा ॥४६॥

हाहाकारो महानासीन्निहते मगधेश्वरे । पूजयामासतुर्भौमं परिरभ्य जयाच्युतो ॥४७॥

सहदेव तत्तनय भगवान् भूतभावन । अभ्यपिञ्चदमेयात्मा मगधानां पतिं प्रभु ।

मोचयामास राजयान् सहदा मागधेन ये ॥४८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे जरासन्धकथो नाम द्वादशतितमोऽध्यायः ॥७३॥

अथ त्रिसप्ततितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अयुते द्वे शतायष्टौ लीलया युधि निर्जिता । ते निर्गता गिरिद्रोण्या मलिनामलवासस ॥ १ ॥

शुक्लामा शुष्कवदना सरोधपरिकर्षिता । ददृशुस्ते घनश्याम पीतकौशेयवाससम् ॥ २ ॥

श्रीवत्साङ्ग चतुर्गुह्य पद्मगर्भाक्षणेक्षणम् । चारुप्रसन्नवदनं स्फुर मकरकुण्डलम् ॥ ३ ॥

पद्महस्त गदाचङ्करथाङ्गैरुपलक्षितम् । किरीटशरकटकटिस्तृणाङ्गदाचितम् ॥ ४ ॥

भ्राजद्भरमणिम्रीच निवीत वनमालया । पिबन्त इव चक्षुर्भ्यो लिहन्त इव जिह्वया ॥ ५ ॥

जिपन्त इव नासाभ्या रम्भन्त इव बाहुभिः । प्रणेमुर्हन्तपाप्मानो मूर्धभिः पादयोर्हरे ॥ ६ ॥

प्रशशुसुहृदीकेश गीर्भिः प्राञ्जलयो नृपा ॥ ७ ॥

राजान ऊचु

नमस्ते देवदेवेश प्रपजार्तिहराव्यय । प्रपचान् पाहि न कृष्ण निर्विण्णान् घोरससृतेः ॥८॥
नैन नायान्वयामो मागध मधुसूदन । अनुग्रहो यद् भवतो राज्ञा राज्यच्युतिर्विभो ॥ ९ ॥
राज्यैश्वर्यमदोऽदो न भयो विन्दते नृप । त्वमायामोहितोऽनित्या मन्यते सपदोऽचला १०
मृगतृष्णा यथा बाला मन्यन्त उदकाशयम् । एव वैकारिणी मायामयुक्ता वस्तु चक्षते ॥११॥

वयं पुरा श्रीमद्वनदृष्टयो जिगीषमास्या इतरेतरसृष्ट ।

प्रन्त प्रजा ह्याभतिनिर्वृणा प्रभो मृत्यु पुरस्त्वाविगणय्य दुमदा ॥ १२ ॥

त एव कृष्णाय गभीररहसा दुरन्तवीर्यण विचालिता भिय ।

कालेन तन्वा भवतोऽनुकम्पया विनष्टदर्पाधरणौ सराम ते ॥ १३ ॥

अयो न राज्य मृगतृष्णिरूपित देहेन शश्वत् पतता रुजा भुवा ।

उपासितव्यं स्पृहयामहे विभो क्रियाफलं प्रेत्य च वर्णरोचनम् ॥ १४ ॥

त न समादिशोपाय येन ते चरणाब्जयो । स्मृतिर्यथा न विरमेदपि सखस्तामिह ॥१५॥
कृष्णाय वासुदेवाय हरये परमात्मने । प्रणतक्लेशनाशाय गोविन्दाय नमो नमः ॥१६॥

श्रीशुक उवाच

सस्तूयमानो भगवान् राजभिर्मुक्तमन्धने । तानाहकरुणस्तातशरण्यं रुक्मिण्या गिरा ॥१७॥

श्रीभगवानुवाच

अद्यप्रभृति वो भूपा मय्यात्मयखिलेश्वरे । मुहृदा जायते भक्तिर्बाढमाशसित तथा ॥१८॥
दिष्टया व्यवसित भूपा भवन्त श्रुतभाषिण । भ्रियैश्वर्यमदोऽन्नाह पश्य उन्मादक नृणाम् ॥१९॥
हैहयो नहुषो वेनो रावणो नरकोऽपरे । भीमदाद् भ्रशिता स्थानाद् देवदैत्यनरेश्वरा ॥२०॥
भवन्त एतद् विभाय देहायुत्पाद्यमन्तवत् । मायजन्तोऽध्वर्युक्ता प्रजा घर्मेण रक्षय ॥२१॥
सन्त वन्तः प्रजातन्तून् मुखं तु रा भवाभवौ । प्राप्त प्राप्त च मेवन्तो मच्चित्ता विचरिष्यथ ॥२२॥
उदासीनाश्च देहादावात्मारामा भृतव्रता । मय्यावेश्य मनः सम्पदमाप्स्यन्ते ब्रह्मा वास्यथ ॥२३॥

श्रीशुक उवाच

इत्यादिश्य नृपान् कृष्णो भगवान् भुवनेश्वर । तेषां न्ययुङ्क्त पुरुषान् स्त्रियो मजनकर्मणि ॥२४॥
सपर्यो कारयामास सहदेवेन भारत । नरदेवोचितैर्बलैर्बभूवणैः सग्विलेपनैः ॥२५॥
भोजयित्वा वरान्नेन सुखातान् समलङ्कृतान् । भोगैश्च विविधैर्युक्तास्ताम्बूलचैर्नृपोचितैः ॥२६॥
ते पूजिता मुकुन्देन राजानो मृष्टकुण्डला । विरेजुर्माचिता क्लेशात् प्रावृण्ते यथा मया ॥२७॥
रथान् सदधानारोप्य मणिक्राञ्चनभूषितान् । प्रीणय्य स्रुतैर्वाक्यैः स्वदेशान् प्रत्ययापयत् ॥२८॥
त एव मोचिता कृच्छात् कृष्णेन सुमहात्मना । ययुस्तमेव ध्यायन्त कृतानि च जगत्पते ॥२९॥

ततः समे खले वीरो सयुक्तावितरेतरौ । जम्बुवर्षज्वल्पाभ्या गदाभ्या रणदुर्मदौ ॥३४॥
 मण्डलानि त्रिचित्राणि सय दक्षिणमेव च । चरतो शुशुभे युद्ध नटयोरिव रङ्गिणो ॥३५॥
 ततश्चटचटाशब्दो वज्रनिष्पेषनिभ । गदयो क्षितयो राजन् दन्तयोरिव दन्तिनो ॥३६॥
 त वै गदे भुजज्वेन निपात्यमाने अन्यो यत्तौऽसकटिपादकरोरुजन् ।
 चूर्णाबनूवतुरुपेत्य यथार्कशास्त्रे सयुध्यतोर्द्विरदयोरिव दीप्तमन्यो ॥३७॥
 इत्थं तयो प्रहृतयोगंदयोन्ववीरो कुदौ स्वमुष्टिभिरय स्पर्शैरपिष्टाम् ।
 शब्दस्तयो प्रहरतोरिभयोरिवासीन्निघातवज्रपरुषस्तलतादनोत्थ ॥३८॥
 तयोरेव प्रहरतो समशिक्षाबलौजसो । निर्विशेषमभूद् युद्धमक्षीणजवयोरुत्प ॥३९॥
 एव तयोर्महाराज युध्यतो सप्तविंशति । दिनानि निरगस्तत्र मुहूर्त्तत्रिंशति तिष्ठतो ॥४०॥
 एकदा मातुलेय वै प्राह राजन् वृकोदर । न शक्तोऽहं जरास ध निजैतुं युधिमाधव ॥४१॥
 शत्रोर्जसमृती विद्वान् जीवितं च जराहृतम् । पार्थमाप्याययन् स्वेन तेजसाचिन्तयदरि ॥४२॥
 छद्मिन्यारिवधोपाय भीमस्यामोघदर्शन । दर्शयामास विटप पाटयन्निव सशया ॥४३॥
 तद् विज्ञाय महासत्त्वो भीम प्रहरता वर । गृहीत्वा पादयो शूनु पातयामास भूतले ॥४४॥
 एकपादं पदाऽऽक्रम्य दोर्म्यामन्य प्रगृह्य स । गुदत पाटयामास शास्त्रामिव महागज ॥४५॥
 एकपादोरुवृषणकटिपृष्ठस्तनासके । एकबाह्वक्षिभ्रूकर्णे शकले ददृशु प्रज्वा ॥४६॥
 हाहाकारो महानासीन्निहते मगधेश्वरे । पूजयामास तुर्भोम परिरभ्य जयाभ्युतौ ॥४७॥
 सहदेव तत्तनय भगवान् भूतमावन । अभ्यपिञ्चदमेयात्मा मगधाना पतिं प्रभु ।

मोचयामास राजयान् सख्द्धा मगधेन ये ॥४८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे जरासंधवधो नाम द्वादशतितमोऽध्यायः ॥७३॥

अथ तिसप्ततितमोऽध्यायः.

श्रीशुक उवाच

अयुते द्वे यतान्पथौ लीलया युधि निर्जिता । ते निर्गता गिरिद्रोण्या मलिना मलवासस ॥ १ ॥
 धुत्वायामा शुष्कवदना सरोधपरिर्गृहिता । ददृशुस्ते घनश्याम पीतकौशयवाससम् ॥ २ ॥
 भीमशङ्ख चतुर्बाहुं पद्मगभारणेक्षणम् । चारुप्रसन्नवदन स्फुरन्मकरकुण्डलम् ॥ ३ ॥
 पद्मदस्तं गदाद्यङ्गुरयाग्नैरुपलक्षितम् । किरीटहारकटकटिस्त्रिनाड्यदाक्षितम् ॥ ४ ॥
 भावदूरमणिप्रीय निवीत घनमालया । पिबन्त इव चक्षुर्म्यो लिङ्गन्त इव जिह्वया ॥ ५ ॥
 शिष्यन्त इव नासाभ्या रम्भन्त इव बाहुभिः । प्रणेमुहृतपाप्मानो मूर्धभिः पादयोर्हरे ॥ ६ ॥
 प्रशयमुहृरीकेश गीर्भिः प्राञ्जलयो नृपा ॥ ७ ॥

राजान ऊचुः

नमस्ते देवदेवेश प्रपन्नार्तिहराव्यय । प्रपन्नान् पाहिन तृष्ण निर्विण्णान् घोरसस्ते ॥८॥
 नैन नायान्वस्यामो मागध मधुसूदन । अनुग्रहो यद् भवतो राज्ञा राज्यच्युतिर्विभो ॥ ९ ॥
 राज्यैश्वर्यमदोऽदो न भ्रेयो विन्दते नृप । त्वन्मायामोहितोऽनित्या मन्यते सपदोऽचला १०
 मृगतृष्णा यथा बाला म यन्त उदकाशयम् । एव वैकारिकी मायाममुक्ता वस्तु चक्षते ॥११॥
 वय पुरा भीमूदनष्टदृष्टो जिगीषयास्या इतरेतरस्पृष्ट ।
 प्रन्त प्रजा स्यादतिनिर्घृणा प्रभो मृगसु पुरस्त्वाविगणय्य दुर्मदा ॥ १२ ॥
 त एव कृष्णाद्य गभीररदसा दुरन्तवीर्येण विचालिता भिय ।
 कालेन तन्वा भवतोऽनुकम्पया विनष्टदर्पाश्वरणौ सराम ते ॥ १३ ॥
 अयो न राज्य मृगतृष्णिरूपित देहेन शश्वत् पतता रुजा भुवा ।
 उपासितव्य सृष्टयामहं विभो त्रियाफल प्रेत्य च वर्णरोचनम् ॥ १४ ॥

त न समादिशोपाय येन ते चरणाब्जयो । स्मृतिर्यथा न विरमेदपि ससरतामिह ॥१५॥
 कृष्णाय वासुदेवाय हरये परमात्मने । प्रणतक्लेशनाशाय गोविन्दाय नमो नम ॥१६॥

श्रीशुक उवाच

सस्तूयमानो भगवान् राजभिर्मुक्तमन्धने । तानाह करुणस्तात शरण्य क्लृप्तया गिरा ॥१७॥

श्रीभगवानुवाच

अद्यप्रभृति वो भूपा मय्यात्मन्यखिलेश्वरे । मुहृदा जायते भक्तिर्बादमाश्रित तया ॥१८॥
 दिष्टया व्यवसित भूपा भवन्त श्रुतभाषिण । श्रियैश्वर्यमदोऽज्ञाह पश्य उन्मादक नृणाम् ॥१९॥
 हेहयो नहुषो वेनो रावणो नरकोऽपरे । श्रीमदाद् भ्रष्टिता स्थानाद् देवदैत्यनरेश्वरा ॥२०॥
 भवन्त एतद् विज्ञाय दंष्ट्राद्युत्पाद्यमन्तवत् । मायजन्तोऽध्वरैर्युक्ता प्रजा घर्षण रक्षय ॥२१॥
 सन्तवन्तः प्रजातन्तून् सुखदुःख मवाभवौ । प्रातः प्रातः च सेवन्तो मन्त्रिता विचरिष्यय ॥२२॥
 उदासीनाश्च देहादावात्मारामा धृतप्रता । मय्यावेश्य मन सम्यग्मामन्ते ब्रह्म यास्यय ॥२३॥

श्रीशुक उवाच

इत्यादिश्य नृपान् कृष्णो भगवान् भुवनेश्वर । तेषां न्ययुद्धक पुरुषान् स्त्रियो मजनकर्मणि ॥२४॥
 सपर्यो कारयामास सहदेवेन भारत । नरदेवोचितैर्बलैर्भूपणे सग्विलेपने ॥२५॥
 भोजयित्वा वरान्नेन सुज्ञातान् समलङ्कृतान् । भोगैश्च विविधैर्युक्तास्ताम्बूलाद्यैर्होषोचितै ॥२६॥
 ते पूजिता मुकुन्देन राजानो मृष्टकुण्डला । विरेजुर्मोचिता क्लेशात् प्रावृद्धन्ते यथाग्रहा ॥२७॥
 रथान् सदश्वानारोप्य मणिकाञ्चनभूषितान् । प्रीणय्य सूनृतैर्वाक्यै स्वदेशान् प्रत्ययापयत् ॥२८॥
 त एव मोचिता कृच्छ्रात् कृष्णेन सुमहात्मना । ययुस्तमेव ध्यायन्त कृतानि च जगत्पते ॥२९॥

जगद् प्रकृतिम्यस्ते महापुरुषचेष्टितम् । यथान्वशासद् भगवास्तथा चक्षुरतन्त्रिता ॥३०॥
 जरासन्ध घातयित्वा भीमसेनेन केशव । पायाभ्यां क्षयुत प्रायात् सङ्घदेयेन पूजित ॥३१॥
 गवा ते त्वाण्डवप्रमथ शङ्खान् दध्मुर्जितारय । हयन्तः स्वमुद्धदो दुहदा चासुरावहा ॥३२॥
 तच्छ्रुत्वा प्रीतमनस इन्द्रप्रस्थनिवासिन । मेनिरे मागध शान्त राजा चात्मनोरय ॥३३॥
 अभिवन्द्याय राजान भीमाजुनजनादना । सर्वमाभावयाश्चक्रुरात्मना यदनुष्ठितम् ॥३४॥
 निशम्य धर्मराजस्तत् केशवेनानुकम्पितम् । आनन्दाधुक्लसुञ्चन् प्रेम्णा नोवाच किञ्चन ३५
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्य संहितायां दशमस्कन्ध उत्तरार्धे कृष्णार्धे अष्टमोऽध्याय ७३

अथ चतुःसप्ततितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एव युधिष्ठिर राजा जरासन्धवध विभो । कृष्णस्य चानुभावत धृत्वा प्रीतस्तमब्रवीत् ॥ १ ॥

युधिष्ठिर उवाच

ने स्युर्ब्रैलोक्यगुरव सर्वे लोकमहेश्वरा । वहन्ति दुर्लभं लब्ध्वा क्षिरसेवानुशासनम् ॥ २ ॥
 स भवानरविन्दाष्टो दीनानामाशमानिनाम् । धत्तेऽनुशासनं भूमस्तदत्यक्तविदग्धमनम् ॥ ३ ॥
 न ह्येकस्याद्वितीयस्य ब्रह्मण परमात्मन । कर्मभिवधते तेजो ह्यस्ते च यथा रवे ॥ ४ ॥
 न वै तेऽजित भक्तानां ममाहमिति माघव । त्व तवेति च नानाधी पशूनामिव वैकृता ॥ ५ ॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्त्वा यशिये काले बभूवुस्तान् स श्रुत्वा । कृष्णानुमोदित पार्थो ब्राह्मणान् ब्रह्मवादिन ॥ ६ ॥
 द्वैपायनो भरद्वाज सुमन्तुर्गौतमोऽसित । वसिष्ठश्च्यवन कप्लो मैत्रेय कव्यञ्जित ॥ ७ ॥
 विश्वामित्रो वामदेव मुमतिर्जैमिनि ऋतु । पैल पराशरो गगौ वैशम्पायन एव च ॥ ८ ॥
 अर्षर्षा इत्यपो धौम्यो रामो भागव आसुरि । बीतिहोत्रो मधुच्छ दा वीरसेनोऽवृत्तमण ॥ ९ ॥
 उपहूतास्तथा चाप्ये द्रोणभीष्मकृपादय । धृतराष्ट्र सहसुतो विदुरश्च महामति ॥ १० ॥
 ब्राह्मणा क्षत्रिया वैश्या शूद्रा यशदिदृशव । तत्रेयु सर्वराजानो राजा प्रकृत्यो नृप ॥ ११ ॥
 ततस्ते देवयजन ब्राह्मणा स्वर्णलाल्लहै । कृष्ट्वा तत्र यथाज्ञाय दीक्षयाश्चक्रिरे नृपम् ॥ १२ ॥
 हैमा किलोपकरणा यरुणस्य यथा पुरा । इन्द्रादयो लोकपाला विरिञ्चपवस्युता ॥ १३ ॥
 क्षगणा सिद्धगर्वा विद्याधरमहोरगा । मुनयो यक्षरक्षासि खगन्निजरचारणा ॥ १४ ॥
 राजानश्च समाहूता राजपत्न्यश्च सवय । राजसूय समीपु स्म राश पाण्डुमुतस्य वै ॥ १५ ॥
 कृष्णमत्स्य सूपद्रमवसिता । अयाजयन् महाराज याजका देववर्चस ।

राजसूयेन विधिवत् प्राचेतवमिवामरा ॥ १६ ॥

मुत्येऽहन्यवनीपालो याजकान् सदसस्पतीन् । अपूजयन्महाभागान् यथावत् सुसमाहित ॥१७॥
 सदस्याम्यार्हणार्हं वै विमृशन्त समासद । नाभ्यगच्छन्ननैकान्यात् सहदेवसदाब्रवीत् ॥१८॥
 अर्हति ह्यन्युत श्रेष्ठ्य भगवान् सात्वता पति । एष वै देवता सर्वा देशकालधनादय ॥१९॥
 यदात्मकमिदं विश्वं कृतवञ्चं यदात्मका । अग्निराहुतयो मन्त्रा साख्ययोगश्च यत्पर ॥२०॥
 एक एवाद्वितीयोऽसावैतदात्म्यमिदं जगत् । आत्मनाऽऽत्माभयं सम्या सृजत्यवति हन्यज ॥
 विविधानीह कमाणि जनयन् यदवेक्षया । इहते यदयं सर्वं श्रेयो घमादिलक्षणम् ॥२२॥
 तस्मात् कृष्णाय महते दीयता परमाहणम् । एव चेत् सर्वभूतानामात्मनश्चार्हणं भवेत् ॥२३॥
 सर्वभूतात्मभूताय कृष्णायानन्यदर्शिने । देयशान्ताय पूर्णाय दत्तस्यानन्त्यमिच्छता ॥२४॥
 इत्युक्त्वा सहदेवोऽभूत् तूष्णीं कृष्णानुभाववित् । तच्छ्रुत्वा तुष्टुः सर्वे साधु साध्विति सत्तमा ॥२५॥
 श्रुत्वा द्विजेरित राजा शत्वा हार्दं समासदाम् । समर्हयद्दधृषीकेश प्रीतं प्रणयविह्वल ॥२६॥
 तत्पादावनिज्याप शिरसा लोकपावनी । सभार्यं सानुजामात्यं सकुटुम्बोऽब्रह्मनुदा ॥२७॥
 वासोभि पीतकौशेयैर्भूषणैश्च महाधनैः । अर्हयित्वाश्रुपूर्णधो नाशकत् समवेक्षितुम् ॥२८॥
 इत्य सभाजितं वीक्ष्य सर्वे प्राञ्जलयो जना । नमो जयेति नेमुस्त निपेतु पुष्पवृष्टय ॥२९॥
 इत्य निशम्य दमघोषसुत स्वपीठादुत्थाय कृष्णगुणवर्णनजातमन्यु ।

उत्तिष्ठ्य बाहुमिदमाह सदस्यमर्षी सश्रावयन् भगवते परुषाण्यभीत ॥३०॥

इशो दुरत्यय काल इति सत्यवती भुति । वृद्धानामपि यद् बुद्धिबालवाक्यैर्विमिश्रिते ॥३१॥
 यूय पात्रविदा श्रेष्ठा मामश्व बालभाषितम् । सदसस्पतय सर्वे कृष्णो यत् सम्मतोऽर्हणे ॥३२॥
 तपोविद्याप्रतधरान् शानविष्वस्तकल्मषान् । परमर्षीन् ब्रह्मनिष्ठान् लोकपालैश्च पूजितान् ॥३३॥
 सदस्पतीनतिक्रम्य गोपाल कुलपासन । यथा काक पुरोडाश सपर्यो कयमर्हति ॥३४॥
 वणाश्रमकुलपेत सर्वधर्मबहिष्कृत । स्वैरवर्ती गुणैर्हीन सपर्यो कयमर्हति ॥३५॥
 यथातिनैषा हि कुल शत सद्भिर्वहिष्कृतम् । वृथापानरतं शश्वत् सपर्यो कयमर्हति ॥३६॥
 ब्रह्मर्षिसेवितान् देशान् हित्वैतेऽब्रह्मवर्चसम् । समुद्रदुर्गमाधित्य बाधन्ते दस्यव प्रजा ॥३७॥
 एवमादीन्यभद्राणि वभाषे नष्टमङ्गल । नोवाच किञ्चिद् भगवान् यथा सिंह शिवास्तम ॥
 भगवन्निन्दनं श्रुत्वा दुःसहं तत्समासद । कर्णो पिधाय निजगम् शपन्तश्चेदिष रुपा ॥३९॥
 निन्दा भगवत शृण्वस्तत्परस्य जनस्य वा । ततो नापैति य सोऽविद्यात्यघं मुकृताञ्च्युत ४०
 तत पाण्डुसुता मुद्रा मत्स्यकैक्यसृङ्गया । उदायुषा समुत्तस्थु शिशुपालजिपासव ॥४१॥
 ततश्चैद्यस्तवसम्प्रान्तो जग्दे खड्गचर्मणी । भस्वयन् कृष्णपक्षीयान् राज्ञ सदसि भारत ॥४२॥
 तावदुत्थाय भगवान् स्वान् रुपा । शिर धुरा तचक्रेण जहारापततो रिपो ॥४३॥
 तस्यानुयायिनो भूषा द्रुद्रुर्जावितैपिण ॥४४॥

चैद्यदेहोस्थित ज्योतिवासुदेवमुपाविशत् । पश्यता सर्वभूतानामुक्तेव भुवि खान्ज्युता ॥४५॥
 जन्मत्रयानुगुणितवैरसरब्धया धिया । ध्यायस्तन्मयतायातो भावो हि भवकारणम् ॥४६॥
 श्रुत्विग्म्य समदस्येभ्यो दक्षिणा विपुलामदात् । सर्वान् सम्पूज्य विधिवच्चक्रेऽवभृथमेकराट् ॥४७॥
 साधयित्वा क्रतु राश कृष्णो योगेश्वरेश्वर । उवास कतिचिन्मासान् मुहूर्द्रिभियाचित ॥४८॥
 ततोऽनुशाप्य राजानमनिच्छन्तमपीश्वर । ययौ सभार्य वामात्यः स्वपुर देवकीमुत ॥४९॥
 वर्णित तदुपात्तयान मया ते बहुविस्तरम् । वैकुण्ठवासिनोर्जन्म विप्रशापात् पुन पुन ॥५०॥
 राजसूयावभृथेन द्यातो राजा युधिष्ठिर । ब्रह्मध्वजसभाभ्यं शुश्रुमे सुरराट्वि ॥५१॥
 राज्ञा सभाजिता सर्वे सुरमानवनेचरा । कृष्णक्रतु च शशन्त स्वधामानि ययुर्धुदा ॥५२॥
 दुर्योधनमृते पाप कलिं कुरुकुलामयम् । योन सेहेभ्रिय रक्षिता दृष्ट्वा पाण्डुमुतस्य ताम् ॥५३॥
 य इदं कीतयेद् विष्णो कर्म चैद्यवघादिकम् । राजमोऽऽ वितानं च सर्वपापै प्रमुच्यते ॥५४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे शिगुपालवधो नाम चतु सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

अथ पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः

राजोवाच

अनातशत्रोस्त दृष्ट्वा राजसूयमहोदयम् । सर्वे मुमुदिरे ब्रह्मन् नृदेवा ये समागता ॥ १ ॥
 दुर्योधन वर्जयित्वा राजानं सर्वं यं मुरा । इति श्रुत नो भगवन्नात्र कारणमुच्यताम् ॥ २ ॥

श्रुत्वापि रुचाच

पितामहस्य ते यज्ञे राजसूये महात्मन । बान्धवा परिचर्याया तस्यासन् प्रेमवचनानि ॥ ३ ॥
 भीमो महानसाध्वयो घनाप्यस्य मुयोधन । सहदेवस्तु पूजाया नकुलो द्रव्यसाधने ॥ ४ ॥
 गुरुशुभूपणे जिष्णु कृष्ण पादावनेजने । परिवेषणे दुपदजा कर्णो दाने महामना ॥ ५ ॥
 युयुधानो विकर्णश्च हार्दिक्यो विदुरादय । बाह्यीकपुत्रा भूषाद्या ये च सन्तर्दनादय ॥ ६ ॥
 निरूपिता महायज्ञे नानाकर्मसु ते तदा । प्रवर्तन्ते स्म राजेन्द्र राज्ञ प्रियचिकीर्षव ॥ ७ ॥

श्रुत्विस्मदस्य बहुवित्तु मुहूर्त्तमेतु स्विष्टेऽपु सृष्टसमदक्षिणाभि ।

चैते च सात्वतपतेश्वरण प्रविष्टे चक्रुस्ततस्त्ववभृथक्षपन शुनयाम् ॥ ८ ॥

मृदन्नशङ्खपणवधु धुयानकमोमुखा । वादित्राणि विचित्राणि नेदुरावभृथोत्सवे ॥ ९ ॥
 नतवयो ननृदृष्टा गायका यूयशो जगु । वीणावेणुतलोत्रादस्तेषां स दिवमस्पृशत् ॥१०॥
 चित्रध्वजपताकाम्रैरिभेद्रस्यन्दनार्चभिः । स्वलङ्कृतैर्भटैर्भूषा निर्ययू रवममालिन ॥११॥
 यन्सञ्जयकाम्बोजकुक्कुटैक्यकोसला । कम्पयन्तो भुध सैन्यैर्यजमानपुर सरा ॥१२॥
 ब्रह्मघोषेण भूयसा । देवर्षिपितृगणवास्तृष्टु पुष्पवर्षिण ॥१३॥

स्वलङ्कृता नरा नौर्या गन्धस्त्रभूपणाम्बरै । विलिम्पन्त्योऽभिपिञ्चन्त्यो विजह्विविविधै रसै ॥१४॥
तैलगोरसगन्धोदहरिद्रासान्द्रकुङ्कुमै । पुष्पमल्लिप्ता प्रलिम्पन्त्यो विजह्वारयोपित ॥१५॥

गुप्ता नृभिर्निरगमनुपलब्धुमेतद् देव्यो यथा दिवि विमानवरैर्नृदेव्य ।
ता मातुलेयवलिभि परिपिच्यमाना समीढहासविकसद्गदना विरेजु ॥१६॥

ता देवरानुत सतीन् सिपिचुदतीभि क्लिप्ताम्बरा विवृतगानकुचोरुमध्या ।

औत्सुक्यमुक्तकवराञ्च्यवमानमाल्या क्षोभ दधुर्मलधिया रुचिरैर्विहारै ॥१७॥

स सम्राट् रथमारूढ सदश्व रथमालिनम् । व्यरोचत स्वपत्नीभि क्रियाभि क्रतुराडिव ॥१८॥

पत्नीसयाजावभृथैश्चरित्वा ते तमृत्विज । आचान्त स्नापयाञ्चक्रुर्गङ्गायासह कृष्णया ॥१९॥

देवदुन्दुभयो नेदुर्नरदुन्दुभिभि समम् । मुमुचु पुष्पवर्पाणि देवर्षिपितृमानवा ॥२०॥

सन्तुस्तत्र तत सर्वे वणाश्रमयुता नरा । महापातक्यपियत सद्योमुच्येत किल्बिषात् ॥२१॥

अय राजाहते क्षौमे परिधाय स्वलङ्कृत । ऋग्विक्सदस्यविप्रादीनानर्चाभरणाम्बरै ॥२२॥

बभ्रुशतिवृषान् मित्रसुहृदोऽन्याश्च सर्वश । अभीक्ष्ण पूजयामास नारायणपरो नृप ॥२३॥

सर्वे जना मुररुचो मणिकुण्डलस्त्रगुष्णीपकञ्चुकदुकूलमहार्घ्यहारा ।

नार्यश्च कुण्डलयुगालकवृन्दजुष्टवक्त्रश्रिय कनकमेललया विरेजु ॥२४॥

अयर्त्विजो महाशीला सदस्या ब्रह्मवादिन । ब्रह्मधन्त्रियविद्वद्भ्रा राजानो ये समागता ॥२५॥

देवर्षिपितृभूतानि लोकपाला सहानुगा । पूजितास्तमनुश्राप्य स्वचामानि ययुर्नृप ॥२६॥

हरिदासस्य राजर्षे राजसूयमहोदयम् । नैवातृप्यन् प्रशस्तन् पिबन् मृत्योऽमृतयथा २७

ततो युधिष्ठिरो राजा मुहृत्सवन्निबान्धवान् । प्रेम्णा निवासयामास कृष्ण च त्यागकातर ॥२८॥

भगवानपि तत्राङ्ग न्यवात्सीत्तस्मिन् यङ्कर । प्रस्थाप्य यदुवीराश्च साम्बादीश्च कुशस्यलीम् ॥२९॥

इत्य राजा धर्ममुतो मनोरथमहार्णवम् । सुदुस्तर समुत्तीर्य कृष्णो नासीद् गतज्वर ॥३०॥

एकदान्त पुरे तस्य वीक्ष्य दुर्योधन श्रियम् । अतप्यद् राजसूयस्य महित्व चान्युतात्मन ॥३१॥

यस्मिन् नरेन्द्रदितिजे द्रसुरेन्द्रलक्ष्मीनामा विभान्ति किल विश्वसृजोपकलसा ।

ताभि पतीन् द्रुपदराजसुतोपतस्ये यस्या विपक्तहृदय कुशराडितप्यत् ॥३२॥

यस्मिन् सदा मधुपतेर्महिषीसहस्र श्रोणीभरेण शनकै कणदङ्घ्रिशोभम् ।

मध्ये मुचारु कुचकुङ्कुमशोणहार श्रीमन्मुख प्रचलकुण्डलकुन्तलाढ्यम् ॥३३॥

सभाया मयकलसाया कापि धर्ममुतोऽविराट् । वृतोऽनुजैर्नृभुभिश्च कृष्णेनापि स्वचक्षुषा ॥३४॥

आसीनः काञ्चने खाद्यादासने मधवानिव । पारमेष्ठ्यश्रिया जुष्ट स्तूयमानश्च वन्दिभि ॥३५॥

तत्र दुर्योधनो मानी परीतो भ्रातृभिर्नृप । किरिटमाली न्यविशदसिहस्त क्षिपन् रुपा ॥३६॥

स्थलेऽन्यगद्गाद वस्त्रान्त जल मत्वा स्थलेऽपतत् । जले च स्थलवद् भ्रान्त्या मयमायाविमोहित ॥३७॥

जहास भीमस्त दृष्ट्वा त्रियो नृपतयोऽपरे । निवार्यमाणा अप्यङ्ग राज्ञा कृष्णानुमोदिता ॥३८॥

स व्रीडितोऽवाग्वदनो रुपा ज्वलन् निष्कम्प तूर्णी प्रययौ गजाङ्घ्रयम् ।

हाहेति शब्द सुहानभूत् सतामजातशत्रुर्विमना इवाभवत् ।

बभूव तूर्णी भगवान् भुवो भर समुज्जिहीर्षुर्भ्रमति स्म यद्दृशा ॥३९॥

एतत्तेऽभिहित राजन् यत् पृष्टोऽहमिह त्वया । सुयोधनस्य दौरात्म्य राजयुगे महाव्रतो ॥४०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे दुर्वाचिनभानभङ्गो नाम पञ्चसप्ततितमोऽध्याय ॥७५॥

अथ पट्सप्ततितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथान्यदपि कृष्णस्य शृणु कमाद्भुत नृप । क्रीडानरशरीरस्य यया सौभपतिहत ॥ १ ॥

शिशुपालसख शाल्वो रुक्मिण्युद्वाह आगत । यदुभिर्निजित सख्ये जरावधादयस्तथा ॥ २ ॥

शाल्व प्रतिशामकरोत् शृण्वता सर्वभूषजान् । अयादवा दमा करिष्ये पौरुष मम पश्यत ॥ ३ ॥

इति मूढ प्रतिशाय देव पशुपति प्रभुम् । आराधयामास नृप पाशुमुष्टिं सवृद् प्रसन् ॥ ४ ॥

सवत्सरान्ते भगवानाशुतोष उमापति । बरेणच्छ दयामास शाल्व शरणमागतम् ॥ ५ ॥

देवामुरमनुष्याणां गघवोरगरक्षसाम् । अभेद्य कामग ववे स यान वृष्णिभीषणम् ॥ ६ ॥

तथेति गिरिशादिष्टो मय परपुरञ्जय । पुर निमायशाल्वाय प्रादात् सौभमयस्त्रयम् ॥ ७ ॥

स लब्ध्वा कामग यान तमोवाम दुरासदम् । ययौ द्वारवर्तो शाल्वो वैर वृष्णिवृत्तस्मरन् ॥ ८ ॥

निबद्धय सेनया शाल्वो महत्या भरतर्षभ । पुरीं बभञ्जोपवनायुधानानि च सर्वश ॥ ९ ॥

सगोपुराणि द्वाराणि प्रासादाश्चाल्लोलिका । विहारान्सविमानाभ्याजिपेतु शस्त्रवृष्टय ॥ १० ॥

थिला द्रुमाश्चाश्रय सर्पा आसारश्चक्रा । प्रचण्डश्चक्रवातोऽभूद् रजसाऽऽच्छादिता दिश ॥ ११ ॥

इत्यद्यमाना सौमेन कृष्णस्य नगरी भूयम् । नाभ्यपद्यत न राजस्त्रिपुरेण यया मही ॥ १२ ॥

प्रद्युम्नो भगवान् बीक्ष्य बाष्पयमाना निजा प्रजा । मा मैष्टेवम्यधाद् बीरो रथास्त्रो महायश ॥ १३ ॥

सात्यकिश्चाकदेष्णश्च साम्बोऽसूर सहानुज । हार्दिक्यो भानुविन्दश्च गदश्च शुकसारणौ ॥ १४ ॥

अपरे च महेश्वासा रथयूथपयूथपा । निर्दयुर्दधिता गुप्ता रथेभ्यश्चपदातिभि ॥ १५ ॥

तत प्रयवृते युद्ध शाल्वाना यदुभिः सह । ययासुराणा विबुधैस्तनुमुल लोमहर्षणम् ॥ १६ ॥

ताश्च सौभपतेर्माया दिव्यास्त्रै रुक्मिणीसुत । ध्वनेन नाशयामास नैश तम इवोष्णगुः ॥ १७ ॥

विब्याध पञ्चविंशत्या स्वर्णपुद्गैरयोमुखैः । शाल्वस्य ध्वजिनीपाल शरैः सत्रतपर्वभि ॥ १८ ॥

शतनाताड्यच्छाल्वमेवैकेनास्य सैनिकान् । दशभिर्दशभिर्नैतून् बाह्नानि त्रिभिस्त्रिभि ॥ १९ ॥

कर्म प्रद्युम्नस्य महात्मन । दृष्ट्वा त पूजयामासु सर्वे स्वपरसैनिका ॥ २० ॥

बहुरूपैकरूप तद् दृश्यते न च दृश्यते । मायामयं मयसृत दुर्विभाव्य परैरभूत् ॥२१॥
 कचिद्भूमौ कचिद् व्योम्नि गिरिर्मूर्ध्नि जले क्वचित् । अलातचक्रवद् भ्राम्यत्सौभ तद्दुरवस्थितम् ॥
 यष यथोपलक्ष्येत ससौभ सहधैनिक् । शाल्वस्ततस्ततोऽमुञ्चन् शरान् सात्वतयूयसा ॥२३॥
 शरैरग्न्यर्कसहस्रराराशीविपदुरावर्द्धः । पीड्यमानपुरानीक शाल्वोऽमुञ्चत् परैरिते ॥२४॥
 शाल्वानीकप्रशस्त्रौघवृष्णिबीरा भृशार्दिता । न तत्पञ्चरुण स्व स्वं लोकद्वयनिगीय च ॥२५॥
 शाल्वामात्यो युमान् नाम प्रयुम्न प्रारप्सपीडित । आसाद्य गदया मौर्व्या व्याहत्य व्यनदद् मली ॥२६॥
 प्रयुग गदया शीर्णवक्ष्य सलमरिन्दमम् । अपोवाहरणात् सतो धमविद् दासकात्मज ॥२७॥
 लब्धसशो मुहूर्तेन कार्णिण सारथिमब्रवीत् । अहो असाध्विदं सत यद्दरणाग्नेऽवसपणम् ॥२८॥
 न यदूना कुले जात श्रूयते रणविच्युत । विना मत्स्त्रीवचित्तेन सतेन प्राप्तकिल्बिषात् ॥२९॥
 किं नु वक्ष्येऽभिसङ्गम्य पितरो रामकेशवौ । युद्धात् सम्पगपमान् पृष्टस्त्रात्मन धमम् ॥३०॥
 व्यक्त मे कथयिष्यन्ति हस्तन्यो भ्रातृजामय । द्वैव्य कथ कथ वीर तवान्यै कथ्यता मृधे ॥३१॥

सारथिरुवाच

धर्मं विजानताऽऽयुष्मन् कृतमेतन्मया विभो । सत कृच्छ्रगत रक्षेद् रयिन् सारथि रथी ॥३२॥
 एतद् विदित्वा तु भवान् मयापोवाहितो रणात् । उपसृष्ट परेणेति मूर्च्छितो गदया हत ॥३३॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे शाल्वयुद्धे दशमसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

अथ सप्तसप्ततितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

स तपस्वस्य सलिल दक्षितो धृतकार्मुक । नय मा शुमत पार्श्वे वीरस्येत्याह सारथिम् ॥ १ ॥
 विघमन्त स्वसैन्यानि शुमन्त रुक्मिणीसुत । प्रतिहत्य प्रत्यविष्यन्नाराचैरष्टभि स्मयन् ॥ २ ॥
 चतुर्भिश्चतुरो बाहान् सतमेकेन चाहनत् । दान्याधनुश्च केतु च शरेणान्येन वै शिर ॥ ३ ॥
 गदसात्यकिसाम्बाद्या जमु सौमपतेर्बलम् । पेतु समुद्रे सौमेया सर्वे सच्छिन्नवचरा ॥ ४ ॥
 एव यदूना शाल्वाना निप्रतामितरेतरम् । युद्ध विणवरात्र तदभूत्तुमुलमुल्वणम् ॥ ५ ॥
 इन्द्रप्रस्थ गत क्रुष्ण आहूतो धर्मसूनुना । राजसूयेऽय निर्दृष्टे शिशुपाले च सस्थिते ॥ ६ ॥
 कुरुवृद्धाननुशाप्य मुनींश्च समुता पृथाम् । निमित्तान्यतिघोराणि पश्यन् दारवतीं ययौ ॥ ७ ॥
 आह चाहमिहायात आर्यमिश्राभिसङ्गत । राजन्याश्चैद्यपक्षीया नून ह यु पुरीं मम ॥ ८ ॥
 वीक्ष्य तत् कदन स्वाना निरुप्य पुररक्षणम् । सौभ च शाल्वराज च दासक प्राह केशव ॥ ९ ॥
 रयप्रापय मे सत सभ्रमस्ते न कर्तव्यो मायावी सौभराडयम् ॥ १० ॥
 इत्युक्तश्चोदयामास ददशु सर्वे स्वे परे चारुणानुजम् ॥ ११ ॥

शाल्वश्च कृष्णमालोक्य हतप्रायबलेश्वर । प्रादरत् कृष्णसूताय शक्तिं भीमरवा मृधे ॥१२॥
 तामापनन्ती नभसि महोल्कामिव रहसा । भासयन्तीदिश शौरि सायने दतवान्निघ्नत् ॥१३॥
 तच्च षोडशभिर्विदध्वा बाणे सौभ चरेते ब्रमत । अविव्यच्छरसन्दोहै रसूर्यैश्चरस्मिभि ॥१४॥
 ताल्य गैरेस्तु दां सम्य सग्राह्यं शाङ्गधन्वन । बिभेद न्यपतदस्तात् शार्ङ्गमासीत् तदद्भुतम् ॥१५॥
 राक्षकारो महानासीद् भूताना तत्र पश्यताम् । विनय सौभराहुश्चैरिदमाह जनादनम् ॥१६॥
 यत्तया मूलं न सस्युभानुभार्यो हृतेक्षताम् । प्रमत्त ससभामध्ये त्वया व्यापादित सखा ॥१७॥
 न त्वाद्य निश्चितैर्बाणैरपराजितमानिनम् । नयाम्यपुनरावृत्तिं यदि तिष्ठेर्ममाग्रत ॥१८॥

श्रीभगवानुवाच

वृथा त्वकथसे मन्दं न पदस्यन्तिकेऽन्तकम् । वौरुप दशयन्ति स्म शूरा न बहुमापिण ॥१९॥
 इत्युक्त्वा भगवाञ्छाल्वं गदया भीमवेगया । तताह जग्री सरब्ध स चक्रमे वमन्नसू ॥२०॥
 गदाया सत्रिवृत्ताया शाल्वस्त्वन्तरधीयत । ततो मुहूर्ते जागत्य पुरुष शिरसाच्युतम् ।

देवक्या प्रहितोऽस्मीति नत्वा प्राह वचो वदन् ॥ २१ ॥

कृष्ण कृष्ण महाबाहो पिता ते पितृसखल । वदध्वापनीत शाल्वेन सौनिकेन ययापय ॥२२॥
 निधम्य विप्रिय कृष्णो मानुषीं प्रकृतिं गत । विमनस्को घृणी स्नेहाद् वभाये प्राकृतो यथा ॥२३॥
 कथं राममसभ्रातृ जित्वा नेष सुरासुरै । शाल्वेनाल्पीयसा नीत पितामेवलवान् विधि २४
 इति तुवाणे गोविन्दे सौभराट् प्रत्युपस्थित । वसुदेवमिवानीय कृष्ण चेदमुवाच स ॥२५॥
 एष ते जनिता तालो यदर्थमिह जीवसि । यधिष्ये वीक्षतस्तेऽमुमीशश्चेत् पादि यात्विश ॥२६॥
 एव निभर्त्स्य मायावी खड्गेनानकदुन्दुभे । उत्कृत्य शिर आदाय खस्थ सौभ समाविशत् ॥२७॥

ततो मुहूर्ते प्रकृतावुपप्लुत स्वरोष आस्ते स्वजनानुपहत ।

महानुभावस्तदबुद्धयदामुरीं माया स शाल्वप्रसूता मयोदिताम् ॥ २८ ॥

न तत्र दूतं न पितु कलेवरं प्रबुद्ध आजौ समपश्यदच्युत ।

स्वाम्न यथा चाम्बरचारिण रिपु सौभस्यमालोक्य निहन्तुमुद्यत ॥ २९ ॥

एव वदन्ति राज्ञ्यं श्रुपय के च नान्विता । यत् स्ववाचो विरुध्येत नूनं तेन सरन्त्युत ॥३०॥

क शोकमोहो स्नेहो वा मय वा मेऽऽश्नन्मवा । क चाखण्डितविज्ञानशान्तिशेषस्त्वखण्डित ॥३१॥

यत्पादसंयोजितयाऽऽजमविधया हिन्विन्त्यनाद्यात्मविपर्ययग्रहम् ।

लभन्त आत्मीयमनन्तमैश्वर कुतो नु मोह परमस्य सद्गते ॥ ३२ ॥

न शस्त्रपूरो प्रहरन्तमोक्षसा शाल्व शरै शौरिरमोषविक्रम ।

विदध्वान्निघ्नन्द् वर्मं पनु धिरोमणि सौभ च शत्रोर्गदया करोजह ॥ ३३ ॥

तत् कृष्णहस्तेरितया विचूर्णित पपात तोये गदया सहस्रधा ।
 विसृज्य तद् भूतलमास्थितो गदामुद्यम्य शाल्वोऽच्युतमभ्यगादद्रुतम् ॥ ३४ ॥
 आधावत सगद तस्य बाहु भङ्गेन छिन्वाय रयाङ्गमद्भुतम् ।
 वधाय शाल्वस्य लयार्कशत्रिभ विभ्रद् बभौ सार्क इवोदयाचल ॥ ३५ ॥
 जहार तेनैव शिर सकुण्डल किरीटयुक्त पुष्पायिनो हरि ।
 वज्रेण वृत्रस्य यया पुरन्दरो बभूव हाहेति वचस्तदा नृणाम् ॥ ३६ ॥
 तस्मिन् निपतिते पापे सौभे च गदया हते । नेदुर्दुन्दुभयो राजन् दिवि देवगणे रिता ।
 सखीनामपचितिं कुर्वन् दन्तवक्त्रो रूपाभ्यगात् ॥ ३७ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

अथाष्टसप्ततितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

शिश्नुपालस्य शाल्वस्य पौण्ड्रकस्यापि दुर्मति । परलोकगतानां च कुर्वन् पारोक्ष्यौहदम् ॥ १ ॥
 एक पदाति सकुण्डो गदापाणि प्रकम्पयन् । पद्भ्यामिमा महाराज महासखो व्यहस्यत ॥ २ ॥
 त तयाऽऽयान्तमालोक्य गदामादाय सत्वर । अवप्लुत्य रयात् कृष्ण सिन्धु वेलेव प्रत्यधात् ॥ ३ ॥
 गदामुद्यम्य कारूपो मुकुन्द प्राह दुर्मद । दिष्टया दिष्टया भवानद्य मम दृष्टिरय गत ॥ ४ ॥
 त्वमातुलेयो न कृष्ण मित्रधुब्बा जिघासति । अतस्त्वा गदया मन्द हनिष्ये वज्रकल्पया ॥ ५ ॥
 तर्ह्यानृण्यमुपैम्यश्च मित्राणां मित्रवत्सल । बन्धुरूपमरिं हत्वा व्याधिं देहचर यया ॥ ६ ॥
 एव रूक्षैस्तु दन्वाक्यै कृष्ण तोत्रैरिव द्विपम् । गदया ताडयन्मूर्ध्नि सिंहवद् व्यनदच्च स ॥ ७ ॥
 गदयाभिहतोऽप्याजौ न च चाल यदूदह । कृष्णोऽपि तमहन् गुव्या क्रौमोदक्या स्नान्तरे ८
 गदानिर्भिन्नहृदय उद्रमन् रुधिर मुखात् । प्रसार्य केशबाहुभ्रमोन् धरण्या न्यपतद् व्यसु ॥ ९ ॥
 तत सूक्ष्मतर ज्योति कृष्णमाविशदद्भुतम् । पश्यता सर्वभूतानां यया चैव वधे नृप ॥ १० ॥
 विदूरयस्तु तद्भाता भ्रातृशोकपरिप्लुत । आगच्छदसिचर्मम्यामुच्छ्वसन्तज्जिघासया ॥ ११ ॥
 तस्य चापतत कृष्णध्वजेन क्षुरनेमिना । शिरो जहार राजेन्द्र सविरीट सकुण्डलम् ॥ १२ ॥
 एव सौभ च शाल्व च दन्तवक्त्र सहाजुजम् । हत्वा दुर्विपहानयैरीदित सुरमानयै ॥ १३ ॥
 मुनिभिः सिद्धगर्भैर्विद्याधरमहोरगैः । अप्सरोभिः पितृगणैर्यक्षैः किन्नरचारणैः ॥ १४ ॥
 उपगीयमानविजयः कुसुमैरभिवर्षित । वृत्तश्च वृष्णिप्रवरैर्विवेशालङ्कृता पुरीम् ॥ १५ ॥
 एव योगेश्वर कृष्णो भगवाञ्जगदीश्वर । इत्यते पगुहृष्टीना निजितो जयतीति स ॥

पृथुर्दक्ष ऋदुसखितकूप सुदर्शनम् । विशालब्रह्मतीर्थं च चक्रप्राचीं सरस्वतीम् ॥१९॥
 यनुनमनु यायेव गङ्गामनु च भारत । जगाम नैमिषं यत्र ऋषयः सत्रमासते ॥२०॥
 गगनतमभिप्रय मुनयो दीर्घसृष्टिण । अभिनन्दययान्याय प्रणम्योत्थाय चार्चयन् ॥२१॥
 मार्शित सपरीवार कृतासनरिमह । रोमहृणमाधीन महर्षे शिष्यमैक्षत ॥२२॥
 अमृत्युपायिन सूतमहृतप्रह्मणाञ्जलिम् । अभ्यासीन च तान् विप्राश्चुकोपोद्दीक्ष्य माधव ३३
 कस्मादधाविमान् विप्रानध्यास्ते प्रतिलोमज । धर्मपालस्तथैवास्मान् वधमर्हति दुर्मति ॥२४॥
 ऋषेर्भगवतो भूत्वा शिष्योऽथोत्पन्नहूनि च । सेतिहासपुराणानि धर्मशास्त्राणि सर्वश ॥२५॥
 अदान्तस्याविनीतस्य वृथा पण्डितमानिन । न गुणाय भवति स नटस्येवाजितात्मन ॥२६॥
 एतदर्थो हि लोकेऽस्मिन्नवतारो मया कृत । यथा मे धमध्वनिनस्ते हि पातकिनोऽपि क ॥२७॥
 एतान्दुक्त्वा भगवान् निवृत्तोऽसद्वधादपि । भाविस्वात् त कुशामेण करस्थेनाहनत् प्रभु ॥२८॥
 हाहेति वादिन सर्वे मुनयः पितृमानसा । ऊचुः सङ्कार्ण देवमधमस्ते कृत प्रभो ॥२९॥
 अस्य ब्रह्मासनं दत्तमस्माभिर्यदुनन्दन । आयुश्चात्माङ्गमतावद् यावत् सत्र समाप्यते ॥३०॥
 अजानतैवाचरितस्त्वया ब्रह्मवधो यथा । योगेश्वरस्य भवतो नाप्रायोऽपि नियामक ॥३१॥
 यत्नेतद्ब्रह्महत्याया पावनं लोकपावन । चरिष्यति भवोल्लोकसमूहोऽनन्यचोदितः ॥३२॥

श्रीभगवानुवाच

करिष्ये वधनिर्वेशं लोकानुग्रहकाम्यया । नियमं प्रथमे कल्पे यावान् स तु विधीयताम् ॥३३॥
 दीधमायुरितैतस्य सत्त्वमिन्द्रियमेव च । आशयितं यच्च द्रुतं साधये योगमायया ॥३४॥

ऋषय ऊचुः

अस्त्रस्य तव वीर्यस्य मृत्योरस्मात्प्रवे च । यथा भवेद् वच सत्यं तथा रामं विधीयताम् ॥३५॥

श्रीभगवानुवाच

आत्मा वै पुत्र उत्पन्न इति वेदानुशासनम् । तस्मादस्य भवेद् वका आयुरिन्द्रियसत्त्ववान् ॥३६॥
 किं च कामो मुनिश्रेष्ठा ब्रूताहं करवाण्यय । अजानतस्त्वपचितिं यथा मे चिन्त्यता बुधा ॥३७॥

ऋषय ऊचुः

इत्यलस्य मुतो घोरो बल्वलो नाम दानव । स दूषयति न सत्रमेत्य पवणिं पर्वणि ॥३८॥
 त पापं जहि दाशाहं तन्न शुश्रूषणं परम् । पूज्यशोणितविष्मूत्रसुरामासाभिवर्षिणम् ॥३९॥
 भारतं वर्षं परीक्ष्य सुसमाहित । चरित्वा द्वादश मासास्तोयक्लायी विशुद्धयसे ॥४०॥

न बल्वल्वपोपक्रमो नामाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ७८

तस्मादेकतरस्त्रेह युवयो समवीर्ययो । न लक्ष्यते जयोऽन्यो वा विरमत्वपलो रण ॥२७॥
 न तद्वाक्य जगदुर्बद्धवैरो नृपार्यवत् । अनुस्मरन्तावन्योन्य दुरुक्तं दुष्कृतानि च ॥२८॥
 दिष्टं तदनुमन्वाना रामो द्वारवर्ती ययौ । उग्रसेनादिभिः प्रीतिर्ज्ञातिभिः समुपागत ॥२९॥
 १ पुनर्नैमिषं प्रातमृषयोऽयाजयन् मुदा । क्रत्वङ्गं क्रतुभिः सर्वैर्निवृत्ताखिलविग्रहम् ॥३०॥
 तस्यो विदुर्द्विज्ञानं भगवान् व्यतरद् विभुः । येनैवात्मन्यदो विश्वमात्मानं विश्वगं विदुः ॥३१॥
 स्वस्वभावभूयद्भातो ज्ञातिबन्धुमुद्धदवृत् । रेजे स्वज्योत्स्नयेवेन्दु सुवासा सुष्ट्वल्कृत ॥३२॥
 इन्द्रविधान्यसन्धानि बलस्य बलशालिन । अनन्तस्याप्रमेयस्य मायामत्यस्य सन्ति हि ॥३३॥
 योऽनुस्मरेत् रामस्य कर्माण्यद्भुतकर्मण । सायं प्रातरनन्तस्य विष्णोः स दयितो भवेत् ॥३४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे बलदेवतीर्थयात्रानिरूपणं नामैकोनाशतितमोऽध्यायः ॥३५॥

अथाशीतितमोऽध्यायः

राजोवाच

भगवन् यानि चायानि मुकुन्दस्य महात्मन । वीषाण्यनन्तवीर्यस्य भोतुमिच्छामहे प्रभो ॥ १ ॥
 को नु श्रुत्वाऽहम् ब्रह्मन् उत्तमश्लोककल्पा । विरमेत् विशेषतो विपण्णं काममार्गणे ॥ २ ॥
 सा वाग् यया तस्य गुणान् गृणीते करो च तत्कर्मकरो मनश्च ।
 स्मरेद् वधतः स्त्रिरजङ्गमेषु शृणोति तत्पुण्यकथां स वर्णं ॥ ३ ॥
 शिरस्तु तस्योभयलिङ्गमानमेत् तदेव यत् पश्यति तद्वि चतुः ।
 ज्ञानानि विष्णोरथ तज्जनानां पादोदकं यानि भजन्ति नित्यम् ॥ ४ ॥

सूत उवाच

विष्णुरातेन सृष्टो भगवान् वादरायणि । वासुदेवे भगवति निमग्नहृदयोऽब्रवीत् ॥ ५ ॥

श्रीशुक उवाच

कृष्णस्यासीत् सखा कश्चिद् ब्राह्मणो ब्रह्मवित्तम । विरक्त इन्द्रियार्थेषु प्रशान्तात्मा जितेन्द्रिय ॥ ६ ॥
 यद्वच्छयोपपन्नेन वर्तमानो गृहश्रमी । तस्य भायाकुचैलस्य बुद्ध्यामा च तथाविधा ॥ ७ ॥
 पतिव्रता पतिं प्राह म्लायता नदनेन सा । दरिद्रासीदमाना सा वेपमानाभिगम्य च ॥ ८ ॥
 ननु ब्रह्मन् भगवत् सखा साक्षाच्छिष्य पति । ब्रह्मण्यश्च शरण्यश्च भगवान् सत्त्वतर्पय ॥ ९ ॥
 तमुपैहि महाभाग साधूनां च परायणम् । दास्यति द्रविणं भूरि सीदते ते कुटुम्बिने ॥ १० ॥
 आस्तऽधुना द्वारवत्या भोजवृण्यधकेक्षर । स्मरतः पादकमलमात्मानमपि यच्छति ।

किं न्वर्यकामान् भजतो नात्यभिष्टाज्जगद्गुरु ॥ ११ ॥

एवं मार्यया विप्रो बहुच प्रार्थितो मृदु । अयं हि परमो लाभ उत्तमश्लोकदर्शनम् ॥ १२ ॥

इति धर्मिनः मनसा मनसाय मति दधे । अल्पसमुदायानां शिष्टिर्गृहकस्यापि दीनताम् ॥ १३ ॥
मायित्वा चतुरो मुष्टीरविमान् वृषुकतस्तुत्याम् । नेष्टायेन तार्बदस्याभर्षे मादादुपायनम् ॥ १४ ॥
उत्तानादाय विप्रान्मन्यः प्रववी शरणा गित । कृष्णवन्दनं मध्यकर्मम्यादिति चित्तवन् ॥ १५ ॥
श्रीनि गुन्मान्तलीयाय तिस्रः कथाश्च श्रुत्वा । त्रिप्रोक्तम्याय कृष्णोत्ताना गृहस्थस्युपमिनाम् ॥ १६ ॥
गृह द्रष्टव्यं यथा मतिपीला हरेदिज । विप्रैरुक्तं भीनं प्रज्ञानन्दं गतो यथा ॥ १७ ॥
त विद्याव्याप्त्युक्तो दूरात् प्रियापर्यङ्गमास्वित । सहस्रोत्थाय चान्तेत्यदोर्वा पयप्रही मुदा ॥ १८ ॥
सन्त्युः प्रियस्य - त्रिप्रैरुक्तम्याय विनिर्भूत । प्रातो ज्यमुत्तदन्विनून् न प्राप्त्वा पुष्करधरा ॥ १९ ॥
अयोदेश्य पर्यङ्गे न्ययं सन्त्युः सप्तदशम् । उग्राद्यायनिचाय पादौ गदागनेननी ॥ २० ॥
अप्रहोच्छिरसा राजर् भगवोदोक्तपावन । ज्यलिस्यद्विज्यगनेन चन्द्रतामुस्तु फुने ॥ २१ ॥
धूपे मुरभिर्मिर्मित्रं प्रदीपायलिभिर्जुता । भित्तवाऽऽद्यतामूलं गात्रस्यागतमन्वी ॥ २२ ॥
कुञ्जेन मलिनं धानं दिनं धनसिखतम् । दधौ पयस्यत् साध्यायामरज्यजनेन ये ॥ २३ ॥
अन्तपुरजना दृष्ट्वा कृष्णेनामत्रकीर्तिना । विस्मितोऽनूदतिप्रोत्था अवभूत सभाभितम् ॥ २४ ॥
किमेनेन कृत पुण्यमकभूतन मिथुणा । भित्तवाहीनेन लोहं दमिर्गर्हितोऽपमनच ॥ २५ ॥
योऽप्यो विप्रैकगुणा भीनिरासेन सम्भूत । पर्यङ्गस्याभियक्षितो परिष्वक्तोऽप्यजो यथा ॥ २६ ॥
कपलायकतुगाया पूर्वा मुष्टकुलं सतो । आत्मनो ललिताराज्यं करो यक्ष परस्परम् ॥ २७ ॥

अभिगयानुयान्

अविब्रह्मन् गुडकुलाद् भवता लब्धदक्षिणात् । तस्मात्तेन धर्मज्ञ भाषादा सद्यो न वा ॥२८॥
 प्रापो येषु ते चित्तमन्धामविहत तथा । नैवातिप्रीयते निद्राघनेषु विदित हि मे ॥२९॥
 क्षणित् कुर्वन्ति कमाणि कामरहतनेतव । त्यजन्त प्रहृष्टीर्दौर्घ्याह लोकप्रदम् ॥३०॥
 कश्चिद् गुडकुले यावद्ब्रह्मन् स्मरति नो यत । द्विजो विज्ञान विषयं तमस पारमन्नुत ॥३१॥
 स वै एकमणा साधाद् द्विजातेरिह सम्भव । आद्योऽन्नपराश्रमिणा ययाह शानदो गुरु ॥३२॥
 नन्वेषकोविदा ब्रह्मन् वर्णाभ्रमवतामिह । ये मया गुरुणा वाचा तरत्यजो भवार्णवम् ३३
 नाहमिग्याप्रजातिभ्या तपयोपशमेन वा । शुष्येय सर्वभूतात्मा गुरुशुभूपया यया ॥३४॥
 अवि न स्मर्यते ब्रह्मन् वृद्धं निवसता गुरो । गुरुदरेभ्योदितानामिधनानयने क्वचित् ॥३५॥
 मयिदानी महारण्यमपतां मुमहद् द्विज । वातवर्षमभूत् तीव्रनिष्ठुरा स्तनयिजव ॥३६॥
 एवंभास्त गतस्तावत् तमसा चावृता दिश । निम्न कूल जलमयं न प्राशायत छिन्न ॥३७॥

वय भृशं तत्र महानिलाम्बुभिनिदयमाना मुहुरम्बुसम्लये ।

दिशोऽयिदन्तोऽय परस्परं वने गृहीतहस्ता परिवभ्रिमातुराः ॥ ३८ ॥

एतद् विदिदवा उदिते रवौ छान्दीपनिर्गुह । अन्वेयमाणो न शिष्यानाचार्याऽपश्यदातुरात् ३९

अहो हे पुत्रका यूयमस्मदयेऽतिरु खिता । आत्मा वै प्राणिना प्रेक्षस्तमनादृत्य मत्परा ॥४०॥
 एतदेव हि सन्धिस्थौ कर्तव्यं गुणभिरुत्तमम् । यद् वै विशुद्धभावेन सर्वापात्मापणं गुरो ॥४१॥
 तुण्डह भोद्विजधेष्ठा सत्या सन्तु मनोरया । छन्दालयातयामानि भवत्स्वह परं च ॥४२॥
 इत्यविधान्दनेकानि वसता गुरुवन्दममु । गुरोरनुग्रहेणैव पुमान् पूजं प्रशान्तये ॥४३॥

ब्राह्मण उवाच

किमस्माभिरनिर्जुतं देवदेव जगद्गुरो । भवता सत्यकामेन येषा वासो गुरोवभूत् ॥४४॥
 यस्यच्छन्दोमय ब्रह्म दह आवरन विभो । श्रेयसा तस्य गुरुषु वासोऽत्यन्तविद्वन्मनम् ॥४५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्ध उच्यते श्रीदानचरितोऽशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

अथैकाशीतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

स इत्यद्विजमुख्येन सह सकथयन् हरि । सर्वभूतमनोऽभिज्ञं स्वयमान उवाच तम् ॥ १ ॥
 ब्रह्मण्यो ब्राह्मणकृष्णो भगवान् प्रहसन् प्रियम् । प्रम्णा निरीक्षणेनैव प्रेक्षन् खलु सता गति ॥ २ ॥

श्रीभगवानुवाच

किमुगयनमानोत ब्रह्मन् मे भवता रहात् । अण्वप्युपहृतं भक्तं प्रम्णा भूयैव मे भवेत् ।
 भूयप्यमकोरहृतं न मे तोषाय कल्पत ॥ ३ ॥

पत्र पुत्र पत्न्य तोष यो मे भक्त्या प्रयच्छति । तदहं भक्त्युपहृतमभामि प्रयतात्मन ॥ ४ ॥
 इत्युक्तोऽपि द्विजस्तस्मै ब्रूहि पतनं धियः । पृथुक्प्रसृतिं राजन् न प्रायच्छदवाहमुख ॥ ५ ॥
 सर्वभूतात्महृत् साक्षात् तस्यागमनकारणम् । विशयाचिं तस्य त्राय धीकामो माभजत् पुरा ॥ ६ ॥
 पत्न्या पतिनतायास्तु सखा प्रियचिकीर्षया । प्राप्तो मामस्य दास्यामि सम्पदोऽमलदुर्लभा ॥ ७ ॥
 इत्यभिचित्य वसनाचारयद्वा द्विजन्मनः । स्वयं जहार किमिदमिति पृथुवत्पण्डितान् ॥ ८ ॥
 नन्देत्पुनीतं मे परमप्रीणनं सरत् । तर्पयन्त्यहं मा विश्वमेतं पृथुवत्पण्डितान् ॥ ९ ॥
 इति मुष्टिं सहजं वा द्वितीया जग्मुमाददे । तावच्छ्रीर्जगद्देहस्तं तत्परा परमेष्ठिन ॥ १० ॥
 एतावतालं विश्वात्मन् सर्वसम्पत्समृद्धयः । अस्मिन्लोकेऽप्येषामुष्मिन् पुंसस्त्वत्तोषकारणम् ॥ ११ ॥
 ब्राह्मणस्ता तु रजनीमुपित्वाच्युतमन्दिरे । मुक्त्वा पीत्वा मुग्धं मेने आत्मानं स्वर्गतं यथा ॥ १२ ॥
 इवाभूत् विश्वभावेन स्वमुखेनाभिवन्दितः । जगाम स्वालयं तात पथ्यनुव्रज्य नन्दितः ॥ १३ ॥
 स चालम्बाघनं कृष्णालं तु याचितवान् स्वयम् । स्वयं शान् वीढिताऽगच्छ महर्शनं निर्जुतं ॥ १४ ॥
 अहो ब्रह्मण्यदेवस्य दृष्टा ब्रह्मण्यता मया । यद् दरिद्रतमो लक्ष्मीमाश्रित्यो विभ्रतो रसि ॥ १५ ॥
 दरिद्रं पापीयान् कृष्णं भीनिष्ठेन । ब्रह्मण्युरिति स्माह बाहुभ्यां परिरम्भितः ॥ १६ ॥
 प्रियापुत्रे पयद्वे भ्रातरो यथा । महिष्या वीजितं भ्रान्तो बालम्बजन् हस्तया ॥ १७ ॥

शुभूपया परमया पादसवाहनादिभि । पूजितो देवदेवेन विप्रदेवेन देववत् ॥१८॥
 स्वगापवर्गयो पुषा रसाया भुवि सम्पदाम् । सवासामपि सिद्धीना मूल तधरणाचनम् ॥१९॥
 अघनोऽय धन प्राप्य माद्य तुचेर्न मा सरेत् । इति कारुणिको नृपधन मेऽभूरिनाददात् ॥२०॥
 इति तच्चिन्तयन्त प्राप्नो निजगृहान्तिष्ठम् । स्थानलेन्दुसकादीर्विमानै सर्वतो वृतम् ॥२१॥
 विचित्रोपवनोद्यानै कूजद्विजकुलाकुलै । प्रोत्फुल्लमुदाम्भोजकहारोत्पलवारिभि ॥२२॥
 गुणस्वलङ्कृतै पुष्पि स्त्रीभिश्च हरिणाधिभि । किमिदं कस्य वा स्थानं यत्तदिदमित्यभूत् ॥२३॥
 एव मीमांसमान त नरा नायैऽमरप्रभा । प्रायश्चक्षन् महाभागं गीतवाद्येन भूयसा ॥२४॥
 पतिमागतमाकर्ष्य पत्न्युद्धर्षातिसम्भ्रमा । निश्चकाम गृहात्पूर्णे रुग्णिणी श्रीरिवाल्यात् ॥२५॥
 पतिप्रता पति दृष्ट्वा प्रेमोत्कण्ठाश्रुलोचना । भीलिताक्ष्यनमद् बुद्ध्या मनसा परिपस्वजे ॥२६॥
 पर्जो वीक्ष्य विस्फुरन्तीं देवीं वैमानिकीमिव । दासीना निष्कवण्ठीनामन्ये भान्तीं स विस्मित २७
 प्रीत स्वय तया युक्त प्रविष्टो निजमन्दिरम् । मणिस्तम्भशतैः पत महन्द्रभवन यथा ॥२८॥
 पय फेननिभा शय्या दान्ता रुक्मपरिच्छदा । पर्यङ्का हेमदण्डानि चामरव्यजनानि च ॥२९॥
 आसनानि च हैमानि मृदूपस्तरणानि च । मुक्तादामविलम्बीनि वितानानि द्युमन्ति च ॥३०॥
 स्वच्छस्फटिककुड्येषु महामारकतेषु च । रत्नदीपा भ्राजमाना ललनारत्नमयुता ॥३१॥
 विलोक्य ब्राह्मणस्तत्र समृद्धी सर्वसम्पदाम् । तर्क्यामास निव्यग्र स्वसमृद्धिमहेतुकीम् ॥३२॥

नून बतैतन्मम दुभगस्य शश्वद्विरस्य समृद्धिहेतु ।
 महाविभूतेरवलोकतोऽयो नैवोपपद्येत यदुत्तमस्य ॥ ३३ ॥
 नन्वतुवाणो दिशते समक्ष याचिष्णवे भूयपि भूरिभोज ।
 पजन्यवत्तत् स्वयमीक्षमाणो दाशार्हकाणामृपभ सखा मे ॥ ३४ ॥
 किञ्चित्करोतुर्वपि यत् स्वदत्त मुह्यत्कृत पश्यन्वपि भूरिकारी ।
 मयोपनीत पृथुर्वैश्वर्यं प्रत्यग्रहीत् प्रीतियुतो महात्मा ॥ ३५ ॥
 तस्यैव मे सौहृदसंरयमैत्रीदास्य पुनर्जन्मनि ज मनि स्यात् ।
 महानुभावेन गुणालयेन विपज्जतस्तत्पुरुषप्रसङ्ग ॥ ३६ ॥
 भक्ताय चित्रा भगवान् हि सम्पदो राज्यविभूतीर्न समवयत्यज ।
 अदीर्घवोधाय विचक्षण स्वय पश्यन् निपात घनिना मदोद्भवम् ॥ ३७ ॥

इत्थ व्यवसितो बुद्ध्या भक्तोऽतीव जनार्दने । विपयाञ्जायया त्यक्ष्यन् बुभुजे नातिलम्पट ॥३८॥
 तस्य वै देवदेवस्य इरेयशपते प्रभो । ब्राह्मणा प्रभवो देव न तेभ्यो विद्यते परम् ॥३९॥
 एव स विप्रो भगवत्सुहृत्तदा दृष्ट्वा स्वभृत्यैरजित पराजितम् ।
 तद्वपानवेगोद्ग्रथितात्मव धनस्तद्धाम लेभेऽचिरत सता गतिम् ॥ ४० ॥

एतद् ब्रह्मण्यदेयस्य श्रुत्वा ब्रह्मण्यता नर । लब्धभावी भगवति कर्मवशाद् विमुच्यते ॥४१॥

इति भीमद्वावते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे वृषकोपाख्यानं नामैकशतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

अथ द्वयशीतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अयंकदा द्वारतया वसतो रामकृष्णयो । सूर्योपरग मुमहानासीत् कल्पयन्ने यथा ॥ १ ॥
त गत्वा मनुजा राजन् पुरस्तादेव सर्वत । समन्तरञ्च क्षेत्र ययु श्रेयोविधितया ॥ २ ॥
नि धनिया महा कुर्वन् राम शस्त्रभूषा वर । नृपाणा म्विरी ण यत्र चक्रे महाहृदान् ॥ ३ ॥
इजे च भगवान् रामो यत्राशृष्टोऽपि कर्मणा । लोकस्य प्राहयन्नीशो यथान्योऽपानुत्तये ॥ ४ ॥
महत्या तीर्थयात्राया तत्रागन् भारती प्रजा । वृष्णयश्च तथानूरवमुदेवाहुनादय ॥ ५ ॥
ययुभारत तत् क्षेत्र स्वमघ धपयिष्णव । गदप्रमुखाभ्वाद्या मुचन्द्रगुक्कारणै ॥ ६ ॥
आस्तेऽनिरुद्धो रक्षाया कृतवमा च यूषप । ते रथेदेवविष्ण्याभैर्हयैश्च तरलप्रवैः ॥ ७ ॥
गजैर्नदद्भिरग्राभैर्नृभिर्विद्याधरबुभि । व्यरोचन्त महातेजा पयिक्काञ्चनमालिन ॥ ८ ॥
दिव्यस्रग्बलस्रजराहा कल्पत्रै रोचरा इव । तत्र स्नात्वा महाभागा उपोष्य मुसमादिता ॥ ९ ॥
ब्राह्मणेभ्यो ददुर्धेनूवास सप्रकुममालिनी । रामहृदगु विधिवत् पुनराप्युत्थ वृष्णयः ॥ १० ॥
ददु स्वज द्विजाध्येभ्य वृष्णे नो भक्तिरस्तिवति । स्वयं च तदनुज्ञाता वृष्णय कृष्यदेवता ॥ ११ ॥
मुक्तबोपविविगु काम श्लिष्वच्छायाहमिषाहमिषु । तत्रागतास्ते ददृगु मुहृत्सम्बन्धिनो नृपान् ॥ १२ ॥
मत्स्योशीनरकौसल्यविदर्भं कुरुकुञ्जयान् । काम्बोजबैकयान् मद्रान् कुन्तीनानर्तकेरलान् ॥ १३ ॥
अन्याश्चैवात्मवर्धीयान् पराञ्च शतशो नृप । नन्दादीन् मुहृदो गोपान् गोपीश्चात्कण्ठिताभिरम् ॥

अदान्यसन्दर्शनहर्परहृष

प्रादुराहृदवप्रसरोरुहभिय ।

आस्तिष्य गाढ नयनै स्तवजला हृष्यच्चचो रुद्रगिरो ययुर्मुदम् ॥ १५ ॥

श्लिष्यश्च सवीक्ष्य मिषोऽतिषौहृदसितामलपात्रदशोऽभिरिभरे ।

स्तनै स्तनान् कुङ्कुमपद्मरूपितान् निहत्य दोर्भि प्रणयाश्रुलाचना ॥ १६ ॥

ततोऽभिवाच त वृद्धान् यविष्टैरभिवादिता । स्वागत कुशल प्रष्ट्वा चम्बु वृष्णकया मिय ॥ १७ ॥

पृथा भ्रातृन् स्वमूर्वीक्ष्य तत्पुत्रान् पितरावपि । भ्रातृपत्नीर्मुकुन्दं च जहौ सकयया शुच ॥ १८ ॥

कुन्त्युवाच

आर्य भ्रातरह मन्ये आत्मानमङ्गताशिपम् । यद्वा आपत्सु मद्रातौ नानुस्मरय सत्तमा ॥ १९ ॥

मुहृदो ज्ञातय पुत्रा भ्रातर पितरावपि । नानुस्मरन्ति स्वजन यस्य दैवमदक्षिणम् ॥ २० ॥

यमुदेव उवाच

अम्य मास्मानस्येया दैयक्रीडनकान् नरान् । ईशस्य हि वशं लोकं कुरुते कायतिऽपवा ॥ २१ ॥

कंसप्रतापिता. सर्वे वय याता दि । दिशम् । एतर्द्धेव पुन स्नानं देवेनासादिता स्वस. ॥२२॥

श्रीशुक उवाच

बभुवोप्रसेनाद्यैर्यदुभिस्तेज्विता इषा । आश्रयन्तुतसंदर्शपरमानन्दनिर्वृता ॥२३॥

भीष्मो द्राणोऽम्बिकापुत्रो गान्धारीसमुता तथा । यदाराः पाण्डवा कुन्ती युञ्जयोविनुर रूप २४

कुन्तिभोजो विराटश्च भीष्मको नमजिभक्षान् । पुत्रजिह्वपद शल्यो धृष्टकेतु उवाचिराट् ॥२५॥

दमघोरो विशालाशो मैयिष्ठो मद्रकेक्यो । युधामन्यु मुघमा च समुता बाह्लिकादय ॥२६॥

राजानो ये च राणेन्द्र युधिष्ठिरमनुजता । भीमकेतवपु शौरे छद्मीक नीक्षविसिता ॥२७॥

अथ ते रामकृष्णान्ध्या सम्प्रक्राप्तसमरणा । प्रशान्तमुर्मुदा युक्ता वृष्णीन् कृष्णपरिमहान् ॥२८॥

अहो भोज्यते यूय जन्मभाजो वृणामिह । यत्पश्ययासहृत्कृष्णदुर्दर्शनमपिमोगिनाम् ॥२९॥

यद्विभ्रुति श्रुतिनुतदमल पुनाति पादारनेजनपयश्च वचश्च शास्त्रम् ।

नू कालभञ्जितभागपि यदद्विषयस्वर्गात्ययशक्तिरभिवपति नोऽस्तिलायान् ॥३०॥

तद्दर्शनस्वर्गानुपयप्रजल्पशय्यासनाशनस्योनसपिण्डबन्धः ।

येषा यद् निरयवर्त्मनि वतता व स्वगापवर्गनिरम स्वयमाय विष्णु ॥३१॥

श्रीशुक उवाच

नन्दस्तत्रयदूर्प्राप्तान् शाल्या वृष्णपुरोगमान् । तत्रागमद् वृतो गोपैरेन स्वार्थेर्दिदृश्यया ॥३२॥

तं दृष्ट्वा वृष्णयो दृष्टास्तन्व प्राणमिवोत्पिता । परिप्लवजिरे गाढ चिरदर्शनकातरा ॥३३॥

बभुदेव परिष्वज्य संप्रीत प्रेमविह्वलः । सरन् कसहृतान् क्लेशान् पुत्रन्यास च गोकुले ॥३४॥

कृष्णारामो परिष्वज्य पितरावभिवाद्य च । नक्रिञ्चनोचतु प्रेम्णा साश्रुकण्ठो बुरुदह ॥३५॥

तावात्माशनमारोप्य बाहुभ्या परिरम्य च । यशोदा च महाभागा मुतो विजहतुः शुचः ॥३६॥

रोहिणी देवकी चाप्य परिष्वज्य प्रजेश्वरीम् । सरन्त्यो तत्कृता मैत्री बाष्पकण्ठ्योऽभुमचतु ॥३७॥

का विसरेत वा मैत्रीमनिवृत्ता प्रजेश्वरि । अवाप्याप्यैर्द्रमैश्वर्यं यस्या नेह प्रतिक्रिया ॥३८॥

एतावदष्टपितरो युवयो स पित्रो सम्प्रीणनान्मुदयपोषणपालनानि ।

प्राप्योपेतुर्मयति पक्ष इ यद्ददृशोर्न्यस्तावक्रुत च भयो न यता पर स्व ॥३९॥

श्रीशुक उवाच

गोपश्च कृष्णमुपलभ्य चिरादभोष्ट यत्प्रेक्षणे दृशिषु पक्षमकृत यपति ।

दृग्भिर्हृदीकृतमल परिरम्य सर्वास्तावमापुरपि नित्ययुजा दुरापम् ॥४०॥

भगवाद्वास्तवाभूता विविक्त उपसङ्गत । आरुष्यानामय वृष्ट्वा महर्षिदमब्रवीत् ॥४१॥

अपि सरय न सख्य स्वानामर्थचिकीर्षया । गताश्चिरापिताञ्छनुपक्षक्षपणचेतस, ॥४२॥

अप्यवध्याययासान् त्विष्य

वायुर्यथा घनानीकं तूष्णं तूलं रजासि च । सयोज्याक्षिपत् भूस्तथा भूतानि भूतकृत् ॥४४॥
मयि भक्तिर्हि भूतानाममृतत्वाय कल्पत । दिष्टया यदासी मत्स्नेहो भवतीनामदापन ॥४५॥
अहं हि सर्वभूतानामादिरन्तोऽन्तरं बहिः । भौतिकानां यथा खं वानूर्वायुज्योतिरङ्गना ॥४६॥
एव ह्येतानि भूतानि भूतप्लात्माऽऽत्मना ततः । उभयं मथ्यय परे पश्यतामात्मसहारे ॥४७॥

श्रीशुक उवाच

अध्यात्मशिक्षया गोप्य एव कृष्णेन शिक्षिता । तदनुस्मरणेष्वस्तजीवकोशास्तमप्यगन् ॥४८॥
आहुश्च ते नलिननाभ पदारविन्दयोगेश्वरैर्दृष्टिं विचिन्त्यमगाधबोधैः ।
ससारकूपपतितोत्तरजावल्गव्य गेहञ्जुषामपि मनस्तुदियात् सदा न ॥४९॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे कृष्णोपसङ्गनो नाम द्वादशीतितमोऽध्यायः ॥८३॥

अथ त्र्यशीतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तयानुगच्छ भगवान् गोपीनां स गुरुर्गति । युधिष्ठिरमयापृच्छत् सर्वोऽत्र मुहृदोऽज्ययम् ॥१॥
त एव लोकनाम्न परिपृष्टा मुसकृता । प्रत्युत्तुर्हृष्टमनसस्तत्त्वादेधाहताहस ॥२॥
तुताऽशिव त्वचरणाम्बुजासव महामनसो मुखनि सृत क्वचित् ।
पिबन्ति यं वर्षणुटैरल् प्रभो देहभृता देहकृदस्मृतिच्छिदम् ॥३॥
दित्वाऽऽत्मधामविधुतात्मकृतव्यवस्थमानन्दसम्प्रवमत्तण्डमनुण्ठबोधम् ।
कालोपसृष्टनिगमावन आचयोगमायाकृतिं परमहंसगतिं नता स्म ॥४॥

ऋषिरुवाच

इत्युत्तमश्लोकशिवामणिं जनेष्वभिष्टवत्स्वच्छककौरवस्त्रिय ।
समेत्य गोविन्दकथां मिथोऽगृणस्त्रिलोकगीतां शृणु वणयामि ते ॥५॥

द्रौपद्युवाच

हे वैदर्भ्यच्युतो मन्त्रे हे जाग्रदवति कौशले । हस्तवभामे कालिदिदौर्भ्य रोहिणि लक्ष्मणे ॥६॥
हे कृष्णरत्न एतज्जो मृतवो भगवान् स्वयम् । उपयेमे यथा लोकभनुर्बुधैर्न स्वमायया ॥७॥

रुक्मिण्युवाच

चैद्याय मार्पयितुमुद्यतकामुंक्षेपु राजस्वजेयभटशेखरिताहर्षिणेण ।
निन्ये मृगन्द्र इव भागमजाविपूयात् तच्छ्रीनिवेशेत्तरणोऽस्तु ममार्चनाय ॥८॥

सत्यभामोवाच

यो मे सनाभिबधत्तसहृदा ततन लिप्ताभिद्यापमपमाष्टमुपाजहार ।
जित्वर्धराजमय रत्नमदात् स तनभीत रितादिशत मा प्रभवेऽपि दत्ताम् ॥९॥

ज्ञान्यवत्युवाच

प्राणाय देहकृदमु निजनाथदेव सीतापतिं त्रिणवहान्मुनाभ्ययुष्यत् ।
शक्त्वा परीक्षित उपाहरदर्शण मा पादौ प्रगृह्य मणिनाहममुष्य दासी ॥१०॥

कालिन्युवाच

तपश्चरन्तीमाशाय स्वपादस्पर्शनाशया । सख्योपेत्याग्रहीत् पाणिं योऽहं तद्गृहमार्जनी ॥११॥

मित्रजिन्दोवाच

यो मा स्वयंवर उपेत्य विजित्य भूपान् निन्ये श्वयूषगमिवात्मनलि द्विपारि ।
भ्रातृश्च मेऽपकुरुत स्वपुर भियौक्तास्यास्तु मेऽनुभवमह्यवनेजनत्वम् ॥१२॥

सत्योवाच

सतोक्षणोऽतिबलवीयसुतीक्ष्णशृङ्गान् पित्रा कृतान् त्रितिपवीर्यपरीक्षणाय ।
तान् वीरदुर्मदहनस्तरसा निगृह्य व्रीडन् वरन्थ ह यथा शिशोऽज्जतोकान् ॥१३॥

य इत्यवोर्यशुल्का मा दासीभिश्चतुरङ्गिणीम् । पथि निर्जित्य राजन्यान् निन्ये तद्दास्यमस्तु मे ॥१४॥

भद्रोवाच

पिता मे मातुलेयाय स्वयमाहूय दत्तवान् । कृष्णे कृष्णाय तच्चित्तामक्षौहिण्या सखीजने ॥१५॥
अस्य मे पादसस्पर्शो भवेज्जन्मनि जन्मनि । कर्मभिर्भ्रात्र्यमाणाया येन तच्छ्रेय आत्मन ॥१६॥

लक्ष्मणोवाच

ममापि राज्यन्युतजमकर्म श्रुत्वा मुहुर्नारदगीतमास ह ।

चित्तमुकुन्दे किल पद्महस्तया कृतं सुममूढ्यविहाय लोकपान् ॥१७॥

शक्त्वा मम मत साध्वि पिता दुहितृवत्सल । बृहत्सेन इति ख्यातस्तत्रोपायमचीकरत् ॥१८॥

यथा स्वयंवरे राशि मत्स्य पार्यप्सया कृत । अयं तु बहिराच्छत्रो दृश्यते स जले परम् ॥१९॥

भुवैतत् सर्वतो भूपा आययुमत्पितु पुरम् । सवाल्लसन्नतरब्ध्या सोपाध्याया सहस्रशः ॥२०॥

पित्रा सम्पूजिता सर्वे यथावीर्ये यथावय । आदद् सशर चाप वेद्गु पपदि मदिय ॥२१॥

आदाय व्यसृजन् केचित् सज्य कर्तुमनीश्वरा । आकोटि ज्या समुत्कृष्य पेतुरेकेऽमुना हता ॥२२॥

सज्य कृत्वा परे वीरा मागबाम्बष्ठचेदिपा । भीमो दुर्याधन कर्णो नाबिन्दस्तदवस्थितिम् ॥२३॥

मत्स्याभाम जले वीक्ष्य ज्ञात्वा च तदवस्थितिम् । पापों यतोऽसृजद् बाण नाञ्छिनत् पश्ये परम् ॥२४॥

राज-येषु निवृत्तेषु भग्नमानेषु मानिषु । भगवान् धनुरादाम सज्य कृत्वाय लीलया ॥२५॥

सहजले । छिन्नेषुणापातयत्त सूर्ये चाभिजिति स्थिते ॥२६॥

दिवि दुन्दुभयो नेदु वि । देवाश्च कुसुमासारान् मुमुचुर्हपविहलाः

तद्रूपमाविशमहं कञ्चनपुराभ्या पदयोः प्रसन्नं कनकोज्ज्वलरत्नमालान् ।

नूत्ने निवीय परिवाय च कौशिकाम्ने सनादशाधरदा कनरीभूतसक्तम् ॥२८॥

उत्तीर वनप्रभुसुन्दरलकुण्डलत्विद्वन्द्वस्यत्त गिधिरहावकटाउमोषे ।

राशो निरीक्ष्य परिण शनकैर्गुरोरेरुज्जुरक्तहृदना निदधे स्वमाजाम् ॥२९॥

तावामृदस्त्रपटहा द्युमेषानकादय । निनेदुनटनर्तक्यो तट्टगादका जगु ॥३०॥

एव कृते भगवति मयेते नृपयूथरा । न धर्हिरे वाञ्छयेनि स्वधन्तो हृन्धयानुराः ॥३१॥

मा तावद् रयमारोप्य ह्वयसचतुष्टयम् । शान्नमुद्यम्य सन्नदस्रत्सावाजो चतुर्भुज ॥३२॥

दारुकश्चोदयामास काञ्चनोपस्कर रयम् । मियता भूनुज राशि मृगाणा मृगरादिय ॥३३॥

तेऽन्वसन्नन्त राजन्या निपदधु पयि केचन । सयत्ता उद्भूतभ्यासाग्रामसिंहा मया हरिम् ॥३४॥

ते शान्नन्वुतवाणौघे कृत्तबाहुदम्भिक धरा । निपतु प्रपन्ने रेचिदके सन्वयव दुष्टेषु ॥३५॥

ततः पुरी मद्रुपतिरत्यलङ्कृता रविच्छदध्वजपटचित्रतोरणाम् ।

कुशस्वर्नी दिवि नुवि चाभिगस्तुता तमाविचरणिरिष्यस्वकेतनम् ॥३६॥

मिता ने पूजयामास मुहूर्तमभिवाधवान् । महाह्वातोऽलङ्कारे दध्यासनपरिच्छदे ॥३७॥

दायीभिः सवसम्भ्रिर्भटेभरपवाजिभिः । आयुधानि महाराणि ददौ पूर्णस्य भक्तितः ॥३८॥

आत्मारामस्य तस्यमा वय वै गृहदायिका । सर्वसन्ननिवृत्त्यादा तरसा च भभूनिम् ॥३९॥

महिष्य ऊचुः

भोम निहस्य सगण युधि तेन रुद्रा ज्ञात्वाथ न धितिजये जितराजकन्या ।

निर्भुञ्च्य सद्यतिविमोक्षमनुसरन्ती पादाम्बुज परिणिनाय य आसक्तकामः ॥४०॥

न वयसाभिः साधन्य स्ताराज्य भोग्यमप्युत । यैराज्यं पारमेष्ठ्य च आनन्त्यं बाहरे पदम् ॥४१॥

कामयामह पतस्य भीमत्यादरज भिय । ऊचुः कुमगन्धाढ्य मूत्रा योडु गदाभूतः ॥४२॥

मजस्त्रियो यद् धान्छन्ति पुलिन्दस्तृणवीरुध । गावभारयतो गोषा पादस्पर्शं महात्मन ॥४३॥

एति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा संहितायां दशमस्कन्धे उच्यते ॥८४॥

अथ चतुरशीतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

श्रुत्वा पृथा सुबलपुन्यथ याज्ञसेनी साधव्यथ स्थितिष्यत्य उक्तं स्वगोप्य ।

कृष्णेऽखिलारमणि हरो प्रणयानुबन्ध सर्वा विसिस्मयुरलम्भुबलाकुलाक्ष्य ॥ १ ॥

इति समापमाणासु स्त्रीभिः स्त्रीषु नृभिर्विषु । आययुर्मुनयस्तत्र कृष्णरामदिदृक्षवा ॥ २ ॥

दैवायनो नारदश्च च्यवनो देवलोऽसितः । विश्वामित्र दत्तानन्दो भरद्वाजोऽप्यगौतम ॥ ३ ॥

राम सशिष्यो भगवान् वसिष्ठो गालवो भृगु । पुलस्त्य कश्यपोऽत्रिश्च मार्कण्डेयो बृहस्पति ॥४॥
द्वितस्त्रितश्चैकतश्च ब्रह्मपुत्रास्तयाङ्गिरा । अगस्त्यो याज्ञवल्क्यश्च वामदेवादयोऽपरे ॥ ५ ॥
तान् दृष्ट्वा सहस्रोत्थाय प्रागासीना नृपादय । पाण्डवा कृष्णरामौ च प्रणमुविश्वर्षिदत्तान् ॥ ६ ॥
तानानर्चुर्यया सर्वे सह्रामोऽच्युतोऽर्चयत् । स्वागतासनपादार्यमात्यधूपानुलेपनैः ॥ ७ ॥
उवाच सुप्रमासीनान् भगवान् धर्मगुप्तनु । सदसस्तस्य महतो यतवाचोऽनुशृण्वत ॥ ८ ॥

श्रीभगवानुवाच

अहो वयं जन्मभृतो लब्धकालस्येन तत्फलम् । देवानामपि दुष्प्राप यद् योगेश्वरदर्शनम् ॥ ९ ॥
किं स्वल्पतपसा नृणामर्चाया देवचक्षुषाम् । दर्शनस्पर्शनप्रश्रप्रहृषादाचनादिकम् ॥ १० ॥
न ह्यममयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिलामया । ते पुनन्त्युरुकालेन दर्शनादेव साधवः ॥ ११ ॥

नाग्निर्न सूर्यो न च चन्द्रतारका न भूर्जलख नृसरोऽथ वाहमन ।

उपासिता भेदकृतो हरन्त्यथ विपश्चितो भ्रन्ति मुहूर्तसेवया ॥ १२ ॥

यस्यात्मबुद्धिः कुणपे त्रिधातुके स्वधी कलत्रादिषु भौम इज्यधी ।

यत्तीर्थबुद्धिः सलिले न कर्हिचिज्जनेष्वभिज्ञेषु स एव गोखर ॥ १३ ॥

श्रीशुक उवाच

निशम्येत्थं भगवतः कृष्णस्याकुण्ठमेधसः । वचो दुरन्वयविप्रास्तूष्णीमासन् भ्रमद्विय ॥ १४ ॥
चिरं विमृश्य मुनयः इश्वरस्येशितव्यताम् । जनसंग्रह इत्युचुः स्मयन्तस्त जगद्गुरुम् ॥ १५ ॥

मुनय ऊचुः

यन्मायया तत्त्वविदुत्तमा वयं विमोहिता विश्वसृजामधीश्वरा ।

यदीशितव्यायति गूढ ईहया अहो विचित्रं भगवद्विचेष्टितम् ॥ १६ ॥

अनोह एतद् बहुधैक आत्मना सृजत्यवत्यत्ति न वध्यते यया ।

भौमैर्हि भूमिर्बहुनामरूपिणी अहो विभूतश्चरित विडम्बनम् ॥ १७ ॥

अथापि काले स्वजनाभिगुप्तये विभर्षि सत्त्वं खलनिग्रहाय च ।

स्वलीलया वेदपथं सनातनं वर्णाश्रमात्मा पुरुषं परो भवान् ॥ १८ ॥

ब्रह्म ते हृदयं शुक्लं तपस्वाध्यायसयमैः । यत्रोपलब्धं सद् व्यक्तमव्यक्तं च तत् परम् ॥ १९ ॥

तस्माद्ब्रह्मकुलं ब्रह्मन् शास्त्रयोनेस्त्वमात्मनः । सभाजयसि सद्धामं तद् ब्रह्मण्याग्रणीर्भवान् ॥ २० ॥

अथ नो जन्मसाफल्यं विद्यायास्तपसो ह्यहं । त्वया संगम्य सद्भत्या यतन्तः श्रेयसा परं ॥ २१ ॥

नमस्तस्मै भगवते कृष्णायाकुण्ठमेधसे । स्वयोगमाययान्छन्नमहिम्ने परमात्मने ॥ २२ ॥

न यं विदन्त्यमी भर्षा

कृष्णयः । मायाजवनि काल्छन्नमात्मानं कालमी

यया शयान

गुणतत्त्वदृक् । नाममात्रेन्द्रियाभातं न वेद

एव त्वा नाममात्रेषु विषयेष्विन्द्रियेभ्यः । मायया विभ्रमचित्तो न वेद स्मृत्युपप्लवात् ॥२५॥
तस्याप्य ते ददृशिमाम्प्रिमघौघमर्पतीयाश्च दृदि कृतं मुविपकयोगै ।
उत्सिक्तभक्त्युपहताद्यजोवकीरा आपुभवद्गतिमयोऽनुगृहाण भक्तान् ॥२६॥

श्रीशुक उवाच

इत्यनुशाप्य दाशार्हं धृतराष्ट्रं युधिष्ठिरम् । राजर्षे स्वाश्रमान् गन्तुं मुनयो दधिरे मन ॥२७॥
तद् द्यौक्ष्य तानुपमस्य वसुदेवो महायशा । प्रणम्य चोत्सृज्य बभाषेद मुयन्त्रित ॥२८॥

वसुदेव उवाच

नमो व सवदेवेभ्यः श्रूयस्व श्रोतुमर्हस्य । कर्मणा कर्मनिर्हारो यया स्यान्नस्तदुच्यताम् ॥२९॥

नारद उवाच

नातिचित्रमिदं विप्रा वसुदेवो बुभुत्सया । कृष्णमत्त्वामकयन्न पृच्छति श्रेय आत्मन ॥३०॥
सज्जिकर्षा हि मत्पानामनादरणकारणम् । गाङ्गां हित्वा यया याम्भस्तत्रत्योयाति शुद्धये ॥३१॥
मस्यानुभूति कालेन लयोत्पत्त्यादिनास्य वै । स्वतोऽयस्माच्च गुणतो न कुतश्चन रिप्यति ॥३२॥
त क्लेशकर्मरिपाकगुणप्रवाहेरव्याहतानुभवमीश्वरमद्वितीयम् ।

प्राणादिभि र्वैविधैरुपगूढमन्यो मन्येत सूर्यमिव मेघहिमोपरगौ ॥३३॥

अथोत्तुर्मुनयो राजत्रामाभ्यानकदुन्दुभिम् । सर्वेषां शृण्वता राशौ तयैवाच्युतरामयो ॥३४॥
कर्मणा कमनिहार एष साधु निरूपित । यच्छ्रद्धया यजेद् विष्णुं सवयशेश्वर मसौ ॥३५॥
चित्तस्योपशमोऽयं वै कविभि र्शास्त्रचतुषा । दर्शितं मुगमो योगो धर्मश्चात्ममुदावह ॥३६॥
अयं स्वस्त्ययनः पथा दिजातेर्यद्दमेधिन । यच्छ्रद्धयाऽऽस्तवित्तो न शृङ्गेनेज्येत पूरुष ॥३७॥
विचैषणा यज्ञदानैर्यद्दैर्दारमुतैषणाम् । आत्मलोवैषणा देव कालेन विसृजेद् बुध ।

प्राये त्यक्षैषणा सर्वे ययुर्धारास्तपोवनम् ॥३८॥

शृणोस्त्रिभिर्दिजो जातो देवर्षिपितृणां प्रभो । यज्ञाध्ययनपुत्रैस्तान्यनिस्तीर्य त्यजन्पतेत् ॥३९॥
त्वत्त्वत्तु मुक्तो द्वाभ्यां वै शृण्विभिर्भोमहामत । यज्ञैर्देवर्षिभिर्यत्तु मुच्य निश्रृणोऽशरणो भव ॥४०॥
वसुदेव भवान् नूनं भक्त्या परमया हरिम् । जगतामीश्वर प्राच स यद् वा पुनता गत ॥४१॥

श्रीशुक उवाच

इति तद्वचनं श्रुत्वा वसुदेवो महामना । तानृषीन्तृषिजो बभ्रेमूर्धाऽऽनम्य प्रसाद्य च ॥४२॥
त एनमृषयो राजन् वृता धर्मेण धार्मिकम् । तस्मिन्प्रयाजयन् क्षेत्रे मसौवत्तमकल्पवै ॥४३॥
तदीक्षायां प्रवृत्तायां कृष्ण्य पुष्करस्तज्ज । स्नाता मुवाचसो राजन् राजान मुष्णलङ्कृता ॥४४॥
तमहिष्यश्च मुदिता निष्कण्ठश्च मुवाच स । दीक्षाशालामुपाजग्मुर्गालिता वस्तुपाणय ॥४५॥

तेदुमृदङ्गपटदृशङ्गमेयानकादय । ननुतुर्नटनत्थयस्तुष्टु सूतमागघा ।
जगु मुकण्ठ्यो गन्धर्व्यं सङ्गीत सहमृत्का ॥ ४६ ॥
तम्यपिञ्चन् विधिवदत्तमभ्यत्तमृत्विज । पत्नीभिरष्टादशाभि सोमराजमिवोडुभि ॥ ४७ ॥
॥भिर्दुक्लवलयैर्हारनूपुरकुण्डलै । स्वल्कृताभिर्विबभौ दीक्षितोऽजिनसवृत् ॥ ४८ ॥
तस्यत्विजो महाराज रत्नकौशेयवासस । सप्तदस्या विरेजुस्ते यथा वृषहणोऽध्वरे ॥ ४९ ॥
तदारामश्च कृष्णश्च स्वै स्वैर्धुभिरावृतौ । रेजतु स्वमुत्तैर्दार्जविक्षौ स्वविभूतिभि ॥ ५० ॥
इज्जेऽनुयज्ञ विधिना अग्निहोत्रादिलक्षणे । प्राकृतैर्वैकृतैर्यज्ञैर्द्रव्यज्ञानप्रियेश्वरम् ॥ ५१ ॥
अयत्विग्न्योऽददात्काले यथाज्ञातसदक्षिणा । स्वल्कृतैर्भ्योऽलङ्कृत्य गोभूषया महाधना ५२
पत्नीसयाजावभृष्यैश्चरित्वा ते महपय । सन् रामहृदे विप्रा यजमानपुरसरा ॥ ५३ ॥
स्नातोऽलङ्कारवासासि वन्दिभ्योऽदात्तथास्त्रिय । ततः स्वल्कृतो वर्णानाभ्योऽनेन पूजयत् ५४
बधून् सदारान् समुत्तान् पारिवर्हेण भूयसा । विदर्भकोसलकुर्वन् काशिकेयसज्जनान् ॥ ५५ ॥
सदस्यविक्रमुगणान् नृभूतपितृचारणान् । भीमिकेतमनुज्ञाप्य शसन्त प्रययुः क्रतुम् ॥ ५६ ॥
धृतराष्ट्रोऽनुज पाथाभीष्मो द्रोण पृथायमौ । नारदो भगवान् व्यास मुह्यस्तम्बश्चिवाधवा ५७
बन्धून् परिभ्वज्य यदून् सौहृदाङ्गिब्रह्मेतस । ययुर्गिरिदृष्ट्येण स्वदेशाश्चापरे जना ॥ ५८ ॥
नन्दस्तु सह गोपालेवृद्ध्या पूजयाचित । कृष्णरामोऽप्रसेनादैन्यवात्सीद बधुवत्सल ॥ ५९ ॥
वसुदेवोऽञ्जसोत्तीर्य मनोरयमहाणवम् । मुह्यद्वृत प्रीतमना नन्दमाह वरे स्पृशन् ॥ ६० ॥

वसुदेव उवाच

आतरीशकृत पाशो नृणां य स्नेहसंश्रित । तदुत्पन्नमहमन्ये शूराणामपियोगिनाम् ॥ ६१ ॥
अस्मास्वप्रतिकल्पेय यत्कृताशेषु सत्तमै । मैत्र्यर्पिताफला वापि न निवर्तेत कश्चित् ॥ ६२ ॥
प्रागकल्पाच्च कुशल आतर्वो नाचराम हि । अधुना श्रीमदाघाक्षानपश्याम पुरसत ॥ ६३ ॥
मा राज्यधीरभूत्पुंस श्रेयस्कामस्य मानद । स्वजनानुतबन्धून्वानपश्यति यथाघटम् ॥ ६४ ॥

श्रीशुक उवाच

एव सौहृदशैथिल्यचित्त आनकदुन्दुभि । करोद तत्कृता मैत्रीं स्वगन्तुविलोचन ॥ ६५ ॥
नन्दस्तु सरयु प्रियवृत्तप्रेम्णा गोविन्दरामयो । अद्य श्व इति मास्त्रास्त्रोन् यदुभिमानितोऽवसत् ॥ ६६ ॥
ततः कामैः पूर्यमाण सत्रज सहबान्धव । परार्थभरणक्षौमनानानर्घ्यपरिच्छदै ॥ ६७ ॥
वसुदेवोऽप्रसेनाभ्या कृष्णोद्धवलादिभि । दत्तमादाय पारिवर्हं यापितो यदुभिर्ययौ ॥ ६८ ॥
नन्दो गोपाश्च गोप्यश्च गोविन्दचरणाभ्युजे । मनक्षित पुनस्तुमनीशा मधुरा ययुः ॥ ६९ ॥
बधुपु प्रतियातेषु वृष्णयः कृष्णदेवता । बीक्ष्य प्रावृषमासञ्जा ययुर्द्वारवर्ती पुन ॥ ७० ॥

एव त्वा नाममात्रेषु विषयेष्विन्द्रियेभ्यः । मायया विभ्रमचिन्तो न वेद स्मृत्युपप्लवात् ॥२५॥

तस्याद्य ते ददृशमाहृद्भिर्मघौघमर्पतीयास्तद हृदि कृतं मुविपक्वयोगैः ।

उत्सिक्तभक्त्युपहृता ज्यजीवकोशा आपुभवत्प्रतिमयोऽनुग्रहाण भक्तार् ॥२६॥

श्रीशुक उवाच

इत्यनुज्ञाप्य दाशार्हं धृतराष्ट्र युधिष्ठिरम् । राजर्षे स्वाश्रमान् गन्तुं मुनयो दधिरे मन ॥२७॥

तद् रीक्ष्य तानुपमज्य वसुदेवो महायशा । प्रणम्य चोत्सृज्य बभाषेद मुयन्त्रित ॥२८॥

वसुदेव उवाच

नमो व सवदवेभ्य ऋषय श्रोतुमर्ह्य । कर्मणा कर्मनिर्हारी यथा स्यात्तत्तदुच्यताम् ॥२९॥

नारद उवाच

नातिचित्रमिदं विप्रा वसुदेवो बुभुक्षया । कृष्णमत्वाभर्मकयज्ञं पृच्छति श्रेय आत्मन ॥३०॥

सन्निकर्षा हि मत्स्यानामनादरण्यकारणम् । गाङ्गं हित्वा यथान्याम्भस्तत्रत्योयाति शुद्रये ॥३१॥

यस्यानुभूतिं कालेन लयोत्पत्त्यादिनास्य वै । स्वतोऽयस्माच्च गुणतो न कुतश्चन रिष्यति ॥३२॥

त वलेश्चर्मरिपाकगुणप्रवाहैरव्याहतानुभयमीश्वरमद्वितीयम् ।

प्राणादिभि स्त्रविभवरूपगूढमन्यो मन्येत सूर्यमिव मेघहिमोपरागैः ॥३३॥

अथोचुर्मुनयो राजद्राभाभ्यानकदुन्दुभिम् । सर्वेषां शृण्वता राजा तथैवाच्युतरामयो ॥३४॥

कर्मणा कर्मनिहार एष साधु निरूपित । यच्छ्रद्धया यजेद् विष्णुं सर्वयशेश्वर मत्प्रे ॥३५॥

चित्तस्योपशमोऽयं वै कविभि शाल्मचक्षुषा । दर्शितं मुगमो योगो धर्मश्चात्ममुदावह ॥३६॥

अथ स्वस्त्ययनं पत्न्या द्विजातेर्यहमेधिन । यच्छ्रद्धयाऽऽस्तविच्छेन शुक्लेनेज्येत पूरुष ॥३७॥

वित्तैषणा यज्ञदानैर्यहैदारमुत्तैषणाम् । आत्मलोकेषणा देव कालेन विसृजेद् बुधः ।

ग्रामे त्यक्तैषणा सर्वे ययुर्धोरास्तपोवनम् ॥३८॥

ऋषैस्त्रिभिर्दिजो जातो देवर्षिभिरुषा प्रभो । यज्ञाच्ययनपुत्रैस्तान्यनिस्तीर्य त्यजन्पतेत् ॥३९॥

त्व त्वत्वं मुक्तो दाम्प्या वै ऋषिपित्रोर्महामते । यज्ञैर्देवर्षां मुमुक्षु निश्चृणोऽशरणो भव ॥४०॥

वसुदेव मवान् नूनं भक्त्या परमया हरिम् । जगतामीश्वरं प्रार्च्य स यद् वा पुत्रतां गत ॥४१॥

श्रीशुक उवाच

इति तद्रचनं श्रुत्वा वसुदेवो महामना । तानृषींश्चरिवजो वप्रे मूढाऽऽनम्य प्रसाद्य च ॥४२॥

त एनमृषयो राजन् वृता धर्मेण धार्मिकम् । तस्मिन्प्रयात्तगन् ध्येन मनैरुत्तमकृत्य वै ॥४३॥

तद्दीक्षायां प्रवृत्तायां कृष्णाय पुष्करस्तज्ज । स्नाता मुवाचसो राजन् राजानं मुश्वल्ङ्कृता ॥४४॥

तमहिष्यश्च मुदिता निष्कण्ठय मुवाचस । दीक्षाशालामुपाजग्मुर्वालिता वस्तुपाणय ॥४५॥

जनेभ्य वययाश्चकुर्यदुदेवमहोत्सवम् । यदासीत्तीययात्राया मुहूर्तस्पर्शनादिकम् ॥७१॥
 २ति श्रीमद्वागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे तीययात्रानुवणन नाम चतुरशीतितमोऽध्याय ॥८४॥

अथ पञ्चाशीतितमोऽध्यायः

श्रीवादरायणिरुवाच

अथैकदाऽऽत्मजौ प्रातौ कृतपादाभिबन्दनौ । वसुदेवोऽभिनन्द्याह प्रीत्या सङ्कषणान्युतो ॥ १ ॥
 मुनीनां च वचं श्रुत्वा पुनर्योर्धामसूचकम् । तद्वीर्यजातविश्रम्भं परिभाष्याम्यभाषत ॥ २ ॥
 कृष्ण कृष्ण महायोगिन् सङ्कषण सनातन । जाने वामस्य यत् साक्षात् प्रधानपुरुषौ परौ ॥ ३ ॥
 यत्र येन यतो यस्य तस्मै यद् यद् यथा यदा । स्यादिदं भगवान् साक्षात् प्रधानपुरुषेश्वर ॥ ४ ॥
 एतन्नानाविधं विश्वमात्मसृष्टमधोऽज । आत्मनानुप्रविश्यात्मन् प्राणो जीवो विमर्ष्यज ॥ ५ ॥
 प्राणादीनां विश्वसृजा शक्तयोऽपि परस्य ता । पारतन्त्र्याद् वैसादृश्याद् द्रयोऽप्येष्टव्यं चेष्टताम् ॥ ६ ॥
 क्वात्तिस्तेजः प्रभा सत्ता चन्द्रान्यकर्षयिष्यताम् । यत् स्थैर्यं भूभृता भूमेर्वृत्तिगर्भोऽर्धतो भवान् ॥ ७ ॥
 तर्जणं प्राणनमपा देवत्वं ताश्च तद्वस । ओजं सहो बलं चेष्टा गतिर्वायोस्तवेश्वर ॥ ८ ॥
 दिशा त्वमवकाशोऽपि दिश स्त स्फोट आश्रय । नादो वर्णस्त्वमोङ्कार आकृतीनां पृथक्कृति ॥ ९ ॥
 इन्द्रियं त्विन्द्रियाणां त्वं देवाश्च तदनुग्रह । अवगोषो भवान् बुद्धेर्जोर्वस्यानुस्मृतिं सती ॥ १० ॥
 भूतानामपि भूतादिरिन्द्रियाणां च तैजस । वैकारिको विकल्पानां प्रधानमनुयायिनाम् ॥ ११ ॥
 नक्षत्रेष्विव भावेषु तदपि त्वमनश्वरम् । यथा द्रव्यविकारेषु द्रव्यमानं निरूपितम् ॥ १२ ॥
 सत्त्वं रजस्तम इति गुणास्तद्वृत्तयश्च या । त्वय्यद्वा ब्रह्मणि परे कल्पिता योगमायया ॥ १३ ॥
 तस्मान्न सन्त्यमी भावाऽपि त्वयि विकल्पिता । त्वं चामीषु विकारेषु हान्यदाव्यावहारिक ॥ १४ ॥
 गुणप्रवाहं एतस्मिन्ननुषास्त्वखिलात्मन । गतिं सूक्ष्ममबोधेन ससरतीह कमपि ॥ १५ ॥
 यदृच्छया नृता प्राप्य मुकल्पामिह दुलभाम् । स्वार्थे प्रमत्तस्य वयो गत त्वमायवेश्वर ॥ १६ ॥
 अथावहं ममैवैते देहे चास्यावयादियु । स्नेहपाशैर्निबध्नाति भवान् सर्वमिदं जगत् ॥ १७ ॥
 युवा न न सुतो साक्षात् प्रधानपुरुषेश्वरो । भूभारक्षत्रधरणं अवतीर्णा तथाऽऽस्य ह ॥ १८ ॥

तत्ते गतोऽस्मरणमद्य पदारविन्दमापन्नसृष्टिभयापहमार्तनधो ।

एतावतालमलमिन्द्रियलालसेन मत्पातमदक् त्वयि परे यदपत्यबुद्धि ॥ १९ ॥

सूतीयदे ननु जगाद भवानजो नौ सज्ज इत्यनुयुगं निबधमगुप्त्यै ।

नानातनूरांगनवद् विदधज्जहासि को वेद भूम्न उरगाय विभूतिमायाम् ॥ २० ॥

श्रीशुक उवाच

पितृवाक्यं भगवान् शास्त्रतर्पणम् । प्रत्याह प्रभयान्नम्रं प्रहृष्टस्त्रक्षणा गिरा ॥ २१ ॥

श्रीभगवानुवाच

वचो व समवेतार्थं ततैतदुपमन्महे । यन्न पुत्रान् समुद्दिश्य तत्त्वग्राम उदाहृत ॥२२॥
अह यूयमसावार्यं इमे च द्वारकौकस । सर्वेऽप्येव यदुश्रेष्ठ विमृश्या सचराचरम् ॥२३॥
आत्मा ह्येक स्वयज्योतिर्नित्योऽन्यो निर्गुणो गुणै । आत्मसृष्टैस्तत्कृतेषु भूतेषु बहुधेयते ॥२४॥
ख वायुर्ज्योतिरापो भूस्तत्कृतेषु यथाशयम् । आविस्तरोऽल्पभूर्धेको नानात्वयात्यसावपि ॥२५॥

श्रीशुक उवाच

एव भगवता गजन् वसुदेव उदाहृतम् । श्रुत्वा विनष्टनानाधीस्तूर्ण्णीं प्रीतमना अभूत् ॥२६॥
अथ तत्र कुरुश्रेष्ठ देवकी सर्वदेवता । श्रुत्वाऽऽनीत गुरो पुत्रमात्मजाभ्यामुविस्मिता २७
कृष्णरामौ समाभाव्य पुत्रान् ऋषिर्हिसितान् । सरन्ती कृपण प्राह वैहृष्यादश्रुलोचना ॥२८॥

देवक्युवाच

राम रामाप्रमेयात्मन् कृष्ण योगेश्वरेश्वर । वेदाह वा विश्वसृजामीश्वरावादिपूरुषौ ॥२९॥
कालविष्वस्तसध्वाना राक्षामुच्छास्त्रवर्तिनाम् । भूमेर्भारायमाणानामवतीर्णौ क्षयाय मे ॥३०॥
यस्याशाशयभागेन विश्वोत्पत्तिल्योदया । भवन्ति किल विश्वात्मस्तत्त्वाद्याह गति गता ॥३१॥
चिरा-मृतसुतादाने गुरुणा कालचोदितौ । आनिन्यथु पितृस्थानाद्गुरवे गुरुदक्षिणाम् ॥३२॥
तथा मे कुरुत काम सुवा योगेश्वरेश्वरौ । भोजराजहतान् पुत्रान् कामये द्रष्टुमाहृतान् ॥३३॥

ऋषिरुवाच

एव सञ्ज्ञोदितौ मात्रा राम कृष्णश्च भारत । सुतल सविविशतुर्योगमायामुपाश्रितौ ॥३४॥

तस्मिन् प्रविष्टाबुपलभ्य दैत्यराड् विश्वात्मदैव सुतरा तथाऽऽत्मन ।

तद्दर्शनाद्वादपरिप्लुताशयः सद्य समुत्थाय ननाम सान्वय ॥ ३५ ॥

तयो समानीय वरासन मुदा निविष्टयोस्तत्र महत्मनोस्तयो ।

दधार पादाववनिज्य तजल सवृन्द आब्रह्म पुनद् यदम्बु इ ॥ ३६ ॥

समहयामास स तौ विभूतिभिर्महार्हवस्त्राभरणानुलेपनै ।

ताम्बूलदीपामृतमक्षणादिभि स्वगोत्रविचात्मसमर्पणेन च ॥ ३७ ॥

स इन्द्रसेनो भगवत्पदाम्बुज विभ्र-मुहु प्रेमविभिन्नया धिया ।

उवाच हानन्दजलाकुलेक्षण प्रहृष्टरोमा नृप गद्गदाक्षरम् ॥ ३८ ॥

वल्लिखवाच

नमोऽनन्ताय बृहते नम कृष्णाय वेधसे । साख्ययोगवितानाय ब्रह्मणे परमात्मने ॥३९॥

दर्शनं वा हि भूताना दुष्प्राप चाप्यदुलभम् । रजस्तम स्वभावाना यद्य प्राप्तौ यदृच्छया ॥४०॥

दैत्यदानवगर्धवा सिद्धविद्याघ्नचारणा । यक्षरक्ष पिशाचाश्च भूतप्रमथनायका ॥४१॥

विपुलस्यधामपदा लवि शास्त्रघटीणि । नित्यनिबद्धवेरास्तव्य चान्व च तादृश ॥४२॥

नमोदयेण भक्त्या इचन कामत । न तथा सत्त्वधरभ्याः सन्निभृष्टा सुरादय ॥४३॥

इदमित्यमिति प्राप्तात्त यो गोभरेश्वर । न विदन्त्यविभोगया योगमावा पुतो यन्त ॥४४॥

तत्र प्रशद निरपद्यविमृग्यपुष्पत्वादारविदधियणान्वपदा भद्रपात ।

विष्कम्भ विधरणाहृष्टुपलम्भवृत्ति शान्तो यपैक उत सर्वधरिधरामि ॥४५॥

शान्तमानाः प्रपद्यन्ति शान्तान् न प्रभो । पुमान् यच्च दयाञ्जलिश्चोदनाया विमुच्यत ४६

भीमगजानुवाच

जागृमरीच यत्पुत्रा जाताया प्रथमेऽन्तर । दया तं ब्रह्मर्षेय मुता यमितुमुद्यतम् ॥४७॥

ज्जागृमरीचान् योनिमधुनविषकम्भा । शिरस्पर्शशोभिता नीलास्ते योगमायवा ॥४८॥

देवता उद नाता यत्रान् चक्षुर्गिरिणिता । ता ताष्ठोचत्वात्मजान् स्वाहा इमेऽप्यावतेऽन्तिके

इत पतार प्रपत्ताना मातृयाश्चरनुचय । तत शाराद् विनिमुक्ता शकं यास्यन्ति विस्वरा ॥

पञ्चमीय परिष्कम्भः पतद् धुत्रभृद् वृत्तौ । परिमे मत्प्रसादन पुनयास्यन्ति स्रष्टुमि ॥५१॥

उत्तमा तान् भमादाय इन्द्रधनन पूजितौ । पुनश्चावतीमेत्य मातु पुत्रानवच्छताम् ॥५२॥

ता इह्वा बाला इहो युवस्मिन्नुत्तमानौ । परिपदाद्दमारोप्य मूर्ध्नि विमदभीष्टाय ॥५३॥

नारायण स्मरन् प्रीता दूतस्य प्ररिपुता । आदिता मायया विष्णोर्वना सृष्टि प्रवर्तते ॥५४॥

प्रीता तान् स्वप्नराता वीतया गदाभृत । नारायणाद्भस्वरप्रतिलम्भात्मदर्शना ॥५५॥

ये नमस्तस्य योगिन्दे देवकी विार बन्ध । मित्रता एवभूताना ययुषाम दिवौक्याम् ॥५६॥

त इहा देवता दयी मृतागमनिगमन । मेन मुविस्मिता माया कृष्णस्वरचिता नृप ॥५७॥

परविष्कम्भदूतानि कृष्णरव वरमान्मन । योगिन्वनन्तधारद्वेष छत्वनन्तानि मायत ॥५८॥

सुत उवाच

य इदमनुभूति विधावदन् या भुरारभरितभमृत्तवीर्देवर्षितं व्यासपुत्रे ।

जादयन्निदं स्रष्टकस कथयुर्त भगवन् कृत्वा विधा याति तत्तमेवमाय ॥५९॥

इति श्रीमहाभारते दशमस्कन्धे उवाचो ब्रह्ममन्त्रधन नान वचनम् ॥६०॥

अथ पङ्गीवितमोऽध्याय

राज्ञोवाच

मम नृपदेवस्यैव सावर्त तमकृष्णवर्णः । सप्तपद्मे विवरो मा मम धी र्वित्तमरी ॥ १ ॥

भीमक उवाच

प्रीतस्य दया वन्द्यवर्णी प्रभु । मम प्रपद्यन्तु जन्मा दुर्गोरी म मात्मना ॥ २ ॥

दुयोधनाय रामस्ता दास्यतीति न चापर । तस्मिन्नु सयतिनूत्वा निदण्डी द्वारकामगात् ॥ १॥
 तत्रैवार्चिकान्मासात्वात्सोत्स्वाधशाघक । पौरैः सभाजितोऽभीक्ष्णं रामेणाजानता च स ॥ ४॥
 एरुदा गृह्मानीय आतिथ्येन निमग्न्य तम् । धृष्टयोपहृत भैश्य बलेन बुभुजे किल ॥ ५॥
 शोऽनश्यत्तत्र महतीं कन्या वीरमनोहराम् । प्राप्नुयुः श्लेषेणस्तस्या भावभुग्ध मनो दधे ॥ ६॥
 सापि त्रै चक्रमे वीक्ष्य नारीणा हृदयममम् । दृष्टन्ती प्रादितापाङ्गी तन्म्यस्तद्वदयेक्षणा ॥ ७॥
 ता पर समनुध्यायघ्नन्तर प्रेम्सुरर्जुन । तस्मै शभ्रमघित कामेनातिगृहीयता ॥ ८॥
 महत्या देवयात्रार्या रयस्ता दुर्गनिगताम् । जशराजुमत विश्रो कृष्णस्य च महारथ ॥ ९॥
 रयस्यो धनुरादाय शराधारयतो भटान् । विद्राव्य क्रोशताम्याना स्वभातां मृगराष्ट्रि ॥ १०॥
 तच्छ्रुत्वा धुभितो राम पयणीय मशार्णव । गृहीतपाद कृष्णेन मुहृद्विद्भिधान्वशम्यत ॥ ११॥
 प्रादिणोत् पारिवहाणि वरवच्चोर्मुदा बल । महाधनोपस्करेभरयाश्चनरयाधित ॥ १२॥

श्रीशुक उवाच

कृष्णस्यासाद् द्विजभ्रेष्ठ ध्रुतदेव इति ध्रुत । कृष्णैकमस्त्यापूणार्थं शान्तं कविरलम्बट ॥ १३॥
 स उवाच विदेह्यु मियिलाया गृहाश्रमी । अनीहयागताहायनिर्वर्तितनिजक्रिय ॥ १४॥
 यात्रामात्र त्वहरहर्देवादुपनमत्युत । नाधिक तावता तृष्ट क्रियाश्रमेययोचिता ॥ १५॥
 तथा तद्राष्ट्रपालोऽन्न बहुगन्ध इति ध्रुत । मैथिलो निरहम्मान उभावप्यन्युतप्रियौ ॥ १६॥
 तयो प्रसन्नो भगवान् दानकृपाहृत रथम् । आरुह्य वाक मुनिभिर्विदेहान् प्रययौ प्रभु ॥ १७॥
 नारदो वामदेवोऽत्रि कृष्णो रामोऽशितोऽरुणि । अहं गृह्णति कण्ठो मैत्रेयश्च्यवनादय ॥ १८॥
 तत्र तत्र तमायान्त पौरा जानपदा नृप । उपतस्थु शाप्यहस्ता ग्रहे सूर्यमिवोदितम् ॥ १९॥

आनतधन्वकुचजाङ्गलकङ्कमत्स्यशालकुन्तिमधुकेयकीशलाणां ।

अये च तन्मुखसरोचमुदारहासस्त्रिगुण नृप पपुहृदिभिर्नृनार्य ॥ २०॥

तस्य स्वरीक्षणविप्लवमिहृदगम् श्लेष्म त्रिलोकगुरुरयदृश च यच्छुन ।

शृण्वन्दिगन्तवत्वस्वयशोऽशुभ्रगीतमुरेवृभिरगच्छन्कैर्विदेहान् ॥ २१॥

तेऽन्युत प्राप्तमाकर्ण्य पौरा जाननदा नृप । अभीयुर्मुदितास्तस्मै गृहीतार्हणपाणय ॥ २२॥

दृष्ट्वा त उत्तमश्लोक प्रीयुत्कुलाननाशया । कैर्धृताञ्जलिभिर्नेनु ध्रुतपूर्वास्तया मुनीन् ॥ २३॥

स्वानुग्रहाय सम्प्राप्त मन्वानोत जगद्गुरुम् । मैथिल श्रुतदेवश्च पादयो पेततु प्रभो ॥ २४॥

न्यमनयेता दाशार्हमातिथ्येन सह द्विजे । मैथिल श्रुतदेवश्च युगपत् सदृताञ्जली ॥ २५॥

भगवास्तदभिप्रत्य द्वयो प्रियचिकीरया । उभयोरार्थिदद् गेहमुभाभ्या वदलक्षित ॥ २६॥

श्रोतुमप्यसता जनक स्वगृहागतान् । आनीतेष्वाचनाभ्येषु सुतासीनान् महामना ॥ २७॥

प्रवृद्धभक्त्या श्रुताविलेक्षण । नत्वा तदस्तीन्

सकुटुम्भो वहन् मूढा पूजयाञ्चक इक्षरान् । गन्धमाख्याम्बराकल्पधूपदीपार्थगोवृपै ॥२९॥
वाचा मधुरया प्रीणन्निदमाहान्तर्पितान् । पादावङ्गगतौ विष्णो ससृशञ्छनकैर्मुदा ॥३०॥

राजोवाच

भवान् हि सर्वभूतानामात्मासाक्षी स्वदृग्बिभो । अथ नस्त्वत्पदाम्भोज स्मरता दशनुगत ॥३१॥
स्ववचस्तद्वत् कतुमस्मद्दृग्गोचरो भवान् । यदात्वेनातमकान्मेनानन्त श्रीरज प्रिय ३२
को नु त्वच्चरणाम्भोजमेवविद् विसृजेत् पुमान् । निष्किञ्चनाना शान्तानामुनीनायस्त्वमात्मद ३३
योऽप्रीत्य यदोर्वशे नृणा ससरतामिह । यशो वितने तच्छान्त्यै त्रैलोक्यवृजिनापहम् ॥३४॥
नमस्तुभ्य भगवते कृष्णायाकुण्ठमेभषे । नारायणाय श्रृणुये सुधा त तप इयुषे ॥३५॥
दिनानि कतिचिद् भूमन् गृहान् नो निवस द्विजै । समेत पादरजसा पुनीदीदनिमे कुलम् ॥३६॥
इत्युपामन्त्रितो राजा भगवाँल्लोकपावन । उवाच कुर्वन् कल्याणमिषिलानरयोपिताम् ॥३७॥
श्रुतदेवोऽच्युत प्राप्त स्वगृहाञ्जनरो यया । नत्वा मुनीन् सुमहद्वैधुन्वन् वासो ननर्त ह ॥३८॥
नृणरीठनृषीष्वेतानानीतेषूपवेश्य स । स्वागतेनाभिनन्द्याङ्गीन् सभार्योऽवनिजे मुदा ॥३९॥
तदम्भसा महाभाग आत्मानं सगृह्य वयम् । स्नाययाञ्चक उदर्यो लब्धसर्वमनोरय ॥४०॥

पलाढ्योशीरशिबामृताम्बुभिर्मृदा सुरभ्या तुलसीकुशाम्बुजै ।

आराधयामास यथोपपन्नया सपयया सर्वविबर्धनाघषा ॥४१॥

स तर्कयामास कुतो ममान्यभूद् गृहान्धकूपे पतितस्य सङ्गम ।

य सवतार्यासदपादरेणुमि कृष्णेन चास्यात्मनिकेतभूसुरै ॥४२॥

सपविष्टान् कृतातिष्यान् श्रुतदेव उपस्थित । समायम्बजनापत्य उवाचाङ्घ्र्यभिमर्शन ॥४३॥

श्रुतदेव उवाच

नाद्य नो दर्शन प्राप्त पर परमपूरुष । यहादशक्तिमि सृष्ट्वा प्रविष्टो ह्यात्मसत्तया ॥४४॥

यया शयान पुरुषा मनसैवात्ममायया । सृष्ट्वा लोकं पर स्वाप्नमनुविश्यावभाषते ॥४५॥

शृण्वता गदता शब्ददत्ता त्वाभिबन्दताम् । नृणा सवदताम तद्वदि भास्यमलात्मनाम् ॥४६॥

हृदिस्थोऽप्यतिदूरस्थ कमविधितचेतसाम् । आत्मगतिभिरग्राह्योऽप्यन्त्युपेतगुणात्मनाम् ॥४७॥

नमोऽस्तु त्रैलोक्यात्मविदा परात्मने अनात्मने स्वात्मविभक्तमृत्यवे ।

सकारणाकारणलिङ्गमीयुषे

स्वमायवास हृतदृढदृष्टये ॥४८॥

स त्वं शशि स्वभूत्यान् न किं देव करयामहे । एतदन्तो नृणा ज्ञेशो यद् भवानक्षिगोचर ॥४९॥

धीशुक उवाच

अचभित्युपाकृत्य भगवान् प्रणतार्तहा । गृहीत्वा पाणिना पाणिं प्रहसस्तमुवाच ह ॥५०॥

श्रीभगवानुवाच

ब्रह्मस्तेऽनुग्रहाय संप्राप्तान् विद्वथमूर्मुनीन् । सञ्चरन्ति मया लोकान् पुनन्त पादरेणुभि ५१
देवा क्षेत्राणि तीर्थानि दर्शनस्पर्शनार्चने । शनै पुनन्ति कालेन तदप्यर्हत्तमेक्षया ॥५२॥
ब्राह्मणो जन्मना भवान् सर्वपा प्राणिनामिह । तपसा विद्याया तुष्टया किमु मत्फलयायुत ॥५३॥
न ब्राह्मणान्मे दयित रूपमेतच्चतुर्भुजम् । सर्वदेवमयो विप्रः सर्वदेवमयो ह्यहम् ॥५४॥
दुष्प्रज्ञा अविदित्वैवमवजानन्त्यसूयव । गुरु मा विप्रमात्मानमन्वादाविज्यदृष्टय ॥५५॥
चराचरमिदं विश्वं भागं ये चास्य हेतव । मद्रूपाणीति चेतस्याघत्ते विप्रो मदीक्षया ॥५६॥
तस्माद् ब्रह्मशृणोनेतान् ब्रह्मन् मच्छ्रद्धयार्चय । एव चेद्वर्तितोऽस्म्यद्वा नायया भूरिभूतिभि ॥५७॥

श्रीशुक उवाच

स इत्थं प्रभुणाऽऽदिष्टं सहस्रं णान् द्विजोत्तमान् । आराध्यैकात्मभावेन मैथिलश्चाप सद्गतित् ५८
एव स्वभक्तयो राजन् भगवान् भक्तभक्तिमान् । उक्तित्राऽऽदिश्य सन्मार्गं पुनर्द्वारवतीमगात् ५९
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे श्रुतदेवानुग्रहो नाम षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

अथ सप्ताशीतितमोऽध्यायः

परीक्षिदुवाच

ब्रह्मन् ब्रह्मण्यनिर्दश्ये निर्गुणे गुणवृत्तय । कथं चरति श्रुतय साक्षात् सदसत परे ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

बुद्धीन्द्रियमन प्राणान् जनानामसृजत् प्रभु । मातार्थं च भवार्थं च आत्मनेऽवल्लभाय च ॥ २ ॥
सैषा ह्युपनिषद् ब्राह्मी पूर्वेषां पूर्वजैर्धृता । श्रद्धया धारयेद् यस्ता क्षेम गच्छेदकिञ्चन ॥ ३ ॥
अत्र ते वर्णयिष्यामि गाथा नारायणाश्रितान् । नारदस्य च स्वादमृषेनारायणस्य च ॥ ४ ॥
एकदा नारदो लोकान् पर्यटन् भगवद्विप्रय । सनातनमृषिं द्रष्टुं ययौ नारायणाश्रमम् ॥ ५ ॥
यो वै भारतवर्षेऽस्मिन् क्षेमाय स्वस्त्येव नृणाम् । धर्मज्ञानशमोपेतमाकृत्वादास्यितस्तप ॥ ६ ॥
तनोपविष्टमृषिभिः कलापग्रामवासिभिः । परीतं प्रणतोऽपृच्छदिदमेव कुरुद्वह ॥ ७ ॥
तस्मै ह्यवोचद् भगवानृषीणां शृण्वतामिदम् । यो ब्रह्मवादं पूर्वेषां जनलोकनिवासिनाम् ॥ ८ ॥

श्रीभगवानुवाच

स्वायम्भुव ब्रह्मस्य जनलोकेऽभवत् पुरा । तत्र स्थाना मानसानां मुनीनामूर्ध्वरेतसाम् ॥ ९ ॥

धेतादीपः पतत्यति च्यपि शृङ्गुः चतुर्ध्वरम् । ब्रह्मवादं सुगन्धं श्रुत्यो यत्र येरते ।

तत्र हायमभूत् प्रभस्त्व मायमनुपृच्छसि ॥ १० ॥

वृत्ताश्रुततपः शीलास्तुल्यस्त्रीपारिमर्ष्यमा । अपि चतुः प्रवचनमेकं शुश्रूषवोऽपरे ॥ ११ ॥

सनन्दन उवाच

न्यसृष्टमिदमारीय शयान सह शक्तिमि । तदन्त बंधवावकुलत्रिंशै श्रुतय परम् ॥१२॥
यथा शयान सम्राज बन्दिनस्तत्पराक्रमै । प्रत्युपेऽप्यरानुश्लाकैर्बोधयन्त्यनुजीविन ॥१३॥

श्रुतय ऊचुः

अत्र अत्र जगन्नामत्रित दापयभीतगुणा त्वमसि यदात्मना समवरुद्धसमस्तमग ।
अगजगदोऽक्षमन्विलशतखरोरु देवैश्चिदत्राऽऽमना च चरतोऽनुचारिगम ॥१४॥
रूढदुःखमेतदवदन्त्यवशेषतया यत उदगास्तमयी विहृतेमृदि वाविहृतात् ।
अतः श्रेयसो दधुस्त्वयि मनोरचनाचरित कथमनया भवन्ति मुचि दत्तनदानि नृणाम् ॥१५॥
इति तत्र स्युस्त्यविभेदेऽलिल्लोक्मलक्षणकथामृताब्धिभवगात्रा तपासि बहु ।
किमुत पुन न्यवान्निपुताशरङ्गालुणा परम भवन्ति ये पदमनलनुष्ठानुमन्त्र ॥१६॥
इतः इव भवन्त्यनुमृता यदि तेऽनुविद्या महदहमादये ऽण्डमसृजन् यदनुग्रहत ।
पुरुषविद्याऽन्वयोऽत्र चरमोऽत्रमयादिषु य सदसत पर त्वमय बदेभ्यवशयमृतम् ॥१७॥
उदरमुगसत य श्रुतिवत्तमम् कूपदृश परितरपठति हृदयमारुण्यो दहरम् ।
तत उदगादनन्त तत्र घाम धिर परम पुनरिह यत् स्मेत्य न पतन्ति कृतान्तनुये ॥१८॥
न्यहृत्तविचित्रयोगिषु निशत्रिव हेतुतया ततमवधकास्त्यनलवत् न्यहृतानुकृति ।
अथ विद्यमान्वन्धुवितय तत्र घाम सम निरक्षिणोऽन्वयन्त्यमिवितन्वव एकरुम् ॥१९॥
न्यहृत्तपुरोष्वमीष्ववशिरन्तरसवरण तय पुरुष बदन्यवशिरन्तश्चिःपूर्वोऽग्रहृत्तम् ।
इति नृपति विविच्य कथा निगमावने न्यवतः तस्यतेऽह्मिममय मुचि विभ्रसिद्धा ॥२०॥
दुःखममात्मतत्त्वनिगमाय तत्राचरन्ते अरितमहामृताभिः गरिवर्तैरिभ्रमणा ।
न परिलपन्ति केचिदत्रागरीश्वर दे चरणसरोरुहकुललङ्घनविद्वदृषा ॥२१॥
त्वदनुपय कुल्यमिदमानुहृत्पुत्रवधरति तयान्मु चे त्वविहिते त्रिप आत्मनि च ।
न यत रमन्त्यशो अस्तदुपासनाऽऽमहानो यदनुशया भ्रमन्त्युदमने कुशलीरमृत ॥२२॥
निभृतमस्मनोऽष्टद्वययोगुप्तो हृदि न मुनय उवाच तदरवोऽपि ययु स्तरागात् ।
अत्र उरोन्म्रभोगमुब्रष्टविरचविषो वयमपि तेऽस्मा समदृशोऽह्मिसरोरुमुखा ॥२३॥
क इह तु वेद वतावरबन्धनयोऽप्रसर यत उदगादपि यमनु देवगणा उमय ।
तर्हि न सत्र चाष्टमय न च कालत्रय किमपि न तत्र शास्त्रमवदृष्ट्य शयीत यदा ॥२४॥
बन्निमसत सत्रा मृतिमुत्तान्निने च भिदा विनमृत न्नरन्त्युदिसन्ति त आरुन्ति ।
त्रिगुणमय पुमानिति भिदा यदबोधकृता त्वयि न सत परत्र स भवेदवबोधरसे ॥२५॥

सदिबमनस्त्रित्वयि विभात्यस्यदाम्नुजात् सदभिमृशत्येवमिरमात्मतयाऽऽत्मविद ।
 नदिविहृतिं त्यजति कनकस्य तदात्मतया स्वकृतमनुप्रविष्टमिरमात्मतयावसितम् ॥२६॥
 तवपरिचरन्त्यखिलसन्निहितता त उत पदाऽऽक्रमन्त्यविगणय्यशिरो निश्चये ।
 परिवयसेपयुनिय गिरा विबुधापितास्त्वयि हृतौहृदा एत पुनर्नितनये निमुखा ॥२७॥
 तमकरण स्वराटितल्कारकशक्तिधरस्तव बलिमुद्रं हति समदन्यजशानिमिषा ।
 वयमुजोऽपि लक्षितपतरिव बिभ्रच्छ्रुजो विदधति यत्र ये त्वचिहृता भवतश्चकिता ॥२८॥
 स्थिरचरजातय स्फुरज्योत्स्निमित्तपुजो विहर उदीक्षया यदि परस्य विमुक्त तत ।
 नदि परमस्य कश्चिदपरो न परश्च भवेद् विपत इवापदस्य तव शून्यतुला दघत ॥२९॥
 अरिमिता ध्रुवास्तनुभूतो यदि सर्वगतास्तार्ह न शास्यतति नियमो ध्रुव नेतरया ।
 भजनि च य मय तदयिमुच्य नियन्तु भवत् सममनुजानता यदमत मतदुष्टतया ॥३०॥
 न पठत उद्भव प्रवृत्तिपूरुषयोरज्योत्सवयुजा भवन्त्यनुभूतो जलानुद्बुदवत् ।
 त्वयि त इमे ततो विविधनामगुणै परमे सरित इवार्णवे मधुनि लिङ्गुरशेषरा ॥३१॥
 नृपु तव मायया भ्रमममीप्सवगत्य भृश त्वयि सुधियोऽभवे दधति भावमनुप्रभवम् ।
 क्रयमनुवतता भवभय तव यदभ्रुकुटिः सृजति मुहुर्जिणेमिरभवच्छरणेषु भयम् ॥३२॥
 विजितहृषीकृवायुभिरदान्तमनस्तुरग य इह यतन्ति यन्तुमति लोलमुपायखिद ।
 व्यधनशतान्निता समयहाय गुरोश्चरण घणिज इवाज सत्यहृतकर्णधरा जलधौ ॥३३॥
 सज्जनमुतामदारधनधामधरातुरधैस्त्वयि सति किं नृणा श्रयत आत्मनि सवरसे ।
 इति सदजानता मिथुनतो रतये चरता सुखयति को न्विह स्वविहते स्वनिरस्तभगे ॥३४॥
 भुवि पुरुषुण्यतीथसदनान्यूपयो विमदास्त उत भवत्पदाम्नुजहृदोऽषभिदद्भिजला ।
 दधति सङ्गमनस्त्वयि य आत्मनि नित्यसुरे न पुनरुपासते पुरुषसारहरावसयान् ॥३५॥
 सत इदमुत्थित सदिति चेन्ननु तद्वद्वत् व्यभिचरति क्वच क्वच मृषा न तयोभययुक् ।
 व्यवहृतये विकल्प इयितोऽन्धपरम्परया भ्रमयति भारती त उरुवृत्तिभिरुक्थजज्ञान् ॥३६॥
 न यदिदमग्र आस न भविष्यदतो निधनादनुमितमन्तरा त्वयि विभाति मृपैकरसे ।
 अत उपमीयते द्रविणजातिविकल्पपदैर्वितयमनोविलासमृतमित्यवयत्यबुधा ॥३७॥
 स यदजया त्वजामनुशयीत गुणाश्च जुषन् भजति सरूपता तदनु मृत्युमपेतभग ।
 त्वयुत जहासि तामहिरिव त्वचमाचभगो महसि महीयसेऽष्टगुणितेऽपरिमेयभग ॥३८॥
 यदि न समुद्भवति यतयो हृदि कामजटा दुरधिगमोऽसता हृदिगतोऽस्मृतकण्ठमणि ।
 अमुतुपयोगिनामुभयतोऽप्यमुष भगवन्नपगतान्तकादनधिरुदपदाद् भवता ॥३९॥

अनुयुगमन्वहं सगुणं गीतपरम्परया श्रवणमृता यत्तत्त्वमप्यवगन्तुमशक्यम् ॥४०॥
 सुपतय एव ते न ययुरन्तमनस्तथा त्वमपि यदन्तराण्हनिचया ननु सावरणा ।
 ख इवरजासि वान्ति वयसा सह यच्छ्रुतयस्तु वयि हि पलन्त्यतत्रिरसनेन भवजिघत्सा ॥४१॥

श्रीभगवानुवाच

इत्येतद् ब्रह्मण पुत्रा आश्रुत्यात्मानुशासनम् । सनन्दनमयानर्तुं सिद्धाश्रुत्याऽऽत्मनो गतिम् ॥४२॥
 इत्यथोपसमाग्रायपुराणोपनिषद्रथ । समुद्धृत पूर्वजातै र्योमयानैर्महात्मभि ॥४३॥
 त्वचैतद् ब्रह्मदायाद भद्रयाऽऽत्मानुशासनम् । धारयश्चर गा काम कामाना भर्जेन नृणाम् ॥४४॥

श्रीशुक उवाच

एवमश्रुतिणाऽऽदिष्टगृहीत्वा भद्रयाऽऽत्मवान् । पूर्णं भुतपरो राजघाह वीरप्रतो मुनिः ॥४५॥

नारद उवाच

नमस्तस्मै भगवते कृष्णायामलकीर्तये । यो धत्ते सर्वभूतानामभवायोद्यती कला ॥४६॥
 इत्याद्यमृषिमानभ्य तच्छिष्याश्च महात्मन । ततोऽगादाश्रम साक्षात् पितुर्द्वपायनस्य मे ॥४७॥
 समाजितो भगवता कृतासनपरिग्रह । तस्मै तद् वर्णयामास नारायणमुखाच्छ्रुतम् ॥४८॥
 इत्येतद् वणित राजन्यन्न प्रश्नं कृतस्तथा । यथा ब्रह्मण्यनिर्देश्ये निर्गुणेऽपि मनश्चरेत् ॥४९॥
 योऽस्योत्प्रेक्षक आदिमध्यनिधने योऽव्यक्तजीवेश्वरो

य सृष्ट्रेदमनुप्रविश्य श्रुतिणा चक्रे पुर शक्तिं ता ।

य सम्पद्य जहात्यजामनुयायी सुप्त कुलाय यथा

त कैवल्यनिरस्तयोनिमभय ध्यायेदजस्र हरिम् ॥५०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे नारदनारायणसंवाद वेदस्तुतिर्नाम सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥८७॥

अथाष्टाशीतितमोऽध्यायः

राजोवाच

देवासुरमनुष्येषु ये भजन्त्यशिव शिवम् । प्रायस्ते घनिनो भोजाननु लक्ष्म्या पति हरिम् ॥ १ ॥
 एतद् वेदितुमिच्छाम स देहोऽन्न महान् दिन । विरुद्धशीलयो प्रभोर्विरुद्धा भजता गति ॥ २ ॥

श्रीशुक उवाच

शिव शक्तियुत शश्वत् त्रिलिङ्गो गुणसङ्गत । वैकारिकस्तेजसश्च तामसश्चेत्यह त्रिधा ॥ ३ ॥
 ततो विकारा अभवन् षोडशमीषु कश्चन । उपधावन् विभूतीनां सर्वाणामनुते गतिम् ॥ ४ ॥
 निर्गुण साक्षात् पुरुष प्रकृते पर । स सवहगुपद्रष्टा त भजन् निर्गुणो भवेत् ॥ ५ ॥

निवृत्तेष्वश्वमेधेषु राजा युष्मत्प्रितामह । शृण्वन् भगवतो धर्मानपृच्छदिदमच्युतम् ॥ ६ ॥
स आह भगवास्तस्मै प्रीत शुश्रूषे प्रभु । नृणा नि श्रेयसार्थाय योऽवतीर्णो यदो कुले ॥ ७ ॥

श्रीभगवानुवाच

यस्याहमनुगृह्णामि हरिष्ये तद्धनं शनैः । ततोऽधनत्यजन्त्यस्य स्वजना दुःखदुःखितम् ॥ ८ ॥
[स यदा वित्तोद्योगो निर्विण्ण स्याद् धनेहया । मत्परे कृतमैत्रस्य करिष्ये मदनुग्रहम् ॥ ९ ॥
तद् ब्रह्म परमं सूक्ष्मं चिन्मात्रं सदनन्तकम् । अतो मां मुदुराराध्य हित्वा न्यान् भजते जन ॥ १० ॥
ततस्त आशुतोषेभ्यो लब्धराज्यश्रियोद्धता । मत्ता प्रमत्ता वरदान् विस्मरन्त्यवजानते ॥ ११ ॥

श्रीशुक उवाच

शापप्रसादयोरीशा ब्रह्मविष्णुशिवादयः । सद्यः शापप्रसादोऽन्नं शिवो ब्रह्मा न चाच्युत ॥ १२ ॥
अत्र चोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । वृक्षामुराय गिरिशो वरं दत्त्वाऽऽप सङ्कटम् ॥ १३ ॥
वृको नामासुरः पुत्रं शकुने पथि नारदम् । दृष्ट्वाऽऽशुतोषं पप्रच्छ देवेषु त्रिषु दुर्मति ॥ १४ ॥
स आह देव गिरिशमुपाधावाशु सिद्धयसि । योऽल्पाभ्यां गुणदोषाभ्यामाशु तुष्यति कुप्यति ॥ १५ ॥
दशास्यबाणयोस्तुष्टं स्तुवतोर्वन्दिनोरिव । ऐश्वर्यमवलुप्तं दत्त्वा ततः आपः सुसङ्कटम् ॥ १६ ॥
इत्यादिष्टस्तमसुर उपाधावत् स्वगात्रतः । केदार आत्मकव्येण जुह्वानोऽग्निमुत्तं हरम् ॥ १७ ॥
देवोपलब्धिमप्राप्य निर्वेदात् सप्तमेऽहनि । शिरोऽवृथ्वत् स्वभित्तिना तत्तीर्थं क्लिप्तमूध्रजम् ॥ १८ ॥

तदा महाकावणिकः स धूजटिर्यथा वयं चाग्निविबोत्थितोऽनलात् ।

निगृह्य दोर्भ्यां भुजयोर्न्यवारयत् तत्स्पर्शनाद् भूय उपस्कृताकृति ॥ १९ ॥

तमाह चाङ्गालमलं वृणीष्व मे यथाभिकामं वितरामि ते वरम् ।

प्रीयेय तोयेन नृणां प्रपद्यतामहो त्वयाऽऽत्मा भृशमर्चते वृषा ॥ २० ॥

देवः स वज्रे पापीयान् वरं भूतभयावहम् । यस्य यस्य करः क्षीणिधास्ये स म्रियतामिति ॥ २१ ॥

तच्छ्रुत्वा भगवान् वरो दुर्मना इव भारत । ओमिति प्रहसस्तस्मै ददेऽहेरमृतं यथा ॥ २२ ॥

इत्युक्तं सोऽसुरो नूनं गौरीहरणलालसः । स तद्भरपरीक्षार्थं शम्भोर्मूर्ध्नि क्लिप्तसुरः ।

स्वहस्तं धातुमारेभेः सोऽविम्यत् स्वकृताच्छिव ॥ २३ ॥

तेनोपसृष्टं सन्नतं पराधावन् सवेपथुः । यावदन्तं दिवो भूमेः काष्ठानामुदगादुदक् ॥ २४ ॥

अजानन्तं प्रतिविधिं तूष्णीमासन् सुरेश्वराः । ततो वैकुण्ठमगमद् भास्वरं तमसं परम् ॥ २५ ॥

यत्र नारायणः साक्षान्पाशनां परमा गतिः । शान्तानां न्यस्तदण्डानां यतो नावर्तते गतः ॥ २६ ॥

स तथान्यसन् दृष्ट्वा जिनादं । दूरात् प्रत्युदियाद् भूत्वा वटुको योगमायया ॥ २७ ॥

ज्वलन् । अभिवादयामास च तं ॥ २८ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

शाकुनेव भवान् व्यक्तं धातुं किं दूरमागत । क्षणविश्रम्यतां पुन आत्माय सर्वकामधुक् ॥२९॥
यदि न भवणायाल युष्मद् दयसित विभो । भग्यता प्रायश्च पुम्भिभृतै स्वार्थान् समीक्षते ॥३०॥

श्रीशुक उवाच

एव भगवता पृष्ठो वचसामृतवर्षिणा । गतक्लमोऽब्रवीत् तस्मै यथापूर्वमनुष्ठितम् ॥३१॥

श्रीभगवानुवाच

एव चेत्तर्हि तद्वाक्यं न वयं भदधीमहि । यो दक्षशानात् पैशाच्यं प्राप्तं प्रेतपिशाचराट् ॥३२॥
यदि वस्तत्र विश्रम्भो दानवद्रजगद्गुरो । तद्वाङ्माशु स्वशिरसि हस्तं न्यस्य प्रतीयताम् ॥३३॥
यद्यस्य वचः शम्भो कथञ्चिद् दानवयम । तदेनं जहासद्वाच न यद्वचानृतं पुन ॥३४॥
इत्थं भगवत्क्षित्रैर्वचोभिः स मुपेक्षते । भिन्नधीर्विस्मृतं शीर्ष्णं स्वहस्तं कुमतिव्यधात् ॥३५॥
अयापतद् भिन्नशिरा यज्जाहृत इव क्षणात् । जयशब्दो नमः शब्दं साधुशब्दोऽभवद् दिवि ॥३६॥
मुमुक्षुः पुण्यवपाणि इते पापे वृकासुरे । देवपितृगन्धर्वा मोचितं सङ्कटाच्छिव ॥३७॥
मुक्तं गिरिशमभ्याह भगवान् पुरुषोत्तम । जहो देवं महादेवं पावोऽयं स्वेन पाप्मना ॥३८॥
एतं को नु महत्स्योऽज तुर्वै कृतकिल्बिष । क्षेमी स्यात् किमु विश्वेशे कृताग्रस्ते जगद्गुरो ॥३९॥

य एवमभ्याकृतश्चक्षुर्दिवत परस्य साक्षात् परमात्मनो हरे ।

गिरित्रयोश्च कथयेच्छृणोति वा विमुच्यते समुत्तिभिस्तथारिभिः ॥४०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे वत्तराधे रुद्रमोक्षणं नामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥८८॥

अथैकोननवतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

सरस्वत्यास्तटे राजन्नुपय सत्रमासत । वितरु समभूतेषां त्रिष्वचीशेषु को महान् ॥ १ ॥
तस्य जिज्ञासया ते वै भृगु ब्रह्मसुत नृप । तच्छ्रुत्वा प्रेययामासु सोऽभ्यगाद् ब्रह्मण सभाम् ॥ २ ॥
न तस्मै प्रह्वणं स्रोत्रं चक्रे सत्त्वरीक्षया । तस्मै च कुक्षौ भगवान् प्रज्वलन् स्वेन तेन सा ॥ ३ ॥
स आत्मन्युत्थितः मयुषात्मजायात्मना प्रभु । अघीशमदयथा वह्निं स्वयोन्या वारिणाऽऽत्मभू ॥ ४ ॥
ततः कैलासमगमत् स त देवो महेश्वर । परिरम्बु समारभे उत्थाय भ्रातरं मुदा ॥ ५ ॥
नैच्छत्त्वमस्युत्थय इति देवश्चुकोप ह । शूलमुद्यम्य तं हतुमारभे तिमलोचन ॥ ६ ॥
पतित्वा पादयोर्देवी शान्त्वयामास तं गिरा । अयो जगाम वैकुण्ठं यत्र देवो जनार्दन ॥ ७ ॥
भिय उत्सङ्गे पदा चक्षस्यताद्वयत् । तत उत्थाय भगवान् सह लक्ष्म्या सता गति ॥ ८ ॥

स्वतत्पादवक्त्राय ननाम शिरसा मुनिम् । आह ते स्वागत ब्रह्मन् निपीडानासने क्षणम् ।

अजानतामागतान् व, क्षतुमर्ह्य न प्रभो ॥ ९ ॥

अतीव कोमलौ तात चरणौ ते महामुने । इत्युक्त्वा विप्रचरणौ मर्दयन् स्वेन पाणिना ॥ १० ॥

पुनोद्दि सहलोक मा लोकपालाश्च मद्गतान् । पादोदकेन भवतस्तीर्थाना तीर्थकारिणा ॥ ११ ॥

अद्याह भगवँल्लक्ष्म्या आसमेकान्तभाजनम् । वत्स्यत्युरसि मे भूतिर्भवत्पादहताहस, ॥ १२ ॥

श्रीशुक उवाच

एव तुवाणे वैकुण्ठे भृगुस्तमन्द्रया गिरा । निवृत्तस्तर्पितस्तूष्णीं भवत्युत्कण्ठोऽश्रुलोचन ॥ १३ ॥

पुनश्च सप्रमादज्य मुनीना ब्रह्मवादिनाम् । स्वानुभूतमशेषेण राजन् भृगुरवर्णयत् ॥ १४ ॥

तन्निशम्याय मुनयो विमिता मुक्तसद्यः । भूयास श्रद्धधुर्विष्णु यत शान्तिर्यतोऽभ्यम् ॥ १५ ॥

धर्मं साक्षाद् यतो ज्ञान वैराग्य च तदन्वितम् । ऐश्वर्यं चाष्टधा यस्माद् यशश्चात्ममलापहम् ॥ १६ ॥

मुनीना न्यस्तदण्डाना शान्ताना समचेतसाम् । अकिञ्चनाना साधूना यमाहु परमा गतिम् ॥ १७ ॥

सत्त्वं यस्य प्रिया मूर्तिर्ब्राह्मणास्त्विष्टदेवता । भजन्त्यनाशिष शान्ता यवानिपुणबुद्धय ॥ १८ ॥

निविधाकृतयस्तस्य राक्षसा जमुरा सुरा । गुणिन्या मायया सृष्टा सत्त्वतत्तीर्थसाधनम् ॥ १९ ॥

श्रीशुक उवाच

एव सारस्वता विप्रा नृणा सशयनुत्तये । पुरुषस्य पदाम्भोजसेवया तद्गति गता ॥ २० ॥

सूत उवाच

इत्येतन्मुनितनयास्यपद्मगन्धपीयूष भवमयमित् परस्य पुंस ।

सुखलोक भवणपुटैः पितृत्वभीरण पायोऽन्वभ्रमणपरिभ्रम जहाति ॥ २१ ॥

श्रीशुक उवाच

एकदा द्वारवत्या तु विप्रपत्न्या कुमारक । जातमात्रो भुव स्पृष्ट्वा ममार किल भारत ॥ २२ ॥

विप्रो गृहीत्वा मृतकं राजद्वार्युपघाय स । इदं प्रोवाच विलपन्नातुरो दीनमानस ॥ २३ ॥

ब्रह्माद्विप शठधियो लुब्धस्य विषयात्मन । क्षत्रजन्धो कर्मदोषात् पञ्चस्त्वमेग्नतोऽर्भक ॥ २४ ॥

हिंसाविहार नृपतिं दुःशीलमजितेन्द्रियम् । प्रजाभजत्य सीदन्ति दरिद्रानित्यदुःखिताः ॥ २५ ॥

एव द्वितीय विप्रपितृतीय त्वेवमेव च । विसृज्य स नृपद्वारि ता गाथा समगायत ॥ २६ ॥

तामर्जुन उपश्रुत्य कर्हिचित् केशवात्मिके । परेते नवमे बाले ब्राह्मण समभाषत ॥ २७ ॥

किंस्विद् ब्रह्मस्वन्निवासे इह नास्ति धनुषर । राजन्वदन्धुरेते वै ब्राह्मणा सप्त आसते ॥ २८ ॥

धनदारात्मजापूक्षा यत्र शोचन्ति ब्राह्मणा । ते वै राजन्ववेदेण नटा जीवन्त्यमुम्भरा ॥ २९ ॥

अहं प्रजा वा भगवन् । अनिस्तीर्णप्रतिशोऽग्निं प्रवेक्ष्ये हतकल्मष ॥ ३० ॥

प्राज्ञेण उवाच

सङ्कर्षणो वासुदेव प्रशुम्नो घनिना वर । अनिरुद्धोऽप्रतिरथो न त्रातु शक्नुवन्ति यत् ॥३१॥
तत्त्वय नु भवान् कर्म दुष्कर जगदीश्वर । चिकीर्षयित्व बालिदयात् तत्र अरुणद्वयम् ॥३२॥

अर्जुन उवाच

माह सङ्कर्षणो ब्रह्मन् न कृष्णः कार्भणरेव च । अहं वा अर्जुनो नाम गाण्डीयस्य वै भनुः ॥३३॥
भावमस्या मम ब्रह्मन् वीर्यं श्वम्बरतोपणम् । मृत्यु विजिज्य प्रपन्ने आनेध्ये ते प्रजा प्रभो ॥३४॥
एव विभ्रम्भितो विप्र फाल्गुनेन परतप । जगाम स्वग्रह प्रीतः पाण्डीयं निशामयन् ॥३५॥
प्रसूतिमाल आसन्ने भायाया द्वित्रयस्रमः । पाहि पाहि प्रजा मृत्योरित्याहाजुनमातुरः ॥३६॥
त उपसृष्ट्य शुन्यम्भो नमस्कृत्य महेश्वरम् । दिव्यायस्त्राणि सस्मृत्य सज्य गाण्डीवमाददे ३७
न्यरुणत् सृतिमगार शरैर्नानास्त्रयोजितै । तियगूर्ध्वमघ पार्यध्वकार शरपञ्जरम् ॥३८॥
तत कुमार सजातो विप्रपत्न्या रुदन् मुहु । सद्योऽरुणमपेदे सशरीरो विहायषा ॥३९॥
तदाऽऽह विप्रो विजयविनिन्दन् कृष्णसन्निधौ । मौढ्यपदपत मे योऽह भद्रं द्वीवक्त्यनम् ॥४०॥
न प्रशुम्नो नानिरुद्धो न रामो न च केशव । यस्य शेकु परित्रातु कोऽन्यस्तदचितेश्वरः ॥४१॥
धिगुन मृषावाद धिगात्मश्लाघिनो धनु । देवोपसृष्ट यो मोढ्यादानिनीषति दुर्मतिः ॥४२॥
एव घनति विप्रर्षी विद्यामास्थाय फाल्गुन । ययौ सयमनीमागु यत्रास्ते भगवान् यम ॥४३॥
विप्रापत्यमचक्षणस्तत ऐन्द्रीमगात् पुरीम् । आग्नेयीं नैश्रुतीं सौम्या वायव्या वारुणीमथ ।

रसातल नावपृष्ठ धिष्यान्यन्यायुदासुध ॥४४॥

ततोऽलम्बद्विजमुतो ह्यनिस्तीर्णप्रतिभुत । अग्निं विविधु कृष्णेन प्रत्युक्त प्रतिप्रेषता ॥४५॥
दर्शये द्विजसूक्ते भावशात्मानमाश्रयता । ये तन कीर्तिं विमला मनुष्याः स्वापयिष्यन्ति ४६
इति सभास्य भगवाननर्जुनेन सहेश्वरः । दिव्य स्वरयमास्थाय प्रतीचीं दिशमाविशत् ॥४७॥
सप्त द्वीपान् सप्त सिन्धून् सप्तसप्तगिरीनथ । लोकालोकं तपातीत्य विवेध मुमहचम ॥४८॥
तत्राश्वा शैव्यसुयोयमेधपुष्यबलादकाः । तमसि भ्रष्टगतयो बभूवुर्भरतपथ ॥४९॥
तान् दृष्ट्वा भगवान् कृष्णो महायोगेश्वरेश्वरः । सहादित्यसकाश स्वचक्रप्राशिणोत् पुरः ॥५०॥

तम सुधोर गहन कृत महद् विदारयद् भूरितरेण रोचिषा ।

मनोजव निर्विविधे सुदशन गुणन्मुतो रामघरो यथा चमूः ॥५१॥

द्वारेण चक्रानुपयेन तत्तम पर परं ज्योतिरनन्तसारम् ।

समजनुवानप्रसमीक्य फाल्गुन प्रताडिताद्योऽपिदधेऽक्षिणीउभे ॥५२॥

तत प्रविष्टः सलिल नभस्वता बलीयसैजद्वह्मिभूषणम् ।

तत्राद्भुत वै भवन शुमचम प्राजन्मणिस्तम्भसदृशशोभितम् ॥५३॥

किं वानध्वलघोद्वद सरति त कस्माद्भजामो वय धीद्रालापय कामदभियमृत सेवेकनिष्ठा स्त्रियाम्॥
 इतीदृशेन भावेन कृष्णे योगेश्वरेश्वरे । क्रियमाणेन माधव्यो लेभिरे परमा गतिम् ॥२५॥
 नुतमात्रोऽपि य स्त्रीणा प्रसङ्गास्पते माता । उदगायोस्मीतो वा पश्यन्तीना नुत पुन ॥२६॥
 या सरयश्चरन् प्रेम्णा पादसवादनादिभि । जगद्गुरु भर्तुबुद्धया तासा कि वर्ण्यते तप ॥२७॥
 एव वेदोदित धर्ममनुतिष्ठन् सता गति । गृह धमाथनामाना मुहुश्चादर्शयत् पदम् ॥२८॥
 आस्थितस्य पर धर्मे कृष्णस्य गृहमेधिनाम् । आसन् पोडशसाहस्रं महिष्यश्च शताधिनाम् ॥२९॥
 तासा स्त्रीरन्भूतानामष्टौ या प्रागुदाहृता । रुक्मिणीप्रमुखा राजस्तपुत्राश्चानुपूर्वश्च ॥३०॥
 एकैकस्या दश दश कृष्णोऽजीजनदात्मजान् । यावत्स्य आत्मनो माया अमोघगतिरीश्वर ॥३१॥
 तेषामुद्दामवीर्याणामष्टादश महारया । आसन्नुदारवशसरतया नामानि मे शृणु ॥३२॥
 प्रद्युम्नश्चानिषदश्च दीप्तिमान् भानुरेव च । साम्भो मधुर्युहद्रानुश्रितभानुर्वृकोऽरुण ॥३३॥
 पुष्करो वेदबाहुश्च धृतदेव, सुनन्दन । चित्राहुर्विचित्रश्च कविर्न्यग्रोध एव च ॥३४॥
 एतेषामपि राजेन्द्र तनुजाना मधुद्विप । प्रद्युम्न आसीत् प्रथम पितृवद् रुक्मिणीसुत । ३५।
 स रुक्मिणो दुहितरमुपयेमे महारय । तस्मात् सुतोऽनिषदोऽभून्नागायुतउलान्वित । ३६।
 स चापि रुक्मिण्य पौत्रीं दौहित्रो जगृह तत । यज्रस्तस्याभवद् यस्तु मौल्यदवशेषित ॥३७॥
 प्रतिबाहूरभूतस्मात् सुबाहुस्तस्य चात्मज । सुवारो शान्तसेनोऽभूत् शतसेनस्तु तत्सुत । ३८।
 न ह्येतस्मिन्कुले जाता अधना अवहुप्रजा । अल्पायुषोऽल्पवीर्याश्च अन्नक्षण्याश्च जज्ञिरे ॥३९॥
 यदुर्वंशप्रसूताना पुसा विख्यातकर्मणाम् । सख्या न शक्यते कर्तुमपि वपायुतैरुप ॥४०॥
 तिस्र कोट्य सहस्राणामष्टाशीतिशतानि च । आसन् यदुकुलाचाया कुमारानामिति श्रुतम् ४१
 सरयानयादवाना क करिष्यति महात्मनाम् । यत्रायुतानामयुतलक्षेणास्त स आहुक ॥४२॥
 देवामुराहवहता दैतेया य मुदाहृता । त चोत्पन्ना मनुष्येषु प्रजा हत वनाधिरे ॥४३॥
 तत्रिमहाय हरिणा प्रोक्ता देवा यदो कुले । अरतीणा कुलशत तेषामेकाधिक नृप ॥४४॥
 तेषा प्रमाण भगवान् प्रभुत्वेनाभवद्वरि । ये चानुवर्तिनस्तस्य ववृधु सर्वयादवा ॥४५॥
 शय्यासनाटनालापकीडास्नानादिकर्मसु । न विदु सन्तमात्मान नृण्य कृष्णचेतस ॥४६॥

तीर्थ चक्रे नृपो न यदजनि यदुपु स्व सरिवाद्गौच
 विद्विष्टस्त्रिधा स्वरूप ययुरजितपरा श्रीयदर्थेऽन्ययत्न ।
 यन्नामामङ्गलन् श्रुतमथ गदित यत्कृतो गोत्रधर्म
 कृष्णस्यैतज चित्र क्षितिभरहरण कालचक्रायुधस्य ॥४७॥
 जयति जननिवासो देवकीजन्मवादो यदुवरपर्वस्वैर्वोर्भिरस्यन्नधर्मम् ।
 स्थिरचरवृजिनम सुस्मितश्रीमुखेन व्रजपुरवर्तिताना वर्धयन् कामदेवम् ॥४८॥

विजहार विगाह्याम्भो हृदिनीपु महेदया । ऊचकुङ्कुमलिताङ्ग परिरन्ध्र योपिताम् ॥ ७
 उपगीयमानो गच्छर्वैर्मृदङ्गपणवानान् । वादयन्निर्मुदा वीणा सूतमागधर्वा दमि ॥ ८
 सिन्धुमानोऽनुतस्ताभिर्हृन्तीभि स्मरन् । प्रतिषिञ्च विचिक्रीडे यक्षीभिर्यक्षराटिब ॥ ९

ता द्विजवज्रविहृतोरुकुचप्रदया विद्वन्व उदधुतरत्नपरमयना ।

वान्त स्म रेचकजिहीरपयोगगुह्य जातस्मरोत्सवल्गदना विरेजु ॥ १० ॥

कृष्णस्तु तत्स्थानविपजितकुङ्कुमलम् श्रीङ्गाभिपद्मधुतमुन्तलवृन्दय य ।

विद्वन् मुहुर्मुवतिभि प्रतिपिच्यमानो रेमे कोणुभिरिवेभयति परीत ॥ ११ ॥

नटाना नर्तरीना च गीतवाद्योपजीविनाम् । क्रीडालङ्कारवासासि कृष्णोऽदात्तस्य च स्त्रियः ॥ १२ ॥

कृष्णस्त्रीव विहरतो गत्वात्पणितस्मिते । नर्मश्वल्पिरिध्वजै स्त्रीणा किल हताधिय ॥ १३ ॥

ऊचुर्मुकुन्दकथियोगिर उन्मत्तवज्रदम् । चिन्तयन्त्याङ्गविदाध तानि मे गदत शृणु ॥ १४ ॥

महिष्य ऊचु

कुररि विरूपसि त्व वीतनिद्रा न शेप स्वपिति जगति रात्र्यामीश्वरो गुप्तबाध ।

वयमिव छवि रुचिद् गाढनिर्मिजचेता नलिनयनहासोदारलीलेक्षितन ॥ १५ ॥

नेत्रे निमीलपक्षि नक्तमदृष्टयधुस्त्व रात्र्यीति करुण वत चक्रवाकि ।

दास्य गता वयमिवाभ्युतगादपुष्टा किं वा स्तन स्पृहयसे करेण वोढुम् ॥ १६ ॥

भो भो एता निष्टनसे उदन्वजलन्धनिद्रोऽपिगतप्रजागर ।

किं वा मुकुन्दापहृतात्मलाञ्छन प्राप्ता दशा त्व च गतो दुरत्ययाम् ॥ १७ ॥

त्व यश्मणा रत्नवतासि गृहीत हृन्दो धोणस्तमो न निजदीप्तिभि क्षिणोपि ।

रुचिर्मुकुन्दगदितानि यथा वय त्व विस्मृत्य भोः स्थगितगीरुपलक्ष्यसे न ॥ १८ ॥

किं त्वाचरितमस्माभिर्मलयानिल तेऽप्रियम् । गोविन्दापादनिर्मिजे हृदीरयसिन स्मरम् ॥ १९ ॥

मेघ श्रीमस्तुवमसि दयितो यादवेन्द्रस्य नून थीवत्ताङ्ग वयमिव भवान् प्यायति प्रमवद ।

अत्युत्कण्ठ शबलहृदयोऽस्मद्विधो वाष्पधारा स्मृत्वा स्मृत्वा विसृजसि मुहुर्दुःखदस्तत्प्रसङ्ग ॥ २० ॥

प्रियरावपदानि भाषसेऽमृतसञ्जीविक्यानया गिरा ।

करवाणि किमद्य ते प्रिय यद मे वस्त्रितकण्ठ कोकिल ॥ २१ ॥

न चलसि त्वदस्पुदारबुद्धे क्षितिधर चिन्तयसे महान्तमर्मम् ।

अपि वत वसुदेवनन्दनाम्नि वयमिव कामयसे स्तनैर्विषर्तुम् ॥ २२ ॥

शुष्यदध्रदा वक्षिता वत सिन्धुपत्न्य सम्प्रयपास्तकनलभिय शृण्वर्तु ।

यद्वद् वय मधुपतेः प्रणयावलोकमप्राप्य मुष्टहृदया पुङ्खक्षिता स्म ॥ २३ ॥

श्रीशृङ्गश्रीर कथावृत्तानु विदामकचिदजित स्वस्त्यास्त उक्तं पु

ॐ श्रीपरमात्मने नमः

श्रीमद्भागवतम्

एकदशस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

श्रीरादरायणिरुचाच

कृत्वा दैत्यवधं कृष्ण सरामो यदुभितृतः । भुवोऽप्यतारयद्भारं विष्टजनयन्कलिम् ॥ १ ॥

ये कोपिता मुषद्गु पाण्डुसुता सपत्नैर्दुर्धृतेहलनकचमहणादिभिस्तान् ।

कृत्वा निमित्तमितरेतरत समेता हत्वा तृणान् निरहरत् क्षितिभारमीश ॥ २ ॥

भूभारराजपृतना यदुभिनिरस्य गुप्ते स्वबाहुभिरचिन्तयदप्रमेय ।

मन्येऽवनेर्ननु गतोऽप्यगत हि भार यद् यादव कुलमहो अविपक्षमास्ते ॥ ३ ॥

नैवायत परिमयोऽस्य भवेत् कथञ्चिन्मत्स्यभयस्य विभवोऽनहनस्य नित्यम् ।

अन्तःकलिं यदुकुलस्य विधाय वेणुस्तम्बस्य बद्धिमिव शान्तिमुपैमि धाम ॥ ४ ॥

एवं व्यवसितो राजन् सत्यसङ्कर इक्ष्वर । शान्त्याजेन विप्राणां सङ्गहे स्वकुलविभु ॥ ५ ॥

तमूर्त्यां लोकलावण्यनिर्मुक्त्या लोचनं नृणाम् । गीभिस्तां स्मरतां चित्तपदैस्तानीधतां क्रिया ॥ ६ ॥

आच्छिद्य कीर्तिं मुक्तो वा यितत्यह्यञ्जलां नु कौ । तमोऽनया तरिष्यन्तीत्यगात् स्वपदमीश्वर ७

राजोवाच

ब्रह्मण्यानां वदान्यानां नित्यं वृद्धोपशेविनाम् । विप्रशापं कथमभूद् वृष्णीनां कृष्णचेतसाम् ॥ ८ ॥

यन्निमित्तः स वै शायो यादवो द्विजसत्तम । कथमेकात्मना भेद एतत् सर्वं वदस्व मे ॥ ९ ॥

श्रीशुक उवाच

विभ्रद् वपुः सकलमुन्दरसन्निवेशं कमाचरन् भुवि सुमङ्गलमाप्तकाम ।

आस्थाय धाम रममाण उदारकीर्तिं सहर्तुमैच्छत कुलस्थितकृत्यशेष ॥ १० ॥

कमाणि पुण्यनिवहानि सुमङ्गलानि गायज्जगत्कलिमलापहराणि कृत्वा ।

कालात्मना निवस्ता यदुदेवगोहे पिण्डारकं समगमन् मुनयो निरुद्धा ॥ ११ ॥

इत्थं परस्य निजवर्त्मरिरक्षयाऽऽत्तलीलातनोस्तदनुरूपविहम्बनानि ।
 कर्माणि कमकषणानि यदूत्तमस्य श्रूयादमुष्य मदयोरनुवृत्तिमिच्छन् ॥४९॥
 मर्त्यस्तयानुसवमेधितया मुकुदभीमकयाभक्षणक्रीर्तनचिन्तयैति ।

तद्धाम दुस्तरकृतान्तजवापवर्गे मामाद् वन क्षितिभुजोऽपि ययुर्यदर्पा ॥५०॥

इति श्रीमद्भागवते भट्टपुराणे वैष्णविक्यामष्टादशसाहस्र्यां पारनहर्यां संहितायां दशमस्कन्धे उत्तराधे
 श्रीकृष्णचरितानुवगन नाम नवतितमोऽध्याय ॥ १० ॥

इति दशमस्कन्धोत्तरार्धः समाप्तः.

हरि ॐ तत्सत्

पर इति विक्षेप्यात्मनि वा भिदा । स्यभूतसमं ज्ञातं स वै भागपतोत्तम ॥५२॥

विमुच्यन्विभवेद्वेदेष्वनुष्ठानमुरादिभिर्मृषात् ।

न चलति भगवत्पदारविन्दान्वाविमवाधमपि यः स रैण्यगम्य ॥५३॥

भगवत उरुविश्रमादृमिश्रा वानतानां तान्द्रव्या निरन्तताप ।

हृदि कथमुपधीयता पुनः स प्रभाति चन्द्र इयोदितः स्रजताप ॥५४॥

विमुञ्चति हृदयं यस्य साक्षादनिराशाभिरिताऽप्यधौपनाश ।

प्रणवरघनया भृतादृमिष्य स भवति नागवाप्रधान उत ॥५५॥

श्रीभीमशङ्गागते महापुराणे चारमहर्षी महिलायामेकशतसंख्यां द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

राजोवाच

गौरीशस्य मायिनामपि मोहिनीम् । माया दितुमिच्छामो भगवन्तोऽनुवन्तु न ॥ १ ॥

उन्मुष्मद्वचो हरिक्रियामृतम् । सगरतापनिस्तप्तो मर्त्यस्तत्तापभेषजम् ॥ २ ॥

अन्तरिक्ष उवाच

भूतात्मा महाभूतैर्महाभुज । ससर्गाद्यावचान्याय स्वमात्रात्मप्रसिद्धये ॥ ३ ॥

भूतानि प्रविष्ट पञ्चधातुभिः । एकधा दशधाऽऽत्मानं विभज्यजुषते गुणान् ॥ ४ ॥

संज्ञानात्मप्रचोतिते प्रभु । मन्यमान इदं संष्टमात्मानमिह सज्जते ॥ ५ ॥

मे कुर्वन्सन्निमित्तानि देहभूत । तत्तत्प्रमफलं गृह्णन् भ्रमतीह सुखेतरम् ॥ ६ ॥

गच्छन् बहुभद्रवशां पुमान् । जाभूतसप्तधात् सर्गप्रलयावस्तुतेऽवशः ॥ ७ ॥

गते व्यक्तं द्रव्यगुणात्मकम् । अनादिनिधनं कालो ह्यव्यक्तायापवर्धति ॥ ८ ॥

वृष्टिर्भविष्यत्युल्लङ्घना भुवि । तत्कालोपचितोष्णाकोलोष्णालोऽनुप्रतिपिब्यति ॥ ९ ॥

सङ्कषणमुखानल । दहनूर्ध्वशिखो विष्वग् वधते वायुनेरित ॥ १० ॥

जो वर्पति स शतं समा । धाराभिहस्तिहस्ताभिलीयते सलिले विराट् ॥ ११ ॥

ज्यै वैराजं पुरुषो नृप । अव्यक्तं विशते सूक्ष्मं निरिधनं इवानल ॥ १२ ॥

ज्ज्वालते सलिलं वायु कल्पते । सलिलं तद्भूतरसं ज्योतिष्टयोपकल्पते ॥ १३ ॥

वायौ ज्योतिः प्रलीयते । हृतस्पर्शाऽवकाशेन वायुनभसि लीयते ॥ १४ ॥

नभ आत्मनि लीयते । इन्द्रियाणि मनो बुद्धिः सह वैकारिकैर्नृप ।

प्रविशन्ति ह्यहङ्कारं स्वगुणैरहमात्मनि ॥ १५ ॥

सर्गस्वित्यन्तकारिणी । निवर्णा वर्णितास्माभिः किं भूय श्रोतुमिच्छसि ॥ १६ ॥

ये वै भगवता प्रोक्ता उपाया ह्यात्मलब्धये । अञ्ज पुतामधिदुपा विद्धि भागवतान्दितान् ॥३५॥
यानास्याय तरो राजन् न प्रमाथेत कर्हिचित् । धावन्निमील्य बानेत्रे न स्वखलेन पतेदिह ॥३५॥

कायेन वाचा मन्सेन्द्रियैर्वा मुदयाऽऽत्मना वानुसृतस्वभावात् ।
करोति यद् यत् सख परस्मै नारायणायेति समर्पयेत्तत् ॥३६॥
भय द्वितीयाभिनिवेशत स्यादीशादपेतस्य विपर्ययोऽस्मृति ।
तन्माययातो बुध आमजेत्त भक्त्यैक्येश गुरुदेवतात्मा ॥३७॥
अनिग्रमानोऽप्यवभाति हि द्वयो ध्यातुर्धिया स्वप्नमनोरथौ यथा ।
तत् कमसङ्कल्पविकल्पक मनो बुधो निरुध्यादभय तत स्यात् ॥३८॥
शृण्वन् सुभद्राणि रयाङ्गपाणेर्जन्मानि कर्माणि च यानि लोके ।
गीतानि नामानि तदयकानि गायन् विलज्जो विचरेदसङ्ग ॥३९॥
एवत्रन स्वप्रियनामकीर्त्या जातानुरागो द्रुतचित्त उच्चै ।
हस्त्यथो रादिति रौति गायत्युन्मादवन्त्यति लोकबाह्य ॥४०॥
नव वायुमग्नि सलिल महीं च ज्योतींषि सत्त्वानि दिशो द्रुमादीन् ।
सरित्समुद्राश्च हरे शरीर यत्किञ्च भूत प्रणमेदनन्य ॥४१॥
भक्ति परेशानुभवो निरस्तिरन्यत्र चैष श्रिक एककाल ।
प्रपद्यमानस्य यथाभूत स्युस्तुष्टि पुष्टि धुदपायोऽनुधावम् ॥४२॥
इत्यभ्युताडग्नि भजतोऽनुवृत्त्या भक्तिर्विरक्तिर्भगवत्प्ररोष ।
भवन्ति वै भागवतस्य राजस्तत परा शान्तिमुपैति साक्षात् ॥४३॥

राजोवाच

अथ भागवत ब्रूत यदमो यादृशो नृणाम् । यथा चरति यद् नृते यैर्लिङ्गैर्भगवत्प्रिय ॥४४॥

हरिरुवाच

सर्वभूतेषु य पश्येद् भगवन्भावमात्मन । भूतानि भगवत्यात्मन्येव भागवतोत्तम ॥४५॥
ईश्वरे तदधीनेषु याल्लिङ्गेषु दिपत्सु च । प्रममैत्रीहृदोपेक्षा य करोति स मध्यम ॥४६॥
अचायामेव हरये पूजा य भद्रयेदत । न तद्भक्तेषु चान्येषु स भक्त प्राकृत स्मृत ॥४७॥
गृहीत्वापीन्द्रियैरर्णान् यो न हृष्टि न हृष्यति । विष्णोर्मायाभिद पश्यन् स वै भागवतोत्तम ॥४८॥

देहन्द्रियप्राप्तमनोधिया यो जन्माप्ययक्षुद्रयतर्पयन्त्यै ।

स सारधर्मैरविमुक्षमान स्मृत्या हरेर्भागवतप्रधान ॥४९॥

न कामकर्मबीजाना यस्य चेतसि स भव । वासुदेवैकनित्य स वै भागवतोत्तम ॥५०॥
न यस्य जन्मकर्मभ्या न वणाभ्रमजातिभि । सज्जतेऽस्मिन्नहमावो देहे वै स हरे प्रिय ॥५१॥

न यस्य स्वः पर इति वित्तेष्वात्मनि वा भिदा । सर्वभूतसमं ज्ञान्तं स वै भागवतोत्तम ॥५२॥

निभुवनविभवहेतवेऽप्यकुण्ठस्मृतिरजितात्ममुरादिभिर्विमृश्यात् ।

न चलति भगवत्पदारविन्दाह्वनिमिषार्धमपि यः स वैष्णवाग्र्य ॥५३॥

भगवत उरुविभ्रमाङ्गमिशालानलमणिचन्द्रिकया निरस्ततापे ।

हृदि कथमुपसीदता पुनः स प्रभवति चन्द्र इवोदितोऽर्नताप ॥५४॥

विसृजति हृदयं न यस्य साक्षाद्वरिरदशाभिहितोऽप्यघौषनाश ।

प्रणयरशनया धृताङ्गप्रपन्नः स भवति भागवतप्रधान उच्च ॥५५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्या संहितायामेकादशस्कन्धे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

राजोवाच

परस्य विष्णोरीशस्य मायिनामपि मोहिनीम् । माया रेदितुमिच्छामो भगवन्तो ब्रुवन्तु न ॥ १ ॥

नातृष्ये जुषन् सुष्मद्वचो हरिकथामृतम् । सगरतापनिस्तप्तो मर्त्यस्तत्तापभेषजम् ॥ २ ॥

अन्तरिक्ष उवाच

एभिर्भूतानि भूतात्मा महाभूतैर्महाभुज । ससर्जाच्चावचान्याद्यः स्वमात्रात्मप्रसिद्धये ॥ ३ ॥

एव सृष्टानि भूतानि प्रविष्टं पञ्चधातुभिः । एकधा दशधाऽऽत्मानं विभज्यजुषते गुणान् ॥ ४ ॥

सृष्टेर्गुणान्संभुजान् आत्मप्रयोजितैः प्रभुः । मन्यमान इदं सृष्टमात्मानमिह सज्जते ॥ ५ ॥

इनाणि कर्मभिः कुर्वन्सनिमित्तानि देहभृत् । तत्तत्कर्मफलं गृह्णन् भ्रमतीह सुषेतरम् ॥ ६ ॥

इत्येकमगतीर्यच्छन् गृह्णन् ब्रह्मवद्ब्रह्म पुमान् । आभूतसंप्रवात् सर्गप्रलयावश्रुतेऽवद्य ॥ ७ ॥

घातयन् व्यसले व्यक्तं द्रव्यगुणात्मकम् । अनादिनिघनं कालो ह्यव्यक्तायापवर्षति ॥ ८ ॥

शतवशा लानावृष्टिर्भविष्यत्युत्पन्ना सुवि । तत्कालोपचितोष्णाको लोकास्त्रीन् प्रतपिष्यति ॥ ९ ॥

पाण्डुत्वं मारुत्यं सङ्कर्षणमुखानलं । दहन् ब्रह्मलोको विष्वक् वधते वायुनेरित ॥ १० ॥

सर्वर्तको मेघगणो वर्षति स शतं समा । धाराभिर्हस्तिहस्ताभिलीयते सलिले विराट् ॥ ११ ॥

ततो विराजमुत्सृज्य वैराजं पुरुषो नृप । अव्यक्तं विशते सूक्ष्मं निरिन्धनं इवानलं ॥ १२ ॥

वायुना हृतगन्धा भूः सलिलज्वाय कल्पते । सलिलं तद्भूतरसं ज्योतिष्ठायोपकल्पते ॥ १३ ॥

इत्येव तु तमसा वायौ ज्योतिः प्रलीयते । हृतस्पर्शाऽवकाशेन वायुनभसि लीयते ॥ १४ ॥

इत्यात्मना हृतगुणं नभ आत्मनि लीयते । इन्द्रियाणि मनो बुद्धिः सह वैकारिवै नृप ।

प्रविशन्ति ह्यहङ्कारं स्वगुणैरहमात्मनि ॥ १५ ॥

एषा माया भगवतः सर्गस्थित्यन्तकारिणी । त्रिवर्णा वर्णितास्मामि किं भूय श्रोतुमिच्छसि ॥ १६ ॥

राजोवाच

यथैतामैश्वरीं मायां दुस्तरामकृतात्मभिः । तरन्त्यस्य स्थूलधिनो महर्षे इदमुच्यताम् ॥१७॥

प्रयुद्ध उवाच

कमाण्यारभमाणानां तु पश्यै मुखाय च । पश्येत् पाकविषयासं मिथुनीचारिणा नृणाम् ॥१८॥
 नित्यातिदेन वित्तेन दुलभेनात्ममृत्युना । गृहपत्यासप्तपुत्रिणा प्रीतिं साधितैश्च ॥१९॥
 एव लोके परं विद्यान्तरं कमनिर्मितम् । सतुल्यातिशयं वसं तथा मण्डलवर्तिनाम् ॥२०॥
 तस्माद् गुरुं प्रपद्येति शिशुः श्रेय उच्यते । शास्त्रे परे च निष्णातं ब्रह्मण्युपशमाभयम् ॥२१॥
 तत्र भागवतान्धमानं शिष्यं गुर्वीक्ष्य दैवतम् । अमाययानुवृत्त्या यैस्तुष्येदात्माऽऽत्मदो हरिः ॥२२॥
 सर्वतो मनसोऽसङ्गमादौ सन्न च साधुषु । दया मैत्री प्रभयं च भूतेष्वपि यथोचितम् ॥२३॥
 शौचं तपस्वितिक्षा च मौनं स्वायमाजयम् । ब्रह्मचर्यमहिंसा च समत्वं द्वादशश्रयो ॥२४॥
 सर्वत्रात्मेश्वरान्वीक्षा कैवल्यमनिकेतताम् । विविक्तचरित्रवर्णं सत्तपो येन तेनचित् ॥२५॥
 श्रद्धा भागवते शास्त्रेऽग्निं दामयत्र चापि हि । मनोवाक्कर्मदण्डं च सत्यं शमदमायपि ॥२६॥
 श्रवणं कीर्तनं शानं हरेरद्भुतकर्मणः । जन्मकर्मगुणानां च तदर्थेऽखिलचेष्टितम् ॥२७॥
 इष्टं दत्तं तपो जप्तं वृत्तं यथात्मनः प्रियम् । दारान् सुतान् गृहान् प्राणान् यत् परस्मै निवेदनम् ॥२८॥
 एव कृष्णार्त्तमायेषु मनुष्येषु च सीहृदम् । परिचर्यां चोभयत्र महत्तु नृप साधुषु ॥२९॥
 परस्परानुकम्पनं पावनं भगवद्यथ । मिथो रतिमियस्तुष्टिर्निवृत्तिमिष आत्मनः ॥३०॥
 स्मरन्तं स्मारयन्तश्च मिथोऽपौषहरि हरिम् । भक्त्या सज्जनया भक्त्या विभ्रत्युत्पुलकां तनुम् ॥३१॥

कचिद् रुदन्यच्युतचित्ता कचिद्भसन्ति न दितं वदत्यलौकिका ।

नृत्यन्ति गायन्त्यनुशील्यन्त्यजं भवन्ति तूष्णीं परमेत्य निर्वृताः ॥३२॥

इति भागवतान्धमानं शिक्षन् भक्त्या तदुत्थया । नारायणपरो मायामञ्जुस्तरति दुस्तराम् ॥३३॥

राजोवाच

नारायणाभिधानस्य ब्रह्मणः परमात्मनः । निष्ठामर्ह्यं नो वक्तुं यूयं हि ब्रह्मविक्तामा ॥३४॥

पिप्पलायन उवाच

स्वितुद्भवप्रलयहेतुरहेतुरस्य यत् स्वप्नजागरसुषुप्तिषु सद् बहिश्च ।
 देहद्रियासुहृदयानि चरन्ति येन सञ्जीवितानि तदवेहि परं नरेन्द्र ॥३५॥
 नैतन्मनो विशति बाहुतं चतुरात्माप्राणेन्द्रियाणि च यथानलमचिप स्वा ।
 शब्दोऽपि बोधकनिषेधतयाऽऽत्ममूलमर्थोक्तमाह यद्वेत् न निषेधसिद्धिः ॥३६॥
 सत्त्वं रजस्तम इति त्रिविधं त्रिदेवमादौ सूत्रं महानहमिति प्रचदन्ति जीवम् ।
 शान्तिमायफलरूपतयोरुदयं ब्रह्मैव भाति सत्सत्त्वं तयो परं यत् ॥३७॥

नात्मा जज्ञानं न मरिष्यति नैषतेऽसौ न क्षीयते ध्वनविद् व्यभिचारिणा हि ।
सर्वत्र शब्दरसगन्धस्पर्शमात्रं प्राणो यथेन्द्रियबलेन विकल्पितं सत् ॥३८॥
अण्डेषु पेशिषु तद्व्यविनिश्चितेषु प्राणो हि जीवमुपधावति तत्र तत्र ।
तत्रैव यदिन्द्रियगणेषु हि च प्रभुते कूटस्थ आश्रयमृते तदनुस्मृतिर्न ॥३९॥
यह्नन्जनाभचरणैषणयोऽभक्त्या चेतोमलानि विधमेद् गुणकर्मजानि ।
तस्मिन् विशुद्ध उपलभ्यत आत्मतत्त्वं साक्षाद् ययामलदयो सवितृप्रकाश ॥४०॥

राजोवाच

कर्मयोगं यद्वत् न पुरुषो येन संस्कृतं । विधूयेद्वाशु कर्माणि नैष्कर्म्यं विन्दते परम् ॥४१॥
एवं प्रश्नमृषीन् पूर्वमपृच्छ भितुरन्तिके । नानुवन् ब्रह्मण पुत्रास्तान् कारणमुच्यताम् ॥४२॥

आविर्होत्र उवाच

कमारमैविकमेति वेदवादो न लौकिकः । वेदस्य चेश्वरात्मत्वाच्च नृमुपान्तिं सूरय ॥४३॥
परोक्षवादो वेदोऽयं बालानामनुशासनम् । कर्ममोक्षाय कर्माणि विधत्ते ह्यगद यथा ॥४४॥
नाचरेद् यस्तु वेदोक्तं स्वयमशोऽजितेन्द्रियः । विरमणा ह्यधर्मेण मृत्योर्मृत्युमुपैति स ॥४५॥
वेदोक्तमेव कुवाणो नि सङ्गोऽपितमीश्वरे । नैष्कर्म्यालभते सिद्धिं रोचनार्थाफलश्रुति ॥४६॥
य आशु हृदयग्रन्थिं निर्जिहीर्षुं परात्मनः । विधिर्नोपचरेद् देव तत्रोत्तेन च केशवम् ॥४७॥
उच्यमानुग्रह आचार्यात् तेन सदर्थितागमः । महापुरुषमभ्यर्च्य नृमूर्त्याभिमतयाऽऽत्मनः ॥४८॥
शुचि सम्मुखमासीनः प्राणसयमनादिभिः । पिण्डविशोध्य सन्यासकृतरक्षोऽर्चयेद्भरिम् ॥४९॥
अचादौ हृदये चापि यथालम्बोपचारकैः । द्रव्यक्षित्यात्मलिङ्गानि निष्पाद्य प्रोक्ष्य चासनम् ॥
पाद्यादीनुपकल्प्याय सन्निधाप्य समाहितः । हृदादिभिः कृतयासो मूलमन्त्रेण चार्चयेत् ॥५१॥
साङ्गोपाङ्गा संपादंता ता ता मूर्तिं स्वमन्त्रतः । पाद्यार्प्याचमनीयायै ज्ञानवासोविभूषणैः ॥५२॥
गन्धमाल्याक्षतस्तग्भिर्घृपदीपोपहारैः । साङ्गसम्पूज्य विधिवत् स्तवैः स्तुत्वा नमोद्भरिम् ॥५३॥
आत्मानं तन्मयं ध्यायन् मूर्तिं सम्पूजयेद्भरे । शेषामाधाय शिरसि स्वघाम्नुद्रास्य संकृतम् ॥५४॥
एवमग्न्यर्कतोयादावतियौ हृदये च यः । यजतीश्वरमात्मानमचिरानुमुच्यते हि स ॥५५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्या संहितायामेकादशस्कन्धे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

राजोवाच

यानि यानीह कर्माणि भूयः । चक्रे करोति कर्ता वा हरिस्तानि भुवन्तु न ॥ १ ॥

मा० मू०

द्रुमिल उवाच

यो वा अनन्तस्य गुणाननन्ताननुक्रमिष्यन् स तु बालबुद्धिः ।
 रजासि भूमेगणयेत् कथञ्चित् कालेन नैवाखिलशक्तिघातः ॥ २ ॥
 भूतैर्यदा पञ्चभिरात्मसृष्टे पुर विराज विरचय्य तस्मिन् ।
 स्वाशेन विष्ट पुरुषाभिधानमवाप नारायण आदिदेव ॥ ३ ॥
 यत्काय एव भुवनत्रयसनिवेशो यस्येन्द्रियैस्तनुभूतामुभयेन्द्रियाणि ।
 शान स्वत श्वसनतो बलमोज इहा सत्त्वादिभि स्तितिलयोद्भव आदिकर्ता ॥ ४ ॥
 आदावभूच्छतधृती रजसास्य सर्वे विष्णु स्थितौ ऋतुपतिर्दिग्धर्मसेतुः ।
 रुद्रोऽप्यमाय तमसा पुरुष स आद्य इत्युद्भवस्तितिलया सतत प्रजासु ॥ ५ ॥
 धर्मस्य दधदुहितयजनिष्ट मूर्त्यो नारायणो नर श्रुतिप्रवर प्रशान्तः ।
 नैष्कर्म्यलक्षणमुवाच चचार कर्म योऽद्यापि चास्त श्रुतिवर्त्यनिवेदिताद्दमि ॥ ६ ॥
 इन्द्रो विशङ्क्य मम घाम जिघृक्षतीति काम न्ययुङ्क्त सगण स बर्हस्पत्यस्यम् ।
 गत्वाप्सरोगणवसन्तमुमन्दवाते ऋषीप्रक्षणेपुभिरविध्यदतमहिम् ॥ ७ ॥
 विशाय शकृत्तमक्रममादिदेव प्राह प्रहस्य गतविसय एजमानान् ।
 मा भैष्ट भो मदन माहृत देवबन्धो गृह्णीत नो बलिमनूयमिमं कुरुधम् ॥ ८ ॥
 इत्य न्रुत्यभयदे नरदेव देवा समीडनघ्नशिरस सपृण तमूचुः ।
 नैतद् विभो त्वयि परेऽविकृते विचित्र रारामधीरनिकरानतपादपद्मे ॥ ९ ॥
 त्वा सेवता सुरकृता बहवोऽन्तराया स्वौको विलङ्घ्य परम ब्रजता पद ते ।
 नान्यस्य घर्हिपि बलीन् ददत स्वभागान् घत्ते पद त्वमविता यदि विप्रमूर्ति ॥ १० ॥
 क्षुत्तृट्त्रिकालगुणमास्तजैह्वयशैस्न्यानस्नानपारजलधोनतितीर्य केचित् ।
 प्रोषस्य यान्ति विफलस्य वश पदे गोमज्जन्ति दुश्चरतपश्च बृयोत्सृजन्ति ॥ ११ ॥
 इति प्रण्यता तेषां स्त्रियोऽत्यन्तदशना । दर्शयामास गुश्रूपा स्वर्चिता कुवतीविभु ॥ १२ ॥
 ते देवानुचरा दृष्ट्वा स्त्रिय श्रीरिव रुपिणी । गन्धेन मुमुहुस्तासां रूपौदार्यहतभ्रिय ॥ १३ ॥
 तानाह देवदेवेश प्रणतान् प्रहसन्निव । आशमेकतमा बृद्ध्य सर्वार्णो स्वगभूषणाम् ॥ १४ ॥
 ओमित्वादेशमादाय नत्वा त सुरवादिन । उर्वशीमप्सर भेष्टा पुरस्कृत्य दिव ययुः ॥ १५ ॥
 इन्द्रायानम्य सदसि शृण्वता त्रिदिवौकसाम् । ऊचुर्नारायणबल शकृत्तात्रास विस्मित ॥ १६ ॥
 हसस्वरूप्यवददभ्युत आत्मयोग दत्त कुमार श्रुतमो मगवान् पिता न ।
 विष्णु शिवाय जगता कलयावतीणस्तेनाहृता मधुमिदा भुतयो ह्यास्ये ॥ १७ ॥

पुतोऽप्ययमनुरिलीपयश्च मात्स्ये शीटे हतो दितिज उद्धरतामगा ॥ १५ ॥
 क्रौंने धृतोऽद्रिरमृतोन्नयन स्वपृष्ठे प्राहात् प्रपन्नमिभराजमपुत्रदाता ॥ १६ ॥
 सस्तुन्वतोऽन्धितितान्द्रमणानृषीश्च शक्र च वृत्रवधतक्षामपि प्रापयत् ॥
 देवन्त्रियोऽमुरादे विहिता अनाया जज्ञेऽसुरेन्द्रमभयाम यतो गतिः ॥ १७ ॥
 देवानुरे मुधि च दैत्यपतोन् मुरार्ये इत्वान्तरेषु भुवनामवपात् ॥ १८ ॥
 भूत्वाय वामन इमामहरद् बले इमा यान्नाच्छलेन सागरादपिना मुनेः ॥ १९ ॥
 नि धत्रियामकृत गा च त्रि सतकृत्वो रामस्तु दैत्यगुलाप्यभामवर्ध ॥
 सोऽन्वि बगन्ध दशवक्त्रमहन् सलङ्क सीतापतिर्न रति ॥ २० ॥
 भूमेर्भरावतरणाय यदुष्वजन्मा जात करिष्यति भूरीय ॥ २१ ॥
 वादैविमोहयति यज्ञकृतोऽतदहान् शूदान् कलो क्षितिभूजो ॥ २२ ॥
 एवविधानि कमाणि जमानि च जगत्यत । भूरीणि भूरियथा ॥ २३ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्स्या सहितायामष्टाव ॥ २४ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

राजोवाच

लोके व्यववामिषमद्यतेवा नित्यास्तु जन्तो न हि तत्र चोदना ।
 व्यवस्थितिस्तेषु विवाहयज्ञमुराग्रदैरासु निश्चिचिरा ॥११॥
 धनं च धर्मकफलं यतो वै शानं सविज्ञानमनुप्रशान्ति ।
 गृहेषु युञ्जन्ति कलेवरस्य मृत्युं न पश्यन्ति दुःस्त्ववीयम् ॥१२॥
 यद् प्राणमधो विहितं मुरायास्तथा पशोरालभनं न हिंसा ।

एव व्यवय प्रजया न रत्या इमं विष्णुं न विदुः स्वधर्मम् ॥१३॥

ये त्वनेवविदोऽद्यतं स्तब्धा सदभिमानिनः । पशून् द्रुहन्ति विलम्बा प्रेत्य खादन्ति ते च तान् ॥
 द्विपन्तः परकायेषु स्वात्मानं हरिमीश्वरम् । मृतकेषां नुबधेऽस्मिन् बद्धस्नेहा पतन्त्यथ ॥१५॥
 ये कैवल्यमसंप्राप्ता ये चातीताश्च मूढताम् । त्रैवर्गिका ह्यष्टाणिका आत्मानं पातयन्ति ते ॥१६॥
 एत आत्मह्नोऽद्यान्ता अशाने शानमानिनः । छीदन्त्यकृतकृत्या वै बालध्वस्तमनोरथा ॥१७॥
 हित्वात्यायासरचिता गृहापत्यमुद्धच्छ्रियः । तमो विशन्त्यनिच्छन्तो वासुदेवपराङ्मुखा ॥१८॥

राजोवाच

कस्मिन्कालेऽसंभगवान् किं वणं कीदृशो नृभिः । नाम्ना वा केन विधिना पूज्यते तदिदोऽन्यताम् ॥१९॥

करभाजन उवाच

कृतं त्रेता द्वापरं च कलिरित्येषु केशव । नानावणाभिधाकारो नानैव विधिनेज्यते ॥२०॥
 कृते शुद्धश्चतुर्बाहुर्जटिलो वल्कलाम्बरः । कृष्णाजिनोपवीताक्षान् विभ्रद्दण्डकमण्डलः ॥२१॥
 मनुष्यास्तु तदाशांता निर्वेरा मुहूद समा । यजन्ति तपसा देवं शमेन च दमेन च ॥२२॥
 ह्यसं सुपर्णो वैकुण्ठो धर्मो योगेश्वरोऽमलः । ईश्वरं पुरुषोऽव्ययं परमात्मेति गीयते ॥२३॥
 त्रेतायां रक्तवर्णोऽशौ चतुर्बाहुस्त्रिमेललः । हिरण्यकेशश्च स्यात्मा सुवस्त्रुवायुपलक्षणः ॥२४॥
 तं तदा मनुजा देवं सर्वदेवमयं हरिम् । यजन्ति विद्यया त्रय्या धर्मिणा ब्रह्मवादिनः ॥२५॥
 विष्णुयज्ञं पृथिव्यं सर्वदेवं उरुक्रमम् । वृषाकपिजयन्तश्च उरुगायं इतीयते ॥२६॥
 द्वापरे भगवान्छ्याम पीतवासा निजायुधः । श्रीवत्सादिभिरङ्गैश्च लक्षणेभ्यः लक्षितः ॥२७॥
 तं तदा पुरुषं मर्त्या महाराजोपलक्षणम् । यजन्ति वेदतन्त्राभ्यां परं जिज्ञासवो नृप ॥२८॥
 नमस्ते वासुदेवाय नमः सङ्कर्षणाय च । प्रद्युम्नायानिरुद्धाय तुभ्यं भगवते नमः ॥२९॥
 नारायणाय श्रृणुये पुरुषाय महात्मने । विश्वेश्वराय विश्वाय सर्वभूतात्मने नमः ॥३०॥
 इति द्वापर उर्वारं स्तुवन्ति जगदीश्वरम् । नानातन्त्रविधानेन कलावपि यथा शृणु ॥३१॥
 कृष्णवर्णं विष्णुकृष्णं सान्नोपाङ्गास्त्रपाषडम् । यशोऽस्तीतनमायैर्यजन्ति हि मुनेषः ॥३२॥

ज्येयः सदा परिभक्तमभीष्टदोहं तीर्थास्पदं शिष्यविरिञ्चिनुत शरण्यम् ।

भृत्यातिहं प्रणतपालं भवान्निषोत वन्दे महापुरुषं ते चरणारविन्दम् ॥ ३३ ॥

अथ पष्ठोऽध्यायः

श्रीगुरु उवाच

अथ ब्रह्माऽऽत्मजैर्देवैः प्रजेशैरावृतोऽन्यथात् । भवश्च भूतमव्येशो ययौ भूतगणैर्वृत ॥ १ ॥
इन्द्रो महद्भिर्भगवानादिस्था वसवोऽश्विनौ । ऋभवोऽक्षिरसो रुद्रा विश्वे साध्याश्च देवता ॥ २ ॥
गन्धर्वाः सरसो नागा सिद्धचारणगुह्यका । ऋषयः पितरश्चैव सविद्याधरकिंनरा ॥ ३ ॥
द्वारकामुपसंजग्मुः सर्वे कृष्णदिदृक्षुः । वपुषा येन भगवान् नरलोकमनोरम ॥

यशो वितेने लोकेषु सर्वलोकमलापहम् ॥ ४ ॥

तस्या विभ्राजमानाया समृद्धाया महर्द्धिभिः । व्यचक्षताचितृताद्या कृष्णमद्भुतदशनम् ॥ ५ ॥
स्वगायानोपगैमाल्यैश्छादयन्तो यदूत्तमम् । गीर्भिश्चित्रपदार्थामिस्तुष्टुयुजंगदीश्वरम् ॥ ६ ॥

देवा ऊचुः

नता स्म ते नाथ पदारविन्द बुद्धीन्द्रियप्राणमनोवचोभिः ।
यच्चिन्त्यतेऽन्तर्हृदि भावयुक्तैर्मनुमुभिः कर्ममयोरुपाधात् ॥ ७ ॥
त्वमायया त्रिगुण्याऽऽत्मनि दुर्विभाव्य व्यक्तसृजस्यवशि लुम्पसि तद्गुणस्य ।
नैतैर्भवानजित कर्मभिरुप्यते वै यत् स्वे मुखेऽव्यवहितेऽभिरतोऽनवद्य ॥ ८ ॥
गुदिनृणां न तु तथेक्ष्य दुराशयानां विद्याभुताध्ययनदानतप क्रियाभिः ।
सत्त्वात्मनामृपभ ते यशसि प्रवृद्धसच्छ्रद्धया श्रवणसम्भृतया यया स्यात् ॥ ९ ॥
स्यान्नस्तबाह्मिरशुभाशयधूमकेतु क्षेमाय यो मुनिभिराद्रद्दोक्षमान ।
य सात्वते समविभूतय आत्मवर्ज्यव्यूहेऽन्विते सवनयः स्वरतिप्रमाय ॥ १० ॥
यश्चित्यते प्रयत्तपाणिभिरध्वराग्नौ द्रव्या निरुक्तविधिनेन हविर्गृहीत्वा ।
अध्यात्मयोग उत योगिभिरात्ममाया जिज्ञासुभिः परमभागवते परीष्ट ॥ ११ ॥
पयुष्टया तव विभो वनमाख्येय सस्यधिनी भगवती प्रणिपतिवच्छ्री ।
य सुप्रणीतमधुयार्हणमाददन्नो भूयात् सदाह्मिरशुभाशयधूमकेतु ॥ १२ ॥
केतुस्त्रिविक्रमयुतस्त्रिपतस्तताको यस्ते भयाभयकरोऽसुरदेवचम्बो ।
स्वगाय साधुषु खलेष्वितराय भूमन् पाद पुनातु भगवन् भजतामव न ॥ १३ ॥
नस्योत्तगाव इव यस्य वशे भवन्ति ब्रह्मादयस्तनुभृतो मिथुरर्ष्यमाना ।
कालस्य ते प्रकृतिपूरुषयो परस्य न नस्तनोतु चरण पुरुषोत्तमस्य ॥ १४ ॥
अस्यासि हेतुरुदयस्थितिसयमानामव्यक्तजीवमहतामपि कालमाहुः ।
सोऽस्य निषाभिरखिलापचये प्रवृत्त कालो गभीरस्य उत्तमपूरुषस्त्वम् ॥ १५ ॥

त्वत्त पुमान् समधिगम्य यथा स्ववीर्यं धत्ते महान्तमिव गर्भममोघवीर्यं ।
 सोऽयं तयानुगत आत्मन आण्डकोशं हैम ससर्जं बहिरावरणैरुपेतम् ॥ १६ ॥
 तत्तत्स्युपश्च जगतश्च भवानधीशो यन्माययोत्पद्युगविक्रिययोपनीतान् ।
 अर्षाञ्जुषन्नपि हृषीकपते न लिप्तो येऽन्ये स्वतः परिहृतादपि विम्यति स्म ॥ १७ ॥
 स्मायावलोक्य लब्धवर्धितभावहारिभ्रूमण्डलप्रहितसौरतमं प्रशौण्टे ।
 पत्न्यस्तु पोदशसदृशमनञ्जयाणैर्यस्येन्द्रिय विमघितुं करणैर्न विभ्य ॥ १८ ॥
 विभ्यस्तवामृतकपोदवहास्त्रिलोक्या पादावनेजसरितः शमलानि हन्तुम् ।
 आनुश्रव श्रुतिभिरङ्गमिजमङ्गसङ्गैस्तीर्थद्वयं शुचिषदस्त उपस्पृशन्ति ॥ १९ ॥

वादरायणिरुवाच

इत्यभिपूय विबुधैः शेष शतधृतिहरिम् । अभ्यभाषत गोविन्दं प्रणम्यान्मरमाश्रित ॥ २० ॥

ब्रह्मोवाच

भूमेर्भारवताराय पुरा विशापितं प्रभो । त्वमस्माभिरशेषात्मस्तत्तयैवोपपादितम् ॥ २१ ॥
 धर्मश्च स्थापितः सत्सु सत्यसंधेषु वै त्वया । कीर्तिश्च दिनु विक्षिप्ता सर्वलोकमलापहा ॥ २२ ॥
 अवतीर्य यदोर्वेशे विभ्रद् रूपमनुत्तमम् । कर्माण्युद्गमवृत्तानि हिताय जगतोऽङ्कया ॥ २३ ॥
 यानि ते चरितानीश मनुष्या साधवः कलौ । शृण्वन्तः कीर्तयन्तश्च तरिष्यन्त्यञ्जसा तम ॥ २४ ॥
 यदुवशेऽवतीर्णस्य भवतः पुरुषोत्तम । शरच्छतं वृत्तीयाय पञ्चविंशधिकं प्रभो ॥ २५ ॥
 नाधुना तेऽखिलापार देवकार्यावशेषितम् । कुलं च विप्रशपेन नष्टप्रायमभूदितम् ॥ २६ ॥
 ततः स्वधाम परमं विद्यास्व यदि मयसे । सलोकाँल्लोकपालान् न पाहि वैकुण्ठकिङ्करान् ॥ २७ ॥

श्रीभगवानुवाच

अवधारितमेतमे यदात्यं विबुधेश्वर । कृतं वः कार्यमखिलं भूमेर्भारोऽवतारित ॥ २८ ॥
 तदिदं यादवकुलं वीर्यशौर्यश्रियोद्धतम् । लोकजिषुक्षद् बद्धं मे वेल्लयेव महार्णवं ॥ २९ ॥
 यद्यसद्वत्य दत्तानां यदूना विपुलं कुलम् । गन्तास्म्यनेन लोकोऽयमुद्वेलेन विनङ्क्ष्यति ॥ ३० ॥
 इदानीं नाद्य आरब्धं कुलस्य द्विजशापतः । यास्यामि भवनं ब्रह्मक्षेतदन्ते तवानध ॥ ३१ ॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्तो लोकनाथेन स्वयम्भूः प्रणिपत्य तम् । सह देवगणैर्देवं स्वधामं समपद्यत ॥ ३२ ॥
 अयं तस्या महोत्पातान् द्वाारवत्या समुत्थितान् । विलोक्य भगवानाह यदुवृद्धान् समागतान् ॥ ३३ ॥

श्रीभगवानुवाच

एते वै मुमहोत्पाता व्युत्तिष्ठन्तीह सर्वतः । शापश्च न कुलस्यासीद् ब्राह्मणेभ्यो दुरत्यय ॥ ३४ ॥
 न वक्ष्यमिहास्माभिर्जिजीविषुभिरार्यकाः । प्रभासं मुमहत्पुण्यं यास्यामोऽधैव माचिरम् ॥ ३५ ॥

श्रीसेठिया उवाच यमोक्तम् ।

गीता १८ ।

यत्र स्नात्वा दक्षघापाद् गृहीतो यक्षमणोऽपटुः । विमुक्तः किलिषात् सद्यो भेजे भूयः कलोदयम् ॥१६॥
वयं च तस्मिन्नाप्युत्सर्पयित्वा पितॄन्मुरान् । भोजयित्वोशिजो विप्रान् नानागुणवतां वरा ॥१७॥
तेषु दानानि पात्रेषु श्रद्धयोपवा महान्ति वै । वृजिनानि तरिष्यामो दानैर्नाभिरिवाणवम् ॥१८॥

श्रीशुक्र उवाच

एव भगवताऽऽदिष्टा यादवा कुलनन्दन । गतुः कृतधियस्तीर्य स्यन्दनान् सम्युज्जन् ॥१९॥
तत्रिरीक्ष्योद्वोराजन् भुत्वा भगवतोदितम् । दृष्ट्वा रिष्टानि घोरानि नित्यं कृष्णमनुव्रतः ॥२०॥
विविक्त उपसङ्गम्य जगतामीश्वरेश्वरम् । प्रणम्य शिरसा पादौ प्राञ्जलिस्तमभापत ॥२१॥

उद्धय उवाच

देवदेवेश ॥ योगेश पुण्यश्रवणकीर्तन । सङ्ख्येतत् कुल नूनं लोका सत्यस्यते भवान् ।
विप्रघाप समर्थाऽपि प्रत्यहं यदीश्वर ॥२२॥
नाहं तवाङ्घ्रिकमल क्षणापमपि केशव । त्यक्तुं समुत्सहे नाय स्वधाम नय मामपि ॥२३॥
तव विनीडितं कृष्ण नृणां परममङ्गलम् । कण्ठीयूपमास्वाद्य त्यज्यन्त्यस्पृहा जन ॥२४॥
शय्यासनाटनस्थानस्नानक्रीडाशनादिषु । कथं त्वा प्रियमात्मानं वयं भक्तास्तवजेमहि ॥२५॥
त्वयोयमुक्तसङ्गमधवाशोऽलङ्कारचर्चिता । उच्छिष्टभोजिनो दासास्तव माया जयेमहि ॥२६॥
यातरक्षना य शृण्वय भ्रमणा ऊर्ध्वमयिन । ब्रह्माख्य धाम ते यान्ति शान्ता सन्यासिनोऽमला ॥२७॥
वयं त्विह महायोगिन् भ्रमन्त कमवत्तमसु । राक्षसतया तरिष्यामस्तावकैर्दुस्तरं तम ॥२८॥
स्मरन्त कीर्तयन्तस्ते कृतानि गदितानि च । गत्सु तिमितेषुणस्त्वैलि यन्तुलोकविडम्बनम् ॥२९॥

श्रीशुक्र उवाच

एव विष्णुपितो राजन् भगवान् देवकीसुत । एकांतिनं प्रिय भूयःपुद्गवं समभापत ॥३०॥
इति भीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा संहितायामेकादशस्कन्धे पञ्चोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

श्रीमगवानुराच

यदात्य मा महाभाग तच्चिक्कीषितमेव मे । ब्रह्मा भवो लोकपाला स्वर्वासमेऽभिकाङ्क्षिण ॥१॥
मया निष्पादितं ह्यत्र देवकार्यमशेषम् । यदर्थमवतीर्णोऽहमशेन ब्रह्मणार्थित ॥२॥
कुलवैद्यापनिर्दग्धनक्षुब्धतन्मन्योन्मविप्रहात् । समुद्रं सप्तमेऽहमेता पुरीं च प्रावयिष्यति ॥३॥
यर्होवाय मया त्यक्तो लङ्कोऽयं नष्टमङ्गल । भविष्यत्यचिरात् शवो कलिनानि निराकृत ॥४॥
न वस्त्य त्वयैवेह मया त्यक्ते महीतले । जनोऽधमरुचिर्भद्रं भविष्यति कलौ युगे ॥५॥
सर्वं परित्यज्य स्नेहं स्वजनबन्धुषु । मय्यावेदय मनः सम्यक् समहगुर्विचरस्व गाम् ॥६॥

यदिदं मनसा वाचा चक्षुर्भ्यो भयनादिभि । नश्यत् गृह्यमाणं च विद्धि मायामनोमयम् ॥ ७ ॥
 पुण्योऽयुक्तस्य नानार्था भ्रमः स गुणदोषभाक् । कमाक्रमविकर्मेति गुणदोषधियो भिदा ॥ ८ ॥
 तस्माद् युक्तेन्द्रियग्रामो मुक्तचित्त इदं जगत् । आत्मनीशस्य चित्तमात्मानं मन्यधीश्वरे ॥ ९ ॥
 ज्ञानविज्ञानयुक्त आत्मभूत शरीरिणाम् । आत्मानुभवतुष्टात्मा नान्तरायेर्विद्वन्मये ॥ १० ॥
 दोषबुद्धयोभयातीतो निषेधात् निवर्तते । गुणबुद्ध्या च विहितं करोति यथाभक् ॥ ११ ॥
 सर्वभूतमुद्धृष्टातो ज्ञानविज्ञाननिधय । पश्यन्मदात्मकं विश्वं न विपद्येत ये पुनः ॥ १२ ॥

श्रीशुक उवाच

इत्यादिष्टो भगवता महाभागवतो नृप । उदयं प्रणिपत्याह तत्त्वजिज्ञासुरन्युतम् ॥ १३ ॥

उदय उवाच

योगेश योगविन्वास योगात्मन् योगसम्भव । नि धेयमाय मे प्रोक्तस्त्वाग सन्यासलक्षण ॥ १४ ॥
 त्यागोऽयं नृपकरो भूयन्कामानाविषयात्मभि । मुक्ता त्वयि सत्तामत्रभक्तैरिति मे मति ॥ १५ ॥
 सोऽहं ममाहमिति मूढमतिर्विगादस्त्वन्मायया विरचितात्मनि सानुबन्धे ।
 तत्त्वज्ञसा निगदित भवता यथाह ससाधयामि भगवन्ननुशाधि भृत्यम् ॥ १६ ॥
 सत्यस्य ते स्वदृष्ट आत्मन आत्मनोऽन्य वकारमीश विनुषेध्वयि तानुचक्षे ।
 सर्वे विमोहितधियस्तव माययेमे ब्रह्मादयस्तनुभृतो बहिरयभावा ॥ १७ ॥
 तस्माद् भवन्तमनवशमनन्तपार सर्वज्ञमीश्वरमकुण्ठविकुण्ठधिष्ण्यम् ।
 निर्विण्णवीरहम् ह वृजिनाभितप्तो नारायण नरसत्त शरणं प्रपद्ये ॥ १८ ॥

श्रीभगवानुवाच

प्रायेण मनुजा लोके लोक्तत्त्वविचक्षणा । सुमुदरतिष्ठामानमात्मनैवाशुभाशयात् ॥ १९ ॥
 आत्मनो गुरुरात्मैव पुरुषस्य विशेषतः । यत्प्रत्यक्षानुमानाभ्यां धेयोऽसावनुविन्दते ॥ २० ॥
 पुरुषत्वे च मा घीरा साख्ययोगविशारदा । आविस्तरा प्रपश्यन्ति सर्वशक्त्युपवृद्धितम् ॥ २१ ॥
 एकद्वित्रिचतुष्पादो बहुपादस्तथापद । बहुय सन्ति पुर सृष्टास्तासां मे पौरुषीप्रिया ॥ २२ ॥
 अत्र मा मृगयन्त्यद्वा युक्ता हेतुभिरीश्वरम् । गृह्यमाणे गुणैर्लिङ्गैर्माह्रामनुमानतः ॥ २३ ॥
 अत्राप्युदाहरणीममितिहास पुरातनम् । अवधूतस्य सवाद यदोरमिततेजसः ॥ २४ ॥
 अवधूतं दिजं कश्चिच्चरन्तमकुतोभयम् । क्विं निरीक्ष्य तरुणं यदु पप्रच्छ धर्मवित् ॥ २५ ॥

यदुक्त्वाच

कुतो बुद्धिरियं ब्रह्मजकतु सुविशारदा । यामासाद्य भवोल्लोकविद्वाश्चरति बालवत् ॥ २६ ॥
 प्रायेण धर्मार्थकामेषु विविक्ताया च मानवा । हेतुनैव समीहन्ते आपुण्यो यद्यसं भियः ॥ २७ ॥
 त्वं तु कस्य कश्चिद्गण ॥ न कर्ता नेहृषे किञ्चिज्जडोन्मत्तपिशाचवत् ॥ २८ ॥

जनपु गगमानपु कामलोभदयामिना । नतप्यसंश्रिता मुक्तो गङ्गाग्निः स्व इव शिपः ॥२१॥
त्वद्दिनं वृत्तता ब्रह्मज्ञात्मन्यानन्दकारणम् । नृदि स्वर्गविहीनस्य भवत केवलात्मन ॥२०॥

श्रीभगवानुवाच

यदुनर्न महाभागा ब्रह्मण्येन मुमेषा । पृष्ट सभाजित प्राह प्रभवावनर्त द्विज ॥२१॥

ब्राह्मण उवाच

मतिमे गुरवो राजन् बहवो बुद्धयुगाभिता । यतो बुद्धिमुपादाय मुक्तोऽष्टामीह तान्मृणु ॥२२॥
पृथिवी वायुराकाशमागोऽग्निश्चन्द्रमा रश्मि । करोतोऽजगर शिथु पतन्त्रो मैथुनृद्गज ॥२३॥
मनुहा हरिणो मीन पिङ्गला कुररोऽर्भञ्ज । कुमारी शरशृत् सप ऊर्णनाभि मुनेशकृत् ॥२४॥
एते मे गुरवा राजश्चतुर्विंशतिराभिता । शिष्टा वृत्तिभिरेतेषामन्यद्दिग्गमिहात्मन ॥२५॥
यतो यदनुशिखामि यथा वा नाहुपात्मज । तत्तथा पुरुषव्याप्त निबोध कथयामि ते ॥२६॥
भूतैराक्रम्यमाणोऽपि धोरो देवयशानुगै । तद् विद्वान् न चलेत्मागादवशिष्ट धितेव्रतम् ॥
शश्वत्तरार्यसवह परार्थैकान्तसम्भव । साधु शिषेत भूभृत्तो न गशिष्य परात्मताम् ॥२८॥
प्राणवृत्त्यैव सतुष्य मुनिर्नैवेन्द्रियप्रियै । ज्ञान ययान नश्येत नावकीर्येत वाङ्मन ॥२९॥
विषयेष्वाविशन् योगी नानाधर्मेषु सर्वत । गुणदोषव्यपेतात्मा न विषजेत वायुघट् ॥३०॥
पायिवध्विह देहेषु प्रविष्टस्तद्गुणाधय । गुणैर्न युज्यते योगी गधैवायुरिवात्महृक् ॥३१॥
अन्तर्हितश्च स्थिरजङ्गमेषु ब्रह्मात्मभावेन समन्वयेन ।

० गन्धव्याप्यचन्द्रेदमसङ्गमात्मनो मुनिर्न भस्त्व विततस्य भावयेत् ॥३२॥

ततोऽब्रजमयैर्भावैर्मेघावैवायुनरितै । न सृष्टयत नमस्तद्रत् फालसृष्टे गुणैः पुमान् ॥३३॥
स्वच्छ प्रकृतित सिग्धा माधुर्यस्तीक्ष्णभूतणाम् । मुनि पुनात्यपा मित्रमीशोऽस्वधकीर्तनै ॥३४॥
तज्ज्वा तनसा दीप्ता दुधर्पोदरभाजन । सर्वमक्षोऽपि युक्तात्मानादत्ते मलमप्रिवत् ॥३५॥
अचिच्छत्र अचित् स्वष्ट उपास्य श्रेय इच्छताम् । मुहूर्त्ते सवत्र दातृणा दहन् प्रागुत्तराश्रमम् ॥३६॥
स्वमायया सृष्टमिदं सदसलक्षण विभु । प्रविष्ट इयते तत्तत्स्वर्गोऽग्निरिवैधमि ॥३७॥
विसर्गाद्या श्मशानान्ता भावा देहस्य नात्मन । कलानामिव च द्रस्य कालेनाप्यकवत्मना ॥३८॥
कालेन ह्योषवेगेन भूताना प्रभवाप्ययी । नित्यावपि न दृश्येते आत्मनोऽग्नेर्ययाचिपाम् ॥३९॥
गुणैर्गुणानुपादत्ते यथाकाल विमुञ्चति । न तेषु युज्यत योगी गोभिर्गा इव गोपति ॥४०॥
युज्यते स्थे न भेदन व्यक्तिस्य इव तद्रत् । लक्ष्यते स्थूलमतिभिरात्मा चावस्थितोऽर्कवत् ॥४१॥
नातिस्नेह प्रसङ्गाया कर्तव्य कापि केनचित् । कुर्वन् विन्देत सन्तानं करोत इव दीनधी ॥४२॥
करोत कश्चनारण्ये कृतनीडो चनस्ती । करोत्सा भार्यया सार्धमुवाच कतिचित् समा ॥४३॥
स्नेहगुणितद्वयो गृहधर्मिणो । दृष्टि दृष्टयाङ्गमज्ञेन बुद्धि बुद्ध्या बन्धवत् ॥४४॥

यस्यासनाटनस्यान वाताकीडासनादिकम् । मिथुनीभूय विस्तब्धौ चेरतुर्वनराजिषु ॥५५॥
य य वाञ्छति सा राजस्तर्य्यत्यनुकम्पिता । त त समनयत् काम कृच्छ्रेणाप्यजितेन्द्रिय ॥५६॥
कपोती प्रथमं गर्भं गृह्णीती काल आगते । अण्डानि सुपुत्रे नीडे स्वपत्यु सन्निधौ सती ॥५७॥
तेषु काले व्यजायन्त रचितावयवा हरे । शक्तिभिर्दुर्विमाध्याभि कोमलाङ्गतनूरुहा ॥५८॥
प्रजा पुपुषतु प्रीतौ दम्पती पुत्रवत्सलौ । शृण्वन्तौ कूजिततासा निर्वृतौ कलभापितै ॥५९॥
ताषा पतत्रै सुस्पर्शै कूजितैर्मुग्धचेष्टितै । प्रत्युद्गमैरदीनाना पितरौ मुदमापतु ॥६०॥
स्नेहानुषद्गदयावन्त्यो न्य विष्णुमायया । विमोहितौ दीनधियौ शिशून् पुपुषतुः प्रजा ॥६१॥
एकदा जग्मतुस्तासामनार्यं तौ कुटुम्बिनौ । परित कानने तस्मिन्नर्थिनौ चेरतुश्चिरम् ॥६२॥
दृष्ट्वा तोल्लुब्धक कश्चिद् यदृच्छातो वने चर । जगृहे जालमातस्य चरत स्वालयान्तिके ॥६३॥
कपोतश्च कपोती च प्रजापोपे सदोत्सुकौ । गतौ पोषणमादाय स्वनीडमुपजग्मतु ॥६४॥
कपोती स्वात्मजान् वीक्ष्य बालकाञ्जालसदृशान् । तानभ्यधावत् क्रोशन्ती क्रोशतो भृशदु खिता ॥६५॥
सासदृत् स्नेहगुणिता दीनचित्ताजमायया । स्वय चावब्यत शिवा बद्धान् पश्यन्त्यपस्मृति ॥६६॥
कपोतश्चात्मजान् बद्धान् तमनोऽप्यधिकान् प्रियान् । भार्यो चात्मसमा दीनो विललापातिदु खित ॥६७॥
अहो मे पश्यतापायमलपुण्यस्य दुमते । अतृप्तस्याकृतार्थस्य गृहजैवर्गिको हत ॥६८॥
अनुरूपानुकूलं च यस्य मे पतिदेवता । शून्ये गृहे मा सत्यज्यपुत्रै स्वर्थाति साधुभि ॥६९॥
योऽहं शून्ये गृहे दीनो मृतदारो मृतप्रज । जिजीविषे किमर्थं वा विधुरो दु खजीवित ॥७०॥
तास्तयैवावृताच्छिभिर्मृत्युमस्तान् विचेष्टत । स्वय च कृपण शिशु पश्यन्त्युबोधोऽपतत् ॥७१॥
त लब्ध्वा लुब्धक क्रूर कपोत गृहमेधिनम् । कपोतकान् कपोती च सिद्धार्थं प्रययौ गृहम् ॥७२॥
एव कुटुम्ब्यशान्तात्मा द्वन्द्वाराम पतत्रिवत् । पुष्पान् कुटुम्ब कृपण सानुबन्धोऽवसीदति ॥७३॥
य प्राप्य मानुष लोक मुक्तिद्वारमपावृतम् । गृहेषु खगवत् सत्सत्समारुढच्युत विदु ॥७४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्सा संहितायामेकादशस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः श्रीमेठिरा ६ न २

ब्राह्मण उवाच

श्रीमते

मुखमेन्द्रियक राजन् स्वर्गे नरक एव च । देहिना यद्यप्यादु स तस्मान्नेच्छेत तद वुष ॥१॥
प्राप्त मुमुक्षु विरस महान्त स्तोक्रमेव वा । यदृच्छयैवापतित प्रसेदाजगरोऽस्मिन् ॥२॥
शयीताहानि भूरीणि निराशरोऽनुपक्रम । यदि नोपनमेद् प्राधो नराहिरि ॥३॥
ओज सरोबलपुत पित्रद देहमकमकम् । शयानो वीरविद्रुष न ॥४॥
मुनि प्रसन्नगम्भीरो नृत्तरत्यय । अनन्तारो ह्यशोभ्यः स्तिमितो ॥५॥

समृद्धकामो हीनो वा नारायणपरो मुनि । नोत्सर्पेत न शुष्येत सरिद्धिरिव सागर ॥ ६ ॥
 दृष्ट्वा न्निय देवमाया तद्भावेरजितेन्द्रिय । प्रलोभित पतत्यन्धे तमस्यग्नौ पतन्नवत् ॥ ७ ॥
 योपिद्विरण्याभरणाम्बरदिद्रव्येषु मायारचितेषु मूढ ।
 प्रलोभितात्मा ह्यपभोगबुद्धया पतङ्गवन्नश्यति नष्टदृष्टिः ॥ ८ ॥

स्तोक स्तोक प्रसेद् ग्रास देशे वर्तेत यावता । गृहानर्हि सजातिष्ठेद् वृत्ति माधुकरी मुनि ॥ ९ ॥
 अणुम्यक्ष महद्भयश्च शास्त्रेभ्य कुशलो नर । सर्वत सारमादयात् पुण्येभ्य इव पट्टपद ॥ १० ॥
 सायतन इवस्तन वा न सद्गृह्णीत भिक्षितम् । पाणिपात्रोदरामत्रो मक्षिकेव न सद्गृही ॥ ११ ॥
 सायतन इवस्तन वा न सद्गृह्णीत भिक्षुक । मक्षिका इव सद्गृह्णन्सह तेन विनश्यति ॥ १२ ॥
 पदापि सुवर्ती मिथुनं स्पृशेद् दारवीमपि । स्पृशन् करीव कथ्येत करिण्या अङ्गसङ्गत ॥ १३ ॥
 नाधिगच्छेत् स्त्रियप्राप्तं कर्हिचि मृत्युमात्मन । बलाधिनै स हन्येत गजेरवैर्गजो यथा ॥ १४ ॥
 न देय नोपमोग्य च सुन्धैर्यद् दु खसञ्चितम् । भुङ्क्ते तदपि तचान्यो मधुह्वार्यविमधु ॥ १५ ॥
 सुदु खोपार्जितैर्विचैराशासाना गृहाशिप । मधुह्वेवाग्रतो भुङ्क्ते यतिर्वै गृहमेघिनाम् ॥ १६ ॥
 ग्राम्यगीत न शृणुयाद् यतिर्वनचर कचित् । शिक्षेत हरिणाद् बद्धा मृगयोगीर्तमोहितात् ॥ १७ ॥
 नृत्यवादिनगीतानि जुपन् ग्राम्याणि योपिताम् । आसानीकान् नो वश्य श्रृण्वशृङ्गो मृगीमुत ॥ १८ ॥
 जिह्वातिप्रमायिन्या जनो रसविमोहित । मृत्युमृत्युसद्बुद्धिर्मनस्तु बहिर्दोष्यया ॥ १९ ॥
 इन्द्रियाणि जयन्त्याशु निराहारा मनीषिण । वर्जयित्वा तु रसन तत्रिरजस्य वर्धते ॥ २० ॥
 तावज्जितेन्द्रियो न स्याद्विजितायेन्द्रिय पुमान् । न जयेद् रसन यावज्जित सर्व जिते रसे ॥ २१ ॥
 पिङ्गला नाम वेश्याऽऽसीद् विदेहनगरे पुरा । तस्या मे शिक्षित किञ्चिन्निबोध नृपनन्दन ॥ २२ ॥
 सा स्वैरिष्येकदा कात सङ्केत उपनेष्यती । अभूत् काले बहिर्द्वा रि भिन्नती रूपमुत्तमम् ॥ २३ ॥
 मार्ग आगच्छतो वीक्ष्य पुरुषान् पुरुषपर्यभ । तान्पुष्कदान् वित्तवत् कान्तान्मेनेऽथकायुका ॥ २४ ॥
 आगतेष्वपवातेषु सा सकेतोपजीविनी । अप्यन्यो वित्तवान्कोऽपि मामुपैष्यति भूरिद ॥ २५ ॥
 एव दुराशया ध्वस्तनिद्रा द्वार्यवलम्ब्यती । निर्गच्छन्ती प्रविशती निशीथ सम्पद्यत ॥ २६ ॥
 तस्या विचाशया शुष्यद्वक्त्राया दीनचेतस । निर्वेद परमो जज्ञे चिन्ताहेतु सुखावह ॥ २७ ॥
 तस्या निर्दिण्णचित्ताया गीत शृणु यथा मम । निर्वेद आशापाशाना पुरुषस्य यथा ह्यसि ॥ २८ ॥
 न ह्यप्राजातनिर्वेदो देहबन्ध जिहासति । यथा विशानरहितो मनुजो ममता नृप ॥ २९ ॥

पिङ्गलोवाच

अहो मे मोहविततिं पश्यतामिजितात्मन । या का तादसत काम कामये येन बालिश ॥ ३० ॥
 स त समीप रमण रतिप्रद वित्तप्रद नित्यमिम विहाय ।
 अकामद दु खभयाविशोऽहमिहप्रद तुच्छमह भजेऽज्ञा ॥ ३१ ॥

अहो मयाऽऽत्मा परितपितो वृथा साङ्केत्यट्टयातिविगर्हवातया ।

स्त्रेणात्राद् यार्थवृषोऽनुशोच्यात् व्रीतेन विच रतिमात्मनेच्छति ॥३२॥

यदस्थिभिर्निर्मितवशवश्यस्थूण त्वचा रोमनखै पिनद्धम् ।

क्षरजवद्दारमगारमेतद् विष्णुमूत्रपूर्णं मनुष्यैति कान्या ॥३३॥

विदेहाना पुरे हस्तिनहमेकैव मूढधी । यान्यमिच्छन्त्यसत्यस्मादात्मदात्काममच्युतात् ॥३४॥

मुहुत्प्रेष्ठतमो नाय आत्मा चाय शरीरिणाम् । त विप्रीयत्मानैवाह रमेऽनेन यथा रमा ॥३५॥

कियत् प्रियते व्यभजन् कामा ये कामदानरा । आद्यन्तवन्तो भार्याया देवा वा कालविद्रुता ॥३६॥

नूनमे भगवान् प्रीतो विष्णु केनापि कर्मणा । निर्वेदोऽय दुराशया य-मे जात सुखावह ॥३७॥

मैव स्युर्नन्दभाग्याया क्लेशा निर्वेदहेतव । येनानुबन्ध निहृत्य पुरुष शममृच्छति ॥३८॥

तेनोपकृतमादाय शिरसा ग्राम्यसङ्गता । त्यक्त्वा दुराशा शरणत्रजामितमधीश्वरम् ॥३९॥

सतुष्टा भङ्गत्येतन् ययालाभेन जीवती । विहराम्यमुनैवाहमात्मना रमणेन वै ॥४०॥

सप्पारूपे पतित विषयैर्मुपितेक्षणम् । ग्रस्त कालाहिनाऽऽत्मानकोऽन्यस्त्रातुमधीश्वर ४१

आत्मैव ह्यात्मनो गोप्तानिर्विद्येत यदाखिलात् । अप्रमत्त इदमव्येद् ग्रस्त कालाहिना जगत् ॥४२॥

ब्राह्मण उवाच

एष व्यवसितमतिदुराशा कान्ततर्पजाम् । छित्तोपशममास्त्राय शय्यामुपविशेऽसौ ॥४३॥

आशा हि परम दुःख नैराशय परम सुखम् । यया सखिण्य कान्ताशा सुखमुष्वाप पिङ्गला ॥४४॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे पारमहंस्य संहितायामेकादशस्कन्धेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

अथ नवमोऽध्यायः

ब्राह्मण उवाच

परिग्रहो हि दुःखाय यद् यत् प्रियतम नृणाम् । अनन्त सुखमामोति तद् विद्वान् यस्त्वक्विञ्चन १

सामिप कुरर जन्तुर्वलिनो ये निरामिया । तदामिप परित्यज्य स सुख समविदत् ॥ २ ॥

न मे मानाद्यमानौ स्तो न चिन्ता गेहपुत्रिणाम् । आत्मक्रीड आत्मरतिविचरामीह बालवत् ॥ ३ ॥

द्वावेव चिन्तया मुक्तौ परमानन्द आप्नुतौ । यो विमुग्धो जडो बालो यो गुणेभ्य परगत ॥ ४ ॥

क्वचित् कुमारीत्वात्मानं वृणानान् गृहमागतान् । स्वय तानर्हयामास क्वापि यातेषु बन्धुषु ॥ ५ ॥

तेषामभ्यवहारार्थं शालीन् रहसि पार्थिव । अवघ्नन्त्या प्रजोष्ठस्थाश्चकु शङ्खा स्वनमहत् ॥ ६ ॥

सा तञ्जुगुप्थित मत्वा महती मीडिता तत । वभञ्जैर्कैकश शङ्खान् द्वौ द्वौ पाण्योरशेषयत् ॥ ७ ॥

उभयोरप्यभूद् घोषो ह्यवघ्नन्त्या स शङ्खयो । तत्राप्येक निरभिददेकस्माज्जामवद् ध्वनि ॥ ८ ॥

अन्वशिष्यमिमं प्रस्था उपदेशमरिन्दम । लोकाननुचरन्नेतोल्लोकतत्त्वविवित्तया ॥ ९ ॥

वासे नृहना ऋहो भवेद् वार्ता द्वयोरपि । एक एव चरेत् तस्मात् कुमारायैव कृष्ण ॥१०॥
मन एरुप सयुज्याजितश्वाघो जितासन । वैराग्याभ्यासयोगेन भियमाणमतिद्वित ॥११॥

यस्मिन् मनो लब्धार्दं यदेतच्छनै शनैर्मुञ्चति कर्मरेणून् ।

सत्त्वेन शृङ्गेन रजस्तमश्च विधूय त्रिवाणमुपैत्यनिधनम् ॥१२॥

तदेवमात्मन्यवरुद्धचित्तो न च द किञ्चिद् बहिरन्तरं वा ।

यथेषुकारो नृपतिं प्रजन्तमिषौ गतात्मा न ददर्श पार्श्वे ॥१३॥

एकचायनिकेत स्यादप्रमत्तो गुहाशय । अलक्ष्यमाण आचारेर्मुनिरेकोऽल्पभाषण ॥१४॥

गुहारम्भोऽतिदु स्थाय विषलश्चाधुवात्मन । सर्प परकृत वेश्म प्रविश्य सुखमेषते ॥१५॥

एको नारायणो देव पूर्वसृष्ट स्वमायया । सहत्य फालकलया कल्पान्त इदमीश्वर ॥१६॥

एक एवाद्वितीयोऽभूदात्माधारोऽखिलाश्रय । कालेनात्मानुभावेन गाम्य नीतामुद्यत्पि ।

उत्त्वादिध्वादिपुरुष प्रधानपुरुषेश्वर ॥ १७ ॥

परावराणा परम आस्ते कैवल्यसंशित । कैवलानुभवानन्दस दोहो निरुपाधिक ॥१८॥

कैवलात्मानुभावेन स्वमाया त्रिगुणात्मिकाम् । सद्योभयन् सृजत्यादौ तथा सूत्रमरिन्दम् ॥१९॥

तामाहुस्त्रिगुणव्यक्तिं सृजन्ती विश्वतोमुखम् । यस्मिन् प्रोतमिदं विश्वं येन ससरते पुमान् ॥२०॥

यथोपनाभिहृदयादूर्णो सतत्य यत्रत । तथा विहृत्य भूयस्ता प्रसत्येवं महेश्वर ॥२१॥

यत्र यत्र मनो देही धारयेत् सकल धिया । स्नेहाद्द्रेपाद् मयाद् वापि याति तत्तत्स्वरूपताम् ॥२२॥

वीट पेशस्कृत ध्यायन् कुण्ड्या तेन प्रवेशित । याति तत्सत्त्वता राजन् पूषरूपमसत्यजम् ॥२३॥

एव गुह्य एतेभ्य एषा मे शिक्षिता मति । स्वात्मोपशिक्षिता बुद्धिः शृणु मेव दत्त प्रभो ॥२४॥

देहो गुरुर्मम विरक्तिविनेकहेतुर्विभ्रत् स सत्त्वनिधन सततायुर्दरुम् ।

तत्त्वान्वनेन विमुद्यामि यथा तथापि पारक्यमित्यवधितो विचराम्यसङ्ग ॥२५॥

जायातमजार्थपशुभृत्यगृहातवर्गान् पुष्पाति यतिप्रयचिकीर्षया वितन्वन् ।

स्वान्ते सकृच्छ्रमवबुद्धधन स देह सृष्ट्वाऽय बीजमवसीदति वृक्षधर्मा ॥२६॥

जिह्वैकतोऽमुमपकर्षति कर्हि तथा शिश्रोऽन्यतस्त्वगुदर भवण कुतश्चित् ।

प्राणोऽन्यतश्चपलदृक् क च कर्मशक्तिर्बहुव सपत्य इव गेहपतिं हनन्ति ॥२७॥

सृष्ट्वा पुराणि विविधान्यजयाऽऽत्मशक्त्या वृक्षान् सरीसृपपशून् खगदशमत्स्यान् ।

तैस्तैरुद्वहृदय पुरुष विधाय ब्रह्मावलोकधिपण मुदमाप देव ॥२८॥

लब्ध्वा मुदुर्लभमिदं बहुसम्भवान्ते मानुष्यमर्यदमनित्यमपीह धीर ।

तूर्णं यतेत न पतेदनुमृत्यु यावन्ति श्रेयसाय विषय खलु सर्वत स्यात् ॥२९॥

एवं सज्जातवैराग्यो विश्वनालोक आत्मनि । विचरामि महीमेता मुष्कसङ्गोऽनहृति ॥३०॥

न ह्येकस्माद् गुरोशान सुखिरं स्यात् सुपुष्कलम् । अक्षैतद्वितीय वै गीयते बहुधनिभि ॥३१॥

श्रीभगवानुवाच

इत्युक्त्वा स यदु विप्रस्तमामन्त्र्य गभीरधी । वन्दितोऽप्यर्पितो राज्ञाय यो प्रीतो यथागतम् ॥३२॥

अवधूतञ्च श्रुत्वा पूर्वैषा न स पूर्वज । सर्वसद्भविनिर्मुक्त समचित्तो बभूव ह ॥३३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्स्य संहितायामेक्यदशस्कन्धे नवमोऽध्याय ॥९॥

अथ दशमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

मवोदितेष्वबहित स्वधर्मेषु मदाश्रय । वणाश्रमकुलाचारमकामात्मा समाचरेत् ॥ १ ॥

अन्वीधेत विशुद्धात्मा देहिना श्रिययात्मनाम् । गुणेषु तत्त्वध्यानेन सत्तारम्भविषयम् ॥ २ ॥

सुप्तस्य विषयालोको ध्यायतो वा मनोरय । नानात्मयत्वाद् विपलस्तथा भेदात्मधीर्गुणे ॥ ३ ॥

निवृत्त कर्म सेवेत प्रवृत्त मत्परस्त्यजेत् । जिज्ञासाया सप्रवृत्तो नाद्रियेत् कर्म चोदताम् ॥ ४ ॥

यमानभीक्ष्ण सेवेत नियमात् मत्पर क्वचित् । मदभिश गुरु शान्तमुपासीत मदात्मकम् ॥ ५ ॥

अमान्यमत्सरो दक्षो निर्ममो दृढलोहद । अश्वत्थोऽर्पजिज्ञासुरनस्युरमोषवाक् ॥ ६ ॥

जायापत्यग्रहक्षेत्रस्वजनद्रविणादिषु । उदासीन सम पश्यन् सर्वं प्रयमिवात्मन ॥ ७ ॥

विलक्षण स्थूलसूक्ष्माद् देहादात्मैक्षिता स्वहक् । यथाग्निदाहणो दाह्याद् दाहकोऽन्य प्रकाशक ॥ ८ ॥

निरोधोत्पत्त्यणुगृह्णानास्य तत्कृतान् गुणान् । अन्तः प्रविष्ट आधत्त एव देहगुणान् पर ॥ ९ ॥

योऽसौ गुणैर्विरचितो देहोऽय पुरुषस्य हि । सत्सारस्तन्नित्यन्धोऽयं पुषो विद्याच्छिदात्मन ॥ १० ॥

तस्मान्निशासयाऽऽत्मानमात्मस्थं केवल परम् । सङ्गम्य निरसे दैतद्वस्तुतुद्धि यथाक्रमम् ॥ ११ ॥

आचार्याऽरणिराय स्यादन्तेवास्युत्तरारणि । तत्स्थानं प्रवचन विद्याशन्धि मुखावह ॥ १२ ॥

वैशारदी सातिविशुद्धबुद्धिधुनोति माया गुणसम्प्रवृत्ताम् ।

गुणाश्च सन्दह्य यदात्ममेतत् स्वयं च शाम्यत्यसमिद् यथाग्नि ॥ १३ ॥

अथैषा कर्मकर्तृणा भोक्तृणा सुखदुःखयो । नानात्वमद्य नित्यत्व लोककालागमात्मनाम् ॥ १४ ॥

मन्यसे सर्वभावाना सस्या ह्यौत्पत्तिं यथा । तत्तदाकृतिभेदेन जायते भिज्यते च धी ॥ १५ ॥

एकमप्यङ्ग सर्वेषा देहिना देहयोगत । कालावयवत सति भावाज्मादयोऽसकृत् ॥ १६ ॥

अत्रापि कर्मणा कर्तृरस्वातन्त्र्यं च लक्ष्यते । भोक्तृश्च दुःखमुत्पद्यो को वर्षो विवश भजेत् १७

न देहिना मुख किञ्चिद् विद्यते विदुषामपि । तथा च तु ख मूढाना वृथाहङ्करण परम् ॥ १८ ॥

यदि प्राप्ति विधात च जानन्ति सुखदुःखयो । तेऽप्यद्धा न विदुषोऽयं मृत्युर्न प्रभवेद् यथा ॥ १९ ॥

को न्वर्यं सुखयत्येनं कामो वा मृत्युरन्तिके । आघात नीयमानस्य बध्यस्येव न तुष्टिद ॥ २० ॥

श्रुतं च दृष्टवद् दृष्टं स्वर्धास्यात्ययम्यये । यदन्तरायकामत्वात् कृपिवद्यापि निष्फलम् ॥२१॥
 अन्तरायैर्विहतो यदि धर्मं स्वनुष्ठित । तेनापि निर्जितं स्यान् यथा गच्छति तच्छृणु ॥२२॥
 इष्टेह देवता यश्चै स्वर्लोके याति याश्चिक । भुञ्जीत देवरात्तत्र भोगान् दिव्यान् निर्वर्जितान् ॥
 स्वपुण्योपचिते शुभ्रे विमान उपगीयत । गन्धर्वैर्विहरन् मध्ये देवीनां हृदयेष्वृक् ॥२४॥
 छाभि कामगयाननं किङ्किणीजालमालिना । श्रीङ्गं न वेदात्मपातं मुराङ्गीशेषु निवृत् ॥२५॥
 तावत् प्रमोदते स्वर्गे यावत् पुण्यं समाप्यते । क्षीणपुण्यं पतत्यर्वागनिच्छन् कालंचालित ॥२६॥
 यद्यधमरतं सद्भादसता वाजितेन्द्रिय । कामात्मा कृपणोऽशुब्धः क्षेणी भूतविहिंसक ॥२७॥
 पशून्विधिनाऽऽलम्ब्य प्रेतभूतगणान् यजन् । नरकानवशो जन्तुर्गत्वा यात्युत्पणं तम ॥२८॥
 कर्माणि तु खोदकाणि कुर्वन् देहेन ते पुनः । देहमाभजते तत्र किं सुरा मत्पदमिण ॥२९॥
 लोहानां लोकपालानां मन्दय कल्पजीविनाम् । ब्रह्मणोऽपि भयं मत्तो द्विपारार्थरागुप ॥३०॥
 गुणां सृजन्ति कर्माणि गुणोऽनुसृजते गुणान् । जीवस्तु गुणसमुक्तो भुङ्क्ते कर्मफलान्यसौ ॥३१॥
 यावत् स्याद् गुणवैषम्यं तावच्चानात्वमात्मनः । नानात्वमात्मनो यावत् पारतन्त्र्यं तदेव हि ॥३२॥
 यावदस्यास्वतन्त्रत्वं तावदीश्वरतो भयम् । य एतत् समुपासीरस्ते मुह्यन्ति श्रुचार्पिता ॥३३॥
 कालात्माऽऽगमो लोकस्वभावो धर्म एव च । इति मा बहुधा प्राहुर्गुणव्यतिकरे सति ॥३४॥

उद्धय उवाच

गुणेषु वर्तमानोऽपि देहजेष्वनपाशृत । गुणैर्न यदच्यते देही यदच्यते वा कथं विभो ॥३५॥
 कथं वर्तेत विद्वरेत् कैवा शयेत लक्षणे । किं भुञ्जीतोतं विमुञ्जेच्छयीतासीत याति वा ॥३६॥
 एतदच्युत मे नृदि प्रश्नं प्रश्नविदा वर ! नित्यमुक्तो नित्यवद् एक एवति मे भ्रम ॥३७॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्सां संहितायामेकादशस्कन्धे भगवदुद्धयसवादे दशमोऽध्यायः ॥१०॥

अथैकादशोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

बद्धो मुक्त इति व्याख्या गुणतो मे न वस्तुतः । गुणस्य मायामूलत्वात् न मे मोक्षो न बन्धनम् ॥ १ ॥
 शोकमोहो मुखं दुःखं देशपक्षिश्च मायया । स्वप्नो यथाऽऽत्मनः ख्यातिं सञ्चतिर्न तु वास्तवी ॥
 विद्याविद्ये मम तन् विदुषुद्वयं शरीरिणाम् । मोक्षबन्धकरी आद्ये मायया मे विनिर्मिते ॥ ३ ॥
 एकस्यैव ममाशस्य जीवस्यैव महामते । बन्धोऽस्याविद्ययानादिर्विद्यया च तथेतर ॥ ४ ॥
 अयं बद्धस्य मुक्तस्य यैलक्षण्यं वदामि ते । विदुष्वधर्मिणोऽस्मात् स्थितयारैक्यमिति ॥ ५ ॥
 सुपर्णायेतो सदृशौ सत्तायौ यदृच्छयेतो कृत्तनीडौ च वृक्षे ।
 एकस्यैव खादति पिप्पलाजमन्यो निरलोऽपि बलेन भूयान् ॥ ६ ॥

आत्मानमन्य च स वेद विद्वानपिप्लादो न तु पिप्लाद ।

योऽविद्यया युक्तः स तु नित्यबद्धो विद्यामयो यः स तु नित्यमुक्तः ॥ ७ ॥

देहस्योऽपि न देहस्यो विद्वान्स्वप्नाद् ययोरियत् । अदेहस्योऽपि देहस्य क्रमति स्वप्नदृग् यथा ॥ ८ ॥

इन्द्रियैरिन्द्रियायैषु गुणैरपि गुणेषु च । यत्प्रमाणेष्वहं युवांश्च विद्वान् यस्त्वविक्रियः ॥ ९ ॥

दैवाधीने शरीरेऽस्मिन् गुणभावेन कमणा । वतमानोऽप्युपस्तत्र कतास्मीति निरुद्धयते ॥ १० ॥

एव विरक्तं शयनं आसनादनमज्जने । दर्शनस्पर्शनप्राणभोजनध्वनादिषु ॥ ११ ॥

न तथा बद्धयते विद्वान् तत्रादयन् गुणान् । प्रकृतिस्योऽप्यसक्तो यथा स सधितानि ॥ १२ ॥

वैशारद्येधया बद्धादितया छिन्नसशयः । प्रतिबुद्ध इव स्वप्नानानात्वाद् विनिरतते ॥ १३ ॥

यस्य स्युयात्सङ्कल्पा प्राणैर्न्द्रियमनोऽपि यान् । वृत्तयः स विनिर्मुक्तो देहस्योऽपि हि तद्गुणैः ॥ १४ ॥

यस्यात्मा हिंस्यते हिंसेयैर्न विद्मिद् यद्वन्द्यया । अव्ययते वा कचिच्च त्र न व्यतिव्रियते बुधः ॥ १५ ॥

न स्तुवीत न नि देत कुर्वत साधुसाधु वा । वदतो गुणदोषाभ्या वर्जित समदृग्मुनिः ॥ १६ ॥

न युयात् वदेत् किञ्चिन्न ध्यायेत् साध्वसाधु वा । आत्मारामोऽनया वृत्त्या विचरेज्जडवन्मुनिः ॥ १७ ॥

शब्दब्रह्मणि निष्णातो न निष्णायात् परे यदि । धमस्तस्य भ्रमफलो ह्येषुमिव रक्षतः ॥ १८ ॥

गा दुग्धदोहामसर्तो च भार्यो देह पराधीनमसत्प्रजा च ।

वित्त त्वतीर्थोऽकृतमज्ञं वाच हीना मया रक्षति दुःखदुःखी ॥ १९ ॥

यस्या न मे पावनमद्वयं कम स्थित्युद्भवप्राणनिरोधमस्य ।

लीलावतारेऽपि तजन्म वा स्याद् वन्द्या गिर ता बिभृयात् धीरः ॥ २० ॥

एव जिज्ञासयापोह्य नानात्वभ्रममात्मनि । उपारमेत विरज मनो मय्यर्प्यं सवगे ॥ २१ ॥

यद्यनीशो धारयितुं मनो ब्रह्मणि निश्चलम् । मयि सर्वाणि कर्माणि निरपेक्ष समाचर ॥ २२ ॥

श्रद्धालुर्मे कया शृण्वन् मुमुक्षु लोकापावनी । गायत्रनुष्मरन् कर्मजमचाभिनयन् मुहुः ॥ २३ ॥

मदयै धर्मज्ञामाया नाचरन् मदपाश्रयः । लभते निश्चला भक्तिं मय्युद्भव सनातने ॥ २४ ॥

सत्सङ्गलब्धया भक्त्या मयि मा स उपासिता । स वै मे दर्शित सद्भिरङ्गता विन्दते पदम् ॥ २५ ॥

उद्धय उवाच

साधुस्तवोक्तमश्लोकं मतं कीदृग्विधं प्रभो । भक्तित्वव्युपयुज्येत कीदृशी सद्भिराहता ॥ २६ ॥

एतु मे पुरुषाभ्यध लोकाभ्यध जगत्प्रभो । प्रणतायानुरक्ताय प्रपन्नाय च कथ्यताम् ॥ २७ ॥

एव ब्रह्म परम व्योम पुरुषं प्रकृते परं । अवतीर्णोऽसि भगवन् स्वेच्छोपात्तपृथग्बुधेषु ॥ २८ ॥

श्रीभगवानुवाच

कृपालुरवृत्तद्रोहस्ति तिक्षुः सर्वदेहिनाम् । सत्यसारोऽनवद्यात्मा सम सर्वोपकारकः ॥ २९ ॥

कामैरहतवीर्यान्तो मूढाः शुचिरकिञ्चन । अनीशो मितभुक् शान्त स्थिरो मच्छरणो मुनिः ॥ ३० ॥

अप्रमत्तो गभीरात्मा धृतिमाञ्जितवद्गुण । अमानीमानद कल्पोमैत्र कारुणिक कवि ॥३१॥
 आशायैव गुणान् दोषान् मयाऽऽदिष्टानपि स्वकान् । धर्मान् सत्यज्यय सर्वान् मा भजेत स सत्तम ॥३२॥
 शतावाशत्वाय ये वै मायावान् यश्चास्मि यादृश । भजन्यनन्यभावेन ते मे भक्ततमा मता ॥३३॥
 महिम्नमद्भक्तजनदर्शनस्पर्शनार्चनम् । परिचर्यां स्तुतिं प्रहृणुण्कर्मानुकीर्तनम् ॥३४॥
 मत्कथाश्रवणे श्रद्धा मदनुष्ठानमुद्धव । सर्वलाभोपहरण दास्येनात्मनिवेदनम् ॥३५॥
 भजन्मकर्मकथनं मम पर्वानुमोदनम् । गीतताण्डववादित्रगोष्ठीभिर्मदगृहोत्सव ॥३६॥
 यात्रा बलिविधानं च सर्ववार्धिकपवसु । वैदिकी तान्त्रिकी दीक्षा मदीयव्रतधारणम् ॥३७॥
 ममाचास्यापने श्रद्धा स्वतः सहस्य चोद्यम । उद्यानोपवनाकीडपुरमन्दिरकर्मणि ॥३८॥
 सम्मार्जनोपलेपाभ्यां सेकमण्डलवर्तनैः । गृहशुभ्रपणं मह्य दासवद् यदमावया ॥३९॥
 अमानित्वमदग्भित्त्वं कृतस्यापरिकीर्तनम् । अपि दीपावलोकने नोपयुञ्ज्यान्निवेदितम् ॥४०॥
 यद् यदिष्टतमं लोके यच्चातिप्रियमात्मनः । तत्तन्निवेदयेन्मह्यं तदानन्त्याय कल्पते ॥४१॥
 सूर्योऽग्निब्राह्मणो गावो वैष्णव ख मरुजलम् । भूरात्मा सर्वभूतानि भद्र पूजापदानि मे ॥४२॥
 सूर्यं तु विद्यया श्रय्या हविषाम्नो यजेत माम् । आतिथ्येन तु विप्राम्ये गोष्वङ्गं यवसादिना ॥४३॥
 वैष्णवे बभ्रुशक्त्या हृदि से च्याननिष्ठया । वायौ मुख्यधिया तोये द्रव्यैस्त्रयोपपुरस्कृतैः ॥४४॥
 स्थण्डिले मात्रहृदयेभ्यो गैरात्मानमात्मनि । क्षेत्रज्ञं सर्वभूतेषु समत्वेन यजेत माम् ॥४५॥
 विष्णुष्वेष्वेधिविति मद्गुणं शङ्खचक्रगदाशुभ्रैः । युक्तं चतुर्भुजं शान्तं व्यापन्नचैत् समाहितं ॥४६॥
 इष्टापूर्तेन मामेव यो यजेत समाहितः । लभते मयि सद्भक्तिं मत्स्मृतिं साधुसेवया ॥४७॥
 प्रायेण भक्तियोगेन सत्सङ्गेन विनोद्धव । नोपायो विद्यते सध्यद् प्रायण हि सतामहम् ॥४८॥
 अथैतत् परमं गुह्यं शृण्वतो यदुनन्दन । सुगोप्यमपि वक्ष्यामि त्वं मे भूय मुह्यत् सखा ॥४९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्सा संहितायामेकादशस्कन्धे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

श्रीमगवानुवाच

न शेषयति मा योगो न साख्यं धम एव च । न स्वाध्यायस्तपस्त्यागो नैष्टापूर्तेन दक्षिणा ॥ १ ॥
 मतानि यज्ञदण्डासि तीर्थानि नियमा यमा । यथावद्वेषे सत्सङ्गं सर्वसम्पादो हि माम् ॥ २ ॥
 सत्सङ्गेन हि देवेषां यादुधानां मृगा खगा । गन्धर्वाप्सरसो नागा सिद्धाश्चारणगुह्यका ॥ ३ ॥
 विद्याधरा मनुष्येषु वैश्या शूद्रा स्त्रियोऽन्त्यजा । रजस्तमं प्रकृतयस्तस्मिन्स्मिन् युगेऽनघ ॥ ४ ॥
 बहवो मत्पदं प्राप्तास्त्वाङ्गकायाधवादयः । नृपपत्न्या बलिर्बाणो मयश्चाय विभीषण ॥ ५ ॥
 सुभीषो हनुमान् च गजो गृध्रो यणिकपयः । व्याधा कुन्दा मजे गोप्यो यक्षपत्न्यस्तथापरे ॥ ६ ॥

ते नाधीतश्रुतिगणा नोपाहितमहत्तमा । अमतातप्ततपसः सत्सङ्गान्मामुपागता ॥ ७ ॥
केवलेन हि भावेन गोप्यो गावो नगा मृगा । येऽन्ये मूढवियो नागा सिद्धा मामीयुरञ्जसा ॥ ८ ॥
य न योगेन साख्येन दानव्रततपोऽध्वरै । व्याख्यास्वाध्यायसन्यासै प्राप्नुयाद्यज्ञवानपि ९

रामेण सार्धं मथुरा प्रणीते श्वाफल्किना मय्यनुरक्तचित्ता ।
विगाढभावेन न मे वियोगतीमाघयोऽन्य ददृशुः सुखाय ॥ १० ॥
तास्ता क्षपा प्रेष्ठतमेन नीता मयैव वृन्दावनगोचरेण ।
क्षणाधवत्ता पुनरङ्ग तासां हीना मया कल्पसमा बभूवुः ॥ ११ ॥
ता नाविदन् मय्यनुपङ्गवद्धधियः स्वमाप्मानमदस्तथेदम् ।
यथा समाधौ मुनयोऽब्धितोये नद्यः प्रविष्टा इव नामरूपे ॥ १२ ॥

मत्कामा रमण जारमस्वरूपविदोऽबला । ब्रह्म मा परम प्रापुः सङ्गाच्छतसहस्रस्य ॥ १३ ॥
तस्मात्त्वमुदबोत्सृज्य चोदनाप्रतिचोदनाम् । प्रवृत्तं च निवृत्तं च श्रोतव्यं श्रुतमेव च ॥ १४ ॥
मामेकमेव शरणमात्मानं सर्वदेहिनाम् । याहि सर्वात्मभावेन मया स्या ह्यकुतोभय ॥ १५ ॥

उद्धव उवाच

सशयं शृण्वतो वाच तव योगेश्वरेश्वर । न निवर्तत आत्मस्थो येन भ्राभ्यति मे मन ॥ १६ ॥

श्रीभगवानुवाच

स एष जीवो दिवरप्रसूति प्राणेन घोषेण गुहा प्रविष्ट ।
मनोमयं सूक्ष्ममुपेत्य रूपमात्रा स्वरौ वर्ण इति स्थविष्ठ ॥ १७ ॥
ययानलं रेतोऽनिलबन्धुरुष्मा बलेन दारुण्यधिमथ्यमान ।
अणुं प्रजातो हविषा समिष्यते तथैव मे व्यक्तिरियं हि वाणी ॥ १८ ॥
एष गदि कर्म गतिर्विसर्गो घ्राणो रसो हृक् स्पर्श भुतिश्च ।
सङ्कल्पविज्ञानमयाभिमानं सूत्रं रजस्तत्त्वतमोविकार ॥ १९ ॥
अयं हि जीवस्त्रिदृग्जयोनिरभ्यक्त एको वयसा स आद्यः ।
विस्मिष्टशक्तिर्यद्बुधेव भाति बीजानि योनिं प्रतिपद्य यद्वत् ॥ २० ॥
यस्मिन्निदं प्रोतमशेषमोत पटो यथा तन्तुवितानसस्य ।
य एष ससारतरु पुराणं कर्मात्मकं पुष्पफले प्रसूते ॥ २१ ॥
द्वे अस्य बीजे शतमूलस्त्रिनाल पञ्चस्कन्धः पञ्चरसप्रसूतिः ।
दशैकशाखो द्विसुपर्णनीडस्त्रिदशकलो द्विफलोऽर्कः प्रविष्टः ॥ २२ ॥
अदन्ति चैकफलमस्य गृध्रा ग्रामेचरा एकमरण्यवासाः ।
हसा य एक बहुरूपमिज्यैर्मायामय वेद स वेद वेदम् ॥ २३ ॥

एष गुरुपावनयैकभक्त्या विद्याकुठारेण शितेन घोर ।

विवृश्य जीवाशयमप्रमत्त समस्त चात्मानमय त्यजास्त्रम् ॥१४॥

एषि श्रीमद्भागवत महापुराणे पारमहर्ष्या सहितार्थामेकादशस्कन्धे द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

श्रीमगवानुवाच

सत्त्व रजस्तम इति गुणा बुद्धेर्न चात्मन । सत्त्वेनान्यतमोहन्यात् सत्त्वसत्त्वेन चैव हि ॥ १ ॥

सत्त्वाद् घर्मो मवेद् बुद्धात् पुष्टौ मन्त्रविलक्षण । सात्त्विकोपाध्या सत्त्व ततो घर्म प्रवर्तते ॥ २ ॥

घर्मो रजस्तमो हन्यात् सत्त्वबुद्धिरनुत्तम । आशु नश्यति तमूलो ह्यघर्म उभवे हते ॥ ३ ॥

आगमोऽप्य प्रज्ञा देश काल क्रम च जम च । ध्यानम त्रोऽय सस्कारो दृश्येते गुणहेतव ॥ ४ ॥

तत्तत्सात्त्विकमेवैषा यद् यद् बुद्धा प्रचक्षते । निन्दति तामसतत्तद् राजस तदुपेक्षितम् ॥ ५ ॥

सात्त्विकान्येव सवेत पुमान् सत्त्वविवृद्धये । ततो घर्मस्ततो ज्ञान यावत्स्मृतिरपोद्गम ॥ ६ ॥

वेणुसत्तुर्पञ्चो वह्निर्दग्धा शाम्यति तद् वनम् । एव गुणव्यत्ययजो देह शाम्यति तत्क्रिय ॥ ७ ॥

उद्धव उवाच

विदति मर्त्या प्रायेण विषयान् पदमापदाम् । तथापि मुञ्चते कृष्ण तत्कथं श्वखराजवत् ॥ ८ ॥

श्रीमगवानुवाच

अहमित्यन्यथाबुद्धि प्रमत्तस्य यथा हृदि । उत्सपति रजो घोर ततो वैकारिकं मन ॥ ९ ॥

रजोऽनुक्तस्य मनस सङ्कल्पः सविस्मयक । तत कामो गुणयानाद् दुःखः स्याद्विदुर्मते ॥ १० ॥

करोति कामवशम क्लमाप्यविजितेन्द्रिय । दुःखोदकाणि सम्पश्यन् रजोवेगविमोहित ॥ ११ ॥

रजस्तमाम्या यदपि विद्वान् विक्षिप्तधी पुन । अवद्रितो मनो युञ्जन् दोषदृष्टिं सज्जते ॥ १२ ॥

अप्रमत्तोऽनुपुञ्जीत मनो मय्यर्पयन्त्यनै । अनिविण्णो यथाकाल जितश्वाशो जितासन ॥ १३ ॥

एतावान् याग आदिष्टो मच्छिन्नैः सनकादिभि । सवतो मन आकृष्य मय्यदाऽऽवेश्यते यथा ॥ १४ ॥

उद्धव उवाच

यदा एव सनकादियो यन् रूपेण केचन । योगमादिष्टवानेतद् रूपमिच्छामि वेदितुम् ॥ १५ ॥

श्रीमगवानुवाच

पुत्रा हिरण्यभस्व मानसाः सनकादय । पप्रच्छु पितरसूत्मा योगस्यैकान्तिकीं गतिम् ॥ १६ ॥

सनकादय ऊचुः

गुणेष्वधियते चेतो गुणाश्चेतसि च प्रमो । कथमन्योन्यसत्त्वागो मुमुक्षोरतिततोषो ॥ १७ ॥

श्रीमगवानुवाच

एव पृष्टो महादेव स्वपद्भूतभावनः । प्यायमान प्रभवीज नाम्नपद्यत कर्मधीः ॥ १८ ॥

स मामचिन्तयद् देव प्रभूपारतितीरया । तस्याह हसरूपेण सकाशमगम तदा ॥१९॥
 दृष्ट्वा मा त उपमज्य कृत्वा पादामिन्दनम् । ब्रह्माणमग्रत कृत्वा पप्रन्धु को भवानिति ॥२०॥
 इत्यह मुनिभि पृष्टस्तच्चजिगामुभिस्तदा । यदबोचमह तेभ्यस्तनुद्वय निबोध मे ॥२१॥
 वस्तुनो ययनानात्वमात्मन प्रभ इह ॥ कथं पठेत यो विप्रा वक्तुर्वा मे क आभय ॥२२॥
 पञ्चात्मकेषु भूतेषु समानेषु च यस्तुत । को भवानिति व. प्रश्नो वाचारम्भो ह्यनर्थक ॥२३॥
 मनसा वचसा दृष्ट्वा गृह्यतेऽन्यैरपीन्द्रियै । अहमेव न मत्तोऽन्यदिति बुध्यन्ममज्ञा ॥२४॥
 गुणेष्वविशते चेतो गुणाश्चेतसि च प्रजा । जीवस्य देह उभय गुणाश्चेतो मदात्मन ॥२५॥
 गुणेषु चाविशमिक्तमभीक्ष्ण गुणसेवया । गुणाश्च चित्तप्रभवा मद्रूप उभय त्यजेत् ॥२६॥
 जाग्रत् स्वप्न सुषुप्तं च गुणतो मुद्रितृप्तयः । तासां विलक्षणो जीव साक्षित्वेन विनिश्चित ॥२७॥
 यर्हि स सति बन्धोऽयमात्मनो गुणवृत्तिद । मयितुर्गैस्थितो जह्यात् त्यागस्तद्गुणचेतसाम् ॥२८॥
 अदृष्टारकृत वचमात्मनोऽयविपर्ययम् । विद्वान् निर्विद्य ससारचिन्ता तुर्गैस्थितस्त्यजेत् ॥
 यावज्जानाथपी पुंसो न नियतैत सुखिभि । जागत्यपि स्वपन्नश्च स्वप्ने जागरण यथा ॥३०॥
 असत्त्वादात्मनोऽन्येषां भावानां तत्कृताभिदा । गतयो हेतवश्चास्य मृषा स्वप्नदृश्यो यथा ॥३१॥

यो जागरे बहिरनुक्षणधर्मिणोऽर्थान् भुङ्क्ते समस्तकरणैर्हृदि तस्य दृष्टान् ।

स्वप्ने सुषुप्त उपसहरत स एक स्मृत्यन्वयात् त्रिगुणवृत्तिदृग्निन्द्रियैश्च ॥३२॥

एव विमृश्य गुणतो मनसस्त्यवस्था मन्मायया मग्नि कृता इति निश्चितार्था ।

संछिद्य हार्दमनुमानसमुत्तुक्तितीक्ष्णज्ञानासिना भजत माखिलसंशयाधिम् ॥३३॥

ईडेते विभ्रममिदं मनसो विलास दृष्ट विनष्टमतिलोल्मलातचक्रम् ।

विज्ञानमेकमुखेव विभाति माया रज्ज्पत्त्रिधा गुणविसर्गकृतो विकल्प ॥३४॥

दृष्टि तत प्रतिनित्यं निवृत्तवृण्णस्तृष्णीं भवेन्नजसुखानुभवो निरीह ।

सदृश्यते क्व च यदीदमवस्तुबुद्धया त्यक्त भ्रमाय न भवेत् स्मृतिगनिपातात् ॥३५॥

देह च नश्वरमवस्थितमुत्थित वा सिद्धो न पश्यति यतोऽन्यगमत् स्वरूपम् ।

देवादपेतमुत देववशादुपेत वासो यथा परिकृत मदिरामदाघ ॥३६॥

देहोऽपि देववशग खलु कम यावत् सारम्भक प्रतिसमीक्षत एव सामु ।

त सप्रपञ्चमचिरुदसमाधियोग स्वाप्न पुनर्न भजते प्रतिबुद्धवस्तु ॥३७॥

मयैतदुक्तं वो विप्रा गुह्य यत् साख्ययोगयो । जानीत माऽऽगतं यच्च युष्मद्वर्गविवक्षया ॥३८॥

अह योगस्य साख्यस्य सत्यस्य तस्य तेजस । परायण द्विजश्रेष्ठा धिय कीर्तेर्दमस्य च ॥३९॥

मा भजन्ति गुणा सर्वे निर्गुणं निरपेक्षकम् । सुदृढ प्रियमात्मानं साम्यासङ्गादयोऽगुणा ॥४०॥

इति मे उन्नसन्देहा मुनयः सनकादय । सभाजयित्वा परया भक्त्या गणत सत्त्वै ॥४१॥

तैरहं पूजितं सम्यक् सस्तुतं परमर्षिभिः । प्रत्येयाय स्वकं धाम पश्यतः परमेश्वरिण ॥४२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

उद्धव उवाच

वदन्ति कृष्ण श्रेयांसि बहूनि ब्रह्मवादिनः । तेषां विकल्पप्राधान्यमुताहो एकमुख्यता ॥ १ ॥
भवतोदाहृतं स्वामिन् भक्तियोगोऽनपेक्षितः । निरस्य सर्वतः सङ्गं येन त्वय्याविशेऽन्मनः ॥ २ ॥

श्रीभगवानुवाच

कालेन नष्टां प्रलये बाणीयं वेदसंज्ञिताः । मयाऽऽदौ ब्रह्मणे प्रोक्ता धर्मो यस्या मदात्मकः ॥ १ ॥
तेन प्रोक्ता च पुनर्या मनवे पूर्वजाय सा । ततो भृगवादयोऽयं ह्यहं सतः ब्रह्ममहर्षयः ॥ ४ ॥
तेभ्यः पितृभ्यस्तत्पुत्रा देवदानवगुह्यकाः । मनुष्या सिद्धगर्धराः सविद्याधरचारणाः ॥ ५ ॥
किं देवा किन्नरा नागा रक्ष किम्पुरुषादयः । बहुयस्तेषां प्रकृतयो रजः सत्त्वतमोभुवः ॥ ६ ॥
याभिर्भूतानि भिद्यन्ते भूतानां मतयस्तथा । यथाप्रकृति सर्वेषां चिन्ता वाचः स्ववन्ति हि ॥ ७ ॥
एव प्रकृतिवैचित्र्याद्भिद्यन्ते मतयो नृणाम् । पारपर्येण केषाञ्चित् पाषण्डमतयोऽपरे ॥ ८ ॥
मन्मायामोहितेष्वियं पुरुषाः पुरुषर्षभ । श्रेयो वदन्त्यनेकान्तं यथाकर्म यथावृत्तिः ॥ ९ ॥
धर्ममेके यशश्चान्ये काम सत्यं दमः शमम् । अन्ये वदन्ति स्वार्थं वा ऐश्वर्यं त्यागभोजनम् ॥ १० ॥
केचिद् यशस्तपोदानं मतानि नियमान् यमान् । आद्यतवन्त एवैषां लोकाः कर्मविनिर्मिताः ।

तु खोदर्कास्तमोनिष्ठा क्षुद्रानन्दा शुचापिता ॥११॥

मय्यर्पितात्मनः सम्यं निरपेक्षस्य सर्वतः । मयाऽऽत्मनां सुखं यत्तदुक्तं स्याद्विषयात्मनाम् ।
अकिञ्चनस्य दान्तस्य शान्तस्य समचेतसः । मया सन्नुष्टमनसः सर्वा मुखमया दिशः ॥१२॥

न पारमेष्ठ्यं न महेंद्रधिषण्यं न सार्वभौमं न रसाधिपत्यम् ।

न योगसिद्धीरपुनर्भवं वा मय्यर्पितामेच्छति मद्भिन्नान्यत् ॥१४॥

न तथा मे प्रियतम आत्मयोनिर्न शङ्करः । न च सङ्कषणो न श्रीर्नैवात्मा च यथा भवान् ॥१५॥

निरपेक्षं मुनिं शान्तं निर्वैरं समदर्शनम् । अनुव्रजाम्यहं नित्यं पूयेत्येवमिरेणुभिः ॥१६॥

निष्किञ्चना मय्यनुरक्तचेतसः शान्ता महान्तोऽखिलजीववत्सलाः ।

कामैरनालभ्यविवो ज्ञपन्ति यत् तद्वैरपेक्ष्य न बिभ्रुः सुखं मम ॥१७॥

याच्यमानोऽपि मद्भक्तो विषयैरजितेन्द्रियः । प्रायः प्रगल्भया भक्त्या विषयैर्नाभिभूयते ॥१८॥

यथाभिः मुक्तमुदाचिं करोत्वधासि भक्तसत्तात् । तथा मद्रिपया भक्तिरुद्वैनासि कृत्स्नयः ॥१९॥

मा योगो न शास्त्रं धर्मोऽद्वयः । न स्वाध्यायस्तपस्त्यागो यथा भक्तिर्ममोर्जिता ॥२०॥

भक्त्याहमेकया ग्राह्य भद्वयाऽऽत्मा प्रिय सताम् । भक्ति पुनाति मन्निष्ठाश्रवाकानपि सम्भवात् ॥ २१ ॥
 धर्मं सत्यदयोपेतो विद्या वा तर्पणान्विता । मन्द्रक्त्यापेतमात्मानं न सम्भक्त्वा पुनाति हि ॥ २२ ॥
 कथं विना रोमहर्षं द्रवता चेतसा विना । विनाऽऽनन्दाश्रुकलया शुष्येद्भक्त्या विनाऽऽशय
 वाग् गद्वदा द्रवते यस्य चित्तं रुदत्यभीक्ष्णं हसति क्वचिच्च ।
 विलज्ज उद्रायति नृत्यते च मन्द्रक्तियुक्तो भुवनं पुनाति ॥ २४ ॥
 ययामिना हेम मल जहाति ध्मात् पुनः स्वभजते च रूपम् ।
 आत्मा च कमानुशय विधूय मदभक्तियोगेन भजत्यथो माम् ॥ २५ ॥
 यथा यथाऽऽत्मा परिमृज्यतेऽसौ मत्पुण्यगायाश्रवणाभिधानैः ।
 तथा तथा पश्यति वस्तु सूक्ष्मं चक्षुर्यथैवाञ्जनसप्रयुक्तम् ॥ २६ ॥

विषयान् ध्यायतश्चित्तं विषयेषु विपज्जते । मामनुस्मरतश्चित्तं मय्येव प्रविलीयते ॥ २७ ॥
 तस्मादसदमिध्यानं यथा स्वप्नमनोरथम् । हित्वा मयि समावत्स्वमनो मद्रावभावितम् ॥ २८ ॥
 स्त्रीणां स्त्रीसङ्गिनां सङ्गं त्यक्त्वा दूरत आत्मवान् । क्षेमे विविक्त आसीनश्चिन्तयेत् मामतन्द्रित ॥ २९ ॥
 न तथास्य भवेत् क्लेशो बन्धश्चान्यप्रसङ्गतः । योपित्सङ्गाद् यथा पुंसो यथा तत्सङ्गिसङ्गतः ॥ ३० ॥

उद्धव उवाच

यथा त्वामरविन्दाक्ष यादृशं वा यदात्मकम् । ध्यायेन्मुमुक्षुरेतन्मे ध्यानं त्वं वक्तुमर्हसि ॥ ३१ ॥

श्रीभगवानुवाच

सम आसन आसीन समकायो ययामुत्तमम् । हस्तावुत्सङ्ग आघाय स्वनासाग्रकृतेक्षण ॥ ३२ ॥
 प्राणस्य शोधयेन्मार्गं पूरकुम्भकरेचकैः । विषययेणापि शनैरभ्यसेन्नित्तिन्द्रिय ॥ ३३ ॥
 हृद्यविच्छिन्नमोहकारं घण्टानाद विषोर्णवत् । प्राणेनोदीर्य तत्राय पुनः सवेद्ययेत् स्वरम् ॥ ३४ ॥
 एव प्रणवसयुक्तं प्राणमेव समभ्यसेत् । दशकृत्वस्त्रिपवणं मासादवर्गाज्जितानिल ॥ ३५ ॥
 हृत्पुण्डरीकमन्तरं स्यमूर्ध्वनालमधोमुखम् । ध्यात्वोर्ध्वमुखमुन्निद्रमष्टपत्रं सकर्णिकम् ॥ ३६ ॥
 कर्णिकाया न्यसेत् सूर्यसोमाग्नीनुत्तरोत्तरम् । बहिर्मध्ये संरेद रूपममैतद् ध्यानमङ्गलम् ॥ ३७ ॥
 समं प्रशान्तं सुमुखं दीर्घं चारुचतुर्भुजम् । सुचारुसुन्दरग्रीवं सुकपोलं शुचिस्मितम् ॥ ३८ ॥
 समानकर्णविन्यस्तस्फुरन्मकरकुण्डलम् । हेमाम्बरं घनश्यामं श्रीवत्सश्रीनिक्तेतनम् ॥ ३९ ॥
 शङ्खचक्रगदापद्मवनमालाविभूषितम् । नूपुरैर्विलसत्पादौ कौस्तुभप्रभया युतम् ॥ ४० ॥
 शुभ्रकिरीटकटकटिसूत्राङ्गदायुतम् । सर्वाङ्गसुन्दरं हृद्यं प्रसादसुमुखेक्षणम् ।

सुकुमारमभिध्यायेत् सर्वाङ्गेषु मनो दधत् ॥ ४१ ॥

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यो मनसाऽऽकृष्य तन्मनः । बुद्ध्या सारयिना धीरं प्रणयेन्मयि सर्वतः ॥ ४२ ॥
 तत् सर्वव्यापकं चित्तमाकृष्यैकत्र धारयेत् । नान्यानि चिन्तयेद्भूय मुस्मितभाषयेन्मुखम् ॥ ४३ ॥

तत्र लम्बवदचित्तमाकृष्य योऽग्निं धारयेत् । तच्च त्यक्त्वा मदारोहो न किञ्चिदपि चिन्तयेत् ॥४४॥
 एष समाहितमतिमामेवात्मानमात्मनि । विचष्टे मयि सवात्मन् ज्योतिर्ज्योतिषि सयुतम् ॥४५॥
 ध्यानेनेत्य मुतीव्रेण युञ्जतो योगिनो मन । सयास्यत्यागु निवाण द्रव्यज्ञानन्याभ्रम ॥४६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यं सद्दितायामेकादशस्कन्धे चतुदशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

जितेन्द्रियस्य सुप्तस्य जितश्वासस्य योगिन । मयि धारयतश्चेत् उपतिष्ठन्ति सिद्धयः ॥ १ ॥

उद्धय उवाच

कया धारणया कास्वित् कथस्वित् सिद्धिरन्युत । कति वा सिद्धयो ब्रूहि योगिना सिद्धिदो भवान् ॥२॥

श्रीभगवानुवाच

सिद्धयोऽष्टादश प्रोक्ता धारणायोगपारंगै । तासामष्टौ मत्प्रधाना दशैव गुणहेतवः ॥ ३ ॥
 अणिमा महिमा मूर्तेर्लघिमा प्राप्तिरिन्द्रियै । प्राकाम्य भुतदृष्टेषु शक्तिप्रेरणमीशिता ॥ ४ ॥
 गुणेष्वसङ्गो वशिता यत्कामस्तदवस्थति । एता मे सिद्धय सौम्य अष्टावौत्पत्तिकामता ॥ ५ ॥
 अनुमिमत्त्व देहेऽस्मिन् दूरश्रवणदर्शनम् । मनोजव कामरूप परकायप्रवेशनम् ॥ ६ ॥
 स्वच्छन्दमृत्युर्देवाना सहक्रीडानुदयनम् । ययासङ्कल्पसंसिद्धिराशप्रतिहतागति ॥ ७ ॥
 निकालशक्तमद्र-द्र परचित्ताद्यभिज्ञता । अग्न्यकाम्बुविपादीना प्रतिष्ठम्भोऽपराजय ॥ ८ ॥
 एताश्चाद्देशत प्रोक्ता योगधारणसिद्धयः । यया धारणया या स्याद् यथा वा स्यान्नबोधमे ॥ ९ ॥
 भूतसूक्ष्मात्मनि मयि तन्मात्रं धारयेन्न । अणिमानमवाप्नोति तन्मात्रोपासको मम ॥ १० ॥
 महत्यात्ममयि परे यथासंख्य मनो दधत् । महिमानमवाप्नोति भूताना च पृथक् पृथक् ॥ ११ ॥
 परमाणुमय चित्तं भूताना मयि रञ्जयन् । कालसूक्ष्मायता योगी लघिमानमयानुयात् ॥ १२ ॥
 धारयन् मय्यहतत्वे मनो वैकारिकेऽखिलम् । सर्वेन्द्रियाणामात्मत्वं प्राप्तिं प्राप्नोति मन्मना ॥ १३ ॥
 महत्यात्मनि य एवं धारयेन्मयि मानसम् । प्राकाम्य पारमेष्ठ्य मे विन्दतेऽव्यक्तज मन ॥ १४ ॥
 विष्णौ त्र्यम्बोधरे चित्तं धारयेत् कालविग्रहे । स इशित्वमवाप्नोति क्षेत्रज्ञश्चोदनाम् ॥ १५ ॥
 नारायणे तुरीयाख्ये भगवच्छब्दशब्दिते । मनो मय्यादधद् योगी मदमा वशितामियात् ॥ १६ ॥
 निगुणे ब्रह्मणि मयि धारयन् विशद मन । परमानन्दमाप्नोति यत्र कामोऽवसीयते ॥ १७ ॥
 श्वेतद्वीपपतौ चित्तं शुद्धे घनमये मयि । धारयन्त्येवता याति पङ्क्तिरहितो नरः ॥ १८ ॥
 मय्याकाशात्मनि प्राणे मनसा धोषमुदहन् । तत्रोपलभ्या भूताना हसो वाच शृणोत्यसौ ॥ १९ ॥
 चतुस्त्वधरि षयोव्य त्वष्टाऽपि चक्षुषि । मातत्र मनसा ध्यायन् विदुः पश्यति सूक्ष्मदृक् ॥ २० ॥
 मनो मुखयोस्य देहं तदनु वायुना । मद्धारणानुभावेन तत्रात्मा यत्र वै मनः ॥ २१ ॥

यदा मन उपादाय यद् यद् रूपं उपपति । तत्तद् भवे मनोरूपं मयोगमलमाधय ॥२२॥
 परकायं विशन् सिद्ध आत्मानं तत्र भाषयेत् । पिण्डं हित्वा विनेत् प्राणो वायुनूतं पद्ममिवत् ॥२३॥
 पाण्ड्याऽऽसीद्व्यं गुदं प्राणं दृष्टुं कण्ठनूर्ध्वम् । आरोप्य ब्रह्मरन्ध्रेण ब्रह्म नीत्वोत्सृजेत्तनुम् ॥२४॥
 विहरिष्यन् सुताक्रीडे मारुतं सत्त्वं विभाषयेत् । विमानेनोपतिष्ठन्ति शत्रून् च त्रीं सुरास्त्रिय ॥२५॥
 यथा सङ्कल्पयेद् बुद्ध्या यदा वा मत्परं पुमान् । मयि सत्ये मनो युगस्य यथा तत् स उपायनुते ॥२६॥
 यो वै मद्भाषमाणं शशितुर्बुधितुः पुमान् । कुतश्चिन्नं विहस्येत तस्य चाशा यथा मम ॥२७॥
 मद्भक्त्या गुदसत्त्वस्य योगिनो धारणाविदः । तस्य त्रेकालिकीं बुद्धिजन्ममृत्युपट्टहिता ॥२८॥
 अग्न्यादिभिर्न हन्येत मुनेर्योगमयं यपुः । मयोगभ्रान्तचिच्चस्य यादसामुदकं यथा ॥२९॥
 मद्रिभूतीभिर्ध्यायन् भीक्षसास्त्रविभूषिता । भवजातपत्रव्यजनैः स भवेदपराजितः ॥३०॥
 उपासकस्य मामेव योगधारणया मुने । सिद्धयः पूर्वव्यतिता उत्तिष्ठन्त्यदोषतः ॥३१॥
 जितेन्द्रियस्य दान्तस्य जितश्लाघात्मनो मुने । मद्धारणा धारयत कां सा सिद्धिं मुदुर्लभा ॥३२॥
 अन्तरायान् वदन्त्येता युञ्जतो योगमुत्तमम् । मया सम्यग्मानस्य कालक्षपणहतवः ॥३३॥
 जमौपधितो मन्त्रैर्यावतीरिह सिद्धयः । योगेनाप्नोति तां सत्वा नान्यैर्योगगतिं नृजेत् ॥३४॥
 सर्वाणामपि सिद्धीनां हेतुः परितरहं प्रभुः । अहं योगस्य शास्त्रस्य धर्मस्य ब्रह्मवादिनाम् ॥३५॥
 अहमात्माऽऽन्तरो गच्छोऽनामृतं सर्वदेहिनाम् । यथा भूतानि भूतेषु बहिरन्तः स्वयं तथा ॥३६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्या संहितायामेकादशस्कन्धे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

अथ षोडशोऽध्यायः

उद्धव उवाच

तव ब्रह्म परमं साक्षादनाद्यतमपावृतम् । सर्वेषामपि भावानां प्राणसित्यप्ययोद्धव ॥ १ ॥
 उच्चावचेषु भूतेषु दुर्ज्ञेयममृतात्मभिः । उपासते त्वा भगवन् यापातप्येन ब्राह्मणा ॥ २ ॥
 येषु येषु च भावेषु भक्त्या त्वा परमर्पय । उपासीना प्रपद्यन्ते सतिदिं तद्बदस्त्वमे ॥ ३ ॥
 गूढभरसि भूतात्मा भूतानां भूतभावन । न त्वा पश्यन्ति भूतानि पश्यन्त मोहितानि ते ॥ ४ ॥
 या काश्च भूमौ दिवि वैरवाया विभूतयो दिक्षु महाविभूते ।
 तां मह्यमाख्यास्यन्तु भावितास्ते नमामि ते तीर्थपदाङ्घ्रिपद्मम् ॥ ५ ॥

श्रीभगवानुवाच

एवमेतदहं पृष्टं प्रश्नं प्रनविदा वर । युयुत्सुना विनशने सपत्नैर्बुधैर्न वै ॥ ६ ॥
 शत्वा शक्तिवधं गर्ह्यमधर्मं राज्यहेतुकम् । ततो निवृत्तो हन्ताह हतोऽयमिति लौकिकः ॥ ७ ॥
 स तदा पुरुषव्याघ्रो युक्त्या मे प्रतिबोधितः । अभ्यभाषत मामेव यथा त्वं रणमूर्धनि ॥ ८ ॥

अहमात्मोदयानीषा नूताना मुहूर्दीश्वर । अहंस्वर्गाणि नूतानि तेषां स्थितुद्रवाप्ययः ॥ १ ॥
 अहं गतिगतिताता कालः कल्पतामहम् । गुणानां चाप्यहं साम्यं गुणिन्वीर्यविवागुणः ॥ २ ॥
 गुणिनामप्यहं सूर्यं महता च महानहम् । सूरमाणामप्यहं जीवो नृजयपानामहं मनः ॥ ३ ॥
 शिरण्यगर्भा वंदाना मन्त्राणां प्रणवजिह्वत् । अशराणामकाराऽस्मि पदानिष्ठदत्तामहम् ॥ ४ ॥
 इन्द्रोऽहं सर्वदेवाणां चयनामग्नि इव्ययाट् । आदित्यानामदधिष्णू रुद्राणां गीर्णलोहितः ॥ ५ ॥
 ब्रह्मर्षाणां नृगुरुराजवर्षाणामहं मनुः । दक्षर्षाणां नारदोऽहं इविधान्यस्मि धेनुपु ॥ ६ ॥
 विश्वेश्वराणां करिल मुष्णोऽहं पतत्रिणाम् । प्रजापतीनां दक्षोऽहं वित्तामहमर्चमा ॥ ७ ॥
 मा विद्भ्युद्रव दैत्यानां प्रह्लादमसुरेश्वरम् । सोम नक्षत्रोपवीना धनेशं यशस्वसाम् ॥ ८ ॥
 येरावत गजेन्द्राणां यादव यरुण प्रभुम् । तपता युमता सूर्यं मनुष्याणां च भूयतिम् ॥ ९ ॥
 उचैश्वरास्तुरङ्गाणां धातूनामग्नि काश्वनम् । यम धयमता चाहं सपाणां भस्त्रि घामुकि ॥ १० ॥
 नागेन्द्राणामनन्तोऽहं मृगेन्द्रः शृङ्गिदक्षिणाम् । आभमाणामहं तुर्यो वणाणां प्रथमोऽनघ ॥ ११ ॥
 तीयानां स्रोतशां गङ्गा समुद्र, सरसामहम् । आयुधानां धनुर्हं त्रिपुरग्नौ धनुष्मताम् ॥ १२ ॥
 धिष्ण्यानामस्म्यहं मेरुर्गङ्गानां हिमालय । घनस्पतीनामश्वत्थ आपधीनामहं यव ॥ १३ ॥
 पुरोवषा वसिष्ठोऽहं ब्रह्मिष्ठानां वृहस्पति । रुद्रोऽहं सर्वधनान्यामप्रण्या भगवानज ॥ १४ ॥
 यज्ञानां ब्रह्मयज्ञोऽहं प्रतानामविहिंसनम् । वाय्वन्यकाम्बुवागात्मा प्रुचीनामप्यहं शनिः ॥ १५ ॥
 योगानां मातृसरोधो भूशोऽस्मि विजिगीषताम् । आचीक्षिकी कौशलानां विकल्प ख्यातिवादिनाम् ॥ १६ ॥
 स्त्रीणां तु शतरूपाहं पुषा स्वायम्भुवो मनुः । नारायणो मुनीनां च कुमारो ब्रह्मचारिणाम् ॥ १७ ॥
 धर्माणामग्नि सन्यासः क्षेमाणामबहिर्भूतिः । गुह्यानां सल्लत मौनं मिथुनानामजस्त्वहम् ॥ १८ ॥
 सक्त्वसरोऽस्म्यनिमिषामृतानां मधुमाधवो । मासानां मार्गशीर्षोऽहं नक्षत्राणां तथामिजित् ॥ १९ ॥
 अहं युगानां च कृत धीराणां देवलोऽसित । द्वैपायनोऽसि व्यासानां कवीनां काव्य आत्मवान् ॥ २० ॥
 वानुदेवो भगवता एव तु भागवतेष्वहम् । किंपुरुषाणां हनुमान् विद्याभ्राणां मुदशनः ॥ २१ ॥
 रत्नानां पद्मरागोऽसि पद्मकोश मुपेक्षाम् । कुशोऽसि दर्भजातीनां गव्यमाज्य इविष्वहम् ३०
 व्यवसायिनामहं लक्ष्मीं कितवानां छलप्रहं । तितिक्षासि तितिक्षाणां सत्य सत्त्ववतामहम् ॥ ३१ ॥
 आज सद्योऽलवता कर्माहं विद्विषात्त्वताम् । सत्त्वता नबमूर्त्तीनामादिमूर्तिरहं परा ॥ ३२ ॥
 विश्वावसु पूर्वचिर्त्तिर्गन्धर्वाप्सरसामहम् । भूधराणामहं स्थैर्यं गन्धमात्रमहं भुवः ॥ ३३ ॥
 अपा रसश्च परमस्तज्जिष्ठानां विभावसु । प्रभा सूर्यदुताराणां शब्दोऽहं नभस पर ॥ ३४ ॥
 ब्रह्मण्यानां रत्निरहं वीराणामहमर्जुनः । मृतानां स्थितिरुपचिरहं वै प्रतिष्ठाक्रमः ॥ ३५ ॥
 गत्युक्त्युत्सर्गापादानमानन्दस्पर्शलक्षणम् । आत्वादभ्रुत्यवभाणमहं सर्वेन्द्रियेन्द्रियम् ॥ ३६ ॥
 ३ आपो ज्योतिरहं महान् । विकार पुरुषोऽज्यक्तरज सत्त्व तमः परम् ॥ ३७ ॥

अहमेतत्प्रसख्यान् ज्ञानं तत्त्वविनिश्चय । मयेदमरेण जीवेन गुणेन गुणिना विना ।

सर्वात्मनापि सर्वेण न भावो विद्यते क्वचित् ॥३८॥

सख्यान् परमाणूनां कालेन क्रियते मया । न तथा मे विभूतीनां सुखतोऽण्डानि फोटिष्य ॥३९॥

तेजः श्री कीर्तिरैश्वर्यं ह्रीस्त्यागः सौभगः भगः । वीर्यं तितिष्ठा विशान यच्च यत्र स मेऽशकः ॥४०॥

एतास्ते कीर्तिता सर्वाः सङ्क्षेपेण विभूतयः । मनोविकारा एवैते यथा वाचाभिधीयते ॥४१॥

वाचं यच्छ मनो यच्छ प्राणान् यच्छेन्द्रियाणि च । आत्मानमात्मना यच्छ न भूय कल्पसेऽध्वने ४२

यो वै बालानसी सभ्यगसयच्छन् धिया यति । तस्य व्रतं तपो दानं खवत्यामघटांशुवत् ॥४३॥

तस्मा मनोवचं प्राणान् नियच्छेन्मत्परायण । मद्भक्तियुक्तया बुद्ध्या ततः परिसमाप्यते ॥४४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्या संहितायामेकादशस्कन्धे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः

उद्धव उवाच

यस्त्वशभिहितं पूर्वं धर्मस्त्वद्भक्तिलक्षणः । वर्णाश्रमाचारवता सर्वपा द्विपदामपि ॥ १ ॥

ययानुष्ठीयमानेन त्वयि भक्तिर्नृणां भवेत् । स्वधर्मेणारविन्दाक्ष तत् समाख्यातुमर्हसि ॥ २ ॥

पुरा किल महाबाहो धर्मं परमकं प्रभो । यत्तेन हसरूपेण ब्रह्मणेऽभ्यास्य माधव ॥ ३ ॥

स इदानीं मुमहता कालेनाभिन्नकर्शन । न प्रायो भविता मर्त्यलोके प्रागनुशासितः ॥ ४ ॥

वक्ता कर्ताविता नान्यो धर्मस्याच्युत ते भुवि । समायामपि वैरिञ्च्याय न मूर्तिवरा कला ॥ ५ ॥

कर्त्रावित्रा प्रवक्त्रा च भवता मधुसूदन । त्यक्ते महीतले देव विनष्टः कः प्रवक्ष्यति ॥ ६ ॥

तत्त्वं न सर्वधर्मज्ञः धर्मस्त्वद्भक्तिलक्षणः । यथा यस्य विधीयेत तथा वर्णय मे प्रभो ॥ ७ ॥

श्रीशुक उवाच

इत्थं स्वभृत्यमुख्येन पृष्टः स भगवान्हरिः । प्रीतः क्षेमाय मर्त्यानां धर्मानाह सनातनान् ॥ ८ ॥

श्रीभगवानुवाच

धर्म्य एष तव प्रश्नो नै भ्येयसकरो नृणाम् । वर्णाश्रमाचारवता तमुद्धव निबोध मे ॥ ९ ॥

आदौ कृतयुगे वर्णो नृणां हस इति स्मृतः । कृतकृत्या प्रजा ज्ञात्वा तस्मात् कृतयुगं विदुः १०

वेदं प्रणव एवाग्रे धर्माऽहं वृषरूपधृक् । उपासते तपोनिष्ठा हस मा मुक्तकित्तिवपा ॥११॥

त्रेतामुखे महामाया प्राणान्मे हृदवात्सवयी । विद्यां प्रादुरभूत्तस्या अहमाहं जिवन्मूख ॥१२॥

विप्रश्नत्रियविद्वद्भ्यां सुखबाहुरूपादजाः । वैराजात् पुरुषाज्जाता य आत्माचारलक्षणा १३

गृहाश्रमो जपनतो ब्रह्मचर्यं हृदो मम । वक्षःस्थानाद् वने वासो न्यासः शीर्षणि सस्यितः

वर्णानामाश्रमाणां च । आसन् प्रकृतयो नृणां नीचैर्नाचोत्तमोत्तमाः

शमो दमस्तप शौच सन्तोष धान्तिराजवम् । मद्भक्तिश्च दया सत्यब्रह्मप्रकृतयस्त्विमा ॥१६॥
 तेजो बल धृति शौर्यं तितिक्षौदार्यमुद्यम । धैर्यं ब्रह्मण्यतैश्वर्यं धर्मप्रकृतयस्त्विमा ॥१७॥
 आस्तिक्य दाननिष्ठा च अदम्भो ब्रह्मसेवनम् । अनुष्ठिरयोपचयैर्वैश्यप्रकृतयस्त्विमा ॥१८॥
 शुश्रूषण द्विजगवा देवाना चाप्यमायया । तत्र लब्धेन सन्तोष सूद्रप्रकृतयस्त्विमा ॥१९॥
 अशौचमनृत स्तेय नास्तिक्य शुष्कविग्रह । काम क्रोधश्च तर्पश्च स्वभावोऽन्तेवसायिनाम् ॥
 अहिंसा सत्यमस्तेयमकामक्रोधलोभता । भूतप्रियदितेहा च धर्मोऽय सार्ववर्णिक ॥२१॥
 द्वितीय प्राप्यानुपूर्व्याञ्जमोपनयन द्विज । वसन् गुरुकुले दान्तो ब्रह्माधीयीत चाहुत ॥२२॥
 मेललाजिनदण्डाक्षब्रह्मसूत्रकमण्डलन् । जटिलोऽघौतदद्राक्षोऽरक्षपीठ कुशान् दधत् २३
 स्नानभोजनहोमेषु जपोचारे च वाग्यत । नच्छिन्द्यात्खरोमाणि कश्चोपस्यगतान्यपि ॥२४॥
 रेतो नावकिरेज्जातु ब्रह्मव्रतधर स्वयम् । अवकीर्णोऽवगाह्याप्यु यतामुखिरदी जपेत् ॥२५॥
 अग्न्यकाचार्यगोविप्रगुरुवृद्धसुरान्धुचि । समाहित देपासीत सन्ध्ये च यतवाग् जपन् ॥२६॥
 आचार्यं मा विजानीयात्तावमन्यत कर्हिचित् । न मत्युद्धवायुयेत सर्वदेवमयो गुरु ॥२७॥
 साय प्रातरुपानीय भैक्ष्य कस्मै निवेदयेत् । यच्चान्यदप्यनुज्ञातमुपयुञ्जीत सयत ॥२८॥
 शुश्रूषमाण आचार्यं सदोपासीत नीचवत् । यानशय्यासनस्यानैर्नातिदूरे कृताञ्जलि ॥२९॥
 एववृत्तो गुरुकुले वसेद् भोगविवर्जित । विद्या समाप्यते यावद् निभ्रद् व्रतमखण्डितम् ३०
 यद्यसौ छन्दसा लोकमारोक्ष्यन् ब्रह्मविष्टपम् । गुरवे विन्यसेद् देह स्वाध्यायार्थं बृहद्ब्रत ॥३१॥
 अग्नौ गुरावात्मनि च सर्वभूतेषु मा परम् । अपृथग्धीरुपासीत ब्रह्मवर्चस्यकल्मष ॥३२॥
 स्त्रीणा निरीक्षणस्पर्शसलापश्चेलनादिकम् । प्राणिनो मिथुनीभूतानगृहस्योऽग्रतस्त्यजेत् ॥३३॥
 शौचमाचमन स्नान स योपासनमाजवम् । तीयसेवा जपोऽसृश्यामक्ष्यासम्भाष्यवर्जनम् ॥३४॥
 सवाधमप्रयुक्तोऽय नियम कुलनन्दन । मद्भाव सर्वभूतेषु मनोवाकायसयम ॥३५॥
 एव बृहद्ब्रतधरो ब्राह्मणोऽग्निरिव ज्वलन् । मद्भक्तस्तीनितपसा दग्धकमाशयोऽमल ॥३६॥
 अयानन्तरमावेश्यन् यथा जिज्ञासितागम । गुरवे दक्षिणा दत्त्वा क्षायाद् गुर्वनुमोदित ॥३७॥
 गृह वनवोपविशेत् प्रव्रजेद् वा द्विजोत्तम । आधमादाधम गच्छेतान्यथा मत्परश्चरेत् ॥३८॥
 गृहार्थं सदृशीं भार्यामुद्ब्रहेदतुगुप्सिताम् । यवीपर्षा तु वयसा ता सवशामनु क्रमात् ॥३९॥
 इज्याभ्ययनदानानि सवपा च द्विजन्मनाम् । प्रतिग्रहोऽध्यापन च ब्राह्मणस्यैव याजनम् ॥४०॥
 प्रतिग्रह मन्यमानस्तपस्तेजोयशोनुदम् । अन्याभ्यामेव जीवेत धिलैवा दोषहृत् तयो ॥४१॥
 ब्राह्मणस्य हि देहोऽय धुद्रकामाय नेष्यते । कुच्छ्राय तपसे चेह प्रेत्यानन्तनुखाय च ॥४२॥

शिलोच्छ्रवृत्त्या परितुष्टचित्तो धर्मं महान्तं विरजं ब्रूयात् ।

मध्यर्षितात्मा गृह एव तिष्ठन् नातिप्रसक्तं समुपैति शान्तिम् ॥ ४३ ॥

समुद्रान्ति ये विप्र छीदन्त मत्परायणम् । तानुद्गरिष्य नचिरादापन्नयो नौरिवाणवात् ॥ ४४ ॥
 सर्वाः समुदरेद् राजा पितेव व्यसनात् प्रजा । आत्मानमात्मना धीरो यथा गन्धतिर्गजान् ॥ ४५ ॥
 एवविधो नरपतिर्विमातोनाकवर्चसा । विप्रूरेहाशुभं वृत्तमिदं द्रेण सह मोदते ॥ ४६ ॥
 छीदन् विप्रो वणिग्वृत्त्या पथ्यैरेवापद तरेत् । एवमेव वाऽऽपदाक्रान्तो न दधवृत्त्या कथञ्चन ॥ ४७ ॥
 यैश्च वृत्त्या तु राजन्यो जीवेन्गुगययाऽऽपदि । चरेद् या विप्रस्पृषण न श्रवृत्त्या कथञ्चन ॥ ४८ ॥
 यद्दृष्टिं भजेद्दैव्यं यद्द कारुकटमियाम् । कृन्द्वा मुक्तो न गच्छेत् पृथि लिप्सेत कर्मणा ॥ ४९ ॥
 वेदाभ्यायन्वचास्त्राहारव्यप्रापेयं योदयम् । दययिपितुभूतानि मद्रूपाण्यन्वह यजेत् ॥ ५० ॥
 यद्व्यथोपसन्नेन गुह्येनोर्गर्जितेन वा । धनेनापीडयत्सूर्यान् न्यायेनैवादरेत् प्रवृत् ॥ ५१ ॥
 क्रुद्धयेषु न भजेत न प्रमायेत् कुटुम्ब्यपि । विपश्चिन्त्यर पश्येददृष्टमपि दृष्टम् ॥ ५२ ॥
 पुत्रदायतयधूना सन्नम पायसज्जमः । अजुदेह विष त्येते स्वप्नो निद्रानुगो यथा ॥ ५३ ॥
 इत्य परिमृशन् मुक्तो गृहेष्वतिथिबद्ध वसन् । गृहेरनुकथ्येत निर्ममो निरहङ्कृत ॥ ५४ ॥
 कमभिर्गृहमेधीयैरिष्टा मामेव भक्तिमात् । तिष्ठेद् वनवोपविशेत् प्रजावान् वा परिमृजेत् ॥ ५५ ॥
 यत्स्वावृत्तमिगेहे पुत्रवित्तपणातुर । स्त्रेण वृषणधीर्मदो ममाहमिति बध्यते ॥ ५६ ॥
 अहोमे पितरो वृद्धो भाया वालात्मनाऽऽत्मजा । अनाया मामृते दीना कथजीवतिदु खिता ॥
 एव गृहाद्यायति सद्दयो मूढधीरयम् । अतुस्तस्ताननुध्यायन् मृतोऽन्ध विशते तम ॥ ५८ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्य महितायामेकादशस्कन्धे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अथाष्टादशोऽध्यायः श्रीसृष्टि

श्रीभगवानुवाच

वन विविधेषु पुत्रेषु भावो न्यस्य सहैव वा । वन एव वसेच्छान्तस्तृतीय भागमायुष ॥ १ ॥
 कन्दमूलफलेर्वन्यैर्मध्ये वृत्तिं प्रकल्पयेत् । वसीत वल्कल वासरतृणपर्णाजिनानि च ॥ २ ॥
 वेशरोमनखश्मश्रुमलानि विभृयाद् दत्त । न धावेदप्सु मजेत त्रिकाल स्थण्डिलेशय ॥ ३ ॥
 ग्रीष्मे तप्येत पञ्चानीन् वपास्त्रासारणाङ्गले । आकण्ठमग्नं शिशिर एव वृत्तस्तपश्चरेत् ॥ ४ ॥
 अग्निपक्व समश्रीयात् कालपक्षमथापि वा । उद्वृत्तलक्ष्मकुट्टो वा द तोद्वृत्त एव वा ॥ ५ ॥
 स्वय सञ्चिनुयात् सर्वमात्मनो वृत्तिकारणम् । देशकालबलाभिज्ञो नाददीतायदाहृतम् ॥ ६ ॥
 ययैश्चरुपुरोडाशैर्निर्वपेत् कालचोदितान् । न तु श्रौतेन पशुना मा यजेत वनाश्रमी ॥ ७ ॥
 अग्निहोत्रं च दर्शश्च पूर्णमासश्च पूर्ववत् । चातुमास्यानि च मुनेरास्रातानि च नैगमै ॥ ८ ॥
 एव चीर्णेन तस्या मुनिधमनिसन्तत । मा तपोमयमाराध्य ऋषिलोकादुपैति माम् ॥ ९ ॥
 यस्त्वेतत् कृच्छ्रतश्चीर्णं तपो नि श्रेयस महत् । कामायात्पीयसे युज्याद् बालिश योऽपरस्तत ॥ १० ॥

यदासौ नियमेऽकलो जरया जातवेपथु । आत्मन्यग्नीन् समारोप्य मन्त्रितोऽग्निं समाविशेत् ॥
यदा कमविपाकेषु लोकेषु निरपात्मसु । विरागो जायते सम्यङ्मन्यस्तामि प्रव्रजेत्तत ॥२२॥
इष्ट्वा यथोपदेश मा दत्त्वा सर्वस्वमृत्विजे । अग्नीन् स्वप्राण आवेश्य निरपेक्ष परिव्रजेत् ॥२३॥
विप्रस्य वै सयसतो देवा दारादिरूपिण । विघ्नान् कुवन्त्येय ह्यस्मानाक्रम्य समियात् परम् ॥
विभृयाच्च मुनिर्वास कौपीनाच्छादन परम् । त्यक्त न दण्डपात्राभ्यामन्यत् किञ्चिदनापदि ॥२५॥
दृष्टिपूतं न्यसेत् पाद वस्त्रपूत पित्रेजलम् । सत्यपूता वदद् वाच मनःपूत समाचरेत् ॥२६॥
मौनानीहानिलायामा दण्डा बाग्देहचेतसाम् । न ह्येते यस्य सन्त्यङ्ग वेणुभिर्न मवेद् यति ॥२७॥
भिक्षा चतुर्षु वर्णेषु विगह्यान् व्रज्यश्चरेत् । सप्तागारानसकलतास्तुष्येष्टान्धेन तावता ॥२८॥
यहिजलाशय गत्वा तत्रोपस्पृश्य वाग्यत । विभज्य पावित शेष भुञ्जीताशेषमाहृतम् ॥२९॥
एकश्चरे महीमेता नि सङ्ग सयतेन्द्रिय । आत्मक्रीड आत्तरत आत्मवान् समदर्शन ॥२०॥
विविचक्षे मशरणो मद्भावविमलाशय । आत्मान चिन्तयेदेकमभेदेन मया मुनि ॥२१॥
अवीक्षेतात्मनो बन्ध मोक्ष च ज्ञाननिष्ठया । बन्ध इन्द्रियविषेपो मोक्ष एषा च समय ॥२२॥
तस्मात्रियम्य षड्वर्गं मद्भावेन चरेन्मुनि । विरक्त क्षुल्लकामेभ्यो लब्ध्वाऽऽत्मनि मुक्तं महत् ॥
पुरग्रामव्रजान् सार्यान् भिक्षार्थं प्रविशश्चरेत् । पुण्यदेशसरिच्छैलवनाश्रमवर्ती महीम् ॥२४॥
वानप्रस्थाश्रमपदेष्वभीक्ष्ण भैक्षमाचरेत् । सतिभृत्याश्च समोह दृष्टसत्त्व शिलान्वया ॥२५॥
नैतद् वस्तुतया पश्येद् दृश्यमानं विनश्यति । असक्तचित्तो विरमेदिहामुत्र चिकीर्षितात् ॥२६॥
यदेतदात्मनि जग मनोवावप्राणसहृतम् । सर्वं मायेति तर्केण स्वस्वस्त्यक्त्वा न तत् स्मरेत् २७
ज्ञाननिष्ठो विरक्तो वा मद्भक्तो वानपेक्षक । सलिङ्गानाश्रमास्त्यक्त्वा चरेदविधिगोचर ॥२८॥
बुधो बालकवत् क्रीडेत् कुशलो जडवचरेत् । वदेदुन्मत्तवद् विद्वान् गोचर्यानेगमश्चरेत् ॥२९॥
वेदवादरतो न स्यान् पाण्डो न हैतुक । शुष्कवादविवादेन कश्चित् पक्ष समाभयेत् ॥३०॥
नोद्विजेत जनाद् धीरो जन चोद्विजयेत्तु । अतिवादास्त्रितिक्षेत् नावमन्येत कञ्चन ।
देहमुद्दिश्य पशुवद् वैर कुपाय केनचित् ॥३१॥

एक एव परो ह्यात्मा भूतेष्व्वात्मन्यवस्थित । यथेदुरुदपात्रेषु भूतान्येकात्मकानि च ॥३२॥
अलब्ध्वा न विप्रो देत काले कालेऽशन कश्चित् । लब्ध्वा न हृष्येद् भृतिमानुभयं देवतत्रितम् ॥३३॥
आहारार्थं समीहेत युक्त तत् प्राणधारणम् । तत्त्व विमृश्यते तेन तद् विज्ञाय विमुच्यते ॥३४॥
यदच्छयोपपन्नाजमद्यान्ध्रेष्टमुतापरम् । तथा बासस्तथा शय्या प्राप्त प्राप्त भजेन्मुनि ॥
शौचमाचमन स्नान न तु चोदनया चरेत् । अन्याश्च नियमान्जानी यथाह लीलयेश्वर ॥३६॥
न हि तस्य विकल्पाख्या या च मद्भीक्षया हता । आदेशात्तात् कश्चित् ख्यातिस्तत सम्पद्यते मया ॥
इह लोदकपु कामेषु जातनिर्वेद आत्मवान् । अजिज्ञासितमद्भक्तो गुह्य मुनिमुपाव्रजेत् ॥३८॥

ठावत् परिचरेद् भक्त भद्रावाननस्यैव । यावद् ब्रह्म विजानीयान्मामेव गुरुमादत् ॥३९॥
यस्त्यस्यतपइवर्गं प्रचण्डेन्द्रियसारथि । ज्ञानवैराग्यरहितछिदण्डमुपजीवति ॥४०॥
मुरामात्मानमात्मस्थ निद्रुते मा च धर्महा । अविपक्रकथायोऽस्मादमुष्माद्य विदीयते ॥४१॥
भिशोर्धर्मं शमोऽहिंसा तप इक्षा वनौकस । गृहिणो भूतरक्षेऽप्या द्विजस्याचार्यसेवनम् ॥४२॥
ब्रह्मचर्यं तप शौच सन्तोषो भूतसौहृदम् । गृहस्थस्याप्यृतौ गन्तु सर्वेषां मनुषासनम् ॥४३॥
इतिमाय स्वधर्मेण भजन् नित्यमनन्यभाक् । सर्वभूतेषु मद्भाषो मद्भक्तिं विन्दते दृढाम् ॥४४॥
भक्त्योद्भवानपायिन्या सर्वलोकमहेश्वरम् । सर्वोत्पत्त्यप्यय ब्रह्म कारण मोक्षयाति स ॥४५॥
इति स्वधमनिर्णिकसत्त्वो निज्ञातमद्वति । ज्ञानविज्ञानसंपन्नो नचिरात् समुपैति माम् ॥४६॥
वर्णाश्रमवता धर्म एष आचारलक्षण । स एव मद्भक्तियुतो नि श्रेयसकर पर ॥४७॥
एतत्तेऽभिहित साधो भवान् पृच्छति यच्च माम् । यया स्वधर्मसंयुक्तो भक्तो मां समियात् परम् ॥४८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पादमहर्षी सहितायामेवादशस्कन्धेऽष्टाशोऽध्यायः ॥१८॥

अथैकोनविंशतितमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

यो विद्याश्रुतसम्पन्न आत्मवान् नानुमानिक । मायामात्रमिदं ज्ञात्वा ज्ञानं च मयि सन्त्यसेत् ॥ १ ॥
ज्ञानिनस्त्वहमेवैष्ट स्वार्थो हेतुश्च समत । स्वर्गाश्चैवापवर्गाश्च नान्योऽर्थो महते प्रिय ॥ २ ॥
ज्ञानविज्ञानसंसिद्धा पद श्रेष्ठं विदुमम । ज्ञानी प्रियतमोऽतो मे ज्ञानेनासौ विभर्ति माम् ॥ ३ ॥
तपस्तीर्थं जपो दानं पवित्राणोतराणि च । नालं कुर्वन्ति तां सिद्धिं या ज्ञानकल्या कृता ॥ ४ ॥
तस्माज्ज्ञानेन सहितं ज्ञात्वा स्वात्मानमुद्वह । ज्ञानविज्ञानसम्पन्नो भज मां भक्तिभाविता ॥ ५ ॥
ज्ञानविज्ञानयशेन मामिष्ट्वाऽऽत्मानमात्मनि । सर्वयज्ञपतिं मां वै ससिद्धिं मुनयोऽगमन् ॥ ६ ॥
त्वय्युद्धवाभयति यस्त्रिविधो विकारो मायान्तराऽऽपतति नाद्यपवर्गयोर्थत् ।
जन्मादयोऽस्य यदमी तव तस्य किं स्युराद्यन्तयोर्यदसतोऽस्ति तदेव मध्ये ॥ ७ ॥

उद्धव उवाच

ज्ञानं विशुद्धं विपुलं यथेतद् वैराग्यविज्ञानयुतं पुराणम् ।
आत्मापि हि विश्वेश्वरं विश्वमूर्ते त्वद्भक्तियोगं च महद्भिर्मृग्यम् ॥ ८ ॥
तापत्रयेणाभिहतस्य घोरे सतप्यमानस्य भवाच्चनीश ।
पश्यामि तवाद्भिर्द्वन्द्वातपत्रादमृताभिवर्षात् ॥ ९ ॥
दष्टः सिसिन् कालाहिना क्षुद्रमुखोऽस्तपः ।
महानुभावः ॥ १० ॥

दण्डयास परदान कामत्यागस्तप स्मृतम् । स्वभावविजय शौर्य सत्य च समदर्शनम् ॥३७॥
 श्रुत च स्मृता वाणी कविभिः परिकीर्तिता । कर्मस्वसङ्गम शौचत्याग सन्यास उच्यते ॥३८॥
 धर्म इष्ट धन नृणां यशोऽहं भगवत्तम । दक्षिणा ज्ञानसन्देश प्राणायाम परबलम् ॥३९॥
 भगो म ऐश्वरो भावो लाभो मद्भक्तिरुत्तम । विद्याऽऽत्मनि भिदाबाधो जुगुप्सा हीरकर्मसु ॥४०॥
 श्रीगुणा नैरपेक्षया सुखं दुःखसुखात्यय । दुःख कामसुखापेक्षा पण्डितो बन्धमोक्षयति ॥४१॥
 मूर्खो देहाय हवुदि पया मन्निगम स्मृत । उत्पद्यश्चित्तविक्षेप स्वर्गं सत्त्वगुणोदय ॥४२॥
 नरकस्तम उन्नाहो न धुर्गुणरह सते । गृह शरीर मानुष्य गुणाढ्यो ह्याढ्य उच्यते ॥४३॥
 दरिद्रो यस्त्वसतुष्ट कृपणो योऽजितेन्द्रिय । गुणेष्वसक्तधीरीशो गुणसङ्गो विषयय ॥४४॥
 एत उद्वेग ते प्रश्ना सर्वे साधु निरूपिता । किं वर्णितेन बहुना लक्षण गुणदोषयो ।

गुणदोषद्विर्दोषो गुणस्तूभयवर्जित ॥४५॥

एतौ श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा संहितायामेकादशस्कन्धे एकोनविंशतिनमोऽध्यायः ॥ १९ ॥

अथ विंशतितमोऽध्यायः

उद्धव उवाच

विधिश्च प्रतिषेधश्च निगमो हीश्वरस्य ते । अवेक्षतेऽरविन्दाक्ष गुण दोष च कर्मणाम् ॥ १ ॥
 वणाश्रमविकल्प च प्रतिलोमानुलोमजम् । द्रव्यदेशवय कालान् स्वर्गं नरकमेव च ॥ २ ॥
 गुणदोषभिदाहृष्टिमन्तरेण वचस्तव । नि श्रेयस कप्र नृणां निषेधविधिलक्षणम् ॥ ३ ॥
 पितृदेवमनुष्याणां वेदश्चक्षुस्तवेश्वर । श्रेयस्त्वनुपलब्धेऽर्थे साध्यसाधनयोरपि ॥ ४ ॥
 गुणदोषभिदाहृष्टिनिगमात्ते न हि स्वतः । निगमेनापवादश्च भिदाया इति ह भ्रम ॥ ५ ॥

श्रीभगवानुवाच

योगाद्वयो मया प्रोक्ता नृणां श्रेयोविधिरस्य । ज्ञान कर्म च भक्तिश्च नोपायोऽन्योऽस्ति कुत्रचित् ॥
 निर्विण्णानां ज्ञानयोगो न्यासिनामिह कर्मसु । तेष्वनिर्विण्णचित्तानां कर्मयोगस्तु कामिनाम् ॥७॥
 यदृच्छया मत्कयादौ जातभ्रदस्तु यः पुमान् । न निर्विण्णो नातिसत्तो भक्तियोगोऽस्य सिद्धिद ॥
 तावत् कमाणि कुर्वीत न निविद्येत यावत् । मत्कयाश्रवणादौ वा भद्रा यावत् न जायते ॥ ९ ॥
 स्वधर्मस्यो यजन् यजैरनाशी काम उद्धव । न याति स्वर्गनरकौ यद्यन्यं न समाचरेत् ॥१०॥
 अस्मिँल्लोके वर्तमान स्वधर्मस्योऽनघ शुचि । ज्ञान विशुद्धमाप्नोति मद्भक्तिं वा यदृच्छया ॥११॥
 स्वर्गिणोऽप्येतमिच्छन्ति लोकं निरयिणस्तथा । साधकं ज्ञानभक्तिन्यासुभयं तदसाधकम् ॥१२॥
 न नर स्वर्गतिं काङ्क्षेन्नारकीं वा विचक्षण । नेम लोकं च काङ्क्षेत देहावेशात् प्रमादयति ॥१३॥
 एतद् विद्वान् पुरा मृत्योरभवाय घटेत स । अप्रमत्त इह ज्ञात्वा मर्त्यमप्यर्थसिद्धिदम् ॥१४॥

छिद्यमान यमैरते कृतनीउ वनस्पतिम् । खग स्वकेतमुत्सृज्य क्षेम याति ह्यलम्पट ॥१५॥

अहोरात्रैर्दृष्ट्यमान बुद्ध्वाऽऽयुर्भयवेषधु । मुक्तसङ्ग पर बुद्ध्वा निरीह उपशाम्यति ॥१६॥

नृदेहमाद्य सुलभ सुदुर्लभ इव सुकल्प गुह्यकर्णधारम् ।

मयानुरूलेन न भस्वतेरित पुमान् भवाब्धिन तरेत् स आत्महा ॥१७॥

यदाऽऽरम्भेषु निर्विण्णो विरक्त सयतेन्द्रिय । अभ्यासेनात्मनो योगी धारयेदचल मन ॥१८॥

धार्यमाण मनो यदि भ्राम्यदास्वनवस्थितम् । अतन्द्रितोऽनुरोधेन मार्गेणात्मवश नयेत् ॥१९॥

मनोगतिं न विमुञ्जेज्जितप्राणो जितेन्द्रिय । सत्त्वसपत्नया बुद्ध्या मन आत्मवश नयेत् ॥२०॥

एष वै परमो योगो मनस सप्रह स्मृत । हृदयशक्त्यमन्विच्छन् दम्पस्वेवावर्तो मुहु ॥२१॥

साख्येन सर्वभावाना प्रतिलोमानुलोमत । भयाप्ययावनुध्याये मनो यावत् प्रसीदति ॥२२॥

निर्विण्णस्य विरक्तस्य पुरुषस्योक्तवेदिन । मनस्त्यजति दीरात्म्य चिन्तितस्यानुचिन्तया ॥२३॥

यमादिभिर्यागपथैरान्वीक्षित्या च विद्यया । ममार्चापासनाभिर्वा नान्वैर्वाग्य स्मरे मन ॥२४॥

यदि कुयात् प्रमादेन योगी कर्म विगर्हितम् । योगेनैव दहदहो नान्यत्तत्र कदाचन ॥२५॥

स्वे स्वेऽधिकारे या निष्ठा स गुण परिकीर्तित । कर्मणा जात्यशुद्धानामनेन नियम कृत ।

गुणदोषविधानेन सद्गाना त्याजनेच्छया ॥२६॥

जातभद्रो मत्कयामु निर्विण्ण सर्वकर्मसु । वेद दु स्वात्मकान् कामान् परित्यागेऽप्यनीश्वर २७

ततो भजेत मा प्रीत भद्राछुर्ददनिश्चय । जुषमाणश्च तान् कामान् दु खोदकोश्च गृह्णन् २८

प्रोक्तेन भक्तियोगेन भजतो मासकुमुनेः । कामा हृदय्या नश्यन्ति सर्वे मयि हृदि स्थिते ॥२९॥

भियते हृदयप्रणिश्लिष्यन्ते स्वसद्यया । क्षीयन्ते चास्य कर्माणि मयि दृष्टेऽखिलात्मनि ३०

तस्मा मद्भक्तियुक्तस्य योगिनो वै मदात्मन । न ज्ञान न च वैराग्य प्राप भयो भवेदिह ॥३१॥

यत् कर्मभिर्यत्तपसा ज्ञानवैराग्यतश्च यत् । योगेन दानधर्मेण भयोभिरतिरैरपि ॥३२॥

सर्वे मद्भक्तियोगेन मद्भक्तो लभतेऽङ्गुष्ठा । स्वगापवर्गे मद्दाम कथञ्चिद् यदि वाञ्छति ॥३३॥

न किञ्चित्साधवो धीरा भक्ता ह्येकान्विनो मम । वाञ्छन्त्यपि मया दत्त कैवल्यमपुनर्भवम् ॥३४॥

नैरपेक्ष्य पर प्रादुर्नि श्रेयसमनल्पकम् । तस्मात्पिराशिपो भक्तिर्निरपेक्षस्य मे भवेत् ॥३५॥

न मध्येकान्तभक्ताना गुणदोषोद्भवा गुणा । साधूना समचिचिचाना बुद्धे परमुपेयुषाम् ॥३६॥

एवमेतान् मयाऽऽदिष्टाननुतिष्ठन्ति मे पय । क्षेम विदति मत्स्थान यद् ब्रह्म परमविदु ॥३७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्सा संहितायामेकादशस्कन्धे विंशतितमोऽध्याय ॥ २० ॥

अथैकविंशतितमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

य एतान् मत्पथो हित्वा भक्तिज्ञानक्रियात्मकान् । क्षुद्रान् कामाश्चलै प्राणैर्जुपन्त ससरति ते ॥१॥

स्वेस्वेऽधिकरिया निष्ठा स गुण परिकीर्तित । विपर्ययस्तु दोष स्यादुभयोरेप निश्चयः ॥ २ ॥
 शुद्धयशुद्धी विधीयेते समानेष्वपि चस्तुपु । द्रव्यस्य विचिकित्सायै गुणदोषौ शुभाशुभौ ॥ ३ ॥
 धर्मायै व्यवहारार्थं यात्रायमिति चानघ । दर्शितोऽयमयाऽऽचारो धर्ममुद्ब्रह्मा धुरम् ॥ ४ ॥
 भूम्यम्बग्नयनिलाकाशा भूताना पञ्चधातव । आब्रह्मस्यावरादीना शरीरा आत्मसयुता ॥ ५ ॥
 वेदेन नामरूपाणि विषमाणि समेष्वपि । घातुपूद्बव कल्प्यन्ते एतेषा स्वार्थसिद्धये ॥ ६ ॥
 देशकालादिभावाना वस्तूना मम सत्तम । गुणदोषौ विधीयेते नियमार्थे हि कर्मणाम् ॥ ७ ॥
 अकृष्णसारो देशानामब्रह्मण्योऽशुचिर्भवेत् । कृष्णसारोऽप्यसौवीरकीकटासकृतेरिणम् ॥ ८ ॥
 कर्मण्यो गुणवान् कालो द्रव्यत स्वत एव वा । यतो निवर्तते कर्म स दोषोऽकर्मक स्मृत ॥ ९ ॥
 द्रव्यस्य शुद्धयशुद्धी च द्रव्येण वचनेन च । सस्कारेणाय कालेन महत्त्वाल्लतयायवा ॥ १० ॥
 शक्त्याशक्त्यायवा बुद्ध्या समुद्ब्रह्मा च यदात्मने । अघ कुर्वन्ति हि यथा देशवस्थानुसारत ॥ ११ ॥
 धान्यदावस्थितन्तुना रसतैजसचर्मणाम् । कालवाय्वग्निमृत्तोयै पार्थिवाना युतायुतै ॥ १२ ॥
 अमेध्यलिप्त यद् येन गन्ध लेप व्यपोहति । भजते प्रकृतिं तस्य तच्छौच तावद्विष्यते ॥ १३ ॥
 ज्ञानदानतपोऽवस्थावीयसस्कारकर्मभि । मत्स्मृत्या चात्मन शौच शुद्ध कर्माचरेद् द्विज १४
 मन्त्रस्य च परिज्ञान कमशुद्धिर्मदर्पणम् । धर्म उपयते पद्भिरधर्मस्तु विपर्यय ॥ १५ ॥
 कचिद्गुणोऽपि दोष स्याद्दोषोऽपि विधिना गुण । गुणदोषार्थनियमस्तद्दिद्रामेव बाधते ॥ १६ ॥
 समानकर्माचरण पतिताना न पातकम् । औत्पत्तिको गुण सङ्गो न शयान पतत्यघ ॥ १७ ॥
 यतो यतो निवर्तते विमुच्येत ततस्तत । एष धर्मो नृणा श्रेम शोकमोहभयापह ॥ १८ ॥
 विषयेषु गुणाध्यासात् पुष सङ्गस्ततो भवेत् । सङ्गात्तत्र भवेत् काम कामादेव कलिर्नृणाम् ॥ १९ ॥
 कलेर्दुर्विपह क्रोधस्तमस्तमनुवर्त्तते । तमसा ग्रस्यते पुषश्चेतना व्यापिनी द्रुतम् ॥ २० ॥
 तथा विरहित साधो जन्तु शून्याय कल्पते । ततोऽस्य स्वार्थविभ्रशो मूर्च्छितस्य मृतस्य च ॥ २१ ॥
 विषयाभिनिवेशेन नात्मान वेद नापरम् । बृक्षजीविकया जीवन् व्यर्य भस्त्रेव य श्वसन् ॥ २२ ॥
 फलश्रुतिरिय नृणा न श्रेयो रोचन परम् । श्रेयोविवक्षया प्रोक्त यथा भैषज्यरोचनम् ॥ २३ ॥
 उत्पत्यैव हि कामेषु प्राणेषु स्वजनेषु च । आकृत्तमनसो मत्वा आत्मनोऽनर्थहेतुषु ॥ २४ ॥
 न तानविदुष स्वार्थे भ्राम्यतो बृजिनाध्वनि । कथयुज्यात् पुनस्तेषु तास्तमो विशतो बुध ॥ २५ ॥
 एव व्यवसित केचिद्विज्ञाय कुबुद्धय । फलश्रुतिं कुसुमिता न वेदशा वदन्ति हि ॥ २६ ॥
 कामिन कृपणा हृत्वा पुष्पेषु फलबुद्धय । अग्निमुग्धा धूमतान्ता स्वलोक न विदन्ति ते ॥ २७ ॥
 न ते मामङ्ग ज्ञानन्ति हृदिस्थ य इद यत । उक्थयश्चा ह्यसुतृपो यथा नीहारचक्षुष ॥ २८ ॥
 ते मे मतमविज्ञाय परोक्ष विषयात्मका । हिंसाया यदि राग स्याद् यज्ञ एव न चोदना ॥ २९ ॥
 हिंसाविहारा ह्यालब्धै पशुभि स्वसुखेच्छया । यजते देवता यज्ञै पितृभूतपतीन् खला ॥ ३० ॥

म्वसोपमममु लोकमसन्त श्रवणप्रियम् । आशिपो हृदि सकल्प्यत्यजन्ययान् यथाशक्तिः ॥
 रज सत्त्वतमोनिष्ठा रज सत्त्वतमोनुपः । उपासत इन्द्रमुख्यान् देवादीन् न तपेव माम् ॥२२॥
 इष्टेह दवता यज्ञैर्गत्वा रस्यामहे दिवि । तस्यात् १६ भूयास्म महाशाला महाकुला ॥२३॥
 एव पुष्पितया वाचा व्याक्षिप्तमनसा नृणाम् । मानिना चातिस्तन्धाना मद्रातापि न रोचते ॥२४॥
 वेदा ब्रह्मात्मविषयात्रिकाण्डविषया इमे । परोक्षवादा श्रुपय परोक्षं मम च प्रियम् ॥२५॥
 शदब्रह्म सुदुर्बोध प्रागेन्द्रियमनोमयम् । अनन्तपार गम्भीरं दुर्विगाह्य समुद्रवत् ॥२६॥
 मयोपगृहीत भूम्ना ब्रह्मणान्तशक्तिना । भूतेषु षोडशेण विरेपूर्णेव लक्ष्यते ॥२७॥
 ययोगनाभिहृदयादूर्णमुद्रमते मुखात् । आकाशाद् व्योमयान् प्राणो मनसा स्पर्शरूपिणा ॥२८॥
 छन्दोमयोऽमृतमय सहस्रपदवा प्रभु । ओङ्काराद् व्यञ्जितस्पर्शस्वरूपमा त सभूषिताम् ॥२९॥
 विचित्रभाषावितता छन्दोभिश्चतुरक्षरैः । अनन्तपारा बृहती सृजत्याक्षिपते स्वयम् ॥३०॥
 गायन्पुष्पिगनुषु च बृहती पङ्क्तिरेव च । शिष्टमुज्जगत्पतिञ्छन्दो ह्यत्यष्टपतिजगद्विराट् ॥३१॥
 किं विषते किमाचष्टे किमनूय विकल्पयेत् । इत्यस्या हृदय लोके ना यो मद् वेद कश्चन ॥३२॥
 मानिषत्तेऽभिषत्ते मां विकल्प्यापोह्यत एवम् । एतावान् सर्ववेदार्थं शब्द आस्वाय मा भिदाम् ।
 मायामात्रमनूयान्ते प्रतिपिद्यथ प्रसीदति ॥३३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यं सहितायामेकादशस्कन्धे एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥

अथ द्वाविंशतितमोऽध्यायः

उद्धव उवाच

कति तत्त्वानि विधेश सख्यातान्यपिभि प्रभो । नवैकादश पञ्च त्रीण्यात्य त्वमिह शुभ्रम् ॥ १ ॥
 केचित् पञ्चविंशतिं प्राहुरपरे पञ्चविंशतिम् । सत्तेके नव पद् केचिच्चत्वार्यैकादशपरे ॥ २ ॥
 केचित् सप्तदश प्राहुः षोडशैके त्रयोदश । एतावच्च हि संख्यानामृपयो यद्विचक्षया ।
 गायति पृथगायुष्मन्निद नो वक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥

श्रीभगवानुवाच

युक्तं च सन्ति सर्वत्र भाष्यते ब्राह्मणा यथा । माया मदीयामुद्गृह्य वदता किनु दुर्घटम् ॥ ४ ॥
 नैतदेव यथाऽऽत्य त्व मदह वक्षि तत्तथा । एव विवदता हेतु शक्तयो मे दुरत्यया ॥ ५ ॥
 यासां व्यतिकरादासीद् विकल्पो वदता पदम् । प्राप्ते शमदमेऽप्येति वादक्षमनुशाम्यति ॥ ६ ॥
 परस्परानुप्रवेशात् तत्त्वानां पुद्गलपथ । पौर्वापर्यप्रसूयान यथा वस्तुविबधितम् ॥ ७ ॥
 एकस्मिन्पि हृदयन्ते प्रविष्टानीतराणि च । पूर्वैस्मिन् वा परस्मिन् वा तत्त्वे तत्त्वानि सर्वशः । ८ ॥
 पौर्वापर्यमतोऽमीषा प्रसरयानमभीप्सताम् । यथा विविक्त यद्भवन गृह्णीमो युक्तिसम्भवात् ॥ ९ ॥

अनाद्यविद्यायुक्तस्य पुरुषस्यात्मवेदनम् । स्वतो न सभवादन्यस्तत्त्वज्ञानदो भवेत् ॥१०॥
 पुरुषेश्वरयोरथ न वैलक्षण्यमप्यपि । तदन्यकलनापार्यां ज्ञानं च प्रवृत्तगुणं ॥११॥
 प्रवृत्तिगुणसाम्यं वै प्रकृतेर्नात्मनो गुणा । सत्त्वं रजस्तम इति स्थित्युत्पत्त्यन्तहेतवः ॥१२॥
 सत्त्वं ज्ञानं रजं कर्म तमोऽज्ञानमिहोच्यते । गुणव्यतिकरः कालस्वभावस्तमेव च ॥१३॥
 पुरुषप्रवृत्तिर्व्यक्तमहङ्कारो नभोऽनिल । ज्योतिरापि क्षितिरिति तत्त्वान्युक्तानि मे नय ॥१४॥
 ध्रोत्रत्वगुद्दर्शनं घ्राणो जिह्वेति ज्ञानशक्यम् । वाक्स्पर्शानुस्पर्शपाट्यङ्गिकमाप्यङ्गोभयमन ॥१५॥
 शब्दस्पर्शो रसोगन्धो रूपचेत्यर्थजातयः । गत्युक्त्युत्सर्गशिल्पानि कमायतनसिद्धयः ॥१६॥
 सर्गादौ प्रकृतिर्ह्यस्य कार्यकारणरूपिणी । सत्त्वादिभिर्गुणैर्धत्ते पुरुषोऽव्यक्त ईक्षते ॥१७॥
 व्यक्तादयो विष्णुवाणा घातवः पुरुषेक्षया । लब्धवीर्यास्तु जन्तयश्च सहता प्रकृतेर्बलात् ॥१८॥
 रुतैव घातव इति तत्राप्या पञ्च खादयः । ज्ञानमात्मोभयाधारस्ततो देहेन्द्रियासवः ॥१९॥
 षडित्यत्रापि भूतानि पञ्च षष्ठं परं पुमान् । तैर्युक्तं आत्मसम्भूते सृष्टेदं समुपाविशत् ॥२०॥
 चत्वार्येवेति तत्रापि तेज आपोऽन्नमात्मनः । जातानि तैरिदं जातं जन्मावयविन खलु ॥२१॥
 सख्याने सप्तदशके भूतमात्रेन्द्रियाणि च । पञ्च पञ्चैव मनसा आत्मा सप्तदश स्मृतः ॥२२॥
 तद्वत् षोडशसंख्याने आत्मैव मन उच्यते । भूतेन्द्रियाणि पञ्चैव मन आत्मा त्रयोदश ॥२३॥
 एकादशत्वं आत्मासौ महाभूतेन्द्रियाणि च । अष्टौ प्रकृतयश्चैव पुरुषश्च नवेत्यथ ॥२४॥
 इति नानाप्रसख्यानतरंगानामूषिभिः कृतम् । सर्वं न्याय्ययुक्तिमत्त्वाद् विदुषा किमशोभनम् ॥२५॥

उद्धय उवाच

प्रकृतिपुरुषश्चोभौ यद्यप्यात्मविलक्षणौ । अन्योन्यापाभयात् कृष्णदृश्यते न भिदा तयो २६
 प्रकृतौ लक्ष्यते ह्यात्मा प्रकृतिश्च तयाऽऽत्मनि । एव मे पुण्डरीकाक्ष महान्तं सशयं हृदि ।

छेत्तुमहसि सर्वं वचोभिर्नयनैः पुणै ॥ २७ ॥

त्वत्तो ज्ञानं हि जीवानां प्रमोपस्तेऽत्र शक्तिः । त्वमेव ह्यात्ममायाया गतिं वेद्यं न चापरं ॥२८॥

श्रीभगवानुवाच

प्रकृतिपुरुषश्चेति विकल्पपुरुषर्षभ । एष वैकारिकसर्गा गुणव्यतिकरात्मकः ॥२९॥

ममाङ्गमाया गुणमय्यनेकधा विकल्पबुद्धीश्च गुणैर्विवृते ।

वैकारिकस्त्रिविधोऽध्यात्ममेकमथाधिदैवमधिभूतमन्यत् ॥ ३० ॥

हृग् रश्मे परस्परसिद्ध्यति यस्वस्तरे ।

य आद्यस्वानुभूत्याखिलसिद्धिसिद्धिः ।

चक्षुर्जिह्वादिनासादि च चित्तयुक्तम् ॥

योऽसौ गुणधोभकृतो विकार प्रधानमूलान्महत प्रसृतः ।
 अहं त्रितृ-मोहविकल्पाहृतुर्वैकारिकस्तामस ऐन्द्रियश्च ॥ ३२ ॥
 आत्मा परिशानमयो विवादो ह्यस्तीति नास्तीति भिदार्थनिष्ठ ।
 व्यर्थोऽपि नैवोपरमेत पुषा मत्त परावृत्तधिया स्वलोभात् ॥ ३३ ॥

उद्धय उवाच

त्वत्त परावृत्तधिय स्वकृतै कर्मभि प्रभो । उच्चावचान् यया देशान् गृह्णन्ति विसृजन्ति च ३४
 त ममाख्याहि गोविन्द दुर्विभाव्यमनात्मभि । न ह्येतत् प्रायशो लोके विद्वत् सन्ति वक्षिता ३५

श्रीभगवानुवाच

मन कर्ममय नृणामिन्द्रियै पञ्चभिर्युतम् । लोकालोक प्रयात्यन्य आत्मा तदनुवर्तते ॥ ३६ ॥
 ध्याय मनोऽनुविषयान् दृष्टान् वानु भुतानथ । उच्यत् सीदत् कर्मतन्त्र स्मृतिस्तदनु शाम्यति ॥ ३७ ॥
 विषयाभिनिवेशेन नात्मान यत् स्मरेत् पुन । जतोर्वै कस्यचिद्वेतोर्मृत्युरत्यन्तविस्मृति ॥ ३८ ॥
 जम त्वात्मतया पुष सवभावेन भूरिद । विषयस्वीकृतिं प्रादुर्यया स्वप्रमनोरथ ॥ ३९ ॥
 स्वप्न मनोरथ चेत्य प्राचन न सरत्यसौ । तत्र पूर्वमिवात्मानमपूर्वं चानुपश्यति ॥ ४० ॥
 इन्द्रियायनसृष्टयेद वैविध्य भाति वस्तुनि । बहिरत्तर्भिदाहेतुजनोऽसृजनकृद् यया ॥ ४१ ॥
 नित्यदा ह्यङ्ग भूतानि भवन्ति न भवन्ति च । कालेनालक्ष्यवेगेन सूक्ष्मत्वाच्च दृश्यते ॥ ४२ ॥
 यथाचिप्सा स्रोतसा च फलना वा वनस्पते । तथैव सर्वभूताना वयोऽवस्थादय कृता ॥ ४३ ॥
 सोऽय दीपोऽर्चिषा यदत् स्रोतसा तदिद जलम् । सोऽय पुमानिति नृणा मृषा गीर्धामृषा युषाम् ॥ ४४ ॥
 मा स्वस्य कमवीजेन जायते सोऽप्यय पुमान् । म्रियते वामरो भ्रान्त्या ययामिर्दाहसमुतः ॥ ४५ ॥
 निपेकगर्भजन्मानि बाल्यकौमारयौवनम् । वयोमय जरा मृत्युरित्यवस्थास्तनोर्नव ॥ ४६ ॥
 एता मनोरथमयी ह्यन्यस्योच्चावचास्तनू । गुणसङ्गादुपादत्ते क्वचित् कश्चिज्ज्ञाति च ॥ ४७ ॥
 आत्मन पितृपुत्राभ्यामनुमेयौ भवाप्ययौ । न भवाप्ययवस्तूनामभिज्ञो द्वयलक्षण ॥ ४८ ॥
 तरोर्वाजविषाकाम्या यो विद्वाज्जमसयमौ । तरोर्विलक्षणो द्रष्टा एव द्रष्टा तनो पृथक् ॥ ४९ ॥
 प्रहृतेरेवमात्मानमविविच्य ब्रुष पुमान् । तत्त्वेन स्पर्शसमुद सञ्चार प्रतिपद्यते ॥ ५० ॥
 सर्ववसङ्गाद्विनी देवान् रजसासुरमानुषान् । तमसा भूततिर्यक्त्य भ्रामितो याति कर्मभि ॥ ५१ ॥
 नृत्यतो गायत पश्यन् ययैवानु करोति तान् । एव बुद्धिगुणान् पश्यन्ननीहोऽप्यनुकार्यते ॥ ५२ ॥
 ययाम्भसा प्रचलता तरवोऽपि चला इव । चतुषा भ्राम्यमाणेन दृश्यते भ्रमतीव भू ॥ ५३ ॥
 यया मनोरथधियो विषयानुभवो मृषा । स्वप्रदृष्टश्च दायाहं तथा सञ्चार आत्मन ॥ ५४ ॥
 अयं ह्यविद्यमानोऽपि सञ्चतिर्न निर्वर्तते । ध्यायतो विषयानस्य स्वप्नेऽनर्थागमो यथा ॥ ५५ ॥
 मा भुङ्क्व विषयानसदिन्द्रियै । आत्माप्रदृष्टनिभात पश्य वैकल्पिक भ्रमम् ॥ ५६ ॥

क्षिताऽवमानितोऽसिद्धिं प्रलब्धोऽसूयितोऽपवा । ताडित सघ्नबद्धो वा वृत्त्या वा परिहापित ॥५७॥
निष्ठितो मूर्धितो घातैर्वहुधैर्व प्रकर्षित । भेद्यस्काम वृच्छ्रगत आत्मनाऽऽत्मानमुद्धरेत् ॥५८॥

उद्धव उवाच

यथैरमनुजुष्मेय वद नो वदता वर । सुदु सहमिम मन्ये आत्मन्यसदतिद्वमम् ॥५९॥
विदुषामपि विश्वात्मन् प्रकृतिर्हि बलीयसी । श्रुते त्वदर्शनिरता रशान्तास्ते चरणालयान् ॥६०॥

इति भीमझागवते महापुराणे पारमहन्सा संहितायामेकादशस्कन्धे द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥

अथ त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

राक्षसायणिरुवाच

स एवमाशंसित उद्धवेन भागवतमुख्येन दाशार्हमुख्य ।

सभाजयन् भृत्यवचो मुकुन्दस्तमात्रभाषे श्रवणीयवीर्य ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

बाहस्पत्य स वै नाथ साधुर्वै दुर्जनेरिति । दुरुक्तैर्भिन्नमात्मानं य समाधातुमीश्वर ॥ २ ॥
न तथा तप्यते विद पुमान् बाणै सुममगै । यथा तुदन्ति मर्मस्था ह्यसता परुषेयव ॥ ३ ॥
कथयन्ति महत्पुण्यमिति शशमिहोद्धव । तमह वणयिष्यामि निबोध सुसमाहित ॥ ४ ॥
केनचिद् भिक्षुणा गीत परिभूतेन दुर्जनै । स्मरता धृतियुक्तेन विपाक निजकमणाम् ॥ ५ ॥
अग्रन्तिपुंदिजं कश्चिदासीदाढ्यतमं धिया । वातावृत्ति कदर्यस्तु कामी लुब्धोऽतिक्रोपन ॥ ६ ॥
शतयोऽतिषयस्तस्य बाह्यात्रेणापि नार्चिता । शून्यावसथ आत्मापि काले कामैरनर्चित ॥ ७ ॥
दुःशीलस्य कदयस्य दुह्यते पुत्रबान्धवा । दारा दुहितरो भृत्या विपण्णा नाचरन् प्रियम् ॥ ८ ॥
तस्यैव यक्षवित्तस्य च्युतस्योभयलोकत । धर्मकामविहीनस्य चुबुधु पञ्चभागिन ॥ ९ ॥
तदवध्यानविसृष्टपुण्यस्कन्धस्य भूरिद । अयोंऽप्यगच्छन्निधनं बह्वायासपरिश्रम ॥ १० ॥
शतयो जयद्गुं किञ्चित् किञ्चिद् दस्यव उद्धव । दैवत कालतं किञ्चिद् ब्रह्मबन्धोर्नृपार्थिवात् ॥ ११ ॥
स एव द्रविणे नष्टे घमकामविवर्जित । उपेक्षितश्च स्वजनैश्चिन्तामाप दुरत्ययाम् ॥ १२ ॥
तस्यैव ध्यायतो दीर्घं नष्टरायस्तपस्विन । खिलतो बाष्पकण्ठस्य निर्वेद सुमदानभूत् ॥ १३ ॥
स चाद्देहमहो कण्टवृथाऽऽत्मानमेऽनुतापित । न धर्माय न कामाय यस्यायायास इदृश ॥ १४ ॥
प्रायेणार्था कदर्याणां न सुखाय कदाचन । इह चात्मोपतापाय मृतस्य नरकाय च ॥ १५ ॥
यथो यशस्विना शुद्ध श्लाघ्याये गुणिना गुणा । लोभ स्वल्पोऽपि तान् हन्ति शत्रो रूपमिवेष्टितम् ॥ १६ ॥
अर्यस्य साधने सिद्ध उत्कर्षं रक्षणे व्यये । नाशोपभोग आयासश्चावृश्चिन्ताभ्रमो नृणाम् ॥ १७ ॥
स्तेर्यं हिंसावृत्तदग्मं काम क्रोध सयोमद । भेदो वैरमविश्वास सस्पर्धा व्यसनानि च ॥ १८ ॥

एते पञ्चदशानर्या ह्यर्यमूला मता नृणाम् । तस्मादनर्यमयारय श्रेयोऽर्थो दूरतस्त्यजेत् ॥१९॥
 मिथन्ते भ्रातरो दारा पितर मुह्यदस्तथा । एकाक्षिण्या काकिणिना सद्य सर्वेऽरय कृता ॥२०॥
 अर्येनाल्यीयसा ह्येत सरन्वा दीप्तमयव । त्यजत्याद्यु सृष्टो भ्रन्ति सहसोत्सृज्य सोहृदम् ॥२१॥
 लन्ना ज मामरप्रार्थ्य मानुष्य तद् द्विजाग्र्यताम् । तदनादृत्य ये स्वार्थं प्रन्ति यान्त्य गुभा गतिम् ॥२२॥
 स्वगारवगयोद्धार प्राप्य लोकमिम पुमान् । द्रविणे कोऽनुपज्जेत मर्त्योऽनर्थस्य घामनि ॥२३॥
 देवर्षिपितृभूतानि ज्ञातीन् वन्धूश्च भागिन । असविभज्य चात्मान यश्च वित्त पतत्यथ ॥२४॥
 व्यर्थयार्थे हया वित्त प्रमत्तस्य वयो बलम् । कुशला येन शिष्यति जरठ किं नु साधये ॥२५॥
 कस्मात् सद्भिष्यते विद्वान् व्यर्थयार्थं हयासृत् । कस्यचि मायया नून लोकोऽय मुविमोहित ॥२६॥
 किं धनेर्धनदैवा किं कामैर्वा कामदैरुत । मृत्युना म्रस्यमानस्य कर्मभिर्वीत जन्मदै ॥२७॥
 नून मे भगवास्तुष्ट सर्वदेवमयो हरि । येन नीतो दद्यामेता निर्वेदश्चात्मन एव ॥२८॥
 सोऽह कालावशेण शोपयिष्येऽङ्गमात्मन । अममत्तोऽखिलस्त्वायै यदि स्यात् सिद्ध आत्मनि ॥२९॥
 तत्र मामनुमोदेरन् देवास्त्रिभुवनेश्वरा । मुहूर्तेन ब्रह्मलोकं खट्वाङ्ग समसाधयत् ॥३०॥

श्रीभगवानुवाच

इत्यभिप्रत्य मनसा ह्यावन्त्यो द्विजसत्तम । उमुच्य हृदयमयीन् शान्तो भिपुरभून्मुनि ॥३१॥
 स चचार महीमेता सयतात्मेन्द्रियानिल । मिथार्यं नगरप्रामानसङ्कोऽलक्षितोऽविशत् ॥३२॥
 त वै प्रवयस भिक्षुमवधूतमसज्जना । दृष्ट्वा पयमवन् भद्र बहोभि परिभूतिभि ॥३३॥
 केचित्त्रिवेणु जगद्गुरेके पात्र कमण्डलुम् । पीठ चैकेऽश्वसूत्र च कथा चीराणि केचन ॥३४॥
 प्रदाय च पुनस्तानि दर्शितान्याददुमुने । अत्र च मैक्ष्यसमज्ज भुञ्जानस्य सरिच्छटे ॥३५॥
 मूत्रयन्ति च पापिष्ठा छीवन्त्यस्य च मूर्धनि । यतवाचवाचयन्ति तादृयति न वक्ति चेत् ॥३६॥
 तज्जयन्त्यपरे वागिम स्तेनोऽयमिति वादिन । ब्रह्मन्ति रज्ज्वा त केचिद् बध्यता बध्यतामिति ॥३७॥
 त्रिपन्त्येकेऽवजानन्त एष घमध्वज शठ । क्षीणवित्त इमा वृत्तिमग्रहीत् स्वजनोऽजित ॥३८॥
 अहो एष महाशरो धृतिमान् गिरिराडिव । मौनेन साधयत्यर्थं बकवद् दृढनिश्चय ॥३९॥
 इत्येके विद्वत्सन्त्यनमेके दुर्वातयति च । त वगधुनिर्वस्युर्धया मीढनर्कं द्विजम् ॥४०॥
 एव स भौतिक दुःख दैविक दैहिक च यत् । भोक्तव्यमात्मनो दिष्टं प्राप्तं प्राप्तमबुध्यत ॥४१॥
 परिभूत इमा गाथामगायत नराधमै । पातयद्भि स्वधमस्यो धृतिमास्याय सात्त्विकीम् ॥४२॥

द्विज उवाच

नाय जनो मे सुखदुःखहेतुन देवतात्मा ग्रहकर्मकाला ।
 मन पर कारणमामनन्ति ससारचक्र परिवर्तयेद् यत् ॥४३॥

मनो गुणान् वै सृजते बलीयस्ततश्च कमाणि विलक्षणानि ।
शुक्लानि कृष्णान्यथ लोहितानि तेभ्यः सवर्णां सृतयो भवन्ति ॥ ४४ ॥
अनीह आत्मा मनसा समीहता हिरण्मयो मत्सख उद्विचष्टे ।
मनः खल्विह परित्यज्य कामान् जुषन् निबद्धो गुणसङ्गतोऽसौ ॥ ४५ ॥
दानं स्वधर्मा नियमो यमश्च श्रुतञ्च कमाणि च सद्गतानि ।
सर्वे मनोनिग्रहलक्षणान्ताः परो हि योगो मनसः समाधिः ॥ ४६ ॥
समाहितः यस्य मनः प्रशान्तः दानादिभिः किञ्चिदतस्य कृत्यम् ।
असयतः यस्य मनो विनश्यद् दानादिभिश्चेदपरः किमेभिः ॥ ४७ ॥
मनोवशेऽन्ये ह्यभवन् सः देवा मनश्च नान्यस्य वशः समेति ।
भीष्मो हि देवः सहस्रं सहीयान् युज्ययाद् वशेत सहिदेवदेव ॥ ४८ ॥
तं दुजयः शत्रुमसह्यवेगमरुतुदः तन्न विजित्य केचित् ।
कुर्वन्त्यसद्विग्रहमत्र मर्त्यैर्मित्राण्युदासीनरिपून् विमूढाः ॥ ४९ ॥
देहः मनोमात्रमिव गृहीत्वा ममाहमित्यन्वधियो मनुष्याः ।
एषोऽहमन्योऽयमिति भ्रमेण दुरन्तपारे तमसि भ्रमन्ति ॥ ५० ॥
जनस्तु हेतुः सुखदुःखयोश्चेत् किमात्मनश्चात्र ह भौमयोस्तत् ।
जिह्वा क्वचित् सदशतिः स्वदन्तिस्तद्वेदनाया कतमाय कुप्येत् ॥ ५१ ॥
दुःखस्य हेतुयदि देवतास्तु किमात्मनस्तत्र विकारयोस्तत् ।
यदङ्गमङ्गेन निहयते क्वचित् क्रुध्येत कस्मै पुरुषः स्वदेहे ॥ ५२ ॥
आत्मा यदि स्यात् सुखदुःखहेतुः किमन्यतस्तत्र निजस्वभावः ।
न ह्यात्मनोऽन्यद् यदि तन्मृषा स्यात् क्रुध्येत कस्मात्तु मुक्तः न दुःखम् ॥ ५३ ॥
ग्रहा निमित्तं सुखदुःखयोश्चेत् किमात्मनोऽजस्य जनस्य ते वै ।
ग्रहैर्ग्रहस्यैव वदन्ति पीडा क्रुध्येत कस्मै पुरुषस्ततोऽन्यः ॥ ५४ ॥
कर्मास्तु हेतुः सुखदुःखयोश्चेत् किमात्मनस्तद्विजडाजडत्वे ।
देहस्त्वचित् पुरुषोऽयं सुपर्णः क्रुध्येत कस्मै न हि कर्ममूलम् ॥ ५५ ॥
कालस्तु हेतुः सुखदुःखयोश्चेत् किमात्मनस्तत्र तदात्मनोऽसौ ।
नाग्नेर्हि तापो न हिमस्य तत् स्यात् क्रुध्येत कस्मै न परस्य द्वन्द्वम् ॥ ५६ ॥
न केनचित् कापि कथञ्चनास्य द्वन्द्वोपरागः परतः परस्य ।
यथाहमस्य सत्तिरूपिणः स्यादेव प्रबुद्धो न विभेति भूतैः ॥ ५७ ॥

एता स आस्थाय परात्मनिष्ठा मध्याहिता पूर्वतमेमहर्षिभि ।

जह तरिष्यामि दुरन्तगार तमो मुकुन्दाहृदिनिपेक्षयैव ॥ ५८ ॥

श्रीभगवानुवाच

निर्विघ्न नष्टद्रविणो गतक्लम प्रपश्य गा पयदमान इत्यम् ।

निराकृतोऽसद्विरपि स्वधर्मादकम्बितोऽमु मुनिराह गाथाम् ॥ ५९ ॥

मुत्तदुत्तप्रदो नान्य पुरुषस्यात्मविभ्रम । मित्रोदभीनरिपव सशरस्तमस कृत ॥ ६० ॥

तस्मात् सवात्मना तात निगृह्य मनो धिया । मय्यावेशितया युक्त एतावान् योगसमूह ॥ ६१ ॥

य एता भिषुणा गीता ब्रह्मनिष्ठा समाहित । धारयन्त्यावयन्त्युष्वन् द्वन्द्वैर्नैवाभिभूयते ॥ ६२ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्सा संहितायामेकादशस्कन्धे त्रयोविंशतिप्रमोऽध्यायः ॥ २३ ॥

अथ चतुर्निशतितमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

जय ते सप्रवक्ष्यामि सात्य पूर्वविनिश्चितम् । यद् विश्रय पुमान् सद्यो जह्याद् वैकल्पिक भ्रमम् ॥

आधीज्ज्ञानमयो ह्यर्थ एकमेवाविकल्पितम् । यदा विवेकनिपुणा आदौ कृतयुगेऽयुगे ॥ २ ॥

तन्मायाफन्तुरूपेण केवल निर्विकल्पितम् । बाह्यनोऽगोचरसत्य द्विधा समभवद् दृष्टम् ॥ ३ ॥

तयरेकतरो ह्यर्थ प्रकृति सोभनात्मिका । ज्ञान त्व यत्तमो भाव पुरुष सोऽभिधीयते ॥ ४ ॥

तमो रज सत्त्वमिति प्रकृतेरभवन् गुणा । मया प्रक्षोभ्यमाणाया पुरुषानुभवेन च ॥ ५ ॥

तैभ्य समभवत् सूत्र महान् सूत्रेण सयुत । ततो विकुर्वन्तो जातोऽहङ्कारे यो विमोहन ॥ ६ ॥

वैकारिकस्तेजसश्च तामसश्चेत्यहं त्रिहृत् । तन्मात्रेन्द्रियमनस कारण चिदचिन्मय ॥ ७ ॥

अथस्तन्मात्रिकाज्ज्ञे तामसादिन्द्रियाणि च । तैजसाद् देवता आसचेकादश च वैकृतात् ॥ ८ ॥

मया सञ्जोदिता भावाः सर्वे सहस्रकारिण । अण्डमुत्पादयामासुर्ममायतनमुत्तमम् ॥ ९ ॥

तस्मिन् जहं समभवत्समण्डे सलिलसंस्थितौ । मम नाभ्यामभूत् पद्म विश्वाद्य तत्र चात्मभू ॥ १० ॥

सोऽसृजत्तमसा युक्तो रजसा मदनुप्रज्ञात् । लोकां सृष्ट्वा लोकां विश्वात्मा भूषुव स्वरिति त्रिधा ॥

देवानामोऽक्रासीत् स्वर्भूतानां च भुव पदम् । मत्पादीनां च भूर्लोकं सिद्धानां त्रितयात् परम् ॥ १२ ॥

अधोऽसुराणां नागानां भूमेरोकोऽसृजत् प्रभु । त्रिलोक्या गतय सर्वा कर्मणा त्रिगुणात्मनाम् ॥ १३ ॥

योगस्य तपसश्चैव न्यासस्य गतयोऽमला । महर्जनस्तप सत्य भक्तियोगस्य मद्वति ॥ १४ ॥

मया सञ्जालमना चात्रा कर्मयुक्तमिदं जगत् । गुणप्रवाह एतस्मिन्नु मज्जति निमज्जति ॥ १५ ॥

अनुवृत्तं कृद्य स्फूर्लो यो यो भाव प्रसिध्यति । सर्वोऽयमुभयसमुत्त प्रकृत्या पुरुषेण च ॥ १६ ॥

यस्तु यस्यादिरन्तश्च स वै मध्य च तस्य सन् । विकारो ब्यवहारयो यया तैजसायिवा ॥ १७ ॥

यदुपादाय पूयस्तु भावो विकुरुतेऽपरम् । आदिरन्तो यदा यस्य तत् सत्यमभिधीयते ॥१८॥
 प्रकृतिर्ह्यस्योपादानमाधार पुरुष पर । सतोऽभिव्यञ्जकं कालोद्भूतं तद्विशयत्वहम् ॥१९॥
 सर्गं प्रवर्तते तावत् पौर्यापर्येण नित्यम् । महान् गुणविसर्गार्थं स्थित्यन्तो यावदोक्षणम् २०
 विराण्मयाऽऽसाद्यमानो लोककल्पविकल्पक । पञ्चत्वाय विदोषाय च ल्यते भुवनै सह ॥२१॥
 अन्ने प्रलीयते मर्त्यमन्नं धानाम् लीयते । धाना भूमौ प्रलीयन्ते भूमिर्गन्धे प्रलीयते ॥२२॥
 अम्बु प्रलीयते गन्ध आपश्च स्वगुणे रसे । लीयते ज्योतिरिति रसो ज्योती रूपे प्रलीयते ॥२३॥
 रूपं वायौ च च स्यदो लीयते सोऽपि चाभ्यरे । अभ्यरं शब्दतमात्रं इन्द्रियाणि स्वयोनित्यं ॥२४॥
 योनिर्वैकारिके शौम्यं लीयते मनसीश्वरे । शब्दो भूतादिमप्येति भूतादिर्महति प्रभु ॥२५॥
 च लीयते महार् स्वेपु गुणेषु गुणवत्तम । तेऽव्यक्ते संप्रलीयन्ते तत् काले लीयतेऽप्ययम् ॥२६॥
 कालो मायामये जीवे जीव आत्मनि मय्यजे । ज्ञानमात्रेण केवल आत्मस्यो निष्कल्पापायलक्षण ॥२७॥
 एवमन्वीक्षमाणस्य यथा वैकल्पिको भ्रम । मनसो हृदि तिष्ठेत व्योम्रीवाकोदय तम ॥२८॥
 एष साख्यविधि प्रोक्त सद्यप्रस्थिभेदेन । प्रतिलोमानुलोमाभ्यां परापरदृष्ट्या ॥२९॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्षा संहितायामेकादशस्कन्धे चतुर्विंशतिः श्लोकः ॥ २९ ॥

अथ पञ्चविंशतितमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

गुणानामसमिधाणां पुमान् येन यथा भवेत् । तमे पुरुषपर्यदयुक्तं ह ॥ १ ॥
 शमो दमस्तितिक्षा तप सत्य दया स्मृति । बुद्धिस्त्यागोऽस्पृहा श्रद्धा ॥ २ ॥
 काम इहा मदस्तुष्णा स्ताम आशीभिदा सुखम् । मदोत्साहो यथा प्रातिहारिर्दत्तं यत् ॥ ३ ॥
 क्रोधो लोभोऽनृत हिंसा याच्ना दम्भ ह्रम कलि । शोकमोहो विषादाश्च निद्राश्च ॥ ४ ॥
 सत्त्वस्य रजसश्चैतास्तमसश्चानुपूर्वश । वृत्तयो विनश्यायाः ॥ ५ ॥
 सनिपातस्त्वहमिति ममेत्युद्धव या मति । यथारुचि मनसा श्रद्धया युजि ॥ ६ ॥
 धर्मे चार्थे च कामे च यदासौ परिनिष्ठित । गुणानां त्रिभिर्गुणैश्च यथाशक्त ॥ ७ ॥
 प्रवृत्तिलक्षणे निष्ठा पुमान् यर्हि गृहाश्रमे । स्वयमेव तत्तुष्टौ गुणानां समिधौ ह ॥ ८ ॥
 पुरुष ॥ ९ ॥
 यदा भजति मां मक्त्या ॥ १० ॥
 यदा आशिष ॥ ११ ॥
 सत्त्वं रजस्तम इति ॥ १२ ॥
 यदेतरी जयेत् ॥ १३ ॥

यदा जयेत्तम सत्त्व रज सङ्ग भिदा चलम् । तदा तु स्वन युज्येत कमणा यद्यथा भिया ॥१४॥
 यदा जयेद् रज सत्त्व तमो मूढ लय जडम् । युज्येत शोकमोहाम्ब्या निद्रया हिसयाऽऽध्या ॥१५॥
 यदा चित्त प्रसीदेत इन्द्रियाणा च निर्वृति । देहऽभय मनोऽसङ्ग तत्त्वत्त्व विद्धि मत्तदम् ॥१६॥
 विकुर्वन् क्रियया चाधीरनिर्वृत्तिश्च चेतसाम् । गानास्वास्थ्य मनो भ्रान्तरज एतैर्निशामय ॥१७॥
 मीदचित्त विलीयेत चेतसो ग्रहणेऽक्षमम् । मनो नष्ट तमो ग्लानिस्तमस्तदुपधारय ॥१८॥
 एधमाने गुणे सत्त्वे देवाना बलमेधते । असुराणा च रजति तमस्तुद्वय रक्षसाम् ॥१९॥
 सत्त्वाज्जागरण विद्याद् रजसा स्वप्नमादिद्येत् । प्रस्वार् तमसा जन्तोस्तुरीय त्रिषु सततम् ॥२०॥
 उपर्युपरि गच्छन्ति सत्त्वेन ब्राह्मणा जना । तमसाधोऽध आमुख्याद् रजसान्तरचारिणः ॥२१॥
 सत्त्वे प्रलीना स्वयान्ति नरलोका रजोलया । तमोलयास्तु निरययान्ति मामेव निगुणा ॥२२॥
 मदर्पण निष्फल वा सात्त्विक निवर्कर्म तत् । राजस फलसङ्कुल हिंसाप्रायादि तामसम् ॥२३॥
 वैवल्य सात्त्विक ज्ञान रजोवैकल्पिक च यत् । प्राकृत तामस ज्ञान मज्जिष्ठ निर्गुण स्मृतम् ॥२४॥
 वन तु सात्त्विको वासो ग्रामो राजस उच्यते । तामसं द्यूतसदन मन्त्रिकेत तु निगुणम् ॥२५॥
 सात्त्विक कारकोऽसङ्गी रागान्धोराजस स्मृत । तामस स्मृतिविघ्नो निर्गुणो मदपाश्रय ॥२६॥
 सात्त्विकपायात्मिकी भद्रा कर्म भद्रा तु राजसी । तामस्यधर्मो वा भद्रा भत्सेवावा तु निगुणा ॥२७॥
 पथ्यं पूतमनायस्तमाहार्यं सात्त्विक स्मृतम् । राजस चेन्द्रियप्रेष्ठ तामस चार्तिदाशुचि ॥२८॥
 सात्त्विकमुखमात्मोत्पन्निययोत्पन्नं तु राजसम् । तामस मोहदेव्योत्पन्नं निगुणं मदपाश्रयम् ॥२९॥
 द्रव्य देश फल कालो ज्ञानकर्मचकारक । भद्रावस्थाऽऽकृतिर्निष्ठात्रैगुण्य सर्व एव हि ॥३०॥
 सव गुणमया भावा पुरुषाव्यक्तविधिता । दृष्ट श्रुतमनुध्यात बुद्ध्या वा पुरुषर्षभ ॥३१॥
 एता सत्त्वतय पुष्टो गुणकमनिवचना । येनेमे निजिता सौम्य गुणा जीवेन चित्तजा ।

भक्तियोगेन मन्निष्ठो मद्भावाव प्रपद्यते ॥ ३२ ॥

तस्माद् देहमिमं लब्ध्वा ज्ञानविज्ञानसम्भवम् । गुणसङ्गं विनिर्धूय मा भजन्तु विचक्षणान् ॥३३॥
 नि सङ्गो मा भजेद् विद्वानप्रमत्तो जितेन्द्रिय । रजस्तमश्चाभिर्जयेत् सत्त्वसत्त्ववया मुनि ॥३४॥
 सत्त्व चाभिजयेद् युक्तो नेरपेक्ष्येण शान्तधी । सम्पद्यते गुणैर्मुक्तो जीवो जीव विहाय माम् ॥३५॥
 जीवो जीवविनिर्मुक्तो गुणैश्चाशयसम्भवै । मयैव ब्रह्मणा पूर्णो न बहिनान्तराश्वरेत् ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुण्ये पारमहर्षी संहितायानेकदशस्कन्धे पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥ २५ ॥

अथ षड्विंशतितमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

मच्छणमिमं कायं लब्ध्वा मदर्थं आस्थित । आनन्दपरमात्मानमात्मस्थं समुपैति माम् ॥ १ ॥

गुणमय्या जीवयोन्मा विमुक्तो ज्ञाननिष्ठया । गुणेषु मायामात्रेषु दृश्यमानेष्ववस्तुत ।

वर्तमानोऽपि न पुमान् युज्यतेऽवस्तुभिर्गुणै ॥ २ ॥

सङ्ग न कुर्यादसता शिरोदरतृपा क्वचित् । तस्यानुगस्तमस्यन्धे पतत्यधानुगाभवत् ॥ ३ ॥

ऐल सद्भाडिमा गायामगायत् बृहन्ध्रुवा । उर्वशीविरहान्मुह्यन्निर्विण्ण शोकसयमे ॥ ४ ॥

त्यक्त्वाऽऽत्मानव्रजन्तीं ता नग्न उन्मत्तवन्तृप । विलपन्नन्वगाजाये घोरे तिष्ठेति विह्वल ॥ ५ ॥

कामानवृतोऽनुजुपन् क्षुल्लकान् वर्धयामिनी । न वेद यान्तीनायान्तीर्बर्धयाकृष्टचेतन ॥ ६ ॥

ऐल उवाच

अहो मे मोहविस्तार कामकदमलचेतस । देव्या गृहीतकण्ठस्य नासु खण्डाश्मे स्मृता ॥ ७ ॥

नाह वेदाभिनिर्मुक्त स्या चाम्युदितोऽमुया । मुपितो वर्षपूगाना वताहानि गतान्युत ॥ ८ ॥

अहो मे आत्मसमोहो येनात्मा योपिता कृत । क्रीडामृगश्चक्रवर्ती नरदेवशिखामणि ॥ ९ ॥

सपरिच्छदमात्मान हित्वा तृणमिवेश्वरम् । यान्तीं स्त्रिय चान्वगम नग्न उन्मत्तवद् रुदन् ॥ १० ॥

कुतस्तस्यानुभाव स्यात् तेज इत्यत्रमेव वा । योऽन्वगच्छ स्त्रिय यान्तीं खरवत् पादताडित ॥ ११ ॥

किं विद्यया किं तपसा किं त्यागेन श्रुतेन वा । किं विविक्तेन मौनेन स्त्रीभिर्यस्य मनोद्वृतम् ॥ १२ ॥

स्वार्थस्याकोविद धिब्या मूर्खं पण्डितमानिनम् । योऽहमीश्वरता प्राप्य स्त्रीभिर्गोखरवजित ॥ १३ ॥

सेवतो वर्षपूगान् मे उवश्या अधरासवम् । न तृप्यत्यात्मभू कामो बहिराहुतिभिर्यया ॥ १४ ॥

पुश्चल्यापद्धत चित्त कोन्वयो मोचितु प्रभु । आत्मारामेश्वरमृते भगवतमघोक्षजम् ॥ १५ ॥

योधितस्यापि देव्या मे सूक्तवाक्येन तुर्मते । मनोगतो महामोहो नापयात्यजितात्मन ॥ १६ ॥

किमेतया नोऽपकृत रज्ज्वा वा सर्पचेतस । रज्जुस्वरूपाविदुषो योऽह यदजितेन्द्रिय ॥ १७ ॥

काय मलीमस कायो दौर्गन्ध्याद्यात्मकोऽशुचि । क गुणा सौमनस्याद्याह्यन्वासोऽविद्यया कृत ॥

पित्रो किं स्वनु भार्याया स्वामिनोऽग्ने श्वरप्रयो । किमात्मन किं सुहृदामिति यो नावधीयते ॥ १९ ॥

तस्मिन् कलेवरेऽग्नेष्ये तुच्छनिष्ठे विपज्जते । अहो सुभद्र मुनस सुस्मित च मुत्त स्त्रिय ॥ २० ॥

त्वद्भासवधिरस्नायुमेदोमज्जास्यसहतौ । विष्णुत्रपूये रमता कृमीणां कियदन्तरम् ॥ २१ ॥

अयापि नेपसज्जेत स्त्रीषु स्त्रैणेषु चार्थवित् । विपयेन्द्रियसयोगात्मन क्षुभ्यति नान्यथा ॥ २२ ॥

अदृष्टादधुताद् भावान्न भाव उपजायते । असम्प्रयुञ्जत प्राणान् शाम्यति स्तिमितमन ॥ २३ ॥

तस्मात् सङ्गो न कर्तव्य स्त्रीषु स्त्रैणेषु चेन्द्रियै । विवृषा चाप्यविधन्य पटुर्वग किमु मादृशम् ॥

श्रीभगवानुवाच

एव प्रगायन् नृपदेवदेव स उर्वशीलोकमयो विहाय ।

आत्मानमात्मन्यवगम्य मा वै उपारमज्ज्ञानविधूतमोह ॥ २५ ॥

ततो दु सङ्गमुत्तप्य सत्सु सज्जेत बुद्धिमान् । सन्त एतस्यच्छिन्दन्ति मनोव्यासङ्गमुक्तिभि ॥ २६ ॥

सन्तोऽनपेक्षा मधित्ता प्रशान्ता समदक्षिण । निर्ममा निरहङ्कारा निर्द्वन्वा निष्परिग्रहा ॥२७॥
 तेषु नित्य महाभाग महाभागेषु मत्कया । समवर्तित द्विता नृणां जुषता प्रपुनन्त्यधम् ॥२८॥
 ता ये शृण्वन्ति गायन्ति ह्यनुमोदन्ति चाहता । मत्परा भ्रष्टाणांश्च भक्तिं विन्दन्ति ते मया ॥२९॥
 भक्तिं लब्धवत साधो निमन्यदवशिष्यते । मय्यनन्तगुणे ब्रह्मण्यान दानुभवात्मनि ॥३०॥
 ययोपभ्रयमाणस्य भगवन्त विभावसुम् । शीत भय तमोऽप्यति साधून् ससेतस्तया ॥३१॥
 निमज्ज्योन्मज्जता घारे भवान्धौ परमायनम् । सन्तो ब्रह्मविद शान्ता नौर्द्वेवाप्सु मज्जताम् ॥३२॥
 अन हि प्राणिना प्राण आतांना शरण त्वहम् । धर्मो वित्तनृणां प्रेत्य सन्तोऽर्वाङ् विभ्यतोऽरणम् ॥
 सन्तो दिशति च नूपि न्हिरर्कं समुत्थित । देवता बाधया सन्त सन्त आत्माहमेव च ॥३४॥
 वैतसेनस्ततोऽप्येवमुर्वश्या लोकनि सृष्ट । मुक्तसङ्गो महीमेतामात्मारामश्चचार ह ॥३५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्सा संहितायामेकादशस्कन्धे पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥ २६ ॥

अथ सप्तविंशतितमोऽध्यायः

उद्धव उवाच

क्रियायोग समाचक्ष्व भवदाराधन प्रभो । यस्मात्त्वा ये यद्यार्चन्ति सात्वता सात्वतधम ॥१॥
 एतद् वदति मुनयो मुहुर्नि श्रेयस नृणाम् । नारदो भगवान् व्यास आचार्योऽङ्गिरस सुत ॥२॥
 नि सुत ते मुखाम्भोजाद् यदाह भगवानज । पुत्रेभ्यो भृगुमुख्येभ्यो देवैश्च भगवान् भव ॥३॥
 एतद् वै सर्वणानामाश्रमाणा च सम्मतम् । श्रेयसामुत्तम मन्ये स्त्रीशूद्राणां च मानद ॥४॥
 एतत् कमलपत्राक्ष कमवचविमोचनम् । भक्त्या चानुरक्त्या ब्रूहि विश्वेश्वरेश्वर ॥५॥

श्रीभगवानुवाच

न ह्यन्तोऽनन्तपारस्य कमकाण्डस्य चोद्धव । संहित वर्णयिष्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥ ६ ॥
 वैदिकस्तात्रिकोमिश्र इति मे त्रिविधो मूल । त्रयाणामीप्सितनैव विधिना मा समर्चयेत् ॥ ७ ॥
 यदा स्वनिगमेनोक्तं दिज्जत्व प्राप्य पूरुष । यथा यजेत मा भक्त्या भद्रया तन्निबोध मे ॥ ८ ॥
 अर्चायां स्थण्डिलेऽग्नौ वा सूर्ये वाप्युद्दिदिजे । द्रव्येण भक्तियुक्तोऽर्चेत् स्वगुरु माममायया ॥ ९ ॥
 पूर्वं स्नानं प्रकुर्वीत चोत्तमतोऽङ्गशुद्धये । उभयैरपि च स्नानं मन्त्रैर्मृद्महणादिना ॥ १० ॥
 सङ्घोपास्त्यादिकर्माणि वेदेनाचोदितानि मे । पूजां ते कल्पयेत् सम्यक्सङ्कल्प कर्मपावनीम् ॥ ११ ॥
 शैली दारुमयी लौही लेप्या लेख्या च सैकती । मनोमयी मणिमयी प्रतिमाष्टविधा स्मृता ॥ १२ ॥
 चलाचलेति द्विविधा प्रतिष्ठा जीवमन्दिरम् । उद्गाथावाहने न स्त स्त्रियायामुद्धवार्चने ॥ १३ ॥
 अस्त्रिरायाविकल्प स्यात् स्थण्डिले तु भवेद् द्वयम् । जपन त्वविलेप्यायामन्यप्रपरिमाणैर्नमः ॥ १४ ॥
 द्रव्यैः प्रसिद्धैर्मद्यां प्रतिमादिष्वमायिन । भक्तस्य च यथाबलवैद्दि भावेन चैव हि ॥ १५ ॥

स्नानालङ्करणं प्रेष्ठमर्चायामेव तद्भव । स्थण्डिले तत्त्वविन्यासो बह्वावाज्यप्लुत इवि ॥१६॥
 सूय चाम्यर्हणं प्रेष्ठं सलिले सलिलादिभि । श्रद्धयोपाहृतं प्रेष्ठं भक्तेन मम वार्यपि ॥१७॥
 भूर्यप्यभक्तोपहृतं न मे तोषाय कल्पते । गघो धूपं सुमनसो दीपोऽन्नाद्यं च किं पुन ॥१८॥
 शुचिं सभृतसम्भारं प्राग्दर्भैः कल्पितासनं । आसीनं प्रागुदङ्गं वाचं दर्चायामयं सम्मुख ॥१९॥
 कृतन्यासं कृतन्यासामर्चार्चापाणिनामृजेत् । कलशं प्रोक्षणीयं च यथावदुपसाधयेत् ॥२०॥
 तदद्भिर्देवयजनं द्रव्याभ्यात्मानमेव च । प्रोक्ष्य पात्राणि त्रीण्यद्भिस्तैस्तैर्द्रव्यैश्च साधयेत् ॥२१॥
 पाद्यार्घ्याचमनीयार्थं त्रीणि पात्राणि दैशिकं । हृदा शीर्ष्णाय शिखया गायत्र्या चाभिमन्त्रयेत् ॥
 पिण्डे वाय्वग्निशुद्धे हृत्पद्मस्था परा मम । अर्घ्यां जीवकला ध्यायेन्नादान्ते शिद्धमाविताम् ॥
 तथाऽऽत्मभूतया पिण्डे व्यासे सम्पूज्य तमय । आवाह्यार्चादिषु स्थाप्य न्यस्ताङ्गमा प्रपूजयेत् ॥२४॥
 पाद्योपसर्गाह्णपादीनुपचारान् प्रकल्पयेत् । घर्मादिभिश्च नवभिः कल्पयित्वाऽऽसनमम ॥२५॥
 पद्ममष्टदलं तत्र कर्णिकाकेसरोज्ज्वलम् । उभाभ्यां वेदतन्त्राभ्यां मह्यं तूभयसिद्धये ॥२६॥
 सुदर्शनं पाञ्चजन्यं गदाशीघ्रधनुर्हलान् । मुसलं कौस्तुभमालां भीवत्सं चानुपूजयेत् ॥२७॥
 नन्दं सुनन्दं गरुडं प्रचण्डं चण्डमेव च । महाबलं बलं चैव कुमुदं कुमुदक्षणम् ॥२८॥
 दुर्गो विनायकं व्यासं विष्वक्सेनं गुरुन् सुरान् । स्वे स्वे स्थाने त्वभिमुखान् पूजयेत् प्रोक्षणादिभिः ॥
 चन्दनोशीरकर्पूरकुङ्कुमागुरुवासितैः । सलिले स्नापयेन्मन्त्रैर्निर्व्यदा विभवे सति ॥३०॥
 स्वर्णधमानुवाकेन महापुरुषविद्यया । पौरुषेणापि सूक्तेन सामभी राजनादिभिः ॥३१॥
 वस्त्रोपवीताभरणपत्रसङ्गन्धलेपनैः । अलङ्कुर्वीत सप्रेमं मद्भक्तो मा यथोचितम् ॥३२॥
 पाद्यमाचमनीयं च गन्धं सुमनसोऽक्षतान् । धूपदीपोपहार्याणि दद्यात्मे श्रद्धयार्चकं ॥३३॥
 गुहपायससर्पाणि शङ्कुल्यापूपमोदकान् । स्यावदधिसूपाश्च नैवेद्यं सति कल्पयेत् ॥३४॥
 अभ्यङ्गो मर्दनादर्शदन्तधावाभिपेचनम् । अन्नाद्यगीतनृत्यादि पर्वणि स्युस्तान्वहम् ॥३५॥
 विधिना विहिते कुण्डे मेखलागर्तवेदिभिः । अग्निमाघाय परितः समूहेत् पाणिनोदितम् ॥३६॥
 परिस्तीर्यापं पर्युक्षेदन्वाघाय यथाविधि । प्रोक्ष्य पात्राणि द्रव्याणि प्रोक्ष्याग्नौ भावयेत् ताम् ॥३७॥
 तप्तजाम्बूनदप्रस्थं शङ्खचक्रादाम्बुजैः । लसच्चतुर्भुजं शान्तं पद्मकिञ्जल्कवाससम् ॥३८॥
 स्फुरत्किरीटकटकटिसूत्रवराङ्गदम् । श्रीवत्सवक्षसं भ्राजत्कौस्तुभं वनमालिनम् ॥३९॥
 ध्यायन्मन्त्रं दारुणिं हविषाभिषुतानि च । प्रास्याज्यमागावाधारौ दत्त्वा चाज्यप्लुत इवि ॥४०॥
 जुहुयात् मूलमन्त्रेण षोडशर्चावदानतः । घर्मादिभ्यो यथान्यायं मन्त्रैः स्विष्टकृतं बुध ॥४१॥
 अभ्यर्च्यैव नमस्कृत्य पापदेभ्यो बलिं हरेत् । मूलमन्त्रजपेद्ब्रह्मं मरन् नारायणात्मकम् ॥४२॥
 दत्त्वाऽऽचमनमुच्छेप्य विष्वक्सेनायं कल्पयेत् । मुखवासं सुरभिमतं ताम्बूलचमयार्हयेत् ॥४३॥
 उपगायन् गणन् नृत्यन् कर्माप्यभिनयन् मम । मत्कया श्रावयन् दृष्टुं नृहृते क्षणिको भवेत् ॥४४॥

स्तवैश्चावचे स्तोत्रे पौराणे प्राकृतैरपि । स्तुत्वा प्रसीद भगवन्निति वन्देत दण्डवत् ॥४१॥
 शिरो मत्पादयो कृत्वा बाहुभ्या च परस्परम् । प्रपन्न पाहि मामीश भीत मृत्युप्रहाणवात् ॥४६॥
 इति शेषा मया दत्ता शिरस्याधाय सादरम् । उद्वासयेच्चैदुदास्य ज्योतिर्ज्योतिषितत् पुन ॥४७॥
 अर्चादिषु यदा यत्र भद्रा मा तत्र चार्चयेत् । सर्वभूतेष्वात्मनि च सर्वात्माहमवस्थितः ॥४८॥
 एव क्रियायोगपथे पुमान् वैदिकतां चैव । अर्चन्नुभयत सिद्धिं मत्तो विन्दत्यभीप्सिताम् ॥४९॥
 मदर्थो सप्रतिष्ठाप्य मन्दिर कारयेद् दृढम् । पुष्पोद्यानानिरम्याणि पूजायात्रोत्सवाभितान् ॥५०॥
 पूजादीना प्रवाहार्ये मदारवस्वयान्वहम् । क्षेत्रारण्यपुरग्रामान् दत्त्वा मत्साष्टितामियात् ॥५१॥
 प्रतिष्ठया सावभौम सन्नना भुवनत्रयम् । पूजादिना ब्रह्मलोकं त्रिभिर्मत्साम्यतामियात् ॥५२॥
 मामेव नैरेष्वेण भक्तियोगेन विदति । भक्तियोग स लभते एव य पूजयत माम् ॥५३॥
 य स्वदत्ता परैर्दत्ता हरेत सुरविप्रयो । वृत्तिं स जायते विद्भुग् वर्षाणाममुतामुतम् ॥५४॥
 कर्तुंश्च सारथेर्हैतोरनुमोदितुरेव च । कर्मणा भागिन प्रेक्ष्य भूयो भूयसि तत्फलम् ॥५५॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यं संहितायामेकादशस्कन्धे सप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अथाष्टाविंशतितमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

परस्परभावकमाणि न प्रशतेषु गृह्येत् । विश्वमेकात्मकं पश्यन् प्रकृत्या पुरुषेण च ॥ १ ॥
 परस्वभावकमाणि यः प्रशवति निन्दति । स जायते भ्रश्यते स्वायर्दसत्यभिनिवेशतः ॥ २ ॥
 तैजसे निद्रयाऽऽपने पिण्डस्थो नष्टचेतनः । मायाप्राप्नोति मृत्युं वा तद्वृत्तानामर्हकं पुमान् ॥ ३ ॥
 किं भद्रं किमभद्रं वा द्वैतस्यावस्तुनः कियत् । वाचोदितं तददृतं मनसा ध्यातमेव च ॥ ४ ॥
 छायाप्रत्याङ्गुयाभासा ह्यसतोऽप्यर्थकारिणः । एव देहादयो भावा यच्छन्त्यामृत्युतो भयम् ॥ ५ ॥
 आत्मैव तदिदं विश्वं सृज्यते सृजति प्रभुः । प्रापते प्राति विश्वात्मा हियते हरतीश्वरः ॥ ६ ॥
 तस्मान्न ह्यात्मनोऽन्यस्मादन्यो भावो निरूपितः । निरूपितेयं त्रिविधास्मिन्मूलं भातिरात्मनि ।

इदं गुणमयं विद्धि त्रिविधं मायया कृतम् ॥ ७ ॥

एतद् विद्वान् मनुदितं ज्ञानविज्ञाननैपुणम् । न निन्दति न च स्तौति लोके चरति सूर्यवत् ॥ ८ ॥
 प्रत्यक्षेणानुमानेन निगमेनात्मसंविदा । आद्यन्तवदसंज्ञात्या नि सन्नो विचरेदिह ॥ ९ ॥

उद्धव उवाच

नैवात्मनो न देहस्य सत्तुतिर्द्रष्टृदृश्ययोः । अनात्मस्वदृशोरीश कस्य स्यादुपलभ्यते ॥ १० ॥
 आत्मात्म्यवोऽगुण शुद्ध स्वयंज्योतिरनादृतः । अमिदं दारुवदचिद्देहं कस्येह सत्तुति ॥ ११ ॥

श्रीभगवानुवाच

यावद् देहन्द्रियमाणैरात्मनः सन्निकषणम् । सगरं पल्लवास्तावदपायाऽप्यविवेकिनः ॥ १२ ॥

अयं ह्यविद्यमानोऽपि सञ्चतिर्न निवर्तते । ध्यायतो विषयानस्य स्वप्नेऽनर्थागमो यथा ॥१३॥
यथा ह्यप्रतिबुद्धस्य प्रस्वापो बह्वनर्थभृत् । स एव प्रतिबुद्धस्य न वै मोहाय कल्पते ॥१४॥
शोकहर्षभयक्रोधलोभमोहस्पृहादयः । अहङ्कारस्य हृदयन्ते जन्म मृत्युश्च नात्मनः ॥१५॥

देहेन्द्रियप्राणमनोऽभिमानो जीवोऽन्तरात्मा गुणकर्मभूति ।
सूत्रं महानित्यरूपेण गीतं ससारं आघावति कालतन्त्रं ॥१६॥
अमूलमेतद् बहुरूपरूपितं मनोवचं प्राणशरीरकर्म ।
ज्ञानादिनोपासनया शितेनच्छित्त्वा मुनिर्गो विचरत्यतृष्ण ॥१७॥
ज्ञानं विवेको निगमस्तपश्च प्रत्यक्षमैतिह्यमयानुमानम् ।
आयन्तयोरस्य यदेव केवलं कालश्च हेतुश्च तदेव मध्ये ॥१८॥
यथा हिरण्यं स्वरूपं पुरस्तात् पश्चाच्च सर्वस्य हिरण्यस्य ।
तदेव मध्ये व्यवहायमाणं नानापदेशैरहमस्य तद्वत् ॥१९॥
विज्ञानमेतत्त्रिययवस्यमङ्गं गुणत्रयं कारणकार्यकर्तृ ।
समन्वयेन व्यतिरेकतश्च येनैव त्रयेण तदेव सत्यम् ॥२०॥
न यत् पुरस्तादुत यत् पश्चात्मध्ये च तन्न व्यपदेशमानम् ।
भूतं प्रसिद्धं च परेण यद् यत्तदेव तत् स्यादिति मे मनीषा ॥२१॥
अविद्यमानोऽप्यवभासते यो वैकारिको राजससर्ग एष ।
ब्रह्म स्वयं ज्योतिरतो विभाति ब्रह्मेन्द्रियार्थात्मविभारचित्रम् ॥२२॥
एव स्फुटं ब्रह्मविवेकहेतुभिः परापवादेन विशारदेन ।
उत्त्वाऽऽत्मसद्देहमुपरमेतं त्वानन्दतुष्टोऽखिलकामुकेभ्यः ॥२३॥
नात्मा वपुः पार्ष्वमिन्द्रियाणि देवा ह्यसुर्वायुजल हुताश्च ।
मनोऽन्नमात्रं धिषणा च सत्त्वमहङ्कृति रश्चितिर्यस्याम्यम् ॥२४॥
समाहितैः कर्तृगुणात्मभिर्गुणो भवेत्सुविशुद्धाग्र ।
विशिष्यमाणैस्त किं नु दूषणं घनैरपेतैर्विगतै रवे किम् ॥२५॥
यथा नभो वाय्वनलाम्बुभूगुणैर्गतागतैर्वर्तुगुणैर्न सञ्जते ।
तथाक्षरं सत्त्वरजस्तमोमलैरहमते सञ्चतिहेतुभिः परम् ॥२६॥
तथापि सङ्गं परिवर्जनीयो गुणेषु मायारचितेषु तावत् ।
मद्भक्तियोगेन हृदेन यावद् रजो निरस्येत मनः कषाय ॥२७॥
यथाऽऽमयोऽसाधुचिकित्सितो नृणां पुनः पुनः सतुदति प्ररोहन् ।
एव मनोऽपक्वकषायकर्म कुयोगिनः विध्यति सर्वसङ्गम् ॥२८॥

सुविचित्रं तत्र प्रदत्तं मयैतदपि धारयेत् । सनातनं ब्रह्मगुह्यं परं ब्रह्माधिगच्छति ॥२५॥
 य एतममं भक्तेषु संप्रदधात् मुष्णकलम् । तस्याहं ब्रह्मदायस्य ददाम्यात्मानमात्मना ॥२६॥
 य एतत् समधीवीत पथिनं परमं शुचिं । स पूयेताहरहर्मां शानदीपेन दर्शयन् ॥२७॥
 य एतच्छूद्रया नित्यमव्यग्रं शृणुयात्तरं । मयि भक्तिं परां कुर्वन् कर्मभिनः स बध्यते ॥२८॥
 अप्युद्धव त्वया प्रह्लादं सखे समवधारितम् । अपि ते विगतो मोहः शोकश्चासौ मनोभवः ॥२९॥
 नैतत्त्वया दाम्भिन्याय नास्तिकाय शठाय च । अशुभ्रपूरभक्त्या दुर्विनीताय दीयताम् ॥३०॥
 एतैर्दोषैर्विहीनाय ब्रह्मण्याय प्रियाय च । साधवे पुत्रवे ब्रूयाद् भक्तिं स्याच्छूद्रयोपिताम् ॥३१॥
 नैतद् विज्ञाय जिज्ञासोऽज्ञातव्यमवशिष्यते । पीत्वा पीयूषममृतं पातव्यं नावशिष्यते ॥३२॥
 शाने कर्मणि योगे च वाताया दण्डधारणे । यावानर्यो नृणां तात तावास्तेऽहं चतुर्विधः ॥३३॥

मर्त्यो यदा त्यक्तसमस्तकमा निवेदितात्मा विचिकीर्षितो मे ।

तदामृतं प्रतिपद्यमानो मयाऽऽत्मभूयाय च कल्पते वै ॥ ३४ ॥

श्रीशुक उवाच

स एवमादर्शितयोगमार्गस्तदोत्तमश्लोकवचो निश्चयः ।
 यदाञ्जलिं प्रीत्युपरुद्धकण्ठो न किञ्चिदूचेऽश्रुपरिप्लुताक्षः ॥ ३५ ॥
 विष्टम्य चित्तं प्रणयावधूर्णं धैर्येण राजन् बहु मन्यमानः ।
 कृताञ्जलिं प्राह यदुग्रवीरः शीर्ष्णां स्पृशस्तच्चरणारविन्दम् ॥ ३६ ॥

उद्धव उवाच

विद्रावितो मोहमहाघकारो य आभितो मे तव सन्निधानात् ।
 विभावसो किं नु समीपगस्य शीततमो भी प्रभवन्त्यजाय ॥ ३७ ॥
 प्रत्यर्पितो मे भवतानुकम्पिना भृत्याय विज्ञानमयः प्रदीपः ।
 हित्वा कृतशस्तव पादमूलं कोऽन्यत् समीपान्छरणं त्वदीयम् ॥ ३८ ॥
 वृक्षश्च मे मुहुरहं स्नेहपाशो दाघार्हवृष्ण्यघकसात्यतेषु ।
 प्रसारितं सुष्ठिविवृद्धये त्वया स्वमायया ह्यात्मसुबोधहेतिना ॥ ३९ ॥

नमोऽस्तु ते महायौगिन् प्रपन्नमनुयाधि माम् । यया त्वच्छरणाग्मोजे रतिः स्यादननायिनी ॥ ४० ॥

श्रीमगयानुवाच

गच्छेद्भव मयाऽऽदिष्टो बद्धर्यादय ममाभयम् । तत्र मत्पादतीर्थोद्वेक्षानोपस्पर्शनैः शुचिः ॥ ४१ ॥
 इक्ष्वाकुकनदाया विधूताशेषकल्मषः । यसानो वल्कलान्यद्गन्धवन्धुक् सुखनिः स्पृहः ॥ ४२ ॥
 मुशीलं सयतेन्द्रियः । शान्तः समाहितधिया शानविज्ञानचयुतः ॥ ४३ ॥

मत्तोऽनुशिक्षित यत्ने विविक्षमनुभावयन् । मध्यावेक्षितवाक्चित्तो मदर्मनिरतो भव ।
अतिव्रज्य गतीस्त्रिस्तो मानेभ्यश्चि ततः परम् ॥ ४४ ॥

श्रीशुक उवाच

स एवमुक्तो हरिमेघधोदय प्रदक्षिणं त परिहृत्य पादयो ।
शिरो निधायशुक्लाभिराट्चीर्यपिच्छदद्वन्द्वपरोऽप्यपक्रमे ॥ ४५ ॥
मुदुस्त्यजज्ञेहवियोगकातरो न शान्त्यस्तं परिहाणमातुर ।
कृच्छ्रं ययौ मूर्धनि भर्तृपादुके विभ्रन्नमस्कृत्य ययौ पुन पुन ॥ ४६ ॥
ततस्तमन्तर्हृदि सज्जितेभ्य गतो महाभागवतो विशालाम् ।
ययोपदिष्टा जगदेकबन्धुना तप सभास्थाय शरैरगाद् गतिम् ॥ ४७ ॥
य एतदानन्दसमुद्रसम्भृत शानामृत भागवताय भाषितम् ।
कृष्णेन योगेश्वरसेवितादृग्निणा यच्छूद्रयाऽऽसेव्य जगद् विमुच्यते ॥ ४८ ॥
भवभयमपहन्तु शानविशानसार निगमकदुपजहे भृक्षवद् वेदसारम् ।
अमृतमुदधितधापाययद् भृत्यवर्गान् पुरुषमूषभमार्यं कृष्णसङ्गनतोऽस्मि ॥ ४९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्या संहितायामेकादशस्कन्धे एकोनविंशत्यधोऽध्यायः ॥ २९ ॥

अथ त्रिंशत्तमोऽध्यायः

राजोवाच

ततो महाभागवत उद्वेगे निर्गते वनम् । द्वारवत्या किमकरोद् भगवान् भूतभावन ॥ १ ॥
ब्रह्मशापोपसृष्टे स्वकुले यादवर्षभ । प्रेयसी सर्वनेत्राणा तनु स कथमत्यजत् ॥ २ ॥
प्रत्याकर्षुं नयनमबला यत्र लग्नं न शेकु कर्णाविष्ट न सरति ततो यत् सतामात्मलग्नम् ।
यच्छ्रीर्वाचा जनयति रतिं किं नु मान कवीना दृष्ट्वा जिष्णोर्मुधिरयगतं यच्च तत्ताम्यमीयु ॥ ३ ॥

ऋषिरुवाच

दिवि भुव्यन्तरिक्षे च महोत्पातान् समुत्थितान् । दृष्ट्वाऽऽसीनान् सुघमाया कृष्णः प्राह यदूनिदम् ॥ ४ ॥
एते घोरा महोत्पाता द्वाार्या यमकेतव । मुहूर्त्तमपि न स्पेयमत्र नो यदुपुञ्जवा ॥ ५ ॥
स्त्रियो बालाश्च वृद्धाश्च शस्त्रोद्धारमजन्वित । वयं प्रभास यास्यामो यत्र प्रत्यक्सरस्वती ॥ ६ ॥
तत्राभिषिन्व्य शुचय उपोष्य सुसमाहिता । देवता, पूजयिष्याम क्षपनालेपनार्हणे ॥ ७ ॥
ब्राह्मणास्तु महाभागान् कृतस्त्रस्त्ययना वयम् । गोभूहिरण्यवासीभिर्गजाक्षरयवेशमभि ॥ ८ ॥
विधिरैव ह्यरिष्टो मङ्गलायनमुत्तमम् । देवद्विजगवा पूजा भूतेषु परमो भव ॥ ९ ॥
इति सर्वे समाकर्ण्य यदुवृद्धा मधुद्विप । तथेति नौभिरुत्तीर्य प्रभास प्रययू रयै ॥ १० ॥

तस्मिन् भगवताऽऽदिष्ट यदुदेवेन यादवा । चक्रुः परमया भक्त्या सर्वभेषोपबृंहितम् ॥११॥
 ततस्तस्मिन् महापानं पपुर्मैरेयकं मधु । दिष्टविभ्रंशितधियो यद्वद्रवैभ्रश्यते मति ॥१२॥
 महापानाभिमत्तानां वीराणां हस्तचेतसाम् । कृष्णमायाविमूढानां सङ्घर्षं मुमहानभूत् ॥१३॥
 युयुधुः क्रोधसरन्वा वेलायामाततायिनः । वनुर्भिरसिभिर्भैरवैर्गदाभिस्तोमरैर्हिभिः ॥१४॥

पतत्यताकै रयकुञ्जरादिभिः खरोष्ट्रगोभिर्महिषैर्नरैरपि ।

मिथः समेत्याश्वतरैः सुदुर्मदा न्यहन्तैर्दन्तिरिव द्विपा वने ॥ १५ ॥

प्रद्युम्नसाम्बो युधि रूढमत्सरावकूरभोजावनिरुद्धसात्यकी ।

मुमद्रसप्रामजितौ सुदारुणो गदौ मुमित्रासुरयो समीयतु ॥ १६ ॥

अन्ये च ये वै निघटोत्सुकादयः सहस्रजिह्वतजिह्वानुमुख्याः ।

अयोन्यमासाद्य मदाचकारिता जघ्नुर्मुकुन्देन विमोहिता भृशम् ॥ १७ ॥

दाशार्हवृष्णमन्धकभोजसात्वता मध्वर्जुदा माधुरशूरसेना ।

विसर्जना कुकुरा कुन्तयश्च मिथस्ततस्तेऽप्यविसृज्य सौहृदम् ॥ १८ ॥

पुत्रा अयुधेभ्यः पितृभिर्भ्रातृभिश्च स्वस्त्रीयदौहित्रपितृव्यमातुलैः ।

मित्राणि मित्रैः सुहृदः सुहृद्भिर्गतास्त्वहञ्जातय एव मूढाः ॥ १९ ॥

शरेषु क्षीयमाणेषु भज्यमानेषु धन्वसु । शस्त्रेषु क्षीयमाणेषु मुष्टिभिर्जङ्घुरैरका ॥२०॥

ता वज्रकल्पा ह्यभवन् परिषा मुष्टिना भृता । जघ्नुर्द्विपस्ते कृष्णेन वार्यमाणास्तु त च ते ॥२१॥

प्रत्यनीकं मन्यमाना बलभद्रा च मोहिता । हन्तुं कृतधियो राजद्रापत्रा आततायिनः ॥२२॥

अथ तावपि समुद्राबुधस्य कुरुनन्दन । परकामुष्टिपरिषौ चरन्तौ जघ्नतुर्युधि ॥२३॥

द्रक्षशापोपसृष्टानां कृष्णमायावृतात्मनाम् । स्वघाक्रोधं क्षयनिन्ये वेशवोऽमिर्ययावनम् ॥२४॥

एव नष्टेषु सर्वेषु कुलेषु स्वेषु केशव । अवतारितो भुवो भार इति मेनेऽवशेषित ॥२५॥

रामः समुद्रवेलाया योगमास्थाय पौरुषम् । तस्याजलोकं मानुष्यसंयोज्यात्मानमात्मनि ॥२६॥

रामनिर्याणमालोक्य भगवान् देवकीमुत । निपसाद घरोपस्थे तूष्णीमासाद्य पिप्पलम् ॥२७॥

रिभ्रचतुर्भुज रूपं भ्राजिष्णुं प्रभया स्वया । दिशो वितिमिरा कुर्वन् विधूमश्चपायक ॥२८॥

श्रीवत्साङ्गं घनश्यामं तप्तहाटकवर्चसम् । कौशेयाम्बरयुग्मेन परिवीतं मुमङ्गलम् ॥२९॥

मुन्दरस्मितवक्त्रान्त्रं नीलकुन्तलमण्डितम् । पुण्डरीकाभिरामाक्षं स्फुरन्मकरकुण्डलम् ॥३०॥

कटिचक्रवर्णशक्तिरिदं कटककाङ्गदै । हारनूपुरमुद्राभिः कौस्तुभेन विराजितम् ॥३१॥

वनमालासरीताङ्गं मूर्त्तिमद्भिर्निजायुधैः । शुक्लोरो दक्षिणे पादमासीनं पङ्कजाक्षणम् ॥३२॥

मुसलावशेषाय खण्डकृतेषुर्लब्धको जरा । मृगास्याकारं तच्चरणं विनायकं मृगशङ्कया ॥३३॥

चक्रभुजं तं पुरुषं दृष्ट्वा स कृतकिल्बिषः । भीतः पपात शिरसा पादयोरमुरद्रिपः ॥३४॥

अज्ञानता कृतमिदं पापेन मधुसूदन । धन्तुमर्हसि पापस्य उत्तमश्लोक मेऽनघ ॥३५॥
 यस्यानुस्मरणं नृणामज्ञानध्वान्तनाशनम् । वदन्ति तस्य ते विष्णो मयासाधु कृतं प्रभो ॥३६॥
 तमाऽऽशुजिह्वैकुण्ठपाप्मानमृगदुब्धकम् । यथा पुनरहं त्वेव न कुर्यां सदतिक्रमम् ॥३७॥
 यस्यात्मयोगरचितं न विदुर्विरिञ्चो रुद्रादयोऽस्य तनया पतयो गिरा ये ।
 त्वमायया पिहितदृष्टय एतदञ्ज किं तस्य ते वयमसद्व्रतयो गृणीम ॥ ३८ ॥

श्रीभगवानुवाच

मा मैत्रेये त्वमुत्तिष्ठ काम एष कृतो हि मे । याहि त्वं मदनुज्ञातं स्वर्गं मुकृतिना पदम् ॥३९॥
 इत्यादिष्टो भगवता कृष्णेनेच्छाशरीरिणा । त्रिं परिक्रम्य तं नत्वा विमानेन दिवययौ ॥४०॥
 दारुकं कृष्णपदवीमन्विच्छन्नधिगम्य ताम् । वायुतुलसिकामोदमाप्रायाभिमुखं ययौ ॥४१॥
 तं तत्र तिग्मद्युभिगयुधैर्वृतं ह्यश्वत्थमूले कृतकेतनं पतिम् ।
 स्नेहप्लुतात्मा निपपात पादयो रयादवप्लुत्य सवाष्पलोचन ॥ ४२ ॥
 अपश्यतस्त्वच्चरणाम्बुजं प्रभो दृष्टिं प्रनष्टा तमसि प्रविष्टा ।
 दिशो न जाने न लभे च शान्तिं यथा निशायामुडुपे प्रनष्टे ॥ ४३ ॥
 इति त्रुवति सृते वै रयो गरुडलाञ्छन । एमुत्पपात राजेन्द्र साश्वध्वज उदीक्षत ॥४४॥
 तमवगच्छन् दिव्यानि विष्णुप्रहरणानि च । तेनातिविस्मितात्मानं सूतमाह जनार्दन ॥४५॥
 गच्छ द्वारवतीं सूत शतीनां निधनं मिथ । सङ्कर्षणस्य नियाणं बन्धुभ्यो नूहि मदशाम् ॥४६॥
 द्वारकायां च न स्थेयं भवद्भिश्च स्वबन्धुभिः । मया त्यक्ता यदुपुरीं समुद्रं प्रावयिष्यति ॥४७॥
 स्वस्व परिग्रहं सर्वं आदाय पितरौ च न । अञ्जनेनाविता सर्वं हृद्रप्रस्थं गमिष्यथ ॥४८॥
 त्वं तु मदर्ममास्थाय शाननिष्ठ उपेक्षक । ममाथारचनमेतां विज्ञायोपशमं व्रज ॥४९॥
 इत्युक्तस्तं परिक्रम्य नमस्कृत्य पुनः पुनः । तत्पादौ शीघ्र्युपाधाय दुर्मना प्रययौ पुरीम् ॥५०॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा सहितायामेकादशस्कन्धे त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥

अथैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अयं तत्रागमद् ब्रह्मा भवान्या च समं भव । महेन्द्रप्रमुखा देवा मुनयः सप्रजेश्वरा ॥ १ ॥
 पितरः सिद्धगन्धर्वा विद्याधरमहोरगा । चारणा यक्षरक्षासि किन्नराप्सरसो द्विजा ॥ २ ॥
 द्रष्टुकामा भगवतो निर्याण परमोत्सुका । गायन्तश्च गणन्तश्च शौरिः कर्माणि जन्म च ॥ ३ ॥

इत्थं हरेभगवतो रुचिरायतारवीयाणि बालचरितानि च शन्तमानि ।
 अन्यत्र चेह च श्रुतानि गृणन् मनुष्यो भक्तिं परां परमहंसगतौ लभेत ॥ २८ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वैवांसिक्यामष्टादशसाहस्र्या पारमहंस्यां
 संहितायामेकादशस्कन्धे एकविंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

इत्येकादशस्कन्धः समाप्तः ।

हरि ॐ तत्सत्

ॐ श्रीपरमात्मने नमः

श्रीमद्भागवतम्

द्वादशस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

राजोवाच

सधामानुषते कृष्णे यदुवशविभूषणे । कस्य वशोऽभवत् पृथ्व्यामेतदाचक्ष्व मे सुने ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

योज्यं पुरज्यो नाम भाव्यो बार्हद्रयो नृप । तस्यामात्यस्तु शुनको हत्वा स्वामिनमात्मजम् ॥ २ ॥
प्रद्योतस्य राजानं कर्ता यत् पालकं सुत । विशालयूपस्तत्पुत्रो भविता राजकस्ततः ॥ ३ ॥
नन्दिबधनस्तत्पुत्रः पञ्च प्रद्योतना इमे । अष्टत्रिंशोत्तरशतं भोक्ष्यन्ति पृथिवीं नृपाः ॥ ४ ॥
शिशुनागस्ततो भाव्यः काकवर्णस्तु तत्सुत । क्षेमधर्मा तस्य सुतः क्षेपञ्च क्षेमधर्मजः ॥ ५ ॥
विषिणारः सुतस्तस्याजातश्चतुर्भविष्यति । दर्भकस्तत्सुतो भावी दर्भकस्याजयः स्मृतः ॥ ६ ॥
नन्दिबधनः आज्यो महानन्दिः सुतस्ततः । शिशुनागा दशैवैते पञ्चोत्तरशतत्रयम् ॥ ७ ॥
समा भोक्ष्यन्ति पृथिवीं कुरुक्षेत्रे कलौ नृपाः । महानन्दिस्ततो राजन् शूद्रीगर्भाद्रनो बली ॥ ८ ॥
महापद्मपतिः कश्चिन्नन्दः क्षत्रविनाशकृत् । ततो नृपा भविष्यन्ति शूद्रप्रायास्त्वधार्मिकाः ॥ ९ ॥
स एकच्छत्रा पृथिवीमनुल्लङ्घितशसनः । शासिष्यति महापद्मो द्वितीय इव भागवः ॥ १० ॥
तस्य चाष्टौ भविष्यन्ति सुमात्यप्रमुखा सुताः । य इमा भोक्ष्यन्ति महीं राजानं स शतसमाः ॥ ११ ॥
नव नन्दान् द्विजः कश्चित् प्रपन्नानुद्धरिष्यति । तेषामभावे जगतीं मौया भोक्ष्यन्ति वै कलौ ॥ १२ ॥
स एव चन्द्रगुप्तः वै द्विजो राज्येऽऽभिषेक्ष्यति । तत्सुतो वारिसारस्तु ततश्चाद्यो कवर्धनः ॥ १३ ॥
सुयशा भविता तस्य सगतः सुयशः सुतः । शालिग्रकस्ततस्तस्य सोमशर्मा भविष्यति ॥ १४ ॥
शतधन्वा ततस्तस्य भविता तद् बृहद्रथः । मौर्यां क्षेते दश नृपाः सप्तत्रिंशच्छतोत्तरम् ।
समा भोक्ष्यन्ति पृथिवीं कलौ कुरुकुलोद्वहः ॥ १५ ॥
हत्वा बृहद्रथः मौर्यं तस्य सेनापतिः कलौ । पुष्यमित्रस्तु शुक्लाहः स्वयं राज्यं करिष्यति ।
अमिमित्रस्ततस्तस्मात् मुज्येष्टोऽयं भविष्यति ॥ १६ ॥
वसुमित्रो भद्रकक्षः पुलिन्दो नतः । ततो घोषः सुतस्तस्माद् वज्रमित्रो भविष्यति ॥ १७ ॥
ततो भागवतस्तस्माद् शुकः । शुकः दशैते भोक्ष्यन्ति भूमिं वर्षशताधिकम् ॥ १८ ॥

ततः कण्वानिय भूमिर्मास्यत्यल्पगुणान् नृप । शुद्धं हत्वा देवभूतिं कण्वोऽमात्यस्तु कामिनम् ॥१९॥
स्वयं करिष्यते राज्यं यमुदेवो महामतिः । तस्य पुत्रस्तु भूमिप्रस्तस्य नारायणः सुतः ।

नारायणस्य भविता मुशर्मा नाम विभुतः ॥ २० ॥

काण्वायना इमे भूमिं चत्वारिंशच्च पञ्च च । शतानि त्रीणि भोक्ष्यन्ति वर्षाणां च कलो युगे ॥२१॥
हत्वा काण्वं मुशर्माणं तद्भृत्यो वृषलो बली । गां भोक्ष्यत्यग्नजातीयं कश्चित् कालमवत्तमः ॥२२॥
कृष्णनाभाय तद्भ्राता भविता पृथिवीपतिः । श्रीशान्तकर्णस्तत्पुत्रः पौर्णमासस्तु तत्सुतः ॥२३॥
लम्बोदरस्तु तत्पुत्रस्तस्मादिषिलको नृपः । मेघस्वातिश्चिबिलः फट्टमानस्तु तस्य च ॥२४॥
अनिष्टकर्मां हालेयस्तलकस्तस्य चात्मजः । पुरीषभीरुस्तत्पुत्रस्ततो राजा मुनन्दनः ॥२५॥
चक्रोरो बहवा यत्र शिवस्वातिररिः दमः । तस्यापि गोमतीपुत्रः पुरीमान् भविता ततः ॥२६॥
मेदः शिरा शिवस्कन्दो यशश्रीस्तत्सुतस्ततः । विजयस्तत्सुतो भाव्यश्चन्द्रविशः सलोमधिः ॥२७॥
एते त्रिंशन्नुपतयश्चत्वार्यब्दशतानि च । पट्पञ्चाशच्च पृथिवीं भोक्ष्यन्ति कुरुनन्दनः ॥२८॥
सप्ताभीरा आवभृत्या दश गदभिर्नो नृपाः । कङ्का पोडश भूपाला भविष्यन्त्यतिलोडुपाः ॥२९॥
ततोऽष्टौ यवना भाव्याश्चतुर्दश तु रुक्ककाः । भूयो दश गुरुण्डाश्च मौना एकादशैव तु ॥३०॥
एते भोक्ष्यन्ति पृथिवीं दशवर्षशतानि च । नवाधिका च नवति मौना एकादश क्षितिम् ॥३१॥
भोक्ष्यन्त्यब्दशतान्यङ्ग त्रीणि ते सस्थिते ततः । क्लिकिलिया नृपतयो भूतनन्दोऽयं वज्रिः ॥३२॥
शिथुनिदिश्च तद्भ्राता यशोनदिः प्रवीरकः । इत्येते वै वर्षशतं भविष्यत्यधिकानि पट् ॥३३॥
तेषां त्रयोदश सुता भवितारश्च बाह्लिकाः । पुष्पभिर्त्रयोऽयं राजन्यो दुर्मित्रोऽस्य तथैव च ॥३४॥
एककाला इमे भूपा सप्ताभ्रा सप्त कोसलाः । विदूरपतयो भाव्या निषघास्ततः एव हि ॥३५॥
मागधाना तु भविता विश्वस्फूर्जिः पुरञ्जयः । करिष्यत्यपरो वर्णान् पुलिन्दयदुमद्रकान् ॥३६॥
प्रजाध्वान्नक्षत्रभूयिष्ठा स्यापयिष्यति दुर्मतिः । वीर्यवान् क्षत्रमुत्साय पञ्चवत्या स वै पुरिः ।

अनुगङ्गामाप्रयागं गुप्तां भोक्ष्यति मेदिनीम् ॥ ३७ ॥

सौराष्ट्रावन्त्याभीराश्च शूरा अर्बुदमालवाः । मात्या द्विजा भविष्यन्ति शूद्रप्राया जनाधिपाः ॥३८॥
शिन्धोस्तटं च द्रभागा कौन्ती काशमीरमण्डलम् । भोक्ष्यन्ति शूद्रा मात्याद्या म्लेच्छाश्चान्नक्षत्रवर्चसः ॥३९॥
तुल्यकाला इमे राजन् म्लेच्छप्रायाश्च भूमवः । एतेऽवर्षाभृतपरा पल्गुदास्तीव्रमन्यवः ॥४०॥
स्त्रीबालगोद्विजप्राश्च परदारधनादृताः । उदितास्तमितप्राया अल्पसत्त्वाल्पकायुषः ॥४१॥
असंस्कृता क्रियाहीना रजसा तमशाऽऽवृताः । प्रजास्ते भक्षयिष्यन्ति म्लेच्छा राजन्यरूपिणः ॥४२॥
तत्रायास्ते जनपदास्तच्छीलाचारवादिनः । अयोन्यतो राजभिश्च क्षययास्यन्ति पीडिताः ॥४३॥

इति भीमन्नागवते महापुराणे पारमहन्सां संहितायां द्वादशस्कन्धे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

धौनुक उवाच

तव श्वानुदिन धर्मं सत्यं शौचं क्षमां दया । कालेन बलिता राजन् न ह्युपत्यायुर्बलं स्मृति ॥ १ ॥
 विचमेव कलौ नृणां जन्माचारगुणोदयः । धर्मस्यायव्यवस्थायां कारणं बलमेव हि ॥ २ ॥
 दाम्पत्येऽभिनिर्दिष्टमायैव व्याघ्रहारिके । स्त्रीत्वे पुरुषत्वे च हि रतिर्विप्रत्वे सूत्रमेव हि ॥ ३ ॥
 लिङ्गमेवाधर्मख्यातावन्योन्यापत्तिहारणम् । अदृत्त्यान्यायदौर्बल्यपाण्डित्ये चापलवच ॥ ४ ॥
 अनात्मतैवासाधुत्वे साधुत्वे दम्भ एव तु । स्वीकार एव चोद्वाहं ज्ञानमेव प्रसाधनम् ॥ ५ ॥
 दूरे वार्ययन तीर्थं लावण्यं क्लेशधारणम् । उदरभरता स्वार्थं सत्यत्वे धार्ष्ट्यमेव हि ॥ ६ ॥
 दास्यं क्रुद्धम्भरणं यशोऽर्थं धर्मभवनम् । एव प्रजाभिदुष्टाभिराकीर्णं त्रितिमण्डले ॥ ७ ॥
 नृसिंहिच्छात्रद्वाराणां यो बली भविता नृपः । प्रजा हि एवैवै राजन्यैर्निर्घृणैर्दस्युधर्मभिः ॥ ८ ॥
 शास्त्रिभ्रष्टारद्विषायास्यन्ति गिरिकाननम् । शान्मूलामिषक्षौद्रफलपुष्पाष्टिभोजना ॥ ९ ॥
 जनादृष्ट्या विनश्यन्ति दुर्मिषकरपीडिताः । शीतवातातपप्रावृद्धिर्न्योन्यतः प्रजा ॥ १० ॥
 धुत्तृष्ट्या व्याधिभिर्भैव सन्तप्यन्ते च चिन्तया । त्रिशद्विंशतिवर्षाणि परमायुः कलौ नृणाम् ॥ ११ ॥
 धीममाणेषु देहेषु देहिनां कलिदोषतः । वर्णाश्रमवता धमं नष्टे वेदपथे नृणाम् ॥ १२ ॥
 पाण्डुरप्रचुरे धर्मे दस्युप्रायेषु राजसु । चौर्वाणृतवृषाहिंसानानावृत्तिषु वै नृषु ॥ १३ ॥
 यज्ञप्रायेषु वर्णेषु च्छागप्रायासु धेनुषु । शूद्रप्रायेष्वाश्रमेषु यौनप्रायेषु बन्धुषु ॥ १४ ॥
 अणुप्रायास्वोपधीषु शमीप्रायेषु स्यास्तुषु । विलुप्तप्रायेषु मेधेषु शून्यप्रायेषु सन्नतु ॥ १५ ॥
 इत्यकलौ गतप्राये जने तु खरधर्मिणि । धर्मप्राणाय सत्त्वेन भगवानवतरिष्यति ॥ १६ ॥
 चराचरगुणैर्विष्णोरीश्वरस्याखिलात्मनः । धर्मप्राणाय साधूनां जन्म कमापनुत्तये ॥ १७ ॥
 शम्भलप्राणमुख्यस्य ब्राह्मणस्य महात्मनः । भवने विष्णुयज्ञस्य कल्किः प्रादुर्भविष्यति ॥ १८ ॥
 अश्वमागुगमारुह्य देवदत्तं जगत्पतिः । अहिना साधुदमनमष्टैश्वर्यगुणान्वितः ॥ १९ ॥
 विचरन्नागनां क्षोण्या ह्येनाप्रतिमश्रुतिः । नृपलिङ्गच्छदो दस्यून् कोटिशो निहनिष्यति ॥ २० ॥
 अथ तेषां भविष्यन्ति गनाधि विशदानि वै । वासुदेवाङ्गरागातिपुण्यगन्धानिलस्फुराम् ।
 पौरजानपदानां वै हतेष्वखिलदस्युषु ॥ २१ ॥
 तेषां प्रजाविशर्गाश्च स्वविष्टः सम्भविष्यति । वासुदेवे भगवति सत्त्वमूर्तेः हृदि स्थिते ॥ २२ ॥
 यदावतीर्णो भगवान् कल्किर्धर्मपतिर्हरिः । कृतं भविष्यति तदा प्रजासृतिश्च सात्त्विकी ॥ २३ ॥
 यदा चन्द्रश्च सूर्यश्च तथा तिष्यन्तु हस्वपती । एकराशौ समेप्यन्ति तदा भवति तत्कृतम् ॥ २४ ॥
 येऽप्येतावर्तमाना ये भविष्यन्ति च पार्थिवाः । ते त वशीयां समसूर्ययो ॥ २५ ॥

आरभ्य भवतो जन्म यावत्तदाभिपेक्षनम् । एतद् वर्षसहस्रं तु शत पञ्चदशोत्तरम् ॥२६॥
 सप्तर्षीणां तु यौ पूर्वा दृश्येते उदितौ दिवि । तयोस्तु मध्ये नक्षत्रदृश्यते यत्समनिधिः ॥२७॥
 तेनैतं ऋषयो युक्तास्तिष्ठन्त्यब्दशतं नृणाम् । ते त्वदीयेदिजा काले अधुना चाभितामया २८
 विष्णोर्मगवतो भानु कृष्णार्योऽसौ दिवगता । तदाविशत् कलिल्लोकपापे यद् रमते जनः ॥२९॥
 यावत् स पादपद्मान्या स्पृश नास्ते रमापति । तावत् कलिर्वै पृथिवीं पराक्ता तु न चाशकत् ॥३०॥
 यदा देवर्षयः सप्त मघासु विचरन्ति हि । तदा प्रवृत्तस्तु कलिर्द्वादशाब्दशतात्मकः ॥३१॥
 यदा मघाभ्यो यात्यन्ति पूर्वापादा महर्षयः । तदा नन्दात् प्रभृत्येव कलिर्वृद्धिं गमिष्यति ॥३२॥
 यस्मिन् कृष्णो दिव यातस्तस्मिन्नेव तदाहनि । प्रतिपन्नं कलियुगमिति प्राहुः पुराविदः ॥३३॥
 दिव्याब्दानां सहस्रान्ते चतुर्थे तु पुनः कृतम् । मविष्यति यदा नृणां मन आत्मप्रकाशकम् ॥३४॥
 इत्येष मानवो वशो यथा सख्यायते भुवि । तथा विट्शूद्रविप्राणां तास्ता श्रेया युगे युगे ॥३५॥
 एतेषां नामलिङ्गानां पुरुषाणां महात्मनाम् । कथामानावशिष्टानां कीर्तिरेव स्थिता भुवि ॥३६॥
 देवापि शन्तनोभ्राता मरुत्चेष्टया कुवशजः । कलापग्राम आसते महायोगबलावितौ ॥३७॥
 ताविहैत्य कलेरन्ते वासुदेवानुगिक्षितौ । वर्णाश्रमयुत धर्मे पूर्ववत् प्रययिष्यत ॥३८॥
 कृतं प्रेता द्वापरं च कलिश्चेति चतुयुगम् । अनेन क्रमयोगेन भुवि प्राणिषु वर्तते ॥३९॥
 रात्रनेते मया प्रोक्ता नरदेवास्तावपरे । भूमौ ममत्वं कृत्वा ते हित्ते मा नियम गता ॥४०॥
 कृमिविड्भस्मशयान्ते राजनाम्नोऽपि यस्य च । भूतभृक् तत्कृते स्वार्थं किं वेद निरयो यतः ॥४१॥
 कथं सेयमखण्डा भू पूर्वमे पुरुषैर्धृता । मत्पुत्रस्य च पौत्रस्य मत्पूर्वा वंशजस्य वा ॥४२॥
 तेजोऽवन्नमय कायं गृहीत्वाऽऽत्मतया युधा । महीं ममतया चोभौ हित्वान्तेऽदर्शनं गता ॥४३॥
 ये ये भूपतयो राजन् भुञ्जन्ति भुवमोजसा । कालेन ते कृता सर्वे कथामात्रा कथामुच ॥४४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यं संहितायां द्वादशस्कन्धे त्रितामोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

दृष्ट्वाऽऽत्मनिजये यद्गान् नृपान् हसति भूरियम् । अहो मा विजिगीषन्ति मृत्योः क्रीडनकृन् नृपाः ॥१॥
 काम एव नेन्द्राणां मोघं स्याद् विदुषामपि । येन पेनोपमे पिण्डे येऽतिविभ्रमिता नृपाः ॥२॥
 पूर्वं निर्जित्य पङ्क्त्यं जेष्यामो राजमणिनः । ततः सचिवपौरासकरीन्द्रानस्य कण्टकान् ॥३॥
 एनं क्रमेण जेष्यामः पृथ्वीं सागरमेतलाम् । इत्याशावद्वह्नुदयानं पश्यन्त्यतिकेऽन्तकम् ॥४॥
 समुद्रावरणां जित्वा मां निशन्त्यन्विमोजसा । कियदात्मजयस्यैतन्मुक्तिरात्मजये पलम् ॥५॥
 विखण्ड्यैव मनवस्तस्मात्ताश्च कुरुद्रहः । गता यथागतं युद्धे ता मा जेष्यन्त्यबुद्धयः ॥६॥

महते पितृपुत्राणां भ्रातृणां चापि विग्रह । जायते ह्यवता राज्ये ममतायद्वचेतवाम् ॥ ७ ॥
 ममैवेयं मदी कृत्वा न ते मूढेति वादिन । स्वर्धमाना मिथो हति म्रियन्ते ममृते नृपा ॥ ८ ॥
 शुभं पुरुरवा गाधिर्नहुषो भरतोऽर्जुन । मान्धाता सगरो राम खट्वाक्षो धुधुह्यख ॥ ९ ॥
 नृपवि दुर्ययातिश्च शर्पाति शन्तनुर्गय । मगीरय कुयलयाश्च कमुत्सो नैपघोनृप ॥ १० ॥
 हिरण्यकशिपुर्वृत्रो रावणो लोकरावण । नमुचि शम्भरो भौमो हिरण्याधोऽय तारक ॥ ११ ॥
 अन्ये च बहो दैत्या राजानो ये महेश्वरा । सर्वे सर्वविद शूरा सर्व सर्वजितोऽजिता ॥ १२ ॥
 ममता मय्यवर्तन्त कृत्वोन्मैर्मर्त्यधर्मिण । कयावशेषा कालेन ह्यकृतार्या कृता विभो ॥ १३ ॥

कथा इमास्ते कथिता महीयसा विताय लोकेषु यश परेषुषाम् ।

विशानवैराग्यविवक्षया विभो बचोविभूतीर्न तु पारमार्थ्यम् ॥१४॥

यस्तूत्तमश्लोकगुणानुवाद

सगीयतेऽभीक्ष्णममङ्गलम् ।

तमेव नित्यं शृणुयादभीक्ष्ण कृष्णेऽमला भक्तिमभीष्टमान ॥१५॥

राजोवाच

लोभायेन भगवन् कलेदोषान् कलौ जना । विधमिष्यन्त्युपचितास्तन्मे वृद्धियया मुने ॥१६॥
तानि युगधर्माश्च मान प्रलयकल्पयो । कालस्येश्वररूपस्य गतिं विष्णोर्माहात्मन ॥१७॥

श्रीशुक उवाच

ते प्रवसते धर्मश्चतुष्पात्तज्जनैर्धृत । सत्य दया तपो दानमिति पादा विभोदृष ॥१८॥

गुरु कृष्णामैत्रा शान्ता शान्तास्तिविश्व । आत्मारामा समदश प्रायश भवणाजना । १९।

ताया धर्मपादाना तयोशो क्षीयते शनै । अधमपादैरनुतर्हि तासन्तोपविम्रहै ॥२०॥

दा क्रियावपोनिश्च नातिहिंसा न छम्प्य । त्रैवर्गिकास्त्रयीवृद्धा यर्णा ब्रह्मोत्तरा नृप ॥२१॥

१ सत्यदयादानेष्वर्थे ऋषति द्वापरे । हिमातुष्टयनृतद्वैधर्मस्याधर्मलक्षणै ॥२२॥

यस्मिन्महाशाला स्वाध्यायाध्ययने रता । आढ्या कुटुम्बिनोदृष्टा वर्णा क्षत्रद्विजोत्तरा २३

औ तु धर्महेतुना तुर्याद्योऽधमहेतुभि । एधमाने क्षीयमाणो ह्यन्ते सोऽपि विनश्यति २४

स्मेल्लुन्वा दुराचारा निदया शुष्कवेरिण । दुमगा भूरितपांश्च शूद्रदाशोत्तरा मजा ॥२५॥

य रजस्तम इति दृश्यन्ते पुरुषे गुणा । कालसञ्चोदितास्ते वै परिवर्तन्त आत्मनि ॥२६॥

भवन्ति यदा सत्त्वे मनोबुद्धीन्द्रियाणि च । तदा कृतयुगं विद्याज्जाने तपसि यद् वचि ॥२७॥

रा धर्मार्यकामेषु भक्तिर्भवति देहिनाम् । तदा त्रेता रजोवृत्तिरिति जानीहि बुद्धिमन् ॥२८॥

३ । कमणा चापि काम्याना द्वापर तदरजस्तम ॥२९॥

॥५५॥ ॥ शोको मोहो भय दैन्य च कलिस्तामस स्मृत ॥३०॥

4

[illegible]

의사소통

दस्यूत्कृष्टा जनपदा वेदा पाखण्डदूषिता । राजानश्च प्रजाभक्षा शिश्रोदरपराद्रिजा ॥३२॥
 अनता घटवोऽशौचा मिथवश्च कुटुम्बिन । तपस्विनो ग्रामवासा यासिनोऽयमलोलुपा ॥३३॥
 ह्रस्वकाया महाहारा भूर्यपत्या गर्तह्रिय । शश्वत्कटुकभाषिण्यश्चौर्यमायोरुसाहसा ॥३४॥
 पणयिष्यन्ति वै क्षुद्रा किराटा कूटकारिण । अनापचपि मस्यन्ते वारो साधुजगुष्णिताम् ॥३५॥
 पतिं त्यक्ष्यन्ति निर्द्रव्य भृत्या अप्यखिलोत्तमम् । भृत्य विपन्न पतय कौल गाक्षापयस्विनी ॥३६॥
 पितृभ्रातृसुहृज्जातीन् हित्वा सौरतसौहृदा । नना दृश्यालसवादादीना स्त्रिणा कलौ नरा ३७
 शूद्रा प्रतिग्रहीष्यन्ति तपोवेपोपजीविन । धर्मवक्ष्यन्त्यधर्मज्ञा अधिक्लौत्तमासनम् ॥३८॥
 नित्यमुद्विग्नमनसो दुर्भिधकरकशिता । निरन्ने भूतले राजपनावृष्टिमयातुरा ॥३९॥
 वासोऽत्रपानशयनव्यवायस्तानभूषणै । हीनाः पिशाचसदृशा मविष्यन्ति कलौ प्रजाः ॥४०॥
 कलौ काश्चिन्निन्देऽप्यर्थे विगृह्य त्यक्तसौहृदा । त्यक्ष्यन्ति च प्रियान् प्राणान् हनिष्यन्ति स्वकानपि
 न रक्षिष्यन्ति मनुजा स्यविरो पितरावपि । पुत्रान् सर्वार्थकुशलान् क्षुद्रा शिश्रोदरम्भरा ४२
 कलौ न राजञ्जगता पर गुरु त्रिलोकनायानतपादपङ्कजम् ।

प्रायेण मर्त्या भगवन्तमच्युत यक्ष्यन्ति पाखण्डविभिन्नचेतस ॥४३॥

यत्रामधेय प्रियमाण आतुर पतन् स्खलन् वा विवशो गृणन् पुमान् ।

विमुक्तकर्मांगल उत्तमा गति प्राप्नोति यक्ष्यन्ति न तं कलौ जना ॥४४॥

पुंसा कलिकृतान् दोषान् द्रव्यदेशात्मसम्भवान् । सवान् हरति चित्तस्थो भगवान् पुरुषोत्तम ॥४५॥

श्रुत सङ्कीर्तितो घ्यात पूजितश्चादृतोऽपि वा । नृणा धुनोति भगवान् हृत्स्थो जमायुताग्रभम् ४६

यथा हस्त्रि स्थितो बह्निर्दुर्वर्ण इन्ति धातुजम् । एवमात्मगतो विष्णुर्योगिनामशुभाशयम् ॥४७॥

विद्यातप प्राणनिरोधमैत्रीतीयाभिपेक्षतदानजप्ये,

।

नात्यन्तगुदि लभतेऽन्तरात्मा यथा हृदिभ्ये भगवत्यनन्ते ॥४८॥

तस्मात् सवात्मना राजन् हृदिस्थ कुरु केशवम् । प्रियमाणो ह्यवहितस्ततो यासि परा गतिम् ॥४९॥

प्रियमाणैरभिष्येयो भगवान् परमेश्वर । आत्मभाव नयत्यङ्ग सर्वोत्तम सर्वसम्य ॥५०॥

क्लेदोपनिषे राजजस्ति ह्येको महान् गुण । कीर्तनादेव कृष्णस्य मुक्तसङ्ग पर मजेत् ॥५१॥

कृते यद् ध्यायतो विष्णु त्रेताया यजतो मखे । द्वापरे परिचर्याया कलौ तद्वरि कीर्तनात् ॥५२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहन्सा संहितायां द्वादशस्कन्धे तृतीयोऽध्याय ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

कालस्ते

परमाण्वादिद्विपरावावधिनृप । कथितो युगमान च शृणु कल्पलयावपि ॥ १ ॥

चतुर्गुणसहस्रं च ब्रह्मणो दिनमुच्यते । स कस्यो यत्र मनवश्चतुर्दशं विधापते ॥ २ ॥
तदन्ते प्रलयस्तावान् ब्राह्मी रात्रिरुदाहृता । प्रतो लोका इमेतत्र कल्पन्ते प्रलयाय हि ॥ ३ ॥
एष नैमित्तिकः प्रोक्तः प्रलयो यत्र विश्वसृक् । शेतेऽनन्तासरो विश्वमात्मसात्कृत्य चात्मभू ॥ ४ ॥
द्विपरार्धे त्वतिक्राते ब्रह्मणः परमेष्ठिनः । तदा प्रकृतयः सप्त कल्पन्ते प्रलयाय वै ॥ ५ ॥
एष प्राकृतिको राजन् प्रलयो यत्र लीयते । आण्डकोऽस्तु सङ्घातो विघात उपसादिते ॥ ६ ॥
पर्जन्यः शतवर्षाणि भूमौ राजन् न वर्षति । तदा निरलेक्ष्योन्यमधमाणा ध्रुवादृता ॥ ७ ॥
क्षयं यास्यन्ति शनके कालेनोपद्रुता प्रजा । सामुद्र देहिक भौम रस सावर्तको रवि ॥ ८ ॥
रश्मिभिः पिबते घोरैः सर्वं नैव विमुञ्चति । ततः सवर्तको वह्निः सङ्घुषणमुखोत्थित ॥ ९ ॥
दहत्यनिलवेगोत्थं शून्यान् भूविवरानपः । उपर्यधः समन्ताच्च शिखाभिर्वह्निसूर्ययोः ॥ १० ॥
दह्यमानं विभात्यण्डं दग्धगोमयपिण्डवत् । ततः प्रचण्डपवनो वर्षाणामधिकं शतम् ॥ ११ ॥
परं सावर्तको वाति धूमं स राजाऽऽवृतम् । ततो मेघकुलान्यङ्गं चित्रवणान्यनेकशः ॥ १२ ॥
शतं वर्षाणि वर्षन्ति नदन्ति रभसस्वनैः । ततः एकोदकं विश्वं ब्रह्माण्डविवरान्तरम् ॥ १३ ॥
तदा भूमेर्गन्धगुणं ग्रसत्याप उदप्रवे । प्रस्तगाधा तु पृथिवी प्रलयत्वाय कल्पते ॥ १४ ॥
अथ रसमयो ते ब्रह्मा लीयन्तेऽथ नीरसाः । ग्रसते तेजसो रूपं वायुस्तद्रहितं तदा ॥ १५ ॥
लीयते चानिले तेजो वायो स ग्रसते गुणम् । सर्वं विशति स राजस्ततश्च नमसो गुणम् ॥ १६ ॥
शब्दं ग्रसति भूतादिर्नभस्तमनुलीयते । तैजसश्चेन्द्रियाण्यङ्गं देवान् वैकारिको गुणैः ॥ १७ ॥
महान् ग्रसत्यहङ्कारगुणाः स्रग्वादयश्च तम् । ग्रसतेऽव्याकृतं राजन् गुणान् कालेन चोदितम् १८
न तस्य कालावयवैः परिणामादयो गुणाः । अनाद्यनन्तमव्यक्तं नित्यं कारणमव्ययम् ॥ १९ ॥
न यत्र वाचो न मनो न सत्त्वं तमो रजो वा महदादयोऽमी ।
न प्राणबुद्धीन्द्रियदेवता वा न सन्निवेशः खलु लोककल्सः ॥ २० ॥
न स्वप्नप्रज्ञा च तत् सुषुप्तं न स जलं भूरनिलोऽग्निरर्कः ।
समुत्तवन्द्यवदप्रतर्क्यं तन्मूलभूतं पदमामनन्ति ॥ २१ ॥
लयं प्राकृतिको ह्येष पुरुषाव्यक्तयोर्बदा । शक्तयः सप्रलीयन्ते विवशा कालविद्रुता ॥ २२ ॥
बुद्धीन्द्रियार्थरूपेण शानं भाति तदाश्रयम् । दृश्यत्वाद्यतिरेकाभ्यामाद्यन्तवदवस्तु यत् ॥ २३ ॥
दीपश्चक्षुश्च रूपं च ज्योतिषो न पृथग् भवेत् । एव धीं खानि मात्राश्च न स्युरन्यतमादृतात् २४
बुद्धेजागरणं स्वप्नं सुषुप्तिरिति चोच्यते । मायामात्रमिदं राजन् नानात्वं प्रत्यगात्मनि ॥ २५ ॥
यथा जलधरा व्योम्नि भवन्ति न भवन्ति च । ब्रह्मणीदं तथा विश्वमव्ययमुदयाप्ययात् ॥ २६ ॥
सत्यं ह्यवयवं प्रोक्तं सवावयविनामिह । विनार्थेन प्रतीयेत् पटस्थेवाङ्गं तन्तव ॥ २७ ॥
यत् सामान्यविदोषाभ्यामुपलभ्येत स भ्रमः । अन्योन्यापाश्रयात् सर्वमाद्यन्तवदवस्तु यत् ॥ २८ ॥

विकार एवायमानाऽपि प्रत्यगात्मानमन्तरा । न निरूप्योऽस्तुगुरपि स्याद्येष्टतम आत्मवत् ॥२९॥
न हि सत्यस्य नानात्वमविद्वान् यदि मन्यते । नानात्वं छिद्रयोर्द्रव्योतिपोर्वतयोरिव ॥३०॥

यथा हिरण्य बहुधा समीयते नृभि क्रियाभिर्यवहारवार्त्मसु ।

एव वचोभिर्भगवात्पोधजो व्याख्यायते लौकिकवैदिकैर्जनैः ॥३१॥

यथा घनोऽक्वप्रभवोऽकृद्गितो ह्यर्काशभूतस्य च चक्षुस्पष्टम् ।

एव त्वह ब्रह्मणुस्तदीक्षितो ब्रह्माशकस्यात्मन आत्मवत्पुनः ॥३२॥

घनो यदार्जवप्रभवो विदीयते चक्षु स्वरूप रविभीक्षते तदा ।

यदा ह्यहङ्कार उपाधिरात्मनो जिज्ञासया नश्यति तद्वस्तुस्मरेत् ॥३३॥

यदैवमेतेन विवेकहेतिना मायामयाहङ्कारणारमबन्धनम् ।

छित्वाच्युतात्मानुभवोऽवलिप्यते तमाहुरात्यन्तिकमज्ञ सम्प्रयम् ॥३४॥

नित्यदा सर्वभूतानां ब्रह्मादीनां परत्वं । उत्पत्तिश्रव्यावेके सूक्ष्मज्ञा सम्प्रचक्षते ॥३५॥

कालस्रोतोऽजवेनाशु ह्रियमाणस्य नित्यदा । परिणामिनामवस्थास्तां जन्मप्रलयहेतवः ॥३६॥

अनाद्यन्तवृत्तानेन कालनेश्वरमूर्तिना । अवस्था नैव दृश्यन्ते विपत्तिज्योतिषामिव ॥३७॥

नित्यो नैमित्तिकश्चैव तथा प्राकृतिको लय । आत्यन्तिकश्च कथित कालस्य गतिरीदृशी ॥३८॥

एतां कुक्ष्येष्ठ जगद्विधातुनारायणस्याखिलवत्त्वपात्र ।

लीलाकथास्ते कथिता समासत कात्स्न्येन नाजोऽप्यभिधातुमीश ॥३९॥

सद्यारविधुमतिदुस्तरमुत्तिथीर्षोनाय प्रबो भगवत पुरुषोत्तमस्य ।

लीलाकथारसनिपेवणमन्तरेण पुष्टो भवेद्विविधदुःखदवादितस्य ॥४०॥

पुराणसंहितामेतामृपिनारायणोऽव्यय । नारदाय पुरा प्राह कृष्णद्वैपायनाय स ॥४१॥

स वै मह्य महाराज भगवान् बादरायण । इमा भागवतीं प्रीत सहिता वेदसम्मिताम् ॥४२॥

एता वक्ष्यत्यसौ सूत श्रुतिम्यो नैमिषालये । दीधत्ते कुक्ष्येष्ठ समृष्ट शौनकादिभिः ॥४३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यो संहितायां द्वादशस्कन्धे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अत्रानुवर्ण्यतेऽभीक्ष्ण विश्वात्मा भगवान् हरि । यस्य प्रसादजो ब्रह्मा रुद्र क्रोधसमुद्भवः ॥ १ ॥

त्व तु राजन् मरिष्येति पशुबुद्धिमा जहि । न जात प्रागभूतोऽद्य देहवत्त्वननङ्क्षयसि ॥ २ ॥

न भविष्यसि भूत्वा त्व पुत्रपौत्रादिरूपवान् । बीजाङ्कुरवद् देहादेर्व्यतिरिक्तोऽयमानसः ॥ ३ ॥

स्वप्ने यथा शिरःशेठे पञ्चत्वाद्यात्मन स्वयम् । यस्मात् पश्यसि देहस्य तत आत्मा ह्यजोऽमरः ॥ ४ ॥

घटे भिन्ने ययाऽऽकाश आकाश स्याद्ययापुरा । एव देहे मृते जीवो ब्रह्म सम्पद्यते पुन ॥ ५ ॥
मन सृजति वैदेहान् गुणान् कर्माणि चात्मन । तन्मन सृजते माया ततो जीवस्य ससृति ॥ ६ ॥
स्नेहाभिष्ठानवर्त्यग्निसंयोगो यावदीयते । ततो दीपस्य दीपत्वमेव देहकृतो भव ।

रज सत्त्वतमोऽवृत्त्या जायतेऽयं विनश्यति ॥ ७ ॥

न तत्रात्मा स्वयज्योतिर्यो व्यक्ताव्यक्तयो पर । आकाश इव चाधारो ध्रुवोऽन तोपमस्तत ॥ ८ ॥
एवमात्मानमात्मस्थमात्मनैवामृश प्रभो । बुद्धयानुमानगर्भिण्या वासुदेवानुचिन्तया ॥ ९ ॥
चोदितो विप्रवाक्येन न त्वा धस्यति तक्षक । मृत्यवो नोपघस्यन्ति मृत्यूना मृत्युमीश्वरम् ॥ १० ॥
अह ब्रह्म पर वाम ब्रह्माह परम पदम् । एव समीक्ष्य तात्मानमात्मन्याधाय निष्कले ॥ ११ ॥
दशन्त तक्षक पादे लेलिहान विपाननै । न द्रक्ष्यसि शरीरं च विद्वच्च पृथगात्मन ॥ १२ ॥
एतत्ते कथितं तात ययाऽऽत्मा पृष्टवान् नृप । हरेर्विश्वात्मनश्चेष्टा किं भूय श्रोतुमिच्छसि ॥ १३ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यं संहितायां द्वादशस्कन्धे ब्रह्मोपदेशो नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

अथ पष्ठोऽध्यायः

सूत उवाच

एतन्निशम्य मुनिनाभिहितं परीक्षिद् व्यासाम्भजेन निखिलात्मदृशा समेन ।
तत्पादमूलमुपसृत्य नतेन मूर्ध्ना यद्वाञ्छलिस्तमिदमाह स विष्णुरात ॥ १ ॥

राजोवाच

सिद्धोऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि भवता करुणात्मना । आवितो यच्च मे साक्षादनादिनिघनो हरि ॥ २ ॥
नात्यद्भुतमहं मन्ये महतामच्युतात्मनाम् । अग्नेषु तापतप्तेषु भूतेषु यदनुग्रह ॥ ३ ॥
पुराणसंहितामेतामधौष्म भवतो वयम् । यस्या खलूत्तमश्लोको भगवाननुवर्ण्यते ॥ ४ ॥
भगवस्तक्षकादिभ्यो मृत्युभ्यो न विभेभ्यहम् । प्रविष्टो ब्रह्म निवाणमभयं दर्शितं त्वया ॥ ५ ॥
अनुजानीहि मां ब्रह्मन् वाचं यच्छाम्यधोऽक्षजे । मुक्तनामाशयं चेत् प्रवेदय विदुजाम्पत्नम् ॥ ६ ॥
अज्ञानं च निरस्तं मे ज्ञानविज्ञाननिष्ठया । भवता दर्शितं क्षेत्रं परं भगवत् पदम् ॥ ७ ॥

सूत उवाच

इत्युत्तस्त्वमनुशण्य भगवान् बादरायणि । जगाम भिक्षुभिः साकं नरदेवेन पूजित ॥ ८ ॥
परीक्षिदपि राजर्षिरात्मयात्मानमात्मना । समाधाय परं धर्मावस्थन्दासुर्यया ततः ॥ ९ ॥
प्राक्कले बहिष्यासीनो गङ्गाकूल उदञ्जुख । ब्रह्मभूतो महायोगी नि सङ्गश्छिन्नसंशय ॥ १० ॥
तक्षकं प्रहितो विप्रा मुद्गेन द्विजसनुना । हन्तुकामो नृप गच्छन् ददर्श पथिकं यपम् ॥ ११ ॥
तं तपयित्वा द्रविणैर्निबर्त्य विपहारिणम् । द्विजरूपप्रतिच्छन्नं कामरूपोऽदश नृपम् ॥ १२ ॥

ब्रह्मभूतस्य रात्र्येर्देहोऽहिगरत्नामिना । वभूव भस्मसात् सद्यः पश्यताः सवदेहिनाम् ॥१३॥
 हाहाकारो महानासीद् भुवि स्ये दिक्षु सवत । विस्मिता ह्यभवन् सर्वे देवासुरनरादयः ॥१४॥
 देवदुःसुभयो नेदुर्गं धर्वाप्सरसो जगुः । बह्वपु पुष्पवपाणि विबुधा साधुवादिनः ॥१५॥
 जनमेजय स्वपितरं भुत्वा तक्षकमक्षितम् । यथा जुहाव सक्तुदो नागान् सने सह द्विजैः ॥१६॥
 सर्पसने समिद्धामौ दह्यमानान् महोरगान् । दृष्ट्वेन्द्र भयसविम्रस्तक्षकः शरणं ययौ ॥१७॥
 अपश्यस्तक्षकः तत्र राजा पारीक्षितो द्विजान् । उवाच तक्षकः कम्मान्न दह्येतोरगाधमः ॥१८॥
 त गोपायति राजेन्द्र शक्यः शरणमागतम् । तेन सस्तम्भितः सर्पस्तस्मात्ताम्रौ पतत्यसौ ॥१९॥
 पारीक्षित इति भुत्वा प्राहर्त्विज उदारधीः । सदेन्द्रस्तक्षको विप्रानामौ किमिति पात्यते ॥२०॥
 तच्छ्रुत्वाऽऽजुहुवुर्विप्राः सदेन्द्र तक्षक मखे । तक्षकाऽप्युपतस्वेह सदेन्द्रेण मरुत्वता ॥२१॥
 इति ब्रह्मोदित्ताऽपैः स्थानादिन्द्र प्रचालितः । उभूव सम्भ्रातमिति सविमानः सतक्षकः ॥२२॥
 त पतत विमानेन सहतक्षकमम्बरात् । विष्णोर्व्याहिरसः प्राह राजानं तवृहस्पतिः ॥२३॥
 नैव त्वया मनुष्येन्द्र वधमर्हति सर्पराट् । अनेन पीतममृतमथ वा अजरामरः ॥२४॥
 जीवितं मरणं ज तोर्गति स्वेनैव कर्मणा । राजस्ततोऽन्यो नायस्य प्रदाता सुखदुःखयोः ॥२५॥
 सर्पचौराग्रिबिन्दुम्यः क्षुत्तृड्याध्यादिभिर्नृपः । पञ्चत्वमृच्छते जन्तुर्मुहक आरब्धकर्म तत् ॥२६॥
 तस्मात्सत्रमिदं राजन् सखीयेतामिचारिकम् । सर्पोऽनागसो दग्धा जनेदिष्ट हि भुज्यते ॥२७॥

सूत उवाच

इत्युच्यते स तथेत्याह महर्षेमानयन् वचः । सर्पसत्रादुपरतः पूजयामास वाक्यमिति ॥२८॥
 सैषा विष्णोर्महामायावाभ्ययालक्षणा यया । मुह्यन्त्यस्यैवात्मभूता भूतेषु गुणवृत्तिभिः ॥२९॥

न यत्र दम्भीत्यभया विराजिता मायाऽऽत्मवादेऽसकृदात्मवादिभिः ।

न यद् विवादो विविधस्तदाश्रयो मनश्च सङ्कल्पविकल्पवृत्ति यत् ॥३०॥

न यत्र सृज्य सृजतोभयो पर श्रेयश्च जीवस्त्रिभिर्विवृतस्त्वहम् ।

तदेतदुत्सादितराभ्यवापक निषिध्य चोर्मान् विरमेत् स्वयं मुनिः ॥३१॥

पर पद वैष्णवमामनन्ति तद् यनेति नेतोत्थतदुत्तिसृज्य ।

विसृज्य दौरात्म्यमनयसौहृदा हृदोपगुह्यावसितः समाहितैः ॥३२॥

त एतदधिगच्छन्ति विष्णोर्दत्तं परमपदम् । अहं ममेति दीर्जन्यं न वेद्या देहगेहजम् ॥३३॥

अतिषादास्तितिरेतं नावमन्येत कञ्चन । न चेम देहमाभिरूप्य वैरं कुर्वतः केनचित् ॥३४॥

नमो भगवते तस्मै कृष्णायानुष्ठानेनैव । यत्पादाभ्युदह्यन्तः संहिताम यगामिमाम् ॥३५॥

शौनक उवाच

पैलादिभिर्ग्रास्यिष्यैर्वेदाचार्यैर्महात्मभिः । वेदाश्च कतिधा व्यस्ता एतत् सौम्याभिर्वेदिनः ३६

सूत उवाच

समाहितात्मनो ब्रह्मन् ब्रह्मण परमेष्ठिन । हृत्प्राकाशाद्भूजादो वृत्तिरोधाद् विभाव्यते ॥३७॥
यदुपासनया ब्रह्मन् योगिनो मलमात्मन । द्रव्यक्रियाकारकारय धृत्वा यान्त्यपुनर्भवम् ॥३८॥
ततोऽभूत्त्रिवृदोद्धारो योऽन्यक्तप्रभव स्वराट् । यत्तद्विज्ञ भगवतो ब्रह्मण परमात्मन ॥३९॥
शृणोति य इमस्फोटमुत्तमोत्रे च शून्यदृक् । येन वाग् व्यज्यते यस्य व्यक्तिराकाश आत्मन ४०
स्वघाम्नो ब्रह्मण साक्षाद्वाचक परमात्मन । स सर्वमत्रोपनिषद्वेदबीज सनातनम् ॥४१॥
तस्य ह्यासन्नयो वर्णा अकाराद्या भृगूदह । धार्यन्ते यैस्त्रयो भावा गुणनामार्थवृत्तय ॥४२॥
ततोऽधरसमाम्नायमसृजद् भगवानज । अन्तःसोष्मस्वरस्यर्शह्रस्वदीर्घादिलक्षणम् ॥४३॥
तेनाथो चतुरो वेदाश्चतुर्भिर्वेदनेर्विभु । सव्याहृतिकान् सोद्गाराश्चातुर्हाप्रविवक्षया ॥४४॥
पुनानध्यापयत्तास्तु ब्रह्मर्षीन् ब्रह्मकोविदान् । ते तु धर्मापदेष्टार स्वपुत्रेभ्य समादिशन् ॥४५॥
ते परम्परया प्राप्तास्तसन्धिष्ठ्यैर्धृतव्रतै । चतुसुगोष्वय व्यस्ता द्वापरादौ महर्षिभि ॥४६॥
क्षीणायुष क्षीणसत्त्वान् दुर्मैधान् वीक्ष्य कालत । वेदान् ब्रह्मर्षयो व्यस्यन् दृदिस्थाय्युतचोदिता ४७
अस्मिन्नप्यन्तरे ब्रह्मन् भगवोऽलोकभावन । ब्रह्मेशाद्यैर्लोकपालैर्याचितो धर्मगुप्तये ॥४८॥
पराशरात् सत्यवत्यामशाशकलया विभु । धवतीर्णो महाभाग वेद चक्रे चतुर्विधम् ॥४९॥
ऋगथर्वपञ्च साम्ना राशीनुद्धृत्य वगश । चतस्रः संहिताश्चक्रे मन्त्रैर्मणिगणा इव ॥५०॥
तासां स चतुर शिष्यानुपाहूय महामति । एकैकां संहितां ब्रह्मनेकैकस्मै ददौ विभु ॥५१॥
पैलाय संहितामाद्या बह्वृच्चार्यामुवाच ह । वैशम्पायनशशाय निगदाख्य यजुगणम् ॥५२॥
साम्ना जैमिनये प्राह तथा छन्दोगसंहिताम् । अथर्वाङ्गिरसीं नाम स्वशिष्याय सुमन्तवे ॥५३॥
पैल स्वसंहितामूच इन्द्रप्रमितये मुनि । बाष्कलाय च सोऽप्याह शिष्येभ्य संहिता स्वकाम् ॥
चतुर्धा व्यस्य बाष्पाय याशवल्क्याय भार्गव । पराशरायामिभिषे इन्द्रप्रमितिरात्मवान् ॥५५॥
अध्यापयत् संहितां स्वा माण्डूकेयनृषिकविम् । तस्य शिष्यो देवमित्र सौभर्यादिभ्य ऊचिवान् ५६
शाकल्यस्तस्मिन् स्वोपापञ्चवा व्यस्य संहिताम् । वात्स्यमुद्रलशालीयगोखल्यशिथिरेष्वघात् ॥५७॥
जातृकर्ण्यश्च तच्छिष्य सनिकृत् स्वसंहिताम् । बलाकपैजवैतालधिरजेभ्यो ददौ मुनि ॥५८॥
बाष्कलि प्रतिशाखाभ्यो बालखिल्यारयसंहिताम् । चक्रे बालायनिर्भण्य कासारद्वैव ता दधु ॥५९॥
बह्वृचा संहिता ह्येता एभिर्ब्रह्मर्षिभिर्भृता । श्रुत्वैतच्छ्रुत्वा व्यास सर्वपापै प्रमुच्यते ॥६०॥
वैशम्पायनशिष्या वै चरकाध्वर्यवोऽभवन् । यक्षेर्ब्रह्महत्याह क्षपण स्वगुरोव्रतम् ॥६१॥
इत्युक्तो गुरुरप्याह
देवरातमुत जेजे
कियत् । चरितेनात्मसाराणां चरित्येदह सुदुश्चरम् ॥
स्वया । विप्रावमन्त्रा शिष्येण
गणम् । ततो गतोऽय पुन ६०३ ॥५७॥

ब्रह्मभूतस्य राजर्षेर्देहोऽहिरालाग्निना । बभूव भस्मसात् सद्यः पश्यता सर्वदेहिनाम् ॥१३॥
 हाहाकारो महानासीद् मुवि खे दिक्षु सर्वतः । विस्मिता ह्यभयन् सर्वे देवामुरनरादयः ॥१४॥
 देवदुन्दुभयो नेदुगाधर्वाप्सरसो जगुः । बह्वृष पुष्यवपाणि विबुधा साधुवादिनः ॥१५॥
 जनमेजय स्वपितरं श्रुत्वा तक्षकभक्षितम् । यया जुहावः स्रक्तो नागान् सने सह द्विनैः ॥१६॥
 सर्पसने समिद्राग्नौ दह्यमानान् महोरगान् । दृष्ट्वेद्रं भयसविग्रस्तक्षकः शरणं ययौ ॥१७॥
 अपश्यस्तक्षकः तत्र राजा पारीक्षितो द्विजान् । उवाच तक्षकः कस्मान्न दह्येतोरगाधमः ॥१८॥
 त गोपायति राजेन्द्र शरणमागतम् । तेन सस्तम्भितः सर्वस्तस्मान्नाग्नौ पतत्यसौ ॥१९॥
 पारीक्षित इति ध्रुत्वा प्राहृतिर्वज्र उदारधीः । सहेन्द्रस्तक्षको विप्रा नग्नौ विमितिं पात्यते ॥२०॥
 तच्छ्रुत्वाऽऽजुहुर्ब्रह्मिणा सहेन्द्र तक्षक मखे । तक्षकाऽपि पतस्वेह सहेन्द्रेण मरुत्वता ॥२१॥
 इति ब्रह्मोदितोऽप्येव स्यानादिन्द्रं प्रचालितः । प्रभूय सम्भ्रान्तमिति सविमानः सतक्षकः ॥२२॥
 त पतत विमानेन सह तक्षकमम्भरात् । विष्णोर्व्याह्निरसः प्राह राजानं तवृहस्पतिः ॥२३॥
 नैव त्वया मनुष्येन्द्र वधमर्हति सर्पराट् । अनेन पीतममृतमयं वा अजरामरः ॥२४॥
 जीवितं मरणं जन्तोर्गतिः स्यन्नैव कर्मणा । राजस्ततोऽयो नान्यस्य प्रदाता सुखदुःखयोः ॥२५॥
 सपत्न्यौरामिषियुद्धस्य क्षुत्तृट्याध्यादिभिर्नृपः । पञ्चत्वमृच्छते जन्तुर्मुह्यन् आरब्धकर्मतत् ॥२६॥
 तस्मात् सत्रमिदं राजन् सखीयेताभिचारिकम् । सर्पाः अनागसो दग्धा जनैर्दिष्टा हि भुज्यते ॥२७॥

सूत उवाच

इत्युक्तं स तथेत्याह महर्षेर्मानयन् वचः । सर्पसत्रादुपरतः पूजयामास वाक्पतिम् ॥२८॥
 सैषा विष्णोर्महाभावावाध्ययालक्षणा यया । मुह्यन्त्यस्यैवात्मभूता भूतेषु गुणवृत्तिभिः ॥२९॥
 न यत्र दम्भीत्यभया विराजिता मायाऽऽत्मवादेऽसकृदात्मवादिभिः ।
 न यद् विवादो विविधस्तदाभयो मनश्च सङ्कल्पविकल्पवृत्तिर्यत् ॥३०॥
 न यत्र सृज्य सृजतोभयो पर श्रेयश्च जीवस्त्रिभिरन्वितस्त्वहम् ।
 तदेतदुत्सादितराध्यबाधकं निषिध्य चोर्मांन् विरमेत् स्वयं मुनिः ॥३१॥
 परं पदं वैष्णवमामनन्ति तद् यन्नेति नेतीत्यतदुत्तिसृष्टव ।
 विसृज्य दीरात्म्यमनं यसौ हृदा हृदोपगुह्यावसितः समाहितः ॥३२॥
 त एतदधिगच्छन्ति विष्णोर्यत् परमं पदम् । अहं ममेति दोर्जनं न येना देहगोहजम् ॥३३॥
 जतिवादास्तितिजेत नावमन्येत कश्चन । न चेम देहमाभित्य वैरं कुर्वीत केनचित् ॥३४॥
 नमो भगवते तस्मै कृष्णायकुण्ठमेघधरे । यत्पादाम्बुवहध्यानात् सद्विदामन्वगाभिभाम् ॥३५॥

शौनक उवाच

पैलादिभिर्ग्यासदिभ्यैवदाचार्यैर्महात्मभिः । वेदाश्च कतिधा व्याख्यातत् सोम्याभिषेदिनः ३६

सूत उवाच

समाहितात्मनो ब्रह्मन् ब्रह्मण परमेश्विन । ह्याकाशादभूवादो वृत्तिरोषाद् विभाव्यते ॥३७॥
यदुपासनया ब्रह्मन् योगिनो मलमात्मन । द्रव्यत्रियाकारकाख्य धूत्वा यान्त्यपुनर्भवम् ॥३८॥
ततोऽभूत्प्रितृदोह्यारोयोऽव्यस्रप्रभञ्ज स्वराद् । यत्तद्विज्ञ भगवतो ब्रह्मण परमात्मन ॥३९॥
शृणोति य इमस्फोटमुत्तमोऽत्रे च शून्यदक् । येन वाग् व्यज्यते यस्य व्यक्तिराकाश आत्मन ४०
स्वधाम्नो ब्रह्मण साधाद्वाच ६ परमात्मन । स समन्त्रोपनिषदेदबीज सनातनम् ॥४१॥
तस्य ह्यावस्यो वणा नाराद्या भृगूदह । धार्यन्ते यैस्त्रयो भावा गुणनामार्थवृत्तय ॥४२॥
ततोऽपरसमाप्तायमयुजद् भगवानज । अन्त स्योष्मस्वरस्पर्शह्रस्वदीर्घादिलक्षणम् ॥४३॥
तेनासौ चतुरो वेदाश्चतुर्भिर्वदन्नेविभु । सव्याहृतिकान् सोद्गाराधातुक्षानविवक्षया ॥४४॥
पुत्रानध्याययत्तास्तु ब्रह्मर्षीन् ब्रह्मकोविदान् । ते तु धर्मापदेष्टार स्वपुत्रेभ्य समादिशन् ॥४५॥
ते परम्परया प्राप्तास्तत्तच्छिष्येभृतप्रते । चतुर्गुणैश्च व्यस्ता दापरादौ महर्षिभि ॥४६॥
धीणायुष धीणस्त्वान् दुर्मैधान् वीक्ष्य कालत । वेदान् ब्रह्मर्षयो व्यस्यन् हृदिस्थाच्युतचोदिता ४७
अस्मिन्नप्यतरे ब्रह्मन् भगवोल्लोकभावन । ब्रह्मेशाद्यैर्लोकपालैर्याचितो धर्मगुप्तये ॥४८॥
पराशरात् सत्यवत्यामशाशकल्या विभु । धवतीर्णो महाभाग वेद चक्रे चतुर्विधम् ॥४९॥
शृंगयर्वयञ्चु साम्ना राशीनुद्धृत्य वगंश । चतस्र सहिताश्चक्रे सप्तैर्मणिगणा इव ॥५०॥
वाण स चतुर शिष्यानुपाहूय महामति । एकैवा सहिता ब्रह्म-नेकैकस्मै ददौ विभु ॥५१॥
पैलाय सहितामाद्या बह्वृचाख्यामुवाच ह । वैशम्पायनसहाय निगदाख्य यजुगणम् ॥५२॥
साम्ना जैमिनये प्राह तथा छन्दोगसहिताम् । अपर्वाङ्गिरसी नाम स्वशिष्याय सुमन्तवे ॥५३॥
पैल स्वसहितामूच इन्द्रप्रमितये मुनि । बाष्कलाय च सोऽप्याह शिष्येभ्य सहिता स्वकाम् ॥५४॥
चतुर्धा व्यस्य बाष्पाय याशवल्क्याय भार्गव । पराशरायाम्निमित्रे इन्द्रप्रमितिरात्मवान् ॥५५॥
अध्यापयत् सहिता स्या माण्डूकेयमृषिकविम् । तस्य शिष्यो देवमित्र सौभर्यादिभ्य ऊचिवान् ५६
शाकल्यस्तस्मिन् स्वात्तु पञ्चषा व्यस्य सहिताम् । वाल्यमुद्रलशालीयगोखल्यशिष्यिरेष्वघात ॥५७॥
जातून्पुण्यश्च तच्छिष्य सनिकृता स्वसहिताम् । बलाकपैजयैतालविरजेभ्यो ददौ मुनि ॥५८॥
बाष्कलि प्रतिशाराम्यो बालखिल्याख्यसहिताम् । चक्रे बालायनिर्मज्य कासारश्चैव ता दधु ॥५९॥
बह्वृचा सहिता होता एभिर्ब्रह्मर्षिभिधृता । श्रुत्वैतच्छ्रुत्वा व्यास सर्वपापै प्रमुच्यते ॥६०॥
वैशम्पायनशिष्या वै चरकाध्वर्यवोऽभवन् । यच्चैर्ब्रह्महत्याह क्षपण स्वगुरोव्रतम् ॥६१॥
याशवल्क्यश्च तच्छिष्य आहो भगवन् कियत् । चरितेनात्यसाराणा चरिष्येऽह सुदुश्चरम् ॥६२॥
इत्युक्तो गुरुरप्याह कुपितो याक्षल त्वया । विप्रावमन्त्रा शिष्येण मदधीत त्यजाक्षिति ॥६३॥
देवरातमुत्तमोऽपिच्छदिवा यजुषा गणम् । ततो गतोऽय मुनयो ददृशुस्तान् यजुर्गणान् ॥६४॥

यजूषि तिसिरा भूत्वा तल्लोउपतयाऽऽदत् । तेत्तिरीया इति यजु शाखा जावन् सुपेशल ॥६५॥
याञ्चवल्क्यस्ततो ब्रह्मन् छन्दास्यधिगवेपयन् । गुरोरविद्यमानानि सूपतस्येऽर्कमीश्वरम् ॥६६॥

याञ्चवल्क्य उवाच

ॐ नमो भगवते आदिस्थायाखिलजगतामात्मस्वरूपेण कालस्वरूपेण चतुर्विधभूत
निकायानां ब्रह्मादिस्तम्बपयन्तानामन्तर्हृदयेषु बहिरपि चाकाश इषोपाधिनाव्यवधीयमानो
भवानेक एव धणलवनिमेपावयवोपचितसवत्सरगणेनापामादानविसर्गाभ्यामिमा लोक्यात्रा-
मनुवदति ॥ ६७ ॥

यजु इ वाव विषुधर्षभ सवितरदस्तपत्यनुसवनमहरहराभ्नावविधिनोपतिष्ठमानानामखिल-
नुरितवृजिनबीजावभर्जनं भगवत समभिधीमहि तपन मण्डलम् ॥ ६८ ॥

य इह वाव स्थिरचरनिकराणां निजनिवेतनानां मनइन्द्रियासुरगणानां त्वमन स्वयमात्मा
न्तर्यामी प्रचोदयति ॥ ६९ ॥

य एवेम लोकमतिरालवदनां चकार सञ्ज्ञाजगरग्रहगिलितमृतकमिव विचेतनमवलोक्यानु-
कम्पया परमकारुणिक इक्षयैवोत्पाप्याहरहरनुसवनं त्रेधाति स्वधर्मात्प्राप्तावस्थाने प्रवर्तयत्ववनि-
पतिरिवासाधूना भयमुदीरयन्नदति ॥ ७० ॥

परित आशापालेस्तत्र तत्र कमलकोशाञ्जलिभिर्बद्धताईण ॥ ७१ ॥

अयं इ भगवस्तव चरणनलिनयुगलं त्रिभुवनगुरुभिर्विदितमहमयातयामयजु वाम
उपसरामीति ॥ ७२ ॥

सूत उवाच

एव स्तुत स भगवान् वाजिरूपधरो हरि । यजूष्ययातयामानि मुनयेऽदात् प्रसादित ॥७३॥
यजुर्भिरकरोच्छाखा दशपञ्च शतैर्विभु । जग्दुर्वाजसन्त्यस्ता काण्वमाध्यदिनादय ॥७४॥
जैमिने सामगस्याधीत् सुमन्वुस्तनयो मुनि । मुन्वास्तु तत्स्तुतस्ताभ्यामेकैका प्राह सदिताम् ॥७५॥
सुकर्मा चापि तच्छिष्य सामदेदतरोमहान् । सदससदिताभेदं चक्रे साम्ना ततो द्विज ॥७६॥
हिरण्यनाम कौसल्य पौष्यञ्जिश्च सुकमण । शिष्यौ जग्दुश्चान्य आवन्त्यो ब्रह्माविचम ॥७७॥
उदीच्या सामगा शिष्या आसन् पञ्चशतानि वै । पौष्यञ्ज्यावन्त्ययोश्चापि ताश्च प्राच्यान् प्रचक्षते ७८
लोगाक्षिर्माञ्जलि कुक्ष्य कुक्षीद कुक्षिरेव च । पौष्यञ्जिशिष्या जग्दु सदितास्ते शतशतम् ॥७९॥
वृत्तो हिरण्यनामस्य चतुर्विंशतिसदिता । शिष्य ऊचे स्वशिष्येभ्य शेषा आवन्त्य आत्मवान् ॥

१ श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्ये सदितायां द्वादशस्कन्धे वेदशाखाप्रणयनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

सूत उवाच

अयं रवितुमुमन्तुश्च शिष्यमभ्यापयत् स्वकान् । सहिता सोऽपि पथ्याय वेददर्शाय चोक्तवान् ॥ १ ॥
शौड्यायनिर्ब्रह्मबलिर्मांदोय पिप्पलायनि । वेददर्शस्य शिष्यास्ते पथ्यशिष्यानयो मृणु ॥ २ ॥
कुमुद शुनको ब्रह्मन् आजलिश्चाप्ययं रवितु । बभ्रु शिष्योऽयाङ्गिरस सैन्धवायन एव च ।

अधीयेता सहिते द्वे सावण्याद्यास्तपापरे ॥ ३ ॥

नक्षत्रकल्प शान्तिश्च कश्यपाद्विरसादय । एत आयर्वणाचार्या मृणु पौराणिकान् मुने ॥ ४ ॥
त्रय्यारुणि कश्यपश्च सावर्णिर्ब्रूतव्रण । वैशम्पायनहारीतो पङ्क् वै पौराणिका इमे ॥ ५ ॥
अधीयन्त व्यासशिष्यात् सहिता मत्पितृमुखात् । एकैकामहमेतेषां शिष्य सर्वा समध्वगाम् ॥ ६ ॥
कश्यपोऽहं च सावर्णा रामशिष्योऽकृतव्रण । अधीमहि व्यासशिष्याश्चतस्रो मूलसहिता ॥ ७ ॥
पुराणलक्षण ब्रह्मन् ब्रह्मपिभिर्निरूपितम् । मृणुष्व बुद्धिमाश्रित्य वेदशास्त्रानुसारत ॥ ८ ॥
सर्गोऽस्याप विस्मर्गश्च वृत्ती रक्षान्तराणि च । वशो वशानुचरित सस्या हेतुरपाश्रय ॥ ९ ॥
दशभिर्लक्षणैर्युक्त पुराण तद्विदो विदुः । केचित् पञ्चविधब्रह्मन् महदस्यव्यवस्थया ॥ १० ॥
अव्याकृतगुणक्षोभान्महत्स्त्रिवृतोऽहम् । भूतमात्रेन्द्रियार्थानां सम्भव सर्ग उच्यते ॥ ११ ॥
पुरुषानुग्रहीतानामेतेषां वासनामय । विसर्गोऽय समाहारो बीजाद् बीज चराचरम् ॥ १२ ॥
वृत्तिर्भूतानि भूतानां चराणामचराणि च । कृता ध्वेन नृणो तत्र कामाचोदन्यापि वा ॥ १३ ॥
रक्षाध्युतावतारेण विश्वस्यानु युगे युगे । तिर्यङ्मूर्त्यपि देवेषु हन्यन्ते यैस्त्रयीद्विप ॥ १४ ॥
मन्वन्तर मनुर्देवा मनुपुत्रा सुरेश्वर । मृगयोऽशावतारश्च हरे पङ्क्विधमुच्यते ॥ १५ ॥
राजा ब्रह्मप्रसूतानां वशस्त्रैकालिकोऽन्वय । वशानुचरित तेषां वृत्त वशधराश्च ये ॥ १६ ॥
नैमित्तिक प्राकृतिको नित्य आत्यन्तिको लय । सस्येति कविभिः प्रोक्ता चतुर्थास्य स्वभावत ॥ १७ ॥
हेतुर्जीवोऽस्य सर्गादेरविद्याकर्मकारक । य चानुशयिन प्रादुरव्यावृत्तमुतापरे ॥ १८ ॥
व्यतिरेकान्वयो यस्य जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु । मायामयेषु तद् ब्रह्म जीववृत्तिष्वपाश्रय ॥ १९ ॥
पदार्थेषु यथा द्रव्य सन्मात्र रूपनामसु । बीजादिपञ्चतातासु ह्यवस्थासु युतायुतम् ॥ २० ॥
विरमेत यदा चित्तं हित्वा वृत्तित्रयं स्वयम् । योगेन वा तदाऽऽत्मानं वेदेहाया निवर्तते ॥ २१ ॥
एव लक्षणलक्ष्याणि पुराणानि पुराविद । मुनयोऽष्टादश प्राहुः क्षुत्कानि महान्ति च ॥ २२ ॥
ग्राहपात्र वैष्णव च शैव लैङ्ग सगारुडम् । नारदीय मागवतमाग्नेय स्कादसञ्चितम् ॥ २३ ॥
भविष्य ब्रह्मवैवर्ते मार्कण्डेय सवामनम् । वाराह मात्स्य कौर्म च ब्रह्माण्डाख्यमिति त्रिपट् ॥ २४ ॥
ब्रह्मनिद समारयात् शास्त्राप्रणयन मुने । शिष्यशिष्यप्रशिष्याणां ब्रह्मतेजोनिवर्धनम् ॥ २५ ॥

महापुराणे पारमहंस्ये सहितायां द्वादशस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः

शौनक उवाच

सूत जीव चिर साधो वद नो वदता वर । तमस्यगारे भ्रमता नृणा त्व पारदर्शन ॥ १ ॥
 आहुश्चिरायुपमृषि मृच्छन्तनय जना । य कल्यान्तेऽर्चयितो येन प्रसन्निदजगत् ॥ २ ॥
 स धा अस्मत्कुलेष्वन कल्पेऽस्मिन् भार्गवर्षभ । नैवाधुनापि भूताना सम्प्रव कोऽपि जायते ॥ ३ ॥
 एक एवाणवे भ्राम्यन् ददर्श पुरुष किल । वटपत्रपुटे तोर्क शयान त्वेकमद्भुतम् ॥ ४ ॥
 एष न सशयो भूयान् सूत कौतूहलं यत । तनदिउधिमहायोगिन् पुराणेऽपि सम्मत ॥ ५ ॥

सूत उवाच

प्रभस्तवया मह्येऽय कृतो लोकभ्रमापह । नारायणकथा यत्र गीता कलिमलापहा ॥ ६ ॥
 प्राप्तद्विजातिषस्कारो मार्कण्डेय पितु क्रमात् । उ दास्यधीत्य धर्मेण तप स्वाध्यायसयुत ॥ ७ ॥
 बृहद्रथर शातो जटिलो बल्कलाम्बर । विभ्रत् कमण्डलु दण्डमुपवीत समेखलम् ॥ ८ ॥
 कृष्णाजिन साक्षस्र कुशाश्च नियमद्वये । अग्न्यकशुर्विप्रात्मस्वर्चयन् स ध्यवोर्हरिम् ॥ ९ ॥
 साय प्रात स गुरवे भैक्ष्यमादृत्य वाग्यत । बुभुजे गुबनुशात सङ्गो चेदुपोषित ॥ १० ॥
 एव तप स्वाध्यायपरो वषाणामयुतायुतम् । आराधयन् हृषीकेशजिग्ये मृत्यु मुदुर्जयम् ॥ ११ ॥
 ब्रह्मा भृगुर्भवो दक्षो ब्रह्मपुत्राश्च ये परे । नृदेवपितृभूतानि तेनासन्नतिविस्मिता ॥ १२ ॥
 इत्य बृहद्रथरस्तप स्वाध्यायसयमे । दध्यायघोष्ठज योगी ध्वस्तकलेशा तरारमना ॥ १३ ॥
 तस्यैव युञ्जतश्चित्त महायोगेन योगिन । व्यतीयाय महान् कालो मन्वन्तरपञ्चात्मक ॥ १४ ॥
 एतत् पुर दरोऽज्ञात्वासप्तमेऽस्मिन् किलान्तरे । तपोविशङ्कितो ब्रह्मन्तरेभे तद्विघातनम् ॥ १५ ॥
 गन्धवाप्सरस काम वसन्तमलयानिलौ । मुनये प्रेपयामास रजस्तोकमदौ तथा ॥ १६ ॥
 ते वै तदाभ्रमे जग्मुर्हिमाद्रे पार्श्व उत्तरे । पुष्पभद्रा नदी यत्र चित्रारण्या च शिलाविभो ॥ १७ ॥
 तदाश्रमपद पुण्य पुण्यद्रुमलताञ्जितम् । पुण्यद्विजकुलाक्षीर्णं पुण्यामलजलाशयम् ॥ १८ ॥
 मत्तभ्रमरसङ्गीत मत्तकोकिलञ्जितम् । मत्तबर्हिन्टाटोप मत्तद्विजकुलाकुलम् ॥ १९ ॥
 वायु प्रविष्ट आदाय हिमनिर्झरणीकरान् । सुमनोभि परिष्वक्तो बवाउत्तम्भयन् स्मरम् ॥ २० ॥
 उच्यचन्द्रनिघावकत्र प्रवालस्तबकालिभि । गोपद्रुमलताजालैस्तत्रासीत् कुसुमाकर ॥ २१ ॥
 अन्वीयमानो गन्धर्वगीतवादिप्रयूयकैः । अदृश्यतात्तचापेषु स्व स्त्रीयूथपति स्मर ॥ २२ ॥
 हुत्वापि समुपासीन ददृशुः शक्रकिङ्करा । भीलिताश्च तुराघर्षे मूर्तिमन्तमिवानलम् ॥ २३ ॥
 नन्दस्तस्य पुरत स्त्रियोऽयो गायका जगु । मृदङ्गवीणापणवैर्वाद्य चतुर्मनोरमम् ॥ २४ ॥
 सन्दधेऽञ्ज स्वधनुषि काम पञ्चमुत्तं तदा । मधुर्मनो रजस्तोक इन्द्रभृत्या व्यकम्पयन् ॥ २५ ॥

कीडन्त्या पुञ्जिकस्यत्या कन्दुकै स्तनगौरवात् । भृशमुद्विग्नमध्याया वेशविस्रसितस्तज ॥२६॥
इतस्ततो भ्रमद्दृष्टेक्षलन्त्या अनुकन्दुकम् । वायुर्जहार तद्वास सूक्ष्म त्रुटितमेक्षलम् ॥२७॥
विससज तदा वाण मत्वा त्व स्वजित स्तर । सर्वं तत्राभव-मोधमनीशस्य यथोद्यम ॥२८॥
त इत्यमपकुवन्तो मुनेस्तत्तेजसा मुने । दह्यमाना निववृत् प्रबोध्याहिमिवार्भका ॥२९॥
इतीन्द्रानुचरैर्ब्रह्मन् धयितोऽपि महामुनि । यत्रागादहमो भाव न तच्चित्र महस्सु हि ॥३०॥
दृष्ट्वा निस्तेजस काम सगण भगवान् स्वराट् । श्रुत्वानुभाव ब्रह्मर्षेर्विस्मय समगात् परम् ॥३१॥
तस्यैव मुञ्जतश्चित्त तप स्वाध्यायसयमै । अनुग्रहायाविरासीजरनारायणो हरि ॥३२॥

तो शुक्लकृष्णौ नवकृज्जलोचनौ चतुर्भुजौ रौरवत्वल्गलाम्बरौ ।

पवित्रपाणी उपवीतक त्रिवृत् कमण्डलु दण्डमृजु च वैणवम् ॥ ३३ ॥

पद्माक्षमालामुत जन्तुमार्जन वेद च साक्षात्तप एव रुपिणौ ।

तपत्तद्विद्वर्णपिशङ्गरोचिषा प्राशू दधानौ विदुर्धर्मभार्चितौ ॥ ३४ ॥

ते वै भगवतो रूपे नरनारायणावृषी । दृष्ट्वात्पायादरेणोच्चैर्नानामाङ्गेन दण्डवत् ॥३५॥

स तत्सन्दर्शनानन्दनिवृत्तात्मेन्द्रियाशय । हृष्टरोमाश्रुपूर्णाक्षो न सेहे तावुदीक्षितुम् ॥३६॥

उत्थायप्राञ्जलि प्रह्व औत्सुक्यादाश्लिपजिव । नमो नम इतीशानौ वभाषे गद्गदाक्षर ॥३७॥

तयोरारुनमादाय पादयोरवनिज्य च । अर्हणेनानुत्पेन धूपमाल्यैरपूजयत् ॥३८॥

मुखमासनमासीनो प्रसादाभिमुखौ मुनी । पुनरानम्य पादाम्या गरिष्ठाविदमब्रवीत् ॥३९॥

मार्कण्डेय उवाच

किं वर्णये तव विभो यदुदीरितोऽमु सस्यदते तमनु वाङ्मनइन्द्रियाणि ।

स्पन्दन्ति वै तनुभूतामजशर्वयोक्ष स्वस्याप्यथापि भजतामसि भावव पु ॥ ४० ॥

मूर्ती इमे भगवतो भगवन्निलोक्या क्षेमाय तापविरमाय च मृत्युजिह्वै ।

नाना विभर्ध्यवितुमन्यतनूर्यधेद सृष्ट्वा पुनप्रससि सर्वमिवोर्णनाभि ॥ ४१ ॥

तस्यावितु स्तिरचरेशितुरद्विमूल यत्स्थ न कर्मगुणफलदज सृष्टान्ति ।

यद् वै स्तुवन्ति निनमन्ति यजन्यभीक्ष्ण ध्यायन्ति वेदहृदया मुनयस्तादाप्यै ॥ ४२ ॥

नान्य तवाद्ध्युपनयादपवर्गमूर्ते क्षेम जनस्य परितोभिय इश विश्व ।

ब्रह्मा विभेत्यलमतो द्विपरार्थधिष्य कालस्य ते किमुत तत्कृतभौतिकानाम् ॥ ४३ ॥

तद् वै भजाम्युतधिष्यस्तव पादमूल हित्येदमात्मच्छदि चात्मगुरो परस्य ।

देहापपायमसदन्यमभिज्ञमात्र विन्देत ते तर्हि सर्वमनीषितार्थम् ॥ ४४ ॥

सत्त्व रजस्तम इतीश तवात्मबन्धो मायामया स्थितिलयोदयहेतवोऽस्य ।

लीला धृता यदपि सत्त्वमयो प्रशान्त्यै नान्ये नृणा न्यननमोद्धमियश्च याभ्याम् ॥ ४५ ॥

तस्मात्तवेह भगवन्नय तावकानां गुह्या तनु स्वदयिता कुशला भजन्ति ।
 यत् सात्वता पुरुषरूपमुशन्ति सत्त्व लोको यतोऽभयमुवात्ममुख न चायत् ॥ ४६ ॥
 तस्मै नमो भगवते पुरुषाय भूम्ने विश्वाय विश्वगुरवे परदेवतायै ।
 नारायणाय ऋषये च नरोत्तमाय ह्वाय सयतगिरे निगमेश्वराय ॥ ४७ ॥
 य वै न वेद वितपाक्षपथैर्भ्रमद्भी स त स्वलेप्यमुपु ह्यपि ह्वरपेषु ।
 तमाययाऽऽवृत्तमति स उ एव साक्षादायस्तवालित्गुरोरुपसाद्य वेदम् ॥ ४८ ॥
 यद्दर्शन निगम जामरह प्रकाश मुह्यन्ति यत्र कवयोऽज्वरा यतन्त ।
 त सर्ववादविषयप्रतिरूपशील व दे महापुरुषमात्मनि गूढनोषम् ॥ ४९ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्षी संहितायां द्वादशस्कन्धेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

अथ नरमोऽध्यायः

सूत उवाच

सस्तुतो भगवानित्थ मार्कण्डेयेन धीमता । नारायणो नरसख प्रीत जाह भृगुदहम् ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

भो भो ब्रह्मर्षिर्वांसि सिद्ध आत्मसमाधिना । मयि भक्त्यानपायिन्या तप स्वाध्यायसयमै ॥ २ ॥
 वय ते परितुष्टाः स त्वद्युहद्रतचयया । वर प्रतीच्छ भद्र ते वरदेशादभीप्सितम् ॥ ३ ॥

ऋषिरुवाच

जित ते देवदेवेश प्रपचार्तिहराच्युत । वरेणैतावताल नो यद् भवान् समदृश्यत ॥ ४ ॥
 गृहीत्वाजादयो यस्य श्रीमत्पादान्जदर्शनम् । मनसा योगपक्वेन स भवान् मेऽक्षगोचर ॥ ५ ॥
 अयाप्यम्बुजपत्राक्ष पुण्यश्लोऽशिक्षामणे । द्रक्ष्ये मायायया लोक सपालो वेद सद्भिदाम् ॥ ६ ॥

सूत उवाच

इतीदृढितोऽर्चित काममृपिणा भगवान् मुने । तथेति स स्मयन् प्रागाद् नृदयाभ्रममीश्वर ॥ ७ ॥
 तमेव चिन्तयन्नर्थमृपि स्वाश्रम एव स । वसन्नग्न्यर्कसोमाग्नुभूवायुवियदात्मसु ॥ ८ ॥
 ध्यायन् सर्वत्र च हरि भावद्रव्यैरपूजयत् । कश्चित् पूजा विसंसार प्रेमप्रसरसम्प्लुत ॥ ९ ॥
 तस्मै कदा भृगुभ्रेष्ठ पुण्यमद्रातटे मुने । उपासीतस्वसंख्याया ब्रह्मन् चायुरभून्महान् ॥ १० ॥

त चण्डशब्द समुदीरयन्त बलाहका अवभवन् कराला ।

अक्षस्यविष्टा मुमुचुस्तडिद्रि स्वनन्त उच्चैरभिवपधारा ॥ ११ ॥

ततो व्यहृदयन्त्र चद्रु समुद्रा समन्तत क्ष्मातलमाप्रसन्त ।

१ समीरवेगोर्मिभिर्दमनक्रमहाभयावर्तगभीरघोषा

॥ १२ ॥

अन्तर्बहिष्वाद्भिरतिगुणिं खरेः दृढदृशन्तेऽन्तर्गतं कुरु ।

चतुर्विध वीक्ष्य सहात्मना मुनिबलाष्टवा इना विमन्तः सन्तुष्टः ॥ १३ ॥

तत्सर्वमुदीकृत ऊर्मिभीषण प्रमत्तनामुन्निवर्तमानः ।

आपूर्वमाणो वरपाद्भिरम्बुदैः क्षामन्वयाद्द्वान्वगादनि सन्तुष्टः ॥ १४ ॥

सक्ष्मात्तरिक्षे सदिवसमाप्य नैलोक्यमासीत् सदृशि मरुष्टुम् ।

स एक एवोर्वरितो महाशुनिर्वन्नाम विन्द्य वयं ब्रह्मन्वतः ॥ १५ ॥

धुतृत्परीतो मकरैस्तिनिर्व्विष्टैश्चतुर्वो वीचिनमन्वया इव ।

तमस्यपारे पतितो अमन् दिग्गे न वद स्व मा च परिक्रमेति ॥ १६ ॥

कचिद् गतो महावते तरलैस्ताडित कचिद् । तद्योमिर्मन्त्रन आनि सन्मन्त्रेण्यस्यति ॥ १७ ॥

कचिच्छोककचिन्मोहकचिद्दुःखमुत्तमम् । कचिन्मृदुनमस्तोति ध्यानादिनिष्कृतिः ॥ १८ ॥

अपुतायुतवषाणा सहस्राणि यानि च । अतीयुर्ग्रमेष्टस्मिन् दिग्भुजावृत्तम् ॥ १९ ॥

सकदाचिद् भ्रमस्तस्मिन् पृथिव्या ककुदिदिव । न्यग्रोमो न दग्ने द्यवङ्गमेति ॥ २० ॥

प्रागुत्तरस्या शाखाया तस्यापि दृष्टे धिगुम् । ययान परंपुष्टकं प्रकृतं प्रमथा तन ॥ २१ ॥

महामरकतक्षाम धीमद्वदनपटवन् । कम्पुपीन महोर्ध्वं सुनाम मुन्दरुम् ॥ २२ ॥

वासेत्रदलकाभात कम्पुभीकर्णदादिमम् । पिष्टुमावरमाधरच्छोकायितुमाति ॥ २३ ॥

पद्मगर्भाक्षणायाङ्ग ह्यदृशस्तलोकनम् । द्यागेतद्विष्टिप्रतिप्रतिप्रनामिदं ॥ २४ ॥

चार्बहुलिभ्या पाणिभ्यामुदीय चरणाम्बुजम् । मुने तिरायः प्रेक्षा तयमं कीदृशप्रियम् ॥ २५ ॥

तद्दशनाद् वीतपरिमो मुदा प्रातृष्टदृष्टप्रविष्टोऽनाम्बुजम् ।

प्रहृष्टगोमादुत्तमावर्धितं मर्दं पुरस्तं प्रमथार वाद्यम् ॥ २६ ॥

तावच्छिद्योर्दे दशहितेन भागाय शोन्तः प्रसीरं मधुका यथायिभू ।

तत्राप्यदो न्यक्षमचष्ट कुज्यशो यया पुण्यमुपदक्षीय विग्रामः ॥ २७ ॥

ख रोदसी भगवानद्विषागगन् वीरात् तययार् मकुमा सुसुगम् ।

वनानि देगन् सखि पुराकारान् यदात् मनानासमय गीयय ॥ २८ ॥

महान्ति भूतान्यस्य भोतिषा यो कालं य ॥ तयुगपदयन्यनाम् ।

यत् किञ्चिदन्पद् व्यपहारकारणं ददं विषयं भद्रिषायामिगम् ॥ २९ ॥

हिमालय पुष्पवशा च ता गदी निनाभाम ता श्रुतीनकयत् ।

विश्वं विषयम्युपशिताच्छिद्योर्दे यद्विनिष्कृता मयस्ययाम्नी ॥ ३० ॥

तस्मिन् तद्वद मरुतं मष्टं य तय गीयुष्टं ययाम् ।

तोके तयामिगे । विविधोऽनाम्बुजनिर्गुणः ॥ ३१ ॥

एतत् केचिद्विद्वावो मायावसुतिमात्मनः । अनाद्यावर्तितं नृणां वादाच्चित्कं प्रचक्षते ॥४१॥

य एवमेतद् भृगुवर्यं वर्णितं रघान्नपाणेरनुभावभाषितम् ।

सभावयेत् सशृणुयादु तातुभौ तयोर्न कमाशयससुतिर्मवेत् ॥४२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसा सहितायां द्वादशस्कन्धे दशमोऽध्यायः ॥१०॥

अर्थकादशोऽध्यायः

शौनक उवाच

अथेममर्थं पृच्छामो भवन्तं बहुवित्तमम् । समस्ततन्त्राद्वाते भवान् भागवततत्त्ववित् ॥१॥

तात्रिका परिचयाया केवलस्य धियः पतेः । अद्भोपाद्भानुधाकल्पकल्पयन्ति यथा च वै ॥२॥

तन्नो वर्णय भद्र ते क्रियायागं बुभुक्षताम् । येन क्रियानैपुणेन मर्त्यो यायादमर्त्यताम् ॥३॥

सूत उवाच

नमस्कृत्य गुरुन् वक्ष्ये विभूर्तिर्विष्णवीरपि । या प्रोक्ता वेदतन्त्राभ्यामाचार्यं पद्मजादिभिः ॥४॥

मायाद्यैर्नवभिस्तत्त्वैः स विकारमयो विराट् । निर्मितो दृश्यते यत्र सचित्के भुवनत्रयम् ॥५॥

एतद् वै पौरुषरूपं भूपादौद्यौ दिरो नभः । नाभिः सूर्याऽक्षिणी नाभे वायुः कर्णादिश्च प्रभो ॥६॥

प्रजापतिः प्रजननमवानो मृत्युरीशितुः । तद्वाहवो लोत्पाला मनश्चन्द्रो भुवौ यमः ॥७॥

लज्जोत्तरोऽधरो लोभो दन्ताज्योत्स्ना स्मयो भ्रमः । रोमाणि भ्रूश्च भ्रूयो मेघा पुरुषमूषजाः ॥८॥

यावानथ वै पुरुषो यावत्पा सस्यया मितः । तावानसावपि महापुरुषो लोकसंस्थया ॥९॥

कौस्तुभव्यपदेशेन स्वात्मज्योतिर्भिर्मर्त्यजः । तत्प्रभा व्यापिनी साक्षात् श्रीवत्समुरसा विशुः ॥१०॥

स्वमाया घनमालाख्या नानागुणमयी दधत् । वासं छन्दोमयं पीतं ब्रह्मसूत्रं विशृत् स्वरम् ॥११॥

त्रिमूर्तिं साख्ययोगं च देवो मकरकुण्डले । मौलिं पदं पारमेष्ठ्यं सर्वलोकभयङ्करम् ॥१२॥

अव्याकृतमनस्ताख्यमासनं यदधिष्ठितं । धमशानादिभिर्युक्तं सत्त्वं पद्ममिहोच्यते ॥१३॥

ओजसहोबलयुतं मुग्धतत्त्वं गदा दधत् । अग्रां तत्त्वं दरवरं तेजस्तत्त्वं सुदशनम् ॥१४॥

नमोनिभं नमस्तत्त्वमसि चम तमोमयम् । कालरूपं धनुः शार्ङ्गं तथा कर्ममयेषुधिम् ॥१५॥

इन्द्रियाणि शरानाहुराकृतीरस्य स्रन्दनम् । तन्मात्राण्यस्याभिर्व्यक्तिं मुद्रयार्थक्रियारमताम् ॥१६॥

मण्डलं देवयजनं दीक्षां सस्कारं जात्मनः । परिचर्यां भगवत आत्मनो दुरितक्षयः ॥१७॥

भगवान् भगवन्दार्थं लीलाकमलमुद्रहन् । धर्मं यशश्च भगवाश्चामरव्यजनेऽमजत् ॥१८॥

आतपनं तु वैकुण्ठं द्विजा धामाकुतोभयम् । विशृद् वेदं सुपर्णाख्यो यश्च वदति पूरुषम् ॥१९॥

अनपायिनी भगवती श्री साक्षादात्मनो हरे । विष्वक्चनस्तत्रमूर्तिर्विदितः पार्यदाधिपः ।

नन्दादयोऽष्टौ द्वा स्याश्च तेऽणिमाद्या हरे गुणाः ॥२०॥

वासुदेव सङ्कर्षण प्रद्युम्न पुरुष स्वयम् । अनिरुद्ध इति ब्रह्मन्मूर्तिर्व्यूहोऽभिधीयते ॥२१॥
स विश्वस्तैजस प्राज्ञस्तुगीय इति वृत्तिभिः । अर्थेन्द्रियाशयशानैर्भगवान् परिभाष्यते ॥२२॥
अङ्गोपाङ्गायुधाकल्पैर्भगवास्तत्तदुत्थयम् । निभर्ति स्म चतुर्मूर्तिर्भगवान् हरिरीश्वर ॥२३॥

द्विजशृणुष्व स एष ब्रह्मयोनि स्वयदृक् स्वमहिमपरिपूर्णा मायया च स्वयैतत् ।

सृजति हरति पातीत्याख्ययानावृताङ्गो विवृत इव निरुक्तस्तत्परैराधमलभ्य ॥२४॥

श्रीकृष्ण कृष्णसख वृष्ण्यपभावनिष्ठुमात्र यवशदहनानपवर्गवीर्य ।

गोविन्द गोपवनिताप्रज्ञभृत्यगीततीर्थध्व भवणमङ्गल पाहि भृत्यान् ॥२५॥

य इदं कल्प उत्थाय महापुरुषलक्षणम् । तच्चित्तं प्रयतो जप्त्वा ब्रह्म वेदं गुहाशयम् ॥२६॥

शोक उवाच

शुको यदाह भगवान् विष्णुराताय शृण्वते । सौरो गणो मासि मासिनानावसति सप्तक ॥२७॥

तेषां नामानि कमाणि सयुक्तानामधीश्वर । ब्रूहि न श्रद्धयानाना व्यूह सूर्यात्मनो हरे ॥२८॥

सूत उवाच

अनाद्यविद्यया विष्णोरात्मन सर्वदेदिनाम् । निमित्तो लोकतन्त्रोऽयं लोकेषु परिवर्तते ॥२९॥

एक एव हि लोकाणां सूर्य आत्माऽऽदिकृद्भरि । सर्ववेदक्रियामूलमृषिभिर्वहुद्योदित ॥३०॥

कालो देश त्रिया कता करण कार्यमागम । द्रव्य फलमिति तद्गन् नवघोक्तोऽजया हरि ॥३१॥

मन्त्रादिषु द्वादशसु भगवान् कालरूपधृक् । लोकतन्त्राय चरति पृथग् द्वादशभिर्गणै ॥३२॥

घाना कृतस्खली देतिर्वासुकी रयकृमुने । पुलस्त्यस्तुम्बुररिति मधुमास नयन्त्यमी ॥३३॥

अर्यमा पुलहोऽयौजा प्रहेति पुञ्जिक्खली । नारद कच्छनीरक्ष नयन्त्येते स्म माघवम् ॥३४॥

मित्रोऽग्नि पौरुषेयोऽयतक्षको मेनका इहा । रयस्वन इति ह्येते शुक्रमास नयन्त्यमी ॥३५॥

वसिष्ठो वरुणो रम्भा सङ्गन्यस्तया हुहू । शुक्रश्चित्रस्वनश्चैव शुचिमास नयन्त्यमी ॥३६॥

इन्द्रो विश्वावसु श्रोता एलापत्रस्तयाङ्गिरा । प्रम्लोचाराक्षसो वर्या नभोमास नयन्त्यमी ॥३७॥

विवस्वानुमत्सेनश्च व्याघ्र आधारणो भृगु । अनुम्लोचा शङ्खपालो नभस्यारय नयन्त्यमी ॥३८॥

पूषा घनञ्जयो वात सुपेण सुरुचिस्तया । घृताची गौतमदचेति तपोमास नयन्त्यमी ॥३९॥

क्रतुर्वर्चा भरद्वाज पर्जन्य सेनजित्तया । विश्व देरावतश्चैव तपस्याख्य नयन्त्यमी ॥४०॥

अयाशु कश्यपस्तार्क्ष्य ऋतसेनस्तयोर्वशी । विद्युच्छत्रुर्महाशङ्ख सहोमास नयन्त्यमी ॥४१॥

भग स्कृजोऽरिष्टनेमिरुर्ण आयुश्च पञ्चम । कर्काटक पूर्वचित्ति पुष्यमास नयन्त्यमी ॥४२॥

त्वष्टा ऋचोक्तनय कम्बलश्च तिलोत्तमा । ब्रह्मापेतोऽयं शतजिद् वृतराष्ट्र इषम्भरा ॥४३॥

विष्णुरश्वतरो रम्भा सूर्यवर्चाश्च सत्यजित् । विश्वामित्रो मखापेत ऊजमास नयन्त्यमी ॥४४॥

एता भगवतो विष्णोरादित्यस्य विभूतयः । सरता सन्ध्ययोनौणा हरन्त्यहो दिने दिने ॥४५॥

द्वादशस्वपि मासेषु देवोऽसौ पद्भिरस्य वै । चरन् समन्तात्तनुते परप्रेह च स मतिम् ॥४६॥
सामर्थ्यं बुभुक्षिल्लिङ्गैर्ऋषयः सस्तु वार्यमुम् । गन्धर्वास्त प्रगायन्ति तृत्यन्यत्परशोऽग्रतः ॥४७॥
उत्तहति रथ नागा ग्रामण्यो रथयोजका । चोदयन्ति रथ पृष्ठे नैश्र्वाता बलशालिनः ॥४८॥
वालखिल्या सहस्राणि पट्टिन्नक्षर्योऽमलः । पुरतोऽभिमुख याति स्तुवन्ति स्तुतिभिर्विभुम् ॥४९॥
एव ह्यनादिनिधनो भगवान् हरिरीश्वरः । कल्पे कल्पे स्यमात्मानं व्यूह लोकानवत्यजः ॥५०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे आदित्यभ्यूहविवरण नामैकादशोऽध्यायः ॥११॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

सूत उवाच

नमो धर्माय महते नमः कृष्णाय वेधसे । ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य धर्मान् वक्ष्ये सनातनान् ॥ १ ॥
एतद् वक्ष्यते विप्रा विष्णोर्ध्वरितमद्भुतम् । भवद्भिर्मदहं पृष्टो नराणां पुरुषोचितम् ॥ २ ॥
अत्र सङ्कीर्तितं साक्षात् सर्वपापहरो हरि । नारायणो हृषीकेशो भगवान् सात्वतापति ॥ ३ ॥
अत्र ब्रह्म परं गुह्यं जगत् प्रभवोऽप्ययम् । ज्ञानं च तदुपाख्यानं प्रोक्तं विशानसयुतम् ॥ ४ ॥
भक्तियोगं समाख्यातो वैराग्यं च तदाश्रयम् । पारीक्षितमुपाख्यातं नारदाख्यानमेव च ॥ ५ ॥
प्रायोगवेशो राजर्षिप्रशपात् परीक्षित । शुक्रस्य ब्रह्मर्षभस्य सवादाः परीक्षित ॥ ६ ॥
योगधारणयोः कान्तिः सवादो नारदाजयो । अवतारानुगीतं च सर्गं प्राधानिकोज्ज्वलं ॥ ७ ॥
विदुरोद्भवसवादः क्षत्तुमैत्रेययोस्ततः । पुराणसंहिताप्रश्नो महापुरुषसंस्थितिः ॥ ८ ॥
ततः प्राकृतिकं सगं सप्त वैकृतिकाश्च ये । ततो ब्रह्माण्डसम्भूतिविराजः पुरुषो यतः ॥ ९ ॥
कालस्य स्थूलसूक्ष्मस्य गतिं पद्मसमुद्भव । भुव उद्भवेऽम्भोषेर्हिरण्याध्ववधो यया ॥ १० ॥
ऊर्ध्वतीर्थगवाक्सर्गो रुद्रसगस्तथैव च । अधनारीनरस्याय यतः स्वायम्भुवो मनु ॥ ११ ॥
यतरूपा च या व्रीणामाद्याः प्रकृतिरुत्तमा । सतानो धर्मपत्नीनां वर्दमस्य प्रजापते ॥ १२ ॥
अवतारो भगवतः कपिलस्य महात्मनः । देवहूत्याश्च सवादः कपिलेन च धीमता ॥ १३ ॥
नवब्रह्मसमुत्पत्तिदशयज्ञविनाशनम् । ध्रुवस्य चरितं पश्चात् पृथो प्राचीनवर्हिष ॥ १४ ॥
नारदस्य च सवादस्ततः प्रेयसत द्विजा । नाभेस्ततोऽनुचरितमृषभस्य भरदस्य च ॥ १५ ॥
द्वीपवर्षसमुद्राणां गिरिननुपवननम् । ज्योतिश्चक्रस्य सस्यानपातालनरकस्थितिः ॥ १६ ॥
दक्षजं मप्रचेतोभ्यस्तत्पुत्रीणां च सति । यतो देवासुरनरास्तिर्यङ्मनस्रगादयः ॥ १७ ॥
त्वाष्टस्य जन्मनिधनं पुत्रयोश्च दितोर्द्विजा । दैत्येश्वरस्य चरितं प्रह्लादस्य महात्मनः ॥ १८ ॥
मन्वन्तराण्युत्थनं गनेन्द्रस्य विमोक्षणम् । मन्वन्तराद्यताराश्च विष्णोर्हयगिरादयः ॥ १९ ॥
कौर्मपावन्तरमात्स्यवामनं च जगत्पते । श्रीरोदमयनं तद्रदमृतार्थं दिवौकसाम् ॥ २० ॥

देवामुरमहायुद्धं राजवशानुकीर्तनम् । इक्ष्वाकुजन्म तद्वशं सुयुग्नस्य महात्मन ॥२१॥
 हलोपाख्यानमत्रोक्तं तारोपाख्यानमेव च । सूर्यवशानुकथनं शशादाद्या रूपादय ॥२२॥
 श्रीकन्यं चायं शर्यातिं ककुत्स्थस्य च धीमत । पट्टवाङ्मस्य च माधवात्तु श्रीभरे सगरस्य च ॥२३॥
 रामस्य कोषटेन्द्रस्य चरितं किल्बिषापहम् । निमेरुपरित्यागो जनकानां च समः ॥२४॥
 रामस्य भाग्येन्द्रस्य निःशत्रुकरणं भुवः । ऐलस्य शोमवशस्य ययातेनहुषस्य च ॥२५॥
 दौष्यन्तर्भरतस्यापि शन्तनोस्तत्सुतस्य च । ययातेर्ज्यैष्ठ्युग्नस्य यदोर्वेशोऽनुकीर्तितं ॥२६॥
 यथावतीर्णा भगवान् कृष्णाख्यो जगदीश्वरः । यमुदेयगृहे जन्म ततो वृद्धिश्च गोकुले ॥२७॥
 तस्य कर्माण्यपाराणि कीर्तितान्यमुरादयः । पूतनामुपयपानं शकटोच्चाटनं शिशोः ॥२८॥
 तृणावर्तस्य निष्प्रेषस्तथैव वक्त्रचल्योः । धेनुवस्य सहस्राङ्गं प्रलम्बस्य च सधयः ॥२९॥
 गोपानां च परित्राणं दावान्ने परिसर्पितं । दमनं कालियस्याहेर्महाहेर्नन्दमोक्षणम् ॥३०॥
 प्रतर्चयं तु कन्यानां यत्र वृष्टोऽच्युतो ब्रतैः । प्रसादो यशस्वीभ्यो विप्राणां चानुतापनम् ॥३१॥
 गोवर्धनोदारणं च शत्रुस्य सुरभेरस्य । यशस्विपेककृष्णस्य स्त्रीभिः क्रीडा च रात्रिषु ॥३२॥
 शङ्खचूडस्य दुर्बुद्धेर्वधोऽरिष्टस्य केशिनः । अक्रूरागमनं पश्चात् प्रस्थानं रामकृष्णयोः ॥३३॥
 मज्जलीणां विलापश्च मथुरालोकनं ततः । गजमुष्टिकचानूरवसादीनां च यो वधः ॥३४॥
 मृतस्थानयनं सूनोः पुनः सादीपनेर्गुरोः । मधुराया निवसता यदुच्चक्रस्य यत् प्रियम् ।

वृत्तमुद्धवराभ्यां युतेन हरिणा द्विजा ॥ ३५ ॥

जरासन्धसमानीतसैन्यस्य बहुशो वधः । पातनं यवनेन्द्रस्य कुशस्यत्या निवेशनम् ॥३६॥
 आदानं पारिजातस्य सुधर्मायां सुरालयात् । रुक्मिण्या हरणं युद्धे प्रमथ्य द्विपतो हरे ॥३७॥
 हरस्य जृम्भणं युद्धे बालस्य भुजहन्तनम् । प्राण्योतिषपतिं हत्वा कन्यानां हरणं च यत् ॥३८॥
 चैद्यपौण्ड्रकशाल्वानां दन्तवक्त्रस्य दुर्मते । शम्भरो द्विविदः पीठो मुरः पञ्चजनादयः ॥३९॥
 माहात्म्यं च वधस्तेषां वाराणस्याश्च दाहनम् । भारवतरणं भूमेर्निर्मिच्छीकृत्य पाण्डवान् ॥४०॥
 विप्रशपापदेशेन सहारं स्वकुलस्य च । उद्धवस्य च सवादो वासुदेवस्य चानृतः ॥४१॥
 यथात्मविद्यां ह्यखिलां प्रोक्तां धर्मविनिर्णयः । ततो मर्त्यपरित्यागः आत्मवोगानुभावतः ॥४२॥
 युगलक्ष्मणवृत्तिश्च कलौ नृणामुपप्लवः । चतुर्विधश्च प्रलय उत्पत्तिस्त्रिविधा तया ॥४३॥
 देहत्यागश्च राजर्षेर्विष्णुरातस्य धीमतः । शाखाप्रणयनमृपेर्माकण्डेयस्य सत्कथा ।

महापुरुषविन्यासः सूर्यस्य जगदात्मनः ॥ ४४ ॥

इति चोक्तं द्विजभेष्टा यत् पृष्टोऽहमिहास्मि च । स्त्रीलावतारकर्माणि कीर्तितानीह सर्वशः ॥४५॥
 पतितं स्वलितश्चार्तं क्षुत्त्वा वा विवशो भुवन् । हरये नमः इत्युच्चैर्मुच्यते सर्वपातकात् ॥४६॥

सकीर्त्यमानो भगवाननन्त श्रुतानुभावो व्यसन हि पुष्टाम् ।
 प्रविश्य चित्तं विधुनोत्यशेषं यथा तमोऽर्कोऽभ्रमिवातिवात ॥४७॥
 मृषा गिरस्ता ह्यसतीरसत्कथा न कथ्यते यद् भगवानघोषज ।
 तदेव सत्यं तद्गुह्यं वैव मङ्गलं तदेव पुण्यं भगवद्गुणोदयम् ॥४८॥
 तदेव रम्यं रुचिरं नयं नयं तदेव शश्वन्मनसो महोत्सवम् ।
 तदेव शोकार्णवशोपणं नृणां यदुत्तमश्लोक्यशोऽनुगीयते ॥४९॥
 न तद् वचश्चित्रपदं हरेयशो जगत्प्रविष्टं प्रगृणीत कर्हिचित् ।
 तद् ध्वाङ्गुतीर्यं न तु हससेवितं यन्नाच्युतस्तत्र हि साधवोऽमला ॥५०॥
 स नागिवर्गो जनताघसङ्गवो यस्मिन् प्रतिश्लोक्कमवद्वचस्पि ।
 नामान्यनन्तस्य यशोऽङ्कितानि यच्छृण्वन्ति गायन्ति गणन्ति साधवः ॥५१॥
 नैष्कर्म्यमप्यच्युतभाववर्जितं न शोभते शानमलं निरञ्जनम् ।
 कुत पुन शब्दवदभद्रमोदरे न हर्षितं कर्म यदप्यनुत्तमम् ॥५२॥
 यद्यधियामेव परिश्रमं परो वणाश्रमाचारतपश्श्रुतादिषु ।
 अविस्मृतिं श्रीघरपादपद्मयोर्गुणानुवादश्रवणादिभिहरे ॥५३॥
 अविस्मृतिं कृष्णपदारविन्दयोः क्षिणोत्पन्नमद्राणि शमं तनोति च ।
 सत्त्वस्य शुद्धिं परमात्मभक्तिं ज्ञानं च विज्ञानविरागयुक्तम् ॥५४॥
 यूयं द्विजाभ्यां वत भूरिभागा यच्छश्वदात्मन्यतिलात्मभूतम् ।
 नारायणं देवमदेवमीशमजस्रमावा मजताविधेयं ॥५५॥
 अहं च संसारित आत्मतत्त्वं श्रुतं पुरा मे परमर्षिवक्त्रात् ।
 प्रायोपवेशे नृपते परीक्षितं सदस्युषीणा महता च शृण्वताम् ॥५६॥

एतद् व कथितं त्रिषां कथनीयोरुत्तमं । माहात्म्यं वासुदेवस्य सवाशुभविनाशनम् ॥५७॥
 य एव भावयेन्नित्यं यामक्षणमनन्यधी । श्रद्धावान् योऽनुशृणुयात् पुनात्यात्मानमेव ५८
 द्वादश्यामेकादश्यावा शृण्वन्नायुष्यवान् भवेत् । पठत्यनश्नन् प्रयतस्ततो भवत्यपातकी ॥५९॥
 पुष्करे मधुराया च द्वारवत्या यतात्मवान् । उपोष्य सद्विदामेता पठित्वा मुच्यते भयात् ॥६०॥
 देवता मुनयः सिद्धा पितरो मनवो नृपा । यच्छन्ति कामान् गणतः शृण्वतो यस्य कीदृशात् ॥
 श्रुचो यजृषि सामानि द्विजोऽधीत्यानुविन्दते । मधुकुल्या घृतकुल्या पयःकुल्याश्च तत् फलम् ॥
 पुराणसंहितामेतामवीत्यं प्रयतो द्विजः । प्रोक्तं भगवता यत्तु तत् पदं परमं ब्रजेत् ॥६३॥
 त्रिषोऽधीत्यानुयात् प्रज्ञा राजन्योदधिमेखलाम् । वैश्यो निधिपतित्वं च शूद्रः शूद्रयेत पातकात् ६४

कलमलसहृदिकालनाऽखिलेशो हरिरितरत्र न गीयते ह्यभीक्ष्णम् ।
इह तु पुनर्भगवानशेषमूर्तिं परिपठितोऽनुपद कयाप्रसङ्गैः ॥६५॥
तमहमजमनन्तमात्मतत्त्व जगदुदयस्थितिसयमात्मशक्तिम् ।
द्युपतिभिरजशकशङ्कराघैर्दुरवधितस्तवमच्युत नतोऽसि ॥६६॥
उपचितनवशक्तिभि स्व आत्मन्युपरचितस्यिरजग्नमालयाय ।
भगवत उपलब्धिमाश्रयाग्रे सुरधृष्टभाय नम सनातनाय ॥६७॥
स्वमुत्तमिभूतचेतास्तद्व्युदस्तान्यभायोऽप्यजितवचिरलीलाकृष्टसारस्तदीमम् ।
व्यतनुत कृपया यस्तत्त्वदीप पुराण तमखिलवृजिनम्रं व्याससूनु नतोऽसि ॥६८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे द्वादशस्कन्धापरिणामे नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

सुत उवाच

य ब्रह्मा वरुणेन्द्रवरुणरुत स्तुन्वन्ति दिव्ये स्तवैर्वन्दे साङ्गपदकमोपनिषदगैर्यायति य सामगा
ध्यानावस्थिततद्गतेन मनसा पश्यन्ति य योगिनो यस्यान्त न विदुः सुरासुरगणा देवाय तस्मै नमः १
पृष्ठेभ्राम्यदमन्दमन्दरगिरिप्रावाप्रकण्डयनाजिद्रालो कमठाकृतेर्भगवत श्वासानिला पातु व ।
यत्सर्वकारकलानुवर्तनवशाद् वेदानिभेनाम्भसा यातायातमत्तद्रित जलनिधेर्नाद्यापि विभ्राम्यति २
पुराणसंख्यासमूहमितस्य वाच्यप्रयोजने । दानदानस्य माहात्म्य पाठादेश्च निबोधत ॥ ३ ॥
ब्राह्म दश सहस्राणि पात्र पञ्चोनपष्टि च । श्रीवैष्णव त्रयोविंशच्चतुर्विंशति शैवकम् ॥ ४ ॥
दशाष्टौ श्रीभागवत नारद पञ्चविंशति । मार्कण्डेय नव द्वादश पञ्च चतु शतम् ॥ ५ ॥
चतुर्दश भविष्य स्यात्तथा पञ्चशतानि च । दशाष्टौ ब्रह्मवैवर्ते लिङ्गमेकादशैव तु ॥ ६ ॥
चतुर्विंशति वाराहमेकाशीतिसहस्रकम् । स्कान्द शत तथा चैर्वामन दश कीर्तितम् ॥ ७ ॥
कौर्म सप्तदशाष्टयात् मात्स्य तत्तु चतुर्दश । एकोनविंशत् सौपर्ण ब्रह्माण्ड द्वादशैव तु ॥ ८ ॥
एव पुराणसन्दोहश्चतुर्लक्ष उदाहृत । तत्राष्टादशसाहस्र श्रीभागवतमिष्यते ॥ ९ ॥
इदं भगवता पूर्वं ब्रह्मणे नाभिपद्यते । स्थिताय भवभीताय कारुण्यात् सप्रकाशितम् ॥ १० ॥
आदिमध्यावसानेषु वैराग्याख्यानासमुत्तम् । हरिलीलाकथाप्रातामृतानि दत्तसुखम् ॥ ११ ॥
सर्ववेदान्तसार यद् ब्रह्मात्मैकत्वलक्षणम् । वस्त्वद्वितीय तन्निष्ठ कैवल्यैकप्रयोजनम् ॥ १२ ॥
प्रौष्ठपद्या पौर्णमास्या हेमसिंहसमन्वितम् । ददाति यो भागवत स याति परमा गतिम् ॥ १३ ॥
राजन्ते तावदन्यानि पुराणानि सता गणे । यावन्न दृश्यते साक्षात् श्रीमद्भागवत परम् ॥ १४ ॥
सर्ववेदान्तसार हि श्रीभागवतमिष्यते । तद्ब्रह्ममृततृप्तस्य नापत्र स्यादरति क्वचित् ॥ १५ ॥

नृणां गिरस्ता ह्यसतीरसत्कथा न कथ्यते यद् भगवानघोषत्र ।
 तदेव सत्यं तदुद्देव मङ्गलं तदेव पुण्यं भगवद्गुणोदयम् ॥४८॥
 तदेव रम्यं कश्चिन् नव नव तदेव शश्वन्मनसो महोत्सवम् ।
 तदेव शोकार्णवशोपणं नृणां यदुत्तमश्लोक्यशोऽनुगीयते ॥४९॥
 न तद् वचश्चित्रपदं हरेर्यशो जगत्पवित्रं प्रगृणीत कश्चित् ।
 तद् ध्याद्धृतीर्यं न तु हससेवित यन्नाच्युतस्तत्र हि साधवोऽमला ॥५०॥
 स वाग्विषगो जनतापसम्प्लवो यस्मिन् प्रतिश्लोकमपद्रवयपि ।
 नामान्यनन्तस्य यशोऽङ्कितानि यच्छृण्वन्ति गायन्ति गृणन्ति साधव ॥५१॥
 नैष्कर्म्यमप्यच्युतभाववर्जितं न शोभते शानमलं निरञ्जनम् ।
 कुत पुन शश्वदमद्रमीश्वरे न ह्यर्पितं कर्म यदप्यनुत्तमम् ॥५२॥
 यथा धियामेव परिश्रमं परो वर्णाश्रमाचारतपश्चतुर्दिपु ।
 अविस्मृतिं श्रीधरपादपद्मयोर्गुणानुवादश्रवणादिभिहरे ॥५३॥
 अविस्मृतिं कृष्णपदारविन्दयो धिणोत्पभद्राणि शमं तनोति च ।
 सत्त्वस्य शुद्धिं परमात्मभक्तिं शानं च विशानविरागयुक्तम् ॥५४॥
 यूयं द्विजाभ्यां वत भूरिभागा यच्छश्वदात्मन्यसिद्धात्मभूतम् ।
 नारायणं देवमदेवमीशमजस्रभावा भजताविवेश्य ॥५५॥
 अहं च सस्मारित आत्मतत्त्वं श्रुतं पुरा मे परमर्षिबक्रात् ।
 प्रायोपवेशे नृपते परीक्षितं सदस्युपीणा महता च शृण्वताम् ॥५६॥

एतद् वः कथितं विप्रा कथनीयोरुक्कमण । माहात्म्यं वासुदेवस्य सर्वाशुभविनाशनम् ॥५७॥
 य एवं भावयेन्नित्यं यामध्वणमनन्यधी । भद्रावाच्योऽनुशृणुयात् पुनात्यात्मानमेव स ५८
 द्वादश्यामेकादश्या वा शृण्वन्नामुष्यवान् भवेत् । पठत्यनमन् प्रयतस्ततो भवत्यपातकी ॥५९॥
 पुष्करे मधुराया च द्वारवत्या यतात्मवान् । उपोष्य सद्विज्ञाततापठित्वा मुच्यते भयात् ॥६०॥
 देवता मुनेय सिद्धा पितरो मन्त्रो नृपा । यच्छन्ति कामान् एतत् शृण्वतो यस्य कीर्तनात् ॥
 श्रुचो यजूषि सामानि द्विजोऽधीत्यानुविन्दते । मधुकुल्या घृतकुल्या पयःकुल्याश्च तत् फलम् ॥
 पुराणवद्विज्ञातेतामधीत्य प्रयतो द्विज । प्रोक्तं भगवता यत्तु तत् पदं परमं ब्रजेत् ॥६३॥
 विप्रोऽधीत्याप्नुयात् प्रशन्नराजन्त्योदधिमेखलाम् । वैश्यो निधिपतित्वं च शूद्रः पुद्गलेतपातकात् ६४

कलमलसहृतिक्कालोऽरित्लेशो हरिरितरत्र न गीयते ह्यभीक्ष्णम् ।
 इह तु पुनर्मगवानशेषमूर्तिं परिपठितोऽनुपद कयाप्रसन्नै ॥६५॥
 तमहमजमनन्तमात्मतत्त्व जगदुदयस्थितिषयमात्मशक्तिम् ।
 द्युपतिभिरजशकशङ्कराद्यैर्दुरवसितस्तवमच्युत नतोऽस्मि ॥६६॥
 उपचितनवशक्तिमि स्व आत्मन्युपरचितस्त्रिरजङ्गमालयाय ।
 भगवत उपलब्धमात्रघास्ते सुरश्रुपभाम नम सनातनाय ॥६७॥
 स्वमुपनिभृतचेतास्तद्व्युदस्तान्यभावोऽप्यजितरुचिरलीलाकृष्टारस्तदीयम् ।
 न्यतनुत कृपया यस्तत्त्वदीप पुराण तमस्त्रिरजङ्गम व्याससु नतोऽस्मि ॥६८॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे द्वादशस्कन्धापरिणामं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

सूत उवाच

य ब्रह्मा वरुणेन्द्ररुद्रमरुत स्तुन्वन्ति दिव्यै स्तवैर्वेदै शाङ्खपदक्रमोपनिषद्गायति य सामगा
 ध्यानावसिततद्गतेन मनसा पश्यन्ति य योगिनो यस्यान्त न विदुः सुरासुरगणा देवाय तस्मै नमः ।
 पृष्ठेभ्याम्यदम दमन्दरगिरिप्रायाक्रमकण्डयनानिद्रालो कमठाकृतेर्भगवत श्वासानिला पातु व ।
 यत्सस्कारकलानुवर्तनवशाद् वेलानिभेनाम्भसा यातायातमतद्रित जलनिधेर्नाद्यापि विभाम्यति २
 पुराणसंवासरभूतिमस्य वाच्यप्रयोजने । दान दानस्य माहात्म्य पाठादेश निबोधत ॥ ३ ॥
 ब्राह्म दश सहस्राणि पात्र पञ्चोनपष्टि च । धीवैष्णव त्रयोविंशच्चतुर्विंशति शैवकम् ॥ ४ ॥
 दशाष्टौ श्रीभागवत नारद पञ्चविंशति । मार्कण्डे नव बाह्म च दशपञ्च चतु शतम् ॥ ५ ॥
 चतुर्दश भविष्य स्यात्तया पञ्चशतानि च । दशाष्टौ ब्रह्मवैवर्ते लिङ्गमेकादशैव तु ॥ ६ ॥
 चतुर्विंशति वाराहमेकाशीतिसहस्रकम् । स्कान्द शत तथा चैकं वामन दश कीर्तितम् ॥ ७ ॥
 कौर्मै सप्तदशाऽयात मात्स्य तत्तु चतुदश । एकोनविंशत् शौपर्णे ब्रह्माण्ड द्वादशैव तु ॥ ८ ॥
 ध्रुव पुराणसन्दोहश्चतुर्लक्ष उदाहृत । तत्राष्टादशसाहस्र श्रीभागवतमिष्यते ॥ ९ ॥
 इदं भगवता पूर्वं ब्रह्मणे नामिषङ्कले । स्थिताय भवभीताय कावण्यात् समकाशितम् ॥ १० ॥
 आदिमध्यावसानेषु वैराग्याख्यानसमुत्तम् । हरिलीलाकथावातामृतानि दत्तसत्सुरम् ॥ ११ ॥
 सर्ववेदान्तसार यद् ब्रह्मात्मैकत्वलक्षणम् । वस्तुवद्वितीय तज्जिष्ठ कैवल्यैकप्रयोजनम् ॥ १२ ॥
 प्रौष्ठपद्या पौणमास्या हेमविहसमन्वितम् । ददाति यो भागवतस याति परमा गतिम् ॥ १३ ॥
 राजन्ते तावदन्यानि पुराणानि सता गणे । यावन्न दृश्यते साक्षात् श्रीमद्भागवत परम् ॥ १४ ॥
 सर्ववेदान्तसार हि श्रीभागवतमिष्यते । तद्रसामृतवृत्तस्य नायन स्याद् रति कश्चित् ॥ १५ ॥

निम्नगाना यया गङ्गा देवानामभ्युतो यया । वैष्णवाना यया शम्भु पुराणानामिदं तथा ॥१६॥
 क्षेत्राणां चैव सर्वेषां यया काशी ह्यनुत्तमा । तथा पुराणव्रतानां श्रीमद्भागवतं द्विजा ॥१७॥
 श्रीमद्भागवतपुराणममलं यद् वैष्णवानां प्रियं यस्मिन् पारमहंस्यमेकममलं ज्ञानपरं गीयते ।
 तत्र ज्ञानविरागभक्तिसहितं नैष्कर्म्यमाधिष्ठातृ तच्छृण्वन् विपठन् विचारणपरो भक्त्या विमुच्येन्नरः ॥
 कस्मै येन विभासितोऽयमतुलो ज्ञानप्रदीपः पुरा तद्रूपेण च नारदाय मुनये कृष्णाय तद्रूपिणा ।
 योगीन्द्राय तदात्मनाय भगवद्वाताय कारुण्यतस्तच्छुद्धं विमलं विशोकममृतं सत्यं परं धीमहि ॥१९॥
 नमस्तस्मै भगवते वामुदेवाय साक्षिणे । य इदं कृपया कस्मै व्याचक्षते मुमुक्षवे ॥२०॥
 योगीन्द्राय नमस्तस्मै शुकाय ब्रह्मरूपिणे । ससारसर्पदष्टं यो विष्णुरातमममुचत् ॥२१॥
 भवे भवे यया भक्तिः पादयोस्तव आयते । तथा कुरुष्व देवेश नाथस्त्व नो यतः प्रभो ॥२२॥
 नामसङ्कीर्तनं यस्य सर्वपापप्रणाशनम् । प्रणामो दुःखशमनस्तं नमामि हरिं परम् ॥२३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे बैयाम्बियामष्टादशसहस्र्यां पारमहंस्यं संहितायां द्वादशस्कन्धे

त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

इति द्वादशस्कन्धः समाप्तः.

हरि ॐ तत्सत्

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमाहात्म्यम्

अथ प्रथमोऽध्यायः

व्यास उवाच

श्रीषष्टिदानन्दधनस्वरूपिणे कृष्णाय चानन्तमुखाभिवर्षिणे ।

विश्वोद्भवस्थाननिरोधहेतवे नमो वय भक्तिरसाक्षयेऽनिशम् ॥ १ ॥

नैमिषे सूतमासीनमभिवाद्य महामतिम् । कथामृतरसास्वादकुशला शृणुष्योऽनुवन् ॥ २ ॥

ऋषय ऊचुः

वज्र श्रीमाधुरे देशे स्वपौत्र हस्तिनापुरे । अभिषिच्य गते राक्षितौ कथं किंच चक्रतु ॥ ३ ॥

सूत उवाच

नारायण नमस्कृत्य नर चैव नरोत्तमम् । देवीं सरस्वतीं व्यास ततो जयमुदीरयेत् ॥ ४ ॥

महापय गते राक्षि परीक्षित् पृथिवीपति । जगाम मथुरा विप्रा वज्रनाभदिदृक्षया ॥ ५ ॥

पितृव्यमागत ज्ञात्वा वज्र प्रेमपरिप्लुत । जभिगम्याभिवाद्याय निनाय निजमदिरम् ॥ ६ ॥

परिष्वज्य स त वीर कृष्णैरुगतमानस । रोहिण्याद्या हरे पत्नीर्ववदायतनागत ॥ ७ ॥

ताभि सम्मानितोऽप्यर्थं परीक्षित् पृथिवीपति । विभ्रात सुखमासीनो वज्रनाभमुवाच ह ॥ ८ ॥

परीक्षिदुवाच

तात त्वत्पितृभिन्नमस्सत्पितृपितामहा । उद्धृता भूरिदु खौषादह च परिरक्षित ॥ ९ ॥

न पारयाम्यह तात साधु कृत्वोपकारत । त्वामत प्रार्थयाम्यङ्गमुख राज्येऽनुयुज्यताम् ॥ १० ॥

कोशसैन्यादिजा चिन्ता तयारिदमनादिजा । मनागपि न कार्या ते सुखेभ्यः किन्तु मातर ॥ ११ ॥

निवेद्य मयि कर्त्तव्य सर्वाधिपरिवर्जनम् । श्रुत्वैतत् परमप्रीतो वज्रस्त प्रत्युवाच ह ॥ १२ ॥

वज्रनाभ उवाच

राजनुचितमेतत्ते यदस्मासु प्रभापते । त्वत्पित्रोपकृतश्चाह धनुर्विद्याप्रदानत ॥ १३ ॥

तस्मान्नाल्पापि मे चिन्ता क्षात्र दृढमुपेयुष । किन्त्वेका परमा चिन्ता तत्र किञ्चिद् विचार्यताम् ॥ १४ ॥

माधुरे त्वभिषिक्तोऽपि स्थितोऽह निर्जने बने । क्व गता वै प्रजात्रत्या यत्र राज्य प्ररोचते ॥ १५ ॥

इत्युक्तो विष्णुरातस्तु नन्दादीना पुरोहितम् । शाण्डिल्यमाजुहावाशु वज्रसन्देहनुचये ॥ १६ ॥

जयोदज विहायाश्च शाण्डिल्य समुपागत । पूजितो वज्रनाभेन निपछादासन्नोत्तमे ॥१७॥
उपोद्घात विष्णुरातश्चकाराश्च ततस्त्वसौ । उवाच परमप्रीतस्ताउभौ परिसन्त्वयन् ॥१८॥

शाण्डिल्य उवाच

शृणुत दत्तचित्तो मे रहस्य व्रजभूमिजम् । व्रजन व्याप्तिरित्युक्तया व्यापनाद् व्रज उच्यते ॥१९॥
गुणात्तात पर ब्रह्म व्यापक व्रज उच्यते । सदानन्द पर ज्योतिर्मुक्ताना पदमध्ययम् ॥२०॥
तस्मिन् नन्दात्मज कृष्ण सदान दाज्ञविग्रह । आत्मारामश्चासकाम प्रेमाक्षैरनुभूयते ॥२१॥
आत्मा तु राधिका तस्य तयैव रमणादसौ । आत्मारामतया प्राप्ते प्रोच्यते गूढवेदिभि ॥२२॥
कामास्तु वाञ्छितास्तस्त्र भावो गोपाश्च गोपिका । नित्या सर्वे विहाराद्या आसकामस्ततस्त्वयम् ॥२३॥
रहस्य त्विदमेतस्य प्रकृते परमुच्यते । प्रकृत्या खेळतस्तस्य लीलान्यैरनुभूयते ॥२४॥
सगस्थित्यप्यया यत्र रज सत्त्वतमोगुणे । लीलैव द्विविधा तस्य वास्तवी व्यावहारिकी ॥२५॥
वास्तवी तत्त्वसवेद्या जीवाना व्यावहारिकी । आद्या विना द्वितीया न द्वितीया नाद्यगा कचित् ॥२६॥
युवयोगोचरेय तु तल्लीला व्यावहारिकी । यत्र भूरादयो लोका भुवि मायुरमण्डलम् ॥२७॥
अत्रैव व्रजभूमि सा यत्र तत्त्व मुगोषितम् । भासत प्रेमपूणाना कदाचिदपि सर्वत ॥२८॥
कदाचिद् द्वापरस्यान्ते रहोलीलाधिकारिण । समवेता यदात्र स्युर्वयेदानीं तदा हरि ॥२९॥
स्वे सद्भावतरेत् स्वेपु समावेशार्थमीप्सता । तदा देवादयोऽप्यन्येऽवतरन्ति समन्तत ॥३०॥
सर्वेषा वाञ्छित कृत्वा हरिरन्तर्हितोऽभवत् । तेनात्र त्रिविधा लोका स्थिता, पूर्वै न सृज्य ॥३१॥
नित्यास्तद्विलम्बवदचैव देवाणा । कृष्णेन द्वारका प्रापिता पुरु ॥३२॥
पुनर्मौशलमार्गेण स्वाधिक ॥३३॥
॥३४॥
॥३५॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

ऋषय ऊचुः

शाण्डिल्ये तौ समादिश्य परावृत्ते स्वमाश्रमम् । किं कथं चक्रतुस्तौ तु राजा नौ युत तद् वद ॥ १ ॥

सूत उवाच

ततस्तु विष्णुरातेन श्रेणीमुख्या सहस्रशः । इन्द्रप्रस्थात् समानाप्यमथुरास्थानमापिता ॥ २ ॥
माथुरान् ब्राह्मणास्तत्र वानराश्च पुरातनान् । विज्ञाय माननीयत्वं तेषु स्थापितवान् स्वराट् ॥ ३ ॥
वज्रस्तु तत्सहायेन शाण्डिल्यस्याप्यनुग्रहात् । गोविन्दगोपगोपीनालीलास्थानान्यनुक्रमात् ॥ ४ ॥
विज्ञायाभिषयाऽऽस्थाप्य ग्रामानावास्यद् बहून् । कुण्डकूपादिपूर्तेन शिवादिस्यापनेन च ॥ ५ ॥
गोविन्दहरिदेवादिस्वरूपारोपणेन च । कृष्णैकभक्तिं स्वे राज्ये ततान् च मुमोद ह ॥ ६ ॥
प्रजास्तु मुदितास्तस्य कृष्णक्रीतनतस्वरा । परमानन्दसम्पन्ना राज्यं तस्यैव तुष्टुवुः ॥ ७ ॥
एवदा कृष्णपत्न्यस्तु श्रीकृष्णविरहातुरा । कालिन्दी मुदिता वीक्ष्य प्रपञ्च्युर्गतमत्सरा ॥ ८ ॥

श्रीकृष्णपत्न्य ऊचुः

यया वयं कृष्णपत्न्यस्तथा त्वमपि शोभने । वयं विरहदुःखात्तास्तव न कालिं द तद् वद ॥ ९ ॥
तच्छ्रुत्वा स्मयमाना सा कालिन्दी वाक्पमत्रवीत् । सप्तपत्यं वीक्ष्य तत्ताशां करुणापरमानसा ॥ १० ॥

कालिन्युवाच

आत्मारामस्य कृष्णस्य ध्रुवमात्मास्ति राधिका । तस्या दास्यप्रभावेण विरहोऽस्मान् न सस्पृशेत् ॥ ११ ॥
तस्या एवाश्विस्तारा सर्वा श्रीकृष्णनायिका । नित्यसम्भोग एवास्ति तस्या साम्मुख्ययोगतः ॥ १२ ॥
स एव सा स सैवास्ति वशी तत्प्रेमरूपिका । भ्रातृष्णनखचन्द्रालिखद्वाचन्द्रावली रमृता ॥ १३ ॥
रूपान्तरमण्डलानां तयो सेवातिलालसा । रुक्मिण्यादिसमावेशो मया नैव विलोकिता ॥ १४ ॥
युष्माकमपि कृष्णेन विरहो नैव सर्वतः । किन्तु एव न जानीय तस्माद् व्याकुलतामिता ॥ १५ ॥
एवमेवान् गोपीनामनूरावसरे पुरा । विरहाभास एवासीदुद्धवेन समाहितः ॥ १६ ॥
तेनैव भवतीनां चेद् भवेदत्र समागमः । तर्हि नित्यं स्वकां तेन विहारमपि लप्स्यथ ॥ १७ ॥

सूत उवाच

एवमुक्तास्तु ता पत्न्यः प्रसन्ना पुनरग्नवन् । उद्धवालोकनेनात्मप्रेष्ठसङ्गमलालसा ॥ १८ ॥

श्रीकृष्णपत्न्य ऊचुः

धन्याश्चि सखि कान्तेन यस्या नैवास्ति विन्युति । यतस्ते स्वार्थसिद्धिस्तस्या दास्यो यभूविमः ॥ १९ ॥
परन्तुद्बलभे स्यादसत्सर्वार्थसाधनम् । तथा वदस्व कालिन्दि तल्लभोऽपि यया भवेत् ॥ २० ॥

अथोटज विहायाशु शाण्डिस्य समुपागत । पूजितो वज्रनामेन निषदादासोत्तमे ॥१७॥
उपोद्घात विष्णुरातश्चकाराशु ततस्त्वसौ । उवाच परमप्रीतस्ताबुमौ परिसान्त्वयन् ॥१८॥

शाण्डिस्य उवाच

शृणुत दत्तचित्तौ मे रहस्य व्रजभूमिजम् । व्रजन व्याप्तिरित्युक्तया व्यापनाद् व्रज उच्यते ॥१९॥
गुणातीत पर ब्रह्म व्यापक व्रज उच्यते । सदान्द पर ज्योतिर्मुक्ताना पदमव्ययम् ॥२०॥
तस्मिन् नन्दात्मज कृष्ण सदान्दाङ्गविग्रह । आत्मारामश्चासकाम प्रेमात्तैरनुभूयते ॥२१॥
आत्मा तु राधिका तस्य तयैव रमणादसौ । आत्मारामतया प्राज्ञे प्रोच्यते गूढवेदिभि ॥२२॥
कामास्तु वाञ्छितास्तस्य गावो गोपाश्च गोपिका । नित्या सर्वे विहाराद्या आसकामस्ततस्त्वयम् २३
रहस्य त्विदमेतस्य प्रकृते परमुच्यते । प्रकृत्या रेततस्तस्य लीलान्यैरनुभूयते ॥२४॥
सगस्थित्वप्यया यत्र रज सत्त्वतमोगुणै । लीलैव द्विविधा तस्य वास्तवी व्यावहारिकी ॥२५॥
वास्तवी तत्त्वसवेद्या जीवाना व्यावहारिकी । आद्या विना द्वितीया न द्वितीया नाद्यगा क्वचित् २६
युवयोगोचरेय तु तल्लीला व्यावहारिकी । यत्र भूरादयो लोका भुवि माधुरमण्डलम् ॥२७॥
अत्रैव व्रजभूमि सा यत्र तत्त्व समुपातम् । भासते प्रेमपूर्णाना कदाचिदपि सर्वत ॥२८॥
कदाचिद् द्वापरस्यान्ते रहोलीलाधिकारिण । समवेता यदात्र सूर्ययेदानीं तदा हरि ॥२९॥
स्रै सहावतरेत् स्वेषु समावेशार्थमीप्सता । तदा देवादयोऽप्यन्येऽवतरन्ति समन्तत ॥३०॥
सर्वेषा वाञ्छित कृत्वा हरिरन्तर्हितोऽभवत् । तनात्र त्रिविधा लोका स्थिता पूर्वं न सद्य ॥३१॥
नित्यास्तस्मिन्सर्वेषु देवाद्याश्चेति भेदत । देवाद्यास्तेषु कृष्णेन द्वारका प्रापिता पुरा ॥३२॥
पुनर्मोक्षमार्गेण स्वाधिकारेषु चापिता । तस्मिन्सुख सदा कृष्ण प्रेमानन्दैकरूपिण ॥३३॥
विधाय स्तीयनित्येषु समावेशितवास्तदा । नित्या सर्वेऽप्ययोग्येषु दशनाभावता गता ॥३४॥
व्यावहारिकलीलास्यास्तत्र यत्नाधिकारिण । पश्यन्त्यत्रागतास्तस्माज्जिजनत्वं समन्तत ॥३५॥
तस्माच्चिन्ता न ते काया यजनाभ मदाश्रया । वासयात्र बहून् ग्रामान् ससिद्धिस्ते भविष्यति ॥३६॥
कृष्णलीलानुसारेण कृत्वा नामानि सर्वत । त्वया वासयता ग्रामान् ससे या भूरिय परा ॥३७॥
गोवर्द्धने दीर्घपुरे मधुराया महावने । नन्दिग्रामे बृहत्सानो कार्या राज्यस्थितिस्तवया ॥३८॥
नयद्रिद्रोणिकुण्डादिकुञ्जान् ससेवतस्तव । राज्ये प्रजा मुसम्पन्नास्तव च प्रीतो भविष्यसि ॥३९॥
सच्चिदानन्दभूरेया त्वया सेव्या प्रयत्नत । तव कृष्णस्यलान्वय स्फुरन्तु मदनुग्रहात् ॥४०॥
वज्र सखनादस्या उद्भवस्त्वा मिलिष्यति । ततो रहस्यमेतस्मात् प्राप्त्यसि त्वसमातृक ॥४१॥
पवमुक्त्वा तु शाण्डिल्यो गत कृष्णमनुसरन् । विष्णुरातोऽय वज्रश्च परा प्रीतिमवापतुः ॥४२॥

इति श्रीस्कन्दे महापुराण एकशतितिसाहस्र्यां संहितायां दिताये वैष्णवखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये
शाण्डिल्योपनिषद्ब्रह्ममहात्म्यवर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

ऋषय ऊचु

शाण्डिल्ये तौ समादिश्य परावृष्टे स्वमाभ्रमम् । किं कथं चक्रतुस्तौ तु रात्रौ नौ गूत तद् वद ॥ १ ॥

सूत उवाच

ततस्तु विष्णुरातेन श्रेणीमुख्या सदृशस्य । इन्द्रप्रस्थात् समानास्य मधुरास्थानमापित ॥ २ ॥
माधुरान् ब्राह्मणास्तत्र वानराश्च पुरातनान् । विनाय माननीयत्वतेषु स्थापितवान् स्वराट् ॥ ३ ॥
वत्रस्तु तत्सहायेन शाण्डिल्यस्याप्यनुमहात् । गोविन्दगोपगोपीनालीलास्थानान्यनुक्रमात् ॥ ४ ॥
विशयाभिषयाऽऽस्थाप्य ग्रामानावास्यद् बहून् । कुण्डकूपादिपूर्तेन शिवादिस्थापनेन च ॥ ५ ॥
गोविन्दहरिदेवादित्स्वरूपारोपणेन च । कृष्णैकभक्तिं स्वे राज्ये ततान् च मुमोद ह ॥ ६ ॥
प्रजास्तु मुदितास्तस्य कृष्णरीतनतत्परा । परमानन्दसम्पन्ना राज्यं तस्यैव तुष्टु ॥ ७ ॥
एकदा कृष्णपत्न्यस्तु श्रीकृष्णविरहातुरा । कालिन्दीं मुदिता वीक्ष्य पप्रच्छुर्गतमत्परा ॥ ८ ॥

श्रीकृष्णपत्न्य ऊचु

यथा यय कृष्णपत्न्यस्तया त्वमपि शोभने । वयं विरहदुःखातास्त्वं न कालिन्दि तद् वद ॥ ९ ॥
तच्छ्रुत्वा सयमाना सा कालिन्दी वाक्यमब्रवीत् । आपत्न्यं वीक्ष्य तत्तां कुरुणापरमानसा ॥ १० ॥

कालिन्द्युवाच

आत्मारामस्य कृष्णस्य ध्रुवमात्मास्ति राधिका । तस्या दास्यप्रभावेण विरहोऽस्मान् न ससृज्येत् ॥ ११ ॥
तस्या एवाश्विस्तारा स्या श्रीकृष्णनायिका । नित्यसम्भोग एवास्ति तस्या साम्मुख्ययोगतः ॥ १२ ॥
स एव सा स सेवास्ति वशी तत्प्रेमरूपिका । श्रीकृष्णनखचन्द्रालिङ्गायन्द्रावली स्मृता ॥ १३ ॥
रूपान्तरमगृह्णाना तयो सेवातिलालसा । रुक्मिण्यादिसमावेशो मयात्रैव विलोकिता ॥ १४ ॥
गुष्माकमपि कृष्णेन विरहो नैव सर्वतः । किन्तु एव न जानीय तस्माद् व्याकुलतामिता ॥ १५ ॥
एवमेवान गोपीनामकूरावशरे पुरा । विरहाभास एवासीदुद्धवेन समाहित ॥ १६ ॥
तेनैव भवतीना चेद् भवेदत्र समागमः । तर्हि नित्यं स्वकान्तेन विहारमपि लप्स्यथ ॥ १७ ॥

सूत उवाच

एवमुक्तास्तु ता पत्न्यं प्रसजा पुनरब्रुवन् । उद्धवालोकनेनात्मप्रेष्ठसङ्गमलालसा ॥ १८ ॥

श्रीकृष्णपत्न्य ऊचु

घन्यासि सखि कान्तेन यस्या नैवास्ति विच्युति । यतस्ते स्वार्थसिद्धिस्तस्या दास्यो यभूविम ॥ १९ ॥
परन्दद्वलाम् । तथा वदस्व कालिन्दि तद्वाग्भोऽपि यथा भवेत् ॥ २० ॥

सूत उवाच

एवमुक्ता तु कालिन्दीप्रयुवाचाय तास्तथा । सरन्तीकृष्णचन्द्रस्य कला योद्धारूपिणी ॥२१॥
 साधनभूमिर्दरीव्रजता कृष्णेन मन्त्रिणे प्रोक्ता । तत्रास्ते स तु साक्षात्तद्रयुन ग्राह्यं होकान् ॥२२॥
 फलभूमिर्ब्रजभूमिदत्ता तस्मै पुरैव सरइत्यम् । फलमिह तिरोहित सत्तदिहेदानीं स उद्धवोऽलक्ष्य ॥
 गोवर्द्धनगिरिनिफटे सखीस्थले तद्रज नाम । तत्रत्याङ्कुरवह्नीरूपेणास्ते स उद्धवो नूनम् ॥२४॥
 आत्मोत्सवरूपस्व हरिणा तस्मै समर्पितनियतम् । तस्मात्तत्र स्थित्वा कुसुमसर परिचरे सचञ्जलि ॥
 वीणावेणुमृदङ्गे कीर्तनकाव्यादिसरसञ्जीते । उत्सव आरम्भव्यो हरितलोकान् समानाय ॥२६॥
 तत्रोद्धवावलोक्य भविता नियतमहोत्सवे यितते । यौष्माकीणामभिमतसिद्धि सविता स एव सखिजनान् ॥

सूत उवाच

इति श्रुत्वा प्रसन्नास्ता कालिन्दीमभिवन्द्य तत् । कथयामासुरागत्य वज्रं प्रति परीक्षितम् ॥२८॥
 विष्णुरातस्तु तच्छ्रुत्वा प्रसन्नस्तद्युतस्तदा । तत्रैवागत्य तत् सर्वं कारयामास सत्वरम् ॥२९॥
 गोवर्द्धनाददूरेण वृन्दारण्ये सखीस्थले । प्रवृत्त कुसुमाम्भोधौ कृष्णसङ्कीर्तनोत्सव ॥३०॥
 वृषभानुसुताकान्तविहारे कीर्तनश्रिया । साक्षादिव समावृत्ते सर्वेऽनन्यदृशोऽभवन् ॥३१॥
 ततः पश्यन्तु सर्वेपु तृणगुल्मलताचयात् । आजगामोद्धव सखीश्याम पीताम्बरावृत ॥३२॥
 गुञ्जामालाधरो गायन् बल्लवीवलम्भ मुहुः । तदागमनतो रेजे भृश सङ्कीर्तनोत्सव ॥३३॥
 चन्द्रिकागमतो यद्वत् स्फाटिकाद्यालभूमणि । अथ सर्वे सुसाम्भोधौ मग्नौ सर्वे विस्मय ॥३४॥
 क्षणेनागतविशाना दृष्ट्वा श्रीकृष्णरूपिणम् । उद्धव पूजयाञ्चकु प्रतिलब्धमनोरया ॥३५॥

इति श्रीस्वाधे महापुराणे पञ्चाशीतिसाहस्रं संहितायां द्वितीये वैष्णवरण्ये श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये

गोवर्द्धनपवतसमीपे परीक्षितादीनामुद्धवदधनवर्णन नाम द्वितीयोऽध्याय ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

सूत उवाच

अथोद्धवस्तु तान् दृष्ट्वा कृष्णकीर्तनतत्परान् । सकृत्स्याय परिध्वज्य परीक्षितमुवाच ह ॥ १ ॥

उद्धय उवाच

धन्योऽसि राजन् कृष्णैकभक्त्या पूर्णोऽसि नित्यदा । यस्त्वनिमग्नचित्तोऽसि कृष्णसङ्कीर्तनोत्सवे ॥२॥
 कृष्णपत्नीषु वज्रे च दिष्ट्या प्रीति प्रवर्तिता । तवोचितमिदं तात कृष्णदत्ताङ्गवैभव ॥ ३ ॥
 दारकास्थेषु सर्वेषु धन्या एते न शययः । येषां व्रजनिवासाय पार्यमादिष्टवान् प्रभु ॥ ४ ॥
 श्रीकृष्णस्य मनश्चन्द्रो राधास्यप्रभयावित । तद्विहारवनं गोभिर्मण्डयन् रोचते सदा ॥ ५ ॥
 कृष्णचन्द्र सदा पूर्णस्तस्य योद्धवा कला । किम्बहस्यप्रभाभिजा अत्रास्ते तत्स्वरूपता ॥ ६ ॥

एव वज्रस्तु राजेन्द्र प्रपन्नभयभङ्गकः । श्रीकृष्णदक्षिणे पादे स्थानमेतस्य वर्तते ॥ ७ ॥
 अवतारेऽत्र कृष्णेन योगमायातिभाविता । तद्वलेनात्मविस्मृत्या सीदन्त्येते न शय ॥ ८ ॥
 श्रुते कृष्णप्रकाशे तु स्वात्मरोधो न कस्यचित् । तत्प्रकाशस्तु जीवानां मायया पिहितः सदा ॥ ९ ॥
 अष्टविंशे द्वापरान्ते स्वयमेव यदा हरिः । उत्तारयेन्निरजा माया तत्प्रकाशो भवेत्तदा ॥ १० ॥
 स तु कालो व्यतिनास्तस्तेनेदमपरं शृणु । अन्यदा तत्प्रकाशस्तु श्रीमद्भागवताद् भवेत् ॥ ११ ॥
 श्रीमद्भागवतं शास्त्रं यत्र भागवतैयदा । कीर्त्यते ध्रूयते चापि श्रीकृष्णस्तत्र निश्चितम् ॥ १२ ॥
 श्रीमद्भागवतं यत्र श्लोकः श्लोकार्द्धमेव च । तत्रापि भगवान् कृष्णो बल्लवीभिर्विराजते ॥ १३ ॥
 भारते मानवजन्म प्राप्य भागवतं न वै । श्रुतं पापपराधीनैरात्मघातस्तु तैः कृतं ॥ १४ ॥
 श्रीमद्भागवतं शास्त्रं नित्यं वै परिसेवितम् । पितुर्मातुश्च भार्यायां कुलपट्कं सुतारिता ॥ १५ ॥
 विद्याप्रकाशो विप्राणां राज्ञां शत्रुजयो विशाम् । धनं स्वास्थ्यं च शूद्राणां श्रीमद्भागवताद् भवेत् ॥ १६ ॥
 योषितामपरेषां च सर्ववाञ्छितपूरणम् । अतो भागवतं नित्यं को न सेवेत भाग्यवान् ॥ १७ ॥
 अनेकजन्मसंशुद्धं श्रीमद्भागवतं लभेत् । प्रकाशो भगवद्भक्तेरुद्भवस्तत्र जायते ॥ १८ ॥
 शास्त्रायनप्रसादात् श्रीमद्भागवतं पुरा । बृहस्पतिर्दत्तवान् मे तेनाह कृष्णबल्लभ ॥ १९ ॥
 आख्यायिका च तेनोक्ता विष्णुरातनिबोधताम् । ज्ञायते सम्प्रदायोऽपि यत्र भागवतश्रुते ॥ २० ॥

बृहस्पतिरुवाच

ईक्षाञ्चके यदा कृष्णो मायापुरुषरूपधृक् । ब्रह्मा विष्णुश्चैव शिवश्चापि रजः सत्त्वतमोगुणैः ॥ २१ ॥
 पुरुषास्त्रय उत्तस्थुरधिकारास्तदादिशत् । उत्पत्तौ पालने चैव सहारे प्रक्रमेण तान् ॥ २२ ॥
 ब्रह्मा तु नाभिकमलाबुत्पन्नस्तं व्यजिज्ञपत् ।

ब्रह्मोवाच

नारायणादिपुरुषं परमात्मन् नमोऽस्तु ते ॥ २३ ॥

त्वया सर्वे नियुक्तोऽस्मि पापीयान् मारजोगुण । त्वत्स्मृतौ नैव बाधेत तथैव रूपया प्रभा ॥ २४ ॥

बृहस्पतिरुवाच

यदा तु भगवास्तस्मै श्रीमद्भागवतं पुरा । उपदिश्यान्नवीद् ब्रह्मन् सेवयै ॥ २५ ॥
 ब्रह्मा तु परमप्रीतस्तेन कृष्णात्तयेऽनिशम् । सप्तावरणभङ्गाय सप्ताहं ॥ २६ ॥
 श्रीभागवतसप्ताहसेवनात्तमनोरथः । सृष्टिं वितनुते नित्यं यः ॥ २७ ॥
 विष्णुरप्यर्थयामास पुमांसं स्वार्थसिद्धये । प्रजानां पालने पुष्टा ॥ २८ ॥

विष्णुरुवाच

प्रजानां पालनं देव करिष्यामि यद्योचितम् । प्रवृत्त्या च निवृत्त्या च ॥ २९ ॥
 यदा यदैव कालेन धर्मग्लानिर्भविष्यति । धर्मे संस्थापदि ॥ ३० ॥
 मे ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥ ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥
 येऽपि मे ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥
 आत्मानं ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥

तस्मा अपि पुमानाद्य श्रीभागवतमादिशत् । उवाच च पठस्वैनत्तव सर्वार्थसिद्धये ॥३३॥
 ततो विष्णु प्रसन्नात्मा परमार्थकपालने । समर्थोऽभूच्छ्रुत्वा मासि मासि भागवतस्मरन् ॥
 यदा विष्णु स्वयं वक्ता लक्ष्मीश्च श्रवणे रता । तदा भागवतभावो मासेनैव पुन पुन ॥३५॥
 यदा लक्ष्मी स्वयं वक्त्री विष्णुश्च श्रवणे रत । मासद्वयं रसास्वादस्तदातीव मुशोभते ॥३६॥
 अधिकारे स्थितो विष्णुर्लक्ष्मीर्निश्चि तमानसा । तेन भागवतास्वादस्तस्या भूरि प्रकाशते ॥३७॥
 जय कद्रोऽपि त देव सहाराधिकृत पुरा । पुमात् प्राथयामास स्वधामर्ष्यविवृद्धये ॥३८॥

रुद्र उवाच

नित्यं नैमित्तिके चैव सहारे प्राकृतं तथा । शक्त्यो मम विद्यन्ते देवदेव मम प्रभो ॥३९॥
 आत्यन्तिके तु सहारे मम शक्तिर्न विद्यते । महद्दुःखं भवेत्तु तन त्वा प्रार्थयाम्यहम् ॥

वृहस्पतिरुवाच

श्रीमद्भागवतं तस्मा अपि नारायणो ददौ । स तु सचेतनादस्य निम्नं चापि तमोगुणम् ॥४१॥
 कृपा भागवतो तेन सेविता वर्षमात्रतः । लयेत्वात्यन्तिके तेनावाप शक्तिं सदाशिव ॥४२॥

उद्धव उवाच

श्रीभागवतमाहात्म्यं इमामाख्यायिका गुरो । श्रुत्वा भागवतं लब्ध्वा मुमुदेऽहं प्रणम्य तम् ॥
 ततस्तु वैष्णवीं रीतिं गृहीत्वा मासमात्रतः । श्रीमद्भागवतास्वादो मया सम्यङ्निपेक्षितः ॥४४॥
 तावदेव बभूवाहं कृष्णस्य दयितः सखा । कृष्णेनाथं नियुक्तोऽहं प्रजे स्वप्रेयसीगणे ॥४५॥
 विरहात्तस्मात् गोपीषु स्वयं नित्यविहारिणः । श्रीभागवतसंदेशो म'श्रुतेन प्रयोजितः ॥४६॥
 तं यथामतिं लब्ध्वा ता आसन् विरहार्जिताः । नाशसिपं रहस्यं तच्चमत्कारस्तु लोकितः ॥४७॥
 स्वर्वासं प्रार्थ्यं कृष्णं च ब्रह्माद्येषु गतेषु मे । श्रीमद्भागवते कृष्णस्तद्रहस्यं स्वयं ददौ ॥४८॥
 पुरतोऽभ्यर्च्यमूलस्य चकार मयि तद् दृढम् । तेनात्र प्रज्वल्लीषु वसामि बदरा गतः ॥४९॥
 तस्मान्नारदकुण्डेऽन तिष्ठामि स्वेच्छया सदा । कृष्णप्रकाशो भक्तानां श्रीमद्भागवताद् भवेत् ॥
 तदेपामपि कार्याय श्रीमद्भागवतं त्वहम् । प्रवक्ष्यामि सहायोऽयं त्वयैवानुष्ठितो भवेत् ॥५१॥

सूत उवाच

विष्णुरातस्तु श्रुत्वा तदुद्धवं प्रणतोऽब्रवीत् ।

परीक्षिदुवाच

हरिदास त्वया कार्यं श्रीभागवतकीर्तनम् ॥५२॥

आशाप्योऽहं यथा कार्यं सहायोऽनं मया तथा ।

सूत उवाच

श्रुत्वेतदुद्धवो वाक्यमुवाच प्रीतमानसः ॥५३॥

उद्धव उवाच

तेन परित्यक्ते भूतले बलवान् कलिः । करिष्यति परं विघ्नं सत्कार्ये समुपस्थिते ॥५४॥

तस्माद् दिग्विजय याहि कलिनिग्रहमाचर । अहं तु मासमात्रेण देष्णवीं रीतिमान्वित ॥५५॥
भीमद्भागवतास्वाद प्रचारं स्वसहायत । एतान् संप्रापयिष्यामि नित्यधात्रि मधुद्विप ॥५६॥

सूत उवाच

भुवैव तद्वचो राजा मुदितश्चिन्तयाऽऽतुर । तदा विज्ञायामास स्वाभिप्रायतमुद्वयम् ॥५७॥

परीक्षिदुवाच

कलिं तु निग्रहीष्यामि तात ते वचसि स्थित । भीमभागवतसंप्राप्तिं कथं मम भविष्यति ॥५८॥

अहं तु समनुमाह्वय पादतले धित ।

सूत उवाच

भुवैवैतद् वचनं भूयोऽप्युद्वेगस्तमुवाच ह ॥५९॥

उद्वेग उवाच

राजश्चिन्ता तु ते कापि नैव काया कथञ्चन । तत्रैव भगवच्छास्त्रे यतो मुख्याधिकारिता ॥६०॥

एतावत्कालपर्यन्तं प्रायो भागवतं तु । यातामपि न जानन्ति मनुष्या कर्मतत्पराः ॥६१॥

त्वत्प्रसादेन बहवो मनुष्या भारताजिर । भीमद्भागवतप्राप्तौ मुखं प्राप्स्यन्ति शाश्वतम् ॥६२॥

नन्दनन्दनरूपस्तु श्रीशुको भगवाद्यपि । भीमद्भागवतं तुभ्यं श्रावयिष्यत्यसौ शगम् ॥६३॥

तेन प्राप्स्यसि राजस्व नित्यं धाम प्रजेशितु । भीमभागवतसञ्चारस्ततो भुवि भविष्यति ॥६४॥

तस्माच्च गच्छ राजेन्द्र कलिनिग्रहमाचर ।

सूत उवाच

इत्युक्तस्तं परिक्रम्य गतो राजा दिश जये ॥६५॥

वज्रस्तु निजराज्येश प्रतिबाहु विषाय च । तत्रैव मातुमि साकं तरागो भागवतः ॥६६॥

अथ वृन्दावने मास गोवदनसमीपत । भीमद्भागवतास्वादस्तदा ॥६७॥

तस्मिन्नास्वाद्यमाने तु सच्चिदानन्दरूपिणी । प्रचकारो हरेर्लीला शरीराः ॥६८॥

आत्मानं च तदन्तं स्थ सर्वेऽपि ददृशुस्तदा । वज्रस्तु दक्षिणे दृष्ट्वा ॥६९॥

स्वात्मानं कृष्णवैधुर्यामुक्तस्तु व्यशोभत । ताश्च तस्मातरः कृष्णे ॥७०॥

चन्द्रे कल्लप्रभारूपमात्मानं वीक्ष्य विस्मिता । स्वप्रेष्ठगिरिदृष्ट्या ॥७१॥

वेऽन्ये च तत्र ते सर्वे नित्यलीलान्तरं गता । व्यावहारिके ॥७२॥

गोवदननिकुञ्जेषु गोषु वृन्दावनादिषु । नित्यं कृष्णेन ॥७३॥

सूत उवाच

य एता भगवत्प्राप्तिं शृणुयाच्चापि कीतयेत् । तस्य ॥७४॥

इति श्रीस्वच्छन्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां सप्तविंशतिः स्कन्धः ॥७५॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

ऋषय ऊचुः

साधु सूत चिर जीव चिरमेव प्रशाधि न । श्रीभागवतमाहात्म्यमपूर्वत्वमुखाच्छ्रुतम् ॥ १ ॥
तत्स्वरूप प्रमाण च विधि च श्रवणे वद । तद्गतुर्लक्षण सूत भोतुश्चापि वदधुना ॥ २ ॥

सूत उवाच

श्रीमद्भागवतस्याथ श्रीमद्भागवत उदा । स्वरूपमेकमेवास्ति सचिदानन्दलक्षणम् ॥ ३ ॥
श्रीकृष्णासक्तभक्तानां तमाधुयप्रकाशकम् । समुद्भूतमिति यद्वाक्यं विद्विद्भागवतहितम् ॥ ४ ॥
ज्ञानविज्ञानमत्तयत्नचतुष्टयपरं वच । मायामदनदध च विद्विद्भागवतं च तत् ॥ ५ ॥
प्रमाणं तस्य को वेद ह्यनन्तस्याधरात्मन । ब्रह्मणे हरिणा तद्विचित्रं शोभया प्रदर्शिता ॥ ६ ॥
तदानन्त्यावगाहनं स्वेष्टितावहनक्षमा । त एव सन्ति भो विप्रा ब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ ७ ॥
मितपुद्गलादिवृत्तीनां मनुष्याणां हिताय च । परीक्षिच्छुक्तसवादो योऽसौ व्यासेन कीर्तितः ॥ ८ ॥
ग्रन्थोऽष्टादशसाहस्रो योऽसौ भागवताभिधः । कल्पिप्राहृद्दीप्तानां स एव परमाश्रयः ॥ ९ ॥
भोतारोऽयं निरूप्यन्ते श्रीमद्विष्णुरुपाभया । प्रवरा अवराश्चेति भोतारो द्विविधा मता ॥ १० ॥
प्रवराश्चातको हंस शुको मीनादयस्तथा । अवरा वृकभूरुण्डवृषोष्ट्राद्याः प्रकीर्तिताः ॥ ११ ॥
अखिलोपेक्षया यस्तु कृष्णशास्त्रश्रुतो व्रती । स चातको यथाभ्योदमुक्तेपायसि चातकः ॥ १२ ॥
हंस स्यात् सारमादत्तेय भोताविविधाच्छ्रुतात् । दुग्धेनैक्यं गतात्तोयाद् यथा हंसोऽमलपयः ॥ १३ ॥
शुकं मुष्टुमितं वक्ति व्यास भ्रातृश्च हर्षयन् । सुपाठितं शुको यद्वन्निष्ठकं पार्श्वगानपि ॥ १४ ॥
शब्दं नानिमियो जातु करोत्यास्वादयन् रसम् । भोता क्षिप्रो भवेन्मीनो मीनं धीरनिधौ यथा ॥ १५ ॥
यस्तुदन् रसिकाम्बुतोन् विरोत्यशो वृको दिध । वेणुस्वनरसासक्तान् वृकोऽरण्ये मृगान् यथा ॥ १६ ॥
भूरुण्डं शिखरेदन्यान्श्रुत्वा न स्वयमाचरेत् । यथा हिमवतः शृङ्गे भूरुण्डाख्यो विहङ्गमः ॥ १७ ॥
सर्वे भुतमुपादत्ते सारासाराः प्रकीर्तयन् । स्वादुद्राक्षा ललि चापि निर्धिशेष यथा वृषः ॥ १८ ॥
स उष्ट्रो मधुरं मुखं विपरीते रमेत यः । यथा निम्बचरत्युष्ट्रो हित्वा म्रमपि तदसुतम् ॥ १९ ॥
अन्येऽपि बहवो भेदा द्वयोर्मृगल्लरादयः । विशेषास्तत्तदाचारैस्तत्तत्प्रवृत्तिषम्भवे ॥ २० ॥

यः स्थित्वाभिमुखः प्रणम्य विधिवत्प्रकृत्यान्वादो हरे

र्त्तुं भोतुमभीष्टतेऽतिनिपुणो नम्रोऽयं बलसाञ्जलिः ।

शिष्यो विश्वसितोऽनुचिन्तनपरः प्ररुनेऽनुरक्तः शुचि-

र्नित्यं कृष्णजनप्रियो निगदितं भोता स वै वक्तुमि ॥ २१ ॥

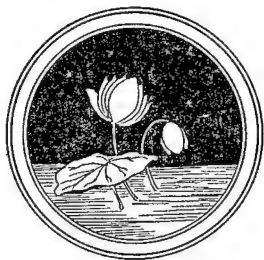
भगवन्मतिरनपेक्षः मुहदो दीनेषु सानुकम्पो यः । बहुधा बोधनचतुरो वक्ता सम्मानितो मुनिभिः ॥ २२ ॥

अयं भारतभूस्थाने श्रीभागवतसेवने । विधिं शृणुत भो विप्रा येन स्यात् सुखसन्तति ॥२३॥
 राजस सात्त्विक चापि तामस निर्गुण तथा । चतुर्विधं तु विरोधे श्रीभागवतसेवनम् ॥२४॥
 सप्ताहं यज्ञवद् यत्तु सध्रमं सत्वरं मुदा । सेवितं राजसं तत्तु बहुपूजादिशोभनम् ॥२५॥
 मासेन श्रुतुना वापि ध्रुवणं स्वादसयुतम् । सार्वकं यदनायाम् समस्तानन्दवर्धनम् ॥२६॥
 तामसं यत्तु वर्षेण सालसं ध्रुवया युतम् । विस्मृतिस्मृतिसयुक्तं सेवनं तच्च सौख्यदम् ॥२७॥
 वर्षमासदिनानां तु विमुच्यं नियमाग्रहम् । सर्वदा प्रेमभक्त्यैव सेवनं निर्गुणं मतम् ॥२८॥
 पारीक्षितेऽपि सवादे निर्गुणं तत् प्रकीर्तितम् । तत्र सप्तदिनाख्यानं तदायुर्दिनसख्यया ॥२९॥
 अन्यत्र त्रिगुणं चापि निर्गुणं च यथेच्छया । यथा कथञ्चित् कर्त्तव्यं सेवनं भगवच्छ्रुते ॥३०॥
 ये श्रीकृष्णविहारैकभजनास्वादलोडुपा । मुक्तावपि निराकाङ्क्षास्तेषां भागवतधनम् ॥३१॥
 येऽपि ससारसन्तापनिविण्णा मोक्षकाङ्क्षिणः । तेषां भवौषधं चैतत् कलौ सेयं प्रयत्नतः ॥३२॥
 ये चापि विषयारामा सासारिकसुखस्पृहा । तेषां तु कर्ममार्गेण यासिद्धिः साधुना कलौ ॥३३॥
 सामर्थ्यधनविज्ञानाभावादत्यन्तदुर्लभा । तस्मात्तैरपि ससेव्या श्रीमद्भागवती कथा ॥३४॥
 धनं पुनास्तथा दारान् वाहनादि यशो गृहान् । अलापन्त्य च राज्यं च दद्याद् भागवती कथा ॥३५॥
 शृङ्गलोकैर्वरान् भुक्त्वा भोगान् धैर्यमनसेष्वितान् । श्रीभागवतसङ्केन यात्यन्ते श्रीहरे पदम् ॥३६॥
 यत्र भागवती वार्त्ता ये च तच्छ्रवणे रता । तेषां ससेवनं कुर्याद् देहेन च धनेन च ॥३७॥
 तदनुग्रहतोऽस्यापि श्रीभागवतसेवनम् । श्रीकृष्णव्यतिरिक्तं यत्तत् सर्वं धनसहितम् ॥३८॥
 कृष्णार्थाति धनार्थाति श्रोता वक्ता द्विधा मतः । यथा वक्ता तथा श्रोता तत्र सौख्यं विवर्धते ॥३९॥
 उभयोर्वपरीत्ये तु रसाभासे फलञ्च्युतिः । किन्तु कृष्णार्थिना सिद्धिर्विलम्बेनापि जायते ॥४०॥
 धनार्थिनस्तु ससिद्धिर्विधिसम्पूर्णतावशात् । कृष्णार्थिनोऽनुगुणस्यापि प्रेमैव विधिरुचम् ॥४१॥
 आसमाप्तिं सकामेन कर्त्तव्यो हि विधिः स्वयम् । स्नातो नित्यक्रिया कृत्वा प्राश्य पादोदकहरे ॥४२॥
 पुस्तकं च गुरुं चैव पूजयित्वा चरेत् । त्रयाद् वा शृणुयाद् वापि श्रीमद्भागवतं मुदा ॥४३॥
 पयसा वा हविष्येण मौनं भोजनमाचरेत् । ब्रह्मचर्यमप्यसिद्धिं क्रोधलोभादिवर्जनम् ॥४४॥
 कथान्ते कीर्त्तनं नित्यं समाप्तौ जागरं चरेत् । ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु दक्षिणाभिः प्रतोषयेत् ॥४५॥
 गुरवे वस्त्रभूषादि दत्त्वा गां च समर्पयेत् । एव कृते विधाने तु लभते वाञ्छितं फलम् ॥४६॥
 दारागारमुतान् राज्यं धनादि च यदीप्सितम् । परन्तु शोभते नात्र सकामत्वं विद्वन्मनम् ॥४७॥
 कृष्णप्राप्तिकरं शश्वत् प्रेमानन्दफलप्रदम् । श्रीमद्भागवतं शास्त्रं कलौ कीरेण भाषितम् ॥४८॥
 इति श्रीस्वामिदेव महापुराणे द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

समाप्तमिदं श्रीमद्भागवतमाहात्म्यम्

॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥

सैठिया

श्रीलक्ष्मिनामैव प्रणम्य ।
वैका २ ।

सानुवादसंस्कृतपुस्तकानि

ईशावास्योपनिषद्-शाङ्करभाष्ययुता, हिन्दीभाषान्तरसहिता, सचिना, ५२ पृष्ठान्विता ३)

केनोपनिषद्- " " " १४६ " ॥)

फठोपनिषद्- " " " १७८ " ॥-)

मुण्डकोपनिषद्- " " " १३२ " ॥३)

प्रश्नोपनिषद्- " " " १२८ " ॥३)

एता पञ्चोपनिषद् एकस्मिन् ग्रन्थे निबद्धा 'उपनिषद्भाष्यप्रथमखण्ड'
नाम्नाप्युपलभ्यन्ते । आसा मूल्यम्—

माण्डूक्योपनिषद्-श्रीगौडपादीयकारिकासहिता, शाङ्करभाष्ययुता, हिन्दीभाषान्तर
सहिता, ३०४ पृष्ठान्विता, सचिना २१-)

पेतरयोपनिषद्-शाङ्करभाष्ययुता हिन्दीभाषान्तरसहिता, सचिना, १०४ पृष्ठान्विता १)

तैत्तिरीयोपनिषद्- " " " १५२ " ॥-)

एतास्तिष्ठ उपनिषद् एकस्मिन् ग्रन्थे निबद्धा 'उपनिषद्भाष्यद्वितीयखण्ड'
नाम्नाप्युपलभ्यन्ते । आसा मूल्यम्—

वृहदारण्यकोपनिषद्-शाङ्करभाष्ययुता, हिन्दीभाषान्तरसहिता, सचिना, १४०८ पृष्ठान्विता, २१=)

सर्वस्वव्या (उपनिषद्भाष्यचतुर्थखण्ड) सचिना, १४०८ पृष्ठान्विता ५॥)

श्वेताश्वतरोपनिषद्-शाङ्करभाष्ययुता, हिन्दीभाषान्तरसहिता, सचिना, २७२ पृष्ठान्विता ॥१-)

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्-मूलभाष्यम्, सचिना, ६९८ पृष्ठान्वितम्, सर्वस्वव्याख्या ॥१-)

भागवतस्तुतिसंग्रह - हिन्दीभाषान्तरसहित, सचिना, ६६२ पृष्ठान्वित

